नं. ५३४१

जैमिनीय सूत्र वृत्तिः
तैलिङ्ग्यां मू

× × × ×

पत्र. १५२ —— सं.

विषय: ज्योतिषं

जैमिनिसूत्रवृत्तिः तैलिंगदेशलिप्याम्

५३४१.

5341
F = 152

तैलंग भाषा

శబ్దార్థయోరుత్పత్త్యనంతరం పురుషేణ కల్పితం సంకేతాత్మకసంబంధస్య కల్పితత్వాత్పురుషకల్పితసంబంధజ్ఞానాపేక్షత్వాచ్ఛబ్దస్య యథా ప్ర
త్యక్షజ్ఞానం శుక్తికాదౌ సత్యత్వం వ్యభిచరతి తథా పురుషాధీనస్య శబ్దేపి సత్యత్వవ్యభిచారసంభవాన్న ధర్మే చోదనా ప్రమాణమితి పూర్వపక్షే
సిద్ధాంతం వదామః। ఔత్పత్తిక ఇతి। శబ్దస్య నిత్యవేదఘటకపదస్య అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్స్వర్గకామ ఇత్యాదేః అర్థేన తత్ర తత్ర ప్రతిపాద్యార్థేనాసం
బంధః శక్తిరూపః ఔత్పత్తికః స్వాభావికః నిత్య ఇతి యావత్ అతః తస్య ధర్మస్య జ్ఞానం అప్రకరణే ల్యుట్। జ్ఞప్తేః యథార్థజ్ఞానస్య కరణం। న
నువర్తేతే అవస్థాపమానితి శ్రుతావపి ప్రత్యక్షే ఇవ స్వప్నేంద్రియదోషావశాత్ ప్రమాత్వం గృహ్ణేతేతి లోకే ప్రసిద్ధం తథా చ ప్రత్యక్షాదితరప్రమాణసాపేక్ష
త్వాత్ కథం ధర్మే ప్రమాణమత ఆహ। అనుపలబ్ధే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణైరనుపలబ్ధేర్థే ఉపదేశః అవ్యతిరేకః అర్థావ్యభిచారీ దృశ్యతే అత ఇతరా
నపేక్షత్వాత్ ప్రత్యక్షాద్యనపేక్షత్వాత్ తద్విధిఘటితవాక్యం ధర్మే ప్రమాణం బాదరాయణాచార్యస్య అనుమతం। అయం భావః। వర్తేతే
అవస్థాపమానితి దోషవత్పురుషప్రయుక్తం అర్థం వ్యభిచరతు తతః ప్రామాణ్యనిశ్చయే ప్రత్యక్షాదికమపేక్షతే తథాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యం

ఔత్పత్తికస్తు శబ్దస్యార్థేన సంబంధస్తస్య జ్ఞానముపదేశోఽవ్యతిరేకశ్చార్థేఽనుపలబ్ధే తత్ప్రమాణం బాదరాయణస్యానపేక్షత్వాత్॥౫॥ కర్మైకే
తత్ర దర్శనాత్॥౬॥ అస్థానాత్॥౭॥ కరోతి శబ్దాత్॥౮॥ సత్త్వాంతరే యౌగపద్యాత్॥౯॥ . . .

కాలత్రయేపి అవ్యభిచరితత్వాత్ అత ఇతరనిరపేక్షం ధర్మే ప్రమాణమితి॥౫॥ పూర్వాధికరణే శబ్దార్థయోః సంబంధో నిత్య ఇత్యుక్తం తచ్చ
శబ్దనిత్యత్వాధీనమితి వక్ష్యమాణ యుక్తిః ప్రథమం శబ్దానిత్యత్వవాదిమతం పూర్వపక్షముపపాదయతి। కర్మేతి। ఏకే నైయాయికాః కర్మ
అనిత్యం శబ్దం వదంతి। తత్ర శబ్దవిషయకప్రయత్నదర్శనాత్ యద్విషయకః ప్రయత్నః సోనిత్య ఇతి వ్యాప్తిః॥౬॥ కించ అస్థానాత్ అస్థిర
త్వాత్ క్షణాదూర్ధ్వమనుపలబ్ధేరితి భావః॥౭॥ కించ కరోతి శబ్దాత్ యథా ఘటం కరోతీతి తథా శబ్దం కరోతీతి అనిత్యవ్యవహారాత్॥౮॥
ఇహోపానిత్య ఇత్యాహ। సత్త్వాంతర ఇతి। దేశాంతరస్థపురుషైరుచ్చార్యమాణం। తథా చ దేశాంతరే అన్యదేశస్థసత్త్వాంతరే ప్రాణ్యంతరప్రత్యక్షో ఘటాగ
పదస్య ఏకకాలికత్వం దృష్టం అయం భావః। యథా లాఘవాన్నిత్యత్వం తథా తేనైవ హేతునా శబ్దే ఏకత్వమపి సేత్స్యతీతి। ఇత్థం చ ఏకస్య వస్తునః అ
పకృష్టపరిమాణస్య సన్నికృష్టవిప్రకృష్టపురుషప్రత్యక్షం యుగపత్ భవతి ఇదమేవ ఏకస్య నిత్యత్వేనుపపన్నమతో అనిత్యః శబ్దో నానా చేతి॥౯॥
ఇహోపి తద్ధేత్వాహ ప్రకృతీతి। దధ్యత్రేతి అధిఅత్రేతి ప్రకృతిస్థితా ప్రకృతిభూతే ఇకారస్థానే యకారరూపో వికారో భవతి యస్యాః ప్రకృతేః వికారః
సో అనిత్య ఇతి వ్యాప్తిరితి భావః॥ . . .

4

जैमिनिसूत्रवृत्ति पत्र १५२

శివాయ నమః। తత్ర ద్వాదశభిరధ్యాయైః ప్రతిపాద్యమానం శాస్త్రమారంభణీయం న వేతి సంశయే స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి విధినాధ్యయనస్య ఫలా
కాంక్షాయాం విశ్వజిన్న్యాయేన స్వర్గ ఏవ ఫలం కల్ప్యం తథా చాక్షరగ్రహణమాత్రేణ స్వర్గసిద్ధౌ విచారశాస్త్రస్య అకించిత్కరత్వాద్విచారశాస్త్రం నారంభణీ
యమితి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అథేతి। అథ గురుకులస్థితిపూర్వకవేదాధ్యయనానంతరం। అతః। యతః అధ్యయనస్య అర్థజ్ఞానం ఫలమతః
ధర్మస్య వక్ష్యమాణలక్షణస్య జిజ్ఞాసా। జిజ్ఞాసేచ్ఛా సాధ్యో విచారః కర్తవ్య ఇతి శేషః। అయం భావః। దృష్టసంభవే త్వదృష్టకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాత్ అధ్యయ
నేన తదర్థనిశ్చయసంపాదనస్య ప్రాప్తత్వాత్ అర్థతత్త్వజ్ఞానస్య విచారశాస్త్రమంతరాఽసంభవాత్ ఇదం విచారశాస్త్రమవశ్యమారంభణీయమితి। అథా
తో ధర్మజిజ్ఞాసేత్యత్ర కిం ధర్మ ఇతి జిజ్ఞాసాయాం ధర్మస్వరూపజ్ఞానార్థం లక్షణమాహ। చోదనేతి। చోదనేతి ప్రవర్తకశబ్దనామ। లక్ష్యతే జ్ఞా
యతే అనేనేతి లక్షణం। యథా ధూమేన వహ్నిర్లక్ష్యత ఇతి వహ్నిజ్ఞానే లక్షణం ధూమః తద్వత్ ధర్మజ్ఞానే లక్షణం చోదనా। ఇత్థం చ చోదనా చోదనై

అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా। చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః। తస్య నిమిత్తపరీష్టిః। సత్సంప్రయోగే పురుషస్యేంద్రియాణాం బుద్ధిజన్మ తత్ప్రత్య
క్షమనిమిత్తం విద్యమానోపలంభనత్వాత్॥౪॥

వ లక్షణం కారణం యద్విషయక జ్ఞానస్య తత్త్వే సతి అర్థత్వం లక్షణం అర్థత్వం చ సుఖాదికదుఃఖాజనకత్వం। ఇదం చ శ్యేనయాగే ధర్మత్వనివృత్త్య
ర్థం। ఏతేన చోదనాతిరిక్తైరింద్రియాదిగమ్యత్వం ధర్మస్య నేత్యపి సూచితం। ఇతరప్రమాణాని తత్ర ప్రసరంతి న వేతి సంశయే సర్వప్రమాణానాం నివృత్త్య
సంభవాత్ తత్ప్రత్యక్షం ప్రతిజానీతే। తస్యేతి। తస్య ధర్మవిషయకస్య జ్ఞానస్య నిమిత్తం కారణం తస్య పరీష్టిః పరీక్షాం యుక్తిపూర్వకసాధకతర్కవిలా
పైర్విచారః కర్తవ్య ఇతి శేషః॥౩॥ ప్రతిజ్ఞాతమేవాహ। అర్థం విశదయతి। సత్సంప్రయోగ ఇతి। పురుషస్యేంద్రియాణాం సతి విద్యమానే విషయే సంప్రయో
గే సంయోగే సంయోగే సతి యా తద్బుద్ధ్యాః జ్ఞానస్య జన్మ తత్ప్రత్యక్షం। ఈదృశం యత్ ప్రత్యక్షం తద్ధర్మజ్ఞానే అనిమిత్తం నోత్పాదకం ప్రత్యక్షప్రమా
సాధనేష్వింద్రియాణి ధర్మప్రమాం న సాధయంతీతి ఫలితం। తత్ర హేతుమాహ। విద్యమానస్య। వర్తమానస్యైవ వస్తునః ఇంద్రియైరుపలం
భాత్। ధర్మస్య జ్ఞానకాలేఽసత్త్వేన ఇంద్రియాయోగ్యత్వాదితి భావః। ఇంద్రియాణాం తన్నిమిత్తత్వనిరాకరణేన వ్యాప్తిజ్ఞానసాదృశ్యద్వారా తత్
సాం తన్నిమిత్తత్వం నిరస్తం। తేషాం సర్వేషాం ప్రత్యక్షమూలత్వాత్। అతః చోదనామాత్రగమ్య ఏవేతి సిద్ధం॥౪॥ - - - - - - -

కించ సర్వత్ర గోశబ్దమాత్రప్రయోగదర్శనాత్ అబాధితప్రవృత్తిజ్ఞానయోః యుష్మత్పదం లుప్తైః సమవాయంగకారణ ఇతి యుగపదనేకేషాం భవతి న వ్యాసంగే అయుగ
పద్యాత్ తాంతా అభవన్నితి భావః ॥౧౮॥ దశశ్యత్వం గోశబ్దోచ్చారణే దశవారం ఉచ్చరితో గోశబ్ద ఇత్యేవ వదతి న దశ గోశబ్దా ఉచ్చరితా ఇతి అతోపి శబ్దో నిత్య ఇ
త్యభిప్రాయః సంఖ్యేతి। శబ్దసంఖ్యాభావాత్ స్పష్టం ॥౨౦॥ అతోపి నిత్య ఇత్యాహ అనపేక్షత్వాదితి। అనపేక్షత్వాత్ శబ్దనాశకారణస్య పాంసురాదిసాంద్రాత్ జ్ఞానాభా
వాత్ అయథా సుపాదిదర్శనబలాత్ అసమవాయికారణాదినాశాత్ శబ్దనాశ ఇతి నిత్యే నైమిత్తిక తథాపి అవయవానాం శబ్దనాశకారణనిశ్చయాభావాన్నిత్య ఇతి
భావః ॥౨౧॥ నను శబ్దో వాయుపరమాణుప్రకృతికః పవనసంయోగోత్పన్నత్వాత్ తథా చ శిక్షా వాయురాప. ద్యతే శబ్దతామితి వాయుపరమాణు
ప్రకృతికత్వాదనిత్య ఇత్యాశంక్యాహ ప్రఖ్యేతి। యోగస్య శ్రోత్రేంద్రియజనకపవనవిషయస్య శబ్దస్య ప్రఖ్యాభావాత్ ప్రత్యక్షాభావప్రసం
గాత్ వాయువికారస్య శ్రోత్రేంద్రియగ్రాహ్యత్వాదితి భావః ॥౨౨॥ లింగేతి। వాచా విరూప నిత్యయేతి మంత్రే నిత్యయా వాచేతి లింగం ॥౨౩॥ ఏవం శబ్దస్య
శబ్దార్థసంబంధస్య చ నిత్యత్వేపి చోదనార్థవత్త్వేన ప్రమాణమిత్యాక్షిపతి। ఉత్పత్తావితి। ఉత్పత్తౌ పదార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ సత్యాం వాక్యవాక్యార్థయోః

సర్వత్ర యౌగపద్యాత్ సంఖ్యాభావాత్ ॥౨౦॥ అనపేక్షత్వాత్ ప్రఖ్యాభావాచ్చ యోగస్య। లింగదర్శనాచ్చ ॥౨౩॥ ఉత్పత్తౌ వా అవచనాః స్యురర్థస్యాతన్నిమి
త్తత్వాత్ తద్భూతానాం క్రియార్థేన సమామ్నాయోఽర్థస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ ॥౨౫॥
లోకే సన్నియమాత్ ప్రయోగసన్నికర్షః స్యాత్ ॥౨౬॥

సంబంధార్థవచనాః పురుషకల్పితాః స్యుః। అర్థస్య వాక్యార్థజ్ఞానస్య అతత్ పదార్థజ్ఞానాభిన్ననిమిత్తం కారణం యస్య తత్త్వాత్। న హి పదార్థ ఏవ వా
క్యార్థః అతః పదస్య పదార్థేన సంబంధః తథాపి పదసమూహరూపవాక్యస్య వాక్యార్థేన శక్తిసంబంధః కింత్వనిత్యః స చ పురుషకల్పిత ఇతి కృత్రిమః
కథం ధర్మే ప్రమాణమితి పూర్వపక్షసూత్రాభిప్రాయః ॥౨౪॥ సిద్ధాంతమాహ। తద్భూతానామితి। తేషు అగ్నిహోత్రాద్యర్థేషు భూతానాం ప్రత్యేకపదార్థా
నాం క్రియార్థేన క్రియారూపవాచినా పదేన సమాసమామ్నాయః పఠనం దృశ్యతే అతః క్రియారూపవాచకపదఘటితపదసమూహే ఏవ అపూర్వే వాక్యార్థ
గ్రహః అర్థస్య వాక్యార్థజ్ఞానస్య తన్నిమిత్తత్వాత్। తత్ పదార్థజ్ఞానం నిమిత్తం కారణం యస్య తత్త్వాత్ అగ్నిహోత్రం జుహుయాత్ స్వర్గకామ
ఇత్యత్ర అగ్నిహోత్రనామకహోమేన స్వర్గం భావయేదితి వాక్యార్థజ్ఞానం న పదార్థైరుపస్థితిమంతరా భవతి కింతు పదాదుపస్థితానాం పదార్థానాం యో
గ్యతయా పరస్పరసంబంధజ్ఞానమేవ వాక్యార్థజ్ఞానమితి భావః ॥౨౫॥ లోకే లౌకికశబ్దే పదార్థం దృష్ట్వా పదార్థజ్ఞానపూర్వకం సన్నియమాత్ ప్రయోగా
త్ వేదేపి గురుపరంపరయా జ్ఞానపూర్వకః ప్రయోగస్య సన్నికర్షః ఉపపత్తిః స్యాత్ ॥౨౬॥ - - - - - - - -

కర్తృభూమ్నా। కర్తృబాహుల్యేనాస్య శబ్దస్య వృద్ధిః మహత్త్వం దృశ్యతే అతో ఽప్యనిత్యః। పురుషప్రయత్నస్య శబ్దవ్యంజకత్వపక్షే వ్యంజకస్య మహత్త్వేనాపి వ్యంగ్యస్య వృ
ద్ధిర్న దృశ్యతే యథా దశసహస్రేణాపి పుంసా అతః వ్యంజకపక్షప్రయుక్తా ఇతి భావః॥౧౦॥ ఏవం వ్యంజకత్వే బహూని దూషణాని సూత్రానుక్రమేణ పరిహ
ర్తుం ప్రక్రమతే। సమమితి। మతద్వయ ఇతి శేషః। ఇతి చ పదద్వయం పూరణీయం। మతద్వయేఽప్యుత్పన్న ఇతి వ్యజ్యత ఇతి వా మతద్వయే క్షణం
మాత్రం దర్శనం శబ్దప్రత్యక్షం సమం అవివాదం॥౧౨॥ సత్త్వేపి కతమః పక్షః వరిష్ఠ ఇతి ప్రశ్నే వ్యజ్యతే పక్షప్రయుక్తా ఇత్యాహ। సత ఇతి। సతః సర్వదా
దితి విద్యమానస్య పరం పూర్వోత్తరకాలే అదర్శనం ప్రత్యక్షాభావః సంస్కర్తుః వ్యంజకస్య విషయం శబ్దం ప్రత్యనాగమాత్। అయం భావః। స ఏవ వాయుర్గకా
ర ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ లాఘవాచ్చ శబ్దో నిత్యః। మంజరోద్భవత వాయుసంయోగవిభాగాః శబ్దప్రత్యక్షప్రతిబంధకీభూతాః స్తిమితవాయోర్దూరీకు
ర్వంతీతి తతః ప్రత్యక్షమితి। అస్థానాదిత్యస్యోత్తరం॥౧౩॥ కరోతి శబ్దాదిత్యస్యోత్తరమాహ। ప్రేతి। శబ్దం కరోతి ఇత్యత్ర కరోతిపదం ప్రయోగ
స్య ఉచ్చారణస్య పరం తత్పర్యకం॥౧౪॥ సత్త్వాన్తరే యౌగపద్యాదిత్యస్యోత్తరం ఆదిత్యవదితి। ఉభయావకాశః సూర్యః నానాదేశస్థైః యుగపద్దృశ్యః

వృద్ధిశ్చ కర్తృభూమ్నాస్య ॥౧౧॥ సమం తు తత్ర దర్శనం॥౧౨॥ సతః పరమదర్శనం విషయానాగమాత్॥౧౩॥ ప్రయోగస్య పరం॥౧౪॥ ఆదిత్యవద్యౌగప
ద్యం॥౧౫॥ వర్ణాన్తరమవికారః। నాదవృద్ధిః పరా।౧౭॥ నిత్యస్తు స్యాద్దర్శనస్య పరార్థత్వాత్॥౧౮॥

తే తథా। ఆదిత్యవత్ మహాన్ శబ్దో న సూక్ష్మ ఇతి భావః॥౧౫॥ ప్రకృతివికృత్యోర్ద్వైతయోరిత్యస్యోత్తరమాహ। శబ్దాన్తరమితి। ఇకారస్థానే యకారః శబ్దాన్త
రం అన్యః శబ్దః న ఇకారస్య వికారః తృణానాం కట ఇతి। తథా సతి కటకర్తారో నియమేన తృణసంపాదనవత్ యకారం ప్రయుంజానో నియమేన ఇకారం ఆ
దద్యాత్ ఇతి భావః॥౧౬॥ వృద్ధిశ్చేత్యస్యోత్తరమాహ। నాదేతి। పరా అతిశయితా శబ్దవృద్ధిరితి భ్రమవిషయో నాదవృద్ధిః బహుభిః భేరీమాఘ్నద్భిర్వ
ర్ణాత్మకశబ్దముచ్చారయద్భిర్వా మహాన్ శబ్ద ఇత్యుపలభ్యతే తత్ర పరమతే ప్రతిపురుషం శబ్దా అవయవా ఉత్పన్నాః సంతతః తేన మహత్త్వవత్ శబ్దే మ
హత్త్వం సంపాదయంతీతి వక్తవ్యమేకం పరమతే శబ్దస్య గుణత్వేన నిరవయవత్వాదతః అగత్యా కర్ణశష్కులీమండలస్య సర్వాంశం సరణం వ్యాప్నువద్భిః
సంయోగవిభాగైః నైరంతర్యేణ అనేకశ్రుత్యుత్పాదనాం మహాన్నివావయవానివ ప్రతీయంతే సంయోగవిభాగస్థభాగానాం అపదవాచ్యాః తేషామేవ వృద్ధిరి
తి భావః॥౧౭॥ ఏవం పరప్రతిపాదితదూషణాన్యపనీయ స్వమతే సాధకం వక్తుం ప్రక్రమతే। నిత్య ఇతి। శబ్దో నిత్యః స్యాత్। దృశ్యతే వ్యజ్యతే శబ్దో నాతిద
ర్శనం ఉచ్చారణం తస్య పరార్థత్వాత్ అన్యస్యార్థస్య ప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్। అనిత్యత్వే శ్రోతురర్థప్రతిపత్తిపర్యంతం న తిష్ఠతీతి ప్రతిపత్తిర్న స్యాత్ కా
రణాభావాదితి భావః॥౧౮॥

ఇత్యేకోపి న ప్రమాణమిత్యాహ। శాస్త్రేతి। శాస్త్రవిరోధో యథా స్తేనం మనోనృతవాదినీ వాగితి సిద్ధార్థస్య కేవలస్య శ్రూయమాణస్య నిష్ఫలత్వం యామనస్తేనం
వాచం అనృతాం కుర్యాదితి విధిః కల్ప్యః తథా చ నానృతం వదేదితి శాస్త్రవిరుద్ధం। తథా దృష్టిః ప్రత్యక్షప్రమాణం తద్విరుద్ధం తస్మాద్ధూమ ఏవాగ్నేర్దివా దదృశ
ఇతి వాక్యస్య వకారేణ అవశ్యాదర్శనం నేతి ప్రతిపాదనం ప్రత్యక్షవిరుద్ధం॥ ౩॥ దూషణాంతరమాహ। తద్ధేతి। తద్ధేతి దూషణాంతరద్యోతకం। ఫలాభావాత్ గర్గత్రి
రాత్రబ్రాహ్మణస్య శోభతేస్య ముఖం య ఏవం వేదేతి శ్రుతం కేషుచిన్ముఖస్య తద్జ్ఞానే శోభతే అతః ఫలాభావో దృష్ట ఇతి భావః। అపూర్ణాహుత్యేతి మంత్రమాం జుహ
నేతి సర్వమేవాప్నోతీతి శ్రవణాత్ పూర్ణాహుత్యైవ సర్వఫలలాభే తదతిరిక్తానాం యాగానాం కర్మణాం వైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ। అనేతి। అన
ర్థక్యాత్ వైయర్థ్యాత్॥ ౪॥ లోకే కేనచిత్ ప్రాప్తస్య నిషేధో దృశ్యతే అర్థవాదే అత్యంతమప్రాప్తార్థనిషేధో నాంతరిక్షే చిన్వీతేతి। అతః సార్థకః ప్రమాణ
ణం సిద్ధమర్థకథం ప్రమాణం భవేదిత్యాహ। అభాగేతి। అభాగినః అత్యంతమప్రాప్తస్య॥ ౫॥ పూర్వం బబరః ప్రావాహణిరితి జన్మవతః పురుషసంయోగాద్వే
దా అనిత్యా ఇతి యోయమాక్షేపః తమేవాక్షేపం ప్రకృతపూర్వపక్షోపోద్బలకత్వేన అనువదతి। అనిత్యేతి। పూర్వం వ్యాఖ్యాతం॥ ౬॥ సిద్ధాంతమాహ। వి
ధీనాం విధివిషయాణాం వాక్యానాం స్తుత్యర్థత్వేన వాక్యైకవాక్యత్వం స్యాత్ తద్వాక్యమూలకత్వేనేతి వివృతవాక్యం। దేవతాదీనాం స్తుత్యర్థేన స్తుతిసాపేక్షత్వే విధీనాం సమాకవాక్యత్వాత్ విధ్యైకవాక్యం।

శాస్త్రదృష్టివిరోధాచ్చ॥ ౨॥ తథాఫలాభావాత్॥ ౩॥ అనర్థక్యాత్॥ అభాగిప్రతిషేధాత్॥ ౫॥ అనిత్యసంయోగాత్॥ ౬॥ విధినాత్వేకవాక్యత్వాత్ స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యుః॥ ౭॥ తుల్యం చ సాంప్రదాయి
కం॥ ౮॥ అప్రాప్తా చానుపపత్తిః ప్రయోగే హి విరోధః స్యాచ్ఛబ్దార్థస్త్వప్రయోగభూతస్తస్మాదుపపద్యేత॥ ౯॥ గుణవాదస్తు॥ ౧౦॥ సూ॥

స్తుత్యర్థేన అర్థవాదాః ధర్మే ప్రమాణాని స్యుః। అయం భావః। యథార్థభావనాం శబ్దభావనాయాం ఇత్థం శక్రయం సాధ్యాకాంక్షాయాం
పురుషప్రవృత్తిః సాధ్యతయాన్వేతి కరణాకాంక్షాయాం యాగాదిశ్రవణం యాగాదిశ్రవణేనైవ పురుషప్రవృత్త్యుత్పత్తిసంభవాత్ ఉపకారితయా స్తుతి
ముపేక్షతే। తదపేక్షితయా అర్థవాదః విధ్యేకవాక్యతామాపద్యత ఇతి॥ ౭॥ నను అర్థవాదవాక్యానిపూర్వోక్తైర్యుక్తైః సంపాతాయాతా నత్విత్యత్రాహ। తుల్యం
చేతి। సాంప్రదాయికం గురుపరంపరాసంప్రదాయప్రాప్తం స్వాధ్యాయ విధిపరిగృహీతత్వాదధ్యయనపాఠాభావాదిరూపపాలనాదికం తుల్యం విధ్యర్థ
వాదయోః తుల్యం అతః న సంపాతాయాతం॥ ౮॥ శాస్త్రదృష్టివిరోధాదిత్యత్ర శాస్త్ర[illegible]విరోధస్య పరిహారమాహ। అప్రాప్తేతి। పూర్వోక్తైః శాస్త్రదృష్టివి
రోధః నానృతం వదేదిత్యాదినా। స విరోధః ప్రయోగే అనృతవదనం కర్తవ్యం అనృతవాదినీత్యాదిర్[illegible]సతి స్యాత్ విరోధే శబ్దార్థః స్తుతినిందాదితాత్పర్యకః శబ్దార్థః అ
నృతావాగితి ప్రయోగభూతః అప్రయోజకః విరోధి అతో నాస్మిన్ననుపపత్తిః విరోధ[illegible]రూపా అప్రాప్తా ఉపపద్యతే చ సర్వం॥ ౯॥ ననువిధినాత్వేతి సూత్రే అ
ర్థవాదస్య విధేయస్తావకత్వం ఉక్తం తత్త్వ చిత్ప్రభిచరతి యథా వేతసశాఖయావకాభిర్వివికర్షతీతి వేతసశాఖావకయోర్విధిః స్తుతిః ఉదాసీనా
యాం ఇదం కథమత్రాహ। గుణేతి। గుణస్య విధేయకారణగతగుణస్య వాదః కథనం వేతసావకయోః। కారణం ఆపః తద్వృత్తి గుణకథనే కారణగుణాః కార్యే

వేదస్యానిత్యత్వాత్ పౌరుషేయత్వాత్ ధర్మే న ప్రమాణం పురుషదోషసంభవాదితి ప్రత్యవతిష్ఠతే వేదానితి। యతః పురుషాఖ్యాః కాఠకం కాలాపకమితి
పురుషాఖ్యాః ఆఖ్యాః నామాని అతః సన్నికర్షం ఆధునికత్వం సాధయన్తి వేదానాం ఆసమానవచనత్వం చిరత్వం విస్పష్టం యతో బాలబోధార్థత్వాన్న ఋషి
తే। ప్రవాహణిరకామయత ఔద్దాలకిరకామయత (28)॥ ఇతి పూర్వ నిత్య ఇత్యాహ। అనిత్యేతి। అనిత్యానాం జననమరణవతాం పురుషాణాం ప్రవరః ప్రావాహణిరకామయతే
3 త్యుద్దాలకిరకామయతేత్యాది వేదేషు దర్శనాత్ తేషాం పురుషాణాం జననాత్ ప్రాక్ ఇమాని వాక్యాని నాసన్నితి సాదిత్వాదనిత్యత్వం పౌరుషే
యత్వం సిద్ధం (28)॥ సిద్ధాన్తమాహ। ఉక్తమితి। శబ్దపూర్వత్వం నిత్యత్వం ఉక్తం సాధితం ప్రాక్। శబ్దనిత్యత్వసిద్ధే వేదస్యాపి నిత్యత్వం వా బాధిరూపనిత్యత్వ
మప్యుక్తం (29)॥ ఆఖ్యా కాఠకాదిసమాఖ్యా ప్రవచనాత్ అధ్యయనేన కాఠకేనాధీతం కాఠకమిత్యుపపన్నా (30)॥ యద్యపి బబరః ప్రావాహణిరిత్యస్త్యపి
రం తు శ్రుతిః ప్రావాహణ్యాదిశబ్దః సామాన్యం అన్యార్థస్యాపి వాచకం। ప్రవతేః స అత్ర ఋషాణ శ్రయః ప్రవహణశబ్దస్య ఆగ్రతిః ఇకారస్య కర్తార్థత్వాచ్ఛక్తి
షు గతాశ్రయః నాయుత్వార్థః ప్రత్యయః తథా చ వాయుః పరః సమానాధిః బబర ఇతి వాయుః శబ్దానుకరణమితి నానుపపత్తిగంధోఽపి। నను జర

వేదాంశ్చైకే సన్నికర్షం పురుషాఖ్యాః। అనిత్యదర్శనాచ్చ। ఉక్తం తు శబ్దపూర్వత్వం। ఆఖ్యా ప్రవచనాత్॥ 30॥ పరం తు శ్రుతిసామాన్యం। కృతి వా ని
యోగః స్యాత్ కర్మణః సంబంధాత్ (31)॥ ఇతి ప్రథమస్య ప్రథమః పాదః। ఆమ్నాయస్య క్రియార్థత్వాత్ ఆనర్థక్యమతదర్థానాం తస్మాదనిత్యము
చ్యతే॥ - -
ద్గవః కంబలపాదుకాభ్యాం ద్వారి తిష్ఠతు గాం యుతి భద్రకాశితం బ్రాహ్మణప్రవత్తి (ముఖ్యకామా రాజన్యమాయాం ల శునస్సకోర్థే ఇతి వద్వేదగా
థావాప్తత్సత్రమాసతేత్యాదీనాం అసంబద్ధప్రలాపానాం సత్త్వాత్ కథం వేదః ప్రమాణమత్రాహ। కృత ఇతి। కర్మణః కర్మప్రతిపాదకవాక్యసంబంధా
త్ పరస్పరసాకాంక్షపదఘటితత్వాత్ గావో వా ఇత్యాదీనాం వక్ష్యతే కర్మణి సప్తతి ద్వారా వినియోగః। అయం భావః। య ఏవం విద్వాంసః సం
వత్సరముపయన్తి యానా తాన్ ఇతి అనేన సంవత్సరసాధ్యసత్రే యాగః కార్య ఇత్యుక్తే కేనేత్యుక్తే సాపేక్షేతి కస్మై అర్థినా కామ్యం యుక్తమితి జ్యోతిష్టో
మే ప్రైషావసరోఽతిరాత్ర ఇత్యాది కత్యాసమ్బద్ధం తథాపి గావః సత్రమాసత ఇతి న స్వార్థే తాత్పర్యకేం కింతు గవాదయః జడా అపి కర్మానుష్ఠానం
చక్రుః కిముత విద్వాంసః అనుతిష్ఠేరన్నిత్యత్ర సంశయ ఇతి స్తుతా తాత్పర్యం తస్మాత్ సర్వం సంబద్ధమితి। ఇతి ప్రథమస్య ప్రథమః పాదః॥ విధ్యే ధర్మే
ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాపితం। అథార్థవాదానాం ధర్మే ప్రామాణ్యమస్తి న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ ఆమ్నాయస్య ఆమ్నాయస్య వేదస్య క్రియార్థత్వా
త్ ప్రవృత్త్యర్థత్వాత్ అతదర్థానాం ప్రవర్తకవిధ్యప్రయుక్తానాం సిద్ధవస్తుకథనరూపాణాం వాయుర్వై క్షేపిష్టేత్యాదీనాం ఆనర్థక్యం ప్రవృత్త్యజనక
త్వం యతస్తస్మాత్ అనిత్యం ధర్మాప్రమితజనకముచ్యతే॥ 1॥

అంత్యయోః అభాగిప్రతిషేధాదితి అనిత్యసంయోగాదితి సూత్రద్వయోః సమాధానం। యదుక్తం పూర్వోక్తం జైమినీయం స్వార్థే అప్రామాణ్యమపి ఉక్తమనువద
ధాతి విధేయస్య స్తావకేయాఖ్యావా హి శిరిత్యసవాంయుపరత్వం చోక్తమితి భావః॥ ౧॥ ఔదుంబరో యూపో భవతీతి। అత్రౌదుంబరత్వం ఊర్క్ శబ్దరూప
ఫలముద్దిశ్య విధీయతే అతోఽతిదేశప్రాప్తయూపముద్దిశ్య విధీయత ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। విధిరితి। వాశబ్దః ఏవార్థే। ఫలం ఊర్జం పశూనాం ప్రా
ప్తత్వం శ్రుతిపాదితముద్దిశ్య ఔదుంబరత్వస్య విధిరేవ స్యాత్। అపూర్వత్వాత్। గుణఫలయోరూర్జో జనకభావస్య అప్రాప్తత్వాత్। నన్వర్థవాదోఽస్త్విత్యత ఆహ। వా
దేతి। వాదమాత్రం అర్థవాదమాత్రం చేత్ స్వార్థప్రతిపాదకయోః అనర్థకం వ్యర్థం। సర్వత్రార్థవాదస్య గతిః తత్ర లక్షణయా స్తావకత్వం ప్రవృత్తే తథా నేతి భావః॥
సిద్ధాంతం శంకతే। లోకే ఇతి। లౌకికగుణాః విప్రోయం వేదాధ్యాయీ ఇయం గానసంపన్నేత్యాద్యపి స్తుతివాచకశబ్దమపేక్షేతే తథాయం తథా దుంబ
రో యూపో భవతీతి స్తుతిమపేక్షేతే అతోఽర్థవాదేన ఫలప్రతిపాదకః॥ ౨॥ దూషయతి నేతి। పూర్వత్వాత్ ప్రత్యక్షాదిగమ్యత్వాద్విధిరప్రయోజక ఇతి స్తు
తాపరస్య సంభవతి। ఇహ తు అపూర్వత్వాదిసాధనత్వం న తథాఽతః శక్త్యా ఫలజనకత్వబోధసంభవే లక్షణయా స్తుతికల్పనం న యుక్తమితి భావః॥ ౩॥ సిద్ధాంతమాహ
ఉక్తమితి। విధినా త్వేకవాక్యత్వాదితి సూత్రే వాక్యశేషత్వం విధిశేషత్వం స్తుతిద్వారా విధేయవాక్యత్వం ఉక్తం। తథా చ న నిరర్థకత్వమితి భావః॥ ౪॥ న నుశక్త్యైవ

అంత్యయోరుద్ధృతం। విధ్యర్థస్య అపూర్వత్వం ద్వాదశమాత్రం వ్యాఖ్యానర్థక్యం। లోకవదితి చేత్। న పూర్వత్వాత్॥ ౨॥ ఉక్తం తు వాక్యశేషత్వం। విధిశబ్దానర్థకః స్యా
చ్చిత్రస్స్యాత్ స్తుతిః ప్రతీయంత తత్త్వమాన్యేదితరేషు తథాత్వం॥ ౩॥

విసంభవే లక్షణయా స్తుతికల్పనమన్యాయ్యమిత ఆహ। విధిరితి। వ్యచిద్వాక్యవిశేషే విధిః విధ్యర్థః ప్రవర్తనారూపః। అనర్థకః న సంభవతి। యథా వాయవ్యం శ్వే
తమాలభేత భూతికామ ఇతి వాయుర్వై క్షేపిష్ఠా దేవతేతి వాక్యే వాయోః క్షిప్రగామిత్వ విషయప్రవర్తనార్థః। వాయుః క్షిప్రగామీ కర్తవ్య ఇతి యోజనం తన్న సంభవతి। వాయోః క్షిప్రగామిత్వస్య స్వభావసి
ద్ధత్వేన పురుషకృత్యసాధ్యత్వాత్। అత ఆహ। అనర్థకం విధావనర్థకస్య స్తుతిః వాయవ్యం శ్వేతమాలభేత భూతికామ ఇతి విహితయాగాంగభూత వాయుదేవతా
స్తుతిః తత్సమీపవృత్తిత్వేన తస్య ప్రశస్తత్వప్రతీతయే। తత్సమానాత్ విధిసమీపవృత్తిత్వసామాన్యాత్ సాంజాత్యాత్ ఇతరేషు। యజమానః ప్రస్తర
ఇత్యాదిషు తథాత్వం స్తావకత్వం న తు ప్రస్తరకార్యే యజమానయోగ ఇతి విధిపరమితి భావః॥ ౩॥ న నుయోవిదగ్ధః స నైర్ఋత ఇత్యత్ర యోగాని బహు ఋత్విజ
గః తముద్దిశ్య విదగ్ధత్వవిధిసంభవే అర్థవాదత్వకల్పనమన్యాయ్యమత ఆహ। ప్రకరణ ఇతి। ప్రకరణే దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే సంభవతి నైవ సోఽర్థవాదరూ
పేణ అపకర్షః ప్రకరణవియోగేన కల్పితవిధిపరత్వముక్త్వా ప్రకరణసంబంధకల్పనపక్షే న సంభవతి అతో విధికల్పనానర్థక్యం దర్శపూర్ణమాసేన బహు
తియోగాభావాదితి భావః॥ ౫॥ సూ॥ ప్రకరణే చ సంభవనే అపకర్షో న కల్పితవిధ్యానర్థక్యం స్యాత్ ప్రతి॥ ౬॥ . . . . . . —

నను అస్తు నైవం నన్వస్తు నాభేదప్రతిపాదనం తథావాచ్యస్య తత్ప్రతిపాదనం బాధితార్థం గౌరవశ్చ ఇతి వదత్రాహ । రూపాదితి । రూపాత్సైన వృత్తి రూపాత్
ధ్వర్ణవత్వాత్ స్తైనేన చోరేణ సహాభేదం ప్రాప్య యాత్ ప్రాప । అయం భావః చతుర్థపాదే వక్ష్యమాణో యథాదిత్యో యూప ఇతి ఆదిత్యవృత్తి రూపవత్త్వేన అభేదం ప్రా
ప్త తథా స్తైనే యథా ప్రచ్ఛన్నసంచారస్తథావున సిసత్వాస భేదప్రయోగజాపచారిక ఇతి ॥౧౧॥ దృష్టివిరోధం పరిహరతి । దూర ఇతి । దివా దూరదేశస్య ధూమ
ఏవ దృశ్యతే న వహ్నిః రాత్రౌ న దృష్టవిరోధః । వహ్న్యాదర్శనాదర్శనమితి సూత్రపూరణీయం ॥౧౨॥ ప్రవరానుమంత్రణ విధిసమీపే న చైవం విద్మః బ్రాహ్మణా వయం వ
బ్రాహ్మణా వేతి శ్రుతః । ప్రత్యక్షేణాశ్రితే బ్రాహ్మణత్వే సంశయకథనం ప్రత్యక్షవిరుద్ధం అక్రం పరిహరతి । ప్రపరాధారన్యజాతీయ పురుషయోగే నాపి కేషాం
పుత్రత్వం అన్యజాతీయత్వప్రశ్నపుత్రత్వం తస్య దర్శన సంభావనవస్తు అతః బ్రాహ్మణా అబ్రాహ్మణా వేతి విచికిత్సాసంభవః । అయమర్థవాదః ఆఖ్యేయం ప్రత్య
త ఇతి విధిశేషః స్తావకః ॥౧౩॥ కేలాపాత ద్వైదంయు దృవముష్మిన్ లోకే స్తి వా న వేతి దిక్ష్వేతేకా శాంకరేణేతి । జ్యోతిష్టోమప్రాగ్వంశ శాలాయాః పరిశ్రయణం
విపాతప్రథమం అముష్మిల్లోకే స్వర్గలోకే స్తి న వా కో వేద ఇదానీం భూమస్యవంబాదిషు ప్రవేశే సద్యో మరణం భవిష్యతీత్యర్థః । అనిర్ణయమర్థం చ తద్దిక్షు

రూపాత్ప్రాయాత్ ॥౧౧॥ దూరభూయస్త్వాత్ ॥ ప్రవరాత్ కర్తుః శ్రుపుత్రదర్శనం । ఆకాలికేప్సా । విద్యాప్రశంసా సర్వత్వమాధికారికం ॥౧౫॥ ఫలస్య కర్మని
ష్పత్తేస్తేషాం లోకవత్పరిమాణతః ఫలవిశేషః స్యాత్ ॥౧౬॥

ద్వారాన్తరే కేలో తతీతి వాక్యాభిప్రాయః । తత్ర జ్యోతిష్టోమస్య స్వర్గసాధనత్వం ఇత్యర్థకత్వాస్వర్గలోకః స్తి న వేతి కథనం శాస్త్రవిరుద్ధం కథమన్యథా ఏతేత్యుత్తరమా
హ । ఆకాల ఇతి । ఆకాలికే సత్యతత్త్వాలోభ్యవసాయే బసదు బద్ధవృత్తేర్వా మోక్షే ఇ వ్యాసవాక్యం భవతి ఇతి । తం గృహీత్వా కాలాంతరభావి స్వర్గానందయోగ్య
రకరణమావశ్యకమితి స్తుతిః చేదం వాక్యం ॥౧౪॥ శలాభరే స్యమ ఖంయు ఏవం వేదేతి గర్గత్రిరాత్ర విధిస్తావకమిత్యాహ । విద్యేతి । గర్గత్రిరాత్రవిదనస్య దంష
లం । కిము తత్తదనుష్ఠాన ఇతి । విద్యాయా వేదనస్య ప్రశంసా తద్వారా క్రతుస్తుతిః ॥౧౫॥ పూర్ణాహుత్యా సర్వాన్ కామానాప్నోతి ఇతి శేషత్వేయధర్మమిత్యస్యోత్తరం సర్వత్వ
మితి । శ్రూయమాణం సర్వత్వం ఆధికారికం । జాపచారికం యథా సర్వమన్నం శత్రుమిత్యత్ర సర్వపదగ్రాహ్యస్థమన్నమాత్రపరం తథా సర్వపదం ప్రకృతక్రతుసా
ధ్యఫలపరం యత్ప్రకృత క్రతుసాధ్యం ఫలం తత్పూర్ణాహుత్యైవ సాధ్యేనైవ నాశ్యభవతీతి పూర్ణాహుతి విధిస్తావక ఇతి భావః ॥౧౬॥ ఇదం సమాధానం శేషత్వేయధర్మ
పరిహారత్వేమం న భవతీతి సమాధానాంతరమాహ । ఫలస్యేతి । ఫలస్య స్వర్గాదేః కర్మతః క్రియయా నిష్పత్తేః తేషాం కర్మణాం పరిమాణతః ఫలవిశేషః
లఘుగురుభావస్స్యాత్ । లోకవత్ । లోకే కృషిక్రియయా అల్పభూమ్యాః గురుత్వైకకర్మణాః భూయాత్యాధికవం । తథా పూర్ణాహుత్యా అల్పకాలభోగ్యస్వర్గః జ్యోతిష్టో
మేన చిరభోగ్య ఇతి న శేషత్వేయధర్మమితి భావః ॥౧౭॥

హౌత్రాంతరవదాహ। బుద్ధేతి। ఆగ్నీధ్రేణ ప్రయోగాత్పూర్వమేవ అగ్నివిహరణాదికర్తవ్యమిదం చ మితి బుద్ధే జ్ఞాతే పునః అగ్నీదగ్నీన్విహరేతి బహుపాఠోపి వ్యర్థ ఇతి శాస్త్రాత్పా
ఠాత్। జ్ఞాతస్య జ్ఞాపనం నిష్ప్రయోజనమితి భావః। ఇతోపి మంత్రానర్థక్యమాహ। అవిద్యమానేతి। అవిద్యమానవస్తునః వచనాత్ కథనాత్ చత్వారి శృంగా త్ర
యో అస్య పాదా ఇతి ప్రతిపాదితం వస్తు ప్రకృతౌ వికృతౌ చ వా నాస్తీతి భావః। శృణోత గ్రావాణః స్వధితే మైనం హింసీరిత్యచేతనసంబోధనాదప్యాహ।
అచేతనేతి। అచేతనేర్థే స్వధితౌ పాషాణసంబంధాత్ సంబోధనవిభక్తిప్రయోగాత్ పౌర్వాంతరమాహ। అర్థేతి। అర్థవిరోధాః మంత్రేషు కేషుచిత్పదార్థవిరోధాః విప్ర
తిషేధాత్ విరోధాత్। అదితిర్ద్యౌరదితిరంతరిక్షమిత్యత్రాదితేః చేతనస్య అచేతనేన అంతరిక్షాదినా సాకం విరుద్ధత్వ ఇతి భావః। ౦రుద్ధా స్వాధ్యాయోధ్యేత
వ్య ఇతి అక్షరగ్రహణవిధిః తథా అవచనాదర్థస్మరణం మంత్రేణ కర్తవ్యమితి విధ్యభావాత్। అనవబోధమాహ। అవిజ్ఞేయేతి। సృణ్యేవ జర్భరీ తుర్ఫరీ తూ
ఇత్యాది మంత్రాణామవిజ్ఞేయార్థకేతి పదఘటితత్వాదితి భావః। అనిత్యమాహ। అనిత్యేతి। కిం తే కృణ్వంతి కీకటేషు గావ ఇత్యత్ర కీకటేత్యాదిరూపానిత్యవస్తువా

బుద్ధశాస్త్రాత్। అవిద్యమానవచనాత్। అచేతనార్థసంబంధాత్। అర్థవిప్రతిషేధాత్। స్వాధ్యాయవదవచనాత్। అవిజ్ఞేయాత్। అనిత్యసంయోగాన్మంత్రా
నర్థక్యం॥౩౧॥ అవిశిష్టస్తు వాక్యార్థః॥౩౨॥ గుణార్థేన పునశ్శ్రుతిః॥౩౩॥ పరిసంఖ్యా॥౩౪॥ అర్థవాదో వా॥౩౫॥ అవిరుద్ధం పరం॥౩౬॥ - - - -

చకపదఘటితత్వాత్। అర్థవివక్షాయాం మంత్రానిత్యత్వం వేదస్య స్యాదతో మంత్రానర్థక్యం దృష్టస్యార్థస్మరణస్య కారణం న కిం తులాచ్చారణమదృష్టార్థ
మితి భావః॥౩౧॥ సిద్ధాంతమారభతే అవతి। లౌకికైరయాని పదాని యేషు చ తేషామర్థాః తేభ్యః అవిశిష్టః అవిలక్షణః వేదపదసమాహతోర్థః। ౦రుద్ధా లౌకికైః
ఉచ్చరితశబ్దార్థో వివక్షితః తథా వేదేపీతి భావః॥౩౨॥ శతముర్జరబ్రిమాదత్త ఇత్యస్య ఫలమాహ। గుణేతి। గుణార్థే చతుష్టరూపగుణలాభార్థం
పునః శ్రుతిః పునర్విధానం। ఆదానే లింగాన్మైకమంత్రస్య వినియోగప్రాప్తౌ చతుర్ణాం సముచ్చయరూపార్థం పునర్విధిరితి భావః॥౩౩॥ అశ్వాభిధానీమాదత్త ఇత్య
స్య ఫలమాహ। పరేతి। పరిసంఖ్యా గర్దభరశనాగ్రహణనివృత్తిః ఫలం। లింగస్యోభయసాధారణత్వాదితి భావః॥౩౪॥ ఉరుప్రథస్వేతి ప్రాప్తస్య వాక్యం లింగేనైవ
ప్రాప్తవిధిశేషోర్థవాద ఇత్యాహ। అర్థేతి॥౩౫॥ వాక్యనియమాదిత్యస్యోత్తరమాహ। అవిరుద్ధమితి। పరం నియమతః ప్రకంపనం అవిరుద్ధం అర్థస్మర
ణపక్షేప్యవిరుద్ధం ప్రయోజనం యథా పూర్వకల్పనాదితి శేషః॥౩౬॥ - - - - - - - - -

ననుతస్మాదవదహాతాధృశం ద్వృష్ట్య ఇతి విధిస్తావకం సత్ నైబుంతం చరుం పరివృత్త్యై గృహ్యాత్ ఇత్యత్ర హవిషాదాహా రూపగుణవిధాంయుక్తేవ వాస్త్రామత ఆహ
విధావితి। అభంయుతా త్వరేవ వాక్యభేదః వాక్యవృత్తి రూపః స్పష్టః॥ ౨౩॥ వాతుమర్గాస్య శ్రుతః। శూర్పేణ బుంపేతి తేన వ్యాస్నం త్రియత ఇతి। అత్ర తేన వ్యాస్నవిం
తి వాక్యస్య హతువిధిత్వేన స్తావకత్వేన వాప్రామాణ్యమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ ఉపరితి। ఉక్తవాక్యం హేతుః హతువిధాం యుక్తం శూర్పేణ హోమః కు
త ఇత్యాశంక్య పహాంయతః తేనాన్నం క్రియతే అతః ఇత్థం చ యద్యదన్నసాధనం తద్దర్వీవసాధనమితి సిద్ధం। తథా చ దర్వీ స్థాల్యాదీనామపి హోమసాధనత్వవిధాంయు
క్తతయా అర్థవత్త్వం ఫలవత్త్వం శూర్పపదస్య అన్నసాధనమాత్రోపలక్షకత్వేన ఉపపత్తి శ్రుతితాత్పర్యం హేతుభాష్యం ౨౪॥ సిద్ధాంతమాహ స్తుతతి స్తుతిః శూర్ప
స్తుతిః। శబ్దపూర్వత్వాత్। శబ్దః శూర్పేణ తి కరణత్వబోధకత్వతంయాంతః పూర్వం యస్య తేన వ్యాంసమిత్యస్యత త్వాత్। తస్య దర్వీపిఠరాదికరబోధనాసవిః
ధిః। హోమస్య సాధనాం కాంక్షాంయాం ప్రత్యక్ష శ్రుతశూర్పేణ నిరాకాంక్షత్వాత్ స్తుతిపరమితి భావః ౨౫॥ నను ప్రత్యక్షాన్నసాధనత్వం యథా స్థాల్యాదౌ తథా న శూ
ర్పే ఇతి అవిద్యమానార్థవర్ణనం స్తుతిరన్యాయ్యేత్యాశంక్యాహ। వ్యర్థేతి। వ్యర్థే ఉక్త ధర్మే శూర్పే। శేషం స్పష్టం॥ ౨౬॥ సమాధత్తే అర్థ ఇతి। విధిశేషత్వాత్ విధేయశూర్ప
స్తావకత్వాత్ అర్థః సఫలః యథా లోకే క్షైత్రో బలవత్తరః ఋత్విగ్ధనే సహాత ఇత్యల్పబలేవ్యతాధ్రుబలవత్త్వేపి సింహోధ్రులవాన్ తథా శూర్పస్య అన్నం ప్రతిష్ఠాల్యపే

విధావపి వాక్యభేదసాధితత్॥ ౨౭॥ హేతుర్వాస్యదర్థవత్త్వోపపత్తిభాష్యం ౨౮॥ స్తుతిస్తు శబ్దపూర్వత్వాత్ అబోధనాచ తస్య ౨౯॥ బులవ్యర్థే స్తుతిరన్యాయేంతిచే
త్। అర్థస్తు విధిశేషత్వాద్యథా లోకే ౩౦॥ యదిచ హేతురవతిష్ఠేత నిర్దేశాత్సామాన్యాదితి చేదవ్యవస్థా విధీనాం స్యాత్। తదర్థశాస్త్రాత్। వాక్యనియమాత్॥

ద్వేయాబహారంగత్వేపి లాంగలాద్యపేక్షయాంతరంగత్వేన సాధకతమత్వమపి స్తుతిభావః ౩౧॥ తుష్యతు దుర్జన ఇతి న్యాయేన హేతువిధిత్వమంగీకృత్యాపి
నపరపక్షమాహ సిద్ధిరిత్యాహ। యది హేత్విత్తి। యది హేతుః హేతువిధిః తదాపి నిర్దేశాత్ శూర్పస్య నిర్దేశాత్ తన్నిష్ఠమన్నహేతుత్వమేవ అవతిష్ఠేత ప్రాప్నుయాత్
త్। న తు దర్వీపిఠరాదిగతం। పదశ్రుత్యపేక్షయా ప్రత్యయశ్రుతేః ప్రబలత్వాదవిశేషశ్రుత్యా ప్రత్యయార్థః అన్నకరణ సామాన్యం బుధ్యత ఇత్యాశంకతే। సామా
న్యాత్। అవిశేషత్వేతయా శ్రవణాత్। సమాధత్తే। అవ్యవస్థితి। విధీనాం తథా సతి వ్యవస్థాస్యాత్ వస్తుమాత్రే కించిన్నిరూపిత హేతుతాయాః సత్వాదితి భావః ॥ ౩౦॥
మంత్రోచ్చారణమదృష్టార్థం ఉత కర్మసమవేతార్థ స్మారకతయా తదుపయోగ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తదితి। దేవస్య త్వేత్యాదిభగాయత్రేణ ఛందసా
దదే త్రైష్టుభేన జాగతేన త్వా ఛందసాదదే హాంగేన ఛందసాదదే ఇతి మంత్రాః సంతి తత్ర లింగేనైవ ఆదానసిద్ధౌ చతుర్భిరభ్రిమాదత్తే ఇతి ఆదానార్థకశాస్త్రాంతరశ్ర
వణాత్ తథా ఇమామగృభ్ణన్ రశనామిత్యత్ర లింగేనైవ ఆదానసిద్ధౌ ఇమాము గృభ్ణ రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానమాదత్తే ఇతి శ్రవణం వృథా బిరుప్ర థస్వేతి మంత్రే ఉరుప్ర
థస్వేతి పురోడాశం ప్రథయతీతి తదర్థం పురోడాశప్రథన రూపః అర్థః యాదృశశాస్త్రే తాదృశశాస్త్రాత్ విధివాక్యాత్ తద్జ్ఞాన సంభవాత్ మంత్రానర్థక్యమతోప్ర
త్రసర్వపంచవస్తాంతానామప్రయంః। పాత్రంతరమాహా। వాక్యేతి। వాక్యస్య వాక్యశేషవత్ స్వనియమాత్। అగ్నిమూర్ధాదివః కకుధీత్యత్ర యమూర్ధాదివ ఇతి వ్యత్యయమపాఠపి అ

ఉక్తాదిశా విధ్యర్థవాదమంత్రాణాం ధర్మే ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాప్య వేదానాం స్మృతిశిష్టాచారాణాం ధర్మే ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాపయితుం పూర్వపక్షమాహ। ధర్మస్యే
తి। ధర్మస్య ఉక్తలక్షణలక్షితస్య శబ్దః వేదః మూలం తస్య తత్వాత్। అష్టకాః కర్తవ్యా ఇతి కేవలపౌరుషవాక్యప్రతిపాద్యం అశబ్దం అవేదమూలం అనపేక్షం ఆ
సాదారణం ర్యాత్మం స్యాత్॥౧॥ సిద్ధాన్తమాహ అపి వేతి। దృఢైర్వైదికప్రణయనానన్యథానుపపత్తిరూపం అనుమానం స్మృతిమూలభూతశ్రుతిసత్వే స్యాత్। తదిదం స్మృ
తిః స్వమూలభూతవేదదర్శనవత్ప్రణేతా వేదార్థరిక్తగవేభ్యో ధర్మో న భవతీతి నిశ్చయవతా పరేషాం ధర్మజ్ఞానార్థం ప్రణీతత్వాత్। కల్పసూత్రాదివత్। నన్విదం ప్ర
తారకవాక్యమిత్యేవ కిం నోత్ప్రేక్ష్యత ఇత్యత ఆహ। కర్తృసామాన్యాత్। వైదికానుష్ఠాతృస్మర్తృణాం ఏకకర్తృకత్వాత్। న హ్యైదికం కర్మ ధర్మబుద్ధ్యా అనుతిష్ఠన్ ప్రతా
రకో భవేదితి భావః॥౨॥ ఔదుంబరీం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి శ్రుతివిరుద్ధా ఔదుంబరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేతి స్మృతిః। పక్షే శ్రుతిబాధికా సంకోచికా వా సతీ ధర్మే ప్ర
మాణం స్మృతిత్వాదితి బహ్వాః పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ। విరోధ ఇతి। విరోధే ఉపలభ్యమానశ్రుతివిరోధే అనపేక్షం స్మృతిప్రామాణ్యమనాదరణీయం స్యాం
కల్పశ్రుత్యపేక్షయా ప్రత్యక్షశ్రుతేః ప్రబలత్వేన బాధాదసంభవాదితి భావః। విరోధే త్వసతి శ్రుతికల్పకం అనుమానం ప్రవర్తతే॥౩॥ న సర్వా వేష్టయితవ్యేతి
స్మృతిప్రణయనే కిం కారణమత్రాహ పశ్యతీతి। ప్రణయనే విప్రాణాం వస్త్రలాభో భవతీతి లోభస్య స్మృతిప్రణయనే కారణత్వదర్శనాత్। వత్తనస్త్రైసర్జనం లభ్యం వా
సోధ్వర్యవే దేయమితి శ్రుత్యా విరుద్ధస్మృతేరపి మూలం లోభ ఏవేతి సూచితం॥౪॥ ఇదం కిం తావదిదం కిరూతేతి శ్రుత్యా విద వై దేవ్యాః పూర్వాపరభావః ప్రతీయతే। త

జ్జం। ధర్మస్య శబ్దమూలత్వాదశబ్దమనపేక్షం స్యాత్॥౧॥ అపి వా కర్తృసామాన్యాత్ ప్రమాణమనుమానం స్యాత్॥౨॥ విరోధే త్వనపేక్షం స్యాదసతి హ్యను
మానం॥౩॥ హేతుదర్శనాచ్చ॥౪॥ శిష్టాకోపే విరోధ ఇతి చేత్॥౫॥ న శాస్త్రపరిమాణత్వాత్॥౬॥ అపి వా కారణాగ్రహణే ప్రయుక్తాని ప్రతీయేరన్॥౭॥
తేష్వదర్శనాద్విరోధస్య సమా విప్రతిపత్తిః స్యాత్॥౮॥ శాస్త్రస్థా వా తన్నిమిత్తత్వాత్॥౯॥ - -

యోऽయం మధ్యే శ్రుత ఆచామేదితి స్మృతివిహితం ఆచమనం స్మృత్యా ప్రాప్తం। ఏవం క్రతౌ తత్క్రమేణ సాదృశం స్మార్తాచమనస్య విరోధే ఆచమనం బాధ్యతే। న వేతి సంశయే సి
ద్ధాన్తే సోపక్రమతే। శిష్టేతి। శిష్టానాం వైదికానాం పదార్థానాం అకోపే అవిరోధే ఆచమనమవిరుద్ధం అనుష్ఠేయం। క్రమస్య పదార్థధర్మత్వేన ఆచమనేన
ప్రబలేన పదార్థేన బాధే బాధకాభావ ఇతి భావః॥౫॥ పూర్వపక్షమాహ నేతి। శాస్త్రావగతం ప్రయోగవిధ్యవగతం పరిమాణం సంఖ్యావిశేషో యత్ర తత్త్వాత్త్వా
ర్త్వేన ప్రయోగవిధినా అస్మిన్ కర్మణి ఇయంతః పదార్థా ఇతి సంఖ్యావిశేషో గ్రాహితః తద్విరోధాదాచమనస్మృతిబాధ ఇతి భావః॥౬॥ సిద్ధాన్తం దృఢయ
తి। అపి వేతి। కారణానాం స్మృతిప్రణయనకారణానాం లోభాదీనాం గ్రహణే అదర్శనే సతి ప్రయుక్తాని అనుష్ఠితాని ఆచమనాదీని అవిరుద్ధాని ప్రతీయేరన్। న హి
స్వగుణరూపసంఖ్యానుసారేణ ప్రధానపదార్థబాధో యుక్త ఇతి భావః॥౭॥ యవమయశ్చరుర్భవతి తత్ర ఆర్యా యవశబ్దవ్యవహారద్వైవిధ్యే సంశయే పదా
ర్థసంశయే పూర్వపక్షమాహ తేష్వితి। తేషు వ్యవహారేషు విరోధస్య ప్రబలదుర్బలభావస్యాదర్శనాత్ విప్రతిపత్తిః శక్తిగ్రహః సమః స్యాత్॥౮॥ సిద్ధాన్తమా
హ। శాస్త్రస్థేతి। శాస్త్రస్థా శాస్త్రప్రతిపాద్యప్రతిపత్తిః యవశబ్దస్య వసన్తే సర్వసస్యానాం జాయతే పత్రశాతనం మోదమానాస్తిష్ఠంతి యవాః కణిశశా
లిన ఇతి। శాస్త్రప్రతిపత్తిర్బలీయసీ సంతః తన్నిమిత్తత్వాత్ అస్య ధర్మజ్ఞానస్య నిమిత్తం శాస్త్రం తత్వాత్। యవమయశ్చరుర్భవతీతి ధర్మసాధనయవశ
క్తిజ్ఞానం శాస్త్రజమేవ ధర్మే ఉపయుజ్యతే। యవానాం వ్యవహారస్య శక్తిభ్రమేణాపి సంభవాదితి భావః॥౯॥ - - - -

బంధశ్శాస్త్రాదిత్యస్యోత్తరమాహ సంప్రైతి సంప్రైషే దిగ్దగ్ధనితి వాక్యైకకర్మగర్హా కర్మబోధే గర్హా దూషణం తదనుపాలంభః। అదూషణం। సంస్కారత్వా
త్। మంత్రేణ పునః స్మరణం న। అగ్నీద్ గ్రహణం సంస్కారో భవతి ప్రవోణావిం వప్రోక్షణేనేతి భావః॥౩౯॥ అవిధవమూనవచనాదితల్ సోత్తరమాహ। అభిధానేతి। అభి
ధానే చత్వారీతి మంత్రే చత్వారి శృంగాణి త్రయో అస్య పాదా ఇత్యాదిపదాని అర్థవాదః। గౌణ్యా వృత్త్యా స్తావకాని। అయం వృషభో దేవవిషయం సంబంధిత ఏకాహే అగ్నేయో వహ్నిశంస తి
తి వివాహే ఆజ్యలే శప్తో అగ్నిః సూర్యో ఋధత్తే ఇతి సంపత్పర్థంప్రవృత్తః। అస్య సంవత్సరస్య చత్వారి శృంగాః దివససంబంధినః। యామాః త్రయః శ తేవో ష్ణవర్షాః పాదాః
ద్వైంధరుంబే శషే। సప్త అశ్వాః। హస్తాసః త్రిధా త్రిప్రకారేణ నవనత్ర యరూపేణ బద్ధః వృష్టిహేతుత్వాద్వృషభః। మహోదేవః మత్యానుత్తాసదం। అవిశేషేతి సూత్రాద్భి
న్నో గ్నిరిత్యర్థః। ఏతేనావిశేషేన స్థితా ద్వైతిస్యాద్రూపేణ తత్స్తుతిరితి। అచేతనేతి సూత్రమపి ప్రత్యుక్తం॥౩౯॥ అర్థవిప్రతిషేధాదిత్యస్యోత్తరమాహ। గుణాదితి। గుణాత్
గుణకథనాత్। అవిప్రతిషేధః। అవిరోధః। అదితి ద్యౌరితిత్యత్ర త్వం మహత్త్వం పితేతి వదవిద్యమానగుణైరవ స్తుతిరితి భావః॥౩౯॥ సాధ్యాదరోవితి సోతుం నివారయతి। విద్యేతి॥
విద్యాయా అర్థజ్ఞానస్య వచనం అవిధానం। అసంయోగాదర్థసిద్ధత్వాత్ స్వాధ్యాయవిధిప్రాప్తమర్థజ్ఞానమితి సిద్ధత్వాదితి భావః॥ ౪౦॥ స్యాదసత ఇతి సతః అ
ర్థస్య సతః అవిజ్ఞానం జ్ఞానాభావః। ఆలస్యాదితి పూరణీయం। తస్యాబుధోర్థః కౌత్స పక్షే స్పష్టః॥౪౧॥ అనిత్యసంయోగపరిహారసూత్రః ప్రథమపాద ఇత్యాహ। ఉక్త
సంప్రైషే కర్మగర్హానుపాలంభః॥౩౯॥ అభిధానేఽర్థవాదః॥౩౯॥ గుణాదవిప్రతిషేధః స్యాత్॥౩౯॥ విద్యావచనమసంయోగాత్॥౪౦॥ సతః పరమవిజ్ఞానం
॥౪౧॥ ఉక్తశ్చానిత్యసంయోగః॥౪౨॥ లింగోపదేశశ్చ తదర్థవత్॥౪౩॥ ఊహః॥౪౪॥ విధిశబ్దాశ్చ॥౪౫॥ ఇతి జైమినిసూత్రే ప్రథమస్య ద్వితీయః పాదః॥ - - -
ఇతి। అనిత్యసంయోగః। తద్వ్యవహారపరిహారః॥౪౨॥ ఏవం పరోక్తే దూషణం దత్త్వా అర్థవత్వం సాధకమాహ। లింగేతి। ఆగ్నేయ్యా గ్నీధ్రముపతిష్ఠత ఇ
త్యత్ర విధా ఆగ్నేయ్యేతి మంత్రే గ్నిలింగోపదేశః అర్థజ్ఞానమంతరా న సంభవతి। తదర్థత్వాత్। అగ్నిః దేవతాప్రతిపాద్యా అస్య ఋచస్త్వాగ్నేయీతి తద్ధితా
ర్థత్వాత్। అస్యామృచి అగ్నిర్దేవతా ప్రతిపాద్యేత్యర్థజ్ఞానమంతరా సంభవాదితి భావః॥౪౩॥ సాధకాంతరమాహ। ఊహః। ఊహాన్నిషిద్ధ ఉపపన్న ఇతి శేషః। అయం
భావః। బహుపశుకయాగే అర్థబాధేన ఏకవిభక్తివినా నివిభహుత్వ చనోహావత్ మూలాం మనసా తామనుపితేత్యత్ర మూతరూపమనసాం తామనుపితర ఇత్య
హ ప్రాప్తానమూతావర్థే నోహితేతి మాతా బహువచనాద్యూహేన నవర్తయతి ఇతి నిషేధః అర్థజ్ఞానార్థత్వ ఉపపద్యతే కేవలమధ్యయనార్థత్వే ఊహ
స్యాప్రసక్త్యా నిషేధో విరుధ్యత ఇతి॥౪౪॥ సాధకాంతరమాహ। విధిరితి। విధిశబ్దాశ్చ అర్థవాదశ్చ మంత్రస్యార్థవత్త్వసాధకాః। యదాగ్నిహోత్రం జుహోతి ఏవమ
హోపస్థానే। అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిరహం త్వయా ఇతి మంత్రే శతం హిమా ఇత్యస్య వ్యాఖ్యానం। శతం హిమా ఇత్యాహ। శతం త్వా హే
మంతానింధిషీయేతి వావైతదాహేతి। శతం హి మాః శతం హేమంతానితి ఏతద్వ్యాఖ్యానం హేతివ్యాఖ్యానం వాక్యార్థః। యదియజుషామర్థజ్ఞానపరత్వం తంత్రాత్వ
ర్థం న స్యాత్। తర్హి ఏతద్వ్యాఖ్యానమర్థమాహేతి యజుషిదర్థప్రకాశనం వ్యర్థమితి భావః॥౪౫॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ ప్రథమాధ్యాయస్య ద్వితీయః
పాదః॥ - - -

ననుగోః శబ్దస్య గావీశబ్దేనైకాభిధేయయోరపి ధర్మవత్త్వమస్త్విత్యత ఆహ। అనాద్యంతు ఇతి। అనేన శబ్దత్వం అనేకశబ్దవాచ్యత్వం అనాద్యనాద్యత్వం అనుచితం। అనేకపదేషు శక్తికల్పనాగౌరవాదితి భావః॥౧౯॥ తత్రసంస్కృతశబ్దైకత్వం సాధుత్వజ్ఞానం। అభియోగవిశేషాత్ వ్యాకరణశాస్త్రాభ్యాసజనితసంస్కారవిశేషాత్॥౨౦॥ ననుగా వ్యాదిపదానాం బోధకత్వే శక్తిభ్రమాదప్యపభ్రంశేషు మూలం కిమిత్యాశంక్యాం ప్రాంచలావమాహ। తథేతి। తత్రగోపదే అశక్తిః కించిత్తేన సాపాంశుపదేనాపాదితః పచిరణాసాంపుధర్మే స్వేచ్ఛకల్పితే। నస్మైతావతాంగావీశబ్దే గవర్థత్వం కథమత్రాహ। తదనురూపత్వాద్గోశబ్దసదృశత్వాత్ అయమభిప్రాయః కేనచిద్గోశబ్దో చ్చారణే భావతాంతరే దోషవశేన గావీతుల్యకేంశ్యైణ తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా గారాంసే తాసవిలాపస్యైవ గావీశబ్దాద్గోవాచక ఇతి భ్రమేణ గావీశబ్దం ప్రయుంజ్తే తచ్ఛిష్యాస్సర్వే ఏవమంధపరంపరయా గోభ్రమ ఇతి భావః॥౨౧॥ ఏవమేకదేశవికారేపవర్ణ్ణస్యరణాంగకారాదేవ అశ్వకేరాగచ్ఛతీతి పంచమీ సిద్ధానేత్యుత్తేయర్యాప్రయోగపివిభక్తివ్యత్యయో అనసూయచ్ఛారణాపి అశ్వకే భవ ఇతి సముదాయైకత్వాదశ్వనశబ్దస్యతస్మాదశ్వకదేశస్యరణమితి। తథాగావీ

అనాద్యంశతాశాబ్దానేకశబ్దవత్త్వం॥౨౧॥ తత్రతత్త్వమభియోగవిశేషాత్॥౨౨॥ తదశక్తిశ్చతనురూపత్వాత్॥౨౩॥ ఏకదేశత్వాచ్చ విభక్తివ్యత్యయోస్యే త్॥౨౪॥ ప్రయోగచోదనాభావాదైకత్వమవిభాగాత్॥౨౫॥ అప్రవృశబ్దత్వాత్॥ - - - -

శబ్దస్యగారితిశబ్దైకదేశత్వాద్దుష్టమ్యరణముపపన్నమితి భావః॥౨౬॥ లోకవేదయోః శబ్దార్థాభిన్నా ఉతాభిన్నావితి సంశయః శబ్దార్థాభిన్నాదేవాసః। భవాతి। కేచిద్భిరితిరూపభేదాత్। అత్రానాపాదేవగవావహం తేతి చార్థభేదాదితి బహుః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ప్రయోగతిప్రయోగాతిపూర్వణ ఉభయోరభేద ఇతి పూర్వణయం। ప్రయోగస్యవాక్యస్య చోదనాయచ్ఛారణ జనార్థప్రతతిః। తదభావాత్। అభావప్రసంగాత్। అయం భావః। వైదికశబ్దార్థయోః భిన్నత్వే తయోః శపూర్వత్వేన శక్తిగ్రహాసంభవాదర్థజ్ఞానం నస్యాదితి। అతః శబ్దానామవిభాగాదభేదాదైకత్వమపి। లోకే గృహీతశక్తి కత్వాత్తదుపపత్తిః॥౩౦॥ పదానాం వ్యక్తౌజాతౌ వాశక్తిరితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అప్రవృత్తి జాతి వాచకత్వపక్షే అప్రవృవాచకతాస్యాత్ ఇతర్థః। ఏకాదేంశలాభేదేరు ఇత్యాదౌ జాతేరేకత్వేన సంఖ్యాద్వంద్వాసంభవాదిష్వాపత్తి నసంభవతీతి భావః॥౩౧॥ - - - - - - - - - - -

[illegible]

పికతామరసాదిశబ్దప్రయోగః ఆర్యాణాం న సుత్రాపి। మ్లేచ్ఛాస్త్వర్థవిశేషే వ్యవహరంతి। తత్ర మ్లేచ్ఛవ్యవహారం పరిత్యజ్య వ్యాకరణనిరుక్తిప్రభృతిభ్యో పరిశీలితార్థ
కల్పనముచితం। మ్లేచ్ఛవ్యవహారస్యైవ ఏవేతి సంశయే మ్లేచ్ఛవ్యవహారస్య ధర్మసాధనత్వాభావాత్ వ్యాకరణాదినా కల్ప్యోర్థ ఇతి బవాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। చోదితం
మితి। చోదితం యవనైర్వ్యవహృతం ప్రతీయేత తత్తదర్థత్వేన జ్ఞాతవ్యం। బలవత్ప్రమాణేన అవిరోధాత్। యథార్థవాదే విరోధాభావే వ్యవహారః తదా తత్త్వభావాది
తి భావః॥ ౧౦॥ చోదనాయాం తు నాపస్తంబాదిసూత్రాణి పౌరుషేయాణి నవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రతిప్రయోగశాస్త్రం కల్పసూత్రం అపౌరుషేయం అనాదిత్వాదితి చేత్।
౧౧॥ సిద్ధాంతమాహ నైతి। న పౌరుషేయాః అసతః పూర్వమసత్త్వం బోధాయనాపస్తంబాదిభిః నియమాత్ నిర్మాణాత్। తత్ర కర్తుః స్పష్టముపలభ్యమానత్వాదితి భావః॥ ౧౨॥
అవాక్యశేషాత్ ప్రయోగవిధిసన్నిధానాగచ్ఛేషార్థవాదపాఠాభావాచ్చ న వేదతుల్యాః॥ ౧౩॥ సర్వత్ర సర్వేకల్పసూత్రేషు సన్నిధానశాస్త్రాత్ సన్నిధిపఠితశాస్త్రార్థాత్ విరుద్ధస్మృతశే
షః। విరుద్ధార్థకస్య ప్రయోగాత్। యథా పస్తంబసూత్రే సర్వాణి హవీంషి ప్రకృష్ణీకరోతీతి। పురోడాశం పర్యగ్నికరోతీతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధం విధ్యముక్తసూత్రేష్వపి దృ
ష్టవ్యాని। అంగేషు భావః। కల్పసూత్రాణాం వేదమూలత్వముపపన్నం వాదిసిద్ధాంతస్య నిత్యత్వేన శ్రుత్యర్థానువాదకత్వాత్ తత్ శ్రుతివిరుద్ధం వాచకం న స్యాత్। అనిత్యత్వాన్నాయం
ప్లాసజ్ఞానే నహి కల్పరచనం సంభవతి॥ ౧౪॥ హోళాకాదయాచారాః ప్రాచ్యైరనుష్ఠీయమానాః సర్వలభూతాః కల్ప్యమానాశ్రుతిః హోళాకాద్యాచారః ప్రాచ్యైః కర్తవ్య ఇతి కల్ప్యతే। అతః సా ప్రా
చ్యాదయ ఏవ ఉచ్యతే ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ అనుమానేతి। అనుమానస్య అనుమితికారణీభూతలింగస్య ఆచారస్య వ్యవస్థాపనాత్ ప్రాగ్దేశే వ్యవస్థితత్వాత్ ప్రమాణం అను చ్ఛే

చోదితం తు ప్రతీయేత అవిరోధాత్ ప్రమాణేన। ప్రయోగశాస్త్రమితి చేత్। నాసన్నియమాత్। అవాక్యశేషాచ్చ। సర్వత్ర చ ప్రయోగాత్ సన్నిధానశాస్త్రాచ్చ। అనుమానవ్యవస్థా
నాత్తత్సంయుక్తం ప్రమాణం స్యాత్॥ ౧౫॥ అపి వా సర్వధర్మః స్యాత్ తన్న్యాయత్వాద్విధానస్య। దర్శనాద్వినియోగః స్యాత్। లింగాభావాచ్చ నిత్యస్య। ఆఖ్యా హి దేశసంయోగాత్। న స్యాద్
దేశాంతరేష్వితి చేత్। స్యాద్యోగాఖ్యా హి మాథురవత్। కర్మధర్మో వా ప్రవణవత్। తుల్యం తు కర్తృధర్మేణ। ప్రయోగోత్పత్తిశాస్త్రత్వాచ్ఛబ్దేషు న వ్యవస్థా స్యాత్। శబ్దే ప్రయత్ననిష్పత్తి

మితాశ్రుతిః తథా సంయుక్తం ప్రాచ్యాదిపదఘటితం స్యాత్॥ ౧౬॥ సిద్ధాంతమాహ అపి వేతి। హోళాకాదిః సర్వేషాం ధర్మః స్యాత్। విధానస్య ఆచారానుమితశ్రుతేః తన్న్యాయ
త్వాత్। సః ప్రాచ్యాదిపదఘటితవాక్యకల్పనే న్యాయః। సమర్థః ప్రాచ్యత్వాదేరననుగతస్య నివర్తకత్వాత్ ఉపలక్షణత్వేన ప్రాచ్యాదిఘటితవాక్యకల్పనే తు న మానం నాస్తీతి
భావః॥ ౧౭॥ నను శిష్టాచారవ్యవస్థా కింనిష్ఠా స్యాదత్రాహ। దర్శనాదితి। శిష్టానాం ముండాభ్యగమ ఇతి గోత్రోపపదదర్శనాత్ శ్రవణాద్వినియోగః వ్యవస్థా। ఇహా
తథా నేతి భావః॥ ౧౮॥ ఇహాపి నిత్యాహలింగేతి। నిత్యస్య కర్తృవిశేషనియమకర్తుః లింగస్య అభావాత్॥ ౧౯॥ నను ప్రాచ్యత్వజాతిం సిద్ధ్యైవ తత్ తదుత శ్రుతికల్పనం సం
భవతీత్యత్రాహ। ఆఖ్యేతి ప్రాచ్యత్వం న జాతిః। కింతు ప్రాగ్దేశసంయోగాద్వ్యవహారః॥ ౨౦॥ నను యః ప్రాచ్య ఇతి సమాఖ్యాతః సోన్యస్యాం దిశి గతః। తదా ప్రాచ్య ఇ
తి వ్యవహారో న స్యాత్। ప్రాగ్దేశసంయోగస్య వ్యవహారనిమిత్తస్యాభావాదితి శంకతే। న స్యాదితి॥ ౨౧॥ మథురాయాం మాథుర ఇతి యోగవదత్రాపి ప్రాచ్యం భవ ఇ
తి యోగః। న దేశసంయోగప్రయుక్త ఇతి సమాధత్తే। స్యాదితి॥ ౨౨॥ నను మాస్తు కర్తృపరిచ్ఛేదః తథాపి కరంబువ్రీహ్యాదిపూజనస్య కృష్ణమృత్తికాదేశే ఆచారాత్॥
తాదృశదేశభూమ్యాః కర్మధర్మః। ప్రవణాంగం। వైశ్వదేవపర్వణి ప్రాచీనప్రవణదేశవత్॥ ౨౩॥ యథా కృష్ణవర్ణకర్తానుష్ఠితే కర్మణి కృష్ణవర్ణానాంగం తథా దేశవర్ణోపలక్షి
తప్రాయేణ సమాధత్తే తుల్యమితి॥ ౨౪॥ వ్యాకరణశాస్త్రం ప్రమాణం నవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ ప్రతియోగి ప్రయోగోత్పత్తిప్రయోగనియమకారిత్వేన
ప్రయోక్త్రవం। న తు గావాదినియమే వ్యాకరణస్య నిర్మూలత్వాత్ శాస్త్రత్వాచ్ఛబ్దేషు గోగావ్యాదిశబ్దేషు న వ్యవస్థా స్యాత్॥ ౨౫॥ సిద్ధాంతమాహ। శబ్దేతి। శబ్దే సాధు

విధ్యర్థవాదమంత్రాణాం విధిస్తుతిమనుష్ఠేయార్థప్రకాశనైర్ధర్మే ప్రామాణ్యం దర్శితం। ఇదానీముద్భిదాదయో యే తే ఉద్భిత్త్వాదిపదానాం కథం ప్రామాణ్య
మిత్యాశఙ్క్య పూర్వపక్షమాహ। ఉక్తేతి। సమామ్నాయస్య వేదస్యైతదర్థ్యం విధిస్తుత్యనుష్ఠేయార్థప్రకాశార్థత్వముక్తం। యస్మాత్ తస్మాత్ సర్వవైదికపదం
తదర్థం ఉక్తాన్యతమార్థం స్యాత్॥౧॥ సిద్ధాన్తమాహ అపివేతి। యస్య పదస్యోద్భిదాదేరుత్పత్తిప్రథమశ్రవణే అపూర్వం అర్థాన్తరే రూఢత్వాజ్జ్ఞానం న తత్ర
ఉద్భిదాదిపదకర్మనామధేయం స్యాత్। విధాయకత్వాత్। విధ్యసంభవాత్। గుణవిధావుభయార్థలక్షణాపత్తేరితి భావః॥౨॥ చిత్రయా యజేత పశుకామ ఇత్య
త్ర చిత్రాపదార్థస్య గుణస్య రూఢత్వేన నామత్వాసంభవాదగ్నీషోమీయపశుమనూద్య తదేకచిత్రాత్వస్త్రీత్వరూపగుణవిధిరితి పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ। యస్మి
న్నితి। యస్మిన్ గుణోపదేశః ప్రతీయతే నాసౌ గుణవిధిః వాక్యభేదప్రసంగాదితి పూరణీయం। చిత్రాపదస్య కాగతిస్తత్రాహ। ప్రధానతః ప్రాప్త
ర్థేన సామానాధికరణ్యం సామర్థ్యేనాభిసంబంధః॥౩॥ అగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిరూపగుణవిధిర్నామధేయం వేతి సంశయే అత్ర వాక్యభేదాభావాద్గుణవిధిరితి ప్రాప్తే పూ
ర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ। తదితి। తస్య గుణస్య శాస్త్రాయమానస్యాగ్న్యాదేః ప్రఖ్యం ప్రాపకం అన్యశాస్త్రం అగ్నిర్జ్యోతిర్జ్యోతిరగ్నిః స్వాహేతి మంత్రలింగాదియ

ఉక్తం సమామ్నాయైదమర్థ్యం తస్మాత్ సర్వం తదర్థం స్యాత్॥౧॥ అపి వా స్మిన్ నామధేయం స్యాద్యదుత్పత్తావపూర్వమవిధాయకత్వాత్॥౨॥ యస్మిన్ గుణోపదేశః
ప్రధానతోఽభిసంబంధః॥౩॥ తత్ప్రఖ్యం చాన్యశాస్త్రం॥౪॥ తద్వ్యపదేశం చ॥౫॥ నామధేయే గుణశ్రుతేః స్యాద్విధానమితి చేత్॥౬॥ - - . . . .

త్ర తదపి కర్మనామధేయం। ఏవమాఘారమాఘారయతి పంచదశాన్యాజ్యాని సప్తదశాని పృష్ఠానీత్యత్రాఘారాజ్యపృష్ఠాని కర్మనామధేయా
ని। తదుక్తం భట్టపాదైః। విధిత్సితగుణప్రాప్తిః శాస్త్రమన్యద్యతః స్థితం। తస్మాత్తత్ప్రాపణం వ్యర్థమితి నామత్వమిష్యతామితి॥౪॥ శ్యేనేనాభిచరన్ యజేతేత్యత్ర
శ్యేనో గుణో వా కర్మనామ వేతి విశయే శ్యేనశబ్దస్య పక్షివిశేషే రూఢత్వాద్గుణవిధిరితి ప్రాప్తే పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ। తదితి। తస్య గుణస్య శ్యేనస్య వ్యపదే
శః సాదృశ్యం యస్మిన్ కర్మణి తత్ తద్వ్యపదేశం తదపి నామ స్యాత్। అయం భావః। యథా శ్యేనో నిపత్యాదత్త ఏవమయం నిపత్యాదత్త ఇతి నిపత్యాదానేన శ్యేన
సాదృశ్యం ప్రతీయతే। న హి శ్యేనగుణవిధానపక్షే సాదృశ్యస్తుతిః సంభవతి। అతః శ్యేనసదృశమితి గౌణ్యా వృత్త్యా కర్మనామధేయం॥౫॥ వాజపేయేన స్వారా
జ్యకామో యజేతేత్యత్ర వాజస్యాన్నస్య పేయం ద్రవభూతో రస ఇతి వ్యుత్పత్త్యా వాజపేయపదార్థో యవాగూరూపగుణస్తస్య విధిర్నామధేయం
వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। నామేతి। నామధేయే వాజపేయే నామధేయత్వేన సంభావితే। ఉక్తవ్యుత్పత్త్యా గుణస్య యవాగూరూపస్య శ్రవణాత్తస్య
విధానమితి చేత్॥౬॥ - - - . . . .

ఇతో౽పి న జాతిరర్థ ఇత్యాహ। అదృష్టేతి। అన్యశబ్దార్థస్య దర్శనాత్। యది పశురయం పాశ్యతః పలాయేతాన్యం పశుముపానుర్యాదిత్యత్ర అన్యపదార్థస్య పశు
పదార్థేనాన్వయో వాచ్యః। స న సంభవతి। తవ మతే జాతేః పశుపదార్థత్వే కర్తృత్వేన తత్రాన్యపదార్థత్వం యా సంభవాత్। జాతేః పలాయనాసంభవాత్। అతో౽న్య
త్రైవ శక్తిరితి పూర్వపక్షయన్॥౩౹॥ సిద్ధాంతమాహ। ఆకృతిరితి। క్రియార్థత్వాత్। క్రియాప్రయోజనత్వాత్। ఆకృతిః జాతిః పదవాచ్యా। అయం భావః। వ్యక్తిశ
5 క్తివాదినాప్యవశ్యం జాతిర్భాసత ఇతి వాచ్యం। అన్యథా శ్యేనచితం చిన్వీతేతి వాక్యార్థానుపపత్తిః। తథాహి। ధాత్వర్థే శ్యేనః కిం కారణత్వేనాన్వేతు ఉత కర్మత్వేన నాద్యః।
కర్మణ్యగ్న్యాఖ్యాయామితి పాణినిసూత్రం। కర్మవాచకే శ్యేనాదిరూపే ఉపపదే ధాత్వర్థే౽పి కర్మణి అగ్న్యాఖ్యాయాం డిలసంజ్ఞాయాం కర్తవ్యాయాం చినోతేర్ధాతోః
క్విప్ స్యాత్ ఇతి తదర్థః। ఇత్థం చోక్తసూత్రానుసారేణ శ్యేనసదృశలక్షణాం స్థితిశ్యేనసదృశం చయమానం స్థండిలం చయనక్రియయా భావయేదితి
వాక్యార్థః। సంపద్యతే కరణత్వేనాన్వయో కర్మవాచకోపపదాభావేన నిరుక్తసూత్రవిరోధః। అతో౽వశ్యం కర్మత్వేనాన్వయో సాదృశ్యలక్షణయా కర్మత్వం
శ్యేనపదార్థస్య సంపాదనీయం। చయనక్రియాయాః ఫలం శ్యేనసాదృశ్యం తాదృశగుణస్యైవ శ్యేనబతం బన్ధ్యతసువగకామ ఇత్యత్ర స్వర్గసాధనత్వం ప్రతీయతే
8
ఏవం సతి కేవలవ్యక్తిశక్తివాదినాం యావద్వ్యక్తిసాదృశ్యమిష్యతే ఉతాహో యత్కించిద్వ్యక్తిసాదృశ్యం। సర్వవ్యక్తిసాదృశ్యస్యైకత్రాసంభవాన్నాద్యః। న ద్వితీయః। యద్వ్యక్తి
అన్యదర్శనాచ్చ॥౩౩॥ ఆకృతిస్తు క్రియార్థత్వాత్॥౩౩॥ న క్రియా స్యాదితి చేదర్థాంతరే విధానం న ద్రవ్య
మితి చేత్॥౩౪॥ తదర్థత్వాత్ప్రయోగస్యావిభాగః॥౩౫॥ ఇతి జైమినిసూత్రే ప్రథమస్య తృతీయః పాదః॥
సాదృశ్యం వేదతాత్పర్యవిషయీభూతం తన్నాశేనుష్ఠానలోపాపత్తితాత్పర్యవిషయీభూతవస్తునో బాధాదగత్యా శ్యేనత్వప్రయసాదృశ్యమితి।
వాచ్యం। తథా చ శ్యేనత్వబోధస్యావశ్యకత్వాత్ తద్బుద్ధ్యాధారత్వం తత్రాపి శక్తిః తావతా కథాసతి తత్రైవ శక్త్యా సర్వకార్యనిర్వాహే వ్యక్తిశక్తిః నిరర్థకేతి
బహువిస్తరేణాలం। ఇదమేవార్థం భట్టపాదా ఆహుః। విశేష్యం నాభిధా గచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణ ఇతి॥౩౪॥ సిద్ధాంతే దూషణమాశంకతే। ప్రపాంశుప్రోక్షితే
వ్యత్ర జాతేః ప్రోక్షణరూపా క్రియా న స్యాత్। తథా పదార్థాంతరే అన్యపశుస్థానే అన్యపశోర్విధానం న స్యాత్। ద్రవ్యం ద్రవ్యకార్యం ఏకాదశకపాలమిత్యాది
తి వచనస్యాదితి చేదిత్యయం సంపాతాయాతం॥౩౪॥ సిద్ధాంత్యుక్తదూషణాని పరిహరతి। తదర్థత్వాదితి। జాత్యానాం వ్రీహ్యాదిపదానాం లక్షణయా తదర్థ
త్వాత్ ప్రయోగస్య ప్రోక్షణాదిప్రయోగస్యావిభాగః అబాధః। తదుక్తం భట్టపాదైః। ఆనంత్యవ్యభిచారాభ్యాం శక్యనేకత్వదోషతః। నవ్యక్తావాకృతా
తు స్యాత్ పూర్వమేతత్ప్రయోజనం। అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం మే రూపప్రతీతితః। ఆకృతేః ప్రథమం జ్ఞానం తస్యా ఏవాభిధేయతా। వ్యక్త్యాకృత్యోరభేదాచ్చ
వ్యవహారోపయోగితా। లింగసంఖ్యాదిసంబంధః సామానాధికరణ్యధీః। స ఫలప్రసంగోపయతః తస్మాత్తత్రైవ కల్ప్యతామితి॥౩౫॥ ఇతి జైమినిసూత్రవ్య
త్ప్రథమస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః॥ శ్రీవిశ్వేశ్వరార్పణమస్తు॥......

నను వైశ్వదేవశబ్దేనాష్టానాం యాగానామనూద్యత్వదుద్దేశేన యాగానాం వ్యత్వాదావృత్త్యా యాగవిశిష్టదేవగుణవిధిశబ్దస్తు ప్రథమమగ్న్యాద్యుద్దేశేన ప్రవృత్తేరుపాకరణం విశ్వేదేవ
దేవతాకపుమాన్నామ తథాహి । విధిశ్రుతి । వాక్యవృత్తిరేవం తరేణ తిశేషః వైశ్వదేవశబ్దస్య వృత్తిం వినావిలధః యాగదేవతయోః పరస్పరముద్దేశ్యవిధేయభావసం
బంధః అనర్థకః కతురూపమశక్యః ॥ ౧౩ ॥ కర్మణో వృత్తిర్నిత్యత్వాత్ పౌర్వాపర్యం తర వరాహః । పరేత । గుణానాం దేవతాదిగుణానాం పదార్థత్వాదప్రధానత్వాత్ అనవాప్య ప్రధా
నగుణానుసారేణ ప్రధానావృత్తిః సంభవతీతి భావః ॥ ౧౪ ॥ వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాతే యదష్టాకపాలో భవతి గాయత్ర్యైవైనం బ్రహ్మవర్చ
సేన పునాతి యన్నవకపాలః త్రివృతైవాస్మింస్తేజో దధాతీత్యాదిః అష్టాకపాలాదిశబ్దా గుణవిధిరూపా అర్థవాదా వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । పూర్వవత్ త
ఇతి । వైశ్వదేవే సంయుక్తే తత్ర గుణా అగ్న్యాదయః పూర్వవత్ తఃపృథగుత్పత్తివాక్యేన ప్రథమం ప్రాప్తా ఇతి వైశ్వదేవే తివాక్యగతగుణా అవిధానార్థాః సంతు ప్రవృ
త్తేన వమాపత్తౌ అష్టాకపాలనవకపాలాదివాక్యగతత్వాన్ముఖ్యవిధిసాపముఖ్యమస్తి పూర్వముప్రాప్తః అతో గుణవిధానం యుక్తమితి భావః ॥ ౧౫ ॥ సిద్ధాంతమాహ (
గుణస్యేతి । గుణస్యాష్టాకపాలాదిరూపస్య గుణస్య విధానార్థం వాక్యే సతి అతద్గుణాః వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేదితి । కర్మణ్యగుణాః తత్ర ద్వాదశక
పాలాపరోధాత్ యాగాంతరవిధానే అసమర్థాః సంతః ప్రయోగే అనుష్ఠానే అనర్థకా అనుపయుక్తాః స్యుః నహి తం ద్వాదశకపాలే కర్మణి అష్టాకపాలా
విధశబ్దానర్థసంబంధః ॥ ౧౬ ॥ పరార్థత్వాద్ గుణానాం పూర్వవత్ తేషాం విధానార్థాస్తు తన్ముఖ్యసమావృత్తయే । గుణస్య తు విధానార్థే తద్గుణాః ప్రయోగస్య
రనర్థకా న పాతం ప్రత్యర్థవత్త్వాత్ । తచ్ఛేషా నోపపద్యేత । అవిభాగాద్విధానార్థే స్తుత్యర్థేనోపపద్యేరన్ ॥ ౧౭ ॥ కారణం స్యాదితి చేత్ ॥ ౧౮ ॥ ఆనర్థక్యాదకారణం
స్యాదర్థవత్త్వాత్ అతో నిష్ఫలమేవ స్యాదితి భావః ॥ ౧౯ ॥ నను సిద్ధాంతే వక్ష్యమాణద్వాదశకపాలస్తుతిః అష్టాకపాలాదికథమపి న సంభవతీత్యాశంక్యాహ ॥ తచ్ఛేషే
తి । తచ్ఛేషః ద్వాదశకపాలవిధిశేషః ॥ ౨౦ ॥ సమర్థత్వాదేవతి । విధానార్థే కపాలగత ద్వాదశసంఖ్యయా అష్టత్వాదిసంఖ్యయా అవిభాగాన్నియతత్వాదితి ఫలితో
ర్థః ద్వాదశసంఖ్యయా అవయవరూపత్వాదితి నిష్కర్షః ద్వాదశకపాలస్తుత్యర్థత్వేనాష్టాకపాలాదిశబ్దా ఉపపద్యేరన్ । అవయవస్తుతి ద్వారా అవయవి
స్తుతిరితి భావః ॥ ౨౧ ॥ నను గాయత్ర్యైవైనం బ్రహ్మవర్చసేన పునాతీతి శ్రూయమాణఫలసాధనత్వేనాష్టాకపాలాదిగుణవిధిః కిం న స్యాదితి శంకతే కారణమితి । ఫా
రణం శ్రూయమాణఫలకారణం ॥ ౨౨ ॥ పూర్వోక్తం గుణఫలసంబంధం దూషయతి । ఆనర్థక్యాదితి । వాక్యభేదాపత్తేరపి సంభవో రభ్యం గాది దోషగ్రస్తత్వేన
గుణఫలసంబంధబోధాసంభవేన వాక్యస్యానర్థక్యాత్ । గుణార్థేస్తుత్యర్థే విధీయంతే । తా ఫలం నియుక్త్యా విషయోత్ప్రేయంతే । పాంయ స్థితా అఫలాని కతుర్ధ్వవ్యా నిగూ
ఢానాం నాదిజనితాని ఫలానిప శబ్దేన । సూత్రే కతురితి రఘునందనం ఫలేష్వితి పూరణే యం । యాగకర్తృసంబంధిఫలే కారణాని గుణాదనిపూతత్వాదిఫలాని
జాతస్య శిశోః నతు కతురిత్యతోపి న గుణఫలసంబంధః ॥ ౨౩ ॥ ఇతః పరం గాఽవృత్తిప్రసరేణ మిత్రాన్నాంపావహది తాద్యదినా । యజమానప్రస్తర ఇత్యత్ర యజమా
న కార్యం పరిధిపరిధానం ప్రస్తరః కోత్తతి తస్మాత్ ప్రస్తరాద్యజమానకార్యం సిద్ధిః ॥ ౨౪ ॥ శ్రీకేదారేశనాథాయ నమః శివాయ నమః ॥ - - - - - - - - -

సిద్ధాంతమాహ । తుల్యేతి । ఐంద్రయోః దర్శపూర్ణమాసవాజపేయయోః తుల్యత్వాత్ । ఇతికర్తవ్యతాంశే తుల్యత్వప్రాప్తాత్ । యవాగూరోషధిద్ర
వ్యప్రభవత్వే ద్రవ్యసాదృశ్యేన బలవత్తా దర్శపూర్ణమాసధర్మా ఇతి దేశాపత్తిః । న చ వేష్టాపత్తిః । సప్తదశోపసత్కో వాజపేయ ఇతి సామికధర్మశ్రవణ
విరోధాత్ । తస్మాద్గుణవిధిర్న । బృహస్పతిసవాన్తరమాహ । ఏకేతి । ఏకశబ్దే ఏకవారవచ్ఛబ్దరితే ధాత్వర్థయుగపత్ప్రవర్తృత్వకరణత్వావస్థయోః । పరయోర్యు
వాగూరూపయోరర్థః । తద్విధానవత్ । విధానాశ్రయః తదర్థమనువాదవత్త్వాత్ । కస్యచిత్సమీపే పాఠాభావేన ధాత్వర్థానువాదాసంభవాద్వ్య
ధానస్యార్థవిధానవాన్త్యాగః । తథా పరస్య గుణస్య విధ్యర్థమనువాదత్వమపి తు విరుద్ధత్రయోర్విధేయయోః ఏకస్మిన్ వాక్యే సమావేశాపత్తిరితి భావః ।
ఐంద్రయోః దాగ్నేయయోరష్టాకపాలయోర్వాపాస్యాంతయోశ్చ పౌర్ణమాస్యాం చాభ్యస్యతో భవతి ద్రవ్యవాక్యభేదభయాద్రూపాదిశబ్దేన గుణవిధిః । కిం తు క
ర్మనామైవేతి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । తదర్థత్వాదితి । తచ్ఛబ్దేన కర్మణ ఉపదేశాత్ప్రత్యక్షాదాకపాలరూపగుణస్య విధయోరర్థే । విధానార్థే విధేః
యవాగ్నేర్థే యాగే ఉత్పత్తిగుణశేషత్వాభావాత్ [illegible] గుణస్యాపి విధేయత్వాన్నిత్యత్వాభావాత్ । అనువాద్యానువాదకభావే న శిష్టవిధానా
నువేత్ । సర్వేషు పూర్వాపరయోరప్యసంభవః । న చ వాక్యభేదః । గుణవిశిష్టయాగవిధిసంభవాదితి భావః ॥ ౭ ॥ బర్హిరాజ్యశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం వి-

తుల్యత్వాత్క్రియయోర్న । ఏకశబ్దపరార్థవత్ । తద్గుణాస్తు విధీయేరన్నవిభాగాద్విధానార్థేన చేదనన్యశిష్టాః ॥ ౮ ॥ బర్హిరాజ్యయోరసంస్కారే శబ్ద
లాభాదతచ్ఛబ్దః స్యాత్ ॥ ౯ ॥ ప్రోక్షణీష్వర్థసంయోగాత్ । తథాభిమర్శనద్రవ్య[illegible] ॥ ౧౦ ॥ వైశ్వదేవే వికల్ప ఇతి చేత్ ॥ ౧౧ ॥ న ప్రకరణాత్ప్రత్యక్షవిధానాచ్చ న హి ప్ర
కరణం ద్రవ్యస్య ॥ ౧౨ ॥ - - - - -

హితసంస్కారః యూపాహవనీయవదితి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । బర్హిరితి । బర్హిరాజ్యశబ్దయోః అసంస్కారే సంస్కారశూన్యేపి శబ్దలా
భాత్ శబ్దప్రయోగాదతచ్ఛబ్దః సంస్కారనిమిత్తభిన్నః జాతివాచక ఇతి భావః ॥ ౧౦ ॥ తథా ప్రోక్షణీశబ్దోపి జాతివాచక ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమా
హ । ప్రోక్షణీష్వితి । ప్రోక్షణీషు ప్రోక్షణసాధనజలేషు ప్రోక్షణీపదస్య యోగార్థః యోగాదర్థసంయోగాత్ న రూఢిః సేచనసాధనద్రవద్రవ్యసామాన్యమర్థ ఇతి భావః ॥ ౧౧ ॥
నిర్మంథ్యశబ్దేపి ప్రోక్షణీశబ్దధర్మం యోగమతిదిశతి । తథేతి । స్పష్టార్థః ॥ ౧౨ ॥ ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి సౌమ్యం చరుం సావిత్రం ద్వాదశకపాలమితి వాక్యై
స్త్రయాణాం దేవతావిశిష్టానాం యాగానాం విధాయ తస్యైవ సమీపే వైశ్వదేవేన యజేతేతి శ్రుతం । తత్ర వైశ్వదేవ ఇతి గుణవిధిర్నామధేయం వేతి సంశయే పూర్వపక్షమా
హ । వైశ్వదేవ ఇతి । వైశ్వదేవ వైశ్వదేవశబ్దే గుణవిధాయకత్వాదితి శేషః । దేవతారూపస్య ద్రవ్యరూపస్య వా గుణస్య విధాయకత్వాదాగ్నేయమష్టాకపాలం ని
ర్వపతీతి వాక్యవిహితదేవతయా ద్రవ్యేణ వా వికల్పః ॥ ౧౩ ॥ సిద్ధాంతమాహ నేతి । ప్రకరణాత్ సమీపపాఠాత్ బలవత్ ఇతి శేషః । ప్రత్యక్షవిధానాత్ ఉత్పత్తి
విధిశ్రుతత్వాత్ ఉత్పత్తిశిష్టగుణస్యాగ్నేయాదేః పశ్చాద్బాధాసంభవ ఇతి భావః । న చ దేవతాబాధో మా భవతు పశ్చాద్ద్రవ్యం పురోడాశాదిబాధతామత్రా
హ । నహీతి । ప్రకరణం సమీపపాఠమాత్రం ద్రవ్యస్య ఉత్పత్తిశిష్టద్రవ్యస్య బాధకం । తస్మాదగత్యా నామధేయం అష్టానాం యాగానాం సముదాయస్య ॥ ౧౪ ॥

శ్రీచింతామణౌ శబ్దఖండే ప్రమాణనిరూపణానంతరం తదర్థనిరూపణం ద్విర్భవే నిరూప్యతే। సామానయతి యజేతేతి వాక్యే సాముష దం యాగపదం చాస్తి। తత్ర విని
గమనావిరహాద్విధేయత్వం నార్థయోరపూర్వద్వారా ఫలసంబంధ ఇతి పూర్వపక్షే అనేకాదృష్టకల్పనాగౌరవాదేకస్యైవాపూర్వమితి సిద్ధాంతే కింపదం వా పదార్థస్య
తథాత్వ్యర్థస్యైవ తేన సంబంధ ఇతి సంశయే తత్రాప్యసిద్ధత్వాత్ సిద్ధసాధ్యయోరితి న్యాయేన తత్ర వాక్యాదేవాపూర్వమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। భావార్థా ఇతి।
భావార్థాః। భావనారూపాయాం ఆఖ్యాతార్థః తస్య పరిచ్ఛేదః అర్థః ప్రయోజకస్తయోరన్వయః ఏతాదృశః ఆఖ్యాతేన భావనా సామానాధికరణ్యే ఉపస్థితే ఇతరదానాది
భావనాతో వ్యావర్తయితుం యాగరూపో ధాత్వర్థః అవచ్ఛేదకం భవత్యేవేతి భావః। ఏవమవచ్ఛేదకతా యేన కర్మశబ్దాః ధాత్వర్థా ఇతి యావత్। తేభ్యః క్రియా
అపూర్వం ప్రతీయేత జ్ఞాయేత। ఏష ఏవార్థః విధీయతే। ఏకపదశ్రుత్యా తస్యైవ విధానాత్। యో విధేయస్తేనైవ తేష్వమానమపి క్రియారూపమవ
చ్ఛేదకత్వసంభవాత్ సర్వేపి భావార్థా ఇత్యాశంకతే సర్వేషామితి। సర్వేషాం ధాతూనాం భావః। భావనాయా అవచ్ఛేదకే ॥౨॥ ఉత్పత్తౌ ఉత్పత్తివాక్యే సామానయతి తత్త్వా
దాస్యే ప్రయోగే సామానేతి ప్రయోగే ఉచ్చారణసమయే యేషాం పదవాచ్యానాం సోమాదిద్రవ్యాణాం రూపస్య స్వరూపస్య ఉపలబ్ధిః ప్రత్యక్షయోగ్య

భావార్థాః కర్మశబ్దాః తేభ్యః క్రియా ప్రతీయేతైష హ్యర్థో విధీయతే ॥౧॥ సర్వేషాం భావోర్థ ఇతి చేత్ ॥౨॥ యేషాముత్పత్తౌ స్వే ప్రయోగే రూపోపల
బ్ధిస్తాని నామాని తస్మాత్తేభ్యః పరాకాంక్షా భూతత్వాత్ ॥౩॥ యేషాం తూత్పత్తావర్థే స్వే ప్రయోగో న విద్యతే తాన్యాఖ్యాతాని తస్మాత్తేభ్యః ప్రతీయేతా
శ్రితత్వాత్ప్రయోగస్య ॥౪॥

తాంతాని షోడశాదిపదాని నామాని నామసంజ్ఞాని యాని చిరస్థాయీని తద్వాచకపదాని ద్రవ్యగుణవాచకానీతి నిష్కర్షః। తేభ్యః నామభ్యో ధాత్వర్థం
పరస్యాకాంక్షా న ఇత్యాహ భూత ఇతి। యద్వా అత్రైవ సూత్రస్థం న విద్యతే ఇత్యనుషజ్యం। సుతః భూతత్వాత్ ఉత్పన్నత్వాత్ పూర్వమేవ సిద్ధత్వా
దితి యావత్। తథా చ ద్రవ్యరూపస్యోత్పత్త్యర్థం న క్రియాపేక్షేతి న ద్రవ్యార్థాః క్రియేతి భావః ॥౩॥ నామపదలక్షణముక్త్వా ఆఖ్యాతాంతం లక్షయ
తి యేషామితి। ఉత్పత్తౌ ఉత్పత్తివిధౌ యేషాం పదానాం ప్రయోగే ఇతి శేషః। ప్రయోగకాలే స్వార్థే ఉచ్చారితార్థే ప్రయోగః సత్త్వం న విద్యతే తాన్యాఖ్యా
తాని ఆఖ్యాతాంతాని తస్మాత్ అవిద్యమానోత్పత్తికేభ్యః తేభ్యః ఆఖ్యాతాంతార్థేభ్యః అపూర్వం ప్రతీయేత। అయం భావః। సోమస్య స్వర్గహేతుత్వే తదు
త్పత్తేః పురుషప్రయత్నాధీనత్వాత్ న పురుషానపేక్షం స్వర్గాద్యుత్పత్తిః। తథా చ పురుషం ప్రవర్తయితుముచ్చారితవిధిప్రత్యయధ్వంసి యాగే
న పురుషప్రయత్నాధీనత్వాత్ ప్రవృత్త్యనుసంస్కారః సంస్కృతతత్త్వవిశిష్టప్రవృత్త్యుత్పత్తేరుచ్చారణకాలే సత్త్వాత్ తదుత్పత్తౌ పురుషం ప్రవర్తయన్ విధిరపి
సఫలం ఇత్యుపపత్తే తదా నేకాదృష్టకల్పనా యాగాదపూర్వోత్పత్తిపక్షే యాగాదపూర్వం యాగం ప్రతి దృష్టవిధయా వ్యాపారం కారణమితి నోక్తదోషం
ఇతి। ఇమమేవార్థం సంక్షేపేణాహ సూత్రకారః। ఆశ్రితత్వాదితి। అనేన ప్రయోగస్య ఉత్పత్తేః ఆశ్రితత్వాత్ పురుషాశ్రితత్వాత్ పురుషాధీనత్వాదితి యావత్ ॥౪॥

ప్రజాపతిరకామయత ప్రజాయేయేతి। స ముఖతస్త్రివృతం నిరమిమీత। తమగ్నిర్దేవతాన్వసృజ్యత గాయత్రీ ఛందో రథంతరగ్ం సామ బ్రాహ్మణో మనుష్యాణామజః పశూనాం తస్మాత్తే ముఖ్యా ఇతి ప్రజాపతిముఖప్రభవత్వేనాగ్నిబ్రాహ్మణయోః సజాతీయత్వాత్। అగ్నిర్వై శబ్దేన యద్బ్రాహ్మణ ఇతి బ్రాహ్మణస్తుతిః॥ ౨౮॥ ఆదిత్యో యూపః॥ ఇత్యత్ర యూపస్యాదిత్యకరణే తత్ప్రకృతేనాజ్యవతా నే తేజస్విత్వం సంపద్యతే। ఆదిత్యోపి తేజస్వీత్వమితి తేజస్విత్వేన

౧౦ సారూప్యాత్ స్తుతిః॥ ౨౯॥ అపశవో వా అన్యే గోఅశ్వేభ్య ఇత్యనేనాన్యేషామపశుత్వం దర్శయన్ గోరశ్వస్య చ ప్రశంసా॥ ౩౦॥ సృష్టీరుపదధాతి ఇత్యత్ర అసృష్టిలింగమంత్రోపధేయానాం అత్రాపి సృష్టిపదప్రయోగో గౌణః। తత్ర నిమిత్తం భూతాభూయస్త్వం సృష్టిలింగకమంత్రాణాం భూయస్త్వేన తన్మధ్యవర్తినోఽసృష్టిలింగపి తథా ప్రయోగ ఇతి భావః॥ ౩౧॥ ప్రాణభృత ఉపదధాతి ఇత్యత్ర ప్రాణలింగకమంత్రసమీపపఠితానామప్రాణభృతామపి ప్రాణభృత్త్వం గౌణం వృత్త్యా ప్రథమం ప్రాణలింగకమంత్రపాఠాత్ తస్య ప్రాధాన్యం॥ ౩౨॥ శర్కరా అక్తా ఉపదధ్యాదిత్యత్ర యేన కేనచిదంజనం ఉత ఘృతేనైవేతి సంశయే నియామకశాస్త్రాభావాదేవేన కేనాప్యం

10

జాతిః॥ ౨౮॥ సారూప్యం॥ ౨౯॥ ప్రశంసా॥ ౩౦॥ భూమా॥ ౩౧॥ లింగసమవాయాత్॥ ౩౨॥ సందిగ్ధేషు వాక్యశేషాత్॥ ౩౩॥
అర్థాద్వా కల్పనైకదేశత్వాత్॥ ౩౪॥ ఇతి జైమినిసూత్రే ప్రథమస్య చతుర్థః॥ - - - - - - - - - - - - - -

జనమితి బహాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సందిగ్ధేషు। సందేహవిషయీభూతేషు విధ్యర్థేషు సత్సు వాక్యశేషాత్। అర్థవాదాత్। తేజో వై ఘృతం। సంతేజసమేవాగ్నిం చినుత ఇత్యర్థవాదేన ఘృతస్తుత్యా విధేయార్థోపి ఘృతమేవేతి సిధ్యతి। అర్థవాదేన విధేయార్థస్యైవ స్తుతేరితి భావః॥ ౩౩॥ హస్తేనావద్యతి స్రువేణావద్యతి స్వధితినావద్యతీతి విహితం అవదానసాధనత్రయం ప్రత్యేకం యావదవదానోద్దేశేన ఉత ద్రవవిశేషే సాధనవిశేష ఇతి సంశయే నియామకాభావాత్ ప్రథమకల్పమితి బహాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అర్థాదితి। అర్థాత్ వస్తువృత్తిసామర్థ్యాత్ విధేయార్థసిద్ధిరితి పూరణీయం। న చ తత్కార్యత్వసిద్ధస్య ధర్మత్వం ఇత్యాశంకాయామాహ। కల్పనేతి। కల్పనానాం హస్తేన చరుపురోడాశాదీనామవస్వధితినా మాంసస్యైవ స్రువేణాజ్యాదేరేవ గ్రహణమితి సామర్థ్యానుసారేణ కల్పితపదేషు వేదైకదేశత్వాత్। తథా చ వేదప్రతిపాద్యత్వేన ధర్మత్వమవ్యాహతమితి భావః॥ ౩౪॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్త్యాం ప్రథమస్య చతుర్థః పాదః। సమాప్తశ్చాధ్యాయః॥ - - - - - - - - - -

స్తోత్రశస్త్రయోః కింసన్నిపత్యోపకారకత్వమారాదుపకారకత్వమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ స్తుతశస్త్రయోరితి। స్తోత్రశస్త్రయోః ఫలమి
తి శేషః సంస్కారః దేవతాయాః స్మరణేన సంస్కారః యథా యాజ్యాయాం దేవతాస్మరణం ఫలం తద్వత్ దేవతాభిధానత్వాత్। దేవతాయాః అభిధానం ప్రకాశనం
యత్ర తత్త్వస్య యాజ్యాస్తుతిశస్త్రేషు తుల్యత్వాదితి భావః॥౧౩॥ అస్మిన్పక్షే దూషణమాహ। అర్థేనేతి। మాహేన్ద్రగ్రహయాగసన్నిధౌ స్తోత్రశస్త్రయోః
కేవలేన్ద్రలింగకః అభిత్వా శూర నోనుమ ఇత్యాదిమన్త్రః పఠితః। తత్ర తాభ్యాం స్తుతిః దేవతాస్మరణం ప్రత్యంగం భూతా తదర్థేన కేవలేన్ద్రదేవతాస్మరణ
రూపకార్యానురోధేన మాహేన్ద్రయాగాదపకృష్యేత విద్యుచ్ఛైత దేవతాయాః నామత్వా ఇన్ద్ర ఇతి నామత్వా చోదితా జనితాయా ఉపస్థితి రూపాదృష్టకా
యాగం ప్రతి గుణభూతత్వాభావః। తథా చ కేవలయాగానుసారేణ మాహేన్ద్రయాగః తత్ర సంయుజ్యేత తదేవ కేవలేన్ద్రశబ్దేన మాహేన్ద్రస్మరణాభావాద్ యచ్చైవ
తదపాకరణం మన్త్రేణ మన్త్రవత్త్వధానేతి మాహేన్ద్రగ్రహసన్నిధిపాఠవైయర్థ్యమితి భావః॥౧౪॥ పూర్వదూషణాపరిహారమాహ। వశేతి। గుణాద్భూ
మహత్త్వరూపగుణసహితేన్ద్రస్మరణాభావపూర్వోక్తరాబుర్యస్యాత్। వశావత్। సాంవావశాసర్వదేవత్యాయుదగ్జ్యావశాం వాయవ్యామాలభేత తస్మిన్యాగే భాగ
సవివపాం రయాపిలవస ఇతి మన్త్రస్థభాగపదేన వశారూపగుణవిశిష్టభాగోపాదానవిరహవత్॥౧౫॥ ఇమం పక్షం దూషయతి నేతి। నానుషక్త ఇతి సూ॥
స్తుతశస్త్రయోస్తు సంస్కారో యాజ్యావద్దేవతాభిధానత్వాత్॥౧౩॥ అర్థేన త్వపకృష్యేత దేవతానామచోదనార్థస్య గుణభూతత్వాత్॥౧౪॥
వశావద్వా గుణార్థం స్యాత్॥౧౫॥ న శ్రుతిసమవాయిత్వాత్॥ వ్యపదేశభేదాచ్చ॥౧౬॥ గుణశబ్దేనార్థకః స్యాత్॥౧౭॥ తథా యాజ్యాపురోరుచోః॥౧౮॥
శ్రుతత్వాదిన్ద్రపదశ్రుతత్వామన్త్రస్య సమవాయిత్వాత్। సంబన్ధత్వాత్। యద్వా శ్రుతత్వాద్దేవతావాచకత్వాత్ తచ్ఛ్రుతత్వాసమవాయిత్వాదితి పూర్వార్థకం
మహేన్ద్రపదాజ్ఞాతత్వాదితః స్వార్థేన దేవతారూపేణ స్వప్రకృతత్వార్థం యోజయేత్। న తు ప్రకృత్యర్థైకదేశమిన్ద్రం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యర్థాన్విత
స్వార్థబోధకత్వనియమాత్। ఇష్టం చేద్బ్రూమ మాహేన్ద్రశ్చ భిన్న ఇతి భావః॥౧౬॥ ఉత్కర్షే సంస్కారాంతరమప్యాహ। వృష్టేతి। దర్శపూర్ణమాసె బహుదుగ్ధం
న్ద్రాయ దధి భవః బహుదుగ్ధమహేన్ద్రాయ దధి భవ ఇతి వ్యపదేశస్య నిర్దేశస్య భేదాత్। యదిన్ద్రపదేన మహేన్ద్రోపస్థితిః తదా నిర్దేశభేదో న స్యాదితి భా
వః॥౧౭॥ యది చేన్ద్రమహేన్ద్రయోరైక్యం తదా మహత్త్వరూపగుణకథనం వ్యర్థం స్యాదిత్యర్థః। త్వంగుణ ఇతి॥౧౮॥ తథా హ్యపురోరుక్షేదర్శపూ
ర్ణమాస పౌరోడాశయాజ్యయోః పురోరుచః పురోనువాక్యయోశ్చ మహాంగ ఇన్ద్రాయ జుషేతి। ఇన్ద్ర సానసిమితి చ భేదేన పాఠో నార్థకః
స్యాత్॥౧౯॥ పూర్వపక్షావధి తిష్ఠత్వం తః ప్రతిపాదితః విషయః। అస్మిన్ సూత్రే ప్రతిషేధేతి పూరణీయం తథా చ వశాయాం వంధ్యారూపభాగార్హం॥
అర్థస్య వంధ్యాత్వస్య సమవాయాత్। ప్రత్యక్షేణ సంబంధావగమాత్। అయం భావః। భాగాన్వయాయామేవసతి నిగదే భాగపదశ్రవణం యాభాగత ద
భిన్నామివ శేతి ప్రత్యక్షేణ జ్ఞాతుం శక్యతే ఇన్ద్రపదోపస్థాపమహత్త్వరూపో గుణః శాస్త్రేకగమ్య ఇతి ప్రైషవ॥౦॥ శ్రీకేదారనాథ శ్మరణం మమ॥

ఏకాపూర్వకల్పనా అనేకాపూర్వకల్పనా చేత్యాదివచనాత్ అపూర్వసిద్ధ్యుపపత్తిప్రత్తేరసే। తత్రైవమాగం న పశ్యామః తత్త్వే పేసమాధానమాహ। చోదనేతి।
చోదనా అపూర్వమస్తీతి శేషః। పునరితి। శబ్దాలంకారే। యతః ఆరంభః స్వర్గస్య యాగః సాధనమిత్యుపదేశారంభః। ఆశుతరవినాశినః కాలాంతరభావి
స్వర్గసాధనత్వోపదేశానుపపత్తిరేవాపూర్వే మానమితి భావః॥౫॥ ప్రపాఠే నవమాంశే తాఖ్యధాసవత్ర ఆఖ్యాతాం తాదేవాపూర్వం భావాఖ్యాతాధికరణ
న్యాయాదితి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తానీతి। తాని ఆఖ్యాతాంతాని ద్వైధం ద్విప్రకారాణి। క్వచిద్ద్రవ్యం ప్రతి గుణభూతాని। క్వచిద్ద్రవ్యం ప్రతి
ప్రధానభూతాని చ॥౬॥ ద్వైవిధ్యం వ్యుత్పాదయతి యైరితి। యైః ఆఖ్యాతాంతైః ద్రవ్యం సంస్కార్యత్వేన న విశిష్యతే తాని ఆఖ్యాతాంతవాచ్యాని కర్మాణి యాగ
౧౧ గదానాదీని ద్రవ్యం ప్రతి ప్రధానాని। యథా స్వర్గకామో యజేత చేచపారణ్యేం దదాతీతి తత్ర ద్రవ్యస్య గుణభూతత్వాత్ లోకతః గుణత్వేన క్లృప్తత్వాత్॥౭॥ యైస్తు
కర్మభిః ద్రవ్యం సంస్కార్యత్వేన చికీర్ష్యతే తత్ర ద్రవ్యధర్మః గుణః ప్రతీయేత। తస్య ద్రవ్యధర్మస్య ద్రవ్యప్రధానత్వాత్ ద్రవ్యం ప్రధానం యస్య తత్త్వాత్ యథా
ప్రోక్షణవహంతి తండులాన్ పినష్టీత్యాదావితి శ్రీభావరూపదృష్టఫలసంభవాన్నాదృష్టకల్పనేతి భావః॥౮॥ యత్ర దృష్టఫలం న శక్యతే తత్రాపి గుణక
ర్మ। యత్ర దృష్టం ఫలం న దృశ్యతే స్వర్గపశ్వాద్యపేక్షితత్వాత్ గుణకర్మ ప్రధానకర్మ వేతి సంశయే పూర్వపక్షే వాహ ధర్మ్యేతి। దృష్టాపకారకానామేవ కర్మ

చోదనా పునరారంభః॥౫॥ తాని ద్వైధం గుణప్రధానభూతాని॥౬॥ యైర్ద్రవ్యం న చికీర్ష్యతే తాని ప్రధానభూతాని ద్రవ్యస్య గుణభూతత్వాత్॥౭॥ యైస్తు
ద్రవ్యం చికీర్ష్యతే గుణస్తత్ర ప్రతీయేత తస్య ద్రవ్యప్రధానత్వాత్॥౮॥ ధర్మమాత్రే తు కర్మ స్యాదనిర్వృత్తేః ప్రయాజవత్॥౯॥ తుల్యశ్రుతిత్వాద్వేత-
రైః సధర్మః స్యాత్॥౧౦॥ ద్రవ్యోపదేశ ఇతి చేత్॥౧౧॥ న తదర్థత్వాల్లోకవత్తస్య చ శేషభూతత్వాత్॥౧౨॥ - - - - - - - - - - - - - - - - - -

భూతాత్ర సమ్మార్గాదియాగవత్ ధర్మమాత్రే కర్మ ప్రధానకర్మ స్యాత్ స్రుగ్భిః సమ్మార్గం భావయేదితివత్ స్యాత్। యథా ప్రయాజాః స్వధా। అనిర్వృత్తేః ద్రవ్యం ప్ర
త్యుపకారస్య కర్మణా అదృష్టత్వాత్॥౯॥ సిద్ధాంతమాహ। తుల్యేతి। ఇతరైః అవహననాదిభిః సధర్మా తుల్యః స్యాత్। గుణకర్మ స్యాత్। తుల్యశ్రుతిత్వాత్।
ప్రోక్షణీరాసాదయ శ్రుతే స్రువాత్ స్రుచ ఇత్యత్ర ద్వితీయయా ప్రాధాన్యబోధనాద్ద్రవ్యస్యేతి భావః॥౧౦॥ సిద్ధాంతమాక్షిపతి ద్రవ్యేతి। ద్రవ్యోప
దేశః క్వచిద్గుణశ్రుత ఇతి శేషః। యథా సక్తూన్ జుహోతీత్యత్ర ద్వితీయాంతసక్తూనాం హోమం ప్రతి గుణత్వం అతః గుణవాచికాపి ద్వితీయేతి భావః।
॥౧౧॥ ఆక్షేపం వారయతి నేతి। న కరణార్థే ద్వితీయా సక్తుః తదర్థత్వాత్। కర్మణి ద్వితీయేత్యనుశాసనేన ద్వితీయాయాః తదర్థత్వాత్ కర్మార్థత్వా
త్। లోకవత్ లోకే గ్రామం గచ్ఛతీతివదృశ్యం గచ్ఛతీతి ద్వితీయాం న ప్రయుక్తే కరణవాచకపదాత్। ననుసక్తూన్ జుహోతీతి కథం ప్రయోగ ఇత్యత్రాహ।
తస్యేతి। తస్య సక్తునాదిద్రవ్యస్య శేషభూతత్వాత్। ఆఖ్యాతార్థహోమనిర్ధారణశేషభూతత్వాత్ అయం భావః సక్తూన్ జుహోతీత్యత్ర ద్వితీయయా
కర్మత్వావగతే హోమస్య ... సక్తూనాం భూతభవ్యసమువ్యాహారే తస్య వినియోగాభావాత్ సంస్కారోపయోగః స్యాత్। అతో ద్వితీయయా యోగలక్షణయా
కరణత్వమర్థ ఇతి వాచ్యం స్రువాణాం సంస్కారయోగ్యత్వాత్ సక్తూనాం హవిర్ధారణేన వినియోగోస్తీతి సక్తుశేషమ్యవినిమతి॥౧౨॥ - - - - - -

శేషేమంత్ర భిన్నేబ్రాహ్మణశబ్దః బ్రాహ్మణపదవాచ్యం॥౩౧॥ ఊహప్రవరనామధేయేషు మంత్రత్వం అప్రసిద్ధం వేతి సంశయే తత్స్యాపి పూర్వోక్త లక్షణాక్రాంతత్వా
దస్తి మంత్రత్వమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అనామ్నాతేతి। పాంయుతః విభాగః మంత్రబ్రాహ్మణ ఇమితి విభాగః। ఆమ్నాతేషు కింతరవే ణపరితేష్వేవాతః ఊహోస
ర్య్యంయజుష్ట్వమితి ప్రవరే త్వాగ్నేపావకాసాగతి సుబ్రహ్మణ్యాని గదాదిషు శ్రష్టకమాంయుజత ఇత్యాదిషు అనామ్నాతేషు అమంత్రత్వం॥ ఏవం మంత్రసామాన్యల
క్షణముక్త్వాబయుశాఖ వంయుజుషాం ప్రత్యేకం లక్షణమాహ। ఋగితి ఆదినా। యేత్రవాక్యే అర్థవశేన ఛందోవిశేషవశేన పాదవ్యవస్థా సాఋక్॥౩౪॥ తత్రైవ గతిషు గానేస
తిసామ॥౩౬॥ శేష ఇతి। స్పష్టోర్థః॥౩౭॥ నిగదానాంయజుష్ట్వం తథాప్యనేతి విచారే పూర్వపక్షమాహ। నిగదేతి। నిగదః చతుర్థం బుగభ్యుసాధుపయుజ్యతి రిక్తః। ఋక్షుబుద్ధ
చాత్రింయత ఋక్సామాపాంగే శుంయుజుష్మోక్తైర్నిగదే నేతి యజుషః ఋపాంశుత్వాదతి రిక్తధర్మవత్త్వాత్॥౩౯॥ సాంధకాంతరమాహ। వ్యపేతి। వ్యపదేశాత్ యజుంషి
నిగదా ఇతి భిన్నసామాన్యవ్యవహారాచ్చ యజుర్భ్యో భిన్నః॥౩౮॥ సిద్ధాంతమాహ। యజుంషీతేతి। నిగదాయజుంషి। తద్రూపత్వాత్ యజుర్లక్షణాక్రాంతత్వాత్॥౩౯॥ యజుష్ట్వ
శ్చోక్తస్వరూపో ధర్మవిశేషః సపూర్వోక్తవచనాత్॥౪౦॥ ఉచ్చైష్ట్వధర్మస్యార్థాత్ పరప్రత్యాయన రూపఫలవత్త్వాచ్చ నవ్యాగద అగ్నిర్వాహరే తద్వ్యపాంశు నిగదేరా
వాచరేపరే జన్మసతి తత్ర ఉచ్చైష్ట్వమితి భావః॥౪౧॥ పూర్వోక్తసంజ్ఞాభేదస్య కారణత్వస్యతాపాంగుణేతి। గుణాద్ధర్మగుణనిమిత్తో వ్యపదేశః భేదేన వ్యవహారః బ్రాహ్మణ
పరివ్రాజకవత్॥౪౨॥ ఉచ్చైష్ట్వగుణేన సామ్యాదధిగాదీనాం యుపినిగద ఇతి వ్యవహారః పత్రిరితి శంకేతే సర్వేషామితి॥౪౩॥ సమార్థత్వేనేతి। నయుక్తనిగదః। అజ్యాగ్నేః
శేషేబ్రాహ్మణశబ్దః॥౩౧॥ అనామ్నాతేష్వమంత్రత్వమామ్నాతేషు హివిభాగస్యాత్॥౩౨॥ ఋగ్యత్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థా॥౩౫॥ గీతిషు సామ॥౩౬॥ శేషే యజుః శబ్దః॥౩౭॥
నిగదోవా చతుర్థం స్యాద్ధర్మవిశేషాత్॥౩౮॥ వ్యపదేశాచ్చ॥౩౯॥ యజూంషివాతద్రూపత్వాత్॥౪౦॥ వచనాద్ధర్మవిశేషః॥౪౧॥ అర్థాచ్చ॥౪౨॥ గుణార్థో వ్యపదేశః॥౪౩॥ సర్వేషామపి చైతత్॥౪౪॥ సమర్థత్వేనేతి। నయుక్తనిగదః।
గదాః తస్మాదృక్త్వం యజుత తిబుద్ధ్యాన్వత్వేనవ్యవహారాత్॥౪౫॥ అర్థైకవాక్యతాలక్షణమాహ। అర్థేతి। విభాగేవాక్యే ఘటకపదానాం విభాగే సాకాంక్షం ఏకపదరహితస్యాపరపదః॥౪౫॥ అనుషంగో వాక్యపరిసమాప్తిః సర్వేషాం
సంశాబ్దధర్మాజనకత్వం తయోరర్థవాక్యత్వం ఏకఫలప్రతిపాదకత్వం। విభాగే సాకాంక్షత్వే సత్యేకఫలప్రతిపాదకం యేత్రదేకం వాక్యమిత్యర్థః। యథా అగ్నయే జుష్టం నిర్వ
పామీతి తత్ర విభాగే పరస్పర సాకాంక్షం నిర్వాపరూపైకార్థప్రతిపాదకం॥౪౬॥ తథా సమేషు పరస్పరనిరపేక్షేషు పదేషు తు వాక్యభేదః స్యాత్। యథా ఇషేత్వోర్జేత్వేతి॥౪౭॥
భ్యావితిష్టామయాతే అగ్నే యాశయా రజాశయా హరాశయా తనూర్వర్షిష్ఠా గహ్వరేష్ఠా గ్రం వచో అపావధీం త్వేషం వచో అపావధీం స్వాహేత్యామ్నాతం అత్రతనూ
ర్వర్షిష్ఠేత్యనుషంగేణ త్రిషు యోజ్యం అత చరమమంత్ర ఏవేతి సంశయే సన్నిహితత్వాచ్చరమ మంత్ర ఏవేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అన్వేతి। వాక్యస్య అసన్నిహితా
కస్య పరిసమాప్తిరాకాంక్షా శాంతిః యస్మాత్తాదృశేనానుషంగః కార్యః। సర్వేషు వాక్యేషు తుల్యయోగిత్వాత్। ఆకాంక్షాపరిపూరకత్వస్య తుల్యత్వాత్॥౪౮॥ సంతే ప్రాణా
వాయుమనాగఛతాంగ సంయుజత్రైరంగాని సం యజ్ఞపతి రాశిషేత్యత్ర ప్రథమమంత్రస్థం గఛతామితిపదం చరమమంత్రేణానుషజ్యతే। మధ్యమమంత్రగానాకాంక్ష
త్వాద్వాక్యపదసమానవచనశక్త్యాపపత్తియోగచ్ఛంతామిత్యస్య బహువచనాంతస్యాధ్యాహారే అనుషంగవిచ్ఛేదాత్ వ్యవధానే పి నానుషంగః। కింత్వధ్యాహార
ఇత్యాహ। వ్యవాయాదితి॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥ శ్రీకేదారనాదస్మరణం పవము॥

షుల్యయోగిత్వాత్॥౪౯॥ వ్యవాయాన్నానుషజ్యేత॥౫౦॥ ఇతి ద్వితీయస్య ప్రథమః పాదః॥

పునఃపూర్వపక్షస్థితిప్రస్తుతే యత్రేతి। యత్రేంద్రః తత్రేతి। స్యాత్। యత్రేంద్రః తత్రేతి అత్రేషః స్యాత్। అర్థవత్త్వాత్। ఇంద్రప్రస్మరణరూపకార్యవత్త్వాత్ ౧౧॥ సిద్ధాం
తమాహ। అపి వేతి। శ్రుతిసంయోగాత్ ధాతోః శక్తిరూపార్థసంబంధాత్। శక్యార్థేన సాకం సంబంధాదితియావత్। స్తౌతి శంసతి తయోరర్థః ప్రకరణే ప్రకృత
మాహేంద్రగ్రహ ఏవ క్రియోత్పత్తిం అపూర్వరూపాం విదధ్యాతాం। సుగమతః అయం భావః స్తౌతి శంసతి ధాతోః ముఖ్యార్థః స్తుతిః స్తుతిశ్చ గుణినిష్ఠా
నాం విద్యమానానామవిద్యమానానాం గుణానాం ప్రకాశనం తథా చ గుణప్రకాశనభావరూపమిదితి। న తు గుణప్రకాశకశబ్దేన భావరూపమిదితి తథా సతి లక్షణా స్యాత్।
౨౨ శక్యార్థగుణప్రకాశవిధానతస్య దృష్టం నిమపి ఫలం న తు దృష్టం కల్ప్యత ఇతి ప్రధానకర్మేదమితి ౧౨॥ స్త్రైవ హేత్వంతరమాహ। శబ్దేతి। శబ్దేన సంఖ్యావాచకద్వా
దశశబ్దేన పృథక్త్వాత్ స్తోత్రాణాం శస్త్రాణాం పృథక్త్వావగమాత్। అయం భావః। సిద్ధాంతే సంఖ్యయా అపూర్వాణాం స్తోత్రజన్యానాం ద్వాదశత్వ త్రయాణాం ధనా
నాం ద్వాదశత్వం యదుక్తం। అర్థస్మరణపక్షే ప్రత్యృచం స్మరణస్య భిన్నత్వేన తత్తాసు ధనానామపి తావత్త్వం ఖ్యాకత్వం తత్ర ద్వాదశత్వం బాధ్యేతేతి భావః ౧౩॥ కించా
నర్థకం వ్యర్థం తద్వచనం ఆగ్నేయ్యా స్తువత ఇతి వచనం। తథా హి। అగ్నిష్టుతి శ్రుతా ప్రాకృతగ్రహోను వాదేనాగ్నేయ్యాగ్రద్వ భవంతీతి అగ్నిసంబంధవిధౌ అ
గ్నిప్రకాశార్థత్వేనాగ్నేయ్యా సామ్యవాం ప్రాప్తౌ పునరాగ్నేయ్యాభిః స్తువత ఇతి తద్ఘునిర్థా విధివర్ణనర్థః స్యాత్। అదృష్టార్థత్వే తత్సాధనత్వస్యాగ్నేయ్యా స్తువత్స్తుశాస్త్ర

యత్రేతి వార్థవత్త్వాత్తేనాపి ౧౨॥ అపి వా శ్రుతిసంయోగాత్ప్రకరణే స్తౌతి శంసతి క్రియోత్పత్తిం విదధ్యాతాం ౧౩॥ శబ్దపృథక్త్వాచ్చ ౧౪॥ అనర్థకం
చ తద్వచనం ౧౫॥ అన్యశ్చార్థః ప్రతీయతే ౧౬॥ అభిధానం చ కర్మవత్ ౧౭॥ ఫలనిర్వృత్తిశ్చ ౧౮॥ విధిమంత్రయోరైకార్థ్యమేకశబ్ద్యాత్ ౧౯॥ అపి వా ప్ర
యోగసామర్థ్యాన్మంత్రోభిధానవాచీ స్యాత్ ౨౦॥ తచ్చోదకేషు మంత్రాఖ్యా ౩౦॥ - - - - - - - - - - - - - - -

కర్మవత్త్వాద్విధిః సఫల ఇతి భావః ౧౫॥ అపి వా అన్యః స్తోత్రజన్యఫలాదన్యః విజాతీయః శాస్త్రాత్ అర్థః ఫలం ప్రతీయతే। ఉభయోరపూర్వఫలత్వేపి ఉభా
భ్యామపూర్వస్య విజాతీయస్య జాయమానత్వాత్ ఉపపన్నం స్మరణార్థత్వే తస్య కజాతీయత్వాదనుపపత్తిరితి భావః ౧౬॥ ఇతోపి ప్రధానకర్మేత్యాహ
అభీతి। కర్మవత్ కర్మప్రత్యయాంతదృష్టితయాంతమితియావత్। అభిధానం కర్మణామప్ర అంగం శంసతి నిష్కేవల్యం శంసతీతి యతః అతః యజ్ఞావంఘ్రి
తయాంతం తంత్రప్రధానకర్మ యథాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యేనేతి భావః ౧౭॥ సాధకాంతరమాహ। ఫలేతి స్తోత్రశస్త్రాభ్యామితి పూరణీయం। తథా చ తాభ్యాం
ఫలస్యైవ నిర్వృత్తేరుక్తేః శ్రవణాత్ ఏష వై స్తుతశస్త్రయోర్దోహ ఇతి। దోహః ఫలం। అసంస్కారపక్షే దేవతాయా ఏవ ఫలసాధనత్వం శ్రూయేతేతి భావః ౧౮॥ దేవాగ
శ్చయాభిరవజతే తదాతి చేతి మంత్రం యజతి దదాతీతి శ్రూయమాణం పదం విధాయకం న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। విధీతి। మంత్రయోః విధివాక్యమం
త్రవాక్యఘటకాఖ్యాతయోః ఐకార్థ్యం విధిరూపైకార్థప్రతిపాదకత్వం। ఏకశబ్దాదేకజాతీయశబ్దాత్ ౧౯॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి చేతి। మంత్రః మంత్రస్థాఖ్యాత
పదం అభిధానవాచి అర్థప్రకాశనమాత్రపదం ప్రయోగే। అనుష్ఠానే క్రియమాణే తావదర్థస్మరణమాత్రసామర్థ్యాత్। తదుక్తం వార్తికే। ఏషామాఖ్యాతశబ్దా
నాం తత్ర చోదితుపబంధనాత్। విధిశక్తిః ప్రణశ్యతి తేన సర్వే త్రాభిధాయకా ఇతి ౨౦॥ ప్రసంగాత్ వేదభాగద్వివిధే మంత్రబ్రాహ్మణే ఇతి విభజ్య ద్వయస్య లక్షణమాహ
తదితి। తత్ కర్మసమవేతార్థస్మరణం చోదకం ఫలం యేషాం తేషు మంత్రాఖ్యా మంత్రనామ ౩౦॥

యదాగ్నేయమితి న గుణవిధిరితి సిద్ధాంతమాహ। చోదనేతి। చోదనా లక్షణోత్పత్తివిధిః ఏకవాక్యేనానేకేషాం గుణానాం శాసనాత్। అతో యతః యద్విగుణవిధిః
స్యాత్ తదా చోదితే విధ్యంతరేణ ప్రాప్తే కర్మణి తదర్థత్వాత్ ప్రకృతార్థత్వాద్వ్యర్థం యమానగుణస్య తస్య తస్య ప్రత్యేకం విధ్యర్థం ప్రత్యేకముపదిశేత్ ప్రత్యేకం విధి
స్యాత్ జుహుయాదాఘారమాఘారయతి సంతతమాఘారయతీతివత్। అపూర్వకర్మవిధిపక్షే తావద్గుణవిశిష్టమేకం కర్మ విధాతుం శక్యత్వాత్ తేన న గుణవిధిరితి భావః॥౯॥
కించ పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యా మావాస్యాయా మావాస్యయా యజేతేత్యనేన విహితకర్మణః యదాగ్నేయాదివాక్యేనానువాదః తత్పరత్వాభావే తదగ్నీషోమా
యమిత్యాదిశేషవాక్యేష్వపి శ్రూయమాణామావాస్యాపౌర్ణమాసీశబ్దాః అపి తత్పరాస్స్యుః తథా సత్యేకకర్మానువాదేనానేకదేవతావికల్ప ఏవ దేవతాయాం యాగస్యైక
క ఇతి స్యాత్। తథా చ ఐంద్రాగ్నాదిహవిః ప్రతిపాదకానాం అమావాస్యాయాం సంస్తుయంత ఆగ్నేయం ప్రథమమైంద్రముత్తర ఇత్యనేన వ్యపదేశః। ఆగ్నేయైంద్రయోర్యాగయోః
సహితేన షష్ఠానం శ్రూయమాణం తద్వ్యతవిరుధ్యేతేతి॥౨॥ కించ చతుర్దశ పౌర్ణమాస్యామాహుతయో హూయంతే త్రయోదశామావాస్యాయామితి లింగం। ఏక
యాగపక్షే విరుధ్యేత। సిద్ధాంతే పంచప్రయాజాః ద్వావాజ్యభాగౌ ప్రధానత్రయం స్విష్టకృదితి చతుర్దశ॥౩॥ అమావాస్యాయాం తదపి జ్యస్యత్రయం తే యుగ
ష్వం చాపి పురోడాశౌ ఉపాంశుయాజమంతరా యజతి విష్ణురుపాంశు యష్టవ్యః ప్రజాపతిరుపాంశు యష్టవ్యః అగ్నీషోమావుపాంశు యష్టవ్యావజా
మిత్యాదావేతి పరితం। అంతరావాక్యం విష్ణ్వాదియాగత్రయానువాదకం ఉతాపూర్వయాగవిధాయకమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పౌర్ణమాసీవదుపాం

చోదనా వా గుణానాం యుగపచ్ఛాస్త్రాచ్చోదితే హి తదర్థత్వాత్తస్య తస్యోపదిశ్యేత। వ్యపదేశశ్చ తద్వత్॥ లింగదర్శనాచ్చ। పౌర్ణమాసీవదుపాం
శుయాజః స్యాత్॥ చోదనా వా ప్రకృతత్వాత్॥౧౦॥ గుణోపబంధాత్॥౧౧॥ ప్రాయవచనాచ్చ॥౧౨॥ ఆఘారాగ్నిహోత్రమరూపత్వాత్॥౧౩॥ - - - -

థావిధ్యదాశ్రిత్య పౌర్ణమాసీపదం సముదాయానువాదకం తథోపాంశుయాగోంతరావాక్యస్థాపి సముదాయానువాదకః॥౯॥ సిద్ధాంతమాహ। చోదనేతి
అంతరావాక్యమేవ చోదనా లక్షణోత్పత్తివాక్యం। న విష్ణ్వాదివాక్యాని విధాయకాని అప్రకృతత్వాత్। ఉపక్రమవాక్యేనానాకాంక్షితత్వాత్। అయం భావః। పూర్వో
దాహృతవాక్యే జామి వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే యదన్వంచౌ పురోడాశావిత్యుపక్రమవాక్యే పురోడాశసంతత్యైవోపక్షణదంతరాళే నించిద్ధ్రువస్థాపి ప్రతి
నిశ్చయాదంతరా శ్రుతమంతవాక్యముపక్రమేణ సాకాంక్షం తథా సంబంధం తథా న విష్ణ్వాదివాక్యమత ఇదమేవ విధాయకం విష్ణ్వాదివాక్యాని అంతరాళగుణకర
మవిధిశేషార్థవాదా ఇతి॥౧౦॥ న నూపాంశుయాగ ఇతి నామప్రవృత్తిః కథం తత్రాహ। గుణేతి। తావద్బ్రూతావగ్నీషోమావుపాంశు పౌర్ణమాస్యాం యజేర
న్నితి వాక్యాదుపాంశుత్వగుణే తత్ర సిద్ధే తద్గుణోపబంధాత్ తత్ప్రఖ్యాన్యాయేన నామత్వం తస్య॥౧౧॥ కించ తస్యావా ఏతస్యాగ్నేయ ఏవ శిరః ప్రాయదయముపాంశుయా
జః పాదావగ్నీషోమీయ ఇతి ప్రధానపక్షే వచనాత్। అపాంశుయాగ ఇత్యుక్తవాక్యే గ్రహణాదుపాంశుపదఘటితస్య విధాయకత్వమితి భావః॥౧౨॥ జు
హుయాదాఘారమాఘారయతి సంతతమాఘారయతీత్యుక్త్వా తత్సమీపే యదాఘారమాఘారయతీతి శ్రుతం। ఏవం దధ్నా జుహోతి పయసా జుహోతీతి తత్సమీపే
అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి శ్రుతం। ఆఘారవాక్యం అగ్నిహోత్రవాక్యం విధాయకం సముదాయానువాదకం వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఆఘారేతి। ఆఘా
రాగ్నిహోత్రమిదం పదద్వయం సముదాయానువాదకం। విధ్యుద్దేశ్యపదరూపత్వాత్ దేవతాద్రవ్యచోదకాభావాత్॥౧౩॥ - - - - - - -

శ్రీవక్రతుండగణపతయే నమః। ప్రథమపాదే ఉపోద్ఘాతం సమాప్య ద్వితీయపాదే శబ్దాంతరాదిభిః సాపవాద్యైః కర్మభేదో నిరూప్యతే। జ్యోతిష్టోమే సో-
మేన యజేత దాక్షిణాని జుహోతి హిరణ్యమాత్రేయాయ దదాతీత్యాదిని పర్యాయరూపాణి బహూన్యాఖ్యాతాని శ్రూయంతే। తాని సర్వాణ్యేకఫలభావనాం రూ-
అపూర్వం వా ప్రాప్నువంత్యుత నానాఫలభావనాప్రీతి సంశయే నానార్థత్వే ఫలభూయస్త్వాపూర్వకల్పనే గౌరవాదేకాపూర్వభావనామేవ ప్రాప్నుయురితి బ-
హ్వః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। శబ్దేతి। శబ్దాంతరే ధాతుభేదే కర్మణ అపూర్వస్య భేదః కృతః అనుబంధః భావనావ్యవచ్ఛేదో యేనేతి కృతానుబంధత్వాత్।

౧౩ ఏకధాత్వర్థస్యైకభావనాయామన్వయే యాగభావనేతరభావనావ్యవచ్ఛేదాదితి భావః।౧॥ సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతీత్యాదౌ ధాతుభేదా-
భావాన్నాత్రాపూర్వభేద ఇతి బహ్వః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ ఏకస్యేతి। ఏకస్య ధాతోః అవిశేషాత్ గుణాద్యవిధానాదేకత్వేన పునః శ్రుతిరపి శబ్దాంతరవ-
త్కర్మభేదకం ప్రమాణం స్యాత్। ధాతుద్విర్జుహోతీత్యత్ర దధ్యాదివదన్యస్యావిధేయస్య భావేన సకృదుచ్చారణాదేవ కార్యసిద్ధే అసకృదుచ్చారణమనర్థకం
వ్యర్థం స్యాదితి భావః।౨। దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే యదాగ్నేయోऽష్టాకపాలోऽమావాస్యాయాం చ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతీతి ఉపాంశుయాజ-
మంతరా యజతీతి। తాభ్యామేతమగ్నీషోమీయమేకాదశకపాలం పూర్ణమాసే ప్రాయచ్ఛదితి। ఐంద్రం దధ్యమావాస్యాయామైంద్రం పయోऽమా-

శబ్దాంతరే కర్మభేదః కృతానుబంధత్వాత్॥౧॥ ఏకస్యైవం పునః శ్రుతిరవిశేషాదనర్థకం హి స్యాత్॥౨॥ ప్రకరణం తు పౌర్ణమాస్యాం రూపావచనాత్।
॥౩॥ విశేషదర్శనాచ్చ సర్వేషాం సమేషు హ్యప్రవృత్తిః స్యాత్॥౪॥ గుణస్తు శ్రుతిసంయోగాత్॥౫॥ - - - - - - - - - - - - - - - - - -

వాస్యాయామితి షడ్యాగాన్ విధాయ తత్ర విహితం య ఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే య ఏవం విద్వానమావాస్యాం యజత ఇతి విద్వద్వాక్యే శ్రూ-
యమాణం యాగాంతరం ఉత షణ్ణామనువాదకం యజతిపదమితి సంశయే సిద్ధాంతే నారభతే ప్రకరణమితి। పౌర్ణమాస్య పౌర్ణమాస్యుపలక్షి-
త విద్వద్వాక్యవిధేయం ప్రకరణం ప్రకృత పౌర్ణమాస్యాదిషడ్యాగానువాదః। రూపావచనాత్ దేవతాద్రవ్యప్రతిపాదకశబ్దాత్। దేవతాద్రవ్యలాభమంతరా
యాగవిధ్యసంభవాదితి భావః॥౩॥ నను అనువాదపక్షే తన్నిధిపఠితానాం ప్రయాజానూయాజపత్నీః ప్రభృతీనాం సర్వేషామనువాదకం స్యాద్రాజ-
సూయవత్సర్వేష్వేవ ప్రధానాని సంక్షిప్త ఆహ। విశేషేతి। పూర్వేషాం ఆగ్నేయాదిషణ్ణాం అనువాదః విద్వద్వాక్యేన విశేషదర్శనాత్। క్వచిత్సనిర్వపయాగ-
ప్రయోజ్యప్రయాజైకత్వఫలం జుహోతి తృతీయే దర్శనాత్। సమేషు సర్వేషు ప్రధానేషు సత్సు ప్రయాజానాం ప్రధానతంత్రసారపేయాగే అప్రవృత్తిః అ-
తిదేశేన ప్రవృత్త్యభావః స్యాత్। ప్రధానస్యాతిదేశాభావాదితి భావః।౪। నైవాసముదాయానువాదకత్వం పూర్వకర్మణి ఉపలంభస్తు యదాగ్నేః-
యోऽష్టాకపాల ఇతి వాక్యశ్రూయమాణామావాస్యాపౌర్ణమాసీపదేకవచనం। అమావాస్యాపౌర్ణమాసీసంజ్ఞకం యాగే ఆగ్నేయోऽష్టాకపాలః
కాలయుజ్జ్యోతిరుదాగ్నేయం వాక్యార్థవిద్వద్వాక్యే అమావాస్యాపౌర్ణమాసీశబ్దే తత్ర తత్ర యాగవాచకౌ। తథాచాగ్నిహోత్రశబ్దేన ప్రాకృతాగ్నిహోత్రధర్మో-
ऽకృతాగ్నిహోత్రేయం ధాతథాత్రాపి విద్వద్వాక్యవిహితయాగే దేవతాగ్నిః ద్రవ్యం పురోడాశ ఇతి లభ్యప్రాయేణ శంకతే గుణ ఇతి। శ్రుత్యా పౌర్ణమాస్యాదిశబ్దేన సం-
యోగాత్ గుణః యథాగ్నేయమాకవిహితయోర్గుణః ద్రవ్యం దేవతా చ లభ్యత ఇతి శేషః॥౫॥ - - -

ననుబాదరే పశుం బధ్నాతి పాలాశే బధ్నాతీత్యత్రాపి బంధనస్య సుతరాం సాధ్యాసస్త్వత్రాహ। సంస్కార ఇతి। సంస్కారః పశుసంస్కారః బంధనరూపః నభిద్యేతనా
త్రుసేవతద్ద్రవ్యస్యయాపస్య పరార్థత్వాత్ బంధనార్థత్వాత్ పరార్థత్వమేవ వివృణోతి గుణభూతత్వాదంగత్వాత్। తథా చాంగానుసారేణ నప్రధానా
వృత్తిరితి భావః।౨౦॥ వాజపేయే సప్తదశ ప్రాజాపత్యాన్ పశూనాలభత ఇతి శ్రుతం। అత్ర సప్తదశపశుకరణే ఏకో యాగ ఉత సప్తదశ యాగా ఇతి సంశయే అనే
కయాగపక్షే అనేకాపూర్వకల్పనాపత్తేరేకో యాగ ఇతి బహిః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। పృథగితి। సంఖ్యయా సప్తదశత్వాదిసంఖ్యయా సహ పృథక్త్వస్య సవిధే
శాత్। సామానాధికరణ్యాత్। తత్రాప్యుత్పత్తిఘటకేన కర్మసమానాధికరణా దేవతావిశిష్టద్రవ్యసమానాధికరణా వా సంఖ్యా శ్రూయతే। తత్ర సావిత్రీయపవమేతత్పే
సంబంధేన సావిత్ర్యాయావధికం పృథక్త్వమితి నియమార్థం కర్మభేదకః స్యాత్। ప్రజాపతినా సాకం ప్రథమమప్యైతేషు పశుషు పశబ్దతా సప్తదశత్వ స్వరూపమేతేవకపశా
దేవతాసంబంధస తాపదార్థగాం సప్తదశేతి భావః।౨౧॥ జ్యోతిష్టోమసన్నిధౌ శ్రూయతే। అథైష జ్యోతిరథ విశ్వజ్యోతిరథ సర్వజ్యోతిరేతేన సహస్రదక్షిణేన య
జేతేతి। త్రిమేభిర్నామభిః జ్యోతిష్టోమమనూద్య సహస్రదక్షిణారూపగుణో విధీయత ఉత కర్మాంతరమితి సంశయే ప్రకరణానుగ్రహో ద్భ్రుణ ఏవ విధీయత
ఇతి బహిః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సంజ్ఞేతి। సంజ్ఞయా కర్మభేదినా। ఉత్పత్తివాక్యసంయోగాభావాత్ అధిశ్చేన ప్రకరణవిచ్ఛేదాత్ సంజ్ఞయా కర్మభే
ద ఏవేతి భావః।౨౨॥ తప్తే పయసి దధ్యానయతి సా వైశ్వదేవ్యామిక్షా వాజిభ్యో వాజినమితి। అత్ర వాజిభ్య ఇత్యనేన పూర్వకర్మానువాదేన వాజినరూపం గుణాంతరం

సంస్కారస్తు న భిద్యేత పరార్థత్వాద్ద్రవ్యస్య గుణభూతత్వాత్।౨౦॥ పృథక్త్వనివేశాత్సంఖ్యయా కర్మభేదః స్యాత్।౨౧॥ సంజ్ఞా చోత్పత్తిసంయోగాత్॥

౨౨॥ గుణశ్చాపూర్వసంయోగే వాక్యయోః సమత్వాత్।౨౩॥ అగుణే తు కర్మశబ్దే గుణస్తత్ర ప్రతీయేత।౨౪॥ ఫలశ్రుతేస్తు కర్మ స్యాత్ఫలస్య కర్మయోగిత్వాత్॥

విధీయతే ఉత కర్మాంతరమితి సంశయే అపూర్వద్వయకల్పనే గౌరవాద్ గుణవిధిరితి బహిః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। గుణ ఇతి। అపూర్వసంయోగే పూర్వకర్మా
నివేశాభావే గుణశ్చ కర్మభేదకః। నను పూర్వకర్మోత్పత్తిరవాక్యేన విశతావత్రాపి వాక్యయోరార్ద్రయోరపి సమత్వాత్। ఉత్తరకర్మణః పూర్వత్ర నివిశతామితి నాగమ
కాభావాదితి భావః।౨౩॥ నను దధ్నా జుహోతి పయసా జుహోతీత్యత్ర కథం వికల్పస్తత్రాహ। అగుణ ఇతి కర్మశబ్దే కర్మోత్పత్తివాక్యే అగుణే గుణపదశూన్యే సతి యథ
ధాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి తత్ర తస్మిన్నుత్పత్తిగుణవాచకశబ్దఘటితవాక్యే గుణః గుణవిధిః ప్రతీయేత యథా దధిపయోవాక్యే। గుణపదఘటితోత్పత్తి
వాక్యే తు ఉత్పత్తిశిష్టగుణావరుద్ధే ఉత్పన్నశిష్టగుణస్య దుర్బలస్య పక్షేపి బాధకత్వం న సంభవతి। దధ్యాదౌ తు ద్వయోరప్యుత్పన్నశిష్టత్వేన తుల్యత్వాత్పక్షే బా
ధావికల్పయుక్త ఇతి భావః।౨౪॥ దధ్నేంద్రియకామస్య జుహుయాదిత్యగ్నిహోత్రసమీపే శ్రుతం। ఉదాహృతవాక్యేన విహితం సమస్తాగ్నిహోత్రాదతిరిక్తం అ
తగుణఫలసంబంధ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఫలేతి। ప్రాప్తాధికారానురోధేన ఫలస్యేంద్రియరూపస్య సర్వగాధాతం ప్రతిపాదితత్రియయా
సాకం సంబంధాత్। ప్రత్యుత వాక్యే ఫలశ్రుతేః కర్మ అపూర్వం కర్మ స్యాత్।౨౫॥ సిద్ధాంతమాహ। అతుల్యేతి। అగ్నిహోత్రం జుహోతి స్వర్గకామః దధ్నేంద్రియకా
మస్య జుహుయాదిత్యనయోరతుల్యత్వాత్। స్వర్గకామవాక్యే భావార్థాధికరణప్రవృత్తి విధేయాంతరాభావాత్ కర్మఫలసంబంధమాత్రవిధానం యుక్తం దధ్నేంద్రి
యకామవాక్యే గుణఫలవిధిసంభవేన భావార్థాధికరణాప్రవృత్త్యా చాసదృశత్వాత్। తస్మాద్ధోమస్య గుణే ఫలసంబంధః ప్రతీయేత।౨౬॥ - - - - -

సంజ్ఞయా అగ్నిహోత్రం ఆఘారమితి ద్వితీయాంత సంజ్ఞయా ఉపబంధాత్ । నిర్దేశాత్ । ద్వితీయాంత నిర్దేశః సిద్ధస్యైవ నష్ట్వా సిద్ధస్య । అత ఏవాసిద్ధత్వా
చ్చిత్రయా యజేతేతి తృతీయాంత నిర్దేశ ఇతి భావః ॥ ౧౪ ॥ ఇతోపి నైతస్య హోమప్రతిపాదకత్వం ప్రకృతం సమీప వృత్తిత్వాత్ దేవతా ద్రవ్య ప్రకాశకవాక్యాంతరం యయోః
తత్త్వాత్ । తథా చ రూపం భావాత్ తృతీయైవ తయోః నైన దధ్నా జుహోతీతి వాక్యేనాపి కేవలమపూర్వః సిద్ధస్య విధానాసంభవాత్ । దధి విశిష్టో వ్యాపార ఏవ విధేయ ఇతి తద
నువాదో నైనయోః యుక్త ఇతి భావః ॥ ౧౫ ॥ సిద్ధాంతమాహ చోదనేతి । చోదనా కర్మోత్పత్తిర్వాక్యం । శబ్దార్థస్య ఉత్పత్తి వాక్యార్థస్య ప్రయోగరూపత్వాత్ అగ్ని
హోత్రాఘారనామనీ కర్మణీ అనుష్ఠేయే ఇతి అనుష్ఠాన పర పర్యాయః ప్రయోగరూపత్వాద్విధేయత్వం । అగ్నిహోత్రాఘార సంజ్ఞకే కర్మణీ విధేయే తత్తుంని
ధేః అగ్నిహోత్రాఘార సన్నిధేః పునః అగ్నిహోత్రాఘారయోః శ్రవణం గుణార్థేన గుణలాభార్థత్వేన దధ్నా జుహోతీతి నైనగుణవిశిష్ట కర్మ విధానమపూర్వ
త్వాపత్తేః । అను పాదే ఫలాభావాచ్చ అగ్నిహోత్రాది వాక్యమేవ కర్మ విధాయకమితి భావః ॥ ౧౬ ॥ జ్యోతిష్టోమే వ్యుదయస్యాగ్రే వ్రతధుగ్ వపయా అధ్వర్యు
స్సజతితత్ర వాగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి శ్రుతం । తథా ఐంద్రవాయవం గృహ్ణాతి మైత్రావరుణం గృహ్ణాతి ఆశ్వినం గృహ్ణాతీతి పరితో వృత్తత్వ సోమేన య
జేతి శ్రుతం । అత్ర వ్యుదయాది వాక్యైరుత్పన్నస్య కర్మణామనువాదకం । యదగ్నీషోమీయం పశుమాలభతే ఇతి వాక్యం తథా ఐంద్రవాయవాది వాక్యైరుత్ప
న్న కర్మణా సము దాయాను వాదకం సోమేనేతి వాక్యం వివృద్ధమివ దిశబవాః ॥ పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ ద్రవ్యేతి । పశుసోమయోః పశుసోమపుంసత్వా
త్సంబంధాపసంబంధాత్ ॥ ౧౭ ॥ అప్రవృత్తత్వాచ్చ ॥ ౧౮ ॥ చోదనా వా శబ్దార్థస్య ప్రయోగభూతత్వాత్ తత్సన్నిధేర్గుణార్థేన పునఃశ్రుతిః ॥ ౧౯ ॥ ద్రవ్యసంయోగాచ్చోదనా ప
శుసోమయోః ప్రకరణే హ్యనర్థకో ద్రవ్యసంయోగో న హి తస్య గుణార్థేన ॥ ౨౦ ॥ అచోదకాశ్చ సంస్కారాః ॥ ౨౧ ॥ తద్భేదాత్కర్మణో భ్యాసో ద్రవ్యపృథక్త్వాదనర్థకం హి స్యాద్భేదో
ద్రవ్యయోః చోదనా అపూర్వ కర్మలాభః ద్రవ్యేణ పశునా సోమేన చ సంయోగాత్ తద్వాచక పశుసోమశబ్దయుక్తత్వాదితి నిష్కర్షః । ప్రకరణే ప్రకరణపఠిత వ్యుద
ఐంద్రవాయవవాక్యవిహితే యాగే సతి ద్రవ్యసంయోగః ద్రవ్యవాచక పశుసోమపదసంయోగః అనర్థకః వ్యర్థః వ్యుదయాది వాక్యైరవాఘారం గృహ్ణాతి
తి చ ద్రవ్యలాభేన తస్య పశుపదస్య సోమపదస్య చ దధ్నా జుహోతీతివద్గుణార్థేన సార్థకతా నాపి ॥ ౨౨ ॥ కించ ఐంద్రవాయవం గృహ్ణాతీత్యాదయః అచోదకాః
అపూర్వకర్మ విధాయకా న కింతు సంస్కారాః గ్రహణేన ఐంద్రవాయవసంబంధి ద్రవ్యసంస్కారార్థా ఇత్యేవార్థః । ఐంద్రవాయవమితి ద్వితీయాదితి పూర్వసంయో
వ్యుదయస్య తత్ర షష్ఠ్యా వ్యుదయాదీనాం ప్రాధాన్యం జ్ఞేయం ॥ ౨౩ ॥ నను సోమేనేతి వాక్యస్య కర్మోత్పాదకత్వే తస్యైకత్వాత్ ఐంద్రవాయవాదనేక దేవతాసంబం
ధో వికల్పేన స్యాత్ తథా సతి దశ గ్రహేషు ఏకయా ప్రాతఃసవనే గృహ్ణాతీతి గ్రహసముచ్చయో విరుధ్యేత అత్రాహ తదితి । సోమేనేతి విహితకర్మణో భ్యాసః అభ్యా
వృత్తిః సాయం ప్రాతరగ్నిహోత్రవత్ । తద్భేదాత్ దేవతాసంబంధభేదాత్ । నను దశగ్రహాణాం గ్రహణం యుగపదేవ సంభవతీతి కిమభ్యాసేనేత్యత్రాహ ద్రవ్యస్య పృథక్త్వాత్ పా
త్రభేదేన పృథక్త్వాత్ సంస్కారస్య భేదః । నను తథాపి ఏకద్రవ్యసంస్కారకమితి యావతాం గ్రహాణాం తత్ర హి ద్రవ్యం ప్రతి గుణభావాదంగత్వాద్గ్రహాణాం । తథా చ ప్ర
తిప్రధానమంగావృత్తిరితి న్యాయేన సంస్కారాభ్యాసః । యాగస్యాపి దేవతాసంబంధభేదాదభ్యాసః । తథా చోక్తః సముచ్చయో ఉపపన్న ఇతి భావః । నను స్యైవ దేవగ్ర
హాత్ పవిత్రజప్యయాగం సువర్ణం వ్రత ఆహో నర్థకమితి । ఆహ రౌతః అప్యానోదశ వేలా గృహ్ణాతీతి ఇతి క్రమవిధి అనర్థకః వ్యర్థః స్యాత్ ॥ ౨౪ ॥ - - - - - - - - -

౧౪

14

[illegible]

జ్యోతిష్టోమే శ్రుతం యది రథంతరసామా సోమస్స్యాత్ ఐంద్రవాయవాగ్రాన్ గృహ్ణీయాత్ యది బృహత్సామా శుక్రాగ్రానితి అత్ర తత్తద్వాక్యైస్తత్తద్గ్రహాగ్రతాగుణవిశిష్టం
రథంతరాదిసామవిశిష్టం జ్యోతిష్టోమాదన్యత్కర్మ విధీయత ఉత తత్రైవ తత్తత్సామనిమిత్తే నైమిత్తికత్వేన తత్తద్గ్రహాగ్రతామాత్రం విధీయత ఇతి సంశయే పూర్వ
పక్షమాహ। గుణ ఇతి। రథంతరసామగుణః స్యాత్। రథంతరసామయుక్తే సోమే సత్రతునా సంయోగాత్ సంబంధాత్ న తు తథాపి ప్రకరణాత్ప్రకృత
క్రతునైవ సంబంధస్తావత్ తత్రాహ। సంయోగస్య రథంతరసామసంబంధస్య అశేషభూతత్వాత్ అపత్వాదుపమోభయత్వాదేవ క్రతుసంబంధి యాగత్వాభావ కార్యైకత్వా
ప్రత్వాత్ జ్యోతిష్టోమే రథంతరాదన్యాని సామాని సంతి అతః రథంతరసామ సాధ్యయాగత్వాభావాత్ కార్యైకం కర్మాంతరం అపూర్వమేవ ప్రయోజనమేతత్
దర్శయతి। యదీతి। సామప్రవేదనే యథా సోమే కేంయదికావేన భుంజీత తత్ర దధ్యుపసించేదితి తత్ర యజేత సమయత్వ యోనాసూత్రవాక్యం ఉంసంపాదయేత్
ఇదం దధ్యుపసేచన మితి తత్పార్శ్వాత్ సమ్మార్జితే తత్ర తథా ప్రకృతే కృత్వా సేన అప్రయోజకః।౧।సిద్ధాంతమాహ। ఏకస్యేతి। ఏకస్యైవ జ్యోతిష్టోమస్య సమాధ్యంగత్వే న సపన్న
ప్తసైత్రే వికల్పేన బృహద్రథంతరయోః సమావేశేన అంగయోః బృహద్రథంతరయోర్భేదాదైంద్రవాయవాగ్రతా శుక్రాగ్రతయోః ప్రయోగభేదేన నియ
మవిధిరూపప్రయోజనార్థం ఇదం వాక్యమవభృతే అతః గుణవాక్యాత్ జ్యోతిష్టోమే అంగత్వేన కృప్తబృహద్రథంతరాదిరూపగుణవాక్యాచ్చ ఏకత్వం ఏత
ద్వాక్యవిహితకర్మణః। అయం భావః రథంతరం సామ యస్య పృష్ఠస్తోత్రే ఇతి వ్యుత్పత్తికరణే నిఖిలక్రతుసంబంధం వినాప్యుపపదార్థస్య క్రతావ
గుణస్య క్రతుసంయోగాత్ కర్మాంతరం ప్రయోజయేత్తు యోగస్యాశేషభూతత్వాత్।।౨।।ఏకస్య తు లింగభేదాత్ప్రయోజనార్థముచ్యేతైకత్వం గుణ
వాక్యత్వాత్।౩।అవేష్ట్యాం యజ్ఞసంయోగాత్ క్రతుప్రధానముచ్యతే।౩।ఆధానే సర్వశేషత్వాత్।౪।- - - - - - - - - - - - - - - - -
వపత్తిసంభవాత్ప్రకరణభంగం అత్ర కేచిత్ తత్కాలసంపత్తయో నాపయంక్షుత్ననేకధా షాణ్ణాం గకారస్యానాయయత్వాదితి।౩।రాజసూయే అవేష్టిసంజ్ఞ
కాః పంచయాగాః। ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి హిరణ్యం దక్షిణైంద్రమేకాదశకపాలం ఋషభో దక్షిణా వైశ్వదేవం చరుం పిశంగీ పష్ఠౌహీ దక్షిణా మైత్రా
వరుణీమామిక్షాం వశా దక్షిణా బార్హస్పత్యం చరుం శితిపృష్ఠో దక్షిణేతి। తత్ర విధాయ ఏవ యది బ్రాహ్మణో యజేత బార్హస్పత్యం మధ్యే నిధాయాహుతిమా
హుతిం హుత్వాభిఘారయేద్యది రాజన్య ఐంద్రమితి। అత్ర బ్రాహ్మణాదికర్తృకత్వనిమిత్తే రాజసూయాంతఃపాతిష్టిగుణవిధిః ఉత కర్మాంతరమితి సంశ
యే పూర్వోక్తాధికరణసిద్ధాంతయుక్త్యా గుణవిధిరితి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అవేష్టావితి। అవేష్టిసమిథా పరితం యది బ్రాహ్మణ ఇత్యాది క్రతుప్రధా
నం అపూర్వకర్మాంతరవిధాయకం। యజ్ఞసంయోగాత్। శ్రుతియస్యైవ తద్వ్యాహారః రాజ్ఞా రాజసూయేన యజేతేతి వాక్యేన క్షత్రియస్యైవ యజ్ఞేన రా
జసూయయాజేన సంయోగాత్। అధికారవిధానాత్ రాజసూయాంగభూతేఽవేష్టికర్మణి బ్రాహ్మణస్యాధికారాభావాన్న గుణవిధిః కింతు కర్మాంతరమితి భా
వః।।౪।।వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నిమాదధీత గ్రీష్మే రాజన్యః శరది వైశ్య ఇతి। అత్ర యదాహవనీయమేజుహోతి తేన సామాన్యస్యాహవనీయవిధానాదర్థాత్సిద్ధాధా
నే రథంతరాదిసామవద్బ్రాహ్మణకర్తృకత్వనిమిత్తే వసంతకాలవిధిరితి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఆధానేతి। ఆధానవిషయే వసంతాదివాక్యం ప్రాపకం నను
యదాహవనీయే జుహోతీతి విధేర్నిధానస్య ప్రాప్తత్వాత్ప్రాప్తమాధానమితి తత్రాహ। అసర్వశేషత్వాత్ ఆహవనీయస్య ఏకేనాధానేన కృతే సిద్ధిస్తత్రైవానేకేషాం పురుషాణాం క్రతుసంబం

తదేవ్యదగ్నిష్టుదగ్నిష్టోమస్తు సవిశేషంరువాప్యపేక్షతే। ఏకవింశమగ్నిష్టోమసామ కృత్వా బ్రహ్మవర్చసకామో యజేతేత్యగ్నిష్టుతం ప్రకృత్య పరితావ తదుత్తరం ఏతస్యైవ
రేవతీషు వారవంతీయమగ్నిష్టోమసామ కృత్వా పశుకామో హ్యేతేన యజేతేతి। అస్యార్థః। అగ్నిష్టోమస్య వికృతిరూపః అగ్నిష్టున్నామకః క్రతుః స చ పృష్ఠస్తోత్రవ్యతి
తే స్తోమసంస్థయుక్తత్వాత్ త్రివృదిత్యుచ్యతే। అగ్నిష్టోమాదిసప్తసంస్థాసు ప్రథమా అగ్నిష్టోమసంస్థా। అగ్నిష్టోమసామ్నా క్రతుసమాప్తే రగ్నిష్టోమ ఇత్యుచ్యతే। ప్రకృతాప్యతయ సవనే ఆ
ర్భవపవమానస్యోపరి యద్యజ్ఞాయజ్ఞీయం సామ గీయతే। తస్యైవాగ్నిష్టోమసామేత్యుపరం నామ తేన క్రతుః సమాప్యతే। తచ్చ సామ ప్రకృతౌ యజ్ఞాయజ్ఞావో
అగ్నయే ఇత్యస్యామృచి గీయతే। అగ్నిష్టుతి బ్రహ్మవర్చసకామ్యే తు భిద్యతే। వారవంతీయం తు గేయమితి వారవంతీయం వాస్త్వేత్యుగాతవ్యం పశుకామేన తు రేవతీషు సధమా
ద ఇతి రేవతీపదఘటితేషు గాతవ్యమితి। అత్ర క్రతూపఫలం రేవత్యధికరణకసామగానేన సంబధ్యతే ఉత తాదృశసామగానవిశిష్టకర్మణా అపూర్వేణ సంబధ్యత ఇతి
సంశయే ఇంద్రియకామాధికరణన్యాయేన గుణేనైవ ఫలం సంబధ్యత ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సమేషు త్రియూత్తావిశేషాదాశ్రయాణపే
క్షత్వేన తుల్యేషు శ్రూయమాణేషు కర్మయుక్తం అపూర్వకర్మసంబంధం ఫలం స్యాత్। అయం భావః। దధ్నేంద్రియకామ ఇత్యత్ర శిష్టస్య దధ్న ఇంద్రియాజననా
క్రియామాత్రయత్నేనాపేక్షితే। దధిప్రవృత్తి వ్యాపారం క్రియామయత్వాదుత తద్ద్వారా ఫలసాధనం భవతి। ఇహ తు రేవత్యధికరణకసామగానమపి క్రియా। రాగోపి క్రి
యారూపః యోగస్య వ్యాపారే గానం గానస్య వ్యాపారో యాగేష్వేవేతి నియంతుమశక్యతయా భావార్థాధికరణన్యాయేన గానవిశిష్టం అపూర్వకర్మేవ ఫలేన సంబధ్య
తే। అత్రైష జైమినిరితి వదేత చ బౌద్ధావిధీయమానకర్మపర ఇతి। యది చ విధీయమానం గానం ఫలం ప్రతి కరణం। అనువదమానో యాగః తస్య వ్యాపార ఇత్యుచ్యతే॥

సమేషు కర్మయుక్తం స్యాత్॥౧౩॥ సాభరే పురుషశ్రుతేర్నిధనే కామసంయోగః॥౧౪॥ సవనస్య చోక్తం నామత్వాత్ త్రిష్వపి స్వాముః శ్రుతిః స్వనిధనార్థా శ్రుతిః॥౧౫॥ ఇతి జై
తథాపి సామ్నః రేవత్యధికరణకత్వం ఫలసంబంధ శబ్దావిధేయం విధేయమితి వాక్యభేదః। దధ్నః ఇయాగరూపక్రియాజనకత్వం లోకగమ్యత్వేన అవిధేయం ఫలసంబం
ధమాత్రం విధేయమితి న వాక్యభేద ఇతి॥౧౩॥ యో వృష్టికామో యో న్నాద్యకామః స్వర్గకామః స సౌభరేణ స్తువీత తుల్యత్వాత్ హో షితి వృష్టికామాయ నిధనం కుర్యాత్ ఊ
గిత్యన్నాద్యకామాయ ఊ ఇతి స్వర్గకామాయేతి అత్ర సౌభరే సామఫలాదనవధేషాధి ఫలం అత ప్రథమఫలానువాదేన హోషాదినియమవిధిరితి సంశయే పూర్వప
క్షమాహ। సౌభర ఇతి। సౌభరే సౌభరసంబంధిని నిధనే నిధనాశ్రితహోషాదౌ కామసంబంధః ఫలాంతరజనకత్వం। పురుషశ్రుతేః। ఉత్తరవాక్యే వృష్టికామాయేత్యా
దిపదైః పురుషశ్రుతేః శక్త్యా పురుషప్రతిపాదనాత్। ఏకఫలపక్షే వృష్టికామపదస్య వృష్టికామకర్తృకప్రయోగసంబంధిని లక్షణాం కృత్వా నిధనే నాన్వయః కార్య
ఇతి లక్షణాదిదోష ఇతి భావః॥౧౪॥ సిద్ధాంతమాహ। సర్వస్యేతి। సర్వస్య నిఖిలసౌభరసామ్నః ఉక్తత్వాత్ వృష్ట్యాదయః ఫలాని యస్మాత్ సౌభరసామ్నః తస్మాత్ ఏకమేవ
ఫలం। అయం భావః। శాఖాభేదేన హోషిత్యస్థానే సౌభరసామ్నో నిధనభాగః అన్యవర్ణఘటితోప్యస్తి కస్యాంచిచ్ఛాఖాయాం హోషివర్ణఘటితోప్యస్తి యో వృ
ష్టికామః స సౌభరేణ స్తువీతేతి వచనేన సర్వస్య సామ్నః ఫలహేతుత్వే సిద్ధే హోషిత్యపి సిద్ధమేవేతి న ఫలసంబంధవిధిసంభవ ఇతి ధను హోషిత్యపి వృష్టికామాయే
తి పరోర్థమత ఆహ। తన్న్యేష ఇతి సముదాయే కామశ్రుతిః ఫలసంబంధశ్రుతిః నిధనార్థా హోష ఇతి ఘటితనిధననియమార్థా। అయం భావః నానాశాఖాపాఠ
వశాదనేకవర్ణనామపి ప్రాప్తౌ వృష్టికామకర్తృకప్రయోగే సర్వదా హోషిత్యేవ నిధనమితి నియమార్థమపూర్వవిధ్యపేక్షయా నియమవిధౌ లాఘవస్యైవ స్పష్టత్వాత్ ప్రద
ర్శితత్వాచ్చ లాఘవానుసారేణాత్ర లక్షణా కించిత్కరీ॥౧౫॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ ద్వితీయస్య ద్వితీయః పాదః॥ - - - - - - - - - - -

[illegible]

కించ రెయాంబ్రువత్యాసకావల స్యాత్। తస్మాదేతద్గి సౌమారౌద్రం చరుం నిర్వపేదితి। శ్రుతం తథాదర్శపూర్ణమాసే చ తం రౌమాను ష్వాన్నిర్వపేదితి శ్రుతం। తత్ర తృణి
వాణ్పమసులాద్య చరు రూప గుణో బ్రువత్యా విచ్ఛేసాం యువిధియత ఇతి వాం యువ్యగ్యయ తుల్యతాప్త్యోక్తం వ్యం తథా సతి సౌమారౌద్రం చరుం నిర్వపేదత్ర తత్ర నివాప
పదార్థం యజినా అనూదపరిశ్రుం యగుణవిధాన విరుద్ధేత్తే త్యాపా లింగతి। అగ్నిహోత్రే వత్సమాలభేతేతి శ్రుతం। అత్ర వత్సాలంభో యజిః స్యాత్ ప్రాశిత్ర
వ్యాలంభత్వాత్। అగ్నిషోమీయాలంభవదితి బవాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। విశయ ఇతి। విశయెంయాగవిధిః సంస్కారవిధిర్వేతి సంశయె సంస్కారవిధిః స
యాగవిధిః ప్రాయదర్శనాత్ దోహనాది సంస్కారవద్భ్యపాశాత్। అనుమానం పూర్వోక్తమప్రయోజకమితి భావః॥౧౬॥ కించ తద్ధి సమీపే వత్సనికాంతా
పాపశవ ఇతి తచ్ఛేషో ర్థవాదః శ్రూయతే। నికాంతాః ప్రియా ఇత్యర్థః। ఏతేన వత్సస్య ధేనుసమీపస్థితా దుగ్ధప్రస్రవః ప్రసిద్ధో లోకే తదర్థం వత్సస్య సమీపే
ఆనయనార్థమాలంభః స్పర్శో భవతి యది ఆలభనం యోగః తదా వత్సమరణాదుక్తార్థవాదో విరుధ్యేతేతి భావః॥౧౭॥ యవాగ్నిచయనే శ్రుతం మైత్రావరుణార్థ
వతీం యదితం చరుమువదధాతి బృహస్పతే ర్వా ఏతదన్నం యన్నివారా ఇతి శ్రుతం। చరుమువదధాతి కల్పనేన చరుశేషస్యోపధానం అపయుక్త సంస్కారో విధీయతె।
అనదిధా బృహస్పతత్వప్రశనతాగాభావేత బృహస్పతేరన్నమిత్యర్థవాదాసంగతేరితి బవాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సంయుక్త ఇతి। చరురర్థశబ్దేన కాయశబ్దేన
ఉపదధాతి నాం సంయుక్తః సంబంధః తదర్థ ఏవ నత్వంయాగార్థః శ్రుతిసంయోగాత్। శకల్యర్థలాభాత్ బృహస్పతేరితి విధిశేషోర్థవాదః। యథా రాత్రిసత్రే ప్ర
లా కాం స్యరూర్థవాదగతం ఫలం కల్ప్యతే తథా శ్రూయమాణ మువధానం దేవతాం నాశాం శ్రుతే। తయోర్థవాదగత దేవతా కల్ప్యేతేతి భావః॥౧౯॥ తాప్యత్వం పా

లింగదర్శనాత్॥౨౦॥ విశయె ప్రాయదర్శనాత్॥౨౧॥ అర్థవాదోపపత్తేశ్చ॥౨౨॥ సంయుక్తస్త్వర్థశబ్దేన తదర్థశ్రుతిసంయోగాత్॥౨౩॥ పాత్నీవతే తు పూర్వవ
త్వాదవచ్ఛేదః॥౨౪॥ అద్రవ్యత్వాత్తు కేవలే కర్మశేషః స్యాత్॥౨౫॥ అగ్నిస్తు లింగదర్శనాత్ క్రతుశబ్దః ప్రతీయేత॥౨౬॥ ద్రవ్యం వా స్యాచ్చోదనాయాస్తదర్థత్వాత్॥౨౭॥

త్నీవతమాలభేతేతి తత్త్రైవపర్యగ్నికృతం పాత్నీవతముత్సృజతీతి శ్రుతం। అత్రోత్తరవాక్యేన పూర్వయాగాదవయం యాగో విధీయత ఉత శేషపరిసంఖ్యేతి సంశయె ప
ర్యగ్నికృతమిత్యనేన ద్రవ్యస్య పశోః పాత్నీవతమిత్యనేన దేవతాలాభాద్దేవతాద్రవ్యసంబంధాదపూర్వయాగవిధిరితి బవాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। పాత్నీవతే।
పాత్నీవతే పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతమితి వాక్యె పూర్వవత్త్వాత్। తదేవేదమితి పూర్వవాక్యవిహితకర్మణః ప్రత్యభిజ్ఞాయమానవిషయీభూత పూర్వకర్మణః బోధకత్వా
సంబంధవత్త్వాత్। అవచ్ఛేదః అగ్రిమకర్మణాం విశసనప్రభృతీనాం నివృత్తిః॥౨౪॥ అనారభ్య శ్రుతం। ఏషవా హైవ విషావాన్ యజ్ఞతి యోదాభ్యం గృహీత్వా సోమా
య జుహోతీతి। ఇదం కర్మాంతరం అప్రకరణపాఠాదితి బవాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అద్రవ్యే తి। అద్రవ్యత్వాత్। ద్రవ్యస్య తదుపలక్షితదేవతాయాశ్చ
వాత్। కేవలే గృహ్ణాతి మాత్రే శ్రవణా జుహోతి షష్ఠ్యా మిలె గృహ్ణాతి భూయస్త్వ సత్వాత్తేన ఉపస్థితస్య కర్మణః జుహోతి షష్ఠ్యాముస్య శేషః స్యాత్॥౨౫॥ య ఏవం విద్వానగ్నిం చినుత ఇతి
శ్రుతః। అత్రాగ్నిశబ్దః కర్మనామధేయం। చినోతిధాతోర్లక్షణయా యాగార్థత్వ। లక్షణాం యాంతాభ్యుదయగ్రాహకం। అగ్నేః స్తోత్రం అగ్నేః శస్త్రమితి కృత్త్వప్రభృతి వరి
త స్తోత్ర శస్త్ర శ్రవణం లింగం తథా చాగ్నినామకయాగేన భావయెదితి వాక్యార్థః ప్రాయేణ పూర్వపక్షే హ్యాగ్నిరితి। అగ్నిః క్రతుశబ్దః క్రతువాచకః। లింగస్య స్తోత్ర
శస్త్ర రూపస్య దర్శనాత్॥౨౬॥ సిద్ధాంతమాహ। ద్రవ్యం వేతి। ద్రవ్యం। అగ్నిరూపద్రవ్యం। ఇష్టకాసు శరవదాధానసంస్కృతం యద్ద్రవ్యం ఆహవనీయపదవాచ్యం స ఏవాగ్ని
శబ్దార్థః। చోదనాయాః విధేర్యస్య చినోతి ధాత్వర్థస్య తదర్థత్వాత్। అగ్నిసంస్కారపరత్వాత్। తథా చ చయనేన ఉత్తర వేదిస్థానాపన్నే స్థండిలవిశేషే స్థా

దాక్షాయణయజ్ఞేన స్వర్గకామో యజేతేతి దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రుతం। అత్ర గుణఫలసంబంధ ఉత కర్మాంతరమితి సంశయే సంజ్ఞయా కర్మ
భేదయతి పూర్వపక్షమాహ। అయనేష్వితి। అయనేషు అయనపదఘటితవాక్యేషు చోదనాంతరం కర్మాంతరవిధానం। సంజ్ఞోపబంధాత్ ॥౫॥ ఇతో
పి కర్మాంతరమిత్యాహ। అగుణాచ్చేతి। అగుణా గుణవిధిశూన్యకర్మచోదనా కేవలకర్మమాత్రవిధిః శ్రూయతే ॥౬॥ కించ వాక్యం ఆదావృత్తం ఫలే స్వర్గరూ
పఫలే సమాప్తం కర్మణా సంబంధం చోదయన్ నిరాకాంక్షం ॥౭॥ సిద్ధాంతమాహ। వికార ఇతి। వికారః దర్శపూర్ణమాసవికారః తస్యైవ గుణవిశేషవిధానాయక

౧౬ ఇతి యావత్ శేషం స్పష్టం ॥౮॥ కర్మాంతరత్వే లింగవిరోధమాహ। లింగేతి। తథాహి। త్రింశతం వర్షాణి దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత యది దాక్షాయణయా
జీ స్యాదథో అపి పంచదశైవ వర్షాణి యజేతాత్రైవ సా సంపద్యతే ద్వే హి తత్ర పౌర్ణమాస్యౌ ద్వే అమావాస్యే అత్రైవ సా సంపద్యత ఇతి। యది దాక్షాయ
ణయజ్ఞో దర్శపూర్ణమాసావేవ। తత్ర ప్రయోగాభ్యాసస్య ఫలసంబంధః। తదా ద్విరావర్తనే పంచదశవర్షేషు త్రింశత్సంవత్సరోపలక్షితం సకృదనుష్ఠా
నే యావత్సంఖ్యా ప్రయోగావృత్తిస్తావతి సంఖ్యా పంచదశసు వర్షేషు భవతి తావత్సంఖ్యాకప్రయోగావృత్త్యా ఫలం భవతి అభ్యాసస్య ఫలవత్త్వే లింగం ॥౯॥
॥౯॥ యస్య సంజ్ఞా యా కర్మణ్యేవ ఇతి నేత్యాహ। గుణాత్సంజ్ఞేతి। గుణాత్ ప్రవృత్తేః యజమానస్య వై దాక్షాః బుద్ధిబలాః తేషామయనం అభ్యాసో యత్ర స
దాక్షాయణ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గుణవిధిపరత్వాత్ దాక్షాయణ ఇతి సంజ్ఞానిబంధః ॥౧౦॥ యచ్చ పూర్వపక్షే సమాప్తమితి సూత్రం తదుత్తరమాహ। సమాప్తిరితి॥

అయనేషు చోదనాంతరం సంజ్ఞోపబంధాత్ ॥౫॥ అగుణాచ్చ కర్మచోదనా ॥౬॥ సమాప్తం చ ఫలే వాక్యం ॥౭॥ వికారో వా ప్రకరణాత్ ॥౮॥ లింగదర్శ
నాచ్చ ॥౯॥ గుణాత్సంజ్ఞోపబంధః ॥౧౦॥ సమాప్తిరవిశిష్టా ॥౧౧॥ సంస్కారశబ్దః ప్రకరణే కర్మశేషత్వాత్ ॥౧౨॥ యావదుక్తం వా కర్మణః శ్రుతిమూలత్వాత్ ॥౧౩॥

కర్మఫలసంబంధే అభ్యాసరూపగుణఫలసంబంధేపి నిరాకాంక్షత్వం అవిశిష్టం తుల్యం ॥౧౧॥ అనారభ్యపఠితం వాయవ్యగ్ శ్వేతమాలభేతేతి దర్శపూర్ణ
మాసే ఇషామాలభేతేతి ఇషా శకట ఉపస్థభనకాష్ఠం తస్య స్పర్శః కార్య ఇతి తదర్థః ఇషామాలభేతేన విహితస్పర్శరూపసంస్కారానువాదః అతో యావద్వాక్య
శ్రుతం అపూర్వం ఫలహేతుః ఉత యాగాంతరం విధీయత ఇతి సంశయే ఆద్యపక్షమాహ। సంస్కార ఇతి। సంస్కారః ఇషామాలభేతేతి విహితస్పర్శరూపః అప్రకర
ణే వాయవ్యవాక్యే అనూద్యత ఇతి శేషః। అకర్మశేషత్వాత్। కర్మ శిష్యతే బోధ్యతే అనేనేతి కర్మశేషః న కర్మశేషః కర్మవాచకం పదం యస్మిన్ వాక్యే స అ
కర్మశేషః తత్త్వాత్ యాగవాచకపదాభావాదితి ఫలితోర్థః ॥౧౨॥ ద్వితీయపక్షమాహ। యావదితి। యావదుక్తం శ్వేతం యత్కించిద్ద్రవ్యం స్పృశేదితి శ్వేత
ద్రవ్యసాధ్యస్పర్శక్రియారూపఫలం విధీయతే। కర్మణః శ్రూయమాణస్పర్శరూపకర్మణః భావార్థాధికరణన్యాయేన ఏకపదశ్రుతిమూలత్వాత్ న యా
గకల్పనేతి భావః॥ సిద్ధాంతమాహ। యజతిరితి। యజతిః యాగః విధీయతే। ద్రవ్యస్యాపి శబ్దేః ఫలస్య భూత్యాదేః భూతికామ దేవతాయాశ్చ పరస్పరసం
యోగాత్ సంబంధశ్రవణాత్। న చ గుణఫలసంబంధవిధిపక్షేపి ద్రవ్యస్యాశ్రయతయా ఫలస్య సాధ్యతయా కర్మణశ్చ సాధనతయా సంబంధ ఉపపన్న ఇతి
యావదుక్తం కర్మ కర్తవ్యమితి కల్ప్యస్య నిరాస ఇత్యత్రాహ। ఏతేషాం ద్రవ్యగుణఫలానాం ద్రవ్యం వాయవ్యమిత్యనేన ప్రతిపాదితం గుణః శ్వేతపదేన ప్రతి
పాదితః ఫలం భూతికామ ఇతి ప్రతిపాదితం ఏతేషాం కర్మణా ప్రధానకర్మణా సంబంధాత్ యావదుక్తపక్షే దేవతాసంబంధః ప్రథమపక్షే ఫలసంబంధోఽనుపపన్న ఇతి॥

[illegible]

కించ యదియావజ్జీవవాక్యం కాలపరం స్యాత్। తావత్కాలపర్యంతమేకైవ ప్రయోగః। యథా సంవత్సరసాధ్యస్య సత్త్రాదివత్తర్హి కించిదంగం విరుధ్యత ఇత్యుచ్యతాం కింగతి।
దర్శపూర్ణమాసాభ్యామపి యావజ్జీవం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేతి శ్రుతం। తథా యో దర్శపూర్ణమాసౌ సంయాజ్య పన్నమావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వాతిపాదయతి
స్వర్గాచ్చ్యవతే। అగ్నయే పథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేదితి శ్రుతం। యది కైశ్చిత్ప్రయోగో మరణపర్యంతం తదా దర్శపూర్ణమాసప్రయోగస్య మరణానంతరమేవ సమాప్తేః
దర్శపూర్ణమాసయాజిన ఇతి కథం విరుధ్యేతేతి। యది దర్శపూర్ణమాసయాజిన ఇతి అస్య ప్రత్యేకమారంభేణ చ కారస్యాపి తేన అతిపాదయేదిత్యస్య అసమా
ప్త్యా వచనం యావజ్జీవతాయా బాధ్యం స్యాదేవ తత్రాపి అన్యత్ పథికృద్ధనుష్ఠానవిధిరనర్థకః స్యాత్। మరణపర్యంతం వా సమాప్తేః మరణానంతరమనుష్ఠానాసంభవాదితి భావః॥
సిద్ధాంతే మాసే సాధ్యప్రయోగస్య ఫలపర్యంతత్వాత్ స్వాసే సంపూర్ణే పౌర్ణమాస్యాం సమాప్తేః ఏవం జీవనేనిమిత్తే అభ్యాసః ప్రతిమాసం। తత్ర కదాచిదేకప్రయోగలోపే ప్రాయశ్చి
త్తమితి న కించిదనుపపన్నం॥ కించ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజేతేతి పూర్వపక్షే దర్శపూర్ణమాసప్రయోగసమాప్తిం దర్శయతి తథా త్వేమ
రణసమయ ఏవ ప్రయోగసమాప్తేః। అగ్రకాలశ్రుతికర్మభేదః భిన్నః సోమరూపం కర్మ స్యాత్తదేవ నేతి భావః॥ ౪॥ యో బ్రహ్మహోత్రం న జుహోతి స దర్శపూర్ణమాసా
యజేతేత స్యావర్తితా జ్యానుధ్యాయం నః కర్తోతత్వధర్మవాదః। నైమిత్తికత్వపక్షే ఉపపన్నః నైమిత్తికకర్మణాం నియమేనానుష్ఠేయత్వాత్ ధ్రువః నియమేనయ
లింగదర్శనాచ్చ కర్మభేదే పౌర్ణమాసేన నియమ్యేత తత్రానుష్ఠేయముపలక్షితం॥ ౩॥ ఉపపత్తిం చ దర్శయతి కాలశ్రుతేర్వర్మభేదః॥ ౪॥ అనిత్యత్వా
త్తు నైవం స్యాత్॥ ౫॥ విరోధ శబ్దః పూర్వవత్॥ ౬॥ కర్తుస్తు కర్మనియమాత్కాలశాస్త్రం నిమిత్తం స్యాత్॥ ౭॥ నామరూపధర్మవిశేషపునరుక్తినిం
దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాన్యర్థదర్శనాచ్ఛాఖాంతరేషు కర్మభేదః స్యాత్॥ ౮॥ -
సమిదధాతి తస్మిన్నస్మిన్ దినే ఆదానే తస్మిన్ సమరోహ తం ధ్యాయత తిలూకప్రసిద్ధ్యా ఉపపన్నః। కామ్యపక్షే కామ్యానుష్ఠానస్య నిత్యత్వాన్నైవం స్యాత్। ధ్యానో
పత్తిర్న స్యాత్॥ ౫॥ కించ యావజ్జీవకాలస్యాంగత్వే యావత్కామైర్వ్యాప్తిః ప్రతిదేశం ప్రాప్తిః సర్వేషాం మిష్టానాం యావజ్జీవానుష్ఠానం భ్రువమ్మనాపి కర్తుమశక్య
మిత్యననుష్ఠానలక్షణో విరోధః పూర్వవత్ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేనేతి వత్॥ ౬॥ ఉక్తార్థముపసంహరతి కర్తురితి। కాలశాస్త్రం కాల
శాస్త్రం యదా భ సమూనం యావజ్జీవమితి వాక్యం ఉక్తరీత్యా నిమిత్తం నిమిత్తపరం స్యాత్॥ ఉక్తరీత్యా కర్తుర్ధర్మనియమాత్। కర్తుర్గంగభ్యుసిద్ధాంతాత్॥ ౭॥
ఏకస్యైవ వేదస్య బహుషు శాఖాసు అగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదీని పఠితాని తాని సర్వాణి భిన్నాన్యుత అభిన్నానీతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। నామేతి।
శాఖాంతరేషు సత్సు కర్మభేదః స్యాన్నామభేదాదిభ్యస్తు భవేః। నామ్నా భేదః కారకం కాఠకమితి। కస్యాంచిచ్ఛాఖాయామగ్నీషోమీయ ఏకాదశకపా
లః అన్యత్ర ద్వాదశకపాలః ఇతి రూపేణ భేదః। కారీరఖిలం తనే భూమిభేలం జనం ధర్మః అన్యత్ర న। ఇతి ధర్మభేదః। పునరుక్తేః ప్రసిద్ధత్వం యాజ్ఞేద
న అభితానుదిత హోమరోహః నిందయా। ఏకస్మిన్ కర్మణి సర్వశాఖాగతానాం గానుష్ఠానాం వక్తవ్యాపద శాహేయ దిక్షితా బ్రహ్మత్రతుమపేయాదవ
దదీక్షితా రథంతరమితి దీక్షితాదీక్షితయోరధికారం దర్శయతి। తాండకేతు। తాండకేతు। ఏష వావ ప్రథమో యజ్ఞో యజ్ఞానాం యజ్జ్యోతిష్టో
మ ఇతి సర్వప్రాథమ్యం దర్శయతి॥ ఇత్థం శాఖాభేదేన కర్మభేదే ఏకస్మిన్ జ్యోతిష్టోమే తాండకశాఖోక్తం ప్రాథమ్యం నివిశేత అన్యత్రాదీక్షితాధికారమపార్

నను స్తోత్ర శస్త్ర రూపోక్త లింగస్య కా గతిరత్రాహ । ప్రఖ్యేతి । ఆగ్నేః స్తుతు సంబంధాత్ । అథాతోఽగ్నిమిత్యనేన సక్తే ప్రాగాంగ భావ రూప సంబంధాత్ । బహుత్వః ౹౹
జ్యోతిష్టోమాదిః ఆగ్నేః స్తోత్రం ఆగ్నేః శస్త్రమితి వాక్యేత దాఖ్యః అగ్నినామా । శక్తి సంబంధ రూప లక్షణ పాత రమో వాక్యయోః స్తుతుం బ్రూత ఇతి స లింగ విరోధ
ఇతి భావః తేన ఆగ్నేః స్తోత్రమిత్యాది వాక్యేన అగ్నిపద లక్షిత స్తోత్ర ధర్మస్యం స్తోత్ర శస్త్రాదీనాం విధానాని విధి భవతి తదర్థస్తు ౹౹౨౹౹ కుండపాయినామయనే ఉపసద్భి
శ్చరిత్వా మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి శ్రుతం । అత్ర నిత్యాగ్నిహోత్రానువాదేన మాస రూప గుణ విధిరితి తుల్యత్వాత్ పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । ప్రతి । ప్రకరణాంతరే సతి
ప్రయోజనస్య కర్మణః అనన్యత్వం భేదః । తాప్త స్తం పాత్ర వతం పర్యగ్నికృతం పాత్నీవతమితివద భేద ప్రత్యభిజ్ఞా సంభవాదితి భావః ౹౹౩౹౹ అనారభ్య శ్రుతం । ఆగ్నేయ
౧౨ మష్టాకపాలం నిర్వపేత్ రుక్కామ ఇతి అత్రాగ్నిం ప్రాకృత మానుదఫలం విధీయత ఇతి బహుః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । ఫలమితి । కర్మ సన్నిధావశ్రూయమాణం ఫ
లం చ కర్మభేదకం ౹౹౪౹౹ రాజసూయం గాంగభూతా అవేష్ట్యధికః ఆగ్నేయాదయః ఆప్యస్య ద్విత్వాత్ యాధికరణే దావ్యత్వాః । తత్ష్వామాప ఏతేనాన్నాద్యకా
మం యాజయేదితి శ్రుతం ఇదం కర్మాంతరం । కర్మ సన్నిధా ఫల పాఠాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । సన్నిధావితి । సన్నిధా పాఠేపి అవిభాగాత్ । ఏతదేవ స్పష్టయన్ అ
భేద ప్రత్యయాత్ । తదేవ కర్మ గనుకీవద్రం పునః శ్రుతిస్తత్రాహ ఫలార్థేన ఫల సంబంధిత్వేన పునర్విధిః । అవేష్టిత్వేన పూర్వ వాక్యాత్ జ్ఞానేపి ఫల జనకత్వేనా
జ్ఞాతత్వాదనేన వాక్యేన జ్ఞాప్యత ఇతి భావః । ఫలముద్దిశ్య పునః కర్మ విధిః ఫలస్య ప్రమాణాంతరేణ జ్ఞాతత్వే నావిధేయత్వాత్ । అయమేవ న్యాయః దేశకాల

శ్రుతు సంయోగాత్ ప్రతల్లిస్తదాఖ్యస్స్యాత్ తద్ధర్మ విధానాం స్తుతిః ౹౹ ప్రకరణాంతరే ప్రయోజనాన్యత్వం ౹౹౪౹౹ ఫలం చ కర్మ సన్నిధౌ ౹౹౫౹౹
సన్నిధౌ త్వవిభాగాత్ ఫలార్థేన పునః శ్రుతిః ౹౹౬౹౹ ఆగ్నేయ సూక్త హేతుత్వాదభ్యాసేన ప్రతీయేత ౹౹౭౹౹ అవిభాగాత్తు కర్మణా ద్విరుక్తే
న విధీయతే ౹౹౮౹౹ అన్యార్థా వా పునః శ్రుతిః ౹౹౯౹౹ ఇతి జైమిని సూత్ర వృత్తౌ ద్వితీయస్య తృతీయః పాదః ౹౹౩౹౹ - - - - - - - - - - - - - -
యావజ్జీవికోఽభ్యాసః కర్మ ధర్మః ప్రకరణాత్ ౹౹౧౹౹ కర్తుర్వా శ్రుతి సంయోగాత్ ౹౹౨౹౹

నిమిత్త సంస్కారేషు ప్రష్టవ్యః ౹౹ దర్శపూర్ణమాసేయం దాగ్నేయం ఇతి వాక్యేనాగ్నేయాంగత్వయం విధాయ పునరపి యదాగ్నేయోష్టాకపాలోఽమావాస్యా
యాం భవతీత్యుక్త దర్శపాఠం । ఇదం కర్మాంతరముతార్థవాద ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । ఆగ్నేయ ఇతి । ఆగ్నేయః అభ్యాసేన పురోడాశద్వయే
న ప్రతీయేత । ఉక్త హేతుత్వాత్ । అభ్యాసే రూపోక్త హేతోః సత్త్వాత్ ౹౹౭౹౹ సిద్ధాంతస్త్వేకదేశ త్వాహ । అవిభాగేతి । ద్విరుక్తస్యాప్యాగ్నేయ యాగః ద్వాభ్యాం న విధీయ
త కర్మణః ప్రకరణస్యైకేనావిభాగాత్ అభేద ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ । కింతు వికల్పేన అనువాదేన విధీయత ఇతి ౹౹౮౹౹ సిద్ధాంతమాహ । అన్యేతి । అన్యార్థా ఇంద్రయా
గస్తుత్యర్థా పునః శ్రుతిః । ఇంద్రయాగ శేషార్థవాద ఇతి భావః ౹౹౯౹౹ ఇతి జైమిని సూత్ర వృత్తౌ ద్వితీయస్య తృతీయః పాదః ౹౹౩౹౹ - - - - - - -
యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి శ్రూయతే । అత్ర దర్శపూర్ణమాస కర్మార్థతం యావజ్జీవ కాలో విధీయతే । ఉత జీవనే నిమిత్తే దర్శపూర్ణమా
స కర్మ విధీయతే పురుషార్థతయేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । యావజ్జీవిక ఇతి । యావజ్జీవికః దర్శపూర్ణమాసాభ్యాసః ఆవృత్తిః కర్మ ధర్మః
కర్మాంగం ప్రకరణాత్ తత్ప్రకరణపాఠాత్ ౹౹౧౹౹ సిద్ధాంతమాహ । కర్తుర్వేతి । కర్తుః ధర్మః అంగం పురుషార్థతయా జీవనే నిమిత్తే దర్శపూర్ణమాసై నిమిత్తే కా
ప్రత్యవాయ పరిహారాయ విధీయేతే నైమిత్తికానుష్ఠానస్య ప్రత్యవాయ జనకత్వాత్ । ఆత్రార్థే హేతుమాహ శ్రుతి సంయోగాత్ । యావజ్జీవమితి స్య శ
క్యార్థ లాభాత్ । కర్మ ధర్మ పక్షే జీవన కాలస్య లక్షణా స్యాత్ । నిమిత్తే నైమిత్తికే స్యావశ్యకత్వం యావజ్జీవ నిమిత్తత్వ ప్రయోగాభ్యాస ఇత్యభ్యాసోపి అర్థసిద్ధం

17

సమాధత్తె ప్రశ్రమెతి। ప్రశ్నమాత్ ప్రథమప్రయోగాత్। నిరయోగె ననియమేన ప్రాంచుశ్చిత్తగతిః ప్రథమప్రయోగే సమవికల్పః ద్వితీయాదిప్రయోగేషు ంచు
త్రప్రాంచుశ్చిత్తశ్రవణం తత్ర సర్వత్ర ప్రథమప్రయోగపరిగ్రహో త్స్యైవానుష్ఠానం తదతిశ్రమె ప్రాయశ్చిత్తమితి కల్పతఇతి భావః॥౨౧॥ నను మహోగ్నిచయ
నసమాప్తిః కేవలం భేదలింగ ఉక్తసంప్రత్యయే కమ్పైకస్యైలింగమితి తుల్యత్వమాపతితమత్రాహ। సమాప్తిరితి। పూర్వవత్వాత్ అభేదప్రత్యభిజ్ఞాదిపూర్వయ
క్తిమత్వాత్ అభియుక్తైభి ర్యథా జ్ఞాతే అభేదప్రత్యయవిషయీభూతేర్థ ఏవ సమాప్తిః సమాప్తిలింగప్రతయోతసమాప్తిరపి అభేదపరేతి భావః॥౨౩॥య
శ్చపూర్వదర్శితాం ధకశాఖాప్యం బ్రౌల్యతిష్ఠామెశాఖావిశేషస్య ఇత్యుక్తం। తదుష్ణిషంచుతి। లింగం ప్రాథమ్యరూపం అవిశిష్టం ఉభయోరుభయోస్తుల్యం। సహోశా
ఖా జ్యౌతిష్టామశేషత్వాత్। నను తాండశాఖాయాం శ్రూయమాణం ప్రాథమ్యం తచ్ఛాఖాస్థజ్యౌతిష్టోమ ఏవ నివిశతే న త్వన్యత్రేతి। కథం సర్వశేషత్వమత్రా
హ। నహీతి। తత్ర తాండశాఖాయాం కర్మణః జ్యోతిష్టోమస్యచోదనాస్తి అతః వినిగమనావిరహో ఖర్వశేషత్వే దీక్షితా ఆదీక్షిత విరోధః కేవలభేదే పి తదవ
స్థః తస్మాద్ద్వాదశాహస్య అహీనః ప్రయోగః తస్మిన్నుపదిశః విరుద్ధానుష్ఠానధికైవ నప్రయోగభేదేన స్యాత్॥౨౪॥ నన్వనూక్తే లింగస్యోక్త్రదిశాని వాహో
పి లింగాంతరం కథ్యైకత్వ విరుద్ధితే। తథాహి। మహోగ్నిచయనప్రకరణే యచ్ఛుతు సన్నివిష్టానాం వినయంచయా కల్పనయా గె సంచు జుఇశ్రుతము పేయాత్ప ప
ంచుసద స్యాత్మనః ప్రజా స్యాద్ద్వది సమ్మితాంమినొతి। అస్యార్థః। పత్నీసమ్మితాం శేవనాద్యాకారరోమయోగ్నిః తస్యాంచుః పత్నీః తన్మానపరిమితాదేశోంచు
దియ యూపైకాదశిన్యా భవేత్ ంచుజ్ఞ శ్రుత ఘటం అఘం ప్రాప్నుయాత్ శ్రుతుజ సనం కించిదల్పం పలం భవేత్। సిల్పయప్రజాః పాపవాసనావతః సుఖః। అతోం వేదిస
ప్రక్రమాద్వాద్వాని యోగేనత్రి॥ సమాప్తిశ్చపూర్వవత్వా ద్వృద్ధాజ్ఞాతే ప్రతీయెన్నత్వ॥౨౬॥ లింగమవిశిష్టం సర్వశేషత్వాన్న హి తత్ర కర్మచోదనాత్ సాద్వాద
శాహస్యాహీనత్వ పదేశః స్యాత్॥౨౭॥ ద్రవ్యే చాచోదితత్వాద్విధీనామవ్యవస్థా స్యాన్నిర్దేశాద్వ్యవతిష్ఠేత తస్మాన్నిత్యానువాదః స్యాత్॥౨౮॥ విహితప్రతిషేధా
మ్మితాః స్యురితి వేదిపరిమితాదేశకాదిశిన్యా భవేదితి। తథా శాఖాంతరే రథాక్షమితానియూపాంతరాళాని భవంతీతి అస్యా అపి తత్రనివేశ రథాక్షమానాం
తరాంచసహతాంయూః పత్నీసమ్మితాంయూః వేదిసంమితాంచయాంయూపైకాదశిన్యాః కథం వికల్పత్వాన్ భేదమంగీకృత్య వ్యవస్థా సంపాద్యతాం శంకాయా
మాహ। ద్రవ్య ఇతి। ద్రవ్యేచయన రూపద్రవ్యప్రకరణే। అచోదితత్వాత్ యూపైకాదశిన్యా అవిహితత్వాత్ విధీనాం పత్నీసమ్మితం దావేదిసం మితరథాక్షాం
తరాభవిధీనాం అవ్యవస్థా పరస్పరవిరోధః। కథమితి పూరణం యోగ్యం। కథం స్యాత్ నవిరోధ ఇత్యర్థః। మహోగ్నిచయనే ఏకాదశయూపానామవిధానాదేకవి
ధయూపః తస్యాంతరాళాప్రసక్తేః। రథాక్షమితాంతరాళగుణస్తు న విశతే ఇతి నకోపి విరోధ ఇతి భావః। నను రథాక్షమితాంతరాళ శాస్త్రస్యనతత్రనివేశస్తు
త్రాహ। నిర్దేశాత్ వాచనస్తి వేం ఏకాదశయూపవిధానేన తత్రైకాదశయూపనివేశాత్ తత్రైవ రథాక్షమానశాస్త్రవ్యవతిష్ఠత్। నను పత్నీసంమితమానస్తైకయూ
పె సర్వథా సంభవేన నిందానవకాశస్తత్రాహ తస్మాదితి। తస్మాదుక్తప్రహేతోః ంచు ధాంచుధం తరిక్షె చిన్వితాం తిరిక్షేశుభాప్యయోదితి। అంతరిక్షే చయనా
భావస్య అంతరిక్షె చయనాసంభవేన లోకేసిద్ధస్య దోషకథనపూర్వకానిత్యానువాదః తథా పత్నీమానం నిత్యానువాదః స్యాత్॥౨౯॥ నను లింగద్వయోపపత్తా
వపి అపరం లింగం విరుధ్యతే। విరాజం సంపన్నానాం ద్వ్యతిరిచ్యేతె ఇతి। శాఖాంతరే తిస్రో తిరిచ్యంత ఇతి కస్మిన్ క్వైవిరుద్ధసంఖ్యాభిధానయోః కథం నివేశస్తత్రాహ।
విహితేతి। అతిరాత్రె షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రె షోడశినం గృహ్ణాతీతి విధినిషేధాభ్యాం ఏకకర్మణి వికల్పేనస్తుః తస్మాత్ గ్రహణాపత్తౌ తిస్ర్యణామతిరేకః అగ్రహణా
పత్తౌ ద్వయోరతిరేక ఇతి పక్షే వికల్పః స్యాత్। అతిరేకోపపత్తిర్భాష్యాదవగంతవ్యః॥౩౦॥ ---

సిద్ధాంతమాహ ఏకమితి। సర్వశాఖాస్వేకం కర్మ। సంయోగస్య ఫలస్య రూపస్య ద్రవ్యదేవతయోః చోదనాపురుషప్రయత్నస్య ఆఖ్యాయాః నామ్నః
అవిశేషాత్ ఏకరూపత్వాత్॥౯॥ పూర్వపక్షే పునరుక్తిహేతుషు ప్రథమం హేతుం దూషయతి నేతి। నామధేయకారకాదినామధేయకర్మభేదేన అచోదనాభిధా-
నత్వాత్। చోదనాయాం కర్మోత్పత్తివాక్యే యదభిధానం నామ తత్ప్రభావాత్ ఉత్పత్తివాక్యగతకర్మనామ్న ఏవ కర్మభేదకత్వం న గ్రంథనామ తద్ధేతి భా-
వః॥౧౦॥ న చ గ్రంథనామ్న ఏవ భేదకత్వం స్యాదిత్యాహ। సర్వేషామితి। గ్రంథనామ్న ఏవ కర్మభేదకత్వే దర్శపూర్ణమాసానంతరం జ్యోతిష్టోమాదియాగాత్తత్రైతూ-
నామేకకర్మత్వం స్యాత్। తైత్తిరీయమితి గ్రంథసంజ్ఞాయా ఏకత్వాత్ అతో గ్రంథసంజ్ఞా కేవలం నాభేదప్రతిపాదకమితి భావః॥౧౧॥ ఇతరోపి న సంజ్ఞయా
కర్మభేద ఇత్యాహ। కృతేతి। కృతకం అనిత్యం అభిధానం కాఠకాదిసంజ్ఞా। యదా కఠేన ప్రవచనం కృతం తదారభ్య ప్రవృత్తా సంజ్ఞా తత్పూర్వం భేదకానం జ్ఞా-
నాదేకం కర్మ ప్రశంసాప్రశంసాభిన్నమితి వైరూప్యం స్యాదితి భావః॥౧౨॥ ద్వితీయం నిరస్యతి। ఏకేతి। ఏకత్వేపి కర్మణః పరం ద్వాదశకపాలరూపం వికల్పేన ని-
విశత ఇతి శేషః॥౧౩॥ తృతీయం నిరస్యతి। విద్యాయామితి। ధర్మస్య భూమా భూయోజనాదేః శాస్త్రం। విద్యాయాం అధ్యయనే అంగత్వబోధకం న కర్మయాగ॥౧౪॥
చతుర్థం దూషయతి। ఆగ్నేయేతి పునరుక్తిః ఆగ్నేయవత్। యదాగ్నేయో వా కేవలసిద్ధికర్మణి యదాగ్నేయోష్టాకపాలో భవత్యైంద్రాగ్నం దధి తత్రానువాదః త-
థా॥౧౫॥ నష్టనువాదే ఫలాభావేన పౌనరుక్త్యమర్థవమతః పక్షాంతరమాహ। అద్విరితి। అద్విర్వచనం అనువాదాభావః అశ్రుతిసంయోగస్య అజ్ఞాతార్థసంబంధ

ఏకం వా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాత్॥౯॥ న నామ్నా స్యాదచోదనాభిధానత్వాత్॥౧౦॥ సర్వేషాం చైకకర్మ్యం స్యాత్॥౧౧॥ కృతకం చా-
భిధానం॥౧౨॥ ఏకత్వేపి పరం॥౧౩॥ విద్యాయాం ధర్మశాస్త్రం॥౧౪॥ ఆగ్నేయవత్పునర్వచనం॥౧౫॥ అద్విర్వచనం వా శ్రుతిసంయోగావిశేషాత్॥
౧౬॥ అర్థాసన్నిధేశ్చ॥౧౭॥ న చైకం ప్రతిశిష్యతే॥౧౮॥ సమాప్తివచ్చ సంప్రేక్షా॥౧౯॥ ఏకత్వేపి పరాణి నిందాశక్తిసమాప్తివచనాని॥౨౦॥ ప్రాయశ్చిత్తం వా నిమి-

ధస్యైకరూపత్వాఖ్యాగతవాక్యేష్వవిశేషాత్। అజ్ఞాతజ్ఞాపకత్వస్య తుల్యత్వాదితి భావః॥ న చైకేనాజ్ఞాతజ్ఞానసంభవే శేషవైయర్థ్యం తత్ర వాక్యభేదేనాప్యప్ర-
శాఖాగతవాక్యేనైవార్థజ్ఞానసంపాదనాదితి స్యాద్వ్యర్థ్యం విధీనామపునర్వచనాత్॥౧౬॥ అర్థస్య శాఖాంతరప్రతిపాదితదర్శపూర్ణమాసాదేః శాఖాంతర
స్థయోః తయోరసన్నిధేః। అసన్నిహితస్యానువాదాసంభవాదితి భావః॥౧౭॥ న చ ఏకస్యాః శాఖాయామేవం తేనోద్ధర్మాః పఠితాః తావద్ధర్మా అనుష్ఠా-
నే నేతి వా పూర్వోక్తపునరుక్తిసంభవే వికల్పః సముచ్చయో వ్యనుసరణమనుచితమత్రాహ। నచేతి। తచ్ఛాఖాయాం పఠితో ధర్మః తచ్ఛాఖినం ప్రతి శిష్యతే
విధీయతే। ఉద్దిష్టస్య సంకోచే ప్రమాణాభావాదితి హేతుః పూరణీయః॥౧౮॥ యదుక్తం సమాప్తిభేదహేతుం నిరస్యతి। సమాప్తీతి। సమాప్తివత్। యథా
ధా సమాప్తిభేదకత్వే హేతుః తథా సంప్రేక్షా ఉత్ప్రేక్షా। సా చ మైత్రాయణీయానాం అగ్నిః అన్వారోహేషు పరిసమాప్యతే నాన్యేషామితి బుద్ధిరభేదముల్లే-
ఖయతి। యది భిన్నం కర్మ స్యాత్ తదా నాన్యేషామితి న స్యాత్। కించ అన్యేషామనేన సమాప్యత ఇత్యేవ స్యాత్॥౧౯॥ పరాణి శేషాణి నిందాశక్తిసమాప్తివచ-
నాని పూర్వపక్షిణా భేదసాధకత్వేనోపన్యస్తాని। కర్మైకత్వేపి ఉపపద్యంతే। నిందాయా నహి నిందాయాం తాత్పర్యం। కింతు పక్షాంతరవిధావితి। అశక్తిః
విరుద్ధధర్మాణాం యుగపదనుష్ఠానాశక్తిః। ఏకత్వే న ప్రయోగభేదేనానుష్ఠానే నోపపన్నేతి భావః॥౨౦॥ న తు సర్వేషాం హేతూనాముపపత్తావపి అవి-
దితానుదితహోమయోః స్పష్టకాలాతిక్రమే ప్రాయశ్చిత్తం శ్రూయతే। అస్య సర్వథా కర్మభేదమంతరా గత్యభావః। వైకల్పికత్వే వ్యవస్థాపనే చ వైకల్పిక-
పక్షాతిక్రమే ప్రాయశ్చిత్తవచనం ప్రాయశ్చిత్తం వా హిత్వాశంకతే ప్రతి। నిమిత్తేన తత్కాలలోపనిమిత్తేన జ్ఞానజ్ఞాపకత్వం త్వతియాదర్థః। ప్రాయశ్చిత్తం

దవిష్టా॥౧॥ తత్ర కశ్శేషః కేన హేతునా శేషః ఇతి ప్రశ్నే ధర్మశ్రుతిఖ్యాం అథ యోరుత్తరమాహ శేషఇతి। పారార్థ్యాత్ అపవ్యాదీనాం స్పృభిన్నం యాగార్థత్వాత్ ప్ర
వ్యాదయః యాగం ప్రతి శేషభూతాః యోయదర్థః ప్రవృత్తివిషయీక్రియతే స తదంగమితి వ్యాప్తిః। సూత్రే పారార్థ్యాదితి పంచమీ శ్రుత్యా నిరుక్తాంగత్వం ద్ర
వ్యగుణసంస్కారేష్వేవోక్తం యాగఫలయోః పతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ ద్రవ్యేతి ద్రవ్యం వ్రీహ్యాదిః గుణః అరుణాదిః సంస్కారః ప్రోక్షణాదిః ఏష్వేవ పారార్థ్య
మితి బాదరిరాచార్యో మనుతే। ఏవకారేణ ప్రధానయాగఫలవ్యవచ్ఛేదః ననుఫలార్థత్వాద్యాగస్య కథం నాంగత్వమితి చేదుచ్యతే యథా ఫలార్థత్వం యాగస్య
నాస్తి తథా షష్ఠాద్యాధికరణ పూర్వపక్షే సూత్రే వక్ష్యతే। తథా ఫలస్య పురుషం ప్రతి శేషత్వం నాస్తి తదపి తత్రైవ స్పష్టం।౨॥ సిద్ధాంతమాహ। కర్మాణ్యపి। పా
రార్థ్యమితి యోజనం। ఫలరూపపారార్థ్యలక్షణస్య తత్ర సత్వాత్। యథాలక్షణసత్వాపపత్తిస్తథా షష్ఠే వక్ష్యతి। అపి నా ద్రవ్యగుణసంస్కారపరిగ్ర
హః॥౪॥ పురుషరూపోయః పరః తదర్థత్వరూపలక్షణం షష్ఠే స్పష్టం తతః ఫలం పురుషస్యాంగమిత్యాహ। ఫలమితి సూత్రార్థః స్పష్టః॥౫॥ దర్శపూర్ణమాసే
పురోడాశధర్మాః అవఘాతాదయః ఆజ్యధర్మాః ఉత్పవనాదయః సాన్నాయ్యధర్మాః వత్సాపాకరణాదయః దృశ్యంతే। తే సర్వార్థా ఉతావఘాతాదయః
పురోడాశార్థా ఉత్పవనాదయ ఆజ్యస్యైవ వత్సాపాకరణాదయః సాన్నాయ్యస్యైవ ధర్మా ఇతి సంశయే సిద్ధాంతేనారభతే తేషామితి। తేషాం అవఘాతాదీనాం
అర్థేన ద్రవ్యేణ స్పష్టేన వితుషీభావాదినా అవశ్యం యః సంబంధః శేషశేషిభావః। దృష్టేష్వేవ సంభవత్యదృష్టకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాదితి భావః॥౬॥ పూర్వపక్షస్తు వి
హితస్తు విహిత ఇతి విహితః శాస్త్రేణ విహితః సర్వథమః సర్వశేషః స్యాత్। సంయోగజః అవిశేషాత్ సాన్నాయ్యపురోడాశయోః సర్వేషాం పరమాపూర్వసంబంధావిశే
షాత్ ప్రకరణస్య దర్శపూర్ణమాసప్రకరణపాఠస్య అవిశేషాత్ తుల్యత్వాచ్చ। అయం భావః। ప్రోహీనవహంతి ఆజ్యముత్పునాతి త్యాద్యౌ ప్రవ్యాదిశబ్దానస్యార్థపరాః।
ద్రవ్యగుణసంస్కారేషు బాదరిః॥౩॥ కర్మాణ్యపి జైమినిః ఫలార్థత్వాత్॥౪॥ ఫలం చ పురుషార్థత్వాత్॥౫॥ తేషామర్థేన సంబంధః॥౬॥ విహితస్తు సర్వ
ధర్మః స్యాత్సంయోగతోవిశేషాత్ప్రకరణవిశేషాచ్చ॥౭॥ అర్థలోపాదకర్మ స్యాత్॥౮॥ ఫలం తు సహచేష్టయా శబ్దార్థాభావాద్విప్రయోగే స్యాత్॥౯॥ ద్రవ్యం చోదో
కింతు ప్రకృతాపూర్వసాధనద్రవ్యపరా ఇతి వక్ష్యతి। తథా చోదకశ్రుతావభేదకస్య సర్వద్రవ్యవృత్తిత్వావిశేషాదవహననాదయః సర్వత్ర ప్రవర్తంతే ఇతి సిద్ధాంతయుక్తిమాహ
ర్థేతి। అర్థస్యదృష్టోపకారస్య లోపాత్ లోపాపత్త్యా అకర్మ। అవహననస్య ఆజ్యాదిష్వననుష్ఠానం। ఉత్పవనస్య ప్రోహాదిషు॥౮॥ ననువిధిబలాద్దృష్టోపకారలోపో భవ
తు తత్ర అపూర్వఫలమితి। ఫలం దృష్టం వితుషీభావాది చేష్టయా అవహననాదిక్రియయా ఉత్పద్యతే। తత్ర వాదతూతాది శాస్త్రం ప్రవర్తత ఇతి పూరణీయం। విప్రయోగే దృష్ట
ఫలస్య వితుషీభావాదేరసతి అభావాత్। దృష్టోపకారకత్వాభావాదాజ్యాదిష్వవఘాతరూపః శబ్దార్థో న స్యాత్। దృష్టాలాభాత్। అయం భావః। తండులపదస్య నప
రమాపూర్వసాధనలక్షణా కింతు అగ్రే యే త్వపూర్వసాధనసన్నికృష్టత్వాత్ స ఏవ శబ్దార్థః। ప్రోహాదేవ నాజ్యాదిః అతో న శాస్త్రబలేన దృష్టలోప ఇతి॥౯॥ దర్శపూర్ణమా
సే శ్రుతం। స్ఫ్యశ్చ కపాలాని చ అగ్నిహోత్రహవణీ చ శూర్పం చ కృష్ణాజినం చ శమ్యా చోలూఖలం చ ముసలం చ దృషచ్చోపలా చైతాని వై దశ యజ్ఞాయుధాని। ఏతాని దశయజ్ఞ
సాధనానీత్యర్థః। తథా స్ఫ్యేనోద్ధంతి కపాలేషు పురోడాశం శ్రపయతి అగ్నిహోత్రహవణ్యా హవీంషి నిర్వపతి శూర్పేణ తండులాన్ వివినక్తి కృష్ణాజినములూఖలస్యాధస్తాదుప
స్తృణాతి శమ్యాయాం దృషదమాదధాతి। ఉలూఖలముసలాభ్యామవహంతి దృషదుపలాభ్యాం పినష్టి ఇతి చ శ్రుతం। అత్ర దశవాక్యగతస్య ద్రవ్యవాచకపదానుసారేణాపూ
ర్వసాధనద్రవ్యమాత్రలక్షణాయుక్త శక్త్యార్థమేవ ప్రవదంతీతి సంశయే। అత్ర స్ఫ్యాదిపదానాం యజ్ఞసాధనపాత్రమాత్రలక్షణాయాం తాత్పర్యగ్రాహకస్య ఏతాని వై దశ యజ్ఞా
యుధానీతి వాక్యస్య సత్వాత్। యేన కేనాపి ఉద్ధననం కర్తవ్యమితి బహిః పూర్వపక్షః। సిద్ధాంతమాహ। ద్రవ్యమితి। ద్రవ్యం స్ఫ్యాది ద్రవ్యం యథోద్దేశకార్యార్థం చోద్యతే
తదర్థం తదంగత్వేనైవ విధీయతే న తు క్రియాంతరాంగం। ఉత్పత్త్యా ఉత్పత్తివాక్యే స్ఫ్యేనోద్ధంతీత్యాదౌ అర్థే ఉద్ధననాదిక్రియాసంయోగాత్। సాధ్యసాధనభావాదిసంబంధశ్ర
వణాత్। అయం భావః। స్ఫ్యేనోద్ధంతీత్యత్ర మత్వర్థలక్షణయా స్ఫ్యవిశిష్టోద్ధననేనాపూర్వం భావయేదితి తదర్థః। అత్ర వైశిష్ట్యం సాధ్యసాధనభావరూపం తథా చ స్ఫ్య సా

నన్వేవమపి సారస్వతసత్రే యే పురోడాశినః స్యుః ఉపవసంతి యే సాన్నాయినః తే వత్సానపాకరణం కృత్వా పురోడాశినః అసోమయాజినః సాన్నాయినః సోమయా
జినః పూర్వేద్యురమావాస్యాయాం నైష వావ ప్రథమో యజ్ఞ ఇతి వాక్యేన సర్వేషాం క్రతూనాం సోమపూర్వకత్వాదేవ పురోడాశిన ఇతి కథనం విరుధ్యతే కస్మైచిదత్రాహ
సారస్వత ఇతి। సారస్వతే సారస్వతసత్రే ప్రతిషేధాత్ పూర్వదర్శితవిరోధాత్। యదేతి పదమధ్యాహార్యం స్యాత్। సోమయాజినామపి పౌర్ణమాస్యాం కేవలపురో
డాశిత్వాద్యదా పౌర్ణమాస్యాం సోమయాజినోపి పురోడాశిత్వం తదా కేవలోపవాస ఇతి యోజ్యమితి భావః॥౨౮॥ ననూపహవ్యనామకే క్రతౌ శాఖావిశేషే

౧౮ ఉపహవ్యోగ్నిష్టోమః రథంతరసామా। జ్యోక్ శ్యామో దక్షిణేతి। అనయోరుపహవ్యకేష్టిని యజ్ఞః బృహత్సామాశ్వః శ్వైతో లలాటం దక్షిణేతి। అత్ర వాక్యభే
దేన బ్రహ్మ రథంతరసామ్నోర్గ్రహణం వ్యర్థం। కర్మైక్యే కల్పే ప్రకృతితః ప్రాప్తయోర్వికల్పేన ప్రాప్తత్వాత్। కర్మభేదే తు ప్రకృతితో వికల్పేన ప్రాప్తౌ తత్ర చాభావో
క్తే ఉపహవ్యే నియమార్థం తద్గ్రహణం సంగచ్ఛత ఇతి శంకతే। ఉపేతి। ప్రతిప్రసవః వికల్పబాధార్థం పునస్తయోర్గ్రహణం సఫలమితి పూరణీయం। అత ఆహ॥
సమాధత్తే గుణేతి। తత్రతత్ర విధ్యనిమిత్తే సంస్థావిశేషస్య దక్షిణావిశేషస్య విధానార్థం పునః శ్రుతిః పునః పాఠః సఫలః। అతో నాకర్మభేదే లింగమితి భావః॥
౨౯॥ ఏవం భేదసాధకానాం లింగానాముపపత్తిం కర్మైక్యసాధకం లింగం దర్శయతి। ప్రత్యయమితి। ప్రత్యయం కర్మభేదజ్ఞానం ప్రమాణం లింగం దర్శయతి॥

19

సారస్వతే విప్రతిషేధాద్యదేతి స్యాత్॥౨౮॥ ఉపహవ్యే ప్రతిప్రసవః॥౨౯॥ గుణార్థా వా పునః శ్రుతిః॥౩౦॥ ప్రత్యయం చాపి దర్శయతి॥౩౧॥ అపి తు క్రమసంయో
గాద్విధిపృథక్త్వమేకస్యాం శాఖాయాం వ్యవతిష్ఠేత॥౩౨॥ విరోధినాం త్వసంయోగాదైకకర్మ్యే తత్సంయోగాద్విధీనాం సర్వకర్మప్రత్యయః స్యాత్॥౩౩॥ ఇతి జైమిని

తథాహి। మైత్రాయణీయశాఖాయాం సమిదాదయః ప్రయాజా ఆమ్నాతాః తైత్తిరీయశాఖాయాం సమిదాదిప్రయాజానూద్య। ఋతవో వై ప్రయాజా
ఇత్యనేన సమానాః కర్తవ్యా ఇతి పంచానాం దేశకాలరూపో గుణో విధీయతే। తదేతత్ తైత్తిరీయకర్మభిన్నం తదా తదనువాదో మైత్రాయణీయేనానుపపన్నః అతః కర్మై
క్యం॥౩౦॥ సిద్ధాంతే శంకతే అపీతి। ఏకస్యాం శాఖాయామేకశాఖస్య కర్మణి విధిపృథక్త్వం అపరశాఖస్య కర్మణః పృథక్త్వం వ్యవతిష్ఠేత సిధ్యేత్ క్రమసంయోగాత్।
స్వశాఖాయాం క్రమకల్పకపాఠాదిప్రమాణానాం సంయోగాత్। యథా దర్శపూర్ణమాసే స్పష్టస్య ధ్రువాత్ పురస్తాత్ ప్రాశిత్రదానం పరితస్తత ఇడావదానం కస్యాంచిచ్ఛాఖా
యాం అపరస్యాం తద్విపరీతం। ఏవం పాఠవైలక్షణ్యే అనుష్ఠానక్రమోపి పాఠానుసారేణ విపరీతో భవేత్। తథా సతి కర్మైక్యే కేవలం వాక్యవైపరీత్యం యావచ్ఛాఖా
స్థం గుణోపసంహారే స్వశాఖాపాఠాదిక్రమో బాధ్యేత। ఏతదపేక్షయా కర్మాంతరమిత్యంగీకృత్య తత్తచ్ఛాఖినాం స్వక్రమో నియత ఇతి కల్పనమేవ
వరిష్ఠమితి భావః॥౩౨॥ ఉక్తదూషణం పరిహరతి। విరోధినామితి। పూర్వోక్త్యయుక్తే భోః సర్వశాఖాస్థానాం ఏకకర్మ్యే కర్మణామేకత్వే సిద్ధే విధీనాం స
ర్వశాఖాపఠితానామంగవిధీనాం తత్సంయోగాత్ కర్మసంబంధాత్ సర్వేషామంగానాం కర్మణి ఏకకర్మణి ప్రత్యయః సముచ్చయః స్యాత్। నను
విరుద్ధక్రమస్య కథముచ్చయః స్యాత్ అత ఆహ। విరోధినాం విరుద్ధానాం పూర్వోదాహృతానాం క్రమాణాం ఏకప్రయోగే అసంయోగాత్ అసంబంధా
దుపపత్తిః। తథా చ ప్రయోగభేదేన సమావేశః కార్య ఇతి భావః॥౩౩॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్త్యాం ద్వితీయస్య చతుర్థః పాదః॥ - - - - - - - - - - శ్రీః

అథాతః శేషలక్షణం॥౧॥ శేషః పరార్థత్వాత్॥౨॥ - - - - - - -

శబ్దాంతరాదిషట్ప్రమాణైః కర్మభేదం సోపపాదం ద్వితీయే నిరూప్య తదుపజీవకం శేషశేషిత్వనిరూపణం ప్రతిజానీతే। అథేతి। అథ భేదనిరూపణానం
తరం। అతః భేదాధీనత్వాచ్ఛేషశేషిభావస్య శేషస్య వక్ష్యమాణలక్షణస్య లక్షణం అధ్యాయైః స్థాపయత ఇతి శేషః ప్రతిజ్ఞావాక్యరూపత్వాచ్ఛ్రుతివిషయా

సంమార్గేణాన్వితేషు గ్రహేషు దశాపవిత్రేణేతరగ్రహేషు నితరాం ప్రాప్తప్రసవ్యర్థాగ్రాసపరిసంఖ్యార్థం కాంస్యర్థాన్ విధిమంతరా నసంభవతీతి విధ్యావృత్త్యా వాక్యభేదః గ్రహాంస
మృష్టాత్ తచ్చైకమితి। పశోరాసన్త్రియాయాం ప్రశంగతాప్రత్యంగం క్రియాప్రాప్త్యభావాత్క్వయద్భిః పశుభిః కాంసర్వమితి ప్రాప్తకాలేదంతయాప్త్రయదృష్టా సంఖ్యావివక్షా
తాత్పర్యాపి అనేకగుణవిశిష్టైకక్రియావిధానాన్న విధ్యావృత్తిః ప్రయుక్తేరా వాక్యభేదస్సూతి॥ అధి॥ పూర్వోర్ధోదాహృత వాక్యయోరేవ శక్త్యాగ్రహత్వమర్థాత్ ఉత సోమలప్రపాత్రమా
త్రంలక్షణయార్థ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ సంస్కారాదితి। గుణానాం సమ్మార్గాదీనామవ్యవస్థిత వచనేష్వేవ కార్యమితి నియమాభావః స్యాత్। సంస్కారాత్ సంమా
ర్గస్య సంస్కారరూపత్వాత్। సంస్కారోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకస్య అపూర్వసాధనత్వరూపస్య ప్రహాస్యప్రత్యేకతాద్వావ్యవస్థాపితత్వాత్సర్వచమసాదావపి సత్వాదితి భావః॥
సిద్ధాంతమాహ వ్యవస్థేతి। వ్యవస్థా గ్రహేష్వేవేతి నియమః। అర్థస్య గ్రహరూపార్థస్య శ్రుతిసంయోగాత్ శక్త్యైవ ముఖ్యవృత్తిసంబంధాత్। లక్షణాయామపి గ్రహాణామ
పూర్వలక్షణాయామేవ యుక్తత్వాద్గ్రహేష్వపూర్వవదితి భావః। ననుగ్రహాపూర్వమేవ లక్షణయేత్యపరమాపూర్వమితి చేత్కిం నియామకమత ఆహ। శ్రుతేః
తస్య అపూర్వసాధనస్య శబ్దప్రమాణత్వాత్। శాస్త్రైకగమ్యత్వాత్। గ్రహపదశ్రవణాద్గ్రహాపూర్వమేవ లక్షణయేదితి భావః॥ సప్తదశారత్నిర్వాజపేయస్య యూపో భ
వతీతి శ్రుతం। అత్ర యూపపదం గ్రహవిశేషలక్షణం అతశ్శబ్దార్థ ఏవేతి సంశయే వాజపేయస్య సోమవికారత్వేన యూపాప్రసక్తేః ఖాదిరత్వాదినా సదృశం వాజపేయసం
బంధి షోడశిగ్రహం లక్షయతి యూపశబ్ద ఇతి బహూనాం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ ఆనర్థక్యాదితి। వాజపేయే ప్రధానే యూపాభావేనానర్థక్యాదుపపదానర్థక్యాత్తదంగేషు ప్రా
జాపత్యాదిపశుషు నివిశత ఇదం వాక్యం। లక్షణాం వినాపి సంభవే లక్షణాయా అనుచితత్వాత్। శ్రూయమాణషష్ఠ్యా సంబంధమాత్రశ్రుతత్వేన పరంపరాసంబంధస్యాపి శక్యార్థత్వాదితి భావః॥
సంస్కారాత్ గుణానామవ్యవస్థా స్యాత్॥౩॥ వ్యవస్థా వార్థస్య శ్రుతిసంయోగాత్తస్య శబ్దప్రమాణత్వాత్॥౪॥ ఆనర్థక్యాత్తదంగేషు॥౫॥ కర్తృగుణే తు కర్మాసమవాయిత్వాద్వా
క్యభేదః స్యాత్॥౬॥ సాకాంక్షం త్వేకవాక్యం స్యాదసమాప్తం హి పూర్వేణ॥౭॥ సందిగ్ధేషు వ్యవాయాద్వాక్యభేదస్స్యాత్॥౮॥ గుణానాం చ పరార్థత్వాదసంబంధః సమత్వాత్స్యాత్॥౯॥
దర్శపూర్ణమాసప్రయోగసన్నిధావభిక్రామం జుహోతీతి శ్రుతం। ఇదమభిక్రమణం సర్వహోమాంగం ఉత ప్రయాజమాత్రాంగమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కర్తృగుణ ఇతి॥
అభిక్రమణస్య ధాత్వర్థేన కర్మణా సాకం అసమవాయిత్వాదన్వయాయోగ్యత్వాత్। కారకస్యైవ క్రియాన్వయిత్వేన క్రియాంతరాః క్రియాకారకత్వేనాన్వయాసంభవాత్ప్రకరణేనావలగ్న
హోమప్రయోజకగత్కర్త్రన్వితం కర్తృగుణతయాన్వితం సత్సర్వహోమాంగం స్యాదిత్యర్థః। ఇత్థం చాభిక్రమణస్య కర్తృగుణేన సతి శ్రూయమాణవాక్యాద్భిద్యానుత్తాన్ప్రయోనిఖిలదర్శపూర్ణమా
సప్రయోగతాదర్థ్యం అభిక్రమణక్రియాయాస్సంస్కార్యరూపదితి వాక్యం శ్రూయమాణవాక్యాద్భిదేశితం అన్యదేవ భవేత్। జుహోతీత్యనుంయుక్తో అనువాదః॥౭॥ సిద్ధాంతమాహ సాకాంక్షమితి।
అభిక్రామమితి ణముల్లంతం జుహోతీతి క్రియాపదసాకాంక్షం। అత ఏకవాక్యం స్యాన్న వాక్యభేదః। యతః పూర్వేణ ణముల్లంతేనాసమాప్తం అపరిపూర్ణం। తథా చ పరిపూర్ణా
ర్థం క్రియాంతరమధ్యాహార్యం తథాపరం సన్నిపాతయోజనసన్నిపాతి ప్రయోజకానువాదకం జుహోతీతి అతః ప్రయాజస్యైవాంగమితి భావః॥౮॥ విశ్వరూపోపాయైకత్వాత్ప్రయా
వధ్యాయే సప్తమాష్టమాన్వాక్యయోః సామిధేనీ బ్రాహ్మణవరణం త్వన్నవమే నివిత్పురజ్యకమంత్రబ్రాహ్మణం దశమే కామ్య సామిధేనీః శబ్దైకాదశే ఉపవ్యయనమిత్యుపవీ
తవిధిః శ్రూయతే। అగ్రే పితిష్ఠసన్నాపి హోతి కేచిన సామిధేనీధర్మాః పరితాః। ఏవం సతి అపవీతం సామిధేన్యంగం సర్వాంగం వేతి సంశయే పూర్వాధికరణన్యాయేన సన్నిపాతపరిత్యాగమా
గాభావాత్సామిధేన్యంగమితి బహూనాం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ సందిగ్ధేష్వితి। సందిగ్ధేషు అవాంతరప్రకరణసందేహం విషయేషు వాక్యేషు సత్సు నివిద్వ్యవధానాత్ వాక్యభేదః స్యాత్।
ధనం ఇదంపవమానే ప్రయోగమధ్యాహారయజ్ఞసాధనవపాత్రాంగమితి సంశయే ఆధానసంస్కృతాపరితం వారణాయ జ్ఞాపచరః మైత్రం క తోయాయ జ్ఞవచర ఇతి। యజ్ఞావచరాయ జ్ఞసా
సత్రెప్రత్యుస్నిక్తా పాత్రైయధ్యాదిపంచసంయూప ఇతివత్తదంగవపమానేష్టిని విశత ఇతి బహూనాం పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ గుణానామితి గుణానాం వారణవైకంకతాదిగుణానాం
పరార్థత్వాత్। యజ్ఞసాధనపాత్రార్థత్వాత్ ఆధానేయాగాభావాత్ పవమానేష్టిసన్నిధావస్యవాక్యస్య పాఠాభావేన సన్నిధిపాఠస్య సమత్వాత్ యజ్ఞాశ్రయైః పవమానేష్టిభిస్సాకమసంబంధః

జ్యోతిష్టోమే క్రయసన్నిధావామ్నాయతే అరుణయా పింగాక్ష్యైకహాయన్యా సోమం క్రీణాతీతి। అత్రైకహాయనీ పింగాక్షీపదే ద్రవ్యవాచకే వాంతర్గతే బహువ్రీహావన్యపదార్థ
శక్తిరితి వ్యవస్థాపితత్వాత్ తన్నిష్ఠలయుక్తయోః తయోరవగంతవ్యా విప్రకర్షయోరన్వయః ఖలు। అతః తయోః కరణత్వేన క్రయేణ స్వయమేవ న కించిద్బాధకం। అతః తావదేకహాయ
న్యాసత్త్వే విచారః। అత్రారుణయేతి పదం క్రయేణ సంబధ్యతే। అత వాక్యాద్భిద్య ప్రాకరణికద్రవ్యమాసేన సంబధ్యత ఇతి సంశయే అరుణాపదం రూపవిశేషగుణే శ
క్తం రూపవిశేషశ్చ రూపవద్ద్రవ్యాకరణత్వం వాధితం। అతో వాక్యాద్భిద్య జ్యోతిష్టోమపూర్వసాధనద్రవ్యం భావయేదితి ధ్యావృత్తారుణయా ద్రవ్యం భా
వయేదితి మూర్తాంతరమిదమితి బహుః పూర్వపక్షః। సిద్ధాంతస్తు। అర్థైకత్వాదితి యస్మిన్నాక్యే ద్రవ్యగుణయోరేకక్రియాన్వయిత్వరూపార్థైకత్వం సంభవతి త
స్మిన్ సతి। నియమః। పరిచ్ఛేద్యపరిచ్ఛేదకభావనియమః। శ్రూయమాణయోః తయోః స్వార్థే ఏకకమూర్త విశేషార్థప్రతిపాదకత్వరూపైకవాక్యతాసత్త్వాత్। అయం
భావః। యథా వ్రీతవాక్యేన భావార్థాధికరణన్యాయేన క్రయోపవిధీయతే। తస్మిన్ క్రయరూపైకకరుణాయ రుద్ధభావనాయాం కరణాంతరసంబంధస్యాకాంక్ష
తత్వాదగత్యా ధాత్వర్థే సోమేనయజేతేతివద్ధాత్వర్థలక్షణామంగీకృత్యాన్వయః క్రయయోగాణాం। ఏవం క్రీతం యద్విశిష్టక్రయేవిహితే సతి అత్ర విశేషణవిధ
యః। యః అరుణయా క్రయం భావయేత్। ఏకహాయన్యా క్రయం భావయేత్। పింగాక్ష్యా క్రయం భావయేత్ ఇతి తత్రైకహాయన్యా పింగాక్షేత్ర యోః పరస్పరసామా
నాధికరణ్యమంగీకృత్యైకద్రవ్యపరిచ్ఛేదకత్వం తథారుణారూపగుణస్యాపి తత్ర సత్త్వాద్విశేషబాధకాభావాత్ త్రయాణామేకార్థత్వాన్నైకవాక్యత్వం సంభవతి నహిదు
ర్ఘటనప్రకరణేన అధ్యాహారేణ చ భిన్నవాక్యత్వకల్పనమనుచితం। నచైకార్థేషు వికల్పప్రసక్తిః విరోధే సత్యేవ వికల్పాత్। ప్రకృతే విరోధే నాస్త్యయ సదర్శితత్వా
త్। నచారుణగుణస్య ద్రవ్యేణాన్వయః। నక్రియయేతి శంక్యం। అమూర్తస్య సాక్షాత్ క్రయాకరణత్వాసంభవేన పదానామర్థం బ్రువతాం శక్తిః సహకారిణీతి నారుణస్య
అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమః స్యాత్॥౧౧॥ ఏకత్వయుక్తమేకస్య శ్రుతిసంయోగాత్॥౧౨॥ సర్వేషాం వా లక్షణత్వాదవిశిష్టం
హి లక్షణం॥౧౩॥ చోదితే తు పదార్థత్వాద్విధేః శ్రుతిప్రతియోగ్యత్వాత్॥౧౪॥ - - - -
ద్రవ్యపరిచ్ఛేదద్వారా క్రియాన్వయే బాధకాభావాదితి। ఇతోధికవిచారో భాష్యాదావాకరే ద్రష్టవ్యః॥౧౧॥ జ్యోతిష్టోమే శ్రుతం। దశాపవిత్రేణ గ్రహం సమ్మార్ష్టీ
తి। దశాపవిత్రం ఖండపటః। గ్రహాః ఐంద్రవాయవాదయః। అత్ర గ్రహపదోత్తరైకవచనార్థో వివక్షితో న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఏకత్వేతి। ఏకత్వయు
క్తం గ్రహాదిద్రవ్యం సమ్మార్గస్యోద్దేశ్యం శ్రుతిసంయోగాత్। ఏకత్వవాచకపదఘటితత్వాదతః ఏకస్య ఏకత్వవిశిష్టగ్రహస్యైవ సమ్మార్గః న తు దశానామితి భావః।
॥౧౨॥ సిద్ధాంతమాహ। సర్వేషామితి। సర్వేషాం సమ్మార్గః కార్యః లక్షణత్వాత్। గ్రహత్వజాతిరూపం యల్లక్షణం తస్య సర్వేషు సత్త్వాత్। లక్షణం ల
క్షణాశసంబంధః। గ్రహత్వజాతిప్రతియోగికః। అవిశిష్టం। అవిలక్షణం। అయం భావః। ఆకృత్యధికరణన్యాయేన గ్రహపదస్య గ్రహత్వమర్థః తస్య సమ్మార్గేణా
న్వయసంభవాత్। లక్షణావృత్త్యా వ్యక్త్యుపస్థితిమంగీకృత్యైతైవ సాక్షాత్సమ్మార్గస్యాన్వయో వాచ్యః। తత్ర లక్షితదశగ్రహాణాం మధ్యే అముకమేవ గ్రాహ్యం। అత్ర
నియామకాభావాత్సర్వేషాం గ్రహాణామితి॥౧౩॥ ననుపశునా యజేతేత్యత్రాపి పుంస్త్వమేకత్వమవివక్షితం స్యాదుక్తయుక్తేరిత ఆహ। చోదితేతి। చోదితేవ
హితే। అప్రాప్తే యేపశ్వాదౌ యద్ధ్రుతిశ్రుతలింగత్రైవేణ ఏకత్వాదివిశిష్టం పశుః ప్రతీయతే అప్రాప్తత్వాత్పరార్థత్వాభావాత్। అయం భావః। ఆకృత్య
ధికరణన్యాయేన గ్రహపదస్య గ్రహత్వమర్థః తస్య సమ్మార్గసంభవాత్తు ద్వారోపలక్షిత తస్య వ్యక్తియా శ్రుతత్వాప్రాధాన్యాత్ ప్రతిపాదానత్వం గ్రహవృత్తిరితి
న్యాయేన దశపవిత్రంగావృత్తిః ప్రాప్తా సర్వేషు గ్రహేషు సమ్మార్గప్రాప్తౌ సమ్మార్గః కియత్సు కార్య ఇత్యాకాంక్షైవ నోదేతి అతోఽవివక్షా ఏవమపి ఏకమత్వపశ్వాయాం

పూర్వపాదే శ్రుతౌ వినియోగశ్చింతితః। అస్మిన్పాదే లింగేన వినియోగశ్చింత్యతే। మంత్రాభిధేయసమవేతార్థస్మారకత్వం మంత్రాణాం కర్మసమవేతార్థస్మారకత్వం యత్తన్మంత్రత్వం
గత్యమితి స్థితం। తత్ర పదానామర్థస్మారకత్వం ద్విధా శక్త్యా లక్షణయా చ। ఏవం సతి బర్హిర్దేవసదనం దామీతి మంత్రే బర్హిః పదేన శక్త్యా కుశాః లక్ష్య
ణయా తత్సదృశాః తృణవిశేషాః ఉభయోః ఖండనే అయం మంత్రః ఉత కుశఖండన ఏవేతి సంశయే ముఖ్యార్థస్మారకత్వస్య తుల్యత్వాదుభయత్ర వినియో
గ ఇతి బహిః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అర్థేతి। ముఖ్యత్వాజ్ఝటితి ప్రతీతికేన సర్వభావికేన ముఖ్యేనైవ అర్థేన మంత్రఘటకపదానాం సంబంధస్స్యాత్। కుతః
నిత్యసంయోగాత్ పదపదార్థయోః సంబంధో నిత్య ఇతి ప్రథమాధ్యాయే వ్యవస్థాపితత్వాత్। యస్సాక్షాత్సంబంధో నిత్యః తయోస్తు సాక్షాదర్థస్య
ముఖ్యార్థస్య సాక్షాదభిధానం కథనం తద్ద్వారా సంయోగాత్ శ్రుతసంబంధాన్మంత్రేషు శేషభావః శ్రుత్యంగత్వం స్యాత్। నాముఖ్యార్థస్మరణద్వారా। ము
ఖ్యార్థేనైవ మంత్రస్య నిరాకాంక్షత్వాన్నముఖ్యే ప్రవృత్తిరితి భావః।౧॥ నన్వేవం సతి పూషానుమంత్రణమంత్రస్య ప్రకరణవిశేషాదాపత్తిరిత్యత్ర ప్రాప్తిమా
హ। సంస్కారేతి। సంస్కారకత్వాత్ పూషానుమంత్రణమంత్రస్య దేవతాస్మరణరూపసంస్కారజనకత్వాత్। అచోదితే అవిహితపూషాదేవతాకే యాగే న స్యాత్।

అర్థాభిధానసంయోగాన్మంత్రేషు శేషభావస్స్యాత్తస్మాదుత్పత్తిసంబంధోఽర్థేన నిత్యసంయోగాత్।౧॥ సంస్కారకత్వాదచోదితేన
స్యాత్।౨॥ వచనాత్త్వయథార్థమైంద్రీ స్యాత్।౩॥ గుణాద్వాప్యభిధానం స్యాత్సంబంధస్యాశాస్త్రహేతుత్వాత్।౪॥ - - - - -

మంత్రస్యాంగత్వం న స్యాత్। యత్ర సంస్కారసంభవః తత్రైవాంగమితి భావః।౨॥ మహావ్రతచయనే శ్రూయతే ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇ
తి ఐంద్ర్యా ఋచా కిమింద్రస్యోపస్థానముత గార్హపత్యస్యేతి ఇంద్రోపస్థాన ఏవ పూర్వాధికరణన్యాయేన మంత్రస్య సమర్థత్వాదింద్రస్యైవోపస్థా
నమితి బహిః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। వచనాదితి। వచనాత్ గార్హపత్యమితి ద్వితీయాశ్రుతివచనాత్ ఐంద్ర్యా ఇంద్రదేవతాప్రకాశికా ఋచా అ
యథార్థం ఇదం క్రియావిశేషణం పురుషాయాతప్రకాశకం యథా తథా న స్యాత్ ఇది పరమైశ్వర్యే ఇతి యోగేన తద్ధితశ్రుతేరర్థస్య దేవతారూపస్య గా
ర్హపత్యే చ సంబాధాభ్యుదితే యథాశ్రుతానుసారేణైంద్రీపదఘటకమంత్రస్యైంద్రపదస్య అన్యథా నయనం కిమితి వచనం న కుర్యాన్నహి వచనస్యాతిభారః ఇ
తి న్యాయేనేతి భావః।౩॥ నను లింగేన కల్ప్యమానం శాస్త్రం ఇంద్రపదఘటితయా ఋచా గార్హపత్యం ప్రకాశయేదితి కల్పేత। ఇదం బలేన దహేదితి వ
ద శక్త్యా విధత్తాం వచనసహస్రేణాపీంద్రపదేన గార్హపత్యప్రకాశాసంభవాదత్రాహ। గుణాదితి। యదుక్తం ఇంద్రపదగార్హపత్యార్థయోః శక్తిరూపః సం
బంధః శాస్త్రసహస్రేణాపి సిధ్యతి తస్య నిత్యత్వాదితి తదసాధకమప్యనుమతమిత్యాహ। సంబంధస్య శక్తిరూపసంబంధస్య అశాస్త్రహేతుత్వాత్। శా
స్త్రానధీనత్వాత్। నను కథం తర్హి ఇంద్రశబ్దేన గార్హపత్యప్రకాశనమత్రాహ। గుణాదితి। శక్యసంబంధరూపగుణాద్వృత్త్యంతరేణ అభిధానం ప్రకాశనం స్యాత్।
సింహో దేవదత్త ఇతివత్॥ - - - -

దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే శ్రుతం వార్త్రఘ్నీ పౌర్ణమాసే అనూచ్యేతే వృధన్వతీ అమావాస్యాయామితి । అత్ర వార్త్రఘ్నీవృధన్వత్యౌ ప్రధానయాగాంగం య
ద్వా ఆజ్యభాగాంగమితి సంశయే ప్రధానయాగవాచకయోరభావాత్ పౌర్ణమాసీపదయోః శ్రవణాత్ ప్రధానేనైవ సంబంధ ఇతి బ్రూమః । పూర్వపక్షే సిద్ధాంత
మాహ । లిఙ్గ ఇతి । లిఙ్గః యుగళే భూతిరయోః ద్విత్వవిశిష్టం యాజ్యాపురోనువాక్యయోః ప్రధానే సోమ ధర్మః నిరర్థః నిష్ప్రయోజనః సంబంధః అయం భావః
దర్శే పౌర్ణమాసే చ ప్రత్యేకం ప్రధానత్రయం । త్రైః ప్రత్యేకం సంబంధే వినిష్ప్రయోజనః । ఏకస్యైవ సంయుగళస్య వరితార్థత్వాత్ సమూహం ఏకేన సంఖ్యాన త్వా
దయుః ఆజ్యభాగయోర్ద్విత్వాత్ తయోర్యుగళం తత్ర సఫలం అతః తా భ్యామేవ స్థిత పూర్ణమాసరూపే కాలే తయోర్వార్త్రఘ్నీ అమావాస్యాకాలే వృధన్వ
ద్వ త్యోరిత్యనయోః ॥ ౧౧ ॥ దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే హవిష్యా వపనే నిత్యో బలపరాజం స్పృశాతి । అపనేనిత్యోపృష్టౌ శయతి । అత్ర హవిష్పృష్టౌ శం
బలపరాజ స్తరణార్థం ఉతైతదుత్తరం త్రయాణాం సర్వకర్మార్థమితి సంశయే హవిష్పృష్టౌ శనస్య ఫలాకాంక్షాయాం బలపరాజ స్తరణార్థత్వేన వాక్య
యోరేకవాక్యత్వసంభవాత్ తదర్థమేవేతి బ్రూమః । పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । అనంతరమితి । అనంతరం సాన్నిధ్యం అచోదనాత్ ఏకవాక్యతా సాధకం న । తథా
స త్రిఘుట మాహ రతిగాం నరంత తయోరేపైకవాక్యతాపత్తేరితి భావః ॥ ౧౨ ॥ ఏకవాక్యతాం యోలక్షణమపి నాస్తీత్యాహ వాక్యానామితి । స్పష్టం వి భాగే
పరస్పరం సాకాంక్షత్వాభావాదితి భావః ॥ ౧౩ ॥ దర్శపూర్ణమాసే శ్రూయతే । ఆగ్నేయం చతుర్ధా కరోతీతి । అత్ర చతుర్ధాకరణం పురోడాశమాత్రాంగం
ఉత కేవలాగ్నేయపురోడాశాంగమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । శేషః ఇతి । శేషః చతుర్ధాకరణరూపః సంస్కారరూపో గుణః గుణసంయుక్తః అగ్ని
మిధశ్శబ్దసమర్థః సంబంధాత్ ॥ ౧౪ ॥ అనంతరమచోదనాత్ ॥ ౧౫ ॥ వాక్యానాం చ సమాప్తత్వాత్ ॥ ౧౬ ॥ శేషస్తు గుణసంయుక్తః సాధారణః ప్రతీయేత
మిధస్తేషామసంబంధాత్ ॥ ౧౭ ॥ వ్యవస్థావాభర్థసంయోగాల్లింగస్యార్థేన సంబంధాల్లక్షణార్థా గుణశ్రుతిః ॥ ౧౮ ॥ - - - - - - - - - - - - - - -
రూపగుణసంబంధవిశిష్టోపి గుణసంబంధవిశిష్టాద్విశిష్టతావాచకపదఘటితోపతిఫలితం సాధారణః అగ్నీషోమైంద్రాగ్న్యసాధారణః తేషాం చతుర్ధాక
రణ వ్యక్తసంబాంబ అగ్నేః శ్రవణాత్ అంతరే అసంబంధాద్ద్వైశ్వతావచ్ఛేదకత్వేన అగ్నేరశ్రవణాత్ । అయం భావః । శతపధే పురోడాశం ప్రకృతం తం చతుర్ధా కరో
తీతి పెశ్రుశంత శ్రుత్యా సప్రకృతపురోడాశమాత్రపరత్వాదత్రాప్యాగ్నేయపదం పురోడాశమాత్రపరమితి ॥ ౧౯ ॥ సిద్ధాంతమాహ । వ్యవస్థేతి । ఏవ సొద్ధ
ఆగ్నేయస్యైవ చతుర్ధాకరణనియమః । అర్థేన దేవతారూపతద్ధితార్థేన పురోడాశస్య సంబంధాత్ సూక్తవాకోషి ఇత్యను శంసనేన దేవతాతద్ధిత
త్వాసంబంధసామాన్యవాచి అగ్నీషోమస్య తే అగ్నిరేవ తాత్వం నపర్యాప్తమితి భావం దర్శయతి । లింగస్య దేవతాత్వపర్యాప్తి ప్రకాశకలింగస్య ఇతరనిర
పేక్షత్వరూప సామర్థ్యరూపార్థేన సంబంధాత్ అగ్నీషోమీయం యుధట ప్రకాశాగ్నిః సోమసాపేక్షతాపన్నతత్రోక్త సామర్థ్యమితి భావః । ననుఆగ్నేయస్య
మస్తుకం వి ఆజ్యప్రాశిత్రమవద్యతీతి శ్రుతత్వాత్తథం సర్వపురోడాశే భవతి పాశిత్రావదానమత ఆహ । లక్షణార్థేతి । ఆగ్నేయమన్నకోపలక్షణార్థ
గుణశ్రుతిః అగ్నిదేవతాసంబంధశ్రుతిః । ఆగ్నేయపదస్య అవద్యతి తత్సేన సంబంధః కింతు వస్తుతకేవలాగ్నేయస్యైవ శిరోభేదనం నైతరస్య ॥
యత్తు శాఖాంతరే పురోడాశం చతుర్ధా కరోతీతి సామాన్యేవ ఉపసంహారః సామాన్యవాచకస్య ప్రమాణాంతరేణ విశేషోపసంహారః తత్ర విశే
షపరత్వమేవం యదాఘ్రాయమాణయోః తులక్తౌ గౌహాస్య ఘటతాత్పర్యాగ్రహసతి తత్పరత్వమేవ నాన్యపరత్వమితి సర్వానుభవః । ఏవమిహాపి ఆగ్నేయం చ
తుర్ధా కరోతీతి వాక్యైకవాక్యతాయామేవ ఉపసంహారస్యాపపత్తేర్న కించిద్బాధకం । తృతీయం తృతీయస్య ప్రథమః పాదః స్యప్రథమః పాదః ॥ - -

ననుప్రపూర్వకహారతిధాతోః అగ్నిషట్ప్రోర్వఘణ్ణ న యోగ ఇతి కథం యోగప్రకాశనే సమర్థస్తత్రాహ స ఇతి। సః సూక్తవాకః। దేవతార్థః దేవతాద్వ
వ్యసంబంధరూపోయోగః। అధ్యుర్ప్రపూర్వకహారతిధాతోరార్యస్యేతి సమాసేన యోగార్థకల్పకః సూక్తవాకేనేతి తృతీయాసంయోగాత్ అయు
భావః। తృతీయాశ్రుత్యా సూక్తవాకస్య ప్రహారశాంగత్వసిద్ధేః సూక్తవాకస్థస్య అగ్నిరిదం హవిరజుషత। అగ్నిః ఇదం ప్రస్తరరూపం హవిః అజుష
త సిద్ధ్యకృతవానితి లింగస్యనలధానుపపత్త్యా ధాతోరార్యాగార్థకత్వం సిద్ధమితి।౧౩। ననుప్రస్తరస్య ప్రగ్రహణే వినియుక్తస్య ప్రక్షేపేణ ప్రస్తరం సం
స్కుర్యాదితి ప్రతిపత్తిరేవ నోద్దిశ్య త్యాగరూపం యాగాంగత్వమపి అపూర్వత్వం యుక్తాపత్తిరితి శంకతే ప్రతిపత్తిరితి। అపూర్వత్వం యుక్తాద్వినేష్టా
పత్తిమాహానేతి। విశ్లేషణస్పష్టత్వాత్స్వలయోలన ఉభయసంస్కారః ప్రక్షేపః ప్రస్తరసంస్కుర్వన్నేపి సన్నిపత్యోపకారకత్వం యూత్రు త్వాత్ప్రస్తరకరణ
కః త్యాగః ప్రయాజాదివదారాదుపకారకత్వేతి భావః।౧౩। అయం సూక్తవాకః కృత్స్నః ప్రతిలింగం దర్శపూర్ణమాసేః యాంగం ఉత విభజ్యాంగమితి
సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కృత్స్నోపదేశాదితి। సూక్తవాకేనేతి కృత్స్నస్యాంగత్వేనోపదేశాత్ ఉభయత్ర సర్వవచనం। కృత్స్నపాఠః।౧౪। సిద్ధాంత
మాహ। యథార్థమితి। యథార్థం లింగవిభజ్య వినియోగః। శేషభూతానాం దర్శపూర్ణమాసే ప్రత్యేకమంగభూత దేవతాసంస్కారరూపత్వాత్।

స దేవతార్థత్వం తత్సంయోగాత్।౧౩। ప్రతిపత్తిరితిచేన్న స్పష్టత్వభుభయసంస్కారత్వాత్।౧౬। క్రత్వర్థాస్నపదేశాదుభయత్ర సర్వవచనం
౧౭। యథార్థం వా శేషభూతసంస్కారత్వాత్।౧౮। వచనాదితిచేత్।౧౯। ప్రకరణావిభాగాదుభేప్రతి కృత్స్నశబ్దః। లింగక్రమసమాఖ్యా
నాత్ కామ్యయుక్తం సమామ్నానం।౨౦। అధికారేచమంత్రవిధిరతదాఖ్యేషు శిష్టత్వాత్।౨౧।

అసంగభూతానాం సంస్కారాకాంక్షావిరహాదితి భావః।౧౬। ననుసూక్తవాకేనేతి తృతీయాంతేన వచనేనాఖిలసూక్తవాకస్య వినియోగాత్రియు
మాసేత త్రయంశలక్త్వపేత్యాన వావచనస్యాది భాగరూపాత్రుతి శంకతే। వచనాదితి।౧౯। సమాధత్తే। ప్రకరణేతి। ప్రకరణస్యమహా ప్రకరణస్య। అవిభా
గాత్ కృత్స్నశబ్దో వినియోగాభాగే ప్రతి। ఉభయోర్మిళితత్వాత్ తథాచ కృత్స్నయా శ్రుత్యా వినియోగోపి అబాధిత ఇతి భావః।౨౦। అభావామింద్రాగ్నీ
ఇత్యనువాకే ఇంద్రాగ్నిలింగకా అష్టౌ బహుచ ఆమ్నాతా బహుచః కేవలేన లింగేన యత్రక్వచవినియోక్తవ్యా ఇతి బహోః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। లిం
గతి। నకేవలం లింగేన వినియోగః కింతు లింగక్రమసమాఖ్యాభిర్మిళిత్వాత్కామ్యయాజ్యానువాక్యాకాండమితిసమాఖ్యయాకామ్యేష్టిషు ఐంద్రా
గ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ప్రజాకామ ఇత్యాదౌ తత్రాపిక్రమప్రమాణేన ప్రథమేష్టేః ప్రథమయాజ్యానువాక్యాయుగలమితి రీత్యా సమానపరితంత్రా
ఖ్యయుక్తం కామ్యేష్టిసంబంధం సర్వాస్వైవ లింగేనేతి భావః।౨౧। జ్యోతిష్టోమే అగ్నేయాజ్యాగ్నిధ్రముపతిష్ఠత ఇతి శ్రుతం అత్రాగ్నేయాపదం ప్ర
కృతాప్రకృతసాధారణపరం ఉత ప్రకృతమాత్రపరమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అధికారే। అధికారే యత్కించిత్ప్రకృతసన్నిధావేవ మంత్రవిధిః సః
అతదాఖ్యేషు అప్రకృతమంత్రేషు। చకారేణ ప్రకృతేషు చ స్యాత్ అవిశేషేణ అంగత్వేన విహితత్వాత్।౨౦। ...

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే హవిష్కృదేహీతి త్రిరవఘ్నన్ వ్యాహ్వయతీతి అత్ర హవిష్కృదేహీతి మంత్రః అవహననాంగముత లింగేన ఆహ్వానాంగమితి సం
శయే పూర్వపక్షమాహాత ఏతి। యద్యపి ఇంద్రశబ్దస్య గౌణవృత్త్యా గార్హపత్యప్రకాశకత్వం తథా హవిష్కృదేహీతి మంత్ర ఆహ్వానం ఆహ్వానవాచకం ఏహీతి అవహననస్య లక్షకం।
హవిష్కృదేహీ త్యవఘ్నన్నితి పదయోః బనా। ఆహ్వయతీతి మంత్రే ఏహీత్యర్థానువాదః॥౧౩॥ సిద్ధాంతమాహ నేతి। నావహననార్థో మంత్రః। కస్మాత్ ఆవృత్త్యా అవఘ్నన్ని
తి అనేన అవహననకాలం లక్షయిత్వా కాలసంబంధవిధిరపి న కాలసంబంధస్య త్రిరభ్యాసస్య చ విధానే వాక్యభేదాత్। హవిష్కృదుర్ధరవహననకాల ఆహ్వానస్య
లక్షణతః చోదితత్వాత్ అజ్ఞాతత్వాచ్చ త్రిరభ్యాసమాత్రవిధిః॥౧౪॥ మంత్రస్యాస్య శ్రుత్యైవ అవహననే లక్షణాయాం సదృశస్యైవ ఉపస్థితిః అర్థవేత్యయ
౨౨ థాసింహో మాణవక ఇతి తత్రాభయసాధారణ్యోపస్థాపకం శ్రూయతే తథా ముఖ్యార్థసదృశ రుచ్యమితి ప్రతీయమానం రూపం నేత్యాహ। గుణేతి॥
ఇతః। అర్థవాదరూపాల్లింగాత్ హవిష్కృదిత్యస్య అవహననతాత్పర్యకత్వం అర్థవాదస్తు వాగ్వై హవిష్కృదితి వాక్యే సాదృశ్యం త్రిరావృత్త్యేన ప్రతీయతే అ
వహననం సంసృష్టం సదృశమితి భావః।౧౫॥ విధేః అవరస్యోదితః సపత్నం వధ్యాస ఇతి తత్ అవహంతీతి అవహననాంగత్వేన ఉక్తమంత్రవిధేః లోపః నిర్విషయత్వాత్ స్యా
త్ హవిష్కృదేహీతి మంత్రస్యావహననాంగత్వోపదేశేన। న వాక్యస్థదేశమాగస్తీవ కల్ప్య ఇత్యుక్తమితి భావః॥౧౬॥ జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే తిష్ఠన్న స్వాహా। అగ్నే దగ్ధ్వా స్వాహా

తథా వప్నమేవ పతి చేత్॥౧౭॥ సకాలవిధిశ్శేషోరితత్వాత్। గుణాభావాత్। ఇతశ్చ తథా లింగాత్। విధిలోపశ్చోపదేశే స్యాత్॥ తధూదేధిన విసర్జనే ॥౧౦॥
సూక్తవాకే చ కాలవిధిః పరార్థత్వాత్। ఉపదేశో వా యాజ్యాశబ్దో హి నాకస్మాత్॥ - - -

రితి। తథా శ్రుతం శృణుతేతి వాచం విసృజతీతి। కిముద్దిష్టాద్వాగ్విసర్జనే ఉత శబ్దాద్వై మంత్రవినియుజ్యతే ఆత పూర్వవత్ కాలలక్షకత్వమితి సంశయే పూ
ర్వవద్వాక్యభేదాభావాత్ బ్రాహ్మణవాక్యస్య ప్రబలత్వేన లక్షణాయాం యాం మానాభావాదనువాదత్వమంత్రవాక్యే ఏవ లక్షణోచితా। తథా వాగ్యత ఇత్యు ప్ర
తపదయోర్మంత్రప్రయుక్తశబ్దయోః ఉద్దిష్టవాగ్విసర్గయోరర్థయోర్లక్షణాం మంగ్యత్వతస్తత్ర వినియోగ ఇతి బహుః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తద్యేతి।
యథావఘ్నన్నితి కాలలక్షకంతు ధూదధ్మాన విసర్జనే కాలలక్షకే। బ్రాహ్మణవాక్యేన వినియోగేపి గార్హపత్యశబ్దవద్దేవతయా శ్రుతిరస్తు తతః ప్రబలేన లింగే
నైవ వినియోగ ఇతి భావః।౧౦॥ సూక్తవాకేన ప్రస్తరం ప్రహరతీతి దర్శపూర్ణమాసే శ్రుతం। అత్ర సూక్తవాకశబ్దః తత్కాలలక్షకః। ఉత సూక్తవాకస్య ప్ర
స్తరప్రహరణాంగత్వం ప్రతిపాదయతీతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సూక్తేతి। సూక్తవాకే తద్యుచ్యోదాహృతవాక్యే వృత్తేయాం తేన తత్కాలో లక్ష
తే। సూక్తవాకప్రస్తరయోః పరార్థత్వాత్ సూక్తవాకస్య దేవతాస్తుత్యా ప్రస్తరస్య స్రుగ్ధారణమితి ఉభయోరన్యత్ర వినియుక్తత్వేన తయోః పరస్పరమంగాం
గిభావో న సంభవతీతి భావః।౧౮॥ సిద్ధాంతమాహ। ఉపేతి। ఉపదేశః ప్రస్తరప్రహరణం ప్రతి అంగత్వేన విధిః అన్యథా అకస్మాత్ హోమాంగభూతస్య సూక్త
వాకస్య యాజ్యాశబ్దః యాజ్యాత్వేన స్తుతిః తదర్థవాదే సూక్తవాకో హ యజ్ఞప్రస్తరో హావిరంతవ్యత్రసంయుజ్యతే హోమసాధనమేవ యాజ్యాపదప్ర

22

తత్రైవేంద్రపీతస్యేతి పదద్వయేన తద్భక్షమంత్రే అగ్నీంద్రౌ మైత్రావరుణాదిగ్రహభక్షణే పాఠోఽస్తి నవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। లింగేతి। సమానవిధా
నేష్వప్రకృతివికృతిభావశూన్యేష్వైంద్రాణాం మైత్రావరుణాదిగ్రహాణాం భక్షణే అమంత్రత్వం మంత్రరహితత్వం లింగవిశేషస్యేంద్రపీతస్యేతి లింగస్య నిర్దేశా
త్। అయంభావః। ఐంద్రాణ్యైంద్రగ్రహాణామేకత్రతాతుల్యత్వేన యోః పాఠేన ప్రకృతివికృతిభావాభావేన ఐంద్రభక్షే ఇంద్రపీతస్యేతి మంత్రప్రాప్త్యభావేన లింగబాధా
దూహాసంభవాదమంత్రభక్షణమితి। ౧౫॥ పూర్వపక్షాంతరమాహ। యద్వేతి। ఐంద్రవాయవః తత్ప్రకృతిత్వం ఐంద్రప్రకృతిత్వం గవాం గ్రహాణాం దర్శయతి సోమగ్రహ
ణమంత్రః। ఇంద్రాయ త్వా వసుమతే జుష్టం గృహ్ణామీతి ఇంద్రోద్దేశేనైవ సోమగ్రహణాన్నిఖిలసోమస్థవర్గ ఇంద్రయాగముద్దిశ్యేతి తస్యైవ ప్రకృతిత్వమితి
భావః। ఇత్థం చాన్యైంద్రాణాం వికృతిత్వాద్ద్విధార్థైవతయా ద్విదైవత్యే తాంకేలాయాగః తత్రాపి వతాయామపాఠేన తత్ర తత్ర భక్షమంత్రపాఠః। ౧౬॥ ఏకమపరవ
వసితే ధికరణే అత్రైవ విచారాంతరమారభతే। సవనసంబంధి చ వసగుణేషు మధ్యే ప్రథమం వాయవ్యం సవనానాం గ్రహాః సవనముఖీయాః తేన చాపి ప్రథమః
మింద్రాంతయం మాయాంతే తత్ర యో మైత్రావరుణబ్రాహ్మణాచ్ఛంసినేష్టృపోత్రాగ్నీధ్రీయచమసాః తేషు ప్రథమమింద్రాయ హాం తద్వత్కృత్రితేషు సశేషస్యే
వ పునర్ద్రోణకలశాద్భక్షణీయమిత్రావరుణాదిదేవతా చైవ్యాయతద్వత్తత్రశేషభక్షణం క్రియతే తత్రైవాపద్యే ఇంద్రపీతస్య మిత్రావరుణాభ్యాం వతస్యేత్యా
లింగవిశేషనిర్దేశాత్సమానవిధానేష్వైంద్రాణామమంత్రత్వం। ౧౭॥ యథా దైవతం వా తత్ప్రకృతిత్వాదర్శయతి। ౧౮॥ అపునర
భక్ష్యేషు తేషు సర్వేషాముపలక్షణం ద్విశేషత్వాత్। ౧౯॥ అపనయాద్వా పూర్వస్య అనుపలక్షణం। ౨౦॥ అగ్రహణాద్వానపాయస్యాత్॥
భక్షయోరుచ్చారణం ఇతి కేవలం మిత్రావరుణాభ్యాం పీతస్యేత్యూహ ఇతి సంశయే సిద్ధాంతేనోపక్రమతే పునరితి। పునరభక్ష్యేష్వితి పూర్వదర్శితస్వే
షు సర్వేషామింద్రసహితమిత్రావరుణాదీనాం। ఉపలక్షణం భక్షమంత్రయోజనం కర్తవ్యం। ద్విశేషత్వాత్। ఇంద్రః ప్రథమపానేనోద్దేశః తచ్ఛేషవత్త్వేవ
పాత్రే పునర్గృహీతత్వాన్మిత్రావరుణాద్యుద్దేశేన హుతత్వాదింద్రమిత్రావరుణాత్మకోభయపీతశేషత్వాద్భక్షే భవసలి। ౧౯॥ పూర్వపక్షేష్వవత త్తమాహ। అ
పనయాదితి। పూర్వస్య ప్రథమం యదుద్దేశేన హోమః తస్యేంద్రస్య అనుపలక్షణం మంత్రయోజనం న కర్తవ్యం। ఇంద్రపీతశేషే పునః మైత్రావరుణాద్యుద్దే
శేన గృహీతే పూర్వసహితే పునర్గృహీతే మిత్రావరుణాదిదేవతాంతరసంబంధే ఇంద్రసంబంధస్య అపనయాద్భక్షేదానీం। ౨౦॥ ఏతదుత్తరమాహ। అగ్రహణా
త్। అనపాయః మంత్రే ఇంద్రస్య విచ్ఛేదోనః అగ్రహణాత్। ద్రోణకలశాన్మైత్రావరుణాద్యుద్దేశేన గృహీతత్రవ్యభిన్నత్వాత్పూర్వశేషస్య అయంభావః పూ
ర్వశేషే గృహ్యమాణే తేవ విధిః తథా చ మిత్రావరుణాదిసంబంధి సోమరసస్య పూర్వశేషేణ సంబంధరూపః సంస్కారో విధీయతే ఏతావన్మాత్రేణ ఇంద్ర
సంబంధాపనయోనభవిష్యతి తస్మాత్సర్వేషాముపలక్షణం॥ ౩౧॥

సిద్ధాంతమాహ। తదితి। తస్మిన్ప్రకరణే ఆఖ్యాపాఠేయస్య మంత్రస్య సప్రవ ఉపస్థానే యో గుణః ప్రకరణేన సన్నిధిపాఠేన ఉపపత్త్యా యుక్త్యా చ ॥౧౮॥ యదుక్తం
మేవ ప్రకటయతి అనర్థేతి। ఉపదేశః మంత్రస్యోపస్థానం ప్రతి సాధనత్వోపదేశః అనర్థకః వ్యర్థః స్యాత్। త్వయా ప్రకరణస్యానాదరాత్ ఫలవతా క్రతునా సంబం
ధబోధకప్రమాణాభావేన అసంబంధాత్। ఉపస్థానం న స్వతః ఫలవత్। అయం భావః ప్రకరణాంగీకారే ప్రకరణే సామాన్యరూపేణ అయం మంత్రః క్రతునా
నా సంబద్ధః తత్ప్రకరణపాఠాదితి నిశ్చయే కేన సాకం సంబంధ ఇతి విశేషబుభుత్సాయాం ఇదం వాక్యం ఉపస్థానే న ఫలవత్క్రతుసంబంధేన సంబద్ధం కరోతీత్యుప
౨౩ రంపరయా ఫలవత్త్వాదుపపన్నా ప్రవృత్తిః అన్యథా ఉపస్థానస్య ఫలకల్పనాపత్తేరితి ॥౧౯॥ నన్వేవం సతి అప్రకృతపఠితానాం మంత్రాణాం వినియోగః కుత్రా
పి న స్యాదిత్యత ఆహ। సర్వేషామితి। సర్వేషామప్రకృతపఠితానాం వాచస్త్యామ క్రతుసంబంధస్య అవినియుక్తా వాచస్త్యామ సంపద్యంతామితి వచనేన ఫలసం
బంధస్య ఉపదిష్టత్వాన్న కాప్యనుపపత్తిః ॥౨౦॥ అగ్నిష్టోమప్రకరణే భక్షేహీత్యనువాకః భక్షానువాక ఇతి సమాఖ్యావిశిష్టః పఠితః సోఽనువాకః సర్వః భక్షేకాం
గం ఉత అనువాకమధ్యపఠితవాక్యాని కానిచిల్లింగేనైవ తేన క్రియాంతరేపి వినియుజ్యంత ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। లింగేతి। యథా కామ్యయాజ్యా
కాండమితి సమాఖ్యాపాఠేన లింగేన మంత్రాణాం పృథక్ప్రవ వినియోగః తథా చ భక్షానువాకసమాఖ్యాపాఠేన భక్షేఽంగీకారాదితి లింగేన భక్షార్థతాను
వాకస్య। తదనుసారేణ మధ్యవర్తిలింగాంతరాణ్యముఖ్యవృత్త్యా భక్షపరాణి। సిద్ధాంతమాహ। తస్యేతి। తస్య భక్షేహీతి సఖ్యాసమిత్యాదిమంత్రకలాపస్య।
తదాఖ్యాప్రకరణోపపత్తిభ్యాం। అనర్థకశ్చోపదేశః స్యాదసంబంధాత్ఫలవతా న హ్యుపస్థానం ఫలవత్ ॥౧౯॥ సర్వేషాం చోపదిష్టత్వాత్ ॥౨౦॥
అ॥ లింగసమాఖ్యాభ్యాం భక్షార్థతానువాకస్య ॥౨౧॥
అపకర్షః భక్షవాక్యద్విభేదః। రూపోపదేశాభ్యాం। రూపం గ్రహణప్రకాశనసామర్థ్యం అశ్నోర్వార్యహం భ్యాం సఖ్యాసహోత్వం శనిష్ఠ ఉపదేశః సదసి
భక్షయంతీతి తాభ్యాం। న తు భక్షణవిధివత్ గ్రహణవిధ్యభావాత్ గ్రహణలింగం అవివాంతమర్థం కథం ప్రకాశయేదత ఆహ। అర్థస్య గ్రహణరూపా
ర్థస్య చోదితత్వాత్ భక్షణవిధినైవ తస్య విహితత్వాత్ గ్రహణేన వినా భక్షణానుపపత్తేరితి। తథా చ భక్షేహీతి సఖ్యాసమిత్యం హో గ్రహణే వసువద్ధ
ణాస్యేత్యాది భక్షయామీత్యంతో భక్షణే ఏవం విభజ్యైవ వినియోగః। సమాఖ్యాయా లింగబాధాసంభవాదితి భావః ॥౨౨॥ తత్రైవ మంద్రాభిభూతః కేతు
రధ్వజ్ఞానాం వాకజుష్టా అసోమస్య తృప్యత్విత్యగ్రే వసువద్ధణస్యేతి భక్షయామీత్యంతః భక్షమంత్రః తత్ర ప్రథమమంతః భక్షణమంత్రాత్ పృథక్సర్వ
వాచః తృప్తిం ప్రకాశయతి ఉత భక్షణమంత్రశేష ఇతి సంశయే పూర్వవత్తృప్తిలింగాత్ భిన్నం వాక్యమితి బహ్వోః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। గుణస్యే తిమం
ద్రాభిః మంత్రశబ్దః ప్రథమోమంత్రః భక్షేష్టితమంతేన అగ్రిమేణ సహైకమంత్రః ఏకం వాక్యం స్యాత్। గుణస్య। భక్షణఫలస్య వాచః తృప్తేః తేనాభిధానాత్। న నను తృ
యోర్విభాగే సాకాంక్షత్వాభావాత్ కథమేకవాక్యమత్రాహ। తయోః వాక్యయోః ఏకేన అర్థేన ఏకశాబ్దబోధేన సంయోగాత్ అయం భావః తృప్తిర్న విధిసంభవః తస్యా
పురుషకృతసాధ్యత్వాత్ స్వర్గవత్। కింతు భక్షణేన కృతే స్వభావికా సా। అతస్య మంత్రాపేక్షత్వాత్ భక్షణేన కిం భవతీత్యాకాంక్షాం సంపాదయ భక్షయామి తృప్తి
ర్భవతు। ప్రాప్తికాలకపం కృత్వా ఏకథం దేకవాక్యతాం సంపాదనాంతే ఉక్తి ॥౨౩॥

సోమయాగే సర్వత్ర సోమస్యాగ్నేర్వషట్కృతే జుహోతి తత్త్వనాత్ర పూర్వవత్పూర్వార్ధ ప్రమతః అగ్నినాపి తత్పాత్రేణాపి భక్షమంత్ర ఉపలక్షణీయ
ఇతి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । వషడితి । వషట్కారః అనుషట్కారదేవతాగ్నిః నైయాపలక్షణీయః మంత్రే కర్తవ్యః । యద్యపి కృతి భూతేంద్ర
యాగే ప్రథమం హోత్రా పీతస్య శబ్దార్థరూపానార్థం వరితే తస్మిన్ మంత్రే హోతృపీతస్య తిన పరితం తథాను వషట్కారదేవతా పరేణాపి నాస్తి । అయం
భావః ప్రకృతావైంద్రం గ్రహమేవ లాం యమింద్రాద్యుద్దేశైవ గృహీతం నాగ్నిశ్చోద్దేశేన తథా హోత్రుద్దేశేన । అతః మంత్రే కేవలమింద్రపీతస్యైవ మంత్రే
పాఠః తద్వైవ వికృతావపీతి ॥౩౯॥ ప్రథమపూర్వపక్షే ద్వితీయపూర్వపక్షం దూషయతి । ఛంద ఇతి । సూత్రే ప్రకృత వికృతి భావేనేతి పూరణీయం । సోమ
ధర్మాణాం అభిషవాదినాం సర్వగామిత్వాత్ । సర్వయాగేష్వద్దేశే సమాన విధానాత్ । అనుకృతయః సవనే షోడశిగ్రహా తృతీయసవనస్య జగంతీఛం
దస ఇతి మంత్రేఽనుష్టుప్ఛందస ఇతి మంత్రం సన్నమతి సన్నమతి ... విధానం ప్రకృతి వికృతి భావే లింగమిత్యాత్రాహ । ఛందోనిషే
ధస్తు జగతీ ఛందోనిషేధస్తు వాచనికత్వాదస్మాత్ పర ఇతి భావః । తస్మాదైంద్రేషు వికృతిత్వాభావాత్ ... పరసం భవేన అమంత్ర భక్షణం । ఏవం స్థితే
ఇంద్రాగ్న్యమృతి తి పాత్రేణ గృహ్యత ఇతి స్థితం ఇంద్రాగ్నీ శేష భక్షణమమంత్రం సమంత్రం వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । ఐంద్రేతి । ఐంద్రాగ్నే తచ్ఛేషభక్ష
ణే ఇంద్రరూప లింగస్య భావాత్ సత్వాత్ సమంత్రం స్యాత్ ॥౩౯॥ సిద్ధాంతమాహ । ఏకస్మిన్నితి । ఏకస్మిన్ విశేదేవతా కహవిఃశేషభక్షణే మంత్రః ఐంద్రాగ్నస్య దేవతాత్వ

వషట్కారశ్చ కర్తవ్యతే ॥౩౨॥ ఛందోనిషేధస్తు సర్వగామిత్వాత్ ॥౩౩॥ ఐంద్రాగ్నే తు లింగభావాత్ స్యాత్ ॥౩౪॥ ఏకస్మిన్నాపి దేవతాంతరాద్విభాగవత్ ॥౪౦॥ ఛంద
శ్చ దేవతావత్ ॥౪౧॥ సర్వేషు వా అభావాదేకఛందసః ॥౪౨॥ సర్వేషాం త్వేకమంత్ర్యమైతిశాయనస్య భక్తిపానత్వాత్ ॥ తృతీయస్య ... యః పాదః ॥ - - -

రత్వాత్ । ఏకే దేవతాంతేలా విలక్షణత్వాత్ । విభాగవత్ । ఆగ్నేయం చ తు ధార్ణే కే రూతి దేవతే ॥౪౦॥ తస్మిన్నేవ భక్షమంత్రే గాయత్రచ్ఛందస ఇతి లింగాత్ । యత్ర
సైన్యత్ర శస్త్రాదౌ గాయత్రీ ఛందస్స్యేవ బహుకే తత్రైవాయం మంత్రః । యథాకేవలైంద్రశేషే వాయం మంత్రః నదేవతాంతరసహితే తద్వదితి బిభ్రాయ పతః పూ
ర్వపక్షే సూత్రమాహ । ఛంద ఇతి । ఛందశ్చ గాయత్ర్యాదిఛందః కేవలం యత్ర తత్రైవ భక్షమంత్రః పూర్వాధికరణ సిద్ధ దేవతావత్ ॥౪౧॥ సిద్ధాంతమాహ ॥
సర్వేష్వితి । సర్వేషు నానాఛందస్కేషు సర్వేషు త్రితుషు భక్షమంత్రః స్యాత్ కేవలైంద్ర యాగప్రసిద్ధిర్వేవ లగాయత్రఛందస్కేషు యాగస్యాభావాత్ । తథా చ మంత్ర
స్య కుత్రాపి వినియోగోన స్యాదితి భావః ॥౪౨॥ ద్వితీయపూర్వపక్షస్య పూర్వమేవ దూషితత్వాత్ ప్రథమపూర్వపక్షం దూషయన్ ఇంద్రపీతాధికరణ సిద్ధాం
తమాహ । సర్వేషామితి । సర్వేషాం ఐంద్రాణాం అనైంద్రాణాం చ ఏకమంత్రం వికరూపేణ యుక్తమంత్రత్వం అవికృతమితి యావత్ । భక్తిపానత్వాత్ । భక్తిః ల
క్షణా రూపా వృత్తిః పానే పిబతి ధాతాయస్మిన్ వాక్యే తత్త్వాత్ । అయం భావః ఇంద్రపీతస్యేతి సోమవిశేషణం సవనవిశేషణం సవన విశేషణం వా సోమవిశేషణ
త్వే తృతీయాంత తత్పురుషః సవనవిశేషణత్వే ఇంద్రేణ పీతం యస్మిన్ సవన ఇతి బహువ్రీహిః । యద్యపి బహువ్రీహౌ ఉభయపదలక్షణా పత్త్యా తత్పురుష ఎవ
లతయా తత్పురుషసమాసమాశ్రిత్య సోమవిశేషణత్వమేవోచితం తథాపి ప్రకృతే ఇంద్రస్య పానకర్తృత్వస్య వమేనిరస్య ... త్వాత్ పాథాత్ పూరగత్వాగార్ధే
లక్షణా ఇంద్రపరస్యేంద్రోద్దేశకే లక్షణా ఇంద్రోద్దేశక త్యాగకర్మభూతః సోమ ఇతి వాచ్యం తథా చ తత్పురుషేపి లక్షణా ... ఛందస్త్రుతులత్వాత్ గాయ
త్రఛందస ఇత్యస్య సవనవిశేషణత్వాత్ తత్సమీపవృత్తిన ఇంద్రపీతస్యేత్యస్యాపి సవనవిశేషణత్వమేవోచితమితి ॥౪౩॥ తృతీయస్య ద్వితీయః పాదః ॥ - - - -

ప్రాతఃసవనే ఐంద్రవాయవమైత్రావరుణాశ్వినగ్రహాః ద్విదేవత్యాః తేషాం హోమశేషః వచనాదాదిత్యస్థాలీస్థం తం ప్రాపయేత్ తృతీయసవనే ఆగ్రయ
ణస్థాలీం ప్రాపయేదితి వచనాద్ద్విదేవం పరంపరయా ద్విదేవత్యశేషే ఆగ్రయణస్థాల్యాం స్థితే ఉపాంశుపాత్రేణ పాత్నీవతమాగ్రయణాద్గృహ్ణాతీతి వచనేనా
గ్రయణస్థాలీస్థద్విదేవత్యశేషసహితాగ్రయణస్థాలీస్థసోమరసః పాత్నీవతే గ్రహణం విహితం తత్ర హోమశేషభక్షణే భక్షణమన్త్రే ద్విదేవత్యానాం యోహ
స్విన ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పాత్నీవత ఇతి। పాత్నీవతే పాత్నీవతశేషభక్షణమన్త్రే ద్విదేవత్యా అప్యూహ్యేరన్ పూర్వవత్త్వాత్ పూర్వపక్షే తద్విదేవత్య
౨౪ శేషవత్త్వాత్ పూర్వాధికరణసిద్ధాన్తవత్ ౹౩౭౹ సిద్ధాన్తమాహ। గ్రహణాదితి। గ్రహణాత్ పాత్నీవతమాగ్రయణాద్గృహ్ణాతీతి విధానాత్ అపనీతః పూర్వ
దేవతాసంబన్ధవిచ్ఛేదః పాత్నీవతస్య గృహీతః సోమః స్యాత్ అయం భావః పూర్వోర్ధ్వదావస్యాత్ ఐన్ద్రసవమాస్వేషరసోఽపి తత్ర సంయోగమాత్రవిధిః ఇహ
తు పాత్నీవతమాగ్రయణాద్గృహ్ణాతీతి తత్ర వచనేన ఆగ్రయణాద్ధృతే తత్ర పూర్వమాసన్నా పాత్నీవతే ద్విదేవతాసంబన్ధసిద్ధిః ద్విదేవత్యశేషేఽపి పాత్నీవత్వం
24 బన్ధసిద్ధిః ద్విదేవత్యసంబన్ధనివృత్తిస్తు అర్థసిద్ధా అతో ద్విదేవత్యమన్త్రేణోపలక్షణీయా ఇతి ౹౩౮౹ తత్రైవ హోమశేషభక్షే ఉపహ్వానే ప్రతిస్యతి ఉపహ్వా న
పాత్నీవతే తు పూర్వవత్త్వాత్ ౹౩౭౹ గ్రహణాద్వాఽపనీతః స్యాత్ ౹౩౮౹ అభిష్టవోపహ్వానే తథోపలక్షయేత్ ౹౩౯౹
అతుల్యత్వాత్తు నైవం స్యాత్ ౹౪౦౹ త్రింశచ్చ పరార్థత్వాత్ ౹౪౧౹ ....
ఏతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అభిష్టవేతి। ఉపానాత్ పాత్నీవతహోమమన్త్రే అగ్నా ఇ పత్నీవాః సజూర్దేవేన త్వష్ట్రా సోమం పిబ స్వాహా తత్ర త్వ
ష్టృసహపానలిఙ్గాత్ ౹౩౯౹ సిద్ధాన్తమాహ। అతుల్యత్వాదితి। మన్త్రలిఙ్గకల్పితస్య త్వష్టుర్దేవతాత్వవిధేః పాత్నీవతమాగ్రయణాద్గృహ్ణాతీతి పత్నీవ
తః దేవతాత్వబోధకశ్రుతేశ్చ అతుల్యత్వాత్ తుల్యబలత్వాభావాత్ ఏవం శ్రుతిలిఙ్గత్వాదుపహ్వానం స్యాత్ త్వష్టుః సోమపానసమీపవృత్తిత్వమాత్రం లిఙ్గేన
బోధ్యత ఇతి భావః ౹౪౦౹ తత్రైవ పాత్నీవతం యాగే ఏభిరగ్నే రథం యాహ్యర్వాఙ్ నానారథం వా విభవో హ్యశ్వాః పత్నీవతస్త్రింశతం త్రీంశ్చ దేవాననుష్వధమా
వహ మాదయస్వేతి యాజ్యా అస్యార్థః హే అగ్నే విభిరుత్తరార్థే వక్ష్యమాణైర్దేవైః సహ రథం రథానాం వా రుహ్య ఆయాహి ఆగత్య తతః పత్నీవతః త్రింశతం త్రీన్ త్రయస్త్రిం
శద్దేవాన్ పత్నీవన్తం చ సోమపానేన మాదయేతి అత్ర మాదనస్య పానం వినాఽసంభవాత్తేషాం పానం సిద్ధం అతః మన్త్రేతి పుర ఉపలక్షణీయా ఇతి పూర్వపక్షే
సిద్ధాన్తమాహ। త్రింశదితి। త్రింశత్ త్రయస్త్రింశచ్చ నోపలక్షణీయాః పరార్థత్వాత్ మన్త్రస్య అభ్యుత్థానవిధ్యర్థత్వాత్ తత్రోక్త త్రయస్త్రింశద్దేవతా
దితి భావః। పత్నీవదుద్దేశేన ద్రవ్యే దేవతాత్వాభావేన సవభక్షణేఽపి అనేన్యాప్యేషాపి తత్ర ఇతి సమ్భవాత్ తాదృశం గన్ధేయం ౹౪౧౹ ....

ఆశంకాం పరిహరతి । నేతి । సర్వస్మిన్నేవ యజుర్వేదత్వావచ్ఛిన్నే ఉపాంశుత్వనివేశాత్ ఏవమితరత్రాప్యూహ్యం భావః । యాజుర్వేదికానాం యావచ్ఛ్వపి ఉపాంశుత్వం
వేదధర్మత్వాత్ । వేదప్రయుక్తకర్మవిధానేపి భూయస్త్వేన స్వరనిర్ణయ ఇతి వ్యవహారాత్ ప్రమాధికరణే వక్ష్యమాణత్వాన్న వికల్పావకాశ ఇతి ॥౭॥ నను ఉపాంశు
త్వస్య యది యజుర్వేదత్వం ఉక్తిశతావచ్ఛేదకతయా తావద్వర్ణసముదాయః. పరస్పరప్రతిపాద్యవేదత్వస్య నిఖిలక్రతుషు ఉపాంశుత్వం స్యాత్ ఇత్థం చ జ్యోతిష్టో
మసన్నిధౌ పాఠాత్ ప్రకరణబాధః । యజుర్ధర్మత్వం యజుష్ట్వస్య ప్రత్యేకం విశ్రాంతత్వాత్ ఆగ్నేయోగ్నిత్రమితివత్ ప్రత్యేకయజుషాం గ్రహణసంభవ ఇత్యత ఆ
హ । వేదితా । తత్ర వేదపాఠశ్రియా తావచ్ఛేదేన తత్ర త్స్వరసంబంధః ప్రాప్నువమానః ప్రకరణేన బాధ్యతే ఇతి న కిం తు ప్రకరణమేవ బాధితం భవతి వాక్యేన వేదసంయో
గాత్ ఉపక్రమ ఏవ వేదసంబంధాత్ । తథా చ ప్రకరణాపేక్షయా ముఖ్యాపత్తిరేవేతి భావః ॥౮॥ యజుర్వేద ఏవ సంతత ప్రాహ్ణేష్వగ్నిమాదధీతేతి ఆధానం విహితం తత్ప్రవర
ణం తరవలభిగాయతే గార్హపత్యమాధేయమాన ఇతి సామస్వామం గత్ప్రం శ్రూయతే ఆధానాంగస్యైవ ప్రయమాన సామ్నః ఉచ్చైస్త్వముత ఉపాంశుత్వమితి సంశ
యే సామవేదత్వావచ్ఛిన్నే ఉచ్చైస్త్వస్య క్లృప్తత్వాదుచ్చైస్సామ్నాం సామవేదపఠితత్వాదుచ్చైస్త్వమితి ద్వయోః పూర్వపక్షసిద్ధాంతమాహ । గుణేతి । గుణః అంగభూతం

న సర్వస్మిన్నివేశాత్ ॥౭॥ వేదసంయోగాన్న ప్రకరణేన బాధ్యేత ॥౮॥ గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వాన్ముఖ్యేన వేదసంయో
గః ॥౯॥ భూయస్త్వేనోభయశ్రుతిః ॥౧౦॥ అసంయుక్తం ప్రకరణాదితికర్తవ్యతార్థిత్వాత్ - - - - - - - - -

సామముఖం ప్రధానమాధానం తయోర్ధర్మయోః ఉచ్చైస్త్వోపాంశుత్వయోః వ్యతిక్రమే విరోధే వేదేన సంబంధః ప్రతిపాద్యత్వరూపో యత్ర సః
ముఖ్యేన । ముఖ్యస్య సారేణ నేయః తదర్థత్వాత్ । అంగానాం ప్రధానార్థత్వాత్ । జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేతి యజుర్వేదే సమామ్నాతే వేద
శ్రూయతే అత్ర వేదద్వయే ప్రధానవిధేః తుల్యత్వాత్ ద్వయోస్స్వరయోర్వికల్ప ఇతి ద్వయోః పూర్వపక్షసిద్ధాంతమాహ । భూయ ఇతి । ఉభయత్ర వేదద్వ
యే శ్రుతిః యత్ర సకర్మణః తత్ భూయస్త్వేన అంగభూయస్త్వేన ప్రధానవిధిరితి నిర్ణయః । యథా సచివోల్పపరివారే స్మైకత్ర తిష్ఠతి రాజాధికపరి
వారేణ తాదృశపరివారాధికేన నాయకేన రాజేతి నిర్ణయో భవతి తథాత్రాపీతి భావః ॥౧౦॥ కిమేతాని శ్రుత్యాదీని త్రయాణామేవ వినియోజకాని అన్యాన్యపి సం
తీతి ప్రశ్నే ఆహ । అసంయుక్తమితి । శ్రుత్యాదిత్రిభిరసంయుక్తం ప్రకరణాదుభయాకాంక్షారూపాత్ వినియుజ్యతే । యథా దర్శపూర్ణమా
ససన్నిధౌ సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతీత్యాదివాక్యాని ఫలరహితాని ఫలమాకాంక్షంతే దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితి శ్రుతకరణీభూ
పార తౌ యాగౌ స్వవ్యాపారమాకాంక్షేతే ఆకాంక్షాద్వయేన ప్రయాజాదివ్యాపారసహితేన దర్శపూర్ణమాసరూపయాగద్వయేన స్వర్గమంత్యాదయమే
రితి వాక్యైకవాక్యతాం కల్ప్యంత్యాంగాంగిభావః సిద్ధ్యతి ఉక్తార్థ ఏవ హేతుమాహ । ఇతికర్తవ్యతార్థిత్వాత్ ప్రధానస్యేతికర్తవ్యతాకాంక్షా
సత్త్వాత్ అయమంగానాం ఫలాకాంక్షా సత్త్వాచ్చేతి భావః ॥౧౧॥ - - - - - -

—౨౫

25

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే। ఉచ్చైః ఋచా క్రియత ఉచ్చైస్సామ్నా ఉపాంశు యజుషేతి। ఉచ్చైస్త్వాదిధర్మాః ఋగాదిజాతిమధికృత్య ప్రవృత్తాః కిం వా ఋగ్వే దాదిమధికృత్య ప్రవృత్తా ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। శ్రుతేరితి। ఋతే ఋక్త్వాదిజాతావధికారః స్యాత్। ఉచ్చైస్త్వాదిధర్మాః ఋక్త్వాదిజాత్యవచ్ఛిన్నా ఇత్యర్థః। ఋచేతి శ్రుతేః ఋగాదిశబ్దానాం ఋక్త్వాదిజాతౌ శక్తత్వాదితి భావః॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। వేద ఇతి। వేదః ఉక్తవిధ్యుద్దేశ్యః। మంత్రబ్రాహ్మణస ముదాయరూపవేదధర్మాః ఋగ్వేదేన యద్విహితం తత్సర్వముచ్చైరిత్యర్థః। ప్రాయేణ వాక్యోపక్రమే వేదశబ్దదర్శనాత్। ప్రజాపతిరకామయత ప్రజాః సృజేయేతి స తపోఽతప్యత। తస్మాత్తపానాత్త్రయో దేవా అసృజ్యంతాగ్నిర్వాయురాదిత్యః తే తపోఽతప్యంత తేభ్యస్తేపానేభ్యః త్రయో వేదా అసృజ్యంతాగ్నేర్ఋ గ్వేదః వాయోర్యజుర్వేదః ఆదిత్యాత్సామవేద ఇతి వేద ఇత్యుపక్రమ్య తస్మాదుచ్చైః ఋచా క్రియత ఇత్యుపసంహారాదసంభూతవిరోధిత్వేన ప్రబలత్వేన ఉప క్రమానుసారేణ ఉపసంహారనయనమితి భావః॥౨॥ ఋక్పదేన వేదబోధోఽపి అస్త్యత్ర ద్రష్టవ్య ఇత్యాహ। లింగాదితి। ఋగ్భిః పూర్వాహ్ణే దివి దేవ ఈయతే యజుర్వేదే తిష్ఠతి మధ్యే అహ్నః సామవేదేనాస్తమయే మహీయతే వేదైరశూన్యస్త్రిభిరేతి సూర్య ఇత్యత్ర ప్రథమచరణే ఋగ్భిరిత్యత్ర ఋగ్వేదే ఋక్పదప్రయోగాత్

శ్రుతేర్జాతాధికారస్స్యాత్॥౧॥ వేదో వా ప్రాయదర్శనాత్॥౨॥ లింగాచ్చ॥౩॥ ధర్మోపదేశాచ్చ న హి ద్రవ్యేణ సంబంధః॥౪॥ త్రయీవిద్యాఖ్యా చ తద్విది॥౫॥ వ్యతిక్రమే యథాశ్రుతీతి చేత్॥౬॥

ర ఇత్యత్ర చతుర్థచరణే వేదైరితి బహువచనం లింగం। అన్యథా వేదాఖ్యమేవేతి వదేత్॥౩॥ ఇతశ్చ వేదధర్మ ఇత్యాహ। ధర్మేతి। ఉచ్చైః సామ్న ఇతి సా మ్నః పృథక్ ధర్మోపదేశాత్। ఋగధ్యూఢం సామ గాయతీతి ఋచ ఏవ గేయత్వాత్ ఉచ్చైస్త్వప్రసిద్ధేః పునర్విధానం వ్యర్థం స్యాదితి భావః। ఉక్తార్థ మేవాహ। నహీతి। ద్రవ్యేణ సామ్నః సంబంధః ఉచ్చైస్త్వసంబంధః వక్తవ్య ఇతి శేషః। హేత్వంతరమాహ। త్రయీతి। త్రయీవిద్యామధీతే స త్రయీవిదః త్రయాణాం ఋక్సామయజుషాం ప్రసిద్ధిః। తథాపి త్రయాణాం జ్ఞానేన ఋక్సామయజుషాం గృహ్యంతే। కింతు త్రయీపదస్య వేదత్రయే లక్షణాం కల్పయి త్వా తద్విది త్రయీవిద ఇత్యాఖ్యా భవతి తథా ప్రకృతేఽపి ఉపసంహారవాక్యే లక్షణయా ఏకవాక్యత్వసంపాదనమితి భావః॥౫॥ నను ఏకస్మిన్నేవ కర్మణి ఋ గ్వేదే యజుర్వేదే చ విహితం తదంగమంత్రే వేదధర్మపక్షే ఉచ్చైస్త్వోపాంశుత్వయోరేకత్ర ప్రాప్తౌ వికల్పాపత్తిః మన్వతే యది ఋఙ్మంత్రః తదా ఉ చ్చైస్త్వం। యది యజుః తదా ఉపాంశుత్వమితి వ్యవస్థా ఇత్యభిప్రాయేణ శంకతే। వ్యతీతి। వ్యతిక్రమే ఋచాం యజుర్వేదే యజుషాం ఋగ్వేదే పాఠేఽపి యథాశ్రుతి ఋచ ఉచ్చైస్త్వం యజుష ఉపాంశుత్వం యథాశ్రుతం తద్ధైవ పాఠః ఋక్త్వాదిధర్మానపాయాత్॥౬॥ ....

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే ఉరుం వం హోస్యః స్వర్వతీ ఇతి ద్వయోః ప్రతిపదం కుర్యాదేతే అస్య గృహమిం దవ ఇతి బహూనాం యజమానేభ్యః ప్రతిపదం కుర్యాదితి యువం యువాం స్వర్పతే స్వర్వాధిపతేస్వ ఇతి ప్రథమమంత్రార్థః ఏతేం యజమానాః స్వర్గస్య వః చంద్ర కులస్య ఇత్యపరార్థః । యువమితి ద్వివచనాం తహుటు తేమా మంత్రః యజమానద్వయకర్తృకప్రయోగే స్వాత్ర కస్త్రాదాప్రథమం పఠేదితి వాకార్థః తద్వైహాపరో హా కార్యార్థః ఇవేతౌ ప్రకరణే నివిశతః కిం వా విభిదేత ఇతి సంశయే సిద్ధాంతే నోపక్రమతే । ద్విత్వైతి ద్విత్వబహుత్వయుక్తం ద్వివచన బహువచనయుక్తం మంత్రద్వయం అనిత్యం స్యాదపకృష్యేత ఇతి పూర్వసూత్రస్య మనుషజ్యతే జ్యోతిష్టోమాద్విభిద్యేతేన రాజపురోహితౌ సాయుజ్యకామౌ యజేరన్నితి విహిత ద్వికర్తృకే సత్రే బహుకర్తృకే నివిశేత ఇత్యర్థః । జ్యోతిష్టోమే తస్య ద్వికర్తృకత్వస్య బహుకర్తృకత్వస్య చ అచోదనాది విధానాత్ ॥ ౯ ॥ పూర్వపక్షమాహ । [illegible] ఆసామర్థ్యేన వా తు నా అర్థకృతస్య అర్థికరయజమానద్వయస్య సంభవ ఇతి శేషః జ్యోతిష్టోమస్యావశ్యకత్వాత్ ఏకస్య ఆసామర్థ్యే అర్థాదేవ యజమానద్వయం వా సిద్ధ్యతీతి తత్ర మంత్రద్వయం సమవేతార్థమితి భావః ॥ ౧౦ ॥ జ్యోతిష్టోమే న స్వర్గకామో యజేతేత్యాఖ్యాతైకవచనైకత్వస్య విహితత్వాదితి సిద్ధాంతీ దూషయతి । నేతి । ప్రవృత్తేః జ్యోతిష్టోమస్య ఏకేన కర్త్రా । సంయోగాత్ పరిచ్ఛేదాత్ విహితైకత్వస్యార్థికత్వేన బాధ ఇతి భావః ॥ ౧౧ ॥ యాజ్యేషు నాపపత్తేః

ఆసంయోగాత్తు ముఖ్యస్య తస్మాదపకృష్యేత ॥ ౧౨ ॥ ద్విత్వబహుత్వయుక్తం వా చోదనాత్తస్య ॥ ౧౩ ॥ పన్నేఽర్థకృతే స్యాతి చేత్ ॥ ౧౪ ॥ న ప్రకృతావేకసంయోగాత్ ॥ ౧౫ ॥ యాజ్యేషు నైకదేశత్వాత్ ॥ ౧౬ ॥ చోదనా అపూర్వత్వాత్ ॥ ౧౭ ॥ ఏకదేశ ఇతి చేత్ । న ప్రకృతేః శాస్త్రనిష్పత్తేః ॥ ౧౮ ॥ ౩ ॥ . . . .

సంజ్ఞాయాం జయంతీతి దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రుతం యాగునే పశుపుష్టం ఆస్య ప్రకృతిభూతదర్శపూర్ణమాసయోర్నివేశ ఉతాగ్నహోమాయం పశావితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । యాగుశే । యాగునే యాగునే విధిః పశావపకృష్యేత । ఏకదేశత్వాత్ పశ్వయవత్వాత్ । అయం భావః । తరార్థాత్త్వపకృష్యేత । వద్యత్ తత్ర ఉత్తరార్ధస్య అవయవస్య అవయవినాపేక్షత్వే ప్రకృతాగ్నేయాదిపురోడాశగృహీతాస్తథా యాగునాః పశు [illegible] సిద్ధాంతమాహ । చోదనేతి చోదనా యాగునస్య పశ్వసం యాజ్యాంగత్వేన చోదనా విధిరయం । అపూర్వత్వాత్ అప్రాప్తత్వాత్ ॥ ౧౭ ॥ న స్వావయవః ఆవయవినం వినా సంభవతీతి తద్వశం ఆక్షేపేదితి శంకతే । ఏకేతి । ఏకదేశః అవయవః అవయవినాపేక్ష ఇతి పునరశంయం ॥ ౧౮ ॥ పరిహారతి నేతి । నావయవాపేక్షా ప్రకృతే దర్శపూర్ణమాసస్య తత్సంబంధి యాగునాః ఆశాస్త్రనిష్పత్తేః ఆసంస్కృతస్యాపి క్రియాదినా తావన్మాత్రస్య నిష్పత్తేః । అయం భావః । ఉత్తరార్ధాత్ స్వపకృష్యేత ఇత్యత్ర ఉత్తరార్ధశబ్దః ఏకదేశవాచీ యావయవినం నిత్యమాకాంక్షతే తథా న యాగునే శబ్దే శ్రవణానంతరం కస్యత్వాకాంక్షాసిత్యస్య పశుపశ్చైరూఢత్వాదితి ॥ ౩ ॥ . . . .

౧౩౹౧౪౹౧౫౹

దర్శపూర్ణమాసే౽యాజమానకాండే అనుమంత్రణమంత్రముద్ధృత్య ద్వితీయస్థానే దబ్ధిరస్యదబ్ధో భూయాసమితి మంత్రః పఠితః అస్యవినియో
జకం ప్రమాణం న పశ్యామ ఇతి బహిరాక్షేపే సిద్ధాంతమాహ క్రమ ఇతి ౹ క్రమః స్థానం ౹ మంత్రస్య వినియోజకం ౹ దేశసామాన్యాత్ స్థానైక్యాత్ ప్రథమం
అగ్నేర్యాగః ద్వితీయ ఉపాంశుయాగః ౹ మంత్రేష్వపి ప్రథమం అగ్నేరహం దేవయజ్యయేతి ద్వితీయో౽దబ్ధిరసీతి ౹ ద్వితీయ స్థానైక్యం ప్రకరణపఠిత
స్య మంత్రస్య వినియోగాకాంక్షాయాం అనేన మంత్రేణోపాంశుయాగాపూర్వమనుమంత్రణద్వారా భావయేదితి వాక్యం కల్ప్యత ఇత్యావిని
యోగః సిధ్యతీతి భావః ౹౧౩౹ సమాఖ్యా చ ఏవం వినియోజకం ౹ తస్యాః శ్రుతదర్థత్వాత్ క్రియాయాశ్చ సంబంధకల్పనం అర్థాదయం స్యాః తత్త్వాత్
యద్ధాధ్వర్యవమితి సమాఖ్యాత అధ్వర్యుకర్తృకత్వం క్రియాప్రతిపాదకే మాధ్వర్యవమితి తత్ప్రతిపాద్యక్రియాయామధ్వర్యుకర్తృకత్వం
బోధ్యతే ౹ అతః సాపి వినియోజకా ౹౧౪౹ ఏవం షట్ప్రమాణాని వినియోజకాని రూపవత్తేషాం మధ్యే ద్వయోర్విరుద్ధయోస్సన్నిపాతే ఉత్త
రోత్తరం దుర్బలమితి దర్శయతి శ్రుతీతి ౹ షణ్ణాం మధ్యే ద్వయోర్విరుద్ధయోః సమవాయే ఏకత్ర సన్నిపాతే పారదౌర్బల్యం ఉత్తరోత్త
రం పూర్వపూర్వాద్దుర్బలం పూర్వేణోత్తరస్య బాధః ౹ అర్థవిప్రకర్షాత్ ఉత్తరప్రమాణస్య పూర్వప్రమాణకల్పకత్వాద్ధర్మస్య వినియోగ

క్రమశ్చ దేశసామాన్యాత్ ౹౧౩౹ అ ౹ సమాఖ్యా చైవం తదర్థత్వాత్ ౹౧౪౹ అ ౹ శ్రుతిలింగవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పారదౌర్బల్య
మర్థవిప్రకర్షాత్ ౹౧౫౹ అ ౹ అహీనే వా ప్రకరణాద్గౌణః ౹౧౬౹

స్య విప్రకర్షాద్బలం బాధ్యతే యథా ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠత ఇత్యత్ర ఐంద్రీలింగేన ఇంద్రోపస్థానే గార్హపత్యమితి ద్వితీయాశ్రు
త్యా గార్హపత్యోపస్థానే ఏవ ముఖ్యం తత్ర దర్పాభ్యాం ప్రమాణాభ్యాం మంత్రస్య వినియోగప్రాప్తౌ మంత్రే ఇంద్రలింగేన అనేన ఇంద్రముపతిష్ఠేతేతి
శ్రుతిం కల్పయిత్వైంద్రోపస్థానాంగత్వం వాచ్యం తతః పూర్వమేవ గార్హపత్యమితి ప్రత్యక్షశ్రుత్యా రుద్ధ ఇతి గార్హపత్యోపస్థానే వినియుజ్య
త ఇతి లింగాత్ప్రబలా అవశిష్టానామపి స్వరసేవం ఊహ్యా ౹ విస్తరభయాన్న లిఖితే ౹౧౫౹ జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే ౹ తస్య ఏవ సాంకాశ్యస్య ఉపసదో ద్వాదశ
శాహీనస్యేతి అత్రాహీనశబ్దో యోగరూఢార్థస్య రకేః ఉత కేవలయోగేనేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ ౹ అహీన ఇతి ౹ అహీనః వాక్యశేషే ఉక్త
తశ్చ జ్యః గౌణః కేవలయోగకః న హీనః అహీనః ఇతి వ్యుత్పత్త్యా సర్వత్ర తుల్యత్వాదిత్యర్థః జ్యోతిష్టోమమేవ ప్రకరణాత్ జ్యోతిష్టోమే రుప్ర
కరణాత్ అహర్గణసాధ్యక్రతుపరత్వప్రకరణబాధాత్ ఉత్కర్షార్థతా మాధ్యందినే తు జ్యోతిష్టోమ ఏవ ఏపాపసతుల్యత్వాద్ద్వాదశత్వయోః వికల్పే సత్య
యోగకదేనసమావేశ ఇతి భావః ౹౧౬౹ సిద్ధాంతమాహ ౹ సంయోగాదితి ౹ ముఖ్యస్య రూఢస్యార్థస్య అహః సమూహసాధ్యక్రతుత్వస్య జ్యోతిష్టో
మే అసంయోగాత్ బాధాత్ ౹ తస్య జ్యోతిష్టోమప్రకరణాదపకృష్య తద్విశిష్టే ద్వాదశాహే అహర్గణసాధ్యక్రతౌ వాచ్యబహుత్వం తస్యాదితి క్షిప్రా

జ్యోతిష్టోమే శ్రుతం న ప్రథమయజ్ఞే ప్రవృఞ్జ్యాదితి ప్రవృజ్యాత్ ప్రవర్గ్యః ఖల్వం కర్మణః కుర్యాత్ । జ్యోతిష్టోమస్య యావత్ప్రయోగేషు నిషేధః ఉత ప్రథమప్రయోగ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । సంఖ్యేతి । సంఖ్యాయా యుక్తం ప్రథమపదం యుక్తం క్రతోః సంబంధిత్వేన విధాయకత్వాత్ । ప్రకరణాత్తా స్యతం వదేదితి వతే । ఏష వావ ప్రథమో యజ్ఞో యజ్ఞానాం యజ్జ్యోతిష్టోమ ఇత్యనేన జ్యోతిష్టోమస్య వాచకత్వే సిద్ధే ప్రథమయజ్ఞమాత్రే నివేశాదితి భావః ॥౩౧॥ సిద్ధాంతమాహ నైమిత్తికమితి । చతుర్షు వేదేషు న ప్రథమసంజ్ఞకః క్రతురస్తి । కింతు కర్తృసంబంధాత్ ఆదౌ ప్రయుక్తసంబంధాత్ ప్రాథమ్యం వస్తునిష్ఠం నైమిత్తికం త్వితి యజ్ఞత్వాదినాపేక్షం తత్ప్రథం జ్ఞాతం తత్రావాహ । లింగస్య అర్థణా స్వార్యయుక్తస్య వహేః శస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ త్వితి యజ్ఞత్వాదినాపేక్షత్వా స్యల్యోకే దృష్టత్వాత్ ప్రథమశబ్దస్య ఆద్యకృతార్థేన ప్రథమప్రయోగే రూఢత్వాత్ ప్రథమప్రయోగేష్వేవ సంబధ్యతే నిషేధ ఇతి భావః ॥౩౩॥ దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే తస్మాత్ పూషా ప్రపిష్టభాగ ఇతి పూషోద్దేశేన ప్రపేషణం కృత్వా యమితర్థః । ఇదం దర్శపూర్ణమాసాదుత్పత్తిషు తేన వేతి సంశయే సిద్ధాంతమేవాహ । పౌష్ణమిత్యా । పౌష్ణం పూషోద్దేశకత్వసంబంధి యత్ తత్ పేషణం తత్ కృత్వా పౌష్ణం చరుం ద్రవ్యత్వాదాప్రతయోత ప్రకృతౌ అచోద

సంఖ్యాయా యుక్తం క్రతోః ప్రకరణాత్ స్యాత్ ॥౩౧॥ నైమిత్తికం వా కర్తృసంయోగాల్లింగస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ ॥౩౨॥ పౌష్ణం పేషణం వికృతౌ ప్రతీయేతా చోదనాత్ ప్రకృతౌ ॥౩౩॥ తత్ సర్వార్థమవిశేషాత్ ॥౩౪॥ చరౌ వా అర్థోక్తం పురోడాశే అర్థవిప్రతిషేధాత్ పశౌ న స్యాదితి ॥౩౫॥ చరావపి చేత్ ॥౩౬॥

న పత్నీనాం తత్త్వాత్ ॥౩౭॥ ఏకస్మిన్నేకసంయోగాత్ ॥౩౮॥

నాత్ పూషాన్నం అంగత్వేన విధానాత్ ॥౩౪॥ పౌష్ణం చరుం । పౌష్ణం శ్యామమాలభేత । పౌష్ణం ద్వాదశకపాలమితి చరుపశుపురోడాశా విహితాః । సర్వత్ర పేషణముత చరావేవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । తదితి । తత్ పేషణం సర్వార్థం అవిశేషాత్ విశేషాశ్రవణాత్ ॥౩౫॥ సిద్ధాంతమాహ చరావితి । చశ్చాపేషణం అనేన విధయతే పురోడాశే తు అర్థేన పురోడాశసిద్ధిరూపకేనైవ పేషణముక్తం । పశావర్థవిప్రతిషేధాత్ । హృదయావదానాదిరూపకాంగాణాం పాపత్రేః పశోః పేషణే సర్వమేకం పిండం భవేత్ తతః కింవా హృదయం జిహ్వేత్యాదిభేదాభావేన పృథక్ పృథక్ అవయవావదానాదిలోపేన తత్ స్యాచ్చరావేవ పేషణః ॥౩౬॥ న చరావపి విప్రతిషేధః విశదసిద్ధిదానే చరుశబ్దప్రయోగాత్ పేషణాసంతరం శ్రపణే యవాగూః స్యాత్ న చరురితి శంకతే । చరావపీతి । విప్రతిషేధోఽస్తి పూరణీయం ॥౩౭॥ నేతి చరౌ న విరోధః । చరుపదస్య పత్నీనామత్వాత్ । స్థాల్యధికరణపాకవిశేషనామత్వాత్తు స్యాత్ పిష్టపాకేపి సత్త్వాదితి భావః ॥౩౮॥ సోమాపౌష్ణం చరుం నిర్వపేత్ తత్రాపి పేషణం స్యాత్ । నవేతి సంశయే సిద్ధాంతే సూపక్రమతే । ఏకస్మిన్నితి । ఏకస్మిన్ కేవలపూషాదేవతాకే చరౌ పేషణం । పూషా ప్రపిష్టభాగ ఇత్యేకేన పూష్ణాః సంయోగాత్ ॥౩౮॥

జ్యోతిష్టోమే అభిషవణఫలకె ప్రకృత్య శ్రూయతె నసంతృణత్తి సంతృణ్ణెవపాంసూన్ అభ్యూబలుది ఫలె సోమె సంతృద్య దెవిత్వాత్ ఇతి సంతృణత్తిఫ
లకయోర్వేదలనం కుర్యాత్॥ ద్వయం సోమెతు తయోర్వేదలనం కుర్యాదిత్యర్థః। ద్వయం సోమ ఇతి పాఠెస్య ప్రకరణె నివేశయితాస్యత్రేతి సంశయె పూర్వ
పక్షమాహ। నవిలితి। సతదెఽనంతరయోః పరస్పరసంయోగః ప్రకృతె నివిశతె ద్వయం సయుజ్యమానస్య సోమ ఇతి షష్ఠ్యంత తత్పురుషసంభవాదనర్థ
లోపాత్ ఉత్పాదర్థస్య బాధాత్ నస్య సంతర్దనమపి ప్రకృతాశ్రూయతె కథంత్వయోర్నివేశ ఇత్యత ఆహ। త్రేంయవదితి। యథాగవాతెత్రె సాతితి త్రేంయ
స్యగ్రైవపసిదధ్యుపనార్గసంస్రుణాతీత్యాదిభిః సహాంగార్వికల్పతె తథాత్రాపి। నచదశత్రవాక్యానాం సముచ్చయసదార్వ్యదశె సిద్ధాంతాత్ కథం వికల్పః కథం
త్రేంయవదితి దృష్టాంత ఇతి వాచ్యం। ద్వాదశె వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షమతంగృహీత్వైవ దృష్టాంతసంకీర్తనాత్॥౧౮॥ సిద్ధాంతమాహ। తృష్టుప్ ఇతి। ప్రకరణాదు
త్కర్షః దపూర్వసామ ఇతి। విశేషస్యగ్రహణాత్॥౧౯॥ అసంతర్దనం నిత్యం పంచదశసామిధేనవత్ తీవ్రశకత్యకల్పానిమిత్తె తత్రైవ సాపుర శకంతథా అసంతర్ద
నంనిత్యం సంతర్దనం కృతవిశేషెనిమిత్తమ్ ఇత్యభిప్రాయెణ శంకతె। కృత్రతి। కృత్యతూవిశేషస్యయుజ్యమానెద పూర్వత్వస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ సంతర్దననిమిత్త
త్వాత్॥౨౦॥ సిద్ధాంతపూర్వపక్షం నిరాహ। శ్రుతత ఇతి। శ్రుతతః విశేషస్య ద్వయం కాలసాధ్యత్వస్య సంతర్దననిమిత్తత్వం నకృతః అర్థవాదానుప
పత్తెః। ధ్రువత్వాదిత్యర్థవాదస్య కృత్యవిశేషపక్షె సంభవః తథాహి చిరకాలసాధ్యశ్రుతా పునఃపునః గ్రావభిః హన్యమానె ఫలకయోః విశిష్టయోః ద్వారణ

సంతర్దనం ప్రకృతౌ త్రయణవదనర్థలోపాత్ స్యాత్॥౨౧॥ ఉత్కర్షో వా గ్రహణాద్విశేషస్య॥౨౨॥ కృత్యతూవావిశేషస్య తన్నిమిత్తత్వాత్॥

౨౩॥ శ్రుతుతూవార్థవాదానుపపత్తెః స్యాత్॥౨౪॥ సంస్థాసు కృత్యవద్ధారణావిశేషాత్॥౨౫॥ కల్పాదిషు వాధ్యస్య విద్యమానత్వాత్॥౨౬॥ అవిశేషాత్ సూరి

శంకాభవతి। పరస్పరసంయోగె సతి పరస్పరాశ్రయెణ శిథిలం న భవేత్ అతః తత్ర సంతర్దనం కారణమిత్యర్థవాదః సంగతః నహ్యంయుజ్యమానద్వైఫలయో
ధారణె నిమిత్తమితి॥౨౭॥ సంస్థాసు సంతర్దనం నివిశత ఇతి సిద్ధాంతాభిప్రాయం జ్ఞాత్వాపత్యమాక్షిపతి। సంస్థా ఇతి। సంస్థా అగ్నిష్టోమాదిసంస్థాః నసంతర్ద
గాశ్రయాః ప్రకృతౌ కల్పవత్యయద్ధేః శ్రుతధైర్యఫల్యం ధారణె అప్రయోజకంతథా ప్రకృతౌ యావాన్ సోమః తావానెవ సంస్థాస్వపీతి అర్థవాదప్రతి
పాదధారణార్థస్య సంస్థాయామప్యవిశేషాత్। తథాచార్థవాదప్రతిపాద్యధృత్యా నస్ఫురస ఇతి భావః॥౨౮॥ సిద్ధాంత్యాహ। ఉక్థ్యాదితి। ఉక్థ్యాదిసంస్థాసు
తృష్ణః సంభవతి తత్రార్థస్య సంతర్దనె ఫలస్య దృఢధారణస్య విద్యమానత్వాత్ ఉక్థ్యాదిషు యాగాభ్యాసవృద్ధిరస్తి తత్పుత్రవర్యాధిక్యమంతరానసంభవతి
సోమాధిక్యె అభిషవాధిక్యం తదర్థం సఫలమితి భావః॥౨౯॥ జ్యోతిష్టోమెదశముష్టిపరిమితః సోమః ఉక్థ్యాదిష్వపి తావానెవ అతిదేశనాయాతిక్షు తెషాధికః
సోమ కసోమయోరాగాభ్యాసవృద్ధిస్వల్పం గృహీత్వైవ పూరణయేతి నాభిషవాధికం ధత్వాదితి స్తుతివృద్ధిర్దర్శివతి శంకతె। అవిశేషాత్ సోమమహానావిశేషా
తే అధికప్రవాప్యపాదకశరాస్త్రభావాదితి భావః॥౩౦॥ ఉకల్పదావర్థవాదసాఫల్యం దృఢం యతి। స్యాదితి సోమస్యాధిక్యం ఉక్థ్యాదిషు శాస్త్రీయం స్యాత్ దశ
ముష్టిపరిమాణం స్యానిత్యత్వాత్ ప్రజాభస్త్యోత్పసమయాహాతతద్ధికె సోమస్యాపి విధానాదితి అపవాదాన్యదాభిషవస్యాపి వృద్ధిదర్శనాత్ ఇత్యర్థ
వాదః సఫల ఇతి భావః॥౩౧॥

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రుతం నివీతం మనుష్యాణాం ప్రాచీనావీతం పితౄణాం ఉపవీతం దేవానాం ఉపవ్యయత ఇతి। అత్ర నివీతం మనుష్యాణామితి
అర్థవాదో వా విధిర్వా విధిత్వేపి అంగం పురుషార్థం వా తత్రాపి క్రత్వర్థ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। నివీతమితి। నివీతమితి విధిః మనుష్యధర్మః మనుష్యాణాం
గం। శబ్దస్య మనుష్యాణామితి షష్ఠ్యంతశబ్దస్య తత్ప్రధానత్వాత్। మనుష్యప్రాధాన్యగమకత్వాత్। దధ్నేంద్రియకామస్య జుహుయాదితివత్ అత్ర షష్ఠ్యంతే
స్య ప్రాధాన్యగమకత్వస్య క్లృప్తత్వాదితి భావః। ౧॥ సిద్ధాంతే శంకతే। ఉపదేశ ఇతి। ఉపపశ్వాదిశబ్దైర్జ్ఞాపితస్య ఉపదేశః అనువాదః। అర్థస్య నివీతరూప
స్య విద్యమానత్వాత్। ప్రమాణాంతరేణ ప్రాప్తత్వాత్ కార్యానుష్ఠానవేలాయాం సాంకర్యార్థం నివీతం లోకసిద్ధమితి భావః। ౨॥ పూర్వపక్షీ పునరాక్షిపతి।
విధిరితి। విధిరేవాయం। కుతః అపూర్వత్వాత్। లోకసిద్ధం నివీతమితి పూర్వోక్తం న। తథా లోకే నియమాభావాదితి భావః। ౩॥ అయం చ ... విధిరితి తావ
న్మాత్రమంగీకృత్య పురుషార్థత్వముక్తం ప్రమాణేనోపపాదం శంకతే। సత్రమితి। సః నివీతమితి విధేః అయమర్థః కర్మధర్మః దర్శపూర్ణమాసాంగం
స్యాత్ ప్రాయాత్ ప్రకరణేన తదంగత్వప్రతిపాదనాత్। ౪॥ యచ్చోక్తం ప్రకరణాత్ క్రత్వంగమితి తదస్తు తథాపి న ప్రయాజాదివన్న కింతు క్రతుకర్తౄణాం
అధ్వర్య్వోః అయం ధర్మ ఇత్యపరః శంకతే। వాక్యస్యేతి। వాక్యస్య నివీతమితి వాక్యస్య శేషత్వాత్ ఆధ్వర్యవకాండమితి సమాఖ్యావత్త్వాత్। నివీతాను
నివీతమితి మనుష్యధర్మః శబ్దస్య తత్ప్రధానత్వాత్ ౧॥ ఉపదేశో వార్థస్య విద్యమానత్వాత్ ౨॥ విధిస్త్వపూర్వత్వాత్స్యాత్ ౩॥ స ప్రాయాత్కర్మ
ధర్మః స్యాత్ ౪॥ వాక్యశేషత్వాత్ ౫॥ తత్ప్రకరణే యత్తత్సంయుక్తమవిప్రతిషేధాత్ ౬॥ తత్ప్రధానే వా తుల్యవత్ప్రసంఖ్యానాదితరస్య తద
ర్థత్వాత్ సమధ్వర్య్వోరేవేతి శేషః। తథా చ ప్రకరణవత్సమాఖ్యాపి బాధితా భవతీతి భావః। నివీతమితి వాక్యేన పురుషాంగత్వం ప్రాప్తం తం బాధిత్వా దుర్బలాభ్యాం
ప్రకరణసమాఖ్యాభ్యాం క్రత్వర్థత్వం సంభవతి। కింతు క్రతావేవ మానుష్యకర్మస్వితి తత్ర మనుష్యాణామిత్యస్య లక్షణాం తదంగమిదం నివీతమిత్యప
రః శంకతే। తదితి। తత్ప్రకరణే। దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే। యదన్వాహార్యదక్షిణాదానాదిసంయుక్తం పఠితం తత్సంయుక్తం తదంగమితి। అవిప్ర
తిషేధాత్। వాక్యప్రకరణయోః తత్రావిరోధాత్। ఉభయమప్యనుగ్రాహ్యం సంభవతి। తత్రాపి అధ్వర్యుసాంకృతే సమాఖ్యాప్యనుగృహీతా భవతీతి భావః।
౬॥ మనుష్యాణామిత్యస్య మనుష్యప్రధానే కర్మణి లక్షణా ముఖ్యార్థే తు క్రతుసంబంధమసహమానః పరః శంకతే। తదితి। తత్ప్రధానే క్రత్వసంబంధే కే
వలమనుష్యప్రధానే ఆవిర్భావాంగం। ప్రకరణస్యాతిబలం తం బాధేవ। కుతః అతుల్యవత్ప్రసంఖ్యానాత్। యథా ఉపవీతం దేవానామిత్యత్ర దేవకర్మణి
దర్శపూర్ణమాసే ఉపకారకస్యాంగత్వం తద్వైపరీత్యేన నివీతం మనుష్యాణామిత్యనేన మనుష్యప్రధానకర్మణి అంగత్వబోధనాత్। ఇతరస్య మనుష్యాణామి
తి షష్ఠ్యంతస్య తదర్థత్వాత్ ప్రకరణాదినిరపేక్షమానుష్యకర్మణః ప్రధానార్థత్వాత్ ౭॥ సిద్ధాంతమాహ। అర్థవాదో వేతి। అర్థవాదః ఉపవ్యయ
త ఇతి విధిశేషః అర్థవాదః అప్రకరణాత్। ఆదిధ్యస్యాప్రకృతత్వాత్। అయం భావః। మనుష్యాణామిత్యేవ శ్రూయతే న తు మనుష్యకర్మణా
మితి। లక్షణాయాం మానాభావ ఇతి ౮॥

ధర్మయోః సోమస్య పేషణం పూష్ణః ప్రపేషణమితి తయోర్విప్రతిషేధాత్ విరోధాత్॥౪౦॥ పూర్వపక్షమాహ। అపి వేతి। అపి వేతి పక్షాంతరద్యోతకం। సద్వి
తీయే సోమాపూషాదావపి పేషణం స్యాత్ (పేషణస్య దేవనిమిత్తత్వాత్ పూషాదేవస దాష్టివమాత్రస్య నిమిత్తత్వాత్। అయం భావః। ఆగ్నేయం చతుర్ధా కరో
తి। తత్ర ఇతరసాపేక్షత్వేన తద్ధితోత్పత్తిర్న స్యాదితి స్థితం। ఇంద్రపీతస్యేత్యత్ర ఇతరసాపేక్షత్వే సమాసో న స్యాదితి స్థితం। ఇహ తు తయోర్దేవర్షయోరథా
వాత్రైవలం పూష్ణః సత్వామాత్రస్య పేషణే కారణత్వాత్ తస్య సత్వాత్ ద్విదేవత్యాపేషణమితి॥౪౧॥ ద్విదేవత్యేపేషణామిత్యత్ర లింగం దర్శయతి। లింగేతి। సో
మాపౌష్ణం చరుం నిర్వపేన్నైవమపిష్టం పశుకామ ఇతి వాక్యేనైవమపిష్టం అర్థపిష్టం। అత్ర పూష్ణోర్ధభాగసత్వాత్ ప్రపేషణకథనం లింగం ద్విదేవత్యేపి పేషణే।
త్రా॥ సన్నిధం విధివాక్యం లింగం కథం భవేదత్రాహ। వచనాదితి। యదిదం వచనం భవేత్ తదా వచనాత్ విరుద్ధవచనాత్ సర్వేషు సోమాపౌష్ణసంబంధిపశుపు
రోడాశచరుషు పేషణం భవేత్ కిం తః తం ప్రతి సంబద్ధేశేన శాస్త్రవత్వాత్ (అశ్రువచనతాత్పర్యాత్॥ న న చరుశబ్దస్య శ్రూయమాణత్వాత్ కథం సర్వేషు
పేషణం తత్రాహ। అర్థాభావాచ్చరుపదార్థవివక్షాయాం అభావాచ్చరౌ చరుమాత్రే పేషణం పేషణాభావః కింతు పశావపి స్యాత్। అతో న పేషణవి

ధర్మవిప్రతిషేధాచ్చ॥౪౦॥ అపి వా సద్వితీయే స్యాత్ దేవనిమిత్తత్వాత్॥౪౧॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౪౨॥ వచనాత్తు సర్వపేషణం తం ప్రతి శాస్త్రవత్వాదర్థా
భావాద్ధి చరావపేషణం భవతి॥౪౩॥ ఏకస్మిన్ వార్థధర్మత్వాదైంద్రాగ్నవదుభయోర్న స్యాదచోదితత్వాత్॥౪౪॥ హేతుమాత్రమదంతత్వం॥౪౫॥ వచ
నం పరం॥౪౬॥ తృతీయస్య తృతీయః పాదః॥ - - -

ధిః కింతు లింగమితి। అంచలం భావః। పేషణవిధివాక్యే చరుముద్దిశ్య విధీయతే ఉత సోమాపౌష్ణముద్దిశ్య ఉత విశిష్టముద్దిశ్య। నాద్యః ఐంద్రం చరుం ఆది
త్యం చరుమితి అత్రాపి తదాపత్తేర్న వృత్తిః। ఐంద్రాపౌష్ణే తదభావాత్ప్రసంగాత్। సోమాపౌష్ణే పశావపి పేషణప్రసంగాచ్చ న వృత్తియుక్తః। విశిష్టో
ద్దేశే వాక్యభేదప్రసంగాత్। తస్మాన్నైవోపేషణవిధాయకం వాక్యం కింతు పశుఫలముద్దిశ్య యాగమాత్రవిధానం। అర్థపేషణం తు పూషాసంబంధేన
ప్రాప్తమనూద్యతే। అత ఏవ లింగమపి॥౪౭॥ సిద్ధాంతమాహ। ఏకస్మిన్నితి। ఏకస్మిన్నేకదేవతాకపశౌ పేషణం అర్థస్య యాగస్య ధర్మత్వాత్ అంగత్వాత్
ఉభయోః సోమాపూష్ణోః యాగాంగత్వానాచోదితత్వాత్ తద్యాగే పేషణం న స్యాత్। ఐంద్రాగ్నవత్। ఐంద్రాగ్నే చ తుర్ధాకరణాభావవత్। అయం భా
వః దేవతాయోః హవిర్భేదేషు నాదిసాంనిరాకేరిష్టిపదాణత్వాద్దేవతార్థత్వాభావాదంగత్వాద్యాగార్థత్వం వాచ్యం। తథా చ కేవలపూషాదేవతాకపశ
వాక్యేన విధానాత్ తత్రైవేతి సిద్ధం॥౪౮॥ నన్విదం తరోవాశేతి దేవతార్థత్వం దర్శయత్యత్రాహ। హేత్వితి। అదంతత్వం హేతుమాత్రం కేవలమర్థవాదః। తా
న వాక్యస్థమితివత్॥౪౯॥ నను నైవమపిష్టమితి లింగస్య కా గతిస్తత్రాహ। వచనమితి। పరం ఉత్కృష్టం వాక్యం వచనం తావదృష్టవిశిష్టకర్మణః అపూర్వస్యప
శుఫలహేతోర్విధాయకం। తృతీయస్య తృతీయః పాదః॥ - - - - - -

సిద్ధాంతమాహ ।ప్రకరణేతి ।ప్రయాజాదివత్ప్రకరణవినియోగస్యావిశేషాత్ విశేషాభావాత్ శ్రుత్వంగం ।ననుజం జఘనమానో౽భ్యాయయాన్మంయుం దక్షి
ణేతూ ఇతి వాక్యేన పురుషప్రాధాన్యం బుధ్యతే తత్ర హాత ద్వ్యుక్తేః క్రతుసంబంధస్య పురుషస్య సంస్కారః దర్శపూర్ణమాసకర్తృపురుషసంస్కారః ప్రవ్య
వతే ।ప్రపోక్షా ప్రాయశ్చిత్తవిపోహవత్ ఇత్యేవం వాక్యేన శ్రూయమాణపురుషప్రాధాన్యం ప్రకరణం హానుగృహీతం భవతీతి భావః ।౧౫॥ నచ పోనైద్వాదశాహపన
ద ఇత్యత్రాపి ప్రకరణబాధో నస్యాదిత్యాహ ।అహాంపపతి ।ద్వాదశాహేన స్వతన్త్రాపకృష్యతే ।ప్రపదేశాత్ ।తస్య ఏవ సాంస్థాస్యాపసద ఇతి శ్రూయతే ఇష్టావేత్రి
శ్రు విశిష్టోపసదం ఆపదిశద్వాదశాహేనస్యతన్త్రాపోనశబ్దస్య పృథక్ నిర్దేశాత్ ।తత్ప్రాప్త్యేవ ప్రకృష్టా భావే అపోనస్యతి పర్యర్థమేవ స్యాదితి భావః ।౧౭॥ దర్శపూ
ర్ణమాసయోః శ్రుతం ।శంయుః వావాస్పతయమబ్రువన్నిత్యుపక్రమ్య ఇతి రాయా ఉపగురవే శతేన యాదేయాన్నిహానత్ సహస్రేణ యాతం యాత్ర
స్యాదప్రవృత్ప్రమాణం యసాపగురతే నిహన్యాదితి అయం నిషేధః క్రత్వర్థః కిం వా పురుషార్థః ఇతి సంశయే ప్రకరణపాఠాత్ క్రత్వర్థ ఇతి బహో పూ
ర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ ।సంశ[illegible]యామితి ।శంయోః శంయుపపదవాక్యస్య నిషేధస్య ప్రకరణాదుత్కర్షస్యాత్ సర్వపరిదానాత్ ప్రాప్నువానాయ గాప
గురతేతి శ్రుతసంబంధిత్వే తదసర్వబ్రాహ్మణపరిగ్రహాత్ ।పూర్వార్ధికరణప్రాప్తావినాపేవాత్మనే ధత్ర ఇతి లఘుః శ్రవణాత్ ।ప్రకరణవిచ్ఛేదఫలకల్ప
ప్రకరణావిశేషాద్వా తద్వ్యుక్తేస్య తత్ఫలం స్యాత్ యోత్రుపవత్ ।౧౮॥ అపదేశాదపకృష్యతే ।౧౯॥ అ॥౭॥ శంయోశ్చ సర్వపరిదానాత్ ॥౧౯॥
అ॥౮॥ ప్రాగపరోధాన్మలవద్వాససః ।౨౦॥ అన్నప్రతిషేధాత్ ॥

నాప్రసంగః ఇహాతుయః అపగురతే ఇతి అపగురణస్యకారణత్వం శతసంవత్సరపరలంతంసరకే యాతనాయాః కారకత్వం ప్రతీయతే హాతుహా
తుమతౌహోర్ణజితి విహితలజ్ః శ్రవణాత్ తథాచాపగురణాభావప్రయోజ్యః యాతనాభావ ఇత్యపి సిద్ధః యాతనాభావః ఫలం క్లృప్తమతః ।
ప్రకరణాదుత్కృష్టోపి న బాధకమితి భావః ॥౧౯॥ దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే తస్మాన్మలవద్వాససా న సంవదేతేతి అయం ప్రతిషేధః క్రత్వర్థః
దర్శపూర్ణమాసాధికవత్ ఏవ ప్రకరణేపాఠాదితి బహోః పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ ।ప్రాగితి ।మలవద్వాససః రజస్వలాయాః ప్రాక్ప్రారంభాత్ప్రా
గివ అపరోధాత్ శాలాతో బహిః కరణాత్ అయం భావః ।కర్మవధ్యే అపరోధ్యే వ తాని స్నానసంవాదః పత్నిపత్న్యోపహతేలూక్త ఇతి కిమంగత్వేన వి
హితః తస్య ప్రతిషేధో వాచ్యః స న సంభవతి ।రజస్వలాయాః ప్రతైహాన్యల్పకాలం భుకాభవతి ।తాముపరుధ్య యజేతేతి తస్యా ఆరంభాత్ పూర్వమేవనిరా
సనకర్మాంగసంవాదప్రాప్త్యభావాదతో౽త్ర సంవాదో రాగప్రాప్తః పురుషార్థతయా నిషిధ్యత ఇతి ॥౨౦॥ ఉక్తాద్ధేహాత్ప్రత్యంతరమాహ అన్నేతి ॥
నాస్యా అన్నం అద్యాదితి అన్నప్రతిషేధాత్ ।అన్నం వై ఘనం తస్య ప్రతిషేధాత్ ।క్రత్వర్థత్వే ప్రసక్తేః రాగప్రాప్తనిషేధ ఏవ వాచ్యః స హి చాంతత్వాపత్తే అయ
ముపి తద్వితి భావః ।అభిఅభిముఖ్యేన అంజనం మెలనమితి వ్యుత్పత్త్యా అభ్యంజనం వైఘునం అభ్యంజనం వా వస్త్రం యా అన్నమితి అన్నశబ్దవ్యాఖ్యా

అశ్రౌతత్వే సాధకాంతరమాహ। విధినేతి। విధినా ఉపశ్రితవిధినా ఉపశ్రావ్యైకవాక్యత్వం సంపద్యత ఇత్యర్థవాదపక్షే అసవిధానీయత్వమనుష్ఠాపమితి ఉపవసథయత ఇ
తి భిన్నవిషయత్వాత్ వాక్యభేదః। నహ్యర్థవాదరూపత్వే ఉపవసథస్య ప్రాకృతత్వం నివర్తతే వాక్యభేదప్రసక్తివ్యాప్తం తత్ప్రసంగం భవతీతి చేదుచ్యతే। యతః నివర్తతే ధర్మో
మనుష్యాణాం అతోఽయం బహుఫలవ్రీహిః ఉపవసథం దేవధర్మః శ్రేష్ఠః అత ఉపవసథయత ఇతి స్తుతిసంభవాత్॥౧౭॥ ఇత ఊర్ధ్వం అష్టసూత్ర్యాః సిపార్థసారథిమి
శ్రప్రం భవతి భిః ఆర్త్వాని భాష్యే అనుపలభ్యానీతి తత్ప్రాప్తిః। జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే ప్రాచీనవంశం కరోతి దేవమనుష్యా దిశో వ్యభజంత ప్రాచీం దేవా దక్షిణా పి
తరః ప్రతీచీం మనుష్యా ఇతి। అత్ర ప్రతీచీం మనుష్యా అభజంతేతి పూర్వవృత్తాంతకథనేన మనుష్యైః ప్రతీచీ దిక్ స్వభాగః కార్య ఇతి విధిః కల్ప్యత ఇతి పూర్వప
క్షే నివీతాధికరణపక్షః సమప్పత్రేర్దా దావ్య ఇత్యాహ। దిగితి। తద్వత్ నివీతాధికరణవత్। అస్య పృథక్సూత్రకరణబీజమాహ। సంబంధస్యార్థత్వాత్। సంబంధస్య
మనుష్యాణాం ప్రతీచీదిక్సంబంధస్య అర్థప్రాప్తత్వాత్ సుఖసాధనత్వాత్। అయం భావః। నివీతకరణస్య దృష్టఫలాభావేనానువాదాసంభవేఽపి మనుష్యా
ణాం పూర్వాహ్ణే సంచరతాం ప్రతీచీదిశం ప్రతిగమనే ఆదిత్యః పృష్ఠభాగ ఇతి ఆదిత్యజనితపీడాభావస్య క్లృప్తత్వాత్ లోకే అనువాదః సంభవతీతి॥౧౮॥
మహాపితృయజ్ఞే శ్రూయతే యత్పరుషి దినం తద్దేవానాం యదంతరా తన్మనుష్యాణాం యత్సమూలం తత్పితౄణాం ఇతి। పరుషి దినం పర్వణి ఛిన్న
మిత్యర్థః। తత్ర ప్రయత్నపూర్వం తన్మనుష్యాణాం అపరుద్ధోర్ధ్వం దేవానాం। అధః పితౄణాం। అర్ధ ఉపమూలం ఛిన్నతి। జ్యోతిష్టోమే ఘృతం దేవానాం మస్తు

విధినా చైకవాక్యత్వాత్॥౧౯॥ దిగ్విభాగశ్చ తద్వత్ సంబంధస్యార్థహేతుత్వాత్॥౨౦॥ అపరుషి దితపూర్ణఘృతవిదగ్ధం చ తద్వత్॥౨౧॥
అకర్మక్రతుసంయోగాత్ నిత్యానువాదస్స్యాత్। విధిర్వా సంయోగాంతరాత్। ఆపోనవత్ పురుషధర్మత్వాత్ తదర్థత్వాత్॥౨౩॥......

పితౄణాం నిష్పక్వం మనుష్యాణాం ఇతి తదుత్తరం నవనీతేనాభ్యంజ్య ఇతి విధినిమస్తు దధిభవం మండం। నిష్పక్వం ఈషద్విలీననవనీతం। దర్శపూర్ణమా
సంవేలాః రోల్బా విదగ్ధః సస్నైబుత్పన్నో ఘోరశ్చ తత్ర సకార్త్స్న్యేయోఽర్ఘ్యః శృతః ససదేవః తస్మాద్విదవా తాదృశం కృతవ ఇతి అత్ర సర్వత్ర తద్వత్ నివీతవత్ పృథక్
ధనఫలం విసురభంగయాన్వలబ్ధేతి। దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే నానృతం వదేదితి శ్రుతం। అయం నిత్యానువాదరూపః ఉత పూర్వవిధిర్వేతి సంశయే
పూర్వపక్షమాహ। అకర్మేతి। క్రతుసంయుక్తం క్రతుప్రకరణపఠితం అకర్మ నానృతం వదేదితి నిషేధవాక్యం నిత్యానువాదరూపం స్యాత్ కుతః సం
యోగాత్ అపనయన సమయపవసతం వదథమణి చరేదిత్యుపదేశేన నిత్యం అన్యత నిషేధస్య ప్రాప్తత్వాత్। సిద్ధాంతమాహ। విధిరితి। విధిరేవాయం
సంయోగాంతరాత్। అర్థక్రియభేదాత్। అపనయన కాలక్రమో విధిః పురుషముద్దిశ్య అయం క్రతుముద్దిశ్యేతి భావః। దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రుతం జంజ
భమానోఽనుబ్రూయాత్ మయి దక్షక్రతూ ఇతి ప్రాణాపానావేవాత్మన్ ధత్త ఇతి। కిమయం మంత్రపాఠః పురుషముద్దిశ్య విధీయతే ఉత క్రతుముద్ది
శ్యేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఆపోనేతి। పురుషధర్మత్వాత్ కేవలపురుషార్థః। తదర్థత్వాత్। వాసస పురుషార్థత్వావగమాత్। తథా చాపోనవత్
యం ధాపోన కజంశ్రవణాద్వా దశైలాపసందానాం ప్రకరణవిచ్ఛేదః తథా జంజభమానోఽనుబ్రూయాదితి పురుషప్రాధాన్యశ్రవణాత్ ప్రకరణాద్బాధ్య ఉభయాం

యథావతోఽశ్వాన్ప్రతిగృహ్ణీయాత్తావతో వారుణాంశ్చతుష్కపాలాన్నిర్వపేదితి విహితం। అత్ర ప్రతిగ్రహో దానం వా తద్విగ్రహేణ అధికరణసంశయే
తి। ఇయమిష్టిః లౌకికే దానే ఉత వైదికదానే ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। దోషాదితి। ఇయమిష్టిర్లౌకికే స్వేచ్ఛాకృతనిమిత్తకదానే స్యాత్। దోషా
త్ దానే న దోషశ్రవణాత్। స వై నం వరుణో గృహ్ణాతీతి వరుణగ్రాహశ్రవణాత్ జలోదరరోగాత్ తాం యది వైదికే వారుణం యవమయం చరుం
నిర్వపేదితి శాస్త్రాత్ తత్ప్రదానే న దోషః స్యాత్ దోషప్రసక్త్యభావాత్ శాస్త్రాత్। శాస్త్రప్రతిపాదితత్వాత్॥౩౪॥ సిద్ధాంతమాహ। అర్థేతి। వరు
ణో వా ఏతం గృహ్ణాతి యోఽశ్వం ప్రతిగృహ్ణాతీతి వాక్యస్యార్థవాదస్య ఉపపాదనాత్ సందిగ్ధత్వాత్। వరుణపాశేన గృహీతస్య పురుషస్య మోచనేనయా
వత్ శ్రేయః తావత్ప్రాప్తం యః అనేన వైదికే దానేతి సాధ్యశబ్దాదర్థవాదస్సార్థకః। తస్మాద్వైదికే ఇయమిష్టిః సంబంధిదానాంగం ప్రతీయతే। యత్తు సంబంధిదా
నాంగత్వకల్పనే పరంపరయా ప్రత్యక్షవత్ప్రయోజకత్వకల్పనాభావ ఇతి లాఘవమితి భావః॥౩౫॥ ఇయమిష్టిః దాతుః ప్రతిగ్రహీతుర్వే
తి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అచోదితమితి। కర్మసు ఉదితదాతృప్రతిగ్రహస్యేత్యర్థః। ప్రకృతే ప్రతిగ్రహీత ఇతి శ్రవణేన దానే నిమిత్తే
అచోదితం అవిహితం అవిధానం కర్మతః ప్రతిగ్రహీతురిష్టిరితి భావః॥౩౬॥ సిద్ధాంతమాహ। సతీతి। సా ఇష్టిర్దాతృతః ఆర్త్విజే జుహ్వ ప్రకరణే యజమానేదా

దోషాత్త్విష్టిర్లౌకికే స్యాత్ శాస్త్రాద్ధి వైదికే న దోషః స్యాత్। అర్థవాదానుపపత్తేః తస్మాద్వైదికే ప్రతిగ్రహే॥౩౫॥ అచోదితం చ కర్మభేదాత్॥౩౬॥ సా
లింగాదార్త్విజే స్యాత్॥౩౦॥ పానవ్యాపచ్చ తద్వత్॥౩౧॥ దోషాత్తు వైదికే స్యాదర్థాద్ధి కారణే వేన న దోషః స్యాత్॥౩౨॥ అ॥౩౪॥ తత్పూర్వత్రాపి విశేషా
త్॥౩౩॥ - - -

తదేతత్ఫలితం స్యాత్। లింగాత్ ప్రయోగాత్ పరవరణాయ యశ్శబ్దమనయది తు ఉపక్రమేదాతు వేదాశ్రవణాల్లింగాత్। ఉపక్రమానుసారేణ యావతోఽశ్వా
న్ప్రతిగృహ్ణీయాదిత్యస్య గ్రాహకత్వమేవ తద్ధర్మకరణమాత్రమితి భావః॥౩౦॥ యః సోమం వమతి యః సోమవామీ స్యాత్ తస్యైవ ఐన్ద్రం సౌమే
న్ద్రం శ్యామాకం చరుం నిర్వపేదితి। ఇయమిష్టిః వైదికే సోమపానే ఉత లౌకికే ఉతేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పానేతి। పానస్య సో
మపానస్య వ్యాపత్ వమనం। తద్వత్। అశ్వప్రతిగ్రహేష్టిపూర్వపక్షవత్॥ లౌకికపానవమన ఇత్యర్థః। తస్మాద్విశేషస్య తత్ర దానం లౌకికం వైదికం
చ సంభవతి అత్ర వమనం లౌకికం వైదికే విశేషాత్॥౩౧॥ సిద్ధాంతమాహ। దోషాదితి। వైదికే వమనే దోషాత్। దోషశ్రవణాత్। ఏవా ఏష ఇంద్రియేణ
వీర్యేణ వ్యృధ్యతే యః సోమం వమతీతి। అర్థాత్ వమనే దోషాత్ సామాన్యమితి వైదికశబ్దప్రసిద్ధఫలాత్ పాయితః లౌకికేన దోషః స్యాదతః ఇయమి
ష్టిర్వైదికే సోమపానవ్యాపత్తౌ॥౩౨॥ పూర్వోక్తదానవ్యాపత్తావపి వమనవత్ విశేషశ్రవణాత్ బుద్ధ్యాం వమనే పి ఇయమిష్టిరితి పూర్వపక్షసూత్రమాహ
తదితి। తత్ పూర్వసంవర్గకార్షాంబుత్విజాం యజమానస్య చ ఇష్టినిమిత్తం॥ అవిశేషాత్॥౩౩॥ - - - - - -

అనారభ్య శ్రూయతే। తస్మాత్సువర్ణం హిరణ్యం భార్యం సువర్ణ ఏవ భవతీతి। అయం పురుషార్థః క్రత్వర్థో వేతి విచారే సిద్ధాంతే నోపక్ర
మతే। అప్రకృతి అప్రకరణే పఠితం సువర్ణధారణం తద్ధర్మః పురుషార్థః। తత్ప్రకరణపఠితే ఫలవిశేషాత్ విలక్షణత్వాత్॥ ౧౮॥ పూర్వపక్షమా
హ। అత్రాపి వేతి। శేషః స్యాత్ క్రతుశేషః స్యాత్। ద్రవ్యత్వాత్। ద్రవ్యదేవతానాం వాచకపదాభావాత్। అయం భావః। యాగస్యైవ సాక్షాత్ఫలజనకత్వం। అత్ర ద్ర
వ్యదేవతాశ్రవణేన ఫలసంబంధాసంభవాదగత్యా క్రత్వంగత్వమితి॥ ౨౦॥ క్రత్వర్థత్వం గుణకర్మత్వేన ప్రధానకర్మత్వేనేత్యాహ। వేదేతి। అథవా ఆధ్వర్యవమితి
సమాఖ్యయా క్రతుర్యజుర్వేదసంయోగాత్ అథవా ర్యుసువర్ణధారణేన సంస్కార్యాదితి తదర్థః॥ ౨౧॥ పక్షాంతరమాహ। ద్రవ్యేతి। ద్రవ్యం క్రతుసం
బద్ధం ఆత్రేయాయ హిరణ్యం దదాతీతి హిరణ్యం తత్పరత్వాత్ శ్రూయమాణం ద్విరణ్యపదస్య తథా చ క్రత్వాఖ్యపదోపక్రమేణ సువర్ణం ధార
ణేన సంస్కార్యాదితి తదర్థ ఇతి భావః॥ ౨౨॥ పూర్వపక్షం దూషయన్ సిద్ధాంతముపసంహరతి। స్యాదితి। ఫలేనైవ సాక్షాత్సంబంధ ఇత్యుక్తేః శాంయనా
చార్యో మనుతే తస్మాత్ ప్రకరణపాఠాభావేన కర్తుర్వాక్యప్రత్యయవాచసంస్కారద్వారా సంభవేన సంస్కృతస్య వినియోగాశ్రవణాత్ పర్ణమయాత్వేజు
హోతి శబ్దవదపి ఖిలేరిత క్రతుసంస్కారకపదాభావాచ్చ సంయోగవత్ప్రాజాపత్యవ్రతానాం ఏతావతా హోనసాంగయుక్తో భవతీతి ఫలసంయోగవత్॥

అప్రకరణే తు తద్ధర్మః తతో విశేషాత్॥ ౧౯॥ ద్రవ్యత్వాత్తు శేషస్స్యాత్॥ ౨౦॥ వేదసంయోగాత్॥ ౨౧॥ ద్రవ్యపరత్వాచ్చ॥ ౨౨॥ స్యాద్వా
సంయోగవత్ఫలేన సంబంధః తస్మాత్ కర్మేతి శాంయనః॥ ౨౩॥ శేషాః ప్రకరణే విశేషాత్సర్వకర్మణాం॥ ౨౪॥ హోమాస్తు వ్యవతిష్ఠేరన్నా
హవనీయసంయోగాత్॥ ౨౫॥ శేషశ్చ సమాఖ్యానాత్॥ ౨౬॥ . . . . . .

కర్మస్యాత్ పురుషార్థరూపః కర్మస్యాత్॥ ౨౩॥ అనారభ్య శ్రూయతే యేన కర్మవిశేషే తేన తత్రతు జయయాభ్యాతానాన్ జుహోతి ... జుహోతీ
తి। రాష్ట్రభృద్భిః ... జుహోతి ... సంజ్ఞకా హోమవిశేషాః ఇమే హోమాః లౌకికే కృష్యాదావపి ఉత వైదిక ఏవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। శేష ఇతి
తేయః। అప్రకరణే అధీతః కర్మణః శేషః సః అవిశేషాత్ లౌకికానాం వైదికానాం చ సర్వకర్మణాం శేషస్స్యాత్॥ ౨౪॥ సిద్ధాంతమాహ। హోమా ఇతి
హోమాస్తు కృత్వా హోమాః క్రతావేవ వ్యవతిష్ఠేరన్ ఆహవనీయసంయోగాత్ హోమత్వావచ్ఛేదేన ఆహవనీయవిధానాత్ లౌకికే తదభావాదితి భావః।
అంగవిధయః సారే ప్రధానవిధిసంకోచే సతి రూపగతిః కరణే షష్ఠేవ ... ఇత్యాదితి చ భావః॥ ౨౫॥ పక్షాంతరమాహ। శేష ఇతి। శేషః ఆధ్వర్య
వకృతే కర్మశేషః సమాఖ్యానాత్। అత్ర వాకోవాక్యేన ఆధ్వర్యవమితి సమాఖ్యానాత్ యదపి కృష్యాది శేషః తదా తత్రార్థద్వారభావాత్ సమాఖ్య
యా ఫలేతేతి భావః॥ ౨౬॥ . . .

సిద్ధాంతమాహ। ముఖ్యాదితి। ముఖ్యాత్ప్రథమాత్ అవదానం ప్రథమోపస్థితేః సర్వప్రాగ్వర్తికాలత్వాత్ ప్రథమోపస్థితపరిత్యాగే మానాభావాదితి భావః।
౨౫॥ దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే చతుర్ధాకరణం ఇదం బ్రహ్మణ ఇదం హోతురిదమధ్వర్యోరిదమగ్నీధ ఇతి ఇదం దానం బహుత్విక్పరిక్ర
యార్థమ్ ఉత భక్షార్థమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। భక్షేతి। వాక్యే భక్షపదాశ్రవణాదానశబ్దః చతుర్ధాకరణం తదా శబ్దేన నివేశః పరిక్రయార్థః॥౨౬॥
ఉత్పత్త్యర్థే సాధకాంతరమాహ। తద్ధితి। తస్య చతుర్ధా నిర్దేశస్య సంస్తవాత్ ఏషా వై దర్శపూర్ణమాసయోర్దక్షిణేతి దక్షిణాత్వేన స్తుతేః దక్షిణాయాః
పరిక్రయార్థత్వం సిద్ధం తథాస్యాపీతి భావః।౨౭॥ సిద్ధాంతమాహ। భక్షేతి। భక్షార్థ ఏష విభాగః శ్రుత ఇత్యనంతరం స్పష్టత్వాభావస్య ద్వయోరితి శేషః।
సమత్వాత్ తుల్యత్వాత్॥ అయం భావః దేవతార్థం పరిగృహీతద్రవ్యస్య దేవతాయై నివేదితత్వేన స్పష్టత్వాభావస్య ద్రవ్యే బహుత్విగ్యజమానయోః తు
ల్యత్వాత్। న చ స్పష్టత్వాభావేన నిర్దేశో ఋత్విక్ష్వసంభవతీతి శక్యతే వక్తుం తులాపురుషదానాదౌ తత్ర స్వస్యాపి ద్రవ్యస్య పరస్వత్వం కల్పయాని వృత్య ధనంజ
మానక ఏకవిభాగస్య దృష్టత్వేన తథాత్రాపి సంభవాదితి॥౨౮॥ దక్షిణాత్వేన సంస్తవాదితి హేతుం నిరస్యతి। వ్యాదిశాదితి। వ్యాదిశాచ్చ తు ద్రవ్యసంప్రదాన
నిర్దేశసామ్యాత్ నిర్దేశస్య దక్షిణాత్వేన స్తుతిః ఏషా వై దర్శపూర్ణమాసయోరవభృథ ఇతివత్ నైతావతా పరిక్రయః సిద్ధ్యతీతి భావః॥౨౯॥ తృతీయస్య చ

ముఖ్యాద్వాపూర్వకాలత్వాత్॥ ౨౫॥ అ॥ భక్షాశ్రయణాద్దానశబ్దః పరిక్రయే ౨౬॥ తత్సంస్తవాచ్చ॥ భక్షార్థో వా ద్రవ్యే సమత్వాత్॥

ర్థ॥ వ్యాదేశాద్దానసంస్తుతిః॥ ౨౯॥ తృతీయస్య చతుర్థః పాదః। ఆజ్యాచ్చ సర్వసంయోగాత్॥ ౧॥ కారణాచ్చ॥ ఏకస్మిన్సమవత్తశబ్దాత్॥ ౩॥ ఆజ్యే

తుర్థః పాదః।౧॥ స్విష్టకృదవదానం సర్వేభ్యో హవిర్భ్య ఇతి పూర్వం సిద్ధత్వాత్ ఆజ్యస్యాపి సర్వహవిరంతఃపాతిత్వాదుపాంశుయాగశేషాద్ధ్రువాజ్యా
దప్యవదేయమితి ప్రాప్తే పూర్వపక్షమాహ ఆజ్యాదితి। స్పష్టార్థః॥౧॥ ఉత్తరం సూత్రాంతరమాహ। కారణాదితి। దేవా వై స్విష్టకృతమబ్రువన్ హవ్యం నో వహేత్యబ్రువతవ
రం వృణై భాగో నోऽస్త్వితి వృణీష్వేత్యబ్రువన్ సోऽబ్రవీత్ ఉత్తరార్ధాదేవ మహ్యం సకృత్సకృదవద్యాదితి యద్దేవతాసంబంధిహవిః శేషావృతః ఉపాంశుయా
గహవిరపి హవిరేవేతి కారణాత్ తస్యాప్యవదానం॥౨॥ హేత్వంతరమాహ। ఏకస్మిన్నితి। ప్రాయణీయేష్ట్యామేకస్మిన్ ఆదిత్యచరురూపే హవిషి సమవ
త్తశబ్దాత్ సమవత్తశబ్దశ్రవణాత్। అయం భావః। ఏకస్మిన్ హవిషి కేవలముపదధతీతి ప్రయోగః। అనేకేభ్యోऽవదానే సముపదధతీతి ప్రయోగః। ప్రా
యణీయే యద్యేకస్మిన్నేవ హవిషి అవదానం తదా ప్రాయణీయే స్విష్టకృదవదానే అగ్నయే స్విష్టకృతే సముపదధతీతి న స్యాత్। కేవలముపదధతీత్యేవ స్యాత్। స
ముపదధతీతి శ్రవణాత్ ధ్రువాజ్యస్యాపి అవదానం సిద్ధ్యతీతి॥౩॥ సాధకాంతరమాహ। ఆజ్యేతి। ఆజ్యేऽపి స్విష్టకృదవదానం కార్యం। అర్థవాదస్య దర్శ
నాత్। అయం భావః। అవదాయావదాయ ధ్రువాం ప్రత్యభిఘారయతి స్విష్టకృతేऽవదాయ న ధ్రువాం ప్రత్యభిఘారయతి స హి తతః పరామాహు
తిం దర్శయత్యేవ ఖలు భవతీతి అర్థవాదేన ధ్రువాయాం స్విష్టకృదవదానాత్ప్రాక్ ప్రత్యభిఘారణాన్ స్విష్టకృదర్థం దర్శయత ఆజ్యావదానం
ధ్రువాజ్యస్య॥౪॥ - - - - -

సిద్ధాంతమాహ । స్వామినశ్శ్రుతి । స్వామినో యజమానస్యైవ ముష్టిః క్రతూంతదర్థత్వాత్ క్రతుర్జన్య ఫలభోక్తృత్వస్య యజమానస్యైవ సత్వాత్ । యజమానేత్ర
తు వైగుణ్యం ఇష్టాపూర్త పరిహార ఏవ ఫలం । యతః వమితి సమ్పత్రే తుం వైగుణ్య దోష పరిహారార్థం నిర్వపేదితి వచనశ్చ తస్యం నిర్వాప కర్మణశ్చ ఏక్యం శ్రూయ
తే అతో యజమానశ్చేవ ఇతి ॥ ౩౧ ॥ సోమపానేనాత్మనః సంస్కారో భవతి స చ యజమానస్యైవ న ఋత్విజాం తేషాం క్రీతత్వాత్ తేషాం న సంస్కారో యజమానే జాతేన భవ
తీతి కథం తే సోమపా నాన్యే భక్షేయు(?) యతః సోమపానమిత్యేతి వాక్యేన ఇదం లింగం యజమానస్యైవేత్యాహ । లింగేతి ॥ ౩౨ ॥ యదాగ్నేయ ఇత్యనేన విహితః పు
రోడాశః కృష్ణః అగ్నయే దేయ ఉతైకదేశ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । సర్వేతి । సర్వస్య పురోడాశస్య ప్రదానం అగ్నయేఽభిలష్టం నిర్వపామీతి గ్రహణేన
నిఖిలస్య తదర్థత్వాత్ ॥ ౩౩ ॥ సిద్ధాంతమాహ । నిరితి । నిష్పృష్ట అవదానం । నిరవదానం । ద్విర్హవిషో అవద్యతీతి విధానాత్ న సర్వహోమః కిం తు శేషస్స్యాత్ ॥ ౩౪ ॥
పూర్వపక్షస్య శంకతే । ఉపాయ ఇతి । ద్విరవదానం ఉపాయః । హవిషః సంస్కారః కల్ప్యతే తథా చ కృత్స్నహోమః కృత్స్నస్య తదర్థత్వాత్ ॥ అగ్న్యర్థత్వాత్ । అయము
భావః । అనేకవారం ద్విర్ద్విరవదాయ హోతవ్యం కృత్స్నం తావతా నకస్యాపి హాకవసవి(?) రోధ ఇతి ॥ ౩౫ ॥ సిద్ధాంతస్తు మతం వచనవ్యవస్థాపయతి । కృతత్వాదితి । కర్మ
ణః హోమస్య సకృత్ కృతత్వాత్ నావృత్తిస్స్యాత్ । న చ ద్రవ్యస్య శిష్టత్వాత్ తదనుసారేణ భూయోగాభ్యాస ఇత్యత్రాహ । ద్రవ్యస్య యాగం ప్రతి గుణభూతత్వా

స్వామినో హా(?) తదర్థత్వాత్ ॥ ౩౬ ॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥ ౩౭ ॥ అ॥ సర్వప్రదానం హవిషస్తదర్థత్వాత్ ॥ ౩౮ ॥ నిరవదానాత్తు శేషస్స్యాత్ ॥ ౩౯ ॥ ఉపాయో వా త
దర్థత్వాత్ ॥ ౪౦ ॥ కృతత్వాత్తు కర్మణః సకృత్స్యాద్ద్రవ్యస్య గుణభూతత్వాత్ ॥ శేషదర్శనాచ్చ ॥ ౪౨ ॥ అప్రయోజకత్వాదేకస్మాత్ క్రియేరన్ శేషస్య గుణ
భూతత్వాత్ ॥ ౪౩ ॥ సంస్కృతత్వాచ్చ ॥ ౪౪ ॥ సర్వేభ్యో వా కారణావిశేషాత్ సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్ ॥ ౪౫ ॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥ ౪౬ ॥ ఏకస్మాచ్చ యథాకామ్యవిశే

త్ నగుణానుసారేణ ప్రధానావృత్తిరితి భావః ॥ ౩౯ ॥ సాధ్యసాధకాంతరమాహ । శేషదర్శనాదితి । శేషకార్యస్య శేషాత్ స్విష్టకృతే వద్యతీతి విధిదర్శనాచ్చ
షు అవశిష్యతే ॥ ౪౦ ॥ దర్శపూర్ణమాసయోః శేషకార్యాణి స్విష్టకృదిడాప్రాశిత్రావదానరూపాణి తాని యావద్ధవిషః కార్యాణి కింవైకస్మాదితి సంశయే పూర్వ
పక్షమాహ । అప్రయోజకత్వాదితి । అప్రయోజకత్వాత్ శేషకార్యం ప్రతి హవిషః ప్రయోజకత్వాత్ ప్రధానయాగప్రయుక్తత్వాద్ధవిషః శేషాత్ స్విష్ట
కృతే అవద్యతీతి శాస్త్రం ఏకస్మాదవదానేపి చరితార్థం ఏతదేకస్మాదవదానం యది శేషకార్యాణాం హవిఃప్రధానం స్యాత్ తదా ప్రతిప్రధానమితి న్యాయ
ప్రాప్తిః తదేవ న శేషకార్యం ప్రత్యంగం హవిః అతః ఏకస్మాదవదానేపి కృతార్థమిత్యాహ । శేషస్య గుణభూతత్వాత్ ॥ ౪౧ ॥ సకృత్ త్వేవం జాతేయుక్తేన శేషకా
ర్యాణాం సంస్కృతం ప్రధానమితి నాపరస్మాదపి కర్తవ్యమిత్యాహ । సమితి ॥ ౪౨ ॥ స్విష్టకృదాద్యవదానం హవిషః ప్రతిపత్తిః సంస్కార ఇతి చ తదర్థే పక్షే మాణి
వంధనం న ఇష్టవత్ స్యాత్ । సిద్ధాంతమాహ । సర్వేభ్య ఇతి । సంస్కారస్య సంస్కారరూపస్య స్విష్టకృదవదానస్య తదర్థత్వాత్ హవిరర్థత్వాత్ । తథా చ హవి
షః ప్రధానత్వేన సంస్కారరూప కారణస్య అవిశేషాత్ సర్వేభ్యో వదానం ప్రతిప్రధానమంగావృత్తిరితి న్యాయాత్ ॥ ౪౩ ॥ సకృత్ స్విష్టకృదవద్యతీతి ప్రాస
వేద్యః అవదానే లింగమిత్యాహ । లింగేతి ॥ ౪౪ ॥ ఏకస్మాదవదానమితి కృత్వా చింతయోభయమధికరణం । ఏకస్మాదవదానపక్షే ఇచ్ఛాద్వైవాన్యాయానాం(?) అన్యత్
వచనం యాము కేవలం స్యాదితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । ఏకస్మాదితి । స్పష్టం ॥ ౪౫ ॥ . . . .

ఇంద్రాయరాద్ధం తరామైంద్రాం రుద్రేరూపాణెంతాపాదిష్టవతా కారా సర్వపృష్ఠేష్టిరావహ్నితా। తస్యానివార్వకాలేష స్సాం పృథకేనివార్వపంక్త్వతాబ్ శ్రుప ణ్యాత్వ
త్వాదావ్యధశకపాలం ఏకం పురోడాశం కృత్వా హోమస్య అయసమత్త పృథకే పృథకే అవరాంయ ప్రధానయాగాః షట్ పాలాంయాం తేతః స్విష్టకృదవదానం ష
డవేరముతేసకృదితి సంశయే దేశభేదాత్ షడవేరమితి పూర్వపక్షే మాహ। ద్రవ్యేతి। ద్రవ్యస్య పురోడాశస్య ఏకత్వేపి కర్మభేదాత్ ప్రధానయాగభేదా
త్ ప్రతికర్మ ప్రతిప్రధానం కర్మ స్విష్టకృదవదానం క్రియేతేతి ॥౧౪॥ సిద్ధాంతమాహ। అవిభాగాత్ శేషస్య పురోడాశస్యైకత్వాత్ సర్వాన్ప్రతి సర్వప్రధానప్ర
తి అవిశిష్టత్వాత్ ఏకత్వాత్ అయం భావః ప్రకృతావాహవిషః అత్ర రాధ్ధణా స్విష్టకృదవదానది శః క్లృప్తః ఇహాపి విషయైకత్వాత్ అవదానం సకృదితి ॥౧౫॥
జ్యోతిష్టోమే ఐంద్రవాయవగ్రహహోమోత్తరం సోమరసస్య ఏకత్వాత్ సకృదేవ భక్షణమితి బహూః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఐంద్రేతి। ఐంద్రవాయ
వే ప్రతికర్మ ప్రతివషట్కారం భక్షః అవచనాత్ ఐంద్రవాయవం భక్షయంతీతి వచనాత్ ॥౧౬॥ పురోడాశవత్ సోమద్రవ్యస్య భక్షణమప్యస్తి న వేతి
సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సోమ ఇతి। సోమే భక్షణం న విద్యతే అవచనాత్ ॥౧౭॥ సిద్ధాంతమాహ। స్యాద్వేతి। భక్షణం స్యాత్ అన్యార్థస్య భక్షస్యార్థ
స్య భక్షాంగస్యేతి యావత్ దర్శనాత్ విధానాత్ అయం భావః ఆశ్విన గ్రహం భక్షమనూద్య సర్వతః పరిహారమాశ్వినమితి క్రమణం విధీయతే ॥

ప్రవృత్తికే త్వేకకర్మభేదాత్ ప్రతికర్మ క్రియేరన్ ॥౧౪॥ అవిభాగాత్తు శేషస్య సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాత్ ॥౧౫॥ ఐంద్రవాయవే తు అవచనాత్ప్రతికర్మ
భక్షః స్యాత్ ॥౧౬॥ సోమే అవచనాద్భక్షో న విద్యతే ॥౧౭॥ స్యాద్వాన్యార్థదర్శనాత్ ॥౧౮॥ వచనాని త్వపూర్వత్వాత్ తస్మాద్యథోపదేశం స్యుః ॥౧౯॥
చమసేషు సమాఖ్యానాత్ సంయోగస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ ॥౨౦॥ తస్మిన్ చాబ్రాహ్మణస్య సోమం ప్రతిషేధతి ॥౨౧॥ - - - - - - -

తయోరభక్షణం న స్యాత్ ప్రమాణవిధానం అర్థకం స్యాత్ ॥౧౯॥ ననుగుణవిధిః నానువాదయో విధిః అప్రవృత్తేః భక్షణవిధిరిత్యత్రాహ। వచనానీతి।
పురస్తాదైంద్రవాయవం భక్షయతి పురస్తాదుత్తరావరణం సర్వతః పరిహారమాశ్వినమితి వచనాని తత్తద్గుణవిశిష్టభక్షవిధాయకాని అ
పూర్వత్వాత్ భక్షణస్యాపూర్వత్వాత్ అప్రాప్తత్వాత్ ॥ తస్మాద్యథావిశిష్టభక్షణం విహితం అతః యథోపదేశం యథావిహితం భక్ష
ణం తథా విధేయమ్ ॥౨౦॥ జ్యోతిష్టోమే హోతృచమసాదిసంజ్ఞకా దశ చమసాః సంతి తేషు చమసినాం భక్షణం నాస్తి ప్రమాణాభావాదితి
బహూః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। చమసేష్వితి। చమసేషు భక్షణమస్తి హోతృచమస ఇతి సమాఖ్యానాత్। సంజ్ఞావత్త్వాత్। సంయోగస్య హోతృ
చమస ఇతి సంజ్ఞాసంబంధస్య తన్నిమిత్తత్వాత్। చమసస్థభక్షణనిమిత్తత్వాత్ ॥ హోత్రా అనేన పాత్రేణ చమ్యతే భక్ష్యత ఇతి హోతృచమస ఇతి
యోగాత్ భక్షణే సతి ఉక్తయోగానుపపత్తేరితి భావః ॥౨౧॥ సాధకాంతరమాహ। తస్మిన్నితి। తస్మిన్ సమాఖ్యయా భక్షణస్య సిద్ధత్వాదేవ అబ్రా
హ్మణస్య క్షత్రియాదేః సోమం సోమభక్షం ప్రతిషేధతి। నిషేధతి। అయం భావః యజమానచమస ఇతి సమాఖ్యయా యజమానస్య క్షత్రియా
దేః సోమభక్షణప్రాప్తౌ రాజన్యం వైశ్యం వా యాజయేత్ స యది సోమం బిభక్షయిషేత్ న్యగ్రోధస్తిమీరాహృత్య తాః సంపిష్య దధన్యున్మృ
జ్య తదస్మై భక్షం ప్రయచ్ఛేత్ న సోమమితి సోమభక్షణనిషేధః సంగచ్ఛతే నిషేధస్య ప్రాప్తిపూర్వకత్వాదితి ॥౨౧॥ - - - - - - -

౩౧

32

సిద్ధాంతమాహ। అశేషత్వాదితి। నైవం స్యాత్ ఉపాంశుయాగశేషస్యావదానం న స్యాత్। అశేషత్వాత్। ఉపాంశుయాగశేషస్యాభావాత్। నను ధ్రువా-
యా వా జుహూశేషో౽స్త్యేవ। సర్వదానాత్। ఉపాంశుయాగార్థం చతురవత్తం జుహోతీత్యనేన ప్రాప్తచతురవత్తస్యైవ సర్వస్యావదానాదశేషతా
సిద్ధాన్నైవ ధ్రువాయాం శేషస్తు అన్యయాగార్థ ఇతి భావః॥౩॥ అశేషత్వమేవ పునరుపపాదయతి। సాధారణ్యాదితి। యద్ధ్రువాయాః పురోడాశో వాగ్నేరె
వనానన్యస్యేత్యాది ధ్రువాయా వా జుహ్వాం విష్టరేవ న స్యాత్ సర్వస్యైవ ఏతదలిజ్ఞాయ గృహ్యతే యద్ధ్రువాయా వా జుహ్వమితి సర్వసాధారణ్యాత్ యద్ధాయ
త్రైకస్యం సాధ్యల్పం బహూనాం మోదనః శ్రుతః తత్రైకస్మిన్ భుఞ్జ్యే అన్యే భుక్తేషు సాధ్యోశేషం న స్వరాం సాయరాతు మహాతిత ధతి భావః॥౪॥ నను జు
హ్వామస్తు శేషః తత్రాహ। అవత్తత్వాదితి। దేవతోద్దేశేన జుహ్వామవత్తత్వాత్ తస్య సర్వస్య చతురవత్తం జుహోతీతి హోమసంయోగాత్ తత్రాపి న శే
షసంభవః॥౫॥ నను ఐంద్రవాయవం గృహ్ణాతీత్యాదివిధినా చమసాదౌ ఏకదేవతోద్దేశేన గ్రహణేపి చమసస్య ద్రవ్యేణ అనువషట్కారే అగ్నిర్యే హూయ
తే తద్వద్విష్ట్వాదవధర్మా అవత్తం న జుహోతీ స్విష్టకృద్భక్షో౽స్త్వితి శంక్యతే। చమసవదితి। చమసద్రవ్యాణాం తం పరిహరతి నేతి। చమసే చోదనావిరో
ధాత్ సోమస్య గృహ్ణాతి వి వ్యేనుల వషట్కరోతీతి చోదనావిరోధాదన్యోద్దేశేనావత్తద్రవ్యేణాన్యస్మై హోమః। ఉపాంశుయాగే తథా న చ చేన్న। అపి చ ఐంద్ర
వాయవం గృహ్ణాతీతి ఆగ్నేయః పురోడాశ ఇతి పద్యైవ లవావిః ప్రకల్పనవద్యాత్ర పరః। న నిఖిలద్రవ్యం హోమసంయుక్తం అల్పం తు జుహోతీతి వచనేన
అశేషత్వాత్తు నైవం స్యాత్ సర్వదానాదశేషతా। సాధారణ్యాన్న ధ్రువాయాం స్యాత్॥ ౬॥ అవత్తత్వాచ్చ జుహ్వాం తస్య చ హోమసంయోగాత్॥ ౭॥ చమ
సవదితి చేత్॥ ౮॥ న చోదనావిరోధాద్ధవిః ప్రకల్పనత్వాచ్చ॥ ౯॥ ఉత్పన్నాధికారాత్ సతి సర్వవచనం॥ ౧౦॥ జాతివిశేషాత్పరం॥ ౧౧॥ అంత్యమనేకార్థే॥ ౧౨॥
సాకంప్రస్థాయీయే స్విష్టకృదితం చ తద్వత్॥ సౌత్రామణ్యాం చ గ్రహేషు॥ ౧౪॥ తద్వచ్ఛేషవచనం॥ ౧౫॥ - - - - - - - -
శేషసద్భావాత్ ఉపాంశుయాజే చ చతురవత్తం జుహోతీతి హోమసంయుక్తమత్రాపి వైషమ్యం॥౯॥ నను సర్వేషాం హవిషాం స్విష్టకృదవద్యతీతి సర్వపదస్య
కాగతిరత్రాహ। ఉత్పన్నేతి। ఉత్పన్నం శేషం అధికృత్య ఉపారాత్। సతి శేషవతి సర్వవచనం। స శేషేభ్యః సర్వేభ్యో హవిర్భ్య ఇత్యర్థః॥౧౦॥ అథ ప్రాయశ్చిత్త
చకాసమవత్త శబ్దప్రయోగో హోతురుక్తః। తదుపపాదయతి। పరం ఉక్తలింగం। అజులిశేషాజ్జ్యేష్ఠకారవ్యసిద్ధి జాతివిశేషాత్ జదన జాతిమా
జుహూజాతిం చ అపేక్ష్య ప్రకృతిస్థశబ్దేన అనువాదః ప్రవృత్తా ప్రయుక్త శబ్ద ఏవాత్ర ప్రయుక్త ఇతి భావః॥౧౧॥ అంత్యమిత్యాహ తుం నిరస్యతి అంత్యమితి।
అంత్యం ఉక్తార్థపాదరూపం లింగం అనేకార్థే ధ్రువాయాః అదిత్యర్థః। అయం భావః స్విష్టకృదుపస్తరణాభిఘారోపఘ్రంతం ధ్రువా జుహ్వస్యవకారమ
స్తి ఉరుది ధ్రువాయాః ప్రత్యభిఘారణం న కుర్యాత్ పాత్ర ధ్రువా జుహ్వాం న స్యాత్ ఉత్తరకార్యం న భవేత్ స్విష్టకృదవదానోత్తరం అగ్రకార్యం నాస్త్యాతో న
పూరణమిత్యర్థవాదతాప్రాప్తమితి॥౧౨॥ సాకంప్రస్థాయీయయాగే స్విష్టకృదిడాదవదానం తద్వత్। ఉపాంశుయాగవచ్ఛేషాభావాత్ ఉవ్వ
తే ఇతి సిద్ధాంతసూత్రం॥౧౩॥ సౌత్రామణ్యాం ఉత్తరే గ్రహే యోగ్రహాన్ జుహోతి [illegible] అత్ర న ఖిలస్య హోమస్య హోమసంయోగాత్
స్విష్టకృదిడే నేతి సిద్ధాంతమాహ సౌత్రామణ్యామితి స్పష్టం॥౧౪॥ అభిషిక్తే న సర్వం జుహోతీతి నిషేధపూర్వకం శేషవచనం తద్వత్ కుంభేవత్ సర్వహోమయుగమ

సమాఖ్యావాకవషట్కారే భూయస్త్వం భక్షకారణం దర్శయతి। హోమేతి। హోమాభిషవాఖ్యాం పంచమీం హోతా। ఉభయం యే హోతుః కేవలమపి భక్షణం। అయము
క్తావః। గ్రావభిరభిషుతవ ఆహావనే రెంవయుతాత్ప్రత్యాం చః పరేత్యసదసి భక్షయంతీతి। అత్రాభిషవహోమయోః వచనాంతరేణ ప్రాప్తత్వాన్నిమిత్తత్వే
న అనర్థక్యం యః। అభిషవహోమ కర్తా స భక్షయేదితి పూర్వం భక్షణమాత్రం విధీయత ఇతి। ౩౩॥ చమసేషు చమసినామేవ భక్షః। ఉత హోమాభిషవ
కర్తుః ఇపేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రతీతి। చమసినాం భక్షస్య చమసే చమసినో భక్షయంతీతి ప్రత్యక్షోపదేశాద్భక్షణే కర్తుః శేషగ్రహో
హాం అవ్యక్తః భక్షయంతీతి సామాన్యతోయత్ర కర్తా తత్రాభిషవాది కర్తా రెలాజ్యః। ౩౪॥ సిద్ధాంతమాహ। స్యాద్వేతి। చమసేష్వితరేషాం భక్షః స్యా
త్। కారణస్య భక్షకారణస్య సమవధానాత్॥ ప్రాప్తత్వాత్॥ ననూక్తం సామాన్యవాధకం విశేషశాస్త్రముత్తాహా। నిర్దేశ ఇతి। సమాఖ్యాకల్పిత చమసి
కర్తృక భక్షణ శాస్త్రేణ కర్తుః చమసిన్యః అనిర్దేశః ప్రాప్తమాత్రం। అధ్వర్యోగ్రవశేదిమాత్రావితప్పితం। తద్వచనత్వాత్తావస్మాత్ర బోధకత్వాత్।
చమసినాం విధిమాత్రం నత్వితరనివర్తకమితి భావః। ౩౫॥ పక్షాంతరమాహ। చమసేతి। చమసే అధ్వర్యుః చమసే। అన్యస్య వషట్కర్తుః దానదర్శ
నాత్ చమసాం చ వసాంధ్వర్యవే ప్రయచ్ఛతి తాన్ సవషట్కర్త్రే ప్రయచ్ఛతీతి దానశ్రవణాత్ దానస్య భక్షార్థత్వాత్॥ ౩౬॥ ఏకస్మిన్ పాత్రే బహూనాం ప్రాప్త

హోమాభిషవాఖ్యాం చ। ౩౭॥ అప్రత్యక్షోపదేశాచ్చమసినామవ్యక్తః శేషః। ౩౮॥ స్యాద్వాకారణభావాత్ అనిర్దేశశ్చమసినాం కర్తుస్తద్వ
వచనత్వాత్॥ ౩౯॥ చమసే చాన్యదర్శనాత్। ౪౦॥ ఏకపాత్రే క్రమాదధ్వర్యుః పూర్వో భక్షయేత్। ౪౧॥ హోతా వా మంత్రవర్ణాత్॥ ౪౨॥
వచనాచ్చ। ౪౩॥ కారణానుపూర్వ్యాచ్చ॥ ౪౪॥ వచనాదనుజ్ఞాతభక్షణం। ౪౫॥ తదుపహూత ఉపహ్వయస్వేత్యనుజ్ఞాపయేల్లింగాత్॥ ౪౬॥ తత్రార్థా

ద్భక్షయంతి కస్తత్ర క్రమ ఇతి విచారే పూర్వపక్షమాహ। ఏకపాత్ర ఇతి। ఏకపాత్రే బహూనాం పానప్రసక్తౌ అధ్వర్యుః పూర్వం భక్షయేత్। క్రమాత్
హోమక్రమస్య అధ్వర్యుసన్నిధానాత్ సన్నిధి సత్త్వే క్రమాణాం పరాభ్యయత్వాత్। ౪౧॥ సిద్ధాంతమాహ। హోతేతి। మంత్రవర్ణాత్ హోతుశ్చిత్పూర్వ
వేహావిరవరవమాశత ఇతి మంత్రలింగాత్। ౪౨॥ వచనాత్ వషట్కర్తుః ప్రథమభక్ష ఇతి వచనాచ్చ హోతుః ప్రాథమ్యం॥ ౪౩॥ పక్షాంతరమాహ। కా
రణేతి। ప్రథమం వషట్కారః పశ్చిద్ధోమ ఇతి కారణక్రమః। యథా కారణక్రమః తథైవ భక్షణక్రమ ఇతి భావః। ౪౪॥ ననుయదుక్తేనసోమః పా
తవ్య ఇతి వచనాదనుజ్ఞాతస్యైవ భక్షణమితి సిద్ధాంతమాహ। వచనాదితి। స్పష్టం। ౪౫॥ ఉపహూత ఉపహ్వయస్వేతి। తల్లింగకమంత్ర సత్త్వాన్నవాకి
కవాకేనేతి సిద్ధాంతమాహ। తదితి। శ్రు। ఉపహూత ఉపహ్వయస్వేత్యత్రోత్తరరూపస్య పూర్వపాఠేపి అగ్నిహోత్రం జుహోతి యవాగూం పచతీత్య
త్రవదర్థక్రమేణ ఉత్తరపఠితం ప్రశ్నవాక్యం పూర్వం ఉత్తరవాక్యమితి సిద్ధాంతమాహ। తత్రేతి। ౪౭॥ సానుజ్ఞా ఏకపాత్రగామేవ సాన్వేషాం తః
షామేవ పరస్పరం కలహప్రసక్తౌ తత్పరిహారార్థత్వాదస్య ఇతి సిద్ధాంతమాహ। తదితి। తదభ్యనుజ్ఞానం। సమవాయాత్। ఏకత్ర భక్షస్య
ప్రాప్తత్వాత్ అభ్యనుజ్ఞయాసర్వేషామేకముత్తయ్యాన్నాధికలాభప్రయుక్తో న కలహ ఇతి భావః॥ ౪౮॥ - - - - - - - - - - - - -

[illegible]

జ్యోతిష్టోమే ప్రైతహోతుశ్చమసః ప్రబ్రహ్మణః ప్రోద్గాతౄణామితి మంత్రే ఉద్గాతౄణాంచమస ఇతి సమాఖ్యాసిద్ధం ఉద్గాతృచమసపానం ఏకస్యబ
హూనాంవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । ఉద్గాత్రితి । ఉద్గాతృచమసమేకః ఉద్గాతైవ భక్షయేత్ శ్రుతిసంయో
గాత్ ఉద్గాతృశబ్దస్య ఉద్గాతృవ్యక్తావేవ శక్తిసంయోగాత్ । బహువచనంతు ప్రయోగభేదేన ఉద్గాతృభేదాత్ ఉద్గాతృవ్యక్తిబహుత్వపరతయా
నేయమితి భావః । అశువ్యక్తిబహుత్వమారాంయ బహువచనస్య అప్రయోజకత్వాత్ బహువచనశ్రుతేః ఉద్గాతృశబ్దస్య తత్ప్రభృతిషు లక్షణాం స్వీ
३३ కృత్య సర్వేషాం ఋత్విజాం పానమితి పక్షాంతరమాహ । సర్వ ఇతి । సర్వసంయోగాత్ ॥ సర్వాన్వయయోగ్యబహువచనసంబంధాద్వా ఏకస్య ॥ ఉ
త్పూర్వక గాయతి ధాతోః స్తోత్రసంబంధిగానకర్తారః ఇతి త్రయాణామిత్యాస్త్రిషు సంభవతి । త్రయశ్చ ఉద్గాతా ప్రస్తోతా ప్రతిహర్తేతి త్రయా
ణాం గ్రహణే స్తోత్రప్రాతిపదికార్థః ప్రతయోయోర్థః శ్రుతిశక్త్యైవ సంభవతీతి పక్షాంతరమాహ । స్తోత్రకారిణ ఇతి । తత్సంయోగాత్ ఉక్తత్రితయసంయోగా
త్ ॥ ౨ ॥ సిద్ధాంతమాహ । సర్వ ఇతి । సర్వేషు బ్రహ్మ స్వేన సహ చత్వారః భక్షయేయుః । వేదసంయోగాత్ ॥ సామవేదప్రతిపాదితకర్మణాం సాకం సంబం
ధాత్ । అయం భావః ఉత్పూర్వక గాయతి ధాతోర్న స్తోత్రగానే శక్తిః కింతు సామవేద్విత్వయభక్తిగానే తత్ర ప్రోద్గాథ శబ్దవ్యవహారాత్ తత్ర తార్త్స్యేక
ఏవ తత్ర బహుత్వస్వంయమోపపత్తేర్న యోగో రూఢ్యా ప్రవృత్తార్థే సంభవతి । అతో గతత్వాల్లక్షణైవ యోజ్యా । తస్యాం యోజ్యాయాం వేదోక్తే
ఉద్గాతృచమసమేకః శ్రుతిసంయోగాత్ ॥ ౨౮ ॥ సర్వే వా సర్వసంయోగాత్ ॥ ౨౯ ॥ స్తోత్రకారిణాం వా తత్సంయోగాద్బహుశ్రుతేః ॥ ౩౦ ॥ సర్వే తు
వేదసంయోగాత్ కారణాదేకదేశే స్యాత్ ॥ ౩౧ ॥ గ్రావస్తుతో భక్షో న విద్యతే అనామ్నానాత్ ॥ ౩౨ ॥ హారియోజనే వా సర్వసంయోగాత్ ॥ ౩౩ ॥ చ
మసినాం వా సన్నిధానాత్ ॥ ౩౪ ॥ సర్వేషాం తు విధిత్వాత్ తదర్థా చమసశ్రుతిః ॥ ౩౫ ॥ వషట్కారాచ్చ భక్షయేత్ ॥ ౩౬ ॥
వేదోక్తకర్మకర్తృత్వరూపశకలసాబంధస్య కర్మకర్తృత్వాపేక్షయాంతరంగత్వాత్ తేనైవ సంబద్ధాశ్చత్వారః పూర్వోక్తాః ఇతి ఉద్గాతృశబ్దస్య కేవలో
ద్గాతరి ప్రయోగస్తు ప్రయోగైకత్వాపాఠే కదేశే కేవలోద్గాతరి కారణాత్ ఉక్తార్థరూపభక్తిగానకర్తృత్వాత్ వ్యవహారస్స్యాత్ ॥ ౩౧ ॥ హోతృగణవదిహాపి చతు
ర్ణాం గ్రావస్తుతః భక్షణం నాస్తీతి పూర్వపక్షమాహ । గ్రావస్తుత ఇతి । స్పష్టం ॥ ౩౨ ॥ సిద్ధాంతమాహ । హారీతి । హారియోజనగ్రహం భక్షయేత్ స చమసాం సేవ
మసినో భక్షయంతు తస్య హారియోజనస్య సర్వ ఏవ లిప్సంతీతి వాక్యే సర్వశబ్దసంయోగాత్ ॥ ౩౩ ॥ సిద్ధాంతమాక్షిపతి చమసినామితి । సర్వపదేన చమ
సినామేవ గ్రహణం । ఉక్తవాక్యే చమసిపదసన్నిధానాత్ ॥ ౩౪ ॥ ఇమం భక్షం దూషయతి । సర్వేషాం త్వితి । సర్వేషాం ప్రకృతయాగసంబంధిత్విజా
త్రస్య సర్వశబ్దేన గ్రహణం । విధిత్వాత్ ॥ సర్వకర్తృక భక్షణస్య విధిత్వాత్ । అయం భావః । భక్షణ మపూర్వం విధయతి తత్ర కర్తాకాంక్షాయాం స
ర్వశబ్దార్థస్య యావత్పురుషసంబంధస్య అన్వయసంభవాచ్చమసిసంఘస్యాపి అన్వయసంభవాత్ ప్రకరణాదరప్రవృత్తపురుషేష్వేవ నిరాకాం
క్షత్వే ప్రకృతచమసిపురుషాం శవిధికల్పనే వాక్యభేదాపత్తేః ప్రకృతపురుషాః పానం కుర్యుః తే చమసిన ఇతి అతోం భక్షణం ప్రకృత సర్వఋత్విక్కర్తృకమి
తి । నను చమసా చమసినో భక్షయంతీతి తత్సంనిధాపాఠః కిము తదర్థమత్రాహ । తదర్థా హారియోజనభక్షస్తు తదర్థా చమస శ్రుతిః చమసభక్షణే తత వా
క్య శ్రుతిః స్తుతిరిద్ధం చమసాం చమసిన ఏవ భక్షయంతి హారియోజనం సర్వే భక్షయంతు తతః శ్రేష్ఠమితి ॥ ౩౫ ॥ సమాఖ్యైవ భక్షే హేనిమిత్తం న కింతు వషట్కా

బ్రాహ్మణా ఇతి। రాజన్యచమసేపి దశ బ్రాహ్మణా ఏవ తుల్యశబ్దత్వాత్ దశస్వపి చమసేషు బ్రాహ్మణా ఇత్యేకజాతీయశబ్దవత్త్వాత్॥ అయం భావః అభక్షణో
వాక్యభేదో విధాయకత్వే సంభవతి ఏకస్యానువాదకత్వే కల్పనము స్యాద్యుక్తం। శతం బ్రాహ్మణా ఇతి శతమనూద్య బ్రాహ్మణా ఇతి విధిః బ్రాహ్మణానాం విధానే
పి చమసేషు సర్వసాధిసంఖ్యాం రూపిశతసంఖ్యాపూరణం మాభూదిత్యేతదర్థం దశదశేతి। యమవిధిసంభవాదేకజాతీయా ఏవ శతమపోరా
జనహం చమసేపి దశ బ్రాహ్మణా ఇతి సిద్ధమితి॥౫॥ తృతీయస్య పంచమః పాదః॥౦॥ యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి న స పాపం శ్లోకం శృణోతీతి అ
నారభ్య శ్రుతా పర్ణతా ప్రకృతౌ నికేశత ఆత వికృతావేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సర్వార్థమితి। స్పష్టం॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। ప్రకృతావితి। ప్రకృతౌ ద
ర్శపూర్ణమాసయోః ఏవ। అద్విరుక్తత్వాత్। వికృతావతిదేశశాస్త్రేణ ఏకదా ఉక్తవచనేన నైకదేతి సర్వార్థత్వే ద్విరుక్తతా స్యాదితి భావః॥౨॥ అనారభ్యవచనే విక్ర
తౌ పర్ణమయీత్వప్రాప్తౌ అతిదేశవచనతద్భిన్నప్రాకృతధర్మాణాం ప్రాపంయుత్తేన ద్విరుక్తిరిత్యాహ। తదితి। ప్రాప్తే ఉక్తవచనేన వికృతావపి ప్రాప్తౌ॥౩॥ న
న్వేవం చోదకశాస్త్రాదనారభ్యశాస్త్రం యది బలవత్ తదా తేన శాస్త్రేణ పర్ణమయీత్వరూపవైకృతధర్మప్రాప్తౌ గ్రహం మే భవత్ చోదకశాస్త్రం సర్వ
మనాకాంక్షం స్యాత్ న చేష్టాపత్తిః ప్రయాజే ప్రయాజే కృష్ణలం జుహోతీతి ప్రాకృతప్రయాజదర్శనాదితి సిద్ధాంతే శంకతే। దర్శనాదితి। వికృతౌ ప్రయా
జాదిదర్శనాత్॥౪॥ ఉక్తాం శంకాం నివారయతి పూర్వపక్షీ। నేతి। అనారభ్యశాస్త్రేణ చోదకశాస్త్రం అనాకాంక్షం న పర్ణమయీ జుహూర్భవతి
చోదనాయా ఏకార్థ్యాత్ ఏకస్య పర్ణమయీత్వమాత్రస్య విధానాత్। యది పర్ణమయీత్వం చోదకశాస్త్రేణ ప్రాప్తం జుహ్వామ్ ఉద్దిశ్య తథా చ జు

సర్వార్థప్రకరణాత్॥౧॥ ప్రకృతౌ వా ద్విరుక్తత్వాత్॥౨॥ తద్వర్జం తు వచనప్రాప్తే॥౩॥ దర్శనాదితి చేత్॥౪॥ న చోదనైకార్థ్యాత్॥౫॥ ఉత్పత్తిరితి
చేత్। న తుల్యత్వాత్॥౬॥ చోదనార్థకార్త్స్న్యాత్తు ముఖ్యవిప్రతిషేధాత్ప్రకృతౌ॥౭॥ ప్రకరణవిశేషాత్తు వికృతౌ విరోధి స్యాత్॥౮॥=

వయా ప్రాప్త్యర్థం చోదకశాస్త్రం సాకాంక్షమితి భావః॥౫॥ పునః సిద్ధాంత్యాశంకతే। ఉత్పత్తిరితి। ఉత్పత్తిః జుహ్వా ఉత్పత్తిరపి అనారభ్యాధీతేతి శేషః। తస్యై
వంరూపాః స్రుచో భవంతీతి స్రుచాం ప్రాప్త్యా పర్ణమయీ జుహూరితి విశేషవిధిః తథా చ జుహ్వాః ప్రాప్త్యర్థం న చోదకాకాంక్షేతి భావః॥౬॥ న చో
దకసాపేక్షా నాస్తీతి న తుల్యత్వాత్ తుల్యత్వాచ్చ కపదఘటితత్వాత్। అయం భావః। యస్యైవంరూపాః స్రుచో భవంతీతి ప్రథమం స్రుక్ప్రాప్తిర్వా
క్యసాన సంభవతి ఏవంరూపా ఇతి పూర్వస్య ప్రనిర్దేశాత్ అతః చోదకశాస్త్రాదేవ జుహ్వా ప్రాప్తిరితి॥౭॥ చరమసిద్ధాంతమాహ। చోదనేతి। ప్ర
కృత్యర్థః ప్రకృతిమాత్రార్థః అయం విధిః వికృతౌ చోదనార్థకార్త్స్న్యాత్ కృష్ణధర్మాణామేవ చోదకేన ప్రాప్తేః పర్ణతాయా అపి ప్రాప్తత్వేన ము
ఖ్యస్యానారభ్యపఠితశాస్త్రస్య విప్రతిషేధాదాకాంక్షాభావాత్। యద్యపి అనారభ్యశాస్త్రం ప్రత్యక్షం చోదకమానుమానికం విలంబేన ప్రవర్తతే త
థాపి ఉక్తయుక్త్యా జుహ్వాః ప్రాప్త్యర్థం ప్రత్యక్షశాస్త్రాత్ పూర్వమేవ ప్రవృత్తిరంగీకార్యా జుహ్వాః ప్రాప్తిరేవ యామేవ పర్ణతాయా అపి ప్రాప్తేః ప్ర
త్యక్షశాస్త్రమేవ నిరాకాంక్షమితి భావః॥౮॥ అనారభ్యశ్రుతం సప్తదశసామిధేనీరనువాహేతి ఇదం పూర్వన్యాయేన ప్రకృతౌ పాంచదశ్యేన సహ వికల్పేన ని
శత ఇతి బహుః పూర్వపక్షే। సిద్ధాంతమాహ। ప్రకరణేతి। ప్రకరణే దర్శపూర్ణమాసప్రకరణే విశేషాత్॥ పంచదశ సామిధేనీరనువాహేతి విశేషాత్ విరో
ధి పాంచదశ్యవిరోధి సాప్తదశ్యం వికృతౌ స్యాత్ ప్రకరణసహాకృతపాంచదశ్యపక్షేపి ప్రకృతౌ బాధాసంభవాదితి భావః॥ . . . - - - - - -

జ్యోతిష్టోమే బహుత్వగ్రహప్రచారే యజమానస్య యాజ్యానాం ప్రవృత్తి హోతారేత ద్యజేతి । స్వయం వా నిషద్య యజేతీతి । అత్ర హేతుః యాజ్యాపనయే యు
దాహృత్య యజతి తదా యజమానస్య భక్షోస్తి న వేతి తత్ర పూర్వపక్షమాహ । ప్రో జైవేతి వచనేన హేతుః యాజ్యాపనయే పి భక్షో నాపనతః ప్రవరవత్ ।
యథా హోతారం తద్వృణే ఇతి శ్రుతయాజ్యార్థవరణాయా యాజ్యాపనయే పి నాపైతి । తద్వత్ । ౨౩ ॥ సిద్ధాంతమాహ । యష్టుర్వా కారణస్య వషట్కారకత్వ
రూపస్యాగమాత్ । ౨౪ ॥ ప్రవరద్దృష్టాంతో విషమ ఇత్యాహ । ప్రవృత్తత్వాదితి । ప్రవరస్య వరణస్య ప్రవృత్తత్వాత్ పూర్వమేవ కృతత్వాత్ తస్యాపాయాభావాన్నాసం

3४ భవతి । అయం భావః । సర్వయాజ్యార్థహేతుః తంత్రేణ హేతువరణం తస్య ధీ ఏక యాజ్యాపనయే పి యాజ్యాంతరాభావే వరణస్య పూర్వమేవ కృత
త్వాదితి ॥ ౨౫ ॥ జ్యోతిష్టోమే రాజన్యవైశ్యకర్తృకే కేచిద్విశేషః శ్రూయతే యది రాజన్యం వైశ్యం వా యాజయేత్ స యది సోమం బిభక్షయిషేత్ న్య
గ్రోధస్తిభీరాహృత్య తాః సంపిష్య దధన్యున్మృజ్య తమస్మై భక్షం ప్రయచ్ఛేన్న సోమమితి । అనేన ప్రాప్యమాణ ద్రవ్యం భక్షవికారః ఇజ్యావికారో వేతి సంశ
యే పూర్వపక్షమాహ । ఫలేతి । ఫలచమసః ఉక్తప్రకారః నైమిత్తికం రాజన్యాదికర్తృకత్వరూపనిమిత్తప్రాప్తః భక్షవికారః శ్రుతిసంయోగాత్

34

బిభక్షయిషేదితి తస్మై భక్షం ప్రయచ్ఛేదితి శ్రవణాత్ ॥ ౨౬ ॥ సిద్ధాంతమాహ । ఇజ్యేతి । ఇజ్యావికారః హోమద్రవ్యవికారః సంస్కారస్య హోమశేష
ప్రతిపత్తిసంస్కారస్య తదర్థత్వాద్ద్రవ్యమశేషార్థత్వాత్ హోమం వినా హోమశేషత్వాసంభవాత్ పురుషార్థభక్షణస్య విధ్యభావాత్ బిభక్షయిషే

యాజ్యాపనయేనాపనయో భక్షః ప్రవరవత్ । ౨౭ ॥ యష్టుః కారణాగమాత్ । ౨౮ ॥ ప్రవృత్తత్వాత్ప్రవరస్యానపాయః ॥ ౨౯ ॥ ఫలచమసో నైమి
త్తికో భక్షవికారః శ్రుతిసంయోగాత్ । ౩౦ ॥ ఇజ్యావికారో వా సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్ ॥ ౩౧ ॥ హోమాత్ ॥ ౩౨ ॥ చమసైశ్చ తుల్యకాలత్వా
త్ ॥ ౩౩ ॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥ ౩౪ ॥ అనుప్రసర్పిషు సామాన్యాత్ ॥ ౩౫ ॥ బ్రాహ్మణానాం వా తుల్యశబ్దత్వాత్ ॥ ౩౬ ॥ ఇతి పంచమః పాదః ॥

హేదితి సహోమశేషం బిభక్షయిషేదితి తదర్థత యాహోమాద్యభిమేవేదం ద్రవ్యమితి భావః । ౩౧ ॥ కిం చ అన్యాం చమసాన్ జుహ్వతి తైస్సహ దర్శతరుణో ఏన
ఆహవానీయే జుహోతీతి ఫలచమసస్య హోమముక్త్వా దర్శతరుణస్య గుణత్వేన విధానాదపి హోమసిద్ధిరిత్యాహ । హోమాదితి । హోమానువాదాదిత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥
అపి చ యదాన్యాంశ్చమసానున్నయంతి అథైతం చమసమున్నయంతీతి హోమసాధనచమసైస్సహోన్నయనకథనమపి హోమసత్వే గమకమిత్యాహ । చ
మసైరితి । తుల్యకాలత్వాత్ । ఉభయోరున్నయనస్యైకకాలత్వాత్ ॥ ౩౩ ॥ లింగస్య తస్మై భక్షం ప్రయచ్ఛేన్న సోమమితి సోమనిషేధరూపస్య దర్శనాత్ సో
మనిషేధపూర్వకేణాస్య ద్రవ్యవిధానేన సోమస్థానీయత్వం గమ్యతే సోమస్య తు హుతశేషస్యైవ భక్షణాదస్యాపి తథాత్వం సిద్ధమితి భావః ॥ ౩౪ ॥ రాజ
సూయే దశపేయనామకం సోమవికారోస్తి । యాగః । తత్ర శతం బ్రాహ్మణాః సోమాన్ భక్షయంతి దశదశైకం చమసమనుసర్పంతీతి తత్ర భక్షయిత్రా యస్య
వ అధికారాత్ రాజన్యవైశ్యయోః రాజన్యబ్రాహ్మణా వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । అన్వితి । అనుప్రసర్పిషు రాజన్యవైశ్యా సానుసర్పిషు దశరా
జస్యైః । సామాన్యాత్ ఏకజాతీయత్వలాభాత్ । అయం భావః । ప్రకృతితః చమసభక్షణం భక్షణే చ ఏకజాతీయకర్తృకత్వం చ ప్రాప్తం సంఖ్యావిశేషశ్చ
ప్రాప్తః । తత్ర దశ దశ ఏకమనేన ప్రాకృతసంఖ్యాబాధేపి ఏకజాతీయకర్తృకత్వబాధకం న కించిద్వచనమస్తి । న చ శతం బ్రాహ్మణా ఇతి వచనం బాధకమితి శక్యం । ద
శపేయే దశదశవిధా శతమిత్యనువాదమాత్రం అతుమ బ్రాహ్మణానాం బహుత్వాత్ సృష్టిప్రాయమేన బ్రాహ్మణభక్షణాభావపర ఇతి ॥ ౩౬ ॥ సిద్ధాంతమాహ ॥

జ్యోతిష్టోమే అగ్నీషోమీయః సవనీయ అనూబంధ్యశ్చేతి పశుత్రయం। తత్సన్నిధావేవ పశుధర్మా ఆమ్నాతాః అతః జ్యోతిష్టోమప్రకరణావిశే
షాత్ త్రయాణాం పశుధర్మా ఇతి పూర్వపక్షమూహ్య। తులావ్ ఇతి। పశువిధిః పశ్వంగవిధిః శేషం స్పష్టం। అవనసు సర్వే పశ్వర్థాః పశుధర్మాః కింతు
సవనీయపశ్వర్థాః చతుర్థే స్యాత్ ఆగ్నేయః పశురగ్నిష్టోమ ఆలభేత ఇతి సవనీయపశూత్పత్తివాక్యం సౌమ్యతత్ర
యః సన్నిధానాదగ్నీషోమీయం పశుమాలభేత ఇతి। అవభృథాదూర్ధ్వం మైత్రావరుణీం గాం వశామనూబంధ్యామాలభేత ఇతి। తేషాం మధ్యే అ
గ్నీషోమీయపశూత్పత్తివాక్యసమీపే పశుధర్మామ్నానాత్ తస్యైవావాంతరప్రకరణం యుక్తం। అవాంతరప్రకరణేన మహాప్రకరణబాధాదభిక్రమణ
స్య ప్రయాజార్థత్వవత్ సవనీయార్థత్వమపి తావ్యాశంకాయామిమం పక్షం నిరస్యతి। స్థానాదితి। స్థానాత్ అగ్నీషోమీయాంగస్థానాత్ ప్రా
వణస్య చ అగ్నీషోమీయస్యాపి అంగంభావః। ఉభయథావాంతరప్రకరణాత్ సవనీయాంగత్వం తథా స ఏష ఉపవసథే ఉభయం ద్విదేవత్యం పశు
కాలభేత ఇతి వచనేన చతుర్థదినే అగ్నీషోమీయయాగః। తత్సన్నిధౌ పశుధర్మపాఠాత్ స్థానక్రమేణ తదంగత్వమపి తస్య ఉభయార్థాః
పశుధర్మా ఇతి। (౧౫) సిద్ధాంతమారభతే। వ్యా ఇతి। తు ఇతి సిద్ధాంతజ్ఞాపకం। ఏకేషాం శాఖినాం శాఖాయాం శ్వః సుత్యాయాం ఆశ్వినం గ్రహం
గృహీత్వా త్రివృతా యూపం పరివీయాగ్నేయం పశుముపాకరోతీతి శ్రుతం ఇదం సవనీయపశూత్పత్తివాక్యం। అనుతస్యామేవ శాఖాయాం

తులావస్సు విషాం పశువిధిః ప్రకరణావిశేషాత్ (౧౮) స్థానాచ్చ పూర్వవత్ (౧౯) శ్వస్త్వేకేషాం తత్ర ప్రాక్ శ్రుతిర్గుణార్థా

ర్థా (౨౦) నోత్పత్తిస్థస్య కాలవిధిరితి చేత్ (౨౧) నైకదేశత్వాత్ (౨౨) అర్థేనేతి చేత్ (౨౩) నాశ్రుతిప్రతిషేధాత్ (౨౪)

చతుర్థదివసే ఆగ్నేయం పశుమాలభేత ఇతి శ్రూయతే తత్ సకాగతిరత్రావాంతర। తస్యాం శాఖాయాం ప్రాక్ చతుర్థదివసాత్ శ్రుతిః। అత్ర వాక్య
శ్రవణం గుణార్థం। అంగవిధానార్థం। వృథా అంగవిధానార్థమితి చేదిష్టం। ఆగ్నేయః పశురగ్నిష్టోమ ఆలభేత। ఐంద్రాగ్నః పశురుక్థ్య ఐంద్రో
వృష్ణిః షోడశిని సారస్వతీ మేషీ అతిరాత్రే ఇతి। ఉత్తరసంస్థాసాధారణపశూనాం చతుర్థదినే ప్రతిపాదనాత్ తత్ర వయం ధాతైః మత్స్యా విదహో జన
మవధూనోతి ఏవం వా ఏతత్ప్రజాయమానాజ్జనమవమానత ఇతి। అస్యార్థః। యథా జలచరో మత్స్యః అవదితః స్వవిరోధి జనం స్థితి జ్ఞానశూ
న్యః స్వప్రేక్షకజనం అవధునుతే ఇత్యోగతో నావేతి సంశయోత్పత్తిపూర్వకం తిరస్కరోతి। ఏవం ఏతే పశవః అప్రజ్ఞాయమానా స్వవినియోగస్థాన
మజానంతః జనం స్వవినియోజనకర్తారం బుద్ధిజం అవమానతః తిరస్కుర్వంతీతి లాజజ్ఞానే దోషమభిధాయ ఏభిః సవనాని కథం పశుమంతి తత
త్రైవ ప్రశ్నవాక్యం। ఏకేన పశునా సర్వాణి సవనాని కథం పశుమంతి భవేయురితి ప్రశ్నార్థః। తదుత్తరం ఉపయూప్రాతఃసవనే ప్రచరతి పురో
డాశేన మాధ్యందినే సవనే అంగైః తృతీయసవన ఇతి ప్రచారవిప్రకర్షవిధిః। తదిష్టం ఆశ్వినం గ్రహం గృహీత్వేతి పంచమదినశ్రుతేన వాక్యేన ఉత్పన్నకర్మ
ణ ఆగ్నేయః పశురాలభేత ఇత్యనువాదో నిందార్థం నిందయా ప్రశ్నవాక్యోద్భితః తతః ప్రచారవిప్రకర్షవిధిః। తదిష్టం ఆశ్వినం గ్రహం గృహీత్వేతి
పంచమదినశ్రుతేన వాక్యేనోత్పన్నకర్మణ ఆగ్నేయః పశురాలభేత ఇత్యనువాదో నిందార్థం నిందయా ప్రశ్నవాక్యోద్భితః తతః ప్రచారవిప్ర

దర్శపూర్ణమాససన్నిధావేవ శ్రూయతే। గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదితి ప్రకృతౌ చమసేన ప్రణయనస్య అవరుద్ధత్వాత్ పూర్వన్యాయేన
వికృతావితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ నైమిత్తికమితి। నైమిత్తికం గోదోహనం ప్రకృతావేవ నివిశతే తద్వికారః సన్ చమసబాధకః సన్। సంయోగస్య
పశుకామ ఇతి పదసంబంధరూపస్య విశేషాత్ పూర్వోక్తసాప్తదశ్యాపేక్షయా విశేషాత్। అయంభావః। చమసస్య గోదోహనం చేత్యుభయమ్
దర్శపూర్ణమాససన్నిధౌ పఠితం తుల్యం। తథాపి చమసశాస్త్రం సామాన్యం పశుకామేతరప్రయోగే సావకాశమిదం విశేషం నిరవకాశం సత్
ప్రబలమతః చమసస్య గోదోహనేన బాధసంభవాత్ ప్రకృతావేవ నివిశత ఇతి॥౧౦॥ అగ్నయే పవమానాయ అగ్నయే పావకాయేత్యాదివాక్యైః
పవమానేష్టివిధానాత్ తత్సన్నిధావసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాదధీతేతి శ్రుతమాధానం పవమానేష్ట్యంగం సన్నిధిపాఠాదితి పూర్వపక్షేమాహ ఇష్టీ
తి॥౧౧॥ సిద్ధాంతమాహ। న చేతి। తాసాం పవమానేష్టీనాం తదర్థత్వాత్ అగ్నిసంస్కారార్థత్వాత్ నాధానమిష్ట్యంగం। అయంభావః। అగ్నీనా
మిష్ట్యర్థత్వే ఆధానం పవమానేష్ట్యంగం భవేత్। తదేవ న ఇష్టీనాం ఫలాశ్రవణేన ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదంగమితి న్యాయప్రసరాత్ తాం తు ఆ
ధానపవమానేష్ట్యోరగ్న్యర్థత్వం అగ్నీనాం చ నిఖిలక్రత్వర్థమితి॥౧౨॥ జరతి వాపి ష ఆహితాగ్నిః సంవత్సరస్య పరస్తాదేతాని హవీంషి సంవ

నైమిత్తికం తు ప్రకృతౌ తద్వికారః సంయోగవిశేషాత్॥౧౦॥ ఇష్ట్యర్థమగ్న్యాధేయం ప్రకరణాత్॥౧౧॥ న వా తాసాం తదర్థత్వాత్॥౧౨॥
లింగదర్శనాచ్చ॥౧౩॥ తత్ప్రకృత్యర్థం యథాఽన్యేఽనారంభవాదాః॥౧౪॥ సర్వార్థం వాఽధానస్య స్వకాలత్వాత్॥౧౫॥ తాసామగ్నిః ప్రకృతితః।
ప్రయాజవత్॥౧౬॥ న తాసాం తదర్థత్వాత్॥౧౭॥ ....

త్సరే నిర్వపేత్ తే నైష న జరతి తత ఇష్టీనామగ్న్యర్థత్వే లింగమాహ। లింగేతి॥౧౩॥ ఆధానం ప్రకృత్యర్థం పర్ణమయీవన్న్యాయాదితి పూర్వపక్షే
మాహ। తదితి। తత్ ఆధానం శేషం స్పష్టం॥౧౪॥ సిద్ధాంతమాహ। సర్వేతి। సర్వార్థః అగ్నిద్వారా సర్వక్రత్వర్థః స్వకాలత్వాత్ వసంతబ్రాహ్మణరూ
పకాలస్య స్వాతంత్ర్యేణ విధానాత్। అయంభావః। దర్శపూర్ణమాసాంగత్వే ప్రధానస్యైవ యః కాలః దర్శపూర్ణమాసావేవ తదంగానాం కాలః
న స్వతంత్రః కాలః అంగానాం ఇహ తు స్వతంత్రః కాలః శ్రూయతే అత ఆధానే కేవలాగ్న్యర్థతే నైతత్ క్రత్వాగ్నీనాం సర్వక్రత్వర్థత్వం యదాహవ
నీయే జుహోతీతి వాక్యేనేతి॥౧౫॥ పవమానేష్టిషు పవమానేష్టిసంస్కృతా అగ్నయః అపేక్షితాః ఇతి పూర్వపక్షమాహ। తాసామితి। తాసాం పవమా
నేష్టీనాం అగ్నిహోత్రాద్యర్థః అగ్నిః ప్రకృతితో దర్శపూర్ణమాసాదతిదిశ్యతే ప్రయాజాదివత్। ప్రకృతౌ సంస్కృతాగ్నిసత్త్వాత్ అత్రాపి తద్ధి
తి భావః। సిద్ధాంతమాహ। న వేతి। న తత్ర పవమానేష్టిసంస్కృతోఽగ్నిః ఇష్టీనాం తదర్థత్వాత్ అగ్న్యర్థత్వాత్। యది పవమానేష్ట్యా తత్సంస్కృతాగ్న్య
పేక్షా పూర్వం పవమానేష్టిః కార్యా। తత్రాపి అగ్న్యపేక్షాయాం తత్పూర్వమిష్టిరిత్యనవస్థాభయేన యత్కించిదసంస్కృతాగ్నావిశ్రామః కార్యః అగ్నేస్త్రి
రయమాణః ప్రథమత ఏవ క్రియత ఇతి భావః॥౧౭॥

పునః పూర్వపక్షీ స్వకీయం బాలయతి । తేనేతి । తేన చ ప్రాప్తుచారేణోత్కర్షేణ ఉత్కృష్టస్య కాలవిధిః ఆశ్వినం గ్రహం గృహీత్వేతి వాక్యం । అయం భావః । ప్రధాన
స్యోత్కర్షే ప్రాతస్సవనే అంగానామయం పాకరణాదీనామపి ఉత్కర్షే ప్రాతస్సవనే కుత్ర కర్తవ్యమితి విశేషజిజ్ఞాసాయాం ఆశ్వినగ్రహం గ్రహణోత్తరమితి విశేషకాల
విధ్యర్థః । ఉత్పత్తివాక్యమాగ్నేయః పశురిత్యేవేతి పునరవాంతరప్రకరణే సిద్ధమితి సవనం రూపాధ్యాపితేతి ధర్మాః ఇతి ॥౧౧॥ ఇమం పక్షం సిద్ధాంతీ దూషయతి । ఉ
క్తేతి । న కాలవిధిసంభవః । ఉత్కర్షస్యైకదేశత్వాత్ వపాప్రచారమాత్రోత్కర్షాత్ । అయం భావః । ౧వంది చ తదర్థదినవాక్యం ఉత్తత్ర వాక్యం తదా అంగాన్యపి చతు
ర్థదినపఠితాని ఉపాకరణాదీని పునః కాలాకాంక్షాశూన్యాని నచ వపాప్రచారోత్కర్షాదుపాకరణోత్కర్షః తదాదివాభిసంఖ్యం ధాత్రాదంతముపకర్షస్యా
దితి పంచమేవేష్టమాణత్వేన ప్రాప్త్యా వా వపాప్రచారాదృత్కర్ష ఏవ భవేన్నత తత్పూర్వతనానాముత్కర్షః సంభవతి యేనైతేషాం కాలాకాంక్షా స్యాదితి ॥౧౨॥
నను ముష్టినాపిధాయ వపోద్ధరణమాసీత వపామాదితి శ్రవణాత్ న వపాపూర్వదినే వపోద్ధరణం ముష్టినాపిధాయాసీన ఉత్తరదినే తావత్కాలపర్యం
తం సద్యతమితి కేవలత్వాత్ రవివారాదిరపాంతః అతుల్యార్థసిద్ధిః పూర్వాంగోత్కర్ష ఇతి పూర్వపక్ష్యాశంకతే । అర్థేనేతి । ఉత్కర్షః పూర్వాంగానామితి పూర
శయం ॥౧౩॥ సిద్ధాంతీ సమాధత్తే । నేతి । నోక్తప్రయుక్తాంగానాం గ్రూత్కర్ష ఇతి పూర్వపద్ధతి ఉత్కర్షః । అశ్రుతి విప్రతిషేధాత్ । తృణముష్టినాపనయను
ష్టినావార్య ధానే పి ఉక్తశ్రుత్యవిరోధాత్ తత్సంబద్ధాశ్వినం గ్రహం గృహీత్వేతి సవనీయోత్పత్తివిధిః తత్సన్నిధావంగపాఠాభావేన సవనీయావాంతరప్రకర
స్థానాత్తు పూర్వస్య సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్ ॥౧౪॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥౧౫॥ ఆచోదనాంగుణార్థేన ॥౧౬॥ పోవయోః కాలభేదాత్ అసంయుక్తశ్రుతస్యాత్ ॥౧౭॥
ణం సంభవతీతి భావః ॥౧౮॥ ఏవం చ తదర్థదినే శ్రూయమాణవాక్యం పూర్వోక్తగుణవిధానార్థం । ఆశ్వినం గ్రహం గృహీత్వేతి పంచమదిన శ్రుతం సవనీయోత్ప
త్తివాక్యమితి పూర్వోక్తం యుక్తిభిః సిద్ధే ఉత్పత్తివాక్యసవిధే అంగకలాపాభావాత్ సవనీయస్య అవాంతరప్రకరణం నాస్తీతి సిద్ధం అత ఏవ త్వితీయత్ర తే
యపూర్వపక్షోక్తాని రస్తానితి సిద్ధాంతముపసంహరతి । స్థానాదితి । స్థానాత్ పూర్వోక్తప్రవచనేన ఉత్కృష్టాగ్నీషోమప్రచారస్థానాదంగకలాపపాఠస్య పూర్వ
స్యాగ్నీషోమీయస్య ధర్మాః । నను అవాంతరప్రకరణాసిద్ధావపి మహాప్రకరణస్య భాగరూపత్వాత్ దుర్బలసన్నిధిప్రమాణేన ప్రకరణస్య కథం బాధః తత
త్రాహ । సంస్కారస్య పశుధర్మకలాపస్య తదర్థత్వాత్ అగ్నీషోమపశ్వర్థత్వాత్ । అయం భావః । ఆకాంక్షారూపం యత్ప్రకరణం తత్సాకాంక్షాత్ ప్రధానార్థ
త్వేన పశుధర్మాన్ గృహీతుం న శక్నోతి పశుధర్మాణాం సావయోగే ఆకాంక్షా విరహాత్ అతః తద్విషయేపరాజ్ఞు ఖం ప్రకరణం పున స్వధర్మాణా
నానర్థక్యభియా సప్తదశారత్నిస్యాయేన తదంగేషు పశుషు పరంపరయా సమ్బంధం తత్రాపి స్థానసహితస్య ప్రకరణస్య బలవత్వాదగ్నీషోమీయపశ్వర్థ
త్వమేవేతి ॥౧౪॥ అత్రార్థే లింగవలప్యస్తీత్యాహ । లింగేతి । లింగదర్శనాత్తు పూర్వోక్తప్రవచనే పురోడాశేన మాధ్యందినే సవన ఇతి లింగం । తథా హి యదిత్ర
యాణాం మహాప్రకరణేన పశుధర్మాః తర్హి అగ్నీషోమీయవపయా ప్రచర్య అగ్నీషోమీయేన పురోడాశేన ప్రచరతీతి శ్రుతత్వాత్ పురోడాశః సవ
నీయస్యాపస్యైవ పురోడాశేన మాధ్యందినే సవన ఇత్యయుక్తం ॥ అగ్నీషోమీయమాత్రధర్మత్వే పురోడాశం యాగస్య పశుయాగాంగత్వాత్ అతిదేశే
న ప్రాప్తస్య మధ్యందినసవనకాలవిధానం సంగచ్ఛత ఇతి లింగం ॥౧౫॥ - - -

సిద్ధాంతమాహ। వికారా ఇతి। సంస్థా జ్యోతిష్టోమస్య వికారః। కామసంయోగే సతి పశుకామాదిసంయోగే సతి నిత్యసమత్వాత్ పూర్వం ఫలవచనసద్భావే
దర్శితనిత్యవచనసామానత్వే గుణదోషానతుల్యత్వాత్। తథేంద్రియాదంతుస్వర్గనిత్యవత్ ప్రకృతామగ్నిష్టోమసంస్థాం గృహ్ణీయుః ప్రసవనిత్యవత్ శ్రుతత్వాత్ సో
కామ్యాధికం తస్య కామనాయాం సత్యామేవ ప్రవృత్తిరనిత్యత్వేన నిత్యానిత్యసంగవిరోధస్య తుల్యత్వాదితి భావః।౧౩॥ నను పూర్వోక్తం ద్విత్రియజ్ఞత
ంశువచనం సమానవిధావవకల్ప్యత ఇతి తదుత్తరం కిమత్రాహ। వచనాదితి। ఇదం సముచ్చయవిధాయకం వచనం అపూర్వం నత్వనువాదకమితి భావః।౧౪॥
ఇతోపి జ్యోతిష్టోమవికార ఉక్థ్యాదయ ఇత్యాహ। ప్రతిషేధాదితి। పూర్వలింగానాం షోడశినాం ప్రతిషేధాత్ షోడశినిషేధపూర్వకం పూర్వగుణవిధానాత్।
జ్యోతిష్టోమస్యాయం వికార ఇతి సిధ్యతి। అయం భావః। ఉక్థ్యే ఆజ్యశేషేణ షోడశినః కార్యః। కిం తు పరిధౌ మార్జనం కార్యమితి ప్రతీయతే। ఉక్థ్యప్ర
కృతివికృతిభావేన స్యాత్ తదా షోడశిస్యాత్ప్రాప్తత్వాన్నిషేధపూర్వకగుణవిధానం న స్యాదితి।౧౫॥ నను ఉక్థ్యం గాజాతం జ్యోతిష్టోమ
మనుసరేత్ తథాప్యగ్నిష్టోమో ... తత్రాగ్నిష్టోమశబ్దేన విశేషతంత్రవ్యపదేశః కిమర్థః। ప్రకరణేన నిత్యే జ్యోతిష్టోమే పశుసవనివేశా
దత్రాహ। గుణేతి। ఏకస్య జ్యోతిష్టోమాధికృతస్య గుణవిశేషాత్। అగ్నిష్టోమసామర్థ్యసమాప్తేః ఫలాభావేన ఫలవిశేషానధికృతాదగ్నిష్టోమసామర్థ్యసమా
ప్తిరూపగుణవిశేషాత్ వ్యపదేశః నిర్దేశః అనువాద ఇతి శేషః। పూర్వోక్తనిత్యానిత్యవిరోధరూపదోషాత్ నిత్యస్వరూపాగ్నిష్టోమార్థత్వసిద్ధిః గ్ని

వ్యపదేశశ్చ తుల్యవత్॥౧౨॥ వికారాస్తు కామసంయోగే సతి నిత్యస్య సమత్వాత్॥౧౩॥ వచనాత్తు సముచ్చయః॥౧౪॥ ప్రతిషేధాచ్చ పూర్వవత్ షాం॥౧౫॥
గుణవిశేషాదేకస్య వ్యపదేశః॥౧౬॥ తృతీయస్య షష్ఠః పాదః॥ ప్రకరణవిశేషాదసంయుక్తం ప్రధానస్య॥౧॥ సర్వేషాం వా శేషత్వం స్యాత్తత్ప్రయు
క్తత్వాత్॥౨॥ ఆరాదపి తు వాచ్యం॥౩॥ న తద్వాక్యం హి తదర్థత్వాత్॥౪॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౫॥

ష్టోమశబ్దోనువాద ఇతి భావః। తృతీయస్య షష్ఠః పాదః॥ దర్శపూర్ణమాసయోః బర్హిర్ధర్మాః వేదితద్ధర్మాః శ్రూయంతే ఏతే కేవలం ప్రధానార్థా
ఉతాంగప్రధానార్థా ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రకరణేతి। అసంయుక్తం అయుంగాయుంగానేముష్టినేలు నోపతీతి బర్హిరుత్పత్తివాక్యే
ఉద్దేశేన అసంబద్ధం। అతః అంగాకాంక్షారూపప్రకరణవిశేషాత్ ప్రధానస్య ధర్మా ఇమే బర్హిరాదయః। అంగానామనవస్థాభయేన అంగాకాంక్షావి
రహాదితి భావః।౧॥ సిద్ధాంతమాహ। సర్వేషామితి। సర్వేషాం అంగప్రధానానాం శేషత్వం బర్హిర్వేద్యాదీనాం స్యాత్। వేద్యాం హవీంషి ఆసాదయతీతి అం
గప్రధానసాధారణం రూపం। తత్ప్రయుక్తత్వాత్ హవిర్మాత్రప్రయోజకత్వశ్రవణాత్ ప్రకరణాద్వాక్యస్య బలవత్త్వాదితి భావః।౨॥ పూర్వపక్షశం
కతే। ఆరాదితి। ఆరాదుపవేశిష్టపిండపితృయజ్ఞస్యాపి బర్హిర్వేదిశ్రవణాత్ కారకాణాం స్యాత్ సర్వశేషత్వాదితి।౩॥ ఉక్తాతిప్రసంగం పరిహరతి। వాక్యమితి॥
వాక్యం బర్హిర్వేద్యాదివాక్యం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యనేన ఏకవాక్యతాపన్నమితి పూరణీయం। తత్ప్రకరణపాఠేన తదర్థ
త్వాత్।౪॥ ఉక్తార్థే లింగమప్యాహ। లింగేతి। ధ్రువామేవాగ్రేభిఘారయతి తతో హి ప్రథమావాజ్యభాగౌ యక్ష్యన్ భవతీతి అభిఘారణస్యాజ్యభాగా
ర్థతాం దర్శయతి యథాభిఘారణస్యాజ్యభాగార్థత్వం తద్వదితరేషామంగానామితి భావః।౫॥ - - - - - - - - - - - - - - -

పూర్వోక్తే ఫలచమసే ఇజ్యావికార ఇతి సాధితత్వాదిజ్యావికారే సోమధర్మాః త్రయోదశాదయః ఫలచమసార్థా ఇతి బహిః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ నైమిత్తి
కమితి। నైమిత్తికం ఫలచమసద్రవ్యం। అసమానవిధానం సోమతుల్యవిధానం న స్యాత్। అతుల్యత్వాత్। సోమస్య నిత్యత్వేన ఫలచమసస్య రాజన్యాదికర్తృకత్వనిమి
త్తికత్వేన అతుల్యత్వాత్। యది ఫలచమసార్థమపి త్రయోదశాదిధర్మాః తర్హి నిత్యత్వేన శ్రుతిర్విరుధ్యేత తస్మాదతిదేశేనైవ ధర్మప్రాప్తిస్తత్రేతి భావః। ౩౯॥
ప్రవృత్త్యభావేన తత్ప్రతినిధినానుష్ఠానం యుక్తమితి షష్ఠే వక్ష్యతి తథా చమసభక్షప్రతినిధ్యభక్షయోః సాధారణాః కేచిత్ప్రోక్షణాదయః ఉత ముఖ్యధర్మా ఇతి సంశయే
పూర్వపక్షమాహ। ప్రతీతి। తద్వత్ సోమధర్మవత్ ప్రతినిధేరపి తద్వత్త్వాదితి భావః। ౩౧॥ సిద్ధాంతమాహ నేతి। న తద్వత్ సోమధర్మవత్ ప్రయోజనైకత్వా
౩౨ త్। పురోడాశనిష్పత్తిరూపప్రయోజనైకత్వాత్। అయం భావః। వ్రీహిభిర్యజేతేత్యత్ర శక్యార్థస్య వ్రీహిత్వజాతేః యాగకరణత్వం న సంభవతి। అమూ
ర్తత్వాత్ సాపి వ్రీహీణాం అవహననపేషణాదినా తన్నిష్కాలే కింతు వ్రీహ్యవయవే లక్షణా వాచ్యా। ఏవం భక్షభావే త్రియమాణః ప్రతినిధిః సదృశతమః
తదపి షష్ఠే వక్ష్యతి। వ్రీహీణాం తత్ప్రతినిధిరూపాణాం నీవారాణాం చ పరమాణవ ఏకజాతీయాః త్రైవ పరమాణుభిః సంయోగవిశేషేణ కదాచిత్ వ్రీహయః కదాచిన్నీ
వారాః। యదా వ్రీహిసంబంధినస్తదా అవయవా భక్ష్యాః యదా వ్రీహ్యసంబంధినస్తదా అవయవా భక్ష్యాః ప్రతినిధిరూపా ఇతి వ్రీహిపదతాత్పర్యవిషయత్వమవయవే
రితి। ఉభయోరర్థాధర్మాః। ౩౨॥ వ్రీహినీవారయోః ప్రకృతివికృతిభావేనాస్తిత్వ తత్రాహ త్వంతరమాహ। అశాస్త్రేతి। వ్రీహిభిరితి శ్రవణాత్ వ్రీహిరూపఫలా
పదార్థాయకాః పరమాణవో బాహ్యపరంపరయా వ్రీహిసంబంధాః శాస్త్రీయాః। యాగాంగభూతాః యోగ్యరూపయోగ్యాః తత్ శాస్త్రీయాః। అతో న తయోః ప్ర
నైమిత్తికమతుల్యత్వాదసమానవిధానం స్యాత్ ౩౯॥ అ॥ ప్రతినిధిశ్చ తద్వత్ ౩౧॥ న తద్వత్ప్రయోజనైకత్వాత్ ౩౫॥ అశాస్త్రలక్షణత్వాత్ ౩౭॥ అనియమాద్గాను
కృతివికృతిభావ ఇతి భావః॥ ౩౮॥ సోమాభావే పూతీకానభిషుణుయాదితి పూతీకానాం శాస్త్రవిహితత్వాత్ తత్ర ప్రకృతివికృతిభావః సంభవతీతి బహిః పూర్వపక్షే
సిద్ధాంతమాహ। నియమేతి। గుణశ్రుతిః పూతీకశ్రవణం। పూర్వన్యాయేన ప్రధానసోమసాదృశ్యేన అన్యత్రాప్యస్యాపి ప్రాప్తౌ పూతీకానియమవిధిః తథా చ అ
శాస్త్రీయత్వం తుల్యమితి భావః। ౪౦॥ జ్యోతిష్టోమస్య సంస్థాశ్చతస్రః అగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యః షోడశ్యతిరాత్ర ఇతి। సంస్థా సమాప్తిః యేన సామ్నా క్రతుః స
మాప్యతే తత్సామ్నా క్రతుర్వ్యవహ్రియతే। అగ్నిష్టోమాప్తోర్యామవాజపేయానాం చ తృప్త్యంతర్భావః తథా వ్యక్తమాకరే। జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో
యజేతేతి క్రతుఫలం శ్రూయతే తథా తత్ర తత్సమాప్తిక్రతుసమాప్తిరూపగుణఫలాన్యపి జ్యోతిష్టోమాశ్రయాణి శ్రూయంతే పశుకామ ఉక్థ్యం గృహ్ణీయా
త్ షోడశినా వీర్యకామః స్తువీత అతిరాత్రేణ ప్రజాకామం యాజయేదితి ఏవం సతి రథంతరాదిధర్మాః సంస్థాసాధారణాః ఉత జ్యోతిష్టోమస్యైవేతి సంశ
యే పూర్వపక్షమాహ। సంస్థా ఇతి। సంస్థా ఉక్థ్యాద్యాః జ్యోతిష్టోమేన సమానవిధానాః ప్రకృతివికృతిభావశూన్యా ఇతి యావత్ ప్రకరణస్య జ్యోతిష్టోమప్రక
రణాత్ అవిభేదాత్॥ ౪౧॥ ఇతోఽపి సమానవిధానా ఇత్యాహ। వ్యపదేశేతి। ఆజ్యశేషప్రతిపత్తిం వదతి శాస్త్రం యద్యగ్నిష్టోమో జుహోతి యద్యుక్థ్యః పరిధౌ నిః
మార్ష్టి యద్యతిరాత్రో యజుర్వదన్ ప్రపద్యేత యజ్ఞక్రతూనాం వ్యావృత్త్యై ఇతి వ్యపదేశః అంగవైలక్షణ్యం తుల్యవదంగాని దర్శయతి। యదధ్యాయ విరథం
తరసామా సోమః స్యాత్ ఐంద్రవాయవాగ్రాన్ గృహ్ణీయాదితివత్। అపి చ అగ్నిష్టోమం యజమానోఽగ్నిష్టోమమాలభతే ఐంద్రాగ్నం ద్వితీయముక్థ్యే ఐంద్రం వృష్ణిం తృతీయం
షోడశిని ద్వితీయస్య తృతీయస్య చ దర్శనం సమానవిధిత్వే ఉపపద్యతే। అసమానవిధానత్వే నిమిత్తస్థః అగ్నిష్టోమస్తోత్రం ఉక్థ్యస్తోత్రం చేతి తత్ర పదాన్నైమిత్తికావాన్యేయ
ఐంద్రాగ్న ఇత్యుక్తేన ద్వితీయదర్శనం నోపపద్యేత భవతి తు తస్మాత్ పూర్వపక్షస్య జ్యోతిష్టోమస్య దక్షిణాయాదిధర్మాః॥ ౪౨॥ - - - - - - -

జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే ఉపతంయుషు స్వం తి సామిధేనీస్తదన్వాహురితి హవిర్ధానయోర్వర్తేయస్మిన్ హవిర్ధానే సన్నిహ్వంతి తత్ తాసు సామిధేనీభిః సంబంధయె
దితి ప్రర్ధః । అత్ర హవిర్ధానం సామిధేన్యంగం ఉత తల్లక్షితో దేశ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । అత్రేష్యంతరవిషయవాక్యాంతస్య వచనాదిత్యనేనా
న్వయః । హవిర్ధానయోర్వర్తేయస్మిన్ సుస్వంతి తత్ సామిధేనీనామంగం । యస్మిన్ సన్వంతి తత అన్వాహురితి వచనాత్ ॥ ౧౮ ॥ సిద్ధాంతమాహ । దేశేతి । దే
శవిశేషః దక్షిణహవిర్ధానదేశమాత్రం నియమ్యతే కుతః సోమస్య అర్థకర్మ అకారకం హవిర్ధానం ద్వారూపకారకం ప్రత్యక్షం । తథా చ సోమాం
గత్వేన అంగ్యంతరం నాకాంక్షతే దర్శపూర్ణమాసాదావన్యత్ర ప్రత్యక్షదేశోऽతిదేశశాస్త్రేణ ప్రాప్తః స ఏవ హవిర్ధానదేశః । తత్ర హవిర్ధానశకటౌ ద్వౌ
దక్షిణోత్తరౌ తత్రాప్యుత్తరయోర్ధ్వర్యోరప్రవృత్తే దక్షిణే ప్రాప్తే యస్మిన్ సుస్వంతీతి వచనేన దక్షిణహవిర్ధానదేశనియమమాత్రమనేన క్రియత ఇతి భావః ।
౧౯ ॥ సమాఖ్యానం సామిధేన్యహవిర్ధానమితి తద్వత్ అస్మాభిరుక్తం సామిధేన్యంగమితి తదేవ బాధ్యం ద్వేధయతి ॥ ౨౦ ॥ దర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టో
మాదికర్మణి స్వేనైవ అనుష్ఠేయం యాస్యైతత్స్వనాన్యేన వా అత్రైలోక్యగమాత్రం స్వయం కుర్యాత్ ఉత్క్షేప మన్యేన ఇతి సంశయే ప్రథమపక్షం వదన్ సాధయతి ।
శాస్త్రేతి । శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి తల్లక్షణత్వాత్ భోక్తృఫలలక్షణత్వాత్ యజమానస్య ప్రయోగే అనుష్ఠానే స్వయమేవ స్యాత్ కర్తృభో

సామిధేనీస్తదన్వాహురితి హవిర్ధానయోర్వచనాత్ సామిధేనీనాం ॥ ౧౮ ॥ దేశమాత్రం వా ప్రత్యక్షం హ్యర్థకర్మ సోమస్య ॥ ౧౯ ॥ సమాఖ్యానం
చ తద్వత్ ॥ ౨౦ ॥ ౫ ॥ శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరి తల్లక్షణత్వాత్ తస్మాత్ స్వయం ప్రయోగే స్యాత్ ॥ ౨౧ ॥ ఉత్సర్గే తు ప్రధానత్వాత్ శేషకారీ
ప్రధానస్య తస్మాదన్యః స్వయం వా స్యాత్ ॥ ౨౨ ॥ అన్యో వా స్యాత్ పరిక్రయామ్నానాద్విప్రతిషేధాత్ప్రత్యగాత్మని ॥ ౨౩ ॥ ౬ ॥ తత్రార్థాత్ కర్తృపరిమాణం
స్యాదనియమోऽవిశేషాత్ ॥ ౨౪ ॥ ౭ ॥ అపి వా శ్రుతిభేదాత్ ప్రతినామధేయం స్యుః ॥ ౨౫ ॥ ఏకస్య కర్మభేదాత్ ॥ ౨౬ ॥ నోత్పత్తౌ హి ॥ ౨౭ ॥ ౮ ॥ = = =

స్వత్వయోః సమానాధికరణ్యసిద్ధ్యర్థమితి భావః ॥ ౨౧ ॥ దక్షిణీయపక్షమాహ । ఉత్సర్గ ఇతి । ఉత్సర్గే బహుత్విజాం దక్షిణాత్యాగే ప్రధానత్వాత్ స్వత్వాత్
ప్రధానస్య యజమానస్య శేషకారిణ ఋత్విగాదయః కర్మణాం కర్తారః స్వయం అన్యో బహుత్విగ్వేతి త్రయాణాం పరిక్రయైః క్రీతైః స్వయమేవ కృతం భవతీతి భావః ।
౨౨ ॥ సిద్ధాంతమాహ । అన్య ఇతి । ఋత్విగాదయ ఏవ పరిక్రయామ్నానాత్ । న స్వస్య పరిక్రయోऽస్తీత్యాహ । ప్రత్యగాత్మని స్వస్మిన్ పరిక్రయ
స్య ప్రతిషేధాత్ అసంభవాత్ ॥ ౨౩ ॥ పరిక్రీతేషు సంఖ్యానియమోऽస్తి న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । తత్రేతి । తత్ర బహుత్విగ్విషయే । అనియమః సంఖ్యాయా
అనియమః । అవిశేషాత్ విశేషవచనాభావాత్ । కర్తృపరిమాణం కర్తృసంఖ్యా అర్థాత్ కర్మానురూపం । యథా లోకే గృహాదినిర్మాణే భృత్యాన్ యోజయతి కార్యం
దృష్ట్వైవ తదనుసారేణ యోజయతి తథైవ శ్రౌతేऽపి కర్మణి తదర్థసిద్ధిసంఖ్యేతి భావః ॥ ౨౪ ॥ సిద్ధాంతమాహ । అపి చేతి । శ్రుతిభేదాత్ । అధ్వర్యుః బ్రహ్మణాపో
తేతి నామభేదాత్ ప్రతినామధేయం యావంతి నామాని తావత్సంఖ్యాకాః కర్తారః స్యుః ॥ ౨౫ ॥ ఏకస్యైవ తత్ర తత్రాంతరాణి విధిత్వం నామ ద్వయం త్రయం వా కిం న స్యా
దితి శంక్యతే । ఏకస్యేతి ॥ ౨౬ ॥ అధ్వర్యుం వృణీతే బ్రహ్మాణం వృణీత ఇత్యాది షోడశ నామభిః ఉత్పత్తౌ ప్రథమమేవ వరణవిధానాత్ నైకస్య నానాత్వం యుక్తం సంబం
ధ ఇతి సమాధత్తే నేతి ॥ ౨౭ ॥ ౮ ॥ - - - -

జ్యోతిష్టోమే కేశశ్మశ్రు వపతే ఇత్యాదయః పూర్వవదుభయార్థా ఇతి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఫలవేతి స్యాద్విశాం యజమానేన సంయుక్తం యజ
మానసంస్కారరూపం కర్మ ప్రధానస్యాంగం ఫలసంయోగాత్ ఫలభోక్తృత్వాదిత్యర్థః। యజమానస్య ద్విరూపే కర్తృత్వం భోక్తృత్వం చ తత్ర కర్తృత్వసి
ద్ధ్యేన శ్మశ్రుప్రవపే త్త్వే కిం తదాత్మసంస్కార సాధ్యత్వాద్భోక్తృత్వస్య శాస్త్రైకసమధిగమ్యత్వాచ్చ తతః ఫలిసంస్కారో భోక్తృత్వేనైవ సాంకవమన్వయమవాప్నోతి తత్రాప్యయ
మన్యత్ర ప్రవపనసంబంధాత్ ఫలసన్నికర్షాత్ ప్రధానార్థత్వమితి భావః।౯। సామికే వేదిః ఉభయార్థా ఉత ప్రధానార్థేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। విశేషాదితి।
ఇయం ప్రధానార్థా విశేషయా ఇయతి శక్ష్యామీతి సామికే వేదిసన్నిధౌ విశేషాదుయుతవాక్యశ్రవణాత్ పురుషస్య విశేషితం ప్రధానం ఫలవత్త్వాత్ అం
౩౮ గాని న తద్వదితి భావః।౧౦। ఏతదధికరణమసమాప్యైవ అధికరణాంతరారంభః॥ చతుర్హోత్రా పౌర్ణమాసీమభిమృశేత్ పంచహోత్రామావాస్యామితి తథా ఆభ్యాం
మంత్రాభ్యాం అభిమర్శనం ప్రధానహవిషాం అభిధానే న పూర్ణమాసీమిత్యాదినామధేయప్రధానవాచకేన సంయోగాత్ పౌర్ణమాస్యమావాస్యశబ్దౌ ప్రధా
నవాచకావితి విధ్యధికరణప్రథమాధికరణపూర్వపక్షం నిరస్యతి। తదుక్తేతి। తదుక్తే అంగయుక్తే ప్రధానే ఫలశ్రుతిః ఫలసాధనత్వశ్రుతిః తస్మాత్స
ర్వస్య సాంగప్రధానస్య విశేషాత్ స్యాదతః సర్వార్థా వేదిరితి భావః।౧౧। ద్వితీయాధికరణసిద్ధాంతమాహ। గుణేతి। పూర్వోక్తే వాక్యే అమావాస్యాపౌర్ణ
మాసీశబ్దాభ్యాం గుణస్య అంగస్య కాలస్య అభిధానాత్ పూర్వార్థం సాంగప్రధానార్థమితి అభిమర్శనం। అయం భావః। అమావాస్యాపౌర్ణమాసీశబ్దే యది

ఫలసంయోగాత్తు స్వామియుక్తం ప్రధానస్య।౬। అ।౭॥ విశేషణరూపసంయోగాత్॥౮॥ అ।౯। తథాభిధానేన।౧౦। తదుక్తే తు ఫలశ్రుతిస్తస్మా
త్సర్వచికీర్షా స్యాత్।౧౧। గుణాభిధానాత్సర్వార్థమభిధానం।౧౨। అ। దీక్షాదక్షిణం తు వచనాత్ప్రధానస్య।౧౩। నివృత్తిదర్శనాచ్చ।౧౪। అ।౧౫। తథాపూర్వం

ప్రధానవాచకౌ గృహ్యేతే తస్య తృతీయారూపత్వేన అభిమర్శనం సంభవతి తస్య హవిష్షు లక్షణా కల్పనాపేక్షయా ప్రతీయమానస్యైవ సప్తమ్యర్థలక్షణాయు
క్తేతి।౧౦। దీక్షాదక్షిణయోః ఉభయార్థత్వప్రాప్తౌ సిద్ధాంతమాహ। దీక్షేతి। వచనాత్ తానూనప్త్రముపసద్వత్యా సౌమ్యస్య దక్షిణా ఇతి వచనాత్ శేషం స్పష్టం।
౧౨। అత్రార్థే సాధకాంతరమాహ। నివృత్తేతి। అగ్నీషోమీయవికృతౌ నిరూఢపశౌ షడ్ఢోతారం న సానుద్రవతి జుహోతి సైవాస్య దీక్షేతి స్తుత్యా దీక్షా
నివృత్తిదర్శనాత్ ఉభయార్థా అంగార్థత్వే అగ్నీషోమీయార్థత్వే న వికృతౌ అతిదేశేన ప్రాప్తౌ నివృత్త్యయోగాదితి భావః।౧౩। అగ్నీషోమీయపశౌ వపా
పావపం ప్రవృత్తస్యాంతే అర్ధమంతర్వేది అర్ధం బహిర్వేదీతి। అనేన అవహుముద్దిశ్య సంస్కృతాం తర్వేద్యర్ధదేశోపి విధీయత ఉత తాసంస్కృత అర్ధ్యేండి
శోంతర్వేద్యాః అర్ధం బహిః ఇయత్తాస్యాత్ తాదృశదేశం లక్షయిత్వా స విధీయత ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తద్వేతి। యథా దీక్షాదక్షిణం వచనా
త్ప్రధానార్థం తద్వదుక్తవచనాదుభయోపస్యరూపావపస్య వేదిః అర్ధాంతర్వేదిః అంగం।౧౪। సిద్ధాంతమాహ। దేశమాత్రమితి। దేశమాత్రం అసంస్కృత తావా
వన్మాత్రం లక్షయిత్వా విధీయతే। శిష్టేన అర్ధం బహిర్వేదీతి శిష్టేన ఏకవాక్యత్వాత్। అర్ధాంతర్వేదివిధానే అర్ధం బహిర్వేదీతి బహిర్వేద్యర్ధమపి విధేయం అ
భవేదు విధావాక్యభేదప్రసంగః స్యాదతః। దేశవిశేషలక్షణాయాం తాదృశోద్దేశవిశేష ఏక ఏవ విధేయ ఇతి న వాక్యభేద ఇతి భావః।౧౫। - - - - -

38

ఆకర్మకర్తృత్వాదితి భావః॥౩౫॥ యబుద్ధిప్రదవాక్యాః తే సర్వార్థాః స్వస్వభయోః సర్వత్ర యాగకర్తృప్రయుక్తత్వాత్ భవత్వాన్నియోజితత్వాత్॥
జ్యోతిష్టోమే సాప్తదశ్యం స్యాదిమాపూర్వకేయం నసదేశ్యేనేతి సిద్ధాంతమాహ। సాప్తమితి। కర్మసామాన్యాత్ కర్మకరత్వేన సాదృశ్యాత్। అభరొరార
పివిపాంత్యవవగ్నయః గావార్థవత్వాదయః గావార్థవత్వాదయః సర్వత్రప్రధర్మాః స్వకాలత్వాత్ స్వతంత్రత్వాత్। ఆనారభ్యాధీతత్వాదితి। యావత్।వి
వంపూర్వః పక్షః॥౩౬॥ అగ్నీనాం సర్వార్థత్వం సిద్ధ్వత్వకర్మకర్తృణిరుమాహ। సిద్ధాంతే తదితి। తథ్యం రౌగాత్। అధ్వర్యవం హౌత్రమితి సమాఖ్యా సంయో
గాత్। కర్మణః కర్తృత్వవివస్థాస్యాత్। న స్వస్యయోః॥౩౭॥ నను ప్రకరణేన త్రైశబ్ద్యగృహీతాః సమాఖ్యయోర్దుర్బలయోః కథం బాధకస్తత్రాహ। సమితి। సంయో
గస్య సమాఖ్యానం యోగస్యార్థవత్వాత్ ఫలవత్వాదన్యథా సమాఖ్యావ్యర్థైవ స్యాత్। అనర్థకేవప్రతిహతానాం వివరితం బలాబలమితి భావః॥౩౮॥ మైత్రా
వరుణకర్తృకప్రైషాదీనాం హౌత్రమితి సమాఖ్యయా హోతృకర్తృకత్వమితి బహుః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తేస్యేతి। తస్య ఉక్తస్య ఉపదేశాన్నహి తే
న మైత్రావరుణః ప్రైష్యతి చానుచాహేత్యుపదేశనసహితేన హౌత్రమితి సమాఖ్యానేన మైత్రావరుణకర్తృకత్వనిర్దేశః వ్యవస్థా॥౩౯॥ నను సమాఖ్యయా
నియామకత్వమస్తి హౌత్రమిత్యాదిష్వనారభ్యాతస్మిన్ కర్మణి పక్షే ప్రాప్తమనువదతత్యాకాంక్షాయాం సమాఖ్యయా నియామకత్వే లింగం దర్శయ
తి। వద్వదితి। తద్వత్ ప్రకరణాదివత్ నియామకస్య లింగస్య దర్శనం। హోతుః ప్రాతరనువాకమనుబ్రువత ఉపశృణుయాదితి సమాఖ్యయా ప్రాప్తం ప్రా
తరనువాకపాఠకర్తృత్వం నిత్యవతయానువదితి॥౪౦॥ అనేన పూర్వోక్తవచనేన మైత్రావరుణః ప్రైష్యతి తత్వేనేన సర్వానువచనేషు సర్వప్రైషేషు తత్కర్తృత్వం విధ
స్యావిసప్తదశాః కర్మసామాన్యాత్॥౪౧॥ అతః సర్వార్థాః ప్రయుక్తత్వాదగ్నయశ్చ స్వకాలత్వాత్॥౪౨॥ తత్వం యోగాత్ కర్మణో వ్యవస్థాస్యాత్
॥౪౩॥ సంయోగస్యార్థవత్వాత్॥౪౪॥ తస్యోపదేశసమాఖ్యానేన నిర్దేశః॥౪౫॥ తద్వచ్చ లింగదర్శనం॥౪౬॥ ప్రైషానువచనం మైత్రావరుణస్యోపదేశాత్॥౪౭॥
పురోనువాక్యాధికారో వా ప్రైషసన్నిధానాత్॥౪౮॥ ప్రాతరనువాకే హోతృదర్శనాత్॥౪౯॥ చమసాంశ్చమసాధ్వర్యవః సమాఖ్యానాత్॥౫౦॥ అధ్వ
ర్యుర్వా తన్న్యాయత్వాత్॥౫౧॥ చమసే చాన్యదర్శనాత్॥౫౨॥ అశక్తౌ తే ప్రతీయేరన్॥౫౩॥ - - - - - - - - - - - - - -
యత ఇతరయత్రానువచనమేవ ప్రైషస్తత్కర్తృత్వమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రైషేతి। ప్రైషానువచనమాత్రం మైత్రావరుణస్యోపదేశాదుక్తవచనాత్॥౪౭॥
సిద్ధాంతమాహ। పురా ఇతి। పురోనువాక్యయోః ప్రైషరూపయోశ్చ అధికారో మైత్రావరుణస్య ప్రైషసన్నిధానాత్। అనుచాహేతి వాక్యప్రైషసన్నిధానాత్॥
అయం భావః। ప్రైష్యతి చానుచాహేతి చకారసహితేనాఖ్యాతేన తద్ద్వయోః ప్రైషసహితానువచనం లక్షయిత్వా తత్ర మైత్రావరుణకర్తృత్వం విధీయతే కేవలం ప్ర
షే కేవలానువచనేన। తథా సతి విధేయభేదేవాక్యభేదప్రసంగాదితి భావః॥౪౮॥ సాధకాంతరమాహ। ప్రాతరితి। అనువచనరూపే ప్రాతరనువాకే హోతృకర్తృకత్వస్య
సిద్ధత్వం యథా కథనస్య పూర్వాధికరణే దర్శితత్వాత్॥౪౯॥ చమసాంశ్చమసాధ్వర్యవః ప్రాణ్యుహయురుతాధ్వర్యురితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। చమసానితి। చమ
సాంశ్చమసాధ్వర్యవః ప్రాణ్యుహయుః కుతః చమసాధ్వర్యవ ఇతి తేషాం సమాఖ్యానాత్॥౫౦॥ సిద్ధాంతమాహ। అధ్వర్యురితి। అధ్వర్యురేవ జుహుయాత్। అ
ధ్వర్యోః ఆధ్వర్యవసమాఖ్యయా ఇతరకర్మప్రాప్తిః యేన తన్న్యాయత్వాత్। చమసాధ్వర్యవసమాఖ్యాధ్వర్యుసమాఖ్యాముపజీవ్య ప్రవర్తతే అతః తస్య
బాధనే అసమర్థమితి భావః॥౫౧॥ ఉక్తార్థే లింగమప్యాహ। చమసే ఇతి। చమసే చమసహోమే అన్యస్య చమసాధ్వర్యోర్దర్శనం లింగం చమసాంశ్చమసా
ధ్వర్యవే ప్రయచ్ఛతి। తాన్స వషట్కృతే హరతి। యః ప్రయచ్ఛతి స హోమకర్తేతి జ్ఞాయతే॥౫౨॥ చమసాధ్వర్యోరపి హోమకర్తృత్వం క్వచిదస్తీత్యాహ। అశక్తావితి।
అశక్తౌ శుక్రామంథిగ్రహప్రచారే వ్యాపృతత్వాచ్చమసహోమే అశక్తౌ తే చమసాధ్వర్యవే హోమే ప్రతీయేరన్॥౫౩॥ - - - - - - - - - - - - - -

చమసాధ్వర్యూణామేవ ప్రైషాంవాత భాగ్యవత్తాన్య ఇతి సంశయే ఏవ ప్రైషాంత భాగ్యవ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। చమసేతి। చమసాధ్వర్యవః వైనేత్రైరుక్తనా
మభిః చమసాధ్వర్యూన్ వృణీత ఇతి। వ్యపదేశాత్ నిర్దేశాత్ ॥౨౫॥ తే చమసాధ్వర్యవః పృథగ్భవేయురితి సిద్ధాంతమాహ। ఉత్పత్తావితి। ఉత్పత్తౌ వరణవాక్యే శ
షం స్పష్టం ॥౨౫॥ తే చమసాధ్వర్యవః పృథగ్భవేయురితి సిద్ధాంతమాహ। ఉత్పత్తావితి। ఉత్పత్తౌ వరణవాక్యే విశేషం స్పష్టం ॥౨౬॥ తే చమసాధ్వర్యవః షోడశేతి సిద్ధాంతమా
హ। దశేతి। తేషు దశత్వం దశపేయే నామకే యాగే ఏకైకం చమసం దశ దశోపసర్పంతి శతం బ్రాహ్మణాః ఇతి లింగాత్ న్యూనే అధికే వా శతత్వం విరుధ్యేతేతి భా
వః ॥౨౭॥ శమితా వ్యతిరిక్త ఇతి పూర్వపక్షే సూత్రం శమితేతి। శబ్దభేదాత్ నామభేదాత్ ॥౨౮॥ సిద్ధాంతమాహ। ప్రకరణేతి। ఉత్పత్తౌ వరణవాక్యే అ
సంయోగాత్ అభావాత్ ప్రకరణాత్ ప్రకరణకల్పకాధ్వర్యవః సమాఖ్యావతి సంజ్ఞపనాది పాఠాత్ అధ్వర్యుగణప్రతిప్రస్థాత్రేతి భావః ॥౨౯॥ ఉప
౩౮ గాతా నేతి బహిః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఉపేతి। ఉపగాతారః స్వ్రక్తోప్రాప్త ఏవ ఋత్విజః నానే లింగదర్శనాత్ నాధ్వర్యురుపగాయేదితి లింగదర్శ
నాత్ ॥ యదుద్గాతేతి పూర్వ అధ్వర్యవత్వం తా ప్రాప్త ఏవ నిషేధో వ్యర్థః స్యాదితి భావః ॥౩౦॥ సోమవిక్రయీ త్విషేత ఇతి సిద్ధాంతమాహ। విక్రయీతి। అమోది
తత్వాపవిక్రయస్యావిహితత్వాత్ క్రయ ఏవ విహితః గవా క్రీణాతీతి విధానపరత్వాత్ సిద్ధో విక్రయీ బహిః ఋత్విజాం విహిత కర్మకరత్వాభావ
ఏవ స ఇతి భావః ॥౩౧॥ ఋత్విక్ శిష్టా యే చమసాధ్వర్యవస్తు బహిష్ట్వం అస్తీన వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కర్మేతి। సర్వేషాం వృత్తిత్వం। కర్మణః
చమసాధ్వర్యువత్ క్షత్రైర్వ్యపదేశాత్ ॥౩౨॥ ఉత్పత్తౌ బహూనాం వ్యక్తత్వేః ॥౩౩॥ దశత్వం లింగదర్శనాత్ ॥౩౪॥ శమితా చ శబ్దభేదాత్ ॥౩౫॥ ప్రకరణా
దేవ్వాప్తుత సంయోగాత్ ॥౩౬॥ ఉపగాశ్చ లింగదర్శనాత్ ॥౩౭॥ విక్రయీ త్వన్యః కర్మణోచోదితత్వాత్ ॥౩౮॥ కర్మకార్యాత్ సర్వేషామృత్విక్
త్వమవిశేషాత్ ॥౩౯॥ న వా పరిసంఖ్యానాత్ ॥౪౦॥ పక్షేణేతి చేత్ ॥౪౧॥ న సర్వేషామనధికారః ॥౪౨॥ నియమస్తు దక్షిణాభిః శ్రుతిసంయోగాత్ ॥౪౩॥
విహితకర్మణః కార్యాత్ అనుష్ఠానాత్ హేతోః అవిశేషాత్। ఇమే బహుఋత్విజో నేమ ఇతి వ్యావర్తయితుమశక్యత్వాత్। సిద్ధాంతమాహ। నేతి। న చ
మసాధ్వర్యవ ఋత్విజః తస్మాత్ సర్వస్య ఆధ్వరస్య యజ్ఞక్రతోః సప్తదశ ఋత్విజ ఇతి పరిసంఖ్యానాత్ సప్తదశాధికే ఋత్విక్త్వం నాస్తీతి పరిసం
ఖ్యానాత్ ॥౪౦॥ పరిసంఖ్యాయాం దోషత్రయాపత్తేరనువాద ఇతి శంకతే పక్షేణేతి। పక్షేణ పాంక్తికతయా ప్రాప్తం బహుఋత్విజో వృణీత ఇతి బ
హువచనేన సప్తవింశత్వం చమసాధ్వర్యుభిః ప్రాప్తం అవయుత్యానువదతి ॥౪౧॥ ఇమం పక్షం దూషయతి నేతి। సర్వేషాం సప్తవింశానాం అనధి
కారాత్ అశ్రవణాత్ యద్ధాత్రే శతం సహస్రం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ పుత్రే జాతే ఇతి అవధిభూత ద్వాదశసంఖ్యాయాః శ్రుతత్వాత్ అష్టాకపాల
భవతీత్యాదిరవయుత్యానువాదః న వాదధతి భావః ॥౪౨॥ ఏవం ఋత్విజః సప్తదశేతి సిద్ధే తేక ఇత్యాకాంక్షాయాం సిద్ధాంతమాహ। నియమ ఇతి।
నియమః అగ్న్యుక్థ్యం ప్రైవా ఋత్విక్త్వమితి నియమః। దక్షిణాభిః సహ తత్ర ఆమ్నాయ శ్రుతిసంయోగాత్ ॥ బహుఋత్విగ్భ్యో దక్షిణాం దదాతీత్యుక్త్వా అగ్నీధ్రే ప్ర
థమం దదాతి తత్ర బ్రహ్మణ ఇత్యాది తత్ర ఆమ్నాయ యోగాత్। యేషాం నామతే బహుఋత్విజ ఇతి భావః ॥౪౩॥ ఉక్తనియమసాధకాంతరమాహ। ఉక్త్వేతి।
సత్రే యే బహుఋత్విజః తే యజమానా ఇతి వచనేన బహుఋత్విక్ప్రయజమానత్వం ఉక్త్వా అధ్వర్యుం గృహపతిం దీక్షయిత్వా బ్రహ్మాణం దీక్షయతీతి
తేషాం షోడశానామేవ దీక్షావిధానాత్। యది చమసాధ్వర్యుషు బహుఋత్విక్త్వం తర్హి తత్రాపి యజమానధర్మః స్యాదతిదేశః స్యాదితి భావః ॥౪౪॥

చోదనాం యాః స్వర్గకామో యజేతేతి చోదనాగమ్యాపూర్వస్య ప్రతిభావాత్ యజమానస్యానన్వేష్టత్వాచ్చ । యత్రాపూర్వం తత్ర సంస్కార ఇత్యపూర్వసన్ని
కర్షో యజమానే చేద్భవతీతి భావః ।౬। న సూత్రేయుక్తత్వం యజమానస్య సమాఖ్యయాధ్వర్యోరితి ధ్వయోః కిన్నస్యాత్ త్రాహ । అతుల్యత్వాదితి । సంస్కారాశ్చ
ఋత్విగ్యజమానయోః తుల్యవిధానాన్నస్యుః । అతుల్యత్వాత్ ఋత్విక్ క్రియాభోక్తృత్వాభావేనాతుల్యత్వాత్ । యజ్ఞోభోక్తృత్వేఽపి మత్రమాంసాశ్నాతి తృప్తస్య సరూపం
తపః శ్రూయతే ఇదం తత్పూర్వం యజమానం పాపచ్ఛేదయద్వారా ఫలభోక్తృత్వేప్యసిద్ధిరస్యాత్ర తత్త్వాత్ । లోకవత్ । లోకేప్యన్యప్రదత్తాన్నమశ్నాతి ప్రథమం దుఃఖం పశ్చా
త్సుఖం తద్వత్ ।౭। క్రియార్థే సమ్మతిమాహ । వాక్యేతి । ఉక్తవిధిరూపవాక్యశేషః అర్థవాదః । యదాప్తై పురుషేణ కిం చనాన్నమ్భవతి తదస్య చ త్సర్వం శ్చేతి అథ
మేధ్యతమ ఇతి తద్వత్ । ఉక్తేపి వార్థమాహ ।౧౦। ఋత్విజః వితాం రాత్రిమువసంతీతి వచనం తత్ర ఋత్విజామిత్యాహ । వచనాదితి ।౧౧। శ్వః నేలూహతో
ష్నాషాబయత్విజః ప్రచరంతీతి ఇదం సామవేదపరిత్వాత్ సమాఖ్యయోద్గాతృగణానామేవేతి బవాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । గుణత్వాదితి । గుణత్వా
త్ ఋత్విజాం సంస్కారరూపత్వాత్ వేదే సామవేదస్థితస్యాపి సమాఖ్యయాధ్వర్యవస్థ ఋత్విక్షు ఇదసంకోచేన స్యాత్ ప్రతిప్రధానమంగావృత్తిన్యాయస్యైవప్ర
వృత్తిరితి భావః ।౧౨। యది కామయేత వర్షుకః పర్జన్యః స్యాదితి నీచైః సదో మినుయాదితి శ్రుతా కామ్యసాధ్వర్యోర్యజమానస్య వేతి సంశయే సమాఖ్య
యాధ్వర్యోరితి బవాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । తథేతి । తథా తత్ప్రాప్తవత్ కామః యజమానస్య । అర్థేన సాంగయాగఫలేన సంబంధాత్ । సర్వఫలం య

చోదనాం ప్రతిభావాచ్చ ।౨। అతుల్యత్వాద సమానవిధానాన్స్యుః ।౩। తపశ్చ ఫలసిద్ధిత్వాత్ లోకవత్ ।౬। వాక్యశేషశ్రుతత్వాత్ ।౧౦। వచనాదితరే
షాం స్యాత్ ।౧౧। గుణత్వాచ్చ వేదనవ్యవస్థా స్యాత్ ।౧౨। తథా కామోర్థసంయోగాత్ ।౧౩। వ్యపదేశాదితరేషాం ।౧౪। మంత్రాశ్చా
కర్మకరణాస్తద్వత్ ।౧౫। విప్రయోగే చ దర్శనాత్ ।౧౬। ద్వ్యామ్నాతేషూభౌ ద్వ్యామ్నానస్యార్థవత్త్వాత్ ।౧౭। జ్ఞాతే చ వాచనం న హ్యవిద్వాన్ విహితోస్తి ।
యజమానస్యైవ ।౧౩। యత్రాస్య చిదుద్గాతా తత్ర యజమానాయ వా యం కామం కామయతే తమాగాయతేతి వ్యపదేశః నిర్దేశః తత్రేతరేషాం ఋత్విజాం ।
౧౪। యదాయుర్దాగ్నే సి యథే వర్చోదా అగ్నేసీతి యథోర్వర్చో వర్మకరణాత్ అయాః విశేషస్య అనుష్ఠానే అస్మరకాః తేత ద్వత్ । ఇత్యేవ యజమానా ఇతి సిద్ధాంతః ।౧౫। సాధ
కాంతరమాహ । ఇతి । విప్రయోగే ప్రవాసే దర్శనాత్ । ప్రవాసే ఇహైవాస్మిన్ తత్ర సంత ఇత్యాగ్నే ఇతి ప్రవాసలింగేన వినియోగః శ్రూయతే సహ ప్రవాసే ధ్వర్యుర్నాస్తి అతః
యజమానస్యైవేతి సిద్ధతాయానేన సప్తోత్తమాః మంత్రాః సర్వేపి యజమానస్యైవ పాఠ్యా నాధ్వర్యుణేతి సిద్ధం ।౧౬। దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రగుచ్ఛ్యానమంతః వా
జస్య మాప్రసవే నేత్యాదిః ఆధ్వర్యవకాండే యాజమానకాండే చ ద్విరామ్నాతాః । తత్రాధ్వర్యుర్యజమానో వా పఠేదుయావితి సిద్ధాంతమాహ ।
ద్వ్యామ్నాతేష్వితి । ద్వ్యామ్నాతేషు ద్విరామ్నాతేషు ఉభౌ పాఠకర్తారౌ । ద్విరామ్నానస్య సార్థకత్వాత్ ।౧౭। వాజపేయే క్లిప్తీర్యజమానం వాచయ
తీతి అత్రాజ్ఞానే వాచనం సఫలమతః ఏతదజ్ఞాతే యజమానే మంత్రవ్యాఖ్యాత ఇతి బవాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । జ్ఞాత ఇతి । అవిద్వాన్ యజమానః న విహి
తోస్తి అతః జ్ఞాతస్యాప్యదృష్టార్థం వాచనమితి భావః ।౧౮। దర్శపూర్ణమాసే యజమానకాండే శ్రూయతే వత్సం చోపావసృజత్యుఖాం చాధిశ్రయతీత్యేవ చ
త్వారి తద్వదేశ సమాహాంత ఋథివవపతే కపాలాని చోపధధాతి పురోడాశం చాధిశ్రయతి ఆజ్యం చ సంవపతి స్రుహరత్యభి చ గృహ్ణాతి వేదిం చ పరిగృహ్ణా
తి పత్నీం చ సన్నహ్యతి ప్రోక్షణీశ్చాసాదయత్యాజ్యం చైతాని దాప్తైద్వాదశద్వంద్వాని తం యజమానకాండే శ్రుతత్వాదిమాని యజమానకర్తృకాణీతి పూర్వపక్షే మా
హ । యజమాన ఇతి సూత్రార్థః స్పష్టః ।౧౯। - - - -

శేషేణ యోగః సామవేదపరిపఠితత్వాదుద్గాతృగణస్య కర్తృత్వం ఉత షోడశానామపీతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । వేదేతి । వేదః సామవేదః ఉపదేశాత్
పాఠాత్ సామవేదస్యోద్గాత్రమితి సమాఖ్యానాత్ । పూర్వవత్ పూర్వాధికరణే ఆధ్వర్యవసమాఖ్యయా చ ముసహోమాదావధ్వర్యుకర్తృకత్వవత్ । వేదాన్య
త్వైఅసవి వేదేపి । ఉద్గాత్రుపదేశం యథాసమాఖ్యాతత్వైవ స్యుః । ఉద్గాతృగణకర్తృక ఏవ శేషేణ యోగ ఇతి పూర్వపక్షనిష్కర్షః ॥౧౯॥ సిద్ధాంతమాహ । తదితి । అం
గైః సర్వాంగైః సహ ప్రవృత్తా దీక్షణీయాద్యంగేష్వధ్వర్య్వాదికర్తృకత్వాదిరూపాణి యాన్యంగాని తైః సహ శేషేణ అంగానాం దీక్షణీయాదీనామనుష్ఠానం అధి
క్రియత ఇతి ఏతదధికారః చోదకశాస్త్రం తస్య సామర్థ్యాత్ । అనుచోదకశాస్త్రస్య శేషేణ ప్రవృత్తిమాశ్రిత్యాహ । తద్గ్రహణాదితి దీక్షణీయాదీనాం గ్రహ
౪౦ ణాత్ తదర్థం చోదకశాస్త్రస్య ప్రవృత్త్యా తేన ప్రవృత్త్యా దీక్షాదికర్మభిః సహ తత్ర తత్ర కర్తృకత్వానామపి ప్రవేశః । శేషే చోదకశాస్త్రాత్ ప్రాప్తకర్మణి యథా
శేషేణైకంటక్రైర్విలతు దంతి తి తత్ర చోదకశాస్త్రప్రవృత్త్యా అధ్వర్య్వాదిః సమాఖ్యా ప్రవర్తతాం ॥౨౦॥ తృతీయస్య సప్తమః పాదః । బహుత్విగ్యుక్తా దక్షిణాదానా
దిరూపః పరిక్రయః అధ్వర్య్వాదికర్తృకః యజుర్వేదపఠితత్వాత్ ఇతి బహూః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । స్వామీతి । పరిక్రయః స్వామికర్మ । కర్మణః
ఫలార్థత్వాత్ । అయం భావః । యేన పరిక్రీతేనాయమృత్విక్ కరోతి తత్ఫలం పరిక్రేతురితి లోకే గ్రహణాద్ధర్మణో దాదృష్టం తద్వదిహాపి ఫలప్రాప్తయే యజ

దేయోపదేశాత్ పూర్వవద్వా దానస్యాపి యథోపదేశం స్యుః ॥౧౯॥ తత్ప్రమాణాద్వా సధర్మః స్యాదధికారసామర్థ్యాత్ సహాంగైరవ్యక్తః శే
షః ॥౨౦॥ తృతీయస్య సప్తమః పాదః । స్వామికర్మ పరిక్రయః కర్మణస్తదర్థత్వాత్ ॥౧॥ వచనాదితరేషాం స్యాత్ ॥౨॥ సంస్కారాస్తు పు
రుషసామర్థ్యే యథావేదం వ్యవతిష్ఠేరన్ ॥౩॥ యాజమానాస్తు తత్ప్రధానత్వాత్ కర్మవత్ ॥౪॥ వ్యపదేశాచ్చ ॥౫॥ గుణత్వే తస్య నిర్దేశః ॥౬॥ =

మానేనైవ కర్తవ్యమితి ॥౧॥ అనడ్వాన్ పాత్రం దేయ ఇత్యత్ర వచనాదిత్యాహ । వచనాదితి । ఇతరేషాం బహ్వృత్విజాం ॥౨॥ కేశశ్మశ్రువపనం అంజనాభ్యంజనాదధ్వర్యో
ర్యజమానస్య వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । సంస్కారా ఇతి । సంస్కారాదర్శితాః కర్మవత్ సాత్రశాస్త్రాదివత్ । యథా వేదం యస్మిన్ వేదే యాః సమాఖ్యా
తయా వ్యవతిష్ఠేరన్నియమేన । న నను బహ్వృత్విక్షు సంస్కారో నిష్ఫలస్తత్రాహ । పురుషసామర్థ్యే పురుషస్య ఋత్విజః సామర్థ్యే అనుష్ఠానయోగ్యతా
జననే ఉపయుజ్యేత ఇతి శేషః ॥౩॥ సిద్ధాంతమాహ । యాజమానా ఇతి । యాజమానాః యజమానసంబంధినః తే సంస్కారాః తత్ప్రధానత్వాత్ సంస్కారాణాం
భోక్తృత్వప్రధానత్వాత్ తజ్జనకత్వాదితి యావత్ । కర్మవత్ । యథా ప్రధానభూతస్త్యాగః యజమానేన తద్వత్ ॥ అయం భావః । ఋత్విజ్ఞిష్ఠకర్మకర్తృత్వస
పాదనస్య లౌకికసిద్ధత్వయా న కథం భావాకాంక్షా యజమాననిష్ఠస్వర్గభోక్తృత్వం కథం సంపాదయేదితి వైదికత్వాదస్యాకాంక్షా తదర్థా ఏతే సంస్కారాః సంస్కా
త ఆత్మని సతి భోక్తృత్వమితి ॥౪॥ తపశ్చరణాదిషు కరోతి పరస్మైపదస్య వ్యపదేశాత్ । నిర్దేశాత్ అధ్వర్యుకర్తృకాం జనయం యజమానకర్తృకమితి స్పష్టం ।
౫॥ కర్మద్వివిధం ప్రధానరూపం గుణరూపం చ తత్ర ప్రధానకర్మణో ద్వితీయాధ్యాయే పరితాని తయోర్మధ్యే ప్రధానకర్మణో వసమాఖ్యయా వ్యవస్థా ఇహ తు పు
రుషం ప్రతి గుణత్వేన నిర్దేశః । అతోపి యజమానస్యైవ త్వాహ । గుణేతి । తస్య సంస్కారస్య నిర్దేశః గుణత్వే పరత్వే వాస్యతి ॥౬॥ - - - - - - - - - -

40

షమాగ్నావచోర్ణనివాపే ప్యస్యిత్వితి ప్రభృతిభిః ప్రార్థ్యమానం ఫలం అధ్వర్యోరితి పూర్వపక్షమాహ। ఋత్విగితి। ఋత్విజః అధ్వర్యోః ఫలం। కరణేషు మంత్రేషు అ
ర్థవత్వాత్। ముఖ్యేన తస్య శక్యార్థసంభవాదన్యథాలక్షణాప్రసక్తేరితి భావః॥२०॥ సిద్ధాంతమాహ। స్వామిన ఇతి। తదర్థత్వాత్ సాంగఫలస్య యజమానార్థత్వా
త్॥२१॥ లింగదర్శనాదితి। యాం కాం చ నయజేత ఋత్విజ ఆశిషమాశాసతే యజమానస్యైవేతి లింగదర్శనాత్॥२२॥ క్వచిద్విధ్యత్విజామపి ఫలం యజమాన ఇవ
తి తద్వాహ। సిద్ధాంత ఏవ కర్మార్థమితి। అగ్నావిష్ణూ మా వామవక్రమిషం విజిహాథాం మా మా సంతాప్తమితి అత్ర సంతాపాభావరూపం తేషాం ఫలం కర్మార్థయు
జమానకర్మసిద్ధ్యర్థం అసంతప్తా ధ్వర్యవః కర్మకర్తుం యోగ్యా భవంతీతి ప్రతీయ అయం పరంపరయా యజమానార్థత్వాత్ తస్మాత్ క్వచిత్ ఋత్విజామపి క్వచిత్ఫలం॥२३॥ వ్యక్త
చిద్వ్యపదేశాత్ నిర్దేశాత్ ఋత్విజాం ఫలం యథా ఉపరవేషం యజమానాధ్వర్యోః బాహు ప్రవేశవేలాయాం కే మత్రభక్షతం తేనాస పాంతి మంత్రే నాస పాంతి
నిర్దేశాదధ్వర్యోరపి ఫలం॥२४॥ ద్రవ్యసంస్కారాః సాంగప్రధానార్థాః ప్రకరణావిశేషాత్ ఇదం పూర్వం సిద్ధమపి ఉత్తరాధికరణోపోద్ఘాతత్వ
ర్థః పునరుక్తం॥२५॥ బర్హిషాం యూపావటస్తరణాత్ తత్ర విశ్వతా బర్హిర్థమాణః సంతి న వేతి సంశయే బర్హిః శబ్దేన నిర్దేశాదస్తి ధర్మప్రాప్తిరితి బర్హిః పూ
ర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। నిర్దేశాదితి। నిర్దేశాత్ ప్రకృతౌ బర్హిషః కార్యస్య బర్హిషా వేదిస్తరణాత్ తత్ స్తరణస్య నిర్దేశాత్ వికృతావపూర్వస్య ప్రకృతి కార్యశూన్య
స్య యూపావటస్తరణసాధనస్యానధికారః నోద్దేశ్యత్వం ప్రకృతితః ధర్మాణాం పూర్వకార్యదావ్రైవ ప్రాప్తిరితి భావః॥२६॥ సమానవనంతర ఉర్ధ్వ దర్భ విధృతి కురు
ఋత్విక్ఫలం కరణేష్వర్థవత్వాత్॥२०॥ స్వామినో వా తదర్థత్వాత్॥२१॥ లింగదర్శనాచ్చ॥२२॥ కర్మార్థం తు ఫలం తేషాం స్వామినం ప్రత్యర్థ
వత్వాత్॥२३॥ వ్యపదేశాచ్చ॥२४॥ ద్రవ్యసంస్కారః ప్రకరణావిశేషాత్ సర్వకర్మణాం॥२५॥ నిర్దేశాత్తు వికృతావపూర్వస్యానధికారః॥२६॥
త ఇతి తే అసంస్కృతసంస్కృతేవేతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। విరోధ ఇతి। విరోధే కశ్చసంస్కారసంస్కృతస్య స్తరణాదన్యత్ర నిషేధః। శేషః విధృత్యాదిః అవ్యక్తః ధ
ర్మకరణాంతః సంస్కృతస్య విధృత్యాదావివినియోగే బర్హిషా వేదిం స్తృణాతీతి స్తరణే వినియోగ శ్రుతి విరోధాత్॥२७॥ జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే పురోడాశస్య
శకలమైంద్రవాయవస్య పాత్రే నిదధాతీతి అయం పురోడాశః సవనీయస్యాన్యస్య వేతి సంశయే విధృతి వత్సంస్కృతాదన్య ఇతి బహోః పూర్వపక్షే సిద్ధాంత
మాహ। అపనయ ఇతి। సవనీయపురోడాశస్య ఏకదేశస్య ఐంద్రవాయవే అపనయః। విద్యమానస్య కేవలస్య సంయోగాత్ విధిసంయోగాత్। అయం భావః
పురోడాశశకలమితి ద్వితీయా శ్రుత్యా శేష పురోడాశసంస్కారప్రతీతేః శేషప్రస్యైవేతి॥२८॥ అధ్వర్యుః ప్రైకామ్యా ఇష్టయః స్తోత్ర ఉపాంశు యష్టవ్యా ఇతి అత్ర
పాంశుత్వం సాంగప్రధానస్య ఉత ప్రధానస్యైవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। విధృతావితి। శేషః విధృతా విహితాంగగుణః సర్వార్థః ప్రకృతివత్ తద్ధర్మపూర్ణమాస
వేదివత్॥२९॥ సిద్ధాంతమాహ। ముఖ్యేతి। ముఖ్యార్థః కేవలప్రధానార్థః। అంగస్య వికృతావచోదితత్వాత్। అయం భావః వేద్యాం హవింషి ఆసాదయతి విహితత్వా
హా। అత్ర తా ఇతి సర్వాణామర్థకామ్యేష్టయః పరాస్పృశంతే తత్ర సిద్ధానాంగపాఠః అతో నాంగపరామర్శః। అతో యస్య పరామర్శః తత్రైవోపాంశుత్వమి
తి॥३०॥

విరోధే చ శ్రుతివిరోధాత్ అవ్యక్తః శేషః॥२७॥ అపనయస్త్వేకదేశస్య విద్యమానసంయోగాత్॥२८॥ విధృతౌ సర్వార్థః శేషః ప్రకృతివత్॥२९॥ ముఖ్యార్థో
వాంగస్యాచోదితత్వాత్॥३०॥ ..

సిద్ధాంతమాహ। అధ్వర్యుర్వేతి। ఏతాన్ సర్వానధ్వర్యుః కుర్యాత్। హి యతః తదర్థే। ఉక్తపదార్థానుష్ఠానార్థే ప్రేత ఇతి శేషః। నను అధ్వర్యుసమాఖ్యయాపి కాండం యజమా-
నసమాఖ్యయా వ్యాప్యత ఇతి అనవకాశత్వాత్ అధ్వర్యవసమాఖ్యాప్రాప్తమధ్వర్యుకర్తృకత్వం బాధ్యత ఇత్యత్రాహ। న్యాయపూర్వం। న్యాయయోరవిరుద్ధం సమాఖ్యానేన వ-
స్తూని ప్రాపయతి। ఇహ తు అంగగుణవిరోధే చ తాదర్థ్యాదితి న్యాయవిరోధః। తథా హి ఏషాం పదార్థానాం అధ్వర్యవకాండే పఠితత్వాత్ పదార్థేష్వధ్వర్యు-
కర్తృకత్వం ప్రాప్తం। యాజమానకాండే ద్వాదశ ద్వంద్వాని యజమానం సంపాదయేదితి ద్వంద్వానాం సంపాదనం తత్కాండపాఠాత్ యజమానకర్తృకం ద్వంద్వా-
౪౧ సంపాదనం ద్వంద్వయోర్ద్వయోరవ్యవహితత్వసంపాదనం న చ ఏకేన త్రయాణాం ద్వయానామనుష్ఠానం అనేనాన్యవధానసంపాదనం సంభవత్యతః ఉభయోరేవైకకర్తృకత్వం సం-
పాద్యం। తత్ర పదార్థానాం ప్రధానభూతానాం తత్కర్తృత్వం ప్రధానధర్మః। అవ్యవధానం పదార్థధర్మః తత్కర్తృత్వం అంగధర్మః। అనయోరకర్తృత్వబాధే ప్రాప్తే అంగగుణత్వా-
ద్యజమానకర్తృత్వస్యైవ బాధః స్యాత్। యది విపరీతం తదా న్యాయవిరోధః స్యాదితి భావః॥౧౦॥ కుండపాయినామయనే యో హోతా సోऽధ్వర్యురితి హోతురేవ
అధ్వర్యుకార్యకారిత్వం విహితం తథా ప్రవృత్తౌ యూపపరివ్యాణసమయే యువా సువాసా ఇతి హోత్రా పఠనీయో మంత్రః పరివ్యయన్నధ్వర్యుణా పఠనీయో మ-
తః। అభావాత్ హోతరి శేషనప్రాప్తౌ అత్ర కర్తరి శక్త్యా వాచ్యాగమ్యమంత్రద్వయపాఠాసంభవాదధ్వర్యుత్వే హోతా వా మంత్రః పఠనీయ ఇతి సంశయే పరిధాపకతునిర్ణయం హోతృత్వాత్ త్వత్ర
పరిధిధర్మా [illegible] తత్కాండపాఠాత్ కరణరూపస్య హోతృత్వాత్ [illegible] తత్ప్రయోజనాంగం తు కేవలం పరివేర
అధ్వర్యువాక్యతదర్థే హి న్యాయపూర్వం సమాఖ్యానం॥౧౧॥ విప్రతిషిద్ధే కరణం సమాఖ్యాశేషాదితరమనర్థం స్యాత్।
తుల్యవిశేషస్యాత్॥౧౨॥ ప్రైషేషు చ పరాధికారాత్॥౧౩॥ అధ్వర్యుస్తు ధాతులింగదర్శనాత్॥౧౪॥ గ్రావస్తోత్రం చ సమావాయాత్॥౧౫॥
హిత్వా బహూః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। విప్రతిషేధ ఇతి। విప్రతిషిద్ధే ఉక్తరీత్యా విరోధే కరణం అధ్వర్యుమంత్రం బ్రూయాత్॥ సమాఖ్యాయా ప్రత్యక్షేణ హోతా హో-
వచనవిధేయతత్స్వరూపసంబంధే విశేషాత్॥ అనుమానికే చోదకశాస్త్రసంబంధాత్ప్రబలరూపవిశేషాత్॥ తథా హి అనుమానికమంత్రస్యాపి సాత్త్వం తం బాధ ఇత్యాహ।
ఇతదం చోదకశాస్త్రప్రాప్తమన్యః హోతృ[illegible]ణసంబంధి మైత్రావరుణః। ఏవ పఠేత్। యతః హోతుః మైత్రావరుణస్య అత్రాహ హోతాదిభ్యః విశేషః హోతృసాంబంధ్యం గణే ద్వితీ-
యత్వాభావాదతః॥౧౫॥ దర్శపూర్ణమాసే ప్రోక్షణీరాసాదయ ఇధ్మాబర్హిరుపసాదయ స్రువం స్రుచశ్చ సంమృడ్ఢి పత్నీం సన్నహ్య ఆజ్యేనోదేహీతి ప్రైషస్య ప్రైషార్థస్య చ
కర్తార ఏకః స్యాత్ ఉభయోరేకసమాఖ్యాపాఠాదితి బహూః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ ప్రైష ఇతి। ప్రైషేణ కర్తా తదర్థకర్తుః అన్యః పరాధికారాత్ పరవిషయత్వాత్ స్వస్య
ధర్మపురుషస్య తత్ప్రైషస్య స్వభావసిద్ధత్వాత్॥౧౩॥ ఏవం ప్రైషతదర్థయోః కర్తృభేదే సిద్ధే అధ్వర్యుః ప్రైషార్థకర్తేతి పూర్వపక్షమాహ। అధ్వర్యురితి। అధ్వర్యుః ప్రై-
షార్థకర్తా స్యాత్। తథా లింగదర్శనాత్ ప్రైషాచ్చ పరః సమాఖ్యా ప్రోక్షణీః ఇదమం చంద్రార్ధరూపవ్రతా అధ్వర్యుః [illegible] శాఖాంతరే యస్య సర్వహౌ? [illegible] సప్రైష-
కర్తేతి జ్ఞాపనం తేన ఇదం లింగం॥౧౪॥ సిద్ధాంతమాహ గౌణ ఇతి। అగ్నీధ్రే ప్రైషార్థకర్తరి అధ్వర్యుశబ్దో గౌణః। యజుర్వేదవిహితప్రైషార్థకర్తృత్వేన అధ్వర్యోః సాన్నిధ్యా-
త్పరం పరాసాధారణకర్తృత్వేన ప్రైషే సాక్షాత్ కర్తృత్వం ప్రైషేణ ప్రేరితాగ్నీధ్రస్యైవ తత్ప్రైషార్థే ప్రయోజకకర్తృత్వమితి అధ్వర్యవివితిః సమాఖ్యాప్రాప్తం కర్మసామాన్యకర్తృత్వం
త్వము బాధితం। అతః కర్మసామాన్యాత్ కర్మసామాన్యకర్తృత్వే హోతృప్రవృత్తిః అగ్నీధ్రః ప్రైషార్థకర్తా। అగ్నీధ్రే తాత్పర్యం చ బాధకే అధ్వర్యుత్వం యల్లింగం అధ్వర్యుః ప్రైషమేవ సః

శ్రీగణేశాయ నమః। హేతుహేతుమద్భావసంగతిం ప్రదర్శయన్నధ్యాయప్రతిపాద్యార్థజిజ్ఞాసాం ప్రతిజానీతే। అథాత ఇతి। అథ శేషశేషిభావనిరూపణానం
తరం అతశ్శేషశేషిభావనిరూపణస్యావశ్యమాంసార్థనిరూపణోపకారకత్వం యతః। అతః క్రతుతయా నిరూపణానంతరం క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్వక్ష్య
మాణలక్షణయోః జిజ్ఞాసా। తద్విషయజ్ఞానేచ్ఛా కర్తవ్యేతి శేషః॥ ప్రథమసూత్రస్థక్రత్వర్థపురుషార్థపదార్థజిజ్ఞాసార్థం తయోర్లక్షణమాహ। య
స్మిన్నితి। యస్మిన్ స్వర్గాదిసుఖవిశేషే వశ్యాదిసుఖసాధనే చ లబ్ధే ప్రీతిః స్యాత్ తాదృశోర్థః స్యాదితి వృత్తిః సుతత్సాధనం పురుషార్థః। యద్వా యస్మిన్ననుష్ఠితే పురుషస్య ప్రీ
తిః సుఖవిశేషో భవతి స పురుషార్థః। యథా యాగే అనుష్ఠితే స్వర్గరూపసుఖం భవతి తత్పువిలత్తిలక్షణస్సమన్వయః। ప్రయాజాదౌ క్రతూపకారకత్వేన ఫల
సాధనత్వాభావాన్నాతివ్యాప్తిః। తదన్యో విహితః క్రత్వర్థః తస్య స్వర్గాదిః ఫలం నేచ్ఛా అర్థలక్షణం శాస్త్రం వినా అర్థతః స్వత ఏవ లక్షణం ప్రీతిర్యస్యాః తా
దృశే తేన ప్రవృత్తేన సహ సాధ్యసాధనభావస్య అవిభక్తత్వాదవ్యభిచారాత్ క్రత్వర్థ ఇతి। ఇదం చ శాస్త్రజన్యజ్ఞానాజన్యేచ్ఛావిషయసాధనత్వం పుమర్థత్వం స్వర్గకామయాగః
శాస్త్రజన్యజ్ఞానాజన్యత్వేన తదిచ్ఛావిషయస్వర్గసాధనత్వాద్యాగలక్షణసమన్వయః। ఏవం లక్షణపరత్వేన సూత్రం వ్యాఖ్యాయోదాహరణపరతయాపి వ్యాచష్టే ఏవ
మితి। గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యత్ర గోదోహనం క్రత్వర్థముత పురుషార్థ ఇతి సందేహే క్రతూపకారకస్య ప్రత్యక్షదృష్టత్వేన క్రత్వర్థత్వమిత్యత్ర పూర్వ
పక్షే సిద్ధాంతమాహ। యస్మిన్నితి। అస్మిన్ గోదోహనరూపవస్తుని యస్య సాధనే కృతే పురుషస్య ప్రీతిః సుఖం తత్సాధనం భవతి స పురుషార్థ ఏవేతి శేషః। శేషసూత్రార్థః
పూర్వవత్। సూత్రస్యార్థాంతరం భాష్యకార ఆహ ఏవమితి। లోకే ద్రవ్యార్జనం క్రత్వర్థపురుషార్థం వేతి విచారే బ్రాహ్మణేన యాజనాదినైవ ద్రవ్యమార్జయేదితి నియమస్సే
యుర్యథా తత్ క్రత్వర్థ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ యస్మిన్నితి। యస్మిన్నార్జితే ద్రవ్యే పురుషస్య సుప్రీతిః సుఖం స పురుషార్థ ఏవేతి ద్రవ్యార్జనాశేషం పూర్వవత్॥ ౧॥

అథాతః క్రత్వర్థపురుషార్థయోర్జిజ్ఞాసా॥ ౧॥ యస్మిన్ప్రీతిః పురుషస్య తస్య లిప్సార్థలక్షణావిభక్తత్వాత్॥ ౨॥ వర్ణకం ౧॥ ఏవం వా। ఏవం వా। తదుత్సర్గే కర్మాణి పురు
షార్థాయ శాస్త్రస్యానతిశంకత్వాన్న చ ద్రవ్యం చికీర్ష్యతే తేనార్థేనాభిసంబంధాత్ క్రియాయాం పురుషశ్రుతిః॥ ౩॥ అవిశేషాత్తు శాస్త్రస్య యథాశ్రుతి ఫలాని స్యుః॥ ౪॥

అసారభూతస్య ద్రవ్యమిత్యుపక్రమ్య ... మాదిష్టమితి శ్రుతం అనేన విధేయమానం క్రత్వర్థముత పురుషార్థమితి తత్ర సిద్ధాంతేనోపక్రమతే। తదితి। కేవల
షి ఏతద్యాగకర్మోద్యోక్తకర్మణి తస్యాః శ్రుతేః ఉత్సర్గేపి అనుపలంభేపి। యథా ద్రవ్యార్జనే అనురాగః స్వతస్సిద్ధ ఇతి పురుషార్థత్వం తథా ఇహాపి నైష విధేః స్వతః అనురా
గాభావేపి విఫలితం పురుషార్థాయ భవతీతి శేషః। ననుప్రత్యభావేన హేతుహేతుమతోః పురుషార్థత్వాభావః సిధ్యతి కథం వా రోచితమిత్యత్రాహ। శాస్త్రస్య ప్రకృతవాక్యస్య అన
తిశంకితత్వాత్ తర్కేణ నిరాకర్తుమశక్యత్వాత్ ప్రకృతవాక్యస్యైవ యథార్థ్యం స్యాదితి భావః। ననుప్రకృతవాక్యవిహితకర్మణాం ఈప్సితలక్షణవిరోధి క్రియయా క్రత్వంగభూతద్రవ్యం
సంక్షిప్యతాం తావతా శాస్త్రస్యానర్థక్యం యుక్తం హేతునా క్రత్వర్థత్వమపి సంస్కారద్వారేణాత్రాహ। నచేతి। ద్రవ్యం క్రత్వంగభూతద్రవ్యసంస్కారాయ ఉక్తం న చికీర్ష్య
తే। అసారభూతేన క్రత్వంగద్రవ్యసంస్కారాసంభవాదితి భావః। తేన హేతునా అగతితః। అర్థేన ఫలేనాభిసంబంధాత్। ననుక్రియాతివాక్యేన పురుషముద్దిశ్య
ఈప్సితలక్షణవిరోధిక్రియావిధానాత్ తేన స్వర్గాదికముద్దిశ్య యాగవత్ కించిత్ఫలముద్దిశ్యేతి కథం పురుషార్థత్వమస్యేత్యత ఆహ। క్రియాయాం ఈప్సితలక్షణవిరోధి క్రియాముద్దిశ్య
పురుషశ్రుతిః ఆఖ్యాతలభ్యపురుషశ్రుతిః పురుషస్య కర్తృత్వేన రూపేణ ప్రకృతిక్రియాం ప్రత్యంగత్వమేవ న ప్రధానత్వమితి భావః॥ ౩॥ ఏవమేవ సమిధో యజతీత్యాదివి
తిపాద్యానామపి పురుషార్థత్వమేవ స్యాదిత్యాశంకేతి। అవిశేషాత్త్వితి। శాస్త్రస్య సవిధేయం యజతీతి శాస్త్రేణైవోదితం తమాద్యత్వమిత్యస్మాద్విశేషాత్ కర్తృత్వేన కర్మణ్యన్వయసం
భవాత్। యథాశ్రుతి। తత్సమాప్తేర్యమాంసార్థవాదప్రతిపాద్యాని ఫలాని స్యుః॥ ౪॥

శ్యేనే శ్రూయతే ద్రుతసవనే తం ఆజ్యం భవతీతి। ద్రుతిశ్చ వర్మపుట కేనిపాతసవనే తం యస్యాజ్యస్యేతి తదర్థః। అత్ర ప్రకరణేన ప్రధానగ్రహణాదితిదేశేన
ప్రాప్తం సామర్థ్యం బాధిత్వా ద్రుతిః సవనే తం విధీయత ఇతి బహూనాం పూర్వపక్షః। సిద్ధాంతమాహ। సన్నిధానేతి। అసంభవే ద్రుతసవనత్వరూపగుణవిశిష్టా
జ్యవిధానే గౌరవాదతిదేశప్రాప్తాజ్యానువాదేనోక్తగుణమాత్రవిధానస్య సిద్ధేః ప్రధానే ఆజ్యాభావేన గుణస్యాసంభవాదంగానామాజ్యస్యేత్ అత్ర
జ్యపదసన్నిధానవిశేషాత్॥౩౯॥ ఆధానే పి ద్రుతసవనే తం స్యాదగ్నిద్వారా తదంగత్వాదిత్యాశంకతే। ఆధాన ఇతి। ౪౦॥ దూషయతి నేతి॥ ఆధానే పవమానేష్టీనాం
వానోక్తమాజ్యం। అప్రకరణత్వాదసన్నిపాతిత్వాత్। అంగస్యాధానపవమానయోః। అతన్నిమిత్తత్వాత్। శ్యేనోద్దేశేన కృత్వాభావాత్॥౪౧॥ ద్రుతసవనే తం స్యా

౪౨ నాంగేష్వితి సిద్ధం తత్రాపి దక్షిణీయాదిష్వంగేషు సుత్యాదిన ఏవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తత్కాల ఇతి। తత్కాలే సుత్యాకాలే। లింగదర్శనాత్। అను
మానసంభవాత్। తథాహి శ్యేనవికృతిధర్మాః సుత్యాకాలసంబంధినః సోమవికృతివిశేషధర్మత్వాత్ సాద్యస్క్రస్య సహాపశూనాలభేతేతి వత్॥౪౨॥ సిద్ధాంతమాహ।
సర్వేషామితి॥ సర్వేషాం అవిశేషాత్॥ విశేషశాస్త్రాభావాత్। ఆజ్యపదస్య శ్రూయమాణస్య సుత్యాకాలీనాజ్యమితి సంకోచే మానాభావాదితి భావః। ౪౩॥ నను
మానత్వేన అనుమానం దర్శితమత్రాహ। న్యాయోక్త ఇతి। న్యాయేన వాక్యేన ఉక్తే ర్థే తద్విరుద్ధం లింగదర్శనమప్రమాణమితి శేషః। ౪౪॥ శాఖాయామ

సన్నిధానవిశేషాదసంభవే తదంగానాం॥౩౯॥ ఆధానే పి తద్ధేతి చేత్॥౪౦॥ నాప్రకరణత్వాదంగస్యాతన్నిమిత్తత్వాత్॥౪౧॥ తత్కాలే లింగదర్శనాత్॥
౪౨॥ సర్వేషాం వా విశేషాత్॥౪౩॥ న్యాయోక్తే లింగదర్శనం॥౪౪॥ మాంసం తు సవనీయానాం చోదనావిశేషాత్॥౪౫॥ తృతీయస్య అష్టమః పాదః।
సమాప్తశ్చాధ్యాయః॥

షట్త్రింశత్సంవత్సరసత్రం తత్ర సంస్థితే సంస్థితే హని గృహపతిర్మృగయాం యాతి స తత్ర యాన్ మృగాన్ హంతి తేషాం తరసాః పురోడాశాః
సవనీయా భవంతీతి అత్ర సవనీయాః పురోడాశా ఇతి విశేష్యవిశేషణభావాపన్నం పదద్వయం ఉద్దేశవాచకం। తయోర్విశేష్యవిశేషణభావా
పన్నయోరుద్దేశత్వే విశిష్టోద్దేశే వాక్యభేదస్యాదతో నైతరస్య వక్తృపేక్షకేవలం సవనీయానితరస్యోద్దేశత్వే సవనీయాః క ఇత్యాకాంక్షాపరిపూర్త్యర్థే పు
రోడాశపదం ఉద్దేశసమర్పకం సవనీయపదమవయుత్యానువాదరూపం తథా చ పురోడాశస్థానే మాంసమయమితి బహూనాం పూర్వపక్షః।
సిద్ధాంతమాహ। మాంసమితి। మాంసమితి శ్రుతిస్పష్టతరసత్వాఖ్యానం మాంసం మృగయానీతమాంసం సవనీయానాం సవనీయసంబంధిధానాకరంభాదిస
ర్వేషాం సవనీయశబ్దస్యాశేషప్రాధార్థత్వేనోద్దేశవాచకత్వం సంభవతీతి శంకితం। ప్రకృతౌ ప్రాతర్యావభ్యో దేవేభ్యో నుబ్రూహీ బ్రహ్మన్ ప్రచరిష్యామః ప్రతిప్ర
స్థాతః సవనీయాన్నిర్వప అత్ర సవనీయశబ్దస్య నిర్వాపరూపో గవేష్ట్యభిధానం యుక్తం సన్నిపాతాదిత్యాహ। చోదనావిశేషాత్। అవిశేషాత్ అర్థస్నేహేః తథా
చోద్దేశసమర్పకం సవనీయపదం విషయవాక్యే సన్నిపాతత్వాచ్చ పురోడాశ ఇతి వ్యావయుత్యానువాదః। ధానాదిస్థానేపి మాంసం సిద్ధం॥ తృతీయస్య

ఇదమశాబ్దమితి సదృష్టాంతమాహ నేతి। పశుమాలభేతేత్యాదావేకత్వప్రతీతిర్న। యత్ప్రతీయతే తదశాబ్దం శబ్దజన్యప్రతీతివిషయో న। తత్త్వేకపదశ్రు-
త్యైకత్వం ప్రమాణయస్మిన్ సాపేక్షత్వాత్। అయం భావః। శ్రూయమాణైకత్వస్య సాపేక్షయా కారకత్వసంబంధేన యాగేద్ధాత్వర్థేన్వయే యాగస్య పదాంతరో-
పాత్తత్వేన వాక్యేన వినియోగః పశావన్వయే ఏకపదశ్రుత్యా వినియోగః ఇతి వాక్యశ్రుత్యోః శ్రుతిర్బలీయసీతి యది శాబ్దం తదా శ్రుత్యైవ వినియోగే లాఘవం స చ
నిష్ఫల ఇత్యుక్తం ప్రాగేవాశాబ్దమితి। అత్ర దృష్టాంతమాహ పూర్వవదితి। యథా పూర్ణాహుతావతిశ్రవణే అపరం వినాపూర్వాసంభవాత్ అపరేష్వస్తి
తత్సౌవాద్ప్రతీతిః తద్వత్॥౧౬॥ సిద్ధాంతమాహ। శబ్దేతి। శబ్దవత్ ఏకత్వాదిసంఖ్యావిషయకం జ్ఞానం జన్యతాసంబంధేన శబ్దవిశిష్టం ప్రతీయతే అనుభూ-
యతే। సంఖ్యావిషయకః శాబ్ద ఏవేతి భావః। కథమవగతమత్రాహ। తదాగమేఽపి ఏకవచనశ్రవణేఽపి ఏకత్వవిషయకం స్మరణం దృశ్యతే అనుభూయతే లో-
కైః। తస్య తద్విషయకం జ్ఞానం శాబ్దం భవతి। యస్య శ్రవణే యద్విషయకస్మరణం తద్విషయః శాబ్దబోధః। యథా అన్యేషాం గవాదివిషయకశాబ్దబోధా-
నాం శాబ్దత్వం తద్వదత్రేతి భావః। ఇత్థం స్వార్థశ్రుతికరణకత్వం సంబంధేన యాగాన్వయః తథా చ యాగాంగస్య సఫలస్య విధేయత్వమాపద్యతే। ఏకపదశ్రుతిః ఏక-
త్వత్వేన రూపేణ ఘటాదేరేకత్వస్యోపస్థితౌ స్వప్రత్యయార్థేన తద్వ్యక్త్యైకత్వం వ్యావర్త్యతే చరితార్థాయా వాక్యవినియోగం న బాధత ఇతి తత్పరిహారో బోధ్యః॥౧౭॥
తద్వదర్థానురూపమేవ లింగదర్శనం కేషాంచిన్మతే అవశిష్టాక్షరాః న భూరూపాః పాంజనార్యం ప్రాగ్ద్విదశమ ఇత్రిత్వస్య విపర్యాసం ఉపపద్యతే అ-
నాశబ్దప్రమాణత్వాత్ పూర్వవత్॥౧౮॥ శబ్దవత్తూపలభ్యతే తదాగమే హి తద్దృశ్యతే తస్య జ్ఞానం యథాన్యేషాం॥౧౯॥ తద్వచ్చ లింగదర్శనం॥౨౦॥ తదా చ
లింగం॥౨౧॥ అత్రాయం పూర్వవిశేషేణ భావార్థః ప్రతీయతే॥౨౨॥ చోదనాయాం త్వనారంభో విభక్తత్వాన్న హ్యన్యేన విధీయతే॥౨౩॥ స్యాద్వా ద్రవ్యచికీర్షాయాం
తేభ్యోఽపి విపక్షత్వాత్॥౨౪॥ యథా సంఖ్యా తద్వదేవ పుంస్త్వాదిలింగం వివక్షితం॥౨౫॥ అత్రామప్రయాజస్విష్టకృదాదిభిర్దేవతాదిస్మరణప్రతిపత్త్యాదిరూపః సంస్కా-
రో దృష్టః ఏవం తాదృష్టమపి కించిదంశేన భవతీతి సంశయే సిద్ధాంతేనోపక్రమతే। ఆశ్రయిష్వితి। యే పరకీయం ద్రవ్యదేవతం అంశేన సంస్కారత్వేనాశ్రయంతి
తే ఆశ్రయిణః। అత్రామప్రయాజస్విష్టకృతాదయః తేషు భావ్యత ఇతి భావార్థః। అపూర్వం ప్రతీయతే తత్కర్తవ్యతా। మంత్రోచ్చారణాగ్న్యధికరణద్రవ్యసం-
యోగపూర్వకో దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగో యజ్యర్థః। తత్ర మంత్రోచ్చారణస్య దేవతాస్మరణం హవిః ప్రక్షేపస్య శిష్టవినియోగ ఇతి ద్వయోస్సఫలత్వాపత్త్యా
గాంశస్య న కిమపి దృష్టం ఫలమవబోధ్యం పూర్వం కల్ప్యత ఇతి భావః। కుతః। యజతి దదాతి జుహోత్యాదిభిః అపూర్వప్రయోజకైః అవిశేషేణ శ్రవణాభావాత్। య-
థా సోమేన యజేతేత్యాదివాక్యేనాపూర్వకల్ప్యకత్వం తథా సమిధో యజతీత్యాదివాక్యేనాపీతి భావః॥౨౬॥ పూర్వపక్షమాహ। చోదనాయామి-
తి। చోదనాయాం విధౌ అంశానామనారంభః అంశవిధి భావః అవిభక్తత్వాత్ విధితాత్పర్యవిషయీభూతస్య విశిష్టార్థత్వేనాంశత్వాత్। అన్యేన విశిష్టవిధాయ-
కశబ్దాతిరిక్తేన అంశో న విధీయతే। ఏకవిధిప్రతిపాద్యభావనాయా ఏకం ఫలమపేక్ష్యతే తచ్చ దేవతాస్మరణాదినా నిరాకాంక్షం అతోఽత్రాపూర్వం విధివిషయ ఇతి భా-
వః॥౨౭॥ పూర్వపక్షే యుక్త్యంతరమాహ స్యాదితి। సిద్ధాంతవదేవ స్థాపయంతి స్యాదితి। చికీర్షాయాం ద్రవ్యాదిసంస్కారచికీర్షాయాం సత్యామపి సంస్కారే విధితాత్పర్యస్య సత్త్వే
తదర్థః యాగతః భావః అపూర్వానుసారేణ హింసాస్పదా అశ్రయాత్ తత్ప్రధానాత్ స్వస్వగుణే భావః అంగత్వం అతః యాగాంశభూతమంత్రోచ్చారణాదేః అర్థేన సం-
స్కారరూపార్థిగుణే భావః త్యాగాంశస్య న తత్ర గుణత్వం సంభవతీతి దృష్టం కల్ప్యం। యదుక్తం అంశానాం న విధితాత్పర్యమితి తన్న। అంశానాం శనేరచ్ఛేదాదితి భావః॥౨౮॥

సవిలదాదివిషయత్వందర్శయత్యపి వేతి। కారకాగ్రహాసేశ్రుతిలింగాదిషట్ప్రమాణానాం మధ్యే కస్యాప్యనుపలబ్ధిసత్త్వాంతదర్థంపురుషార్థంనేత్యేతత్ విహితంకర్మణః అర్థ
స్వసాప్యపి కర్మణః ప్రజాపతివ్రతైః అనభిసంబంధాత్। ఏకాధికారపరితత్వరూపసంబంధాభావాత్। అనారభ్యపాఠ ఏవ సవిలదాది వైషయ్యందర్శయతీతి భావః॥౩॥
అక్రార్థే లోకానుభవముపాస్యవా। తథాచేతి। లోకభూతేషు జనరూపేషు మూఢః ఖ్యాపయతి ఫలితం। అనుభవప్రాధాన్యశబ్దత ఇతి శేషః। స్నానం కురుపాకే కుర్వీతత్యత్రసాన్ని
నం పాకార్థమితి జానాతి। కేవలం స్నానం కుర్వీతత్యత్ర స్వతంత్రఫలకమేవ తజ్జ్ఞానాతీతి భావః॥౪॥ స్ఫ్యశ్చకపాలాని చాగ్నిహోత్రహవణీ చ శూర్పంచ కృష్ణాజినంచ శ
మ్యా చోలూఖలంచ ముసలంచ దృషచ్చోపలా చైతాని వై దశ యజ్ఞాయుధానీతి శ్రుతం। అత్ర కిమేతాని ద్రవ్యాణి పోమసాధనాని ఉత స్వస్వకార్యసాధనానీతి సంశయె
పూర్వపక్షమాహ। ద్రవ్యాణీతి। ద్రవ్యాణి ఉదాహృతవాక్యే శ్రుతస్ఫ్యాదీని ప్రతీయెరన్। దేవతాలాద్ధి శేనదాతవ్యం అనర్థకత్వాత్ వాక్యవైరంర్యద్ధ్యర్థపాంతాత్। యదుదపి ప్రదేయ
త్వేవా కేవ అశ్రుతానపి విశేషేణ అంగప్రధానార్థాని వేదివత్। తథాపి అవిశేషేణ శ్రుతానప్యపి ఇతి శేషః। ప్రదరామెరన్నితపస్వం యుః। యజ్ఞాయుధానీత్యత్ర యజ్ఞశబ్దస్య
ప్రధానేరలాధత్వాత్ తదంగత్వమేవేతి భావః॥౨॥ సిద్ధాంతమాహ। స్వేనేతి। స్వేనార్థేనస్ఫ్యనెూంద్ధతి। కపాలేషు శ్రపయతి అగ్నిహోత్రహవణ్యా హవింషి నిర్వపతీతి శ్రుతస్వస్వకా
ర్యైః ద్రవ్యాణాం స్ఫ్యాదీనాం సంబంధః। పృథగర్థత్వాత్ పృథక్ పృథక్ ప్రయోజనశ్రుతేః। యథా శ్రుతిపృథగ్యాక్యవిహితైః స్వార్థేన సంబంధః। యజ్ఞాయుధవాక్యమనువా

అపి వా కారణాగ్రహాణే తదర్థమర్థస్యానభిసంబంధాత్॥౧॥ తథాచలోకభూతేషు॥౨॥ ద్రవ్యాణి త్వవిశేషేణానర్థకత్వాత్ప్రదరామెరన్॥౩॥ స్వేన త్వర్థేన సం
బంధో ద్రవ్యాణాం పృథగర్థత్వాత్తస్మాద్యథాశ్రుతి స్యుః॥౪॥ చోద్యంతే చార్థకర్మసు॥౫॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౧౦॥ తత్రైకత్వమయజ్ఞాంగమర్థస్య
గుణభూతత్వాత్॥౧౧॥ ఏకశ్రుతిత్వాచ్చ॥౧౨॥ ప్రతీయత ఇతి చేత్॥౧౩॥

దకమేవేతి భావః॥౫॥ సాంధకాంతరమాహ। చోదనంత ఇతి। అర్థకర్మసు పాత్రప్రతిపత్తికర్మసు చోద్యంతే ఆహితాగ్నిమగ్నిభిః పాత్రైశ్చ దహంతీ విధయ
త్తే పోమార్థత్వే ప్రతిపత్తిరనుపపన్నేతి భావః॥౬॥ ఉక్తార్థే లింగమప్యాహ। లింగేతి। చతుర్దశ పౌర్ణమాస్యాం ఆహుతయో హూయంతే త్రయోదశామావాస్యాయామితి
తిసంఖ్యాశ్రవణం లింగం। దశద్రవ్యైర్యాజ్ఞత్తతిభిర్యద్ధి శ్రూయమాణసంఖ్యావిరుధ్యేతేతి భావః॥౧౦॥ యదగ్నిషోమీయం పశుమాలభేతేతి శ్రుతం తత్ర
పశుపదోచ్చారప్రతీయమానం పుంస్త్వ ఏకత్వం చ వివక్షితమూత వివక్షితమితి సంశయె పూర్వపక్షమాహ। తత్రేతి। తత్ర ఉదాహృతవాక్యదాయకత్వం। సంఖ్యామాత్రం
అయజ్ఞాంగం యాగాంగం న భవతి యాగాన్వితం న। అతో వివక్షితమితి ఫలితోర్థః। అర్థస్య పశుప్రకృత్యర్థపశ్వాదేః గుణభూతత్వాద్విశేషణత్వాత్।
అయం భావః। యజ్ఞాంగత్వే తదంగస్యైకత్వస్య వైశిష్ట్యం యజ్ఞః ఫలసాధనప్రయోజనభవతీతి తద్వివక్షణమావశ్యకం పశుగతైకత్వవివక్షణే చ కించి
దప్యధికం। అతో వివక్షితం యుక్తమితి॥౧౧॥ సాధకాంతరమాహ। ఏకేతి। ఏకశ్రుతిత్వాత్ ఏకాంగానాం ద్వయోర్నాందద్యాత్త్రిభిరేవేతి వచనేచ్ఛకపదశ్రుతత్వాత్। అయం
భావః। యది పశ్వాదిగతసంఖ్యావివక్షితా తదాగాందద్యాదిత్యత్రైకవచనేనైవైకత్వప్రాప్త్యా ఏకపదం వ్యర్థం స్యాత్। అతో వివక్షితేతి॥౧౨॥ పూర్వపక్షమా
క్షిపతి ప్రతీతి। ప్రతీయతే। గామానయేత్యుక్తే శిష్యైస్తైనైవ గారానీయత ఇతి ఏకత్వస్యాపి శాబ్దవిషయతయా ప్రవేశో దృశ్యత ఇతి వివక్షైవ శబ్ద
తి భావః॥౧౩॥

అక్తేంరుఋవిమం గికేవ తపప్రకారాంతరేణ శంకతే। నిర్దేశాదితి। తస్యాగ్నేయపురోడాశస్య నిర్దేశాత్ ఇదమగ్నయ ఇతి క్లృప్తత్వాత్ తస్య దేవతాంతరోద్దేశదానాసంభ
వాత్। అర్థాత్ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధానుపపత్తేః। అనపేక్ష్య తంత్రపురోడాశస్య మార్గణమిత్యత్ర। నిరాకరోతి నేతి। శేషస్యాగ్నేయాదిశేషస్య సన్నిధానాత్ స్పష్టమేవ తదర్థత్వవిజ్ఞా
మానత్వాత్ స్విష్టకృదనుపపత్తిరితి భావః।౩౦। యుక్తం తత్ర మాహ। కర్మేతి। కర్మణః ప్రసవాంతరాః కాంతరాః తత్ఫలరూపత్వేనోక్తేః। స్మృతివాక్యం దేవాన్ స్విష్టకృతమ
బ్రువన్ హవ్యం నో స్వదయాతి సో బ్రవీదుత్తరార్ధాత్ స్విష్టకృదంగ్యతామితి। లోకే ప్రసవకాంయం ఛందయతి తస్య భుక్తశేషమేవ దీయతే నతు తదర్థం పాకః క్రియతే తద్విభా
వః।౩౧। లింగేతి। తదవత్తు వై భూయోవా విభజ్య స్విష్టకృతే సమవద్యతి అర్థవాదే సర్వేభ్య ఇతి దర్శనం లింగం।౩౨। వాంయవే సప్తదశ ప్రాజాపత్యపశూనాం పరోడాశం కేవ
ల కాలాంతరే అభ్రవాణ్ని సాంమత్సరిక భిన్నం విహితం। తథా ప్రయాజ శేషేణ హవీంష్యభిఘారయతి శ్రుతం। ధ్రువాయాః సాంమత్సరికం స్థూలత్వాదంగ పాంభిఘారణ పరం తం జుహ్వాం
ప్రయాజ శేష స్థాపనం న సంభవతి। జుహ్వాః కౌర్యాంతరకార్యాంతరే సత్వాదతః ప్రయాజ శేషం పాత్రాంతరే స్థాప్యమితి వా పాభిఘారో నివర్తత ఇతి సంశయే పూర్వపక్ష
మాహ। అభిఘారేతి। అభిఘారణే కర్తవ్యే సతి కాలాంతరవ్యవహితే ప్రకర్షాదుద్ధరవతీత్వాత్ పాత్రభేదః స్యాత్। యథా తత్రైవ అనూయాజ సాధనపృషదాజ్యధా
రణార్థం పాత్రాంతరం తథా।౩౩। సమాధత్తే। నవేతి। న పాత్రాంతరధారణం। అపాత్రత్వాత్। ధారణపాత్రస్యావిహితత్వాత్। నను అభిఘారణస్య కర్తవ్యత్వాదర్థా
ర్థసిద్ధం పాత్రాంతరమాహ। ఏకదేశత్వాత్। ప్రయాజార్థం వినియుక్త శేషత్వాదాజ్యస్య। అయం భావః। శేషాభిఘారణం ప్రతిపత్తిసంస్కారః న చ తృతీయాః శ్రుత్యాంగ
త్వం। సక్తున్యాయేన విభక్తివిపరిణామే శేషం హవిషు క్షారయేదితి వర్ధాత్ తథా చ సమయేయావంతి హవీంషి తావద్భిఘారో నైవ చారితార్థ్యమితి పృషదాజ్యస్యాను
యాజాంగత్వేన తద్ధారణదర్శనే కమితి।౩౪। ననుశ్రూయమాణవిభక్తివిపరిణామే కిమర్థత్వమిత్యత్ర ప్రబలం లింగమిత్యాహ। హేతుత్వాదితి। సహ ప్రయోగస్య క్రతుపశు
నిర్దేశాత్ స్యాసాధనదర్థాదితి చేత్।౩౫। న శేష సన్నిధానాత్।౩౬। కర్మకార్యాత్।౩౭। లింగదర్శనాచ్చ।౩౮। అభిఘారణే విప్రకర్షాదనూయాజవత్పాత్రభేదః స్యాత్।౩౯।
నవా పాత్రత్వాదపాత్రత్వం త్వేకదేశత్వాత్।౪౦। హేతుత్వాచ్చ సహప్రయోగస్య।౪౧। అభావదర్శనాచ్చ।౪౨। సతి సవ్యవచనం।౪౩। న తత్స్యాదితి చేత్।౪౪। స్యాత్తస్య ముఖ్యత్వాత్।౪౫।
ప్రాజాపత్యపశూనాం సహానుష్ఠానస్య హేతుత్వాత్। హేతుత్వేనార్థవాదే సంస్తవాత్। తదర్థం వై ప్రాప్తః సవనం యత్ప్రచస్వనేన సహ పశవ ఆలభ్యంతే తదర్థవిద్వేతానాలభేతేకధైవా
వపానామభిఘృతత్వం యేతి। అనభిఘృతాసు వపాసు ప్రయాజాంతరేణాభిఘారలాభే లింగమితి భావః।౪౨। లింగాంతరమాహ। భావేతి। అభావస్య అభిఘారాభావస్య ద
ర్శనాత్। పృచ్ఛదర్థవాద ఇతి పూరణీయం। సవ్యావాయ వా ఏతదవపాయవ్యాన అభిఘారితాః ప్రవాస్యై ప్రవాస్య సౌమ్యాయ ప్రవాస్య సాంమత్సరిక తేనాభిఘృతాః ఇతి సవ్యాః
అనభిఘారణ రుక్ష్మః స్నేహసంబంధహీనాః ప్రాప్తధనఃయదభిఘారయేత్ప్రాణాః తదర్థం సవ్యా ఇత్యేవానుపపన్నం।౪౩। ఉక్తలింగం అనుపపన్నమిత్యాశంకతే। సతీతి। సతి వపాయా
అభిఘారాభావే రుక్షతాసిద్ధిరితి సవ్యవచనం యత్ప్రహార్థప్రతిపాదకం సత్ లింగం భవేత్। తదేవ న సంభవత్త్రత్యాసంపత్తయే ఉపస్తరణాభిఘారసత్వాదత్ ఆహ। స్వాభావార్థ
కం సతే స్రావకేవలాత్రంకవింగవింత్తి చేత్ ఇతి ఆగ్నిమసూత్రార్థమత్ర స్యాదితి ఉత్తరయతి నేతి। తస్య చతురవత్తావయవాభిఘారాభావప్రతిపాదకం సవ్యవచనం।౪౪। సవ్యా
శబ్దేన ఉపాత్తయోర్మానాభావప్రతిపాదకత్వం తత్రాహ। స్యాదితి। తస్య యత్ప్రయాజశేషాభిఘారణం తస్యాభావ ఉపాత్తకం స్యాత్। ముఖ్యత్వాత్ అప్రధానత్వాత్।౪౫। దర్శపూ
ర్ణమాసయోః శ్రూయతే। అతిహాయ యదః సమానయంత ఉపభృత ఇతి। ఇదం జౌపభృతః సమానయనం ప్రయాజార్థమథ అనూయాజార్థం సంస్కార ఇతి సంశయే యజు
ర్వేదం గృహ్ణాతి ప్రయోజే భవిష్యతి యదుపభృతి ప్రయాజానూయాజే భవిష్యతీత్యాహ జౌపభృదాజ్యస్యాపి యావత్ప్రయాజార్థత్వేన ప్రధమప్రయాజార్థం పృగవగ్రహా
స్య ప్రాప్తత్వేనాతి హాయేతి వాక్యేనానూయాజ ధ్రువా సంస్కారార్థమేవానయనం విధీయత ఇతి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సమేతి। సమానయనం జౌపభృతః సమానయ
నం వా ముఖ్య ప్రధానకర్మణ్యత్ర వా సంస్కారః। లింగదర్శనాత్। లింగం తు అతిదాహ్యప్రకరణే చతుర్గృహీతాన్యాజ్యాని భవంతి నహ్యత్రానూయాజా నపశ్యంతి భవతీతి। అయం భావః
ఉపభృతి నహి అనూయాజా జుహూసంస్కారః సమానయనం తదా ప్రయాజే జుహ్వాం జౌపభృదాజ్యం భవతి వికల్పసిద్ధః। అతిదాహ్యే యాగమానూయాజాభావేన అనూయాజ చతుర్గృహీతం

ఏతావత్పురస్తం శేషశ్శబ్దావతిని రూపేషు తఃపరంప తదధ్వాయుప్రతిపాదుప్రయోజవుప్రయోజకభావ్యానిరూపుత ఇతిప్రతిబ్రూతేతి। అర్థేనేతి। అర్థేనషవే
నసంబంధ వేలాయాం ద్రవ్యకర్మణాం వేల్మత్రావరుణదండ దధ్యానయునరూపాణాం సవుకైషమ్యుప్రతిపాద్యతే ఇతిశేషః॥౧॥ తప్తేపయసి దధ్యానయతి సావైశ్వదేవ్యా
మిక్షావాజిభ్యోవాజినమితి అత్రదధ్యానయనం ఆమిక్షావాజినఉభయార్థం ఉతామిక్షార్థమేవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఏకేతి। ఏకనిష్పత్త్యేకత్రైవ ఆమిక్షావా
జినయోరుత్పత్తేః సవనితాభ్యాం దధ్యానయనస్య సంబంధః సమం స్యాదిత్యుభయార్థంగపన్నిష్పన్నత్వే నానైవ సంబధ్యత ఇతి నియమతపుమశక్యత్వాదితి భావః॥౧॥ సిద్ధాం
తమాహ। సంసర్గేతి। సంసర్గేణ దధిసంసర్గేణ ఆమిక్షాయాం రూపోత్పత్తేః విశాగమశక్యత్వాత్ ప్రధానం దధ్యానయనప్రవృత్త్యుద్దేశ్యం ఆమిక్షావాజినం తు న తథేతి॥౩॥

౪౪ అర్థవాదే ఆమిక్షాస్తుతేః సప్రధానమితి తద్విపావభ్యేతి మిథునం దధిశృతం పయస్తుం స్పృష్టం వసు సగర్భ ఇవేతి యథా మిథునే భావసామ్యం ఖలుం కార్యగర్భః
తతాసిద్ధ్య ప్రతిపాదనేన మఖశక్తిగర్భశబ్దేన సంస్తవాదపి సామిక్షా॥౪॥ ఏకహాయన్యస్యౌ సౌమన్త్రిణా తత్పూర్వేష్టు దానస్యాని షేధమితి సప్తమం పదము
ద్వయోర్యజమానాంజలినా గృహ్ణీతేతి వుక్త్వాతేనాన్తం పాంశుభిర్ధితి శ్రుతం తేన సౌమిత్రియోః సప్తముపదపాంసునా అద్భుం సౌమరాజ్ఞః శకటావయువం యోజ
యేదితి తదర్థః। అత్ర ఏకహాయన్యాః పదస్య సౌత్రి ... సంశయే అవిశేషాదుభయార్థమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాం
తమాహ। పదేతి। పదకర్మ పాంసుభిరక్తాంజనం అప్రయోజకం అనుద్దేశ్యం నయనస్య ఏకహాయన్యనేనయనస్య పరార్థత్వాత్ సౌమత్రియార్థత్వాత్ అయం
భావః। సౌమత్రం యాగార్థత్వాత్ అయంభావః ఏకహాయన్యాః క్రీణాతీతి విహితయాశ్రుతాత్ క్రయాంగం సాతన్నయనమప్యత ఏవ తదంగం అతః క్రయ ఏవోద్దేశ్యం

> అర్థేనాసమప్తేష్వప్రధానాం ద్రవ్యకర్మణాం॥౧॥ ఏకనిష్పత్తేః సవనసమం స్యాత్॥౨॥ సంసర్గరసనిష్పత్తేరామిక్షావా ప్రధానం స్యాత్॥౩॥ ముఖశబ్ద
> సంస్తవాచ్చ॥౪॥ పదకర్మాప్రయోజకం నయనస్య పరార్థత్వాత్॥౫॥ అర్థాభిధానకర్మ చ భవిష్యతా సంయోగస్య తన్నిమిత్తత్వాత్తదర్థో
> హి విధీయతే॥౬॥ పశావనాలంభాల్లోహితశకృతోరకర్మత్వం॥౭॥ ఏకదేశద్రవ్యే చోత్పత్తౌ విద్యమానసంయోగాత్॥౮॥ - - - - - -

ఇతి అక్తాంజనమాసుషాంగికమితి॥ కపాలేషు పురోడాశం శ్రపయతీతి। తథా పురోడాశకపాలేన తుషానుపవపతీతి। కపాలసంపాదనము భయార్థం
ఉత కేవలం శ్రవణార్థమితి సంశయే విని... మనా విరహాదుభయార్థమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అర్థేతి। అర్థేన పురోడాశశ్రవణాత్మకఫలేన సహా
భిధానం యస్య కపాలస్య తత్తాన్నిధ్వం కర్మ। తుషోపవాపాదిరప్రయోజకమితి శేషః। ఏతత్తుల్యేన నార్థేన పురోడాశపదం యుక్తం కపాలపదప్రయోగ ఇతి
భావః॥ నను తుషోపవాపకాలే పురోడాశసంబంధో నాస్తి కథం పురోడాశకపాల ఇతి వాక్యే సంగతం తత్రాహ। భవిష్యతా పురోడాశేన యస్సంయోగః
తస్యైవ తన్నిమిత్తత్వాత్ పురోడాశకపాలేతి వ్యవహారనిమిత్తత్వాత్। అతః భావిసంబంధవిశిష్టమేవ తుషోపవాపఫలకమో విధీయతే॥౬॥ పశౌ ఆలంభనంత
త్సవిలోపే హృదయస్యాగ్రే వద్యత్తథ జిహ్వాయా ఇతి। లోహితం నిరస్యతీతి శకృత్తిప్రవిధ్యతీతి। ఆలంభ ఉభయార్థః ఉత కేవలం హృదయాద్యవదానార్థ ఇతి సంశ
యే పూర్వవత్పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। పశావితి। పశౌ పశుయాగే లోహితశకృతోర్నిరాసయోః అకర్మత్వం అప్రయోజకత్వం తదుద్దేశేనేతి లోహితశకృతోర్నిరా
సోద్దేశేన ఆలంభాత్ సంజ్ఞపనాభావాత్ అప్రవృత్తివాక్యేప కేవలయాగార్థత్వేన విధానాదితి భావః॥౭॥ దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే ఉత్తరార్ధాత్ స్విష్టకృతే
సముద్యతీతి। తథాగ్నావిదమవద్యేన ప్రధానయాగాపి విపాతః। ఏవం స తు పురోడాశే నిర్మాణము భయార్థము త ప్రధానార్థమేవేతి సంశయే ఉభయార్థమితి పూర్వప
క్షే సిద్ధాంతమాహ। ఏకదేశేతి। ఏకదేశః ఉత్తరార్ధరూపం ద్రవ్యం యస్య స్విష్టకృద్యాగః। అప్రయోజకః। యదాగ్నేయోష్టాకపాల ఇత్యుత్పత్తౌ ఉత్పత్తివాక్యే

[illegible]

యూపస్య స్వరుం కరోతీతి శ్రుతం। అత్ర యూపక్రియయాతో భిన్నక్రియయా యూపస్వరు రుత్పాద్యః। యూపక్రియయా వా అనునిష్పన్నః స్వరుః ఇతి సం
శయే పూర్వపక్షమాహ। స్వరురితి। స్వరుః కాష్ఠశకలం। అనేకనిష్పత్తిః। యూపక్రియయాతః స్వతంత్రక్రియయా నిష్పత్తిరుత్పత్తిః
స్వకీయ వర్గశబ్దత్వాత్। స్వరుం కరోతీతి స్వతంత్రవాక్యే న తస్యోత్పత్తిశ్రవణాత్ ॥౧॥ సాధకాంతరమాహ। తాత్పర్యంతరేతి। స్వరుప్రకరణే తదేవైతదర్థవాదః
జాత్యంతరం యూపప్రకృతివృక్షే భిన్నవృక్షే ప్రకృతికత్వం శంకతే। యద్యన్యస్య వృక్షస్య స్వరుం కుర్యాత్ అన్యేఽస్య లోకమారుహేయుః యూపస్య స్వరుం క
రోతీతి। యది యూపాదననిష్పన్నః స్వరుః అన్యస్య వృక్షస్యేతి శంకా నోదేతి। అతః స్వతంత్రక్రియయా నోపపద్యతే ॥౨॥ సిద్ధాంతమాహ। తదితి। తదేకదేశః యూపైకదే
శః యూపక్రియయా అనునిష్పాద్య ఇతి ఫలితం। స ఏవ స్వరుః। స్వరుశబ్దస్య స్వరుపదవాచ్యస్య తన్నిమిత్తత్వాత్। యూపనిమిత్తత్వాత్। యూపశబ్దాద్ధి విధ్యర్థ
మనువాదత్వాదితి నిష్కర్షః। అయం భావః। యూపస్య స్వరుం కరోతీత్యత్ర న ధాత్వర్థవిధిః కింపురుషాపశమనక్తీతి విధ్యనవధానలపపత్త్యైవ సిద్ధస్వరుక్రియా
మనూద్య యూపశకలస్య స్వరుప్రకృతికత్వం విధీయతే అతః స్వకీయశబ్దత్వాదితి పాంతలః స్వసిద్ధ ఇతి భావః ౩॥ ద్వితీయం సూత్రం దర్శయతి। శకలేతి। యః ప్రథ
మః శకలః పరాపతేత్ స స్వరురితి శ్రుతేః యూపార్థం ఛిద్యమానకాష్ఠాద్యః ప్రథమః శకలః పతతి స స్వరురితి తేన యూపానునిష్పత్తిః స్పష్టా తేనార్థవాదో బాధ్య
త ఇతి భావః ॥౪॥ యూపైకాదశిన్యాం ప్రతియూపం స్వరుదర్శనాదపి నైత్యాహ। ప్రతీతి। స్పష్టం। యద్యానుపూర్వ్యేణ స్వరుభిః పశూననక్తీతి శ్రుతౌ ॥౫॥ నను స్వరుం కరో
తీతి। ఉత్తరార్థకః కృఞ్ధాతురనర్థకః స్యాత్ యూపచ్ఛేదనేన స్వరోర్నిష్పన్నత్వాదత ఆహ। ఆదానేతి। ఆదానే స్వరూపసంగ్రహే కర్మశబ్దః కృఞ్ధాతుః సంగ్ర
స్వరస్యైవ నిష్పత్తిః స్వకర్మశబ్దత్వాత్ ॥౧॥ జాత్యంతరం శంకతే ॥౨॥ తదేకదేశో వా స్వరుః తస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ ॥౩॥ శకలశ్రుతేః ॥౪॥ ప్రతియూపం చ దర్శ
నాత్ ॥౫॥ ఆదానే కర్మశబ్దః ॥౬॥ శాఖాయాం తత్ప్రధానత్వాత్ ॥౭॥ శాఖాయాం తత్ప్రధానత్వాదుపవేషేణ విభాగః స్యాద్వైషమ్యాత్ ॥౮॥ శ్రుత్యపాయాచ్చ ॥౯॥ హరణే
జుహోతిర్యోగసామాన్యాద్ద్రవ్యాణాం చార్థశేషత్వాత్ ॥౧౦॥ ప్రతిపత్తిర్వా శబ్దస్య తత్ప్రధానత్వాత్ ॥౧౧॥ అర్థేఽపి చేతి ॥౧౨॥ న తస్యానధికారాదర్థస్య చ కృతత్వాత్ ॥౧౩॥
హాస్యాసిద్ధత్వాత్ప్రదర్థం దారలేర్ఘ్యేతి భావః। దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రాచీం హరతీతి అత్ర ప్రాచీశబ్దః దిగ్వచనః శాఖాపరో వేతి సంశయే శబ్దస్యోభయార్థపరత్వాయోదిక్ప
ర ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। శాఖాయామితి। శాఖాయాం ప్రాచీశబ్దః। న లక్షణాదోషః। తస్యాః శాఖాయాః ప్రధానత్వాత్ ప్రధానే అనువాద్యత్వేన తదంచెల
క్షణాయా అదోషత్వాదితి భావః ॥౨॥ మూలతః శాఖాం పరివాస్యోపవేషం కరోతీతి దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రుతం। అత్ర ఛేదనే శాఖాయా ఉపవేషస్య భాగయోః ప్రయోజ
నం శాఖైవ వేతి సంశయే విభాగముకాభావాదుభయమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। శాఖాయామితి। శాఖాయాం శాఖాచ్ఛేదనప్రతిపాదనేన దావ్యాత పరాకృత। ఉపవే
షేణ ఛేదనస్య విభాగః స్యాత్। సాధ్యసాధనభావసంబంధేన। తస్యాః శాఖాయాః ద్వితీయాశ్రుత్యా ప్రాధాన్యస్య గృహీతత్వాత్। నను ఉపవేషశబ్దాదపి ద్వితీయాశ్రుత్యా
హ వైషమ్యాత్। ఉపవేషస్య ఛేదనకర్మత్వం కింతు కరోతికర్మత్వమితి న ఛేదనం తదర్థం ఉక్తం వైషమ్యాత్ ॥౪॥ నను మూలస్యాపి శాఖావదేవ గృహీతుం శక్యత్వాత్ తస్యాపి
ప్రాధాన్యమస్తీత్యత ఆహ। శ్రుతీతి। శ్రుతేః శక్యార్థస్య అపాయాత్ న హి శాఖా శాఖావయవరూపం మూలం ఉభయం శక్యార్థః శబ్దస్యేతి భావః। దర్శపూర్ణమాసయోః
శ్రూయతే సహ శాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతీతి అత్ర శాఖాప్రహరణం అర్థకర్మ ఉత ప్రతిపత్తికర్మ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। హరణ ఇతి। హరణే జుహోతి। ప్ర
హరతిధాతుః జుహోత్యర్థకః ఇతి సూత్రార్థః। కేన ప్రస్తరం ప్రహరతి స్రుచ్యత్యేనస్వ యోగసామాన్యాత్। యథా ప్రస్తరో ద్రవ్యార్థయాగసాధనత్వం తథా శాఖాయా అపి
సామాన్యాత్ ద్రవ్యాణాం చ అర్థే యాగే శేషత్వాత్ ప్రహరణం ప్రతి శాఖాప్రధానం ॥౧౦॥ సిద్ధాంతమాహ। ప్రతీతి। శాఖాప్రహరణం ప్రతిపత్తిః శబ్దస్య శాఖాశబ్దస్య తత్ప్రధాన
త్వాత్। శాఖాప్రధానత్వాదుపకత్వాత్। ద్వితీయాశ్రుతేరితి శేషః। యద్యపి శాఖాపదోత్తరం ద్వితీయా నాస్తి తథాపి సహయోగే తృతీయా। సహార్థం తుల్యవద్ధికలీయాస్వ…

45

ననుత్రిక్రవాక్యం నార్థవాదః కిం తు విధాయకం ఇత్థం చానూయాజనివృత్తావపి వచనాదుపభృతి అపూర్వార్థం చతుర్గ్రహణం ఇత్థం సాంగం తదితి తద్వి
రోధోపి నేత్యత ఆహ । వచనమితి । వచనే విధాయకత్వం । సోత్యేవ్యః । హేతుప్రతిపాదకస్య నవ్యాత్రానూయాజైర్యదుపభృతి భవతీత్యస్య అసామర్థ్యేన స్వారస్యభావః మన్య
తే అష్టావుపభృతి గృహ్ణాంతి ప్రయాజానూయాజేభ్యో యాజేభ్యోర్థమన్యత్ర అత్ర యత్నో నూయాజాభావః అతః చతుర్గృహీతాన్యేవ సర్వాణి స్రుచి సన్నిష్టావితి పర
సంహితు కథనమితి భావః ॥ ౪౦ ॥ చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతి అష్టావుపభృతి । ఇతి ఇదమాజ్యం సవనీసవార్థం ముత విభజ్య వినియోగ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షే మా
హ । తత్రేతి । జౌహవాద్యాజ్యే ఉత్పత్తిః గ్రహణోత్పత్తి ప్రతిపాదకం వాక్యం । క్రియావిశేషాసంయుక్తత్వాత్ అతః అవిభక్తం సర్వం సర్వార్థం యజ్జుహ్వాం గృహ్ణాతి ప్ర
౪౨ యాజేభ్యస్తదిత్యాదివాక్యానవయయుక్త్యానువాదకత్వానేతి భావః ॥ ౪౧ ॥ సిద్ధాంతమాహ । తత్ర జౌహవమితి । జౌహవం వరం జుహ్వాం గృహ్ణాతి ప్రయాజేభ్యస్తదితి వాక్యం
అనూయాజప్రతిషేధార్థం । చతుర్జుహ్వాం గృహ్ణాతి తత్తు త్వన్నగ్రహణస్య ఫలాకాంక్షాయాం ప్రయాజేభ్యస్తదిత్యనేన ప్రయాజార్థత్వసిద్ధేః అనూయాజ
నివృత్తిరార్థికీతి భావః ॥ ౪౨ ॥ నను శాఖాంతరే యదుపభృతి గృహ్ణాతి అనూయాజేభ్యస్తదితి శ్రుతం తేన అనూయాజార్థత్వసిద్ధేః ప్రయాజసంబంధ జౌపభృ
తాజ్యస్య నస్యాదితి శంకతే । జౌపభృతం తథేతి । వ్యాఖ్యాతకల్పం । ౪౩ ॥ యదుపభృతి ప్రయాజానూయాజేభ్యస్తదిత్యనేన అనూయాజేభ్యః జుహ్వాం ప్రతిషేధః
ప్రయాజార్థత్వే వచనస్థ యాసిద్ధౌ జౌపభృతాజ్యస్య అనూయాజసంబంధస్య నిత్యసిద్ధత్వాన్ననువాదకం ఉక్త శాఖాంతర వాక్యమిత్యాహ । స్యాదితి ॥ ౪౪ ॥ అష్టా

వచనే వింశత్యసామర్థ్యేన ॥ ౪౫ ॥ తత్రోత్పత్తిరవిభక్తా స్యాత్ ॥ ౪౬ ॥ తత్ర జౌహవమనూయాజప్రతిషేధార్థం ॥ ౪౭ ॥ జౌపభృతం తథేతి చేత్ ॥ ౪౮ ॥ స్యాజ్జు
హ్వాం ప్రతిషేధాన్నిత్యానువాదః ॥ ౪౯ ॥ తదష్టసంఖ్యం శ్రవణాత్ ॥ ౫౦ ॥ అనుగ్రహాచ్చ జౌహవస్య ॥ ౫౧ ॥ ద్వయోస్తు హేతుసామర్థ్యం శ్రవణం చ సమానా
యనే ॥ ౫౨ ॥ ఇతి జైమినిసూత్రే చతుర్థస్య ప్రథమః పాదః ॥ శ్రీ శ్రీ ॥ . . . .

వుపభృతీతి అష్టత్వసంఖ్యావిశిష్టం విధత్తే ఉత చతుర్గృహీతద్వయమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । తదితి । తత్ర ఉక్తవాక్యవిధేయ అష్టసంఖ్యా శ్రవణా
దుక్తవాక్యే శ్రవణాత్ ॥ ౫౦ ॥ సాధకాంతరమాహ । అనుగ్రహాదితి । జౌహవస్య జుహ్వాం సంబంధ్యాజ్యస్య జౌపభృదాజ్యేన విలనేత్రాయమాణార్థవాదస్యానుగ్రహా
త్ । అర్థవాదవాక్యం తు చతుర్గృహీతం వై యత్తుధభూతస్యాఘారమాఘారయతి రితః ప్రాచీనం ప్రయాజాన్ యజతి సమానయత ఉపభృతః చతుర్గృహీతత్వా
యేతి । అత్ర చతుర్గృహీతపదముపరం అష్టం కించిదవధికం । తచ్చ పుష్పవృత్తిపరమానాదధికోపరిమాణం షుపైః తచ్చాష్టత్వసంఖ్యాయాం అవశేషత్వాష్టా
జుహ్వాం చతుర్గృహీతం ఆఘారప్రయాజేభ్యః యుపరాప్రుం యేనాలమతః జౌపభృదాజ్యగ్రహణేన తత్పూరయన్తి తారౌఘ్యర్థవాదః సంగచ్ఛత ఇతి
భావః ॥ ౫౧ ॥ సిద్ధాంతమాహ । ద్వయోరితి । ద్వయోః చతుర్గృహీతయోః విధిః స అష్టత్వవచినస్య । యతః అతిథ్యాయాం చతుర్గృహీతాన్యాజ్యాని భవంతీతి న
వ్యాత్రానూయాజాన్ యక్ష్యన్ భవతీతి చతుర్గృహీతాజ్యబహుత్వే అనూయాజాభావస్య హేతుత్వకథనమతః అయం భావః । ద్వయోశ్చతుర్గృహీత
యోః విధౌ వికే చతుర్గృహీతస్యానూయాజనివృత్త్యా నివృత్తౌ సర్వేషు చతుర్గ్రహణం తుల్యమితి బహువచనముపపన్నమితి । నన్వేవం సతి ద్వే చతుర్గృ
హీతే ఇతి పఠేత్ । సామర్థ్యావితి । తత్రాహ । శ్రవణం అష్టత్వశ్రవణం సమానశయనే గ్రహణే పాత్రభేదాభావదేకత్వాత్ కేవలం తిశేషః ఏకస్మిన్నేవ ద్వయోః గ్రహణ
మితి భావః ॥ ౫౨ ॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ చతుర్థస్య ప్రథమః పాదః ॥

దదాతిః దాధార్థ్యర్థః। అభుగర్పూర్వః ప్రుష్టత్వనివృత్తిపూర్వః పరస్పత్వేన సంబంధః॥౧౯॥ ఆతిథ్యాయామశ్వవాలః ప్రస్తరో విహితః। అశ్వవాలః తృణవిశేషః। తథా యదాతిథ్యాయాం
బర్హిః సదుపసద ఇతి। అత్ర బర్హిః శబ్దవాచకత్వాత్ తదుభయశేషత్వం ఉతైతదేకైకోభయార్థమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। విధేః విధివిహితాతిథ్యాశ్వవాలసంబంధస్య కర్మాపవర్గిత్వా
త్తత్కర్మణస్సమాప్తిపర్యంతత్వాత్। అర్థాంతరే క్రియాంతరసంబంధవిధానతాభ్యాం విధిః పూర్వవిహితాశ్వవాలాదేః ప్రదేశః అతిదేశః స్యాత్। తదుపసదామితరత్ర తదుభయశేషత్వం నేతి భావః।
౨౦॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। ఉత్పత్తిసంయోగాత్। ఉత్పత్తివాక్యసంబంధాత్। ఉత్పత్తివాక్యే శ్రుతత్వాత్స్యైవేత్యర్థః। అర్థేన తత్కర్మమాత్రేణ సంబంధః। విశిష్టానాం ఉదాహితానాం వాక్యానాం అ
ర్థః ప్రయోగైకత్వే హేతుః స్యాత్॥ ఉభయార్థం బర్హిః స్తరణం స్యాదనుష్ఠేయమిత్యర్థః॥౨౧॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్త్యాం చతుర్థస్య ద్వితీయః పాదః॥ యస్య పర్ణమయీ జుహూర్భవతి
న పాపగ్గ్ం శ్లోకగ్గ్ం శృణోతీతి। యదాఙ్క్తే చక్షురేవ భ్రాతృవ్యస్య వృఙ్క్తే ఇతి। యత్ప్రయాజానుయాజా ఇజ్యంతే వర్మ వా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియత ఇతి। కిమేతత్ఫలముత విధేయం ఉతార్థవాదా
ఇతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। ద్రవ్యేతి। ద్రవ్యసంస్కారప్రధానకర్మణ విధిషు తేషు। ఉదాహృతవాక్యేషు శ్రుతిఫలశ్రుతిః అర్థవాదః పరార్థత్వాత్ పర్ణమయీత్వానాం ప్రకరణే
న క్రత్వర్థత్వాత్॥౧॥ నను పురుషముద్దిశ్య ఫలం శ్రూయతే సః న పాపగ్గ్ం శ్లోకగ్గ్ం శృణోతీతి విధీయత ఏకధమర్థవాద ఇత్యత ఆహ। ఉత్పత్తేరితి। ఉత్పత్తేః ఉత్పత్తివాక్యస్య। అతత్ప్రధా
నత్వాత్ తత్పురుషప్రధానత్వాభావాత్। అయం భావః। యస్య జుహూః తస్యాపి శ్లోకశ్రవణమితి। అత్ర జుహ్వా అపి పురుషముద్దిశ్య శ్రవణం తు లభ్యం యస్యేతి పురుషప్రధానాదితి జు
హ్వా ఏవ ఫలత్వం కిం న స్యాదితి। అనుమానాద్వ్యతిరేకస్య ఫలస్య నిరాసేంబాహ్యాదితి యో జ్ఞానయః విస్తరభయాన్నోక్తమిత్యాదౌ॥౨॥ గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదితి విహితం గోదోహ
నమేవ క్రత్వర్థం ఉతాన్యదితి పూర్వపక్షే పూర్వపక్షస్యాపృథక్త్వయోః సిద్ధాంతమాహ। నైమిత్తికేతి। గోదోహనాందాం నైమిత్తికే అనిత్యత్వేన విధీయమానే సతి క్రతుః ప్రధానం

దదాతి రుక్పూర్వకః పరస్పత్వేన సంబంధః॥౧౯॥ విధేః కర్మాపవర్గిత్వాదర్థాంతరే విధిప్రదేశః స్యాత్॥౨౦॥ అపి వోత్పత్తిసంయోగాదర్థసంబంధోఽవిశిష్టానాం
ప్రయోగైకత్వహేతుః స్యాత్॥౨౧॥ ఇతి జైమినిసూత్రే చతుర్థస్య ద్వితీయః పాదః॥ ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్ఫలశ్రుతిరర్థవాదః స్యాత్॥౧॥ ఉత్పత్తేశ్చా
తత్ప్రధానత్వాత్॥౨॥ నైమిత్తికే వికారత్వాత్క్రతుప్రధానమన్యత్స్యాత్॥౩॥ ఏకస్యోభయత్వే సంయోగపృథక్త్వం॥౪॥ శేష ఇతి చేత్॥౫॥ నార్థపృథక్త్వాత్॥౬॥ ద్రవ్యా
ణాం తు క్రియార్థానాం సంస్కారః క్రతుధర్మత్వాత్॥౭॥ పృథక్త్వాద్వ్యవతిష్ఠేత॥౮॥ చోదనాయాం ఫలాశ్రుతేః కర్మమాత్రం విధీయేత న హ్యశబ్దం ప్రతీయ
తే॥౯॥ అపి వాఽమ్నానసామర్థ్యాచ్చోదనార్థేన గమ్యేతార్థానాం హ్యర్థవత్త్వేన వచనాని ప్రతీయంతేఽర్థతోఽసమర్థానామానంతర్యేఽప్యసంబంధః తస్మాచ్ఛ్రుత్యేకదేశః సః॥౧౦॥

యస్యేతి వృత్త్యాః ప్రత్యంగం నిత్యం అన్వాత్ చమసేన స్యాత్। గోదోహనాదేర్వికారత్వాదనిత్యత్వాత్॥౩॥ దధ్నా జుహోతి। దధ్నేంద్రియకామస్య జుహుయాదితి। ఉభాభ్యామేకం
విధీయతే ఉత ప్రత్యేకమితి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। ఏకస్యేతి। ఏకస్య ఏకద్రవ్యస్య ఉభయత్వే ఉభయార్థత్వే సంయుజ్యతే అనేనేతి వ్యుత్పత్త్యా సంయోగస్య వాక్యస్య పృథక్త్వం వాక్య
భేదః। వాక్యభేదాదుద్దేశ్యపృథక్త్వమితి భావః॥౪॥ నన్వేకరూపమేకశేషః కుతో నేతి శంకతే శేష ఇతి శేషః ఏకం ప్రతి శేషః॥౫॥ నేతి। అర్థపృథక్త్వాత్ ఫలభేదాదుద్దేశ్యభేదే వాక్యం భిద్యతే ఇ
తి భావః॥౬॥ జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే పయోవ్రతం బ్రాహ్మణస్యేతి। ఇదం వ్రతం పురుషార్థం క్రత్వర్థం వేతి సంశయే ద్రవ్యస్య పురుషస్య ప్రాధాన్యాత్ పురుషార్థమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంత
మాహ। ద్రవ్యాణామితి। క్రియార్థానాం జ్యోతిష్టోమాదిష్వధికృతానాం ద్రవ్యాణాం సంస్కారః క్రతుధర్మత్వాత్ క్రతుసన్నిధావాపాఠేన ప్రయోగవిధిపరిగృహీతః స్యాత్॥౭॥ నను బ్రాహ్మ
ణస్యేతి కిమర్థమత ఆహ। పృథక్త్వాదితి। బ్రాహ్మణక్షత్రియాదిప్రయోగానాం పృథక్త్వాత్ వ్యవతిష్ఠేత బ్రాహ్మణకర్తృకే పయ ఏవేతి॥౮॥ విశ్వజితా యజేతేతి శ్రుతం ఇదమఫలం ఉత
ఫలవదితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। చోదనేతి। చోదనాయాం వాక్యే ఫలాశ్రవణాత్ కర్మమాత్రం విధీయతే। యతః అశబ్దం శబ్దాగమ్యం ఏతన్న ప్రతీయతే ఇతి భావః॥౯॥ సిద్ధాంతమాహ।
అపి వేతి। చోదనార్థేన ఆఖ్యాతవాచ్యభావనయా పురుషప్రవృత్త్యా ఫలం గమ్యేత ఫలం కల్ప్యేత॥ యతః అర్థానాం ప్రయోజనానాం పురుషప్రవృత్తిరూపార్థవత్త్వేన ఇత
రవచనాని ప్రతీయంతే। తథాత్రాపి భవితవ్యం। అతః అర్థతః అతః కారణాత్ అసమర్థానాం ఫలవాచకపదాభావాత్ ఫలాభిధానాక్షమాణాం వాక్యానాం ఆనంతర్యేఽపి సమీపవృత్తి
వాక్యేషు ఫలవాచకపదేన వాక్యస్య సంబంధః। కారణః అతః శ్రుత్యేకదేశః ఫలవాచకపదస్యైవ యోజనాత్ వాక్యైకవాక్యత్వం కేతి భావః॥౧౦॥ . . . .

46

[illegible]

దర్శపౌర్ణమాసయోః శ్రూయతే। అపః ప్రణయతీతి ప్రణీతాభిః సంయౌతీతి సంయవనార్థం పిష్టం పిండీకరోతి అథర్వేది ప్రణీతా విముంచతి ఇతి ప్రణీతానాముపాంశుయాజ్ఞత్రయం
శ్రూయతే। అథ యంతుల్యం అతః ప్రణీతానయనం ప్రతిపత్తిః ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అశ్రుతేరితి। అశ్రుత్వా అపః ప్రణయతీత్యత్ర శ్రుతివాక్యే అసంయోగాత్ త్రాయర్థసాపే
క్షయణాత్ ఆజ్యవచ్చ పూర్వస్యావాప్తత్వాదవజాత్వం యద్గృహ్ణాతి। యథా ధ్రువాయామాజ్యమితివత్ విభజ్యసమంధినా యోగః।౧౫॥ సిద్ధాంతమాహ। సంయవనేతి। సంయవనార్థానాం సం
యవనముఖకార్యాణాం అపాం సంయవనాంగత్వం తృతీయాశ్రుత్యా ఇతరాసాం ప్రతిపత్తిః తాసాం శేషాణామపాం తత్ర ప్రణయనే ప్రధానత్వాత్ ద్వితీయాశ్రుత్యా।౧౬॥
దండేన దీక్షయతి। క్రీతే సోమే మైత్రావరుణాయ దండం ప్రయచ్ఛతీతి మైత్రావరుణాయ దండదానం ప్రతిపత్తిరర్థకర్మ వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రాసనేతి। ప్రాస
నవత్ చాత్వాలే కృష్ణవిషాణాం ప్రాస్యతీతివత్ దండప్రదానం ప్రతిపత్తిః కర్మకృతార్థత్వాత్ దీక్షాయాం వినియుక్తత్వాత్।౧౭॥ సిద్ధాంతమాహ। అర్థేతి। అర్థకర్మ ప్ర
దానకర్మకర్తుః పురుషస్య మైత్రావరుణస్య సంయోగాత్ శ్రవణాత్ ప్రదీయతే ఉద్గాత్రే స్రజం ప్రయచ్ఛతీతివత్ సంప్రదానే చతుర్థీ సంప్రదానత్వం ప్రయోర్ద్విశేషత్వం ఉ
ద్దేశ్యత్వం ప్రధానత్వం సమన్వియతే అతో మైత్రావరుణాంగం దండదానం। ద్వితీయాయాం తథా యుక్తం వాశేషితమిత్యనేనేతి భావః।౧౮॥ కర్మయుక్తే ప్రదానరూపే కర్మణి యుక్తే
మైత్రావరుణే దండస్య దర్శనాత్ దండీ ప్రైషానన్వాహేతి యది ప్రతిపత్తిః కర్మణి తు తర్హి అంగత్వేన శ్రవణం న స్యాదితి భావః।౧౯॥ కృష్ణవిషాణయా కండూయత ఇతి త
ద్విధానాత్ తాసు దక్షిణాసు చాత్వాలే కృష్ణవిషాణాం ప్రాస్యతీతి చ అత్రాపి కృష్ణవిషాణాయాః క్రతుసమాప్తిపర్యంతమపేక్షితత్వాత్ కండూయనార్థం ద్వితీయయా వాధితత్వాద్విషా
ణాప్రతిపత్తిసంయోగాత్ ప్రణీతానామాజ్యవద్విభాగః స్యాత్।౨౦॥ సంయవనార్థానాం యథా ప్రతిపత్తిరితరాసాం తత్ప్రధానత్వాత్।౨౧॥ ప్రాసనవన్మైత్రావరుణస్య దండప్ర
దానం కృతార్థత్వాత్।౨౨॥ అర్థకర్మ వా కర్తృసంయోగాత్ స్రగ్వత్।౨౩॥ కర్మయుక్తే చ దర్శనాత్।౨౪॥ ఉత్పత్తౌ యేన సంయుక్తం తదర్థం తచ్ఛ్రుతిహేతుత్వాత్తస్యార్థాన
తరగమనే శేషత్వాత్ప్రతిపత్తిః స్యాత్।౨౫॥ సౌమికే చ కృతార్థత్వాత్।౨౬॥ అర్థకర్మ వాభిధానసంయోగాత్।౨౭॥ ప్రతిపత్తిర్వా తన్న్యాయత్వాద్దేశార్థావభృథశ్రుతిః।
౨౮॥ కర్తృదేశకాలానామచోదనం ప్రయోగే నిత్యసమవాయాత్।౨౯॥ నియమార్థా వా పునఃశ్రుతిః।౩౦॥ తథా ద్రవ్యేషు గుణశ్రుతిరుత్పత్తిసంయోగాత్।౩౧॥ సం
స్కారే చ తత్ప్రధానత్వాత్।౩౨॥ యజతిచోదనాద్ద్రవ్యదేవతాక్రియం సముదాయే కృతార్థత్వాత్।౩౩॥ తదుక్తే శ్రవణాజ్జుహోతిరాసేచనాధికః స్యాత్।౩౪॥ . . . . . .
ఇస్యాంగత్వం ప్రాసనే కల్పనం స్యాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఉత్పత్తావితి। ఉత్పత్తౌ ఉత్పత్తివాక్యే యదంగయేన ఫలేన సంయుక్తం తత్ తత్ఫలార్థం తస్మిన్ప్రత్యాయయత్ప్ర
త్యంగత్వబోధనే శ్రుతేః శ్రుతేర్యాః శ్రుతేః కారణత్వాత్। తస్య పునరర్థాంతరేణ పదార్థాంతరసంబంధే అశేషత్వాద్ద్వితీయాశ్రుత్యా అనంగత్వాత్ప్రతిపత్తిః।౨౫॥ జ్యోతిష్టో
మే రుక్మం బధ్నాతి ఇతి సౌమికే అవభృథగమనం ప్రతిపత్తిరర్థకర్మ వేతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। సౌమికే ఇతి। సౌమికే అవ
భృథే సోమవిప్రపాత్రయోర్యానం ప్రతిపత్తిః కృతార్థత్వాజ్జాతకార్యత్వాత్।౨౬॥ పూర్వపక్షమాహ। అర్థేతి। అభిధానేన అంగత్వబోధకశ్రుతేర్యయా యుక్తత్వాత్।౨౭॥
చోదయతి ప్రతిపత్తిరితి పూర్వపక్షాభ్యయత్వాత్ అవభృథశ్రుతిః। అవభృథశబ్దః దేశార్థాదేశలక్షకః। తృతీయాశ్రుతిః సహాయుక్తా ఇతి భావః।౨౮॥ కర్తృదేశానాం విధిరస్తి న వేతి
సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కర్త్రితి। కర్తౄణాం ఋత్విజాం దేశస్య సమయస్య యజేతేతి కాలస్య వసంతే యజేతేతి విషామచోదనం విధిః ప్రయోగే అనుష్ఠానే నిత్యసమవాయాత్ తై
ర్వినా సంభవే నిత్యం ప్రాప్తత్వాత్।౨౯॥ సిద్ధాంతమాహ। నియమేతి। విశేషతో నియమార్థం పునర్విధాశ్రుతిః శ్రవణం।౩౦॥ ఇహామే వస్యాం యమితి దిశతి [illegible] మాల
క్షపే తార్యాదౌ ద్రవ్యే విశేష్యపశుషు గుణశ్రుతిః వ్రీహ్యాదిశ్రుతిః తద్ధాత్యయమర్థః। ఉత్పత్తౌ రోయత్వాదికద్రవ్యసంబంధాత్ ప్రకరణే దయమష్ఠౌ।౩౧॥ అన్యత్రాపి ప్రోక్షతి దిశతి సంస్కార ఇతి సంస్కా
రే చ అవహననాది ద్రవ్యస్య సంస్కారే। తద్ద్రవ్యస్య తత్ప్రధానత్వాత్ నియమప్రధానవిధిసంభవాత్।౩౨॥ ప్రసంగాద్భవత్వాదేనాం లక్షణాహార్యాహ। యజతి యజతి చోదనాం యజతి ధాతో

నకాలవిధిర్న ప్రయోజనేన సహైవేన అసమవాయాదసంబంధాదర్శనాదితి తంరూపవతః ఫలవత్తయాపి ప్రధానత్వం। ఇహాప్యపేక్షా బృహస్పతిసవాంగవిలతి భావః॥
సగ్గేసద్ధప్యపౌర్ణమాసిమింద్రాగ్నీరుభ్యై వల్పధ్యాయనిర్వపేదితి। పైమృధయాగః ప్రకరణాదర్శపూర్ణమాసాభ్యామర్థః శ్రుతవాక్యేన కాలవిధిరుతవాక్యేన కేవలయో
పౌర్ణమాస్యంగమేవేతి సంశయే పూర్వపక్షే మాహ। ఉభయేతి। స్పష్టోర్థః॥ ౨౦॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। శ్రుత్యైకత్వాత్ విధిప్రయోగైకత్వాత్। ఏకో విధిః ఉభయసంబంధం తా
లంచ విధాతుమశక్యమితి భావః॥ ౨౧॥ ప్రకరణాదుభయసంబంధే ప్రాప్తే శంకతే। ప్రకరణేతి॥ ౨౨॥ నేతి। దూషయతి। ఉభయార్థేన లుత్పత్తివాక్యేయోర్మృధో
త్పత్తివాక్యే పౌర్ణమాసీశబ్దసంబంధాత్। అయముభయార్థత్వం ప్రకరణేనానపవిలతవాక్యేన తతః ప్రత్యక్షేవాక్యేన ప్రకరణబాధ ఇతి॥ ౨౩॥ ప్రవృత్త్యపరి
ర్థేవా లిరోరాజానం జుషో తీ త్రిమంగవిధిరుత కాలవిధిరితి సంశయే అంగవిధిరితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అనుత్పత్త్యావితి। పౌరిరోజనవోమోత్పత్తి
వాక్యస్యానవస్యసత్త్వేన అనుత్పత్తౌ అస్యోత్పత్తివాక్యస్యత్వోత్పత్తిప్రకరణేన జ్యోతిష్టోమరూపప్రయోజనేన సంబంధఫలేన ఫలాంశాంకౌ భావేన కాలః కాలమాత్ర
విధిః స్యాత్॥ ౨౪॥ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజేతేతి తత్ర పూర్వపక్షం శంకయే సిద్ధాంతమాహ। ఉత్పత్తౌ। ఉత్పత్తి కాలయోరంగత్వే కాలవిధ్యేవం వి
శయే సంశయే। కాలః కాలవిధిః స్యాత్ తత్త్వ కేవలస్యదావ్యతస్యకాలప్రాధాన్యాత్। కాల ఏవ ప్రాధాన్యాత్ విధాయముఖ్యతాత్పర్యాత్ అయం భావః। సోమస్య వాక్యం త
ఇణ ఫలసంబంధాదన్యప్రకరణభావేన నతత్త్వ విధిః నాపి దర్శపూర్ణమాసవిధిః తథువిరూపేవిధిప్రత్యయాభావాదగత్యా కాలవిధిః తత్ర ప్రవముఖ్యం విధితాత్పర్యమితి॥ ౨౫॥
వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాతే ఇతు వైశ్వ యస్మిన్జాత ఏతామిష్టిం నిర్వపతి పూత ఏవ తేజస్వ్యన్నాద ఇంద్రియావీ పశుమాన్భవతీతి ఇదం ఫలం పితుః
పుత్రస్య వేతి సంశయే అన్నాదత్వే తాచ్ఛ్రుతే పదపురోంధా ఫలత్వేనైవేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఫలేతి। ఫలసంయోగః అచోదితే శాస్త్రతాత్పర్యలోపవిషయే పితరి న
నాసమవాయాత్ప్రయోజనేన॥ ౨౮॥ ఉభయార్థమితి చేత్॥ ౩౦॥ న శబ్దైకత్వాత్॥ ౩౧॥ ప్రకరణాదితి చేత్॥ ౩౨॥ నోత్పత్తిసంయోగాత్॥ ౩౩॥ అనుత్పత్తౌ తు కాలః స్యాత్ప్ర
యోజనేన సంబంధాత్॥ ౩౪॥ ఉత్పత్తి కాలవిశయే కాలస్యాద్వాక్యస్య తత్ప్రధానత్వాత్॥ ౩౫॥ ఫలసంయోగస్త్వచోదితే న స్యాదశేషభూతత్వాత్॥ ౩౬॥ అంగానాం తూప
ఘాతసంయోగో నిమిత్తార్థః॥ ౩౭॥ ప్రధానేనాభిసంయోగాదంగానాం ముఖ్యకాలత్వం॥ ౩౮॥ అపవృత్తే తు చోదనాత్ తత్సామాన్యాత్స్వకాలే స్యాత్॥ ౩౯॥ ఇతి జైమినిసూత్రే
చతుర్థస్య తృతీయః పాదః॥ ప్రకరణవిశేషాదసామాన్యాత్ బుద్ధదానారము నంగత్వం॥ అపివాంగమనిజ్యాః స్యుస్తతో విశిష్టత్వాత్॥ ౧॥ - - - - - - -
స్యాత్। పితుః అనంగత్వాత్ ఫలస్య। యస్మిన్జాత నిర్వపతి న ఫలభాక్భవతీతి యత్ర దిరూని తత్సంబంధేన పుత్రముద్దిశ్యైవ ఫలశ్రవణాత్॥ ఇతి భావః॥ ౩౬॥ తత్రైవ పుత్రే జాత
ఇతి పుత్రజననకాలే ఇష్టిరితి యదర్వాగ్నిమిత్తార్థః సప్తమీతి సంశయే పూర్వపక్షే స్వార్థం తత్త్వ సిద్ధాంతమాహ। అంగానామితి। అంగానాం ఫలం ప్రతి అంగభూతానాముక్తే
షిత్రానాం ఉపఘాతే పుత్రజన్మని ఇత్యర్థోర్ణభావ్యే సంయోగః సంబంధః నిమిత్తత్వభూత్యావత్వే లఘుసాపత్తేరితి హేతుః పూరణీయః॥ ౩౮॥ వాజపేయాంగత్వేన వపావస్తి
బృహస్పతిసవః సవాజపేయకాలే నలస్మిన్ యజత స్వకాల ఇతి సంశయే పూర్వపక్షే మాహ। ప్రధానేనేతి। అంగానాం ప్రధానేన ప్రధానకాలే న అభిసంబంధాత్। యః ప్రధానకాలః
సోంగానామితి విధీయమానత్వాత్ స్యుఖ్యే స్వవాజపేయస్యకాలం॥ ౩౯॥ సిద్ధాంతమాహ। అపేతి। అపవృత్తే ప్రయోగసమాప్త్యనంతరం చోదనాత్ విధానాత్। వాజపేయేనేష్ట్వేతి శ్రా
వః। తస్య బృహస్పతిసవస్య స్వకాలే అనుష్ఠానం॥ ౪౦॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్త్యాం చతుర్థస్య తృతీయః పాదః॥ తస్య బృహస్పతిసవస్య సామాన్యాత్ ప్రవృత్తి భూతజ్యోతిష్టోమ
కాలత్వాత్ స్వకాలే అనుష్ఠానం॥ వాజపేయేనేష్ట్వేతి స్వ చిన్నాంగ కాలాం సవాత ప్రధానంతరం విధానాదసవాజపేయం ప్రయోగబహిర్భూతత్వాదితి భావః। ఆగ్నేయో దివ్య
త్రిరాజన్యం జినాతి ఇత్యాదయః ఆయోగరూపాః అనుమితిప్రరోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి త్యాదయో యాగరూపాః ప్రత్రయః పత్రి తత్త్వతత్త్వం నిధా రాజా రాజ
సూయేన స్వారాజ్యకామో యజేతేతి శ్రుతం తత్ర రాజసూయశబ్ద ఉభయసాధారణం తయాగమాత్రపర ఇతి సంశయే పూర్వపక్షే మాహ। ప్రకరణాదితి। ప్రకరణే స్వారా
జ్యకామ ఇతి వాక్యసన్నిధౌ శబ్దానాం యాగతద్భిన్న ప్రతిపాదకానాం సామాన్యాత్। తుల్యత్వాత్ చోదనాంగమధ్యగానాం సర్వేషామనంగత్వం ప్రధానత్వం॥ ౧॥ సిద్ధాంతమా
హ। అపివేతి। అనిజ్యాః యాగభిన్నాః త్రయాః అంగం। తతః యాగక్రియాతః విశిష్టత్వాద్విశేషవత్త్వాత్। అయం భావః। రాజసూయశబ్దస్య యదభిరాజ్ఞ సూయ
తే తాదృశ ఇతి వ్యుత్పత్త్యాసర్వసాధారణ్యం తథాపి తస్యధాతృద్వైధే అభేదేన అప్యంయా రాజసూయనామకయాగస్యైవ ఫలేన సంబంధాద్యాగమాత్రం ప్రధానమితి॥ ౨॥

అయం చ విశ్వజిద్యాగః సర్వేషు స్వర్గేషు సంబధ్యత ఏకేనైవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తత్సర్వేతి। అనాదిశ్శాత్। విశేషాశ్రవణాత్॥౧౧॥ సిద్ధాన్తమాహ। ఏకమితి। బలాదేకేనైకతాపత్తేః। ఏకవిధిత్వాత్। ఏకేనాపి విధిరేకం ఫలమపేక్షత ఇతి భావః॥౧౨॥ ఏకోపి స్వర్గ ఏవ। సర్వాన్ ప్రత్యవిశిష్టత్వాదపి లక్షణాత్। సర్వార్థిల షష్ఠేయత్వాదితి భావః॥౧౩॥ ప్రత్యయాత్స్వర్గస్స సర్వాన్ ఖిలషష్ఠేయత్వేన లక్షణానుభవాత్॥౧౪॥ ప్రతితిష్ఠన్తి హ వా య ఏతా రాత్రీరుపయన్తీతి। అత్ర ప్రతిష్ఠాదీత్యంశః ఫలబోధకః అర్థవాదో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కార్ష్ణాజినాపచారేణ సత్రతావితి। క్రియాః రాత్రిరూపసత్రతు బోధకవాక్యే ఫలప్రతిపాదకం వాక్యం అర్థవాదం మనుష్య ఆచారవః। అంగవత్। న పాపశ్లోకం శృణ్వన్తి శ్రుణుత ఇతి కర్తృంగత్వబోధకవాక్యవత్॥౧౫॥ ఆత్రేయమతం సిద్ధాన్తమాహ। ఫలం చోద్యేత ఇత్యాత్రేయః। నిర్దేశాత్ సుభిక్షేన నిర్దేశయోగ్యత్వాత్। ననువిధిప్రత్యయో న శ్రూయతే తత్రాహ। అశ్రుతౌ విధిశ్శ్రుతౌ। అనుమానం అధ్యాహారః కార్యః॥౧౬॥ నను యస్య పర్ణమయీ త్యత్రాపి ఫలశ్రుతిస్స్యాత్ తత్రాహ। అంగేషు స్తుతిరేవ పరార్థత్వాత్। ప్రకరణేనాంగాధర్త్వస్య సిద్ధత్వాత్॥౧౭॥ కేవలమాత్రే స్వర్గః ఫలపశుపుత్రాది వర్గసాంధిన్యానుషంగికార్యాదుత శ్రూయమాణమేవ ఫలమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కామ ఇతి। నిత్యః కామ్యః పశ్వాదిరానుషంగికం। యథా యజ్ఞాంగే ప్రస్తరప్రహరణే ఆయురాశాస్తే ఇత్యత్ర గమ్యం ఫలం యజ్ఞాంగేన యజ్ఞోపకారకే గోదోహనే నానుష్ఠితే అంగఫలం పశ్వాదిశ్రుత్యర్థః స్వర్గాది శ్రుతథా॥౧౮॥ సాధకాంతరమాహ। పతఇతి। పతిగతేకారిణే పశ్వాదయో యజ్ఞాంగత్వాయ వపి। నియమాత్ ఆరబ్ధస్య సమాప్తినియమాత్। అన్యథా సమాప్త్యర్థేతి భావః॥౧౯॥ సిద్ధాన్తమాహ। కామ ఇతి। కామో కమిద దయోగే నకమి పదసమభివ్యాహృతోర్థః। పశ్వాదిరేవ। తస్య తత్సంయోగేన పశ్వాదిసాధనత్వం ఆధానాదేరితి భావః॥౨౦॥ ఏకం వా చోదనైకత్వాత్॥౨౧॥ స స్వర్గస్స్యాత్సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాత్॥౨౨॥ ప్రత్యయం రూపత్వాత్॥౨౩॥ క్రతౌ ఫలార్థవాదమంగవత్ కార్ష్ణాజినిః॥౨౪॥

ఫలమాత్రేయో నిర్దేశాదశ్రుతౌ హ్యనుమానం స్యాత్॥౨౫॥ అంగేషు స్తుతిః పరార్థత్వాత్॥౨౬॥ కామ్యే కర్మణి నిత్యస్స్వర్గో యథా యజ్ఞాంగే క్రత్వర్థః॥౨౭॥ వీతే చ కారణే నియమాత్॥౨౮॥ కామో వా తత్సంయోగేన చోద్యతే॥౨౯॥ అంగే గుణత్వాత్॥౩౦॥ వీతే నియమస్తదర్థం॥౩౧॥ సర్వకామ్యమంగకామైః ప్రకరణాత్॥౩౨॥ ఫలోపదేశో వా ప్రధానశబ్దసంయోగాత్॥౩౩॥ తత్ర సర్వే విశేషాత్॥౩౪॥ యోగసిద్ధిర్వార్థస్యోత్పత్త్యసంయోగాత్॥౩౫॥ సమవాయే చోదనాసంయోగస్యార్థవత్త్వాత్॥౩౬॥ కాలశ్రుతౌ కాల ఇతి చేత్॥౩౭॥

న స్యాచ్చోద్యతే విధేయత్వేన తత్॥౩౮॥ అంగే గుణత్వాన్నాదాంగు ఇత్యాది పశ్వాదివాక్యేన గోదోహనస్య గుణత్వేన విధానాత్ విశేషవచ్చం ప్రస్తరప్రహరణాదావపి మంత్రలింగే న కమ్పుత్వా॥ వీతే ఇత్యాదీని సూత్రాణి సమాప్తినియమః తదర్థం ప్రతీయమాన పరివాదః(?) రాధనం యోఽయం యజ్ఞ ఇత్యుక్తే వసీయాన్ యజ్ఞ ఇతి ప్రాయశ్చిత్త శ్రవణాత్॥౩౧॥ సర్వఫలార్థం దర్శపూర్ణమాసావితి శ్రుతం। అత్ర సర్వశబ్దః అంగఫలాన్యపి తత్సంపాదితః ప్రధానఫలైరేవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సర్వేతి। సూత్రసంపాదనమితి శేషః॥ ప్రకరణం తదుపస్థిత త్వాదితి శేషః॥౩౨॥ సిద్ధాన్తమాహ। ఫలేతి। ఫలోపదేశః ప్రధానఫలభావనాస్యాత్। ప్రధానశబ్దేన దర్శపూర్ణమాసశబ్దేన సంయోగాన్నాంగఫలమాదాయ సర్వశబ్ద ఇతి నిష్కర్షః॥౩౩॥ సర్వేభ్యో దర్శపూర్ణమాసావితి తత్ర ఏకైకప్రయోగేణ సర్వఫలప్రాప్తిరుత పర్యాయేణానుష్ఠితే స్యాదితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తత్రేతి। తత్ర సకలప్రయోగేన సర్వే అర్థాః సంబధ్యంతే విశేషాశ్రవణాత్॥౩౪॥ సిద్ధాన్తమాహ। యోగేతి। యోగేన ప్రత్యేకప్రయోగసంబంధేన సిద్ధిః। తత్ర హేతుమాహ। వార్థస్యేతి। ప్రయోగస్యార్థస్య ఫలస్యోత్పత్త్యా అసంయోగిత్వాత్ ద్విధాయిన ప్రయోగ్యమిహ(?) ఫలసాధనత్వవిధాయకం। ఉపదేశమాత్రే(?) ఇతి భావాత్ తద్విషయసాధనత్వప్రతిపాదకం ఇత్యా గాంత్రమికత్వాత్ సాధనమపి క్రమికమితి భావః॥౩౫॥ వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేతేతి। అత్ర బృహస్పతిసవస్య వాజపేయాంగభూతస్య అపూర్వకర్మణో విధిరుత బృహస్పతిసవస్య వాజపేయోత్తరకాలమాత్ర విధిరితి సంశయే సిద్ధాన్తమాహ। సమవాయ ఇతి। సమవాయే అంగాంగిభావలక్షణసంబంధవిషయే చోదనా ఉత్పత్తివిధిస్యాత్। సంయోగస్య వాజపేయసంయోగస్య వాక్యే అర్థవత్త్వాత్। సఫలత్వాత్। అన్యథా వ్యర్థమేవేతి భావః॥౩౬॥ శంకతే। కాలేతి।

కాలస్య కాలవాచకత్వాత్ క్త్వాప్రత్యయస్య శ్రుతత్వాశ్రవణే సతి కాలావధిరేవాస్తాం లాఘవాదితి భావః॥౩౭॥ . . . .

౮౨

47

[illegible]

రాజసూయె అభిషేచనీయాఖ్యః సోమయాగొస్తి తత్సన్నిధౌ అక్షైర్దీవ్యతీతి శ్రుతం। ఇదమభిషేచనీయాంగముత రాజసూయాంగమితి సంశయే పూర్వపక్ష
మాహ। మధ్యస్థమితి। అభిషేచనీయమధ్యస్థం సన్నిధిపఠితం తత్తదంగం। మధ్యపాఠాదితి పూర్వపక్షం। ౧। సిద్ధాంతమాహ। సర్వేతి। సర్వేషాం అంగం విదేవన సర్వయాగానాం
బోధనాత్ ఫలసంబంధబోధకః విధిః తస్య తుల్యత్వాత్ ప్రధానత్వావిశేషాదితి భావః। తస్య సోమయాగస్య ప్రకరణం అవాంతరప్రకరణం అస్తి ఉభయతః సందంశా
భావాదితి భావః। మధ్యపాఠశ్చ శార్ఢః। వస్తుమాత్రస్య దేశం వినా స్థిత్యసంభవాదత్ర క్షైబిత్ఫలితవ్యం తత్రైవ పఠితమితి భావః। ౪॥ రాజసూయ ఏవ సోమస్య చరుం బ
ర్హిదక్షిణేతి పఠితత్వాత్ పురస్తాదుపసదాం శ్రుతం। సౌమ్యస్య చరతశ్శ్రుతం అంతరా ఉపసదంగకాలవిధిర్వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రకరణాత్ ప్రకరణస్యేశ
త్వం భావాత్ కాంక్షాయా అవిభాగేపి అవిలక్షణత్వేపి ఉభయం ప్రాప్త సౌమ్యచరుముద్దిశ్యోపసదంగత్వేన తత్పూర్వకాలవిధిశ్చ విప్రతిషిద్ధమపి వాక్యభేదప్రసక్తమపి ఉపసదం
గం శ్రుతే ఏతి శేషః। షష్ఠ్యా శ్రుతత్వాత్ ప్రాధాన్యం ఉపసదాం తృతీయా శ్రుత్యా చరోరంగత్వమితి భావః। ౫॥ సిద్ధాంతమాహ। కాలమాత్రమితి। కాలమాత్రం విధీయతే। విశే
షస్య అగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనూయాజైశ్చరంతీత్యత్ర ఉభయవాదిసిద్ధకాలమాత్రవిధాయకత్వవచనాద్విశేషస్య దర్శనాత్। యథా తాసు ఏతస్య ప్రచరతీతి తత్పూర్వమితి ఉప
సదాం ఇతి షష్ఠ్యాః పంచమ్యర్థత్వయా పురస్తాదితస్యాన్వయ ఇతి భావః॥ ౬॥ వైశ్వదేవీ సాంగ్రహాయణం నిర్వపేత్ గ్రామకామ ఇత్యుక్త్వా ఏవమన్యానపి సదేవా
ఇతి తిస్ర ఆహుతీర్జుహోతీతి ఇదముభయం ప్రధానముతైకమంగమితి సంశయే తుల్యత్వాత్ ప్రధానం ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఫలేతి। ఫలవత్ఫలసంబ
ద్ధం సాంగ్రహాయణేతరస్య ఆమనహోమస్య ప్రధానం। ఉత్పత్తౌ తత్ప్రకృతత్వాత్ రాజసూయ విదేవనయోరుత్పత్తౌ తత్వాత్॥ ౭॥ ప్రాజాపత్యం దధిగ్రహం గృహ్ణీయాదితి శ్రుత్యా
మధ్యస్థం యస్య తస్య॥ ౩॥ సర్వేషాం వాసమత్వాత్ బోధనాతః సాన్నాయ్యతస్య ప్రకరణం దేశార్ఢమప్రత్తి మధ్యే। ౮॥ ప్రకరణాదిభాగే చ విప్రతిషిద్ధం వాక్యభయం॥ ౯॥ అ
పి వా కాలమాత్రం స్యాత్ దర్శనాద్విశేషస్య। ౬॥ ఫలవద్వోక్తహేతుత్వాదితరస్య ప్రధానం స్యాత్। ౭॥ దధిగ్రహో నైమిత్తికః శ్రుతిసంయోగాత్॥ ౮॥ నిత్యశ్చ జ్యేష్ఠశబ్దత్వాత్॥
౯॥ సార్వరూప్యాచ్చ॥ ౧౦॥ నిత్యో వా స్యాదర్థవాదః తయోః కర్మసంబంధాత్ తదంగిత్వాచ్చాపాంతరాయస్య॥ ౧౧॥ వైశ్వానరశ్చ నిత్యః స్యాన్నిత్యైః సమానసంఖ్యత్వాత్॥ ౧౨॥ పక్షే వోత్పన్న
దధిగ్రహో నైమిత్తికః ఉత నిత్యో నైమిత్తికో భయరూపః ఉతానిత్య ఏవేతి సంశయే ప్రథమపక్షమాహ। దధేతి। శ్రుతిసంయోగాత్। యోవా అధ్వర్యుశ్చ యజమానస్య దే
వతామంతరితస్య స్యాదాదిత్యేభ్యః ప్రాజాపత్యం దధిగ్రహం గృహ్ణీయాదితి దేవతాంతరాయే నిమిత్తే విహితత్వాత్। శేషం స్పష్టం। ద్వితీయపక్షమాహ। నిత్యశ్చ ఇతి చకారాన్నై
మిత్తికోపి। జ్యేష్ఠో వా ఏష గ్రహాణామితి శ్రవణాజ్జ్యైష్ఠ్యం నిత్యత్వం చ నానుపపన్నమితి భావః। ౬॥ సార్వేతి। సర్వేషాం వా ఏతద్దేవతానాం రూపం యదేష గ్రహ ఇతి సా
ర్వరూప్యశ్రుతేశ్చ। ౧౦॥ సిద్ధాంతమాహ। నిత్య ఇతి। దధిగ్రహో నిత్యః। తయోరధ్వర్యుయజమానయోః కర్మణి సంబంధాభావాత్ దేవతాంతరాయశ్రవణస్య అంగిత్వా
ద్ధిగ్రహస్తావకత్వాదర్థవాదః॥ ౧౧॥ రోహైః సంవత్సరమభ్యమత్వాగ్నిం చినుతే యథా సామిగర్భో వపద్యతే తాదృగేవ తదార్తిమార్ఛేద్వైశ్వానరం ద్వాదశకపా
లం నిర్వపేదితి। అయం యాగః నిత్యో నైమిత్తికో వేతి సందేహే పూర్వపక్షమాహ। వైశ్వానర ఇతి నిత్యో యం యాగః। నిత్యైః లోకైః సమానసంఖ్యయుక్తత్వాత్। త్రీణి వై
తానీ వాచ్యో గేషి భవంతి త్రయ ఇమే లోకా ఏషాం లోకానాం రోహాయేతి తత్ర లోకానాం నిత్యానాం సామ్యే సస్తుతేరితి వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేదితి త్రివత్ తాన్నిమిత్త
సంయోగరహితం ఆదిత్యో భవతి అగ్నౌ స్వమహో దశకపాలం నిర్వపేదిత్యుపశబ్దయుక్తే ఇతి। త్రీణి తానీతి మేలనం నిత్యైర్నైమిత్తికవైర్లోకాసంభవాదితి భా
వః॥ ౧౨॥ సిద్ధాంతమాహ। పక్షే ఇతి। పక్షే ఇదం కర్మ నైమిత్తికమిత్యర్థః। అభ్యమత్వాగ్నిం చినుత ఇతి సంవత్సరమభ్యత్వేతి అభ్యసననిమిత్తకర్మణస్సంబంధాత్। దధిగ్రహం అధ్వర్యు
యజమానయోః శ్రుతిస్పష్టమేవ న సంబంధః। కింతు అంతరాయేణ। అత్రయః। అభ్యసత్వాత్ అగ్నిం చినుత ఇతి కర్మణా కర్తుః సంబంధాన్నైమిత్తికత్వమితి భావః। ౧౨॥ అభ్యసనస్య

శ్రీగణేశాయ నమః ॥ చ తదర్థప్రయోజకప్రయోజ్యభావేన నిర్ణీతే తేన ప్రయోగవిధిపరిగృహీతానాం తతః పదార్థా ఇతి జ్ఞాతే తేషాం క్రమజ్ఞానాపేక్షాయాం ... తత్ర నియ
తక్రమస్య ప్రయోగాంగత్వప్రమాణాభావేన ఇష్టురేవ వానుష్ఠానమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ శ్రుతీతి శ్రుతిలక్షణం గమకం యస్య తత్ అనుపూర్వ్యాంగమకం యస్య తత్ అనుపూర్వ్యం
క్రమః తస్య క్రమస్య సః అర్థవ్యయుర్గ్రహపతిం దత్తే యత్తాభ్యః ... ప్రమాణం జ్ఞాపకం యస్య తత్ ॥ అగ్నిహోత్రం జుహోతి
యవాగూం పచతీత్యత్ర ... ప్రమాణాంతరమాహ అర్థాదితి అర్థాత్ యవాగూపాకస్య అగ్నిహోత్ర
హోమశేషత్వాత్ తత్ పూర్వం సాధనం సంపాదనీయమితి ... అనియమ ఇతి అనియమ ... ప్రమాణాభావవతి
అనియమః ఇష్టురేవ వానుష్ఠానం యథా ప్రయాజానుమంత్రణే వసంతమృతూనాం ప్రీణామీత్యాదిమంత్రాః ఏకశాఖాపాఠతః ఏకైకశాఖాపరితః త
యోర్ముఖ్యమనియమః ... పంచ ప్రయాజానామనుష్ఠానే క్రమనియమః ... క్రమేణ

౪౮

49

పరార్థదర్శనం దూషయతి। నాసుక్త ఇతి। అన్యార్థదర్శనం పూర్వోక్తం। అసుక్తే ప్రయాజ ప్రయోజన రూపఫలరహితస్య అంగస్య సాధకం। ప్రయాజ వాక్యస్య
పరార్థత్వాత్ న వస్తు రూపగుణ ప్రాప్త్యర్థత్వాత్॥ సిద్ధాంతరహస్యమాహ। పృథక్త్వే త్వితి। దర్శనం జ్ఞాపకమేకం। త్రికం పూర్ణమాస సంజ్ఞకం। త్రికం తయోః శ్రు
తితః దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేతి శ్రవణాత్। ద్వివచనేన వ్యపదేశాత్ నిర్దేశాత్। అభిధానయోర్నామ్నోః పృథక్త్వే సతి విషయోరితి శేషః। నివేశః ఫలేన
సాకం సంబంధః। ఇత్థం చ రుత్పలవత్త్వం ఫలసంబంధిత్వేన శ్రూయమాణం తత్ తమ్ముఖ్యస్య లక్షణం। తల్లక్షణం ద్వయోః త్రికయోః అస్తీతి త్రికద్వయమేవ ప్రధానమి
త్యాశయః। తత్సన్నిధౌ శ్రుత లక్షణ విశిష్టకర్మసన్నిధౌ అసంయుక్తం ఫలేనాసంబద్ధం సమిధాదికం జాతత్వాదితి తదంగం ప్రధానాంగం। కారణస్య ప్రయాజాదిరూపస్య కార
ణత్వేన శ్రుతస్య భాగిత్వాత్ ఫలార్థత్వాత్। అశ్రుతేః భావ్యాకాంక్షాపూరకశబ్దాశ్రవణాత్ తేః। అస్య న ప్రధానేన సంబంధః। కిం భావయేదిత్యాకాంక్షాయాం ప్రధానం భావయేదిత్యే
వ కల్ప్యత ఇతి భావః॥ ౩ ఇత్యత్ర వృత్తయః పృథక్త్వే ద్వివచనేన నిర్దేశముక్త్వా అన్యదపి సాధకం దర్శయతి। గుణానామితి। అంగేషు అభిమర్శనాదిషు గుణానాం చతుర్హోత్రాదిమన్త్రాః
నామ సంయుక్తాః చతుర్హోత్రా పౌర్ణమాసీమభిమృశేత్ పంచహోత్రా అమావాస్యామితి పౌర్ణమాస్యాదినామ సంయుక్తా విధీయంతే ఇదం విభాగం భావే సామాన్యనిర్దేశో నో
పపద్యతే॥ ౩ ఆగ్నేయాదీనాం గుణానాం సంస్తుతిః స్తుతిరితి అంగత్వం తే షామితి యదుక్తం తత్రాహ। తుల్యేతి। తుల్యైః పురుషసంబంధిభిః అంగాదిసంబంధైః అవయవసం
బంధైః కారణ ప్రధానే శ్రుతిః అంగత్వం తుల్యా। అయం భావః। పురుషవృత్తయః యేషు యేః అగ్నిమసూత్రేవత్ ... సోమః సత్త్వ ... పౌర్ణమాసీయోగాత్ ప్రయాణస్య
నాసుక్తే న్యార్థదర్శనం పరార్థత్వాత్॥ ౩॥ పృథక్త్వే త్వభిధానయోః నివేశః శ్రుతితో వ్యపదేశాచ్చ తత్పునర్ముఖ్యలక్షణం యత్ఫలవత్త్వం తత్సన్నిధావసంయుక్తం త
దంగం స్యాద్భాగిత్వాత్ కారణస్యాశ్రుతేశ్చాన్యసంబంధః॥ ౩॥ గుణానాం చ పరార్థత్వాత్ విధీయంతే నాంగేషూపపద్యంతే॥ ౩॥ తుల్యా చ కారణశ్రుతిరన్యైరంగాభిసం
సంబంధాత్ కారణశ్రుతిప్రశస్తి తుల్యా ప్రధానం స్యాత్॥ ౬॥ తథావాన్యార్థదర్శనం॥ ౭॥ జ్యోతిష్టోమే తుల్యాన్యవిశిష్టం హి కారణం॥ ౩॥ గుణానాం తూత్పత్తివాక్యే
త్వాద్ద్వాగస్య పురుషావయవైః స్తుతిరితి॥ ౩॥ ఇనసుపురుషావయవేషు కః శ్రమ ఇతి పేష్టాయామాహ। ఉత్పత్తౌ వితి। ఉత్పత్తిమాతు రుదరే ప్రాణస్య ఉత్పత్తౌ ప్రథమం శిరః ఇ
త్యామధ్యం తతః పాదావితి తేనైవ క్రమేణ [illegible] పాంశుయాగాగ్నీషోమీయయోః స్తుత్యా సాదనగ్నేః శిరః ప్రభృతిశబ్దైః ఉపదేశః శిర ఆగ్నేయ ఇతి నిర్దేశః సిద్ధ్యే వ్యావాదా ఏక
ఇతి వత్॥ ౩॥ తథావ ఉక్తేయుక్తే అభిధర్మయోః లింగయోః పృథక్సిద్ధ్యా అన్యార్థస్య చతుర్దశ పౌర్ణమాస్యామావాస్యా తయోః త్రయోదశామావాస్యాయామితి దర్శనం
ఉపపన్నం॥ ౩॥ జ్యోతిష్టోమే యాగమాత్రవిశేషే ప్రధానం ఇతి సోమయాగ ఏవ తత్ర తిస్రః సంశయే పూర్వపక్షమాహ। జ్యోతిరితి। జ్యోతిష్టోమే యాగరూపకర్మాణి ఆ
విశిష్టాని తుల్యాని ఇయం రూపప్రధానాని। యతః ఫలసంబంధరూపం ప్రాధాన్యకారణం అవిశిష్టం అవిలక్షణం॥ ౩॥ సిద్ధాంతమాహ। గుణానామితి। ఉత్పత్తివాక్యే స్వర్గరూప
ఫలసంబంధాభావాత్ జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేతేతి వాక్యేన। గుణానాం జ్యోతిష్టోమాంతర్గతానాం ... ఆశ్వినగ్రహాదీనాం రూపాణాం సోమ
రయాగవాక్యప్రవృత్తిరితి భావః॥ ౬॥ తథా చేతి। తథా చ ఉక్తేయుక్తే సోమయాగస్య ప్రాధాన్యసిద్ధౌ అన్యస్య విశేషణత్వాదితి
అంగశబ్దేన స్తుతిదర్శనం ఉపాంశులయాజ ఉక్తమధ్యమితి పూరణం॥ ౬॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్త్యాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః। సమాప్తశ్చాధ్యాయః॥

... [illegible]

చాతుర్మాస్యేష్వశ్రుతం। అగ్నయే చానీకవతే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి సాకం సూర్యేణోద్యతా మరుద్భ్యః సాంతపనేభ్యో మధ్యందినే చరుం మరుద్భ్యో గృహమేధి-
భ్యః సర్వాసాం దుగ్ధే సాయం చరుమితి। ఇమా ఇష్టయః ప్రకృతివదహ్నసాంధ్యా ఉత సద్యః కాలా ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। వికృతిరితి। వికృతిః ఇష్టయః। తథా కా-
లా ప్రకృతికాలాద్ద్వ్యహసాధ్యా స్యాత్। ప్రకృతేర్ధర్మోయమతిదేశాదితి కృతేః। యథా శిష్టం విహితం ప్రకృతౌ ద్వ్యహకాలత్వం తథాత్రాపతీతి। యద్వా యథా శిష్టం శేషాంగకాలా-
పః ప్రాకృతః తథా కాలోపీతి।౧౯। సిద్ధాంతమాహ। అపి త్వితి। ప్రాతరర్థం దినే సాయమిత్ర మధినావయవరూపకాలాభ్యాం సంయుక్తా వికృతిత్వప్లుతిః సా సద్యః క్రియేత।
సద్యః కరణస్య శబ్దాదేవ ప్రతీతేః। యథా దేవదత్తః ప్రాతః పృథుకాన్ భుక్త్వా మధ్యాహ్నే ఓదనం రాత్రౌ మోదకానితి ప్రత్యుక్తే దినసాధ్యత్వం శబ్దాదేవ గమ్యతే। తథాత్రాపతి భా-
వః। తత్ర వికృతౌ ప్రకృతితో ద్వ్యహప్రాప్తిరనుమానాదతః ప్రతిధర్మస్య ద్వ్యహకాలస్యోపపత్తిః।౨౦। ననుసవనీయపశ్వంగయాగయోరుత్కర్షః। తథా త్రయాణామేకం కర్మవత్
ద్వ్యందినాదిశబ్దాత్ ఉత్కర్షప్రాపకాః ఇద్ధం చ పూర్వదినే కాలత్రయే త్రయాణాం సమాధానం పరేద్యుః ప్రసక్తౌ కాలే చ ప్రయోగత్రయమితి శంక్యతే। కాల ఇతి। కాలే వేదం దినానాదౌ ఉత్-
కర్షః।౨౧। దూషయతి నేతి। తత్సంబంధాత్। శ్రుతివాక్యసంబంధాత్। శ్రుతివాక్యసంబంధానాం నోత్కర్షప్రాపకత్వమితి భావః।౨౨। తిష్ఠంతం పశుం ప్రయజతి తేనాత్ర పశౌ
ప్రయాజాపకర్షణః ఆగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనూయాజైశ్చరంతీతి అనూయాజోత్కర్షశ్చ శ్రుతః। శ్రుతస్యైవోత్కర్షాపకర్షో ఉత ప్రయాజాంతో సహాపకర్షః అనూ-
యాజాద్యగ్రిమాంగానాం యావతామపకర్ష ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అంగానాం ప్రయాజానూయాజరూపత్వాత్ మాసాంగాంతరిక్తానాముపనవయః
సమీపకాలత్వాత్ తత్సంబంధిత్వాత్। యథోక్తం యావత్ శ్రుతం తావదేవోత్కర్షః కర్తవ్యః స్యాత్। ఉత్కర్షశబ్దః అపకర్షోపలక్షకః।౨౩। సిద్ధాంతమాహ। తదాదీతి తదాది అ-
నూయాజాద్యగ్రిమం సర్వముత్కృష్యతే। తదంతం ప్రయాజాంతం యావదపకృష్యతే। సంబంధాత్ ప్రయోగవిధిసంబంధాత్ ప్రయోగవిధినా ప్రయాజపూర్వత్వస్య
అనూయాజోత్తరత్వస్య చ నియతత్వాదితి భావః।౨౪। జ్యోతిష్టోమే సుత్యాదినే పాఠక్రమః ప్రథమం ప్రాతరనువాకః తదనంతరం ప్రచరణీహోమః తతః సవనీయపురోడాశనిర్వాపః

ఏవం వీతిః ప్రకృతిధర్మత్వాత్ తత్కాలా స్యాద్యథా శిష్టం।౨౫। అపి తు క్రమకాలసంయుక్తాః సద్యః క్రియేత తత్ర విధిరనుమానాత్ ప్రకృతిధర్మలోపః స్యాత్।౨౬। నాలోత్కర్ష ఇ-
తి చేత్।౨౭। న తత్సంబంధాత్।౨౮। అంగానాం ముఖ్యకాలత్వాద్యథోక్తముత్కర్షే స్యాత్।౨౯। తదాది వాభిసంబంధాత్ తదంతమపకర్షే స్యాత్।౩౦। ప్రవృత్త్యా కృత-
కాలానాం।౩౧। శబ్దవిప్రతిషేధాచ్చ।౩౨। అసంయోగాత్తు వైకృతం తదేవ ప్రకృష్యేత।౩౩।......

ఏవం స్థితే ప్రాతరనువాకే ద్విభిర్వానుబ్రూయాత్ ప్రవర్గ్యనావచనం యుక్తం ప్రతిప్రస్థాతః సవనీయాన్నిర్వపేతి ప్రేషబలేన నిర్వాపాంతానాముపకర్షః। దివస్థానే సవితా మధ్యా-
న్వన్నితి పురోడాశాలంకారాదీ తదుత్తరకర్మణాం బహిష్పవమానే స్తుతే ఆహాగ్నీదగ్నీన్ విహర బర్హిస్తృణీహి పురోడాశానలంకురు ఇతి తదంతే ఉత్కర్షః। ఏవం సతి మ-
ధ్యవర్తినాం సామికధర్మాణాం ప్రచరణీహోమానాం ప్రయాజప్రోక్షణాదీష్టిధర్మాణాం ముసనుప్రాణే ఇష్టేర్వనియమికేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ప్రకృతేతి। ప్రకృతత్వా-
దేదర్శపూర్ణమాసప్రయోగైకత్వాత్ కాలానాం జ్ఞాతకాలానాం నిర్వాపానంతరం కృతానాం ప్రోక్షణాదీనాం ముఖ్యకారపరత్వం తేనానుపస్థానం తతః సామికానాం నిర్వా-
పోత్తరం కృతప్రోక్షణాదిపరిత్యాగే మానాభావ ఇతి భావః।౩౧। శబ్దప్రతిషేధస్త్వేవం అలంకుర్విత్యుక్తం। ప్రోక్షణాదీనే ప్రతిపదమేవ తవర వమహే। అస్య స్మృతే అలంకుర్విత్యా-
తు తేన అలంకరణమేవ ప్రతిపద్యతే। అయం భావః। ప్రాతరనువాకప్రేషానంతరం ప్రతిప్రస్థాతా నిర్వపేకృతి ప్రోక్షణాది అలంకరణపర్యంతమకృత్వా ప్రచరణీహోమా-
దీనామికతంత్రం ప్రారభేత్। బహిష్పవమానే స్తుతే పర్యంతం తతః ఆగ్నీదగ్నీన్ విహరేతి పురోడాశానలంకుర్వితి ప్రేషం దద్యాత్ తదాలంకరణాత్ ప్రాక్ నప్రోక్షణాదీనాం
అవశిష్టత్వాత్ తావత్ పర్యంతం ప్రతీక్షాం కుర్యాత్। నవోదితముచితం పురోడాశానలంకుర్విత్యత్రోపప్రాప్తకాలార్థః ప్రోక్షణాదీనామనుష్ఠితత్వేనాలంకరణకాలా-
ప్రాప్తౌ తదర్థకలాపవిరుధ్యతే। ప్రోక్షణాద్యలంకరణపర్యంతమనుష్ఠేయం సామికతంత్రోపక్రమే తత్రైవ తత్రైవ బహిష్పవమానే స్తుతే అలంకరణకాలప్రాప్తేర్లోపః
న విరుధ్యత ఇతి।౩౨। దర్శప్రకృతికే అగ్నీషోమీయపశౌ యూపం తక్షతి పరితః। దష్టౌ సహ యూపం పంచనత్రిత్రపకర్షే తత్పూర్వవర్తినః అగ్నీషోమప్రయోగస్యాప-
పకర్షో తదంతాపకర్షణస్య క్లృప్తత్వాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అసంయోగాదితి। వైకృతం। ప్రకృతిభూతదర్శే అవిద్యమానం యూపచ్ఛేదనం తదేవ తావత్...

పూర్వపక్ష్యాశంకతే సర్వమితి। యథా సారస్వతయోరాగ్నేయాంగజాలం సిద్ధ్యేయాతిరిక్తాంగజాతినావ్యవహితం తథా సంపత్త్యర్థమేవ సర్వం స్యాదేవముభయాంగజాలం
కాండానుసమయేనైవ స్యాదితి చేత్। ౯౬। దర్శపూర్ణమాసయోః కాండానుసమయో నేతి। అకృతత్వాదవిహితత్వాత్। ౧౦। హారియోజనగ్రహే కాండానుసమయో యువదత్రాప్య
స్త్విత్యాశంకతే క్రత్విత్యాది। క్రత్వంతరవత్ సారస్వతయోరంగవత్। ౧౧। వైశ్వదేవ్యామిక్షావాజినయోరాసాదనావృత్తిరంగాంతరేణ సాహిత్యాభావాత్। ఇహాపి తు సప్త
దశప్రాజాపత్యానాం పశూనాం లభత ఇతి సప్తదశానాం సాహిత్యస్య వివక్షితత్వాత్ కాండానుసమయోన సంభవతీతి భావః। ౧౨। సద్యస్క్రానాం కేత్ర త్రయో అగ్నీషోమీయానూ
బంధ్యయోః సవనీయస్య పశూనాం సవనీయస్య చానుష్ఠానం విహితం। తత్ర ప్రథమం కస్య పాకరణమితి సంశయే ప్రకృతావివాత్రాపి అగ్నీషోమీయస్య ప్రాథమ్యమితి పూర్వ
పక్షే సిద్ధాంతమాహ। స్థానాదితి। ఆశ్వినం గ్రహం గృహీత్వా త్రివృతా యూపం పరివీయాగ్నేయం సవనీయం పశుముపాకరోతీతి ఆశ్వినగ్రహస్తోత్రరస్థానం ఉత్పత్తౌ స్యాత్ పత్తివాక్యసంబంధేనాయ
౨౦ సేతి పులిత్పత్త్యా తాదృశం తాదృశస్థానం ప్రమాణాత్సవనీయపశుసంస్కారః ప్రథమమితి। అయం భావః। ఆశ్వినే గృహీతే తదుత్తరస్య సవనీయస్యోపస్థితి భవ
తి ప్రయోగవిధిపరిగృహీతత్వాత్ తస్య। ఉపస్థితపరిత్యాగే మానాభావేన తస్య ప్రాథమ్యమితి। ౧౩। చిత్రాయాగే శ్రుతం। సారస్వతౌ భవత ఇతి। సరస్వతే చ సరస్వత్యే చ
శస్తం తాత్సంబంధియాగారసారస్వతావితి సమస్తపదప్రయోగేన తయోరనుష్ఠానం తంత్రేణేతి సిద్ధం। అత్రాంగానాం అనుష్ఠానక్రమే పుంప్రాయోక్త్యప్రవరా
దాదిభేదాదేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ముఖ్యేతి। ముఖ్యస్య యోగా ఉత్పత్తివాక్యే క్రమోనాస్తి తథాపి మంత్రపాఠక్రమే స్త్రీదేవతాయా మంత్రః ప్ర
త్యాదిదేవతి ప్రథమం పఠితః। పశబ్దేపి పాగసమితి పునస్యత తత్పాఠక్రమేణ ప్రధానక్రమస్య ప్రాప్తే ముఖ్యక్రమేణాంగానామనుష్ఠానం। అంగానాం తదర్థత్వాత్।
సర్వమితి చేత్। ౯౬। నాకృతత్వాత్। ౧౦। క్రత్వంతరవదితి చేత్। ౧౧। నాసమవాయాత్। ౧౨। స్థానాచ్చోత్పత్తిసంయోగాత్। ౧౩। ముఖ్యక్రమేణ చాంగా
నాం తదర్థత్వాత్। ౧౪। ప్రకృతౌ తుల్యశబ్దత్వాద్యథాక్రమం ప్రతీయేత। ౧౫। మంత్రతస్తు విరోధే స్యాత్ప్రయోగరూపసామర్థ్యాత్తస్మాదుత్పత్తిదేశః।
౧౬। తద్వచనాద్వికృతౌ యథాప్రధానం స్యాత్। ౧౭। విప్రతిపత్తౌ వా ప్రకృత్యన్వయాద్యథాప్రకృతి। ౧౮। - - - - - - - - - -
ప్రధానార్థత్వాత్। ముఖ్యక్రమేణాంగానామనుష్ఠానే సర్వేషాం స్వస్వప్రధానసన్నిధానాత్సన్నికర్షః। స మహాన్భవతీత్యభిప్రాయః। ౧౪। ప్రకృతౌ దర్శపూర్ణమా
సయాగే ప్రథమముపాంశుయాగస్య పశ్చాదగ్నీషోమీయస్య మంత్రపాఠక్రమేణ సంప్రాప్తా దగ్నీషోమీయస్య నిర్వాపాత్ప్రాగాజ్యనిర్వాపః పూర్వస్యాయేనే
తి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ప్రకృతావితి। ప్రకృతౌ పూర్ణమాసయాగే అంగానాం అనుష్ఠానం యథాక్రమం। యథాపాఠః। తథా ప్రతీయేత తత్ జ్ఞాతవ్యః। స్వశబ్ద
త్వాదంగప్రతిపాదకశబ్దధర్మత్వా ... స్యేతి శేషః। పాఠక్రమేణ ప్రబలేన ముఖ్యక్రమబాధ ఇతి భావః। ౧౫। మంత్రబ్రాహ్మణపాఠక్రమే ప్రబలదుర్బలభా
వః చింత్యతే పూర్ణమాసయాగే ప్రథమముపాంశుయాగమంత్రః పశ్చాదగ్నీషోమీయమంత్రః। తయోరుత్పత్తివాక్యపాఠక్రమః। తద్విపరీతోస్తి। ఏవం సత్యుభ
యోరవిశేషాద్విశ్వ నిర్ణయానికేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। మంత్రేతి। బ్రాహ్మణపాఠక్రమస్య మంత్రతః మంత్రపాఠక్రమేణ విరోధే మంత్రక్రమేణానుష్ఠానం స్యా
త్। ప్రయోగరూపే। ప్రయోగరూపత్రియోత్పత్తిసామర్థ్యే తదారణత్వాత్। న హ్యననుష్ఠేయయ్యేవమానక్రియాస్మరణం మంత్రరానుష్ఠానం సంభవతి। తత్కారణం మంత్రాక్షేపం।
అతః మంత్రక్రమః ప్రబల ఇతి భావః। సః బ్రాహ్మణపాఠః। ఉత్పత్తిస్వరూపజ్ఞాన విషయే ఉద్దేశ ఉపదేశోయస్య తాదృశః। అనుష్ఠానే విప్రకృష్ట ఇతి భావః। ౧౬। అగ్నావై
ష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్దీక్షిష్యమాణ ఇతి పురస్తాదుపభాగస్యాదావన్నిత్యం పురస్తాదితి శ్రుతం। అత్ర ఉపాంశుయాగాగ్నీషోమవదంగపాఠాభావాత్ప్రధానక్రమేణ నిర్వా
పః ప్రకృతివదేవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తదితి। వికృతౌ అత్రయాగే యథాప్రధానం ప్రధానానుక్రమవత్ అంగానుష్ఠానం స్యాత్। తద్వచనాత్। ప్రధానక్రమవచనా
త్ప్రధానవచనపాఠబలాత్। ౧౭। సిద్ధాంతమాహ। విప్రతిపత్తావితి। విప్రతిపత్తౌ ముఖ్యాంగక్రమవిప్రతిపత్తౌ విరోధే। యథాప్రకృతి। ప్రాకృతక్రమవిశేషాత్। ప్రకృత్యన్వ
యాత్। క్రమస్యైకప్రాప్తత్వాత్। ప్రకృతితః అతిదిశ్యమానానామంగానాం క్రమస్య హితానామేవ ప్రాప్తైః క్రమోత్కాండ్యేతి భావః। ౧౮। శ్రీకేదారనాథాయ శరణంమమ।

నప్తప్రతిగ్రహం పిష్టిష్వపి యథానుపూర్వసంస్కారదత్తమహ। కారణేనేతి। తత్ర కారణాత్ ప్రధానబాధరూపకారణాత్ అభ్యావృత్తిః। ఏకస్మిన్నేవ యూపత్వం సంస్కారసంపాదనం
తత్ర సహస్రం అశ్వాః ప్రతిగృహీతాః తావత్య ఇష్టయః ప్రాప్తాః। తత్ర పృథక్ పురోడాశస్యాంగారయుతకపాలే ష్వాసాదనం కృత్వా శేషాణామాసాదనే క్రియమాణే ప్రథమ
పురోడాశో మా భూత్ స్యాత్। అతః ఆసాదనమార్గ భూయస్త్వాత్ సహస్రాణాం తం కాండానుసమయేనేతి భావః॥ ౩॥ దర్శపూర్ణమాసయోః చతురో ముష్టీన్నిర్వపతీతి అత్రాగ్నే
యాగ్నీషోమీయయోరేకైకముష్టిం నిరుప్య తద్వద్ద్వితీయతృతీయచతుర్థముష్టినిర్వాపః అత ఏకస్య చతురో ముష్టీన్నిరుప్యాపరస్యాపి తథా నిర్వాప ఇతి సంశ
యే పూర్వపక్షమాహ। ముష్టీతి। ముష్ట్యాదికేన అనుసమయః న చతుర్ముష్టినిర్వాపానంతరమపరనిర్వాపః। పూర్వాధికరణసిద్ధాంతాత్। తథాగ్నేయస్యై
కం కపాలముపధాయాగ్నీషోమీయస్యైకం। తథాగ్నేయస్యైకావదానం కృత్వాగ్నీషోమీయస్యైకమవద్యేత్। తథా దీక్షితసంస్కారే త్రిరాభ్యంజనే తత్ర ఏకే
చక్షుష్యేకమంజనం కృత్వా పరచక్షుష్యేకమేవం త్రిః। దీక్షితసంస్కారరూపమభ్యంజనమపి తథా। ప్రతిదీక్షితం త్రిః సర్వపత్నీ తత్ప్రత్యేకం వపనక్రమేణ త్రిత్వం సంపాద
యేత్। తథా చిత్పతిస్త్వా పునాత్వితి సప్తభిర్వా ముఖం వాక్పతిస్త్వా పునాత్వితి సప్తభిః ముఖాదీనాభిపర్యంతం। దేవస్త్వా సవితా పునాత్వితి నాభిమారభ్య పాద
పర్యంతం సప్తభిరితి విపాఠం। ఇదం సప్త కులానాం యూనామేకైకాతిదిష్టం తత్ర సర్వేషాం యజమానానాం ప్రథమం ముఖమభిశబ్దానాభిపర్యంతం సప్త తతః పాదప
ర్యంతం సప్త అయమభావః। నిర్వాపపదార్థః స ప్రత్యేకముష్ట్యావపి న్యాయప్రత్యేకముష్టిరపి పదార్థ ఇతి పదార్థానుసమయో యుక్త ఇతి భావః। ౪॥ నిర్వాపస్వరూపభేదసమ్బ
త్తిం గవేపి అంగత్వాపరసర్వయుపదార్థభేదో సకలశాస్త్రికగముఖ్యత్వాత్ ఇతి ఏవం ప్రాప్తే యేణ సిద్ధాంతమాహ। సర్వాణీతి। చతుస్సంఖ్యావిశిష్టముష్టిరేకః పదార్థ ఇతి శేషః। ఏకకా
లత్వాత్। ఏకాపూర్వీయాయుగపద్వ్యయాత్। సంఖ్యాముష్ట్యభేదవిశిష్టనిర్వాపస్యాపూర్వోద్దేశేన విధానాత్। తద్గుణత్వాత్। విశిష్టస్యాపూర్వాంగత్వాత్। విశిష్టమేవ పదార్థః॥

కారణాదభ్యావృత్తిః॥ ౩॥ ముష్టికపాలావదానాంజనాభ్యంజనవపనపావనేషు చైకేన। ౪॥ సర్వాణి త్వేకకార్యత్వాదేషాం తద్గుణత్వాత్। ౫॥ సంయుక్తే తు ప్రక్రమా
త్తదంతం స్యాదితరస్య తదర్థత్వాత్॥ ౬॥ వచనాత్తు పరివ్యాణాంతమంజనాదిః స్యాత్॥ ౭॥ కారణాద్వావసర్గస్య యథా పాత్రవృద్ధిః॥ ౮॥ - - - - - - - -

ఏకముష్టిస్తు పదార్థైకదేశః పూర్వాధికరణే పదార్థానామేవానుసమయ ఇత్యుక్తేన పాదార్థికదేశస్యానుసమయ ఇతి భావః। ఏవం యదాగ్నేయోష్టాకపాల
ఇత్యత్రాష్టత్వవిశిష్టస్యాంగత్వం। ద్విర్హవిషో వద్యతీతి త్రిరాజ్యే త్రిరభ్యజ్య త్రిర్వపతి। ఏవమిగ్గ్యశత్వాపవయతి సర్వత్ర సంఖ్యావిశిష్టస్య పదార్థత్వాన్న ప్రత్యే
కమనుసమయః॥ ౫॥ ద్విర్హవిషో వద్యతీతి ద్విత్వవిశిష్టావదానస్య పదార్థత్వాత్తస్యానుసమయసంభవాదాగ్నేయస్యావదాయ హోమాత్ప్రాగేవాగ్నీషో
మావదానమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సంయుక్త ఇతి। సంయుక్తే చతురవత్తం జుహోతీతి। చతురవత్తసంబంధిహోమే విధీయమానే ఇతి శేషః। ప్రక్ర
మాత్। చతురవత్తే హోమప్రక్రమాత్। ఇతరస్య తదర్థత్వాత్। హోమార్థత్వాత్। తదంతం హోమాంతం ఏకః పదార్థః స్యాత్। ఉపస్తీర్ణాతి। ద్విర్హవిషో వద్యతి
సకృదభిఘారయతీతి చతురవత్తావయవేష్వేవ విధానమితి భావః॥ ౬॥ అగ్నీషోమీయపశౌ యూపసంస్కారాః అంజనాభ్యంజనావ్రశ్చనరశనాదయః తే యూపై
కాదశిన్యామపి దిశేన ప్రాప్తాః తత్ర పదార్థానుసమయో న వేతి సంశయే సిద్ధాంతేనోపక్రమతే వచనాదితి। అంజనాదిపరివ్యాణాంతం కాండానుసమయః స్యాత్।
వచనాత్। అంజనాదిపరివ్యాణాంతం యజమానే యూపం నోపజహాతీతి వచనేన యజమానస్యారంభస్యాంగత్వాత్ తదసంభవాత్॥ ౭॥ పూర్వపక్షమాహ। కార
ణాదితి। కారణాత్ ఆద్యవసర్గః స హోయూపైస్తైరూపకారణాత్ అవసర్గః। యజమానాతిరిక్తకల్పనాస్యాత్। యథా పాత్రవృద్ధిః। అష్టావుపభృతీత్యనయా
జార్థస్య ప్రకృతావేకోపభృతి త్రైకే గ్రహణేపి యత్ర ప్రయాజానూయాజయోరుభయార్థం పృషదాజ్యమితి ద్రవ్యభేదః। తత్రానుక్తమపి పాత్రాంతరం
కల్ప్యతే తథాత్రాయజమానకార్యేర్షనార్థం రంభేనాపి కల్పనాః। ఇత్థం చ ప్రయోగవిధిపరిగృహీతప్రయోగప్రాంశుభావః సిధ్యతీతి భావః॥ ౮॥ - - - - - - - - -

అగ్నిమారుతాదులాధర్వేవమసూంయూ ... శ్చరంశతి అసూంయూ ... త్తేష తదాదర్శ ... [illegible]

వేపషళీకరసానాంమపులీత్రేషఃఇతిపూర్వపక్షసిద్ధాంతమూవాంప్రాసంగికవిలతిప్రా ... [illegible]

నైలాత్రేషేలత్వపిష్టవేపషళీకరణపాఠవేతాసిద్ధాంచాళ్యేవయంతుమసమర్థాత్ప్రాసంగికత్వా ... [illegible]

దితిభావః॥౹౻॥పాఠక్రమేణకిపాలాసాదనాదూర్ధ్వం పార్ణమాస్యాంవిధీకరణం ప్రా ... [illegible]

తివచనేనపూర్వేద్యురపకృష్టాసతితదంతంయూవతత్పూర్వకర్మాపకర్షతతిపూర్వ ... [illegible]

త్రేషంయుతి।తథా।అపూర్వమపితదంతంనాపకర్షతేతి।అయంభావః।పార్ణమాసీ ... [illegible]

దిశివచనేనతతఃపూర్వకాలప్రాపకస్యావాపకర్షపదార్థత్వాత్।అమావాస్యాయాం ... [illegible]

[illegible]

వికారఇతి। అనయోర్యాజ్యానాం వికారే ప్రాకృతత్రవ్యాదన్యత్రవ్యక్తత్వే। పాత్రభేదః పాత్రవృద్ధిః అర్థస్య ద్రవ్యస్య భేదాత్। అపూర్వప్రభవత్వేతి। అష్టసంఖ్యానగ్రహాం శాస్త్రేక
పదార్థతం తయోస్తన్మధ్యే వైకృతక్రియాంతరానుష్ఠానమితి భావః॥౧౯॥ నవేత్త్రుసత్రే ప్రధానహోమానంతరం ఉపహోమా ఆగ్నేయే సావిత్రే వైకృతిః కాంభేదః సావిత్రంతి వైకృతాః పరి-
తాః ప్రకృతితః నారిష్టహోమాః ప్రాకృతాః తయోస్సముచ్చయ ఇతి దశమే వక్ష్యతి। తత్ర పూర్వాపరభావవిచారే సిద్ధాంతమాహ। ప్రకృతేరితి। ప్రకృతేః ప్రాకృతధర్మా-
ణాం పూర్వోక్తత్వాత్। ఉత్పత్తివాక్యేపూర్వం పఠితత్వాత్। ఉత్పత్తివాక్యశ్రవణవేళాయాం కథం భావాకాంక్షా పూరకం తయాః ప్రకృతావధిత్యథ్యాపతత్వా
దితి భావః। అపూర్వం వైకృతాంగం అంతే స్యాత్। యతః అచోదితస్య అనుత్పన్నకర్మణః శేషత్వం నాంగం పాఠస్సంభవతి। అతః ఉత్పత్త్యనంతరం ఉత్పన్నకర్మ-
ణః సన్నిధిపాఠబలాదంగత్వగ్రహణం పశ్చాత్। ప్రాకృతానాం తూత్పత్తివేలాయామంగత్వగ్రహాం ఇతి ప్రాకృతానాం పూర్వత్వమితి భావః॥౧౭॥ పూర్వపక్షరూపమా-
త్రేయమతమాహ। ముఖ్యేతి। ఆత్రేయ ఆచార్యః వైకృతానాం ముఖ్యస్య ప్రధానస్య అనంతరం ప్రాకృతాత్పూర్వత్వం మనుతే తేన ప్రధానేన తుల్యశ్రుతిత్వాత్।
యథా ప్రధానస్య ప్రత్యక్షశ్రవణం తథా వైకృతానాం ప్రత్యక్షశ్రుతత్వాత్ ప్రథమం। ప్రాకృతానాం నారిష్టహోమానాం అశబ్దత్వాత్ అనుమానికత్వేన విలంబో-
పస్థితత్వాత్। వివాయుః। ప్రధానేన సా[illegible]వాయుః। అంతరాయః స్యాత్ వివిధానం యథాతథానుష్ఠానమితి ఫలితం॥౧౫॥ బాదరాయణాచార్యమతాంసిద్ధాం-
తరూపమాహ। అంతేత్వితి। బాదరాయణః। అంతే ప్రాకృతధర్మాణాం తే వైకృతానిమనుతే తేషాం ప్రాకృతానాం ప్రధానశబ్దత్వాత్ ప్రధానవిషయశాబ్దవిషయత్వాత్॥

ప్రకృతేః పూర్వోక్తత్వాదపూర్వమంతే స్యాన్నహ్యచోదితస్య శేషామ్నానం॥౧౭॥ ముఖ్యానంతరమాత్రేయస్తేన తుల్యశ్రుతిత్వాదశబ్దత్వాత్ప్రాకృతా-
నాం వివాయుః స్యాత్॥౧౮॥ అంతే తు బాదరాయణస్తేషాం ప్రధానశబ్దత్వాత్॥౧౯॥ తథా చాన్యార్థదర్శనం॥౨౦॥ కృతదేశాత్తు పూర్వేషాం స దేశస్స్యాత్తేన ప్రత్య-
క్షసంయోగాన్న్యాయమాత్రమితరత్॥౨౧॥ ప్రాకృతాచ్చ పురస్తాద్యత్॥౨౨॥ సన్నిపాతశ్చైద్విభవాక్రమం తే స్యాత్॥౨౩॥ ఇతి జైమినిసూత్రే పంచమస్య ద్వితీయః పాదః॥

పూర్వోక్తేదిశాఉత్పత్తివాక్యేగమ్యత్వాదితి ఫలితం॥౧౯॥ తథాచేతి। తథా చ పూర్వజ్ఞాతస్య పూర్వమనుష్ఠానమితి సిద్ధాంతే అన్యస్యార్థస్య దర్శనం। ఆగ్నేయం ప్రథమవర్ణ్యా
హా ప్రథమవవగత ఇతి ప్రథమానుష్ఠానే ప్రథమావగమస్య హేతుత్వం దర్శయతి॥౨౦॥ రాజసూయే అక్షైర్దీవ్యతి। శౌనఃశేపమాఖ్యాపయతి। అభిషించతీతి పాఠక్రమః
మాహేంద్రస్తోత్రం ప్రత్యభిషించతీత్యభిషేకస్యాపకర్షః తావన్మాత్రస్యాపకర్షః దాశకేవేదివదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। కృతేతి। కృతదేశాత్ అభిషేచనీయాఖ్యే
సోమయాగాంగభూతమాహేంద్రస్తోత్రసమీపే। మాహేంద్రస్తోత్రరూపస్య ప్రదేశాత్ అభిషేకాత్పూర్వేషాం విదేవనాదీనాం స దేశః స ఏవ దేశః స్యాత్ తేన అభిషేకే
న ప్రత్యక్షసంయోగాత్। అభిషేకాత్పూర్వం ప్రత్యక్షపాఠాత్। నను అభిషేచనీయాఖ్యసోమయాగోత్తరదశాహేష్టిపర్యుత్తరపాఠే తస్మిన్ సోమయాగే అతిదేశ
ప్రాప్తయాపదం గోత్తరత్వం శేషం విదేవనాదీనాం తదంతాపకర్షే అభిషేచనీయాంగోత్తరత్వం విదేవనాదిషు బాధితే తత్రాహ। ఇతరదితి। అభిషేచనీయాంగోత్త-
రత్వం న్యాయమాత్రం కాల్పనికం తదంగానాం తత్పూర్వం పాఠాభావాదిదం దుర్బలం బాధ్యతే ఇతి భావః॥౨౧॥ అగ్నిచయనే ప్రథమం వైకృతాః సావిత్రహోమాః। అశ్వసంభరణా
దిసమిత్కాపశబ్దప్రాకృతదీక్షా విహితాః॥ దీక్షణీయేత్యస్య సావిత్రహోమాత్ప్రాగనుష్ఠానం నతు త్రిష్టుప్ హోమస్యానీయాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ప్రాకృతేతి॥
యత్ వైకృతం ప్రాకృతాత్పురస్తాదగ్రే పఠితం తస్య స ఏవ దేశః నారిష్టహోమానాం స్వం తదుపరితాదితి నైషముం॥౨౨॥ చయనే ఏవ దీక్షణీయహోమానంతరం చోదకతః దీక్షిత
సంస్కారాః ప్రాప్యేరన్ వచనపాఠక్రమేణ రుక్మధారణం ప్రాప్తం। తయోర్మధ్యే వైకృతం రుక్మధారణం ప్రథమం సావిత్రహోమస్యాయాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సన్నిపా-
తఇతి। సన్నిపాతే ప్రాకృతవైకృతసన్నిపాతే। యథాక్రమం ప్రత్యక్షశ్రుతం రుక్మధారణమంతే స్యాత్। అయం భావః। దీక్షాహోమానంతరం దీక్షితసంస్కారాణామవస్థితా
నామనుష్ఠానానంతరం రుక్మధారణే కృతే పశ్చాత్ సర్వాంగాత్ దీక్షోపరతేః పాంశ్చాన్ విరుధ్యతే। దీక్షణీయాః సావిత్రహోమాత్ప్రాగనుష్ఠానే సావిత్రహోమాత్పురస్తాద్ బోధకః తదుత్తరపాఠో

దూషయతి। నవేతి। ఇతరత్ప్రయోగవిధిపరిగృహీతప్రయోగప్రాంశుభావః స్వాంశమాత్రం ప్రతి జన్మావేతదాహారణగమ్యం ఆనుమానగమ్యమితి యావత్ప్ర
కృతస్య ఆంజనాదిపరివ్యాసాంతకాలపర్యంతం యూపముద్దిశ్య యజమానకర్తృకసంస్కారం భస్య శ. జకపతత్వాత్ తు తలేషు శ్రుతిగమ్యత్వాదానుమానికబాధ ఇ
తి భావః॥ అత్ర స్థలే పాత్రవృద్ధిరర్థాత్ అనుపపత్త్యా ప్రకృతా అష్టావుపభృతి తచ్చ ఉపభృతమపి ద్దిశ్య అష్టసంఖ్యాకం గృహ్ణాతి విధేయతే నష్టాష్టత్వ విశిష్టోపభృతముద్దిశ్య
ఉద్దిశ్యసంఖ్యాయా అవివక్షితత్వాత్। తత్ర తు ఏవమేకత్వం ప్రకృతా పార్థికం ఆర్థికస్యానంగత్వాత్ ప్రతిప్రయోగ జాని విశృతా పాత్రవృద్ధి బాధకాభావ ఇతి భావః॥ ౧౧॥ అగ్ని
హోమీయపశౌ దైవతానవదాయన తావత్త్వేవ హోతవ్యం సౌవిష్టకృతాన్యవదుతి। సౌవిష్టకృతానవదాయ న తావత్త్వేవ హోతవ్యమిడాని నవద్యేతి తి దర్శపూర్ణమాస
వద్విధ్యమానం తమ కృత్వా అవదానత్రయం ప్రథమం కృత్వా ఉపశబ్ద్రమేణ హోమః। అగ్నిషోమీయపశౌ సిద్ధః। ప్రకృతా ఏకస్మిన్ పశౌ అవదానత్రయస్య కాండానాం సమా
యః। ఏవమేవ ప్రాజాపత్యపశుగణే ఏకైకపశోః అవదానత్రయం సంపాదయిత్వా తే యూపశోరపి తత్త్రిషావదానమిత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ। పశుగణ ఇతి॥

౫౨

పశుగణే। తస్య తస్య అవదానస్య హోమస్య ఏకైకపశావితి పూర్వపక్షః। అవవర్జనమితి సమూహపరమితి ప్రకృతే కత్వాత్ ప్రతి కేకస్మిన్ పశౌ ప్రకృతా వివపకైకత్వస్య తుల్య
త్వాత్। తథా చ ప్రకృత్యనుగ్రహోయ ఇతి భావః॥ ౧౦॥ సిద్ధాంతమాహ। ద్రవత్వైరితి। ద్రవత్వైరవదానైరనుసమయం। ఇదం సౌవిష్టకృదాదుపలక్షణం కాండయుక్తేపశూనాం
విష్టకృతైరనుసమయః తతః ఐడైరవదానైః తేహోమః ఇతి క్రమః। ఏకకర్మత్వాత్। ఏకప్రయోగత్వాత్ పశుసంస్కారవత్॥ ౧౧॥ మంత్రస్యేతి। మంత్రస్య ఋగ్గత్వాత్
గ్నిప్రథమోపమనేతాతేతి మంత్రస్య అర్థవత్వాత్। తంత్రసంభవాత్। లాఘవరూపఫలవత్వాత్॥ ౧౨॥ రాజసూయే అగ్నయే గృహపతయే పురోడాశమష్టాకపాలం

నవానాం జకపతత్వాత్ న్యాయమాత్రమితరదర్థాత్ త్రివృద్ధిః॥ ౬॥ పశుగణే తస్య తస్యోపవర్జనమితి పశ్వైకత్వాత్॥ ౧౦॥ ద్రవత్వైరేకకర్మ్యాత్॥ ౧౧॥ మంత్రస్య చా
ర్థవత్వాత్॥ ౧౨॥ నానాబీజే ఏకములూఖలం విభవాత్॥ ౧౩॥ వివృద్ధిర్వా నియమానుపూర్వ్యస్య తదర్థత్వాత్॥ ౧౪॥ ఏకం వా తండులభావాద్ధంతేస్త
ద్వర్పతి కృష్ణానాం వ్రీహీణామాగ్నేయమయవనస్పతయే శ్యామాకం చరుమితి। తత్ర ఏకములూఖలం ఉత ప్రతి బీజం భిన్నం వేతి సంశయః। తద్ధ్యకృష్ణబీజస్య రసా
దితండులనిష్పత్తిపర్యంత ఏకః పదార్థః కృష్ణబీజనాస్ఫురసాదయః పదార్థావయవాః। అతో ఏపి పదార్థా ఇతి। తత్ర సిద్ధాంతేనోపక్రమతే। నానేతి। నానాబీజేష్వత్ర
కర్మణి ఏకములూఖలం। విభవాత్। ఏకేనైవావహననేన సంభవాత్॥ ౧౩॥ పూర్వపక్షమాహ। వివృద్ధిరితి। వివృద్ధిః ఉలూఖలవృద్ధిః। ఆనుపూర్వ్యస్య పదార్థక్రమస్య నియ
మాత్ ప్రకృతౌ క్లృప్తత్వాత్। అయం భావః ఉలూఖలే హి అవఘాతః తదవ్యవహితోత్తరక్షణే అవహననం ప్రాప్తం తం వా విషః ప్రయోగే అవహననయోః తండులస్య
శూర్పేణ పరావాపస్య చ ఆసత్తిబాధకే పదార్థానుసమయో యుక్తః కృష్ణబీజనాస్ఫురసాదీనాం పదార్థావయవత్వాభావాత్। యావద్బీజానాం వివరావపనం
ఏకోలూఖలే నసంభవతీతః ఉలూఖలవృద్ధిరావశ్యకీతి। అత ఏవోక్తం తదర్థత్వాత్। ఉలూఖలస్యావివరావాపార్థత్వాత్। పరస్పరం బీజానాం మేలనశ్చాయ ఉలా
వృద్ధిరితి భావః॥ ౧౪॥ సిద్ధాంతం వ్యవస్థాపయతి। ఏకమితి। ఏకమేవోలూఖలం। ఏకబీజస్య తండులభావవత్। తండులసిద్ధిపర్యంతం సంపాద్య అపరబీజస్య తథా పర్యా
యేణానుష్ఠానం। అవఘాతేశేషాంతే తదర్థత్వాత్। తండులనిష్పాదకవ్యాపారలక్షణాయా ఉలూఖలాధిక్రియాయా ఉపకారకత్వం తండులనిష్పత్తిపర్యంతత్వాత్ యత్ర
లాపార్థత్వాత్। తావత్త్రయాణాం ఏకః పదార్థః తేనానుసమయ ఇతి భావః॥ ౧౫॥ ఉపకారాం అనూచ్య బాధకం పృషదాజ్యం వివాహం తంత్ర దధి పాత్రాంతరం ఉత వా
యావచ్చరావేణ నరిత్వాయం యుప భృతి పశబ్దుపృషదాజ్యగ్రహణమితి సంశయే ఉలూఖలవత్ పూర్వాయోనుష్ఠానమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ॥ - - -

ననుద్వాదశాహే కథం మధ్యేఽగ్నివేశ ఇత్యత ఆహ। వచనాదితి। తస్మిన్నధిపఠితం తత్రైవ విశ్రాంతమితి భావః॥౧౦॥ అతిదేశేన ప్రాప్తిక్రమం దూరీకరోతి అతదితి। అక్తస్యప్రతి
ష్ఠాకామం౦రూ జరయెందిత్యస్యద్వాదశాహా(వికృతిత్వాభావాత్ నాతిదేశః॥౧౧॥ నను ద్వాదశాహేఽప్రకృతికే ఽగ్నింతూనామంతే నివేశోఽస్తు తత్ప్రకృతికే అహీనసత్రాదౌ పర్యాసస్థానేని
వేశః స్యాదిత్యత ఆహ। తదితి। తద్వికారేష్వపి అహీనసత్రాదౌ వృషణ్వత్యతిరిక్తానామవ్యృచామంత ఏవ నివేశః। అపూర్వత్వాత్। అగ్నేస్తు స్థానత్వాత్। అయం భావః। వృషణ్వతీనాం పార
క్రమిణా స్థానస్య పర్యాసప్రాప్తేశ్చ రూపస్య క్లృప్తత్వాత్తు స్థానవిశిష్టానాం తాసామతిదేశః। తద్భిన్నానాం పూర్వాసామవ్యృచాంత స్థానే వమాగాభావాదంత ఏవ నివేశ ఇతి॥౧౨॥ వివృద్ధి
స్తోమకక్రతుషు మాధ్యందినసవనార్భవపవమానయోః సామాగమో నవభిర్గాగమ ఇతి దశమేవక్షేతి। తత్రాగంతూనాం సామ్నామంతే మధ్యే నివేశ ఇతి సంశయే పూర్వ
పక్షమాహ। అంత ఇతి। ఉత్తరయోర్మాధ్యందినార్భవపవమానయోః ఆగంతవ ఇతి స్తోమవివృద్ధావితి సూత్రాన్యం దూరకల్పత్వాన్నువర్తతే। అంతే దధ్యాత్ రౌరవయౌధాజయయోః।౦
కపలత్వాసేన విభక్తివృత్త్యాసేన వచనపుంసకం భక్తేర్యావిభక్తిరూపం ఆగంతూనాం తి విభక్తిలోప ఆర్షః॥౧౩॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। గాయత్రీత్రిష్టుబనుష్టుప్సామ్నామావాపః
నానుచ్ఛందస్సు వచనాత్ త్రిశిహాద్యేయు బృహత్సైవ దరాశిగాయత్రీ బృహత్యనుష్టుప్ బార్హతవ్యోవావపంత్యేవ ఛందస్యపంతతి వచనాత్॥౧౪॥ ఆదాభ్యం గృహ్ణాతి। అంశుం గృహ్ణా
తీత్యసారభృచ్ఛ్రుతం। ఏషాం గ్రహాణాం ప్రకృత్యాసమావేశ ఇతి। తథా విత్రిసరుపదధాతి విత్రిసరుపదధాతీత్యాసాం మిష్టకానామపి చయనాసమావేశ ఇతి చ శ్రుతయోఽస్త్యేతం। తథా
పి గ్రహాణాం ఆదాభ్యాదీనాం సవనాంగం। తథా... పర్యుతా ఇష్టకాః చయనాంగం గ్రహా స్తు సవనానాం ఇష్టకాః చయనస్యేత్యత ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ। గ్రహాణామిత్యా
పానసవనకేఽంఆసారభృచ్ఛ్రుతం శేషం స్పష్టం॥౧౫॥ సిద్ధాంతమాహ। క్రత్వగ్నిభేతి। క్రతుశేషాః। అస్తి గ్రహా అగ్నిశేషా ఇష్టకాః చోదితత్వాత్ యోదాభ్యం గృహ్ణాతీత్యాదౌ ఇతి యా
వచనాత్తు ద్వాదశాహే॥౧౬॥ తద్వికారేష్వ॥౧౭॥ తద్వికారేష్వపూర్వత్వాత్॥౧౮॥ అంతే తూత్తరయోర్దధ్యాత్॥౧౯॥ అపి వా గాయత్రీబృహత్యనుష్టుప్సు వచనా
త్॥౨౦॥ గ్రహేష్టకమౌపానువాక్యం సవనచితిశేషః స్యాత్॥౨౧॥ క్రత్వగ్నిశేషో వా చోదితత్వాదచోదనాత్తు పూర్వస్య॥౨౨॥ అంతేరవ వామదేవ్యయోః॥౨౩॥ లింగదర్శనా
చ్చ॥౨౪॥ మధ్యమాయాం తు వచనాత్ బ్రాహ్మణవత్యః॥౨౫॥ ప్రాక్ లోకంపృణాయాః తస్యాః సంపూరణార్థత్వాత్॥౨౬॥ సంస్కృతే కర్మసంస్కారాణాం తదర్థత్వాత్
౨౭॥ అనంతరం వ్రతం తద్భూతత్వాత్॥౨౮॥ . . . . .
గాంగత్వస్య ఇష్టకాభిరగ్నిం చినుత ఇతి ధృతయా శ్రుత్యేష్టకానామగ్న్యం ప్రతి అగ్నేః ప్రాధాన్యస్య చోదితత్వాత్। పూర్వస్య సవనచిత్యంగత్వస్య అచోదనాత్ ప్రమాణా
గమ్యత్వాదితి భావః॥౧౬॥ భవత్యగ్న్యంగం ఏతాసాముపధానం యావదంతే లోకంపృణాపత్రిష్టేః పదార్థైరవ్యవధానం సంపద్యత ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ। అంత ఇతి॥=
స్పష్టం॥౧౭॥ అత్రార్థే లింగమప్యాహ। లింగేతి। అవపసంవాద్యత్ర మూర్ధ్నితి రన్యా అన్యా ఉపదధాతీతి। అవపసం నిరాత్రితానాం నివాసస్థానం॥౧౮॥ సిద్ధాంతమాహ। మ
ధ్యమాయామితి। యాః బ్రాహ్మణవత్యః లింగక్రమసమాఖ్యాభిరక్షేప్తసంస్థానాః కేవలం బ్రాహ్మణవాకేన విహితమాత్రాః తాః మధ్యమచితౌ వచనాత్। యాం కాంచ బ్రా
హ్మణవతీమిష్టకాముపధానే యాం తాం మధ్యమాయాముపదధ్యాదితి వచనాత్॥౧౯॥ భవతు మధ్యమచితౌ తత్రాపి సమాప్తే అవధానాయేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమా
హ। ప్రాగితి। లోకంపృణేష్టకాభ్యః ప్రాక్। తస్యాః లోకంపృణాయాః సంపూరణార్థత్వాత్ ఛిద్రపూరణార్థత్వాత్। లోకంపృణానంతరం ఉపధానే ఆసాం ఛిద్రపూరకాభా
వేన సఛిద్రమేవేదం స్యాదితి భావః॥౨౦॥ కేవలమాధానమాత్రే జాతే పవమానేష్టిః ప్రాగప్యగ్నిహోత్రాదయః నలోకేయం మితి అత్ర పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సంస్కృ
త ఇతి। సంస్కృతే యావత్సంస్కారసంస్కృతే వహ్నౌ సతి పశ్చాత్ కర్మ అగ్నిహోత్రాదిరూపం సంస్కారస్య కర్మార్థత్వాత్। ఆధానపవమానేష్టి ప్రాగవాద్యయోః సిద్ధపశ్చా
త్కర్మేత్యాహ ఇతి భావః॥౨౧॥ నను ఆహితాగ్నిర్నాశ్నీయాదిత్యాది వ్రతాని ఆహితాగ్నికర్తృకాణి వ్రతాని తాన్యపి పవమానేష్ట్యనంతరం స్యాదిత్యత ఆహ। అనం
తరమితి। అనంతరం ఆధానానంతరం వ్రతం తస్య ఆధానస్య భూతత్వాత్। ఆభూతత్వాత్। ఆహితాగ్నిర్నాశ్నీయాదితి పూర్వోదాహృతవాక్యేన। ఆహితః ఆధానసంస్కృతః
అగ్నిర్యస్యేతి వ్రతనిమిత్తస్యాధానస్య వర్తమానత్వాదితి భావః॥౨౨॥ . . . .

అగ్నిష్టోమాయోరుపశాస్త్రాణ్యుత ఏకాదశ ప్రయాజా నవ బర్హిః(అత్ర ఏకాదశత్వసంఖ్యాయా ప్రయాజ ముఖ్యయుః ఇతి సమందాయ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షః ఏకా
హాది వృద్ధిరితి పృషదాజ్యేనానూయాజాన్యజతి తత్ర పృషదాజ్యస్య యథా ప్రత్యేకం గృహీతదా ఏకాదశత్వస్య ప్రత్యేకం యస్య యుపదిశేత తథా వసవిందాదినేమ
షడా తదను సారేణ వివృద్ధిః పంచపంచాశత్ ప్రయాజా ఇత్యర్థః ప్రయాజోద్దేశేన సంఖ్యావిధానాదుద్దేశగతసాహిత్యస్య అవివక్షానాతో ప్రత్యేకం సంఖ్యాన్వయ ఇతి
భావః(౧౫ సిద్ధాంతమాహ అపి వేతి ఏకాదశత్వసంఖ్యాయాః సర్వసంఖ్యాత్వాత్ సముదాయ వృత్తిసంఖ్యారూపత్వాత్ తస్య సముదాయస్య వికారః ఆవృత్తిః ప్రతీయ
తయా యథా ఇతరనిరపేక్షతయా పృషదాజ్యస్య ప్రత్యేకం సమస్వయః సంభవతి తథా సంఖ్యాయా అప్యయో సంభవతి ఏకైకస్యాం వ్యక్తౌ ఏకాదశత్వస్యయో సంభవాదితి భా
వైశేష్యమితి భావః(౧౬ చరిష్యతి నుప సద ఇతి తం తత్ర ఋత్విజ సంఖ్యాపూరణ మితి పూర్వార్థే కరణత్వే స్థితం తత్ర తిస్రః సామిధేనీ ద్విరావృత్త్యా
[illegible]
తమాహ ద్వితీయ తాను పూర్వ్యత్వాత్ ప్రకృత్యాం ప్రథమోపసదనంతరం ద్వితీయో ఉపసత్ తదనంతరం తృతీయోపసత్
తదనంతరం ప్రగ్వ్యుద్వాపన అవంత్ర ప్రథమదినే ప్రథమోపసదో ద్విరావృత్త్యా త్రైవ ద్వితీయ సంసర్గ సమందాయ వృత్త్యా
ప్రథమదినే ప్రగ్వ్యుద్వాపనం తత్ర ప్రథమోపసదనుష్ఠానే [illegible]
తృతీయ ప్రకారావస్యేతి శ్రుతం తత్సంఖ్యా సంఖ్యా యేబహుగాగమ [illegible]
మంత్రపదేన [illegible]
విప్రత్తికర్మభేదాత్ పృషదాజ్యవత్ [illegible]
త్వాత్ [illegible]
తే దశ [illegible]
తరేణ [illegible]
[illegible]
[illegible]
సామగం [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
సరూపః [illegible]
తి దశ [illegible]
[illegible]
యుక్తః(౨౪ పర్యాస [illegible]

యం భిరూ క్త్రం యస్కాదేత్యుత త్వసంపాదకత్వమిష్వా తత్వతే దేత్యు శేరెవ్యతిస మాఖ్యానమపి తత్సాధకం ॥ ౧ ॥ ఇంద్రాగ్న్యమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ప్రజాకామ

ఇత్యాదికామ్యేష్టయః క్రమేణ పఠితాః తాసామనుష్ఠానం పాఠక్రమేణ ఉతయథేచ్ఛమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ అంగవదితి । క్రతూనాం కామ్యేష్టీ-

నాం అనుపూర్వ్యం పాఠక్రమేణానుష్ఠానం । అంగవత్ప్రయాజాదివత్ ॥ ౧౧ ॥ సిద్ధాంతమాహ నవేతి । న పాఠక్రమః । అసంబంధాత్ తత్ర పాఠపరస్పరమసంబంధాత్

వెలగాభిదాదితి భావః ॥ ౧౨ ॥ కామ్యత్వాత్ । యథా పాఠః తత్రైవ క్రమేణ తత్తద్ విధ్యభవత తత్రాపి వినా కామాదితి భావః ॥ ౧౩ ॥ న సు క్రమేణ పాఠానర్థక్యమాశం-

క్యాహ । ఆనర్థక్యాత్ । నయద్దేశ్చక్రమోన ఇతి చేత్ ॥ ౧౪ ॥ క్రమపాఠస్య అపూర్వజనకత్వనాసాంర్థక్యాదితి । యతి । స్యాదితి । స్యాదిత్యస్య ప్వార్థః ॥ ౧౫ ॥ ఏవం

ప్రథమో యజ్ఞో య జ్యోతిష్టోమస్తస్యాదేతేనానిష్ట్వా నాన్యేన యజేత తత్ర ఏతచ్ఛబ్దేన సప్తసంస్థగ్రహణమేవ ఉత జ్యోతిష్టోమగ్రహణమితి

సంశయే పూర్వపక్షస్యాతి శిథిలతయోత్తరపక్షమాహ । యద్వేతేనేతి । స్వష్టార్థః ॥ ౧౬ ॥ ఉక్తార్థే లింగమాహ । లింగాచ్చేతి । లింగమేవం పూర్వోదాహృ-

త వాక్యశేషః శ్రూయతే తస్య నవతిశతం స్తోత్రీయ ఇతి । నవత్యుత్తరశతమిత్యర్థః ॥ ఏతత్సంఖ్యా సంపత్తిశ్చ్రిష్ఠం । బహిష్పవమానస్య త్రివృతత్వే త్రిస్తో-

త్రీయః ॥ ౧౭ ॥ ఏకైకాజ్యస్తోత్రస్య పంచదశేతి చతుర్ణామాజ్యస్తోత్రాణాం ౬౦ ॥ మాధ్యందినే పవమానే ॥ ౧౫ ॥ పృష్ఠస్తోత్రాణి చత్వారి ఏకైకస్య సప్తదశేతి

మిత్వా ॥ ౬౮ ॥ ఆర్భవపవమానే సంఖ్యా ॥ ౧౭ ॥ యజ్ఞాయజ్ఞీయే ॥ ౨౧ ॥ ఏవం చ నవత్యుత్తరశతం । ఇదం లింగం జ్యోతిష్టోమమాత్రపరత్వే నాన్యసంస్థాపి ఏతచ్ఛ-

బ్దవాచ్యో జ్యోతిష్టోమ ఇతి భావః ॥ ౧౮ ॥ పూర్వోదాహృతవాక్యే నాన్యేనయజేతేత్యత్రాన్యశబ్దః సప్తసంస్థమాత్రపరః । ఉత్తరోనాదిసాధారణవాచినం

శయే పూర్వపక్షమాహ । అథేతి । యథా ఏతత్ప్రకృతాన్యమానయోస్తు క్రతుపిపిత వస్తుతు చిన్నం స్వర్గేహాన్యమేవాసంయుతిసగ హొంతరస్యం । తథా ప్రకృతేపి జ్యోతి-

ష్టోమాఖ్యానం చ తత్వతః ॥ ౧౯ ॥ అంగవత్క్రతూనామానుపూర్వ్యం ॥ ౧ ॥ న వాసంబంధాత్ ॥ ౨ ॥ కామ్యత్వాచ్చ ॥ ౩ ॥ ఆనర్థక్యాన్నేతి చేత్ ॥ ౪ ॥ స్యా-

ద్విద్యార్థత్వాద్యథా పరేషు సర్వస్వారాత్ ॥ ౫ ॥ య ఏతేనేత్యగ్నిష్టోమః ప్రకరణాత్ ॥ ౬ ॥ లింగాచ్చ ॥ ౭ ॥ అథాన్యేతి సంస్థానాం సన్నిధానా-

త్ ॥ ౮ ॥ తత్ప్రకృతేర్వాపత్తివిహారౌ హిన తుల్యేషూపపద్యేతే ॥ ౯ ॥

ష్టోమానాం జ్యోతిష్టోమస్య సన్నిధానాత్ సంఖ్యేవేతి భావః ॥ ౨౦ ॥ సిద్ధాంతమాహ । తత్ప్రకృతేరితి । సః జ్యోతిష్టోమః ప్రకృతిర్యస్య తేషాం

సర్వేషామన్యశబ్దేన గ్రహణం । కుతః । ఆపత్తిః అన్యస్య యత్తస్య తంత్రతా ప్రాప్తిః । విహారః । అన్యపదార్థేరన్యస్య స్వపభోగః । తుల్యేషు సప్తభిన్నే-

షు భేదాభావేయుత సాధ్యశేష సప్తసూపపద్యతే । అయం భావః । జ్యోతిష్టోమం త్రివృత్తుం చదశసప్తదశైకవింశాదిరూపాణాం స్తోమానాం తత్తత్స-

త్యా జ్యోతిష్టోమపదవాచ్యాః సర్వాస్సంస్థాః తథాపి యేనస్తోత్రేణ క్రతుసమాప్తిః । తన్నామధ్యానవిహారః । జ్యోతిష్టోమత్వంచ సప్తసంస్థాసాధారణం

రూపం ఏతేన తత్సప్తప్రథమసంస్థారూపస్య అగ్నిష్టోమస్యైవ గ్రహణమితి సిద్ధం । తత్ప్రకృతిరయోగికే ఉభయవానితరేనశేషసంస్థానాం తన్నామేవ గ్రహణే జ్యోతి-

ష్టోమనిష్ఠస్య తంత్రప్రాప్తిరూపాపత్తేరన్యభోగసంభవేన స్వపభోగరూపవిహారస్య చాభావాదేవ కథనం విరుధ్యతే । ప్రజాపతిర్వా అగ్నిం ష్టోమః

స ఉత్తరానేకాహానసృజత తేన్యష్టాఉక్థ్యవన్న షోడశీ ప్రభవావయ ఇతి తేభ్యః స్వతంత్రం ప్రాయశ్చిత్తాదాచ తే ప్రాభవన్నితి ఆపత్తిప్రాప్తిః । యథా వా అగ్నిర్జ్యో-

తా అన్యే గ్నయో మిత్రేయం తవ ఏవం వా ఏతస్మాదన్యజ్ఞాదన్యత్ర తప్రో విప్రో యజంత ఇతి । ఏతస్మాజ్జ్యోతిష్టోమాదన్యత్ర తపః ప్రాయంతే శోభంతే జ్యోతి-

ష్టోమాదంగానపాపల శోభంతే । ఇతి స్మృతిః విహారప్రాప్తిరూపా । విహారేన ప్రాదిష్టస్య శబ్దేన గ్రహణవ్యవహారేషు తేషాం జ్యోతిష్టోమాన్యత్వాదనన్యస్మిన్ జ్యో-

తిష్టోమేంయ తస్యతంత్రం । ఇతరథాఽరపేక్షఫలజనకత్వం తత । అన్యేషామహానాదీనామపి తుల్యపపద్యతే । యదిసంస్థామాత్రం తదా తస్య జ్యోతిష్టోమ-

రూపత్వే తత్రస్యతంత్రస్య వ్యస్వత తాప్తిప్రకథనం అనన్యత్వే విహారప్రాప్తికథనం చ విరుధ్యేతేతి ॥ ౯ ॥ - - - - - - - - - - - - -

=న చ పృగ్నిం వైస్వష్టవమగ్నిహోత్రేణానుద్రవంతీత్యర్థవాదలింగం ప్రాగిష్టేరగ్నిహోత్రం దృష్టమంరలతీతి పూర్వపక్షాశంకతే పూర్వమితి। పూర్వం ద్విష్టేః పూర్వమగ్నిహోత్రం ఆరభ్య
లింగాత్॥౨౩॥ సమాధత్తే। అర్థేతి। అథ సత్యగ్నిహోత్రస్య ఆధానాంగభూతస్య తయోష్టిం విహితాగ్నిహోత్రస్య విధ్యమానత్వాత్। తదర్థవాదః నేనిత్యాగ్నిహోత్రప్రాప్త్యర్థః।
౨౪॥ నాప్యయస్య ఆధానాంగభూతాగ్నిహోత్రార్థవాదస్థవిమాంసరూపస్య చ ప్రతిషేధాత్। విరోధాత్। తథాహి। బ్రహ్మవాదినో వదంతి। హోతవ్యమగ్నిహోత్ర౩ న హోతవ్య౩
మితి। యదయజుషా జుహుయాదయథాపూర్వమాహుతీ జుహుయాత్। యన్న జుహుయాత్। అగ్నిః పరాభవేత్। తూష్ణీమేవ హోతవ్యం। ఇతి। అత్ర యజుషాహో
మపక్షే అయథాపూర్వమితి దోషోదత్తః। యథాపూర్వం సర్వస్మాత్ పవమానేష్ట్యుత్తరం యజుషా అగ్నిహోత్రహోమః తద్విరుద్ధః స్యాదితి దూషణదానేన పవమా
నేష్టేః ప్రాకే యజుషా హోమో నాస్సర్వస్మాత్ ఇతి నాస్య విప్రతిషేధో జిజ్ఞాస్యః॥౨౫॥ అగ్నిచిద్వర్షతి న ధావేదిత్యయం నియమః కేవలం చిత్యుత్తరం ఉత చితావసన
౨౮ ప్తేరుత్తరమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సంచితఇతి। అగ్నిచిదుక్తం। అగ్నిం చిన్వదయం యుక్త్వా కోవిహితం ప్రతం సంచితే చయనమాత్రనివృత్తాస్యాం తా
ఖుదంనిమిత్తస్య చయనానుష్ఠానరూపస్య ప్రాప్తత్వాత్। ఆధానవ్రతవత్॥౨౬॥ సిద్ధాంతమాహ। వ్రతం త్వితి। వ్రతం చితవధికరణే వ్రతం తే ప్రతానా। చ
తిప్రయోగవచనాభావాత్। చితేయస్ప్రయోగః అనుష్ఠానం తద్ద్యాదశకబద్ధభావాత్। అయం భావః। అగ్నిచిదితి అగ్నౌ చేరితి పాణినిసూత్రం చిత్తిరూపే జ్ఞాతత్వా
త్ కర్మణి క్త్రే తాని వృత్తే తస్మిం చిద్ధాతోః క్విపి కర్తరి స్యాదితి తదర్థః। ఇదం చాగ్నిచిత్కర్తృకవ్రతమిదం ప్రథమానుష్ఠానం వినాగ్నిచిత్పదప్రవృత్తినిమిత్తమేవ నాస్తీతి వ్రతం
సుష్ఠానాత్ప్రాకే న వర్షతి ధావనని షేధః పూర్వాధికరణేఽపి హితాగ్నికర్తృకనియమః। తత్రాపి హితపదే న పవమానేష్టిం తాసుష్ఠాతయోర్హితశబ్దప్రయోగః ఇత్యత్రానా
నుశాసనమితి వైషమ్యమితి॥౨౭॥ ఉక్తార్థే యుక్త్యంతరమాహ। అగ్నిరితి। యఏవం విద్వానగ్నిం చినుత ఇత్యత్ర అగ్నిపదోత్తరం ద్వితీయాశ్రవణేన అగ్నిరస్తి

పూర్వం చ లింగదర్శనాత్॥౨౮॥ అర్థవాదో వార్థస్య విద్యమానత్వాత్॥౨౯॥ నాస్యంరవిప్రతిషేధాత్॥౩౦॥ సంచితేత్వగ్నిచిద్యుక్తం ప్రాపణాన్నిమిత్తస్య
౩౧॥ వ్రతం తే వా ప్రయోగవచనాభావాత్॥౩౨॥ అగ్నిః కర్మ తత్వనిర్దేశాత్॥౩౩॥ పరే సావేదనా దీక్షితః స్యాత్ సర్వైర్దర్శేష్టిసంబంధాత్॥౩౪॥ ఇష్టం తే వా త
తమః ప్రతంరచ్చ్యతే చయనేనాగ్నిం భావయేదితి। అగ్నిః కర్మత్వనిర్దేశాదుక్తేది శా। అయం భావః। అగ్న్యర్థత్వే చయనస్యాసిద్ధే తదర్థత్వం చ న తదుత్పాదకత్వం
ప్రతవేష్టు విరోధాత్। కింతు అగ్నినా కార్యోత్పత్తురూపే జననయోసహకారితయా సహకారిత్వమపి సాంగప్రతుసమాప్తిపర్యంతం అగ్న్యాధారతయా అ
తః సాంగప్రధానసాధనభూతాగ్న్యాధారతానిమిత్తం చిత్ ఇత్యనేన ప్రాప్తం। తస్మిన్నిమిత్తం ప్రతుత్తరమేవ సంపద్యత ఇతి॥౨౮॥ అగ్నిష్టోమే వైష్ణవమేకాదశకపాలం ని
ర్వపేద్దీక్షిష్యమాణ ఇతి దండేన దీక్షయతి। కృష్ణాజినేన దీక్షయతీతి। దీక్షితోఽనదదాతి న జుహోతీత్యాదయో దీక్షితనియమాః సర్వాంతర్ఇతి ప్వంత ఇతి
సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పరేతి। పరే సాధవయా సా అవేదనాన్నిర్దేశాదూర్ధ్వం అదీక్షిష్యమాణ ఇతి నిర్దేశాదూర్ధ్వమిత్యర్థః। దీక్షితః స్యాత్।
సర్వైః పూర్ణోదాహృతవాక్యైః దీక్షాభిసంబంధాత్। దీక్షారూపత్రిసంయోగరూపసంబంధప్రతిపాదనాత్। వినిగమకాభావాదితి భావః॥౩౪॥ సిద్ధాంతమాహ। ఇష్టం
తఇతి। దీక్షణీయేష్టంతే। ఏవ దీక్షితః స్యాత్। తదర్థో దీక్షితత్వసంపాదనార్థాసేష్టిః క్రియార్థక్రియాయాం విధేయమానత్వఖః శ్రవణాదితి భావః। దండేన
దీక్షయతీత్యత్ర అవిశేషేణ క్రియారూపవిశేషశూన్యేన అర్థేన ద్రవ్యరూపార్థేన సంబంధాత్॥ అయం భావః। దీక్షితత్వం అకాంక్షితమోదకమవేతదుత్పాదకక్రియాత్మ వస
మర్థానదండాదిరూపం ద్రవ్యం। క్రియాయాముపితదుత్పాదకత్వం శాస్త్రాత్కగమ్యం దీక్షిష్యమాణ ఇత్యత్ర ల్యటా ఇష్టౌ కార్యం తదితి ప్రతిపత్తుం శక్యతే దండే
న దీక్షయతీత్యుక్తే దండస్య యోగత్వాత్ క్రియావిశేషస్య శ్రవణాత్ వైషమ్యమితి। ఇదముపలక్షణం। ధారణరూపక్రియాద్వారా తస్య జనకత్వే యావ
త్కాలం శాస్త్రీయధారణం విహితం తదుత్తరమేవ తదుత్పత్తిరితి వక్తవ్యతయా వేలఖిలయాం యజమానం దీక్షయతీతి మేఖలాధారణస్యాపి భవదర్పణం తం
సత్వాత్తదుత్తరమేవ దీక్షితనియమాస్స్యుః॥౩౦॥ - - - - -

ఇతశబ్దదానానంతర్యర్థం సోమవత ఇవి త్వాపాం। తదితి। విశేషాత్। సోమేన యక్ష్యమాణ ఇతి విశేషవచనపూర్వతః తదర్థత్వాత్ సోమార్థత్వేదాధానస్య తదర్థ
త్వం సోమార్థత్వం సోమేనేత్యాదిబద్ధ్వా యక్ష్యమాణ ఇతి వాక్యతాత్పర్యం స్యాత్ నాధానాధానానంతరం సోమేన యక్ష్యమాణ ఇతి తాత్పర్యం తదాఽప్యిష్టిపశు
బంధాదిభిః సర్వైరేవ కేదాచిదయక్ష్యమాణత్వాత్ తన్నుమోపితే భూయ్యవిశిష్ట ఇతి సోమేన యక్ష్యమాణోఽగ్నీనాదధీతే తత్ర యక్ష్యమాణాం తం పదం వార్థమేవ స్యాత్।
తస్మాత్ తదాధానం కేవలం సోమార్థం సత్ స్యానంతర్యమేవ సోమస్యాపేక్ష్యత ఇతి భావః॥౨॥ సాంధకాంతరమాహ। అంతయక్ష్యమాణస్యేతి। యోఽయం యక్ష్య
మాణోఽగ్నీనాదధీత సపురాసంవత్సరాత్పవమానహవింషి నిర్వపేదితి। అయక్ష్యమాణః సోమేనైత్యర్థః। అనేన వచనేన పవమానహవిషాం సోమయాగక
ర్తృత్వాభావే నిమిత్తం కాలవిశేషో విధీయతే। యావజ్జీవం సోమయాగకర్తృత్వాభావ వా నైష పవమానేష్ట్యధికారే న కాస్యతః ప్రసిద్ధ్యతి సోమయాగస్యనిత్య
త్వాత్। తస్మాదనంతరం అయక్ష్యమాణ ఇత్యేవ తదర్థో వాచ్యః। తథా చ ద్విశకాలవిధానాత్ ఆనంతర్యాత్ సోమయాగస్యాధానానంతర్యాత్ విశంకాసం
శయాభావః స్యాత్। వక్ష్యత దక్షిణ కరణ ఫలమాహ। ఇష్టైరితి। సోమేనానానంతరమయక్ష్యమాణస్య పూర్వమిష్టిః తాదర్థ్యేన సోమార్థత్వేనయక్ష్యమా
ణస్య ఇష్ట్యైః సోమపూర్వత్వం ఇతి విచారఫలం॥ సోమపూర్వత్వవికల్పో బ్రాహ్మణస్య సోమపూర్వత్వం నియతం నవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అత్ర
షార్దితి। బ్రాహ్మణస్యేష్టః పూర్వమనింద్యత్వేన సోమస్యాత్। అగ్నిషోమయస్య వచనాదుత్తరార్థాత్। అగ్నిరోత్రై బ్రాహ్మణోదేవతయేతి సోమేనేష్ట్వా గ్నిషోమావి [illegible]
యోభిర్వతింతి యదితి వాహః। పౌర్ణమాసం హవిః తదను నిర్వపేదుత్తరం దేవతోపస్థవతతి వచనేన సోమే [illegible] షార్దాత్। అగ్నిషోమయో

తదర్థవచనా విశేషాత్ తదర్థత్వం స్యాత్। అయక్ష్యమాణస్య పవమానహవిషాం కాలవిధానాదానంతర్యాద్విశంకాస్యాత్। [illegible] ఇష్టిరయ
క్ష్యమాణస్య తాదర్థ్యేన సోమపూర్వత్వం॥౯॥ అత్ర షార్దత్వాద్బ్రాహ్మణస్య సోమస్యాత్॥౧౦॥ పౌర్ణమాసీవా శ్రుతిసంయోగాత్॥౧౧॥ సర్వస్య వైకకర్మ
త్వాత్॥౧౨॥ స్యాద్వావిధిః తదర్థేన॥౧౩॥ ప్రకరణాత్తు కాలస్యాత్॥౧౪॥ స్వకాలే స్యాదవిప్రతిషేధాత్॥౧౫॥ అపనయో వాధానస్య సర్వకాలత్వాత్॥౧౬॥ పౌ
ర్ణమాస్యాధ్వర్యు సోమాద్బ్రాహ్మణస్య వచనాత్॥౧౭॥ - - - -

గం వినా శేషం యాగైః ఫలాభావం [illegible] షడ్భాగానాం [illegible] ఇతి భావః॥౧౦॥ పూర్వపక్షాంతరమాహ। పౌర్ణమాసీతి। కేవలం పౌర్ణమాస్యాః ప్రకరణాత్ శ్రుతేస్తు
శ్రుతిసంయోగాత్। పూర్వోక్తేన వచనేన పౌర్ణమాసం హవిరనునిర్వపేదితి శ్రవణాత్॥౧౧॥ ప్రథమపూర్వపక్షం దూషయతి సర్వస్యేతి। సర్వస్య షడ్భాగస్య [illegible] అత్ర
షడ్భిరేకకర్మత్వాత్। ఏకస్మిన్ఫలే సముచ్చయేన జనకత్వాత్॥౧౨॥ [illegible] పూర్వపక్షమాహ। స్యాదితి। తదర్థేన జ్యోతిష్టోమార్థ
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] పౌర్ణమాసీతి। పౌర్ణమాస్య
[illegible]॥౧౭॥ - - - - - -

పూర్వపక్షే ప్రశంకతే ప్రశంసేతి ప్రశంస కేవలము విధీయమాన గుణస్య స్తుతిమాత్రం। కుతః విచారణాభావాత్। జ్యోతిష్టోమాంగానాం ప్రకరణేన జ్యోతిష్టోమ ఏవ
విశ్రాంతత్వేనోత్పత్తి శ్రుతేషు తదేసంత్రే వలాత్ విచారకు దమూపపత్తేరపి ఫలత్వేలం। తస్యాపి భావాత్। పూర్వసూత్రేణ తత్ప్రాప్తి విరోధ ఇతి తస్య త్రంతస్యేతి భావః।
రగ్రహస మాధత్తే విధి ప్రత్యయాత్। ప్రకరణేన జ్యోతిష్టోమే విశ్రాంతాయా అపి ప్రవృత్తి వత్త్రతే వ్యా। ఇత్యతి దేశవిధ్యను భావాత్ తగృహాత్త్వ వివారప్రశంసా। త
త్ప్రమాణానాం ప్రాపక శాస్త్రాభావే అకస్మాత్ ప్రశంసార్థం స్యాత్। ౫౮। అస్య వ్యక్షజ్ఞసప జ్యోతిష్టోమవికార పరత్వం। తథాపి త్వప్యనాశ్రిత్రసంత్రవ మేయుః తథాపంచదశ
మాత్రసంత్రవ కేశ్రుంరలః ఏవం ఏకసంత్రవ ము శావతే షామెగ్రహాణాం నతరి షాంజ్ఞ తత్ భి ప్రాయేణ పూర్వపక్షే మాహ। ఏకసంత్రవ ఇతి। ఏకసంత్ర మె ఆసశ జ్ఞః। శ్రుత సంయో
గాత్। అర్థవాదే ఏయోప్త్రి వృద్ధ సోయ ఇత్రశ్రుత మాపద్యతే సతంద రుచయతి। త్రివృత్సు మః అస్యంశ్రుతుం చోదక శాస్త్రం ప్రాప్తా తి సః త్రివృత్త్వం శ్రుతుర్దే
పయితీతి ఏకస్య వత్రివృత్తః శ్రుతునా సంబంధాత్। ౫౯। సిద్ధాంతమాహ। సర్వేతి। అన్యపదేన సర్వేషాం గ్రహాణాం చోదనా విశేషాత్। అసళజ్ఞశక్యార్థా విశేషాత్ తదే
పయతీతి స్తోత్రమానాం స్తుతిమాత్రం। న హి సర్వత్ర తుగ్రహాణాం ప్రశంసా విరుద్ధ్యతే। తతః సంకోచః స్యాత్। ఇతి జైమినిసూత్ర వృత్త్యాం పంచమస్య తృతీయః పాదః॥ శ్రీః॥
శ్రుత్యర్థ క్రమ మరణెయోః పాఠక్రమేణ విరోధే యథా శ్వినగ్రహాగ్రహణే। అగ్నిహోత్రయవాగూ పాకే చ ప్రమాణానాం సామ్యాత్ప్రబలదుర్బల భావే మానాభావా
ద్వికల్పే సానుష్ఠానమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। శ్రుతేతి। అర్థః పూర్వోదాహృత ద్వితీయేత్యేవమాణం। శబ్దః ప్రథమం శ్రుత్యా బలం ప్రమాణం తాభ్యాం క్రమ
ప్రతిపాదనే క్రమకోపః పాఠక్రమస్య బాధః స్యాత్। శ్రుతి విశేషాత్। ప్రత్యక్ష శ్రుతి గమ్యత్వాత్। అర్థపరత్వాత్। అగ్నిహోత్ర రూపార్థ సాధకత్వేన యవాగూపాకే సతా

ప్రశంసా చ విచారణా భావాత్॥ ౧॥ విధిప్రత్యయాద్వా న హ్యేకస్మాత్ ప్రశంసా స్యాత్। ౨॥ ఏకస్తోమే వా క్రతుసంయోగాత్॥ ౩॥ సర్వేషాం వా చోదనావిశేషా
త్ప్రశంసా స్తోమానాం॥ ౪॥ ఇతి జైమినిసూత్రే పంచమస్య తృతీయః పాదః॥ శ్రీః॥ గణేశాయ నమః। క్రమకోపోర్థశబ్దాభ్యాం శ్రుతి విశేషాదర్థపరత్వాచ్చ॥ ౧॥
అవదానాభిఘారణాసాదనేష్వానుపూర్వ్యం ప్రవృత్త్యా స్యాత్॥ ౨॥ యథా ప్రదానం వా తదర్థత్వాత్॥ ౩॥ లింగదర్శనాచ్చ॥ ౪॥ వచనాదిష్టిపూర్వత్వం॥ ౫॥ సోమశ్చైకే
షామగ్న్యాధేయస్యర్తు నక్షత్రాతిక్రమవచనాత్తదర్థేనానర్థకం హి స్యాత్॥ ౬॥ - - - - - -

ప్రయోగవిషయత్వాత్। పాఠక్రమస్యానువాదకత్వాభావాత్ యవాగూపాకే ఫలకల్పనాపత్త్యా చ దౌర్బల్యమితి భావః॥ ౧॥ దర్శయాగే ధ్రువస్థానే ప్రవృత్తి
రసి ప శబ్ద తత్పరియో డా శోష్ణత్రా మంత్ర పాఠక్రమేణ ప్రదానం శ్రుగ్సః ప శబ్దేంద్రస్య। ఏవం సతి తత్ర హవిరవదానాదౌ క్రమవిప్రతిపత్తౌ పూర్వపక్షమాహ అవదానే తి॥
అవదానేష్వభిఘారణాసాదనేష్వా ఆనుపూర్వ్యం క్రమః ప్రవృత్త్యా ప్రథమప్రవృత్త్యా స్యాత్॥ ౨॥ సిద్ధాంతమాహ యథేతి। ప్రదానక్రమేణ అ
వదానాదితేషాం అవదానాదీనాం తదర్థత్వాత్। ప్రదానార్థత్వాత్। ముఖ్యక్రమాత్ ప్రవృత్తిక్రమో దుర్బల ఇతి భావః॥ ౩॥ లింగేతి। ప్రయాజశేషాభిఘారణే ప్రథమం ధ్రు
వామభిఘారయేత్ ప్రథమం ఆజ్యభాగౌ హి యక్ష్యన్ భవతీతి। ప్రథమం ఆజ్యభాగయోరగ్నీషోమయోః ప్రదానం తథా యన్త్రవం ధ్రువాయా వస్సి తదభి
ఘార ప్రథమే ప్రథమ ప్రదాన కథనం లింగం॥ ౪॥ దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజేతేతి వచనాదిష్టిపూర్వత్వం॥ ౫॥ సిద్ధాంత ప్వాహ సోమశ్చేతి। ఏకేషాం శాఖినాం చిదభ్యుదయానా సోమస్యైవ ప్రయోగ
తి। దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజేతేతి వచనాదిష్టిపూర్వత్వం॥ ౫॥ సిద్ధాంతమాహ సోమశ్చేతి। ఏకేషాం శాఖినాం చిదభ్యుదయానా సోమయాగశ్చ
పూర్వో భవతి। అగ్న్యాధేయస్య ఋతు నక్షత్రాదికాతిక్రమవచనాత్ సోమేన యక్ష్యమాణో నర్తుం తన్నక్షత్రమితి వచనాత్। తదర్థేన పూర్వపక్షే సిద్ధాంతేన అంగకాల బాధకం ఇదం వచనం నిరర్థకమేవ స్యాత్॥ కాలబాధే ఫలాభావాత్ సోమస్యాధానానంతరమేవ
సంతే జ్యోతిషా యజేతేతి సోమకాలానురోధేనాధానస్య ప్రాప్త వసంతాదికాల బాధః సఫల ఇతి భావః॥ ౬॥ - - - - - - - - - -

శ్రీగణేశాయ నమః॥ పదార్థాధ్యాయారంభః। తత్ర ప్రథమాధికరణమర్థ్యాయవిషయాధికారోపపాదనాత్మకరూపం। తథాహి। ఫలభోక్తృత్వమేవాధికారిత్వం। తచ్చ ఫ
లసిద్ధిత ఇష్యతే। ఏతదధికరణసిద్ధాంతయుక్త్యా ఫలస్యాసిద్ధౌ పూర్వపక్షే స్వర్గవదృష్టత్వేన ఫలాభావే అధికారాభావే నిర్విషయః స్యాత్। అతః తదుపపాదనా
త్మకం యుక్తం। వస్తుతస్తు ఇదమధికరణం సర్వశాస్త్రస్యైవోపోద్ఘాతరూపం। తథాహి। ఉక్తం యుక్త్యా ఫలాసిద్ధౌ భావార్థాధికరణం యుక్తం। తత్ర కింభా
వశబ్దః ఫలసంబంధిన ఉత ద్రవ్యగుణశబ్దా ఇతి యః సంశయః తస్యానుత్థితిః తదనుత్థితౌ ఫలస్య కాలాంతరభావినః కారణత్వం న సంభవతి తత్పూర్వ
కల్పనమితి అపూర్వాధికరణలోపః। తతః అపూర్వం యుక్తం శబ్దాంతరాదిప్రమాణకః కర్మభేద ఇత్యాలక్ష్యం। ఏవం భేదాభావేన వరుణకర్మకమేవేతి అంగా
ంగభావవిచారలోపః న న్యాయలప్రయుక్తి త్రయవిచారలోపః। ఏవం సప్తమాదిషు ప్రయోజాదనామతిదేశాదిలోపః కర్మణ్యాక్యాదితి అతః నిఖిలశాస్త్ర
ప్రోద్ఘాతరూపమిదమధికరణం। దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత తత్ర స్వర్గకామః యాగం ప్రతి గుణః। ఉత ప్రధానమితి సంశయే
పూర్వపక్షమాహ। ద్రవ్యాణామితి। ద్రవ్యాణాం స్వర్గాదీనాం కర్మణాం యాగేన సంయోగే సంబంధే శూన్యాయమానే గుణత్వేన సంబంధః కార్యః। అయమ
భావః। పూర్వపక్షే స్వర్గశబ్దః సుఖసాధనద్రవ్యమాత్రపరః। ద్రవ్యస్య తు యాగసాధనత్వం లోకసిద్ధం తస్య యాగవతః ప్రాప్తావాప్యేణ కర్తుః యత్ను సుఖ
సాధనం తేనైవాయం కార్యమి యాగేష్టతే నియమ్యతే। స్వర్గకామః ఇత్యత్ర స్వర్గేచ్ఛావాన్ పురుషో బుధ్యతే। తదిచ్ఛాయాం ఆకాంక్షమపి స్వర్గేణ యాగో
భవత్విత స్వర్గస్య ద్రవ్యరూపః సిద్ధః యాగస్య శ్రవణవేలాయామసిద్ధ ఇతి సిద్ధసాధ్యయోః సమభివ్యాహారే సిద్ధం సాధ్యాయోపదిశ్యత ఇతి న్యాయాత్।
యాగస్య భావ్యత్వమేవోచితం। అపి చ భావనాయాం ప్రథమముపస్థితయా విలాయాం భావ్యాకాంక్షాపశబ్దత్వాదుపస్థానాకాంక్షా తత్ర భావ్యాకాంక్షాయాం పదాంత
రోపాత్తస్య భావ్యత్వాపత్తేః। యాగస్యైకపదశ్రుత్యా యాగస్యైవ అన్వయో భావ్యత్వేనోచితః। యద్యపి స్వర్గకామ ఇతి విశిష్టార్థస్యైవ విధిః ప్రతీయతే। తథాపి।

శ్రీగణేశాయ నమః॥ ద్రవ్యాణాం కర్మసంయోగే గుణత్వేనాభిసంబంధః॥ ౧॥ అసాధకం తు తాదర్థ్యాత్॥ ౨॥ ప్రత్యర్థం చాభిసంయోగాత్కర్మతో హ్య
భిసంబంధస్తస్మాత్ కర్మోపదేశః స్యాత్॥ ౩॥ ఫలార్థత్వాత్ కర్మణః శాస్త్రం సర్వాధికారం స్యాత్॥ ౪॥ ....

ఆఖ్యాతలక్షితకర్తృత్వేన పురుషస్య ప్రాప్తత్వాత్। పురుషస్యానువాదః స్వర్గమాత్రం సాధనత్వేన విధీయతే। యథా శ్వేతమాలభేతేతి శ్వేతపశుర్బుద్ధేః అనూద్య
మోపాత్తోపాదానరూపగుణమాత్రవిధానం తద్వదితి అలం విస్తరేణ॥ ౧॥ సిద్ధాంతమాహ। అసాధకమితి। తాదర్థ్యాత్। స్వర్గార్థత్వాద్యాగస్య। అసాధకం స్వ
ర్గో యాగసాధకో న। అయం భావః। పురుషస్య ప్రథమం శ్రుత ఇచ్ఛా ఫలం సుఖం దుఃఖాభావో వా। తదనంతరం తయోః కృతిసాధ్యత్వాత్ తదుపాయసా
ధ్యత్వాత్ ఉపాయేచ్ఛా తతః తద్విషయిణీ ప్రవృత్తిః ఇతి లోకానుభవః। క్రియాయాః సుఖదుఃఖాభావరిక్తత్వం లోకగమ్యం। అతః తద్విషయిణీ ఇచ్ఛా న సంభవతి।
తయోః సాధనవిషయిణ్యపి న। తదవగతే। యాగస్య ఫలాభావాత్। ముఖ్యత్వే స్వర్గకామస్య భావ్యత్వేనాన్వయే విశేష్యపురుషే భావ్యత్వాసంభవేపి సవిధినిషేధాసతి విశేషణ్యాస్తి
పాధివిశేషణముపసంక్రామత ఇతి న్యాయేన స్వర్గసాధ్యతోపపత్తేః। యత్తు అసిద్ధస్య సాధనత్వం న సంభవతీతి తన్న। తృప్తికామో భోజనం కుర్యాదిత్యాదౌ అసి
ద్ధస్యాపి భోజనస్య తృప్తిసాధనత్వప్రసిద్ధేః సిద్ధసాధ్యయోరితి న్యాయస్య వ్యభిచారాత్। తస్మాద్యాగస్య స్వర్గఫలత్వమపరిహార్యమితి సత్యేపి శాస్త్రారంభః సా
ర్థక ఇతి॥ ౨॥ నను పదశ్రుత్యా భావ్యత్వం యాగస్య తు వాక్యేన తస్మాత్ శ్రుతిరబలీయసీత్యాశంక్యాయామాహ। ప్రత్యర్థమితి। యతః ఉక్తయుక్త్యా కర్మణః। తతః యా
గేన సాధకం కస్యచిత్ఫలం బధ్యః ఆవశ్యకః తతః ప్రత్యర్థం అర్థం స్వర్గం ప్రతి అభిసంయోగః సాధ్యతాఖ్యః సంబంధః కల్ప్యః తస్మాత్ స్వర్గముద్దిశ్య కర్మోపదేశః యా
గవిధిః। అయం భావః। ఉక్తం యుక్త్యా శ్రుతిశిష్టపురోడాశాద్యవరుద్ధే యాగే ద్రవ్యస్యానాకాంక్షితత్వాత్। యాగప్రవృత్త్యర్థం ఫలస్యాకాంక్షితత్వాత్ పదా
దశ్రుతిం బాధిత్వా వాక్యశ్రుత్యాదర ఇతి భావః॥ ౩॥ దర్శపూర్ణమాసాధికారః అంధాదిసాధారణ ఉత యోగ్యవదంగసహితప్రధానానుష్ఠానసమర్థస్యేతి సంశ
యే పూర్వపక్షమాహ। ఫలేతి। శాస్త్రం దర్శపూర్ణమాసాభ్యామితి వాక్యం సర్వాధికారం సర్వేషామధికారదర్శకం సర్వేషాం కర్మణః యాగాత్ ఫలార్థత్వా

పౌర్ణమాసం వా విరపిన కృష్ణం ఏకం అగ్నీషోమీయ మేవ। శబ్దస్య పూర్వోక్తవచనే అదః శబ్దస్య సామర్థ్యాత్। అదః పౌర్ణమాసమిత్యనేన మహా
వృత్తిస్థానస్య నిర్దేశాదితి భావః। అతః ప్రాక్ సోమాత్ ప్రకృతే కృష్ణస్య అగ్నీషోమాతిరిక్తస్య సవనీయ విధానమనుష్ఠానం॥ ౧౫॥ న స్యాదగ్నేయో వైన్ద్రాగ్న్యా
ద్విత్వాత్ పూర్వోక్తాదావృత్తవాక్యే కేవలాగ్నేరపి వత్స మాదదః శబ్దేన తదపి కల్పితే లోకస్య గృహ్యత ఇత్యత ఆహ। పురోడాశ ఇతి। పురోడాశః అగ్నీషోమీ
యః పురోడాశః తదుక్తే అగ్నియుక్తే సోమే దేవతాత్వస్యత్వాత్। అనిర్దేశే పూర్వవాక్యే ఉభయదేవతైక్యా భవతేతి నిర్దేశేన ఏకదేవతాకవాపాద్విషః అని
ర్దేశాత్। న కేవలాగ్నేరుత్కర్షః॥ ౧౬॥ ననూపాంశుయాగే వైష్ణవోగ్నీషోమీయః ప్రాజాపత్యో వేతి పక్షే అగ్నీషోమీయస్య తత్త్వాదుపాంశుయాగో వృత్త్యే
౨౬
ప్యతామితి శంకతే। ఆజ్యమితి। ఆజ్యం ఆజ్యద్రవ్యకః ఉపాంశుయాగః॥ ౧౭॥ నేతి। మిశ్రదేవతాత్వాత్। ఏకదేవతాత్వద్విదేవతాత్వయోః ఉభయవిమిశ్రత్వాద్యాగస్య తస్య
యాగస్య విష్ణుః ప్రజాపతిర్వా పక్షే భవతః। అతోలాభ్యదేవతాత్వం తస్మిన్ననియతమితి భావః। ఐన్ద్రాగ్నవదితి। ఏతదధికరణాష్టమసూత్రే యోజ్యం పృష్ఠాన్తరూ
పం॥ న స్వాత్రానాకాంక్షితత్వాత్॥ ౧౮॥ ఐన్ద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ ప్రజాకామ ఇత్యాద్యా వికృతయః ఏకాహసాధ్యాః అతః ప్రజాహసాధ్యా ఇతి సంశయే సిద్ధాం
58
తే నైయ్యాయపక్రమతే వికృతేరితి। అత్ర రాతతిః వికృతేః సంస్థాసంస్థానానాం సదృశః స్యాల్లాస్యాత్ ప్రకృతౌ అమావాస్యాపౌర్ణమాస్యోరూపయోః కాలః యశ్చపూర్వేద్యు
రిత్యుపవాసః ఇత్యేకరూపతేతి కాలః। తయోః ప్రతిపత్సు శిష్టత్వాత్। ప్రత్యక్షవచనం విహితత్వాత్। తత్రయుక్తం ద్వ్యహకాలసాధ్యత్వం। వికృతేః ద్వ్యహసాధ్యత్వస్య ప్రకృ
తికాలత్వాదేవగ్రహణం చోదకశాస్త్రేణైవ ప్రాప్తం తస్యయద్ ఇష్ట్యా పశునా యజేత సోమామావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాం వేతి ప్రత్యక్షవచనేన బాధితమితి భావః॥
ఏకం వా శబ్దసామర్థ్యాత్ ప్రకృతవత్ ద్విధానం॥ ౧౯॥ పురోడాశస్త్వనిర్దేశే తదుక్తే దేవతాభావాత్॥ ౨౦॥ ఆజ్యమపి చేత్॥ ౨౧॥ న మిశ్రదేవ
తాత్వాదైన్ద్రాగ్నవత్॥ ౨౨॥ వికృతేః ప్రకృతికాలత్వాత్ సద్యస్కాలోత్తరాతతిః తయోః ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్॥ ౨౩॥ ద్వైకాల్యం తు యథాన్యాయం॥
ఇత్యువచనాద్వైకకాలత్వాత్॥ ౨౪॥ సాన్నాయ్యాగ్నీషోమీయవికారాదూర్ధ్వం సోమాత్ ప్రకృతివత్॥ ౨౫॥ తథా సోమవికారాద్దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం
పూర్వమత్రమహా ద్వైవహేతి। వికృతిద్వైవహాకాలే ఉపదిష్ట్యాయాం సమిష్టయోర్ద్వయం యథాన్యాయం ప్రకృతివత్ తత్తత్కాలమితి న్యాయ్యం సిద్ధం భవతి॥ ౨౬॥ తచ్ఛ్రుత్యై వహాకాః
లం ప్రకృతావేవయుక్తం న వికృతావిత్యాహ। వచనాదిపూర్వేద్యురిత్యుపవాసే కేరూతేతి వచనాత్ శ్రుతత్। వికృతౌ చోదకశాస్త్రప్రమాణమానికం తస్య
య ఇష్టౌ తద్వచనేన బాధ ఇతి భావః॥ ౨౭॥ సాన్నాయ్యవికారాః పశుయాగాదయః కామ్యపశుయాగాః అగ్నీషోమీయవికారః అగ్నీషోమీయ ఏకాదశకపా
లం నిర్వపేదిత్యాకాంక్షాపవనేవేతి। ఇష్టాద్యశావికృతయః సోమాత్పూర్వమనుష్ఠేయా ఉత పశ్చాదితి సంశయే పూర్వమప్యవిశేషాదనుష్ఠేయమితి పూ
ర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సాన్నాయ్యేతి స్పష్టార్థః। ప్రకృతివదితి తథా ప్రకృతావూర్ధ్వం సోమోత్తరకాలస్యోక్తత్వాత్ వికృతావత్ తద్విధ్యోర్యుక్తమిత్యతి
సూచితం॥ ౨౮॥ జ్యోతిష్టోమవికారా ఆపోనాదయః పూర్వం సోమాదనుష్ఠానే వినాకే దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం కర్తవ్యాః అత తదూర్ధ్వమితి సందేహే అవిశే
షాదిచ్ఛయేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తథేతి। యథా సాన్నాయ్యాదిప్రకృతేనాం జ్యోతిష్టోమోత్తరత్వం తథా సోమవికారాణాం దర్శపూర్ణమాసా
తయోరుత్తరం దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజేతేతి వాక్యస్య తత్ప్రకృతయేన దర్శపూర్ణమాసోత్తరకాలస్య శ్రుతిప్రమాణేనాంగత్వం॥
క్తం సోమేన యజ్ఞమాహాగ్నికాదధీతేతి అధానే సోమయోః పూర్వోక్తత్వం యుక్తం స్వకీయమాత్రసిద్ధౌ ఆధానికం దర్శపూర్ణమాసపూర్వత్వం ఆధానికస్యాం
గత్వాభివచనాదిదేశారంభవాక్యే దర్శపూర్ణమాసోర్ధ్వకాలస్యాంగభూతస్యాతిదేశ ఇతి భావః॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ పంచమస్య చతుర్థః పాదః॥ శ్రీః॥

పూర్వశేషం పూరయతి। తత్ర సిద్ధాంతాక్షేపసూత్రం। శ్రూయతే ఇతి। పత్న్యాః శ్రుతత్వాత్ స్వామిత్వం। ద్రవ్యస్వామిత్వం చ భర్తుః। గౌణత్వాత్ తుల్యా చ వృత్తేన ముఖ్యవృత్త్యా ॥౯॥ దూ
షయతి। ఫలేతి। ఫలార్థిత్వాత్। మిలితయోః ఫలార్థిత్వశ్రవణాత్। గౌణత్వాత్ స్వామిత్వం। కింతు ముఖ్యస్వామిత్వేనాభిసంబంధః ॥౧౦॥ ఫలవత్త్వం మిలితయోః
ఫలవత్త్వం దర్శయతి। యజమానస్య ... యర్థవచ్ఛూతాం సంజ్ఞానాసావిజ్ఞాతామరాత్తః। దివి జ్యోతిరజరమారభేథామితి శ్రుతిః ॥౧౧॥ జ్ఞాయేవ సానావగ్ని
మాధత్తయాంతామితి శ్రుతం। తతః ఆధానం పుంద్వయకర్తృకం। ఉత పత్నీం గృహీత్వా ద్వివచనమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ద్వ్యతి। ద్వ్యాధానం ద్వాభ్యాం
పురుషాభ్యామాధానం కర్తవ్యం। ద్వివచనశ్రవణాత్। ద్వయోర్యజమానత్వాత్। ఏతేన రాజపురోహితౌ యజేయాతామితి వత్ ॥౧౨॥ సిద్ధాంతమాహ। గుణస్యేతి। గుణస్యాన్ని
మస్య విధానత్వాత్। విధీయమానత్వాత్। ద్వితీయస్య శబ్దః ద్వివచనశబ్దః పత్న్యాః పత్నీం గృహీత్వా స్యాత్। వసంతాబ్రాహ్మణ ఇతి తుల్యత్వాత్ వాక్యైకవచనశ్రవ
ణాదేకకర్తృత్వం। ద్విత్వమపి పరిధానకర్తృత్వం ద్వయోరితి భావః ॥౧౩॥ ఉక్తేరితి తాపి పత్న్యా అధికారే సిద్ధే సర్వం యజమానం తస్యా అపి కింవా యావదుక్తమితి
సంశయే ఫలభూమాత్ సర్వవర్ణావిశేషాత్ ఉభయోరితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తస్యా ఇతి। యావదుక్తం పత్నీం సన్నహ్యతి పత్నీం వాచయతి ఇత్యాదిభిః
శ్రుతం। నాంతేరాధికం। అతుల్యత్వాత్। ఆర్త్విజ్యం ఋత్విజాం భావేన యజమానాతుల్యత్వాత్। కించ ఆశీః ఆశీర్వచనమంత్రాః ఆయుర్దా అగ్నేస్స్వాయుర్మే దేహి ఇత్యా
దయః కేవలప్రార్థనారూపాః బ్రహ్మచర్యం ఉపదేశఫలసంస్కారాః సర్వే గ్రాహ్యాః। ఉభయోస్స్యుః ॥౧౪॥ కర్మణ్యధికారః త్రైవర్ణికానాం ఉత చాతుర్వర్ణ్యస్యేతి
శ్రుతత్వాత్తు భక్త్యా స్వామిత్వముచ్యతే ॥౯॥ ఫలార్థిత్వాత్తు స్వామిత్వేనాభిసంబంధః ॥౧౦॥ ఫలవత్తాం చ దర్శయతి ॥౧౧॥ ద్వ్యాధానం చ ద్వియజవత్ ॥
౧౨॥ గుణస్య తు విధానత్వాత్ పత్న్యా ద్వితీయశబ్దః స్యాత్ ॥౧౩॥ తస్యా యావదుక్తమాశీర్బ్రహ్మచర్యమతుల్యత్వాత్ ॥౧౪॥ చాతుర్వర్ణ్యమవిశేషా
త్ ॥౨౫॥ నిర్దేశాద్వా త్రయాణాం స్యాదగ్న్యాధేయే సంబంధః క్రతుషు బ్రాహ్మణశ్రుతేరిత్యాత్రేయః ॥౨౬॥ నిమిత్తార్థేన బాదరిః తస్మాత్ సర్వాధికారః
స్యాత్ ॥౨౭॥ అపి వాన్యార్థదర్శనాద్యథాశ్రుతి ప్రతీయేత ॥౨౮॥ నిర్దేశాత్తు పక్షే స్యాత్ ॥౨౯॥ వైగుణ్యాన్నేతి చేత్ ॥౩౦॥ న కామ్యత్వాత్ ॥౩౧॥ సంస్కారే చ తత్ప్ర
ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। చాతురితి। అవిశేషాత్। విశేషవచనాభావాత్ ॥౨౫॥ వసంతే బ్రాహ్మణోగ్నిమాదధీత గ్రీష్మే రాజన్యః శరది వైశ్య ఇతి త్రయా
ణాం నిర్దేశాదాధానే బ్రాహ్మణ శ్రుతేః। బ్రాహ్మణాది శ్రుతేః। క్రతుషు దర్శపూర్ణమాసాదిషు సంబంధః ఆహవనీయాభావాత్। ఇత్యాత్రేయమతం ॥౨౬॥ వ
సంతేతి వాక్యం నిమిత్తార్థకం బ్రాహ్మణకర్తృకత్వే నిమిత్తవసంతః। ఏవం క్షత్రియాదిస్తత్తత్కాలో నియమ్యతే। శూద్రస్యానియతకాల ఇత్యభిప్రాయః బా
దరిమతమాహ నిమిత్తేతి స్పష్టార్థః ॥౨౭॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। అన్యత్ర అర్థదర్శనాత్ త్రైవర్ణికం గృహీత్వా తన్నిమిత్తే అర్థదర్శనాత్। యథా ప
యో బ్రాహ్మణస్య వ్రతం యవాగూ రాజన్యస్యామిక్షా వైశ్యస్యేతి। ఏవం చావర్ణికం బ్రాహ్మణస్య బ్రహ్మసామ కుర్యాత్ పృథురశ్మం రాజన్యస్య రాయోవాజీయం
వైశ్యస్యేతి యథా నిత్యత్వం తథా ధానవాక్యం ఋతుత్రివాక్యవసంతాదిశ్రవణేన నిమిత్తత్వాసంభవాత్। యథా శ్రుతే తి వసంతాది విశిష్టం అపూర్వకర్మ ప్రతీయతే।
॥౨౮॥ పునర్నిమిత్తత్వమేవ పక్షముద్భావయతి। నిర్దేశాదితి। నిర్దేశాత్ ఏవం విద్వానగ్నిమాదధీత ఇతి తు ఋతుత్రివాక్యనిర్దేశాత్ పక్షే ఉక్తనిమిత్తవసంతాదిః స్యా
త్ ॥౨౯॥ పూర్వోక్తపయోవ్రతాదీనాం బ్రహ్మసామాదీనామభావే న శూద్రస్య తు వైగుణ్యం స్యాదితి ఆశంకతే వైగుణ్యాదితి ॥౩౦॥ పరిహరతి నేతి। కామ్యత్వాత్ స్వ
ర్గకామో యజేతేతి అవిశేషేణ శ్రవణేన తస్య అపి। శూద్రస్యాపి కామనావత్త్వాత్। పయోవ్రతాదీనాం తత్తత్కర్తృకత్వే నిమిత్తనియమః శూద్రస్యానియ
మాద్వైకల్యేనాపి వ్రతాదీతి భావః ॥౩౧॥ వ్రతస్య పురుషసంస్కారత్వాదస్య శ్రూయతే తస్యైవ నాన్యస్య త్వాహ। సంస్కార ఇతి। సంస్కారే పయోవ్రతరూపసంస్కారే
తత్ప్రధానత్వాత్ పురుషప్రధానత్వాత్ ॥౩౨॥ ....

సిద్ధాంతమాహ । కర్తురితి । కామ్యేన కర్తుః యావదంగసహితప్రధానకర్మణః విధిః । అధికారవిధిః శ్రుతిసంయోగాత్ । అక్రత్వర్థే విధితాం ప్రయోజనాత్ । సేతికర్తవ్యతాకప్రధా
నస్యైవ ప్రధానాపూర్వజనకత్వబోధనాత్ తదంగాదీనాం [illegible] యావదంగానుష్ఠానాసంభవాన్నాధికార ఇతి భావః ।౩। పుంస ఏవాధికారః । కిం స్త్రియా అపీతి
సంశయే పూర్వపక్షమాహ । లింగేతి । లింగవిశేషస్య పుల్లింగస్య స్వర్గకామ ఇత్యత్ర నిర్దేశాత్ పుంయుక్తం యజమానత్వమితి ఐతశాయనమతం ।౪। ననుగ్రహైక
త్వాధికరణ ఉద్దేశ్యవిశేషణానామవివక్షేతి స్థితే కథమయం పూర్వపక్ష ఇత ఆహ । తదితి । తదుక్తిత్వాత్ । లింగస్య వివక్షితత్వాదేవ । అవిజ్ఞానే దోషశ్రుతేః । అయం
భావః గర్భేణావిజ్ఞాతేన భ్రూణహేతి । అస్యార్థః । గర్భిణ్యా హననే ఉదరస్థగర్భః పుమాన్ స్త్రీ వేత్యవిజ్ఞానాత్ భ్రూణహంతృత్వపాపం ప్రాప్నోతి । భ్రూణో యజ్ఞః । తత్సాక్షికః ।
యది స్త్రీపుంసోరధికారః తదా గర్భమాత్రహననే యజ్ఞకర్తృవధః సంపన్న ఇతి అవిజ్ఞాతపదం వ్యర్థం స్యాత్ । పురుషమాత్రస్య తథాత్వే స్త్రీగర్భేణ దోషః పుం
గర్భే యజ్ఞహానేః అన్యతరనిర్ణయాభావేన యాజకం [illegible] అవిజ్ఞాత ఇత్యనేన సూచితాత్ తస్మాదుద్దేశగతమపి పుంస్త్వం వివక్షితమితి ।౫। సిద్ధాంతమాహ । జా
తిమితి । అవిశేషాత్ పుంస్త్వస్యావివక్షణాత్ । జాతిం స్వర్గవిషయకేచ్ఛాం అధికారితావచ్ఛేదకత్వేన బాదరాయణాచార్యో మనుతే । జాత్యర్థస్య తాదృగిచ్ఛాయా ఉభయ
త్రావిశేషేణ సత్త్వేన స్త్ర్యపి అధికారిణీ । యదుక్తం లింగవిశేషేణ వివక్షితలింగత్వం అవిజ్ఞాతే [illegible] ఇతి విధిసాపేక్షం తేన పుంస్త్వవివ
క్షయా సమర్థమితి భావః ।౬। [illegible] కథం వివక్షితేతి శంకతే । విభక్త్యేతి । ఏకత్వబోధ ఇతి శేషః ।౭। సమాధత్తే । చోదితేతి । చోదితత్వాత్ । విహిత
త్వాత్ । యథాశ్రుతం తథా అత్ర పశ్వనువాదత్వగతమితి భావః ।౮। స్త్రియా నాధికారః స్వస్వత్వాభావాత్ [illegible] ద్రవ్యాభావాదితి సిద్ధాంతమాక్షిపతి । ద్రవ్యేతి । యతో ద్రవ్య
సంయుక్తం ద్రవ్యసాధ్యం కర్మ అతః ద్రవ్యవత్త్వాత్ పుంసామేవాధికారః స్త్రియా విక్రయాభ్యాం ద్రవ్యైః సమానయోగిత్వాత్ । సాధ్యసాధనభావసంధానాత్ । పితుః స్వ

కత్వాత్ । శ్రుతిసంయోగాద్విధేః కామ్యేన గమ్యతే ।౩। లింగవిశేషనిర్దేశాత్ పుంయుక్తమైతశాయనః ।౪। తదుక్తిత్వాద్దోషశ్రుతిరవిజ్ఞానే ।౫।
జాతిం తు బాదరాయణోऽవిశేషాత్తస్మాత్ స్త్ర్యపి ప్రతీయేత జాత్యర్థస్యావిశిష్టత్వాత్ ।౬। విభక్త్యేతి చేన్న ।౭। చోదితత్వాద్యథాశ్రుతి ।౮। ద్రవ్యవత్త్వా
త్తు పుంసాం స్యాద్ద్రవ్యసంయుక్తం క్రయవిక్రయాభ్యామద్రవ్యత్వం స్త్రీణాం ద్రవ్యైః సమానయోగిత్వాత్ ।౯। తథా చాన్యార్థదర్శనం ।౧౦। తాదర్థ్యాత్ కర్మ
తాదర్థ్యం ।౧౧। ఫలోత్సాహావిశేషాత్తు ।౧౨। అర్థేన చ సమవేతత్వాత్ ।౧౩। క్రయస్య ధర్మమాత్రత్వం ।౧౪। స్వవతోస్తు వచనాదైకకర్మ్యం స్యాత్ ।౧౫। లింగదర్శనాచ్చ ।౧౬।

కన్యావిక్రయే [illegible] సాధ్యతాసంబంధః పితుః క్రయసాధనత్వం సంబంధః । తాదృశసంబంధవత్త్వాత్ అద్రవ్యత్వం । అయం భావః । పిత్రా వి
క్రీతత్వాత్ [illegible] ద్రవ్యేణాసంబంధః భర్త్రా [illegible] త్వాద్ధ్యానాదివత్ పతిద్రవ్యేణాసంబంధః । అతో [illegible] స్త్రీణామద్రవ్యత్వం । అద్రవ్యాయాః ద్రవ్యసాధ్యక్రతుః కథం భ
వేదతో నాధికారః । [illegible] ఇతి విక్రయలింగం ।౧౦। భర్తుః క్రయలింగం దర్శయతి । తథా చేతి । తథాపి తుః విక్రయే సిద్ధే చ అన్యార్థస్య భ
ర్తుః క్రయస్య చ దర్శనం । [illegible] ఇతి క్రయదర్శనవాక్యం । ననుకర్తనాదినా సాపి ద్రవ్యం లభతామిత్యాహ । తత్త్వేన తాదర్థ్యాత్ । భర్త్రర్థత్వాత్ ।
భర్త్రర్థం [illegible] దేవతయా కార్యం [illegible] అత ఏవ స్మృతిః । భార్యా దాసశ్చ పుత్రశ్చ నిర్ధనాః సర్వ ఏవ తే । యత్తే సమధిగచ్ఛంతి యస్యైతే తస్య త
ద్ధనమితి ।౧౧। ఇమం పక్షం దూషయతి ఫలేతి । [illegible] ఫలే భావత్వే విశేషాత్ స్వత్వాధికారః స్త్రియాః ।౧౨। తస్యా ద్రవ్యాభావోऽసిద్ధ ఇత్యాహ । అర్థేతి । సమవేతత్వాదు
క్తత్వాత్ । పత్నీ హి పారిణాహ్యస్యేశే ఇతి శ్రుతత్వాత్ । ధర్మే చార్థే చ కామే చ నాతిచరితవ్యా [illegible] ద్రవ్యస్వామిత్వసిద్ధిరితి భావః ।౧౩। యః కైశ్చన గవాదీనాం త
[illegible] అపరవత్త్వాత్ [illegible] నాధికారే [illegible] అప్రయోజ్యత్వాదేవేత్యాహ । క్రయస్యేతి ।
ధర్మమాత్రత్వం అదృష్టసాధనత్వం ।౧౪। ఏవమపరిసమాప్తే ఏతదధికరణవిచారాంతరం [illegible] అధికారే సిద్ధే యజమానేన తయా చ పృథగేవ యజనీయం [illegible]
ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । స్వేతి । స్వవతోర్వచనాత్ [illegible] ప్రయోగే [illegible] వచనాదైకకర్మ్యం [illegible] ఏకప్రయోగః ।౧౫। [illegible]
గమాహ । లింగేతి । [illegible] యజమానం [illegible] తత్ప్రయోగే యజమానప్రయోగే [illegible]

ఏతంయా నిషాదస్థపతింయాజయేదితి తత్ర త్రైవర్ణికానామధికార ఉత నిషాదస్యాపీతి సంశయే నిషాదానాం స్థపతిరితి షష్ఠీతత్పురుషాత్ త్రైవర్ణికానామేవాధికార ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। స్థపతిరితి। యః స్థపతిః స ఏవ నిషాదః స్యాత్॥ శబ్దసామర్థ్యాత్॥ శబ్దనిష్ఠముఖ్యవృత్తిసామర్థ్యాత్॥ అయం భావః। షష్ఠీతత్పురుషే పూర్వపదే లక్షణాపత్త్యా కర్మధారయ ఏవ యుక్త ఇతి। లింగేతి। రూఢం। దక్షిణేతి। రూఢం నిషాదానామేవ రూపకారకం న్యాయ్యం ॥ ఇతి జైమినిసూత్రవ్యాఖ్యానే షష్ఠస్య ప్రథమః పాదః॥

స్థపతిర్నిషాదః స్యాత్ శబ్దసామర్థ్యాత్॥ ౫౧॥ లింగదర్శనాచ్చ॥ ౫౨॥ ఇతి జైమినిసూత్రే షష్ఠస్య ప్రథమః పాదః॥

బుద్ధికావతాం సత్రమాహిరన్నితి తత్ర ఏకస్మిన్ సత్రేఽనేకకర్తృవిధానే ప్రయోగభేదాపత్తిః। ఏకప్రయోగనిర్వాహకం సప్తదశపురుషనిష్ఠం కర్తృత్వం వాచ్యం సత్త్వం తథా నతి తేషాం ఫలమపి విభక్తం। న తు ప్రత్యేకం సంపూర్ణం ఫలమితి తత్తులాత్రే పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। పురుషార్థేతి। తస్య తస్య ప్రత్యేకపురుషస్యాధికారః సంపూర్ణఫలభోగః స్యాత్। పురుషార్థస్య ఫలస్య ప్రత్యేకనిష్ఠత్వాత్। ప్రత్యేకపురుషాభిష్ఠితరుఖ్యత్రిత్వస్య తత్త్వాత్। అయం భావః। బుద్ధికామా ఇతి వాక్యం బుద్ధిసాధనం సత్రం తదపి బహూనాం కర్తృత్వే కం ఫలజననే సమర్థమితి జ్ఞాపయంతి తథా చ సంపూర్ణార్థికావమంగత్వాద్వదతి మమయం ఇత్యపి స హోమో భవతీవ వరుణ చేత్తాః సంభవతి। అనేనాభ్యుదయే యోఽరపి స ఫలం ఫలసాధనే బహూనాం కర్తృత్వే శ్రవణాదితి మతిత్వాత్ స్పష్టం తంత్రాః సంపూర్ణఫలకామాః సంతి ఏవ ప్రవర్తంత ఇతి॥ ౧౪॥ న స్వేకస్మిన్ ప్రయోగే బహూనాం కర్తృత్వముఖ్యం న సంభవతి అదృష్టత్వాత్। బుద్ధిజా మసత్రదృష్టం నముఖం। తదర్థత్వాదత ఆహ। అపి చేతి। నైతద్విరుద్ధం యథా సప్తదశసంయథాశ్వం పశుం తు ఇతి బహూనాం నియోగే బహూనాం కర్తృకాప్యుదర్శనాత్ సంయాంఏకత్ర సంపద్యతే। తథా భావః। అనుష్ఠానం విభాగే పురుషభేదేపి స్యాత్। అర్థవంశ్రయ్ణాం వచనమేవాపి ప్రత్యేకం బహుభిః ఏకత్వేన త్యాగరూపయాగానుష్ఠానసంభవాత్ ఇతి భావః। న స బహూనాం ఫలముఖ్యకర్తృత్వే కిం మానమిత్యత్రాహ। ఉత్పత్తిసంయోగాత్। ఉత్పత్తివాక్యేకకర్తృత్వం బహుత్వసంఖ్యాశ్రవణాత్॥ దర్శపూర్ణమాసాదావుత్పత్తివాక్యే ఏకవచనశ్రవణేనైకకర్తృత్వం సిద్ధం। వచనపాఠాద్ బుద్ధిజ ఇత్యుత్పన్న శిష్టసంఖ్యోత్పత్తిశిష్టం ప్రబలమేకత్వం బాధితుమసమర్థం న సత్త్వా కర్తృత్వోపరవ స్యతి। ఇహ తు బహూనాం త్వసంఖ్యోత్పత్తిశిష్టస్య సర్వాపి ముఖ్యతః సత్త్వాస్తి కర్తృత్వం। సఫలాంశభాగిత్వం ఆశ్రవణాత్॥ బుద్ధికామా ఇత్యస్య బహుత్వం శ్లక్ష్ణానాం వినా తదలాభాత్ లక్షణాయాం మానాభావాదితి భావః॥ ౨॥ శిష్యాతిష్ఠామేకస్య గర్భా

పురుషార్థైకసిద్ధిత్వాత్తస్య తస్యాధికారః స్యాత్॥ ౧॥ అపి చోత్పత్తిసంయోగాదర్థసంబంధో విదర్శనం తథా భాజవిభాగే స్యాత్॥ ౨॥ ప్రయోగే పురు

షశ్రుతేర్యథాకామీప్రయోగే స్యాత్॥ ౩॥ ప్రత్యర్థం శ్రుతిభావ ఇతి చేత్॥ ౪॥ తాదర్థ్యేన గుణార్థతానుక్తేర్థాంతరత్వాత్ కర్తుః ప్రధానభూతత్వాత్॥ ౫॥

మోయజేత్వాదావాఖ్యాతప్రతిపాద్యమేకత్వం వివక్షితం న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రయోగ ఇతి। ప్రయోగే। ఆదావ్యాతవాక్యే పురుషశ్రుతేః పురుషమాత్రశ్రుతేః ప్రయోగే అనుష్ఠానే యథాకామీ యథేష్టం। ఏకోఽనేకో వా ప్రయోగనిర్వర్తకో భవేత్। అయం భావః। యజేత స్వర్గకామ ఇత్యనేన యాగేన ఫలం ప్రాప్నుయా దిత్యర్థః। న యాగం కుర్యాదితి। తథా చ భావనాయాః అవిధానేనాక్షేపలభ్యకర్తరి సుష్ఠు న ప్రతిగుణత్వభావాత్ వాక్యశ్రూయమాణపురుషస్య ఫలం ప్రతి ప్రధానత్వా దుద్దేశ్యగతసంఖ్యావివక్షితేతి భావః॥ ౩॥ సిద్ధాంతశంకాం ప్రత్యర్థమితి। ప్రత్యర్థం అర్థం అర్థం ప్రతి ప్రత్యర్థం అర్థభేదేనేతి ఫలితం। శ్రుతిభావః గుణప్రధానభావః। స్వర్గకామమిత్యాది పదప్రతిపాద్యపురుషస్య ఫలం ప్రత్యుద్దేశ్యత్వాత్ ఉద్దేశ్యగతసంఖ్యావివక్షితాం భవతు। తథాప్యాఖ్యాతేనయాగానురుక్తం త్రయాణాం విధత్తార్థియా గుణభూ తకర్తరాఖ్యాతోపాత్తదుపాత్తసంఖ్యావిధేయగతాకర్తృపరిచ్ఛేదకతయా వివక్షితాపి వక్తవ్యేతి భావః॥ ౪॥ గుణప్రధానభావ ఏకత్ర న సంభవతీత్యాహ తాదర్థ్యేనేతి। తాదర్థ్యే ఫలస్య తదర్థత్వే ప్రాధాన్యస్య గుణసార్థతా గుణభూతేయం యోయాగః। తదర్థతా తదంగత్వం పురుషస్య ప్రధానత్వగుణత్వయోర్విరోధాదితి భావః। న సు అనయా విరోధోనశబ్దగమ్యాత ఆహ। అనుక్తేర్థాంతరత్వాత్। అనుక్తేపి శబ్దాగమే అర్థాంతరం ప్రమాణాంతరం ప్రత్యక్షాదితత్త్వాత్ తద్గమ్యత్వాత్। లోకే యత్ర ప్రధానత్వం రాజ ఇత్యత్ర గుణత్వమపి ప్రధానత్వమితి దృష్టమితి భావః। కర్తుః ప్రధానభూతత్వాదితి తాదర్థ్యే హేతుః॥ ౫॥ - - - - - - - - - -

అపనయనస్య వేదగ్రహణార్థత్వాత్త్రైవర్ణికానామేవ ఉపనయనం విహితం। వసన్తే బ్రాహ్మణముపనయీత గ్రీష్మే రాజన్యం శరది వైశ్యమితి శూద్రస్యోపనయనాభావేన
వేదాభావాత్ త్రైవర్ణికానామేవాధానేఽధికార ఇత్యాహ అపి వేతి। వేదస్య త్రైవర్ణికేష్వనిర్దేశాదపశూద్రాణాం శూద్రభిన్నానామేవాధికారః ప్రతీయేత। ౩౩। ఉపనయనం పురు
షసంస్కారః న విద్యార్థ ఇత్యాహ గుణార్థత్వాదితి। సంస్కారార్థత్వాన్న కర్మార్థసిద్ధిః। ౩౪। దృష్టసంభవే అదృష్టకల్పనమన్యాయ్యమితి భావేనాహ సంస్కారస్యేతి। సంస్కారస్య
ఉపనయనస్య తదర్థత్వాద్విద్యార్థత్వాద్విద్యాయాం ఏవ బ్రాహ్మణాదిపురుషశ్రుతేః। ౩౫। స్వర్గకామశ్రవణాదేవ విద్యాకల్పనయా ఇత్యాశంక్యతే। విద్యేతి। విద్యానిర్దేశాత్
కల్పనాదితి శేషః। ౩౬। పరమసిద్ధాన్తమాహ। అవైద్యత్వాదితి। అవైద్యత్వాద్విద్యాభావాత్ కర్మణ్యనధికారాభావస్స్యాత్। ౩౭। అవైద్యత్వే సాధకమాహ। తథా చేతి। ఏతత్
శానయం చ శూద్రః తస్మాచ్ఛూద్రసకాశే నాధ్యేయమితి సవిలాపే అధ్యయనాభావః। కిము వక్తవ్యం విద్యాభావ ఇతి భావః। ౩౮। ద్రవ్యవానేవ దర్శపూర్ణమాసాదావధి
క్రియతే నేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। త్రయాణామితి। కర్మణో ద్రవ్యసిద్ధిత్వాత్ ద్రవ్యసాధ్యత్వాత్ వర్ణానాం మధ్యే ద్రవ్యవానధికారీ। ౩౯। సిద్ధాన్తమాహ। అని
త్యత్వాదితి। దారిద్ర్యస్యానిత్యత్వాన్నైవం స్యాత్ దరిద్ర ఇతి కాచన జాతిర్నాస్తి। అర్థాత్ సంపాదనాద్ద్రవ్యసంయోగో భవిష్యతి। ౪౦। యోఽద్రవ్యస్స్యాయ ఉక్తః
స ఏవాంగహీనే। ౪౧। అంధత్వం బాష్యధిన దూరీకృత్యాధికారీతి భావః। ౪౧। యస్తు చికిత్సాదిభిరంగవైకల్యం పరిహర్తుమక్షమః స నాధికారీతి సిద్ధాన్తమాహ ఉత్పత్తా
వితి। ఉత్పత్తివేలాయామేవ యో అంధః తస్యాంధత్వస్య నిత్యసంయోగాదపరిహార్యత్వాన్నాధికారః। ౪౨। ఆర్షేయం వృణీత ఇత్యుక్తత్వాత్ ఋషిమాపే ఏకం వృణీతే ద్వౌ వృణీ

అపి వా వేదనిర్దేశాదపశూద్రాణాం ప్రతీయేత। ౩౩। గుణార్థత్వాన్నేతి చేత్। ౩౪। సంస్కారస్య తదర్థత్వాద్విద్యాయాం పురుషశ్రుతిః। ౩౫। విద్యానిర్దే
శాన్నేతి చేత్। ౩౬। అవైద్యత్వాదభావః కర్మణి స్యాత్। ౩౭। తథా చాన్యార్థదర్శనం। ౩౮। త్రయాణాం ద్రవ్యసంపన్నః కర్మణో ద్రవ్యసిద్ధిత్వాత్। ౩౯। అ
నిత్యత్వాత్తు నైవం స్యాదర్థాద్ధి ద్రవ్యసంయోగః। ౪౦। అంగహీనశ్చ తద్ధర్మా। ౪౧। ఉత్పత్తౌ నిత్యసంయోగాత్। ౪౨। అత్ర్యార్షేయస్య హానం స్యాత్। ౪౩।
వచనాద్రథకారస్యాధానేఽస్య సర్వశేషత్వాత్। ౪౪। న్యాయ్యో వా కర్మసంయోగాచ్ఛూద్రస్య ప్రతిషిద్ధత్వాత్। ౪౫। అకర్మత్వాత్తు నైవం స్యాత్। ౪౬। ఆనర్థక్యం చ
సంయోగాత్। ౪౭। గుణార్థేనేతి చేత్। ౪౮। ఉక్తమనిమిత్తత్వం। ౪౯। సౌధన్వనాస్తు హీనత్వాన్మంత్రవర్ణాత్ప్రతీయేరన్। ౫౦। - - - - - - - - - - - -

త్రీన్ వృణీతే న చతురో వృణీతే న పంచాతిప్రవృణీత ఇతి శ్రుతం। అత్ర త్ర్యార్షేయాణాం క్రతావధికారో అస్తి న వేతి చిన్తాయాం ఏకం వృణీత ఇత్యాదిశ్రవణాదేకాద్యా
ర్షేయాణామప్యధికార ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ। అత్ర్యార్షేయస్యేతి। అత్ర్యార్షేయస్య త్ర్యార్షేయభిన్నస్య హానం అధికారాభావస్స్యాత్। ఏకాదీనామపి విధానేన వా
కల్పభేదాపత్తేః త్రీన్ వృణీత ఇతి విధిః శేషార్థవాద ఇతి భావః। ౪౩। వర్షాసు రథకార ఆదధీతేతి ఆధానం త్రైవర్ణికభిన్నస్యేతి సిద్ధాన్తే నోపక్రమతే వచనాదితి। ఆధానస్య
వసన్తాదివాక్యైర్విహితాధానస్య సర్వశేషత్వాత్ త్రైవర్ణికాంగత్వబుద్ధ్యా వచనాదుదాహృతవచనాద్రథకారస్య వర్షాకాలమాత్రం విధీయతే। ౪౪। పూర్వపక్షమాహ। న్యాయ్య ఇతి। కర్మసం
యోగాత్। రథనిర్మాణరూపక్రియాసంబంధాత్ రథంకరోతీతి వ్యుత్పత్త్యా త్రైవర్ణిక ఏవ రథకారవాచ్యో న్యాయ్యః। శూద్రస్య శూద్రప్రభవస్య ప్రతిషిద్ధత్వాత్ త్రైవర్ణి
కాధికారాత్। ౪౫। ఇమం పక్షం దూషయతి। అకర్మత్వాదితి। అకర్మత్వాత్ త్రైవర్ణికానాం శిల్పికర్మనిషేధాత్ నైవం త్రైవర్ణికో నరథకారవాచ్యః। ౪౬। సంయోగాత్ బ్రాహ్మ
ణస్య ద్వ్యధ్యవదానేషు వసన్తాదికాలసంయోగాత్ పునర్వర్షర్తువిధానానర్థక్యం। ౪౭। గుణార్థమితి పూర్వపక్షిసూత్రం। గుణార్థం నిమిత్తార్థం త్రైవర్ణికేష్వేవ రథకార
త్వక్రియానిమిత్తః కాలో విధీయత ఇతి భావః। ౪౮। ఉక్తమనిమిత్తత్వమితి సిద్ధాన్తసూత్రం। అయం భావః। ఏవం విద్వానగ్నిమాదధీత ఇత్యనేనాధానస్య ప్రాప్తా
వసన్తాదికాలానిమిత్తే విధేయః। స చ న సంభవతి కాలస్యానుపాదేయత్వాత్। ఇతి నిమిత్తత్వం న సంభవతీత్యుక్తం ప్రాక్ అస్మిన్నేవ పాద ఇతి। ౪౯। తర్హి అత్ర కోఽధికారీ
తి ఉచ్యతే। సౌధన్వనా ఇతి। త్రైవర్ణికాభ్యో న్యూనా సౌధన్వనాఖ్యా విశేషాః అత్రాధికారిణః। సౌధన్వనా ఋభవః సూర చక్షస ఇతి మన్త్రలింగాత్। ఋభూణాం త్వా దేవానాం వ్రతపతే వ్రతే
నాదధామీతి రథకారస్యేతి లింగాత్ తత్ర అధికృతత్వం ప్రతీయత ఇత్యర్థః। ౫౦। - - - -

సిద్ధాంతమాత్రేపి తిష్ఠతీతి ఫలార్థిత్వాదర్వాగసత్త్వేతి శేషః। ఫలసాధనత్వమాత్రప్రతిపాదనాత్ నిమిత్తత్వస్య పక్షేభావాయాః పూర్వాధికరణే నిరస్తత్వాదనియమః।
సమాపనీయమితి నియమః। యథానుపక్రాంతే కామనాయాం నాసత్యేపి ఆరంభాభావే సమాప్త్యభావః తథారంభేపీతి భావః॥౧౩॥ కామనాయాః సమాప్తౌ నిమిత్త
త్వేపి ఆరంభస్యాపి సమాప్తినిమిత్తత్వమావశ్యకమిత్యాహ। నియమోవేతి। నియమః సమాప్తినియమః। ఆరంభస్యేతి మధ్యమాంకీకృతిత్వాద్యవేన ప్రథమసూత్రా
దనువృత్తిః। ఆరంభస్యైతన్నిమిత్తత్వాత్ సమాప్తినిమిత్తత్వాత్ అనుష్ఠానస్య ఫలం కిమిత్యాకాంక్షాయామాహ। కర్తుః ఆరంభకర్తుః తత్ ఆసమాపనం
కారణం ప్రతీయతే కారణం స్యాత్। దైవాయుష్య ఇతి తుల్యత్వేనయజ్ఞాత్తత్ర్ప్రధాతవర్ణనయజ్ఞేత ఇతి ప్రాయశ్చిత్తశ్రవణాదితి భావః॥౧౪॥ గృహాద్యారంభ
కర్తుః సమాప్తిరావశ్యకీ నవేతి చింతాయాం పూర్వపక్షమాహ। లౌకిక ఇతి। లౌకికే కర్మణి గృహారంభాదౌ వేదవత్ వైదికకర్మవత్ సమాప్తిరావశ్యకీతి
భావః। నను శాస్త్రప్రతిపాదితేయం నియమః గృహాది నిర్మాణాదికము శాస్త్రం యమత ఆహ। తత ఇత్యాది పురుషం అధికరోతి తద్విధిపురుషం గృహా
దినిర్మాణం శిష్టార్థేభ్యో యాతత్ యజ్ఞానం తతః శాస్త్రాత్॥ అతః ఇదమపి శాస్త్రీయమేనేతి భావః॥౧౭॥ సాధకాంతరం స్వమతే పూర్వపక్షమాహ॥
అపరాద్ధే చేతి। అపరాద్ధైరధర్మనిర్మాణనిపుణైః అరేభగ్నైః శిల్పిభిః శాస్త్రం ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రం ఆరేభగ్న ఇత్యుదాహృతం బర్హిర్ద్వయం। పాంసు సన్ బ్రాహ్మ
ణో భోజయితవ్య ఇతి। పర్యత ఇతి శేషః॥౧౮॥ శిల్పిశాస్త్రం న వేదమూలమిత్యభిప్రాయేణ సిద్ధాంతమాహ। అశాస్త్రేతి। అశాస్త్రా నిర్మూలా। ఉపసంప్రా

ఫలార్థిత్వాద్వా నియమో యథానుపక్రాంతే॥౧౩॥ నియమో వా తన్నిమిత్తత్వాత్కర్తుస్తత్కారణం స్యాత్॥౧౪॥ లౌకికే కర్మణి వేదవత్తతో
ధిపురుషజ్ఞానం॥౧౫॥ అపరాద్ధే చ తైః శాస్త్రం॥౧౬॥ అశాస్త్రాత్తూపసంప్రాప్తిః శాస్త్రం స్యాన్న ప్రకల్పకం తస్మాదర్థేన గమ్యేతాప్రాప్తే శా
స్త్రమర్థవత్॥౧౭॥ దేవతాశ్రయం చ॥౧౮॥ ప్రతిషిద్ధేష్వకర్మత్వాత్ క్రియాస్యాత్ప్రతిషిద్ధానాం విభక్తత్వాదకర్మణాం॥౧౯॥ - - - -

ప్తిః। గృహాదినిర్మాణప్రాప్తిః తస్మాత్ శాస్త్రం శిల్పిశాస్త్రం న ప్రకల్పకం। అకల్పకం। స్వమూలవేదానుమాపకం నేత్యర్థః। అర్థేనేతి। అర్థేన స్వరక్షణాది
ప్రయోజనేన గమ్యేత జ్ఞాతవ్యః। నను శిల్పిశాస్త్రస్య నిర్మాణఫలం కిమిత్యాకాంక్షాయామాహ। ప్రాప్త ఇతి। అప్రాప్తే గృహనిర్మాణాదికౌశలశూన్యే పు
రుషే శాస్త్రమర్థవత్ సఫలం। స్వబుద్ధ్యా కర్తుమశక్యః శాస్త్రం దృష్ట్వాన సుయాదిత్యర్థః॥౧౭॥ నను యాగేష్వపి వృత్తవానిర్మాణాంగవాన్ పురు
షాదీనాం సత్త్వాత్ స్మృతిమూలత్వమిత్యాశంకాయామాహ। దేవతేతి। దేవతాశ్రయం దేవతాంగత్వప్రతిపాదకే పి న ప్రకల్పకమిత్యనువర్తతే పూర్వస్మాత్ తదపి
నిర్మూలమితి భావః॥౧౮॥ నకలంజం భక్షయేదితి పర్యుదాసో నిషేధో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రతిషిద్ధేష్వితి। ప్రతిషిద్ధేషు సిద్ధాంతే నిషేధ
త్వేనాభిమతేషు నకలంజమితి వాక్యేషు। అకర్మత్వాత్। భక్షణవిరోధిసంకల్పవిధిత్వాత్ క్రియాస్యాత్। తత్త్వానుసారవాంతపురుషైః భక్షణమనుష్ఠేయ
స్యాత్। అయం భావః। నఞో నభావనాయామన్వయః। భక్షణస్యావహితత్వాత్। నకలంజే ననమాసాపత్తేః। మద్యభక్షణే అన్యతోపి సిద్ధత్వాత్ తథాసతి భక్షణస్యా
భావస్య కేవలస్యాసాధ్యత్వం యాకర్తవ్యతాప్రతిపాదకవిధ్యనన్వయః స్యాత్తస్మాదగత్యా నేక్షేతోద్యంతమాదిత్యమితివత్ భక్షణపదస్య భక్షణవిరో
ధిసంకల్పే లక్షణా। తస్య కర్తవ్యతయా విధానం। తస్య ఫలాకాంక్షాయాం విశ్వజిన్న్యాయాత్ స్వర్గః ఫలం తత్ఫలే భారవాహే తత్సృష్టాం కర్తవ్యమితి ఫలి
తమితి। అకర్మణాం భక్షణవిరుద్ధసంకల్పరూపకర్మప్రతిపాదకానాం పర్యుదాసరూపాణాం నిషేధానాం చ విభక్తత్వాత్॥ పరస్పరం భిన్నత్వాదిత్యర్థః।
నఞ్పదసమభివ్యాహృతధాతోః స్వరుద్ధాద్యర్థే లక్షణాయా యాదృశవాక్యే పర్యుదాసః। ప్రవర్తకం వాక్యమితి ఫలితం। యత్తు నివర్తకం తస్య నిషేధరూపత్వాత్॥
॥౧౯॥

నను అగ్నిహోత్రం జుహోతి దధ్నా జుహోతీతి వాక్యద్వయప్రతిపాద్యౌ యాగే విరుద్ధౌ గుణప్రధానభావోపద్యేతే తత్ ఆహ। చోదనేతి। ఏకో విధిః ఏకస్మిన్ ప్రాధా-
న్యం తత్రాపరస్యాంగత్వం వదేత్॥ ఇహ పురుషం ప్రధానీకృత్య తత్ర ఫలస్యాంగత్వం। ఏవం యాగం ప్రధానీకృత్య తత్ర కర్తురంగత్వం చేతి ఉభయం వక్తుమశక్యమ
ఏకో విధిః। అగ్నిహోత్రవిధౌ వాక్యభేదాత్ తథా కథనం యుక్తమితి భావః। ఉపసిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। ఆఖ్యాతస్యేతి శేషః। కామస్య కామశబ్దస్య సంయోగో య-
స్మిన్ యజేత స్వర్గకామ ఇతి వాక్యే ఆఖ్యాతస్య సంబంధాత్ ప్రయోగాయ పురుషప్రవృత్త్యర్థం ఉపదిశ్యతే శ్రూయతే। అయం భావః। యథా తృప్తికామేన
భోజనే అనుష్ఠితే ఆనుషంగిక తృప్తిప్రాప్తిరవశ్యం భావినీతి పురుషే ఫలప్రాప్తిరర్థసిద్ధేతి తద్ధి హి పురుషప్రాధాన్యం న శాస్త్రతాత్పర్యవిషయః। కింత్వనేన
యాగానుష్ఠానమేవ విధీయతే। అనుష్ఠానవిధౌ అనుష్ఠానసాధనకర్తౄణామనుష్ఠానాంగం తత్పరిశిష్టే దక్తే తయా ఆఖ్యాతసంఖ్యావివక్షితేతి। యత్ర కస్మిన్నేవ గుణప్రధా-
నభావః శాస్త్రవిషయః తత్ర తత్తాత్పర్యం జ్ఞాపికా శ్రుతిర్దృశ్యతే। యథా కృష్ణవిషాణయా కండూయత ఇత్యత్ర తృతీయా శ్రుతిః విషాణే తృతీయా శ్రు-
త్యాంగత్వం। ప్రోక్షణే కృష్ణవిషాణాం ప్రాస్యతి తత్ర ద్వితీయా శ్రుత్యా ప్రాధాన్యం తథాత్రేతి వక్తుం దృష్టాంతమాహ। ప్రత్యర్థమితి। ప్రత్యర్థం ప్రాధాన్యే ద్వి-
తీయా ద్వితీయా విధిశ్రుతిః విధితాత్పర్యజ్ఞాపికా శ్రుతిర్యథా విషాణాం తథాత్రేతి ఫలితం॥ ౨॥ నను కర్తారముద్దిశ్య ఫలప్రాప్తిర్యది న విధీయతే కింత్వనుష్ఠా-
నమాత్రం। తర్హి పరస్య స్వర్గకామనావతా అనుష్ఠేయం స్యాత్। నహి స్వర్గకామ ఇత్యాత్మనః పరస్య చేతి విశేషః శ్రూయతే। ఇత్యాహ। అన్యస్యేతి॥ ౩॥ ఇదం దూ-
షణం పరిహరతి। అన్యార్థేతి। అన్యార్థేన అన్యస్య స్వర్గేచ్ఛావతా సమం కర్తుః నాభిసంబంధః। నాభేదః। ఆత్మనేపదశ్రవణాదితి పూరణీయం। కర్తృగామిని క్రి-

చోదనైకత్వాత్॥ ౧॥ అపి వా కామసంయోగే సంబంధాత్ ప్రయోగాయోపదిశ్యేత ప్రత్యర్థం హి విధిశ్రుతిర్విషాణావత్॥ ౨॥ అన్యస్యాపి చేన్న। అన్యార్థేనా-
భిసంబంధః॥ ౯॥ ఫలకామో నిమిత్తమితి చేత్॥ ౧౦॥ న నిత్యత్వాత్॥ ౧౧॥ కర్మ తథేతి చేత్॥ ౧౨॥ న సమవాయాత్॥ ౧౩॥ ప్రక్రమాత్తు నియమ్యేతారంభస్య క్రి-
యానిమిత్తత్వాత్॥ ౧౪॥

యాఫలమాత్మనేపదస్య సాధుత్వాదితి భావః॥ ౯॥ స్వర్గకామపదం నిమిత్తత్వబోధకం। యావజ్జీవపదవదిత్యాహ। ఫలేతి। ఫలకామః స్వర్గకామశబ్దః
నిమిత్తం నిమిత్తబోధకం॥ ౧౦॥ నేతి। నిమిత్తం న। నిత్యత్వాత్। నిమిత్తసూచకశబ్దశ్రుత్యభావాదితి భావః॥ ౧౧॥ యద్వా పారుక్ష్మః పతి ఇ-
తి ద్వయోర్యజమానయోః ప్రతిపదం కుర్యాదితి వాక్యం ఏకకర్మణి ఉభయం కర్తృకత్వం దృష్టమిత్యాహ। కర్మేతి। అస్మిన్ సూత్రే ఉదాహృతవాక్యార్థాను-
పపత్తేరితి హేతుః పూరణీయః కర్తృభ్యామాది తథా ఉభయకర్తృకమపి కర్మ చేత్॥ ౧౨॥ దూషయతి నేతి। సమవాయాత్॥ ఏతేన రాజపురోహితౌ
సాయుజ్యకామౌ యజేయాతామితి ద్విత్వశ్రవణేఽపి కర్తృభేదేఽప్యేకత్వాత్॥ ౧౩॥ కారీర్యా వృష్టికామో యజేతేతి వృష్టిసాధనే ప్రవర్తతే। మధ్యే సంపన్నా-
యాం వృష్టౌ కిం తత్రైవ విరామః ఉత సమాపనీయమితి సందేహే సిద్ధాంతమాహ। ప్రక్రమాదితి। ప్రక్రమాత్ కర్మారంభాత్ నియమ్యేత కర్మసమాప్తిర్ని-
యమ్యతే। కుతః। ఆరంభస్య క్రియానిమిత్తత్వాత్ క్రియాయాః సమాప్తిక్రియాయాః నిమిత్తత్వాత్। అయం భావః। యజేతేత్యత్ర విధిగమ్యశబ్దభావనోద్దేశ్య-
త్వం ఆఖ్యాతార్థరూపార్థభావనాయాం సా చార్థభావనా సమాప్తిరూపా న ఆరంభసమాప్తిభిన్నరూపా। ఆరంభం వినా సమాప్తిరసంభవేన సమాప్తివిధా-
నేతస్యార్థికస్య విధ్యవిషయత్వాత్। పాకవిధౌ వహ్నిసంపాదనమివ। తథా చ సమాప్త్యుద్దేశేనైవ ప్రవృత్తత్వాత్ తత్సిద్ధిరావశ్యకీతి కామనాయాః అనుష్ఠానని-
మిత్తత్వేనానుష్ఠానస్య సమాప్తిరూపత్వాన్నిమిత్తస్య కామనాంశేఽపి సమాప్తిరనుష్ఠేయేత్యర్థః। యథా క్షుతో నివృత్తావప్యాచమనం తథా॥ ౧౪॥ ..

యావజ్జీవమితి। విహితత్వాన్నిత్యాగ్నిహోత్రం యావదంగానుష్ఠానసమర్థ ఏవాధికారం గర్భధారణయావచ్ఛక్త్యంగానుష్ఠానసమర్థోప్యధికారీతి సంశయే పూర్వ
పక్షమాహ। సర్వేతి। సర్వశక్తౌ ప్రవృత్తిః స్యాత్। సర్వాంగానుష్ఠానసమర్థస్యైవ ప్రవృత్తిః ప్రయోగప్రవృత్తిః స్యాత్। తథాభూతోపదేశాత్। సాంగానుష్ఠానస్యై
వవిహితత్వాత్॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। అపివేతి। ఏకదేశే। అంగైకదేశానుష్ఠానేపి ప్రయోగః స్యాత్। ప్రధానే ప్రధానానుష్ఠానేపి అర్థస్య ఫలస్య ప్రత్యవాయాభా
వరూపస్య నివృత్తిః సిద్ధిః। ఇతరత్ర ఇతరథా వేష్ట్యగ్రాదౌ గుణమాత్రా యావదంగానుష్ఠానం యావదంగానుష్ఠానస్య తదర్థత్వాత్। స్వర్గాద్యర్థత్వాత్॥౨॥
నను దర్శపూర్ణమాసేభ్యః ప్రధానేభ్యః పృథక్త్వేనైవ ప్రయోగ అంగానాం అప్రయోజకత్వే ప్రధానమపి ప్రయోజకం కింన స్యాత్తత్రాహ। తదితి। తదకర్మ ఇతి త
స్య ప్రధానస్యాననుష్ఠానే దోషః శ్రూయతే। ఉపధూమాపేహం దృపథేక్రైతీతి। తస్మాత్తతః అంగాత్ విశేషః। ప్రధానేనాభిసంబంధాత్। ప్రధానమాత్రానుష్ఠానస్యావశ్యకత్వా
త్॥ అమావాస్యాయాం యజేత పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యాం యజేతేతి సాంగప్రధానానుష్ఠానశ్రవణం నిత్యే యథాశక్తి కామ్యేనేతి వైరాఘ్యసూచకం నే
తి జైమినిమతమాహ। కర్మేతి। కర్మణోః ప్రయోగయోః అభేదం ఏకరూపతాం జైమినిరాహ। ప్రయోగవచనస్య దర్శితస్యైకరూపత్వాత్। ప్రయోగద్వయేపి స
ర్వేషాం యావదంగానాం। ఉపదేశః। అనుష్ఠానం స్యాత్॥౪॥ సిద్ధాంతరిమాహ। అర్థస్యేతి। ఏకస్య ప్రయోగేపి కించిదంగం కేనచిత్ప్రయోగేపి। ఫలం ప్ర
త్యవాయాభావశ్చ స్యాత్। కుతః అర్థస్య ప్రధానస్యాంగేభ్యః పృథక్త్వాత్। అమావాస్యాయాం యజేత పౌర్ణమాస్యాం యజేతేత్యత్ర అమావాస్యాపౌర్ణమా
సీశబ్దాః సాంగప్రధానపరాః। కింతు కేవలప్రధానషడ్యాగపరా ఇతి విధ్యధికరణే ప్రపంచితత్వాన్న పూర్వసూత్రోక్తోపావకాశ ఇతి భావః॥ ఇత్థం చ నిత్య

స్య సర్వశక్తౌ ప్రవృత్తిః స్యాత్తథాభూతోపదేశాత్॥౧॥ అపి వాప్యేకదేశే స్యాత్ప్రధానే హ్యర్థనిర్వృత్తిర్గుణమాత్రమితరత్తదర్థత్వాత్॥౨॥ తదకర్మ
ణి చ దోషస్తస్మాత్తతో విశేషః స్యాత్ప్రధానేనాభిసంబంధాత్॥౩॥ కర్మాభేదం తు జైమినిః ప్రయోగవచనైకత్వాత్సర్వేషాముపదేశః స్యాత్॥౪॥
అర్థస్య వ్యపవర్గిత్వాదేకస్యాపి ప్రయోగే స్యాద్యథా క్రత్వంతరేషు॥౫॥ విధ్యపరాధే చ దర్శనాత్సమాప్తేః॥౬॥ ప్రాయశ్చిత్తవిధానాచ్చ॥౭॥ కామ్యేషు
చైవమర్థిత్వాత్॥౮॥ అసంయోగాత్తు నైవం స్యాద్విధేః శబ్దప్రమాణత్వాత్॥౯॥ అకర్మణి చాప్రత్యవాయాత్॥౧౦॥ క్రియాణామాశ్రితత్వాద్ద్రవ్యాంతరే విభా

కామ్యప్రయోగయోః పరస్పరమనపేక్షత్వాన్నిత్యం విగుణమపి కర్తవ్యం। అత్ర దృష్టాంతమాహ। యథా క్రత్వంతరేషు। యథా దర్శపూర్ణమాసాగ్నిహో
త్రయోః పరస్పరనిరపేక్షత్వం తథా నిత్యకామ్యయోరితి భావః॥౫॥ సాధకాంతరమాహ। విధ్యపరాధ ఇతి। విధ్యపరాధేపి అంగానుష్ఠానాసంభవేపి సమాప్తేర్ద
ర్శనాత్సమాపనస్య శ్రుతత్వాత్। తదేవ యాదవ్యక్తే ద్వ్యక్షుపోతవమిత్యభిచిత్రకాండే దర్శనాత్। యద్యేకే దేవ్యకే యథావర్ధం చిదంగవినాశమపి ప్రధానమను
ష్ఠేయమితి వాక్యార్థః॥౬॥ నిత్యే కించిదంగలోపే అభ్యనుజ్ఞాసూచకమన్యదప్యాహ। ప్రాయశ్చిత్తేతి। యస్యాగ్నిమనుద్ధృతగ్నిసూర్యో అభ్యుదియాత్। చతుర్గృ
హీతమాజ్యం పురస్తాద్ధిరణ్యాదిభిః ప్రాయశ్చిత్తశ్రవణాత్। అంగలోపేపి అనుష్ఠేయమితి జ్ఞాపయతీతి భావః॥౭॥ యథా నిత్యం విగుణమనుష్ఠేయం త
థా కామ్యమితి। పూర్వసిద్ధాంతమాశంక్య పక్షే పూర్వపక్షసూత్రమాహ। కామ్యేష్వితి। ఏవం। విగుణస్యాప్యనుష్ఠానం అర్థిత్వాత్। ప్రధానజన్యఫలేచ్ఛాయాః సత్వా
త్॥౮॥ ఏవం న। విధేః అసంయోగాత్। కేవలప్రధానస్యాపూర్వజనకత్వే తాత్పర్యాభావాత్। అపూర్వజనకత్వస్య శబ్దప్రమాణత్వాత్। శబ్దైకగమ్యత్వాత్। కేవ
లయాగభావనా న విధీయతే। కింత్వితి। కర్తవ్యతాసహితాపూర్వజనికేతి విధీయత ఇతి భావః॥౯॥ నను నిత్యేపి తుల్యమిత ఆహ। అకర్మణీతి। అకర్మణి నిత్యే
ననుష్ఠానే యథా ప్రత్యవాయః తథా కామ్యే అశ్రవణాత్ కామ్యనిత్యయోః సామ్యమితి భావః॥౧౦॥ ఇతః పరం ఆపాదసమాప్తి యథాశక్తి ప్రయోగచింతా।
తత్ర ముఖ్యాభావే సవారాదినా క్రియాణామాయోగ్యః ప్రతినిధిః సంభవేత్ వేతి విచారే పూర్వపక్షమాహ। క్రియాణామితి। క్రియాణాం। యావత్క్రియాణాం ఆశ్రి
తత్వాత్। ద్రవ్యాశ్రితత్వాత్। ద్రవ్యాంతరే విభాగః కర్మభేదః స్యాత్॥౧౧॥ - - -

ప్రాజాపత్యవ్రతదృష్టాంతవైషమ్యం దర్శయన్ సిద్ధాంతమాహ। శాస్త్రాణామితి। ప్రాజాపత్యవ్రతే త్రీణి శాస్త్రాణి సంతి। తస్య వ్రతమిత్యేకం। నేక్షేతోద్యంత
మాదిత్యమితి ద్వితీయం। ఏతావతా హీనస్సంభవతీతి తృతీయం। శాస్త్రాణాం త్రయాణాం వాక్యానాం అర్థవత్త్వేన। ఏకార్థప్రతిపాదకత్వేన। పురుషార్థః। పురు
షస్యార్థః ఫలం యస్మాదితి వ్యుత్పత్త్యా ఇష్టసాధనవిరోధేనైకత్వేన ఇతి సంకల్పరూపః। విధీయతే। అయం భావః। తస్య వ్రతమిత్యత్ర వ్రతశబ్దాద్ధ్యాన మానసవ్యా
పారః। తదుత్తరం మానసవ్యాపారవిశేషజిజ్ఞాసాయాం నేక్షేతేతి నిషేధరూపార్థసంకల్పః। తస్య ఫలజిజ్ఞాసాయాం తృతీయం వాక్యమితి త్రయమేకవాక్యతా
పన్నం భవతీతి లక్షణాధ్యాహారౌ। తయోః ప్రథమతృతీయవాక్యయోః సకలం జనితవ్యత్రానుమానాయిత్వాత్ అభావాత్। తాదర్థ్యే చతుర్థ్యర్థే సప్తమ్యా।
శక్యత్వార్థలాభాయ। విధ్యతిక్రమః। విధేయమానార్థనిషేధః స్యాత్। న ఈక్షేతేతి సమభివ్యాహారే భక్షణానుష్ఠానాపరపర్యాయరూపా భావనా విధీయతే। న భావనిషేధః। ఇత్థం
దర్శాపూర్ణమాసాభ్యామర్థః సంపద్యతే। తథా వ్యవహారానుపరోధోపి న దూష్యతీతి భావః॥ ౧౬॥ శ్రుతఆచారాదితాప్యాదిస్మార్తధర్మాణాం జన్మప్రభృతి ఆహోస్విదుపనయన మార
భ్యేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తస్మిన్నితి। తస్మిన్ శాస్త్రాదిగ్రంథే శిష్యమాణాని పర్యుమానాని ఆమానాదీని జననే జన్మమాత్రేణ ప్రవర్తేరన్। విశేషాశ్రవణాదితి శేషః।
౧౭॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। అప్రవృత్తానాం వేదతుల్యత్వాత్ ఉపాయేన ఉపనయనేనైవ సహ ప్రవర్తేరన్॥ ౧౮॥ యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి। యావజ్జీవం దర్శపూ
ర్ణమాసాభ్యాం యజేతేతి వాక్యేనాభ్యాసో విధీయత ఇతి వ్యుత్పాదితం। అయమభ్యాసో యావత్కాయః ఉత సాయంప్రాతరితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అభ్యా
స ఇతి। అయమభ్యాసః అకర్మవిశేషత్వాత్ పురుషార్థే విధీయతే। అతః సాంతత్యేన హోతవ్యం। అయం భావః। జీవనే నివర్తితే విధానాని వర్తంతే సర్వసాం సతత్వాదజస్రమ
నుష్ఠానమితి॥ ౧౯॥ తస్మిన్నితి। తస్మిన్ అజస్రానుష్ఠానే అసంభవన్నిద్రాహారాదిలోపః ఉపతిష్ఠత ఇతి శేషః। అర్థాత్ నిద్రాహారాదిరూపావశ్యకానుష్ఠానాతిరిక్తకాలే సర్వదా హో
శాస్త్రాణాం త్వర్థవత్త్వేన పురుషార్థో విధీయతే తయోరసమవాయిత్వాత్ తాదర్థ్యే విధ్యతిక్రమః॥ ౧౬॥ తస్మింస్తు శిష్యమాణాని జననేన ప్రవర్తేరన్॥ ౧౭॥
అపి వా వేదతుల్యత్వాదుపాయేన ప్రవర్తేరన్॥ ౧౮॥ అభ్యాసో కర్మశేషత్వాత్ పురుషార్థో విధీయతే॥ ౧౯॥ తస్మిన్నసంభవన్నర్థాత్॥ ౨౦॥ న కాలేభ్య ఉపదిశ్యం
తే॥ ౨౧॥ దర్శనాత్ కాలలింగానాం కాలవిధానం॥ ౨౨॥ తేషామౌత్పత్తికత్వాదాగమేన ప్రవర్తేత॥ ౨౩॥ తథా హి లింగదర్శనం॥ ౨౪॥ తథాంతః క్రతుయుక్తాని॥ ౨౫॥ ఆ
చారాద్గృహ్యమాణేషు తథా స్యాత్ పురుషార్థత్వాత్॥ ౨౬॥ బ్రాహ్మణస్య తు సోమవిద్యాప్రజమృణవాక్యేన సంయోగాత్॥ ౨౭॥ ఇతి షష్ఠస్య ద్వితీయః పాదః॥
తదేవమితి॥ ౨౦॥ సిద్ధాంతమాహ। కాలేభ్యః విహితకాలేభ్యో నాన్యత్ర। యతః ఉపదిశ్యంతే కాలాః సాయం ప్రాతరగ్నిహోత్రం జుహోతీతి। అమావాస్యాయామమావా
స్యాయాం యజేతేత్యాదిభిః॥ ౨౧॥ అత్రార్థే లింగముపన్యస్యతి। దర్శనాదితి। కాలలింగానాం విహితకాలవిషయత్వత్ర లింగానాం దర్శనాత్। అమావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వా
వాతిపాదయేదితి తత్రానుష్ఠానే ప్రాయశ్చిత్తశ్రవణం లింగం। అతః కాలవిధానం। అనుష్ఠానం నాజస్రం। కాలవిధానానివర్తితసంకేతాచారాదితి భావః॥ ౨౨॥ దర్శపూ
ర్ణమాసాదిసకృదనుష్ఠేయమనుత కాలే కాల ఇతి సంశయే సకృత్కృతే కృతశాస్త్రార్థ ఇతి న్యాయేన సకృదేవానుష్ఠానమితి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తేషామితి। తే
షాం విహితకాలానాం చౌత్పత్తికత్వాత్॥ అత్ర పునరనుష్ఠానే నిమిత్తత్వాన్నిమిత్తస్యాగమేన పునః ప్రవర్తేత॥ ౨౩॥ తథా హి ఆహితాగ్నేర్వా లింగదర్శనం। యో దర్శపూర్ణ
మాసాభ్యాం యజేత సమావాస్యాం వా పౌర్ణమాసీం వాతిపాదయేదితి ప్రాయశ్చిత్తశ్రవణం॥ ౨౪॥ యథా క్రతుని మిత్రావృత్తాత్రతావిపతితః। యథాంతః క్రతుయుక్తాని
నిక్రతుమధ్యే ఇయం నిమిత్తకాని అభిశస్త్రే జుహోతి అభిన్నే జుహోతీత్యాదీని త్రీణ్యర్థాని। తథా ఆవర్తంతే॥ ౨౫॥ గుర్వనుగమనాదిష్వాచారప్రాప్తేషు। తథా ఆవర్తేరన్॥
పురుషార్థత్వాత్। గురుప్రీత్యర్థత్వాత్॥ ౨౬॥ సోమవిద్యాధ్యయనప్రజోత్పత్తిరూపః। నిత్యా ఉతానిత్యా ఇతి సందేహే అనిత్యాః నిత్యత్వబోధకప్రమాణాభావాదితి। బ
హవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। బ్రాహ్మణస్యేతి। బ్రాహ్మణస్యేతి షష్ఠ్యయమత్ర శేషయోర్లక్షకం। సోమవిద్యాప్రజం నిత్యం। ఋణం వాక్యేన ఋణశబ్దఘటితవాక్యే
న సంయోగాత్। త్రయాణాం ఋణేన భవతీతి ఘోషశ్రవణాత్। జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్త్రిభిరృణవా జాయతే బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో యజ్ఞేన దేవేభ్యః
ప్రజయా పితృభ్య ఏష వా అనృణో యః పుత్రీ యజ్వా బ్రహ్మచారివాసీతి శ్రుతివాక్యం॥ ౨౭॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ షష్ఠస్య ద్వితీయః పాదః॥ ....

సిద్ధాంతమాహ। కర్మేతి। కర్మకరః। అథవా ఆర్త్విజ్యవిశిష్టవలవత్వాత్। పరిక్రీతత్వాత్। ప్రవదానే సప్తమీ॥ ఫలం కస్యేత్యాకాంక్షాయామాహ। తస్మిన్నితి। తస్మిన్ ప్రవృత్తే ఫలశ్రవణాత్॥ యజుః సత్రాయ యత్రర్త్విజాం ప్రమాణమేతావతా ఫలమితి శ్రుతిః॥ ౧౯॥ యజమానప్రతినిధౌ యజమానకార్యే వ త్స్యామీతి। సిద్ధాంతమాహ। స తద్ధర్మేతి। ప్రతినిధిః తద్ధర్మా। యజమానధర్మవాన్। తస్య విజ్ఞాతకార్యకారిత్వాత్ తద్ధర్మసంబంధాత్। తత్ర ధర్మార్థగుణనియుక్తేత్వాత్॥ ౨౦॥ ప్రవృత్తే సామాన్యాభావే సదృశమేవ ప్రతినిధేయం। ఉత తద్భిన్నమితి సందేహే సిద్ధాంతమాహ। సామాన్యమితి। సామాన్యం ప్రవృత్తే సదృశం గ్రాహ్యం। హాయ ప్రాప్తే। యాగే ప్రవృత్తస్య తద్భక్షేషాం ప్రచికీర్షాయాం భక్ష్యే ఇచ్ఛా తదలాభే తత్సదృశమేవేష్టమితి భావః॥ ౨౧॥ అదృష్టార్థానాం ఉపశాంతయే పరిభాదికః పాలాశేష్టేతి వికల్పేన విహితః। ఏవం సతి యస్మిన్ ప్రయోగే బాధి రోగవాహితః ప్రథమం సనష్టః అన్యః బాధి రోగ న లభ్యతే తత్ర బాధిర సదృశో గ్రాహ్యః ఉత పలాశ ఇతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। నిర్దేశాదితి। వికల్పవికల్పవిషయమేయత్ప్రవృత్తం యత్ప్రథమం గృహీతం। తత్సదృశం గ్రాహ్యమితి పూరణీయం। నిర్దేశాత్। ప్రథమప్రవృత్త ద్రవ్యస్యైవ అంగత్వేన నిర్దేశాత్॥ యదా పలాశస్యైకారః తదా ఖదిరశాస్త్రం అప్రామాణ్యగ్రహాదితి భావః॥ ౨౨॥ సదృశస్యాంగత్వాత్ ముఖ్యముపాదానమిత్యాశంక్య ... మితి। అవిహితమిత్యర్థః॥ ౨౩॥ విహితత్వం వైకల్పికే పితులమితి సమాధత్తే। నేతి। అనంగత్వాత్। అవిహితస్య తులత్వాత్। ఇతరశాస్త్ర ప్రామాణ్యగ్రహాదితి భావః॥ ౨౪॥ ప్రతినిధానం స్యాత్। కర్తవ్యమిత్యాహ। సంస్కారాదితి। ఖదిరో। ఖదిరప్రతినిధౌ త్రయోదశే సంస్కారాభావేన ముత్తే పూతీకవిధిరూపనియమః ప్రతినిధేరితి సంశయే। సిద్ధాంతమాహ। వచనాదితి। తత్ర సోమాభావే తత్ర ముహూర్తైవ తత్ర సదృశ్యేనే తరస్య కర్మకరే పూర్వశ్రుతత్వాత్॥ ౨౫॥ తస్మిన్ ఫలదర్శనాత్॥ ౨౬॥ తద్ధర్మస్యాప్త ధర్మసంయోగాత్॥ ౨౭॥ సామాన్యం తచ్చికీర్షా హి॥ ౨౮॥ నిర్దేశాత్తు వికల్పే యత్ప్రవృత్తం॥ ౨౯॥ అశబ్దమితి చేత్॥ ౩౦॥ నానంగత్వాత్॥ ౩౧॥ సంస్కారాత్తు ఖదిరే కర్తవ్యః॥ ౩౨॥ వచనాచ్చాన్యస్యానుపపత్తిభావే తత్ర ముహూర్తైవ ప్రతినిధిరభావాదితరస్య॥ ౩౩॥ న ప్రతినిధౌ సమత్వాత్॥ ౩౪॥ స్యాచ్ఛ్రుతిలక్షణే నియతత్వాత్॥ ౩౫॥ నతదీప్సాహి॥ ౩౬॥ ముఖ్యాధిగమే ముఖ్యమాగమో హి తదభావాత్॥
పూతీకానాం ఇతి సర్వప్రాప్తౌ వచనాత్॥ సోమాభావే ఇతి వచనాత్॥ అన్యాయ్యం సదృశత్వం। అసదృశం పూతీకారూపం ద్రవ్యం ప్రతినిధిః స్యాత్। అభావే ఇతి దృశ్యవచనాభావే। ఇతరస్య సదృశస్య ప్రాప్తిః॥ ౩౭॥ నివారణాశ్రవణాత్ అసదృశః ప్రతినిధిరుత ప్రవాహసదృశ ఇతి సంశయే నివారణసదృశ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। నేతి। ప్రతినిధిర్నాశేన తత్సదృశం। సమత్వాత్॥ ఆగంతుకత్వే తుల్యత్వాత్ తదేవ ముఖ్యసదృశం ఏవ గ్రాహ్యమితి భావః॥ ౩౮॥ నివారణాశేత తత్సదృశగ్రహణం మా భూత్। పూతీకనాశే తత్సదృశమేవ గ్రాహ్యమితి పూర్వపక్షే మాహ। స్యాదితి। శ్రుతిలక్షణే వాక్యేన నియమితప్రతినిధినాశే సతి తత్సదృశగ్రహణం స్యాత్॥ తస్మిన్ ప్రయోగే సతి పూతీకస్య నియతత్వాత్॥ ౩౯॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। న పూతీకసదృశోపాదానం। హి యతః। యాగే ప్రవృత్తస్య సా తదీప్సా సోమభావప్రథమం న పూతీకస్య। అతః ఆగంతుకసదృశోపాదానే భావి విషయో భవతు పరార్థత్వాత్॥ ౩౬॥ ముఖ్యస్యాలాభే న నివారణేన సంపాదనీయాగార్థం ప్రవృత్తః న నివారణీయ కృతం తైర్వాచ్యః। పాలాశాది తాదృశప్రయోగేల బ్ధేపి ప్రవాహేణ గ్రాహ్య ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ముఖ్యాధిగమేతి। ముఖ్యాధిగమే ప్రవాహలాభే బీజస్థలే ముఖ్యం ప్రాయః గ్రాహ్యః। హి యతః తదభావాత్ ముఖ్యాభావాత్। అగమః నివారణాగమః సర్వథా ముఖ్యాలాభ ఏవ ప్రతినిధిరితి భావః॥ ౩౭॥ యత్ర నివారణోపాదానే ప్రధానయాగః సంపన్నః శేష భూతే ప్రవాహలాభే పునరనుష్ఠేయం సాధుస్యాదితి పూర్వపక్షే మాహ। ప్రవృత్తే ఇతి। ప్రవృత్తే ప్రధానయాగే సంయుక్త ప్రాగ్రహణమితి పూరణీయం॥ ౩౮॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। న ప్రవాహగ్రహణం। అనర్థకత్వాత్॥ వైయర్థ్యాత్॥ యాగార్థం ద్రవ్యసంపాదనం భాగస్య జాతత్వాత్ వృథా సంపాదనం నాంగానుసారేణ ప్రధానావృత్తిర్యుక్తేతి భావః॥ ౩౯॥ . . . .

సిద్ధాంతమాహ। అపివేతి। ఏకకర్మణ్యం స్యాత్। ప్రయోగభేదేపి దర్శపూర్ణమాసాదిపదవాచ్యత్వేనైకం స్యాత్॥ అపవేతిరేకాత్। వ్యతిరేకసాధకాభావాత్। తత్ర హేతు
మనుష్యమప్యాహ। రూపశబ్దావిభాగాత్। తద్వాచకపదస్య దర్శపూర్ణమాసరూపస్య అభేదాత్। వాచకస్య దర్శపూర్ణమాసపదరూపధర్మస్యాభి
న్నత్వాత్। యథాగ్నిహోత్రే కేవలగుణోత్పత్తేః కేవలగుణాత్ప్రవృత్తినేప్యపవృక్తిరపూర్వాణ తథా। దృష్టాంతాంతరమాహ। తద్వత్। ప్రవల్గుణకర్మణాం భేదేపి
సత్త్వేన నభేదః। సదితి నామధేయం చ నస్యభేదకం తథా॥ ౯౧॥ ప్రవృత్త్యభావే శేషారాంగ్రవృత్తేనైవ తి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। శ్రుతితి। శ్రుతిప్రమాణత్వాత్। ప్రవా
ధినిర్ణజతేతి శ్రుతయా శ్రుత్యంగస్య ప్రతిపాదనాత్। శిష్టాభావవిహిత ప్రవృత్త్యభావే అనవస్థానవారాదేః అనాగమః। అప్రాప్తిః। అశక్యత్వాత్। అనంగత్వాత్॥
ఌ ౯౩॥ శ్వచిదితి। క్వచిత్ ఉత్పత్తిష్వపలేసోమాభావే పూతికానభిషవణాదిత్యుత్పత్తిప్రతినిధి విధానాత్। అత్ర తద్ధానవార ప్రాపకవచనాభావాదితి భావః। ౯౪॥ సిద్ధాంతమా
హ। ఆగమ ఇతి। ఆగమః। నవార ప్రాప్తిః। చోదనార్థావిశేషాత్। చోదనార్థస్య యాగస్యాభిన్నత్వస్య పూర్వమేవ వ్యవస్థాపితత్వాత్। నవారైరపి యాగనిష్ప
త్తిసంభవాదితి భావః॥ ౯౫॥ నను కథం పూతికావిధానం నవారవత్ప్రాప్తత్వాదత ఆహ। నియమార్థ ఇతి। విధిః పూతికావిధిః నియమార్థః ప్రతినిధి
త్వేనానస్యాపి ప్రాప్తే పూతికా ఏవ గ్రాహ్య ఇతి। ౯౬॥ ననునియమార్థం వితికథమవగతమత ఆహ। తదితి। నియమస్యాత్ర సార్థత్వాత్। తచ్ఛేషార్థో యాగ చి
కీర్షారనిత్యా। అకరణే ప్రత్యవాయశ్రవణాన్నిత్యా। అతః తత్పూతికాప్రాప్తంనిత్యం అవశ్యం శాస్త్రం వినాప్యప్రాప్తిః। ప్రాప్తౌ బహులాభేపి నియోగస్యావశ్య
అపివావ్యతిరేకాద్రూపశబ్దావిభాగాచ్చ గోత్వవదైకకర్మ్యం స్యాన్నామధేయం చ సత్త్వవత్॥ ౯౧॥ శ్రుతిప్రమాణత్వాచ్ఛిష్టాభావే నాగమోన్యస్య
శిష్టత్వాత్। ౯౩॥ క్వచిద్విధానాచ్చ॥ ౯౪॥ ఆగమో వా చోదనార్థావిశేషాత్। ౯౫॥ నియమార్థః క్వచిద్విధిః। ౯౬॥ తన్నిత్యం తచ్చికీర్షా హి। ౯౭॥ న దేవతా
గ్నిశబ్దక్రియమన్యార్థసంయోగాత్। ౯౮॥ దేవతాయాం చ తదర్థత్వాత్॥ ౯౯॥ ప్రతిషిద్ధం చావిశేషేణ హి తచ్ఛ్రుతిః। ౧౦౦॥ తథా స్వామినః ఫలసమ
వాయాత్ఫలస్య కర్మయోగిత్వాత్॥ ౧౦౧॥ బహూనాం చ ప్రవృత్తావన్యమాగమయేదవైగుణ్యాత్॥ ౧౦౨॥ స స్వామీ స్యాత్సంయోగాత్॥ ౧౦౩॥ =
కత్వాదితి భావః॥ ౯౭॥ దేవతాదిప్రతినిధిరస్తి నేతి సంశయే పూర్వవదస్తీతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। నదేవతేతి। దేవతా ఇంద్రాదిః। అగ్నిరాహవనీ
యాదిః। శబ్దో మంత్రః కలాపః। క్రియా ప్రయాజాదిః। నప్రతినిధిమర్హతి। అన్యార్థేన అత్రార్థశబ్దో న్యాయపరః। తథా చ ప్రతినిధిసాధకయోగ్య
న్యాయః। తస్మాదన్యేన న్యాయేన యుక్తత్వాద్దేవతాదిః। అయం భావః। ద్రవ్యస్య పురోడాశకార్యసాధకత్వవన్నీవారస్యాపి తత్సాధకత్వం ప్రత్యక్షగ
మ్యం। దేవతాదేరదృష్టసాధకత్వం। విహితదేవతాప్రయోజ్యం యదదృష్టం తదన్యేన భవతీతి శాస్త్రమంతరా జ్ఞాతుమశక్యమితి। ౯౮॥ అతో పి దేవతా
యాః ప్రతినిధిర్నేత్యాహ। దేవతాయామితి। దేవతాయాం అగ్న్యాదిదేవతాయాం తదర్థత్వాభావాం విరుద్ధశక్యత్వాత్। దర్శపానేషః ఉద్దేశ్యాగ్న్యాదిదేవ
తాద్విరోధాదేవ శక్యోనభవతీతి భావః। ౯౯॥ నిషిద్ధం మాషాదికమపి న ప్రతినిధిత్వేన గ్రాహ్యమిత్యాహ। సిద్ధాంతసూత్రం ప్రతిషిద్ధమితి। మాషాదిప్ర
తిషిద్ధం। యతః తచ్ఛ్రుతిః నిషేధశ్రుతిః। అవిశేషేణ సామాన్యరూపేణ। అయజ్ఞియా వై మాషా ఇతి యజ్ఞత్వావచ్ఛిన్నే నిషేధాదితి భావః। ౧౦౦॥ స్వామి
నో ప్రతినిధిర్నాస్తీత్యాహ। తథేతి। స్వామినస్తథా న ప్రతిషేధః। ఫలస్య కర్మయోగిత్వాత్। ప్రయోక్తృగామిత్వాత్॥ ఫలసమవాయాత్। ప్రతినిధా
వపి తత్ఫలం పత్నీ బహూనాం। ౧౦౧॥ బహూనాం యజమానానాం మధ్యే ఏకమరణే అన్యోయోజ్య ఇతి సిద్ధాంతమాహ। బహూనామితి। అవైగుణ్యా
య సప్తదశత్వసంఖ్యాలోప భియా। నూతనోపి స్వామీ। ౧౦౨॥ వృతప్రతినిధిః స్వామీనైవేతి చింతాయాం పూర్వపక్షసూత్రం। స ఇతి। సః ప్రతినిధిః స్వామీ। త
త్సంయోగాత్। స్వామిసంకల్పసంబంధాత్। ౧౦౩॥ . . .

61

స్సనుష్ఠ్య సమాధత్తే నేతి చోదనావిరోధాత్। అయంభావః। అశ్వమేధే బహులం మాంసం సర్వభక్షణే బలిష్ఠం మరణే యజ్ఞస్య సమాప్తేరశ్వమేధేన యజే
తేతి శ్రుతిబాధః స్యాదితి॥౯॥ భిన్నే జుహోతీతి శ్రుతం। ఇదం కపాలస్యైకదేశభేదే౽పి। ఉత కేవలం సర్వభేదే ఇతి సంశయే సిద్ధాన్తమాహ। అర్థేతి। సముదాయార్థే ప్ర
కదేశభేదే౽పి। అపినా సంపూర్ణభేదః। ప్రాయశ్చిత్తహోమః అర్థస్య భేదనరూపనిమిత్తస్య సంపన్నత్వాత్॥౧౦॥ భిన్నే హోమో న సర్వభేదే హోమస్య భిన్నవస్తు
సంస్కారరూపత్వాత్ పురోడాశస్య భిన్నస్యాగ్రే కార్యాక్షమత్వాదిత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ। నత్వితి। అశేషభిన్నేన తు హోమః। హాయతః తదర్థం భిన్నస్యాం
గం హోమః। అశేషభిన్నస్య వైగుణ్యాత్। కార్యాక్షమత్వాత్॥౧౧॥ న భిన్నసంస్కారః కింతు భేదనే నిమిత్తే హోమ ఇత్యాహ। స్యాదితి। ఏకదేశే౽పి హోమః స్యాత్। భేదన గా
రూపప్రాప్తనిమిత్తత్వాత్। అతద్ధర్మణః భిన్నకపాలాదిసంస్కారే। హోమస్య నిత్యసంయోగాత్। తస్య భేదనస్య గుణార్థత్వేన గుణకార్యత్వేన నిర్దేశ
ఇతి శేషః। భేదనస్య అనిత్యత్వాత్। కాదాచిత్కత్వాత్। న హి నిత్యం అనిత్యస్యోపకారం కర్తుం శక్నోతీతి భావః॥౧౨॥ కించ అసతి విశేషప్రమాణే అంగానాం
ప్రధానసంబంధ ఏవ న్యాయ్యః కర్మాంగేషు సంబంధ ఇత్యాహ। గుణానామితి। గుణానామంగానాం పరార్థత్వాత్ ప్రధానార్థత్వాత్। వచనాత్ విశేష
వచనాత్। ఉపాంశ్వయాజః। అన్యత్ర వినియోగః। అయంభావః। భిన్నే జుహోతీతి వాక్యే విశేషాశ్రవణాత్ ప్రధానహోమాధికరణవిధిర్వాచ్యః। వచనసంభ
వతి। ఉపాంశ్వనుయాజావరుద్ధత్వాదితి॥౧౩॥ ఉభయోస్తుల్యబలత్వేన వికల్పః స్యాదిత్యాహ। వచనాదితి। నిమిత్తేనోపపత్త్యా దుష్టాపి కేవలసంయుక్త

ప్రధానే శ్రుతిలక్షణం॥౭॥ అశ్వవదితి చేత్॥౮॥ న చోదనావిరోధాత్॥౯॥ అర్థసమవాయాత్ప్రాయశ్చిత్తమేకదేశే౽పి॥౧౦॥ న త్వశేషే వైగుణ్యా
త్తదర్థం హి॥౧౧॥ స్యాద్వా ప్రాప్తనిమిత్తత్వాదతద్ధర్మో నిత్యసంయోగాన్న హి తస్య గుణార్థేనానిత్యత్వాత్॥౧౨॥ గుణానాం చ పరార్థత్వా
ద్వచనాద్వ్యపాశ్రయః స్యాత్॥౧౩॥ వచనాద్వైకల్పిక ఇతి చేన్న నిమిత్తార్థేన సంభవాత్॥౧౪॥ భేదార్థమితి చేత్॥౧౫॥ నాశేషభూతత్వాత్॥౧౬॥ అనర్థకం
చ సర్వనాశే స్యాత్॥౧౭॥ క్షామే తు సర్వదాహే స్యాదేకదేశస్యావర్జనీయత్వాత్॥౧౮॥ దర్శనాదేకదేశే స్యాత్॥౧౯॥ - - - -

ఇత్యాహ నేతి॥౧౪॥ భిన్నస్య పునః సంధానార్థతాం మంత్రలింగేన ప్రతీయతే। సంబాధ్యేత। ఇత్యాహ। భేదేతి। గాయత్ర్యా త్వా శతాక్షరయా సందధామీ
తి సంధానలింగం బోధ్యం॥౧౫॥ హోమేన కపాలసంబంధాసంభవాదదృష్టార్థమిత్యాహ। నేతి। అశేషభూతత్వాత్। పునరుత్పత్త్యజనకత్వాత్॥౧౬॥
కించ యది కించిదేకదేశనాశే ఉక్తమంత్రలింగవిరోధాత్ దృష్టద్వారా కపాలసంస్కృతత్వే ఉపధానే యోజయేదితి కల్ప్యతే। తదా కృత్స్నవచనమనర్థ
మిత్యాహ। అనర్థకమితి। సర్వనాశే సర్వనాశపరత్వే। అయంభావః। భిన్నం కపాలమప్సు ప్రహరతీతి శ్రుతం। అసతి తద్వాక్యే సర్వనాశపరత్వం వాచ్యం। న
హ్యసతి। ఏకదేశనాశే తదుపధానస్య పూర్వాజనకత్వేన శక్తిదార్ఢ్యత్వాత్ కుర్యాదితి। జుహోతేః ప్రయోగవిధిః సఫలః। సర్వనాశే తదసంభవేన ప్రక్షేపవిధానం వ్యర్థమితి॥౧౭॥
పురోడాశదాహే ప్రాయశ్చిత్తం శ్రుతం। తదేకదేశదాహే౽థవా సంపూర్ణదాహే ఇతి సంశయే పూర్వాధికరణవదేకదేశదాహే౽పి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమా
హ। క్షామమితి। క్షామే దాహే ప్రాయశ్చిత్తం తత్ సర్వదాహే స్యాత్। ఏకదేశ ఏకదేశదాహే న స్యాత్ అవర్జనీయత్వాత్। నిత్యత్వాత్। నిత్యస్యైవ నిమిత్తత్వాసంభ
వాదితి భావః॥౧౮॥ యస్య పురోడాశౌ క్షాయతః తం యజ్ఞం వరుణో గృహ్ణాతి యదా తద్ధవిః సంతిష్ఠేత అథ తదేవ హవిర్నిర్వపేద్యజ్ఞో హి యజ్ఞస్య ప్రాయ
శ్చిత్తిరితి। క్షాయతః దగ్ధస్య। అస్మిన్నాక్యే తద్ధవిః సంతిష్ఠేతేతి హవిషో యాగం సమాప్య తదర్థకత్వ సర్వదాహే భస్మీభూతస్య యోగానర్హత్వాద్దాహ
కత్వం విరుధ్యేత। తాత ఏకదేశదాహ ఏవాత్రాభిమత ఇతి శంకతే। దర్శనాదితి। దర్శనాత్ ద్రవ్యాగసమాప్తిశ్రవణాత్। ఏకదేశే ఏకదేశదాహే స్యాత్॥౧౯॥ - - -

యూపప్రకృతిభూతః ఖాదిరః ఖదిరః పశునియోజనమాత్రసమర్థః। అష్టాశ్రీకరణాదిసంస్కారాణాం సమర్థః। తష్టుం శక్యః ఖదిరస్య స్థూలత్వే యససమర్థః। తత్ర కిం గ్రాహ్యమి
తి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। ద్రవ్యేతి। ద్రవ్యస్య ఖదిరస్య సంస్కారస్య అష్టాశ్రీకరణాదేః పరస్పరం విరోధే ఉభయోరేకత్రాసంభవే। ద్రవ్యం గ్రాహ్యం। సంస్కారబాధః
సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్॥ ద్రవ్యార్థత్వాత్॥ అంగప్రధానవిరోధే అంగస్య లోప ఇతి భావః। ౩౯॥ యత్ర ఖదిరద్రవ్యం పశునియోజనే స్వగసమర్థం అతిసూక్ష్మం। వద
రస్తు సమర్థః। తత్ర కిం గ్రాహ్యమితి విచారే సిద్ధాంతమాహ ఆర్థేతి। అర్థస్య పశునియోజనకార్యస్య ద్రవ్యస్య ఖదిరస్య విరోధే ద్రవ్యం త్యక్త్వా అర్థః సంపాదనీయః
ద్రవ్యాభావే ముఖ్యద్రవ్యాభావే గౌణేనాపి కార్యోత్పత్తిః। ద్రవ్యస్య పశునియోజనాంగత్వాత్। ప్రధానానుసారేణాంగలోపో యుక్త ఇతి భావః। ౪౦॥ య
త్ర ప్రహారయోర్ధ్రువావదానమాత్రపర్యాప్తిః। శేషారాస్తు సర్వకార్యపర్యాప్తాః। తత్ర కిం గ్రాహ్యమితి విచారే పూర్వపక్షమాహ। విధిరితి। విధిః విహితద్రవ్యం ధ్రువా
దిరేకదేశం ధ్రువావదానమాత్రసమర్థం తత్ప్రతినిధిః స్యాత్। భూయసామంగానామనుగ్రహో యుక్త ఇతి భావః। ౪౧॥ సిద్ధాంతమాహ అపి వేతి। ఏకదేశేన అల్పేనాపి ప్రధా
నద్రవ్యేణ నిర్వర్తేత ప్రధానం కర్తవ్యం। అత్ర హేతుః శ్రుతం। అర్థస్య ప్రధానస్యానుష్ఠాతుం శక్యత్వాత్। ఇతరత్ స్విష్టకృదాది తదర్థత్వాత్ హవిఃసంస్కారార్థత్వాద్
గుణమాత్రం హవిషః అంగం। అతః అర్థానాం స్విష్టకృదాదిశేషప్రతిపత్తికార్యాణాం వేషాం అర్థానాం కార్యాణాం అవిభక్తత్వాదభేదాత్ సర్వాణ్యపి శేషకర్మాణి
శేషవిరంగభూతానీతి భావః। ప్రధానం ఛిరవజేతేతి శ్రుత్యా ప్రధానం యాగాంగశేషకార్యాణి హవిరంగమితి దుర్బలమితి భావః। ౪౨॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ షష్ఠస్య తృతీ-
ద్రవ్యసంస్కారవిరోధే ద్రవ్యం తదర్థత్వాత్। ౩౯॥ అర్థద్రవ్యవిరోధేఽర్థో ద్రవ్యాభావే తదుత్పత్తేర్ద్రవ్యాణామర్థశేషత్వాత్॥ ౪౦॥ విధిరప్యేకదేశే స్యాత్॥
౪౧॥ అపి వార్థస్య శక్యత్వాదేకదేశేన నిర్వర్తేతార్థానామవిభక్తత్వాద్గుణమాత్రమితరత్తదర్థత్వాత్॥ ౪౨॥ ఇతి జైమినిసూత్రేషు షష్ఠస్య తృతీయః పాదః॥
శ్రీగణేశాయ నమః॥ పురోడాశాత్ స్విష్టకృదవదానానంతరం అవత్తస్య నాశే పునః పురోడాశాదవదానమంత ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। శేషాదితి। ధ్రువావదాననాశే శేషాత్ పురోడాశా
ద్గ్రాహ్యం। తదర్థత్వాత్ అగ్న్యర్థత్వాత్। అగ్నయే జుష్టం నిర్వపామీతి నిర్వాపే పూర్వనిశ్చితపురోడాశస్యాగ్న్యర్థత్వాదితి భావః। ౧॥ సిద్ధాంతమాహ। నిర్దేశాదితి। నిర్దేశా
త్ ధ్రువావదానాదవదత్తేతి విధానాత్। తస్మాత్ అన్యస్మాత్ పురోడాశం నిర్వపేత్ తేన యాగః సమర్థః పూర్వావయవపరిగ్రహే వా అగ్న్యర్థత్వాదితి భావః। ౨॥ స్విష్టకృదాద్యర్థం
అవత్తనాశే పునః ధ్రువావముత్పాదయేన్నవేతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। శేషభాజాం శేషప్రతిపత్తిర్ధర్మమవత్తానాం నాశే స్విష్టకృదాదిలోపః। విశిష్టకారణత్వాత్। ప్ర
ధాననిర్వృత్త్యనంతరం శిష్టస్య ప్రతిపత్తికారణత్వాత్। అయం భావః। శేషహవిః సంస్కారార్థాః స్విష్టకృదాదయః హవిరంగభూతాః అంగానుసారేణ ప్రధానావ
జం శేషాద్ధ్రువావదాననాశే స్యాత్తదర్థత్వాత్॥ ౧॥ నిర్దేశాద్వాన్యదాగమయేత్॥ ౨॥ అపి వా శేషభాజాం స్యాద్విశిష్టకారణాత్॥ ౩॥ - - -
నిర్దేశాత్తు పక్షే స్యాత్॥ ౪॥ సర్వైర్వా సమవాయాత్స్యాత్॥ ౫॥ నిర్దేశస్య గుణార్థత్వం॥ ౬॥ - - - - - - - - -
తిర్నయుక్తేతి భావః॥ ౩॥ శంయువాకాది భక్షః ఇడాభక్షః ఋత్విగ్భ్యః అన్యైః కార్య ఇతి అత్ర కిం వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। నిర్దేశాదితి। శేషభక్షః శంయు
వాకాది భక్షః అన్యైః ఋత్విగ్భ్యః అన్యైః కార్యః నిర్దేశాత్। యజమానపంచమా ఇడాం ప్రాశ్నంతీతి నిర్దేశాత్ ప్రధానవత్॥ యథా మధ్యాదవద్యతీతి నిర్దే
శేనాన్యః పురోడాశః ప్రధానార్థః తథాత్రాన్యే భక్షయితారః॥ ౪॥ సిద్ధాంతమాహ। సర్వైరితి। సర్వైః ఇడాదిసర్వభక్షైః ఋత్విగ్భిరేవ యజమానపంచమా ఇతి పూరణీయః।
సమవాయాత్। కర్మకర్తృత్వేన సంబంధాత్॥ ౫॥ నను యజమానపంచమా ఇతి వాక్యం వ్యర్థమత ఆహ। నిర్దేశస్య యజమానపంచమా ఇతి వచనస్య గు
ణార్థత్వం భక్షకర్తృకరణత్వాభావనాప్రాప్తయజమానవిధ్యర్థత్వం॥ ౬॥ నను ప్రధానద్రవ్యస్వామ్యో విరుధ్యేత తత్రాహ। ప్రధానే శ్రుతిలక్షణం వాక్యప్రమాణ్యం
అయం భావః। తత్ర విధ్యంతరాభావాన్నస్తి పరిసంఖ్యా। తత్ర న తద్ధితి॥ ౭॥ అప్యమేధంబిధా ఋత్విజానాం సర్వభక్షణం తథాత్రాపి కిం న స్యాదితి శంకాం పతి। అశ్వైతిదు॥

౦ంగదర్శనం తు। నిష్ప్రయోజనమితి। నిష్ప్రయోజనం యద్వాదాత్ సర్వాభ్యో దేవతాభ్యః సర్వేభ్యః పృష్ఠేభ్యః ఆత్మానం నిష్క్రీణీత ఇతి అర్థవాదః। దేవతోద్దేశేన సంకల్పకరణే బుభుక్షితస్యానేన వి-
శ్వజితా పరిక్రీణీత ఇతి సంగతి ఇతి భావః।౩౮। దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రుతం। బర్హిషా పూర్ణమాసే వ్రతముపైతి వత్సైరమావాస్యాయామితి। అత్ర వత్సాదివిశిష్టవ్రత-
విధిరుత కాలవిధిరితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। వ్రతేతి। వ్రతచోదనానాం వత్సవిశిష్టవ్రతవిధిః। వత్ససంయోగాత్ వత్సవ్రతయోః శ్రూయమాణత్వాత్।౩౯। సిద్ధాంతమా-
హ। కాల ఇతి। కాలః వత్సాపాకరణకాలో విధీయతే। యద్వా ప్రాప్తస్య సకారణ ఇవ వ్రతస్య అప్రాప్తస్య సంయోగాత్ శ్రవణాత్। అమావాస్యాయాం సంబన్ధస్యాపి క్లృప్తం వ్రతయో-
రేతవ వచనేన ప్రాప్తత్వాదప్రాప్తకాలమాత్రవిధిరితి భావః।౪౦। ఇతోఽపి కాలవిధిరిత్యాహ। అర్థేతి। అత్ర వత్సైర్వ్రతయితవ్యః। కిం వత్సేన వాసస్తేనైవ వ్రతయితవ్యం కిం
వత్సం సమీపే సత్యపి వ్రతముపేయాదితి। ఏతాదృశానాం వత్సవిశేషనియామకస్యాభావాత్ కాలలక్షకత్వమిత్యర్థః।౪౧। వత్సస్య విద్యమానత్వే కాలార్థః సంభవతి। కాలపరత్వే
లక్షణా స్యాదిత్యత ఆహ। వత్స ఇతి। శ్రుతిసంయోగాత్। శక్త్యర్థసంభవాత్।౪౨। లక్షణైవ న్యాయ్యేత్యాహ। కాల ఇతి। అచోదనాత్। ప్రకృతివాక్యస్య అనువాదకత్వాత్।౪౩।
అయం భావః। పురా వత్సానామపాకర్తోర్దంపతీ అశ్నీయాతామితి వచనేన కాలస్యాపి ప్రాప్తత్వాదనువాదరూపత్వం లక్షణా న దోషాయేతి।౪౪। ఇతోఽపి నేత్యాహ।
అనర్థక ఇతి। కర్మసంయోగే కర్మాంగత్వే సిద్ధేఽపి అనర్థకః। అంగత్వం క్రియాపి రేత్యాసంపాదయితుమశక్యః।౪౫। నను వత్సవిశేషసంకీర్తనాత్ మాంసేన వ్రతసంపాద-
నే అంగత్వం నివార్యతే తత్రాహ। త్రయాణామవచనాదితి। స్వశబ్దస్య వత్సశబ్దస్య అవచనాత్ మాంసే శక్త్యభావాల్లక్షణాపరిహారేతి భావః।౪౬। అయం కాలవిధిః।

నిష్ప్రయోజనవాదాచ్చ।౩౮। వత్ససంయోగే వ్రతచోదనా స్యాత్।౩౯। కాలో వా ప్రోచ్యేత తత్సంయోగాదర్థేనాక్తస్య(?)।౪౦। అర్థాపరిమాణాచ్చ।౪౧। వత్సస్తు శ్రు-
తిసంయోగాత్తదంగం స్యాత్।౪౨। కాలస్తు స్యాదచోదనాత్।౪౩। అనర్థకశ్చ కర్మసంయోగే।౪౪। అవచనాచ్చ స్వశబ్దస్య।౪౫। కాలశ్రుతౌ కాల ఇతి చేత్
ల్లింగసంయోగాత్।౪౬। కాలార్థత్వాదుభయోః ప్రతీయేత।౪౭। ప్రస్తరే శాఖాశ్రయణవత్।౪౮। కాలవిధిర్వోభయోర్విద్యమానత్వాత్।౪౯। అతత్సం-
స్కారార్థత్వాచ్చ।౫౦। తస్మాచ్చ విప్రయోగే స్యాత్।౫౧। ఉపవేషశ్చ పక్షే స్యాత్।౫౨। ఇతి షష్ఠస్య చతుర్థః పాదః॥ - - - - - - - - - - - - - - - - - -

అభ్యుదయే కాలాపరాధాదిజ్యాచోదనా స్యాద్యథా పంచశరావే।౧।

సంసన్నయతః తత్ సన్నయతోఽపీతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కాల ఇతి। సన్నయతు ప్రకృతౌ సాన్నాయ్యయుగ్మసంప్రయోగే కాలస్యాత్। సాన్నాయ్యయుగ్మయుక్తతాపాదాచ
కత్వస్య।౪౭। సిద్ధాంతమాహ। కాల ఇతి। కాలార్థత్వాత్ వ్రతస్య సాన్నాయ్యానంగత్వేన కేవలకాలమాత్రాపేక్షత్వాదుభయోః సన్నయతః అసన్నయతశ్చ స్యాత్।౪౭।
సహ శాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతీతి శ్రుతప్రస్తరప్రహరణాంగం శాఖా ఉత కాలవిధిరితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రస్తర ఇతి। ప్రస్తరే శాఖాం-
గం। యథా వేదం తృణం పయసా శ్రపయతి తత్ర ద్వయోః శ్రుత్యా శేషిశేషభావః తద్వదత్రాపి శ్రుతిద్వయం సత్త్వాత్।౪౮। సిద్ధాంతమాహ। కాలవిధిరితి। ఉ-
భయోః ప్రస్తరశాఖయోః విద్యమానత్వాత్। వచనాంతరేణ ప్రాప్తత్వాత్।౪౯। నను ప్రస్తరస్య శాఖాదపేక్షా పకారమాజనయతు అదృష్టద్వారోపకారో-
స్త్వత ఆహ। అతదితి। ప్రస్తరసంస్కారార్థాపి శాఖా న।౫౦। ఉపసంహరతి తస్మాదితి। విప్రయోగే శాఖాభావేఽపి ప్రస్తరప్రహరణం స్యాత్।౫౧। ఉపవేష విశేష-
మాహ। ఉపవేష ఇతి। పక్షే అమావాస్యాయాం సన్నయత ఏవ మూలత ఉపవేషం కరోతీతి శాఖాభావే లోపవేషత్వాత్।౫౨। ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ షష్ఠస్య
చతుర్థః పాదః॥ యస్య హవిర్నిరుప్తం పురస్తాచ్చంద్రమా అభ్యుదేతి త్రేధా తండులాన్విభజేద్యే మధ్యమాః స్యుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాక-
పాలం కుర్యాద్యే స్థవిష్ఠాస్తానింద్రాయ ప్రదాత్రే దధంశ్చరుం యేఽణిష్ఠాస్తాన్విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతే చరుమితి। కిం కాలాపరాధే ప్రాయశ్చిత్తరూపం యా-
గాంతరం। కిం వా చంద్రోదయేన నిమిత్తేన దర్శకర్మణ్యేవ ప్రాకృతదేవతాపనయో విధీయత ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అభ్యుదయ ఇతి। అభ్యుదయే-
చంద్రోదయే కాలాపరాధాత్। దర్శస్యాంతత్వాచ్చతుర్దశ్యాం నిర్వాపే కాలాపరాధాత్। ఇజ్యాచోదనా స్యాత్। యాగవిధిః స్యాత్। హవిరాతంచ్యపంచశరా-
వవత్।౧। - - - - - - -

ఇమం దోషం పరిహరతి। ఆనేనేతి। ఆనేనాజ్యేన సమాపనం। నను ఆజ్యేన సమాపనే పునః కరణం కుతః తత్రాహ। శాస్త్రాదిత్యాది। పునరనావృత్తిరితి
శాస్త్రాత్ కారణప్రాప్తేః నిమిత్తప్రాప్తేః అసిద్ధిరితి శేషః। అన్యత్ర వై ఇష్యతే పిధానే హి నిమిత్తత్వం న గచ్ఛతి నిమిత్తే నైమిత్తికమితి భావః॥ ౨౦॥ తద్ధవిస్సంతిష్ఠతే
త్యాగేన వా కేవలం తస్యైవ దగ్ధహవిషః సాధనత్వశ్రవణాదన్యేన హవిషా కథం సమాప్తిరితి శంకతే తదితి। ఆనేనేనేత్యర్థః॥ ౨౧॥ హవిః శబ్దో యాగవాచీతి
సమాధత్తే స్యాదితి। ఇజ్యాగామియాగవాచీ హవిః శబ్దః తల్లింగసంయోగాత్। సంతిష్ఠతే లింగసంబంధాత్। ఆజ్యేనాన్యేన హవిషా స్యాత్॥ ౨౨॥ యద్యాజ్యే
భయం యజ్ఞే హవిరార్తిమార్ఛతి ఐంద్రః పంచశరావమోదనం నిర్వపేదితి। ఉభయం హవిః సాంనాయ్యం ప్రాతర్దోహః। అత్రోభయార్తిర్నిమిత్తముతాన్యతరా
ర్తిరితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। యథేతి। యథా శ్రూయతే తథా ఉభయార్తిర్నిమిత్తమిత్యర్థః॥ ౨౩॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। పాయతః ఆపపాతః నా
౬౩ శః కారణం నిమిత్తం కేవలత్వే సాదీనాం నాశస్య సార్వకాలికత్వేన నిత్యత్వాత్ కేవలనాశస్య నిమిత్తత్వాసంభవాత్ లక్షణత్వాత్ కేవలహవిషః ప్రతియో
గితాసంబంధేన విశేషత్వాత్ ఉభయార్త్యాపి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకకోటిప్రవేశే వాక్యభేదః స్యాదితి భావః॥ ౨౪॥ ఉభయోరపి ఏకగ్రావభిరభిషుత్యా హవన్...
యోర్హవిషోరిత్యపి ప్రత్యక్షః పరే త్యసదసి భక్షణీయం తేతి। అత్రాభిషవహోమౌ భక్షణే ప్రత్యేకం కారణముత మిలితావితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। హోమేతి।
హోమాభిషవణం తద్వ్యతిరేకే వా ఆర్తిరేవ తత్ప్రత్యేకం కారణమిత్యర్థః॥ ౨౫॥ సిద్ధాంతమాహ। ఉభాభ్యామితి। పాయతః తయోః హోమాభిషవయోః భక్షణ
స్యధర్మత్వప్రతిపాదకం ఇదం శాస్త్రం। ఇదం రోమనావృత్తిః స్యాత్। భక్షస్య అప్రయోగానావృత్తిః। తయోరంగత్వే భక్షణస్య ప్రతిప్రధానమితి న్యాయః ప్రవర్త
తేతి భావః॥ ౨౬॥ యాఙ్ఞో భావగ్రహఅనుగతా వభిని వ్రా చదభ్యదంతరాద్యా పునరాధేయమిత్యుభాగం హార్యపత్యాహవనరిరా। అత్రోభయం త్వం వివక్షితం
ఆనేన నైతచ్ఛాస్త్రం ద్విః కారణప్రాప్తిః॥ ౨౭॥ తద్ధవిః శబ్దాన్నేతి చేత్॥ ౨౮॥ స్యాదిజ్యాగామిహవిః శబ్దస్తల్లింగసంయోగాత్॥ ౨౯॥ యథా శ్రుతీతి
చేత్॥ ౩౦॥ నలక్షణత్వాదుపపాతో హి కారణం॥ ౩౧॥ హోమాభిషవభక్షణం చ తద్వత్॥ ౩౨॥ ఉభాభ్యాం వా న హి తయోర్ధర్మశాస్త్రం॥ ౩౩॥ పునరా
ధేయమోదనవత్॥ ౩౪॥ ద్రవ్యోత్పత్తేః వోభయోః స్యాత్॥ ౩౫॥ పంచశరావస్తు ద్రవ్యశ్రుతేః ప్రతినిధిః స్యాత్॥ ౩౬॥ చోదనా వా ద్రవ్యదేవతావి
ధిరవాచ్యే హి॥ ౩౭॥ స ప్రత్యామ్నాయ స్థానాత్॥ ౩౮॥ అంగవిధిర్వా నిమిత్తసంయోగాత్॥ ౩౯॥ విశ్వజిదప్రవృత్తే భావః కర్మణి స్యాత్॥ ౪౦॥ - - - - -
నవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పునరితి। పునరాధేయం పునరాధాననిమిత్తత్వం జిదనవత్। ఐంద్రపంచశరావాదననిమిత్తవత్। అన్యతరానుగమసమ
పి నిమిత్తమితి భావః॥ ౩౪॥ సిద్ధాంతమాహ। ద్రవ్యేతి। ఉభయోరననుగమే పునరాధానం స్యాత్। ద్రవ్యోత్పత్తేః అగ్నిరూపద్రవ్యోత్పత్తేః ఆధానకార్యత్వా
దితి పూరణీయం। పునరాధేయమిత్యనేన వసంతా బ్రాహ్మణోఽగ్నిమాదధీతేత్యనేన విహితాధానాదన్యదిదం। తతో మాసాగ్నిహోత్రవత్। ప్రాకృతాధానే అగ్ని
ద్వయోత్పాదకత్వమాధానస్యక్లృప్తం। ఏకాగ్నినాశే తదుత్పాదకత్వస్య క్లృప్తత్వాద తత్రాగ్నిద్వయనాశోఽనిమిత్తమితి వక్తవ్యమితి భావః॥ ౩౫॥ సిద్ధాంతమా
హ। చోదనేతి। పాయతః ద్రవ్యదేవతావిధిః అతః కర్మవిధిః ద్రవ్యదేవతాసంబంధస్య యాగమంతరాఽసంభవాదితి భావః। నను ప్రాకృతకర్మానువాదేన ద్రవ్య
విధిరితి చేన్న। ఐంద్రమిత్యనర్థకం స్యాత్। న చ రుద్రైంద్రం తత్త్వం చ శరావనిర్వాపే దకలరూపోక్తిదిత్యుద్దేశనిర్దేశార్థమంతదితి శకేవతైవకేయం। ప్రకృతే ఇంద్ర
మహేంద్రయోర్దేవతాత్వేనైంద్ర శబ్దస్య ఉభయరూపా వకాదిత్యాహ। అవాచ్యే। ఉభే తే। అవాచ్యే అతః దేవతాద్రవ్య విశిష్టం కర్మ విధీయతే॥ ౩౭॥ అంగయాగో
దర్శప్రతినిధిరూప ఉత తదంగమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। స ఇతి। స పంచశరావయాగః ప్రత్యామ్నాయః ప్రతినిధిః తత్స్థానాత్॥ ౩౮॥ సిద్ధాంతమాహ। ౯
అంగేతి। స్పష్టార్థః॥ ౩౯॥ రోతదావర్ణ్యతే। యస్య త్రయోగురతే సావిశ్వజితా యజేతేతి। అయం యాగః సత్త్రప్రవృత్తస్య సత్త్రమనుతిష్ఠతః ఉత సత్త్రా
న్నివృత్తస్యేతి సంశయే విశేషాశ్రవణాత్ప్రవృత్తస్యేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। విశ్వజిదితి। ఆరబ్ధప్రవృత్తే విశ్వజిత్ స్యాత్। భావః సత్త్రఫలం కర్మ। ఇవి శ్వజితి - ౦

కృతే చోద్యే నిరుప్తపదశబ్దాత్తండులానామపనయః ప్రాకృతదేవతాపనయః తండులానాం భేదే దితి తండులానామేవ ప్రాప్తస్య యత్రువపనాత్ । ఇత్యాశ్శ్రరథుసమతం ॥ ౧౯ ॥ సిద్ధాంతమా
హ । పుత్రధర్మేతి । పుత్రధర్మభాగ్భవః । హవిరశనభాగ్భవః । వైకృతే ఫల ఇత్యర్థః । నిర్వాపః కిం తు తః దేవతాపనయస్య తత్ప్రారితత్వాద్వైకృతదేవతాసంబంధలాభార్థత్వా
త్ । ప్రథమం సంబంధం కృత్వాపశబ్దేన భాగం కృత్వా దేవతాంతరసంబంధస్య శిరోవేష్టనపూర్వకేనాసికాస్పర్శతుల్యత్వాదితి భావః । తండులపదస్యావ
విలక్షణశక్యమితి ప్రాగుక్తత్వాత్ ॥ ౨౨ ॥ యదా ప్రాకృతదేవతాభిశ్శేషముష్టిద్వయం నిర్వాపే తతశ్చతుర్థాదయో శేషముష్టిద్వయనిర్వాపః కథం కార్య ఇతి
విచారే పూర్వపక్షమాహ । శేషరుప్త ఇతి । వినిరుప్తే ఆర్థనిరుప్తే తతశ్చతుర్థాదయో ఇతి శేషః । న తత్ర తదాగం దేవతాపనయనః । తద్ద్వారత్వాత్ । సా దేవతాగు
ణం యస్య నిర్వాపస్య తత్త్వాత్ । ముష్టీనాం నగుణః దేవతాయా నిర్వాపాంగత్వాత్ । ముష్టిచతుష్టయనిర్వాపస్యైకకర్మత్వాత్ । తావత్త్వప్రయోజకా దేవతేతి
భావః । తథోపనయ ఇతి భావః ॥ ౨౩ ॥ సిద్ధాంతమాహ । అప్రాకృతేతి । శేషనిర్వాపేన ప్రాకృతసంయోగః ప్రాకృతేసంయోగః । నఞ్సమాసః సమాసవద్భావత్వాత్
యథా హ్లాదాభావాభియోగాదిలక్షణః । శేషముష్టిద్వయే ప్రాకృతదేవతాసంయోగ నైతియావత్ । ఆగంతుకదేవతానాం తత్ర స్థానీయత్వాత్ ॥ ప్రాకృతదేవ
తాస్థానీయత్వాత్ ॥ ౨౪ ॥ నను శేషనిర్వాపస్యాపి వైకృతదేవతాసంబంధిత్వాత్తత్రాహ । అభావేతి । ఇతరస్య వైకృతదేవతాసంబంధస్య ముష్టిద్వయే అభావాత్ । శే
షనిర్వాపః తూష్ణీం స్యాత్ । ముష్టిచతుష్టయనిర్వాపస్యైకవిధినా చతురో ముష్టీన్నిర్వపేదిత్యనేన విహితత్వాన్నైకపదార్థత్వాత్ పదార్థైకదేశే గుణాంతర=

అనిరుప్తే భవేదితి ప్రాకృతే చోద్యే నిర్వపేదిత్యాశ్శ్రరథః । తండులభూతే ష్ష్వపనయాత్ ॥ ౧౯ ॥ వ్యర్థభాగ్భవః స్యాత్ వైకృతస్త్వారితత్వాద్దేవతాపనయస్య ॥
౨౦ ॥ వినిరుప్తే భవ[illegible]నామపనయస్తద్గుణత్వాత్ ॥ ౨౧ ॥ అప్రాకృతేన హి సంయోగః స్థానీయత్వాత్ ॥ ౨౨ ॥ అభావాచ్చేతరస్య స్యాత్ ॥ ౨౩ ॥ సాన్నాయ్య
సంయోగాత్సాన్నాయ్యే స్యాత్ ॥ ౨౪ ॥ ఔషధిసంయోగాదుభయోః ॥ ౨౫ ॥ వైగుణ్యాన్నేతి చేత్ ॥ ౨౬ ॥ నాతత్సంస్కారత్వాత్ ॥ ౨౭ ॥ సామ్యుత్థానే విశ్వజిత్ప్ర
తవిభాగసంయోగాత్ ॥ ౨౮ ॥ ప్రవృత్తే వా ప్రాపణాన్నిమిత్తస్య ॥ ౨౯ ॥ ఆదేశార్థేతరా శ్రుతిః ॥ ౩౦ ॥ దీక్షాపరిమాణే యథాకామ్యవిశేషాత్ ॥ ౩౧ ॥ ద్వాదశాహా

సంబంధో న సంభవతీతి తూష్ణీమేవ శేషనిర్వాప ఇతి భావః ॥ ౨౪ ॥ ఇంద్రాయవిష్ణవే కేవలం సన్నయత ఇత్యాసన్నయతోపేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ ।
సాన్నాయ్యేతి । సాన్నాయ్యసంయోగాద్దధిక్షీరవాచకశబ్దసంయోగాత్ ॥ ౨౫ ॥ సిద్ధాంతమాహ । ఔషధేతి । ఉభయోః దధిపయసోః ఔషధిసంయో
గాత్ । ఉభయోరపి స్యాత్ । సన్నయత్యోః సన్నయతశ్శబ్దః ॥ ౨౬ ॥ నను దధిధికరణత్వాభావే న చ యోః వైగుణ్యం స్యాదిత్యాహ । వైగుణ్యేతి ॥ ౨౭ ॥ పరిహారతి నేతి । అత
త్సంస్కారాత్ । దధిసంయోగే సాషధిసంస్కారావిధానాత్ ॥ న వైగుణ్యం । తండులవద్దధ్యోర్నాపి వైకృతదేవతాసంబంధార్థమనువాదాదితి భావః ॥ ౨౮ ॥ సత్రాయ
దీక్షితాః సోమ్యుత్తిష్ఠేరన్ । సోమం విభజ్య విశ్వజితా యజేతేతి । సోమ ఆపరిసమాప్తే । అయం విశ్వజిద్యాగః సోమస్య యోత్తరం విరామే చాస్మిన్ యాగే తత్ప్ర
వృత్తమాత్రే విరామే చాస్మిన్యాగేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । సామీతి । సామ్యాసమాప్యప్యుదనే విశ్వజిద్యాగః శ్రుతే సోమ ఏవ । విభాగసంయోగాత్ । వాక్యే
ఇతి శేషః ॥ ౨౯ ॥ సిద్ధాంతమాహ । ప్రవృత్త ఇతి । ప్రవృత్తే సంకల్పమాత్రే విశ్వజితో నిమిత్తస్య విశ్వజిద్యాగనిమిత్తస్య ప్రాపణాత్ ॥ ప్రాప్తత్వాత్ ॥ సంకల్పమాత్రత్వాద్యాగస్య
విశ్వజిన్నిమిత్తత్వాదితి భావః ॥ ౩౦ ॥ నను సోమం విభాగస్యాంగత్వశ్రవణాదత్ర తే విభాగాభావాద్వైగుణ్యం స్యాదత ఆహ । ఆదేశేతి । ఇతరా శ్రుతిః సోమం విభజ్యేతి శ్రుతిః ।
ఆదేశార్థా సర్వద్రవ్యవిభాగార్థా । సత్రయాగాదౌ సర్వేషాం యత్రువస్య సంస్పృష్టత్వే నష్టస్య పరత్ర సిద్ధ్యర్థం యాం శవిభాగస్య లోకప్రసిద్ధస్యానువాదకం న త్వంగత్వ
విధాయకమితి భావః ॥ ౩౧ ॥ ఏకాదశదీక్షా ద్వాదశదీక్షా ఇతి వాక్యద్వయం తయోః ఇచ్ఛయానుష్ఠానం వ్యవస్థితమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । దీక్షేతి । దీక్షాపరి
మాణే దీక్షాదివసపరిమాణే యథాకామి । కతురాత్రిభాగిన్యాః కామేతి సం ॥ ౩౨ ॥ ఏకాదశప్రభృతాద్ద్వాదశదీక్షాపక్షేషు ద్వాదశాహే దీక్షితే । ద్వాదశరాత్రే ఫల
మిత్యన్వేతి తత్ర ద్వాదశరాత్రపరత్వం తం యజ్ఞసాధనద్రవ్యభక్ష్యా విధానలింగాదితి ప్రయోగః । సిద్ధాంతమాహ । ద్వాదశేతి । ద్వాదశాహక్రతు ద్వాదశదీక్షః స్యాత్ । ఉక్తం

సిద్ధాంతమాహ। అపనయ ఇతి। అపనయః ద్రవ్యసంబంధప్రాకృతదేవతాంశరూపవిభాగః। విధీయతే। విధీయమానత్వాత్। ప్రాకృతదేవతాసంబంధస్య విధీయమాన
త్వాత్। పూర్వదేవతాసంబంధత్యాగే దేవతాంతరవిధానాసంభవేన యాగవిధ్యసంభవాదితి భావః॥౨॥ అర్థే సాధకాంతరమాహ। తద్రూపత్వాదితి। శబ్దానాం అ
త్రవాకేవలఘుటకశబ్దానాం తండులాన్విభజేదిత్యాదీనాం। తద్రూపత్వాత్॥ దేవతాపనయార్థత్వాత్। విభజేదిత్యనేన దేవతాపనయః సాక్షాదేవ శ్రూయతే। ఏవం వి
వర్ధనవాక్యాదయః పరంపరయా తత్ప్రతిపాదకా ఇతి భావః॥౩॥ సాధకాంతరమాహ। ఆతంచనేతి। ఆతంచనస్య యో భ్యాసః ఆవృత్తిః తస్య దర్శనాత్। శ్రవ
ణాత్। అర్థం వా విరాతం చనార్థం నిదధ్యాదపరదధి భవతి యోందనేనాతంచవ్యప్రచరేదితి। యదపూర్వం స్యాత్ప్రకృతిః। ఆతంచనప్రాప్తౌ పునర్విధానం వ్యర్థం స్యా
౬౪ దితి భావః॥౪॥ ననుం యః పశుకామస్స్యాత్తస్మా ఏవం స్వామిష్టామేవ తాసు న పాకం యర్తాదితి తత్ర కథం పూర్వకర్మవిధిరిత్యత్రాత్ర రమాహ। అపూర్వత్వా
త్। అమావాస్యామిష్టైవ తయానేన ప్రకృతం యాగస్య సమాప్తత్వేనాపూర్వత్వాత్॥ శేషం స్పష్టం॥౫॥ పంచశరావ దృష్టాంతవిషయమాహ। పయ ఇతి। పంచశరావే హవి
దేశాతేః। పావిన్యాః శాంతౌ న వినశ్యద్దేవతాయోగాత్ ప్రవృత్త్యంతరం। ఇతరత్ప్రకృతం పయః ప్రభవతి అదుష్టం। అతో నానస్య స్థవర్గాణ॥ పంచశరావే పూర్వహవి
ర్యథాదుష్టం తథా అకాలనిర్వాపేణ సాన్నాయ్యమపి దుష్టమిత్యభిప్రాయవాన్ శంకతే సాన్నాయ్య ఇతి। స్పష్టం॥౬॥ పరిహరతి న్నేతి। తస్య సాన్నాయ్యస్య అదుష్టత్వా
త్। దోషత్వేన శిష్టైః పరిగృహీతానధికరణత్వాత్। కారణం కాలాపరాధే ప్రాయశ్చిత్తం దుష్టే అదుష్టే అవిశిష్టం తుల్యం॥౭॥ నను శృతే చరుమితి తత్ర శ్రపణసంస్కా
రోపభూతః ప్రతీయతే న పాంచంద్రాదయః వేలాంయాం పయసి శ్రపణం సంపన్నం కథం తదనువాదేన దేవతాసంబంధ ఇత్యాశంకాయామాహ। లక్షణేతి। లక్షణా

అపనయో హావిధీయమానత్వాత్॥౨॥ తద్రూపత్వాచ్ఛబ్దానాం॥౩॥ ఆతంచనాభ్యాసస్య చ దర్శనాత్॥౪॥ అపూర్వత్వాద్విధానం స్యాత్॥౫॥ పయో దోషా
త్పంచశరావే దుష్టం హీతరత్॥౬॥ సాన్నాయ్యేపి తథేతి చేత్॥౭॥ న తస్యాదుష్టత్వాదవిశిష్టం హి కారణం॥౮॥ లక్షణార్థా శృతశ్రుతిః॥౯॥ ఉపాంశు
యాజవచనాద్యథాప్రకృతి॥౧౦॥ అపనయో వా ప్రవృత్త్యా యథేతరేషాం॥౧౧॥ నిరుప్తే స్యాత్తత్సంయోగాత్॥౧౨॥ ప్రవృత్తే వా ప్రాపణాన్నిమి
త్తస్య॥౧౩॥ లక్షణమాత్రమితరత్॥౧౪॥ తథా చాన్యార్థదర్శనం॥౧౫॥ . . . . .

ర్థా। లక్షణారూపప్రవృత్తి తా శ్రుతశృతిః। శృతపదస్య శ్రవణసహచరితత్వాత్ పాకరణాదివిశిష్టలక్షణా వర్తాసు పాకరణాదీనాం పూర్వమసంప
న్నత్వాత్॥ భూతార్థశక్త్ర ప్రత్యయః శ్రుతిరుపపన్నేతి భావః॥౯॥ తత్ర ఉపాంశుయాగసాధనద్రవ్యే ప్రాకృతదేవతాపనయః కార్యో న వేతి సంశయే పూ
ర్వపక్షమాహ। ఉపాంశ్వితి। అవచనాద్దేవతాంతరసంబంధాశ్రవణాత్। యథాప్రకృతి ప్రాకృతదేవతాకమేవానుష్ఠేయం॥౧౦॥ అత్ర తండులపదస్య హవిర్మా
త్రలక్షకత్వాత్। తస్యాప్యపనయః ఇతి సిద్ధాంతమాహ। అపనయో వేతి। ప్రవృత్త్యా విభజేదిత్యాదిశాఖావిష్టవవ భిన్నత్వేన విధిప్రవృత్త్యా। శేషం స్పష్టం॥౧౧॥ అస్యావి
షయం నిర్వాపోనిమిత్తం తత్సంకల్పాదికమపేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। నిరుప్త ఇతి। నిరుప్తే ఇయం విభక్తిః తత్సంయోగాత్ వాక్యేనిర్వాపశబ్దసంయోగా
త్॥౧౨॥ సిద్ధాంతమాహ। ప్రవృత్త ఇతి। ప్రవృత్తే ఆరబ్ధే స్యాత్। వాక్యేన హావిర్మాత్రస్య నిమిత్తస్య ప్రాపణాత్॥ బోధనాత్॥ యస్య హవిరభ్యుదేతీతి తేవవివక్షి
తం నిరుప్తమిత్యపి। నిమిత్తవిశేషణానామవివక్షితత్వాదిరాత్ర్యధికరణసిద్ధత్వాదితి భావః॥౧౩॥ కేవలద్రవ్యస్య చంద్రోదయస్య ద్రవ్యవిశిష్టస్య నిత్యత్వేన నిమిత్త
త్వాసంభవాత్ప్రవృత్తత్వమాత్రవివక్షితం తత్కేవలం నిరుప్తం పదమిత్యాహ। లక్షణేతి। ఇతరత్ నిరుప్తం పదం లక్షణమాత్రం ప్రవృత్తిలక్షకం॥౧౪॥ అత్రార్థే
సాధకాంతరమాహ। తథా చేతి। అన్యార్థే ఏతద్విధిశేషే అర్థవాదే దర్శనం। అత్రార్థదర్శనం। సంయద్గృహీతం హావిరభ్యుదియాదేవ ప్రతచరేదితి। అగ్ర
హీతే అనిరుప్తే హవిషి ఏషా ప్రతచరితా నాంగం॥౧౫॥ ప్రవృత్తిమాత్రం నిమిత్తమితి స్థితే అంశయోర్దేవతావిభాగః తండులావస్థహవిషి కాంయః। తండులావస్థాత్
ప్రాక్పాకే నిర్వాపస్య ప్రాకృతదేవతాభ్య ఏవ। అతనిర్వాపే ప్రాకృతేభ్య ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అనిరుప్త ఇతి। అనిరుప్తే నిర్వాపాత్ప్రాగభ్యుదయే ప్రా

64

హోండశత్రౌప్రతి రారభేలుప్త తాపత్ప్రతి హోమేలస ఏవ తత్ర మ ఇత్యాహ। ప్రతరితి। ౧౮।। దర్శపూర్ణమాసయో విహితే పరితం భిన్నే జుహోతీతి। ప్రాయశ్చిత్తం స
ర్వత్ర తన్నిమిత్తే భవతి తంత్రైవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రాయశ్చిత్తమితి। అధికారే కించిత్ప్రకరణే శ్రుతం ప్రాయశ్చిత్తం సర్వస్య దోషస్య నిమిత్తస్య ఛే
దనాదేః సామ్యాత్।౧౯।। సిద్ధాంతమాహ। ప్రకరణ ఇతి। ప్రకరణ ఏవ విశ్రామః। శబ్దస్య యజ్ఞేతేతి శబ్దప్రతిపాదితప్రధానయాగస్య హేతుత్వాత్। అపకారకత్వా
త్। తత్రైవ విశ్రామః ప్రకరణపరితానాం ప్రధానోపకారకత్వం న్నైప్రం ప్రకరణవిశేషే ఫలం కల్పనీయమితి గౌరవమితి భావః। ౨౦।। నను దర్శపూర్ణమాసే విశ్రాం
తమపి భిన్నే జుహోతీత్యాది ప్రాయశ్చిత్తం అతిదేశేనాగ్నిహోత్రాదావపి ధృతామత ఆహ। అతదితి। అగ్నిహోత్రస్య దర్శపూర్ణమాసప్రకృతిత్వాభావాదితి తదః
ధర్మః।౨౧।। వ్యాపన్నమప్సు ప్రక్షిపేదితి తత్ర వ్యాపన్నపదార్థః క ఇతి ప్రశ్నే ఉత్తరమాహ। వ్యాపన్నస్యేతి। గతాః ఇత్యేతం తం ఉక్తే వా కీలనువాదకం। ఆర్యాణాం యద
భోజ్యం కేశకీటమలాదిదూషితం తద్వ్యాపన్నం ప్రతీయేత। ౨౨।। బహిష్పవమానే స్తోత్రార్థం బహిః ప్రసర్పతాం ఋత్విజాం మన్వారంభః శ్రూయతే। అధ్వ
ర్యుః ప్రస్తోతాన్వారభతే ప్రస్తోతారం ప్రతిహర్తా ప్రతిహర్తారముద్గాతా ఉద్గాతారం బ్రహ్మేతి। ఏవమన్వారంభేణ గచ్ఛతాం ప్రమాదాద్విభాగే ప్రాయశ్చిత్తం
శ్రుతం। యది ప్రతిహర్తాపచ్ఛిద్యేత సర్వవేదసం దద్యాత్। యద్యుద్గాతాపచ్ఛిద్యేత అదక్షిణం తం యజ్ఞమిష్ట్వా తేన పునర్యజేత తత్ర తద్ద్వా
దశశతం దద్యాదితి। అపచ్ఛేదో విభాగః। సర్వవేదసం సర్వస్వం। అత్రోద్గాతృప్రతిహర్త్రోః సంయోగనాశకయోః అన్యతరతో యా యో ప్రాయశ్చిత్త

ప్రాప్తస్సుహోదశ్చీ। ౨౩।। ప్రాయశ్చిత్తమధికారే సర్వత్ర దోషసామాన్యాత్। ౨౪।। ప్రకరణే వా శబ్దహేతుత్వాత్। ౨౫।। అతద్వికారశ్చ।౨౬।।
వ్యాపన్నస్యాప్సుగతౌ యదభోజ్యమార్యాణాం తత్ప్రతీయేత।౨౭।। విభాగశ్రుతేః ప్రాయశ్చిత్తం యౌగపద్యే న విద్యతే।౨౮।। స్యాద్వా
ప్రాప్తనిమిత్తత్వాత్కాలమాత్రమేకం।౨౯।। తత్ర విప్రతిషేధాద్వికల్పః స్యాత్।౩౦।। ప్రయోగాంతరే వోభయానుగ్రహః స్యాత్।౩౧।। న హ్యేకసంయోగాత్।౩౨।।

దపం యదుక్తం। ఉభయోర్యుగపద్విభాగః తత్ర ప్రాయశ్చిత్తం ప్రవర్తతే నేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। విభాగేతి। ౨౮।। అన్యతరవిభాగే
శ్రుతం ప్రాయశ్చిత్తం తద్యౌగపద్యే। ఉభయోర్యుగపద్విభాగే సతి న విద్యతే। అన్యతరయోర్విభాగరూపనిమిత్తాభావాదితి శేషః। ౨౮।। సి
ద్ధాంతమాహ। స్యాద్వేతి। ప్రాయశ్చిత్తం స్యాత్। ప్రాప్తనిమిత్తత్వాత్। ౨౯।। అయం భావః। ఉద్గాతృయజమానయోర్విభాగః సతః ప్రాప్తత్వాదితి వదేవ హేతుః। ఉభయోర్యు
గపద్విభాగే తద్విభాగానుకూలకృతిమత్త్వం కర్తృత్వం ప్రత్యేకమస్త్యేవ। త్రివాత్యైకత్వం। తథా చ నిమిత్తసత్వాత్ప్రాయశ్చిత్తమస్త్యేవేతి। ౩౦।। ఏవం
నిమిత్తద్వయసిద్ధౌ ప్రాయశ్చిత్తయోః సముచ్చయో వికల్పో వేతి సందేహే సముచ్చయ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తత్రేతి। తత్రోక్తనిమిత్తక
యోః ప్రాయశ్చిత్తయోః అనుష్ఠానే ప్రతిషేధాత్। విరోధాత్। వికల్పః స్యాత్। అయం భావః। ఉద్గాత్రపచ్ఛేదే ప్రత్యంతస్యాదక్షిణత్వం అన్యస్య ద్వాదశశతదక్షిణత్వం ఏవం
ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదే తస్మిన్నేవ సర్వస్వదక్షిణా ఏవం ప్రయోగద్వయం తత్ర ప్రథమప్రయోగే సర్వస్వదానం అపరనిమిత్తక అదక్షిణత్వవ్యాఘాతః। ద్వితీ
యే సర్వస్వదానే తస్య ద్వాదశశతదక్షిణాత్వవ్యాఘాతః సర్వస్వదక్షిణాయాః ప్రథమప్రయోగసంబంధవ్యాఘాతశ్చేతి। ౩౧।। ప్రథమప్రయో
గం సర్వస్వదక్షిణం సమాప్య పునర్ద్రవ్యసంపాదనం కృత్వా ఏకే అదక్షిణం సమాప్య ద్వితీయప్రయోగం విహితదక్షిణం కుర్యాత్। తథా చ స
ముచ్చయః సంభవతీత్యాశంకతే। ప్రయోగేతి। వ్యాఖ్యాతకల్పం। ౩౧।। ఇమం పక్షం దూషయతి। నేతి। ప్రక్రాంతప్రయోగ ఏవ సర్వస్వదక్షిణాయా
అదక్షిణత్వస్య చ విహితప్రయోగభేదేనానుష్ఠానే ఆశాస్త్రీయమేవ స్యాదితి భావః। ౩౨।। - - -

గవామయనే శ్రుతం చతురహే పురస్తాత్ పౌర్ణమాస్యై దీక్షేరన్నితి। అత్ర యా కాచిత్ పౌర్ణమాసీ అవిహితనియతేతి సంశయే పూర్వమాహ। పౌర్ణమాస్యా
మితి స్పష్టార్థః ॥౨౦॥ పక్షాంతరమాహ సంభర్త్యాదితి। అనంతర్యాత్ చిత్రాపూర్ణమాసే దీక్షేరన్నితి వసంత ఉదాహృతవాక్యే సవిలాపశ్రుతిత్వాత్। చైత్ర్యా స్యాత్ ॥౨౧॥
సిద్ధాంతమాహ। మాఘ్యామితి। తేషామేకాష్టకాయాం క్రియః సంపద్యత ఇతి వాక్యాద్బహుకాష్టమ్యాం సామర్థ్యాయ విధానాత్। తదనురోధేన మాఘ్యాం పూ
ర్ణిమాయాం దీక్షా, తతోఽష్టాదశదీక్షానంతరం త్రయోదశదివసే అష్టమ్యాం క్రియ ఇతి భావః ॥౨౨॥ సర్వాసామపి కృష్ణాష్టమీనాం ఏకాష్టకాపదవాచ్యత్వమితి శంకతే। అన్యా
అపీతి। అన్యాః ద్వాదశాప్యష్టమ్యః ॥౨౩॥ పరిహరతి నేతి। భక్తిత్వాత్। లక్షణయామేకేవలవహేరాత్ ॥౨౪॥ మాఘ్యా వి వై కాష్టకాపదవాచ్యత్వే లింగమాహ। దీ
౬౩ క్షేతి। దీక్షాయామపరాధే అయోగే అనుగ్రహాత్। క్రమేణ తదనుగ్రహాశ్రవణాత్। అయం భావః। ఏషా వై సంవత్సరస్య పత్నీ యదేకాష్టకేత్యుక్త్వా తస్యామేవ కాష్ట
కాయాం క్రియః సంపద్యతే తేనైకాష్టకాంతచ్ఛంబట్కుర్వంతీతి। నచ్ఛంబట్కుర్వంతి। అనాదరం న కుర్వంతి। దీక్షాయామయోగేన అనాదరః। స క్రియయోగే
గేన పరిహ్రియత ఇతి భావః। ఏకాష్టకాయాః ఏషా వై సంవత్సరస్య పత్నీత్యత్ర అన్యత్రశ్రవణం సర్వాష్టమ్యాం విశేషు తత్పదవాచ్యత్వాభావే లింగం ॥౨౫॥ ఏకవచనశ్రు
వణాచ్చైవాప్యేకా సా మాఘ్యేవ కథమత్రాహ। ఉద్ధానే ఇతి। అద్ధానే। ఏకాష్టకాయాః ప్రాప్తా। అనుప్రరోహతీత్యోషధివనస్పతీనాం పల్లవితత్వశ్రవణాత్। తాను త్రి

65

ష్ఠతే జ్జ్వషధయో వనస్పతయో నూత్రిష్ఠంతీతి। తాన్ సత్ర్యః అత్ర ఉత్తిష్ఠతః యగాద్ధతో అత్రిష్ఠతః। ఓషధివనస్పతయో నూత్రిష్ఠంతీతి వసంత సాంనిధ్యం జ్ఞా
పయతి ఇదం లింగం నాన్యత్రేతి భావః ॥౨౬॥ అన్యాం మాఘకృష్ణాష్టమ్యాం ఏకాష్టకాపదవాచ్యాయా మనస్యాని బహూని లింగాని సంతీత్యాహ। అన్యామితి। తానిలిం

పౌర్ణమాస్యామనియమోఽవిశేషాత్ ॥౨౦॥ ఆనంతర్యాత్తు చైత్ర్యాః ॥౨౧॥ మాఘ్యామేకాష్టకే శ్రుతేః ॥౨౨॥ అన్యా అపీతి చేత్ ॥౨౩॥ న భక్తిత్వాదేషాం హి
లింగే ॥౨౪॥ దీక్షాపరాధే చానుగ్రహాత్ ॥౨౫॥ ఉద్ధానే చానుప్రరోహాత్ ॥౨౬॥ అన్యాం చ సర్వలింగాని ॥౨౭॥ దీక్షాకాలస్య శిష్టత్వాదతిక్రమే నియతానామ
నుత్కర్షః ప్రాప్తకాలత్వాత్ ॥౨౮॥ ఉత్కర్షో వా దీక్షితత్వాదవిశిష్టం హి కారణం ॥౨౯॥ తత్ర ప్రతిహోమో న విద్యతే యథా పూర్వేషాం ॥౩౦॥ కాలప్రాధాన్యా
చ్చ ॥౩౧॥ ప్రతిషిద్ధకర్మమువత్ యథా దృష్టః ॥౩౨॥ ప్రతిహోమశ్చేత్సాయమగ్నిహోత్రప్రభృతీని హూయేరన్ ॥౩౩॥ ....

గాని భాష్యే ద్రష్టవ్యాని ॥౨౭॥ దీక్షితస్యాన్నదానాతిథ్యుపహోమాదినియమా అవభృథపర్యంతం శ్రుతాః। తత్ర ద్వైవాదవభృథోత్కర్షే నియమవిమోకస్యాప్యు
త్కర్షో నేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। దీక్షేతి। దీక్షాకాలస్య న జుహోతీత్యాదినిషేధాంగత్వేన శిష్టత్వాత్। అతిక్రమే అవభృథోత్కర్షే నియతానామగ్నిహో
త్రాదినిషేధానాం అనుత్కర్షః। దీక్షావిమోకస్య ద్వైవాద్యుత్కర్షేఽపి విమోకకాలస్య ప్రాప్తత్వాత్। అగ్నిహోత్రాదికమవభృథాత్ప్రాగప్యనుష్ఠేయమితి భావః ॥౨౮॥
దీక్షితో న జుహోతీత్యత్ర కాలస్య నిషేధాంగత్వే దీక్షితశబ్దస్య లక్షణాపత్త్యా దీక్షావిశిష్టస్యైవ నిషేధప్రవృత్తికారణం। తస్యావభృథోత్కర్షే సత్యపి నిషే
ధస్యాప్యుత్కర్ష ఇతి సిద్ధాంతమాహ। ఉత్కర్ష ఇతి। నిషేధస్యాప్యుత్కర్షః। దీక్షితత్వాత్। తదానీం దీక్షావిశిష్టత్వాత్ ॥ నిషేధపాలనకారణమవిశిష్టం హి ॥౨౯॥ ద్వైవా
దవభృథోత్కర్షే అత్కర్షే పురుషాపరాధప్రయుక్తత్వాత్। తత్ర హోమలోపో దోషజనకః। అతః దీక్షావిమోకానంతరం గణసంఖ్యత్వాత్తావద్ధోమా అను
ష్ఠేయా ఇతి బహ్వీః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తత్రేతి। ప్రతిహోమః పరిసంఖ్యాయ లుప్తహోమానాం యథా పూర్వేషాం ప్రవర్గ్యానుదినసంబంధినాం తథా ॥౩౦॥ కాల
స్యైవానుష్ఠేయత్వేన విధానాత్ సంభవాత్ సప్రధానం సచ యోగతః సగత ఏవేతి అభిప్రాయవానాహ। కాలేతి ॥౩౧॥ ద్వైవాదుదవసానీయాః అవభృథోత్తరవర్తి
న్యా ఉత్కర్షే దీక్షాత్రుహాణస్యైవ భద్ధాంతత్వాత్ ॥ దీక్షాభావేన తత్ర ప్రతిహోమా ఆవశ్యకా ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ప్రతీతి। ఉత్కర్షమవభృథాదుదవ
సానీయేష్ట్యాః ప్రాక్ లుప్తానాం న ప్రతిహోమః। యతః వచనేన ప్రతిషిద్ధః। ఏతయా పునరాధేయసమ్మితయేష్ట్వాగ్నిహోత్రం హోతవ్యమితి। ఏతదేవోదవసానీయయా
॥౩౨॥ ప్రతిహోమాశ్చేత్ప్రత్యేకావచింత్యతే। ప్రతిహోమే సిద్ధాంతమాహ। ప్రతీతి। సాయంహోమప్రభృతిహోమ ఇతి సూత్రార్థః। దేవతేనానన్నైత్వాచింతా సూచితా ॥౩౩॥

నైతిపరిహరతి।నాన్యం యజమానేన మానం ఏకత్వాత్।యజేతేత్యాఖ్యాతార్థాన్వితం యజమానస్యైకత్వాత్।అనన్యం యజమానస్య అనధికారాత్।ఏతత్ప్ర
యోగజన్యఫలభోక్తృత్వాభావాత్।శబ్దస్య యజమానేన సమ్మితౌదుంబరీతి వాక్యగతం యజమానశబ్దస్య అవిభక్తత్వాత్॥ఏతత్ఫలభోక్తృభిన్నప్రతిపాదకత్వా
త్।౧౮॥భిన్నకల్పప్రయోగద్వయోః ఇష్టేవానియామకేతి యుక్తం అంతరేణ కశ్చిదాశంకతే।సన్నిపాతాదితి।భిన్నకల్పయోః సన్నిపాతాత్ నిమిత్తస్య వసిష్ఠకత్వే
కత్వనిమిత్తనరాశంసస్య కాశ్యపకత్వే కత్వనిమిత్తతనూనపాతశ్చ ప్రత్యేకం యో నియమః తస్య విఘాతః।అభావః స్యాత్।వసిష్ఠనివర్త్యే ఇదముపలక్షణం।
కాశ్యపనివర్త్యే చ ప్రయోగవిభక్తశిష్టత్వాత్ ప్రత్యేకకర్తృకత్వనిమిత్తే ఏవ విధానాత్॥యథా పృష్ఠస్తోత్రే బృహత్సతి సామ్ని శత్రౌ గ్రతారథంతరసామ్నిష్ఠం
త్రవాం యవాగ్రతావిశ్రుతివిశేషే ఉభయం యత్ర తత్ర నిమిత్తద్వయం బాధః॥ఇష్టైవనియామికా తథాత్రాపి ఇష్టైవనియామికేతి భావః।౧౯॥పరిహరతి అపి
వేతి।క్రత్వర్థసంయోగాత్।సంపూర్ణతనూనపాతా సంపూర్ణనరాశంసేన చ సంబంధాద్వసిష్ఠాదీనాం అవిభాగః ప్రతీయేత।నిమిత్తవిభాగేన ప్రతీయ
తే।కుతః స్వామిత్వేనాభిసంబంధాత్।వసిష్ఠముద్దిశ్య నరాశంసవిశిష్టం నిఖిలం కర్మఫలసాధనత్వేన విధీయతే।ఏవం కాశ్యపానుద్దిశ్యేతి భిన్నకల్పానాం అ
ధికారే ఉభయోరనుష్ఠానం ప్రసజ్యేత తథా చ ప్రయాజపంచత్వబాధః అతో భిన్నకల్పానాం సత్రే నాధికార ఇతి భావః॥౨౦॥బృహద్రథంతరదృష్టాంతం త
ద్వైషమ్యం పరిహరతి సామ్నోరితి।కర్మవృద్ధ్యా బృహద్రథంతరయోరుభయోః సామ్నోరేకపృష్ఠస్తోత్రవిధానేన స్తోత్రాత్మకకర్మవృద్ధ్యా సామ్నోః బృహద్రథం

సన్నిపాతే వైగుణ్యాత్ప్రకృతవత్తుల్యకల్పా యజేరన్॥౧౧॥వచనాద్వాదాశిరోవత్స్యాత్॥౧౨॥నవానారభ్యవాదత్వాత్॥౧౩॥స్యాద్వా పరార్థత్వాదౌదుంబ
రవత్॥౧౪॥న తత్ప్రధానత్వాత్॥౧౫॥ఔదుంబర్యాః పరార్థత్వాత్కపాలవత్॥౧౬॥అన్యేనాపీతి చేత్॥౧౭॥నైకత్వాత్తస్య చానధికారాచ్ఛబ్దస్య చావిభక్తత్వాత్॥౧౮॥
సన్నిపాతాత్తు నిమిత్తవిఘాతః స్యాద్బృహద్రథంతరవద్విభక్తశిష్టత్వాద్వసిష్ఠనివర్త్యే॥౧౯॥అపి వా కృత్స్నసంయోగాదవిభాగః ప్రతీయేత స్వామిత్వేనా
భిసంబంధాత్॥౨౦॥సామ్నోః కర్మవృద్ధ్యైకదేశేన సంయోగే గుణత్వేనాభిసంబంధస్తస్మాత్తత్ర విఘాతః స్యాత్॥౨౧॥వచనాత్తు ద్విసంయోగస్తస్మా
దేకస్య పాణిత్వం॥౨౨॥అర్థాభావాత్తు నైవం స్యాత్॥౨౩॥అర్థానాం చ విభక్తత్వాన్న తచ్ఛ్రుతేన సంబంధః॥౨౪॥పాణేః ప్రత్యంగభావాదసంబంధః ప్రతీ

తరయోః ఏకదేశేన స్తోత్రైకదేశేన సంయోగః ఏకం వైషమ్యం।బృహద్రథంతరయోః స్తోత్రం ప్రతి గుణత్వేనాంగత్వేనాభిసంబంధ ఇతి అపరం వైషమ్యం తస్మాత్తత్ర
నిమిత్తవిఘాతో యుక్తః ఇహ తథా న।౨౧॥ఏతేన రాజపురోహితౌ సాయుజ్యకామావేతాయజేయాతామిత్యత్ర రాజ్ఞః పురోహితౌ ఇతి సమాసేనైకరా
జపురోహితద్వయస్యాత్రాధికార ఇతి తాత్పర్యవిషయం।వచనాదితి।వచనాత్।ఉక్తవచనాదేవ ద్విసంయోగః।ఏకస్య రాజ్ఞః పురోహితద్వయసంయోగః।
ఏతేన వచనేనైవ ఏకస్య రాజ్ఞః పురోహితద్వయస్యాధికారోఽపి సిద్ధ్యతీతి భావః।అన్యథా ఏతేనేత్యుదాహృతవాక్యస్య గత్యంతరవిరహేణ అప్రామాణ్యాపత్తిరి
త్యభిమానః।ఏకస్య పాణిద్వయవత్।యథా వామహస్తస్య కర్మానర్హత్వేపి అంజలినా జుహోతీతి వచనాత్తద్యోగ్యత్వం తద్వదితి భావః॥౨౨॥ఇమమంశం
దూషయతి।అర్థేతి।అర్థాభావాత్తు నైవం పురోహితస్య ప్రవరేణ రాజ్ఞా ప్రవృణీత ఇతి ప్రవరాధీనపురోహిత ఏకః అపేక్షితః ద్వితీయస్య ప్రయోజనాభా
వాదితి భావః॥౨౩॥ఉక్తమర్థం దృఢయతి అర్థానామితి।ఏతద్యాగాధికారిణోః బ్రహ్మక్షత్రయోః సంబంధిత్వే అర్థానాం సంబంధిత్వం యత్ర గుణానాం వి
భక్తత్వాత్।శ్రుతేన పురోహితద్వయేన యాగస్యైవ సంబంధః।రాజపురోహితౌ సాయుజ్యకామావేతాయజేయాతామిత్యుక్తత్వే బ్రాహ్మణస్య తేజసాం స్తుతిః
క్షత్రియస్య వీర్యేణ స్తుతిః కృతా।పురోహితయోరధికారే వీర్యేణ స్తుతిర్వ్యర్థా స్యాదితి భావః॥౨౪॥పాణిదృష్టాంతం పరిహరతి।పాణేరితి।పాణేః వా
మపాణేః స్వదక్షిణహస్తస్య అంజలికరణే ప్రత్యంగభావాత్ సహకారిత్వాత్ సంబంధః అన్యదక్షిణహస్తసంబంధః ప్రతీయేత అన్యదక్షిణహస్తేన స్వద
క్షిణహస్తసంయోగే సంహతాంజలిర్న భవతి అయోగ్యత్వాద్వామహస్తప్రయోజనమితి భావః॥౨౫॥ - - - - - - - -

ప్రథమం ప్రతిహర్త్రే కే ఉద్గాతృతో ఽవిభాగః పశ్చాదుద్గాతృప్రతిహర్త్రోః క్రమావిభాగః తత్ర క్రమికత్వాత్ కేన సర్వస్వేన బాధ ఇతి విచారే సిద్ధాంతమాహ । పౌర్వా-
పర్యే ఇతి పూర్వదౌర్బల్యం పూర్వస్య నిమిత్తకర్మబాధః ప్రకృతివత్ । యథా ప్రకృతికేషు పంచప్రయాజాంగానాం ప్రథమం ప్రాప్తానాం ప్రయాజాంగ ఇజ్యతే ఇత్యనేన అభ్యుత్థేన
పూర్వస్య పంచత్వస్య బాధస్తథా ।౨।౪। తత్ర ప్రథమం ప్రతిహర్తురపచ్ఛేదః తన్నిమిత్తః క్రతుః సర్వస్వదక్షిణః ప్రాప్తః । తత ఉద్గాత్రపచ్ఛేదే అదక్షిణః స-
మాపయితవ్యః । తదుత్తరప్రయోగ ఆరబ్ధః తస్మిన్ ప్రయోగే పూర్వప్రయోగారంభవేలాయాం ద్వాదశశతదక్షిణా స్థితా తత్ర ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదేన ద్వాదశశతదక్షిణాం
బాధిత్వా సర్వస్వదక్షిణా ప్రాప్తా ఏవం సతి ఉత్తరప్రయోగే పూర్వప్రయోగే చ యదుక్తం నైమిత్తికం తద్ద్వయం విహితం । పూర్వత్ర తావత్ ద్వాదశశతం ప్రథమం క్లృ-
౬౬ ప్తం పశ్చాత్ సర్వస్వం క్లృప్తం । ఉత్తరప్రయోగే కేవలం సర్వస్వం । ఇతి సంశయే ప్రథమక్లృప్తం ద్వాదశశతమేవేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । యదీతి । ఉద్గా-
తా ఉద్గాత్రపచ్ఛేదః జఘన్యః పశ్చాత్ పునర్యజేత సర్వవేదసం దద్యాత్ । ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదే యద్యేతరాస్మిన్ యథా ప్రతిహర్త్రపచ్ఛేదే పూర్వదినే సర్వ-
స్వదక్షిణాపాతన్యైవ పూర్వస్మిన్ దోషస్యాంత్యాదితి తత్ర పూర్వశబ్దేనాపచ్ఛేదనిమిత్తకేన సర్వస్వపాతం ద్వాదశశతమితి భావః ।౨।౫। అహర్గణే ద్వాదశరాత్రా-
దౌ ముఖ్యే యస్యాం కస్యాంచిత్సుత్యాం యద్యుద్గాతురపచ్ఛేదే నిఖిలసుత్యానాం ఏకఫలజనకత్వేనైకకర్మత్వాత్ ద్వాదశరాత్రాత్మకం నిఖిలక్రతుమ-
దక్షిణం సమాపయ్య నిఖిలః క్రతురావర్త్య ఇతి బహవః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । అహరితి । అహర్గణే ద్వాదశాహాదౌ యస్మిన్ యస్మిన్నహని అపచ్ఛేదస్తత్తదగ్రే
హామాత్రమావర్తేత కర్మణాం ద్వాదశసుత్యానాం పృథక్త్వాత్ । ద్వాదశాహాదితి సంఖ్యయా కర్మభేదాదితి భావః ।౨।౬। ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ షష్ఠస్య పంచ

పౌర్వాపర్యే పూర్వదౌర్బల్యం ప్రకృతివత్ ।౨।౪। యద్యుద్గాతా జఘన్యః స్యాత్ పునర్యజ్ఞే సర్వవేదసం దద్యాద్యథేతరస్మిన్ ।౨।౫। అహర్గణే య-
స్మిన్నపచ్ఛేదస్తదావర్తేత కర్మణః పృథక్త్వాత్ ।౨।౬। ఇతి జైమినిసూత్రే షష్ఠస్యాధ్యాయస్య పంచమః పాదః ॥

వాసిష్ఠరాజన్యానాం నరాశంసో ద్వితీయః అన్యేషాం తనూనపాద్ద్వితీయః ప్రకృతౌ విహితం సత్రే దీక్షితానాం యాజ్యాదౌ అతిదేశేనాధికారిభేదేనోభయం ప్రాప్తం
సత్రే భిన్నకల్పానాం మిళితాధికారే కల్పద్వయానుష్ఠానం భవతి । తుల్యకల్పానామేవాధికార ఇతి సిద్ధాంతే నోపక్రమతే సన్నిపాత ఇతి । సన్నిపాతే వాసిష్ఠ-
కాశ్యపానామేకత్ర తామేలనే యథా ప్రకృతౌ వాసిష్ఠేన తనూనపాదనుష్ఠానే వైగుణ్యం తథాత్రాపి స్యాత్ । అతః తుల్యకల్పానామేవ సత్రేఽధికారః ।౧। పూర్వపక్ష-
మాహ । వచనాదితి । బుద్ధికామాః సత్రమాసీరన్నితి వచనే అవిశేషాత్ భిన్నకల్పానామధికారసిద్ధిః । శిరోవత్ । యథా చయనాతిరిక్తే శవస్పర్శస్య దోష-
జనకత్వేఽపి పురుషశీర్షముపదధాతీతి వచనాత్తదపవాదః । తథా ప్రకృతౌ వాసిష్ఠానాం తనూనపాద్వైగుణ్యజనకత్వేఽపి సత్రే నేతి భావః ।౨। ఇదం దూషణం
పరిహరతి । అనేతి । అనారభ్య అనధికృతత్వవాదత్వాత్ । పరితత్వాత్ । అయం భావః । యథా చయనమధికృత్య శిరోపధానం విహితం ఏవం భిన్నకల్పానధికృ-
త్య సత్రమాసీరన్నితి స్యాత్ అధికారబలేన ప్రకృతివద్వ్యంగతా బాధ్యేత । అత్ర తు అనారభ్య సత్రమాసీరన్నితి విహితం । సమానకల్పేషు చరితార్థమితి ।౩। న-
రాశంసతనూనపాతౌ ఆరభ్యౌ అపి క్రత్వర్థత్వేన ప్రకృతానుష్ఠానే అపి క్రతుః సిద్ధో భవతి । యథా దంబరీమానమేకస్యాపి క్రతూపకారం జనయతి తద్దిష్వ-
ధిక్రియమాణే । శంకతే స్యాదితి । స్యాత్ భిన్నకల్పానాం సత్రం స్యాత్ । పరార్థత్వాత్ । క్రత్వర్థత్వాత్ । ఔదుంబరీవత్ । వ్యాఖ్యాతం ।౪। వాసిష్ఠానాం నరాశంస
ఇతి వాక్యశేషః వాసిష్ఠానాం ప్రాధాన్యక్రమపక్షాత్ । సప్తదశారత్నిర్వాజపేయస్య యూప ఇతివత్ ఇతరేభ్యో హి ప్రయోజనసమాధత్తనేతి । తస్య వాసిష్ఠాదేః ప్ర-
ధానత్వాత్ ।౫। ఔదుంబరీదర్శనాంతం వారయతి । ఔదుంబర్యా ఇతి । పరార్థత్వాత్ క్రత్వర్థత్వాత్ । కపాలవత్ । యథా పురోడాశార్థమపి కపాలం త్వ-
తేయాస్త్రత్వాత్ హోమపవనాంగం । ఏవం యజమానస్యైకేనాపి వ్యాప్తత్వే యాస్త్రత్వాత్ సామానాం గత్వమితి యేనకేనాపి కృతం చరితార్థమితి భావః ।
౬। ఏవం సతి క్రత్వంతరసంయుక్తే యజమానేనాపి మానం కిన్న స్యాదిత్యాశంకతే అన్యేనేతి । అన్యేన క్రత్వంతరసంయుక్తేనాపి ।౭। . . . .

సిద్ధాంతమాహ। అపివేతి। అన్యాని సర్వసాధారణాని సర్వసాధారణాని కార్యాణి కేషుచిత్ప్రవాసే తస్య మధ్యే మరణే తచ్ఛరీరేణ సహ తదీయపాత్రదాహేనాగ్న్యపా
త్ర్యభావేన విప్రతిషేధాత్। అనుష్ఠానప్రతిబన్ధాభావేన సర్వకరణస్య శాస్త్రకృతత్వాత్ శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాత్ ।౩౯। పూర్వాధికరణే ప్రాయశ్చిత్తమగ్నిసంసర్గేషు
తం। తల్లింగముక్తం। తస్య చారితార్థ్యమాహ। ప్రాయశ్చిత్తమాపది ప్రాణసంశయే సంసర్గిణాం గృహ్ణీయాదిత్యుక్తేః। ఆపన్నివృత్త్యై అగ్న్యభావే జపేత్ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాదితి భావః।
౪౦। విస్తృతిషు అధ్వరకల్పాద్యుద్గ్రయణాదిషు వైశ్వదేవాధికారం ఋష్యతః ప్రవర్గ్యే ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పురుషేతి। సంప్రదశానాం బ్రాహ్మణానాం ద్వైశస్త్యేతి వాక్యేన సాం
ప్రదశస్య సామాన్యముద్దిశ్య వైశ్యకర్తృత్వనియమవిధానాత్। విస్తృతౌ అధ్వరకల్పాదౌ పురుషకల్పేన పురుషవిశేషకర్తృకత్వే సామర్థ్యాత్ సాంప్రదశస్య కర్తృత్వనియమః।
వైశ్యరూపకర్తృనియమః స్యాత్। యజ్ఞస్య అధ్వరకల్పాదేః। తద్గుణత్వాత్। తత్సాంప్రదశ్యం గుణాయుక్తత్వాత్। ఇతరాన్ప్రతి బ్రాహ్మణాదీన్ప్రతి అభావాత్। సాంప్ర
దశ్యాభావాత్। ఏకస్మిన్నేవ శబ్దే అధికారః స్యాత్। అయం భావః। సంప్రదశానాం బ్రాహ్మణానాం ద్వైశస్త్యేతి సాంప్రదశ్య సామాన్యమాత్రస్యాదివైశ్యకర్తృకత్వం నియమ్యతే అధ్వ
రకల్పాదిషు విహితస్య సంప్రదశానాం బ్రాహ్మణాదీతి వాక్యేన సాంప్రదశేన ప్రాప్తేన సహ వైశ్యకర్తృకత్వమపి ప్రాప్యతే ఇతి।౪౧। సంప్రదశానాం వైశ్య ఇతి తదర్థవాదో
పి సాంప్రదశ్యం బ్రాహ్మణాదౌ త్రయాణాం సంబన్ధం ఇత్యభ్యుదయిత్వా తద్యథా। లింగదర్శనాచ్చ। లింగాత్। అర్థవాదాత్। సాంప్రదశ్యం వైశ్యకర్తృకత్వమాత్రసంబన్ధయ
జాత్యవిశేషాద్వైశ్యస్యైవ మాత్రకర్తృకస్య విధానాత్ స్పష్టతా సాంప్రదశ్యం వైశ్యకర్తృకమితి వ్యాప్తిః సిద్ధ్యతీతి భావః।౪౨। సిద్ధాంతమాహ। నవేతి। న అధ్వరక

అపి వాన్యాని పాత్రాణి సాధారణాని ప్రతిషేధాచ్ఛాస్త్రకృతత్వాత్ ।౩౯। ప్రాయశ్చిత్తమాపది స్యాత్ ।౪౦। పురుషకల్పేన వికృతౌ కర్తృనియమః స్యాద్య
జ్ఞస్య తద్గుణత్వాదభావాదితరాన్ప్రత్యేకస్మిన్నధికారః స్యాత్ ।౪౧। లింగాచ్చేజ్యావిశేషవత్ ।౪౨। న వా సంయోగపృథక్త్వాద్గుణస్యేజ్యాప్రధానత్వాదసంయు
క్తా హి చోదనా ।౪౩। ఇజ్యాయాం తద్గుణత్వాద్విశేషేణ నియమ్యేత ।౪౪। ఇతి జైమినిసూత్రే షష్ఠస్య షష్ఠః పాదః ॥౬॥ - - - - - - - - - - - - - -

ల్పాదౌ వైశ్యకర్తృకత్వనియమః। సంయోగయోః వాక్యద్వయసంయోగయోః పృథక్త్వాత్ విజాతీయత్వాత్। వైజాత్యముపపాదయతి। అధ్వరకల్పాదిసన్నిధా
పఠితేన సంప్రదశానాం బ్రాహ్మణానాం ద్వైశస్త్యేతి వాక్యేన విహితస్య గుణస్య సాంప్రదశ్యస్య ఇజ్యాప్రధానత్వాత్। యాగప్రధానత్వాత్। యత్ర ప్రధానభూతో యాగః తత్ర గు
ణస్య వైశ్యకర్తృకత్వాత్। ఇజ్యాప్రధానత్వం కథం। అత ఆహ। అసంయుక్తేతి। హి యతః వైశ్యదేవ అసంయుక్తా రథాంతచోదనా విధివాక్యం। అయం భావః। సంప్రదశానాం
బ్రాహ్మణాద్వైశ్యస్యేతి వాక్యే సాంప్రదశ్యస్యానువాదః వాక్యాంతరేణ ప్రాప్తత్వాత్। ప్రకరణపాఠస్యాపత్తేశ్చ। అతః నిత్యత్వేన ప్రవృత్తావేవ పాంచదశ్యప్రాప్త్యా వైశ్యకర్తృ
కత్వేనిమిత్తే సాంప్రదశ్యం నైమిత్తికం। తచ్చ ప్రకరణపఠితవాక్యాంతరం। వైకృతవాక్యే క్రతుసామాన్యముద్దిశ్య విహితపాంచదశ్యస్య ప్రాప్త్యా క్రతుత్వవ్యాపకత్వేన పాంచద
శ్యం విధీయతే। తద్వ్యాపకత్వం సర్వేషామధికారవిషయే ఇతి ।౪౩। వైశ్యస్యేష్టిముద్దిశ్యాంతం పరిహరతి। ఇజ్యాయామితి। ఇజ్యాయాం వైశ్యస్యేష్టివేత ద్గుణత్వాత్।
తస్య వైశ్యకర్తృకత్వస్య గుణత్వాత్ వైశ్యో వైశ్యస్తోమేన యజేతేతి వచనే సగుణత్వేన విధానాత్। విశేషేణ తత్ర క్రతుముద్దిశ్య వైశ్యకర్తృకత్వం నియమ్యతే। యత్ర వైశ్యో
స్తోమత్వం తత్ర వైశ్యకర్తృత్వం స్వప్రధానే సతి స్వస్యావశ్యకత్వాత్తు ధాత్రాభావాదితి భావః। ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ షష్ఠస్య షష్ఠః పాదః ॥౬॥ - - - - - - - - -

స్వదానే సర్వమవిశేషాత్ ॥౧॥ యస్య వా ప్రభుః స్యాదితరస్యాశక్యత్వాత్ ॥౨॥ న భూమిః స్యాత్సర్వాన్ప్రత్యవిశిష్టత్వాత్ ॥౩॥ - - - - - -

విశ్వజితి సర్వస్వం దేయమితి శ్రుతత్వాత్ పిత్రాదీనాం దానమస్తి నవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। స్వేతి। స్వదానే సర్వస్వదానే సర్వం పిత్రాదికమపి దేయం। అవిశే
షాత్ ॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। యస్యేతి। యస్య స్వత్వాభావే ప్రభుః తద్దేయం। ఇతరస్య పిత్రాదేః స్వత్వస్యాశక్యత్వాత్। న హి పితురుదారాదేః పితృత్వముపపత్తీతి భా
వః ॥౨॥ తత్రైవ మహాభూమిర్దేయా నవేతి సంశయే సార్వభౌమస్య విద్యమానస్వత్వాభావాత్ సంభవాద్దేయేతి ప్రాప్తే పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। నేతి। స్పష్టార్థః ॥౩॥

యఏవంవిద్వాన్ సః సర్వముపయంతీతి వాక్యే విశేషాశ్రవణాత్ । జ్యోతిష్టోమవత్ సర్వవర్ణానాం అధికార ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే ఉచ్యతే । సిద్ధాంతసూత్రార్థః ॥ ౧౮ ॥
సర్వవర్ణానామధికార ఇత్యత్ర లింగమపి దర్శయతి । ద్వాదశాహే బ్రాహ్మణస్యైవ శ్రూయతే । బార్హస్పత్యం బ్రాహ్మణస్య పార్థురశ్మం రాజన్యస్య రాయోవాజీ
యం వైశ్యస్యేతి గుణభేదశ్రవణాత్ త్రయాణామధికారః ॥ ౧౯ ॥ సిద్ధాంతమాహ । బ్రాహ్మణానామితి । ఆర్త్విజ్యభావాత్ ఋత్విజాం యజమానత్వశ్రవణాదితి భావః ।
౧౯ యజమానాస్సబుత్విజ ఇతి సూత్రం రాదిషు యజమానేష్వార్త్విజ్యం వచనాత్ సత్వాపి తత్త్వాశంకతే వచనాదితి ॥ ౨౦ ॥ యజమానాస్సబుత్విజ ఇతి

౬౨

నాస్వయంకృతం యజుత్విజః తేయజమానా ఇతి పూర్వయజమానే ఆర్త్విజ్యస్యాంగత్వే అదృష్టకల్పనాపత్తేరిత్యభిప్రాయవాన్ సిద్ధాంతమాహ నత్వం సత్రే
గ్రహపతిరితి వచనప్రయోగాదపి సర్వవర్ణానాం తత్ర ఆర్త్విజ్యాభావాదిత్యభిప్రాయేణ శంకతే । గార్హపత ఇతి గ్రహపతి సంబంధి కర్మణి త్రైవర్ణికాధికారః
స్యాత్ అవిప్రతిషేధాత్ అవిరోధాత్ ॥ ౨౧ ॥ రాజన్యస్య గ్రహపతిత్వే తస్య చమసో న్యగ్రోధరసస్య అన్యేషాం సోమచమస ఇతి వైరూప్యాపత్తేర్నేతి సమాధత్తే నేతి ద్వాభ్యాం
అత్రచమసవైరూప్యం తేనవిరోధాత్ ॥ ౨౨ ॥ ద్వాదశాహః అహీనాత్మకః సత్రరూపశ్చ పుంల్లింగస్య ఆర్త్విజ్యవిరోధాదహీనే చరితార్థ ఇత్యత్ర యజమానేబు
త్విక్త్వ విధిభావాదిత్యాహ । స్వామిత్వాదితి । సత్రే బుత్విజాం స్వామిత్వాత్ ॥ ౨౩ ॥ బ్రాహ్మణానాం సత్రే అధికారేపి న సర్వేషాం వాసిష్ఠో బ్రహ్మా భవతీతి వాసిష్ఠస్య బ్రహ్మ
త్వే సమానకల్పత్వాపత్తేర్వాసిష్ఠానామధికార ఇతి పూర్వపక్షే మాహ । వాసిష్ఠానామితి । వ్యాఖ్యాతకల్పం ॥ ౨౪ ॥ యః స్తోమభాగాన్ అధీతే సవాసిష్ఠ ఇతి శబ్దార్థ
వివరణాత్ సర్వేషాం తదధ్యయనే సతి సర్వేషామధికార ఇతి పక్షాంతరమాహ । సర్వేషామితి । ప్రతిప్రసవాత్ ॥ వాసిష్ఠశబ్దవివరణాత్ ॥ ౨౫ ॥ విశ్వామిత్రో హోతా భవ
సత్రాదిసర్వవర్ణానామవిశేషాత్ ॥ ౧౮ ॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥ ౧౯ ॥ బ్రాహ్మణానాం వేతరయోరార్త్విజ్యాభావాత్ ॥ ౨౦ ॥ వచనాదితి చేత్ ॥ ౨౧ ॥ న స్వామిత్వం హి విధీయ
తే ॥ ౨౨ ॥ గార్హపతే వా స్యాతామవిప్రతిషేధాత్ ॥ ౨౩ ॥ న వా కల్పవిరోధాత్ ॥ ౨౪ ॥ స్వామిత్వాదితరేషామహీనే లింగదర్శనం ॥ ౨౫ ॥ వాసిష్ఠానాం వా బ్రహ్మత్వ
నియమాత్ ॥ ౨౬ ॥ సర్వేషాం వా ప్రతిప్రసవాత్ ॥ ౨౭ ॥ వైశ్వామిత్రస్య హౌత్రనియమాత్ భృగుశునకవసిష్ఠానామనధికారః ॥ ౨౮ ॥ విహారస్య ప్రభుత్వాదనగ్నీనా
మపి స్యాత్ ॥ ౨౯ ॥ సారస్వతే చ దర్శనాత్ ॥ ౩౦ ॥ ప్రాయశ్చిత్తవిధానాచ్చ ॥ ౩౧ ॥ సాగ్నీనాం వేష్టిపూర్వత్వాత్ ॥ ౩౨ ॥ స్వార్థేన చ ప్రయుక్తత్వాత్ ॥ ౩౩ ॥ సన్నిపాతం చ ద
ర్శయతి ॥ ౩౪ ॥ జువప్రదానమప్రయుక్తత్వాత్ పుండరీకాదిరుధాకాపూలం ప్రతీయేత ॥ ౩౫ ॥ - - - - - -
తే తి వచనాత్ విశ్వామిత్రో నియతః సచ ప్రత్యేకం గణ స్తోమభాగానధీతే తేన వసిష్ఠవంశానాం భిన్నకల్పత్వాత్ తేషాం నాధికార ఇతి సిద్ధాంతమాహ । వైశ్వామిత్రస్యేతి । వ్యాఖ్యాతం ।
॥ ౨౮ ॥ సత్రే సాగ్నికానామనగ్నికానాం మిళితానామధికారోస్తి న వేతి సందేహే పూర్వపక్షమాహ విహారస్యేతి విహారస్య ఏకత్వాత్ యస్య ప్రభుత్వాదనగ్నికస్య తులాపకారసమ
ర్థత్వాత్ శేషం స్పష్టం ॥ ౨౯ ॥ సారస్వతే తత్సామర్థ్యం సత్రే దర్శనాత్ స్పష్టం శ్రవణాత్ పరస్తాద్వా వత్సప్తగణం యోకం రుంతి ఏనా హోతా గ్నయః సత్రమాసత ఇతి ॥ ౩౦ ॥ స్వా
హితాగ్నేరన్యైరగ్నిభిరగ్నయః సగృహ్య జ్వలంతి అగ్నయో వివిచ్యంతే ఆహితపాలంనిర్వాపేదితి సాగ్నిసంసర్గే ప్రాయశ్చిత్తశ్రవణాదేకవిహారో యుక్త ఇత్యాహ । ప్రాయశ్చి
త్తేతి ॥ ౩౧ ॥ సిద్ధాంతమాహ । సాగ్నీతి । సాగ్నీనామధికారః । దర్శపూర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజేతేతి ఇష్టిపూర్వత్వనియమాత్ । సోమస్యేష్టిపూర్వత్వనియమేతు
తు కథపిరహిత ఏకైకత్వాదనాహితాగ్నేః తదసంభవాదితి భావః ॥ ౩౨ ॥ ఆగ్నేయాదయః తైత్యాగ్నే పదేనా త్వాత్కర్త్వ జన్మపనాదిత్యాహ । స్వార్థేనేతి । స్వార్థేన చ స్వస్వ వేనసంబంధ
త్వాత్ తాభిపహవనే యుక్త ॥ ౩౩ ॥ సన్నిపాతం సర్వేషాం మగ్నానామేకసందర్శయతి । సాగ్నికానామేవ సత్రమితి । సావిత్రాదిహోమప్రయుక్తత్వాత్ సన్నిపాత ఇతి వాక్యం ॥ ౩౪ ॥ సత్రే బుత్వి
గ్దిపాత్రాదిసర్వదక్షిణానాం మధ్యే ఏకస్య కస్యచిద్వ్యాపాదేఉత నవనానేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । జువప్రతి గంధేహాయి ఉక్తత్వాత్ సందేహే ఋత్విజానాం ప్రయుక్త
త్వాత్ ప్రపత్రసర్వహాణి వైకాయాం సప్రయోగస్య వేతవనిదృష్టత్వాత్ । యథాకామి । ఇష్టే వనియమాదికేతి భావః ॥ ౩౫ ॥ - - - - - - - - - - - - -

సాధకాంతరమాహ। అనుగ్రహేంతి। అనుగ్రహేత్యాద్యుక్తత్వాద్దశతానుగ్రహేత్। ఏకముద్రాదానే తదంతపాదముద్రాపి దత్తా భవతి। యథా అధికే దత్తే తదప్యనం
గృహీతమితి భావః॥౧౦॥ అథానేశ్రూయతే। ఏకాదేయం శతం దేయం సహస్రం దేయమితి। అపరిమితం దేయమితి। అపరిమితమిత్యనేన ఏకాదితిరిమితసం
ఖ్యాప్రతిషేధః శ్రూయతే। అత అతిరిక్తః కల్పో విధేయ ఇతి విచారే పూర్వపక్షమాహ। అపరిమితేతి। అపరిమితశబ్దశ్రవణే సతి పూర్వసంఖ్యాప్రతిషేధః తస్య
అపరిమితశబ్దస్య శ్రుతిహితావితశకాల్పధ్రానపత్తేః। అయం భావః। పరిమితం న భవతీతి వ్యుత్పత్త్యాపరిమాణశూన్యద్రవ్యస్య ప్రసిద్ధత్వా నా ప్రామాణ్యాపత్త్యా అ
పూర్వం పక్ష్యారాజదారా ఇతి వదసమర్థసమాసే నఞా ఆఖ్యాతార్థాన్వయే పరిమితదానం న కర్తవ్యమితి సిద్ధమితి॥౧౧॥ సిద్ధాంతమాహ। కల్పేతి। కల్పాంతరం అప
రిమితదానకల్పః। తుల్యవత్ప్రసంఖ్యానాత్। ఏకాదేయేత్యాది తుల్యతయా పాఠాత్॥౧౨॥ పరిమితశబ్దేన సహస్రశబ్దేన సమాపఠితేన న్యూనసంగ్రహత్వాంత తూధికమితి
సంశయే పూర్వపక్షమాహ। నియమ ఇతి। న్యూనాధికయోరనియమః విశేషాశ్రవణాత్॥౧౩॥ సిద్ధాంతమాహ అధికమితి। అధికం శ్రూయమాణసంఖ్యాయా
అధికం। ఇతరైః శతసహస్రాదిశబ్దైః సన్నిధానం యస్య తాదృశబహ్వర్థత్వాత్ బహుత్వవాచకశబ్దత్వాత్। యత్ర ఇతరసంఖ్యావాచకశబ్దసమభివ్యాహృత
బహుత్వవాచకః శబ్దః తత్ర బహుత్వవాచకశబ్దఇతరశ్రూయమాణసంఖ్యాధికసంఖ్యావాచకత్వమితి వ్యాప్తిః సర్వానుభవసిద్ధేతి భావః॥౧౪॥ అపరితంన్న
తథాసవసన్నిధానాత్ స్పష్టం వైతదపరిమితమిత్యర్థవాదోపమమవాధయిత్వాషయతి తత్రాహ। అర్థవాద ఇత్యుక్తోయః సతదర్థవత్। అధికసంఖ్యార్థకం॥౧౫॥

అనుగ్రహాచ్చపాదవత్॥౧౦॥ అపరిమితేన సంఖ్యాప్రతిషేధస్య శ్రుతిత్వాత్॥౧౧॥ కల్పాంతరం వా తుల్యవత్ప్రసంఖ్యానాత్। అనియమోవిశేషాత్॥౧౩॥
అధికం వా స్యాద్బహ్వర్థత్వాదితరేషాం సన్నిధానాత్॥౧౪॥ అర్థవాదస్తు తదర్థవత్॥౧౫॥ పరకృతిపురాకల్పం చ మనుష్యధర్మః స్యాదర్థాయ హ్యనుకీ
ర్తనం॥౧౬॥ తద్యుక్తే చ ప్రతిషేధాత్॥౧౭॥ నిర్దేశాద్వా తద్ధర్మః స్యాత్ పంచావత్తవత్॥౧౮॥ విధౌ తు వేదసంయోగాదుపదేశః స్యాత్॥౧౯॥ అర్థవాదో
వా విధిశేషత్వాత్తస్మాన్నిత్యానువాదః స్యాత్॥౨౦॥ సహస్రసంవత్సరం తదాయుషామసంభవాన్మనుష్యేషు॥౨౧॥ అపి వా ఋణాన్యర్థదర్శనం॥౨౨॥ అపివాత

ఇతి వాస్మిన్ బహుర్వార్ష్ణిర్మాషాన్మే పచతేతి। బహూనాం మామాంవార్ష్ణిః వృష్ణిగోత్రోత్పన్నః మాషాన్మే పచతేత్యాహ్నతి। అనేన వాక్యేన విహితోయం మాషపాకః
సమనుష్యమాత్రస్య వృష్ణిగోత్రాణాం। అథవార్థవాద ఇతి సంశయే ప్రథమపక్షమాహ। పరేతి। ఏకకర్తృకః పరకృతిశబ్దవాచ్యః బహుకర్తృకః పురాకల్పః ఏతా
దృశోదాహృతవిధిః మనుష్యధర్మమనుష్యమాత్రాధికారః। అర్థాయ ఫలాయ హి వాక్యస్య। అనుకీర్తనం। అతః అత్రాధికారప్రదర్శనమేవ వాక్యప్రయో
జనమితి భావః॥౧౬॥ ఇత్తమపి విధిః సఫల ఇత్యాహ। తదితి। తదుక్తే। అమేధ్యా వై మాషా ఇతి। నిందాయుక్తే। అనేన నిందాప్రతిషేధాత్ సఫలం॥౧౭॥ ఏతాదృశ
సఫలత్వం వృష్ణిగోత్రమాత్రాధికారేపి సంభవతీతి పక్షాంతరమాహ। నిర్దేశాదితి। వాక్యే వృష్ణినిర్దేశాత్। తద్ధర్మః వృష్ణిధర్మః స్యాత్। జమదగ్నీనాం పంచా
వత్తమితి నిర్దేశాత్ పంచావత్తం తేష్వేవ తద్వత్॥౧౮॥ పక్షాంతరమాహ। విధావితి। విధౌ అర్థవాదే వార్ష్ణిసంయోగాద్విధా తదనుమితవిధౌ వృష్ణిశబ్దస్యోపదేశః స్యా
త్। పూర్వకల్పే అయమర్థవాదో న భవతీతి। అస్మిన్ కల్పే ఉదాహృతవాక్యే అర్థవాదత్వాంగీకార ఇతి భేదః॥౧౯॥ సిద్ధాంతమాహ। అర్థవాద ఇతి। విధిశేషః స్వప్ర
విధేః ఆరభ్యస్యాశ్లీలత్వాదిత్యస్య శేషత్వాత్ స్తావకత్వాదయమర్థవాదః శేషం స్పష్టం॥౨౦॥ సహస్రసంవత్సరసాధ్యత్వేన శ్రూయమాణే విశ్వసృజామయనం సహస్ర
సంవత్సరసాధ్యమితి శ్రూయమాణే కస్యాధికార ఇతి విచారే ప్రథమపక్షమాహ। సహస్రేతి। సహస్రసంవత్సరసాధ్యం సత్రం తదాయుషాం సహస్రాయుషాం దేవా
దీనాం మనుష్యేష్వసంభవాత్॥౨౧॥ అపి చారణ్యదర్థవాదః అన్యార్థదర్శనం దేవానామధికారం దర్శయతి। ప్రజాపతిం వై ప్రజాః సృజమానం పాప్మా మృత్యురత్రా
రభిజఘాన స సహస్రసంవత్సరేణ పాప్మానం మృత్యుమపజహాతీతి ప్రజాపతికర్తృకత్వశ్రవణాదితి భావః॥౨౨॥ పక్షాంతరమాహ। అపివేతి। అపి మనుష్యధర్మః
మనుష్యాధికారః స్యాత్। నిఖిలశాస్త్రస్య తదధికారాత్॥౨౩॥ ...

తత్రైవ అశ్వాదేర్యానాదేర్వేతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। అకార్యేతి। అకార్యకరత్వాత్। న కేసరిణో దదాతి కేసరిణో అశ్వాః। ఇతి నిషేధాదదేయత్వాత్। తతః సువర్ణాదిభ్యః।
విశేషః। దానకర్మత్వాభావస్యాత్। ౪। అగ్రే సంపాద్యమానం ధ్రువమపి దేయం నవేతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। నిత్యేతి। సర్వస్వదానస్యానిత్యత్వాత్। అగ్రిమద్ర
వ్యలాభస్యానిశ్చయాదనిత్యైః సహ సంబంధః। న దానకర్మత్వం। ౫। స్వకీయశ్చ ధర్మః స్వార్థసాధనీయః। శూద్రః ద్విజసేవాతో నాపి దేయ ఇత్యాహ। శూద్ర ఇ
తి। ధర్మశాస్త్రత్వాద్ధర్మరక్షాసాధనశుశ్రూషకాణాం త్వాత్। తస్మిన్ స్వత్వాభావాదితి భావః। ౬। సిద్ధాంతసూత్రమాహ। దక్షిణాకాల ఇతి। దక్షిణాకాలే యత్స్వం
యావద్వసు తావత్ ఏవ దేయం ప్రతీయేత। దానసంయోగాత్। స్వత్వాత్ తస్యైవ దానార్హత్వాదితి భావః। ౭। విశ్వజిద్వ్యాగో దక్షిణాంతః ఉత ప్రత్యే
తివదపవర్గాంత ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అశేషత్వాదితి। అశేషత్వాత్। క్రతో రశేషదక్షిణాత్వాత్। శేషకర్మణః ధ్రువసిద్ధత్వాత్ ధ్రువసాధ్యత్వాత్॥
సర్వస్వదానేన తత్రావభృథాభావేన తదంతం దక్షిణాంతం స్యాత్। సర్వస్వదానస్య ప్రత్యక్షవచనప్రాప్తత్వాత్ అతిదేశికం కర్మశేషం బాధత ఇతి భావః। ౮। సిద్ధాం
తమాహ। అపి వేతి। క్రతోః విశ్వజితాయష్టవ్యం నేన సమాప్తి పర్యంతస్య విశ్వజిత్క్రతోః ప్రత్యక్షశిష్టత్వాద్విహితత్వాదశేషకర్మసమాప్తిపర్యంతః స్యాత్॥
౯। అత్రార్థం దృఢయతి। తథేతి। తథా చ సమాప్తి పర్యంతత్వాదేవ అనార్థస్య అవభృథాద్యుదేతవ్యత్వం చ వాంఛాదర్యత ఇత్యనేన విహితదర్శనం ప్రమాణం
సంగచ్ఛతే। దక్షిణాంతత్వే నోపపద్యేతేతి భావః। ౧౦। సంపాదనేన శేషకర్మత్వాశంకతే। అశేషమితి। యతః అశేషం దేయమితి సమయో జసం అతః ఆ దానేన వి
అకార్యత్వాచ్చ తతః పునర్విశేషస్యాత్। ౧౧। నిత్యత్వాభావాన్నిత్యైర్నాస్తి సంబంధః। ౧౨। శూద్రశ్చ ధర్మశాస్త్రత్వాత్। ౧౩। దక్షిణాకాలే యత్స్వం ప్ర
తీయేత తద్దానసంయోగాత్। ౧౪। అశేషత్వాత్తదంతస్స్యాత్కర్మణో ధ్రువసిద్ధత్వాత్। ౧౫। అపి వా శేషకర్మస్యాత్ క్రతోః ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్। ౧౬। త
థా చాన్యార్థదర్శనం। ౧౭। అశేషం తు సమంజసమాదానే శేషకర్మస్యాత్। ౧౮। నాదానస్యానిత్యత్వాత్। ౧౯। దక్షిణాసువినిర్దేశాదత్రస్థార్థేన సంయో
గస్స్యాదవిరోధః స్యాత్। ౨౦। అపవర్గే వా తద్ధర్మస్యాత్ప్రవేషామవిశేషాత్। ౨౧। ద్వాదశశతం వా ప్రకృతివత్। ౨౨। అతద్గుణత్వాత్తు నైవం స్యాత్। ౨౩।
నేసంపాదనే శేషకర్మస్యాత్। ౨౪। పరిహారతి। నేతి। ఆదానస్యలాభస్యానిత్యత్వాత్ అనిశ్చితత్వాత్। ౨౫। జ్యోతిష్టోమ ఇదం ప్రత్యర్థం ఇదం దక్షిణార్థవిం
తి విభాగో విహితః సోఽతిదేశేన ప్రాప్తః। బుద్ధం చ ప్రత్యర్థత్వేన కల్పితస్య ఆవసేయత్వ పి సమాధత్తే। దక్షిణేతి। అత్రత్యార్థేన ప్రత్యర్థత్వేన స్వేష్టా దక్షిణేన సంయోగః
దానసంబంధః తస్య కుర్వత్స్వం దదాతీత్యపవిరుద్ధం। ౨౬। అస్తు వాష్టరాత్రే నావంశే మాఘగణః। తత్ర విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠోఽతిరాత్రో భవతి। విశ్వజిద్విహితః త
త్ర సర్వస్వదక్షిణాతన్నియత సంఖ్యాతేతి సందేహే సిద్ధాంతమాహ। అపవర్గ ఇతి। అపవర్గే అష్టరాత్రే తద్ధర్మః ప్రకృతిభూత విశ్వజిద్ధర్మః సర్వస్వదక్షిణాదిః
స్యాత్। సర్వేషాం ప్రకృతివికృతిరూపాణాం అవిశేషాత్। ౨౭। అపాగ్నాణ సప్తజ్యోతిష్టోమ ప్రకృతిత్వేన తదంతః పాతి విశ్వజితోఽపి తద్ధేతి పూర్వపక్షమాహ।
ద్వాదశశతం వేతి। ౨౮। దూషయతి। అపదితి। అతద్గుణత్వాజ్జ్యోతిష్టోమధర్మత్వాభావాత్ నైవం జ్యోతిష్టోమదక్షిణా నస్యాత్। అనుమానికాత్ అతిదేశాత్ ప్రా
మాణితి దేశస్య ప్రబలత్వాదితి భావః। ౨౯। పంచమే అపశుపశ్వధిరోగ్ర విశ్వజితి సర్వస్వం న దదాతీతి లింగవిరోధాన్మాహ। లింగేతి। ౩౦। సర్వస్వపదం ద్వాద
శశతాధికపరం। ఏకో గోపా రమపతి విచారే పూర్వపక్షమాహ। వికార ఇతి। వికారః విశ్వజిద్ద్వా వికృతిధర్మః। అథం యతః ద్వాదశశతన్యూనదానే అధికదానే
పి అపపద్యతే సర్వస్వం దద్యాదితి అవిశేషాన్న్యూనం అధికమితి విశేషాభావాత్। ఏకో గోస్వామినాసహ ప్రాగో స్వామినా చ శతద్వయ విశ్వజితి ఫలితం। ౩౧।
సిద్ధాంతమాహ। అధికమితి। అధికం ద్వాదశశతాదధికం ప్రతిప్రసవాత్। ఏవం వా విశ్వజిత్ అనేన అపి వా సర్వస్వదానేనేతి అపి వేతి ద్వాదశశతేన బహు
త్వగలాభే సర్వస్వం సూచయతి న తు న్యూనేన సంభవతీతి భావః। ౩౨। - - - - -

ఇషుధూపయతి। ఇష్టిత్వేనేతి। ఇష్టిత్వేన ఇష్టితదవాచేన సంస్తుతః। అత ఏవ హోమ ఏవ స్యాత్। న తు ఆహవనీయం స్యాత్ తత్రాహ। అనారభ్యేతి। అనారభ్యాధీతత్వాదా
హవనీయప్రాప్తకవచనస్య తత్ర తాదర్థ్యే హోమే అహవనీయత్వప్రవేశాసంభవాదితి తదేషాం శ్రౌతకర్మణామేవ హవనీయః। యదిదం యదాహవనీయ ఇతి శాస్త్రం
బాధతు హోత్రస్య సన్నిధాపతితం స్యాత్। తదాపరిహోమే యదుస్యాత్ తదేవనేతి భావః॥ ౨॥ ఆశంకతే। అభయోః। అహితానాహితాగ్న్యోః పిండపితృయజ్ఞవత్॥ ౯॥ అనయోః
యతః వచనే। అనాహితాగ్నినిర్దేశః। అనారభ్యాగ్నిసంయోగాదితి పూర్వసూత్రవ్యాఖ్యాతం॥ ౯॥ పితృయజ్ఞదృష్టాంతం పరిహరతి। పితృయజ్ఞ ఇతి। పితృయజ్ఞ
సంయుక్తస్య ఆహార్యాగ్నిసంయుక్తస్య పునర్వచనం। అనాహితాగ్నౌ హోమస్తత్రైవ ధర్మో హోమశ్రుతి పృథగ్విధిః। తథా తత్ర॥ ౧౦॥ ఉపనయనాంగహోమః। ఆహ
వనీయ ఏవేతి కాలికే ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఆపేక్షి। ఉపనయనం సవనే। ఆధానం కుర్యాత్। ఆజ్యహోమేతి హోమసంయోగాత్ హోమస్యాహవనీయాపేక్షత్వా
దాహవనీయస్యాధానాపేక్షత్వాదితి భావః॥ ౧౧॥ సిద్ధాంతమాహ। స్వపతీతి। విద్యాస్యాధ్యయనార్థం యదుపనయనం తత్ర తదుపనయనరూపం కర్మ ఏతదుపనయనపూ
ర్వత్వాదాధానస్య। ఏతయోః పూర్వమసంభవే సోపనయన కాలే ఆధానాసంభవాత్ తదూర్ధ్వం ఆధానం యుజ్యతే ఇతి స్పష్టమేవ శ్లోకే కేవలమితి భావః।
౧౨॥ ఆధానస్య భార్యాసాపేక్షత్వాదపి నైతత్త్వాహ। ఆధానమితి। స్పష్టం॥ ౧౩॥ ఉపనయనానాం తత్ప్రాగాధానార్థం ఏకాభాయోః స్తు। అథోపనయనోత్తరం దారసంగ్రహాత్ప్ర
జాభూర్వస్తుత్వాహ। అకేవలేతి। అధానాదూర్ధ్వముపరి తేతాయామకర్మకర్మసంబంధాభావః। తస్మిన్ ఉపనయన కాలే సమవాయో భార్యాసంబంధః। కేవలైః
సంబద్ధ ఇతి శేషః॥ ౧౪॥ ఇవముపక్రమం దూషయతి। అకేవలేతి। ఆధానోత్తరకాలే దారక్రియా। అకేవలే అనస్మిన్ యాఅశాస్త్రాదితి పూరణీయం॥ ౧౫॥ పితృయజ్ఞ
ఇష్టిత్వేన సంస్తుతే హోమస్యాదనారభ్యాగ్నిసంయోగాదితి తదేషామవాచ్యత్వాత్॥ ౨॥ అభయోః పితృయజ్ఞవత్। ౯॥ నిర్దేశో వానాహితాగ్నేరనారభ్యా
గ్నిసంయోగాత్॥ ౯॥ పితృయజ్ఞే సంయుక్తస్య పునర్వచనం॥ ౧౦॥ ఉపనయనాద్యథత హోమసంయోగాత్॥ ౧౧॥ స్థపతివన్నికేవా విద్యాయై కర్మణా పూ
ర్వత్వాత్॥ ౧౨॥ ఆధానం చ భార్యాసంయుక్తం॥ ౧౩॥ అకర్మ చోర్ధ్వమాధానాత్తత్సమవాయో హి కర్మభిః॥ ౧౪॥ అకర్మ చ దారక్రియాధానోత్తరకాలే॥ ౧౫॥
శ్రాద్ధవదితి చేత్॥ ౧౬॥ న శ్రుతివిప్రతిషేధాత్॥ ౧౭॥ అర్థాదపి దేవేతి చేత్॥ ౧౮॥ సర్వార్థత్వాదపుత్రార్థో న ప్రయోజయేత్॥ ౧౯॥ సోమపానాత్తు ప్రాపణం ద్వి
తీయస్య తస్మాదుపయచ్ఛేత్॥ ౨౦॥ పితృయజ్ఞస్తు దర్శనాత్ప్రాగాధానాత్ప్రతీయేత॥ ౨౧॥ స్థపతీష్టిః ప్రయాజవదగ్న్యాధేయం ప్రయోజయేత్తాదర్థ్యా
ద్యాచ్చోపదృశ్యేత॥ ౨౨॥ అపి వా లౌకికే గ్నౌ స్యాదాధానస్యాసర్వశేషత్వాత్॥ ౨౩॥ - - - - -
జ్ఞాన్యథాహితానాహితాగ్న్యోః తథా కాలభేదే భార్యార్థ్యమిత్యాహ। శ్రాద్ధేతి। శ్రాద్ధవత్ పితృయజ్ఞవత్॥ ౧౬॥ నైతద్యుక్తమిత్యాహ వచనవిరోధాన్నేత్యాహ।
శ్రుతీతి॥ ౧౭॥ రాగేణ ప్రాప్తదారసంగ్రహస్య కాలవిధిరిత్యాశంకతే। అర్థేతి। అర్థాత్ రాగాత్ ప్రాప్తే అన్యదేవ కాలమేవ విదధాతి॥ ౧౮॥ భోగార్థం ప్రాప్తమపి కర్మార్థం
ము ప్రాప్తవివాహః కాలవిశిష్టే నైవ విధీయతే। వివాహాద్వయం మత్ప్రమాణమిత్యాహ। సర్వేతి। సర్వార్థత్వాత్ ధర్మప్రజోభయార్థత్వాదేకస్యాః కేవలపుత్రరూ
పార్థః న ప్రయోజయేత్। న ప్రేరయేత్॥ ౧౯॥ ఉత్తరయుక్త్యా ఉపనయనసమయే వివాహో మాస్తు తథాపి పురుషస్య ప్రజాస్వభాయాంతరసంయోగో మతర్హి
త్యాహ। సోమేతి। సోమపానాత్ సోమపానద్వితీయద్వంజాయాం భక్షయంతే। సోమయార్జ ఇతి వచనాత్ ద్వితీయవివాహస్య ప్రాపణం। నిషిద్ధస్య ప్రాప్తిపూర్వ
కత్వాదితి భావః। తస్మాదన్యాం భార్యామపి యచ్ఛేత్ గృహ్ణీయాత్॥ ౨౦॥ పితృయజ్ఞస్య పూర్వోక్తప్రవచనాదాధానాత్ప్రాగనుష్ఠానమిత్యాహ। పితృయజ్ఞ ఇతి।
తి। దర్శనాద్వచనదర్శనాత్॥ ౨౧॥ స్థపతీష్టౌ కిమగ్నిరితి విచారే పూర్వపక్షమాహ। స్థపతీతి। స్థపతీష్టిః ప్రయాజవత్ యథా ప్రయాజాదేనచోదకాద్వహ్నౌతి
తథా అగ్న్యాధేయం ప్రయోజయేత్। గృహ్ణీయాత్। తాదర్థ్యాత్ ఇష్టిమాత్రార్థత్వాత్ తత్ర తాధానస్య ఆవృజ్యేత అగ్న్యుపగతం కుర్వీత॥ ౨౨॥ సిద్ధాంతమాహ। అ
అపివేతి। ఆధానస్య అసర్వశేషత్వాత్। యావత్పురుషకర్తృకయజ్ఞాంగత్వాభావాత్ ఆధానోత్పత్తివాక్యే త్రైవర్ణికకర్తృకత్వశ్రవణేన త్రైవర్ణికయజ్ఞాంగత్వాద్ద

ఇమం పక్షం దూషయతి నేతి। అసామర్థ్యాత్ తావదాయురభావాత్।౩౮॥ న సురసాయనాదిసాధ్యయితవ్యమనుష్యేణాపి ఆయుర్వృద్ధిః సంపాదయితుం
శక్యతే। ఇత్యాశంక్యాహ। సంబంధేతి। ఆయుర్వృద్ధిః రసాయనస్య జన్యజనకభావరూపసంబంధస్య అదర్శనాదననుభావాత్।౩౯॥ పక్షాంతరమా
హ। సకుల్య ఇతి। సకుల్యః। వైనతేయతుల్యమశక్యత్వాత్ పుత్రపౌత్రాదిః అధికారీ ఏకస్మిన్నసంభవాదితి కాష్ణాజినిమతం।౪౦॥ ఏకవచనప్రయోగాత్తు తదభిప్రాయేణాహ। అ
పి వేతి। కృత్స్నసంయోగాత్ కృత్స్నప్రయోగస్య ఫలజనకత్వాత్। ఏకస్యైవ ప్రయోగః కృత్స్నః।౪౧॥ విశ్వసృజామయనస్య సన్నిధావేవం శ్రుతం। పంచపంచాశతస్త్రివృతః
సంవత్సరాః। పంచపంచదశాధికవిమితి విశ్వసృజాం గసహస్రసంవత్సరమితి। అత్ర ఏకస్యాపి న సంభవతి। ఏకదేశానుష్ఠానేతర ఫలాశ్రవణాదతః పంచపంచాశ
౬౮ త ఇతి సంఖ్యాయాం ముఖ్యసంవత్సరే సంభవవాక్యప్రయోగానిర్వాహేనాసంభవతి తదన్యతరస్య గౌణార్థత్వమవశ్యం తత్ర ప్రయోగాణ్యం నిర్వాహ్యమిత్యేవం।
విప్రతిషేధాదితి। విప్రతిషేధాత్। విరోధాత్। అన్యతరయోగాదిత్యాలంబికాయనమతం।౪౨॥ సంవత్సరశబ్దోఽవగౌణః। విచారితత్వాత్। చాంద్రసావనసౌరా
69
దిషు దృష్టత్వేన తద్ధర్మస్య విధిచరితత్వాత్। పంచపంచాశదహ్నాం సంఖ్యావిశేషేణ యుతః అతః స గౌణోనేతి భావః।౪౩॥ సంవత్సరశబ్దస్య గౌణత్వమంగీకృత్య
పక్షాంతరమాహ। స ఇతి। సః సంవత్సరశబ్దః ప్రకృతిః ప్రకృతివత్ స్యాత్ ప్రకృతిభూతగవామయనవత్।౪౪॥ గవామయనే యో మాసః స సంవత్సర ఇతి వ్యవహారే సాత్త్రా
పి తథా స్యాత్।౪౫॥ అపనయే వా నేతి। అత్ర రం వేదాధ్యయనదారసంపత్తిః కృత్వా ప్రధానజ్యోతిష్టోమానంతరం సహస్రమాసజీవిత్వాసంభవాదసంభవ ఇతి సిద్ధాంతపక్షే
మాహ। అహానీతి। అహాని పంచపంచాశదహాని సంవత్సరపదవాచ్యాని। అభిసంఖ్యత్వాత్। సర్వసత్ర ప్రకృతిభూతద్వాదశాహస్య వృద్ధహాః ప్రకృత్యా ఆదిత్యానామైసర్వ

నాసామర్థ్యాత్।౪౬॥ సంబంధాదర్శనాత్।౪౭॥ సకుల్యః స్యాదితి కాష్ణాజినిరేకస్మిన్నసంభవాత్।౪౮॥ అపి వా కృత్స్నసంయోగాదేకస్యైవ ప్రయోగః స్యాత్।
౪౯॥ విప్రతిషేధాత్తు గుణ్యన్యతరస్స్యాదితి లాంబుకాయనః।౫౦॥ సంవత్సరో వా విచాలిత్వాత్।౫౧॥ స ప్రకృతిః స్యాదధికారాత్।౫౨॥ అహాని వాభిసంఖ్యత్వాత్।
౫౩॥ తే వః స యుదిలాదితి। అథ వసంతః। యదా సంగ పౌష్ణ గ్రీష్మో యుద్ధామ ధృతం ఇతి నేతవ్య షాడ్యు దపరా ష్టౌ ధ శరత్ యదా స్త్రమేతద్ధ పాముం తత్ శిశిరా విష్ణు కస్మిన్న
హానిష్వృతుపర్యాయానాత్। షడృతవః మత్స్యరూపసంవత్సరత్వం యుక్తమితి భావః।౫౪॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ షష్ఠస్య సప్తమః పాదః॥ శ్రీః॥ - - - -

ఇష్టిపూర్వత్వాదక్రతుశేషో హోమః సంస్కృతేష్వగ్నిషు స్యాదపూర్వోఽప్యాధానస్య సర్వశేషత్వాత్।౧॥ ఇష్టిత్వేన సంస్తవం చాతుర్మాస్యానసంస్కృతేషు ద
ర్శయతి।౨॥ ఉపదేశస్త్వపూర్వత్వాత్।౩॥ స సర్వేషామవిశేషాత్।౪॥ అపి వా క్రత్వభావాదనాహితాగ్నేరశేషభూతనిర్దేశః।౫॥ జుహ్వాదనగ్నిసంయోగాత్॥౬॥

ప్రజాకామో చతుర్మాస్యాయా జయేదితి వనారభ్య పఠితదర్శహోమః ఆహవనీయే అతకాకేగ్నావితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఇష్టీతి। అక్రతుశేషః కస్యాపి
క్రతోరరంగభూతః అపూర్వోఽపి కించిదప్రకృతికోఽపి హోమః దర్వీహోమః సంస్కృతేషు ఆధానాదిసంస్కృతేషు। ఆధానస్య ఆధానసంస్కృతాగ్నేః ఆహవనీయస్య
సర్వశేషత్వాత్। అతఏవ ఇష్టిపూర్వత్వాద్ధోమవనీయస్యైవ హోమానేష్టిసాధ్యత్వాద్దాహితాగ్నేరేవాత్రాధికారిత్వాన్ననాహితాగ్నేరితి భావః।౧॥ సిద్ధాంతమాహ। ఇష్టీ
తి। చాతుర్మాస్యహోమానాం ఏషా వా అనాహితాగ్నేరిష్టిర్యచ్చాతుర్మాస్యాని ఇతి ఇష్టిత్వేన సంస్తవాత్। చాతుర్మాస్యహోమాన సంస్కృతేషు ఆధానాద్యసంస్కృతేషు
దర్శయతి బోధ్యతి।౨॥ అస్యార్థవాదత్వాన్నియమనార్థ్యాత్ ఆయుం అవ్యశ్వత్వవిధిః। అక్రతుశేషకర్మసామాన్యస్య ఇత్యభిప్రాయేణాహ। ఉపదేశః విధిః। అపూ
ర్వత్వాదప్రాప్తత్వాత్।౩॥ విధిత్వమంగీకృత్య ప్రత్యంగతదితరసాధారణో విధిరితి శంకతే స ఇతి। స విధిః శేషం స్పృష్టం।౪॥ అనాహితాగ్నేః క్రతోరభావాదనాహితా
గ్నివదత్రవణాదక్రతుశేషస్య విధిరిత్యాహ అపి వేతి। సూత్రం వ్యాఖ్యాతం।౫॥ ఏషా వా అనాహితాగ్నేరిత్యనేన అత్ ప్రాప్తిరియం జపరూపైవాస్తు ఇతి శంకతే జు
హ ఇతి। అనగ్నిసంయోగాత్। అనాహితాగ్నిశబ్దసంయోగాత్॥౬॥ - - - - - -

పదపదార్థసంబంధో౽నియతః న దశబ్దస్య శబ్దవిశేషేపి వైయర్థ్యాత్ కర్తృభిః ప్రయుజ్యమానత్వావిశేషమత్రాస్త్యేవేత్యాశంక్యతే। విచారః కర్తృకసంబంధః। ౩। దూషయతి నేతి। పద
పదార్థసంబంధస్య ఔత్పత్తికత్వాత్ నిత్యత్వాత్ న దశబ్దస్య శబ్దవిశేషేష్వర్థే నైవేతి భావః। ౩౯। న నను సుషిరం వా ఏతత్ త్రియతే యద్వపాముత్ఖిదతి తతోర్ధ్వం వా అవగతచ్ఛిద్రనిమి
త్తః భాగశబ్దో౽స్తు సభావశ్రావిత్వాశంక్యేత అస్మై మిత్రకమితి నేతి పూర్వసూత్రాదనువర్తతే సః భాగశబ్దః ఛిద్రనిమిత్తో న పశ్చాచ్ఛిద్రత్వస్య విహితత్వాభావాత్। రూఢియోగా
గమపహరతీతి దేశేత్రతరత్వాచ్చ। ౪౦। అపసంహరతి జాతేరితి। జాతేరేవ వాచకః భాగశబ్దః। తత్ప్రయుక్తవచనం జాతౌ భూరిప్రయోగేణ రూఢిశక్త్యా అర్థవత్త్వేన విధ్యవిరు
ద్ధార్థవత్త్వేన చ। ౪౧। ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ షష్ఠస్యాష్టమః పాదః సమాప్తః॥ - - - - - - -

విచార ఇతి చేత్। ౧। నా ప్రవృత్తికత్వాత్। ౨। స నైమిత్తికః పశోర్గుణస్యాచోదితత్వాత్। ౩। జాతవాన్ తత్ప్రయుక్తవచనార్థవత్త్వాభ్యాం। ౪। ఇతి జైమినిసూత్రే
పూర్వేణ షష్ఠేన ప్రతిపక్షం ధర్మా విచారితాః। అత్ర సప్తమే నాతిదేశకధర్మవిచారో వైకృతః క్రియతే। ప్రయాజాదిధర్మాః దర్శపూర్ణమాససన్నిధౌ పఠితాః కిం తదర్థా ఉత
యావద్యాగార్థా ఇతి సంశయే౽సిద్ధాంతే సోపక్రమతే। శ్రుతితి। ముఖ్యానామపూర్వాణాం ఛేదేశేషాణాం ప్రయాజాదీనాం యథాధికారం యస్య ప్రకరణం తత్రైవ వ్యవస్థా స్యా
త్। ౧। అయమస్యశేష ఇతి శ్రుత్యైకగమ్యత్వాత్। దర్శపూర్ణమాసకథంభావాకాంక్షయాన్వితాః నాన్యత్ర గంతుమర్హంతి ఇతి భావః। ౧। పూర్వపక్షమాహ। ఉత్పత్త్యేతి। ఏకధ
ర్మ్యం సర్వేషాం తుల్యధర్మత్వం స్యాత్ సర్వే ధర్మాః సర్వార్థా ఇతి భావః। ఉత్పత్తిరూపయోర్జ్యోతిరోరధికాభావః అపూర్వయోరవిభాగాత్ అవిశేషాత్ సత్త్వవత్ గవాదివత్। యథా
గాం పదా న స్పృశేదిత్యుక్తే సన్నిహితాయా అపి కస్యాంచిద్గవి యావద్గ్రహణం। తథా యాగవద్ధిశ్రుతే ధర్మవిధిరయమానాయావద్యాదార్థ్యం భవితుమర్హతీతి భా
వః। ౨। సిద్ధాంతమాహ। చోదనేతి ప్రయాజాదయః దర్శపూర్ణమాసార్థా ఏవేతి వ్యవతిష్ఠేరన్। దర్శపూర్ణమాసనామ్నాః కర్మణోః ఉత్పత్త్యా అపూర్వగుణభూతత్వాదంగ
త్వాత్। తథా చోదనాయాః దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేతి విధేః శేషభావాత్ ఏకదేశరూపత్వాత్ అతః తద్భేదాదపూర్వభేదస్య ద్యోతకత్వేన వ్యవస్థాపితత్వా
త్। అయం భావః। ధర్మాణాం యాగాంగత్వం సామాన్యేన కింతు కథంభావాకాంక్షారూపప్రకరణేన తత్తద్యాగేనాపూర్వం కుర్యాత్ ఇతి అపూర్వముద్దిశ్య యాగవిధానకథమ
పూర్వం కుర్యాదిత్యాకాంక్షయా నేతి తద్విధిశ్రవణజనితాకాంక్షాపూరకతయా నిఖిలాంగవిధివాక్యానాం తత్సంబంధాత్ కర్మసమామ్నాయః కర్మవిధేరేకదేశరూపః ఇత్థంచాపూర్వో
ద్దేశేన కర్మవిధానాదద్భిర్యాగో విధేయః ఇతి దర్శపూర్ణమాసశబ్దవాచ్యో విశిష్టయాగస్యైవ విధానాత్ తద్విధిశేషభూతా ధర్మాః తదపూర్వప్రయుక్తా ఏవ నత్వపూర్వాంతరప్ర

శ్రుతిప్రమాణత్వాచ్ఛేషాణాం ముఖ్యభేదే యథాధికారం భావః స్యాత్। ౧। ఉత్పత్త్యర్థవిభాగాద్వా సత్త్వవదేకధర్మ్యం స్యాత్। ౨। చోదనాశేషభావాద్వా తద్భేదాద్వ్య
వతిష్ఠేరన్నుత్పత్తౌ గుణభూతత్వాత్। ౩। సత్త్వే లక్షణసంయోగాత్సార్వత్రికం ప్రతీయేత। ౪। అవిభాగాత్తు నైవం స్యాత్। ౫। ద్వ్యర్థత్వం చ విప్రతిషిద్ధం। ౬। . . . .

యదుక్తమితి। ౩। సత్త్వవదితి దృష్టాంతవైషమ్యం దర్శయతి। సత్త్వ ఇతి। సత్త్వే గోవ్యక్తిలక్షణస్య లక్షణస్యావృత్తేః సంయోగాత్ సంబంధాత్ సార్వత్రికం సకలగోసాధారణం
ప్రతీయేత గోపదేన వ్యక్తిలక్షణయా ఇత్యాతదనువాదేన పాదస్పర్శనిషేధవిధానాత్ సన్నిహితత్వవిశిష్టస్యోద్దేశ్యత్వే వాక్యభేదభియా గోత్వావచ్ఛిన్నపరత్వమిహ తు
యాగస్య గుణత్వాత్ ఫలం ప్రతి సన్నిహితత్వవిశిష్టయాగవిధానే వాక్యభేద ఇతి భావః। ౪। పూర్వపక్షయుక్తిమాహ। అవిభాగాదితి నైవం అపూర్వార్థా ధర్మా ఇతి న అవి
భాగాత్ ప్రత్యక్షప్రమాణావగతయాగనిరూపితకారకతయా అంగానాముపయోగాత్। అంగభూతే ద్రవ్యే। తథా దేవతాయాం తథా మంత్రేషు అగ్న్యాదౌ యా
గకారకత్వం ప్రత్యక్షగమ్యం। అపూర్వసాధనత్వం ఆనుమానికం దుర్బలమితి భావః। ౫। దూషణాంతరమప్యాహ। ద్వ్యర్థ ఇతి। యది దర్శపూర్ణమాసార్థా ఏవ ప్రయా
జాదయః తదా సౌర్యయాగే ప్రయాజానుష్ఠానే ప్రయాజే ప్రయాజే కృష్ణలం జుహోతీతి వాక్యస్య యాగముద్దిశ్య ప్రయాజవిధ్యర్థత్వం ప్రయాజముద్దిశ్య కృష్ణ
లవిధ్యర్థత్వం చేతి ద్వ్యర్థత్వం విప్రతిషిద్ధం అన్యాయ్యం వాక్యభేదభియా। ముఖ్యత్వే ధర్మాణాం సర్వార్థత్వాత్ తత్ర ప్రయాజానాం నిష్పత్త్యా కృష్ణలమాత్రవిధానే

ర్యే బ్రువన్న చార్యవకిరి త్పుగర్దభేంనే బ్యుక్తం పశుమాలభేత లిత్రసిద్ధాంతయన్నాహ। అవకీర్ణీతి। అవకీర్ణీ బ్రువన్న చారీ సన్ నిర్ఋతః। తత్ప శుః స్థవతి వత్। శేషం స్పష్టం॥ ౨౮॥ మూఢా
ప్రభృతీనాం స్మార్త కర్మణామనియత కాలానాం కాలనియమం సిద్ధాంతయన్నాహ। ఉదగితి। స్మృతివాక్యదర్శనాత్। శేషం స్పష్టం॥ ౨౯॥ తథాదివైవ న రాత్రావిత్యాహ। అపాన
తి। ౨౯। శ్రాద్ధభిన్నాపి త్ర్యాణి ఇతరేషు అపరపక్షేషు అపరాహ్ణే చ॥ ౨౪॥ యజ్ఞార్థత్వమసిద్ధత్వాదిమంత్రైః భక్షేణం। తద్ధా హేం వమత్రేయచ్ఛేస్వసంత్రు ప్యుపపత్రా నేతి పూర్వ
పక్షమాహ। యాంచ్యేతి। యాంచ్ఞాభిక్షా త్రయం ఉం సాంవుత్రంయః। శ్రుఅవిద్యవమానవివ। తథాలోకే దృష్టత్వాత్ ౨౫॥ సిద్ధాంతయన్నాహ। నియత మితి। నియతం విద్యమానైష్వే
పక్షేం కార్యం। అర్థవత్త్వాత్ శ్రుత్యపూర్వజనన రూపఫలవత్త్వాత్ ౨౬॥ ఇద్ధం నియమమన్నత్రాతిదిశతి। తదితి। భక్షః తండులాదినక్షేతి పయ ఎవ భక్షః। ప్రోక్షుణస్యా

౭౦ సాదనజ్ఞానసక్లేపి ప్రోక్షణశరాసాదయేతి ప్రైషః। అన్వపన్నస్సత్వేపిదక్షమంరం పరిదధాతి తిదక్షమధురువస్త్రపరిధానం। తథాపశునాశక్యత్వాదాపరాతాదలేకర

70

నేపి। రత్నపశుమార్గయుమక్తే తూరూపాపక్షిరాహంత ఇతి వమంత్రేణ సంజ్ఞపన పోవం। ఉరోమాం భ్యష్టిజాత వేద ఇతి మంత్రపాఠః। ద్వేషు భావేపి కాంయు॥ ౩౦॥ ఉప
యోత్రతాదినియమోపియత్రమపాదనిష్పసంపాదకః సత్వాబ్జ ఇత్యాహ। అనర్థేతి। అనర్థకం మమహాదరిష్టపలరసాదిజనకమజోర్ణదోషేణ తత్ర అనిష్టం కృత్యపవే త్ర
తినియమత్యాగః॥ ౩౧॥ అగ్నీషోమీయం పశుః। ఉరః కేస్తునోత చాపిగ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రశ్రుతి। పశుచోదనాయాం। అగ్నీషోమీయ ఉపశుమాల
భేతేతి వాక్యే। అవిశేషాత్। అనియమః ఛాగ ఏవ తేన॥ ౩౨॥ సిద్ధాంతయన్నాహ। ఛాగ ఇతి। ఛాగ ఏవ। ఛాగస్య వపాం యూమేదస ఇతి మంత్రలింగాత్ ౩౩॥ మంత్రలింగేన విధి

అవకీర్ణిపశుశ్రుతద్వదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వాత్ ౨౮॥ ఉదగయనే పూర్వపక్షేహాః పుణ్యాహేషు దైవాని స్మృతిరూపాణ్యర్థదర్శనాత్ ౨౯॥ అహాని చ కర్మసా
కల్యం॥ ౩౦॥ ఇతరేషు తు పిత్ర్యాణి ౩౧॥ యాంచ్ఞాక్రయణమవిద్యమానే లోకవత్ ౩౨॥ నియతం వార్థవత్త్వాత్స్యాత్ ౩౩॥ తథా భక్షప్రైషాచ్ఛాదనసంజ్ఞ
ప్తహోమద్వేషం ౩౪॥ అనర్థకం త్వనిత్యం స్యాత్ ౩౫॥ పశుచోదనాయామనియమోవిశేషాత్ ౩౬॥ ఛాగో వా మంత్రవర్ణాత్ ౩౭॥ న చోదనావిరోధాత్ ౩౮॥
ఆర్షేయవదితి చేత్ ౩౯॥ న తత్రహ్యచోదితత్వాత్ ౪౦॥ నియమో వైకార్థ్యం హ్యర్థభేదాద్భేదః పృథక్త్వేనాభిధానాత్ ౪౧॥ అనియమో వాఽర్థాంతరత్వాద
న్యత్వం వ్యతిరేకశబ్దభేదాభ్యాం ౪౨॥ ఛాగ ప్రయోగస్సమవాయిత్వాత్ ౪౩॥ ఛాగేన కర్మాఖ్యా రూపలింగాభ్యాం ౪౪॥ రూపాన్యత్వాన్న జాతిశబ్దః స్యాత్॥ ౪౫॥

సంకోచః। సంభవతీతి శంకితేనేతి। విధివాక్యస్య ప్రబలత్వేన దుర్బలేన మంత్రేణ సంకోచో నేతి భావః ౩౪॥ యథా ఆర్షేయం వృణీత ఇత్యుత్పత్తావత్రప్రవరేశత ఇతి సంకో
చః తథాత్రేతి బ్రూతే। ఆర్షేయవదితి ౩౯॥ దృష్టాంతవైషమ్యమాహ। నేత్యాది। తత్ర ఛాగే। అచోదితత్వాత్ ద్విత్వభావాత్। ఆర్షేయత్వజాతేః త్యాగ్యత్వేన సంకోచే విధిరస్తీతి భావః।
౪౦॥ సంకోచే కృత్యాద్యర్థబాధాభావాత్ దుర్బలేనాపి మంత్రలింగేన సంకోచయత్ ఇతి సిద్ధాంతయన్నాహ। నియమో వేతి। పాయతః ఐకార్థ్యం పశుశబ్దార్థపశుత్వ ఛాగ
శబ్దార్థఛాగత్వయోరవిరోధాత్ దుర్బలత్వేపి మంత్రలింగస్య శక్యార్థస్య బాధేనాత్రంయత ఇతి భావః। తవాయదిపృథక్త్వేన పశ్వపర విరోధేన అభిధానాత్ అర్థ
భేదాన్మంత్రలింగవిధ్యర్థయోర్భేదః తత్ర మంత్రలింగం అన్యద్యుత్పత్తిపూర్వకజ్ఞేయం। యథా హింద్రియం చార్గాహార్యప తైర్ప్యప సన్నిన ఇతి ౪౧॥ పూర్వపక్షమాహ। అనియమ ఇతి।
అర్థాంతరత్వాత్ ఉభయోరపర్యాయత్వాత్ పశుః కలవకశత్వ। తథా వ్యతిరేకః ఛాగత్వాభావేవ గవాదివృత్తిత్వం పశుత్వే శబ్దాంతరం భిన్నశబ్దవాచ్యత్వం తాభ్యాం హేతుభ్యాం
భేదః వైరూప్యం యత్ అతో నియమః ౪౨॥ సిద్ధాంతయన్నాహ। నవేతి। అనియమో న అత్ర మంత్రస్యనిత్యం ప్రయోగసంబంధాత్। అశ్వాదిగ్రహణే మంత్రలింగవిరోధేన
మంత్రః పాఠికః స్యాదితి భావః ౪౩॥ నను ఛిన్నగతిః ఛాగ ఇతి మంత్రలింగం అప్యన్యత్రప్రయోగేనాబాధితమత ఆహ। ఛాగేనేతి। ఛాగస్యైవ కర్మయోగః। ఆఖ్యారూపం రూఢి
శక్తిః। లింగం పుల్లింగం తాభ్యాం రూఢియోగమపహరతి న్యాయాద్యోగశక్తేరప్రవృత్తిరితి భావః ౪౪॥ నను ఛాగో ఉపస్తు ఇతి శబ్దః వయోవిశేషపరః। తథా చ వయోవిశేషం
గృహీతత్వాత్ అపి సంభవతీత్యత ఆహ। రూపేతి। రూపస్య ఆశ్వ వృత్తివయసః ఛాగవృత్తివయోవిశేషాదన్యత్వాత్ నాశ్వాదిపరః। కింతు ఛాగత్వరూపజాతివాచీ శబ్దః స్యాత్। అయం
భావః। యథా కలభశబ్దః వయోవిశేషవిశిష్టం హస్తినమేవాచష్టే నాన్యం తథా ఛాగశబ్దో వయోవిశేషవిశిష్టం ఛాగమేవాచష్టే నాన్యమితి ౪౫॥ . . . .

చాతుర్మాస్యేష్వేవ తద్బ్రాహ్మణానామేవ పంచహవీంషి గృహ్ణాతి శ్రుతం। అత్ర బ్రాహ్మణపదే నార్థవాద ఏవ గ్రాహ్యోథవాంగవిధిరూపోపీతి సంశయే పూర్వపక్షమా
హ। పంచేతి। పంచసంచరే పంచహవిషాం। ఆగ్నేయాదీనాం పంచానాం ప్రతిపర్వగమనమప్రాప్తితాని పంచసంచరపదవాచ్యానీత్యేషు వరుణప్రఘాసేషు అత్రవా
కైవనాతిదిష్టేషు బ్రాహ్మణపదే నార్థవాదమాత్రమతిదేశః స్యాత్। నాంగవిధీనాం విధివాక్యశేషత్వేన తస్య సన్నిధానాత్।౧౨। సిద్ధాంతమాహ। సర్వస్యేతి। సర్వ
స్య అంగవిధీనాం బ్రాహ్మణానాం చ అతిదేశః స్యాత్। హి కేశబ్దాత్। ఏకేన బ్రాహ్మణశబ్దేన ఉభయోః ప్రతిపాద్యత్వాత్।౧౩। విరోధేతి। వరుణప్రఘాసే త్రింశదా
హుతం రుద్ర ఇతి పరిగణనం అంగవిధ్యతిదేశం వినానుపపన్నమితి భావః।౧౪। నన్వంగవిధీనాం యద్యతిదిశే తర్హి వైశ్వదేవధర్మాణాం అగ్నిం మంథంతి ప్ర
సుప్రోక్షవంతీతి పునర్విధానం వ్యర్థమిత్యాశంకతే। విహాతేతి। విహితస్య వైశ్వదేవే విహితస్యాగ్నిమంథనాదేః పునరావర్తనాత్। పునర్విధానాన్నాంగవిధ్యతిదే
శః।౧౫। సమాధత్తే నేతి। నవ్యేయమర్థం పునర్విధిః। ఇతరార్థత్వాత్। వారుణప్రచారార్థత్వాత్।౧౬। తథా సాకమేధీయ ఏతద్బ్రాహ్మణ ఐంద్రాగ్నః ఏతద్బ్రా
హ్మణ ఏకకపాల ఇతి। అత్రాపి పూర్వోత్తరపక్షౌ పూర్వాధికరణవత్।౧౭। వైశ్వదేవే పర్వణి ద్యావాపృథివ్యమేకకపాలం వరుణప్రఘాసే ద్వాయుమేకకపా
లమితి। సాకమేధీయే వైశ్వకర్మణమేకకపాలమితి తుల్యత్వాత్ త్రివైతద్బ్రాహ్మణ ఏకకపాల ఇతి శ్రుతం। అస్మిన్ వాక్యే ఏతచ్ఛబ్దేన వైశ్వదేవికైకకపాల ఉత
రుణప్రఘాససంబంధి గ్రాహ్య ఇతి సంశయే ఉభయోర్ధర్మవత్వాత్ వైశ్వదేవసంబంధిన ఏవ గ్రహణమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఏకకపాలానామి
తి। వారుణప్రఘాసికైకకపాలస్యైవ గ్రహణం। తథాహి। ఏకకపాలానాం యావదేకకపాలానాం వైశ్వదేవైకకపాలం ప్రకృతిః। ఆగ్రయణే ద్యావాపృథివ్యైకకపాలం
పంచసంచరేష్వర్థవాదాతిదేశః సన్నిధానాత్।౧౨। సర్వస్య చైకశబ్ద్యాత్।౧౩। లింగదర్శనాచ్చ।౧౪। విహితామ్నానాన్నేతి చేత్।౧౫। నేతరార్థత్వాత్
।౧౬। ఏకకపాలైంద్రాగ్నాశ్చ తద్వత్।౧౭। ఏకకపాలానాం వైశ్వదేవికః ప్రకృతిరాగ్రయణే సర్వహోమాపరివృత్తిదర్శనాదవభృథే చ సకృద్ధ్వి
వదానస్య వచనాత్।౧౮। ఇతి జైమినిసూత్రేషు సప్తమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥ శ్రీః॥ - - - -
తే సర్వహోమస్య అపరివృత్తేశ్చ దర్శనాదనువాదాత్। అవభృథే వారుణస్యైకకపాలే ద్విబద్యతేతి ద్వ్యవదానవిధానం యుక్తవచనాచ్చ। యది వైశ్వదేవప్రకృతికత్వం
స్యాత్ తర్హి ద్విబదానస్య ప్రాప్తత్వాత్ తద్విధానం వ్యర్థం స్యాత్। తత్ప్రకృత్వేతు వైశ్వదేవపర్వణి ఏకకపాలస్య యదేకక
పాలస్యైవ దేవత్వే। రుద్రవాస్యావదేదితి నిషేధాత్ స్యాత్ అతిదేశేన ప్రాప్తి తద్బాధకం ప్రకృతివచనం। ఇత్థం చ వైశ్వదేవైకకపాలధర్మాణాం ప్రకృతిత్వే నైవ ప్రా
ప్తౌ ఏతద్వచనమనర్థకం స్యాదతః సర్వప్రకృతిత్వేన వైశ్వదేవధర్మాణాం ప్రాప్తిః। శమీమయః స్రుచ ఇతి విశేషాణాం వరుణప్రఘాసధర్మాణాం మపి ప్రా
ప్త్యర్థమిదం వచనం। తస్మాదేతచ్ఛబ్దేన వరుణప్రఘాసైకకపాలగ్రహణం।౧౦। ఏతాదృశార్థలాభాయ సూత్రాణి చిత్తుదానిప్రపూరయ్య।౧౮। ఇతి జైమినిసూత్రవ్యా
సాంమేత్యభిధానశబ్దేన ప్రవృత్తిః స్యాద్యథాశిష్టం।౧।
కవతీషు రథంతరం గాయతీతి। అస్యార్థః। అభిత్వాశూరనోను మ ఇత్యృచి గానవిశేష నియమానం మ రథంతరశబ్దవాచ్యం। ఏతస్యాం కవతీషు క్రయమాన
యీత్రాభువదిత్యృచి గానం కార్యమితి। అత్రాతిదేశః కో స్యేతి వివేకితా సిద్ధాంతం ప్రథమపక్షమాహ। సామ్న ఇతి। సామ్నేత్యభిధాయకశబ్దేన వాచకశబ్దేన రథంతర
మిత్యాత్సుపూర్వాయ యథాశిష్టం యథా గురుపరంపరయా ఉపదిష్టం తథా ప్రవృత్తిః స్యాత్। రథంతరసామపదేత్యుక్తే గానం యుక్తామృచం పరితం। అ
తం గానవిశిష్టాయా బుబుచో౽తిదేశ ఇతి భావః॥౧॥ - - - -

సిద్ధాంతే భ్రాన్తే (అతృప్తావితి । చోదనాయామపూర్వే ధర్మాణాం ప్రవృత్తిస్స్యాత్ । ఉత్పత్తియోగే ధర్మాణాం విధ్యభావాత్ । తతః అపూర్వార్థత్వాత్ తద్ధ్యైదాత్తమ
ఽంశ్రద్ధాత్వర్థస్య భేదస్స్యాత (౭॥ ధర్మాణామపూర్వార్థత్వమంగీకృత్యాపి సర్వార్థత్వం సాధయతి (యదీతి (యది వా అపూర్వార్థత్వమస్తు । తథాపి సర్వధర్మః
స్యాత్ అభిధానవత్ సమానత్వాత్ (అభిధానమపూర్వమితి నామ తత్తుల్యత్వేన సర్వాపూర్వాణాం తుల్యత్వాత్ । యథా వాహకో రాతిథిరాగతః తస్మై యవాన్నం దేయమితి తా
మిత్యుక్తే యవాన్నదానప్రయోజకం వాహకమాత్రం జానాతి న పురావృత్తిమాత్రం తథేతి భావః ।౯॥ వాహకదృష్టాంతవైషమ్యం దర్శయతి (అర్థస్యేతి (అర్థస్య
వాహకదేశసంబంధస్యైతావత్పురుషేషు అవిభక్తత్వాన్నైయత్యాత్ । యవాన్నదాననిమిత్తం తద్దేశసంబంధః న పురుషః నన్విదం కథం జ్ఞాతమత్రాహ ప్రయో

౧౧ గస్య ఉక్తవాహకప్రయోగస్యాపూర్వత్వాదేతత్పూర్వమపి సత్త్వాత్ । అయం భావః । పూర్వం అసత్యేద్వాహకాగమనే వాహకే ఆగతే యవాన్నం దేహీతి వాక్యం అసత్యే
ష్వ్రుతత్వాచ్చ శబ్దాత్తద్దేశసంబంధయోః సయవాన్నప్రియ ఇతి వ్యాప్తిం గృహ్ణాతీతి తథాత్ర నేత్యాహ (క్రమణః అపూర్వస్య శబ్దభావ్యత్వాచ్ఛబ్దైకగమ్యత్వాత్తస్య అ
పూర్వస్య శబ్దేన విభాగాత్ కర్మభేదేన భేదసిద్ధేః (శేషాణాం ప్రయాజాదీనాం సర్వత్రాప్రవృత్తిః స్యాత్ । యత్ర పఠితం తత్రైవ విశ్రాంతిః ।౯॥ నన్వ్యయుగపరాశరానా

71

మశాఖినః తేషాం పరిచరేషు ష్వతిరూప బ్రాహ్మణం యదర్శపూర్ణమాసయోర్ధర్మాస్తే సర్వేష్టీనామితి స్మృతం తస్యాశాగతిరితి శంకతే స్మృతిరితి (౧౦॥
స్మృతిం లాపయతి పూర్వత్వాదిపూర్వత్వాత్ దర్శపూర్ణమాసప్రవృత్తిత్వం వికృతీష్టీనాం చోదకశాస్త్రేణ తద్ధర్మప్రాప్తిరితి వక్ష్యమాణత్వదనువాది
అతుత్త్వావిధ్యభావాద్వా చోదనాయాం ప్రవృత్తిః స్యాత్తత్రైకర్మభేదః స్యాత్ (౭॥ యది వా పరభిధానవత్సమానాత్ సర్వసిద్ధిః స్యాత్ ॥
౯॥ అర్థస్య త్వవిభక్తత్వాత్తథా స్యాదభిధానేషు పూర్వవత్త్వాత్ప్రయోగస్య కర్మణః శబ్దభావ్యత్వాద్విభాగాచ్ఛేషాణామప్రవృత్తిః స్యాత్ ॥౯॥ స్మృ
తిరితి చేన్న (౧౦॥ పూర్వత్వాత్ ॥౧౧॥ అర్థస్య శబ్దభావ్యత్వాత్ ప్రకరణనిబంధనాచ్ఛబ్దాదేవాన్యత్ర భావః స్యాత్ (౧౨॥ సమానే పూర్వత్వాదుత్పన్నాధికా
రః స్యాత్ ॥౧౩॥ శేషవిధానస్యేతి చేత్ (౧౪॥ నాసన్నిధానాత్ ॥౧౫॥ అపి వా యదపూర్వత్వాదితరదధికార్థే జ్యోతిష్టోమికానాం
కాస్యవతిరితి భావః (౧౧॥ ఉక్తార్థం న్నిగమయతి । అర్థస్యేతి । అర్థస్య అంగకలాపస్య శబ్దేన విధినా భావ్యత్వాద్గమ్యత్వాత్తేషామంగానాం ప్రకరణే
ననిబంధనాదన్యత్రగంతుమశక్యత్వాదన్యత్ర సారస్వయాగాదౌ తేషామంగానాం భావః స తు శబ్దాదతిదేశశాస్త్రేణ వక్ష్యమాణేనైవ స్యాత్ (అతః అతిదేశ
శాస్త్రమారంభణీయమితి భావః (౧౨॥ అసిత్తేషు నామకేః కశ్చిదేకోపా విశేషః ఆభిచారికేః తత్రకాంశ్చిత్ద్వైకల్యాత్ ధర్మాన్విధాయ తతస్సమానమిత
రత్స్యైనేతు విశ్రేత్తం (అయమనువాదో విధిర్వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ (సమాన ఇతి (సమానే ఉక్తవాక్యే ఉత్పన్నాధికారః స్యాత్ అనువాదః స్యాత్ (పూర్వ
వత్త్వాత్ (జ్యోతిష్టోమవికృతిత్వాత్ (అయం భావః శ్యేనస్య సోమ అతిదేశలింగత్వేన జ్యోతిష్టోమప్రకృతిః (ఇషుసమో పై శేషికాపి ధర్మాః తదితరేషాం ప్రా
కృతానాం జ్యోతిష్టోమాదతిదేశేన ప్రాప్తానామేవానేనానువాద ఇతి (౧౩॥ శ్యేనస్యైవ శేషికధర్మాన్ విధాయాహోమాపాదనతిదిశతీదం వాక్యమితి శంకతే (శ్యేనస్యేతి (౧౪॥
నిరాకరోతి నేతి । శ్యేనే జ్యోతిష్టోమధర్మాః శ్యేనస్యైవ శేషికధర్మాః శ్రుసంతి తత్ర ఇతరపదేన జ్యోతిష్టోమధర్మా ఏవ గ్రాహ్యా అవ్యక్తలింగేనతేషామేవ సన్నిధానా
త్ (ఇతి భావః (౧౫॥ సిద్ధాంతమాహ । అపివేతి అపూర్వత్వాత్ (ఉక్తవాక్యస్య విధాయకత్వాత్ (ఇతరశబ్దోధికార్థః (న భేదవదర్థవాచకః (ఇత్థం చ జ్యోతిష్టోమ
కార్థ్యగేః జ్యోతిష్టోమసంబంధిధర్మాత్తద్వాచకం తత్ ఇతపదం వాచకం యేషామితి విగ్రహేణ అధికం ఇతి ఫలితం (జ్యోతిష్టోమికవిధేరధికం యద్గోహో
మాదిధర్మజాతం శ్యేనేన సమానమితి వచనార్థః । యదితి విధిః తథా సార్థక ఇతి భావః ॥౧౬॥ - - - - - - - - - - - - - - - - - -

[illegible]

అసావంబుజస్యం శకస్యార్థః చెలాద్యూనలప్త సాస్యాదితి॥౧౪॥ ఉపరమసిద్ధాంతమాహ। అపి త్వితి। పూర్వోక్తం కిమపి న। అపి తు కేవలం శబ్దః స్యాత్। గానాఖ్యస్య బహు
కృత్వం స్వార రూపక వర్ణవాచకో రథంతరాది శబ్దః స్యాత్। అయంభావః। పూర్వపక్షవాదినా స్వార్థః। సిద్ధాంతరూప ఇత్యర్థః। ప్రసిద్ధగ్రహణత్వాత్। రూఢిశక్తిమత్త్వాదిత్యర్థః। ఇతి
థాచోక్తం। అగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రశబ్దస్య ధాత్వర్థ ఇవ రథంతరం గాయతీత్యత్ర రథంతరశబ్దార్థస్య గానేఽభేదేనాన్వయాత్। కించ అనేవరవిశేషః। అన్యే
రవవానసాదిభిః అవిశిష్టః తుల్యః। అవవానేనేయుద్ధావితంషిభావః। తథాగానేన బహుచోఽశ్రురాభివ్యక్తిరితి॥౧౫॥ అద్రవ్యం। అత్ర ద్రవ్యశబ్దస్య షండో గా
నాం బహుచిత్రయోగో దృశ్యతే। అద్రవబహుకీశలానవమపి సామ దృశ్యతే। ప్రజాపతే వర్ష్మ దయం వన్యచం గాయతీతి। ప్రజాపతేర్వర్ష్మ దయం। సామవిశేషః। అత్యూ
పినగానవిశిష్ట వ్యక్తిరితి భావః॥౧౬॥ అనుబహుత్వం స్వారార్థం సామత పాఠ అవవానసాదివత్ ప్రయోగ శూన్యకాలే పఠనం వ్యర్థం స్యాదిత్యత్రాహ। తేష్వితి। అక్షవం కి
కాలే తస్య రథంతరాదిపదవాచ్యస్య త్రిరూపా పాఠః గ్రహణార్థః అభ్యాసార్థః। యతో నానార్థేషు నానాశ్రయేషు బహుగ్రూపేషు విరూపితత్వాత్ తద్రూపతాద
భ్యాసం వినాన సంభవతీతి భావః। అవవానాది వైషమ్యం దర్శయతి। ఆసాం రథంతరాదిసంజ్ఞానాం ధర్మః అలౌకికః విధానాత్। గురుశిష్యోపదేశ ఇయం। అతః
అభ్యాసార్థం అకర్మకాలే పాఠ ఇతి భావః॥౧౭॥ ననుసామ్నో గానరూపస్య రథంతరాదిపదార్థత్వే గానస్యైకరూపత్వాత్ సంజ్ఞాభేదో దుర్గ్రహః। పాఠః స్యాత్। యథా
పాకే పాకపదార్థస్య సర్వత్రైకత్వేఽపి ఏకత్ర తండులే పాకే జ్ఞానేఽపి గుణస్య పాకార్థం పునరభ్యాసః క్రియతే న తండులపాకేన తద్వ్యాప్తం భవతి అధిష్ఠానభేదాత్। త
థాత్రాపీతి భావః॥౧౮॥ శబ్దానాం కేవలశబ్దానాం రథంతరాది శబ్దానాం చ సామసంబద్ధం స్యాత్ సామత్వం। అభయోరపి బహుగానవచకత్వే బహువిబహుగధికరణత్వాన్న భవేన
కవ తేనాం దేశలక్షణత్వం రథంతరశబ్దానాం తత్త్వం రూఢలక్షణత్వాదితి భావః॥౧౯॥ ఇతి సూత్రవృత్తౌ సప్తమస్య ద్వితీయః పాదః॥ శ్లోం॥ - - - - - - - -

శబ్దానాం చాసామంబుజస్యం॥౧॥ అపితుకర్మశబ్దస్యార్థాపూర్వకః ప్రసిద్ధగ్రహణత్వాద్ద్వికారోవాచ్యవిశిష్టైః॥౨॥ అద్రవ్యం చాపి దృశ్యతే॥౩॥ తస్యచ
క్రియాగ్రహణార్థా నానార్థేషు విరూపితత్వాదర్థో వ్యాసామతో కోవిధానాత్॥౪॥ తస్మిన్ సంజ్ఞావిశేషాస్స్యుర్వికారపృథక్త్వాత్॥౫॥ యోనిశ
స్యాశ్రుతుల్యవదితరాభిర్విధీయంతే॥౬॥ అయోనౌ చాపి దృశ్యతే తథా యోనిః॥౭॥ ఏకార్థ్యనాస్మిన్నై రూప్యమితి చేత్॥౮॥ స్యాదర్థాంతరేష్వనిష్ప
త్తేర్యథా పాకే॥౯॥ శబ్దానాం చ సామంజస్యం॥౧౦॥ ఇతి జైమినిసూత్రే సప్తమస్య ద్వితీయః పాదః॥ శ్లో॥ - - - - - - - -

బృహద్రథంతరమితి వ్యధికరణం త్రాహ। తస్మిన్నితి। తస్మిన్ గానేఽపి వికారపృథక్త్వాత్। గానస్వరూపాణాం పృథక్త్వాత్ సంజ్ఞావిశేషా బృహదాదిసంజ్ఞావిశేషాస్స్యుః।
౧౬॥ పాఠాంతరమాహ। యోనేతి। యోనిః సామ్నో యోనిః సాచాసౌ శస్యా చ శస్త్రప్రథనే భూతా బహుస్తి యోనిశస్యాః తాః ఇతరాభిరయోనిశస్యాభిః తుల్యవద్విధీయం
తే। అయంభావః। ఉమాపృష్ఠం శంసతీతి। అయోనిశంసనం రథంతరస్య యోనిమనుశంసతీతి యోనిశంసనం ఉభయోరపి శంసతిధాతునా తుల్యం నిర్దేశాత్ రథంత
రస్యయోని విలతిషష్ఠిరథంతరశబ్దః యోనిర్భిన్నత్వాదితి భావః॥౧౭॥ ఇతోఽపి రథంతరశబ్దో గతివాచక ఇత్యాహ। అయోనావితి। అయోనౌ యోనిభూత
బహుస్యేన బృహదాద్యాయంత్రేషు క్రియతే ఇతి గాయత్రీఛందస్యాయామ్యబృహతస్సివ దృశ్యతే। అయోనివస్స యోనిభూతాం బహుభోయం చ్ఛందస్సామాన్యాధికస్య
నాష్ట్రి రకే బహుశ్చాఽపి సామాని దృశ్యంతే ఇదం సర్వం రథంతరాదినాం బహుత్వేన ఘటిత ఇతి భావః॥౧౮॥ ఉక్తం చోద్యం। అకర్మకాలే పాఠో వ్యర్థమిత్యాశంకతే।
ఏకేతి। ఏకార్థ్యేర థంతరైకకారణైకెర రథంతరే వైరూప్యం నాస్తీతి। అయం భావః। పూర్వం రథంతర బృహదాది సంజ్ఞాభేదః గానభేదాదిత్యుక్తం। సర్వత్ర రథంతర
గానస్యైకరూపత్వాత్తస్య పృథగ్యోనిభూతాం యావృచి దృష్టత్వే ఉత్తరయోరపి ప్రయోగ వ్యర్థా యోంగా స్తం శక్యత్వేన ప్రయోగాద్రూపాః పఠనం వ్యర్థ
మితి భావః॥౧౯॥ సమాధత్తే స్యాదితి। అర్థాంతరేషు బహుగంతరేషు అనిష్పత్తేః అభ్యాసం అనిష్పత్తేః ప్రయోగాద్రూపాః పాఠః స్యాత్। యథా పాకే పాకపదార్థస్య
సర్వత్రైకత్వేఽపి ఏకత్ర తండులే పాకే జ్ఞానేఽపి గుడస్య పాకార్థం పునరభ్యాసః క్రియతే న తండులపాకేన తద్వ్యాప్తం భవతి అధిష్ఠానభేదాత్। తథాత్రాపీతి భావః॥౨౦॥

గానవిశిష్టాం యాం బృహదృచమాతిదేశ ఇత్యుక్తం తత్ర బృహద్గానం శం దూషయతి। శబ్దైరితి। న బృహచ్ఛబ్దః ప్రవృత్తిః। యతః శబ్దైరర్థవిధిత్వాత్। న సార్థబోధఫలత్వాత్॥
అర్థాంతరే అనేకశబ్దైర్విధేరన్యశబ్దస్య అప్రవృత్తిః స్యాత్। పృథగ్భావాత్। తత్ర తదర్థవాచకశబ్దానాం పృథక్త్వాత్। క్రియారూపాస్తు తదర్థస్య తేన తేన శబ్దేన సంబంధః॥
అయం భావః। బృహచ్చోతిదేశే అభిప్రేత్య బృహచ్చాబోధ్యత్వాదర్థః సకలయా నస్త్రీత అభువదిత్యుచ్చా బోధనీయః। న చ న సంభవతి। తత్ర తదర్థభేదాదతో బృహద్గతి
దేశో న సంభవతీతి భావః॥౧॥ యద్యపి బృహద్గంతరస్య బృహద్గంతరార్థబోధకత్వం। తథాప్యదృష్టార్థమిత్యాశంకతే స్యాదితి। స్యాదేతత్ప్రవర్తమానానామపి ఉభయత్వం కేవ
లేనామకం గ్రామే సోపదిశేయరనే విధేయే రనే। ఉభయసముచ్చయ ఇతి భావః। క్రియాయామభిహితం బృహత్ప్రయోజనం సఫలమదృష్టమితి శేషః॥౨॥ పక్షాంతరమా

౭౨

72

హ। శబ్దమాత్రం రథంతరమిత్యానుపూర్వవిశిష్టం తావన్మాత్రం కేవలేషు యోజితమితి ప్రాప్తం। అదృష్టార్థం తావత్ప్రదకల్పనే గౌరవాదితి భావః॥౪॥ దూషయతి
నేతి। నామి। నామ్నాః సంబంధస్య ప్రత్యయికత్వాత్। స్వతః సిద్ధత్వాత్। న రథంతరశబ్దేన రథంతరశబ్దరూపార్థవిధాయకత్వం న సంభవతి। ఔత్పత్తికశబ్దసంబంధా
భావాదితి భావః॥౫॥ అస్మిన్ పక్షే దూషణాంతరమాహ। శాస్త్రమితి। శాస్త్రం అతిదేశశాస్త్రం అనేన వచనేన అతిదేశో విధేయః। స చానర్థకః స్యాత్। అసిద్ధః స్యాత్। అ
స్య శబ్దస్య అన్యత్రాంగత్వేన అక్షేపస్యాత్ర అపూర్వవిధానాదితి భావః॥౬॥ యద్యపి రథంతరమితి శబ్దస్య కేవలేషు విధానం। కింతు అభిప్రేత్య చ యః స్వరః స్వ

శబ్దైః స్వార్థవిధిత్వాదర్థాంతరే ప్రవృత్తిః స్యాత్ పృథగ్భావాత్। క్రియాయా యాభిసంబంధః॥౭॥ స్వార్థే వా స్యాత్ప్రయోజనం క్రియాయాస్తదంగభావేనో
పదిశేరన్॥౮॥ శబ్దమాత్రమితి చేత్॥౯॥ నౌత్పత్తికత్వాత్॥౧౦॥ శాస్త్రం చైవమనర్థకం స్యాత్॥౧౧॥ స్వరస్యేతి చేత్॥౧౨॥ నార్థాభావాచ్ఛ్రుతేరసంబంధః॥౧౩॥ స్వర
స్తూత్పత్తిషు స్యాన్మాత్రావర్ణావిభక్తత్వాత్॥౧౪॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౧౫॥ అశ్రుతే స్తువికారస్తత్రాసు యథా శ్రుతిః॥ - - - - - - - - - -

కేవలేషు విధేయత ఇత్యాహ। స్వరస్యేతి॥౯॥ దూషయతి నేతి। అర్థస్య అభిధాతృత్వాబృహచ్చః స్వరస్య కేవలేష్వభావాత్। శ్రుతేః కేవలేషు రథంతరం గాయతేత్యా
స్యాః శ్రుతేర్న సంబంధః। స్వరేణ సాకం సంబంధే ఘూనస్వరవిధౌ తాత్పర్యం నేతి భావః। ప్రసిద్ధాంతం వస్తుప్రవక్రమే। స్వర ఇతి। అభితాపశూరరేత్యుచాం ఇతి వర్ణా
యా క్రుష్టమాత్రాః కతేషాం కేవలేష్వపి సత్త్వేన తదవిభక్తత్వాత్ తదభిన్నత్వాత్। అత్యుత్పత్తిషు అభితాపశూరరిత్యృచి। ఉత్పన్నేషు వర్ణేషు యః స్వరః సంతేషు తత్ర
వర్ణేష్వపి స్యాత్। యదిచ తేషు వర్ణేషు తస్య స్వరస్య సిద్ధత్వేన విధేయత్వం ధ్రువమితి। తస్మాదనువాదో స్తు॥౧౦॥ సాధకాంతరమాహ। లింగేతి। రథంతరము
త్తరయోర్నపశ్యామేతి విశ్వామిత్రః తపస్స్యపేద్బృహదుత్తరయోర్నపశ్యామేతి వసిష్ఠ ఇతి। యచ్చ యదుపమానం సదలక్ష్యతే। తద్దర్శనాయ యుక్తః స్వ
విధ్యపమానదర్శనవిషయం స్యాక్కాం యతేర్ద్వావాభవతి। అతః ఉత్తరయోరపి రథంతరమస్తీతి సిద్ధం॥౧౧॥ క్షేపసస్యదస్యాత్ర యోః ఋగనువాద ఇతి పక్షం
దూషయతి। అశ్రుతేరితి। ఉత్తరాస్తు వికారస్య న వ్యసధర్మస్య శ్రుతేః అవిధానాత్। యథా శ్రుతిః స్వాధ్యాయకాలే యథాపఠితం తథా పాఠః స్యాత్। త
థా చ రథంతరముత్తరయోర్గాయతి। కేవలేషు రథంతరం గాయతీతి వచనాన్యర్థకాని స్యురితి భావః॥౧౨॥ న స్వనువాదిత్వే యద్యర్థభేదయా రథం
తరధర్మప్రాపకః। తే చ ధర్మా రథంతరే ప్రస్తావం యదనేపృథక్త్వం న సాధ్యా యే దితాం దయః। తత్ప్రత్యర్థమిదం వచనం అప్రసృతం అహ। శబ్దానామితి॥

చాతుర్మాస్యే। తత్రైవ శ్రౌతనిష్కాసేన చావభృథమవయంతీతి శ్రుతం। దర్శపూర్ణమాసా తత్ప్రాప్త్యప్రాప్త్యాం దిశతీతి దిగుక్తకేతు తుషనిష్కాసోవిధీయతే। అత్రావభృథశ
బ్దః సామికావభృథధర్మప్రాపక ఇతి సంశయే పూర్వాధికరణసిద్ధాంతాతిదేశమాహ। తద్ధేతి తద్ధాష దహేతి దేశవత్ సోమాత్ సోమయాగావభృథాధర్మప్రాప్త్యర్థం వా
క్యం॥౧౫॥ పూర్వపక్షమాహ। ప్రకృతేరితి। ప్రకృతే దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రాప్తిరితి గుణత్వేన కస్యగుణత్వేన విధిః తుషనిష్కాసయోః। దిగుక్తకేవావభృథశబ్దప్రవృత్తిః। కేధ
మితిచేత్। ఏషవై దర్శపూర్ణమాసయోరవభృథ ఇత్యర్థవాదే వ్యవహారదర్శనాత్॥౧౩॥ దూషయతి నేతి। న పూర్వపక్షః। అర్థవాదాదిదిగుక్తకేవావభృథశబ్దస్యభ
క్తిత్వాత్ సోమవత్త్వాత్। అతః సామికావభృథధర్మాతిదేశః॥౧౪॥ లింగాద్దర్శనాత్। నాయముదాహృతః పూర్వపక్షేతి। న సోమయాగాంగత్వేతి సామికావభృథధర్మాణాం కే
షాంచిన్నిషేధదర్శనాత్। ప్రాప్తిం వినా నిషేధాసంభవాదితి భావః॥౧౫॥ తత్రైవ సామికావభృథధర్మాతిదేశమంగీకృత్య యాగాంగసాధనత్వేన పురోడాశప్రా
ప్తిర్నామాతిదేశనవచనేన తుషవిమోకాప్రాప్తి। తయోర్మధ్యే కతమోగ్రాహ్య ఇతి విచారే సిద్ధాంతమాహ। ప్రవేతి। ప్రకృతత్వాత్ ప్రవృత్తేరాదేశప్రాప్తి
సత్త్వాంతత్ర ప్రవృత్తిః తుషనిష్కాసప్రవృత్తిః శ్రుతిసంయోగాత్ప్రత్యక్షశ్రుత్యా విధానాత్। అనాదేశప్రత్యక్షశ్రుత్యా అప్రాప్తి పురోడాశప్రవృత్తిం సాప్రకృతత్వయోర్నస
త్త్వాత్॥౧౬॥ ఆతిథ్యాయాం నవకపాలః త్రైష్టుభో భవతీతి। తథా రాజసూయే త్రైష్టుభప్రత్యేకకపాల ఇతి। అత్ర త్రైష్టుభ ఇతి నామాతిదేశార్థం గుణవిధిర్వేతి సంశ
యే ధర్మాతిదేశార్థమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। గుణేతి। న గృహ్ణీయాదాతిథ్యాధర్మాతిదేశం తు గుణవిధిః। దేవతారూప గుణవిధిః దేవతా బోధకే
తథా వభృథసామాన్యాత్॥౧౭॥ ప్రకృతేరితి చేత్॥౧౮॥ న భక్తిత్వాత్॥౧౯॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౨౦॥ ద్రవ్యాదేశే తత్ర ప్రవృత్తిః శ్రుతిసంయోగాత్ పురోడాశ
ప్త్వనాదేశే తత్ప్రకృతిత్వాత్॥౨౧॥ గుణవిధిస్తు న గృహ్ణీయాత్ సమత్వాత్॥౨౨॥ నిర్మంథ్యాదిషు చైవం॥౨౩॥ ప్రణయనం తు సౌమికమవాచ్యం హీత
రత్॥౨౪॥ ఉత్తరవేదిప్రతిషేధశ్చ తద్వత్॥౨౫॥ ప్రాకృతం వా నామత్వాత్॥౨౬॥ పరిసంఖ్యార్థం శ్రవణం గుణార్థమర్థవాదో వా॥౨౭॥ - - - -
తద్ధితే స్యాభయత్ర సమత్వాత్ తుల్యత్వాత్॥౨౨॥ అగ్నీషోమీయాంశుపశౌ నిర్మంథ్యోగ్నిరామ్నాతః। అగ్నౌ నిర్మంథ్యేనేష్టకాః పచంతీతి। ఏవం దర్శపూ
ర్ణమాసయోర్బర్హిస్స్తృత ఆమ్నాతః తథా పశౌ బర్హిషాం యూపావటస్య సాలతి। అత్ర తథాక్రే వలవంధి తాగ్నిః కేవలం తు శాస్త్రగుణత్వేన విధిం యు
క్తే। నసామ్నాథమామ్నాతి దేశః ఉభయోరవిశేషాత్ సిద్ధాంతః॥౨౩॥ చాతుర్మాస్యేష్వాయతే। ద్వయోః ప్రణయంతీ తస్మాద్ద్వాభ్యాం యంతి ప్రణయనం వి
హితం ప్రణయనం సౌమికం అంగకలాపయుక్తం దార్శపూర్ణమాసికప్రణయనం। అథవా అన్నేన వాక్యేనైతత్ ప్రణయనం విధీయత ఇతి వి
చారే పూర్వపక్షమాహ। ప్రణయనమితి। అస్మిన్ వాక్యే శ్రూయమాణం ప్రణయనం సౌమికం। హాయితః। ఇతరత్ దార్శపౌర్ణమాసికం ప్రణయనమవా
చ్యం అవిధేయం చోదకశాస్త్రైవ ప్రాప్తత్వాత్। సౌమికేష్వేతద్ధర్మప్రాప్త్యర్థం విధానం సార్థకమితి భావః॥౨౪॥ సాధకాంతరమాహ। ఉత్తరవేదీతి। అత్ర
రవేదిప్రతిషేధః న వై శ్వదేవ ఉత్తరవేదిముపకిరతి న శునాసీరీయ ఇతి ఉత్తరవేదిప్రతిషేధశ్చ తద్వత్ సామికప్రణయనపరత్వే నార్థవత్ దార్శపూర్ణ
మాసికప్రణయనపరత్వే తత్ప్రాప్త్యుత్తరవేద్యభావేన నిషేధాసంభవ ఇతి భావః॥౨౫॥ సిద్ధాంతమాహ। ప్రాకృతమితి। ప్రాకృతం దార్శపూర్ణమాసికం ప్రణయ
నం అనామత్వాత్। ప్రణయనమితి సౌమికప్రణయనానామత్వాభావేన నామాతిదేశాసంభవాదితి భావః॥౨౬॥ వాక్యవైయర్థ్యం త్రిభిః పక్షైః పరిహరతి॥
పరీతి। శ్రవణం వాక్యశ్రవణం। గుణార్థం గుణస్య ప్రాగ్దేశనయనరూపగుణార్థం పరిసంఖ్యార్థం వైశ్వదేవశునాసీరీయయోః ప్రణయనవిధ్యర్థం
వా అర్థవాదో వా తస్మాద్ద్వాభ్యాం యంతీతి స్తుత్యర్థం ప్రణయనానువాద ఇతి భావః॥౨౭॥

కౌండపాయినామయనే మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీతి। ఇదం నిత్యాగ్నిహోత్రాదన్యదపూర్వం కర్మేతి ద్వితీయే వ్యవస్థితం। ఇద్ధం చాత్ర అత్రాగ్నిహోత్రమితి కర్మ
నామధేయమితి చ ప్రథమే వ్యవస్థితం తత్రైవ నామత్వాత్ అస్య కర్మణో నిర్దేశః నిత్యాగ్నిహోత్రధర్మప్రాప్త్యర్థ ఇతి సిద్ధాంతే నోపక్రమతే। ఉక్తమితి। క్రియాయాయాః అ
గ్నిహోత్రక్రియాయాః అభిధాననామేతి। ఉక్తం నామధేయపాదే। అన్యత్ర కౌండపాయినామయనే తచ్ఛ్రుతౌ అగ్నిహోత్రశబ్దశ్రుతావిధేః ధర్మస్య ప్రదేశః అ
తిదేశః స్యాత్।౧। పూర్వపక్షం వ్యాచష్టే। అపూర్వ ఇతి। వాపేతి విపరీతేన అపివేతి యోజ్యం। అపూర్వే మాసాగ్నిహోత్రేపి అగ్నిహోత్రశబ్దస్య సత్త్వాత్। భాగిత్వాత్ రౌఙ్గ్య
త్వాత్। ఉభయోరపి నామత్వావిశేషాదితి భావః ॥౨॥ ఇమం పక్షం దూషయతి। నామ్న ఇతి। నామ్నః అగ్నిహోత్రాదిశబ్దానాం అర్థేన సాకం సంబంధస్యౌత్ప
త్తికత్వాత్ నియతత్వాత్। ఏకైకః శబ్దః ఏకేనార్థేన నియమేన సంబధ్యతే నానేకైరర్థైరితి। న హి మాణవకే ప్రయుజ్యమానః సింహశబ్దః మాణవకేన సంబం
ధ్యత ఇతి భావః ॥౩॥ వినిగమకం న పశ్యామ ఇత్యాశంక్యాహ। ప్రత్యక్షాదితి। నైయమికాగ్నిహోత్రే అగ్నిర్జ్యోతిరితి మంత్రలింగేన గుణస్య దేవతారూపస్య
౭౩ సంయోగాత్ తత్ప్రఖ్యన్యాయేన క్రియాభిధానం తత్ప్రత్యక్షం నామ స్యాత్। మాసాగ్నిహోత్రే తదభావే తత్సన్నిధిపఠితమంత్రాద్యభావే అప్రసిద్ధం అంగం వి
ధారయేత్ న నామత్వం లభతే। అతః నిత్యాగ్నిహోత్రనామ్నః అత్ర ధర్మప్రాప్త్యర్థం తన్నామ్నో మాసాగ్నిహోత్ర వ్యవహార ఇతి భావః ॥౪॥ ద్వాదశాహే ప్రథమమహః ప్రాయణీయం
ఇతి। తద్వికృతౌ గవామయనేపి ప్రాయణీయం ప్రథమమహరితి। అత్ర ప్రాయణీయశబ్దో ధర్మప్రాప్త్యర్థమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అపివేతి॥
ఉక్తం క్రియాభిధానం తచ్ఛ్రుతావన్యత్ర విధిప్రదేశః స్యాత్।౧। అపూర్వే వాపి భాగిత్వాత్॥౨॥ నామ్నస్త్వౌత్పత్తికత్వాత్॥౩॥ ప్రత్యక్షాద్గుణసం
యోగాత్ క్రియాభిధానం స్యాత్తదభావేప్రసిద్ధం స్యాత్।౪। అపి వా సర్వకర్మణి గుణార్థైషా శ్రుతిః స్యాత్।౫। విశ్వజితి సర్వపృష్ఠే తత్పూర్వకత్వాత్
జ్యోతిష్టోమికాని పృష్ఠాని అస్మిన్ పృష్ఠశబ్దః॥౬॥ షడహో వా తత్ర చోదనాః॥౭॥ లింగదర్శనాచ్చ।౮। ఉత్పన్నాధికారో జ్యోతిష్టోమః॥౯॥ ద్వయోః
సర్వత్ర ప్రకృతౌ వికృతౌ చ గుణార్థా గుణవిధిర్వా ఏవ ప్రాయణీయశబ్దప్రయోగ ఇత్యాహ। అత్ర తేషాం శ్రుతిః ప్రారభ్య అయతీతి। ప్రవర్తతే యజ్ఞ ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రథమరూప గు
ణార్థత్వం ఉభయత్ర తుల్యమితి భావః ॥౫॥ విశ్వజిత్ సర్వపృష్ఠోతిరాత్రో భవతీతి అత్ర సర్వపృష్ఠానువాదః విధిర్వేతి సంశయే ప్రథమపక్షమాహ। విశ్వజిదిత్యాది
విశ్వజితి। సర్వపృష్ఠే ఉదాహృతవాక్యే జ్యోతిష్టోమికాన్యేవ పృష్ఠాని ప్రతిపాదయంతే కుతః తత్పూర్వకత్వాత్ తద్వికృతిత్వాత్। ప్రకృతిత ఏవ ప్రాప్తిరిదమనువాదకం భ
వతీతి భావః। నను జ్యోతిష్టోమే బహూని పృష్ఠాని సంతి కిం తు ఫలార్థం దిన సవనే ఏకమేవ పృష్ఠం కథం సర్వపృష్ఠశబ్దేన వ్యవహారః। సప్తదశపృష్ఠానీతి అను
వాదః ॥౬॥ సిద్ధాంతమాహ। షడహ ఇతి। షడహధర్మాతిదేశః। తత్ర షణ్ణాం పృష్ఠస్తోత్రాణాం రథంతరబృహద్వైరూపవైరాజశాక్వరరైవతానాం
చోదనాః విధయో యతః సంతి అతః ॥౭॥ లింగేతి। వైరూపం హోతుః వైరాజం బ్రహ్మణః సామ ఇతి లింగాదిత్యాదిః। శాక్వరరైవతానాం తత్ర విశేషసంబంధో లింగం ష
డహధర్మత్వే।౮। జ్యోతిష్టోమేపి బహూని పృష్ఠాని సంతీత్యుక్తం తద్దూషయతి। ఉత్పన్నేతి। బృహద్వా పృష్ఠం భవతి తుల్యే న పృష్ఠస్తోత్రాధికా
రికః జ్యోతిష్టోమః తత్ర మాహేంద్రస్తోత్రాదిషు పృష్ఠశబ్దః ఛత్రిన్యాయేనేతి భావః ॥౯॥ జ్యోతిష్టోమే బృహద్రథంతరయోర్వికల్పేన సత్త్వాదుభయోః
సముచ్చయార్థమిదమిత్యాశంక్య ద్వయోరితి సముచ్చయ ఇతి సూత్రయోజనా ॥౧౦॥ దూషయతి। నేతి। సర్వశబ్దో బహుషు ప్రయుజ్యతే న
ద్వయోరితి వైయర్థ్యమితి భావః ॥౧౧॥

సిద్ధాంతమాహ రూపవదితి। రూపం జాతిరేవ నిమిత్తం క్రియాయాః అశేషభూతత్వాత్। అంగత్వేనావిహితత్వాత్। యూపం తక్షతీతి క్రియాకలాపవిధా
నాద్వైషమ్యం॥౨౭॥ గర్గత్రిరాత్రే హైరణ్యత్వాంగత యూపాగ్నిముపనిధాయ స్తువతేతి శ్రుతం। అయమగ్నిర్వైదికో లౌకికో వేతి విశయే సంశయే లౌకికః వైదికః అ
ధానసంస్కృతః స్యాత్। తస్యైవ వైదికస్యార్థకృత్యత్వాత్॥౨౮॥ సిద్ధాంతమాహ ప్రాగ్నేతి న వైదికం। తస్యైవ వైదికాగ్నేః యద్దాహవననేయుపోత్తత్వార్థస్య విశేషము రూపస్య శా
స్త్రస్యైవ నిర్దేశాదేదృశం న కార్యం వైదికాగ్నిరితి భావః॥౨౯॥ న చాప్యగ్నిత్రాదిభిష్టిరెలేష్ట్వవిహితాః అగ్నయః అత్రేత్యాం కార్యార్థం గృహ్యం తాముత్రాహ। తథేతి। ఇతరేషాం
ధిష్ణ్యాగ్నీనాం అభ్యుత్థిరపి న తథా నేన వాధ్వర్యం సమత్వాద్ధిష్ణ్యానామపూర్వం యతేతి కార్యనిర్దేశస్య సమత్వాత్॥౩౦॥ ఏకాదశిన్యాం శ్రూయతే। ఉపశయో యూపో భ
వతీతి। ఉపశయే యూపసంస్కారాః సంతి న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సంస్కృతమితి। సంస్కృతం ఉపశయద్రవ్యం స్యాత్। తచ్ఛబ్దత్వాత్। సః యూప ఇతి శబ్దో
యస్య తత్త్వాత్। యూపశబ్దేన యూపధర్మాతిదేశ ఇతి భావః॥౩౧॥ ఉపశయోనయూపవంతః సంస్కారాః। అయజ్ఞశేషత్వాత్। యజ్ఞానంగత్వాత్ తత్ర పశునియో
జనరూపద్వారాభావాదితి భావః। తర్హి యూపశబ్దనిర్దేశః కథమితి చేత్ ఖ్యాత్యా గౌణ్యా వృత్త్యా ఆదిత్యో యూప ఇతివత్। ననుఆదిత్యవృత్తి చాక్షుష్యతాదిగుణా
యూపే ఇతి గౌణీ వృత్తిః సంభవతి। ఇహ తు కథం భక్తిరిత్యత ఆహ। గుణానాం తూపశయస్య భేదనాదిరూపాణాం కేషాంచిదభిధానం యుక్తత్వాత్॥౩౨॥ అగ్నిష్టోమే
రూపం వాశే షభూతత్వాత్॥౩౩॥ విశయే కాశికేః స్యాత్ సర్వార్థత్వాత్॥౩౪॥ న వైదికమర్థనిర్దేశాత్॥౩౫॥ తథోత్పత్తిరితరేషాం సమత్వాత్॥౩౬॥ సంస్కృతం
స్యాత్తచ్ఛబ్దత్వాత్॥౩౭॥ భక్త్యా వాయజ్ఞశేషత్వాద్గుణానామభిధానత్వాత్॥౩౮॥ కర్మణః పృష్ఠశబ్దః స్యాత్తథాభూతేషూపదేశాత్॥౩౯॥ అభిధానో
పదేశాద్వా విప్రతిషేధాద్ద్రవ్యేషు పృష్ఠశబ్దః స్యాత్॥౪౦॥ ఇతి జైమినిసూత్రే సప్తమస్య తృతీయః పాదః॥౭॥౩॥
యుతే। పృష్ఠైరుపతిష్ఠత ఇతి। అత్ర పృష్ఠశబ్దః కర్మవాచకః। సప్తదశాని పృష్ఠాని తత్ర పృష్ఠస్తువత ఇత్యత్ర సిద్ధః తద్ధర్మాతిదేశార్థః। ప్రయుక్త ఉత బహుః
చ్ఛాస్త్ర ప్రాప్త్యర్థమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కర్మణ ఇతి। పృష్ఠైరుపదధాతీత్యత్ర పృష్ఠశబ్దః స్తోత్రరూపకర్మణః వాచకః పృష్ఠశబ్దః స్యాత్॥ తథాభూ
తేన తాదృశశబ్దేన ఉపదేశాత్ నిర్దేశాత్। పాంక్తారాద్యర్థమిత్యృద్ధిః పృథివంపేన సాధ్యాయోపితాధిభి స్తు ధప్యాన్యపాతం పృష్ఠసదృశం కర్మకర్తవ్యమితి భావః॥౩౯॥ సిద్ధాం
తమాహ। అభిధానేతి। ద్రవ్యేషు బంధ గుణప్రద్రవ్యేషు పృష్ఠశబ్దః స్యాత్। అశ్యనేపదేన అభిధానోపదేశాత్। తథాహి। ఉపాస్యం త్రకరణ ఇతి పాణినిసూత్రం। అస్యార్థః।
మంత్రకరణే వర్తమానాదుపపూర్వాత్తిష్ఠతేరాత్మనేపదం స్యాత్। మంత్రః కరణం। యస్యాః క్రియాయాః తాదృశే తిష్ఠత్యర్థే। తాదృశే ధాత్వర్థే అభిధానం స్యాద్భి
మలఘపురుషే సాభిప్రాయం జ్ఞాపనం। తాదృశక్రియాయాః శబ్దసాధ్యత్వాన్మంత్రస్య శబ్దరూపత్వాన్మంత్రకరణత్వం। ఇత్యాదిశాభిధానోపదేశాత్। విప్రతిషేధాత్ అత్మ
నేపదవిరోధాదితి ఫలితార్థః॥౪౦॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ సప్తమస్య తృతీయః పాదః॥౭॥౩॥ -
ఇతి కర్తవ్యతావిధేరుపజాతేః పూర్వత్వం॥౧॥
గతో నామాతిదేశః। ఇదానీం మాసువత్తాం ని కేతి దేశ ప్రింతవతేసౌర్యం చరుం నిర్వపే ద్బ్రహ్మవర్చసకామ ఇత్యత్ర కిం కేన తాత్కాంక్షాపూరకశబ్దాస్సాః కథమి
తాత్కాంక్షాపూరకశబ్దేనాస్తి। తథాపి నుమానేనోప సిద్ధత స్యభవతి। తథాహి। సౌర్యం యాగరూపం కరణం వ్యాపారాపేక్షకరణత్వాత్ ఫలవదితి। ఇమమేవా
ర్థం ప్రథమసూత్రేణాహ। ఇతేతి। ఇతికర్తవ్యతాయాః శ్రూయమాణవాక్యే అవిధేః యజతేః సౌర్యాదియాగస్య పూర్వత్వం అనన్యత్రక్లృప్తత్వం ధర్మా
తిక్లృప్తత్వం వ్యాపారం వినా ఫలాసంభవాదితి భావః॥౧॥ - - - - - - -

ఇదం ప్రణయనం చతుష్టయపర్వసు మధ్యే కుత్ర కార్యమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రథమేతి। ప్రథమయోస్త్ర్యయోః ప్రణయనం। తదౌత్తరవేదిప్రతిషే-
ధాత్। ప్రతిషేధవచనదర్శనం పూర్వం। ఉత్తరవేద్యామగ్నిం నిదధాతీతి శ్రవణాత్ యత్ర దం ప్రణయనం తత్రోత్తరవేదిప్రాప్తౌ తన్నిషేధః సార్థక ఇతి భావః॥౧౭॥
సిద్ధాంతమాహ। మధ్యేతి। మధ్యమయోః ప్రణయనః। అరుణా వా ఏతే యజ్ఞస్య యద్వరుణప్రఘాసాః సాకమేధశ్చేతి గతిసాధనే ఉరుప్రతిపాదకార్థవాదాత్। ఉ-
రుత్త్వేన తయోః సంస్తవాత్। తస్మాదుభయోరుత్తరవేదిరిత్యర్థవాదాన్మధ్యమయోరితి భావః॥౧౮॥ ననుపూర్వోక్తప్రతిషేధస్య కా గతిరత ఆహ జ్యోత్తరేతి। ఉత్తర-
వేద్యామగ్నిం నిదధాతీతి ఏకమపి పశవో నారభ్య శ్రుతం। అతః పర్వచతుష్టయేఽవిశేషేణోత్తరవేదిప్రాప్తౌ జ్యోత్తరవేదికప్రతిషేధః అనారభ్య పఠితవచనప్రా-
ప్తోత్తరవేదిప్రతిషేధార్థ ఇతి భావః॥౧౯॥ గవామయనే అభితో దివాకీర్త్యం త్రయః స్వరసామాన ఇతి। అస్యార్థః దివాకీర్త్యనామకం మహావ్రతాహః తస్యా-
భితః పార్శ్వద్వయే త్రయస్త్రయః స్వరసామనామకాని అహాని ఇత్యర్థః। తేషు స్వరసామసు సప్తదశః స్తోమో భవతీతి సప్తదశస్తోమః ప్రకృతిత్వాత్ వ-
నేన విహితః। ఏవం షడహానాం మేకత్వం తే రేవత్యః షడహే సప్తస్వరసామానావితి శ్రుతం। అత్ర స్వరసామశబ్దో గవామయనస్థస్వరసామశబ్దశ్చ సప్తమం-
త్రేణ స్వరసామమాత్రప్రాపకాన తదర్థ సప్తదశస్తోమప్రాపకః పూర్వోక్తత్రైష్టుభశబ్దవదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। స్వరేతి। స్వరసామస్వరసామశ-
బ్దః త్రయోః తాసౌంత్యమహ్నోః ధర్మాణాం గవామయనసంబంధిస్వరసామధర్మాణాం సప్తదశస్తోమానాం గ్రాహకః। లింగదర్శనాత్। తథా హి షడహా-

ప్రథమోత్తరయోః ప్రణయనముత్తరవేదిప్రతిషేధాత్॥౧౭॥ మధ్యమయోర్వాఽఙ్గత్వార్థవాదాత్॥౧౮॥ జ్యోత్తరవేదికేఽనారభ్యవాదప్రతిషేధః॥౧౯॥ స్వరసా-
మైకకపాలామిక్షం చ లింగదర్శనాత్॥౨౦॥ కర్మజే కర్మ యూపవత్॥౨౧॥

షట్సు అహఃసు త్రివృత్పంచదశః సప్తదశ ఏకవింశః త్రిణవః త్రయస్త్రింశశ్చేతి చోదకేన ప్రాప్తాః। ఏవం సతి షష్ఠేఽహని త్రయస్త్రింశస్థానే సప్తదశస్తో-
మో విహితః। యత్ర తు సప్తదశమహః తత్ర త్రయస్త్రింశస్థానే షట్పర్యావర్తత ఇతి। తత ఉత్తరం తస్యార్థవాదః శ్రుతః। త్రయాణాం సప్తదశా-
నాం అనవానం తద్యూప ఇతి। అనవానతాయై అవ్యవధానార్థం। తత్రావ్యవధానం షష్ఠే వాక్యే సప్తదశస్తోమత్వే తదుత్తరం స్వరసామద్వయస్యాపి స్వ-
రసామశబ్దగ్రాహ్యాః సప్తదశస్తోమత్వే సప్తదశస్తోమానాం షష్ఠసప్తమాష్టమానాం సప్తదశస్తోమత్వానంతర్యముపపన్నం। కేవలం సామమాత్ర-
ప్రాపకత్వే సప్తదశస్తోమస్య స్వరసామ్నోరభావాత్ సాంతర్యం నోపపద్యత ఇతి భావః। తథా వైశ్వదేవపర్వణి ద్యావాపృథివ్యమేకకపాలం తద్ధర్మాః శ్రుతిపాదితాః।
తదా అగ్రయణే ద్యావాపృథివ్య ఏకకపాలం విహితం। తత్రాపి ఆగ్రయణేంద్రీయస్వర్వహుతం కరోతీత్యర్థవాదేన నిఃశేషహుతో దాశ్వాహావనస్తు తాపి వైశ్వదేవప-
ర్వసంబంధినః ఏకకపాలస్య ధర్మప్రాప్తిః। తథా వైశ్వదేవపర్వణి వైశ్వదేవ్యామిక్షా విహితా తస్యా ధర్మాశ్చ విహితాః। అన్యత్ర మైత్రావరుణ్యామిక్షేతి విధాయ న
వాజినేన ప్రచరతీతి వాజిననిషేధానుపపత్త్యా వైశ్వదేవధర్మప్రాపకః ఆమిక్షాశబ్దో జ్ఞేయః॥౨౦॥ వాసో దదాతీతి శ్రుతం। అత్ర వాసఃశబ్దః క్రియానిమిత్తకోఽథా
తినిమిత్తో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కర్మజ ఇతి। కర్మజే తులే వేమాది సంయోగాది రూపక్రియాజన్యత్వే తత్ర శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం పూర్వో-
క్తం కర్మ యథా యూపశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం తక్షణాదిక్రియా। తథా చ తులే వేమాదిక్రియయా యూపవత్ వాసో ఇతి భావః॥౨౧॥ - - - - - -

అనను అనితికర్తవ్యతాకప్రధానయాగాసంభవాత్ । సేతికర్తవ్యతాకం ప్రధానం ప్రధానవిధిరేవ విధత్తే । వేదేన విహితత్వాత్ స్వదేకస్యేతి కర్తవ్యతాగ్రాహ్యతాం ఇ
తి కైశ్చిత్ తత్ర రమాహ । ఉత్పత్తీతి । ఏకస్మిన్ స్వావ్యే ప్రధానోత్పత్తిః శేషాణాం అఙ్గానాం వచనం విధిశ్చ విప్రతిషిద్ధం విరుద్ధం అసంభవతీతి యావత్ । యది నిర్వాపేది
త్యనేన అఙ్గాన్యపి విధీయేరన్ తేషాం విఫలసంబన్ధస్యాత్ । అఙ్గత్వమేవ భజ్యేతేతి భావః ॥ ౯ ॥ సిద్ధాన్తమాహ । విధ్యన్తో వేతి । ప్రకృతివత్ । దర్శ
పూర్ణమాసవత్ । ఇతి శబ్దయోజనా । బాదనాయలాంశాం కర్యవిధౌ ప్రవర్తేత సంబద్ధ్యేత । తేన విధ్యన్తః నిఖిలహోమాదాత్మకధర్మగణః తత్ర ప్రవర్తతే । అయం భా
వః । సర్వాపి భావనా అంశత్రయమాకాంక్షతే కిం కేన కథమితి । తత్ర యాగః కరణత్వేన బృహస్పతిసవాదేర్ సంభావ్యత్వేన తత్కాంక్షాభావ... నివృత్తా కథంభావాకాంక్షా
యాం పార్వణధర్మస్య న కాష్ఠాదితికర్తవ్యతావత్ప్రాప్తేః । అప్రాప్తేః । న సూర్యాదర్శనగమ్యవ్యాప్తి జ్ఞానేన । గణపోమాదావృచిహారాత్ । నాప్యుపవరాణసాన్ద్రా
స్యాభావాత్ । దర్శపూర్ణమాసధర్మస్య తు ఉక్తే ప్రయాజాదిలిఙ్గేన ఉపస్థితాత్ తదేకం పదం కల్పయిత్వా ప్రకృతివదితి తేనైవ ఆకాఙ్క్షాపూరణీయేతి భా
వః । పాయిలతః । యథాలిఙ్గదర్శనం దర్శపూర్ణమాసధర్మప్రాపకం ప్రయాజాదిలిఙ్గదర్శనం ॥ ౧౦ ॥ నవ్యసరసాయర్ణయాగే ప్రయాజాదిలిఙ్గదర్శనేన తద్వ్యక్తేవ
ప్రకృతివదితివత్ । ఇతి యోజనా । సంప్రజ్ఞాసాధ్... [illegible] ప్రయాజాదిలిఙ్గాభావాత్ పూర్వధర్మజ్ఞతాశఙ్కతే । లిఙ్గేతి । లిఙ్గస్య ప్రయాజాదివాచకశబ్దస్య
రూపలిఙ్గస్య హేతుత్వాత్ । దర్శపూర్ణమాసధర్మప్రాప్తిహేతుత్వాత్ । అలిఙ్గే తాదృశలిఙ్గశూన్యే ఏకం స్యాత్ ॥ ౧౧ ॥ ఆశఙ్కాం నిరాకరోతి । లిఙ్గస్యేతి । లి
ఙ్గస్య ప్రయాజాలిఙ్గస్య పూర్వవత్త్వాత్ । సౌర్యయాగాదౌ ప్రయాజాదిధర్మప్రాప్తేస్వభిన్నకారణాన్తరసత్త్వాత్ । తదేవ దర్శయతి । చోదనాశబ్దసామా

ఉత్పత్తిశేషవచనం చ విప్రతిషిద్ధమేకస్మిన్ ॥ ౯ ॥ విధ్యన్తో వా ప్రకృతివచ్చోదనాయాం ప్రవర్తేత తథాహి లిఙ్గదర్శనం ॥ ౧౦ ॥ లిఙ్గస్య హేతుత్వాదలిఙ్గేకా
కత్వం స్యాత్ ॥ ౧౧ ॥ లిఙ్గస్య పూర్వవత్త్వాచ్చోదనాశబ్దసామాన్యాదేకేనాపి నిరూప్యేత యథా స్థాలీపులాకేన ॥ ౧౨ ॥ ద్వాదశాహాహస్తు వహర్గణేత ప్రకృతిత
త్వాదైకాహికమధికాగమాత్ తదాఖ్యం స్యాదేకాహవత్ ॥ ౧౩ ॥ లిఙ్గాచ్చ ॥ ౧౪ ॥ న వా ప్రతిపత్తిభూతాత్ శ్రుత్యభిధానాదధికానామశబ్దత్వం ॥ ౧౫ ॥ . . . . .

స్యాత్ । క్రమవర్ణబోధకవిధేర్లిఙ్గవత్త్వేన లిఙ్గతుల్యత్వాత్ । అయం భావః । న కేవలం లిఙ్గం ధర్మప్రాపకం । కిన్తు విధిప్రత్యయశ్రవణే కథంకథాయా ఆ
త్యాకాఙ్క్షాపూరకశక్త్యైవ దర్శపూర్ణమాసవదితి । పార్వణవదితి విధివాక్యయోజనమితి సంశయే దర్శపూర్ణమాసవదిత్యేవేతి । లిఙ్గం నియామకమాత్రం
తాదృశవిధేస్తుల్యత్వాత్ । న సునిరూపమపి । యత్ర లిఙ్గం తత్రైవ భవిష్యతి । అన్యత్ర కథం తత్రాహ । ఏకేనాపి లిఙ్గదర్శనేన సర్వత్ర నిరూప్యేత జ్ఞాయేత । యథా
స్థాలీపులాకేన తులపాకానాం స్థాలీస్థపులాకానామేకత్ర దృష్ట్యా సర్వదృష్టిర్భవతి తథా ॥ ౧౨ ॥ ఇదానీమనుమానికనామాతిదేశయోః ప్రబలదుర్బలభావః
శ్రుతలిఙ్గగవామయనే జ్యోతిర్గతరాయురితి త్ర్యహ్నే । ఏవం జ్యోతిర్గరాయురితిస్వతన్త్రా ఏకాహవిశేషాః । గవామయనసంబన్ధిజ్యోతిరాదౌ ద్వా
దశాహేభ్యత్ తదతిదేశాద్ అనుమానికాతిదేశేన జ్యోతిరాదినామ్నాసహ ప్రదత్తేషు సాప్రాప్తి తత్ర కతమో విధేయ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । ద్వాదశేతి । అ
హర్గణే అహస్తు స్యాద్ ద్వాదశాహాకేం ద్వాదశాహాధర్మాః తత్ప్రకృతిత్వాత్ ద్వాదశాహప్రకృతిత్వాత్ । ఐకాహికం । ఏకాహసంబన్ధి సమాఖ్యానం జ్యోతిర్గ
రాయురితి । అధికాగమాత్ । జ్యోతిష్టోమాదధికస్తోత్రశస్త్రాద్యాగమాత్ తావన్నామ్నా తు చరితార్థః । యథా స్వతన్త్రైకాహాః తథా ॥ ౧౩ ॥ లిఙ్గేతి । లోవమా
వదవంతీత్యర్థవాదేన ద్వాదశాహోపసత్త్వం ద్వాదశాహాధర్మప్రాపకం లిఙ్గం ॥ ౧౪ ॥ సిద్ధాన్తమాహ । నవేతి । న ద్వాదశాహాధర్మప్రాప్తిః । కిన్తు శ్రుత్యభిధానాత్ ।
శ్రుతనామసమ్బన్ధం ధర్మప్రాప్తిః ద్వాదశాహాతిదేశస్యానవగతేర్లసప్రత్యక్షవిధిత్వేన ప్రబలత్వాదితి భావః । అధికస్తోత్రశస్త్రప్రాపకతయా నామచరి
తార్థమితుల్యఙ్కం తత్ పరిహరతి । అధికానాం స్తోత్రశస్త్రాదీనాం అశబ్దత్వం నామ్నా అవిహితత్వం । తత్ర వచనాదధికాగమో న నామధేయేనేతి భావః ॥ ౧౫ ॥

ఏవం సౌర్యాదియాగస్యాతిదేశతత్వతాసిద్ధసధర్మః ప్రాకృతః స్యాత్। పార్వణసాధ్యే పాకే దృష్టప్రయోజనస్యాత్। దృష్టప్రవృత్తిత్వాత్। పార్వణధర్మాణాం సర్వకర్మ
ధిసంస్థాసు దృష్టప్రవృత్తిః అతిదేశోవిషయంతత్వాత్॥ ఇదమపి నసర్వత్రత్వాద్వా। వచనేతి। గృహ్యమేవ ధర్మయోర్దావచనాత్। ఆజ్యభాగాయజతీత్యాదివచనాత్త
తః పార్వణధర్మాదర్శత్వం॥౩॥ దర్శపూర్ణమాసధర్మాతిదేశ ఇతి సిద్ధాంతమాహ। లింగేనేతి। సౌర్యాచరౌ దర్శపూర్ణమాససంబంధిప్రయాజానువాదే
న ప్రయాజే ప్రయాజే కృష్ణలం జుహోతీతి లింగేన నియమ్యతే। లింగస్య ప్రయాజాదేః తద్గుణత్వాత్। ప్రకృతౌ పూర్వసాధనత్వాత్। సౌర్యయాగాపూర్వం ప్రయా
జాదిజన్యం వైదికాపూర్వత్వాద్దర్శపూర్ణమాసాపూర్వవత్। ఇత్యనుమానేన నియమసంభవాదితి భావః॥౪॥ పూర్వపక్షం దూషయతి। అపివేతి। నైతేన లింగేన ని
౮౩ యమః కల్పం। అన్యాయపూర్వత్వాత్। సన్యాయపూర్వత్వాభావాత్। హేతోరదుష్టత్వాభావాత్। హంతా దోషమేవాహ। యత్రేతి। యత్ర ప్రయాజాః క్లృప్తాః త
త్రైవ కృష్ణలవిధిరితి వక్తుం శక్యత్వాత్। తథా మహాపిత్ర్యం చరుమైంద్రనాప్రయాజవృషభేన హోతారమితి। పిత్ర్యయజ్ఞికదాపి ప్రయాజప్రాప్త్యభావేన నిత్యానువాదరూ
పత్వమిత్యపి వా। నిత్యానువాదవచనానిస్యుః॥ ఇత్థం చ సౌర్యాదియాగః దర్శపూర్ణమాసధర్మకః। దర్శపూర్ణమాసాంగభూతప్రయాజాంగత్వాదిత్యను
మానం స్వరూపాసిద్ధమితి భావః॥౫॥ పునః ప్రథమపక్షముద్ధాపయతి। మిథ ఇతి। మిథః పరస్పరం ప్రతిషేధాత్ విరోధాత్। అయం భావః। పార్వణధర్మాః పార్వ
ణేన ప్రయాజాదయంతు దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం సంబద్ధాః సౌర్యాదియాగధర్మత్వం ప్రాప్తాయాం వికల్పః అపరధర్మప్రాప్తానిరాకాంక్షం విప్రతి

షేధాత్ తస్యా దృష్టప్రవృత్తిత్వాత్॥౬॥ వచనాత్తు తత్తు నియమత్వం॥౭॥ లింగేన వాదియమశిష్యలింగస్య తద్గుణత్వాత్॥౮॥ అపివాన్యాయ
పూర్వత్వాదతత్ర నిత్యానువాదవచనానిస్యుః॥౯॥ మిథోవిప్రతిషేధాచ్చ గుణానాం యథార్థకల్పనా స్యాత్॥౧౦॥ భాగిత్వాత్తు నియమస్య
తగుణానామభిధానత్వాత్ సంబంధాదభిధానవద్యథాధేనుః కిశోరేణ॥౧౧॥ ఉత్పత్తీనాం సమత్వాద్యథాధికారం భావః స్యాత్॥౧౨॥ ....

షిద్ధమితి। ఏవం సతి యథార్థకల్పనా ఏకధర్మాణః సర్వబల్యాదాఖ్యసక్లుప్తా న్యాయ్యా। తథా కల్పనా స్యాత్। స్మార్తధర్మాణామేవ కల్పనమితి భావః॥౧౦॥ నస్మా
ర్తధర్మాణామితి దేశ ఇత్యాదికి పవిత్తినియమ్యతే గుణానాం ప్రయాజాదీనాం భాగిత్వాద్వైదికాపూర్వసంబంధభాక్త్వాత్। అభిధానవత్। అభిహోత్రనామవత్ గుణా
నాం ప్రయాజాదీనాం అభిధానత్వాత్ తస్యాసౌర్యచరౌ ప్రయాజే ప్రయాజే కృష్ణలం జుహోతీతి ప్రయాజానాం అభిధానం యత్ర తత్వతో యథాసామ్నాతిదేశో
నియమ్యతే తథాగుణాభిధానేనాపి దర్శపూర్ణమాసగుణానియమేరన్నితి భావః। యత్తు పార్వణధర్మాణాం అనపేక్షితదేశప్రవృత్తి దృష్టత్వం తత్ప
రిహరతి। యథాధేనుః ధేనుశబ్దః గవి దృష్టప్రవృత్తిరపి ప్రమాణాంతరసహకారేణ కిశోరేణ అశ్వధేన్వాపి సంబంధ్యతే। తథేహాపి లింగేన అదృష్టార్థదేశా
నామపి ప్రయాజాదీనాం సంబంధః। వికృతౌ కల్ప్యత ఇతి భావః॥౧౧॥ ప్రయాజస్య సౌర్యయాగే శ్రుతత్వాదంగత్వమాస్త్రాంశేషాహామనయోరయాజాదీనాం సా
ర్వత్రయాగే ప్రాప్తౌ న కించిత్స్యానమితి శంకతే। ఉత్పత్తీనామితి। ప్రయాజానాం యాజాదీనాం ఉత్పత్తీనాం సమత్వాద్యథాధికారం యత్ర యత్రైవ విధిమాహ
త్రతాంశతేషాం భావః స్యాత్। ప్రకృతౌ స్యాత్। వక్తనేషాం। అయం భావః। ప్రయాజాః ప్రధానం। ఇతరాణి తదంగానిదిత్యాహ తమోప్రయాజప్రవృత్తౌ ప్రధానాను
యోగిసాంగస్యాపి స్యుః స్వైవం పూర్వేషాం సమత్వాదితి ప్రయాజాతిరిక్తప్రాపకమానాభావః। పార్వణధర్మాణాం భూయసుస్నవేషు అంగత్వేన సంబంధో ద
ష్టః। అనూయాజాదీనాం సకలదేవదర్శపూర్ణమాసే దృష్టం। అతః స్మార్తానాం యావతాం శ్రుతస్య ప్రయాజస్య చాంగత్వం సౌర్యాదియాగ ఇతి॥౧౨॥ ...

అథ యత్ప్రతిపాద్యమర్థం సంక్షేపేణ ప్రథమతో దర్శయతి। యస్యేతి। యస్య విధ్యంతస్య లింగం కించిత్ శబ్దగతం అర్థగతం వా ప్రకృతకర్మచోదనా-
యాం తద్గుణవాక్యే వా దృశ్యతే తత్ర స విధ్యంతః స్యాత్। అర్థస్య తస్య లింగస్య తేన విధ్యంతేన సంయోగాత్ సంబంధాత్। అభిధానవత్। అగ్నిహోత్రాది నామవత్।
అయం భావః। సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామ ఇత్యత్ర కథంభావాకాంక్షాయాం తత్ప్రకృతవాక్యే ప్రత్యక్షశబ్దాభావాద్విధివాక్యే నిర్వపతి లింగం చ
షధిద్రవ్యలింగం ఏకదేవతాలింగం స్వసంబంధినం ఆగ్నేయవిధ్యంతం స్మారయతి। తద్విధ్యంతస్మృతౌ తద్వాచకశబ్దస్తత్ర భవతి। తతః తమేవ శబ్దం వాక్యే
రోపాజ్జయతి। సౌర్యం చరుం ఆగ్నేయవన్నిర్వపేదితి। ఆకాంక్షాత్రయపూరకం వాక్యం సంపన్నం। ఏవం సామాన్యాపశబ్దో ఽపి యోజ్యం। అనేనైవ ని
ఖిలాధ్యాయార్థః సిద్ధో ఽప్యుత్తరప్రపంచః శిష్యబుద్ధివైశద్యార్థః। ౧। సోమేష్టిష్విష్టిధర్మాః సంతి న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రవృత్తత్వాదితి। సోమే-
ష్టిషు ఇష్టిధర్మాణాం ప్రవృత్తిః స్యాత్। ప్రవృత్తత్వాత్। సోమాంగభూతదీక్షణీయాదిషు ప్రవృత్తత్వాత్। ౩। లింగేతి। తత్సౌత్యే శతం ప్రయాజానూయా-
జాస్తేష్విష్టిధర్మా సోమే దృశ్యంతే। అతో ఽపి తథా। ౪। సిద్ధాంతమాహ। కృష్ణలేష్వితి। కృత్స్నస్య సంపూర్ణస్యాంగకలాపస్య విధానాత్ అపూర్వత్వం ధ-
ర్మాణాం పేక్షత్వం। ౫। నను సోమేష్వయమిష్టిధర్మాణాం నసత్యః తదర్థాప్రవృత్తం ప్రైదేవాదాక్షిప్యంతే తత్ర సోమమప్యుష్ణం తత్ప్రచోదనాయాం తత్ర ప్రవృత్తిచోదనా సోమవిధానా-
సాధ్యత్వేన సోమయాగస్యేనాభిఘారణం తత్ర నిషేధోనుపపన్నః। ప్రాప్తిపూర్వకనిషేధస్య తత్రాపాం ప్రసంగాత్ తత్ర క్షేపాపావిధారణం ఆజ్యేనాభిఘా-
యస్య లింగమర్థసంయోగాదభిధానవత్। ౧। ప్రవృత్తత్వాదిష్టేః సోమే ప్రవృత్తిః స్యాత్। ౨। లింగదర్శనాచ్చ। ౩। కృత్స్నవిధానాద్వాపూర్వ-
త్వం। ౪। స్రుగభిఘారణాభావస్య చ నిత్యానువాదాత్। ౫। విధిరితి చేత్। ౬। న వాక్యశేషత్వాత్। ౭। శంకతే చానుపోషణాత్। ౮। దర్శన-
మిష్టికానాం స్యాత్। ౯। ౧౦। ఇష్టిషు దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రవృత్తిః స్యాత్। ౧౧। పశౌ చ లింగదర్శనాత్। ౧౨। ద్వైధే ఽపి చేతరేషు। ౧౩।
ఏకాదశినేషు సౌత్యస్య ద్వైరశన్యదర్శనాత్। ౧౪। ...
రణాభావస్య నిత్యానువాదః। ౬। ఇష్టికధర్మసోమే గృహీతస్రుగభిఘారణయోః ప్రాప్తౌ తన్నివృత్త్యర్థమేవేదం వచనం కిం న స్యాదిత్యాశం
కతే విధిరితి। నిషేధవిధిః। ౭। విధిపక్షం నిరాకరోతి నేతి। వాక్యశేషత్వాత్। అస్య వాక్యస్యార్థవాదరూపత్వాత్। ఏవంవిధేషు వాక్యేషు యదభిఘారణం
తిపదస్య ప్రస్తాబవాంకురుతేయ ... జవమతికమకోషజః యదాహ గురుం శుస్రదేవసోమాపాయ్యతామితి మంత్రశేషార్థవాదరూపత్వా-
త్। ౮। ఇష్టిధర్మాభావే సాధకాంతరమాహ। శంకతే ఇతి। యదనుపోషణం ప్రయాజయోర్గ్రహవబద్ధమేన వదయష్టిం లక్షకేనేనయేరన్యత్రానుపోషణం శంకతే। ఇ-
దం హి ష్టికధర్మత్వ ఇష్యం ఉపోషణస్యానయత్వేన అనుపోషణశంకానుపపన్నేతి భావః। ౯। ఏకశతం ప్రయాజానూయాజా ఇత్యస్య గతిం చింత-
యతి। దర్శనమితి। ఇష్టికానాం ప్రయాజానూయాజదర్శనం తయోర్నామాంగభూతదీక్షణీయాద్యపేక్షయా తాసాం ప్రయాజపరిగణనం స్యాత్। ౧౦। కామ్య
ష్టయః నైమిత్తికా అన్యాశ్చేష్టయః తాసు దర్శపూర్ణమాసధర్మప్రాప్తిః స్యాత్। లింగప్రథమాధికరణే దర్శితం। ౧౧। పశౌ అగ్నీషోమీయపశౌ చ దర్శపూర్ణ-
మాసధర్మాః లింగానాం ఏకాదశ ప్రయాజానూయాజానాం దర్శనాత్। ౧౨। ద్వైధేషు సవ అగ్నీషోమీయపశోః ధర్మా ఇతరేషు తద్భిన్నేయవ పశుయాగేషు
ఆలభతి చోదనాచోదితత్వాదిలింగాదితి పూర్వపక్షః। ౧౩। ఏకాదశినాః పశవః ఆదావారంభేషు సౌత్యస్య సవనీయపశోః ధర్మాః ద్వైరశనస్య ద
ర్శనాత్। ఏకాదశినేషు ద్వైరశనే పరివ్యయతీతి సవనీయపశౌ రశనాద్వయ ఇతి రశనాద్వయలింగాత్। ౧౪। ....

౭౬

76

లింగం సాధకముక్తం తతశ్చ పూర్వపక్షిణా ప్రాప్తః తతః పరిహార ఇతి లింగమితి । ద్వాదశోపసత్త్వవిధానం తత్సంఘాతస్య ద్వాదశాహస్య అహ్నః సముదాయధర్మః
స్యాత్ । తస్య గవామయనే అర్థేన కార్యవశేన ప్రాప్తిః ప్రాప్తేః । అయం భావః ద్వాదశాహః ఫలవద్ద్విరాత్రవిహితః గవామయనమపి ఫలవద్ద్విరాత్రవిహితం స తద్వా
దశాహసాధనాపన్నం । తత్సాధనాపన్నః తద్ధర్మం లభత ఇతి న్యాయేనైవ ద్వాదశోపసల్లాభః । న చోదకశాస్త్రేణేతి తస్య లింగ ఇతి । ద్రవ్యవత్ । యథా ద్రవ్య
భావే ప్రతినిధిభూతేష్వవశేషు అవఘాతనాదయః తథా । ౧౮ । ఇమం పక్షం దూషయతి । నవేతి । న వా పూర్వపక్షోక్తం లింగపరిహారే ఇదం సమాధానం ।
కుతః ద్వాదశోపసదాం అర్థస్య ప్రధానస్య ధర్మత్వాదంగత్వాత్ । సంఘాతస్య సముదాయస్య అహర్గణత్వాత్ । ద్వాదశత్వవిశిష్టస్యాప్యంగం ద్వా
దశోపసదః విశిష్టవద్ద్విరాత్రవిధేయస్య మానం న విశేషణాంగం । రాజపురుషమానయేత్యుక్తే న రాజానమానయతి । అతః లింగం సంఘాతధర్మస్యా
దిత్యసంగతం పూర్వోక్తమితి భావః । ౧౯ । త్రివేష్వ ప్రతినిధిత్వేన ప్రాప్తేన వారాదిషు అర్థే ప్రాకార్యేణ పురోడాశనివర్గేణ ఆపత్తిః ప్రాప్తిః ప్రాపద్ధర్మా
లాభః స్యాత్ । ఇహ తు సంఘాతకారణం నోపసద ఇత్యుక్తం ప్రాక్ అతో వైషమ్యమితి భావః । ౨౦ । భవత్వేవం । తథాపి గవామయనే చోదకశాస్త్రేణ
న ప్రాప్తిరిత్యాహ । ప్రవృత్త్యేతి । ప్రవృత్త్యైవ మహాప్రవృత్త్యా గవామయనే నియతస్య లింగదర్శనం భవతి । అయం భావః । గవామయనే ద్వాదశాహే ప్ర
థమమహః ప్రాయణీయమహః తస్య ధర్మా ద్వాదశోపసదః । షడుపసదో జఘన్యానాం అహ్నాం గం జ్యోతిగౌరాయుర్నామకానాం ఉభయో

లింగం సంఘాతధర్మస్యాదర్థాపత్తేర్ద్రవ్యవత్ । ౧౮ । న వార్థధర్మస్యాత్ సంఘాతస్య గుణత్వాత్ । ౧౯ । అర్థాపత్తేర్ద్రవ్యేషు ధర్మలా
భః స్యాత్ । ౨౦ । ప్రవృత్త్యా నియతస్య లింగదర్శనం । ౨౧ । విహారదర్శనం చ శిష్టస్యానారభ్యవాదానాం ప్రకృత్యర్థత్వాత్ । ౨౨ । ఇతి జైమినిసూ
త్రే సప్తమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః । సమాప్తశ్చాధ్యాయః ॥

గవామయనే సన్నిపత్య ప్రథమాంత్రిమేష్వహ్నాం భావాద్ద్వాదశోపసదో దృశ్యంతే । న చోదకశాస్త్రేణేతి న చోదకప్రాప్తౌ లింగమితి । ౨౧ । విహారదర్శ
నమితి । విహారస్య ఏకాదశపశుప్రచారస్య ద్వాదశాహాంగస్య గవామయనే దర్శనం తదపి తత్ర విశిష్టస్య తత్ర వివాహతస్య దర్శనం న ప్రాప్తిరేవ శాస్త్రే
ణ దర్శనం । అనారభ్యవాదానాం అప్రకృతపఠితానాం ప్రకృత్యర్థత్వాత్ ప్రకృతిగామిత్వాత్ । అయం భావః । అగ్నీషోమీయపశుప్రథమే మహన్యాలభేరన్ । సా
రస్వతం మేషీం ద్వితీయే సౌమ్యం బభ్రుం తృతీయే వారుణమంతతోఽథ పునః పర్యగ్నికృతే పాశ్వాగ్నేయం ప్రథమేఽహన్యాలభేరన్ సారస్వతం మేషీం
ద్వితీయే సౌమ్యం బభ్రుం తృతీయే వారుణమంతత ఇతి ఇదం అనారభ్యాధీతం సర్వప్రకృతిత్వాత్ జ్యోతిష్టోమం ప్రవిష్టం గతం తత్ర ద్విత్వే యస్యాత్ర
తీయాదావన్యేషామభావాత్ తతః పరాప్యత్ర అపరాం ప్రకృతిం ద్వాదశాహం గమయతి । తత్రాపి విధివాక్యశ్రుతపర్యాయవతాం అహ్నాం జ్యోతిగౌరాయు
రితి అహ్నాం సుప్రసిద్ధానామభావాత్ । గవామయనమగవదితి గవామయనార్థే అత్ర విధినాతిదేశశాస్త్రవిషయ ఇతి । ౨౨ । ఇతి జైమినిసూత్రే
సప్తమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః ॥ అధ్యాయశ్చ సమాప్తః ॥ శ్రీకేదారనాథః శరణం మమ ॥ శ్రీ ॥ - - - - - - - - - - - - -
ఏతదధ్యాయప్రతిపాద్యార్థం ప్రతిజానీతే । అథేతి । అథ సామాన్యాతిదేశనిరూపణానంతరం విశేషస్య విశేషాతిదేశస్య లక్షణం నిరూపణం
క్రియత ఇతి ॥ ౧ ॥

సూత్రం ॥ అథ విశేషలక్షణం ॥ ౧ ॥ - - - - -

నను ఖాదిరం వీర్యకామస్య యూపం కుర్యాదితి శ్రుత ఖాదిరప్రవృత్తిరపి వికృతానాం స్యాదత ఆహ। అపి వేతి। ఖాదిరప్రవృత్తిం యుక్త్వా। అథ ద్వికారత్వాత్। క్ర
త్వర్థేఽయం తద్వికారోఽయంః తద్వికారత్వం చ క్రత్వర్థత్వాభావే సతి క్రత్వర్థకార్యకారిత్వం। గోదోహనాదేః చమసకార్యకారిత్వం। తద్భిన్నత్వాత్।
అసంఖాదిరత్వస్య క్రత్వర్థత్వాచ్చ। చతుర్హోత్రా పౌర్ణమాస్యాం హవింష్యాసాదయేత్ పంచహోత్రామావాస్యాయామితి ప్రకృతౌ శ్రుతం ఇదం సార్వయోగే అతి
దేశేన ప్రాప్తం తదన్యథా ప్రకృతౌ కాలద్వయే మంత్రద్వయం నియతం। తద్వైవ సార్వయోగేఽపి నియతమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ౧౮। ఏకకర్మణ ఇతి। హియ
తః సార్వయోగస్యావిభాగః। భేదాభావః। అవిభాగహేతుః చోదనైకత్వాత్। ఏకవిధివిహితత్వాత్। అతః ఏకకర్మణి వికల్పః చతుర్హోత్రా పౌర్ణమాస్యామి
తి వాక్యే పౌర్ణమాసీశబ్దో న కాలపరః। కింతు కర్మపరః। తత్ర దర్శపూర్ణమాసయోః కర్మణోర్భిన్నత్వాద్వ్యవస్థయోక్తా। ఇహ అగ్నేరుభయ
త్రసత్వేన మంత్రద్వయస్యాగ్నేయధర్మత్వాదత్రోభయోః ప్రాప్తావేకార్థాస్తు వికల్పేరన్నితి వికల్ప ఇతి భావః। ౧౯। సార్వరూపయోగే అగ్నేయాగ్నీషోమీ
యధర్మయోర్వికల్పేన ప్రాప్తిరితి పూర్వపక్షమాహ। లింగేతి। ఉభయత్ర లింగసాధారణ్యాత్। జిషధి ధ్రువాస్తు తల్లతత్వాద్వికల్పః। ౨౦। సిద్ధాంతమాహ స్వాకాధర్మ్యా
దితి। హియతః సార్వయోగః వికారో విక్షోభవతి పూర్వవత్ ప్రకృతిధర్మసాపేక్షత్వాత్ ప్రకృత్యాధ్యాత ఏవ తాకతత్వాత్ నియమేన। ఆగ్నేయవద్యం తే
నియమేన। ౨౧। యథా సౌర్యమితి తద్ధితాంతేన పదేన సూర్యో దేవతాకస్యేతి సౌర్యః ఇతి వాసనియం తు మశక్యత్వాదశ్రుతమేకమేవతాకత్వమిత్యాశంకతే॥

అపివా తద్వికారత్వాత్ క్రత్వర్థత్వాత్ ప్రవృత్తిః స్యాత్। ౧౮। ఏకకర్మణి వికల్పోఽవిభాగో హి చోదనైకత్వాత్। ౧౯। లింగసాధారణ్యాద్వికల్పః స్యాత్॥
౨౦। ఐకార్థ్యే ద్వినియమో యథాపూర్వవత్ ప్రద్వికారో హి। ౨౧। అశ్రుతిత్వాన్నేతి చేత్। ౨౨। స్యాల్లింగభావాత్। ౨౩। తథా చాన్యార్థదర్శనం। ౨౪। విప్రతిప
త్తౌ హవిషా నియమ్యేత కర్మణస్తదుపాఖ్యత్వాత్। ౨౫। తేన చ కర్మసంయోగాత్। ౨౬। గుణత్వేన దేవతాశ్రుతిః। ౨౭। పౌర్ణమాస్యామాజ్యధర్మాః తేజ
స్త్వావత్। ౨౮। ధర్మాననుగ్రహాత్। ౨౯। ....

అశ్రుతత్వాదితి। ౨౧। అముమేవాదిత్యం స్వేన భాగధేయేనోపధావతీత్యర్థవాదే సూర్యపదయాదిత్యపదోత్తరమేకవచనలింగం ఏకదేవతాకత్వ
నియామకమితి భావః। స్యాదితి। లింగభావాత్ అత్ర లింగసత్త్వాత్। ౨౨। అన్యస్మిన్నపి దుష్యం చిత్రమితి మంత్రద్వయేఽర్థస్యైకవచనస్య దర్శనం। ౨౩। ఐంద్ర
మేకాదశకపాలం నిర్వపేదితి శ్రుతం। అత్ర దేవతాలింగేన పయోధర్మాః ఏకాదశకపాలాదిలింగేన పురోడాశధర్మాః ఇతి విరోధే కథమనుష్ఠానమిత్యాశంక్య
తాం నియమం సిద్ధాంతమాహ। విప్రతిపత్తావితి। అక్రూరత్వావిప్రతిపత్తౌ విరోధే హవిషా హవిః సాదృశ్యే దేవ నియమ్యేత కర్మణస్తదుపాఖ్యత్వాత్। అంతరం
గత్వాత్। కర్మోత్పత్తివాక్యేన కర్మణో బోధ్యకర్మవాచకపదేన సాకం సన్నిహితం ద్రవ్యవాచకంపదం। తథాహి। నిర్వపతి ధాతుర్వాచ్యం కర్మ ద్రవ్యవాచకః
తద్ధితః తేన వ్యవహితం దేవతావాచకం అవ్యవహితస్తద్ధితః అతో దేవతా బహిరంగం ద్రవ్యం చాంతరంగం అంతరంగం విరోధే ద్రవ్యలింగేన దేవతాలింగం బాధ్యత
ఇతి భావః। ౨౪। తేనేతి। తేన హవిషా సంయుజ్య కర్మ చోద్యతే సాంయుజం చరుం పయసి ఐంద్రమేకాదశకపాలం నిర్వపేదితి। హవిః కర్మణి సాంత్వా ప్రకారః దేవతా
చ హవిర్ద్వారా। అతోఽపి హవిర్లింగం ప్రబలం। ౨౫। గుణత్వేన దేవతాశ్రుతిః హవిషో విశేషణత్వేన దేవతాశ్రుతిః తద్ధితార్థప్రకృత్యర్థయోర్విశేషణం ప్ర
త్యయానాం ప్రకృత్యర్థాన్వితస్వార్థబోధకత్వనియమాత్। విశేషణసాపేక్షం యూవిశేష్యస్య ప్రబలత్వాదితి భావః। ౨౬। ప్రాజాపత్యం శతకృష్ణలం చరుం
నిర్వపేదితి శతకృష్ణలం సువర్ణశకలశతం। సువర్ణే ఆజ్యధర్మాః పురోడాశధర్మా వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పౌర్ణమాస్యామితి ఆజ్యధర్మాః తేజస్వ్యాత్ శ్రుతి
బింబాదిషు సాత్ అభియోనాసి దృశ్యమితి। ౨౭। ధర్మాణాం యజమానపత్న్యాద్యపేక్ష హాదిరూపాణాం ఆజ్యధర్మాణామనుగ్రహాత్ అబాధాత్। పురోడాశధర్మాణాం

త్రిష్వపశుభానాలక్షైతేత్యాదిపశుగణేషు తత్ప్రవృత్తిః ఐకాదశినే ధర్మప్రవృత్తిస్స్యాత్ ప్రతిపశు । సౌత్రామణ్యాం । ఆశ్వినం ధూమ్రమాలభేత సారస్వతం మే
షమైంద్రమృషభమితియాగేషు త్రిషు యూపే ష్యాలభేత । బహ్వర్థాస్యాదిత్ర్యయం పశుయఏందద్యాదితి ప్రతిపశు యూపమనూద్య దోషకథనదర్శ
నాత్ । యదుగ్నిహోమమధర్మః తత్ర ఏకయూపస్య నియతత్వేన తస్యైవ నియమేన ప్రాప్తత్వేన యూపత్రయస్య ప్రాప్త్యాత ఖుర్త్రే దోషదానం విరుద్ధం
కాదశినే ప్రత్యేకం యూపస్య సత్త్వేన తద్ధర్మప్రాప్తిః తత్ర దోషకథనం యుక్తమితి లింగేన పశుగణే ఏకాదశినధర్మా ఇతి భావః ॥ ౧౩ ॥ విశ్వజితా యజే
తేతి ద్రవ్యదేవతయోభయోః వాచకపదరహితవాక్యప్రతిపాదితయాగేషు సోమస్య ధర్మాః । సోమేన యజేతేత్యత్రాపి ఉభయవాచకపదాభావాత్ సోమః
రూపద్రవ్యసత్త్వేపి దేవతావాచకపదాభావేనోభయాభావస్యాపి తుల్యత్వాత్ ॥ ౧౪ ॥ గణేషు అహర్గణేషు సోమస్య ధర్మాః దినగణసాధ్యత్వాద్ద్వాదశాహో
పసత్త్వలింగాత్ ॥ ౧౫ ॥ ఏతదాదిషు ఆదిత్యానామయనం అంగిరసామయనమిత్యాదిషు సంవత్సరసాధ్యసత్రేషు గవ్యస్య గవామయనస్య ధర్మాః సం
వత్సరసాధ్యత్వేన సాదృశ్యాత్ ॥ ౧౬ ॥ సాహస్రసాధ్యస్య ఇత్యేకేనాహ్నా । అహస్సంఘాః స్తూయంతే తేషాం నికాయిన ఇతి సంజ్ఞా । తేషాం అవర్ణాంమ
ధ్యే అత్ర రాత్రపర్వాంస్తు పూర్వాం వృత్త్యాధర్మప్రవృత్తిస్స్యాత్ ॥ ౧౭ ॥ ప్రకృతివికృత్యర్థమిమితి సౌర్యయాగవాక్యే పూర్ణమితి తుల్యత్వం । ప్రకృతత్వాత్ ఇతి ఆగ్నేయాది
షణ్ణాం ప్రధానానాం స్వర్గరూపఫలస్య ఆమవజ్జ్వరశమనయమస్యైక తత్త్వాః స్వర్గకామకర్తృకత్వస్య చ ప్రాప్తితాసనిరశం యాం గాన్నివారయతి ॥

తత్ప్రవృత్తిర్గణేషు స్యాత్ ప్రతిపశు యూపదర్శనాత్ ॥ ౧౩ ॥ అవ్యక్తాసు తు సోమస్య ॥ ౧౪ ॥ గణేషు ద్వాదశాహస్య ॥ ౧౫ ॥ గవ్యస్య తదాదిషు ॥ ౧౬ ॥
నికాయినాం చ పూర్వస్యోత్తరేషు ప్రవృత్తిః స్యాత్ ॥ ౧౭ ॥ కర్మణస్త్వప్రవృత్తిత్వాత్ ఫలనియమకర్తృసముదాయస్యానన్వయస్తు సంబంధనత్వాత్ ॥ ౧౮ ॥
ప్రవృత్తావపి సామర్థ్యాత్ ॥ ౧౯ ॥ అశ్రుతిత్వాచ్చ ॥ ౨౦ ॥ గుణకామేష్వాశ్రితత్వాత్ప్రవృత్తిః స్యాత్ ॥ ౨౧ ॥ నివృత్తిర్వా కర్మభేదాత్ ॥ ౨౨ ॥ - - - - - -

కర్మణస్త్వితి । సౌర్యయాగే కర్మణః ప్రధానస్యైకాంతసాధ్యభావేనాప్రవృత్తత్వాత్ అనతిదిష్టత్వాత్ । ఫలాదీనాం త్రయాణాం ప్రధానేన సహ సంబంధనం సం
బంధోరెముషాం తత్త్వాత్ ప్రధాననివృత్తౌ ఫలనియమకర్తృసముదాయస్యానన్వయః అప్రవృత్తిః ॥ ౧౮ ॥ సౌర్యయాగే ప్రధానకర్మణః ఉపకారకాణాం తు
మాత్రమస్తి నాన్యత్ । యచ్చ ప్రకృతౌ ప్రధానోపకారకత్వేన క్లృప్తం । తస్యైవాంగకాండస్య గ్రహణం వక్తవ్యం । ఏవం సతి ఫలం పురుషోపకారకం తద్ధాయ
వజ్జ్వరనియమోపి పురుషార్థః । తథా కర్మాపి స్వర్గకామాధికస్స్వర్గకామః కర్మార్థః । తథా ప్రధానకర్మాపి ఫలార్థం । అమీషాం మధ్యే కస్యాపి
క్రత్వర్థత్వాభావాదతిదిష్టమపి వ్యర్థమేవ స్యాదితి భావః । ప్రవృత్తావపి । తాదర్థ్యాత్ । అకర్త్రాం పురుషార్థత్వాత్ । ప్రవృత్తావతిదేశేన ప్రాప్తావపి విఫలం
స్యాదితి శేషః ॥ ౧౯ ॥ నను మాసాగ్నిహోత్రే ప్రధానాతిదేశవదత్రాప్యస్త్విత్యత ఆహ । అశ్రుతేతి । అశ్రుతిత్వాత్ । అత్ర ప్రధానాతిదేశస్యాశ్రుతత్వాత్ । అగ్నిహో
త్రవదితి సాంగప్రధానాతిదేశో నాస్తి । అత్ర దర్శపూర్ణమాసోపకారవత్ సౌర్యోపకారం సంపాదయేదిత్యేవ । అతః ప్రధానాతిదేశో ఽశ్రుత ఇతి
భావః ॥ ౨౦ ॥ ప్రధానఫలాతిరిక్తపశ్వాదిసాధనానాం గోదోహనాదీనాం సౌర్యయాగే అతిదేశోస్తి న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । గుణకామేష్వితి । గు
ణాత్ గోదోహనాత్ కామః పశ్వాదిః ఛాయాయాం సత్త్వాం గోదోహనాదేః ప్రవృత్తిః స్యాత్ । ఆశ్రితత్వాత్ గుణాయనాశ్రితత్వాత్ । ఆశ్రయస్యాశ్రితస్య
మాపశ్చకం । పటస్యైవ పటాశ్రిత చిత్రసత్త్వం తథా ॥ ౨౧ ॥ సిద్ధాంతమాహ । నివృత్తిరితి । గోదోహనాదేస్సర్వవికృతౌ నివృత్తిః కర్మభేదాత్ । చమసగోదోహన
యోః ఫలభేదాత్ । చమసః క్రత్వర్థః గోదోహనం పురుషార్థః । క్రత్వర్థస్యైవాతిదేశాదితి భావః ॥ ౨౨ ॥ - - - - - - - - - -

వ్యపదేశ ఇతి। శాస్త్రైరేవ విశేషేయామాపూర్ణాతి యోఽస్మి క్షిప్రో యశో యఃసి పూర్వాలోపం ఛిరాతి ద్వ్యం ఇతి వ్యపదేశోఽపి తద్వ్యాలేసామశబ్దవతః సన్నతి రూపః।౧౪॥
లింగం చ దర్శయతి। ప్రకృతిద్రవ్యే తేషాం చ శూనాం పురోడాశా భవంతి। గ్రహాః పురోడాశాః పశ్వతఇతలానే న పురోడాశప్రతిషేధం కృత్వా గ్రహాః పురోడాశాః శ్రూ-
త ఇత్యనేన గ్రహాణాం పురోడాశధర్మత్వేన పురోడాశశబ్దాయ యుగ్రహా ఏవ కశబ్దయుక్తః ఇతి సప్తతిః లింగమితి భావః।౧౫॥ అగ్నీషోమీయః పశుః పురోడా
శధర్మాణాం సాన్నాయ్యధర్మో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పశురితి పశుః పశుం రలాగః పురోడాశవికారః స్యాద్దేవతా సామాన్యాత్ అగ్నీషోమీయ
దేవతా సాదృశ్యాత్।౧౬॥ అథ సప్తావిషథ ఘృత జుష్టం ప్రాష్ణామితి పశుం ప్రాప్తే తేతి ప్రోక్తః ఇస పురోడాశధర్మః సమ్భవ ఇమ పితృ ద్రవ్యలింగమితి ద్వాహా।
ప్రాప్తే సా ప్రీతిః స్పష్టం।౧౭॥ పరబ్రహ్మతి। వ్యాఖ్యాతం।౧౮॥ సిద్ధాంతమాహ। సాన్నాయ్యమితి। సాన్నాయ్యం సాన్నాయ్యధర్మః స్యాత్। తత్ప్రభవత్వాత్। పశు
ప్రభవత్వం సంజాతత్వాత్।౧౯॥ తస్య చేతి। తస్య పశోః పాత్రస్య కుంభ్యాః శంభ్యాం శ్రయతే తి దర్శనాత్।౨౦॥ సాన్నాయ్యమద్విధ ద్రవ్యధర్మాణాం పయ
సో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। దధ్న ఇతి। దధ్నో ధర్మాః స్యుః సన్నత్వేనాపి భావస్య సామాన్యాత్ సాదృశ్యాత్।౨౧॥ సిద్ధాంతమాహ। పయ ఇతి। శా
లసామాన్యాత్। ఏకాహా సాధ్యత్వ రూప కాల సామాన్యాత్।౨౨॥ పశ్వానంతర్యాత్ పశుప్రభవమధ్యే ప్రథమం పయః పశబ్ద ఇతి పయః పశో
రంతరంగమితి భావః।౨౩॥ ద్రవత్వం చాపి ద్రవతి పరోఽపి ద్రవతే తద్విశేషః ద్రవత్వేనాపి సంజాతత్వం।౨౪॥ సాధ్వే ఇష్టదేవావామిత్రైతి శ్రుతే యాగః ప
యోదధ్యోర్భయధర్మః స్యాత్। ఉభయరూపత్వాత్ పయోదధ్యోర్భయ జన్యత్వాత్।౨౫॥ ద్వితీయస్య ప్రకృతివత్ ఏకమితి। ఏకం వా వికారరూప
వ్యపదేశశ్చ తద్వత్।౨౬॥ పశు పురోడాశస్య వలింగదర్శనాత్।౨౭॥ పశుః పురోడాశవికారః స్యాత్। దేవతా సామాన్యాత్।౨౮॥ ప్రోక్షణ సా
ప్యా।౨౯॥ పరబ్రహ్మ శరణాత్।౩౦॥ సాన్నాయ్యం వా తత్ప్రభవత్వాత్।౩౧॥ తస్య చ పాత్రదర్శనాత్।౩౨॥ దధ్నః స్యాత్ సాన్నాయ్యత్వ సామాన్యాత్।౩౩॥ ప-
యో వా కాలసామాన్యాత్।౩౪॥ పశ్వానంతర్యాత్।౩౫॥ ద్రవత్వం చావిశిష్టం।౩౬॥ ఆమిక్షోభయరూపత్వాద్ ఉభయవికారః స్యాత్।౩౭॥ ఏకం
వా చోదనైకత్వాత్।౩౮॥ దధిసంఘాత సామాన్యాత్।౩౯॥ పయో వా తత్ప్రధానత్వాల్లోకవద్ దధ్నః తదర్థత్వాత్।౪౦॥ ధర్మానుగ్రహాచ్చ।౪౧॥ సద్యో
ఏకవిధివిహితత్వాత్। ఏకవిధ్యంతేన నిరాకాంక్షత్వాన్నోభయమితి భావః।౪౨॥ ఏకమిత్యాహ। సిద్ధాంతమాహ। పయో వేతి। పయోః పయోధర్మః తత్ప్రధానత్వాత్।౪౩॥ పయసోఽభియుక్తత్వాత్। - - - - - - - - -
త్వాత్।౪౪॥ సిద్ధాంతమాహ। పయో వేతి। పయః పయోధర్మః తత్ప్రధానత్వాత్। పయసో ప్రాయస్త్యాత్।౪౫॥ ప్రకృతి ధర్మాన్ సంఘాత సామాన్యాత్। ఘనే భావేన తుల్య
తచనం క్రియతే తత్ప్రకృతే పిదధ్నః దధి నిక్షేపస్య తదర్థత్వాత్ పయసో ఘనీ భావార్థత్వాత్।౪౬॥ లోకే పయసో ఘనీభావార్థం దధ్యా
నేత్యంగాంతరేణ గ్రామసూత్రే దర్శితః। మాసి నక్షత్రేః తదనుగ్రహాచ్చ భవతి।౪౭॥ సద్యో భావమితి। సద్యో భావం ఏకాహ సాధ్యత్వాద్ ధర్మాః ఆమిక్షాయా
తాం యుజ్యం పయ ఇతి దేవతాయాః పయః సవనం దర్శయతి। ఇదం లింగం దధిధర్మత్వే ద్వ్యాహసాధ్యత్వద్ధ్నః సవనం ఏకాహ సాధ్యత్వం దర్శయతి। ద్విష్ఠం
ఏకాహ సాధ్యత్వం లింగం స్పష్టయతి।౪౮॥ అప్రి ద్వాదశాహ ఇతి క్రతుః తస్యరూపద్వయం సత్రం అహీనశ్చేతి తద్యోరూప యోర్ధర్మభేదః। సత్రేయో
ద్వాదశాహః ప్రకృతిరితి పూర్వముక్తం। ఏవం సతి ద్విరాత్రాదిష్వహీనేషు గవామయనాది సత్రేషు చ ప్రత్యేకం ఉభయధర్మాః ప్రవర్తంత ఉత సత్రే సత్రధ
ర్మా అహీనే అహీనధర్మా ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సత్రమితి ద్వాదశాహః సత్రమహీనశ్చేత్యుభయరూపః భావః తస్య ద్వాదశాహధర్మస్యోభయధర్మా

ఇత్యష్టమాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః ... ఇత్యష్టమాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః ...

సిద్ధాంతమాహ॥ ఔషధమితి। ఓషధిసంబంధినైవౌషధమార్గః విశదత్వాత్ తత్కరిణత్వాత్॥౩౧॥ చరుశబ్దాదిత్యుక్తి। చరుశబ్ద ఔషధిధర్మప్రాపకః। ఆజ్యే చ చరుత్వ-
వ్యవహారాభావాదితి భావః॥౩౨॥ తస్మిన్నితి। తస్మిన్నాజ్యే శ్రవణం శ్రవణాత్। న హి ఆజ్యధర్మః శ్రపణం కింత్వౌషధిధర్మ ఇతి భావః।౩౩॥ చిత్రాం యజేతేదధిమ-
ధుఘృతమాపో ధానా ఇతి అత్ర మధ్వాదికయోః పయోధర్మా ఆజ్యధర్మా వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। మధ్వితి। మధ్వాదికే పయోవికారః పయో-
ధర్మః స్యాత్। ద్రవసామాన్యాత్ ద్రవత్వేన సాజాత్యాత్॥౩౪॥ సిద్ధాంతమాహ। ఆజ్యమితి। ఆజ్యం ఆజ్యధర్మా ఏతయోర్విశేషసామర్థ్యాత్।౩౫॥ అపరం సాధనమా-
హ। ధర్మేతి। ఆజ్యధర్మాణాం బహూనామనుగ్రహో భవతి పయోధర్మత్వే దోహనాదిబహుధర్మాణాం బాధః స్యాత్। ఇతి భావః।౩౬॥ పూర్వపక్షే సాధక-
౭౮ హేతురస్పదనుమత ఇత్యాహ। పూర్వస్యేతి। పూర్వస్య పూర్వపక్షస్య ద్రవత్వేన సాదృశ్యస్య అవిశిష్టత్వాత్ ఆజ్యేపి సత్వాత్ అవిరోధ ఇతి భావః।౩౭॥
ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ అష్టమస్య ప్రథమః పాదః॥ హోతుర్మార్గస్య వాజిభక్ష్యా వాజినమితి శ్రుతం। తథా సౌత్రామణ్యాం సురాగ్రహాః ఆశ్వినం గ్రహం గృహ్ణాతి
తతి అత్రాభంరుత్రపాష్టికైవిధ్యంత ఉత సామికత్ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। వాజిన ఇతి। సౌత్రామణ్యాం వాజినే సోమపూర్వత్వం సోమధర్మత్వం॥
78
తాశ్చ బాధతే। సోమవిరోధే సురాసోమవిరోధేపి వాజినమితి శబ్దాత్। న్యాత్ర వాజినసురయోః సోమభేదః ప్రత్యక్షవిరోధాత్। అతః సోమపదస్య సోమధర్మ ఏవేతి సూచనా
ఔషధం వా విశదత్వాత్।౩౧॥ చరుశబ్దాచ్చ।౩౨॥ తస్మింశ్చ శ్రవణ శ్రుతేః।౩౩॥ మధ్వాదికే ద్రవ్యసామాన్యాత్ పయోవికారః స్యాత్॥౩౪॥ ఆజ్యం
వా వర్ణసామాన్యాత్।౩౫॥ ధర్మానుగ్రహాచ్చ।౩౬॥ పూర్వస్య చావిశిష్టత్వాత్।౩౭॥ ఇతి జైమినిసూత్రే అష్టమస్య ప్రథమః పాదః॥ శ్రీః॥ శ్రీః
వాజినే సోమపూర్వత్వం సౌత్రామణ్యాం చ గ్రహేషు తాశ్చ బాధేత్।౧॥ అనువషట్కారాచ్చ।౨॥ సముపహూయ భక్షణాచ్చ।౩॥ క్రయణశ్రవ-
ణాచ్చ ఉపహూయమగ్రహణాత్ సౌదసవాహైనవహనం చ తద్భక్షత్॥౪॥ హవిషా వా నియమ్యేత తద్వికారత్వాత్॥౫॥ ప్రశంసా సోమశబ్దః।౬॥ వచనానీతరా-
తి భావః।౧॥ వాజినస్యాగ్రహే హోతి సురాగ్రహే హోతి అనువషట్కారేపి సోమధర్మప్రాప్తలింగమిత్యాహ। అన్వితి। స్పష్టం।౨॥ శేషం సమం విభజ్య సము-
హూయంభక్షయంతి సముపహూయంభక్షణమపి లింగమిత్యాహ। సముపహూయేతి। సముపహ్వానం। అధ్వర్యు ఉపహ్వయస్వ బ్రహ్మన్నుపహ్వ-
యస్వేత్యాది మంత్రైరుపహ్వానం। క్రయణశ్రవణాచ్చేత్యాహ।౩॥ కించ క్రయాదయః సోమధర్మాః సురాయామపి శ్రూయంతే। అతోపి సోమప్రకృతిక ఇత్యాహ। క్రి-
యేతి। యథా సోమస్య క్రయః ఏవం సురాయాః। సీసేన క్లీబాచ్ఛష్పాణి క్రీణాతీతి శ్రూయతే। మైత్రావరుణం పయసా క్రీణాతీతి వదాశ్వినం సక్తుభిః క్రీ-
ణాతీతి క్రయణం। ఏకాపురోరుక్ ఏకా యాజ్యా ఏవ నపురోనువాక్యా। ఉపయామగృహీతోసీత్యాది దేవతోపయామంత్రోక్తవత్ మంత్రవత్త్వం। ఆశ్వి-
నం గ్రహం గృహ్ణాతీతి గ్రహణలింగం। గృహీత్వా సాదయతీతి సాదనలింగం। త్రిరాత్రం సంహితా వసంతి ష్టైవ వాసస్సుపనిబద్ధా ఇతి వాసోపనహనం ఏతాద్య-
శలింగాని సోమప్రకృతికత్వముపోద్బలయంతీతి భావః।౪॥ సిద్ధాంతమాహ। హవిషేతి। హవిషా హవిః సాదృశ్యేన నియమ్యేత। ఇష్టికధర్మా నియమ్యేత। త-
ద్వికారత్వాత్ పురోడాశికపాదిషు విషు వికారే సురా వాజినే। సురా ఔషధిద్రవ్యవికారః। వాజినం సాన్నాయ్య వికారః। అతః హవిషా నియమ్యేత।౫॥ నను సోమో-
పైసురేతి వాక్యశేషస్య కా గతిః తత్రాహ। ప్రశంసేతి। సోమశబ్దః ప్రశంసాస్తుతిపరః। అమాతైరాట్రు శబ్దవత్।౬॥ వచనానీతి। ఏవం ద్రవ్యసాదృశ్యేన ఇష్టికవిధౌ సం-
తే సిద్ధే ఆమనహోమాదివత్। విశేషధర్మత్వేన ఇత్యేతాని క్రయాదీని వచనాని వాచనికాని విధీయంతే। న హి వచనస్యాతిభారోస్తీతి భావః॥౭॥

౭౮

సిద్ధాంతమాహ। దేవతయేతి। దేవతం యా దేవతా సాదృశ్యేన నియమ్యేత ప్రకృతౌ నియమ్యతే। శబ్దవత్త్వాత్। దేవతావాచకస్య అగ్నిర్వైష్ణవః అగ్నిః
పావక ఇతి ప్రత్యక్షశబ్దవత్త్వాదితరస్య సాదృశ్యవాచకశబ్దస్య శ్రుతత్వాత్।।౨।। జనక సప్తరాత్రే శ్రూయతే। చతుష్టిరాత్ర వృత్త్యహాని భవంతీతి తత్ర
ప్రథమాన్యహాని త్రివృత్స్తోమత్వాత్ తస్యైవావృత్తిర్విధీయతే। ఉత నానావర్ణం ద్వాదశాహికానాం అహ్నాం స్తోమాపి విధీయత ఇతి సంశయే పూర్వపక్షః
పక్షమాహ। గణేతి। గణచోదనాం యాం ప్రకృతాహారణేయస్య ప్రథమస్యాహ్నో లింగం త్రివృత్త్వం తస్య ప్రథమస్యాహ్నః ఆవృత్తిః ప్రతీయేత। అగ్నే
యువతీ। ఆగ్నేయవిధ్యంతాభ్యాసవత్। అయం భావః। అగ్నయే పవమానాయాగ్నయే పావకాయాగ్నయే శుచయే। దేవతైక్యే చోదనాసాదృశ్యా
చ్చ। యథాగ్నేయవిధ్యంతాభ్యాసస్తద్వదితి।।౩।। సిద్ధాంతమాహ। నానేతి। ద్వాదశాహసంబంధినానాహాని సంభూతత్వాత్। చతుష్టిర్వాహానీతి సంఖ్యే
యాం అహ్నాం సముదాయవిధానాత్। ననుచ తస్య త్రివృత్త్వేహాని తత్స్య కాంగతిరత ఆహ। ప్రవృత్తిర్లింగేన ద్వాదశాహికాహ శ్రుతం ప్రుయానువాదేన చోద
నాత్। త్రివృత్త్వవిధానాద్వచనస్య చారితార్థ్యమితి భావః।।౪।। ఉక్తార్థే సాధకలింగమాహ। తథాచేతి। తేషామగ్నిష్టోమః ప్రథమేనాగ్నిష్టోమా ఇత
ర ఇతరేణ నభిన్నధర్మకత్వమహ్నాం సూచితం।।౫।। షట్త్రింశద్రాత్రే శ్రూయతే। షడహా భవంతీతి పరితశ్చతస్రః షడహా భవంతీతి। అనేన షడహాంకాలా
భ్యాసః ఉత షడహరూపకర్మాభ్యాస ఇతి సంశయే పూర్వపక్షరూపం బాదరిస్తు తమాహ। కాలేతి। కాలాభ్యాసమాకంబాదరిర్మన్యతే। తథా
చ। చతుర్వింశదహాని। తథా చాహర్గణసాధ్యత్వాద్ద్వాదశాహధర్మప్రవృత్తిరితి భావః।।౬।। సిద్ధాంతమాహ। తదితి। తదావృత్తిం షడహావృత్తిం

దేవతం యా మానియమేత్యేవం శబ్దవత్త్వాదితరస్య శ్రుతిత్వాత్।।౨।। గణచోదనాయాం యస్య లింగం తదావృత్తిః ప్రతీయేతాగ్నేయవత్।।౩।।
నానాహానివా సంభూతత్వాత్ప్రవృత్తిర్లింగేన చోదనాత్।।౪।। తథా చాన్యార్థదర్శనం।। కాలాభ్యాసేపి బాదరిః కర్మభేదాత్।।౬।। తదావృత్తిం
తు జైమినిరహ్నామప్రత్యక్షసంఖ్యత్వాత్।।౭।। తస్మాత్ షడహాభ్యాసః।।౮।। సంస్థాగణేషు తదభ్యాసః ప్రతీయేత కృతలక్షణగ్రహణాత్।।౯।। అ
ధికారాద్వా ప్రకృతిస్తద్విశిష్టా స్యాదభిధానస్య తన్నిమిత్తత్వాత్।।౧౦।। గణాదుపచయస్తత్ప్రకృతిత్వాత్।।౧౧।। - - - - - - - - - -

జైమినిర్మనుతే। అహ్నాం చతుర్వింశత్సంఖ్యావిశిష్టానామహ్నామప్రత్యక్షసంఖ్యత్వాత్। అనుమానికసంఖ్యకత్వాత్। అయం భావః। ప్రథమం ష
డహాం జ్ఞాతత్వాత్ తత్ర చతుష్ట్వసంఖ్యాజ్ఞానేన చతుర్వింశత్సంఖ్యానుమేయా। తతః ప్రథమం జ్ఞాతషడహసాధ్యకకర్మణ ఏవ తత్ర చతుష్ట్వసంఖ్యా
స్వరేణ తదభ్యాసేన సంఖ్యాపూరణమితి। షడహధర్మప్రవృత్తిరితి। ఉక్తార్థముపసంహరతి। తస్మాదితి।।౮।। శతోక్థ్యం భవతి శతాతిరాత్రం భవతీ
తి కిం జ్యోతిష్టోమస్యాభ్యాసః కిం సంస్థావిశిష్టస్యాహ్న ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సంస్థేతి। సంస్థాగణేషు విధీయమానేషు తదభ్యాసః జ్యోతి
ష్టోమాభ్యాసః ప్రతీయేత యతః జ్యోతిష్టోమస్యైవ ఉక్థ్యః అతిరాత్ర ఇతి నామ। అతః కృతలక్షణస్య కృతనామ్నః జ్యోతిష్టోమస్యైవ గ్రహణాత్।
౯।। సిద్ధాంతమాహ। అధీతి। తద్విశిష్టా ఉక్థ్యాదిసంస్థావిశిష్టా ప్రకృతిః ద్వాదశాహసంబంధిని అహాని విధీయంతే। అధికారాత్। చోదకశాస్త్రేణ అధి
కృతత్వాదితి శేషః। ప్రాప్తత్వాదితి యావత్। ఉక్థ్యాదిశబ్దః జ్యోతిష్టోమనామేతి యదుక్తం తత్రాహ। అభిధానస్య ఉక్థ్యాదినామ్నః తన్నిమిత్తత్వా
త్। యతస్సంస్థాశ్రుతిః సమాప్తినిమిత్తత్వాత్। తథాచ ద్వాదశాహికాహర్గణేష్వపి తన్నిమిత్తస్యాబాధాదితి భావః।।౧౦।। శతోక్థ్యః భవతీత్యత్ర
ద్వాదశాహసంబంధిదశరాత్రావృత్తిరితి పూర్వాధికరణే స్థితం। తాని చ ద్వాదశాహాది శాహాని వత్ప్రాయణీయోక్థ్యసంస్థాని తత్రోక్థ్యస్తోత్రే జ్యోతి
ష్టోమోక్థ్యస్తోత్రాత్ అధికాః కేచన ధర్మా ఆమ్నాతాః। ఇత్థం చ శతోక్థ్యే ఉక్థ్యస్తోత్రే ద్వాదశరాత్రోక్థ్యధర్మా ఉత జ్యోతిష్టోమోక్థ్యస్తోత్ర
ధర్మా ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। గణాదితి। గణాద్ద్వాదశాహగణాదుపచయః ధర్మప్రాప్తిః। తస్య శతోక్థ్యస్య ప్రకృతిత్వాద్ద్వాదశాహస్య।

౧౬౮

సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। యత్ర యజతిః తత్ర అహీనభూతస్యైవ సత్రప్రవృత్తిః స్యాత్। ప్రకృతౌ ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదితి యజతి శ్రుతేః। ప్రకృత్యాభ్యుత్పల శబ్దతాపత్తేః। యథైవం విద్వాన్ ద్విరాత్రేణ యజేత ఇతి ప్రకృతిసదృశ శబ్దతాపత్తేః। అహీనధర్మేః అహీనే క్లేష్టప్రేతుల ఏన్యాయేన సత్రధర్మాః అపి సత్రే ఇతి సిద్ధం ॥౧॥ అహర్గణమధ్యే కేయ తావదహీనత్వం సత్రత్వం కిం యతావత్తత్ర పూర్వపక్షమాహ। ద్విరాత్రేతి। ద్విరాత్రాదౌ ఏకాదశ రాత్రాంతానాం అహీనత్వం యజతి ధాతుపాఠః తేన చోదనాత్ విధానాత్ ॥౨॥ అగ్న్యాధేయే మో ప్రజాపతిః స ఏతత్ రాత్రే సహాహీనస్య జత తవేతం ద్విరాత్రాదరమోహర్గణానాం ఉపరి చతుః ద్వివచనస్వాహీనత్వం సిరితి। తదేషాము అహీనత్వమితి ద్విరాత్రాదీనాము అహీనత్వే లింగమిత్యాహ। లింగేతి ॥౩॥ పంచదశరాత్రః కుండపాయినాం అయనం చ అహీనః సత్రం వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అన్యతరేతి। పంచదశరాత్రస్య కుండపాయినామయనస్య చాహీనత్వం। అన్యతరతః

అపి వాం యజతి శ్రుతేర హీనభూతప్రవృత్తిః స్యాత్ ప్రకృత్యాభ్యుత్పలశబ్దతాపత్తే ॥౪॥ ద్విరాత్రాదీనామేకాదశరాత్రాదహీనత్వం యజతి చోదనాత్ ॥౫॥ లింగాచ్చ ॥౬॥ అన్యతరతోతిరాత్రత్వాత్ పంచదశరాత్రస్యాహీనత్వం కుండపాయినామయనస్య చ తదుత్పత్తేష్వహీనత్వాదర్శనాత్ ॥౭॥ అహీనవచనాచ్చ ॥౮॥ సత్రే ఉపాయి చోదనాత్ ॥౯॥ సత్రలింగం చ దర్శయతి ॥౧౦॥ ఇతి జైమినిసూత్రే అష్టమస్య ద్వితీయః పాదః ॥ ... శ్రీః ॥ ...

ఉభయంతయోర్మధ్యే అన్యతరదేశే అతిరాత్రసంజ్ఞికస్య సత్వాత్। తదుత్పత్తేషు అన్యతరస్మిన్ అతిరాత్రవతీ తస్మిన్ తస్య అహీనత్వదర్శనాత్। యద అన్యతరతోతిరాత్రాస్సైనాహీనా ఇతి శ్రవణాత్ ॥౭॥ అత్ర వాక్యే అహీన ఇతి ప్రత్యక్షవచనాచ్చ ॥౮॥ సిద్ధాంతమాహ। సత్ర ఇతి। తే యే సత్రముపాయి చోదనాత్। ఉపేయురితి పదఘటితేన పంచదశరాత్రముపేయురితి వాక్యేన విధేః ॥౯॥ కుండపాయినామయనే సత్రలింగం గృహపతిః సం బ్రహ్మణ్యః సుబ్రహ్మణ్య ఇతి గృహపతి లింగం। సత్ర ఏవ గృహపతి రితి వ్యవహారో నాన్యత్ర। అతః సత్రలింగమితి భావః ॥౧౦॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ అష్టమస్య ద్వితీయః పాదః ॥ శ్రీః ॥ . . . . . .

హావిర్గణేష్వపరముత్తరస్య దేశసామాన్యాత్ ॥౧॥ . . .

ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్దర్శపూర్ణమాసావారప్స్యమానః। సరస్వత్యాజ్యభాగా స్యాద్బార్హస్పత్యశ్చరురితి। యథాగ్నేయోపవమానా యాష్టాకపాలము గ్నయే పావకాయ అగ్నయే శుచయ ఇతి। ఆగ్నావైష్ణవ యాగస్యాగ్నేయయాగః ప్రకృతిః ఉతాగ్నీషోమీయ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। హావిరితి। హావిర్గణే ద్వితీయే ఉత్తరస్య పరస్య పాంశుయాగః ప్రకృతిః। తథా ప్రథమోదాహరణే ప్రథమస్య ప్రథమమితి పూర్వ ఉక్తం। ఆగ్నావైష్ణవ యాగస్య ఆగ్నేయః ప్రకృతిరితి। కిం దర్శః। దేశసామాన్యాత్ ॥ ప్రథమస్య ప్రథమః ద్వితీయస్య ద్వితీయ ఇతి స్థాన సామాన్యాత్ ॥౧॥

ఇతరస్య బహుత్వాపత్త్యా ప్రత్యయస్య అశ్రుతిత్వాత్ నామధేయం తత్త్వాత్ బహుచా గాయత్రీతి నామ సార్థకమితి భావః ॥౯॥ యదుక్తం అగ్నిష్టోమవదితి తత
స్యాదుత్తరవదాహ। ప్రవృత్తి। అగ్నిష్టోమశబ్దస్య ప్రత్యంతరే యేన వేశాత్। ద్వాదశాహే ఏకాహే గణే చ వరమస్తోత్రీయే ఉక్థ్యే లూపం కృత్వా అగ్నిష్టోమసామాన్యా
క్రతుసమాప్తౌ కృతాయామేవ విశిష్టం అగ్నిష్టోమనామ విశిష్టం స్యాత్ ॥౧౦॥ అశాస్త్రలక్షణత్వాత్ ఉక్థ్యస్య యథాశతాగ్నిష్టోమ ఇత్యత్ర అగ్నిష్టోమాం
తత్వస్య ప్రత్యయే శాస్త్రగమ్యత్వం తదభ్యాసస్యానుమానికత్వేన ప్రత్యయే శాస్త్రగమ్యత్వాదుక్థ్యబాధిరయుక్త ఇతి భావః ॥౧౧॥ యదుక్తం ద్విగాయ
త్ర్యమేకాజగతీతి లింగముక్తం తదుత్తరవదాహ। ఉత్పత్తితా బహుచః గాయత్రీతి ఉత్పత్తినామధేయతాయాం స్వభావసిద్ధనామత్వాత్। పృథక్త్వ
త్తేషు జగత్యవయవేషు భజ్యాలక్షణయా గాయత్రీశబ్దప్రయోగః ॥౧౨॥ అనువాదే లక్షణాయా యుక్తా। ఇహాతు ద్విచ్ఛం గాయత్రీభ్యం వైశస్యత్రి
యత్ర జగత్యేవ కృతం భవతీత్యత్ర విధ్యంశే లక్షణా। అయుక్తేతి శంకతే। వచనమితి। కథమితి పూరణే ఆయుర్లక్షణయా వచనం విధిః కథమితి:
చేత్ ॥౧౩॥ ఉపమార్థత్వం యావదితి। యస్యా వభిసుమంత్రే ప్రవృత్తిభిః ఉక్తం విధానం భవతి। అత ఏవ ప్రపూర్ణే రుపతిష్ఠత ఇత్యత్ర ప్రస్త్రశబ్దార్థస్య మంత్రస్య
విధేయత్వేపి లక్షణా ప్రస్త్రశబ్దస్య ॥౧౪॥ గాయత్రీశబ్దస్య సంఖ్యాపరత్వ దూషణాంతరమాహ। అపూర్వేతి। అపూర్వే ప్రకృతాదర్శపూర్ణమాసేజ
గత్యా పరిదధ్యాదితి యుక్తం వా గాయత్ర్యా పరిదధ్యాదిత్యుక్తం। జగత్యా అక్షరలోపేన గాయత్రీత్వం సంపాదనం। అభ్యుపేతాదుపసర్గేతి బహుకే అనయో

ఇతరస్యాశ్రుతిత్వాచ్చ ॥౧౫॥ ప్రయాంతరనవేశాదుక్థ్యవేలాపూర్వవిశిష్టః స్యాత్ ॥ అశాస్త్రలక్షణత్వాత్ ॥౧౬॥ ఉత్పత్తినామధేయత్వాత్
భక్త్యా పృథక్సతీషు ॥౧౭॥ వచనమితి చేత్ ॥౧౮॥ యథావదుక్తం ॥౧౯॥ అపూర్వే చ వికల్పః స్యాద్యదిసంఖ్యాభిధానం ॥౨౦॥ బహుగుణత్వా
న్నేతి చేత్ ॥౨౧॥ తథాపూర్వవతి స్యాత్ ॥౨౨॥ గుణావిశేషస్య సర్వత్ర ॥౨౩॥ నిష్పన్నగ్రహణాన్నేతి చేత్ ॥౨౪॥ తద్ధి హాపి స్యాత్ ॥౩౦॥ యదివా
విశేషో నిర్ణయమః ప్రకృత్యుపబంధనాచ్చ శేషేపి ప్రసిద్ధః స్యాత్ ॥౩౧॥ - - - - -

వికల్పః స్యాత్। యది సంఖ్యాభిధానం ॥౨౦॥ పంచదశానుబ్రూయాదితి బహుచాం పంచదశానాం విహితత్వాద్గాయత్రీయా పరిదధ్యాదితి పరిధానస్య
బహుత్వమర్గత్వాత్। జగత్యా అక్షరలోపే బహుగణేకదేశస్య బహుకేత్యాభావాత్ పరిధానస్య బహుత్వవర్గత్వం భజ్యేత। అత అభ్యుపేతాదుపసర్గేత త్వేనైః
బహుగ్రమైర్వ్యపరిధానం న వికల్ప ఇత్యాశంకతే। బహుగతి। పరిధానస్య బహుగణత్వాదన్నవికల్పః ॥౨౧॥ బృహస్పతిసవేపి తులావిత్యాహ। తథేతి। పూర్వవతి విశ్వ
తాం బృహస్పతిసవేతి తథా స్యాత్। గానాదికాం యద్బహుగుణః స్యాత్ జ్యోతిష్టోమేన బహుమేవ గానస్య నిష్పత్తేన చోదకశాస్త్రేణ తత్రైవ ప్రాప్తౌ గాయ
త్రీ ఛందసుకేతే చోదకశాస్త్రమనుగృహీతం భవతీతి భావః ॥౨౨॥ కించ గుణస్య చతుర్వింశతి సంఖ్యా ఆవేశః సమావేశః సర్వత్ర గ్రహం చవసాందావ
పి స్యాత్ ॥ గ్రహాం చమసాం దివృత్తిసంఖ్యాం యావంతి గాయత్ర్యవహారః స్యాదితి భావః ॥౨౩॥ యాదృశసంఖ్యాయాం రూఢిః గాయత్రీశబ్దస్య తస్యైవ
గాయత్రీశబ్దేన గ్రహణమితి ఉక్తదోషం పరిహరతి। నిష్పన్నేతి। నిష్పన్నస్య రూఢ్యర్థస్య గ్రహణమితి చేత్ ॥౨౪॥ యద్యక్షరగతా యామేవ సంఖ్యాయ
యాం గాయత్ర్యవహారః తథా బహుగతిరిక్తే గాయత్ర్యవహారాభావాత్ సంఖ్యావిశిష్టా బహుకే తద్వ్యాచష్టే తదుత్తరయతి। తద్ధీతి ॥౩౦॥ యది తదవిశ
రమపి గాయత్రీశబ్దస్య సంఖ్యావిశిష్టబహుగతత్వే అసంశయమపి ప్రకృత్యుపబంధనాచ్చోదకానుగ్రహేతి। నియమః। అగాయత్ర్యాం గాయత్రీశబ్దార్థరూప
నియమః। యదివా తదా శరమయం బర్హిరిత్యత్ర శరశబ్దస్య కుశేష్వపి ప్రసిద్ధ ఇతి కల్ప్యతాం ప్రకృత్యనుగ్రహేత। ద్విగాయత్రీ ఏవం జగతీతి సంఖ్యా
యాం వ్యవహారో రూఢః లక్షణః శరస్య కుశే వ్యవహారో నాస్తీత్యాశంక్యతే దృష్టమితి ॥౩౧॥ - - - - -

సిద్ధాంతమాహ। ఏకాహో ద్వ్యేతి। ఏకాహో జ్యోతిష్టోమః తద్ధర్మగ్రహణం। తేషాంశతెరాత్రీణాం ద్వాదశాహో వర్ష్మం చ సమత్వాత్। భిక్షుకత్వేన తుల్యత్వాత్। అయం
భావః। ద్వాదశాహసంబంధినః అహో న్యపి సత్త్రాశ్చ సాత్త్రిణాం సధర్మాణాం భిక్షూణామన్యత్ర ఇచ్ఛంతి శతరాత్రే ఏకస్య ప్రసృతస్య ఏవ భిక్షా ఇచ్ఛంతి తుల్యం జ్యోతిష్టోమసమా
పేతేషాం పరితత్వేన జ్యోతిష్టోమేనాసహాభిష్ట్రామపేక్షితా ఇతి భిక్షుకః। తథా చ న వాభిక్షుకో భిక్షుకం యాచేత। అభిక్షుకేన సతా తిలా ఏకస్యా యేన జ్యోతిష్టోమ
ధర్మా ఇతి భావః॥ ౧౧॥ వాజపేయేనేష్ట్వా బృహస్పతిసవేన యజేతేతి శ్రుతే బృహస్పతిసవే గాయత్ర్యాదివత్ దర్శపూర్ణమాసవత్ ఇతి శ్రుతం। అత్ర జ్యోతిష్టోమాదాగత

౮౦

త్రిష్టుబ్జగత్యాదిచ్ఛందస్కానామృచాం అక్షరలోపం కృత్వా సర్వాసాం గాయత్రీత్వం సంపాదనీయముత దాశతయీభ్యః గాయత్రచ్ఛందస్కానామృచాం గ్ర
హణమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। గాయత్రీతి। గాయత్రీషు శ్రూయమాణాసు ప్రాకృతీనాం త్రిష్టుబ్జగత్యాదీనాం అవచ్ఛేదః అధికాక్షరలోపః ప్ర
కృత్యధికారాత్। ప్రకృతిచోదనానుగ్రహాత్। గాయత్ర్యక్షరాణాం చతుర్వింశతిసంఖ్యాత్వాత్ త్రిధా మేతత జ్జయుత ఇతరత్రాహ। అపవితారకాత్। గాయ
త్రీత్వస్య చతుర్వింశత్సంఖ్యావ్యభిచారాత్। తదాఖ్యత్వం గాయత్ర్యాఖ్యత్వం చతుర్వింశత్సంఖ్యాయాః అగ్నిష్టోమవత్ పూర్వాధికరణసిద్ధాంతవత్। య

80

థా శతాగ్నిష్టోమః కార్య ఇత్యుక్తే ద్వాదశాహగతో ప్యనుష్ఠాప్యః తథా ౧౨ చతుర్వింశదక్షరగాయత్రీపదనిమిత్తత్వే సాధకాంతరమాహ। నిత్యవదితి। గా
యత్రీపేక్షయా పృథక్ సతీషు భిన్నాసు జగతీషు యాపాద్యగాయత్ర్యాశ్రితా జగతీతి నిత్యవత్ తద్వచనం గాయత్రీవచనం సంగచ్ఛతే। త్రిగాయత్ర్యాః అష్టా
చత్వారింశత్సంఖ్యా భవంతి జగత్యపి తావత్సంఖ్యాకేతి। గాయత్రీశబ్దస్య బహుక్షరత్వే త్రిగాయత్ర్యా జగతీతి వచనమనుపపన్నం। బహుత్వయుక్తస్య జగత్యాః

ఏకాహో ద్వాదశాహో సమత్వాత్॥ ౧౧॥ గాయత్రీషు ప్రాకృతీనామవచ్ఛేదః ప్రకృత్యధికారాత్ సంఖ్యాత్వాదగ్నిష్టోమవదవ్యతిరేకాత్ తదా
ఖ్యత్వం ॥ ౧౨॥ నిత్యవచ్చ పృథక్ సతీషు తద్వచనం ॥ ౧౩॥ న వింశత్యాదిశతివత్॥ ౧౪॥ ఏకసంఖ్యేవ స్యాత్॥ ౧౫॥ గుణాద్వా ద్రవ్యశబ్దః స్యాదసర్వవిషయ
త్వాత్॥ ౧౬॥ గౌణత్వం చ సమన్వయః ॥ ౧౭॥ సంఖ్యారూపం శబ్దవత్త్వాత్ ॥ ౧౮॥ - - - -

త్వభావాత్॥ ౧౩॥ శతే పంచాశదితి వత్ జగత్యామష్టాచత్వారింశత్సంఖ్యాయాం చతుర్వింశత్సంఖ్యాస్తీతి జగత్యా వృత్తి కార్యే లక్షితలక్షణావర్తిగా
యత్ర్యామపి క్లృప్తం భవతీతి నాక్షరలోప ఇత్యాశంక్య దూషయతి। నేతి। వింశత్యాదశంయథా తథా జగతీ గాయత్రీతి చేన్న॥ ౧౪॥ ఏవం సతి పరార్ధసంఖ్యా
ఏకైవ స్యాత్। ఇతరాసాం సంఖ్యానాం పరార్ధాంతః పాతిత్వాదితి సమాధత్తే ఏకేతి॥ ౧౫॥ పక్షాంతరమవలంబ్య ఉపసంహరతి। గుణాదితి। గుణాత్ప్ర
థకే సంఖ్యారూపగుణాత్ పృథక్ ద్రవ్యశబ్దః ద్రవ్యవాచకః శబ్దః చతుర్వింశత్యక్షరపరః స్యాత్। అసర్వవిషయత్వాత్ రూపచతుర్వింశతిసంఖ్యా అవిష
యత్వాత్। యది కేవలం రూపచతుర్వింశతిసంఖ్యాపరః తర్హి షట్ప్రవృత్తి చతుర్వింశతిసంఖ్యాయామపి గాయత్రీతి వ్యవహారః స్యాదితి భావః।
౧౬॥ నను ద్రవ్యపరత్వేపి పక్షదోషః ఇత్యత ఆహ। గౌణత్వ ఇతి। యథా గచ్ఛతీతి గౌరితి గమనశక్త్యా నిమిత్తస్య పురుషాదావపి సాన్నిధ్యమతిరూఢి
శక్త్యా ఉంహి ప్రకృత్యుపసాంస్థితిమత్యేవ సమన్వయోఽనాన్యత్రేతి తథాత్ర ద్రవ్యసామాన్యే గాయత్రీశబ్దప్రవృత్తినిమిత్త చతుర్వింశత్సంఖ్యాసత్త్వేపి తత్సంఖ్యా
విశిష్ట వర్ణమాత్రే సమన్వయోఽనత్వంశ్చ ఖాదావితి భావః॥ ౧౭॥ కించ సంఖ్యాయాః చతుర్విఙ్గశతి రిత్యేక సంనామ వ్యవహార సంపాదకత్వమస్తి గాయత్రీ
తితస్య వనామాంతరత్వే నిష్ఫలమిత్యాహ। సంఖ్యాయాం ఇతి। సంఖ్యాయాః ఆకృతిసంఖ్యాయాః శబ్దవత్త్వాత్। చతుర్వింశతిరితి శబ్దవత్త్వాత్ ॥ ౧౮॥ ...

శబ్దాంతరత్వాత్ సోమే న యజేతేతి యజతిధాతు చోదితత్వం సోమస్య। నారిష్ఠాన్ జుహోతీతి జుహోతి చోదనా చోదితత్వం చోదిశబ్దభేదాత్॥౧౨॥
లింగదర్శనాత్। సోమే మే ష్ఫ్యతే న ద్యావాపృథివీ ఆపృణేథామిత్యౌదుంబరం యూపం జుహోతీతి ఔదుంబరే హోమే ఆమూలాదవస్రావయతి భూమిగతే స్వా
హాకరోతీతి। యది జుహోతి చోదనా చోదితే దర్వీహోమే సోమికే వా విధ్యంతః తర్హి వషట్కారమేవ విదధ్యాత్। న భూమిగతే స్వాహాకరోతీతి బ్రూ
యాదితి భావః॥౧౩॥ యదుక్తమౌదుంబరహోమే లింగదర్శనం స్వమతసాధకం తద్దూషయతి। ఉత్తర ఇతి। స్వాహాకారః స్వాహాకారవిధిః ఉత్తరార్థః ప్రత్య
భిన్నార్థః। యథా సాప్తదశ్యం। యథా నారభ్యపఠితం సప్తదశానుబ్రూయాదితి వాక్యం పంచమయాన్నాభ్యయనే దర్శపూర్ణమాసం ప్రతిగతం।
తత్ర శ్రూయమాణ పాంచదశ్యేన ప్రకరణపఠితేన బలవతా నివారితం సత్ వికృతి భూతేషు పశుమిత్రవిందాదిషు సప్తదశసామిధేనీరన్వాహేతి శ్రూ
యమాణ సాప్తదశ్యం కేషుచిద్విశతే। తథా స్వాహాకారేణ వషట్కారేణ వా దేవేభ్యో హవిర్దేయమితి వాక్యే స్వాహాకారేణ దానవిధిః ప్రకృతిభూత ద
ర్శపూర్ణమాససోమయోర్వషట్కారావరుద్ధయోరనివిశమానః యత్ర స్వాహాకారేణ హోమః శ్రుతః తత్రోపసంహారం ప్రాప్నోతి। ఇష్టం చ ప్ర
వృత్తిలింగాత్। స్వాహాకారప్రవృత్తిలింగాత్। పూర్వోక్తాత్ సోమికే ధర్మస్య అప్రతిషేధః। అవిరోధః। పశువత్। పశౌ సప్తదశసామిధేనీరన్వాహేతి

శబ్దాంతరత్వాత్॥౧౨॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౧౩॥ ఉత్తరార్థస్తు స్వాహాకారో యథా సాప్తదశ్యం తత్రాప్యప్రతిషిద్ధః పునః ప్రవృత్తిర్లింగదర్శ
నాత్పశువత్॥౧౪॥ అనుత్తరార్థో వా అర్థవత్త్వాదానర్థక్యాద్ధి ప్రాకృతస్యోపరోధః స్యాత్॥౧౫॥ న ప్రకృతావపీతి చేత్॥౧౬॥ ఉక్తం సమ
వాయే పారదౌర్బల్యం॥౧౭॥ . . . . .

సాప్తదశ్యవిధానేపి యథా దర్శపూర్ణమాసధర్మాః ప్రయాజానూయాజాదయో న విరుధ్యంతే తథా స్వాహాకారవిధానేపి సోమధర్మా
విరోధ ఇతి భావః॥౧౪॥ అస్యోత్తరం దృష్టాంతవైషమ్యేణ దర్శయతి। అనుత్తర ఇతి। స్వాహాకారప్రదానవిధిః ఆనారభ్యాధీతః అనుత్తరార్థః
దర్శపూర్ణమాసరూప ప్రకృత్యర్థః నారిష్ఠహోమాదౌ నివేశసంభవేన ప్రకృతావర్థవత్త్వాత్ సఫలత్వాత్। సాప్తదశ్యస్య ఆనర్థక్యాత్।
తత్రాపి నివేశాసంభవేన నిష్ఫలత్వాత్ ప్రకృతస్య పాంచదశ్యస్య అపరోధః నివారకత్వం స్యాత్। యతో న ప్రకృతావానర్థక్యమతః నోత్తరా
ర్థః। న చేదుత్తరార్థస్తర్హి సోమధర్మాభావే లింగం సందృష్టం॥౧౫॥ ధ్రువక్షేత్రో వషట్కార ఏష వై సప్తదశః ప్రజాపతిరితి దర్శపూర్ణమాస
ప్రకరణే వషట్కారవిధానస్య ప్రకరణేన సాంగప్రధానార్థత్వేన నారిష్ఠహోమాదిష్వపి వషట్కారస్య నివేశే తత్రాపి స్వాహాకారసమావేశో న సంభవతీ
తి శంకతే। నేతి। ప్రకృతౌ నారిష్ఠహోమాదిష్వపి న స్వాహాకార ఇతి చేత్॥౧౬॥ ఏతద్దూషణం పరిహరతి। ఉక్తమితి। దశతే తనుపోం యజ్ఞం మ జిఇం మా ఇతి
నారిష్ఠహోమమంత్రేం యజమానో మృతేలా భూత్వా వేహంతి మంత్రే స్వాహాకారపాఠేన శేషవాక్యేన స్వాహాకారః ఏకవాక్యతామాపన్న ఇతి వాక్యేన
స్వాహాకారప్రాప్తిః ప్రకరణేన వషట్కారః ప్రాప్తః। ఏవం ప్రమాణద్వయేన ఉభయోస్సమవాయే ప్రాప్తే పారదౌర్బల్యం వాక్యాత్ప్రకరణస్య ప్రకర
ణస్య దౌర్బల్యమవమంత్రం। తథా తదానీం స్మృతా స్వాహాకార ఏవేతి భావః॥౧౭॥ . . . . .

శరవణవేలవేదంకుశవసనమితి వివవహో రొత్రాపవస్త్రిత్యాహ। తద్ధేతి।౩౧॥ శరశబ్దస్యదశితస్థవేలక్షణేతిత్యాహ। భక్త్యేతి॥౩౨॥ గాంయత్రశబ్దస్య
పుచ్ఛకృష్ణవేలక్షణేతి సమాధత్తే తద్ధేతి। ఇతరస్మిన్నాయత్రశబ్దే పితధాలక్షణా।౩౪॥ అర్థస్యేతి। అప్రేరలూపె వాకలఘుతుకభూంతపూర్వపద
సాంకాంక్షానాం అత్రరపదానాంలుప్తత్వేన అర్థస్యవాకలస్య అసమాప్తత్వాచ్చాఖ్యబోధపదాంయకత్వాభావాత్। తాసాంప్రకృతబార్హమేక
దేశేగానాదినస్యాత్। కింతు చతుర్వింశతత్త్వరాణామనర్థాముపగ్రహణమితి।౩౫॥ ఇతిజైమినిసూత్రవృత్తౌ అష్టమస్యతృతీయఃపాదః॥ శ్రీః॥
౮౧ యదేకయాజుహుయాద్దర్వీహోమంకుర్యాదితిశ్రుతదర్వీహోమ ఇత్యత్రదర్వీరూపగుణవిధిఃకర్మనామవేతిచింతాయాంగుణవిధిరితిపూర్వపక్షేసిద్ధాం
తమాహ। దర్వేతి। దర్వీహోమశబ్దః యజ్ఞాభిధానంయోగనామ। హోమసంయోగాత్। హోమశబ్దార్థేనసాంకమఖేదసంబంధాత్॥౧॥ ఏవముపరిపూర్వో
తేకతుః దర్వీహోమకతుర్వీతదాఖ్యత్వాత్। శ్రీసాందావిశేషమికాంప్రావ్యా॥ ఇత్యుక్తత్వాత్॥౨॥ సిద్ధాంతమాహ। సర్వేషామితి। సర్వేషాంశ్రౌతస్మార్తా
నాంసంజ్ఞాస్యాత్। వాస్తుహోమేవైదికేయదేకంరూపంహుహుయాద్దర్వీహోమంకుర్యాదితిప్రయోగదర్శనాత్॥౩॥ సర్వేషాంసంజ్ఞాచేదపిజుహోతిచో
దనాచోదితానామేవసాసంజ్ఞాన యజతిచోదనాచోదితానాందర్వీహోమ ఇతి। నామ్నిజుహోతిధాతుయోగాత్। ౪। పూర్వముపర్యవసితంస్థితమధి

దర్శనంప్రయోగ ఇతిచేత్॥౫॥ తథాశరేష్వపి।౩౬॥ భక్త్యేతిచేత్।౩౭॥ తద్ధేతరస్మిన్।౩౮॥ అర్థస్యచాసమాప్తత్వాన్నతాసామేకదేశస్యాత్।౩౯॥ ఇతి
జైమినిసూత్రే అష్టమస్యతృతీయఃపాదః॥ శ్రీః॥ దర్వీహోమోయజ్ఞాభిధానంహోమసంయోగాత్॥౧॥ సశౌకికానాంస్యాత్కర్మణస్తదాఖ్యత్వాత్॥౨॥
సర్వేషాంవాదర్శనాద్వాస్తుహోమే॥౩॥ జుహోతిచోదనానాంవాతత్సంయోగాత్॥౪॥ ద్రవ్యోపదేశాద్వాగుణాభిధానంస్యాత్॥౫॥ నశౌకికానామాచా
రగ్రహణత్వాచ్ఛబ్దవతాంచాన్యార్థవిధానాత్॥౬॥ దర్శనాచ్చానుపపాత్రస్య॥౭॥ తథాగ్నిహవిషోః॥౮॥ ఉక్తశ్చశబ్దార్థయోఃసంబంధః॥౯॥ తస్మింసోమఃప్రవ
ర్తేతావ్యక్తత్వాత్॥౧౦॥ నవాస్యాపహారేణాసంయోగాద్వషట్కారస్యచనిర్దేశాత్తంత్రేతేనవిప్రతిషేధాత్॥౧౧॥ . . .
కరణశేషంసమాప్యయునేపూర్వోక్తసిద్ధాంతమాంక్షిపతి ద్రవ్యేతి। ద్రవ్యోపదేశాత్ దర్వీరూపద్రవ్యోపదేశాత్ గుణాభిధానంగుణస్యదర్వీరూప
స్యవిధిః॥౫॥ దూషయతి నేతి। నదర్వీరూపగుణవిధిః। శౌకికానాంస్మార్తకర్మణాంస్వశాత్వాద్యగ్నిలంరూపములదండంయాదవ్యాజుహోతత్వాచార
గ్రహణత్వాత్। ఆచారేణగ్రహణం। తత్రతత్త్వాత్। శబ్దవతాంవైదికానాంఅన్యార్థస్యస్రువేణజుహోతిజుహ్వానారిష్టాన్ జుహోతీతిజుహ్వాదేర్విధా
నాత్॥౬॥ భూతేభవస్త్విత్యస్రుచమంత్రవన్తోతిపాత్రాంతరదర్శనాత్॥౭॥ ననుమాస్తుపాత్రవిధిః తథావిధవ్యాణిహోమఇతి అధికరణకారకవిధానం।
యదవ్యాహోమఃద్రవత్వేనదర్వీవిధానమస్త్వితి। తద్ధేతి। అగ్నేః ఆహవనీయాదేఃహావిషశ్చపురోడాశాదేః శ్రుతత్వాన్నదవ్యాంవిధానం॥ అగ్నికారోణదా
మాదేః కస్మిన్దానేయాఇతివిచికిత్సాయాం పూర్వపక్షమాహ। తస్మిన్నితి। తస్మిన్ దర్వీహోమే సోమఃసోమధర్మఃప్రవర్తేత అవ్యక్తలింగత్వాత్॥౧౦॥ సి
ద్ధాంతమాహ। నవేతి। దర్వీహోమస్యసోమాపహారేణాసంయోగాత్ అగ్న్యయేస్వాహేతి సోమాయస్వాహేతి తంత్రే సోమాది తంత్రవషట్కారస్యనిర్దేశాత్తేనస్వాహా
కారేణసహవషట్కారస్యవిప్రతిషేధాత్ విరోధాత్॥౧౧॥ . . .

ననుచ అత్రైదోషాణాం నారిష్టధర్మాణాం మాంద్యజంతుదర్వీహోమాః తథాపి గార్హపత్యాదత్రి(ణా)గ్నిహోమధర్మాణాం లంభం తు తద్దోషాణాం మే ఇత్యాబర్హిః పూర
సంగత్వేన అత్రైదోషాభావాదిత్యాశంకతే। దోషావితి। దోషాణాం యాగానాం పత్నీసంయాజపిష్టలేపఫలీకరణహోమయోః పాణాం అపరయో గార్హప
త్యదత్రిణాగ్న్యోర్హోమయోః పాంథధర్మప్రాప్తిః స్యాత్। పూర్వోత్రప్రవృత్త్యపాతోర్వా॥ ఇమమపి పక్షం దూషయతి తత్రేతి। తత్ర దర్వీహోమవిశేషజ్ఞాప
ధానిజపథిద్రవ్యాణి ద్రవ్యాదేశచోదయంతి విధిం యంతే। యథా త్ర్యంబకేప్రతిపూరుషమేకైకపాలాన్నిర్వపతీతి పురోడాశవిధిః తాని ద్రవ్యోద్ద్రవ్యాణి స్థానే
తద్ధర్మాణాగమ్యౌ రణేలభేరణే। యథా సామ్యగ్నీశ్యామాకం చరుమితి విహితౌ ద్రవ్యస్థానే విహితౌ ద్రవ్యధర్మాణాలభేత। నివార్యపాణే। తథా ప్రకృతితః పత్నీసం
యాజాతత్ర్యంబకే తద్వికృతావాజ్యప్రాప్తౌ తస్య స్థానే విహితః పురోడాశః ఆజ్యధర్మాణ్ ప్రాప్నుయాత్ ఇదమయుక్తమతో న పత్నీసంయాజప్రకృ
తిత్వం దర్వీహోమానామితి భావః॥ ననుమాస్తు పత్నీసంయాజప్రకృతిత్వం తథాపి పిష్టలేపఫలీకరణహోమప్రకృతిత్వా శంకతే లింగాదితి। లింగా
త్ పిష్టలేపఫలీకరణహోమౌ జుహోతిజుహోతిచోదనాలింగాత్ శేషహోమాః అలాబులాద్యాప్రధానార్థం గ్రహాణాం తరవంపరిత హోమాః హోమయోః పి
ష్టలేపఫలీకరణయోః ధర్మాణాలంభేయుః దర్వీహోమా ఇతి పూర్వః। యం తయోరోషధిద్రవ్యకత్వేన పూర్వోక్తదోషాభావాదితి భావః॥ ఇమమపి పక్షం
పరిహరతి ప్రతిపత్తిరితి పిష్టలేపఫలీకరణహోమౌ కర్మ ప్రతిపత్తిగుణకౌ కర్మణి శేషద్రవ్యసంస్కారరూపా యతో భవతః తస్మాదతద్వికారత్వం తత్ర
కృతికత్వాభావాన్ దర్వీహోమః ప్రతిపత్తికర్మణోనకస్యాపి ప్రకృతిత్వం దృష్టం తథా తథాతద్ధర్మాణామతిదేశోపి నదృష్టః అతః దర్వీహోమా అపూర్వా
ఏవేతి భావః॥ అత్రార్థముపసంహరతి సన్నిపాత ఇతి విరోధినాం దోషాణాం యుక్తానాం పూర్వోక్తానాం ప్రవృత్త్యాదిత్యాదిహేతూనాం సన్నిపాతే సా
మేషాం వాపరయోర్హోమయోః తేషాం స్యాదవిరోధాత్॥ అత్ర ఓషధాని చోదయంతే తాని స్థానే నగమ్యేరన్॥ లింగాద్వా శేషహోమయోః॥ ప్రతి
పత్తిరితి తే భవతస్తస్మాదతద్వికారత్వం॥ సన్నిపాతే విరోధినామప్రవృత్తిః ప్రతీయేత విధ్యుత్పత్తివ్యవస్థానాదర్థస్యాపరిణేయత్వాద్వచ
నాదతిదేశః స్యాత్॥ ఇతి జైమినిసూత్రే అష్టమస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః॥ సమాప్తోధ్యాయః॥ - - - - - - - - - - - -
ధకత్వేనోపన్యాసేపి సాధ్యస్య నారిష్టహోమధర్మప్రాప్తిరూపస్య అప్రవృత్తిః అసిద్ధిః ఇతి ప్రతీయేత జఘ్నతపః నారిష్టహోమతద్ధర్మవిధానాద్యుత్పత్తేః పార
స్యదర్శపూర్ణమాసప్రకరణ ఏవేతి వ్యవస్థానాన్నిరయం మాద్దర్శపూర్ణమాసస్సన్నిధిపఠితానస్యధర్మాన్వపాయ కేవల అర్థస్య నారిష్టధర్మస్య అపరిణేయ
త్వాత్। అనతిదేశ ఏవ త్వాత్। దర్వీహోమా అపూర్వాః॥ నను రాష్ట్రభృదాదీనాం జైష్ఠ్యాతిష్ఠామసన్నిధాపఠితానాం వివాహోదాకధమతిదేశోంతః అహావచనాత్ ప్రత్య
క్షవచనాత్। జయాభ్యాతానాన్ రాష్ట్రభృతశ్చ పాపత్యేతి వచనాత్ కృచిదతిదేశః న త్వాసుమాని ఇతి భావః॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ అష్టమస్య చతుర్థః పాదః॥ శ్రీ
శ్రీహాయగ్రీవాయ నమః॥ నవమాధ్యాయారంభః॥ సప్తమాష్టమయోర్విచారితో సామాన్యవిశేషాతిదేశౌ ఇదానీం అతిదేశసిద్ధసాయుక్త్యగ్నేయం జుష్టం నివర్
పామీతి మంత్రస్యాతిదేశప్రాప్తౌ ఆగ్నిపదస్థానే సూర్యపదస్యాహః కార్యోనవేతి చింతాయాం అతిదేశమూలత్వాత్తదనంతరం నవమే ఊహః చింత్యతే। ప్రయో
జనాదంగకలాపః దర్శపూర్ణమాససన్నిధౌ పఠితః। యచ్చ ప్రయుక్తః అతోపూర్వప్రయుక్త ఇతి। యజిప్రయుక్తత్వేం యాగతత్వావచ్ఛిన్నం ద్విశిక్ష్యంగకలాపవిధానా
త్సర్వయాగార్థాః ఇమే ఇతి। యథా ప్రకృతౌ పారస్త్రైవయావద్యాగ పాతో మనోతామంత్రవత్। అపూర్వప్రయుక్తత్వే దర్శపూర్ణమాసాపూర్వప్రయుక్తత్వ
స్యప్రకరణేన సిద్ధేనాన్యాపూర్వాప్రయుక్తత్వే సధర్మాణామనత్రాకాంక్షయాతిదేశాదతిదేశమూలః ఊహోపి సిద్ధ్యతి ఇతి తచ్చింతనమావశ్యకం అత ఉక్తసంశ
యేంకరణస్యాపారాకాంక్షతత్వాదాకాంక్షాయాం యజిప్రయుక్తా ధర్మా ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ॥ యజ్ఞేతి॥ - - - - - - - - - - - -

పక్షాంతరముదాహరతి। తచ్చోదనాః నారిష్టహోమచోదనాః దర్వీహోమేషు అగ్నిహోత్రాదిషు ప్రవర్తేరన్। ఇష్టేః దర్శపూర్ణమాసాదివిష్టేస్సామా
న్యయాదవత్సు శుంయుయాగేషు చ బహుషు ప్రధానేషూపకారాయ ప్రవృత్తత్వాత్। నను అగ్నిహోత్రాదావత్ర ప్రహోమావిధానేతత్రత్యాహా। తద్విధిః అగ్నిహోత్ర
హోనారిష్టాదిధర్మప్రవర్తకో మావిధిః స్యాదేవ। అయంభావః। యః రాజధాన్యాం స్థిత్వా బహూనాముపకారం కరోతి ఇతి నూతనమోజానాతి స్వస్వాప్య
యముపకారం కరిష్యతీతి నిశ్చయం సంపాదయతి ఇతి లోకానుభవః తథా ఇష్టిప్రభృతిరనుపకుర్వన్ అగ్నిహోత్రాదికముపకరిష్యతీతి వివిధిః కల్ప్య
ఇతి॥ ౧౮॥ శబ్దసామర్థ్యాత్। జుహోతి చోదనా చోదితత్వసామర్థ్యాత్। తథా నిర్వపతి చోదనా చోదితత్వసామర్థ్యాన్నిర్వాపాదయః సాంయాగ్యుపయాగే ప్ర
౭౧ వర్తంతే। తథా నారిష్టాం జుహోతి। అగ్నిహోత్రం జుహోతీతి చోదనాసామ్యాదపి తద్ధర్మాణాం ప్రవృత్తిరితి భావః।౧౯॥ లింగేతి। దర్శపూర్ణమాసయోః
పరిధయః అంతర్వేదిశ్రుసాంగప్రధానాంగవింతి శ్రుతేరామ్నాతం। తథా చ పరిధిరంతర్వేదిష్ఠు నారిష్టానాముపాంగం। ఇద్ధం చాగ్నిహోత్రం యత్నేషు వషణ్నిష్ఠన
జుహోయాత్। అప్రజ్ఞాతపశుర్యజమానః స్యాదితి కేచిదుక్తవాని షాహోమే ఊహషవత్వా మధ్యమేన పర్ణేన ద్యావాపృథివీ వ్యయచాంతః పరిధి
నయోదితి హోవిషోర్యత్ర వినియోగవిధౌ అంతః పరిధిదేశవిధానాత్పరిధయః క్లృప్తాః ఇతి నారిష్టధర్మప్రాప్తౌ లింగం। ఏవం అగ్ని అంతర్వేదిత్వేషు తాస్మ
విత్రాణి జుహోతీత్యాదినారిష్టప్రకృతికత్వం దర్వీహోమేషు స్యాత్। తర్హి అంతః పరిధినయతి। అంతర్వేదిత్వేఽస్మిన్నసంగతం స్యాత్। అంతర్వేదిప
రిధ్యోరప్రాప్తేరితి భావః॥ ౨౦॥ ఉదాహృతపక్షాంతరం దూషయతి। తత్రేతి। గుణార్థే అగ్నిహోత్రే నారిష్టగుణసాధనార్థసాధనవిషయోయం ద్రశనం హో

తచ్చోదనావేష్టేః ప్రవృత్తత్వాత్ విధిః స్యాత్॥ ౧౮॥ శబ్దసామర్థ్యాచ్చ॥ ౧౯॥ లింగదర్శనాచ్చ॥ ౨౦॥ తత్రాభావస్య హేతుత్వాద్గుణార్థే స్యాదదర్శనం॥

౨౧॥ విధిరితి చేత్॥ ౨౨॥ న వాక్యశేషత్వాద్గుణార్థే చ సమాధానం నానాత్వేనోపపద్యతే॥ ౨౩॥ - - - -

తురుక్తః ప్రవృత్తత్వాదితి తద్దర్శనం సాధకం। తత్రోక్తహేతురసాధక ఇతి ప్రతిజ్ఞావాక్యే అభావస్య హేతౌ నారిష్టధర్మాణామిద్ధ్మాబర్హిషామభావ
స్య హేతుత్వాత్। అయం భావః। చాతుర్మాస్యేషు హోమాపేక్షయా ఉజ్జనంతరం త్రయం బర్హిష్యేవ తదుక్తే జుహోతీతి దర్వీహోమత్వేన విధానం తస్మిన్నేధ్మాబర్హి
ర్వర్త్తిన ప్రయాజా ఇజ్యంతే నానూయాజా ఇత్యప్రతిష్ఠిత ఇత్యాదిత్వం చరుం పునరేతయా నిర్వపేదితి దూషముదాహృత్యాదితో ప్రస్థిరుక్తా। ఇద్ధ్మాబర్హిరాకారం
గప్రధానార్థత్వేన ఇద్ధ్మాబర్హిషోరభావేన హేతునాత్రయం బర్హ్యా అప్రతిష్ఠితత్వం యత ఉక్తం అతః త్రయం బర్హి ఇద్ధ్మాబర్హిషోర్నారిష్టధర్మయోరభావః చ
తుష్పథే జుహోతీతి జుహోతిచోదనయా దర్వీహోమత్వముక్తం అతో నారిష్టహోమప్రకృతికత్వం దర్వీహోమానామితి॥ ౨౧॥ నను యథా నిర్వపతి చోదనా
చోదితత్వేన లింగేన మహాపిత్ర్యయజ్ఞే ప్రయాజానాం ప్రాప్తౌ న ప్రయాజాజ్ఞాతవంత ఇత్యనేన నివృత్తిః తథా నారిష్టధర్మాణాం జుహోతిచోదనయా ప్రా
ప్తేరిదంగానాం ఇద్ధ్మాబర్హిరూపాణాం నివృత్త్యర్థమేవేదం వచనమిత్యాశంక్యతే। విధిరితి। నివర్తకవిధిః॥ ౨౨॥ సమాధత్తే నేతి। న విధిః। కిం త్వదితవం యాగస్తావ
కవాక్యశేషత్వాత్ అర్థవాదత్వాత్। చతుర్విధోగేశతవభూరాగాయత్రత్రయత్ర యథాగాయత్ర్యాం చతుర్వింశత్యక్షరస్య క్లేప్తస్య వానువాదో యమక్లిప్త
త్వాదేవ నారిష్టధర్మభావసాధక ఇతి భావః। నను ఉక్తరీత్యా ప్రాప్తావేవారిద్ధ్మాబర్హిషోర్నివర్తకవాక్యత్వతత్ ఆహ। గుణార్థేతి। గుణార్థే ఉక్తవాక్య
స్య గుణవిధ్యర్థత్వేన తత్తుత్తే దూషకం సమాధానం నానాత్వేన నానావాక్యత్వేన వక్తుం వముపపద్యతే శక్యతే। అయమిద్ధ్మాబర్హిరభావరూపగుణవిధ్యర్థ
మేవేదం వాక్యమితి వదేత్। తర్హి ఇద్ధ్మాబర్హిర్నిషేధకమేకం వాక్యమేకం నప్రయాజా ఇజ్యంతే ఏకం నానూయాజా ఇత్యేకం అదితయ్యం చరుం నిర్వపేదిత్యేకమేవం
నానావాక్యాని స్యుః। అర్థవాదత్వే ఆదితయం యాగవిధేరేకవాక్యతాపన్నాః సతీ ఏకం వాక్యం భవతీతి అర్థవాద ఏవేత్యుక్తం ఇతి భావః॥ ౨౩॥ - - -

82

సిద్ధాంతమాహ తేనేతి। తేనార్థేన అవహననరూపతయా యేనాంశ యజ్ఞస్య అపూర్వస్య సంయోగాత్। అవహననస్యాపి పూర్వోక్తస్య యేన అవహా
ననసంస్కృతవ్రీహిభిః తండులైః అపూర్వజనకత్వం భావయేదితి అపూర్వేణైవ సంబంధాత్। తస్యైవ హేతోః ధర్మస్య ఉలూఖలముసలధర్మస్య
ప్రోక్షణస్య సంబంధః ప్రయోగసంబంధః ప్రయోగే అనుష్ఠానమితి। యావత్ యజ్ఞప్రయుక్తం అపూర్వప్రయుక్తం స్యాత్। సంస్కారస్య ప్రో
క్షణస్యాపి అపూర్వార్థత్వాత్। అయం భావః। ప్రోక్షణస్య అవహననార్థత్వే ప్రోక్షణం వినాపి అవహననస్యోత్పత్త్యా వ్యభిచారేణ తదర్థత్వాసంభవే
న శ్రూయమాణమపి అవహననం పరిత్యజ్య లక్షణయా అవహననసాధ్యతండులనిష్ఠాపూర్వజనకత్వం ప్రోక్షణస్యాపి భావ్యమిత్యగత్యా వాచ్యం।
తథా చ ప్రోక్షితాభ్యామిత్యస్య ప్రోక్షితయోర్ద్వ్యశద్రవవ్యాపారేణ తండులైః అపూర్వజనకత్వం సిద్ధంత్రం వ్యాపారం కుర్యాదితి ఇత్థం చ ప్రోక్షణస్యా
ప్యపూర్వప్రయుక్తత్వాత్ త్రాటసూరయోష్ఠావపి తండులవృత్త్యపూర్వజనకత్వస్య ప్రోక్షణప్రయోజకస్యసత్వాన్నిశేషు ప్రోక్షణస్యావహననవశాత్కల్పిత ఇతి॥
యద్వా జ్యోతిష్టోమే దీక్షణీయాసన్నిధానాయావత్యా వాచా కామయేత తావత్యా దీక్షణీయాయామనుబ్రూయాదితి శ్రుతం। అయం ధర్మః ప
రమాపూర్వప్రయుక్తః ఉత దీక్షణీయాపూర్వప్రయుక్త ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సంస్కారేతి। సంస్కారో దీక్షణీయారూపేణ యజమానసం
స్కారభూతే కర్మణి యంత్రిమాణానాం శబ్దయుక్తవర్ణానాం చ స్వరవిశేషాణాం తాదర్థ్యాత్ పరమాపూర్వార్థ్యాత్ తత్ప్రయుక్తత్వం పరమాపూర్వ

తేన త్వర్థేన యజ్ఞస్య సంయోగాద్ధర్మసంబంధః తస్మాద్యజ్ఞప్రయుక్తం స్యాత్ సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్॥ ౩॥ ఫలదేవతయోశ్చ॥ ౪॥ - -

ప్రయుక్తత్వం దీక్షణీయాపూర్వద్వారా పరమాపూర్వసంబంధాద్వరం సాక్షాదేవ పరమాపూర్వసంబంధకల్పనం। తథా చాశ్వమేధే దీక్షణీయాయా
భావేఽపి పరమాపూర్వరూపప్రయోజకసత్వాత్ తత్రాపి స్వరవిశేషస్యానుయావత్యా వాచా కామయేత తస్య ప్రవృత్తిరితి భావః। ఇతి పూర్వపక్షః। సిద్ధాం
తమాహ। తేనేతి। తేన దీక్షణీయాపూర్వరూపేణార్థేన యజ్ఞస్య దీక్షణీయాపూర్వస్య సంయోగాత్ జన్యజనకభావసంబంధాత్। సంస్కారస్య యజ
మానసంస్కారరూపస్య దీక్షణీయారూపస్య తత్ప్రవితం। యోయం యజ్ఞః అపూర్వం తత్ప్రయుక్తం స్యాత్। సంస్కారస్య దీక్షణీయాయాస్తదర్థత్వాత్।
దీక్షణీయాపూర్వార్థత్వాత్। అయం భావః। స్వరస్య దీక్షణీయాస్వరూపాద్ధర్మతాసంభవతా తేన వినాప్యుపపత్తేః। అతః దీక్షణాయాపదస్య దీక్షణీ
యాపూర్వార్థే లక్షణాం స్వీకృత్య స్వరవిధ్యుద్దేశత్వం। పరమాపూర్వార్థత్వపక్షే దీక్షణీయాపదేన దీక్షణీయాపూర్వం లక్షణీయం పునస్తేన దీక్ష
ణీయాపూర్వజన్యపరమాపూర్వే లక్షణేతి లక్షితలక్షణాకల్పనం తచ్చాయుక్తమతః దీక్షణీయాపూర్వప్రయుక్తం। అశ్వమేధే తదభావాన్న స్వరోహ
ఇతి భావః॥ ౩॥ దర్శపూర్ణమాసయోః అగ్నేః సువః సువరగన్మేతి। అగ్నేరహముజ్జితిమనూజ్జేషమితి మంత్రాః పఠితాః। తత్ర ద్వాభ్యాం మంత్రాభ్యాం దర్శపూ
ర్ణమాసజన్యస్వర్గస్య తత్సంబంధిదేవతానాం చ ప్రకాశో లింగేన భవతి। అనయోర్మంత్రయోః స్వర్గయాగీయదేవతాప్రకాశప్రయుక్తత్వముతా
పూర్వప్రయుక్తత్వమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఫలేతి। ఫలదేవతయోః మంత్రోచ్చారప్రయోజకత్వం। తథా చ సౌర్యయాగే స్వర్గరూపఫలస్య
అగ్నిరూపదేవతాయాశ్చాభావేన ప్రయోజకాభావాత్। మంత్రనివృత్తిః అతః ప్రాప్తిరితి భావః॥ ౪॥ - - - -

౮౩

83

యజేతేతి। యజిస్సదర్శపూర్ణమాసయాగస్సయత్నమర్త్వాం కార్యం అపూర్వం తత్ప్రధానం అతః తత్ప్రయుక్తా ధర్మాః అపూర్వస్య ప్రాధాన్యే
హేతుమాహ। తదితి। హి యస్మాత్ తదపూర్వం కర్తవ్యతయా యాగాదినా భావ్యం కార్యత్వేన విధిగమ్యం అతః ప్రధానం యత్కర్తవ్యత్వేన జ్ఞాతం
తస్యైవ కేన కథమితి భావే కాంక్షాయాం యాగకర్తవ్యతాయా లోకతః అవగతత్వేన శాస్త్రాపేక్షాభావాత్। యాగేనాపూర్వం కర్తవ్యమిత్యుక్తే అపూర్వస్య
తేంద్రియం యుతం యాగాదితి కర్తవ్యతాయా లోకతో జ్ఞాతుమశక్యత్వాత్ యాగాభవత్వాకాంక్షా శాస్త్రేణైవేతి సముద్ధ్రియం యజితత్వాదిదానీం తత్ప్రకార
కత్వం అతః తదపూర్వేణాస్యైవ తత్ప్రవచరితార్థత్వేనాపూర్వాదితరం న ప్రస్తోతి తత్ర చోదకశాస్త్రేణైవ తత్ప్రాప్తిరితి సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్ధ్రువ
వచ్చేవ చేస కామ ఇత్యత్ర బ్రహ్మవర్చసాపూర్వస్యాగ్నేయాగేనాగ్నేయం యాగవత్కర్తవ్యమితి విధివాక్యే ఆగ్నేయం యాగవదితి కల్పనే ఆగ్నేయ
యాగతుల్యతయా సౌర్యయాగానుష్ఠానం ప్రాప్తం। ఆగ్నేయం యాగే అగ్నిరూపజుష్టం నిర్వపామీత్యత్ర అపూర్వసంబంధిదేవతాస్మరణం దేవ
తావాచకాగ్నిపదేనేతి జ్ఞాప్తం తస్యాపి సౌర్యయాగే ప్రాప్తౌ మంత్రే తథా బోధకపదాభావేనాంగత్వాయోహావివశరణే కార్యమిత్యూహావిచార ఆవశ్య
కఇతి భావః। నను అవహననాదీనాం తండులాదినిష్పత్తిద్వారా యాగసాధనత్వం ప్రత్యక్షగమ్యం కథమపూర్వార్థత్వం భవేదత్రాహ। తస్యేత్యాది। తస్య అ
పూర్వస్య తదపూర్వసంబంధి ద్రవ్యేషు వ్రీహ్యాదిషు సంస్కారః అవహననాదిసంస్కారః సోపి తత్ప్రయుక్తః అపూర్వప్రయుక్తః అవహననస్తత

యజ్ఞకర్మప్రధానం తద్ధి చోదనాభూతం తస్య ద్రవ్యేషు సంస్కారః తత్ప్రయుక్తః తదర్థత్వాత్। ౧ సంస్కారేషు యుజ్యమానానాం తాదర్థ్యాత్
తత్ప్రయుక్తం స్యాత్॥ ౧॥ - - - - -

తదర్థత్వాత్ అపూర్వార్థత్వాత్ అవహననే వ్రీహీణాం ఫలం న వితుషీభావపూర్వకతండులనిష్పత్తిః తస్యాలౌకికత్వేనాజ్ఞాతుమశక్యత్వాత్ కింత్వ
వఘాతప్రోక్షణాద్యుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకం అపూర్వసాధనత్వం అవహననప్రోక్షిః అపూర్వసాధనమిత్యుక్తే తదపూర్వసాధనత్వేన రూపేణైవావ
ఘాతాద్యుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకత్వం తస్మై వారం చరుం నిర్వపేదిత్యత్ర సౌర్యే చరౌ ప్రాప్తేపి సత్యేనావఘాతాదీనామూహాః సిద్ధ ఇతి భావః॥౧॥ ప్రోక్షితాభ్యాము
లూఖలముసలాభ్యామవహంతి దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రుతం। తత్ర ప్రోక్షణం అవహననప్రయుక్తమపూర్వప్రయుక్తం వేతి సంశయే పూ
ర్వపక్షమాహ సంస్కార ఇతి। సంస్కారే అవహననాఖ్యసంస్కారే యుజ్యమానానాం జనకతాఖ్యసంబంధేన సంబధ్యమానానాం ప్రోక్షణాదీనాం తాదర్థ్యా
దవహననార్థత్వాత్ తత్ప్రయుక్తం అవహననప్రయుక్తం ప్రోక్షణం స్యాత్ ప్రోక్షితాభ్యాం హంతీతి వాక్యేనోలూఖలముసలద్వారావహంతర్థత్వం ప్ర
తీయమానం తత్ప్రయుక్తమవశ్యమితి తదర్థత్వేనావహంతి ప్రయుక్తత్వం సిద్ధం। ఇదం చ రాజసూయే నైర్ఋతం చరుం పరివృక్త్యై గృహే కృష్ణానాం వ్రీహీ
ణాం నఖనిర్భిన్నం కృష్ణానాం బాదత్రిజేతి కర్మణి నఖవిదళనస్య విహితత్వేనావహననివృత్తావపి ప్రోక్షణనివృత్తిరిత్యభిప్రాయః॥౨॥ - - - - -

ఉక్తార్థే దృష్టాంతరమాహ। అర్థేతి। అర్థేన కారితే ప్రయోజితే ఉక్తప్రోక్షణాదిరూపే ధర్మే సతి। ద్రవ్యేణ మైత్రావరుణగ్రహణసంయుక్తే సోమ
రసేన పయసః సంయోగరూపవ్యవస్థా న స్యాత్। మైత్రావరుణం పయసా శ్రీణాతీతి వాక్యే పయసః శ్రయణం ప్రయోజకమపి తుల్యయుక్త్యా। అ
పూర్వసాధనత్వప్రయుక్తత్వం అపూర్వసాధనత్వం దశసు గ్రహేషు చమసేషు చ తుల్యం। తథా చ సర్వత్ర పయసః సంయోగాపత్తిరితి ద్రవ్యాదీనామేవ
ప్రయోజకత్వమితి భావః(౧౧)॥ సిద్ధాంతమాహ। అర్థో వేతి। అర్థః అపూర్వం ప్రయోజనం। ఉక్తధర్మప్రయోజకం స్యాత్। ఇతరేషాం ద్రవ్యాదీనాం త
దర్థత్వేనాచోదనాత్। యస్య కర్తవ్యతయా విధానం తస్య ధర్మాణాం ప్రాధాన్యస్య। అతః తస్య ద్రవ్యాదేరపూర్వం ప్రతి గుణభూతత్వాత్। అంగభూత
త్వాత్। ఇతరం ప్రతి గుణభూతస్య న ప్రయోజకత్వసంభవ ఇతి భావః(౧౨)॥ యదుక్తం అపూర్వార్థత్వపక్షే పయసా మైత్రావరుణం శ్రీణాతీతి ధర్మ
వ్యవస్థా న స్యాదితి తదుత్తరమాహ। అపూర్వత్వాదితి। అపూర్వత్వాత్ మైత్రావరుణసంబంధ్యపూర్వత్వాత్ తదర్థస్యాపూర్వత్వస్య ద్విశేషతావ
చ్ఛేదకత్వాద్ వ్యవస్థా స్యాత్। న హి మైత్రావరుణాపూర్వత్వం గ్రహాంతరాపూర్వేష్వస్తి యతో వ్యవస్థా న స్యాదితి భావః(౧౩)॥ అపూర్వప్రయుక్తత్వే దోషాంతర
మతిప్రసంగో దర్శితః స ద్రవ్యప్రయుక్తత్వ ఏవ తుల్య ఇత్యాహ। తదితి। తత్ప్రయుక్తత్వే ఉక్తధర్మాణాం ద్రవ్యప్రయుక్తత్వే ధర్మస్య ప్రోక్షణాదేః స

అర్థకారితే చ ద్రవ్యేణ న వ్యవస్థా స్యాత్(౧౧)॥ అర్థో వా స్యాత్ప్రయోజనమితరేషామచోదనాత్తస్య గుణభూతత్వాత్(౧౨)॥ అపూర్వత్వాద్వ్య
వస్థా స్యాత్(౧౩)॥ తత్ప్రయుక్తే చ ధర్మస్య సర్వవిషయత్వం(౧౪)॥ తద్యుక్తస్యేతి చేత్(౧౫)॥ నాశ్రుతిత్వాత్(౧౬)॥ అధికారాదితి చేత్(౧౭)॥ తుల్యేషు
నాధికారః స్యాదచోదితశ్చ సంబంధః పృథక్త్వాద్యజ్ఞార్థేనాభిసంబంధః తస్మాద్యజ్ఞప్రయోజనం(౧౮)॥ - - - - - - - - - - - - -

ర్వవిషయత్వం। ఆపణస్థవ్రీహ్యాదిసర్వవ్రీహీణాం ప్రోక్షణవిధివిషయత్వం స్యాత్। ఆపణవ్రీహీణామపి ప్రోక్షణాపత్తిరితి భావః(౧౪)॥ పూర్వపక్షీ
స్వదోషం పరిహరతి। తదుక్తస్యేతి। తదుక్తస్య ప్రకరణయుక్తస్య ద్విశేషత్వం। ఆపణస్థవ్రీహీనాం యాగోద్దేశేన పరిగ్రహో నాస్తీత్యదోష ఇతి భా
వః(౧౫)॥ సిద్ధాంతీ పునర్దోషం దృఢయతి। నేతి। న ప్రకృతవ్రీహీణామేవోద్దేశ్యత్వం। అశ్రుతత్వాత్। తథా చోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకసంకోచే మానాభా
వ ఇతి భావః(౧౬)॥ పునః పరిహరతి। అధికారాదితి। అధికారాత్ యాగాధికారాత్। అవిశేషశ్రవణేఽపి యాగాధికారాద్యాగీయవ్రీహీణామేవ
ప్రోక్షణమితి భావః(౧౭)॥ దూషయతి। తుల్యేష్వితి। యే భోగార్థాస్త ఏవ యాగార్థా అపి భవితుమర్హంతీతి తుల్యేషు అవిశేషేషు నాధికారః స్యాత్।
యతః యజ్ఞార్థత్వసంబంధః అచోదితః శబ్దేనానిర్దిష్టః పృథక్త్వాం ఉపభోగసాధనవ్రీహిభ్యః పృథక్స్థితం లౌకికేభ్యోఽపి నోపలభామహే ఇతి
యోజ్యం। అతః సర్వేషాం వ్రీహీణాం యజ్ఞేనాభిసంబంధః అతో యజనస్య యజ్ఞాంతఃపాతిప్రోక్షణస్య ప్రయోజనం। ఉద్దేశ్యం సర్వే వ్రీహయః
సులభాః ముఖ్యతః పురోడాశనిష్పాదనద్వారాపూర్వజనకత్వం యేషు తేష్వేవ ప్రోక్షణం నాన్యత్రేతి భావః॥(౧౮)॥ - - - - - - -

౮౪

84

సిద్ధాంతమాహ। అగ్న ఇతి। న మంత్రోచ్చారణస్య ఫలదేవతాస్వరూపప్రకాశనం ప్రయోజకం స్వరూపతః తస్య ప్రకాశస్య ఆనర్థక్యాత్ (౩। కింతు అపూర్వస్య
కర్తవ్యతయా చోదనాతః ఫలదేవతాస్వరూపప్రకాశద్వారా అపూర్వార్థతావత్తాదృగ్గుణ్యం। అపూర్వార్థంగత్వం। అగ్నౌ నకృప్తమంత్రవిధ్యోః మంత్రా
భ్యాం ఫలదేవతాప్రకాశనద్వారకమపూర్వం కుర్యాదితి తదర్థః। సంపన్నః। అపూర్వార్థత్వే వికృతావపి ప్రయోజకాపూర్వసత్త్వాన్మంత్రయోరతిదేశసిద్ధా
అత్ర బ్రహ్మవర్చసమిత్యాద్యూహాసిద్ధిరితి భావః। ౩॥ యదుక్తం ఫలస్య స్వరూపస్య స్మరణం పదార్థమితి తదంగీకర్మః। దేవతాయాః స్మరణం పదార్థమి
తి వక్తవ్యమశక్యం సర్వస్య యాగస్య తదర్థత్వేన మంత్రస్య తదర్థత్వోక్తిమనువక్తవ్యం ఇతి పూర్వాధికరణసిద్ధాంతవత్ త్రిపనే పూర్వపక్షమాహ। దేవతా
వేతి। దేవతా ఇంద్రాదిః సర్వాణి సాంగప్రధానరూపాణి కర్మాణి న ప్రయోజయతి। భోజనస్య దేవతాభోజనరూపస్య యాగస్య తదర్థత్వాత్ దేవతా
ర్థత్వాత్। అతిథివత్। యథా అతిథిం ఉద్దిశ్యమానమన్నం తదర్థం తథా। క్వ తుర్యః ప్రియతమం కర్మసంప్రదానం కర్మణః ప్రియతమం। తథా చ
యుక్తాత్ తులః ప్రియతమం తస్య ప్రియతమం కర్తురపి పరంపరయా ప్రియతమం భవతీతి తదర్థత్వం యుక్తమితి భావః। ౬॥ ఆధిపత్యాచ్చ। అధి
నాం నిఖిలఫలానాం పతిః స్వామీ తత్ దేవతాం యః అత్రార్థే మంత్రః ప్రబ్రూతే ఇంద్రో దివ ఇంద్ర ఈశే పృథివ్యా ఇంద్రో అపామింద్ర ఇత్పర్వతానాం।
ఇంద్రో వృధామింద్ర ఇన్మేధిరాణామింద్రః క్షేమే యోగే హవ్య ఇంద్ర ఇతి। సర్వాధిపత్యమింద్రేదశ … యస్య స్వర్గాదేః పాతి ఇంద్రః తత్ప్రసాదం
వినా తల్లాభాసంభవాత్ కర్మణాం దేవతాప్రధానమితి భావః। ౭॥ తతః సర్వఫలానాం స్వామిత్వతః దేవతాయాః సకాశాద్దేవతేన స్వర్గాదినా కతుకస్మ్యాత్

న చోదనాతో హి తాదర్గుణ్యం। ౮॥ దేవతా వా ప్రయోజయేదతిథివద్భోజనస్య తదర్థత్వాత్॥ ౯॥ అర్థపత్యే చ॥ ౭॥ తత్ శ్రుతేన సంబంధః। ౯॥

అపి వా శబ్దపూర్వత్వాద్యజ్ఞకర్మప్రధానం స్యాద్గుణత్వే దేవతాశ్రుతిః। ౧౦॥ అతిథౌ తత్ప్రధానత్వమభావః కర్మణి స్యాత్ తస్య ప్రతిప్రధానత్వాత్॥ ౧౧॥
బంధః। దేవతాప్రసాదేన తద్ద్వితీయమపి ఫలం లభత ఇతి భావః। ౯॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। శబ్దపూర్వత్వాత్ ఏకపదశ్రుతిగమ్యత్వాత్। యాగేన స్వ
ర్గం భావయేదిత్యేవ బోధాత్ యజ్ఞస్య యాగస్యైవ కర్మ కార్యమపూర్వం ప్రధానం। తత్ప్రతి గుణత్వేన దేవతాశ్రుతిః। అపూర్వం ప్రధానత్వేన
తదర్థత్వం దేవతానాం యుక్తం అతః దేవతా అంగభూతా న ప్రధానమితి భావః। ౧౦॥ యచ్చోక్తమతిథివదితి తత్పరిహరతి। అతిథావితి। అతిథౌ భో
జనాదిదానే తత్ప్రధానత్వం అతిథిప్రధానత్వం తస్యాతిథేః ప్రతిప్రధానత్వాత్ ప్రతిప్రధానత్వస్య శబ్దగమ్యత్వాత్। అతిథిర్భోజనసంతుష్టః తథా కు
ర్యాత్ ప్రియతమ ఇతి వచనగమ్యత్వాత్। కర్మణి దేవతాప్రతివిధానస్యాభావాన్నతు విషయోర్దృష్టాంతః। ఇతరేప్యధికసాధనానియుక్తాత్ తవివహరవా
హ్యంద్రష్టవ్యాః। ౧౧॥ దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రకృతౌ పఠ్యతే। తథా త్రీన్ పరిధీన్ గసిప్రః సమిధః ఇతి మంత్రః సూర్యోర్ణబుహోతి। తేన వ్యాఖ్యానం త్రి
యుత ఇతి। చతుర్హోతా పౌర్ణమాసీమభిమృశేత్ పంచహోత్రామావాస్యామితి। ఏవం కీర్తితాశ్రుతేషు వాక్యేషు ప్రథమవాక్యే ప్రాప్తానీతి ద్వితీయా శ్రుత్యా ప్రా
సాప్రాప్తిః అప్రయోజకత్వం। త్రీన్ పరిధీనిత్యత్ర త్రిత్వవిశిష్టపరిధయః మంత్రోచ్చారణే। వృతీయే శూర్పేణేత్యత్ర శూర్పమితి విభక్తివిపరిణామ ఇతి శూ
ర్పేణ హోమేన సంస్కార్యాదితికర్తవ్యతాపి చింతయోదాహరణం। తత్ర శూర్పార్థం హోమః। చతుర్థే దర్శత్రికం పూర్ణమాసత్రికం సముదాయః అభిమర్శ
నప్రయోజకత్వం అభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ। ద్రవ్యేతి। ద్రవ్యం ప్రవృత్త్యాదిః సంభవపరిధిగతత్రిత్వాదిః। హోమే శూర్పగతమన్నహింతుత్వం। చతుర్హోత్రా
భిమర్శనే పౌర్ణమాసీయాగగతం సముదాయత్వం ప్రయోజకం। శ్రుతిసంయోగాత్। ద్వితీయాశ్రుతిసంయోగాత్। యత్రోక్తాని ప్రయోజకాని న
సంతి తత్ర న తత్ప్రయోజకానాం ప్రవృత్తిరితి భావః॥ ౧౧॥ - - - - - - - - - - - - -

పూర్వస్మిన్ తస్య పూర్వపక్షస్యోత్తరమాహ । తదితి । సః ఆగ్నేయాదియాగప్రయోగః దేశాన్తరేషాం పూర్వోక్తానాం ఉపాంశుత్వప్రయు
క్తత్వం । న పరమాం పూర్వప్రాక్ సంఘాతః తస్య సంఘాతస్య చోదితత్వాత్ ॥ యదియజ్ఞసప్రాచీనః సంఘాతే యదు ద్వయోః । తదా బహు
పదవ్యపదేశేన సాకమస్యం యః ఆగ్నేయాదిత్రిపంచకం తస్యానన్యం యః ప్రసంగశ్చ తస్య తూష్ణీం పక్షే న యుక్త ఇతి భావః ॥ అగ్నిశ్రౌం యతే ।
వం దూరాక్ నాగ్నిం శేషతీతి అత్ర శేషత్వం ప్రతిష్ఠత్వయుతస్య యుదాయస్య సక్యదితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । అగ్నిధర్మ ఇతి । అగ్నిధర్మః శేష
ణాదిరూపం ప్రతిష్ఠకం స్యాత్ । అగ్నిపదవాచ్యస్య ఇష్టకానాం సముదాయరూపత్వాత్ । హోమాంశావత్ । యథా ఆగ్నేయో పాంశుర్యగ్నిర్యాగ్నేయస్సంఘా
తే హోమాంశశబ్దః సంఘాతస్యేవ । అవయవాదతిరిక్త ఇతి ఇష్టకానామవప్రాధాన్యత్ప్రతిప్రధానం గాం వృత్తిర్నాన్యేన శేషత్వాం వృత్తిరితాభ్యా
వః ॥ సిద్ధాన్తమాహ । అగ్నిరితి । అగ్నేః ఇష్టకాభ్యోఽతిరిక్తస్య ఇష్టకాభ్యో జాతస్య అగ్నిపదవాచ్యస్య శేషత్వం సంస్కారకస్యేతి । ద్రవ్యస్య అగ్నిపదవా
చ్యస్యైకత్వాత్ తస్యైవ శేషత్వం । న ఇష్టకానాం భిన్నానామతిరిక్తస్య కిం మానమత్రాహ । ఇతరాసామిష్టకానాం అగ్న్యర్థత్వాత్ । యదిష్టకాభిరగ్నిం చినుత

తథేష్టకానాం వా సంఘాతస్య చోదితత్వాత్ ॥ ౨౹ ॥ అగ్నిధర్మః ప్రతిష్ఠకం సంఘాతాత్ హోమాంశవత్ ॥ ౨౭ ॥ ఆగ్నేయాస్స్యేద్రవ్యైకత్వాదితరాసాం
తదర్థత్వాత్ ॥ ౨౮ ॥ చోదనాసమవాయాత్తు హోమాంశస్యం తథా స్యాత్ ॥ ౨౯ ॥ పత్నీసంయాజానాం తత్త్వం సర్వేషామవిశేషాత్ ॥ ౨౯ ॥ లింగా
ద్వా ప్రాగుత్తమాత్ ॥ ౩౦ ॥ . . . .

ఇతరేత్ర ద్విత్యాంత్యత్వయోర్ద్వయం సాధ్యసాధనభావప్రతీతేః తయోర్భేదభావశకి ఇతి భావః ॥ ౨౯ ॥ హోమాంశావదితి దశితదృష్టాంతం నిరా
కరోతి । చోదనేతి । హోమాంశస్యం తథాత్వం సముదాయవాచకత్వముక్తం । చోదనానాం విధీనాం సముదాయరూపత్వాత్ ॥ యథావయవావయవినా
సాధ్యసాధకభావాపన్నౌ ఉక్తశ్రుతిభ్యామవగతౌ తథావయవావయవినోః తథాత్వప్రతిపాదకం మానమస్తి అతో వైషమ్యమితి భావః ॥ ౨౮ ॥ ద్వా
దశాహే శ్రూయతే । పత్నీసంయాజాంతాన్యహాని సంతిష్ఠంతే । అత్ర యావదహ్నాం పత్నీసంయాజాంతత్వముత కేషాంచిదితి సంశయే పూర్వపక్ష
మాహ । పత్నీతి । స్పష్టార్థః ॥ ౨౯ ॥ సిద్ధాంతమాహ । లింగాదితి । ప్రాగుత్తమాత్ చరమదినాత్ప్రాక్ అహ్నాం తథాత్వం లింగాత్ । అర్థవాదస్థలింగాత్ । ప
త్నీసంయాజాంతాన్యహాని సంతిష్ఠంతేన బహిర్హరన్ప్రహారత్యసంస్థితో వా యజ్ఞ ఇతి । అసంస్థితః అసమాప్తః । ఏతేనాంత్యస్మిన్నహన్యసంస్థి
తో యజ్ఞః తస్మిన్నహని పత్నీసంయాజాంతత్వమితి సిద్ధం । ఇదం చ చరమే హని యజ్ఞస్యాసంస్థితత్వాత్త్వన తథాత్వమితి భావః ॥ ౩౦ ॥

ష్పురావావిషం యజ్ఞస్యేత స్మాదుత్పత్తిం చిత్వా ప్రాచీనవంశ అగ్నీషోమీయాంయూత్రేనెలా పాంశు ప్రచరంతీతి తత్ర ప్రాగగ్నీషోమీయాద్దీక్షితే యూప్యాదవంగాపూ
ర్వత త్ప్రయుక్తముపాంశుత్వముత పరమాపూర్వప్రయుక్తమితి సంశయే సిద్ధాంతే నెంపక్రమతే। దేశేతి। అగ్నీషోమీయాత్ప్రాకీరూపాపూ
రెమెందేశః తేనని బద్ధం ఉపాంశుత్వం తత్తేషాం దేశలక్షితే దీక్షణీయాప్రాచీనాం స్యాత్। తథా చాగ్నీషోమీయాత్ప్రాకీయాని ప్రధానాపూర్వస్య
రాదుపకారకాణి యాన్యప్రధానద్రవ్యసంస్కారకం తత్ప్రయుక్తమితి ఫలితం। శ్రుతినిర్దేశాత్। ఉక్తవాక్యేన నిర్దేశాత్। న సుదేశేన కర్మణః కథం లక్షిత

చ౨ సంబంధాభావాదత ఆహ। తస్య కర్మణః తత్ర దేశే సత్వాత్। ఆధారాధేయభావః శక్యసంబంధ ఇతి భావః ౧౦। పూర్వపక్షమాహ। యజ్ఞస్య
ఇతి। యజ్ఞస్య ప్రధానాపూర్వస్య ప్రయోజకత్వం స్యాత్। తస్య చ యజ్ఞశబ్దస్య సంయోగాత్ వాక్యసత్వాత్ వాక్యేస్త్రాయమాణయజ్ఞశబ్ది
స్య త్సరత్యనేన న సంబంధః। అర్థవాదఘటకత్వం। యజ్ఞం ప్రాచీనమితి యోజ్యనే విధిఘటకత్వం। విధివాక్యం ప్రధాన అర్థవాదస్యక్షేపః ప్రధాన
సంబుద్ధే భాసవేషామేవాస్త్వితి విధివాక్యఘటకత్వమేవ యుక్తమితి కేచిడపాయినామయనె ప్రాగగ్నీషోమీయాన్నిసాగ్నిహోత్రాదీనాం
సత్వాత్ తత్రాపి ఉపాంశుధర్మః స్యాత్। తత్ప్రయోజకపరమాపూర్వసత్వాదితి భావః ౧౧। యజ్ఞస్యేతి। షష్ఠ్యంతస్య అర్థవాదకత్త్వప్రవేశ

85

దేశబద్ధముపాంశుత్వం తేషాం స్యాత్ శ్రుతినిర్దేశాత్తస్య చ తత్ర భావాత్ ౧౦। యజ్ఞస్య వా తత్సంయోగాత్ ౧౧। అనువాదశ్చ తదర్థవ
త్ ౧౨। ప్రకృతాదితి చేత్ ౧౩। యజ్ఞస్య శ్రుతిత్వాత్ ౧౪।...

షట్గకృత్యాపి పరమాపూర్వయుక్తత్వం సాధయతి। అన్వితి। అనువాదశ్చ। అర్థవాదశ్చేదపి యజ్ఞస్య త్సరేత్యన్వయోపి తదర్థః। తతః అర్థ
వాక్యం అర్థవత్ పరమాపూర్వప్రయోజకత్వజ్ఞాపకం। తథా పాంత్సరావాప్యయజ్ఞస్యేతి తత్ర త్సరాశబ్దః ఛగత్యర్థకః పఠ్యతే। గ్రహా
ణార్థఅశబ్దం పాదం క్షిపతి శకునిగ్రాహోసాం త్సరాగతిః। తత్ర మందం వ్యాధస్య పాదక్షేపః శకునిగ్రహణసాధనః సం శకునేః త్సరా। అత్ర శకు
నిసద్భూ నాప నెల్లా యజ్ఞః ఇదముపాంశుత్వం యజ్ఞస్య త్సరా అతెలా యజ్ఞార్థ ఇతి భావః ౧౨। ఏవం స్థితే పూర్వపక్షే। మధ్యే విచారాంతరం।
యజ్ఞతనిష్పం తావద్భవయుర్యజ్ఞమానా వాచం యచ్ఛేతేః తావాచం వా విష్ణుత్వా విస్యజే యూతావితి। అత్ర వాఙ్నియమః పరమాపూర్వ
ప్రయుక్తో వాంతరాపూర్వప్రయుక్తో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రకృతాదితి। ప్రకృతాత్ప్రణయనాదిసంబంధాద్వాఙ్నియ
మోపి తథా పరమాపూర్వప్రయుక్తః యజ్ఞశబ్దశ్రవణాత్ ౧౩। సిద్ధాంతమాహ। నేతి। న పరమాపూర్వప్రయుక్తః యజ్ఞస్య అశ్రుతత్వాద
వివక్షితత్వాత్। వాఙ్నియమస్యాద్దేశ్యా అథ యజుర్యజమానౌ తత్ర విశేషణం యజ్ఞాంతనిష్పం తావితి అద్దేశ్యవిశేషణమవివక్షితమితి భావః॥
వాఙ్గమనస్త్వర్థం పాదః ౧౪।...

దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రుతం సామిధేనీషు త్రిః ప్రథమామన్వాహ త్రిరుత్తమామితి। అనయోరభ్యాసః కిం ధర్మ ఉత స్థానధర్మ ఇతి సంశ
యే ప్రథమం వర్తమానాయాః ప్రతీయమానా జాతిరిత్యృచో ఽభ్యాసః స్త్రీలింగేన బలవచ్చ ఏవోపస్థితేః। ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అభ్యా
స ఇతి। సామిధేనీనామభ్యాసః స్థానధర్మః। ప్రాథమ్యాత్। స్థానస్య ప్రథమమేవోపస్థితత్వాత్। స్థానస్యాభ్యాసాసంభవేన లక్షణాయాం స్థానసం
బంధిత్వేన రూపేణ లక్షణాయాం తు ప్రతీయమానా జాతిరిత్యేకత్వే న జహత్స్వార్థలక్షణాయాం శక్యార్థస్యైకత్వం తం బాధాపత్తేః। స్త్రీలింగనిర్దేశస్తు
ఋక్త్వేనోపస్థానస్థానసంబంధిత్వేన బలవచ్చ ఏవ గ్రహణాత్। తస్మాద్ద్వయోః ప్రథమసంబంధినీ బలవత్కే సా ఽభ్యసితవ్యేతి భావః॥౩౩॥ ఆగ్నావైష్ణ
వమేకాదశకపాలం నిర్వపేద్దర్శపూర్ణమాసావారభమాణ ఇతి। ఇయమిష్టిః ప్రతిప్రయోగమావర్తతే। ఉత సకృదితి సందేహే పూర్వపక్షమా
హ ఇష్ట్యావృత్త్యేతి। ఇష్ట్యావృత్త్యా దర్శపూర్ణమాసావృత్త్యా ఆరంభణీయా ఆవర్తేత ప్రయోగాంగత్వాత్। సిద్ధాంతమాహ॥౩౪॥ సకృ
దితి। యావజ్జీవప్రయోగాత్। యావజ్జీవం యజేతేతి సంకల్పాత్। ప్రాక్ సకృదేవ। ఆరభమాణ ఇతి వాక్యే ఆరంభసంయోగాత్ ఆరంభశ్ర
వణాత్ న ప్రయోగాదివత్త్వాత్ తదంగం। కిం తు ఆరంభద్వారా। స చారంభః యావజ్జీవసంకల్పరూపః ఏకః న ప్రతిప్రయోగం। అతః సకృదేవేతి॥౩౫॥

అభ్యాసః సామిధేనీనాం ప్రాథమ్యాత్ స్థానధర్మః స్యాత్॥౩౩॥ ఇష్ట్యావృత్తౌ ప్రయాజవదావర్తేతారంభణీయా॥౩౪॥ సకృద్వారంభసంయోగాదే
కః పునరారంభో యావజ్జీవప్రయోగాత్॥౩౫॥ అర్థాభిధానసంయోగాన్మంత్రేషు శేషభావః స్యాత్తత్రాచోదితమప్రాప్తం చోదితాభిధా
నాత్॥౩౬॥ - - -

దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవేఽశ్వినోర్బాహుభ్యాం పూష్ణో హస్తాభ్యామగ్నయే జుష్టం నిర్వపామీతి దర్శపూర్ణమాసే నిర్వాపమంత్రః సమా
మ్నాతః। అత్ర సవిత్రాదిదేవతావాచకాః యే శబ్దాః తే కిమసమవేతదేవతాప్రకాశనార్థాః। ఏతే శబ్దాః ఉత అసమవేతస్యార్థద్వారం నిర్వా
పమేవ ప్రశంసితం ప్రకాశయంతీతి సంశయే స్యాదితి ఫలం తేనార్థేన సూత్రేణ పూర్వపక్షమాహ। అర్థేతి। మంత్రేషు శేషభావః అంగత్వం అర్థా
భిధానం అర్థప్రకాశనం తత్సంబంధాత్ కిమసమవేతార్థస్యాపి కర్తవ్య ఏవ మంత్రాణామంగత్వం యతః అతః సవితుర్జుష్టం నిర్వపామీ
త్యేకస్యామంత్రః ఏవమశ్వినోర్జుష్టం నిర్వపామీత్యాదినా నానావాక్యాని మంత్రవర్ణికలింగేన సవిత్రాదిదేవతాకత్వమపి కల్ప్యేతే। తథా చాగ్న్యా
దిభిః సహ వికల్ప్యేత తేషాం సవిత్రాదీనాం అస్య సామర్థ్యరూపేణ మంత్రస్య ప్రాప్తౌ సవితృస్థానే సూర్యపదప్రక్షేపరూప ఊహః కార్య ఇతి
భావః॥౩౬॥ శేషసూత్రేణ సిద్ధాంతమాహ। తత్రేతి। మంత్రస్య చోదితార్థాభిధానాత్ విధివిహితో యో ఽర్థః తత్ప్రకాశనమితి నియమాత్॥
తత్ర దర్శపూర్ణమాసయోః సవితృదేవతాకాదియాగే అచోదితః। అత ఏవాప్రాప్తః స ఇతి। అయం భావః ప్రకృతామంత్రలింగేన కల్పిత
దేవతాభిః సహ అగ్న్యాదీనాం వికల్ప ఇతి శక్యతే వక్తుం। ఏకవాక్యతాభంగాత్। ఉత్పత్తిశిష్టాగ్న్యాదేః ప్రబలత్వేన పక్షేపి తేషాం బాధాసంభవా
దగత్యా ప్రాశిత్రభక్షణాదావాగ్నేయత్వేన ప్రాప్తిరిత్యాదివదస్యావకాశే స్యైవ గతిః। కిం త్వవికృతావపి తైరేవ శబ్దైర్నిర్వాపః సుతరాం సంభవాత్ప్రాం

అత్ర లింగమనర్థ్యోపపాదయన్ సిద్ధాంతమాక్షిపతి। అనువాదశ్చేతి। అనువాదః అసంస్థిత ఇత్యర్థవాదః। యథా దీక్షా దక్షిణో నేత్యాదివచనం నక్తం సంస్థాపనవిధ్యర్థవాదః। ఏవమేవ తద్ద్రష్టవ్యం। వరుణపాశాభ్యాం వా ఏష బధ్యతే యో దీక్షిత అహోరాత్రైర్వరుణపాశాయ భవాసం సంస్థాపయేదనుత్సృజ్య క్రతుం వరుణపాశాభ్యాం స్యాన్నక్రతుం సంస్థాప్య వరుణపాశాభ్యామేవ ప్రాణన్ముచ్యత ఆత్మనో హాగసాం యాజ ఇతి। అనుసృత్య క్రతుః స వరుణపాశాభ్యాం న తావద్బధ్యేత యో మమ్ముచ్యతే। అవభృథో హి దీక్షాణాం మోచనార్థః। అథ యో ముచ్యతే। వరణపాశాభ్యామేవ నిర్ముచ్యత ఇతి బహూనాం నిరుపమాః తదానీం విసృజంతే యో నాలూన్యైవ వాదో భవతి। ఏవమేవాపి చిరేణ సంస్థామూలాచ్యా సంస్థితవచనం భవతీతి। నను యద్యయమర్థవాదః తథాపి చరమే హన్యవభృథాదనుష్ఠానే తస్యావస్థాః సంస్థితత్వాదసంస్థిత ఇతి స్తుతిః నిరాలంబనా స్యాత్। ఇతి చేన్న। ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదితి వాక్యేన ద్వాదశయోగానాం సహానుష్ఠానం సిద్ధం। తత్ర సహానుష్ఠానం నామ యత్ర పూర్వోత్తరాంగానాం తంత్రేణానుష్ఠానం ప్రధానమాత్రస్య పృథగనుష్ఠానం తత్సహానుష్ఠానం ద్వాదశాహోదయేషు దశరాత్రోపూర్వదిగ్రహే విలాయయం తానాం పూర్వాంగానాం అవభృథాదీనాముత్తరాంగానాం తంత్రేణానుష్ఠానమితి వక్ష్యతే నానాముఖ్యాః ఏవం సతి ఇహాప్యహర్భేదేన అగ్నేయాదయో గవ్యతిషంగేణానుష్ఠానాసంభవాత్ క్వచిదుత్తరాంగాని సహానుష్ఠానసిద్ధ్యై

అనువాదో వా దీక్షా యథా నక్తం సంస్థాపనస్య॥౩౧॥ స్యాద్వానారభ్యవిధానాదంత్యే లింగవిరోధాత్॥౩౨॥ - - - - - - - - - -

ధర్మం ఏకాదశస్థ హాసస్థాపనే యోజ్యైవేతి అనియమేన కస్యచిత్సాత్రిపనే ప్రాప్తే పత్నీసంయాజాన్తాన్యహాని ఇతి పత్నీసంయాజాన్తే పూర్వస్యాహ్నో విరామనియమః చరమేణాహ్ని క్వచిద్విశ్రామస్యానపేక్షితత్వాద్విశేషానామనుష్ఠానప్రాప్తౌ అపూర్వమేవ పత్నీసంయాజాన్తత్వం విధీయతే। తేన పత్నీసంయాజోత్తరవర్తినాం హారియోజనగ్రహాంతానాం నివృత్తిః అవభృథాదీనాం ఉదవసానీయాంతానాం అనుష్ఠానాత్తంత్రేణ సహానుష్ఠానం చ సిధ్యతీతి। ఇద్ధం చ చరమేఽహన్యపి కేషాంచిత్ పూర్వాహ్ణదర్శితానాం హారియోజనాంతానాం లుప్తత్వాత్ తత్ర అసంస్థితత్వోపచారేణ స్తుతిసంభవాత్। పత్నీసంయాజాంతాన్యహానీతి సామాన్యశ్రుతస్య సంకోచో మాపి న కార్య ఇతి పూర్వపక్షాభిప్రాయః॥౩౧॥ ఉత్తమే విహారియోజనాంతనివృత్తిపక్షం దూషయతి। స్యాదితి। ప్రాగుత్తమాత్ పత్నీసంయాజాంతతా స్యాత్। అంత్యే లింగస్య అసంస్థితత్వస్య విరోధాత్ న తు అంత్యే లింగవిరోధః పరిహర్తుం శక్యః। అనారభ్యేతి। అనారభ్య ఉత్తమమహరనారభ్య అనుద్దిశ్య విధానాత్ తత్ర అపూర్వవిధ్యసంభవః। అయం భావః। ఉత్తమే హ్యహ్ని అపూర్వవిధానే ఏకస్యైవ విధానాం క్వచిన్నియమః క్వచిదపూర్వమితి విధివైరూప్యం కించిదంగనివృత్తేః ఫలమపూర్వం కల్పనీయం శేషనివృత్త్యర్థలక్షణా చేత్యనేకదోషప్రసంగాత్ తస్యైతాః భజ్యతయా చరమాత్ ప్రాగితి సంకోచ ఏవ న్యాయ్య ఇతి॥౩౨॥ - - - - - -

సిద్ధాంతమాక్షిపతి। కర్మేతి। కర్మణాః హారివదాదిశబ్దప్రయోగనిమిత్తకవర్ణనాః ఇంద్రేణ అభావే సతి హారివదాదిశబ్దః అసమవేతార్థకః। స్యాత్ తదేవ
న। అహోరాత్రే ఇంద్రస్యవహారేత మ్యామేషస వృణం వారత తి। అర్థవాదప్రామాణ్యేన హారివత్త్వజప్రవృత్తినిమిత్తత్రయం ఇంద్రే సిద్ధే పాచకాదిపదస్య పాంకే కవర్ణ
శవేంద్రే ఇమే సమవేతార్థకాః అగ్నివసమవేతార్థకాః ఇత్యుభావపి అవశ్యకః ఏవమేవ ఏవమేవ భాతి ద్వాభ్యాం నామ ప్రథర్థవాదాః సంతి అతః సర్వే పూర్వపక్షే ఇతి భావః॥౧॥
ఉపేక్షాం నిరాకరోతి నైతి నేనూహాః ఇతి క్రత్వర్థవాదస్య కేవలేంద్రస్తుత్యర్థత్వాత్। యదంతరిక్షే చిర్ణే తత్త్వవదసమవేతార్థకాః సంతు ఏవ స్తావకాః అర్థవాదాము
త్రే హారివదాదయుక్తా తథావికృతావపి తథా స్తుతి సంభవాన్నేవం ఇతి భావః॥౨॥ యదప్యజ్యోతిష్టోమే సోమక్రయణీ వహేయ నాశగవాత్ర సాతే తవిధా
యుతత్వే నిభాయింగాం గాస్తు రాతెత్రి ఇతి మిత్స్యేపయః తస్యేద ధితస్యే ఫల్లుతమిత్యాది। సాదృశ్యాస్య త్రివత్సః సాండః సాంవత్సరయ ఇతి త్రివత్సః త్రివత్సర ఇ
త్యర్థః। అత్ర పూర్వమంత్రాతిదేశేన ప్రాప్తః తత్ర యుంగారితి సద్భావే అయం వృషభ తావ స్య త్రముహాప్యం। అత తస్యేపయ ఇత్యాదిసద్భావే తస్యాం రేత ఇత్యా
ద్యుహ్యాపానమితి సంశయే సిద్ధాంతే నోపక్రమతే అసంయోగాదితి। శ్రుతాదిభిరద్వైః ఏకహాయన్యా వచ సంబంధాత నవాశవహాయన్యా నాంగవిత్వాత్ వైపయో
దథ్యాదికవస్తు అతః కేవలస్తావకత్వమివ త్రివత్సాండే తదర్థేషుపయోగాదథ్యాదిభిరద్వైర సంయోగేపి స్తుతి సంభవాత్ త్రివిశిష్టం గోవాచకపదభిన్నాని
దధిపయః ప్రభృతీని పదాని తద్విశిష్టం వాక్యం ప్రతీయేతి గోవాచకపదానాం తు లింగవిరోధాత్। తస్యేతి తత్ర తస్యా ఇత్యూహాం ఇతి భావః॥ ॥సిద్ధాం
తమాక్షిపతి। కర్మేతి। ఏకహాయన్యా కాలత్రయేపి కర్మాభావే గోకారపయోదధ్యాద్యభావే అసమవేతార్థకః పయోదధ్యాదిశబ్దప్రకృతాస్యాత్తదే
కర్మాభావాదేవమితి చేత్॥౩॥ న పరార్థత్వాత్॥౩॥ లింగవిశేషనిర్దేశాత్ సమానవిధానేష్వప్రాప్తా సారస్వతీ స్త్రీత్వాత్॥౧॥ ఉపస్యభిధానాదప్త తద్విచో
దనాభూతం పుంవిషయం పునః పశుత్వం॥౨॥ . . . .
వచభావినికాలే తే పదార్థేషు సమవేతత్వాత్ సాండే కాలత్రయేపి అసమభావాయాత్ ప్రకృతిత్రైషవద్భావవస్తూహ్యాం ఇతి ద్విత్తేంయుసూత్రస్యభావః॥౧॥ ద్రూపంయు
తినేతి। నహి వాః పరార్థత్వాత్ స్తుత్యర్థత్వాత్ ఏకహాయన్యా గవయపయోదధ్యాది కాలాంతరే భవిష్యతీత వార్సాండస్యాపి స్వసాజాతయస్త్రీత్వవక్త్రం
స్త్రీవత్త్వేఽతావిదతద్వారాపయోదధ్యాదీనాం భావికాలే తావిదకత్వం సంభవాదితి భావః॥౩॥ రౌపాంశుకాధమాణాతే సర్వపశుధర్మా ఇతివృత్వా చింతయె
దపంధికరణం। అప్సు అగ్నీషోమీయః పశుః తత్ర త్రైవ్యాశమితార ఇత్యాద్య ప్రిగు ప్రైషః సమామ్నాతః। సః సారస్వతం మేషీమాలభత ఇత్యత్ర ప్రవర్త
తే నవేతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ లింగేతి। సమానవిధిషు పశుయాగసామాన్యవదద్విశ్చపశు ధర్మవిధిషు సతు న ప్రైషః ప్రాస్యా అగ్నీంభరతేతి అస్మా ఇత్య
త్ర పుల్లింగనిర్దేశాత్। సారస్వతీ మేషీ ద్రవ్యకే సరస్వతీ దేవతాకే యాగః అప్రాప్తా అధ్రిగు ప్రైషము ప్రాప్తా స్త్రీత్వాత్ మేషాః స్త్రీత్వాత్। నచ పుంవత్సః
స్త్రీయం వా భవతు మలంగ మేషీయాగస్యాపి ప్రకృతి ల్యాసప్రకృతా పూర్వాం ఇతి నిషేధాన్మంత్రస్యైవ నివృత్తిరితి భావః॥౧॥ పూర్వపక్షమాహ ఉపస్యేతి। సా
రస్వత ఏవ ప్రిగుప్రైషపఠనే పుల్లింగమవిరుద్ధం। అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేత్యత్ర పశ్వభిధానాత్ తద్ధి పశుపదం విధిఘటకీభూతం ప్రైషమాత్రే అ
స్మా ఇతి పుంవిషయం పుల్లింగాంతవిశేష్యభూతం పశుత్వం పశుత్వవాచకం పశవే ఇతి పదం। యథా పురుషే పి కదాచిదిదం వస్తు దుష్కరమితి వస్తుతా
త్పర్యేణ ఇదమితి క్లీబేన నిర్దేశః। యథావ్యక్తి తాత్పర్యేణ స్త్రీయా నిర్దేశః। ఇయం వ్యక్తిరితి। తథా మేషావపి పశుత్వసత్వాత్ తత్తాత్పర్యేణాస్మా
ఇతి పుల్లింగనిర్దేశ ఇతి భావః॥౨॥ . . . . .

అస్మిన్నేవ నిర్వాపమంత్రే అగ్నిపదం సమవేతార్థప్రకాశకమంత సవిత్రా దివత్ స్తావకమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। గుణేతి। గుణశబ్దః జుష్టశబ్దార్థే గుణ
భూతత్వాగ్న్యాదివాచకః శబ్దః తథా సవిత్రాదిశబ్దవత్ స్తావకః జుష్టధాతోః కర్మణి భూతార్థే నిష్ఠా విహితా తథా చ జుష్టధాతోర్భక్షణమర్థః అగ్నురేవేతి
తాదర్థ్యే చతుర్థీ అగ్నిశ్చ తృతీయ భూతకాలేన భక్షణకర్మణో భూతమహావిః కర్మకనిర్వాపం భావయతీతి వాక్యార్థో వాచ్యః స చ బాధి నిర్వాపకాలే అగ్నికర్తృకం
భక్షణస్య భూతత్వాభావాదతః స్తుత్యర్థ ఇతి వివక్షితార్థస్యాపి నోహ ఇతి భావః॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ నేతి। న స్తావకః సమవాయాదర్థస్య బాధి
తత్వాత్। అగ్నయే జుష్టమితి తాదర్థ్యే చతుర్థీ। కింతు యథా అగ్నినా జుష్టం స్యాత్తథా నిర్వాపేణ కరోమీత్యర్థః। అగ్నిసేవితత్వం నిర్వాపసాధ్య
త్వాదిన్న పూర్వోక్తదోష ఇతి భావః॥౨॥ దర్శపూర్ణమాసయోర్ధాన్యమసి ధినుహి దేవానితి ధృష్టిరసి తండులానావపతీతి మంత్రౌ తత్ర ధాన్యశ
బ్దః సమవేతార్థకః ఉత అసమవేతార్థక ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। గుణేతి గుణశబ్దః మంత్రస్థః ధాన్యశబ్దః తథా అసమవేతార్థకః సవిత్రాది
శబ్దవత్ స్తావకః ధాన్యశబ్దస్య తుషేషు ప్రసిద్ధ్యభావాదవఘాతేన తండులార్థత్వాదసమవేతార్థత్వం। ఇత్థం చ శాకల్యానాం యవానాం షట్త్రింశద్వపురసా
ధృతసంస్థితే సంస్థితే హోమానిగృహ్ణాతి యవ్యాగ్నేయాంశ్చరూనితి సత్ర్యయోర్యాగానాం వాంతి తేషాంతరసాః సవనీయాః పురోడాశాభవంతి తత్ర ధాన్యమసి త్య
త్ర మాంసమసీతి నోహః। స్తావకత్వాదితి భావః॥౧॥ నేతి పోహో నైవ తత్ర మంత్రపాఠః సమవేయాత్। అబాధితార్థత్వాత్। యదపి ధాన్యశబ్దః శకల్యప్రపోన్నత్రైతే
తథాపి శక్తితుల్యం చరూ నిరూఢలక్షణయా తండులానపి బోధయతి। క్వా శక్త్యం ప్రపోనేవ భక్షణరూపం తీతి వపవహారాత్। నిరూఢలక్షణయా చరూప్రతిపాదనాదర్థ
గుణశబ్దస్య ధీతి చేత్॥౧॥ నన్వమాయాం త్రయశ్చోదితే తత్పరార్థత్వాద్విధిపదవికారః స్యాత్॥౨॥ వికారస్తు ప్రధానే స్యాత్। అసంయోగాత్తదర్థేమూత
న్యతే స్యాదితి భావః ఇదం తు మాంసస్య పశ్వర్థమధిహోత్రాతిస్తుత్వాచింతయా విరాత్మకమధికరణం। జైమినీయం॥ దర్శపూర్ణమాసయో
రిడాహ్వానమంత్రే యజమానం వర్ధయతీతి శ్రుతం। అన్యసత్రే బహవో యజమానాః తేష్వతిదేశేన ప్రాప్తే యజమానపతిశబ్దాత్త్రరం బహువచనాన్యోహోనేవ
తి సంశయే యజమానబహుత్వాదూహ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। చోదితేతి। యజమానపతిశబ్దే చోదితేపి పరత్రే పి పరార్థత్వాదిడా స్తుత్యర్థత్వాద
వికారః। అనూహః స్యాత్। విధివత్। యస్మాద్యజమానసౌ నా పరభేత ఇతి అత్ర ఏకాన్న పరంభనేన చారితార్థ్యం। తథా ఏకయజమానస్తుతిద్వారాపి ఇడా
స్తుతిసంభవాత్। ఇడాస్తుత్యర్థత్వం చ। యజుర్విదః యజ్ఞం వర్ధానీయం యజ్ఞం వర్ధయంతి రేవచ యజమానపతిం వర్ధానీతి। తే అత్ర వయం ద్విపాదః పశవః అభ్వయత్ ప్ర
వృత్యైవ తివజః సాహ్వేత్వం యజమానపత్యాహాః ఆహార్యాః అతః తవ సాధ్యేన విలక్షణావంతి యజమానపతిశబ్దః ఇడాస్తావకః పరార్థ్యేనైతః నోహ ఇతి నిగర్వ
శితతాత్పర్యం బోధ్యం॥౨॥ దర్శపూర్ణమాసయోః సూక్తవాకే అయం యజమానః ఆయురాశాస్తే ఇత్యత్ర అయం యజమానః ఆయురూపఫలం
ప్రతి ప్రధానత్వేనావగతః అతః సత్రే ఇమే యజమానా ఇత్యాదీ ఊహః స్యాదితి పూర్వపక్షవాదరూపం సిద్ధాంతమాహ। వికార ఇతి। తత్ర ప్రధానే యజమా
నప్రధానే సూక్తమంత్రే వికారః ఊహః స్యాత్॥౧॥ ఇత్యాదిష్టాదేవ సుబ్రహ్మణ్యాహ్వానే ఇంద్రాగచ్ఛ హరివ ఆగచ్ఛ మేధాతిథేః ఇత్యాదివచనం త్రయం ఆమ ఇతః అగ్ని
ష్టోమస్తావకే అయం అతిదిష్టః। తత్రాగ్నేయ్యాసుబ్రహ్మణ్యాం తివిధానేన ఇంద్రపదస్థానే అగ్న ఆగచ్ఛేతి ప్రాప్తం। ఏవం హరివపదమేధాతిథ్యాదిపదానాం ఊహో
స్త్రినవేతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। అసంయోగాదితి। హరివదాదిశబ్దానాం హరివత్త్వాదిష్వసంయోగాదిసంబంధాత్ సామసమవేతార్థత్వాదితి యావత్॥
తద్విశిష్టం హరివదాదిశబ్దవిశిష్టమేవ వివక్షితాప్రశయే తదరూపాతాన్యవాయం నఖేత్వాదూహోపహరివదాదిధర్మాణామంద్రేసత్వేప్రమాణాభావేన అభ్యా
మాన్నైరేవ గుణైర్యుక్తం ధంద్ర స్తుతిః తథాగ్నేరపి తైరేవ స్తుతిసంభవాన్నైతేషాం పదానాముహ ఇతి భావః॥౧॥ . . . . .

ఐరం కృత్వోద్గేయమితి విహితే ఇరాపదం అప్రగీతమంత్రప్రగీతమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అప్రేతి। పరిశిష్టాయమాణ శబ్దాత్ ఇరాపదాత్ విధీయమాన
స్య ఇరాపదస్యానభ్యాసతి అప్రగానాత్ అప్రగీతశబ్దస్యైవ తత్ర విధానాత్। తథాభూతోపదేశస్యాత్। యథా విహితం తథా పరితవ్యం। యది చ ఇరాపదం గాన
విశిష్టం విధితాత్పర్యవిషయః స్యాత్ తర్హి గానశాస్త్రపరిభాషయైరాణ్ణ్యాకారస్యాయం భావః। ఆజ్ఞేరి ఇతి ప్రకృతితః వృద్ధధేశ్చ ఇతి ఛప్రత్యయే ఆ ఇరయాం కృత్వో
ద్గేయమితి పఠేత్। ఏవం కృత్వోద్గేయమితి యతః పఠితం అతః గానరహితపాఠ ఏవేతి భావః॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। యత సాధనే ఇతి। ఏషాం వర్ణానాం సాధనే యే
వర్ణాః తేషు తత్త్వజ్ఞవృత్తిగానం స్యాత్ తత్తత్ప్రాపన్నస్తుతిధర్మం లభత ఇతి న్యాయాత్। ననుహారమిత్యత్ర తద్ధితో వికారార్థే విహితః సామ్ని ఇరాణి భూతబు
ద్ధి వర్ణానాం వికారత్వగానమేవ తథా చ గానవిశిష్టవ ఇర్ విధానాత్ కథం న్యాయలభ్యత్వం గానస్యేతి శంకాయామాహ పదార్థస్య ప్రధానత్వాత్ విధేః శ్రూయమా
ణ పదార్థ ఇరాపదాత్ పదప్రతియోగికం అన్యలభ్యం భేదేయం యస్మిన్ పదే తత్పదార్థస్యేశ్వరేతి పదం తత్ప్రధానత్వాత్ విధితాత్పర్యవిషయత్వాత్। న విశిష్టవిధిరి
త్యర్థః। ఉపాయాంతరలభ్యే అర్థే విధిసంబంధాసంభవాదితి భావః। తథా చ న్యాయప్రాప్తానువాదకమేవ తద్ధితః ఇతి యావత్। గానస్య న్యాయలభ్యత్వే విధ్యభా
వాదేవ న ఛప్రత్యయాపత్తిరపేతి సారం॥౫॥ సాధకాంతరం స్పష్టమాహ। గానేతి। శ్వేచిత్తు తేయం గ్రంథే ఉద్గేయమాణ ఇరా బాధాజ్ఞాసాం ఇతి ఇరావర్ణగానే సం
యుక్తమపి దర్శయతి। అతోపి ఇరాపదం గానవిశిష్టమేవ ప్రయోక్తవ్యమితి భావః॥౩॥ న స్వేదలేశ గాన ప్రతిపాదకశాస్త్రసత్త్వే గానస్యానేన వచనేన విధిరేవ కిమితి

అప్రగానాశ్చ బాధనే శ్రుత తథాభూతోపదేశః స్యాత్॥౧॥ యతః సాధనే వాతద్ధతిః స్యాత్ పదానస్య ప్రధానత్వాత్॥౨॥ గానసంయోగాచ్చ॥౩॥ వచనమితి చేత్॥౪॥ గురుమూర్తి
న తత్ప్రధానత్వాత్॥౫॥ ఇతి జైమినిసూత్రేణ నవమస్య ప్రథమః పాదః॥ సామాని మంత్రమేకే స్మృతుపదేశాభ్యాం॥౧॥ తదుక్తం దోషం॥౨॥ కర్మణా వా విధిల
నాంగత్వం యతే। న్యాయప్రాప్తమితి కస్మాదుచ్యతే ఇత్యాశంకేతే। వచనమితి। వచనం విధిరిత్యర్థః॥౪॥ విధిపక్షే దోషం యతి తానేతి। న విధిః తత్ప్రధానత్వాత్। తస్య
ఇరాపదస్య ప్రధానత్వాత్ విధితాత్పర్యవిషయత్వాత్। అన్యలభ్యే విధిసంబంధాసంభవాదితి భావః। ననుపక్షే ద్వయమపి ప్రకృతే గానమస్తి న అనువాద్యత్వే ష
ష్ఠ్యంతం తథాసతి వచనమిత్యాది సూత్రం కిమర్థమితి చేదారంభఫలంతం త్రయం త్రపస్పష్టం విప్రరభంయా నాత్రలిఖితే॥౫॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ నవ
మస్య ప్రథమః పాదః॥ సప్తమద్వితీయపాదే సాధితమర్థం వక్ష్యమాణ సామోపయోగాపూర్వదర్శితరూపత్వాత్ పునస్మారయన్ పూర్వపక్షసూత్రమా
హ। సామానీతి। సామాని రథంతరాది శబ్దవాచ్యాని మంత్రం గానవిశిష్టా మృచం వేచన ఆచార్యాః ప్రాహుః తత్ర మా సంప్రగతమంత్రః సామేతి స్మృతేః।
రథంతరం పఠేతి గురుశాసనాయ ముక్తేః గురూపదేశేన గానవిశిష్టా మృచం పఠతి చ అతః స్మృత్యుపదేశాభ్యాము క్తార్థసిద్ధిరితి॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। తదితి॥
తత్ పూర్వపక్షే సాధుక్తం సప్తమద్వితీయపాదే ఉక్తా దోషా యస్మిన్ పక్షే తదుక్తదోషం। సపక్షో నిరస్తః। కింతు గానవిశేష ఏవ రథంతరాదివాచ్య
ఇతి భావః॥౨॥ యద్వా సప్తమద్వితీయపాదాంతస్య వాధైర్విచారయుక్తే। తథాహి। కేవలేషు కేయూనశ్రుత ఇత్యేవ రథంతరపదవాచ్యస్య గానవిశేష
స్యేయం పోవా: కేయూనశ్రుత అభుపో వా ఇతి కిముయం నిత్యః పారంపర్య ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సామానీతి। మంత్రం మంత్రభూతాని
సామానీత్యాహ సామానిని త్యాభిలపతి ఏకే ఆచార్యాః స్మృతేః మంత్రభూతాన్యాపాదితాని త్యాత్। ఉపదేశః। అభిత్యాక్తశంకారే త్యాదాప్రగేయమానాని సామానికే
యానశ్రుత తత్ర ఉపజీవంతు ఉపదేశస్యాభ్యాం॥౧॥ - - - - - - - - -

సామానిని

పూర్వపక్షం దూషయంతోవిప్రథమపక్షం వివసాధయతి విశేష ఇతి విశేషః మే హి ఆధ్రిగుప్రైషం లభత ఇతి యః పూర్వసూత్రోక్తః పక్షః తస్మాద్విశేషః త
ద్విరుద్ధకల్పః న లభతే మే హి ఆతిప్లవితం తదర్థస్యవమేషావ్యముష్య తదర్థస్య పుంస్త్వస్య నిర్దేశాత్ మంత్రే యుతిశేషః ॥౩॥ లింగస్యాపపత్తిర్ద్వితీయసూత్రే దర్శితే తిపూ
ర్వపక్షే పునః శంకతే పశుష్వితి పశుత్వం పశుత్వవాచకం పదం పశుపదం విశేష్యం ఏకశబ్దోలింగప్రత్యయాన్తత్వాన్నైకత్వాభిధాయకశబ్దత్వాత్ ॥౮॥ ఇమామగృభ్ణన్ రశనాం
పరిహరతి యథేతి యథేమా మగ్రభ్ణన్ రశనామిత్యత్ర రశనాత్వం లింగవిశిష్టమేకత్వమపి విధీయత ఇతి యదుక్తం తద్వత్ సాంనిధ్యాత్ అనుషంగేన వేశ్యం యాం విధివాక్యగతశబ్దస్యైవ బహు

౮౮

త్వపరివర్తనాత్ సర్వేషాం శబ్దానాం పశుశబ్ద ఇతి నసంబంధోవిశేష్యం సర్వేషామస్మాన్నిర్దేశః సంభవతి తథాసతి నైకశ్రుతేస్తారామా నరమేతి ప్రయోగాపత్తేరి
తి భావః ॥౫॥ జ్యోతిష్టోమే యజ్ఞాయజ్ఞీయం సామ్నాత్రే న గిరాగిరేతి బ్రూయాదైరం కృత్వోద్గేయమితి శ్రుతం అత్రేరాపదగిరాపదయోర్వికల్పః ఇతి రాపద
మేవ నియమేన యజ్ఞాయజ్ఞీయమితి సంశయమేనసిద్ధాంతేనోపక్రమేతి అన్యర్థాదితి అధికారే మేకాధికారే అన్యర్థాంతసామర్థ్యేనానిభూతాయామ్నాయవృత్తిప
రితాత్ అన్యధికారః ఋచి పరితవర్ణానాం నిత్యం బాధకం స్యాత్ వచనాత్ విశేషవిధానాత్ ఋచి పరితవర్ణబాధకత్వేన ప్రయోగకాలే వికారేణైవ
సాంగ ఇతి భావః ॥౬॥ పూర్వపక్షమాహ ద్వైవిధ్యం తుల్యహేతుత్వాత్ జ్యోతిష్టోమప్రకరణే నిరాపదస్యాన్నానిభూతాయాం వృచి పాఠాంతరశ్రవణాత్ అతః పరి

88

తవర్ణానామపి జ్యోతిష్టోమే పూర్వసాధకత్వమిత్యేకో హేతుః ఐరం కృత్వోద్గేయమితి విధేరపి తత్ప్రకరణస్థత్వేన ఇరాపదమపి తదపూర్వసంబంధమిత్యే
పరో హేతుః ఏవం తుల్యబలాభ్యాం ద్వాభ్యాం హేతుభ్యాం అనుష్ఠానం ద్వైవిధ్యం ద్విప్రకారం ఏవం సతి ఋగ్యోరపి సామాన్యాత్ ఏకం సామాన్యశాస్త్రం అపరం
విశేషో వా తదర్థనిర్దేశాత్ ॥౭॥ పశుత్వం చైకశబ్దాత్ ॥౮॥ యద్యోక్తం వా సన్నిధానాత్ ॥౯॥ ఆమ్నాతాదన్యదధికారే వచనాద్వికారః స్యాత్ ॥ ద్వైవిధ్యం వాతు
ల్యహేతుత్వాత్ సామాన్యాద్వికల్పః స్యాత్ ॥౧౦॥ ఉపదేశాచ్చ సామ్నః ॥౧౧॥ ధియం యమేవాం శ్రుతివిశేషాదితరత్సన్నిధౌ స్యాత్ ॥౧౨॥ - - - - - - - - - - - - -
విశేషశాస్త్రం జ్ఞాతివ క్తృత్వం ఏకత్వాద్వికల్పః స్యాత్ ॥౧౨॥ ననుగిరాపదస్య పాఠేన విధిరనుమేయ ఇరాపదవిధిః ప్రత్యక్ష ఇతి ప్రబలః అతో న వికల్పః అత్రాహ ఉప
దేశాదితి సామర్థ్యః ఉపదిశ్యతే యజ్ఞాయజ్ఞీయమనేన స్తువీతేతి విధానాత్ అయం భావః యజ్ఞాయజ్ఞీయేన స్తువీతేత్యస్య యజ్ఞాయజ్ఞీయగతస్వరూపా
భూతగ్వర్ణాః యథాసంకృతాస్యుః తథా స్తువీతేతి తాత్పర్యం అతస్సర్వవృచి గిరేతి వర్ణాః పరిత్యక్తాః సంతి తత్సంస్కారః యజ్ఞాయజ్ఞీయేన స్తువీతేతి ప్రత్య
క్షవిధివిషయ ఇతి తుల్యబలత్వమవ్యాహతమితి భావః ॥౧౩॥ పూర్వపక్షం నిరాకరోతి నియమ ఇతి నియమః ఇరాపదనియమః శ్రుతివిశేషాత్ ఐరం కృత్వో
ద్గేయమితి శ్రుతివిశేషాత్ న పాఠకేవలం పరం భవతీతి కింతు ఐరం కృత్వేతి శ్రూయతే కర్తవ్యతయా గిరాపదస్య పాఠమాత్రం న తు కర్తవ్యతయా శ్రుతిః ॥
తథాసతి యజ్ఞాయజ్ఞీయేన స్తువీతేత్యత్ర తికర్తవ్యతాకాంక్షాయాం గిరాపదస్థానే ఇరాపదం కృత్వా స్తువీతేతి వాక్యైకవాక్యతాయాం యజ్ఞాయజ్ఞీ
యేన స్తువీతేత్యనేన పూర్వోక్తైరేతస్య గిరాపదఘటితస్య స్తుతివిధిః కింతు పాఠేన కల్ప్యతే తతః ప్రత్యక్షశ్రుత్యా తస్యానిత్యం బాధ ఇతి భావః ననుగిరాపద
పాఠాన్యథానుపపత్త్యా ప్రతిపాదితానాం విపరీతం బలాబలమితి న్యాయేన తుల్యబలత్వం స్యాదత ఆహ ఇతరత్ మంత్రఘటకం గిరాపదం సన్నిధౌ స్యాత్ ప్ర
కృతితః అత్ర స్పష్టసత్త్వ అన్యత్ర న విశతే యథా సప్తదశ సామిధేనీరనువాహ ఇత్యనారభ్య పరితం సప్తదశత్వం ప్రకృతాని వైశ్యార్థమాగతం స ప్రకరణ పరితేన పాంచదశ్యేన
ప్రతిబద్ధం సత్ మిత్రవిందాదావివిశతే తథా ఐరం కృత్వేత్యనేన తద్వాక్యతాపన్నేన యజ్ఞాయజ్ఞీయేన స్తువీతేతి విధినా యజ్ఞాయజ్ఞీయసామ్నాత్ర
త్రిశే నిరాపదఘటితమంత్రసిద్ధ్యా అతిదేశేన విశతి సామాన్యేపి యజ్ఞాయజ్ఞీయ సామ్నాత్రే తద్ద్వైవప్రాప్తే గిరాపదఘటితమంత్రస్తువమానే విచయబద్ధయోగాంతరే
త్రిణపురస్తాదుపతిష్ఠతే బృహద్రథంతరాభ్యాం పఞ్చయజ్ఞాయజ్ఞీయేన స్తువీత తత్ర ప్రవేశః ఇరాపదస్య స్తోత్రాతిదేశేన విధానేన ఉపస్థానస్య తదప్రాప్తేశ్చేతి

సాపన్నః బహుగర్భత్వం సిద్ధ్యేత్ తత్ర పక్షాంతరమపి దర్శయతి। సంస్కార ఇతి। అప్రకరణే ప్రయోగాద్బహిః అధీయమానత్వాత్ ప్రయుక్తత్వాత్ సంస్కారః సంపన్నః।
న చైవం తర్హి ప్రయోగమధ్యే పునః సంస్కారః। అథాऽగ్నిః ప్రయోగాద్బహిరాధానేన సంస్కృతః ప్రయోగమధ్యే న పునస్సంధా। బహుక్తమంపత్నీం దూ
షయతి అకార్యత్వాదితి। యది ప్రయోగబహిః పరితాపంత్రాః గానేన సంస్కృతాః ప్రయోగకాలే అగ్నివత్ ఉపలభ్యేరన్నితి సూత్రే పూరయంత
హి। అకార్యత్వాత్ పూర్వసంస్కృతానాం సత్వానాం కార్యత్వాత్ పునరనుత్పాదత్వాత్ పునః పాఠే ఫలాభావాత్ అప్రయోగః ప్రయోగకాలే పాఠాభావః।
ప్రతీయేత తదేవన। అతః పునః పఠితవ్యం॥౫॥ కించ ఔదుంబర్యం స్పృష్ట్వోద్గాయేదితి విధినాపి ప్రయోగకాలే పాఠః సిధ్యతీత్యాహ। ఆశ్రితేతి। ఆశ్రిత
త్వాత్। ఔదుంబరీస్పర్శమాశ్రిత్య గానవిధానాదితి ప్రయోగాద్బహిరౌదుంబర్యా అభావాదితి భావః॥౬॥ తర్హి ప్రయోగాద్బహిః పాఠో వ్యర్థ ఇతి శం
కతే ప్రయుజ్యత ఇతి। అత్ర కుతః ఇతి శేషః॥౧౦॥ బహిః పాఠఫలం దర్శయతి గ్రహణేతి। అభ్యాసార్థమిత్యర్థః॥౧౧॥ జ్యోతిష్టోమ ఏకం సామ త్రిచే క్రియ
త ఇతి శ్రుతం తత్ర ఏకం సామ విభజ్య త్రిషు గేయం ఉత ప్రత్యేకం పరిసమాప్తిరితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। త్ర్యృచే ఇతి। త్రిచే విభజ్య నిర్దేశస్యాత్। శ్రు
తినిర్దేశాత్। ఏకసంఖ్యావచ్ఛిన్నసామ్నః త్రిత్వావచ్ఛిన్నే విధానాదిత్యర్థః॥౧౨॥ వికారస్య సామ్నః శబ్దార్థత్వాత్ త్ర్యాయమాణావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నబహుగర్భత్వాత్॥

సంస్కారశబ్దః ప్రకరణే అగ్నివత్ తస్య ప్రయుక్తత్వాత్॥౨॥ అకార్యత్వాచ్చ శబ్దానాం ప్రయోగః ప్రతీయేత॥౫॥ ఆశ్రితత్వాచ్చ॥౬॥ ప్రయుజ్యత ఇతి
చేత్॥౧౦॥ గ్రహణార్థం ప్రతీయేత॥౧౧॥ త్రిచే స్యాత్ శ్రుతినిర్దేశాత్॥౧౨॥ శబ్దార్థత్వాద్ధి వికారస్య॥౧౩॥ దర్శయతి చ॥౧౪॥ వాక్యానాం తు విభక్తత్వాత్ ప్రతిశబ్దం
సమాప్తిః స్యాత్ సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్॥౧౫॥ తథా చాన్యార్థదర్శనం॥౧౬॥ అనవానోపదేశశ్చ తద్వత్॥౧౭॥ - - - - - - - - - - - -

త్రిభిః ఏకాముద్రాదేయో తత్ర కపాలద్రాయాః సమగ్రాం యదా తు మశక్యతయా విభజ్య వదేయుతే తదేతి భావః॥౧౩॥ అత్రార్థే లింగమపి దర్శయతి॥
దర్శయతీతి। అర్థవాదః విభజ్యగానం దర్శయతి। బహ్వృచోవాచ మిథునే సంభవావేతి సా బ్రవీన్నైత్వం మమాలమసి జాయార్థేతి తత్ స్త్రీ ద్వేభూత్వా
చతుః సంభవామేతి సా బ్రవీన్నయువాం మమాలమితి తత్ స్త్రిస్రో భూత్వా చతుర్మిథునే సంభవావేతి సా బ్రవీత్ త్వం సంభవామేతి తస్మాదేకం సామ త్రిచేక్రి
యత ఇత్యేవకారో బహ్వీకే సామ్న సంయోగాయ నాలమితి విభజ్యగానే లింగం॥౧౪॥ సిద్ధాంతమాహ। వాక్యానామితి। ప్రతిశబ్దం ప్రత్యృచం సమాప్తిః సామ్నః
స్యాత్। సామ్నాం సంస్కారస్యర్గ్భిరభివ్యక్తిరూపస్య తదర్థత్వాత్ బహుగర్భత్వాత్। బహుగ్రూపవాక్యానాం భిన్నవిభక్తత్వాత్ భిన్నత్వాత్। బహుచో భిన్నత్వేన
స్తోత్ర త్ర్యసాంపి భేదః న హి ఛ్చ బహుర్గ్భిరేకం స్తోత్రం లోకే వేదే చ ప్రసిద్ధం। బహ్వాస్తుతే నివర్తనే ఋగ్భిరభివ్యక్తిద్వారా సామేపకారకం విభజ్య స్తుతా
సామావయవః స్తోత్రే ఉపకారకః స్యాన్నసామ। అతః ప్రత్యృచం పరిసమాప్తిరితి భావః॥౧౫॥ సాధకాంతరమాహ। తథా చేతి। తథా చ ప్రత్యృచి సామ్నః పరి
సమాప్తి సిద్ధే ఏవ అన్యార్థస్య అష్టాక్షరేణ ప్రథమాయా ఋచః ప్రస్తౌతి ద్వ్యక్షరేణోత్తరయోరితి ప్రస్తావభేదదర్శనముపపన్నం ప్రస్తావో నామ సామ్నః
భక్తిరాద్యావసతు ఏకస్యైవ యది ఏకస్యైవ సామ్నో విభజ్య వినియోగస్తదా ప్రస్తావభేదవిధానమనుపపన్నమితి భావః॥౧౬॥ అనవానం గాయతీత్యుపక్రస్తుతే
ఉపపన్నమిత్యాహ। అనవానేతి। న హి త్రిష్వృక్షు విభజ్య గానే అనవానత్వోపపద్యత ఇతి భావః॥౧౭॥ - - - -

సిద్ధాంతమాహ। తదితి। తత్ శ్రుత్యుక్తం ఉపదేశరూపం లింగం శ్రుత్యా ప్రదర్శితదోషకం। యోజయేదితి తూపదేశరూపం ప్రాపాతు వ్యవస్థితః। యథా ప్రాప్తార్థః పు
రుషప్రయుక్తజ్యోతిష్టోమే తస్యాపదేశకత్వం నిత్యత్వసిద్ధిరితి। యథా సౌర్యే యాగే నిర్వాపమంత్రే సూర్యపదం యోజయేత్ తద్వత్ప్రకృతే ప శబ్దతద్ధా కృతేము
త్రే రథంతరం నిత్యత్వం సిద్ధ్యతీతి భావః॥౨॥ రథంతరాదిశబ్దవాచ్యా గీతిః బృహచ్చ ప్రధానముతాంగమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కర్మేతి। ద్వితీయే ప్రతిపాదితయో
ర్గుణప్రధానకర్మణోర్మధ్యే ప్రధానకర్మ ఆరాదుపకారకం। యతః రథంతరం గాయతీత్యత్ర ప్రయోజనాభావాత్ ప్రధానకర్మలక్షణం ద్యోతయా శ్రవణం
అతః॥౧॥ నను ప్రధానకర్మత్వే రథంతరాదినిష్ఠం ద్వితీయయా శ్రూయమాణం ప్రాధాన్యం తత్త్రైన్నిరూపితమిత్యాశంక్యాహ। తదితి। సామానాంబహు
శ్రుతిప్రవృత్తౌ తాత్పర్యతద్యోనిషు ఋగ్యోనిభూతాబహుక్రియావిభావేతి తద్యుక్తే ప్రవృత్తం। ముఖం చంద్ర ఇవేతి ముఖచంద్ర ఇతివత్। సాదృశ్యం చ గుణత్వేన। తథా చ। యథా
ప్రవచనిరూపితం ప్రాధాన్యం యాగే తథా బహు జిహ్వరూపితం ప్రాధాన్యం సామ్నః కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్యాహ। వచనాదృచి సామగానం ఇతి।
పాకయజ్ఞవత్। యథా పాకయజ్ఞే … లాజ్య … ఇత్యాదివచనైర్ద్రవ్యాణాం యాగాంగత్వం। పాకయజ్ఞశబ్దాంగభూతయాగమాత్రపరః॥౧॥ న
ను సామ్నాం రథంతరాదీనాం అభిప్తవత్వాద్యుక్తం బహుచః। యది కారణాంతరాపాతాత్ రథంతరాపూర్వసాధనత్వేన కార్యత్వం వాచ్యం। అభిప్తవ్యశ్చావిషా
త్తేన రూపేణ … నాస్త్యతి నియమరూపం పూర్వపక్షః। అభిప్తవ్యే చ రథంతరం। తస్య రథంతరాపూర్వసాధనత్వేన కార్యత్వం వాచ్యం। తథా నతికవతేషు
రథంతరం గాయతి కయా … అతిదేశశాస్త్రం బాధితం స్యాత్ అభిప్తవ్యచావినా తదపూర్వసాధనత్వేన రథంతరసామ్న ఉత్పత్త్యభావాత్ స్యా

౮౯ 89

తద్యస్త్రవ్యం వచనాత్ పాకయజ్ఞవత్॥౧॥ తత్రావిప్రతిషిద్ధద్రవ్యాంతరే వ్యతిరేకః ప్రదేశత్వ॥౩॥ శబ్దార్థత్వాత్తు నైవం స్యాత్॥౪॥
పరార్థత్వాచ్చ శబ్దానాం॥౫॥ అసంబంధశ్చ కర్మణాం శబ్దయోః పృథగర్థత్వాత్॥౬॥ ~ ~ ~ ~

పూర్వపాక్షేపనదర్శితత్వాత్ ఇత్యత ఆహ। తత్రేతి। తత్ర క్రతువిశేషే ద్రవ్యాంతరే బహుగంతరే ప్రదేశః అతిదేశః శాస్త్రం కవతే ప్యేతి। తన్మూలః వ్య
తిరేకః అభిప్తత్యభావః తదుక్తం అవిప్రతిషిద్ధః అవిరుద్ధః అభిప్తవ్యే చ రథంతరం గాయతీతి శాస్త్రస్య సామాన్యశాస్త్రత్వేన కవతేషు క్రె
తువిశేషే రథంతరవిలక్షణస్య విశేషశాస్త్రత్వేన కార్యతావచ్ఛేదకసంకోచేన ద్వయోః కారణయోః సమావేశసంభవాత్ తస్మాత్ ప్రధానకర్మత్వేన కోపి
దోషః॥౩॥ సిద్ధాంతమాహ। శబ్దార్థేతి। ఏవం ప్రధానకర్మేతి న స్యాత్। గీతిరూపాణాం రథంతరాదీనాం శబ్దార్థత్వాత్ బహుగర్థత్వాత్। బహుగ్వర్ణాః
సంస్కారః వర్ణాభివ్యక్తిః గీతికార్యం దృష్టఫలం సంభవతి। ఏవం సత్యదృష్టకల్పనమన్యాయ్యమితి భావః॥౪॥ శబ్దానాం బహుచాం పరార్థత్వాత్ సుత్రు
త్యర్థత్వాత్। సామగానరూపేణాక్షరాభివ్యక్తిః బహుగత్వైర్దేవతాస్తుతిరితి అభయం దృష్టం ఫలం। పరమతే సామ్నః ఫలకల్పనాపత్తేరాజ్యైః స్తువ
తే పృష్ఠైః స్తువత ఇతి సామ్నః బహుగక్షరాభివ్యక్తిద్వారా స్తోత్రార్థత్వం ప్రతిపాదితం। విరుద్ధే విధ్యాపత్తేః॥౫॥ కించ కర్మణా స్తోత్రరూపకర్మణా
సామ్నః అసంబంధః స్యాత్। బహుచః అంగత్వే పూర్వపక్షేపి తే రథంతరం పృష్ఠం భవతీతి వాక్యే శబ్దయోః రథంతరపృష్ఠశబ్దయోః పృథగర్థత్వాత్। అయం
భావః। రథంతరం పృష్ఠం భవతీత్యత్ర రథంతరశబ్దస్య గీతివాచకత్వం పృష్ఠశబ్దస్య స్తోత్రవాచకత్వేన భిన్నార్థయోరభేదాన్వయో బాధితః। పూర్వపక్షే
సిద్ధాంతే రథంతరశబ్దస్య రథంతరగుణకేవలస్తోత్రే … తతః అభేదాన్వయః। రథంతరగుణకస్తోత్రసాధనభూతవర్ణాభివ్యక్తిద్వారేతి॥౬॥ ~ ~

జ్యోతిష్టోమే మాధ్యందినసవనే బృహద్రథంతరమితి సామనీ విహితే ఆశ్వే అపి బృహతీఛందస్కయోర్బహుచోరుత్వౌచ రథంతరయోర్నః అభిత్వాశూర
తి । ఉత్తరాణాం తాపవాం అనయోః ఇతి పఙ్క్తిఛందస్కాః బృహంతే ఉత్తరయోర్బృహతే ఏవ త్వామిద్ధి హవామహ ఇతి । ఉత్తరా పఙ్క్తిః సత్వం నశ్చిత్రేతి । తత్రైవమా
మ్నాయతే । నవై బృహద్రథంతరమేకఛందోయుక్తే తయోః పూర్వా బృహతీ కకుభావుత్తరావితి । అస్యార్థః బృహద్రథంతరే సామనీ యోనౌ యేఛందస్కా
స్త్రాబహుచః ఏకఛందస్కావిత్యంతు బృహతీఛందస్కా పూర్వా ఉత్తరే కకుప్ఛందస్కావితి । అత్ర స్పష్టః సిద్ధకకుప్ఛందస్కా ఉత్తరపఙ్క్తి తవబ్ధ్యోః ఛందస్కాఅపహాయ
తత్సాద్గునే యోనౌ జైవితాత పూర్వోత్తరయోః ప్రగ్రథనేన కకుభాసం పాదద్వితయో గానమితి సంశయే ఉత్పత్త్యైవ కకుభా యోనౌ జైవి అనవధానే కకుప్ఛందస్కా
ఉత్పత్తౌనిరకత్వం స్యాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । ప్రేతి । ప్రగాథికం ప్రథమాయా బహుచః అవిక్రుతం గానం తతః ప్రథమర్చః పాదంగ్రాహం
త్రేతి పునరు పాదాంగుత్తరాయాః పఙ్క్తేః పూర్వార్ధేన । నత్వావాం అనేన మలానే ఆష్టావింశత్యక్షరా త్రిపాత్ భవతి సాంప్రైకాకకుభం పశ్నా । తథానత్వామి
తి వాసత్వితీయపాదః నజాతత్రిత్వష్టౌ పురః ఆశ్వాయాంత ఇతి పాఙ్త్యా ఉత్తరార్ధేన యోజనే సాంప్రకాకకుభితి ఏవం ప్రాగాధికం కత్త్వాగాతవ్యమితి శేషః ।
౧॥ ఏవం కృతే స్వైకకుభిగానం కృతం భవతీతి శేషః । ప్రగాథే పూర్వేషాం బహుగ్వర్గాణాం పునర్గ్రహాః ప్రగాథశబ్దయోగేనోపపన్న ఇతి శేషః । ఆప
పత్తిశ్రుతం ప్రకర్షేణ గానం ప్రగాథః ప్రకర్ష శ్రుతేషాం వర్ణానాం పునః పునర్గానమేవ । అన్యసాం ఛోత్పత్తిర్ఋచాం కకుభామనయోనే పునః పునర్గా
నానుపపత్తిరితి భావః ॥౩॥ లింగదర్శనాచ్చ ఏషా వై ప్రతిష్ఠితా బృహతీ యాత్వా పదం పునరారభతే ఇతి బృహత్యర్ధవాదే పునః పాదారంభలింగదర్శనాచ్చ
వితి రేకాత్ గతం తరాభావాత్ ॥౪॥ యద్వాకృచి ద్రౌ రథయోర్ద్వావా బాహ్వేతి తృచే భవత ఇతి రాథయోర్ద్వా యోః సామవిశేషౌ బాహ్వాత్ బృహ

ప్రాగాథికం తు ॥౧॥ స్వచ ॥౨॥ ప్రగాథే చ ॥౩॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥౪॥ - - -

తీ ఛందస్కే తృచే భవత ఇత్యర్థః । తయోః పూర్వా బృహతీ ఉత్తరా విష్టారపఙ్క్తిః తత్ర పూర్వవత్ పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । ప్రాగాధికం కాయర్ఛం బా
హ్యతః ప్రగాథ ఇతి స్మృతేః ॥౧॥ స్వచ సమాపపత్తేగతం భవతి ॥౨॥ తృతీయస్య సర్వాత్రాద్ర్ధపూర్వవత్ ॥౩॥ లింగదర్శనం షష్టిః త్రిష్టుభా ఇతి త్రిష్టుభా
మాధ్యందినసవన సంబంధినః బహుచః షష్టిసంఖ్యాకా ఇతి । ఇయం సంఖ్యారూపలింగదర్శనం తస్య అభావే రేకాత్ అనన్యగతికత్వాత్ ప్రగ్రథనే ష
ష్టిసంఖ్యాకం భవతి । సర్వభావికబృహతీనాం యోజనే అధికసంఖ్యాకం భవతీతి భావః । యుధాధికసంఖ్యా భవతి । తథ్విస్తారోపాపాద్యవగంతవ్యా వి
స్తారభయాన్నేహ లిఖితే ॥౪॥ యద్వాభ్యాం చిత్రాయతే శ్వావాశ్వమాంభగవె అనుభేతృచే భవత ఇతి యోనిభూతానుష్టుపే ఉత్తరే గాయత్రీ పాదత్రే
మేతస్య గాయత్రీ అపహాయ అనుష్టుభా భావానేయావితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । ప్రేతి । ప్రాగాధికం అనుష్టుభః పాదం యోజయిత్వా గాయత్ర్యాం
ప్రాగాధికం కార్యం । అనుష్టుభః ప్రగాథా ఇతి స్మృతేః । ద్వితీయస్వంస్వచేతి సూత్రం ప్రగాథే చేతి తృతీయం పూర్వవత్ ॥౨॥౩॥ లింగేతివి త్రసంఖ్యావిశేషవిరో
ధనద్విస్తారో భాష్యే స్థితవ్యం ఏవావగంతవ్యః ॥౪॥ యద్వాగవామయనే చతుః శతమైంద్రా బార్హతాః ప్రగాథా ఇతి శ్రుతం । చతుః శతం చతురుత్తరం శతం
పఠితేష్వేవ బహుత్వే ప్రథమమేకస్మిన్ తృచే గానం కత్వాపశబ్దతుల్యత్వే తృచసంబంధినామేకాం ఉత్తరే ద్వే ఏవం బహుత్వే ప్రథనం కృత్వా చతుః ఉత పాదం పునరా
రభత ఇతి న్యాయేన పూర్వవదేవ గ్రథనమితి సంశయే బహుత్వే ప్రగ్రథనే నాపి ప్రగాథవిధిర్నోపపత్తేః బహుత్వే ప్రగ్రథనమేవ కార్యమితి బహాః పూర్వపక్షే సిద్ధాం
తమాహ । ప్రాగాధికం పాదయోజనయా ప్రాగాధికం కార్యం । తత్ర హేతుః స్వచపరితః సర్వత్ర ప్రగాథః సంభవతి । బహుత్వే ప్రగాధిత్వం సాంపూర్వబహు
చామేకస్యైవ ప్రగాథః సంభవతి నద్వయోరితి భావః । ప్రగాథే చ పాదగ్రప్రగ్రథనే ఏవ యోజితానాంవ్యవహార అతోఽపి సః లింగదర్శనం అన్యార్థాపి

ఇయం చ త్రిష్వపి గాయత్ర్యాదిశ్రుతిః పూర్వవత్షడాదిశరితాః సంగానాస్య సంపూర్ణసప్తాభ్యాసే నాప్యుపపన్నేత్యాహ । అభ్యాసేనేతి । ఇతరాః శ్రుతిః త్రిష్వపి త్రిశ్రు
తిః యథా త్రిషు గృహేషు దేవదత్తో భుంక్త ఇత్యత్రాభ్యాసః తద్దేతి భావః ॥ ౫ ॥ ఏకం సామ త్రిష్వేవ స్త్రియం తదిత్యత్ర ఋక్షు త్రయం సమూహ్య భవతి నియమః
ఇతరా నియమ ఇతి సంశయే నియమమేమూనాభావ ఇతి పూర్వః పక్షః । సిద్ధాంతమాహ । తదితి । తస్య సామ్న అభ్యాసః సమాసు సమచ్ఛందస్కాసు । సంశయవిశేషమోషా
త్ । యత్ర అయోనిభూతా బహుగధికాక్షరా ఉత్తరే స్యుః నవర్గే తత్ర అధికాక్షరే గేయం సమానసామన్నః అల్పాక్షరే గానాసంభవేన శేష సామ్నా లోపః కార్యస్త
స్య దర్శం సంశయదోషః । యత్ర యోనిభూతా బహుచః అల్పాక్షరాః ఉత్తరా అల్పాక్షరాః తే అల్పాక్షరసామ్నః బహ్వక్షరాం యా వృద్ధిః వర్ధిత పరిసమాప్త్యా
౭౦ నశేషా స్తోభసంస్కృతా నస్యుః అయం విశేషమోషః ॥ ౬ ॥ ఉత్తరార్థే లింగమప్యాహ । లింగేతి । స్థలే సంశయత్వమభ్యేతి ఇత్యాపద్యతే గాయత్రీషు
స్త్రియంతే బహుషు నానురుద్ధ ఇతి అల్పాక్షరాసు బహ్వక్షరాసంబంధి గానే దోషశ్రవణం లింగం ॥ ౭ ॥ సామగానాం గ్రంథస్య యచ్ఛందసుత్తరా నయతి । ఛందసి
నిఖిలసామ్నాం యోనిభూతా బహుచః పఠితాః ఉత్తరాయాం సూక్తాని పఠితాని ఏవం సతి యదేతాన్యంతదుత్తర యోగార్థే యత్ తత్ర ఉత్తర యోరిత్యాన
చర్వం మోరనపేతరస్మాది ధర్మయోగాద్వాప్యం । ఉత్తరగ్రంథే యోనిభూత బహుగుత్తరయోరివ గ్రహణమితి సంశయే । నియమమకారాభావాదిధర్మే పూర్వపక్షే
సిద్ధాంతమహావాక్యే ఇంత్రికం త్వితి । సైవ త్రికం యదేవాన్యాత దుత్తరయోరితి వచనప్రాప్తం । ఉత్తరా త్రికం ఉత్తరాపద గ్రహణాత్ ఉత్తరాగ్రంథసమర్థితా
సు ప్రతియోనిత అనంతర్యాత్ ఉత్తరాశబ్దాపస్థితేః శబ్దశ్రవణానంతర్యాత్ అయం భావః । ఉత్తరశబ్దః ఏకః కాలాదిశబ్దవాచకః ఏకః సంజ్ఞారూపః స్ఫుటా
అభ్యాసేనేతరా శ్రుతిః ॥ ౫ ॥ తదభ్యాసః సమాసస్యాత్ ॥ ౬ ॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥ ౭ ॥ త్రైమిత్రికం సూత్రరామానంతర్యాత్ ప్రతీయేత ॥ ౮ ॥ పూర్వాధ్యాయే ప్రతదభ్యాసః ॥ ౯ ॥
ద్వితీయం యది కాలవాచకో దిశవాచకో గ్రవ్యాతకస్మాదిత్యవధివాచకపదం తదపేక్ష్యోపస్థితం జనయతి ఛందో గ్రంథస్య యోనుత్తరాసు గృహ్యతే
సానుత్తరాగ్రంథే ఉత్తరాశబ్దస్య స్ఫుటాదివత్పుంకేతరూపత్వేన ఉత్తరయోరితి శ్రవణేన అవ్యవహితోత్తరత్వే స్వసంబంధి సంబంధ్యపేక్షయా
పస్థాపయతి తిలాఘువాదుత్తరాగ్రంథస్థయోరేవ బహుచోర్గ్రహణం । నాన్యయోరితి ॥ ౮ ॥ ఉత్తరార్థే పునర్దృష్టేఽధ్యయతి । అవేతి । తాసు ఉత్తరాసంబంధిషు త్రి
షు అభ్యాసః । ఏకాధ్యాత్ । ఏకా పూర్వార్ధే త్వేనయోగవతీ । అన్యథా త్రితిస్యానామేకత్ర పాఠత్త్వే యధ్యర్థాదితి భావః ॥ ౯ ॥ యద్వా తదభ్యాస ఇత్యాదిరథసూ
త్రచతుష్టయాత్మకమేవ మధికరణం । తథాహి ద్వాదశాహే చతుర్థేఽహని త్రైశోకం నామ సామ విహితం । తదితి జగత్యాసు పుష్టముత్తరాగ్రంథే యోని
భూతా యా బహుచః ఉత్తరే త్ర్యాహే త్యా ఏవం స్థితే ఏవం సతి అతిజగత్యాము త్పన్న త్రైపదుత్తరే త్రైఅపి అన్యతః ఆనీయ తపరితే ఏవ తత్ర గేయా ఇతి సం
శయే పూర్వపక్షమాహ తదితి । సూత్రార్థః సు పూర్వవత్ । లింగేతి । అతిజగతీషు స్తువంతీతి విధివాక్యే బహువచనం లింగం । యద్యపి అతిజగ
త్యా బహుచ ఏకత్వాత్ బహువచనం బాధ్యేతేతి భావః । సిద్ధాంతమాహ త్రైమితి । ఆనంతర్యాత్ । అవ్యవహితపాఠాత్ । శేషం పూర్వవత్ ॥ ౧ ॥
ఏకాధ్యాదితి । ఏకదేవతాకే త్రైశోకే త్రిచ ఇతి శబ్దసామర్థ్యాత్ । నను బహువచనస్య పూర్వోక్తన్యాయేన గతిరతఆహ । తదభ్యాసః త్రైశోకే సామ్నః
ఏకవింశతి కృత్వో ఽభ్యాసః తత్ర ప్రవహితః ఏవం సతి తాసాం తిస్రాణాం బహుచాం ఏకవింశత్యా సంపత్త్యా యే సప్తవార మావృత్తిః కార్యా తాసామా
వృత్తౌ అతిజగత్యా అపి సప్తవారమావృత్తిరితి తత్ర బహుత్వాపత్త్యా ఉపపన్న ఇతి భావః ॥ ౪ ॥

అప్వంయమితి స్తోభాశ్చైరా నావుత్తర బృహతీ స్వయందర్శయతి। వాక్యవిశేషః స్తోభాగేష్ణాః శబ్దానుయంతీతి। గేష్ణాః స్వరాః స్తోభాశ్చానుయంతీతి। ఉ
త్తరత్రానువర్తంత ఇతి।౩॥ సిద్ధాంతమాక్షిపతి। నివృత్తిరితి। నివృత్తిరశ్లిష్టపక్షే ఏవం జాతీయకానాం స్తోభానాం శతశ్చ మార్ణ వీంద్రో వా వశేష ఉపల
భ్యతే। అతః అర్థస్య శతకే వర్ణ బాహ్యః లోపాత్ ఏవం జాతీయకానాం నివృత్తిః॥౪॥ సిద్ధాంతం వివేచయతి। అప్వయ ఇతి। ఏవం జాతీయకానామపి స్తో
భానామప్వయః అనువృత్తిర్న నివృత్తిః। శతశబ్దార్థపాంక్త్ర ఇత్యర్థవాదేనా నసావర్థే న ప్రమాణం యతోऽర్థలోపః స్యాత్॥ న పాంచయం ఇంద్రరూ
పం ప్రతి వక్తుముపలభామహే। అతః స్తోభమాత్రస్యానువృత్తిః॥౫॥ స్తోభలక్షణమాహ। అధికమితి। అధికం బృహద్గత్యుద్భ్యోऽధికం వర్ణం చ బృ
హద్రథంతరాయామవిద్యమానం చ వస్తు స్తోభపదవాచ్యం స్తోభశబ్దత్వాత్। దేవదత్తో న ఖ్యాయాం ప్రలపతా బవాం స్తోభం కథితమితి నిరుక్తే శబ్ద ఏవ
స్తోభశబ్దవ్యవహారాత్। స్వైచ్ఛేన వారం చరుం నిర్వపేత్ ఇతి తత్ర నవారే ప్రోక్షణమస్తి న వాతథా సంస్థితే షడహే మధ్యాశయేత్ వృతం వే ష్వత్ర మధ్వ
శనే షడహధర్మాః సంతి న వా। తథా క్షుద్రబిన్దుఖని భిన్నవరంచే హింతః తత్ర న ఖేమప్రోక్షణమస్తి న వాప్య విత్తపరిధౌ పశుం నిరుంజీతేతి తత్రాపరిధ్యాం యూ
పధర్మాః సంతి న వా తథా నగిరాగారేతి బృహంరథాత్ పరం కృత్వా ప్వగ్నయమితరాత్రే రాష్ట్రే గిరావర్ణధర్మాః సంతి న వేత్యాది షు సంశయే షు పూర్వపక్షే స్వశబ్ద ల

అధికం చ వివర్జితమితి స్తోభశబ్దత్వాత్॥౬॥ అథ వర్ణస్యార్థకృతత్వాత్ ప్రవగుణవికార వ్యతిరేకం ప్రతిషేధచోదనానుక సంబంధః సమవాయాత్॥
తదుపపత్తిః నివృత్తిః స్యాత్ తత్వాత్ ఆవిశయోరన్యార్థవత్వాత్ సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్। ఆఖ్యా చైవం తదావేశాక్ వికృతా స్యాదపూర్వత్వాత్॥౩॥

త్వాత్ ఉపేక్ష్య సిద్ధాంతమాహ। ధర్మాః స్యురితి। ప్రవేశ వారం దాగుడేన మధ్వశనం దావికారేన ఖాదావతి ప్రవేప పరిధ్యాదౌ ప్రతిషిద్ధే ప్రతిషిధ వాతే రాప
దాదౌ చోదనానుబంధః విధేయమానప్రోక్షణాదిధర్మసంబంధః స్యాత్ సమవాయాత్ ప్రవేశ్యాదిస్థానసంబంధాత్। ధర్మస్య చ ప్రోక్షణాదేః అర్థః
ప్రవేశ్యాదౌ అపూర్వజనన సామర్థ్యరూపం కార్యం లక్ష్యత త్వాత్ తత్ప్రయోజనత్వాత్ నవారాదౌ సర్వత తత్ప్రయోజనసత్వాత్ ఉక్తరేషు స్థానేష్వర్థధర్మా
అనుష్ఠేయా ఇతి భావః। పూర్వాధికరణే పరిధౌ యూపధర్మాః కార్యా ఇత్యుక్తం సిద్ధాంతే తదాక్షేప రూపం పూర్వపక్షమాహ। తదితి పరిధౌ తదుపపత్తేః
ఆహవనీయ పరిధానార్థం ఉపపత్తేః నివృత్తిః యూపధర్మాణాం నివృత్తిః స్యాత్ యూపధర్మాణాం తత్కృతత్వాత్ కేవల పశునియోజనార్థం యూ
పపఞ్జనం తత్ప్రయోజకత్వాత్। సిద్ధాంతమాహ। ఆవిశయోరన్యార్థత్వాత్ యూపధర్మాణాం తదర్థత్వాత్ పశుర్యంధనరూప కార్యే నియుక్తం యుక్తేదర్థత్వాత్।
అర్థబలాత్ పశునియోజనరూపకార్యవత్వాత్ యూపధర్మాః పరిధౌ ఆవిశయోరన్యార్థత్వాత్॥ ననుయూపధర్మస్య ఆంజనస్య వేలాం యూపం।
ప్రకృతౌ యూపాంజ్యమానాం యూపం సంఖ్యాహితి ప్రేషాస్తి తత్ర యూపపదస్థానే పరిధిపదస్య ఊహః కార్య ఇత్యత్రాహ। ఆఖ్యేతి। ఆహవనీయమ శ
బ్దవత్ యూపశబ్దస్యాపూర్వత్వాత్ సంస్కారనిమిత్తత్వాత్ విహితపరివ్యాణాంజనాది సంస్కారాణామేవం యూపపద శక్యతావచ్ఛేదకత్వాత్ పరిధా
సంస్కారరూపశక్యతావచ్ఛేదకసత్వాదేవం ప్రకృతివత్ ఆఖ్యాయూపశబ్దః పరిధౌ ప్రవర్తేత। తథా చ పరిధే యూప ఇతి సూహా ఇత్యర్థః॥౩॥ . . . . .

సామవేదే గీత్యపాయాభావం సంతి తే సముచ్ఛ్రితా ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అర్థేతి। అర్థైకత్వాత్ వాక్యైకత్వాత్॥౧॥ ఋచా స్తువతే సామ్నా స్తువ
తే ఋచ్యేవ స్తువతే తదను రాల అశ్వవాం ఋచే ఋతుసవర్ణా స్తువతే తదసంరా సాశ్వవాం ఋచే ఇతి అత్రోభయం ఋచా స్తువతే సామ్నా స్తువత ఇతి తుల్య
విధిః ఉత సామ్నా స్తువత ఇత్యేవ విధిః శేషార్థవాద ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అర్థేతి। తదర్థత్వాత్ తుల్యవత్ తయోః స్తుత్యర్థత్వశ్రవణాత్ శేషం స్పష్టం।
౧॥ సిద్ధాంతమాహ। వచనాదితి। వచనాత్ ఏకవాక్యత్వాత్। వినియోగః సామ్న ఏవ నియమేన వినియోగః। అసంరా అశ్వవాం ఋచే ఇతి నిందయా సామ్నః స్తుతి
సంభవాదర్థవాదత్వమితి భావః॥౨॥ యద్వా అయం సర్వః ప్రమాణవ ఇత్యేతయోః హావనేం ఋముపతిష్ఠత ఇతి శ్రుతం సామవేదే ఇయం ఋక్ ప్రగతా అప్రగ
తా చ పఠితాస్తి। ఏవం సతి అర్థైకత్వాత్ ఉపస్థానరూపకార్యైకత్వాత్ వికల్పః। ఋక్ అప్రగతా సామ ప్రగతా తయోర్ద్వయోరుపస్థానార్థత్వాత్ ఇతి పూ
ర్వపక్షే సూత్రార్థః। వచనాత్ ఉపస్థానవిధివాక్యే ఏతదపి సన్నిపాతబలాధికవచనాత్ ప్రగీతమంత్రస్యైవ వినియోగః సిద్ధాంతసూత్రార్థః ప్రగీతమంత్రస్యైవ
సన్నిపాతత్వాదితి భావః॥౩॥ యద్వా నిఖిలవేదే ఉదాత్తానుదాత్తాదిస్వరవిశేషాద్యశ్రవణే ఏకస్వరతాపి దృశ్యతే అత్ర ఋక్సామయోరితి వేదమాత్రోప
లక్షణం। తదర్థత్వాత్ ఋగ్యజుర్థత్వాత్ స్వరయోరపి తదర్థత్వాద్వైకాద్ధ్యాద్వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షసూత్రార్థః। వచనాత్ యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూంఖసామ
స్వితి పాణినివచనాన్నియమేన స్వరవినియోగ ఇతి సిద్ధాంతసూత్రార్థః॥౪॥ ఏవం సామపరాపోహదష్టితం సమాప్య సామవత్సూహం విచారమారభ్యతే। యద్యప్యు
న్యాయ్యం తదుత్తరయోర్గాయతీతి శ్రుతౌ ఋగంతరే సామాతిదేశః। అతిదేశేన ప్రాప్యమాణం సామ ఋగంతరే ఊహ్యం న వేతి సంశయః। తత్ర పునః సం
శయః। ఉత్తరస్యామృచి అతిదిశ్యమానం సామ యోనివర్ణానుసారేణ గేయం। ఉతోత్తరావర్ణైరితి తత్ర పూర్వపక్షమాహ। సామేతి। సామప్రదేశే సామా

ఆర్థైకత్వాద్వికల్పః స్యాత్॥౧॥ ఆర్థైకత్వాద్వికల్పః స్యాదృక్సామయోస్తదర్థత్వాత్॥౧॥ వచనాద్వినియోగః స్యాత్। సామప్రదేశే వికారస్తదపేక్షః స్యా
చ్ఛాస్త్రకృతత్వాత్॥౧॥ వర్ణే తు బాదరిర్ద్రవ్యవచంద్రవ్యతిరేకాత్॥౧॥

తిదేశే వికారః ఆయీభావాదిలక్షణో వికారః తదపేక్షః యోన్యపేక్షః స్యాత్ శాస్త్రకృతత్వాత్ యద్యోన్యాం తదుత్తరయోరితి శాస్త్రేణ ప్రతిపాదితత్వా
త్। యత్ర యోనిభూతాయాం చిత్ ఋక్షి తత్ర చతుర్థవర్ణ ఏ ఇతి తత్ర ఏకారస్థానే ఆయీభావః క్రియతే ఏవమేవోత్తరస్యామృచి జే ఇతి చతుర్థాక్షరం తత్ర చ
తుర్థాక్షరోత్తరం జేకారలోపం కృత్వా తత్రాపి ఆయీభావో గేయః ఏవం సతి యోనావదృష్టసంభవిష్యతి తథా చ ప్రకృతివదేవ గానాన్నియమం ప్రసక్తిరితి
భావః। సిద్ధాంతమాహ। వర్ణ ఇతి। బాదరిరాచార్యః వర్ణే ఉత్తరాయామృచి యత్ర ఏకార ఆయీతి ఏకారరూపవర్ణ ఏవ ఆయీభావమనుతే। తథా
క్రియమాణే వర్ణవ్యతిరేకాత్। వర్ణస్య ఏకారస్య వ్యతిరేకాత్ ఆయీ ఇతి వర్ణస్య సంధిరూపత్వాత్ యథా త్రపం సంధిరూపస్య పూర్వవర్ణస్య వివరణం
కృతం భవతి। అయం భావః। ఏకార అవర్ణం ఇవర్ణం చాశ్రిత్య సంహితారూపః తత్స్థానే ప్రవృత్తః। యథా ఇంద్ర ఇతి ఇంద్రః ప్రకృతిరూపం ఇంద్ర ఇతి। తథా ఋ
చ్యపి ఏకారో యత్ర తత్ర తత్ప్రకృతిభూతౌ అకారఇకారౌ ఋచా ఫలితౌ సామ్నః ఋగ్వర్ణాభివ్యక్తిఫలత్వాత్। ఉత్తరత్రాపి యత్ర ఏకారః తత్ర ఆయీ ఇత్యూ
హాః న తు పూర్వ ఋచి యస్మిన్ దేశే ఆయీభావః ఉత్తరత్రాపి తస్మిన్నేవ దేశే ఇతి నియమః అతః సామోహాః సిద్ధ ఇతి॥౬॥ క్వచిద్యోనిభూతాయామృచి స్తోభరూ
పావర్ణాః సంతి తే ఉత్తరర్చ్యతిదిశ్యంతే న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। స్తోభస్యేతి। ద్రవ్యాంతరే ఉక్తస్య ఋచి స్తోభస్య నివృత్తిం ఏకే ఆచార్యా ఆహుః ఋగ్వ
కవచవహారాత్। ననుబలి క్వచిద్దర్శనసంబంధమాత్రం స్తోభవర్ణాః కిము తుల్యవచ్ఛర ధేయ ఉత్తరస్యామృచి తత్వశంకాయామాహ। సామ్నః అతిదేశః స్యాత్। సామాన్యాత్ స్తోభస్వరకాలాభ్యాసవిశిష్టసామాన్యాత్। ఉక్తవద్వికారః స్యాదితి యథా

ణను చ పూర్వశబ్దః కాలవాచీ కింపి పర్వసు చోభయోరుపవాస ఇతి ప్రవవాద్రాతీ కాల దేవతాకః ప్రయాజాదివదారాదుపకారకః తస్యైతదేశం భవి
ష్యతీత్యాశంక్యాహ। కాలస్యేతి। వాచకోపవర్ణ్య శబ్ద ఇతి యోజనీయం॥౧॥ దూషయతి నేతి। కాలస్య ప్రకరణత్వాభావాత్ యద్ధ్యాపేక్షిత శబ్దస్యానార్థక్యేపి యోజనా
దిప్రకరణం లవణాదితాత్పర్య గ్రాహకం తథాయాగత్రికే తాత్పర్య గ్రాహకం ప్రకరణం కాలస్య ప్రకరణమితి భావః॥౩॥ బుధ్యస్థం వాజినం యాగం పూర్ణమా
సం యజామహే ఇతి మంత్రలింగాత్॥౪॥ యద్యపి ఏతత్ త్రికం సార్వయాగానాం సిత తథాపి అనాభ్యవత్ త్వం జన్మ కాదివతా భవిష్యంతి అభవా॥ అసన్నిహితం పి
గ్నేర్ధ్విస మందాంయః సార్వం యాగోపకారం కిమితి న జనయంతీయుతి శంకతే। తదితి। తదభావే సార్వయాగే అగ్నేర్ధ్విత్రికా భావే సతి అసన్నిహితోపి స
వలదాయః ఉపకరోత్వితి పూరణం। అగ్నివత్। యథా అగ్నిమగ్న అపి హితసన్నిహితః అసంనిహితో వాగ్నిం యోగార్థం పరాపాప్యతే తథా। అయం
పత్న్యానం యుక్త ఇత్యాహానేతి। పార్వణహోమస్య ప్రకృత త్రికసంస్కారరూపత్వమేవ త్రికమధికృత్య పతితత్వాత్। ఇద్ధం చ యస్యాధికారః తస్యైవ గుణం
విదధాతి నేతరస్యేతి భావః॥౮॥ ఇమౌ పార్వణహోమౌ దర్శపూర్ణమాసవచసముచ్చితావుత లింగేన వ్యవస్థితావితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఉభయో
రితి। ఉభయోర్దర్శపూర్ణమాసయోః హోమద్వయం యుగపదనుష్ఠితం అవిశేషాత్। నియామకాభావాత్। సిద్ధాంతమాహ। యదితి। యద దర్శ జ్ఞానాయత్తా
వత్కరయాంగం యుక్త తద్విషయకో తదుపకారకః। తథా చ పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస త్రికస్యారణాత్మకసంస్కారార్థత్వాత్ పూర్ణమాసా

కాలస్యేతి చేత్॥౧॥ నా ప్రకరణత్వాత్॥౨॥ మంత్రవర్ణాచ్చ॥౩॥ తదభావే ఆగ్నివదితి చేత్॥౪॥ నాధికారికత్వాత్॥౫॥ ఉభయోరవిశేషాత్॥౬॥ యది జ్ఞా
నాత్ ద్విషయతే ప్రయాజే పతి చేత్॥౭॥ నా చోదితత్వాత్॥౮॥ నవమస్య ద్వితీయః పాదః॥ ప్రకృతౌ యథోత్పత్తివచనం అర్థానాం యథోత్తరస్యాం
తత్ప్రకృతిత్వాత్॥ అర్థే చాకార్యత్వాత్॥౯॥ అంగదర్శనాచ్చ॥ అ॥ . . . . . .

యస్యాపి హితే। తద్ద్వివామావాస్యాయ్యాస్యాపి హిత మావాస్యాం యామిపేతి వ్యవస్థితి భావః॥౧॥ దర్శపూర్ణమాసయోః సమిధో యజతి తనూనపాతం యజ
తీత్యాదివాక్యైః సమిదాది దేవతాక ద్రవ్య యాగః సంస్కారరూపో విధీయతే ఉత తాయ యాగాదుపకారక ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రయాజ ఇతి
సంస్కారరూపత్వం పార్వణవదితి సూత్రపూరణీయం॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। అచోదితత్వాత్। యథా అగ్న్యాదియాగత్రయం ప్రత్యేకవాక్యైర్విహితం
తత్ సమందాంయస్సమందాంయ స్మరణం ఏవం సమిదాదీనాం దేవతానాం పూర్వమవిహితత్వేన తదనువాదేన సంస్కారార్థం యాగవిధ్యసంభవాత్॥ ఇతి నవ
మస్య ద్వితీయః పాదః। ప్రకృతౌ అగ్నేయో బుష్టం నిర్వపామీతి మంత్రః స సార్వయాగే ఊహితవ్యో నవేతి సంశయే తత్ప్రకృతిత్వాదితి సూత్రే న అర్థే సూత్రేణ
పూర్వపక్షమాహ। ప్రకృతావితి। ప్రకృతౌ దర్శపూర్ణమాసయోః యథోత్పత్తిః యథాక్రమం తయోర్మంత్రార్థాని ఉత్పత్తిః తథా తద్వికృతౌ ఉత్తరేవము
త్పత్తిః అర్థానాం అగ్న్యాదిదేవతానాం వచనం అభిధానం ఉత్తరస్యాం సార్యదిష్టౌ తథాపి ప్రకృతిత్వాత్ తస్యాః ప్రకృతివద్వికృతిః కార్యేతి చోదకశాస్త్రబ
లాదితి భావః। శేషసూత్రేణ సిద్ధాంతః। అర్థే సూర్యప్రకాశనరూపే కార్యే ప్రకృతిపఠితాగ్ని పదఘటిత మంత్రస్య అకార్యత్వాత్ అసమర్థత్వాత్ సూర్యపదస్య
ఊహో ఆవశ్యక ఇతి చకారేణ దర్శితః॥౨॥ అన్యం హోతుమాహ। లింగేతి। నమంత్రావర్ధతేన సితాసా ప్రాతాస్యసితి సవర్ధతస్వహోమఊహప్రాప్త ఇతి తదర్థః। ఇద్ధం చ
ఏతేషాం పదానాం ఊహే నాస్తి తత్ప్రకృతి అర్థాంతరే షాం ఊహో ఇతి॥ . . . .

యస్యేవం విద్వాన్ రుప్తం పురస్తాచ్చంద్రమా అభ్యుదేతి త్రేధా తండులాన్విభజేత్ యే మధ్యమాః స్యుస్తానగ్నయే దాత్రే పురోడాశమష్టాకపాలం కుర్యాత్
దివిష్టవిష్ణుస్తాన్ ఇంద్రాయ ప్రదాత్రే దధన్ చరుం యే క్షోదిష్ఠాస్తాన్ విష్ణవే శిపివిష్టాయ శృతే చరుమితి అత్ర దధిశృతయోః దేవతోద్దేశేన ప్రదానార్థత్వమితి పక్షే
వ్యవస్థితం అత్ర దధిశృతయోః ప్రకృతౌ ధర్మా అభ్యుదయేః కార్యా న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ పరేతి పరార్థే ప్రధానయాగార్థే దధిశృతే చ న ప్ర
కృతౌ తద్ధర్మాః క్రియంతే అర్థసామాన్యేన ప్రకృతౌ కార్యకారిత్వం న అతః సంస్కారస్య అభ్యుదయాదేః తదర్థత్వాత్ హవిః ప్రపణార్థత్వాత్ సిద్ధాంతమాహ క్రియే
౬౨ రన్నితి తద్ధర్మాః తయోః క్రియేరన్ ప్రధానార్థత్వేపి అర్థేన హవిః ప్రపణస్యాపి నివృత్తత్వాభ్యాముత్పత్తేః ఏకేన కారణద్వయసాధనే బాధకాభావాదితి భావః
౨౫ జ్యోతిష్టోమే బృహత్పృష్ఠం భవతి రథంతరపృష్ఠం భవతీత్యనయోరేకార్థత్వాద్వికల్ప ఇతి స్థితం తథాపి రథంతరే స్తూయమానే సమీలయంతే బృహతి స్తూ
యమానే సముద్రం ధ్యాయేదిత్యాదిధర్మాః ఉభయత్ర సముచ్చయేన కార్యాః ఉత తత్రైవేతి నియమః తత్ర తత్రైవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ ప్రవృత్తేతి ప్రవృత్తా
ర్థం పృష్ఠస్తోత్రరూపం యయోః తౌ ఏకార్థౌ బృహద్రథంతరే తత్త్వాత్ ధర్మయోరవిభాగేన అనుష్ఠానం సిద్ధాంతమాహ నిర్దేశాదితి వాకేవ్యస్య ప్రద్దిశ్యతా
వచ్ఛేదకేన రథంతరత్వాదినా నిర్దేశాత్ వ్యవతిష్ఠేరన్ తద్ధర్మాః స్యుర్వేతి నియమ్యేరన్ ౧౫ ఐకశబ్ద్యే పృష్ఠస్తోత్రత్వేన కేవలరథంతరవిధానం తత్ర బృహ
ద్రథంతరయోః అర్థవద్ధ్యయం సముచ్చయేత ఉత వికల్ప ఇతి సంశయే వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ అప్రాకృత ఇతి అప్రాకృతే కేవలరథంతరే తయోః
పరార్థేన త్వర్థసామాన్యం సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్ క్రియేరన్ స్వార్థనివృత్తేః ౧౬ ఏకార్థత్వాదవిభాగస్స్యాత్ నిర్దేశాద్వ్యవతిష్ఠేరన్ ౧౭ అప్రా
కృతే తు వికారాద్విరోధాద్వ్యవతిష్ఠేరన్ ఉభయసామ్నిష్వేవమేకార్థాపత్తేః స్వార్థత్వాదవ్యవస్థా స్యాత్ప్రకృతివత్ ౧౮ . . . .
బృహద్రథంతరయోః వికారాత్ ఉభయోః సంధానోపన్నత్వాత్ ఉభయధర్మాస్స్యుః ననుసైంద్రాగ్నేయమితి రథంతరధర్మః ఐంద్రాగ్నేయమితి బృహద్ధర్మః
ఏవం విరుద్ధయోః కథం సమావేశః అత్రాహ విరోధాత్ వ్యవతిష్ఠేత అనయోః తరధర్మ ఇతి కల్ప్యతే సంసర్గాదిత్యేకపృష్ఠస్తోత్రేలు బేలపి బృహద్రథంతరే సము
చ్చయేన విధీయేతే తత్ర ప్రత్యేకం ఉభయధర్మప్రాప్తిర్న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ ఉభయసామ్నోరితి ఉభయసామ్ని సంసర్గాదౌ ఏవం కేవలరథంతర
వత్ప్రత్యేకం ధర్మద్వయం ఉభయోరపి ఏకార్థే పృష్ఠస్తోత్రరూపైకకార్యాపత్తేః ప్రాప్తత్వాత్ సిద్ధాంతమాహ స్వేతి ఉభే ధర్మాః స్వార్థత్వాత్
బృహద్రథంతరాదిరూపసామార్థత్వాత్ స్వసంధరథంతరే తద్ధర్మాః బృహతి బృహద్ధర్మా ఇతి వ్యవస్థా స్యాత్ యథా ప్రకృతౌ తథా జ్యోతిష్టోమే సామప్రయు
క్తౌ వ్యవస్థా తద్వదత్రాపి ధర్మాణాం పృష్ఠస్తోత్రార్థత్వం ప్రకృతావపి ధర్మాణాం కార్యాపత్తిరితి భావః దర్శపూర్ణమాసయోః ప్రస్తావేన పార్వణహోమా
విత్యస్తి సహకారయాగాదావతిదిశ్యతే న వేతి సంశయే సిద్ధాంతేనోపక్రమతే పార్వణేతి ప్రకృత కర్మణి పార్వణహోమయోరప్రవృత్తిః సముదాయేషు దర్శ
త్రికపాణి మాసత్రికేంతర్భావః అధికృతే న సంబంధాత్ తరభిజ్ఞ్యాంతం సముదాయముద్దిశ్య ఇజ్యా యాగః అయం భావః ప్రాకృతా వితరేత్రత
థైతోదివతా వాచకః పర్వశబ్దః ప్రత్యేకం త్రికద్వయవాచకః పశ్వంగపురోడాశయాగవత్ త్రికసముదాయసంస్కారాత్మకోపహోమః సముదాయోపకా
రకః పౌర్ణమాసీయాగస్యాపి సముదాయవికారః కింతు కేవలాగ్నివికారః తత్ర సముదాయోపకధర్మప్రాప్తిప్రసక్తిర్నేతి ౧ . . . .

92

పక్షాంతరమాహ। వికారఇతి। వికారః ఏకవచనాంతమంత్రస్యాతిదేశం కృత్వాపి స ద్వివచనాంతఊహ్యః। తదర్థత్వాత్। వచనబోధ్యసంఖ్యాయాః
ప్రకృతావర్థపరిచ్ఛేదార్థత్వాత్। ప్రకృతావేకవచనాంతమంత్రః పాశపరిచ్ఛేదకతయా సమవేతార్థః। తస్యైవ వికృతావతిదేశే ఏకవచనేన ద్విత్వబో
ధాసంభవాత్ ద్వివచనాంతఊహ్యః। బహువచనాంతమంత్రః నిరర్థకవచనః పారతంత్ర్యైర్యథ్యర్థభిర్యో ప్రకృతిమాత్రే వర్తేత ఇతి భావః। పక్షాంతరమా
హ। అపి త్వితి। ప్రకృతివత్ పరేష్వపి వికృతిష్వపి ఆన్యాయ్యస్య బహువచనాంతస్య అనూహేన సంబంధః। ఏకవచనాంతస్య యథార్థం అర్థాబాధేనాప్యయో
గ ద్వివచనాంత ఊహితవ్యః ద్వయోరపి వికల్పేన అతిదేశ ఇతి భావః।౩॥ సిద్ధాంతమాహ। యథార్థమితి। మంత్రద్వయస్యాపి యథార్థం అర్థాబాధేన ద్వివచనాం
తేన పాఠః। ఆన్యాయ్యస్య ప్రకృతివదనూహపాఠస్య ఉచ్చారితత్వాత్। అశాస్త్రత్వాత్। యథా ఏకపాశే బహువచనప్రయోగో దృష్టః ప్రకృతౌ తథా పాశద్వయే
అదృష్టః అతః తస్యాప్యూహ ఆవశ్యక ఇతి భావః।౪॥ నను ప్రకృతౌ ఏకరశనాయాం బహువచనాంతం కిమితి ప్రయుక్తమత్రాహ। ఛందసీతి। యథాదృష్టం య
థావత్ తం తత్రైవ పరిశయం న తత్ర క్షుత్కార్యావసర ఇతి భావః।౫॥ నను ప్రకృతౌ అర్థబాధస్య అవిష్టత్వాదూహాశ్రయమాణే తదబ్బధ ఇత్యత ఆహ। ఆన్యా
య్యస్యార్థబోధస్య అబోధితత్వాత్ ప్రకృతావపాఠత్వాద్ ద్విపాఠస్యైవ అతిదేశ ఇతి భావః।౬॥ అగ్నీషోమప్రకరణే పఠితేరూపూర్వోక్తమంత్రాః ప్రకృతావివ

అపిత్వన్యాయ్యసంబంధాత్ ప్రకృతివత్పరేష్వపి యథార్థం స్యాత్।౩॥ యథార్థం త్వన్యాయ్యస్య చోదితత్వాత్।౪॥ ఛందసి తు యథాదృష్టం।౫॥
అన్యాయ్యస్య చోదితత్వాత్॥౬॥ అ॥ విప్రతిపత్తౌ వికల్పం స్యాత్ తత్సమత్వాద్గుణే త్వన్యాయ్యకల్పనైకదేశత్వాత్। ప్రకరణవిశేషాచ్చ। ఉత్కర్షో వాద్వి
యజ్ఞవత్।౭॥ అర్థాభావాత్తు నైవం స్యాద్గుణమాత్రమితరవత్।౮॥ ..

నివిశత ఉత బహువచనవిరోధేన బహువచనాంతమంత్రః బహుపశుకే ఉత్కృష్యత ఇతి సంశయే సిద్ధాంతేనోపక్రమతే విప్రతిపత్తావితి। విక
ల్పః న ఉత్కర్షః సమత్వాదుభయోరేక బహువచనాంతయోః మంత్రయోః ప్రకరణపాఠస్యైతుల్యత్వాత్ ప్రకృతౌ పాశస్య ఏకత్వాన్మంత్రస్య బహుత్వా
భిప్రాయత్వాత్। విప్రతిపత్తౌ విరోధే సతి ఏకదేశత్వాదప్రధానత్వాద్గుణస్య ప్రధానే బహువచనే అన్యాయ్యస్య వివక్షాభావస్య కల్పనం యుక్తం। న తు అంగా
నుసారేణ ప్రధానస్య ప్రాతిపదికార్థస్య ఉత్కర్ష ఇతి భావః।౭॥ ప్రకరణవిశేషాత్ పశుప్రకరణస్య ఉభయోస్తుల్యత్వాత్। ఇదం ప్రథమసూత్రసమత్వా
దిత్యత్ర హేతుభూతం॥ పూర్వపక్షమాహ। ఉత్కర్ష ఇతి। బహుపశుకే ఉత్కర్షః। ద్వియజ్ఞవత్। యథా ద్వ్యహే యువం హి స్థః స్వఃపతీ ఇతి ద్వయో
ర్యజమానయోః ప్రతిపదం కుర్యాదిత్యత్ర మంత్రే స్వఃపతీ ఇతి యజమానగతద్విత్వస్య ప్రకృతావస్పందనాసంభవాదేతేన రాజపురోహితౌ సాయు
జ్యకామౌ యజేయాతామితి కులాయనామకే ద్వియజమానయాగే ఉత్కర్ష ఇత్యుక్తం తథాత్రాపీతి భావః।౭॥ ఉక్తే ద్వ్యహాంతవైషమ్యమాహ। అ
ర్థేతి। అర్థస్య ద్విత్వవిశిష్టరూపార్థబోధకవిధేః ప్రకృతౌ అభావాత్ గుణమాత్రం వచనబోధ్యసంఖ్యావిశేషణమాత్రం। ఇతరత్ర యువం హి స్థః
స్వఃపతీ ఇతి మంత్రః నైవం స్యాత్ స్వవినియోజకవిధిపాఠేన అత్రాహార్యవైషమ్యం। యువం హి స్థః స్వఃపతీ ఇతి ద్వయోర్యజమానయోః ప్రతిపదం కుర్యా
దితి విధినోక్తత్వాత్ తత్రావినోత్కర్షో భవేదితి భావః॥ ....

౮౩

93

అపరవవసితైరధికరణైర్విచారాంతరం జాతేతి। వేదార్థం చరుం నిర్వపేత్ తత్ర కామ ఇతీష్టాం పౌందలికం బహిర్భవతీతి శ్రుతం ప్రకృతౌ బర్హిఃస్తరణమంత్రః
ధర్త్రై ధృష్ణత వరారిత్రైః సంపర్త్రైరితి। అతిదేశేనప్రాప్తః। తత్ర దర్భేణ స్థానే పుంతరకైరితి తుల్యేవా క్షుప్రః తథావారిత్రైరితి సంస్థానదత్త్రైరితి తుల్యావహ్నం నవేతి సంశయేసు
బ్రహ్మణస్పతిగదే ఇంద్రవిశేషణవారి వేత్యాదిరాగ్నేయాంసు బ్రహ్మణస్పతే వసూహపాఠ ఇవాత్రాపి సూహేనైవ పాఠ ఇతి బహేః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। బూ
శతి। జాతాజాతివాచకే దర్భశబ్దే మిత్రకం విశేషణభూతం హారి వైరితి పదం తత్ తయధాసంస్థానం యథాయోగ్యం సూహ్యం తసంస్థానరత్రైరితి ప్రయోక్తవ్యం
ఇంద్రపారి వారి గుణత్వే వలూనాభావేన తే కేవలమధ్యహ్నార్థాః। అత్ర దర్భేషు హారిద్వర్ణః ప్రతలత్వగవలోకిత ప్రకాశనం దృష్టం ఫలం అతో వైషమ్యమితి
భావః॥౧॥ లింగేతి। క్వచిద్వికృతౌ పశౌ విశేషణవాచకపదోత్తరవచనానాం ఊహేనైవ మంత్రపాఠో దృశ్యతే విశ్వేషాం దేవానాం ఉస్త్రాణాం భాగానాం ధయూనాం
మేదసాను బ్రూహీతి ఇదం లింగం॥౨॥ ప్రథమసూత్రే అర్థసూత్రేణ అనూహ ఇతి పూర్వపక్షే యస్థితః తం దృఢకరోతి। అవికారమితి। అవికారం అనూహం
ప్రకృతివదేవ పఠితవ్యమితి వికేచిదాహుః। అనార్షత్వాచ్ఛమంత్రస్య అపారాషేయత్వాత్। ఊహో మంత్రత్వం భజేత్ తేతి భావః॥౩॥ లింగేతి। క్వచిదాగ్నేయపశాల
గ్నిరాలభాగస్య వపాయామేదసాను బ్రూహీతి యదుచ్యతే స్యాత్ ఊహో నైవ తత్ మంత్రస్వరూపసిద్ధిర్ అగ్నిపదఫలతమంత్రపాఠోపపత్తిరితి భావః॥
౪॥ ఇమం పక్షం దూషయతి। వికార ఇతి। వికార ఊహః కార్య తత్ తత్ర హా తు ప్రథమసూత్రే అకార్యత్వాదితి మత్రత్వం భవేత్ తత్ర ఇష్టాపత్తిరేవే
తి భావః॥౫॥ నసూక్తే లింగస్య కా గతిరత్రాహ। లింగమితి। మంత్రవిశేష యోర అంత్ర మంత్రత్వమాస్థామితి చేత్ అగ్నయే చాగస్యేతి మంత్రపాఠ ఇతి భావః॥

జాతి నైమిత్తికం యథాస్థానం। లింగదర్శనాచ్చ॥౬॥ అవికారమేకేనార్షత్వాత్॥౭॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౮॥ వికారో వా తదుక్తహేతుః॥౯॥ లింగమత్రచి
శేషార్థం। నియమో హి భయగామిత్వాత్। లౌకికే దోషప్రసంగాత్ అపవృత్తే హి చోదితత్వాత్ నిమిత్తకప్రకృతౌ సర్వద భాగిత్వాత్ అనార్షేయ వప్పవికారే
ఇ అపృథక్ప్రతిషిద్ధత్వాత్ అవిశేషాచ్ఛ్రుతేః సర్వ। వికారో వా తదర్థత్వాత్॥ - . . .

ననుఅగ్నిరాలభాగస్యేతి మంత్రపాఠఫలం దర్శితం తథాపి యదుక్తం పదముపప్లవశతేవిషతేం వారయోః ఇతి బ్రూయాద్ వివిదావేతాహితవాంయూ ఇతి బ్రూ
యాదితి తత్ర ఊహేనైవ ద్వివచనాంతసిద్ధౌ ఏతావితి బ్రూయాదితి వాక్యం వ్యర్థం సత్ ఊహోభావం జ్ఞాపయతీత్యాశంకాయామాహ। నియమ ఇతి।
ఏతద్ద్వివిధభావే ఏకవచనద్వివచనాంత। మంత్రమంత్రపాఠే ఏకయూపస్పర్శస్య ఉభయభాగిత్వాత్ వికల్పేన మంత్రద్వయభాగిత్వాత్ తేన నవిధానియ
మః క్రియతే ఏకయూపస్పర్శే ఏకవచనాంతం అపరయూపద్వయస్పర్శే ఇతి విధిః నవ్యర్థ ఇతి భావః॥౧౦॥ అయం యూపస్పర్శో వైదికో లౌకికశ్చనివిం
త్తం మంత్రపాఠే అత లౌకిక ఇతి సంశయే అవిశేషాదుభయమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। లౌకికే ఇతి। లౌకికస్పర్శే అయం మంత్రః దోషసంయో
గాత్ యది యూపం స్పృశేత్ ప్రతి ప్రతివాక్యేతేతి దోషసంయోగాత్ అపవృత్తే నిషిద్ధస్పర్శనిమిత్తో అయం మంత్రః చోదనాత్ విధీయతే ప్రకృతౌ తు వృత్తర్థ
స్పర్శో నవిధేయస్య భాగిత్వాత్ అప్రాప్తత్వాత్ నస్యాత్ నమంత్రపాఠః స్యాత్ అగ్నిహోమీయపశౌ అదితిః పాశం ప్రముమోక్త్వేతం నమః ఇత్యేతాదృశం
త్రః అదితిః పాశాన్ ప్రముమోక్త్వేతం నమ ఇతి ఏకవచనాంతం బహువచనాంతం చ మంత్రద్వయం పఠితం ప్రకరణాదుభయోరపి తత్ర పశావేకత్వ ఇతి అగ్ని
షోమీయే ఏకరస్యైతం। ఏవం సతి మైత్రః శ్వేతమాలభేత వారుణం కృష్ణమపాం చౌషధీనాం చ సంధావన్నకామ ఇతి తత్ర ద్విపశుకే కథం పరితవ్యమితి విచారే
ప్రథమపక్షమాహ। అన్నాయ ఇతి। అన్నాయః ప్రకృతౌ ఏకపాశే ప్రయోక్తవ్యమయోగ్యో బహువచనాంతో మంత్రః ద్విపశుకే అవికారేణ ప్రయోక్తవ్యః ద్వి
వచనరశనాభ్యూహే బహువచనప్రయోగాబాధితార్థస్య దత్రాహ। దృష్టప్రతిఘాతిత్వాత్ ప్రకృతౌ పకపశౌ దృష్టః ప్రతిఘాతః బాధితార్థః। యస్తు తత్వా

అధ్రిగుప్రైషే సూర్యం చక్షుర్గమయతాత్ ఇతి శ్రుతం ఏకవచనాంతం బహుపశుకే వికృతౌ బహువచనాంతతయోహ్యం న వేతి సంశయే పాశన్యాయేనో
హ్యమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । సంసర్గీతి । సంసర్గిషు శరీరసంసర్గిచక్షుః ప్రాణప్రభృతిషు నోహః అర్థస్యైతజ్జాతిరూపార్థస్య అస్థితపరిమా
ణత్వాత్ । అత్ర పరిమాణపదం సంఖ్యావాచకం నానాత్వేన అస్థితం పరిమాణం యేషాం తత్వాత్ సర్వత్రైకసంఖ్యత్వాత్ అత్ర చక్షుః పదం న గూల
కపదం కింతు తజ్జాతివిశేషపరం తచ్చ బహుపశూనామప్యేకమేవేత్యేకవచనావిరోధ ఇతి భావః । లింగేతి । న మూతావర్ధతే శమజ్జ్వినా భిన్నత్వా ॥ ఇతి
వర్ధతే ఽపోహ్యతే ఇతి చక్షుషోపి తత్సదృశత్వాత్ ॥౨॥ అధ్రిగుప్రైషే ఏవ ఏకధాస్య త్వచమాకృణుతాత్ ఇత్యస్మి అస్య బహుపశుకే అతిదేశే అస్యైత్ర ప్రాషామి
తి ఊహః నిర్వివాదః విధితి శబ్దస్యాభ్యాసః కార్యః ఉత సకృదితి సంశయే సిద్ధాంతే నోపక్రమతే । విధేతి । ఏకధేత్యస్య అభ్యాసేన అభిధానం స్యాత్ । ఏకసం
యోగాత్ । సకృద్వచ్ఛబ్దస్యాత్ అభ్యాసం వినా అసర్వవిషయత్వాత్ । యావత్పశువిషయత్వాసంభవాత్ । పూర్వపక్షమాహ । అవికార ఇతి । అవికారః
ఏకధాశబ్దస్య న అభ్యాసః ఏకధా ఇత్యస్య ఏకకాలే ఇత్యర్థం సంపాద్య ఏకకాలే బహూనాం త్వచాం బహుభిః కర్తృభిః వికరణసంభవాత్ । బహూనాం
మేకకమేవ తేయుద్ధా ఏకధా ఏకవహరుషః వివేష్టనే బహ్వ్యః గాః పాయయంతి తత్రైకధా గాః పాయయంతీతి ప్రయోగః తద్వత్ ॥౪॥ ఏకధశంసకృత్త్వం
ఏకప్రయత్నసాధ్యత్వం న కాలః ప్రకృతౌ త్వచ ఏకత్వాత్ ఏకకాలస్య సిద్ధత్వేన అనభిప్రేతం వైర్ధం వ్యర్థం స్యాత్ । అతః ప్రకృతౌ సఫలత్వాయ ఏకప్రయ

సంసర్గిషు చార్థస్యాస్థితపరిమాణత్వాత్ ॥౧॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥౨॥ ఏకధేత్యేకసంయోగాదభ్యాసేనాభిధానం స్యాదసర్వవిషయత్వాత్ । అవికారో
వా బహూనామేకకర్మవత్ ॥౩॥ సకృత్త్వం చ ఏకధస్యాత్ । ఏకత్వాత్త్వచోర్యనర్థప్రేతం తత్ప్రకృతిత్వాచ్ఛేషేష్వభ్యాసేనైవ వివృద్ధివదభిధానం స్యాత్ ।౩॥
వెంభవతి త్వం స్యాద్విదేవదత్తస్య సమవాయాత్ సర్వత్ర చ ప్రయుక్తత్వాత్ తతస్యాన్నిరూఢగదత్వాత్ పువత్రైవావికారః స్యాత్ ॥౧॥ అపి వాభ్యాసముదా

త్నసాధ్యత్వం బహుపశుకే యాగస్య తత్ప్రకృతిత్వాదేకప్రయత్నసాధ్యత్వం న సంభవత్యతః పరేషు వికృతిషు వృద్ధిపశుధా అభ్యాసేన అభిధానం స్యాత్ ।౪॥ అ
ధ్రిగుప్రైషే ఏవ అశాసానాం మేధపతిభ్యాం మేధం ఇతి క్వచిద్ద్వివచనాంతం క్వచిచ్ఛబహూయాల్బ్సశాసానాం మేధపతయే మేధమిత్యేకవచనాంతం వికృతావత్రా
దిపశుగణే కథం ప్రయోక్తవ్యమితి చారే ప్రథమపక్షమాహ । మేధేతి । అత్ర మేధః పశుగతం సారభూతం వస్తు తత్పతిత్వం ప్రకృతౌ త్రిషు । స్వామినియ
జమానే ప్రథమాదేవతస్య అగ్నీషోమయోః ప్రధానానంతరం పశబితావితి త్రిషు సమవాయాత్ త్రిషు స్వామిత్వస్య విద్యమానత్వాత్ సనంపతి శబ్దః
స్వామిత్వవాచకః కథం తత్రావాం సర్వత్ర సర్వేషు దేశేషు ప్రయుక్తత్వాత్ వివహృతత్వాత్ ఇత్థం చ మేధపతిషు త్రిషు సత్సు త్రయాణామేకవచనస్యపత్తేన
ద్వివచనఘటితేన వా బోధయితుమశక్యత్వేన ప్రకృతావేవ అన్యాయనిగరత్వాత్ బాధితార్థకమంత్రత్వాత్ సర్వత్ర ప్రకృతౌ పశుగణవికృతౌ చావికారః । అ
నూహః స్యాత్ । పక్షాంతరమాహ । వృతియవసముదాయతి అపి వేతి । ద్విసమవాయః ద్వివచనాంతమంత్రయోగః అర్థాన్యత్వే అన్యార్థతాత్పర్యేణైవ తా
బోధితాత్పర్యే । ఏవం సతి ఏకవచనాంతం యజమానతాత్పర్యే । ఉభయోరపి తాత్పర్యార్థసంప్రకృతావేవ సమావేశః ఉభయోరపి బాధితార్థత్వం అతః సర్వ
పశుగణే అతిదేశే యథాసంఖ్యం దేవతాస్వయతాత్పర్యే దేవతాద్వంద్వే ద్వివచనాంతమంత్రస్య బహువచనాంతః ఏకవచనాంతమంత్రస్య యజమానవృద్ధ్యా వివహ
యథాసంఖ్యప్రయోగః పారస్స్యాత్ ॥౫॥ - - - -

నను మాస్తు ఇరుజ ఇత్యుదాహృతః దర్శపూర్ణమాసప్రకరణపఠితం యదనుమంత్రణం ద్యావాపృథివ్యోరహం దేవయజ్యయా ప్రజయా పశుభిర్భూయాస
మితి తస్యోత్కర్షః కృత ఏవ నైవ సిద్ధ్యతి తత్ర తదృష్టాంతే నప్రకృతే బహువచనాంతమంత్రస్యోత్కర్ష ఇత్యాశంక్యాహ ద్వ్యేకయోరితి। ద్యావాపృథివ్యోః ద్యావాపదఘటి
తమంత్రస్య యథాతథా। ౨॥ అత్రాపి వైషమ్యం దర్శయతి నేతి। ప్రకృతే రశనయా యూపం పరివ్యయతీతి పాశస్య ఉత్కృష్టేః శబ్దో యస్య తత్త్వాత్। పాశ
౨౮ స్య ప్రాతిపదికార్థస్య అంగత్వప్రతిపాదకశ్శబ్దోప్యస్తి ద్యావాపృథివ్యోః దర్శపూర్ణమాసే తథా శబ్దోప్యస్తి అతః ప్రాతిపదికార్థోపి తత్ర బాధిత ఇతి భా
వః। ౬॥ దర్శపూర్ణమాసయోః పత్నీసంనహనవ్యక్తౌ యాదేవ ఏతిమంత్రోపి బహుపత్నీకే దర్శపూర్ణమాసప్రయోగే పత్నీశబ్దో బహువచనాంతః ప్రో
హితవ్య ఇతి సంశయే ఏకత్వబాధాభావాత్ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అపూర్వ ఇతి। అపూర్వే ప్రకృతావికారః అనారాహ్యః। ప్రతియోగ అప్ర
దేశాంత ధర్మాణామతిదేశేన ప్రాప్త్యభావాత్। అతిదేశ ప్రవేశ ఏవ ఊహప్రసక్తేరితి భావః। ౧॥ అయమేవ మంత్రః బహుపత్నీకసారస్వతయాగే ఊహ్యో భవతి
న సంశయే ఏ వికృతౌ పూర్వం బాధకాభావాత్ ఊహ్య ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। వికృతౌ చేతి। వికృతావప్యనూహ్యః తద్వచనాత్ వాక్యమాత్రతాప్తుర ఏకవచ
నాత్। ప్రకృతౌ సంఖ్యాయా అవివక్షితత్వాత్ వికృతావపి తత్త్రివసంభవాన్నోహ ఇతి భావః। నను ఖిపశుకే పాశమంత్రస్య బహువచనాంతస్య ఏకవచనాంతతయా
ఊహః కథముక్త ఇతి చేదుచ్యతే ఖిపశుకే బహుపశుకే ప్రకృతౌ ఏకవచనాంతోపి వైదికః ప్రయోగదృష్టః। ఖిపశుకే తథా బహువచనాంతః వైదికః ప్రయోగో

ద్యాహోస్విదితి చేత్। ౨॥ నైతచ్ఛ్రుతిశబ్దత్వాత్॥ ౬॥ అ॥ అపూర్వే త్వవికారో ప్రదేశాత్ప్రతీయేత। ౧॥ అ॥ వికృతౌ చాపి తద్వచనాత్॥ అ॥ అద్రిగుః సవనీయే
షు తద్వత్ సమానవిధానాశ్చేత్॥ ౧॥ ప్రతినిధౌ చావికారాత్। ౧॥ అనామ్నాతాదశబ్దత్వమభావాచ్చేతరస్య స్యాత్। ౨॥ తాదర్థ్యాద్వా తదాఖ్యం స్యాత్సంస్కా
౬౦ రైరవిశిష్టత్వాత్। ౩॥ ఉక్తం చ తత్త్వమస్య॥ ౪॥

న దృష్ట ఇతి వైషమ్యం। ౧॥ అద్రిగుప్రైషోపి సవనీయేషు సంస్థపశుషు తద్వత్పత్నీసన్నహనవ్యక్తివత్ పశుధర్మాః సమానవిధానాశ్చేదితి నైవ కృతాభిచింతా
సూచితా పృథక్ తయైవ సమానవిధానత్వస్వరూపసిద్ధత్వాత్। ౧। యత్ర వ్రీహ్యలాభే ప్రతినిధయః శాస్త్రేణ నీవారా గృహ్యంతే ప్రకృతౌ తాదృశే ప్రతినిధౌ తస్మిన్నేవ నిం॰ దామ్యతే ప్రతి తి
ష్ఠ ప్రభూ తాం మేదస్సుమనస్యమానా ఇతి మంత్రస్య ఊహః నీవారాణాం మేదతస్సునవేతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ ప్రతినిధావితి। ప్రతినిధౌ నీవారాదౌ అవికారా
త్ అనూహ్యః సతః పూర్వపక్షమాహ। అనామ్నానాదితి। పూర్వపక్షమాహ। అనామ్నానాదితి। మంత్రే వ్రీహిశబ్దస్య అనామ్నానాత్ అపాఠాత్ మంత్రే యది
వ్రీహిశబ్దస్య పాఠో యది న స్యాత్ తదా ఊహో న స్యాదితి ఫలితం। మంత్రే వ్రీహిపాఠే న ఉక్త కల్పస్యాభావాత్। ఇతరస్య నీవారస్య అశబ్దత్వాత్ వ్రీహిశబ్దవా
చ్యత్వం అతః ఊహః స్యాత్। ౧॥ సిద్ధాంతం ద్రఢయతి। తాదర్థ్యాదితి। సంస్కారైః ప్రోక్షణావహననాది వ్రీహిసంస్కారైః అవిశిష్టత్వాత్ అనూహ్యా నతిరిక్తత్వా
త్। వ్రీహిసంబంధియాగసంస్కారయుక్తత్వాదితి భావః। తాదర్థ్యాత్ తేషాం వ్రీహీణాం అర్థా అవయవాః ఏషాం నీవారాణాం తత్త్వాత్ ఉభయో
రప్యవయవరాశ్యోర్భేదాభావాదితి భావః। తదాఖ్యం నీవారద్రవ్యమపి తదాఖ్యే స్యాత్ వ్రీహిశబ్దనామకం స్యాత్ అతో నోహః। ౩॥ నను నీవారాణాం వ్రీహ్యవయ
వత్వే కిం మానమత ఆహ। ఉక్తమితి। అస్య ఉభయోరేకావయవత్వస్య తత్త్వం ప్రమాణం ఉక్తం షష్ఠే॥ . . .

94

జ్యోత్యతిష్ఠో మెం అగ్ని గుప్రైషె షష్ట్రాయతె షట్త్రింశతి రాసువంత్రయ ఇతి। అయం హ్యేత్రం ప్రకృతి మాలభేత వారుణం కృష్ణమితి। తత్ర చ పశుకె అతిదేశేన ప్రాప్తః తత్ర
సందేహః షట్త్రింశతి రస్యేతి సవంగ్రంథ్వి చారం పరితవ్యం ఉతానూహ్యా నైవ పాఠః ఉత వచనమాత్రస్యేహ ఉతాస్యేత్యస్యాభ్యాస ఉతా సమసస్య వచనమితి తత్ర
ప్రథమ పూర్వపక్షే మహాః। షట్త్రింశతీతి పశుగణే ద్విపశుకాదింశాగె షట్త్రింశతిః షట్త్రింశతి శబ్దః అభ్యాసేన ఆవృత్యాపఠితవ్య ఇతి శేషః। అత్ర పాఠతం మా
హాం। తత్ప్రకృతిత్వాదర్శనస్య ప్రవిభక్తత్వాత్। తత్ప్రకృతిత్వాత్ అగ్నిషోమీయ ప్రకృతిత్వాత్ పశుగణస్య నైవతావతా అభ్యాససిద్ధిః కథమితి చేత్ ప్రకృతౌ
పశవ కోః షట్త్రింశ ద్వింకవ్యభిధానం ఇహ షట్త్రింశతి రూపోగుణః ప్రతిపశు విభక్తః అతః ఆవృత్యా ప్రకృతి వత్సంపాదనీయమితి భావః। నస్త్వి కారేణ
ప్రకృతివత్ కృదేవ పాఠో స్యాత ఆహ। అవికారే ఇతి। అవికారే ప్రకృతివత్ పఠితా సాం వంత్రాణాం అకాంక్షేన ఏకదేశేన అభిసంబంధః మంత్రజన్యజ్ఞా
నేన సంబంధః స్యాత్। అయం భావః పశుద్వయె ఏకాంతిత్వాద్ద్విపంచాశద్వింత్రయః ఐక్యతా ప్రకృతౌ ఏకస్మిన్ పశౌ ఆయూపం వంత్రయః తావద్విషం హ
మంత్రజన్యం జ్ఞానం ఇహ ద్విపంచాశత్ స్య ద్విసకృత్వాత్ పట్త్రైద త్రింశతి వంత్రాణాం ఏవ మంత్రజ్ఞానవిషయత్వాత్ తన్మంత్రంత్రయః జ్ఞానేనాసంబ
ద్ధి ఇతి। నను కృత్స్నవంత్ర సంబంధార్థం ద్విపంచాశద్వంత్రయ ఇత్యూహః స్యాత ఆహ। సమాసస్యాత్ సమాసః పశుద్వయ వంత్రరేకేత్యుక్త మివితసంఖ్యా
వాచకపరూచ్చారణం న వికారాత్ ప్రకృతౌ ష్ట్రాయమాణ శబ్దాదత్యంత విలక్షణ శబ్దత్వాత్ పూర్వాభివర్త్రభిః ఆసంయోగాత్ అసంబంధాత్। అయం
షట్త్రింశతిరభ్యాసేన పశుగణే తత్ర కేలతి తావద్ద్వ్యాసప్రవిభక్తత్వాదవికారి వాం తాసాం మకాంక్షేణాభిసంబంధో వికారాన్నసమస్యేదసంయో
గాత్ సవాంభిః ॥౧॥ అభ్యాసేపి తద్ధేతి చేత్ ॥౨॥ నగుణాదర్థకృతత్వాత్ ॥౩॥ సమాసేపి తద్ధేతి చేత్ ॥౪॥ నాసంభవాత్ ॥౫॥ ...
భావః ప్రకృతౌ వాసేతి పశుం నిర్దేశేవ షట్త్రింశద్వంత్రణా వభిధానం ఇహాపి తద్ద్వి వప్రాప్తం। ద్విపంచాశద్వంత్రభిరితష్ప్రైత నకేనాపి పశునాసంబంధం
భవేత్। కింతు ద్విత్వవిశిష్టపశునా తథా వ ప్రాప్త తథమర్థస్యాఖ్యాంతవాధ ఇతి ॥౧॥ అభ్యాసపక్షే ద్విత్వ షడ్దోష ఇతి శంకతే అభ్యాస ఇతి। తథా అప్రా
కృతత్వం। అభ్యాసస్యాపి ప్రకృతావభావాదితి భావః ॥౨॥ సమాధత్తె నేతి। అభ్యాసె నైష దోషః అర్థేన కృత్స్న వంత్ర సంబంధలాభ ఫలేనకృతత్వాత్ అ
భ్యాసస్య। సమాసస్య తదర్థత్వేపి తత్ర్సైదోష మాహాగుణాత్। అయం భావః ప్రకృతౌ ద్విత్రింశతిరితి శబ్దో ద్విధర్మీ। ప్రధానం అభ్యాసః తద్ధర్మః గుణః
ఏవంచ తవ మతే ప్రాకృత ప్రధానీభూత శబ్దబాధః మమ తు ప్రధానం రక్షిత్వాత్ తత్రాప్రాకృత గుణ యోజనమితి ॥౩॥ చశబ్దస్య ముఖ్యం ప్రయోజనం
అర్థద్వయవతః తచ్చ ద్విపంచాశత్ శబ్ద ప్రయోగె పి కృత్స్న వంత్రస్మరణముపపన్నం ప్రాకృత శబ్దబాధస్తు పూర్వోర్యయ బుద్ధ్యం నిర్వహామీత్యాహ దృష్టా
దితి। అభిప్రాయేణ శంకతే సమాసేతి। సమాసేపి పశుద్వయసంబంధివంత్ర వృత్తిసంఖ్యయోః మిళితాం నయాః పాఠే పి। తథా కాంక్షేన వచనం తదితి మో
దకశాస్త్రానుగ్రహో భవతీతి ॥౪॥ ఆశంకాం నిరస్యతి నేతి। అసంభవాత్। సమస్యకథనాసంభవాత్। అయం భావః సమస్యవచనేన యోగవచనానాను
గ్రహీతః మరుతు మోదకోను గృహీతః ప్రయోగవచనె మోదయోః మధ్యే మోదకస్య పూర్వప్రవృత్తత్వేన బలవత్వాత్ ప్రయోగవచనస్య వనివృత్తిరితి।
॥౫॥ సాధకాంతరమాహ। స్వాభిరితి। ప్రకృతౌ అగ్నిషోమీయ సేవాభిః స్వసంబంధివత్రభిః వచనం విశేషితత్వం శాస్త్ర శోతే తద్ధి వాస్యాత్। అభ్యాసపక్షే। అయం
భావః ప్రకృతౌ వికపశౌ షట్త్రింశతి వంత్రైః విశేషణత్వేన శ్రవణం॥ ...

తృతీయం షష్ఠ్యముదాహరతి। స్వామిన ఇతి। వాక్యద్వయేపి మేధపతిశబ్దేన స్వామినః యజమానస్య గ్రహణం। ఏకశబ్దాదిత్యేకార్థప్రతిపాదకశబ్దాదిత్యర్థః। న
తు ద్వివచనస్య కా గతిరత్ర ఆహ। పత్న్యా సహాభిప్రాయేణ శబ్దః ద్వివచనం స్యాన్న తు దేవతావాచకత్వేనైవ కిం న స్యాదత ఆహ। దేవతాయాం వా ద్వాభ్యాం ద్వివచనస్య
యుక్తమంత్రస్య ఊహప్రాప్త్యా ఏకవచనాంతస్య ఉత్కర్షః విశ్రుతా వేదే దేవతాత్వే స్యాస్యాత్। ప్రమాణాభావే కేవలయజమానసంబంధే త్రైవర్ణికం పత్నీగ్రహో తావత్ పరమిత్యపి యోః
ప్రకృతానివేశ ఇతి। తథా చ స్వామివృద్ధ్యా వేదే ఊహ ఇతి భావః॥౩॥ సిద్ధాంతమాహ। దేవతేతి। మేధపతిశబ్దం యో దేవతా। తదాశిష్టాత్ మేధస్య దేవతా హ్యభిప్రాయ
తి దేవతే ఇత్యుక్తే శక్తే చ విషయే తావత్ వేదం మేధపరిభాషా మాంసా సా నేతి వాక్యం సంగతం। స్వామిపరిత్యాగే యజమానస్య తస్య మేధసంప్రాప్తావత్ ఆశాసా
నైతయన దేశాత్ స్యాత్ తస్య ద్వివతాబహుత్వే ఏవ ఊహ ఇతి భావః॥ ౪॥౩॥ చ దేవతాయా ఏవ హవిత్వం స్వరస మిత్యాహ। అపశుగాదితి। యజమానేన దేవతా మంత్రేణ
అపశుగామంత్రప్యస్మిన్ యజమానే భక్త్యా అముష్య వృత్త్యా పతిత్వం స్యాత్। యథా ఏకస్య గ్రామస్య పూర్వం స్వామీ మా స్థితః తదనంతరం అన్యః స్వామిభూతాపగతః
తత్ర గ్రామవాసినః పూర్వస్వామినం గ్రామం నవీనస్వామినం నమముఖం జానంతి తద్వద్యజమానస్య పశువినాశే లోకే స్వత్వాభావాత్ తద్ధేతి భావః॥ ౫॥ నన్వప్యస్మిన్నప్యేక
వచనమంత్రస్య విశ్రుతా పుత్రా పశ్వాద్యత్ర ఆహ। ఏక ఇతి। ఏకవచనాంతమేధపతిశబ్దవాచ్యో యో దేవతా। గణః సమవాయో యత్తత్త్రైక్యసంబంధాత్ తత్
స్యగణస్యతస్యాత్ స్యాత్ ఏకత్వరూపగుణవిశిష్టత్వాత్। తత్ ఏకత్వం లక్షణం గుణో యస్య తత్త్వాత్॥౬॥ తస్యాద్ద్వివతాపదత్వబాధకాభావాత్ సం
స్వామినో వ్యైకశబ్దాదుత్కర్షో దేవతాం యాం స్వత్వత్వాభ్యుపేతం యశబ్దః స్యాత్॥౩॥ దేవతా తు తదాశిష్టా తస్యాం ప్రాప్తావత్ స్వామినః సర్వత్ర
స్యాత్॥౪॥ అపశుగాద్భక్త్యా తస్మిన్ పతిత్వం స్యాత్॥౫॥ ఏకస్యాపి సమవాయాత్ తస్య లక్షణాత్॥౬॥ సంసర్గితావచ్ఛృత స్వత్వేన వికల్పః స్యా
త్॥౭॥ వికల్పే వినగుణాపాయాత్॥౮॥ నియమో బహుదేవతే వికారస్స్యాత్ విశేషాప్రవృత్తివత్॥౯॥ అర్థాంతరే వికారస్స్యాత్ దేవతా
పృథక్త్వాత్ ఏకాభిసమవాయాత్ స్యాత్॥౧౦॥ ఇతి నవమస్య తృతీయః పాదః॥ ...
సంసర్గిత్వాదుభయోః ప్రకృతిసంబంధిత్వాత్ ఏకార్థత్వాచ్చ ద్వయోర్మంత్రయోః వికల్పః స్యాత్॥౭॥ ఏకవచనాంతేన గణరూపార్థవివక్షాం వినాపి
మంత్రస్య ప్రకరణే నివేశం పశ్చద్వయో సాహ। వికల్ప ఇతి। వికల్పే వివక్షితేపి ఏకవచనస్య అర్థవివక్షాయామర్థః। న ప్రకరణాత్ ఉత్కర్షః ప్రాప్తేతి కస్మిన్ ఏక
త్వసత్త్వే న తదనువాదసంభవాత్। గుణస్య ఏకత్వస్య అపాయాభావాత్ యాప్యన్యో త్కర్ష ఇతి॥౮॥ ఏవం దేవతాపరో మేధపతిశబ్ద ఇతి స్థితే యత్ర
బహుదేవతాకా వికృతిః వైశ్వదేవం బహురూపా మాల భేత ఇతి తత్రాతిదేశేన ఉభయోః ప్రాప్తిరుత ద్వివచనాంతస్యైవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ।
నియమ ఇతి। నియమః ద్వివచనాంతస్యైవ అతిదేశ ఇతి నియమః తస్య ప్రకృతౌ సమవేతార్థత్వాత్ వికారతయోహః బహువచనాంతతయోహవాంఛ స్యాత్।
॥౯॥ సిద్ధాంతమాహ। వికల్ప ఇతి। ప్రకృతౌ యథా వికల్పే సమవేతః తథాత్రాపి ద్వివచనాంతస్య బహువచనాంతతయా ఊహ ఇత్యేతావానేవ విశేషః॥౧౦॥
ఆగ్నేయః సారస్వతమేషీం బార్హస్పత్యాః సావిత్య ఇత్యాదిష్వేకాదశినీ విహితా అత్రైకవచనాంతస్య ఊహో స్తి న వేతి సంశయే ప్రకృతివదేవాత్రాపి గణైకత్వా
త్స్వయమితి బహుః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అర్థాంతర ఇతి। అర్థాంతరే భిన్నదేవతాకే యాగసముదాయే తత్ప్రతివాచ్యదేవతాపృథక్త్వే ఏకాభిసమ
వాయాత్ ఏకైకస్మిన్నేవ పర్యాప్తః దేవతానాం పృథక్త్వాత్ భేదాత్। ఏకత్వ ప్రతివాచ్యదేవతాపర్యాప్త్యలక్షణస్య అభావాత్ ప్రకృతివైషమ్యాదితి భావః।
ఏకవచనాంతమంత్రస్య స్వప్రకృతివైదిక బహువచనాంతయోహః స్యాత్॥ ఇతి నవమస్య తృతీయః చరణః॥ ...

ఇహ తు శమితుః కృత్స్నవంక్రివిచ్ఛేదన జ్ఞానరూప దృష్టఫలసంభవాత్ల్లాఘస్యాపి హానుంతరాభావారూపాః। యథా లోకే రాజా జ్ఞానం శ్రుత్వాపి తదుద్ధృం
కాలాంతరే స్మృత్వాపి కరోతి తథా కాలాంతరానుష్ఠానేపి అత్ర జ్ఞానస్య అపరోగసంభవాదితి॥౧౧॥ కృతేం రుపక్రమముద్దాపయతి। ఆవృత్త ఇతి। ప్ర
కృతాప్రాతిపదికశబ్దే యథా మన్త్రి తస్యథా వికారాదనూహేన పఠితవ్యః। ననుకృత్స్నవంక్రివిభిధానం నైతత్। ఆహ। సంఖ్యాస్య సంఖ్యావాచకేపదేషుః
ఏకవచనాదిషు వికార ఇతి దశమసూత్రాదనువృత్తిః మండూకప్లుత్యా ఇత్థం చ షడ్వింశతే అనయో వర్ణంత్రం యుక్తమితి ఏవమూహేనాపి సర్వవంక్రిణా
మితత్వాత్ కాత్స్న్యలాభః॥౧౩॥ ఇమం పక్షం దూషయతి। సంఖ్యేతి। ఏవం వచనోహాపత్తే సంఖ్యాప్రధానం స్యాత్ న చైతదిష్టం వంక్రిణాం తు ప్రధానత్వాదితి
సూత్రే వంక్రివతిరిక్తే ప్రాధాన్యనిరాసం కృత్వాపి పునః వంక్రయః ప్రధానమిత్యుక్తం॥౧౪॥ చతుర్థపక్షముద్ధాపయతి। అభ్యాస ఇతి। అభ్యాసః కేవల
మంతుం పదాభ్యాసః స్యాత్। అవికారాత్। ప్రకృత షడ్విశబ్ద బ్దస్య ప్రత్యయవిశిష్టస్య వికారాత్ ప్రకృతాశ్రయమాణవర్ణానామబాధితథా ది
తిభావః॥౧౫॥ ఇమం పక్షం దూషయన్ సిద్ధాంతముపసంహరతి। పశురితి। ఏవం అయం సదాభ్యాసపక్షే పశుః ప్రధానం అంయుమయుమయవి
తి అభ్యాసేయోయుః పశుః షడ్విశద్వంక్రిక ఇతి ఇతి వాక్యార్థః। అభ్యాసస్య అంయుంపదాభ్యాసస్య పశునిమిత్తత్వాద్యావత్పశుబోధార్థత్వాత్। తత్ర పశోః
ప్రధానస్యం వాభ్యం। తస్మాత్ అస్యాపి పక్షస్య అదృష్టార్థతారూపదూషణేన పూర్వవదేవ దూషితత్వాత్। సమాసశబ్దః ద్విపంచాశచ్ఛబ్దః స్యాత్॥౧౬॥ ఉపం

అపూర్వత్వాత్తథాప త్వాత్॥౧౭॥ ఆవృత్త తస్య వికారాత్సంఖ్యాసు సర్వగామిత్వాత్॥౧౮॥ సంఖ్యాత్వే వంప్రధానం త్వంక్రయః పునః ప్రధానం।
౧౯॥ అభ్యాసేవావికారాత్ తాసివతే॥౨౦॥ పశుస్త్వేవం ప్రధానం స్యాదభ్యాసస్య తన్నిమిత్తత్వాత్ తత్ర తన్నివేశ సమాసశబ్దః స్యాత్॥౨౧॥ అశ్వస్య చతుస్త్రిం
శత్తస్య వచనాద్విశేషితం। తత్ప్రతిషిద్ధప్రకృతిత్వాన్నియుజ్యేతే సా చ తుస్త్రింశద్వాచిత్వాత్॥౨౨॥ బహుగత్వ స్యాత్ ఆవృత్త తత్వాత్ అవికల్పశ్చైర్యయః।

తత్రైకృత్ర మెక్షైత్రయుః పశవః సవనీయాః అశ్వస్తూపరో గోమృగ ఇతి। తత్ర వంక్రయః అశ్వస్య చతుస్త్రింశత్ తూపరగోమృగయోః షడ్వింశతిః ఏవస్థి
తే తత్ర సందేహః అశ్వస్య చతుస్త్రింశద్వచనం తూపరగోమృగయోః పూర్వవత్సు మస్యవచన ముత్తరయోస్సమస్యవచనమితి తత్ర భాష్యానుసా
రేణ పూర్వపక్షమాహ। అశ్వస్యేతి వచనాత్ చతుస్త్రింశదాప జేనోదేవ బంధోరితి వచనాత్ అశ్వస్య వంక్రయః చతుస్త్రింశదితి సిద్ధం। అతస్తద్వచనాదేవ వైశే
షికం అద్రిగుప్రేషేపి చతుస్త్రింశబ్దస్య వంక్రయ ఇతి। వృద్ధకే తూపరంగోమృగయోస్తు సమస్య ద్విపంచాశదితి॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। తదితి। న చ తుస్త్రింశ
దితి బ్రూయాత్ షడ్వింశతిరితి వంక్రయాదితి వచనేన తద్వైశేషికం చతుస్త్రింశదితి వచనం ప్రతిబద్ధప్రకృతిః చోదకశాస్త్రవిహితం సమస్య కథనం నియు
జ్యతే విధియతే అయం భావః ప్రకృతా పార్శ్వేభ్యో యుక్తస్య స్థానే సమస్యషడ్వింశతి శబ్దే నోక్తం తథాత్రాపి పశుత్రయాభ్యాం సమాసేన షడశతిరేషాం వం
క్రయ ఇతి వక్తవ్యమితి। సాప్రకృతిః ప్రాకృత శబ్దేన నియుజ్యమానోపి పక్షే ఇతి శేషః చతుస్త్రింశతః సంఖ్యావిశేషస్యవాచ్యత్వం యుక్తిష్వపరేతత్ చతు
స్త్రింశత్పదం సంఖ్యావిశేషనిరూపితశక్తిమత్పదమితి షవితం। తస్మాద్ద్వాదరంయుతతి శేషః। చోదకశాస్త్రం వైశేషికశబ్దం పక్షే నివర్తయతి నను తర్హి వితి
సూత్రతాత్పర్యం॥౨॥ పక్షాంతరమాహ। బహుగితి। ప్రతిషిద్ధానంతరం యదా వైశేషికే ప్రాప్తిః సా న సమస్యన ప్రయోజయతి షడశతిరితి॥౩॥ తు తసద్ధనె
క్తనిషిలాం బహుగేవవి

అభ్యాసపక్షే తదనుగ్రహాంశః సమాసపక్షే సముదాయస్య విశేష్యత్వేన ఏకపశుప్రాధాన్యే బాధ ఇతి ॥ సిద్ధాంతమాహ । మంత్రేషామితి । మంత్రేణాం ప్రధానత్వం సత్యః
ష్టిస్సోః తదర్థత్వాత్ । మంత్రస్య తదధికరణార్థత్వాత్ ॥ అయం భావః । అభ్యాసపక్షే అసౌ ఇతి పదం షట్త్రింశత్పదయోః సంబంధః ప్రధానం స చ పదద్వయం యుసమ
భివ్యాహారలభ్యః ఏకవాదముచ్చారణే ఏకప్రధానలాభః అపరప్రధానలాభార్థం పునరుచ్చారణమిత్యభ్యాససిద్ధివాచ్యానవస్మిన్ సంబంధప్రతీతే
దదృష్టార్థతాపత్తిః । సిద్ధాంతే మంత్రప్రాధాన్యే తేన సాకం సంఖ్యైకత్వబాధార్థేఽరౌ శస్వరౌ మితత్వశు సంబంధిన్యః షట్త్రింశతి సంఖ్యాః మంత్రయమితి
జ్ఞానే తదుద్ధరణసారకర్యం దృష్టార్థం ॥ అతో మంత్రణామేవ ప్రాధాన్యమితి । అతః ఉక్తరీత్యా ప్రధానత్వాత్ మంత్రాణాం బాధకాభావాత్ సమాసేనాభిధా
నం । అదృష్టార్థత్వదూషణేన సవేపక్షాః నిరస్తాః ద్వితీయం ఉపపత్తేః వృష్టార్థత్వం స్పష్టం । తృతీయం ఉపపత్తేః సంఖ్యాప్రాధాన్యం । ఏతత్పశుసంబంధిమంత్రవృత్తిః
షట్త్రింశత్సంఖ్యేతి తత్రాపదృష్టార్థతా చతుర్థపక్షే పశుప్రాధాన్యం తత్పురితతరౌ అసౌ ఇతి । శబ్దమాత్రస్య అభ్యాసః షట్త్రింశత్సంఖ్యాకమంత్రేషు పశు
రితి తత్పక్షే పశుప్రత్యయనస్యాదృష్టార్థత్వమేవేతి తేన దూషణేన సర్వేపరావాహతా బోధ్యాః ॥ ౨ ॥ అత్రైవ సాధకాంతరమాహ । తాసామితి । ఉత్తరవా
క్యమేవ తాం అనుషజ్య వయతాదితి । తాః ప్రయుక్తేన ఉద్ధరణవ్యా ఇతి । తాసాం మంత్రాణాం శృత్యుక్తవచనాత్ కాంక్షాయేన ఉద్ధరణవచనాత్ మంత్రాణాం ప్రా
ధాన్యం యది మంత్రదేవానాం ప్రధానం తదా తానాతరేనైవ మంత్రగ్రహణం న స్యాత్ । సర్వేషాం మన్త్రాణాం ప్రధానపరామర్శకత్వాదితి భావః ॥ ౩ ॥ ద్వితీయమపూర్వ
స్యాభిశ్రువచనం ప్రకృతౌ తదిహాపి స్యాత్ ॥ ౬ ॥ మంత్రాణాం తు ప్రధానత్వాత్ సమాసేనాభిధానం స్యాత్ ప్రధానమేవ ద్విగుణస్తదర్థత్వాత్ ॥ ౭ ॥
తాసాం చ కృత్స్నవచనాత్ । ౮ ॥ అపి తు సన్నిపాతిత్వాత్ పత్నీతదాత్మమన్నానేన అభిధానం స్యాత్ గుణకారస్తు ప్రదిశకేత్వాద్ యజమానవత్ । ౯ ॥
ప్రత్యుపపత్తేర్ముచ్యతే యతి అపి త్వితి । అంగం పత్న్యంతరజ్ఞాపకః ఆమ్నాతేన ప్రాకృతరూపేణైవ అభిధానం పశుగణేఽపి స్యాత్ । ఆసన్నిపాతత్వా
త్ । వలాత్రస్మాలితత్రియం యాం ఆసన్నికేఽపస్థత్వాత్ । అయం భావః । జీవతి పశౌ అధ్రిగుప్రైషః । మంత్రోద్ధరణం చ పశుసంజ్ఞపనానంతరం ।
ఇత్థం చ మంత్రేణ స్మృతత్వావలేపహేతుస్తరం అనుష్ఠానాసంభవాత్ ప్రకృతావేవ స్యాదదృష్టార్థత్వం క్లుప్తం । యథాపత్నీసన్నహ్యేతి మంత్రస్య
బహూపపత్నీకప్రయోగే అవివక్షితమేకవచనం అదృష్టార్థం ప్రయుజ్యతే తద్వ రిహాపి దృష్టార్థం మంత్రపాఠః ప్రకృతౌ వికృతావపి తద్వైవపా
ఠ ఇతి ॥ ౮ ॥ అవికృతపక్షం దూరీకరోతి । వికార ఇతి । వికారః ఊహః ప్రదిశత్వాత్ । శమితుః జ్ఞానజనకశబ్దేమధ్యప్రదిశవృత్తిత్వాత్ । యథాప్ర
కృతౌ యజమానహావిర్నిర్వపామీతి ఏకవచనాంతం కులాం యజ్ఞదాభ్యాం యజమానేభ్యో యజమానా హవిర్నిర్వపామీతి
యజమానసామానస్య జ్ఞానాదూహిత్వం తథా । ౧౦ ॥ యుష్మత్పత్నీం సన్నహ్యేతి దృష్టాంతేన మంత్రస్య అదృష్టార్థత్వముక్తం తత్రోత్తరమా
హ । అపూర్వేతి పత్నీసంపత్తిశబ్దోత్తరైకవచనప్రయోగే అపూర్వత్వాత్ అపూర్వార్థత్వాత్ తథా ఊహః భావః । అయం భావః । పత్నీశ
బ్దస్య ఏకవచనాంతస్య దర్శపూర్ణమాసప్రకరణపాఠేన యావద్దర్శపూర్ణమాసాంగత్వం క్లుప్తం తదనుసారేణ పాఠాధికరణాన్యాయేన
నవచనస్యావివక్షితత్వం తయోః కేవలప్రాకృతః ప్రయోక్తవ్యేతి శాస్త్రదదృష్టఫలం తదుచ్చారణం ॥

ఆధానాదిసంస్కృతస్యాహవనీయస్య సర్వకర్మార్థత్వం నిత్యం ధారణం చ విహితం గతశ్రియో వా నిత్యం ధారయేదితి। తస్యానుగమే పూర్వోక్తేష్టిరనుష్ఠేయా నే-
తి సంశయే సర్వార్థత్వాదగ్నిహోత్రస్యాపి సర్వకర్మమధ్యే సత్వాత్తదర్థమపి ధారణమితి నిమిత్తసత్వాత్ నైమిత్తికేష్టిరనుష్ఠేయేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమా-
హ। ధారణ ఇతి। పూర్వసూత్రాత్ ప్రాయశ్చిత్తం న విద్యత ఇత్యనువర్తతే। ఉక్తార్థే హేతుమాహ। పరార్థత్వాత్। ఉద్ధరణస్య సర్వక్రత్వర్థత్వాత్। కేవలం
అగ్నిహోత్రార్థముద్ధృతాగ్నేరనుగమనే హాని నిమిత్తమితి భావః। యదుద్ధారణం సర్వార్థం భవతు ఉద్ధరణమాధానాంగమేవేతి। నన్వేవం యమిష్టిరగ్నావేవా-
దృష్టవిశేషం జనయతి అగ్నేః సంస్కారః ఏవం సతి అగ్నిహోత్రార్థమనుద్ధృతే వైగ్నిపర్యుక్షణపరిసమూహనాదిరూపసంస్కారస్య ధానం యుక్తమపి స్యాదేవేత్యత
ఆహ। క్రియేతి। ఇతరేషు వక్ష్యమాణాదిషు క్రియార్థత్వాత్ క్రియా అనిమిత్తః అగ్నిసంస్కారః తదర్థత్వాత్ కర్మానుష్ఠానం స్యాత్। అయం భావః। ప-
ర్యుక్షణాదికర్మణాం నిత్యవచ్ఛ్రుతత్వేన అనిత్యవదనుష్ఠానం యుక్తం అస్య తు ఉపదాగ్నినిమిత్తస్నానేనాత్మసంస్కారవత్ నైమిత్తికేష్టేర్నిమిత్తాభావే అ-
నుష్ఠాతుమశక్యత్వాదితి భావః ॥ అగ్నిహోత్రవాచా త్వాహోత్రత్వాన్నత్వ్యుద్ధరణమంత్రః యుక్తదశార్థం ఉద్ధరణం తత్రైవ అగ్నిహోత్రం తాదృశప్రణ

ఆఘారణే చ పరార్థత్వాత్ ॥ ౭ ॥ క్రియార్థత్వాదితరేషు కర్మ స్యాత్ ॥ ౮ ॥ న తూత్పన్నే యస్య చోదనా అప్రాప్తకాలత్వాత్ ॥ ౯ ॥ ప్రదానదర్శనం శ్ర-
పణే తద్ధర్మభోజనార్థత్వాత్ సంసర్గాచ్చ మధూదకవత్ ॥

ఉత్పన్నేయం వాసంత్రం ప్రయోజ్యో నవేతి సంశయే అగ్నిహోత్రస్య తత్ర క్రియమాణత్వాత్తదంగమంత్రః పఠనీయ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమా-
హ। న త్వితి। ఉత్పన్నే పరార్థముత్పన్నే గార్హపత్యే యస్యాగ్నిహోత్రస్య చోదనా విధిః తత్ర న తు మంత్రేణ। అప్రాప్తకాలత్వాత్। ఉత్పన్నమంత్రేణ ఉద్ధరణం।
అధివృక్షసూర్యే ఉక్తప్రణయనస్య తద్భిన్నకాలత్వాత్ ॥ ౯ ॥ జ్యోతిష్టోమే శ్రూయతే। అదితయే ప్రాయణీయః పయసి చరురితి। అత్ర పయః ప్ర-
ధానం యత్ర వా తచ్చరువత్ దేవతాసంబద్ధం ఉత శ్రపణార్థమేవ పయ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రదానేతి। శ్రపణే పయసి శ్రపణే పి
ప్రదానదర్శనం యథా చరోః దేవతోద్దేశేన ప్రదానం దృశ్యతే తద్వత్ పయసో పి ప్రదానదర్శనమస్తి పయసా వినా చరోః న ప్రదేయత్వమితి భావః।
అతః మధూదకవత్ చిత్రాయాగే దధిమధుపయస్సాన్నాయ్యధానాసంసర్గస్య దృష్టత్వాత్ పయసోః సంసర్గాదితి తద్వత్ భోజనార్థత్వాత్ య-
గార్థత్వాత్ తద్ధర్మ ఇంద్రాయ ప్రదేయత్వం ప్రకృతా పయః తస్య ప్రాగ్ధర్మాః పవనాసాకరణాదయః తద్వత్ పయసః ఉక్తార్థే లింగమప్యా-
హ। సంస్కారేతి। సంస్కారప్రతిషేధః కేషాంచిత్ప్రదేయసంస్కారాణాం నిషేధః తద్వత్ ఉక్తార్థసాధకః। అయం జుహావ తాన్నసహాకరోతి। అపవిత్రవతి
గాం రోహంయతీతి ॥ సాధకాంతరమాహ। తదితి। తత్ప్రతిషేధే తస్యాపి యతః ప్రదేయత్వప్రతిషేధే చ తథా భూతస్యాపి యోమిశ్రః ॥

ధేయత్వే ఆమ్నాతత్వాత్। ప్రకరణపాఠాత్। అస్మిన్పక్షే వికల్పో నాస్తి బహుదోషః। అతః అవికల్ప్య న్యాయః॥౩॥ బృంహచో విధివదంగేష్వత్యుక్తనిషేధస్య తద్వి
ఏకచత్వారింశత్పదమాత్రనిషేధపరత్వమాహ। తస్యామితి। తస్యాం బృంహచి వచనాత్ అత్ర నిషేధవచనాత్ పదవికారః చతుస్త్రింశత్పదే సప్తనిషేధే త్రింశత్పదప్ర
క్షేపః స్యాత్। గిరా పదస్థానే గిరా పదవత్। బృంహచి చతుస్త్రింశత్పదేన గ్రహాణే చతుస్త్రింశత్పదవతి లక్షణాపత్తిః। బృంహచో నిషేధః పరమాత్రనిషేధ
౭౭ ఇతి భావః। ౪॥ బృంహచోపి నిషేధసంభవమాహ। సర్వేతి। సర్వేషాం బృంహచాం ప్రతిషేధః స్యాత్। పదేన బృంహచః ప్రథమపక్షే దేనాసంయోగాత్ నిషేధవాక్యగ్రహ
ణాత్। సర్వత్ర ఆదిపదేన ప్రతీకగ్రహణే సర్వగ్రహాణాం లక్షణం వినైవ సంభవతి। గిరశబ్దస్య బృంహగాదిత్వాభావాత్ ప్రతీకరూపత్వం న సంభవతీతి భావః।
౫॥ తత్రైవ వచనిష్ఠ్యమస్య మారాధిష్ఠరుకేణం మనసమానా ఇతి శ్రుతం। తత్రోక్తశబ్దస్య ఉలూకార్థత్వముత పాపార్థత్వమితి సంశయే ఉరలయో రైక్యాస్వరూ
మాణిలాం మానకవత్రుదర్శనాదులూకార్థత్వమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। పనిష్ఠ్యేతి। ఉరూకేణ ఉరూకశబ్దేన పాపాభిధానం పనిష్ఠః పక్ష్యే వం రుప్య
సన్నిధానాద్పాయూః। అయం భావః। ఉలూకపరత్వే ఉలూకేణం మనసమాన ఇత్యనేన ఉలూకసాదృశ్య బుద్ధి ప్రతిబధ్యా వాచ్యః। తథా సతి అదృష్టార్థః ప్ర
తిషేధః పాపపరత్వే పాపనిష్ఠస్సన్నిధానాత్ పాపభ్రాంత్యా పూర్ధరణ వేలాయాం వృత్తిని ష్ఠూరపిఛదనం కుర్యాత్। భ్రాంతినివృత్తిరూపదృష్టఫలం సంభవతి

తస్యాం పులవచనాదేవ తత్పదవికారస్స్యాత్॥౪॥ సర్వప్రతిషేధో వా సంయోగాత్పదేన స్యాత్॥౫॥ అ॥ పనిష్ఠ్యసన్నిధానారుకేణ పాపాభిధానం॥౬॥ అ॥౪॥
ప్రశంసాస్యభిధానం॥౭॥ బహుప్రశంసా వా। అ॥ శైవనశలాకశల్కవషాఠరుతస్య కపక్షే షష్ఠ్యకృతివచనం ప్రసిద్ధసన్నిధానాత్॥౭॥ కాత్స్న్యం వా స్యాత్ తదా భా
వాత్। అధ్రిగో శ్రుతదర్థత్వాత్॥౩॥ అ॥౬॥ ప్రాసంగికే ప్రాగంగికే ప్రయోగశ్రుతం నవిద్యతే పరార్థత్వాత్ తదధ్యాయే విధీయతే॥

౯॥౭॥ తత్రైవ ప్రశంసా బాహు ఇతి శ్రుతం తత్ర ప్రశంసాశబ్దసిపదః ప్రశంసాపరో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రశంసేతి। ప్రశంసేతి పదేనః
అసెరభిధానం అసిం శాసమాచక్షత ఇతి బ్రాహ్మణవచనాత్॥౭॥ సిద్ధాంతమాహ। బాహ్విత్యితి ప్రశంసా ప్రశస్తా ఇతి బహువిశేషణం। నత్వేతం యూ బా
హు ప్రశంసాస్తుతిరనేన క్రియతే॥౭॥ తత్రైవ శైవనమస్య పక్షేః కృణువాదితి శైవనపదస్య సాదృశ్యమర్థః। అతరాత్మ్యమితి తత్ర పూర్వపక్షమాహ।
శైవనేతి। మంత్రస్థ శైవనాదిపదే షష్ఠ్యకృతివచనం ఆకృతవర్థకత్వం ఇత్థంచ పక్షేః కతరత్యాదిసాధనేన శైవనాకృతిర్యథా స్యాత్ తథా కృణుతాత్ చిధరతామి
తి మంత్రార్థః। ఏవమగ్రేపి ప్రసిద్ధేన శైవనాదిపదేన సన్నిధానాత్ పక్షః పదస్య సన్నిధానాత్ శైవన పక్షిణః సాక్షాత్ఛేదాసంభవాదితి భావః। శలాకాశకశల
కవషాదిపదానామపి బోధకం॥౭॥ సిద్ధాంతమాహ। కాత్స్న్యమితి। శైవనపదం కృత్స్నార్థకం లక్షణయా కృత్స్నం పక్షః కృణుతాదితి తదర్థః। కృత్స్నపక్షేః
శ్చిదనేన తి తథా శైవనాకలతర్భావాత్। స్థితత్వాత్। అధ్రిగోః శమితుః తదర్థత్వాత్। కృతాన్నివం యుపోద్ధరణ జన్మనార్థత్వాత్ శైవనాదిశబ్దానాం। అయం భా
వః। గాత్రం గాత్రమస్యానూనం కృణుతాదిత్యనేన ప్రోక్తం యదుద్ధరణం తస్య లక్షణరూపం శైవనేతి యదవక్షేః అధ్యేతం సత్ శైవనాకృతిః కృశేవ తదా కృతస్న
వత్యం భవతి అతః శైవనాకృతిం యథా తథా కృణుతాదితరస్య బన్ధనార్థత్వాదితి॥౩॥ ....

97

లింగమప్యేవం। శ్రుతేరూపదేశాచ్చేతి। శ్రుతేః పాంక్తశ్రుతేః। ఇతి సిద్ధవన్నిర్దేశః ప్రకృతే తు ద్రవ్యపదం అవక్లృప్తం అన్యథాప్రయోజనాభావాదేతేన సంస్కారవిశిష్ట
మితి భావః॥౯॥ అస్తి పశుకామేష్టిః యః పశుకామః స్యాత్ సోఽమావాస్యామిష్ట్వా వత్సానపాకుర్యాత్ ఐంద్రాదిహవ్యాః తానగ్నయే సనివతే అష్టాకపాలం నిర్వపేత్ ఏవం ధర్మాః
తానింద్రాంశప్రదాత్రే దధిగర్భే రుదయోస్త్వివిష్టాః తాఞ్ఛ్రుష్టవిశిష్టవిష్టాంశ్చ శృతే చరుమితి అత్రాపి ప్రదేయధర్మాః పూర్వవత్ తుల్యా ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాం
తమాహ। అపనయో వా ఇతి। చరుపయోవత్ ఆదిత్యః ఏకశ్రుతేః ఇతి వత్ అర్థాంతరే శ్రపణరూపకార్యాంతరే విధానాత్ అపనయః ఇ
జ్యాధర్మాభావః॥౧॥ పయసో మైత్రావరుణం శ్రపణాశ్రిత్య ప్రయస ఇజ్యాధర్మాః సంతి న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। శ్రపణానామితి। శ్రపణా
నాం పయసః ప్రకృతే సాంప్రదానార్థత్వం యాగార్థం విధానం అపూర్వత్వాత్। శ్రపణమాత్రస్య ఉపయోగః విధేయత్వం ఇతి సోమయాగస్య అపూర్వత్వేన
తస్మాదిజ్యాధ్రువధర్మా ఇతి భావః॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। గుణ ఇతి। సోమరసస్య గుణః పయసః న తుల్యం। శ్రపణార్థత్వాత్। శ్రపణం మిశ్రణం తదర్థత్వా
త్॥౨॥ అనిర్దేశాచ్చేతి। పాత్రం తదంత్ర మైత్రావరుణం బధ్నాతి సమైత్రావరుణం పయః ఇతి అనిర్దేశాత్॥౩॥ శ్రుతేః సోమ ఇతి శ్రుతేః యః శ్రుతః సోమస్య

అ॥౧౦॥ అభ్యుదయే దోహాపనయః స వై ధర్మాస్స్యాత్ ప్రవృత్తత్వాత్॥౧॥ శ్రుతేషూపదేశాచ్చ॥౨॥ అపనయో వా అర్థాంతరే విధానాచ్చరుపయో
వత్॥౩॥ అ ॥౪॥ శ్రపణానాం త్వపూర్వత్వాత్ ప్రదానార్థే విధానం స్యాత్॥౫॥ గుణో వా శ్రపణార్థత్వాత్॥౬॥ అనిర్దేశాచ్చ॥౭॥ శ్రుతేశ్చ తత్ప్రధానత్వా
త్॥౮॥ అర్థవాదశ్చ తదర్థవత్॥౯॥ సంస్కారం ప్రతి భావాచ్చ తస్మాదప్రధానం॥౧౦॥ - - - -

ప్రధానత్వాదితి॥౮॥ అర్థవాదః పయస్యేవ వై సోమం శ్రీణన్తీత్యర్థవాదః తదర్థః పయసః సోమప్రధానస్య రూపార్థస్య ఖ్యాతేః యది పయసః సోమేన తుల్యం
త్వం తర్హి పయోమేదనో ఇతి వక్తుం యుజ్యతే ఇతి భావః॥౯॥ సంస్కారం ప్రతి సంస్కారవిధిసన్నిధిం ప్రతి భావాత్ గతత్వాత్ యద్యపి సంస్కారా ఏవ విధీయ
తే తస్మాద్ధి వృత్తిత్వాదస్య వాక్యస్య సంస్కారార్థత్వమేవేతి భావః। తస్మాత్ పయసోఽప్రధానం స్యాత్॥౧౦॥ అశ్వమేధే శ్రూయతే ఇషాశాం యూపరశ్వత ఆలభేత
ఇతి తం పర్యగ్నికృతముత్సృజతీతి। అత్రాలభవిధానయోః కేవలపశ్వర్థత్వం వా తత్ర అగ్రి వా వాక్యవిహితో తదుత్సర్గార్థత్వమ్ ఉత ప్రథమవాక్యేయా
గవిధిరుత్తరవాక్యేన శేషాంగనివృత్తివిధిరితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పర్యగ్నీతి। ఉత్తరవాక్యేన విహితే పర్యగ్నికృతానాముత్సర్గే సతి తాదర్థ
్యేన ఉత్సర్గార్థత్వం ఆలంభస్య యద్యుపధా చరుముపదధాతీతి చరో రూపధానార్థత్వం తథా॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। శేషేతి। శేషస్య పర్యగ్నికరణోత్త
రకాలీనస్య ప్రాప్తాంగస్య ప్రతిషేధః అర్థాభావాత్ ఉత్తరవాక్యస్య నిష్ఫలత్వాపత్తేః విధేయాంశస్య ఇతరాంగనిషేధాదన్యస్యాభావాదితి భావః॥
ఇదాంతవత్॥ అతిథ్యాయామిదాం తేషాం భక్షయతీతి ఇతరనివర్తకం తద్ధి॥౧॥ యది వద్వితీయవాక్యస్య వైఫల్యం॥ - - - - - - - -

శ్రితం స్యాద్రవ్యాంతరస్య వర్జనాత్ అయం భావః సర్వేపి ద్రవ్యవిధయో నియమార్థా ఇతి సిద్ధాంతః చరుష్వేవ యాగ ఇతి విధానే పయసః ప్రతిషేధః
సిద్ధః యత్ప్రతిషేధః తత్సంయుక్తస్యాపి ప్రతిషేధ ఇతి యథా నిత్యం పయసా సహౌదనం భుంక్తే తత్ర వ్యాధ్యాదినిమిత్తే భిషజా పయసః సేవనం మాంసలబ్ధ్వా
త్యక్తే పయసః సంసృష్టమోదనం త్యజతి యథా బ్రహ్మచారిణో మధుప్రతిషేధే మధుశ్రితచరోరపి ప్రతిషేధ ఇత్యుచ్ఛంతి తథాపి రోమాయుక్తే చరోర
పి ప్రతిషేధః స్యాదితి ॥౩॥ సిద్ధాంతమాహ అధర్మత్వమితి । అధర్మత్వం ప్రదేయద్రవ్యధర్మత్వం నాస్తి అప్రదానాత్ ప్రదేశయుక్తేన విధేర్భావాత్ పయ
సీతి సప్తమ్యా ప్రతీతాధారత్వవిధానాత్ ప్రతీతాధర్మ ఏవేతి భావః ॥౨॥ దధిమధుఘృతపయోమాంపోధానా ఇత్యన్యేనాంతు తత్త్వాద సంసర్గః దధిమధుఘృ
తమాంపోధానాం ఇత్యత్ర సర్వం ప్రథమాంతమితి సర్వేషాం ప్రాధాన్యం సంసృష్టత్వం చ ఇహాతు పయసీతి సప్తమ్యా చర్వధికరణత్వం పయసః ప్రతీ
యత ఇతి వైషమ్యమితి భావః ॥౪॥ అయం జుహోత్యాదిపరోర్థవాదో నిత్యానువాద ఇత్యాహ పర ఇతి ॥౫॥ అథవా శాఖాంతరే యజుషా వత్సానపా
కరోతీతి విహితప్రతిషేధ ఇత్యాహ విహిత ॥౬॥ పయసః ప్రతిషేధే పయోయుక్తాదనపరిత్యాగదృష్టాంతం పరిహరతి వర్జన ఇతి ॥ఉక్తప్రతిషేధాత్ ।

సంస్కారప్రతిషేధశ్రుతత్వాత్ ॥౧॥ తత్ప్రతిషేధే చ తథాభూతస్య వర్జనాత్ ॥౩॥ అధర్మత్వప్రదానాత్ప్రతీతాధారవిధానాదతుల్యత్వాదసంసర్గః ॥౨॥
॥ పరోనిత్యానువాదః స్యాత్ ॥౪॥ విహితప్రతిషేధో వా ॥౬॥ వర్జనే గుణభావిత్వాత్తదుక్తప్రతిషేధాత్ స్యాత్కారణాత్కేవలాశనం ॥౭॥ ప్రతధర్మాత్వా
త్వేపవత్ ॥౮॥ రసప్రతిషేధో వా పురుషధర్మత్వాత్ ॥ - - - - - -

పయో మేఘలాభుంజీతేతి ప్రతిషేధాత్ వర్జనే పయసః సంసృష్టస్యాన్న వర్జనే పయసో గుణభావిత్వాత్ అప్రధానత్వాత్ కారణాత్ కేవలాశనం నైవ స్యాదశా
శనం స్యాత్ భోజనే ఓదనం ప్రధానం పయో హి గుణః నిత్యం ఓదనస్య గుణత్వేన పయసః ప్రాప్తేర్నిషేధోపి గుణభూతస్యైవేతి ఇహాచరుష్వా సహ ప్రదేయ
ద్రవ్యత్వేన ప్రాప్తం తుల్యత్వం నిషిధ్యతే అప్రధానత్వేన సంసృష్టత్వాబాధకాభావ ఇతి భావః ॥౭॥ న ను బ్రహ్మచారిప్రతలోపం మధులిప్తద్రవ్యాదీనాం పరి
శేషణే యథా భవతి తథా నిషిద్ధ పయసం యుక్త చరువపి అదృష్టలోపః స్యాదేవేతి శంకతే ప్రతధర్మాదితి వ్యాఖ్యాతప్రాయమవతరణికాయాం ।
వ్రతపురుషధర్మత్వాత్ పురుషధర్మా రాగతః తేన మధుపః ప్రాప్తత్వాత్ తదసత్ప్రతిషేధః అయం మధురస ఇతి యోంవతా ఉపలబ్ధిః తావతో వేప స్యా
పి నిషేధః పయసః పయసి చరుమితి శాస్త్రప్రాప్తస్య సంయోగస్య న నిషేధ ఇతి భావః ॥౮॥ అభ్యుదయేష్టౌ శ్రుతౌ చరుం దధ్నం గృహ్ణీయామితి సప్తమ్యా
శ్రవణాత్ ప్రదేయధర్మాన పూర్వవదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । అభ్యుదయ ఇతి అభ్యుదయే చంద్రోదయే నిమిత్తే దోహాత్ తదధిశృతరూప
ద్రవ్యాత్ ఆపనయః పూర్వదేవతావిభాగవత్ త్రందేవతాంతరసంబంధశ్చ విధీయతే యత్ర ఆతః ప్రవృత్తాత్ యాగాధపూర్వమేవ ప్రవృత్తత్వా
త్ప్రధర్మాస్యాత్ ప్రదేయద్రవ్యధర్మాస్యాత్ ॥౧॥ అభ్యుదయే ॥ - - - - -

ధర్మోభయాంయాగప్రతిషేధపరం ఇద్ధం చ పర్యగ్నికరణాంతం సంస్కారం కృత్వా ద్రవ్యస్య పరిత్యాగ ఇతి పక్షే దూషణమాహ। ప్రవృత్తేరితి। ప్రవృ
త్తేః ద్రవ్యే సంస్కారప్రవృత్తేః। యజ్ఞహేతుత్వాత్। దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగరూపప్రధానయాగజన్యాపూర్వకారణత్వాత్ తత్కారితత్వాత్॥
ప్రధానానుష్ఠానే తు పురుషానుష్ఠితత్వాత్॥౨॥ ప్రతిషేధే ప్రధానక్రియాయాః ప్రతిషేధే సంస్కారాణాం అకర్మ అననుష్ఠానం స్యాత్। యథా గ్రహావేంధేమె
న ప్రయాజా ఇజ్యంతే ఇత్యంతి ప్రయాజప్రతిషేధే ఆజ్యస్య గ్రహణం ప్రయాజార్థత్వేన యజ్జుహ్వాం గృహ్ణాతీతి ప్రయాజేభ్యస్తదిత్యనేన ప్రాప్త

౭౭

గ్రహణస్యాననుష్ఠానం తథా॥౪॥ ఏవం పరమతే దంతం ప్రత్యేవ లిప్స మతే ఉపపత్తిం సాధయతి। క్రియాశ్చేతి। అత్ర హి కారకః స్వమతే ఉపపత్తిర్దో
తకః ప్రథమం పాతత్వేన పూర్వోక్తమనువదన్ స్వమతం వివసాధయతి। అకర్మప్రధానాననుష్ఠానం సర్వస్య క్రియామాత్రహానం అననుః
ష్ఠాపకం స్యాదతః। అతో హోతురవచ్ఛేదాద పర్యగ్నికరణోత్తరాంగమాత్రస్య వ్యవచ్ఛేదాత్ ద్వితీయపాకే వేన ప్రథమపాకే వేనవిహితదేవతోద్దేశే
న ద్రవ్యత్యాగరూపప్రధానస్య పర్యగ్నికరణప్రాక్కాలిక ద్రవ్యసంస్కారస్య చ క్రియా అనుష్ఠానం। తాపష్ప్రం పాత్నీవతమాలభేత పర్యగ్నికృతం పాత్నీవ
తముత్సృజతి ఆజ్యేన శేషం సంస్థాపయతీతి విహితం పూర్వకర్మణి ప్రతినిధిభూతముత కర్మాంతరమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ॥

99

పర్యగ్నికృతానుత్సర్గే తాదర్థ్యే ముపధానవత్॥౧॥ శేషప్రతిషేధో వా ద్రార్ధాభావాదితాంతవత్॥౨॥ పూర్వత్వాచ్చ శబ్దస్య సంస్థాపయతి
తి చాప్రవృత్తే సోపపద్యేత॥౩॥ ప్రవృత్తేర్యజ్ఞహేతుత్వాత్ ప్రతిషేధే సంస్కారాణాం అకర్మ స్యాత్ తత్కారితత్వాద్విధా ప్రయాజ
ప్రతిషేధే గ్రహణమాజ్యస్య॥౪॥ క్రియాయా వా స్యాదవచ్ఛేదాదకర్మ సర్వహానం స్యాత్॥౫॥ అ॥ ఆజ్యసంస్థా ప్రతినిధిః స్యాత్ ద్రవ్యోత్సర్గాత్॥
౧॥ సమాప్తివచనాత్॥౨॥ చోదనావా కర్మోత్సర్గాదన్యైః స్యాదవిశిష్టత్వాత్॥౩॥ అనిజ్యం చ వనస్పతేః ప్రసిద్ధాంతేన దర్శయతి॥౪॥ సంస్థా
తద్దేవతత్వాత్ తాన్యాత్। ఇతి నవమస్య చతుర్థః పాదః॥ . . . .

ఆజ్యేతి। ఆజ్యసంస్థా ఆజ్యేన సమాప్తిః ప్రతినిధిః స్యాత్॥ పూర్వద్రవ్యపరిత్యాగాత్॥౧॥ లింగమప్యాహ। సమాప్తేతి। ఆజ్యేన శేషం సమాపయేదితి
వచనాత్। యది కర్మాంతరం స్యాత్ ఆజ్యేన కర్మారభేదితి స్యాదితి భావః॥౨॥ సిద్ధాంతమాహ। చోదనేతి। చోదనా అపూర్వకర్మవిధిః కర్మో
త్సర్గాత్ పూర్వకర్మసమాప్తేః। పూర్వాధికరణయుక్త్యా ద్వితీయపాకస్య సవిశేషనివర్తకత్వాదితి భావః। నను యాగార్థకం పదం నాస్తి తత్రాహ
హ। అన్యైరవిశిష్టత్వాత్ ఏతదుద్దేశేన సాధ్యం చ యన్నివర్తితం యదాజ్యేన భవతీత్యాదావపి సత్త్వేన తైర్వాక్యైరవిశేషాత్ తత్ర యథా లక్షణా తద్వ
దితి భావః॥౩॥ లింగమపి దర్శయతి। అనిజ్యేతి। అత్ర హి నావిష్టా వింద్యాదితి వచనం అంగాంతరేణ అనుగ్రహం బ్రువన్ ప్రసిద్ధేనాంతేన చరమావయవేన వ
నస్పతేః దశమప్రయాజస్య అనిజ్యం యాగాభావం దర్శయతి। అతఏవ శేషనివృత్తిం జ్ఞాపయతి॥౪॥ సమాప్తివచనాత్ ఇజ్యాత్వేపి సముత్తరమాహ।
సంస్థేతి। సంస్థా సమాప్తివచనం। తద్దేవతత్వాత్ పత్నీవద్దేవతాకత్వాత్ పత్నీవద్దేవతాకం కర్మ తత్రారబ్ధం। అనేన కర్మణా సమాప్యమితి సాధ్యత్వం గృ
హీత్వోపపన్నమితి। నవమస్య చతుర్థః పాదః॥ శ్రీ॥ త్వాత్ తాన్యాత్ అయం భావః। ఆజ్యేన శేషమితి కర్మాంతరమితి పక్షేపి దేవతాశ్రవణాత్ సన్నిపాత
పత్నీవద్దేవతాయా ఏవ పశుపురోడాశవద్గ్రహణం ఇద్ధం చ పద్దేవతాకత్వేన పూర్వోత్తరకర్మణోః సాంజ్యం॥

సంబద్ధః కర్త్రా రేణ ఛిన్ద్యాదితి నిర్దేశే తేతాదృశవ్యాపారనివారకో యదండవాస్త్రాదిద్రవ్యం తత్రాపేక్ష్యతే నతు స్వతన్త్రం। తథా ప్రకృతేపి సాయర్యయా
గే కర్తృత్వం ఖావాకాంక్షాయాం ప్రథమం యాదృశవ్యాపారసంబన్ధో యాగః ప్రవర్గ్యవర్గసంజననం యత్తాదృశవ్యాపారమపేక్షతే తన్నివారకో యః పశ్చా
ద్రవ్యాపేక్షా। తథా సతి ప్రకృతే యాగాదృశవ్యాపారనివారకో ధర్మః ప్రకృతద్రవ్యశాస్త్రమపి అనుమేయం తాదృశవ్యాపారస్యైవ బలవత్త్వాత్ప్రమాణేన నివృత్తౌ
తదుపజీవ్యస్య అదృష్టరూపఫలాంతరం ద్వారీకృత్య తత్ప్రవృత్తిర్న శాస్త్రమంతరా భవితుమర్హతి। శాస్త్రం చ ప్రమాణం ద్వివిధం ప్రత్యక్షం అనుమా
నం చ। యథా స్వయం దినం బహారి తత్ శ్యేనశబ్దాదిభిః న్యాయచ్ఛేదననివర్తకమఫలభూతే ప్రత్యక్షేణ తథా శ్యేనశబ్దాదిరూపకం ప్రత్యక్షప్రమాణగమ్యం।
శాస్త్రం న అనుమానాసంభవస్తు దర్శిత ఏవ। తస్మాదభిధానసంస్కారద్రవ్యం అశ్యేనశబ్దాదివేల్త్రా బార్హస్పత్యయాగే నివర్తత ఏవేతి ఏవం ప్రకృతి తతః।
అతిదిశ్యమానపదార్థేషు కేషాంచిదబాధః కేషాంచిత్ తద్బాధాశ్చ బాధాధ్యాయ ఆరంభణీయ ఇతి భావః॥౨॥ భవతు మైత్రా బార్హస్పత్యయోగే ఆను
మానికత్వాదశ్యేనశబ్దాదీనాం నివృత్తిః। తథాపి అస్తి ప్రాజాపత్యేయాగః ప్రాజాపత్యం చరుం నిర్వపేచ్ఛతకృష్ణలమాయుష్కామ ఇతి విహితః। తత్ర ప్రాజా
పత్యం శతకృష్ణలాం నిర్వపేదిత్యాదౌ ప్రకృతిదేవతావిశిష్టయాగలాభే చరుమితి వ్యర్థం సత్ చరుధర్మాణాం లక్షితం సత్ ప్రాకృత్యేన శ్రుత్యైక చరుధర్మాన్ప్రా
పయతి। తథా సతి పూర్వోదాహరణవిషమత్వాదత్ర కృష్ణలేషు వితుషీభావరూపద్వారలోపేపి ప్రత్యక్షశ్రుత్యా ప్రాప్తత్వాదపూర్వద్వారా తదంగ

॥ ఏవం వా ॥౮॥ . . . .

లితి వత్త్వా విధిః ప్రకరణాంతరే ఇతి సూత్రం అత్ర ప్రవచిత ఇత్యేవం। విధిః అవహననాదివిధిః ప్రకరణాంతరే ప్రాజాపత్యయాగే నామ్నేతి శే
షః। అగ్నిహోత్రనామవచ్చరునామ్నేతి దిశా ధర్మకమవహననాదియాపచ్చరుకర్మకత్వమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతం పూర్వాధికరణస్థం
అతిదిశతి। ఏవం వేతి। వాకారః సిద్ధాంతద్యోతనార్థః। ఏవం యథా అనుమానికత్వాదిదోషే ద్వారం పురస్కృత్యైవ పదార్థానామతిదేశః। తథా నామా
తిదేశేపి। ప్రకృతాయాం యథా యస్య పదార్థస్య ప్రాప్తిః తత్ర తదర్థత్వే తత్పదార్థానాం తద్విశేషస్యైవ అతిదేశాత్। కించ ద్వారలోపేపి యదిపదా
ర్థాతిదేశః తదా విస్మృతిరూపద్వారలోపేపి పాకస్యాతిదేశే నైవ ప్రాప్తిః ఫలవత్త్వే శ్రపయతీతి విధివైయర్థ్యం స్యాత్। తస్మాన్నామాతిదేశేపి పూర్వవదేవ।
తత్ పాకస్య కథం పూర్వార్థత్వమితి నాశంకనీయం। ప్రథమం చోదకశాస్త్రేణ ప్రాప్తః పాకః ద్వారలోపాన్నివృత్తః పునర్వచనేన పూర్వా
ర్థం విధీయత ఏవ వచనైర్యల్లింగైర్భిర్యాం యథా కల్పనాత్। అత ఏవ విధిరసాంయోగే అపవాదో విశిష్టైః ప్రాప్తే పూర్వవిధిత్వే సోదాహ్రియతే। న
హి వచనస్యాతిభారోస్తి। ఏవం ఫలవిశేషే అధికాశంకాం నిరాసాయ యథా శ్వైతేవం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామ ఇతి కృత్వాశమయా
స్త్వేవ సా వ్యాపాదిమహామముంచ యూపోమాత్వం ధృష్యతం ధ్యాయతి యదధోవమృజేత యచ్ఛుష్కే అగ్నిష్వేత్తు ద్విష్యావచ్ఛరుత్రేయాయా
పదేదితి। అసౌ ధర్మః స్విష్టకృతో స్పష్టః। చతుర్థ్యాకరణత్వావేప్రకృతౌ హవిస్సామాన్యపురోడాశచ్ఛేదనమస్తి అత్ర చరౌ నాస్తి॥ . . . .

దశమాధ్యాయః

౧౦౦

100

శ్రీమహాగణపతయే నమః॥ తత్ర భగవాన్ జైమినిః షడ్భిరధ్యాయైః ప్రకృతివిచారం సమాప్య సప్తమాష్టమాభ్యామతిదేశం విచార్య వికృతావతి
దేశశాస్త్రప్రాప్తానాం ప్రాకృతరూపస్యైవ ప్రాప్తిరుత వైరూప్యస్యాపీత్యాశంకాయాం క్వచిద్వైరూప్యస్యాపి ప్రాప్తిదర్శనాదవిశేషేణోభయం విచింత్య చోదకప్ర
మాణప్రాప్తానాం ప్రాకృతానాం వికృతౌ సర్వేషాం ప్రాప్తిరుత కస్యచిద్బాధ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమారభతే। విధేరితి। అతిదేశలభ్యేనాస్యోపజీవ్యో
పజీవకభావసంగతిః। సామాన్యతోఽతిదేశసిద్ధావేవ తద్విశేషచింతావసరః। అతోఽతిదేశవిశేషచింతా సామాన్యాతిదేశవ్యవస్థామపేక్షతే। ఇత్యనేన
సాకమవసరసంగతిః। విధేః ప్రాకృతవిధేః ప్రకరణాంతరే వికృతౌ ప్రకృతివత్తత్తద్వ్యమిత్యవిశేషేణాతిదేశాత్సర్వం ప్రాకృతం కర్మ వికృతౌ స్యాత్। ఇత్థం చ బా
ధస్యావసర ఏవ నాస్తీతి బాధాధ్యాయో నారంభణీయ ఇతి పూర్వపక్షసూత్రాభిప్రాయః। యథా హ్యత్ర బార్హస్పత్యవహావిషి రాజసూయే। స్వయం దానం
బర్హిః స్వయం కృత ఇధ్మ ఇత్యత్ర ప్రాకృతానాం దర్భశరాదిసంపాదనం తస్య యత్నాయత్తం కిం లవనాదినా తదనేన ప్రత్యక్షశ్రుతివాక్యేన బాధ్యతాం। త
థాపి వచనప్రాప్తస్య నివృత్త్యసంభవాద్దర్భశరాదిసంపాదనస్యాదృష్టమేవ ఫలం కల్పనీయం। తథా చరుం రాజాదివదారాదుపకారకత్వమేవ కల్పనీయ
మితి భావః॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। పూర్వవ్యావృత్త్యర్థోఽపిశబ్దః। స్వయం దానం బర్హిరితి ప్రవచనాభిధానేన దేవసత్వోత్పత్త్యాది మంత్రైః సంస్కారరూ
పః ఆదానాదిక్రియాకలాపో యత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతం అక్షపరశ్వాదిద్రవ్యం అధీత ఛేదనం పురుషప్రయత్నసాధ్యఛేదనక్రియారూపం సత్వాం క్రియేత తత్ప్రా

విధేః ప్రకరణాంతరేఽతిదేశాత్సర్వకర్మ స్యాత్॥౧॥ అపి వాభిధానసంస్కారద్రవ్యమర్థే క్రియేత తాదర్థ్యాత్॥౨॥ తేషామప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్॥

యాగేరోజవెంతి। కుతః ప్రకృతావశ్వపరశ్వాది బర్హిశ్ఛేతి ఇతి శ్రుతం యాశ్రితత్వాత్తాదర్థ్యాత్। తత్త్వాయియూర్ధశ్వనరూపేణ జ్ఞాపితత్వాత్। ఇ
త్థం చ ప్రకృతాం యుస్యద్రవ్యస్య యత్నాయత్నక్షిప్తం తస్మిన్నాయేర్విక్కృతౌ సత్యేవ తద్ద్రవ్యం రాజప్రమాణాంతరేణ కార్యబాధేద్రవ్యస్య సమంత్ర
సంస్కారరూపక్రియస్య బాధ ఇతి తదభిప్రాయః॥౨॥ నను ప్రాకృతం కార్యం తస్యమాంభవతు। వచనబలాదదృష్టద్వారా పరమాపూర్వం ప్రతి ప్రయా
జాదివదారాదుపకారకం కుతో న భవేదిత్యాశంకాం పరిహరతి తేషామితి। తేషాం మంత్రసంస్కారక్రియాద్రవ్యాణాం అప్రత్యక్షాణాం అనుమానికశాస్త్ర
శిష్టత్వాత్। అంగత్వాత్। అయమభిప్రాయః। భావనాయాం అంశత్రయాకాంక్షాయాం కేనేత్థమితి ప్రకృతాతిశ్యూనామపి పరిపూరకం ప్రత్యక్షం
శాస్త్రముక్తం। వికృతానాం చరునిర్వాపే ద్రవ్యస్య వచనసామర్థ్యత్ ఫలం కరణం శ్రూయతే కథం భావాకాంక్షాపూరకః శబ్దో నాస్తి తదాకాంక్షా
యాం దర్వి రమిత్యాదౌ ప్రకరణాదిపిధానాదివత్ నిర్వపతి చోదనా చోదితత్వాదిసాదృశ్యలింగేనాగ్నేయాంగవర్గోపకారస్య దృశ్యవ్యాపారకైణయాగేన ప్ర
పారవిషయిణః। దృష్టం చైతత్ప్రయాణారేణ ఛిందాదిత్యాదితస్మైచ్ఛేదనాయ నభిజ్ఞః కుఠారేణ కథం ఛిందాదితి కుఠారవృత్తిక్రియాజ్ఞానమేవముఖత్వేనాపేక్షతే।
నతు ద్రవ్యం। తత్పూరకతయా ఉదయమనని పతనం॥

ఆనారంభణీయారంభాంగభూతమనారంభణీయాంతరముచ్యత ఇతి పూర్వపక్షముపదర్శయతి। పశ్యామి। తస్యామనారంభణీయాయాం
ఇష్టిరిత్యనుషజ్యతే। ఇష్టిరనారంభణీయాస్యాత్ ప్రయాజవదిత్యత్ర ఆతిదేశాదితి శేషః। యథా ప్రయాజా అనారంభణీయాయామతిదిష్టాః
తథా అస్యా అప్యతిదేశే బాధకాభావాదితి భావః। ప్రయోజకం తు శబ్దః పూర్వపక్షనివర్తకో లాపత్ర సంశయవ్యావర్తకః। అనారంభణీయాతిదేశే సంశయో
నాస్తీతి పూర్వపక్షాగ్రహోక్తిః॥ ఘసిద్ధాంతమారభతే। నవేతి। వాశబ్దః సిద్ధాంతజ్ఞాపకః। తస్యాం స్యాదితి పూర్వసూత్రాదనువర్తతే। తేన పదేన వయా
పేనన్యాసంబంధే। తస్యామనారంభణీయానవర్తత ఇతి ఫలితం। కుతః। అంగభూతత్వాత్। అస్యపాఠోరయమభిప్రాయః। యజ్ఞ ఆరంభః।
పూర్వోక్తః బలవత్త్విష్వరణం। ఆరంభో వరణం యజ్ఞ ఇతి శాస్త్రాత్। స ఆరంభః ప్రధానస్యైవ క్రియతే। న త్వంగార్థం పృథక్। యథా జ్యోతిష్టోమే=
ప్రధానార్థం వృతా ఏవాంగఫలసప్పృథక్। ఏవమేవాత్రాపి అనారంభణీయాయాం దర్శపూర్ణమాసాంగభూతారంభాంగత్వేన దర్శపూర్ణమాసారం
ష్వైవాంగారంభస్య ప్రసంగసిద్ధేన తస్యామారంభోస్తీత్యనేనాపి తు నానారంభణీయాపాద్యత ఇతి। ఇదం చ పూర్వపక్షే బాధకాభావాదితి పా
తలం స్వరూపాసిద్ధ ఇతి భావః॥ నన్వేవం జ్యోతిష్టోమారంభేణ దీక్షణీయాద్యారంభాణాం ప్రసంగసిద్ధివదితి విషమో దృష్టాంతః। తథాహి। దీక్షణీయా

తస్యాం తు స్యాత్ ప్రయాజవత్॥౮॥ న వాఽంగభూతత్వాత్॥౯॥ ఏకవాక్యత్వాచ్చ॥౧౦॥ - - - - - -

దిప్రయోగాణాం జ్యోతిష్టోమప్రయోగాంతఃపాతిత్వాత్ప్రధానారంభేణ ప్రసంగో యుక్తః। ఇహ తు దర్శపూర్ణమాసావారప్స్యమాన ఇతి
లటా దర్శపూర్ణమాసారంభస్య భావిత్వసూచనాత్ తత్ప్రయోగబహిర్భూతత్వం స్పష్టం॥ బహిర్భూతే ప్రసంగాసంభవాద్వాజపేయేనేష్ట్వా బృ
హస్పతిసవేన యజేతేత్యత్రేవ పృథగారంభసిద్ధిః। తథా చ ద్వాదశోపదశీనసంభవతీతి। అస్మిన్ దూషణే అపరితోషేణ దూషణాంతరమాహ। ఏకవా
క్యత్వాచ్చేతి। అయమభిప్రాయః। దర్శపూర్ణమాసయోరంగత్వేన విహితారంభాంగత్వేన విధాయకం ఇదమేకమేవ వాక్యం। న ద్వితీయమస్తి। త
ధా సతి। అస్యా ఆరంభాంగత్వేన జ్ఞానే వైశ్వానరీయా యథా దర్శపూర్ణమాసేష్టిప్రయాజాదివ్యాపారసహితే సాంగత్వైష్ట్వవయాగాత్మకకరణేన ద
ర్శపూర్ణమాసారంభం భావయేదితి వద్ దర్శపూర్ణమాసస్థిప్రాప్తనారంభసహితయా అనారంభణీయయా ఆరంభం భావయేదితి వాచ్యం। ఇదం న సం
భవతి। యదిదం విధాయకం అస్య తు పూర్వమక్తిప్రమితమతిదేశో న సంభవతీతి ఏతదేయలక్షణం భావాకాంక్షాపూరకత్వేనానారంభణీయాప్రవేష్టుం నా=
ర్హతి। ప్రయాజసమూహాత్పదకం వాక్యం భిన్నం। తేన నక్షత్రం అనారంభణీయోత్పత్తివాక్యార్థే ప్రవిశతే తథా నోత్పత్తివాక్యార్థఘటకతయాస్యప్రవేశా
సంభవాత్। ఏకస్మిన్ వాక్యే విహితవదపేక్షణాస్య విహితవద్విధానస్యాపి సంభవ ఇతి సూత్రభావరహస్యం జ్ఞేయం॥౧౦॥ - - - - - - - - - -

శప్యంయాస్యైనవాభేదేనైవ్యైతేయది చరుః భూమైవాపతేత్తస్యైనవానస్యాగ్నం భవేత్। తదుభయంగృహీత్వాతేన అరుక్రమాయవిష్ణవేయాగంకుర్యా
దితి। అత్ర వైశ్వదేవయాగేయావాహనకాలేవిష్ణోరురుక్రమస్యావాహనం కర్తవ్యంనేతిసంశయే ప్రాకృతవిధేః ప్రకరణాంతరేవిష్ణోరురుక్రమ
స్యయాగేతిదేశాత్ సర్వకర్మణ ఆవాహనాదిసర్వకర్మణః ప్రాప్త్యా వైశ్వదేవయాగావాహనసమయ ఏవ। నచాత్రద్వారలోపోఽస్తి। ఆవాహనేన దేవతాసంస్కారః సంభా
దవిష్టరూపోఽపేక్షిత ఏవ। తదర్థం ఆవాహనకాలే తస్యాప్యావాహనమితి పూర్వపక్షేవముద్భావ్య ప్రాప్తసిద్ధాంతమాహ తిదిశతి। ద్వితీయంయుపవంవేతి। అస్మి
న్పక్షే అభిధానేనవిష్ణుమురుక్రమమావాహయామి మంత్రేణదేవతాస్మరణరూపః సంస్కారః ప్రవర్తతే ఇతి ద్వంద్వసమాసః। సమూహాప్యేకైవ దద్భావః। మంత్రేణ
౧౧౧ సంస్కారః క్రియతే వాకారోయంసత్యవత్రియుతే తదర్థః। నను సంస్కారస్యాపూర్వకాయత్వాత్ తస్యాస్తీతి జ్ఞాతుమశక్యమితి చేత్ సత్యం। వైశ్వదేవయాగావాహనకా
వేయదిచరుక్రమవిష్ణుయాగః ప్రాప్యేత తదంగదేవతాసంస్కారరూపియుక్తః। తస్యయాగస్య చరుచ్ఛేదనకాలే భూమిపతనాదినిమిత్తా। నిమిత్తా
నంతరంహీతద్యాగప్రాప్తిః యదినిమిత్తంనస్యాత్తదాయంయాగోపి నేతి యాగప్రాప్తేః పాక్షికత్వేనయదాయాగప్రాప్తిః తదావాహనంహారోరాద్దాశికా
జలభాగస్యానుప్రయాజాదేనాం ప్రసంగసిద్ధిః। తస్మాద్వైశ్వదేవావాహనకాలేనవిష్ణోరురుక్రమస్యావాహనమితిభావః॥౨౨॥ నంతజ్యోతిష్టోమేద
ర్శపూర్ణమాసప్రకృతికాః తదంగభూతాదీక్షణీయాదయః తత్ర నిఖిలదర్శపూర్ణమాసాంగకలాపేనసహాన్వారంభణీయాతిదిశ్యతేనవేతిసంశ

101

ఇష్టిరారంభసంయోగాదంగభూతాన్నివర్తేతారంభస్యప్రధానసంయోగాత్। ఉపధానాచ్చానుసంయుక్తాత్తస్మాదారంభనివర్తేతానంగత్వాత్॥ ౨౩॥

యేప్రథమసూత్రోక్తంయుక్తౌ తిదిశతఇతిపూర్వపక్షేసిద్ధాంతమాహ ఇష్టిరితి। అగ్నావైష్ణవంపురోడాశమేకాదశకపాలంనిర్వపేద్దర్శపూర్ణమాసావారప్స్య
మాణ ఇత్యత్ర ఆరంభసంయోగాత్ ప్రారంభశబ్దసత్వాత్ ఆరంభాంగం। ఆరంభోనామప్రధానోద్దేశకప్రథమాకృతిః। కృత్యప్రథమత్వంచస్వసజాతీ
యకృతిధ్వంసానధికరణకాలవృత్తిత్వం। సాజాత్యంచసాక్షాత్పరంపరయాతత్ప్రధానోద్దేశకత్వేన। అత ఈదృశారంభాంగభూతదీక్షణీయామప్యస్య జ్యో
తిష్టోమాంగత్వాత్। యతః ఇష్టిరారంభాంగం। సంచారంభః ప్రధానసంయుక్తోయతః ప్రధానోద్దేశకఇతియావత్। తాదృశారంభస్యఅంగభూ
తదీక్షణీయాయామపిభావాతిదేశద్వారలోపేసాంగభూతాత్ దీక్షణీయరూపాదిష్టేః అన్వారంభణీయానివర్తతే। రాజసూయేసోమాః పశవః సమ
ప్రధానా ఇతి వ్యవస్థాపితం ప్రాక్। రాజసూయారంభః ఇష్ట్యాత్మకప్రధానాదిరూపోభవతి। అన్వారంభణీయాయా ఇష్ట్యాత్మకప్రధానారంభోదార
మితిపూర్వాధికరణేస్థితం। తత్ర ఈదృశద్వారేణతత్ప్రాప్తౌ రాజసూయాంతర్గతేష్టిషు అన్వారంభణీయరూపాదిశతఇతిపూర్వపక్షేసిద్ధాంతమాహ। ప్రధానా
త్ప్రీతి। అసోమసోమాదిరూపేణ ప్రధానేనసంయుక్తం యదిష్టిరూపం ప్రధానం తస్మాదిష్టేరితిపూర్వసూత్రాదనువర్తతే। అన్వారంభణీయారూపేష్టిః
నివర్తేత। కుతః సర్వారంభాత్। సర్వార్థమారంభోయతః తస్మాత్ నైవవేష్టేరసంగం యతః తస్మాత్ప్రకృతాచోదకలబ్ధవిషయ ఆరంభః। అన్వారం
భణీయాద్వారంరాజసూయేయ ఆరంభః సకేవలేష్టేర్నసోమాదేరపీతి ప్రాకృతకార్యాభావాత్తన్నివృత్తిరితి సూత్రార్థః స్ఫుటః॥౨౪

అంగత్వేన సమాఖ్యావమంత్రేపి లింగముపాస్యం । యమంత్రేతి । తద్వత్ । సమాఖ్యావత్ మంత్రవర్ణోపి మంత్రవర్ణలింగమపి అంగత్వప్రమాణం । స్వష్ఠసవేషు
తే మంత్రావమంశ్రాంయతే । యస్స్వతే శతవత్యా విరోధాసమాప్రవత్ శావివంయంగే యంహోమేతి । హోమస్యతే హోంయలాపసంబంధివృత్త్యేయహోమయావ్య
క్తః అతస్స్వం శతవతీశః శతకాండః సవిరోధావర్తస్వతస్య ధర్మః । యదిసేధా నావితి । దేశనియంమః । తద్వాక్యస్థేదనాపరాపరాధనివృత్త్యర్థం అపయిత్వా
వర్ధస్వేతి ప్రార్థనమనుపపన్నం అతో పిసన్నిపత్యోపకారకమితి భావః ॥౯॥ అస్మిన్దర్శపూర్ణమాసయోరుత్తమః ప్రయాజః స్వాహాకారం
స్వాహాకారం యజతీతి విహితస్యాపి ప్రధమాదిప్రయాజవత్ ప్రధానకర్మశ్చవితుమర్హతి ప్రయాజత్వాత్ । ఇత్థంచ విశ్వేభ్యో స్వాహాగ్నిమిత్యాదెరవిశ్వే
తః పాఠ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । ప్రయాజెచేతి । ప్రయాజేచ ఉత్తమప్రయాజేపి తస్యాయత్వాత్ । అపివా శేషభూతత్వాత్ తత్సంస్కారః ప్రతీ
యేతేతి విచార్య యః ప్రతిజ్ఞాహేతూదాహరణసమయదాయరూపో న్యాయః తత్వాత్ । అంత్యమపి ప్రయాజః । స్వాహాకారేణ ప్రధానకర్మత్వద్యాగేనం
త్రలింగేనయాయజ్ఞేమానా అగ్న్యాదిదేవతాః తాసాం పెలఫ్పోపలక్షేః యాగేనతత్సంస్కారరూపఫలేన భవతి ఆరాదుపకారకల్పనస్యాన్యాయ్యత్వాత్ । నచ
మాతాపుత్రక్షు సమేత్య పుత్రపదసమభివ్యాహారాజ్జననీముపస్థాపయతి । మాత్రానుసంధానేపి మాతా ఇత్యత్రసనమాత్మా శబ్దస్యం ధాన్య
మాతారమపస్థాపయతి తథా స ఏవ స్వాహాదిశబ్దః స్వాహాకారసన్నిధానాత్ స్వాహాగ్నిమిత్యాదినా స్వాహాగ్నిమపస్థాపయతీతి వాచ్యం । మాతృశబ్దో ధరూ
ధ్యాజననీమపస్థాపయతి । ధానేమాతారం యోగేనోపస్థాపయతి । తథా స్వాహాకారసాన్నిధ్యాదగ్నిశబ్దస్యాన్యదేవతోపస్థాపకత్వే అగ్నిశబ్దస్య తత్ర స్వా
తంత్ర్యేణ శక్తిః కల్పనీయా । తత్ర ప్రమాణేన తత్సిద్ధావితి తదేవనాస్తి । ఏవానాధార్యం తరం స్యాదితి । తస్మాద్యథా స్థానమ్ ప్రమాణమాపత్తిః యాగోపద్వారా సన్నిపత్యోపకార

మంత్రవర్ణాచ్చ తద్వత్ ॥౯॥ ప్రయాజెచ తన్న్యాయత్వాత్ ॥౧౦॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥౧౧॥ తథా జ్యభాగాగ్నిరపతిచేత్ ॥౧౨॥ వ్యపదేశాద్దేవతాంతరం ॥౧౩॥ సమత్వాచ్చ
కమేవమేవోత్తమప్రయాజేపియంత్ర్యమానా అగ్న్యాదిసంస్కారద్వారేణోపకారక ఇతి భావః ॥౧౦॥ సన్నిపత్యోపకారి సాధకాంతరమాహ । లింగదర్శనాచ్చే
తి । అంత్యమపి ప్రయాజః । చాతుర్మాస్యే సంప్రతిపన్నదేవతాకో నిగదః స్వాహాగ్నిం స్వాహా సోమం స్వాహా సవితారం స్వాహా సరస్వతీం స్వాహా పూషణమితి శ్రూ
యతే సదేవతాసంస్కారపక్షేవకల్పతే । అన్యథా అతిదేశశాస్త్రేణ ప్రాకృతనిగదప్రాప్తౌ అస్యపాఠవైయర్థ్యాత్ । నహి దృష్టే సంభవతి అదృష్టార్థత్వకల్ప
నన్యాయ్యం । యాగోత్తమత్వాదేతద్దేవతాపాఠః నిగదెతద్దేవతాస్మరణరూపం కార్యం జ్ఞాపయతీతి ॥౧౧॥ ఉత్తమప్రయాజసిద్ధాంతసాధకె
నైంతు నాజ్యభాగాగ్నేయాగస్య సన్నిపత్యోపకారకత్వం పూర్వపక్షే సాధయతి । తథేతి । తథా ఉత్తమప్రయాజవత్ ఆజ్యభాగాంతర్గతాగ్ని
యాగః సన్నిపత్యోపకారకశ్చేదితి పూర్వపక్షే సమాప్తే దోత్యతకం ॥౧౨॥ సిద్ధాంతమారభతే । వ్యపదేశాదితి । వ్యపదేశాదిత్యస్మాత్ ప్రాక్ భేదేనేత్యాదిః ।
వ్యపదేశాత్ నిర్దేశాత్ । నిగదేష్వితి శేషః । దేవతాంతరం ప్రధానదేవతాతః భిన్నం । నిగదస్త్వేవం ద్వివారం శ్రూయతే । అగ్నిమగ్న ఆవహ సోమమావహ ॥
అగ్నిమావహేతి । లోకేపి బ్రాహ్మణ ఆగతః । శూద్ర ఆగతః బ్రాహ్మణ ఆగత ఇతి శ్రుతత్వాత్ । ఉత్తమవాక్యవైయర్థ్యభియా బ్రాహ్మణద్వయాగమనం ప్ర
తీయతే । తస్మాదాజ్యభాగాగ్నిః సన్నిపత్యోపకారకః । తేన సవిశ్వేతావగ్నిబాధః ॥౧౩॥ హోత్వం తరమాహ సమత్వాచ్చేతి । సమత్వాత్ । ఆరాదుపకారకపక్షేనిపష్టత్వా
త్ । తదేవం అభిషుహవావితాం యజ్ఞస్య యదాఘారౌ । చక్షుషీ వా ఏతే యజ్ఞస్య యదాజ్యభాగౌ యత్ప్రయాజానూయాజా ఇజ్యంతేవ వేర్త్రవ
తదేజాక్షి యత్క్రియత ఇతి । తస్మాదారాదుపకారకం ॥౧౪॥ శ్రీకైదారనాథ క్షురణమస్తుము ॥ - - - - - -

జ్యోతిష్టోమే యూపసంస్కారప్రకరణే యూపమాచ్ఛేత్స్యతా పరశునా హవనీయం ఆజ్యం చారణం చ ఆదాయ యూపస్యాంతికే గ్నిం మథిత్వా ఆ-
విష్ణో విత్రువస్వైతి యూపాహయతిం జుహోతీతి। ఇయం వయాహుతిః సాదృశ్యే ఖలు వా ఏవ యూపో భవతీతి యూప కార్యవిహితా యూపం బవేవాల్యాం
సత్యాం భవితుమర్హతి యూపాహయతేరదృష్టార్థత్వేన ద్వారలోపాసంభవాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। కర్మ చేతి। చకారః స్వార్థే సిద్ధాంత
ద్యోతకః। కర్మ యూపాహయతి రూపం యూపపదవాచ్యం యతో అదృష్టశరీరం త్రివ్యం తత్సంయోగః తదుత్పత్తిః స్వైవా ధర్మః ప్రయోజనం యస్య
దృశం హోతు గర్భవిందం కర్మ నివిశేషణం అర్థాభావాత్। బవేవాల్యాం జ్ఞో దృశాదృష్టశరీరం యూపపదవాచ్య ద్రవ్యోత్పత్త్యభావాదాహుతిరూపం
కర్మ నివర్తతే। తాదర్థ్యం యూపోత్పత్త్యర్థమితి। కథం జ్ఞాతమత్రాహ। శ్రుతిసంయోగాదితి। అత్ర శ్రుతిపదం శ్రుతివాక్యప్రాపితాం గత్వా ధర్మ-
కం లక్షణయా। తత్సంయోగాత్। తద్వత్త్వాత్। యద్వా అంగత్వ స్యేతి శేషః। శ్రుతాత్ శ్రుతివాక్యేన సంయోగాత్ జ్ఞానాదితి। యూపం అచ్ఛపృత్తేత్య
నేన యూపం ఆఫ్నుం తత్పదయుతయ ఇత్యాగభేతాపోతవ్యం ఇతి వాక్యేన శ్రౌతేనాంగత్వనిర్ణయాదితి తదభిప్రాయః॥౧౧॥ వనస్పతే శతవల్శో
విరోహేత్యా వ్రశ్చనే జుహోతీతి స్థాణ్వాహుతివిహితాసాం బవేవాల్యాం కర్తవ్యా నేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। స్థాణావితి। అత్రాపి తు శబ్దః సంశయ
వ్యావర్తకః స్థాణావిశమాత్రత్వాదితి సైనాహవనీయ బాధపూర్వకాహుతి దేశనియమమాత్రం యతో దేశమాత్రనియమః క్రియతే। అతః బ
వేవాల్యాం స్థాణ్వాహుతేరనువృత్తిః ప్రతీయతే। అయమభిప్రాయః। ఇయం వయాహుతిః యూపే సన్నిపత్యోపకారికా న భవతి। యూప
కర్మ చ ద్రవ్యసంయోగార్థమర్థాభావాన్నివర్తేత తాదర్థ్యం శ్రుతిసంయోగాత్।౧౧॥ స్థాణావతు దేశమాత్రత్వాదనివృత్తిః ప్రతీయే
త॥౧౨॥ అపి వా శేషభూతత్వాత్ సంస్కారః ప్రతీయేత।౧౩॥ సమాఖ్యానం చ తద్వత్।౧౪॥
స్యస్థాణోర్విభక్తత్వేన తత్రావయవాస్తత్వే భక్త్యా యూపసంస్కారాసంభవాత్। సంబధేత్రి యమాణం సంబంధి న్యుపకుర్యాత్। న త్వసంబధా। అతో గ్ని
హోమీయూపూర్వస్యారాదుపకారకమితి వాచ్యం। తథా సతి తద్వారసలక్ష్యపూర్వస్యాత్రాపి సత్వాత్ ఆవ్రశ్చనే జుహోతీతి దేశం నియమయనే బవే ప
వాల్యామపి స్యాదితి।౧౨॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। అపి వేతి పూర్వపక్షవ్యావర్తకం। యూపస్యేతి శేషః। యద్వా కర్మచేత్యస్మాత్ స్మృండూకప్లుత్యాత్ర
కర్మేత్యనువర్తతే। యూపస్య శేషభూతత్వాదంగభూతత్వాత్। తస్య యూపస్య సంస్కారప్రతీయేత జ్ఞాతవ్యః। అంగత్వసాధకం యూపాహవాంత
రప్రకరణం। తథా హి ప్రైష్యమచార యూపవంత్రైశేతి యూపసంస్కారః ఆగ్నేయపాష్టాత్రి భవతీత్యపి యూపస్యైవమర్థసందష్టః ఆవ్రశ్చనే జుహోతీతి
హోమః కథం న తదంగం భవేత్। యచ్చోక్తం సంబధ్యేత్ క్రియమాణమేవ సంబంధినికార్యం జనయతీతి తన్న। గురౌ అప్రీతి కుసుమాదీనాం తద్వియో
గేపి శిరసి ధారణేన గురోః గౌరవాపాదనేన వ్యభిచారాత్॥౧౩॥ యూపాంగత్వే ప్రమాణాంతరమాహ। సమాఖ్యానమితి। అథాంతరప్రకరణం యూ
పాంగత్వసాధకం। తద్వత్ సమాఖ్యానం శ్రుతిలింగాదిషు షష్ఠం ప్రమాణం అంగత్వే మానమితి అర్థః। అయమభిప్రాయః శాఖాంతరే స్థాణాస్థాణ్వాహు
తిం జుహోతీతి శ్రూయతే। తత్ర స్థాణ్వాహుతిరితి షష్ఠీతత్పురుషః। కాండాదిగణపాఠాభావాత్। సాపి షష్ఠీ కర్మణి।
కర్మ చ శేషిత్వమపేక్షితం। న హి స్థాణుసంస్కారానంగీకారే స్థాణోః శేషిత్వమప్యుపసంభవతి। అతః స్థాణ్వాహుతిసమాఖ్యాబాధకేనాతః
స్థాణుసంస్కారద్వారా యూపసంస్కార ఇతి॥౧౪॥ ...

నైష్ఫల్యం ప్రతిపాదయతి నేతి। ఆరాదుపకారకపక్షే ఇతి శేషః। యథా వైకేన కపాలేన తత్పాత్రోపహారాపత్తిం ఇయం వయాజి అనన్యోపహారో నిర్వాప్యః। తథాన్యదేవతాయా
పురోడాశం యాగే త్రియమాణే పశుయాగదేవతాయా అసంబంధాన్న తత్సంబంధాభావాత్। అయమభిప్రాయః। సత్యాత్రాభిపాదిన్యోః స్యాత్ స్వపతేః పశుదేవతా
యాః సంస్కారరూపపురోడాశయాగేన దేవతాయాగే స్మరణరూపసంస్కారలోపాద్వైలక్షణ్యే స్వరస ఇతి భావః॥౨౭॥ సంస్కారపక్షోపపాదలక్షణం లింగాంత
రమాహ। గ్రహాణామితి। గ్రహాణాం సురాగ్రహాణాం సంప్రతిపత్త్యా సమదేవతాకత్వవిషయకం తద్వచనం నైతే షాం పశూనాం పురోడాశా భవంతి। గ్రహా
పురోడాశాపేక్షేతి ఇతి వచనం। ఉపపన్నం ఇతి శేషః। తత్ర హేతుః తదర్థత్వాదితి। అయం భావః। పశుదేవతాసంస్కారరూపతద్దేవతాకపురోడాశాభావాద్ధ్వం
గవితి శంకానివారకం హి। ఇదం వాక్యం గ్రహాః పురోడాశా ఇతి। అసంస్కారపక్షే నావకల్పతే ఇతి॥౨౮॥ లింగాంతరం చ దర్శయతి। గ్రహాభావేతి। సౌత్రామణ్యాం
అశ్వినసారస్వతైంద్రాః పశవో యాగాః త్రివిధా యత్తేషాం గ్రహాః పురోడాశాంస్త్రివిధాః యాజ్యాః స్వ్యత్యః చతుర్థపశుర్యాగో విహితః। తత్ర పురోడాశ
వానేషపశుర్భవతీతి న వేద్యతే స్వగ్రహాం గృహ్ణంతి ఇతి శ్రుతం। అస్మిన్నప్యేకస్య గ్రహాభావే పురోడాశవత్త్వం హేతుతః పైనక్తి తం తద్వచనం లింగమితి శేషః। ఏతేనప్ర
రోడాశ గ్రహాన్యతరసంస్కృతదేవతాయాః పశుయాగాంగత్వం నాస్త్యధితి భావః॥౨౯॥ అథ లింగాంతరమాహ। దేవతాయా ఇతి। అగ్నిభక్షః కామభక్షః ప
శవ ఆలభ్యంతే కామాయ వా అగ్నయే పురోడాశా భవంతి ఇతి శ్రూయతే। అత్ర ఉత్తరవాక్యే వై ఇత్యనేన యతః పురోడాశయాగే అగ్నిః కామో దేవతాః

నాసంబంధాత్ ప్రయాజవత్॥౨౬॥ గ్రహాణాం చ సంప్రతిపత్త్యా తద్వచనం తదర్థత్వాత్॥౨౮॥ గ్రహాభావే తద్వచనం॥౩౦॥ దేవతాయాశ్చ హేతుత్వే ప్రసిద్ధం
తేన దర్శయతి॥౩౧॥ అవిరుద్ధోపపత్తిరర్థాపత్తేః శృతవద్గుణభూతవికారః స్యాత్॥౩౨॥ సద్యోర్థత్వాత్ స్యాదుభయోః శ్రుతిభూతత్వాద్విప్రతిపత్తౌ తా
దర్థ్యాద్వికారత్వముక్తం తస్యార్థవాదత్వం॥౩౩॥ - - - -

అతః పశావపి సైవ దేవతేతి హేతుత్వం ప్రసిద్ధం తేనైవ ఇత్యనేన దర్శయతి। ఇదమపి సంస్కారార్థత్వే లింగం॥౩౧॥ అథ యదుక్తం గుణభూతయోరర్థవశా
ప్రధానభూతదేవతాకం యాగేనానువర్తత ఇతి తద్దూషణం పరిహరతి। అవిరుద్ధేతి। అవిరుద్ధ ఇత్యనంతరం అంగభూతయోరపవృక్తహోమయోః ధర్మా
ణామితి శేషః। అర్థస్య తత్ప్రద్యోతస్య ఆపత్తేః ప్రాప్తత్వాత్। యథా భృత్యదయే స్త్రాప్రధానద్రవ్యసంస్కారాధనక్రియమాణాయాః ప్రణీతాః తద్ధర్మా
శ్చ తే ప్రధాన ఏవ భవంతి తద్వత్। గుణభూతస్య ప్రాప్తతాగ్నిషోమీయస్య వికారః పశుయాగో భవితుమర్హతి॥౩౨॥ గుణానాం చేత్యాదితి। సూత్రే చకారేణ
సూచితం దూషణం పరిహరతి। సద్యోర్థ ఇతి। సః పశుపురోడాశోద్యోర్థః భప్రయోజనః। దేవతాసంస్కారవశేన ఛిద్రాపిధానమేకం ఉభయోరపికా
రయోః శ్రౌతత్వాత్। సంస్కారస్య శ్రౌతత్వం దర్శితం। అథోపశౌర ఏవ ఛిద్రము పిదధాతీతి వాక్యాదన్యత్। ఇత్థం చ విప్రతిపత్తౌ భిన్నదేవతాకే అన్యదేవ
తాకత్వేన దేవతాసంస్కారరూపకార్యాభావేపి ఛిద్రాపిధానరూపతాదర్థ్యే ద్వికారత్వం తదంగత్వం। అతః ప్రకృతయాగాత్ పూషానుమంత్రణవన్న
త్రైష్ట ఇతి భావః। తస్యార్థవాదత్వమిత్యగ్రిమసూత్రం అవతారయతి ఏకారూపం। తదిదం। అథోపశౌరే వేతి వాక్యం తస్యార్థవాదరూపత్వాత్ ఫలభేదకత్వం
న సంభవతి। తథా చ కార్యాభావాత్ పూషానుమంత్రణవదుత్కర్షే ప్రాప్తే। అగ్రిమసూత్రే సమాధానం॥౩౩॥ ౨ - - - - - - - - - -

అగ్నీషోమీయపశావేవ శ్రూయతే। అగ్నీషోమీయస్య వపయా ప్రచర్యాగ్నీషోమీయం పురోడాశమనునిర్వపతీతి। అత్ర పశుపురోడాశ ఆరాదుపకార
కం। ఉత పశుయాగదేవతాసంస్కారార్థ ఇతి సంశయే ప్రయాజాధికరణపరామర్శవశాదారాదుపకారకత్వం ప్రాప్తం పరేణ ఉజ్జీవయితుం పూర్వ
పక్షమాహ। పశావితి। అపిశబ్దః యథా ఆజ్యభాగాగ్నేరారాదుపకారకత్వం తథా పశావపీతి దృష్టాన్తసంగతిం జ్ఞాపయతి। యద్వా పశౌ పశుపురోడాశ ఆరా
దుపకారకత్వం ఇతి శేషః। హోతృవాక్యాంశ్చ యాజ్యాంశ్చ వ్యపదేశాదితి మండూకప్లుత్యానుషజ్యతే। అత్రాప్యగ్నీషోమీయమితి ద్విరభ్యాసాదితి। తత్రాపి శబ్దయోగేనాహ

౧౦౩

త్వం తరం సూచితం। తచ్చ స్పష్టం అర్థవాదేన దేవతాభేదప్రతిపాదనాదితి। అర్థవాదశ్చైవం శ్రూయతే। యదగ్నీషోమీయం పశుమాలభత ఇత్యేతత్పూర్వం ద్విధా
అసోమం వపాం తదగ్నినా ప్రతితిష్ఠత ఇతి। అనేన పశుయాగస్యాగ్నిరుద్యోగ్నీః సోమలతా చ దేవతా పురోడాశయాగస్య సాన్నిధ్యాత్ప్రకృతాగ్నీషోమా
వితి దేవతాభేదాత్సంస్కారాసంభవాదారాదుపకారకమితి భావః॥౧౯॥ ఇమం పక్షం నిరాకరోతి నేతి। తద్ధితవతయోః రభేదః తస్యయదుద్భూతం భవ సంసత్వాత
ద్భేదః తత్ప్రతిపాదకవచనస్య సత్వాదిత్యర్థః। తద్వచనం చేద్ధం యద్దైవత్యః పశుః తద్దైవతః పురోడాశ ఇతి॥౨౦॥ తథాపి సామర్థ్యాన్నిష్పక్షసిద్ధిరతః విం
గమపి సాధకమాహ। లింగేతి। ఇంద్రాగ్నియవ శ్రిశేలలావం ఆశ్వంగమాలభేతేతి యాగేయా జ్యానువాక్యాయుగళం ఇంద్రాగ్నీ సు పావ శ్రిణగీస్తామప్స
ష్ఠం ఇతి సు పావకం వచ్ఛ్రిణమప్రతిత్రం ఇతి శ్రీకదేవతాలింగకసమానవర్ణాతం గ్రైతదేవతా భేదే లింగముపపన్నమితి భావః। అస్తు వాదేవతైకత్వమిత్యం
గ కృత్యం తథాపి పశుయాగదేవతాన పురోడాశే ప్రధానమితి॥౨౧॥ పునః పూర్వపక్షమవలంబ్యాపరయతి। గుణార్థేతి। వాకారః పూర్వవిరుద్ధమోయుక్తధనద్వ్యో
ప శావపతిచేత్॥౨౨॥ నత్తద్బుత్వవచనాత్॥౨౩॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౨౪॥ గుణో వా స్యాత్కపాలవద్గుణభూతవికారాచ్చ॥౨౫॥ అపి వా శేషభూతత్వాత్త
త్సంస్కారః ప్రతీయేత స్వాహాకారవదంగానామర్థసంయోగాత్॥౨౬॥ వ్యపదేశవచనం చ విప్రతిపత్తౌ తదర్థత్వాత్॥౨౭॥ గుణో వా పతిచేత్॥౨౮॥
తకః। యథా వా ఏకమేవ కపాలం హవిః శ్రపణేతి ప్రయోజనవచనే చాంగం తథా పశురేవ దేవతాయాగత్వరూపేణాంగమిత్యర్థః। తత్ర పూర్వపక్షం తరమాహ। గుణ
భూతేతి। అయముపశుపురోడాశయాగః ప్రాకృతాగ్నీషోమీయవికారః। ప్రకృతావగ్నీషోమీయదేవతాంగం। అత్ర ప్రధానత్వం సంస్కారపక్షే వా ప్రాప్తం॥
తథా చ విసదృశత్వాదతిదేశస్య ధర్మాణామత్ర నస్యాదతో పృథగం దేవతేత్యర్థః। చకారేణ దూషణాంతరం సూచితం। యది దేవతాసంస్కారస్యాత్తర్త
దా స్యాత్తామనస్యాం భిన్నదేవతాకత్వే న దేవతాసంస్కారాసంభవాద్వారాంతరాభావాత్పశుపురోడాశాగా తుల్యపానుమంత్రణవదుత్పత్తిశిష్టే పరే। ఆరాదుపకారక
పక్షే తత్రైవానుష్ఠానసంభవ ఇతి॥౨౯॥ ఉక్తం పక్షం వ్యావర్తయతి। అపి వేతి। తత్సంస్కారః దేవతాసంస్కారః ప్రతీయేత। కుతః శేషభూతత్వాత్। యా
గస్య దేవతాంగత్వాత్। తత్సంస్కారః దేవతాసంస్కారః ప్రతీయేత। అంగభూతత్వం కథమిత్యాకాంక్షాయాం హేతుమాహ। ప్రయాజవదితి ప్రయా
జవత్। ఉత్తమప్రయాజవదంగానాం అర్థేన సహ వేనసంయోగాత్। అయమభిప్రాయః యథా ఉత్తమప్రయాజే దేవతాసంస్కారద్వారా సంభవతి। గుణక
ర్మత్వే ప్రధానకర్మత్వమనుచితమేవమేవాత్రాపీతి॥౩౦॥ సంస్కారపక్షే పూర్వం తరమాహ। వ్యపదేశమితి। ఏవం హి శ్రూయతే। యద్వై సా త్రావతాద్వ్యర్థం। త
త్సైవ సమృద్ధమితి। ఆరాదుపకారకత్వపక్షే వ్యర్థత్వమనుపపన్నం వ్యర్థత్వం హావ్యంగత్వం। తస్మిన్పక్షే అంగలోపాభావాదితి భావః॥౩౧॥ సంస్కారపక్షే తు హాతోః
అంగం లుప్యతే యేన వ్యర్థశబ్దస్య స్వారస్యం సంపాద్యత ఇతి సమాధానం ఇతి శంకతే। గుణేపతి। గుణేపి ఇత్యుపసంపురోడాశయాగదేవతాం ప్రతి గుణత్వాద

మరియొక్కటి...

అస్మిన్నేవ పక్షే యుక్త్యంతరమాహ। గుణేతి। ప్రకృతౌ కపాలం గుణః పురోడాశః ప్రధానం తయోరతిదేశః సామర్థ్యాల్లింగ। తత్ర చరుశబ్దేనాన్యతరస్య బా
ధే కర్తవ్యే కపాలబాధే అంగబాధో భవతి। పురోడాశబాధే ప్రధానబాధో భవతి ప్రధానబాధో ప్యరమంగబాధ ఇతి గుణముఖ్యవిశేషన్యాయాదంగలోపః।
౪౧॥ చరుశబ్దస్య స్థాలీపరత్వే హి పూర్వోక్తపక్షః సంభవతి। తదేవ నేత్యాహ। తచ్ఛ్రుతావితి। ప్రాజాపత్యం ఘృతే చరుం నిర్వపేచ్ఛతకృష్ణలమాయుష్కామ ఇత్య
త్ర తచ్ఛ్రుతౌ చరుశబ్దార్థే అన్నస్య విశేషణీభూతౌ అన్నస్య శతకృష్ణలస్య హావిష్ట్వాపత్తేః। చరురపి హావిర్వికార ఇతి భావః। ౪౨॥ లింగాంతరమప్యాహ। లింగే
తి। పృశ్నియై దుగ్ధే ప్రైయంగవం చరుం నిర్వపేన్మరుద్భ్యో గ్రామకామ ఇత్యత్ర ప్రైయంగవం ప్రియంగువికారం। ఇదం చ రూపవిశేషణం। న హి స్థాలీ ప్రియంగు
వికారో భవితుమర్హతీతి న కపాలవికారశ్చరుః। ౪౩॥ ఉపదేశో వేతి। అస్మిన్ తు నాత్ర ద్విశబ్దవిషష్ట్వాపి లింగే సూత్రే నయః ప్రైయంగుత్వాదితి కపాలవికారత్వం
దనమేవ ప్రైయంగుత్వాత్। తద్ధితప్రయోగాత్। యద్దేవతాతద్ధితోऽయం నస్యాత్ తథార్ద్దేవతాయా అలాభాత్। ఇష్టా మారుతభేత వత్సమారుతభ్యేతి వదర్ద్యా
గోనస్యాత్। ఇతి భావః। ౪౪॥ అత్రైవ సాధకాంతరమాహ। అపూర్వేతి। పురోడాశేన వైదికా అముష్మిం ల్లోకే ఆధ్వర్యవే చరుం తాస్మిన్వ్యః కామయే
తావముష్మిం ల్లోకే బంధన్నయామీతి స పురోడాశం కుర్వీత। యః కామయేతాస్మిం ల్లోకే బంధన్నయామీతి స చరుం కుర్వీతేత్యత్ర పురోడాశా
పూర్వసదృశాపూర్వజనకత్వం వ్యపదిశః చరావప్యతిదిశ్యతే। అతశ్చరురపి పురోడాశసదృశో భవితుమర్హతీతి న కపాలసదృశః। ౪౪॥ ఏవం కపాల

గుణముఖ్యవిశేషాచ్చ॥ ౪౧॥ తచ్ఛ్రుతౌ చాన్యహావిష్ట్వాపత్తే॥ ౪౨॥ లింగదర్శనాచ్చ। ౪౩॥ ఉపదేశో వా ప్రైయంగుత్వాత్॥ ౪౪॥ అపూర్వవ్యపదేశాచ్చ॥
౪౫॥ తథా చ లింగదర్శనం। ౪౬॥ సకపాలే ప్రకృత్యా స్యాదన్యస్య చాశ్రుతిత్వాత్। ౪౭॥ ఏకస్మిన్నా వివిప్రతిషేధాత్। ౪౮॥ నవా భాగిత్వరసంయోగా
దపూపే పాకేసంయుక్తం ధారణార్థత్వాచ్చరౌ భవతి తత్రార్థాత్పాత్రలాభః స్యాదనియమో విశేషాత్॥ ౪౯॥ . . . .

వికారం ప్రదూష్య సిద్ధాంతమాహ। తథా చేతి॥ అత్రాదనో వేతి ప్రపూర్వకే సూత్రే స్పష్టం యోజ్యం। తథా చ కపాలవికారదూషణేన చ జీదనశ్చరుశబ్దవా
చ్యో భవితుమర్హతి। లింగదర్శనాత్। లింగం ప్రాహ। జ్యోతిష్టోమాంగ ప్రాయణీయ సంపోష్ట్యం ఆదిత్యః ప్రాయణీయశ్చరురితి। తదనంతరం చతుర
ఆజ్యభాగానసి జతవదితి మోదనే నేతి చ తత్ప్ప దార్థస్యైవౌదనే నైత్యసమవాదాచ్చరురోదన ఏవేతి భావః। ౪౬॥ స జీదనః అష్టసు కపాలేషు పక్తవ్యః।
అత్త్రైక కపాలే ఉత కపాలభిన్నే యత్ర క్వచిత్। అథవా స్థాల్యామేవేతి సంశయే ప్రథమపక్షమాహ। స ఇతి। స జీదనః కపాలే కపాలేషు స్యాత్। కుతః ప్రకృ
త్యాదర్శపూర్ణమాసప్రకృతి తత్ప్రాప్తత్వాత్। తద్వ్యతిరిక్తాన్యస్య చాశ్రుతత్వాత్। శాస్త్రాభావాచ్చ। ౪౭॥ ప్రథమపక్షం దూషయన్ ద్వితీయమాహ
కస్మిన్నితి। ప్రాకృతసంఖ్యాం బాధిత్వా కపాలమాత్రమతిదిశ్యతే। కుతః అష్టసు బహుధారణపూర్వకౌదనే నిష్పత్తేర్విప్రతిషిద్ధత్వాద్బాధితత్వా
త్। ౪౮॥ ద్వితీయం దూషయన్ తృతీయమాహ। నవేతి। న వ కపాలేషు పక్తవ్యః అపూపే పురోడాశే। పూపోऽపూపః పిష్టకః స్యాదితి కోశా
త్ పిష్టవికారత్వాదపూపత్వం। అధారిత్వేన జలగతేలాష్టసాంయుధవంయుక్తిద్ధిల్యం తదన్యేన విజాతీయపాకేన సంయోగాత్। చరావపాకేన పా
కే సాధనేऽష్టాసంయుక్తం యుక్తం ద్వారణార్థం ఆరణం। అథైర్యాయస్యైవ తాదృశవస్తునా భవితవ్యం। అతః తత్ర చరోరర్థాత్ అర్థాప
త్తిప్రమాణాత్పాత్రలాభః స్యాత్। తత్పాత్రం స్థాల్యేవేతి ఆహ నియమః అనిశ్చయాత్ నియామకవిశేషాభావాత్। తాదృశౌదనధారణయోగ్యస్థాల్యాం
కటాహాదౌ యత్ర క్వచిత్ పక్తవ్యమితి ఫలితార్థః॥ ౪౯॥ . . .

అథోపశోరిత్యస్యార్థవాదత్వే పురోడాశోత్పత్త్యుపపత్తిం పరిహరతి విప్రతిపత్త్యావితి। విప్రతిపత్త్యా పశుపురోడాశయాగపశుయాగదేవతాబోధకశబ్దయో
ర్భిన్నానుపూర్వీకత్వేపి తదర్థః। యథా పశుయాగోత్పాదకవాక్యం ఆశ్వినం ధూమ్రమాలభేత సారస్వతం మేషమైంద్రమృషభమితి పురోడాశయాగోత్పా
దకవాక్యం తు ఐంద్రమేకాదశకపాలం నిర్వపతి సావిత్రం ద్వాదశకపాలం వారుణం దశకపాలమితి। తాసాం దేవతానాం సమాఖ్యావికారః పశుయాగదేవతా
నామపురోడాశదేవతాయా ఆభాసః। యథా గోశబ్దస్య గావీతి వత్ ఐంద్రశబ్దస్తు ఉభయత్రావిశేషతః। వచనే ఐంద్రః పురోడాశానాం ప్రథమ ఇత్యనే
న సద్ధిన భేదమాత్రం। సారస్వతమిత్యత్ర తు సకారవకారాదికతిపయవర్ణేష్వపి యుతతయా తాని విత్రస్యత తదాభాసత్వం ఆశ్వినే త్వత్ర త్వవికారాదివర్ణచతుష్ట
యయుతత్వాత్తదాభాసత్వం ఇత్థం చ పురోడాశవాక్యస్థశబ్దరూపైరాభాసైరపి పశుకా ఏవ దేవతా బుధ్యంత ఇతి న శ్రుతానుపపత్తిగంధ ఇతి భావః।
౧౦౪ ౩౯॥ ఆక్షేపసమాధానే అపరితోషాత్సమాధానం కరమాహ। అభ్యాసేతి। అభ్యాసః ప్రకృతితః ప్రాప్తిర్యః పురోడాశయాగః తస్యోత్పత్తిః। ఏకదేశోగ్ర
హం యాగః పశుదేవత్యైవ తద్ధిసాన్నిధ్యస్య అనన్యదేవత్యః। పురోడాశః। యథా ఏకాదశప్రయాజేషు ప్రాకృతప్రయాజా ఏవ అభ్యస్యంత ఇతి సిద్ధాంతితం।
ప్రాకే। తథా చైకదేశే పంచపర్వం తం ప్రాకృతదేవతాభిసంబంధః తద్ధిస్తైకదేశే ఆరభ్యమాణస్య త్రేధా వపాదయో భిన్నదేవతా ఏవ సంబంధ్యంతే తద్వత్। ఆయ
మభిప్రాయః। ప్రకృతితః చోదకశాస్త్రేణ పురోడాశద్రవ్యకః పశుయాగదేవతాకః యాగః ప్రాప్తః। అత్రాశ్విన సంగృహాం గృహ్ణాతీతి దేవతాసంబంధం ద్ర

104

విప్రతిపత్తౌ తాసాం సమాఖ్యావికారః స్యాత్॥౩౯॥ అభ్యాసో వా ప్రయాజవదేకదేశోఽన్యదేవత్యః॥౪౦॥ చరుర్హవిర్వికారః స్యాదిజ్యాసంయోగాత్॥౪౧॥
ప్రసిద్ధగ్రహణత్వాచ్చ॥౪౨॥ ఓదనో వాఽన్నసంయోగాత్॥౪౩॥ నద్వ్యర్థత్వాత్॥౪౪॥ కపాలవికారో వా విశయే ప్రొర్థోపపత్తిభ్యాం॥౪౫॥ . . . . . .

వ్యవహితం। తస్య యాగాకాంక్షాయాం యాగబోధకవాక్యాభావాత్ప్రకృత్యైవ సంబధ్యతే। తదంశేన దేవతాసంస్కారః సంభవతి। తత్రైంద్రమేకాదశకపా
లం నిర్వపతీతి ప్రాకృతత్వవివిశిష్టయాగమనూద్య దేవతావిధిరితి అభ్యాస ఉపపన్న ఇతి॥౪౦॥ పంచదశసూత్రమిదమధికరణం। సౌర్యం చరుం నిర్వపే
దితి శ్రుతం। అత్ర చరుః కపాలవికారః ఉత హవిర్వికారః। యదా హవిర్వికారః తదాపి పురోడాశకారణస్థాలీ కరోతి అకాదన ఇతి సంశయేత
త్ర సిద్ధాంతమాహ। చరురితి। చరుః చరుపదవాచ్యః హవిర్వికారః ప్రాకృతపురోడాశకార్యకారీ స్యాత్। కుతః యాగసంయోగాత్। ప్రకృతౌ పురోడా
శే యాగసంబంధోస్తి ప్రకృతేపి తద్వత్॥౪౧॥ ఏవం స్థితే పూర్వపక్షమాహ। ప్రసిద్ధేతి। లోకే చరుశబ్దః స్థాల్యాం ప్రసిద్ధః। తద్గ్రహణత్వాత్। తస్యైవ గృహ్యమాణ
యోగత్వాత్। సైవ పురోడాశకార్యకారిణీత్యర్థః॥౪౨॥ ఇమం పక్షం దూషయతి। ఓదనేతి। ఓదనః పురోడాశకార్యకారీ। అన్నస్య ఓదనయో
గత్వసంయోగేనేతి శేషః। సంయోగాత్ సంబంధాత్। ఓదనే యత్నేన ద్రవేణ శిష్టం యాగం కుర్వంతి నానేనేతి భావః॥౪౩॥ నేతి। ఓదనో హవిర్వికారో న।
ద్వ్యర్థత్వాత్। చరుశబ్దస్యానార్థత్వాపత్తేః॥౪౪॥ హవిర్వికారపక్షే పక్షద్వయేపి దూషితే కపాలవికారోస్త్వితి శంకతే కపాలేతి। ప్రాకృతపురోడా
శస్య ప్రకృతివత్ పాకేన శ్రవణం। కింతు స్థాల్యాం। తథా చ। తథా చ పూర్వోక్తే విశయే సంశయే కపాలవికారః ఉత హః। సౌర్య ఇతి తద్ధితార్థస్య సంబం
ధస్య సూర్యోద్దిశ్యకహవిరాధారత్వరూపస్యోపపత్తేః। శ్రపణరూపగత్వాయాం శ్రుతత్వాత్॥౪౫॥ శ్రీ॥ . . . .

పూర్వపక్షమాహ। త్రియైతవేతి। అప్రవృత్తీభావవాక్యస్యార్థవాదత్వాద్విధివాక్యేన హవిః సంబంధమాత్రహేతుత్వం ప్రతీయతే। ౪॥ పునః సిద్ధాంతపక్షే
ముద్ఘాటయతి। అకవైదితి। తయోరకర్మణి ఆసనుష్ఠానం। చతురవత్తసంపత్తయే హి ప్రత్యేకం తావుపస్తరణాభిఘారణే। అత్ర చత్వారి చత్వారి కృష్ణలా
న్యవద్యతి చతురవత్తా స్యాప్త్వా ఇతి శ్రూయతే। తేనైవ చతురవత్తలాభాత్। సహాత్తాభ్యాం సహ అవదానే చతురవత్తం పూరణం। తథా సతి కృష్ణలచతు
రష్టయోరవదానేన చతురవత్తసంపాదకవచనం వ్యాహన్యేతేతి భావః। ౫॥ పునః పూర్వపక్షముద్ఘాటయతి। త్రిరితి। తయోః త్రయాణాం స్థానం వాక్యే
తః ముఖ్యస్య హవిషః ద్యుదవదానం తత్ఫలం యుత్తరం వా విత్వా కాంక్షాయాం ప్రకృతి తతః అంగుష్ఠపర్వమాత్రం ప్రాప్తౌ తదా బాధకత్వం యోః చతుస్సంఖ్యారూపప
రిమాణాత్ పరిమాణబోధకత్వాత్। పరిమాణబోధకత్వం కిం వా నమత ఆహ। సామాన్యాత్। కియదవదేయమిత్యాకాంక్షాపూరకత్వేన సాజాత్యాత్।
అతః తస్య పరిమాణస్య త్రివిగుణత్వం। అంగత్వం। ఇత్థం చ కేవలాంగబాధకశాస్త్రం సముఖం త్రివృం త్రివృం బాధితుం శక్నోతీతి భావః॥ ౬॥ అత్రైవ
సాధకాంతరమాహ। తేషామితి। తేషాం చతుర్ణాం కృష్ణలానామేకావదానత్వాత్। ఏకావదానత్వవిధానాత్। న తయోర్నివృత్తిః। తద్విధాయకం వాక్యం చ
చత్వారి కృష్ణలాన్యేకమవదానమితి। ౭॥ యదుక్తం చతురవత్తావాప్తివిరోధ ఇతి తత్పరిహరతి। ఆప్తిరితి। స్తుతిరితి శేషః। ఆప్తివచనం చతుష్టం

త్రయైతవార్థవాదత్వాత్తయోస్సంసర్గహేతుత్వాత్। ౮॥ అకర్మవా చతుర్భిరాప్తివచనాత్తు హవిః పూరణం పునశ్చతురవత్తం। ౯॥ త్రయ్యావా
వలుఖ్యావదానపరిమాణానాం మాత్రదర్శనత్వం॥ ౧౦॥ తేషాం చైకావదానత్వాత్॥ ౧౧॥ ఆప్తిస్సంఖ్యాసమానత్వాత్॥ ౧౨॥ సతోస్త్వాప్తివచనం వ్య
ర్థం। ౧౩॥ వికల్పస్త్వేకావదానత్వాత్। ౧౪॥ సర్వవికారే త్వభ్యాసానర్థక్యం హవిషో హీతరస్య స్యాదపి వా స్విష్టకృతః స్యాదితరస్యాన్యాయ్యత్వాత్॥ ౧౫॥

ఉభయత్రసమానమితి తేన కృష్ణలనిష్ఠసంఖ్యాస్తుతిః। ద్వాదశ ద్వాదశాని జుహోతి ద్వాదశమాసాస్సంవత్సర ఇతివత్। ౧౬॥ పునరాప్తివచనవై
యర్థ్యమాహ। సతోస్త్వితి। తయోస్సతోః ఆప్తివచనం వ్యర్థం। అయమభిప్రాయః। అవిద్యమానే హి స్తుత్యే అయం వస్తుతి ఇతి తేన రూపేణ స్తు
తిస్సంభవతి। న హి సిద్ధే తేన రూపేణ స్తుతిస్సంభవతి। తథా అవిద్యమానే చతురవత్తే తేన రూపేణ స్తుతిః సంగచ్ఛతే న విద్యమాన ఇతి। ఆప్తివచనం।
తయోః సత్త్వే వ్యర్థమేవేతి। ౧౭॥ పూర్వపక్షం పునరుద్ఘాటయతి। వికల్ప ఇతి। యథా ఆప్తివచనం తావదనర్థకం త్వేకావదానవచనం తావద్వ
స్థాపయతీతి సామాన్యాద్వికల్పః స్యాత్। ౧౮॥ ఏవం వికల్పమాపాద్య తమసహమానః ఆప్తివచనబాధమేవ దృఢీకరోతి। సర్వవికార ఇతి। సర్వస్య
చతురవదానస్య వికారే సతి ప్రాకృతచతురవదానబాధకే సకృదవదానే సతి చత్వారి చత్వారి కృష్ణలాన్యవద్యతీతి అభ్యాసస్యానర్థక్యం। అయము
భావః। కృష్ణలచతుష్టయస్య సకృదవదానం చతురవత్తం సంపాదయతి। తదా ద్వితీయావదానాభావాదభ్యాసో వ్యర్థః। స్యాదితి। స్విష్టకృదుప
పత్తిమాహ। హవిష ఇతి। ముఖ్యతే అభ్యాస ఇతరస్య ద్వితీయస్య హవిరవదానస్య మానప్రాప్త్యర్థం యస్మాత్తే ప్రాకృతావదానచతుష్టయస్యాభావాత్
ముఖ్యే శంకతే। అపి వేతి। అభ్యాసః స్విష్టకృదవదానార్థ ఇతి చేత్। తస్య స్విష్టకృదర్థత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్। ప్రధానప్రకరణం పరిత్యజ్యాన్యార్థస్యా
న్యాయ్యత్వాదితి భావః॥ ౧౯॥ . . . .

సిద్ధాంతమాహ। చరావితి। వేతి పూర్వపక్షవ్యావర్తకః। చరౌ స్థాల్యాం పాకః। లింగదర్శనాత్। యాః సు స్థాలీషు సోమాః స్యుః తేషు చరవః స్యురితి స్వస్వస్థాలీషు
చరుం పాకం బ్రువం పాకసాధనం స్థాలీతి దర్శయతి।౧౫॥ ఇతః పరం ఆపాదసమాప్తి అన్వైవాధికరణస్య వర్ణకాంతరమితి పార్థసారథిప్రభృతిమతం। భా
ష్యకారమతే పృథగధికరణాని। ఏవం వేతి। ఉదుధా చరౌ కపాలం బాధ్యతే తథా పేషణాదిపాత్రోద్ధరణాం తం బాధ్యతే ద్వారలోపాత్। ద్వారలోపవివక్ష
షిప్వక్శైతూంగ్రుమసలాత్రైరితి పార్థసారథ్యాదయో భిప్రాయః। భాష్యకృద్విప్రాయోఽవిభ్యాత్। తత్రైవ పేషణవిషయే పూర్వపక్షమాహ। తస్మిన్ పేషణమితి। చరౌ పేష
ణం భవతి। అర్థస్య చరౌ నభావస్య క్లిష్టలవల్లవమభావాత్। క్రతుగుణశకృత్వాదిత్యర్థః।౧౬॥ సిద్ధాంతమాహ। అత్రిరంయతి। అత్రియా చరౌ పేషణం న కర్తవ్యం।
ఖతః ఆపూపమేతుత్వాత్। ప్రాకృతపేషణస్యాపూపహేతుత్వేన చరావపూపాభావాదితి భావః।౧౭॥ పిండేతి। ప్రజాతాభిః పావంశిసంయోగాత్ ఘృస్యప్రకృతౌ పిండా

౧౦౨ ర్థత్వాత్। చరౌ పిండాభావాన్నివర్తత ఇత్యర్థః।౧౮॥ సంవపనంచేతి। దేవస్యత్వాం సంవపామీతి యత్తదపి నివర్తతే। చరౌ సంవృప్తస్య ప్రయోజనాభావా
త్।౧౯॥ సంతాపనేతి। ధృష్టిరసి గురాం సామగిరసాంతపసాతప్యర్థమితి సంతాపనం నివర్తతే। ప్రకృతౌ అంగారైః సంతాపః కపాలోపరి క్రియతే। అత్రార్థః అతో న
ప్రకృతం। అథ ఇత్యనంతరం సంతాపనేతి శేషః।౧౧౦॥ ఉపధానేతి। కపాలోపధానస్యాపాకార్థత్వాత్। తస్య సాధకత్వేన వావేశాన్నివర్తతే।౧౧౧॥ పృథ్వితి। అరుప్రథ
చరావా లింగదర్శనాత్।౧౨౦॥ తస్మిన్ పేషణమనర్థలోపాత్స్యాత్।౧౨౧॥ అత్రియా వాపూపహేతుత్వాత్।౧౨౨॥ పిండార్థత్వాచ్చ సంయవనం।౧౨౩॥ సంవప
నం చ తాదర్థ్యాత్।౧౨౪॥ సంతాపనమథః శ్రపణాత్।౧౨౫॥ ఉపధానం చ తాదర్థ్యాత్॥ పృథుశ్లక్ష్ణే వానపూపత్వాత్।౧౨౬॥ అభ్యూహా స్వోపరిపాకార్థ
త్వాత్।౧౨౭॥ తథా జ్వలనం।౧౨౮॥ వృద్ధత్వాత్సాదనం చ ప్రకృతావశ్రుతత్వాత్।౧౨౯॥ ఇతి జైమిని సూత్రే దశమస్య ప్రథమః పాదః॥ శ్లో॥ - - -
స్వేతి ప్రథనం। ప్రథం గృష్ణాప్రైతి శ్లక్ష్ణకరణం। చ నివర్తతే। తయోరపూపార్థత్వాత్।౧౨॥ అభ్యూహేతి। దేవస్య ... అంగారం భస్మ అభ్యూహ్యేతి విధా
నం। అభ్యూహనం నివర్తతే। చరావుపరిపాకాభావాత్।౧౩॥ తథేతి। ధృష్టిరభిజ్వలయతేతి నివర్తతే। ఉపరిపాకార్థత్వాత్।౧౪॥ వృద్ధత్వేతి। ప్రకృతౌ వే
పాదే భిః పృథక్త్వకృత అంతర్వేద్యాం హవిరాసాదనం క్రియతే। తదుభ్యధకవిధేరభావాత్। అంతర్వేద్యాం హవిరాసాదనానంతరం కపాలోద్వాసనస్యవిహా
తత్వాత్ అర్థికం। వృద్ధత్వాత్సాదనం। అర్థికస్యానంగత్వాత్ న చోదకశాస్త్రం ప్రాపయతి। అతః తన్నివర్తతే।౧౫౦॥ ఇతి సూత్రవృత్తౌ దశమస్య ప్రథమపాదః॥
కృష్ణలేష్వర్థలోపాదపాకః స్యాత్।౧౧॥ స్యాద్వా ప్రాప్తత్వాత్ శిష్టత్వాత్ ప్రదానవత్।౧౨॥ ఉపస్తరణాభిఘారణయోరమృతార్థత్వాదకర్మ స్యాత్।౧౩॥
పూర్వపాదే ద్వారలోపనిబంధనో బాధశ్చింతితః। ఇతః ప్రభృతి తదపవాదశ్చింత్యతే। శతకృష్ణలేష్విరుదాహరణం। తత్ర పూర్వపక్షమాహ। కృష్ణలేష్వితి। కృ
ష్ణలేషు శ్రపణేషు అపాకః పాకాభావః స్యాత్। అర్థస్య కారణస్య లోపాత్। న చ ఘృతే శ్రపయతేతి ... పూపానుమంత్రణవదేతత్ప్రకరణాదుత్క
ష్టుం దార్ఢ్యం వతి నివేశాదితి భావః।౧౧॥ సిద్ధాంతమాహ। స్యాద్వేతి। పాకః స్యాత్। ఉదుధానదర్శయ స్యాపి ద్రవ్యస్య వచనాత్ప్రదానం ప్రత్యక్షవచనమనుశాసతి త
ద్వత్ ప్రతిపక్షవచనేన శాసనాత్ ప్రచోదితశేషేణ సాంద్రత్వం। తత్రాపి చోదకాదేవ ప్రాప్తిః। ఉక్తే వా కేవలం వైయర్థ్యం దుర్వారత్వాత్।౧౨॥ తత్ర ప్రకృతౌ
ఉపస్తరణాభిఘారణే స్తో న వేతి సంశయే సిద్ధాంతేనారభతే। ఉపస్తరణేతి। తయోరమృతార్థత్వాత్। స్వాదుత్వార్థత్వాత్। కృష్ణలేతదభావాత్తయోర
కర్మ ననుష్ఠానం। ఉదుధపస్తరణాభిఘారణయోర్యత్ అమృతావిత్యేవం ప్రాణం కరోతి। అమృతే సోమపమితత్వాత్ స్వాద్వర్థత్వం।౧౩॥ శ్రీ - - -

105

కృష్ణలచరావైనైకకాలపరిహారాత్ భేదేన వస్త్వైకకాల ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। పురుషేతి। పురుషాపనయాది త్వనంతరం కృతార్థత్వాదితి శేషః। స్వకా
లం ప్రకృతౌ యస్య యస్య విహితః కాలః తత్కాలత్వం తేషాం। అయం భావః। పురుషాపనయేన చరితార్థో విధిః ప్రాకృతకాల బాధితుమసమర్థః ॥౯॥
తత్రైవేదం చింత్యతే। ఇదం బృహస్పతే ఇతి నిర్దేశః కర్తవ్యోऽన్యో వా ఇతి సందిహ్యబాధకాభావాత్ కర్తవ్య ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఏకార్థత్వాదితి। ఏకప్రయోజనార్థ-
త్వాదవిభాగః। న దేశాభావః। అయం భావః। ప్రకృతౌ సర్వత్రైకార్థత్వాద్విధిః శేషస్య నిర్దేశాభావే పరస్పరం కలహం కుర్యుః। ఇహాపి కేవలే కలహాభావాన్న నిర్దేశః।
౧౦॥ యజ్ఞే శ్రౌతం మానాదక్షిణా అదృష్టార్థేతి పూర్వపక్షయతి। ఋత్విగితి। ధర్మమాత్రం అదృష్టమస్యేతి। యజ్ఞే తేభ్యః ఋత్విగ్భ్యో యథాదృష్టార్థతా తథాదధాద
దాతవ్యేతి తాదర్థ్యాదదృష్టార్థత్వాత్ ॥౧౧॥ సిద్ధాంతమాహ। పరిక్రయేతి। ఋత్విజాం పరిక్రయార్థా దక్షిణా। కర్మసంయోగాత్ కర్మకర్తృసంబంధాత్।
లోకే త్రింశ్చ కతులో దానం భృతిరూపం దృష్టం ॥౧౨॥ సాధకాంతరమాహ। దక్షిణేతి। దక్షిణాయుక్తవచనం ఋత్విజ ఇతి వాకే ఋత్విజాం వహానే హేతుత్వం
దక్షిణానాం యుక్తం ఇతరేణ న జ్ఞాప్యతే। ఇదం లింగం ॥౧౩॥ లింగాంతరం స్పష్టమాహ। పరిక్రీతేతి। క్రీయతే దక్షిణాపరిక్రీతా ఋత్విజో యాజయంతీతి। తస్మాత్ ॥
౧౪॥ లింగాంతరమాహ। సనతీతి। సనివన్నిర్వాచ్యయాం ప్రాప్తం సనివన్యం తస్మిన్ తద్విధాయకవాక్యే భృతివచనాత్। భృతివచనత్వాత్। తదప్యేకం దృష్టదక్షిణా

పురుషాపనయాం త్వకాలత్వం ॥౧౦॥ ఏకార్థత్వాదవిభాగః ॥౧౧॥ ఋత్విగ్దానం ధర్మమాత్రార్థం స్యాద్దదాతిసామర్థ్యాత్ ॥౧౨॥ పరిక్రయార్థం వా కర్మ
సంయోగాల్లోకవత్ ॥౧౩॥ దక్షిణాయుక్తవచనాచ్చ ॥౧౪॥ పరిక్రీతవచనాచ్చ ॥౧౫॥ సనివన్యే చ భృతివచనాత్ ॥౧౬॥ నైష్టృత్వేన సంస్తవాత్ ॥౧౭॥ శేషభక్షా
స్తద్వత్ ॥౧౮॥ సంస్కారో వా ద్రవ్యస్య పరార్థత్వాత్ ॥౧౯॥ శేషే చ సమత్వాత్ ॥౨౦॥ స్వామిని చ దర్శనాత్తత్సామాన్యాదితరేషాం తథాత్వం ॥౨౧॥ - - -

త్రుదర్శనెలాభవతిం వస్త్వేతి। అయమర్థః। యజమానేనాదక్షితః తాభ్యదశరాత్రపరం తం తాని భక్షః। ఋత్విగ్దక్షిణారూపాం భృతిం చికీర్షేతేతి। భృ
తిశబ్దో లోకే కర్మకర్తృణాం పరిక్రయే ప్రసిద్ధః। అతో లింగాత్ ॥౧౫॥ లింగాంతరమప్యాహ। నైష్టృత్వేనేతి। యథా వైదారయహోర్నైష్టృత్వేన నైష్టృత్వ
నం భవతః కర్మణో యోగవత్తేపు ఏవం వా ఋత్విజః సర్వత్ర ఇతి। అయమర్థః। యథా దారయహోర్నైష్టృత్వేన కథవృథాభేదనకర్తారం నిష్టృత్వేనం చేదనం తద్వత
కర్మతల్లాభోపాయే వర్తతే। తత్సాదృశ్యప్రదర్శనేన ఋత్విగ్దక్షిణా భృతిరూపేతి జ్ఞాపకం। విచారఫలం పూర్వపక్షే సత్రే దక్షిణాయా అబాధః। సిద్ధాంతే త
దబాధః ॥౧౭॥ హవిః శేషభక్షణం పరిక్రయః సంస్కారో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। శేషేతి। తద్వద్దక్షిణావత్ ॥౧౮॥ సిద్ధాంతమాహ। సంస్కారేతి। శేష
హవిషః సంస్కారః కుతః పురోడాశాదిద్రవ్యస్య పరార్థత్వాత్। యాగార్థత్వాత్। అయం భావః। పురోడాశాదిద్రవ్యం యది భక్షార్థం స్యాత్తదా భవేదేవం।
యాగార్థత్వాన్నైవం ॥౧౯॥ హేత్వంతరమాహ। శేష ఇతి। శేషే యజమానశేషే ద్రవ్యే సమత్వాత్। ఋత్విగ్యజమానయోః సమత్వాత్ స్వత్వాభావసామ్యాత్। అయం
భావః దేవతోద్దేశేనాగ్నౌ ప్రక్షిప్తం నిర్వాహ్యమితి నిర్వాహదయజమానస్య స్వత్వం నివృత్తం। అతః సామ్యం। యత్ర స్వత్వమేవ నాస్తి తేన పరిక్రయః కథం స్యాత్।
౨౦॥ హేత్వంతరమాహ। స్వామినీతి। యజమానస్యాపి శేషభక్షో విహితః దృశ్యతే। అతః ఇతరేషామపి భక్షే తథాత్వం సామ్యభక్షే సాదృశ్యం ॥౨౧॥ - - -

సిద్ధాంతమాహ। అకర్మవేతి। తయోరకర్మణా నసుపత్రసం। తయోరసంసర్గార్థేన వృత్తిత్వాత్। ప్రకృతాపూర్వయోర్దాశాపం యువానాం సూక్తవాకానాం ప్రాచిస
యోగాభావప్రయోజనస్య నివృత్తత్వాత్। ప్రకృతే తయోరేవ నివృత్తిః। న తు ద్వితయోర్వదానస్య తథా చాభ్యాస ఉపపన్నః। తస్మాత్తయోర్నివృత్తత్వా
త్। అప్రాప్తిసమర్థత్వం। చతురవదానాభావాదాప్యాసమర్థేన సంస్పృతిరుపపన్నా।౧౧॥ తత్ర వ్యవహారః శేషభక్షణం కర్తవ్యమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ।
భక్షాణామితి। స్పష్టోర్థః।౧౩॥ సిద్ధాంతమాహ। స్యాద్వేతి। భక్షణం ప్రాకృతం స్యాత్। నిర్ధారణదర్శనాత్। నిరవధయం తౌ భక్షయత ఇతి వచనే నిరవధయ
త ఇతి ప్రాకృతం భక్షమనూద్య తత్ర గుణవిశేషవిధానదర్శనాదితి భావః।౧౪॥ పూర్వపక్షం పునరుద్ధాపయతి। వచనం త్వితి। వచనం పూర్వోక్తం ఆజ్య
భక్షణం విదధాతి। ప్రకృతౌ వా జస్యాభాగిత్వాత్। భక్షే హోతుర్నాక్షిప్తత్వాత్।౧౫॥ సిద్ధాంతమాహ। వచనం వేతి। నిరవధయంతౌ భక్షయత ఇత్యే

వద్వచనం పారణ్యస్య భక్షమాహ నాజ్యస్య నిర్దిష్టత్వాత్। యథా ప్రధానం అనశనం యస్తత్రం యతే తద్వత్। భక్షే జామపి న సు అనిర్దేశః పారణ్యస్యాపి
సమానః। కథం పారణ్యం గృహ్యతే। తత్రాహ జస్య గుణ ఇతి। అనిర్దేశే వక్ష్యమాణ మహాకాండం ప్రయోః ప్రధానమేవ గృహ్యతే న గుణాః। ఇత్థం చ ఆజ్యస్య
గుణభూతత్వాదప్రధానత్వాదగ్రహణం। యథా ఇష్టకా కూలే దండః ఇతి ప్రహారనేప్పారమిత్యుక్తే దండమేవ ప్రధానం గృహ్యతే న త్విష
కాం తథా।౧౬॥ తస్య వేల్లైకథా బ్రహ్మణముపహారతీత్యత్ర తథా ప్రత్యయస్య సేవ్యైవసహత్వే చశక్తత్వాత్ ప్రకృతే ఇత్థం యాగ్రావ్యావింతి పూర్వప
క్షే సిద్ధాంతమాహ। ఏకధేతి। ఏకధా ఏకకాలే ప్రాకృతానాం ఇదాచతుర్ధాకరణశం యజువాక భక్షాణాముపహారే సవేషాం సహత్వం బ్రహ్మభ

అకర్మణా సంసర్గార్థేన వృత్తిత్వాత్తస్మాదాప్తి సమర్థత్వాత్।౧౧॥ భక్షాణాం తత్ప్రత్యర్థత్వాదకర్మణః స్యాత్॥౧౩॥ స్యాద్వా నిర్ధారణదర్శనాత్।
౧౪॥ వచనం త్వాజ్యభక్షం ప్రకృతౌ స్యాదభాగిత్వాత్।౧౫॥ వచనం వా పారణ్యస్య ప్రదానవదాజ్యస్య గుణభూతత్వాత్॥౧౬॥ ఏకధోపహారే సహ
త్వం బ్రహ్మభక్షాణాం ప్రకృతౌ వివృతత్వాత్।౧౭॥ సర్వత్వం చ తేషామధికారాత్।౧౮॥ పురుషాపనయో వా తేషామవాచ్యత్వాత్॥౧౯॥

క్షాణాం సంపద్యతే। ప్రకృతౌ దర్శపూర్ణమాసే భక్షే చతుష్టయస్య విహితత్వాత్। అయం భావః। ప్రకృతౌ విహితం భక్షే చతుష్టయం చోదకే
న ప్రాప్తం తత్ర సక్తత్వార్థే వైభక్షత్రయబాధః। సహత్వార్థే భక్షాంగభూతకాలబాధః ప్రధానబాధాద్వరమంగబాధకల్పనేతి।౨౦॥ తత్ర
వకల్పష్టలచరోః సర్వం బ్రహ్మణే పరిహారతీతి। అత్ర యః బ్రహ్మణే పరిహారతీత్యత్ర సర్వమితి సర్వత్వవిధిః। ఉతయత్ర వచనం పరిహారతీత బ్రహ్మణా ఇతి బ్రహ్మ
సంబంధవిధిరితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సర్వత్వమితి। సర్వత్వం విధీయత ఇతి। కుతః తేషాం బ్రహ్మసంబంధిపరిహారాణామధికారాత్। ఉద్దేశ
త్వాత్। అయమభిప్రాయః। యథా ధ్రువవదానేపి సకలపురోడాశే ఆగ్నేయత్వం తథా ప్రకృతౌ బ్రహ్మభాగైకదేశభక్షణేపి శేషే బ్రహ్మభాగత్వం న విరుధ్య
తే। అతః పరిహారశబ్దేన భక్షం భక్షయిత్వా ప్రకృతౌ బ్రహ్మభాగభక్షణముద్దిశ్య ప్రాప్తం సర్వత్వం విధీయత ఇతి।౨౧॥ సిద్ధాంతమాహ। పురుషేతి। పురు
షాంతరస్య బ్రహ్మాతిరిక్త స్వర్గే బంధస్య అపనయః విచ్ఛేదః స్యాదితి పూర్వసూత్రస్థమత్ర సంబధ్యతే। అయమభిప్రాయః। హావిః శేషస్య ఋత్విగ్భక్ష
ణే సంస్కారయుక్తత్వాత్। సర్వభక్షేః ప్రాప్తౌ న విధేయః। కింతు హావిః శేషే సర్వస్మిన్ బ్రహ్మసంబంధో విధీయతే। తేనేతరసంబంధనివృత్తిః। అథ యథా
బ్రహ్మణేత ధ్రువవదం పరిహారతి బ్రహ్మణే సర్వం యత్తత్పరిహారతీతి వా। యథ ధ్రువవతి ధ్రువవాక్యే పరిహారతీతి షష్ఠ్యా తేషాం విశేష్యాస్య తిశేషః। అవాచ్య
త్వాదశ్రుతత్వాత్। అచోదకం వాక్యం భవేదితి భావః। యదిచ బ్రహ్మణే ఇత్యాదిశబ్దేః ప్రాకృతబ్రహ్మభాగావవిశేషత్వేనానూద్యంతే ఇత్యుచ్యతే। తదా
విశిష్టార్థస్య ప్రాప్త్యైన విధేయాభావాదవాక్యం వాక్యార్థమేవ భవేదితి భావః॥౨౨॥......

106

సత్రే శ్రూయతే। యది సందీక్షితానామేకః ప్రమీయేత తతం దగ్ధ్వా కృష్ణాజినే సిద్ధానుపనహ్య యో మా సంస్వదిష్టః తం తస్య సాద్గణే దీక్షయిత్వా తేన సహ యజేరన్ తతః సంవత్సరే సిద్ధాని యాజయేయురితి। యాజయేయురితి తత్ర శిష్యః పరస్యోపదిశన్నేవ నాదిష్టా యాజయేయురితి విహిత యాగజన్యం ఫలం మృతస్య తి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అస్థియజ్ఞ ఇతి। అస్థియజ్ఞ ఇతరేషాం వర్తిత్వాత్ అస్థ్నాం నాం స్యాత్। అవిప్రతిషేధాత్। అబాధాత్। అసత్త్వం। అచేతనానాం బాధాన్నాశాః॥ న నను తత్రాసత్త్వం కథం విధుపనిధానం శ్రూయతే అస్థికుంభముపనిధాయ యజేతేతి తత్రాహ। మితి శంకాయామాహ। యావదితి। స్పష్టార్థః॥ ౮౭॥ ఇతి షష్ఠే ఽధ్యాయే ఽధికరణపంచకం కృత్వా విచింతా రూపం। యదస్థ్నాం యాగః పావని కైః తదా సంస్కారాదయః। అస్థ్యం కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। యదితి తేషాం సత్త్వం వచనబలాద్యాగసిద్ధాం జపః మంత్రాబ్భరః సంస్కారః కేశశ్మశ్రువపనాదిసప్తదీక్షిణీయేష్టి సహితం। అర్థలోపాద్వరం లుప్యేరన్ వృత తన్నివర్తతే। తేషాం తదర్థత్వాత్। కర్తృసంస్కారార్థత్వాత్॥ ౭౮॥ శ్రుత్యర్థమపి లుప్యేత ఇతి పూర్వపక్షే ఆహ। శ్రుత్యర్థమితి। తుత్రగ్రహోస్వారం భాదిరూపం యుక్త్యర్థం తత్కర్తవ్యం। తత్ర యజమానస్య గుణభూతత్వాదంగత్వాత్॥ ౭౯॥ యది కామయేత వర్షేత్ పర్జన్యః స్యాదితి నీచైస్సదేయా మిను యాదిత్యాది అస్థియజ్ఞే కర్తవ్యం। ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। కామ్యానీతి। కామ్యాని సదైవ మానవిశేషాణి అస్థియజ్ఞే న విద్యంతే। తదియుక్తకామస్య జ్ఞానాత్। జీవతోపి పరపురుషస్య అనుచితమానాని జ్ఞానాదనిపతేయాన జానాతి యథా। ౮౦॥ తత్రైవ దర్శపూర్ణమాసప్రకృతికే ప్రయాజాదౌ

అస్థియజ్ఞే విప్రతిషేధాదితరేషాం స్యాద్విప్రతిషేధాదసత్త్వం॥ ౮౧॥ యావదుక్తముపయోగః స్యాత్। ౮౨॥ యదితు వచనాత్తేషాం జపసంస్కారమర్థలుప్తం స్యాత్ తదర్థత్వాత్॥ ౭౮॥ శ్రుత్యర్థం తు త్రియేత గుణభూతత్వాత్। ౮౯॥ కామ్యాని తు న విద్యంతే కామజ్ఞానాదలిప్తేతరస్య నచీమానాని॥ ౯౦॥ జ్ఞాపకార్థా శబ్దభావాత్సూక్తవాకవత్॥ ౯౧॥ స్యుర్వార్థవాదత్వాత్॥ ౯౨॥ నైర్భాభిధానాత్తు ద భావాదితరస్మిన్॥ ౯౩॥ స్యుర్వా హోతృకామాః॥ ౯౪॥ న తదాశీష్ట్వాత్॥ ౯౫॥ సర్వే స్వారస్య దిష్టగతౌ సమాపనం న విద్యతే కర్మణాత్ వసంయోగాత్॥ ౯౬॥ స్యాద్వోభయోః ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్॥ ౯౭॥ గతే కర్మాస్థియజ్ఞవత్॥ ౯౮॥ . . . . .

సూక్తవాకే అయం యజమానః ఆయురాశాస్తే ఇత్యాదిమంత్రాః సంతి న వేతి సందేహే సిద్ధాంతమాహ। జ్ఞాపేతి। మంత్రాణామీహార్థత్వాత్ అస్థితదభావాత్ సూక్తవాకవత్ సూక్తవాకౌ హోతుః అత్రాపోర్ణపతిః। మంత్రేషు విశేషణం। నివర్తతే ఇతి శేషః॥ ౯౧॥ పూర్వపక్షే మాహ। స్యుర్వేతి స్పష్టార్థః। పునః సిద్ధాంతం దృఢయతి నేతి। మంత్రేష్విత్యాదిః। ఇతరస్మిన్ అస్థి॥ ౯౩॥ తత్రైవ యం కామయేత పశుమాన్స్యాదితి పరాచీం తే సేడా ముపహ్వయేతేత్యాది హోతృకామా అబాధాత్స్యురితి పూర్వపక్షః। ౯౪॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। తదా శిష్ట్వాత్ యజమానాశిష్ట్వాత్॥ ౯౫॥ సర్వస్వారః ఇతి క్రతువిశేషః జ్యోతిష్టోమవికారః మరణకామేనాపి యస్యాతేన యజేత ఆర్భవపవమానజ్ఞాదుంబరం దక్షిణేన దిశా నామాతేన వాససా పరివేష్ట్య బ్రాహ్మణాస్సమాపయంత మే యజ్ఞమితి సంప్రేష్య గ్నిం సంవిశతీతి। అత్ర పూర్వపక్షమాహ। సర్వేతి। దిష్టగతౌ యజమానమరణోత్తరం। శేషం స్పష్టం॥ ౯౬॥ సిద్ధాంతమాహ। స్యాద్వేతి। సమాపనాం తం పూర్వస్మిన్ననువర్తతే। ఉభయోః ప్రత్యక్షపరిసమాప్తి శ్రుతి సమాపయంతేతి ప్రైషద్వారా ప్రత్యక్షయా సమాప్తిరే ప్రోదాహృత వాక్యే న విద్యతే ఇతి భావః। ౯౭॥ తత్రైవ గతే యజమానే మరణానంతరం యజమానకర్మ పూర్వవదస్థియజ్ఞే నిర్వర్తితం తద్వదితి సిద్ధాంతః॥ ౯౮॥ . . . .

సత్రే అబాధాత్ ప్రాకృతవరణం కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। వరణమితి। స్వకర్మత్వాత్। సత్రే యజమానే బంధుత్వాత్ తదేకత్వాత్ సర్వస్య యజమాన కర్మత్వాత్। శేషం స్పష్టం॥౩౩॥ పరిక్రయ ఇతి। పరిక్రయః దక్షిణాపి నేతి పూర్వపక్షే ఆత్మార్థదానసువర్ణతే। తాదర్థ్యాత్। ఆత్మార్థత్వాత్॥౩౪॥ సిద్ధాంతమాక్షిపతి। ప్రతిషేధ ఇతి। ప్రతిషేధః। అదక్షిణానాసత్రాణీతి నిషేధః కర్మవత్ ప్రాప్తిపూర్వకత్వాత్ ప్రాప్తిపూర్వకమితి న్యాయాత్। యది సత్రే దక్షిణాయా అప్రాప్తిః తదా నిషేధో నోపపన్న ఇతి భావః॥౩౫॥ ఏకదేశసమాధానమాహ। స్యాద్వేతి। ప్రతిషేధోపపత్తిః స్యాత్। ప్రసర్పకే భూయోలూయమాన ఇతి విహితదానస్య ధర్మమాత్రత్వాదదృష్టార్థత్వాత్। తత్ప్రాప్తౌ తన్నిషేధసంభవాత్॥౩౬॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। ప్రసర్పకే దక్షిణానిషేధో న। దక్షిణాశబ్దాత్। అనత్యర్థదానే ఏవ దక్షిణాశబ్దారూఢ ఇతి భావః। అతో నిషేధో నిత్యానువాదః। ఇత్థం చ ప్రసర్పకే దక్షిణాభిధానాత్॥౩౭॥ అపి సత్రసమాప్త్యనంతరం సత్రాదుదవసాయ ప్రష్ఠశమనీయే జ్యోతిష్టోమే సహస్రదక్షిణే సంయజేన్నితి విహితాః తత్ర దక్షిణాదృష్టార్థేతి పూర్వపక్షమాహ। ఉదవసానీయేతి। సత్రస్య ధర్మాయత్రేతి బహువచనాః తదంగత్వాత్ సత్రాంగత్వాత్ ధర్మమాత్రం। అదృష్టైకఫలం॥౩౮॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। నాదృష్టార్థతా। అతత్ప్రకృతిత్వాత్ ఉదవసానీయస్య సత్రప్రకృతికత్వాభావాత్। నాపి సత్రాంగమిత్యాహ। విభక్తచోదితత్వాత్। సత్రాదుదవసాయ అదస్థంయ సమాప్యేతి। అస్మిన్ సత్రవిభక్తే ప్రత్యర్దేశాత్॥౩౯॥ సోదవసానీయా సవిజ్ఞః సంభూయ కార్యం ఉత ప్రత్యేకమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తేషామితి। తేషాం సత్రకర్తౄణాం వచనాత్।

౧౦౭

107

వరణమృత్విజామానమనార్థత్వాత్ సత్రే న స్యాత్ స్వకర్మత్వాత్॥౩౩॥ పరిక్రయస్తు తాదర్థ్యాత్॥౩౪॥ ప్రతిషేధః స్యాత్ కర్మవత్॥౩౫॥ స్యాద్వా ప్రసర్పకస్య ధర్మమాత్రత్వాత్॥౩౬॥ న దక్షిణాశబ్దాత్ తస్మాన్నిత్యానువాదః స్యాత్॥౩౭॥ ఉదవసానీయః సత్రధర్మా స్యాత్ తదంగత్వాత్ తత్ర దానం ధర్మమాత్రం స్యాత్॥౩౮॥ న త్వతత్ప్రకృతిత్వాద్ విభక్తచోదితత్వాత్॥౩౯॥ తేషాం తు వచనాద్ద్వియజ్ఞవత్సహ ప్రయోగః స్యాత్॥౪౦॥ తత్రాన్యానృత్విజో వృణీరన్॥౪౧॥ ఏకైకశః స్యాదప్రతిషేధాత్ ప్రకృతేశ్చైకసంయోగాత్॥౪౨॥ కామేష్టౌ చ దానశబ్దాత్॥౪౩॥ వచనం వా సత్రత్వాత్॥౪౪॥ ద్వేష్యే వాచోదనాద్దక్షిణాపనయాత్॥౪౫॥

సహస్రదక్షిణేన సంయజేరన్నితి తత్ర బహువచనాత్ ద్వియజ్ఞవత్ రాజపురోహితౌ సాయుజ్యకామౌ యజేయాతామితివత్ సహమిళిత్వా అనుష్ఠానం స్యాత్। ఏవం పూర్వపక్షే స్థితే సిద్ధాంతి వల నత్వేవ విచారాంతరమారభంతే। పూర్వోక్తే కర్మణి సత్రస్య అనంగత్వేపి ఋత్విక్కర్తృత్వానిర్దేశాత్తే ఏవ ఋత్విజ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తత్రేతి। దక్షిణాశ్రవణాదితి శేషః। స్పష్టం॥౪౧॥ అంగం తు కవిచారం సమాప్య పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఏకైకశ ఇతి। స్పష్టం శమనీయం ఏకైకశః ప్రత్యేకం కుర్యుః। అప్రతిషేధాత్। బాధకాభావాత్। తత్ర కర్తౄణాం బహుత్వేన తత్ర బహువచనేన తన్మమానాధికరణ్యార్థం। ఆఖ్యాతబహువచనం। ప్రకృతేః ఏకకర్తృసంయోగాచ్చ ఉభయత్ర శాస్త్రమనుగృహీతం భవతీతి భావః। ద్వియజ్ఞవైషమ్యం చాష్టాదవగంతవ్యం। విస్తరభయాన్నేహాభిధీయతే॥౪౨॥ సారస్వతసత్రమధ్యే కామేష్టౌ అశ్వపురుషౌ దాక్షిణా ఇతి విహితౌ తత్ర దక్షిణా పరిక్రయార్థాదదృష్టార్థేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। కామేతి। స్పష్టం శమనీయం దక్షిణాశబ్దాదానత్యర్థా॥౪౩॥ సిద్ధాంతమాహ। వచనమితి। సత్రత్వాన్నినత్యర్థా। దక్షిణావచనమదృష్టార్థత్వబోధకం॥౪౪॥ నిమిత్తవిశేష ఇష్టిః శ్రూయతే। ద్వైశ్యనరంద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ స్వే వా॥ యనౌ గాం దక్షిణాం తం సద్వష్యంయదద్యాదితి। అత్ర దక్షిణాశ్రవణాత్ పరిక్రయార్థా। తథా చ తదనుసారేణ ఋత్విగ్భ్యో యజ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ ద్వేష్యేతి। ద్వేష్యే దక్షిణాదృష్టార్థా అచోదనాత్। ద్వేష్యస్య బంధుత్వైకే ఋత్విషేధాత్। అతః బంధుత్వపరిశ్రయః క్రతుదక్షిణాపనయాత్ ప్రకృతానాప్యవారయమేవేతి భావః॥౪౫॥

ఖలేవాలీయయూపో భవతి తత్ర చోదకానుగ్రహో యూపాఙ్గం ఖలేవాలీతి వాక్యార్థేన సంపాద్యం యత్ర సాదిరః ఖలేవాలీప్రసంపాదనే యజ్ఞ ఇతి పూ
ర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ। విప్రతిషేధ ఇతి ప్రాకృతవైకృతయోర్గుణయోర్విప్రతిషేధే విరోధే సతి తస్య వైకృతస్యైవ వచనాత్ ప్రత్యక్షవచనాత్ ప్రాకృతగుణలో
పః బాధః స్యాత్। నను యూపమఙ్గమిష్టి ఖలేవాలీత్వవిధానేన ద్వయోర్విరోధ ఇత్యత ఆహ। తేనేతి తేన యూపేన సహ విరూపవృత్తినా కర్మసంయోగాత్। భా
వనాన్వయాత్। తస్యైవ విధానం యుక్తమితి భావః। తత్రైవ పరేషాం తక్షణాదీనాం ప్రతిషేధః బాధః స్యాత్। తక్షణస్య ద్రవ్యకరణాదియూపోత్పత్తిసాధనం అ
త్ర తదభావాదితి భావః।౨॥ హేత్వన్తరమాహ। విప్రతీతి। విప్రతిషేధాద్విరోధాచ్చ। తక్షణాదిషు క్రియమాణేషు రూపాన్తరోత్పత్త్యా ఖలేవాలీత్వం భజ్యే
త। తథా చ గతం ఖలేవాలీత్వమితి భావః।౩॥ తత్రైవ ఖలేవాల్యాం యూపత్వనిమిత్త తక్షణాదివత్ మైత్రావరుణదణ్డే నాసవిలాశరణజలసేచనాదయో
నివర్తన్తే ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహార్థేతి। అర్థస్య యూపత్వస్య ఖలేవాల్యా ఏవ భావేపి సంస్కారిత్వం దృష్టఫలసంస్కారసమూహః స్యాత్। యద్వా ఖలే
వాల్యాం ఉక్తసంస్కారాణాం కారణస్య దృష్టస్యాభావే ఏషాం యూపసంస్కారత్వం స్యాత్॥ అదృష్టప్రయోజనసంభవాన్నాదృష్టార్థతేతి భావః।౪॥ మహాపితృయ
జ్ఞేపి త్వభ్యో బర్హిషద్భ్యో ధానా ఇత్యుద్ధానాత్ప్రత్యష్టతణ్డులాః। అత్ర ధానానామవహననసంభవే వాల్యన్తక్షణవన్నివర్తతే। యది ధానానామవహననం
స్వవేత్తు ధానా సక్తుప్రోక్షితే యదు ధానాత్వం భజ్యేతేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహార్థే నేతి। విపర్యాసే విపర్యాసవతి విపరీతక్రమ ఇతి యావత్। అర్థే పదార్థే
చ సతి న చ ధానాత్వం హాస్యతే। నను ప్రాకృతపదార్థానుగ్రహార్థం క్రియమాణే క్రమే బాధ్యేతేతి అన్యతరబాధప్రసక్త్యా కిం బాధ్యం తన్నిర్ణయాయ కమాహ। తా
దర్థ్యాదితి। తాదర్థ్యాత్ క్రమస్యేతి శేషః। పదార్థార్థత్వాత్ పదార్థాఙ్గత్వాదితి యావత్। తత్త్వం క్రమరహితత్వం। ధానాత్వసంపాదనం అవహననం చర్వ్యయు
పదార్థః। అత్ర ప్రాకృతసరణ్యనుసరణే అత్ర ప్రవృత్తిర్వాక్యశ్రుతక్రమోల్లఙ్ఘనేనావహననవిధాయకం వాక్యం ధానా అవహన్తీతి క్లిప్తం। ధానాత్వసమ్పాదనం ప్రథ
మం పశ్చాదవహననమితి క్రమేణ సతి ధానాభఙ్గః ప్రథమం అవహత్యైవ పశ్చాద్ధానాసంపాదనే క్రమబాధః సోపదార్థబాధ ఇతి భావః॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ
దశమస్య ద్వితీయః పాదః॥ శ్రీః॥

విప్రతిషేధే తద్వచనాత్ప్రాకృతగుణలోపః స్యాత్తేన కర్మసంయోగాత్॥౧॥ పరేషాం ప్రతిషేధః స్యాత్॥౨॥ విప్రతిషేధాచ్చ॥౩॥ అర్థాభావే సంస్కార
త్వం స్యాత్॥౪॥ అర్థే న చ విపర్యాసే తాదర్థ్యాత్తత్త్వమేవ స్యాత్॥౫॥ ఇతి జైమినిసూత్రే దశమస్య ద్వితీయః పాదః॥ శ్రీః॥

హరిః ఓం॥ వికృతౌ శబ్దవత్త్వాత్ప్రధానస్య గుణానామధికోత్పత్తిః సన్నిధానాత్॥౧॥ ప్రకృతివత్త్వస్య చానుపరోధః॥౨॥ చోదనాప్రభుత్వాచ్చ॥౩॥
అస్మిన్పాదే వికృతౌ శ్రుతస్య ప్రాకృతేన విరోధః ప్రాయేణ చిన్త్యతే। అగ్నీషోమీయం పశుమేకాదశ ప్రయాజాన్యజతీతి శ్రుతం। ఇదం ప్రాకృతం అపూర్వం
వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। వికృతావితి। వికృతౌ ప్రాకృతగుణవిలక్షణగుణకే ప్రాకృతాఙ్గకే అగ్నీషోమీయే పశ్వాదౌ। శబ్దవత్త్వాత్। ఏకాదశత్వాది
విశిష్టప్రయాజాదివిధాయకశబ్దవత్త్వాత్। గుణానాం అప్రాకృతగుణానాం అధికోత్పత్తిః స్వతన్త్రోత్పత్తిః స్యాత్। నను ప్రాకృతప్రయాజాను
వాదేన సంఖ్యామాత్రవిధిః కిం న స్యాదిత్యత ఆహ। ప్రధానస్య సన్నిధానాత్। ప్రధానస్య పశువిశేషస్య భావనాయాః సన్నిధానాత్। పదశ్రుతాపధాత్వర్థ
విధిరేవ యుక్తః। తేన గృహ్యమాణభవత। యావత్ప్రాకృతాఙ్గనివృత్తిరితి భావః।౧॥ ఉక్తార్థే సాధకాన్తరమాహ। ప్రకృతివదితి। ప్రకృతివత్త్వస్య పశుమాల
భేతేతి వాక్యే ప్రకృతివదితిపదస్య అనుపరోధః అకల్పనం ప్రయాజవాక్యేనైవ కథం భావార్థాకాఙ్క్షా శాన్తేతి భావః।౨॥ చోదనేతి। చోదనాయాః ప్రయా
దివిధాయకవాక్యస్య ప్రభుత్వాత్ సమర్థత్వాత్॥౩॥

తస్మిన్నేవ క్రతౌ ప్రాంయుణీయా దౌ అయమయం యజమాన ఆయురాశాస్తే ఇతి మంత్రో నపరనం యు ఇతి పూర్వపక్షమాహ। జీవత్యేతి। జీవితుమిచ్ఛావాన్
జీవత్వః తత్సంబంధి వచనం అయమాయురాశాస్తే ఇతి నివర్తతే ఇతి శేషః। అశేషః అయజమానార్థత్వాత్। యజమానస్యాయుషి ఇచ్ఛాభావాదితి భావః। ౮౯॥
సిద్ధాంతమాహ। వచనమితి। వచనం పరనంవాక్యే తద్వయం అయమాయురాదీనాం యథేష్ఠాత్। ఆర్థవపవమానాత్ప్రకే భాగిత్వాత్ తాదృశేచ్ఛాభాగిత్వాత్॥
తావత్పురుషాంతం జీవనేచ్ఛా సత్వాదితి భావః। ౯౦॥ అస్తి సత్రేషు తమయా జ్ఞావరణం అత్రేయాదిపారణ్యదానాదితత్రవరణాదినివర్తత ఇత్యుక్తం।
ప్రకేఽత ఇత్థం దృశమపి నివర్తత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ। త్రిరేతి। ధర్మవత్వాత్ సామర్థ్యాత్ క్రయో జనానాం త్రింయాం అనుష్ఠానం॥౯౧॥ ప్రథ
మపవమానే స్తుతే అగ్నిహోత్రవావశ్యం నిర్వాప సాధనస్య అభావాన్నిర్వాపోఽనివర్తత ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ। గుణేతి। గుణస్యాగ్నిహోత్రవావశ్యాంలో
పేఽపి ముఖ్యస్య ప్రధానస్య నిర్వాపస్యానుష్ఠానం॥౯౨॥ వాజపేయే నైవారశ్చరుః సప్తదశశరావశ్చరుర్భవతీతి। తత్ర చతుర్ముష్టిన్నిర్వపతీతి అతిదేశేన
౧౦౮ ప్రాప్తౌ సప్తదశశరావ ఇత్యనేన బాధ్యమానం కతమం బాధ్యత ఇతి చింతాయాం ప్రథమం పూర్వపక్షమాహ। ముష్టీతి। ముష్టిలోపే సతి సప్తదశశరా
వధానస్య సిద్ధల పాత్రేణ మానేన సంఖ్యానుగ్రహః। తాదృశధానస్య శతవారం ముష్ట్యామానే ముష్ట్యనుగ్రహః సంఖ్యాబాధః। తయోర్మధ్యే ముష్టిలో
పాద్వరం సంఖ్యాలోపః స్యాత్॥సంఖ్యాయా ముష్టిగుణత్వాత్॥౯౩॥ ఇమం పక్షం దూషయన్ పక్షాంతరమాహ। నేతి। న ముష్టిగుణాః సంఖ్యా। కింతు ని

గతో వ్రాహిష్వయం జ్ఞావతే। ౮౯॥ జీవత్వవచనమాయురాయుషస్తదర్థత్వాత్॥౯౦॥ వచనం వా భాగిత్వాత్ప్రకృతౌ త్రేతాత్॥౯౧॥ త్రియాస్యాద్ధర్మమా
త్రాణాం॥౯౨॥ గుణలోపే తు ముఖ్యస్య॥౯౩॥ ముష్టిలోపాత్తు సంఖ్యాలోపః తద్గుణత్వాత్స్యాత్॥౯౪॥ న నిర్వాపశేషత్వాత్॥౯౫॥ సంఖ్యా తు చోదనాం
ప్రతి సామాన్యాత్తద్వికారః సంయోగాచ్చ పరం ముష్టిః॥౯౬॥ న చోదనాభిసంబంధాత్ప్రకృతౌ సంస్కారయోగాత్॥౯౭॥ జ్ఞౌ ప్రత్యుత్కే తు ద్రవ్యతో వికారస్య
ద కారత్వాత్॥౯౮॥ నైమిత్తికే తు కారత్వాత్ ప్రకృతేః స్యాత్తదాపత్తేః॥౯౯॥ . . .
ర్వాపస్య। తద్విషయే భాష్యే దృష్టవత్। అతో ముష్టిలోపః॥౯౪॥ ఇమం పక్షం దూషయన్ పక్షాంతరమాహ। సంఖ్యాత్వితి। చోదనాం ప్రతి సామా
న్యాత్ సాధ్యత్వాత్ ప్రకృతౌ చతుస్సంఖ్యాకారం ద్రవ్యపరిచ్ఛేదః తస్య సత్వాత్పరిచ్ఛేదకత్వేన సాధ్యత్వాత్ సంఖ్యా సప్తదశసంఖ్యా చతుష్ట్వవికారః బాధకః
స్యాత్। పరం శరావః ద్రవ్యమానసంయోగాత్ ముష్టివికారః తథా చోభయోర్బాధ ఇతి భావః॥౯౫॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। వాజపేయవాక్యే సంఖ్యాశరా
వాభ్యాం ప్రత్యుత్వాత్ చోదనయా యాగభావనయా సంబంధాత్। ప్రకృతౌ తు నిర్వాపరూపద్రవ్యసంస్కారభావనయా యోగాత్। నద్వయోరపి బాధః।
సంభవతి శాస్త్రేణ కింతు ద్వయోర్మిలనానుపపత్త్యాన్యతరస్య బాధే కర్తవ్యే అసంజాతవిరోధస్యాయ న ప్రథమోపస్థితసంఖ్యా న బాధ్యతే। పాశ్చా
త్యముష్టిరేవ బాధ్యత ఇతి భావః॥౯౬॥ ద్వ్యేవాపృథివ్యాం ధేనుమాలభేతేత్యత్ర సత్త్రప్రసూతత్వరూపగుణవిశిష్టగోత్వే ధేనుశబ్దస్య రూఢిః తథాపి
చోదకానుగ్రహాయ సాతిముపహాయ గుణమాత్రం అజాయాం విధేయత ఇతి పూర్వపక్షస్య సమాధానమాహ। జ్ఞౌ ప్రత్యుత్కే తి। ప్రత్యుత్కే కేవలా
యామేవ గుణవిశిష్టజాతివాచకే ద్రవ్యస్య ప్రకృతస్య వికారః బాధస్స్యాత్। ఆకారత్వాత్। ప్రకృతే ద్రవ్యే అకారత్వాత్ గుణవిశిష్టద్రవ్యస్య సంపాదయి
తుమశక్యత్వాత్॥౯౭॥ నైమిత్తికే కేవలం గుణమాత్రం నిమిత్తీకృత్య ప్రవృత్తే శ్వేతమాలభేతేత్యత్ర శ్వేతశబ్దే కారత్వాత్। గుణయోగస్య ప్రాకృతే కతుం
శక్యత్వాత్ప్రకృతేః స్యాత్। తతః తస్య చోదకశాస్త్రస్య అపత్తేః అపపత్తేః అనుగ్రహాదితి సిద్ధాంతః॥౯౮॥ . .

వాయవ్యపశు విశేషే శ్రూయతే। హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్ర ఇత్యాఘారమాఘారయతీతి। అయం మంత్రః ప్రథమాఘారాంగం ఉత ద్వితీయ
స్యేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। హిరణ్యేతి। హిరణ్యగర్భమంత్రః పూర్వస్య ప్రథమాఘారస్య ప్రథమాఘారస్య ప్రకృతౌ ప్రజాపతిదేవతా। అత్రాపి
తద్వాచక హిరణ్యగర్భ ఇతి లింగాత్॥౧౩॥ ప్రకృతేః ప్రాకృతమంత్రస్య అనుపరోధాత్। అబాధాత్। ఉత్తరాఘారే ప్రాకృతా సమారభ్య ఉద్ధర అధ్వర
ఇతి మంత్రస్య బాధః స్యాత్। హిరణ్యేత్యస్య ద్వితీయాఘారే యోజనే। అస్మిన్ పక్షే అబాధ ఇతి భావః॥౧౪॥ సిద్ధాంతమాహ। ఉత్తరస్యేతి। మంత్రార్థిత్వాత్ ఉ
త్తరాఘారే ప్రకృతౌ మంత్రస్య దృష్టత్వాత్ తత్రైవ మంత్రాకాంక్షా న ప్రథమ ఇతి భావః॥౧౫॥ విధ్యతిదేశాత్। ఆఘారవిధేః ప్రకృతితః అతిదేశాత్। తద్విధౌ త
తదనువాదే గుణానాం అనువాదస్య ప్రాకృతా గుణాః తేషామేవ వికారః స్యాత్। కేవలః గుణానాం తద్గుణానామేవోపదేశత్వాత్। విధేయత్వాత్।
యథా దేవదత్తం శాకేన ఘృతేన భోజయ విష్ణుమిత్రం తథా ఘృతేనేతి ఉక్తే సాంజాత్యే తథా ప్రాప్తం ఘృతమేవ బాధ్యతే న శాకం। తథా సాంజాత్యాద్విశే
యాఘారమంత్రం సాంజాత్యాద్బాధత ఇతి భావః॥౧౬॥ తాద్రూప్యేణ సాంజాత్యం స్పష్టీకరోతి। పూర్వేతి। న మంత్రదర్శనం అమంత్రదర్శనం తస్మాత్॥
౧౭॥ సంతి త్రయస్తు విశేషపరిదాపశలం నియుంజీతేతి ఇదం ప్రాకృతాత్ పశలయోజనాత్ కర్మాంతరమత తత్రైవ గుణవిధిరితి సంశయే పూర్వప
క్షమాహ। సంస్కార ఇతి। ఉదాహృతవాక్యస్య తస్య పశల నియోజనస్య విధానాత్ లకత్వాత్ పరిధిసంబంధే న పశలాస్సంస్కారే సతి క్రియాంతరం ప్రాకృ
తాద్భిన్నమపూర్వార్థత్వాదితి భావః॥౧౮॥ ప్రకృతేతి। వ్యాఖ్యాతం పూర్వాధికరణే॥౧౯॥ సిద్ధాంతమాహ। విధేరితి। విధేః నియోజనవిషయే ప్రాకృతప్రత్యక్షు
విధ్యోః తత్ర తత్ర తు విశేషభావాత్ ఉందే హొం యస్యాం యదుద్దేశకః సఃష్ట్యర్థ ఉద్దేశకత్వం। శబ్దః పరిధిరూపః। సః తదర్థం। నియోజనార్థః। న చ పరిధేరపి॥
హిరణ్యగర్భః పూర్వస్య మంత్రలింగాత్॥౧౩॥ ప్రకృత్యనుపరోధాచ్చ॥౧౪॥ ఉత్తరస్య వా మంత్రార్థిత్వాత్॥౧౫॥ విధ్యతిదేశాత్తచ్ఛ్రుతౌ వికారః
స్యాద్గుణానాముపదేశత్వాత్॥౧౬॥ పూర్వస్మింశ్చ మంత్రదర్శనాత్॥౧౭॥ సంస్కారే తు క్రియాంతరం తస్య విధాయకత్వాత్॥౧౮॥ ప్రకృత్యనుపరో
ధాచ్చ॥౧౯॥ విధేస్తు తత్ర భావాత్సందేహే యస్య శబ్దస్తదర్థః స్యాత్॥౨౦॥ సంస్కారసామర్థ్యాద్గుణసంయోగాచ్చ॥౨౧॥ విప్రతిషేధాత్క్రియాప్రకరణే
స్యాత్॥౨౨॥ షడ్భిర్దీక్షయతీతి తాసాం మంత్రవికారః శ్రుతిసంయోగాత్॥౨౩॥ అభ్యాసాత్తు ప్రధానస్య॥౨౪॥ ఆవృత్త్యా మంత్రకర్మ స్యాత్॥౨౫॥ అపి
ప్రకృతాకార్యస్య న్నేష్ప్రత్యాపత్రార్థం నియోజనార్థత్వమితి శంకేవం। కేవలే న్నే ప్రోప కారే తు హొపవపనార్థత్వవత్ ప్రాకృత వైకృతయోరుభయోరర్థత్వసంభ
వాత్। తస్మాదాహ పూర్వకర్మ॥౨౦॥ నను నియోజనార్థత్వే నియోజనస్య పశలగతి ప్రతిబంధకత్వం దృష్టం ఫలం। ఇదం పరిధౌ కథం సంభవతీత్యత ఆహ।
సంస్కారేతి। గుణసంయోగాత్। పరిధౌ సుదృఢత్వరూప గుణయోగాత్। సంస్కారస్య గమనప్రతిబంధరూప కార్యస్య సామర్థ్యాచ్చ। అత్రాపి దర్శ శక్తిమత్త్వా
త్॥౨౧॥ నను సాత్రాప్త మశక్యం ప్రాకృతస్య వస్తు వేశమపశ్యా సాదయతీతి యథా అదృష్టార్థమేవ మేవ కిం న స్యాదిత్యత ఆహ। విప్రతిషేధాదితి ప్రకరణే సాత్రా
మసప్రకరణే। విప్రతిషేధాత్। దృష్టాసంభవాత్। క్రియా అపూర్వం కర్మ స్యాత్॥౨౨॥ అగ్నిచయనే శ్రూయతే। షడ్భిర్దీక్షయతీతి। తత్ర ప్రకృతితః। ఆకూ
తిం ప్రయుజే ఇతి షణ్మంత్రాః ప్రాప్తాః। వైకృతా ఆకూతిమగ్నిమగ్నిమితి షణ్మంత్రా విహితాః। తథా చ వైకృతేన ప్రాకృతబాధ ఉత సముచ్చయ ఇతి సంశ
యే పూర్వపక్షమాహ। షడ్భిరితి। తాసాం ప్రాకృత దీక్షాహుతీనాం మంత్రవికారః ప్రాకృతమంత్రాదన్యమంత్రః స్యాత్। షడ్భిర్దీక్షయతీతి శ్రుతిసంయోగాత్॥౨౩॥
సిద్ధాంతమాహ। అభ్యాసాదితి। ప్రధానస్య ప్రాకృత దీక్షాహుతేః అభ్యాసాత్। ఆవృత్త్యా ద్వయోరుపపత్తేరితి శేషః। అబాధే హ్యుపపత్తౌ బాధో నేతి భావః॥౨౪॥ అయము
పపత్తౌ న సంభవతీతి పూర్వపక్షమాహ। ఆవృత్తేతి। ఆవృత్త్యా క్రియమాణేపి శేషః। మంత్రైః వైకృతమంత్రైరేవ యుక్తం కర్మమంత్రకర్మ స్యాత్। చయనప్రకరణే
ప్రత్యక్షవిధేరితి హేతుః పూరణీయః॥౨౫॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। ప్రతిమంత్రత్వాత్। యావత్య ఆహుతయస్తాసాం ప్రత్యేకమేకైకమంత్రోపదేశాత్
తే ప్రాకృతానాం షణ్ణాం ద్వివారాభ్యాసే ప్రాకృతమంత్రాణాం అహానిః అబాధః। అబాధేన సంభవే బాధో న న్యాయ్యః। అతః అభ్యాసః స్యాత్॥౨౬॥

౧౦౮

109

సిద్ధాంతమాహ। ప్రధానవదితి। ప్రధానం ప్రాకృతం। యథా అంగసంయుక్తం। యాదృశాంగసంయుక్తం తథాభూతం తాదృశాంగసంయుక్తం అపూర్వం
వికృతిసామాన్యం స్యాత్। న తు ప్రాకృతధర్మోऽస్తు వికృతివిశేషసార్థ్యయా గాదాం యత్రాపూర్వే వలంగం న శ్రూయతే ప్రకృతేరివ సాన్నిధ్యవత ఆహ। తస్యే
తి। క్వచిద్వికృతౌ తస్య ప్రకృతేః విధేరంగస్య ఉపలక్షణాత్ ఉపలక్షితః। సర్వేऽపి సర్వవికృతియాగోऽపి పూర్వవాన్ ప్రకృతిమాన్। యతః అవిశేషేణ ప్ర
వర్తితః। ప్రకృతివదితి వస్య విశేష్యకాంక్షాయాం విజాతీయ వికృతిరేవ జ్యోతిష్టోమ్యే జాత్యనివేశప్రమాణాభావాత్ ప్రకృతివద్వికృతిః కర్తవ్యేతి యోజనే
తి భావః। ౪॥ పాప్త్వంతరమాహ। న చేతి। అనంగే ప్రాకృతప్రయాజాదిశూన్యే ఏకాదశత్వాదలంగవిధిః సంభవతి। సతి కుడ్యే చిత్రకర్మేతి న్యాయాత్॥ ౫॥ న
న్వయాదిప్రకృతితః ప్రాప్యంతే తత్ర ఏకాదశప్రయాజానుపజీవ్యతి వాక్యం విధేయస్య ద్రష్టవ్యాత్తరమాహ। కర్మణ ఇతి। కర్మణః శ్రైకశబ్దాత్। పశుయా
గప్రయాజానామేకాదశత్వాచ్చ తాత్। సమీపవృత్తిత్వోऽపరస్పరవిలక్షణార్థబోధకత్వాసంభవాత్। తత్సన్నిధానే ప్రధానవిధిసన్నిధానే సతి। విధేః అంగ
విధేః। అభ్యాసనామతేన సంయోగః ప్రాకృతప్రయాజానామవిశేషితయాగః కృత ఇతి భావః। తతః గుణేన ఏకాదశత్వసంబంధే యాంతస్య ప్రయాజయాగ
స్య వికారః పరిచ్ఛేదకరూపాంతరప్రాప్తిః స్యాత్। కుతః ఏవం నియమస్తత్రాహ। శబ్దస్య ఏకాదశత్వాదిశబ్దస్య విధిగామిత్వాత్ ప్రయాజాదివిధిసంబం
ధత్వాత్। గుణస్యోపదేశత్వాద్విధేయత్వాన్నాత్ర ధర్మవిధితి శేషః॥ ౬॥ ప్రయాజ ఇతి। నామయాగే విధీయతే। ఇతి నైతదిత్యాహ। అకార్యే

ప్రధానం త్వంగసంయుక్తం తథాభూతమపూర్వం స్యాత్తస్య విధ్యుపలక్షణాత్ పూర్వవత్త్వాద్విధిరవిశేషాత్ప్రవర్తితః॥ ౪॥ న చాంగవిధిరనంగే
స్యాత్॥ ౫॥ కర్మణస్త్వేకశబ్ద్యత్వం సన్నిధానే విధేరాఖ్యాసంయోగో గుణేన తద్వికారః స్యాత్ శబ్దస్య విధిగామిత్వాద్గుణస్యోపదేశ్యత్వాత్॥ ౬॥ అకార్యత్వా
చ్చ నామ్నః॥ ౭॥ తుల్యా చ ప్రభుతా గుణే॥ ౮॥ సర్వమేవం ప్రధానమితి చేత్॥ ౯॥ తథాభూతేన సంయోగాద్ద్వ్యర్థవిధయః స్యుః॥ ౧౦॥ విధిత్వం చా
విశిష్టం వైకృతైః కర్మణాం యోగాత్తస్మాత్స్వవత్ ప్రధానార్థం॥ ౧౧॥ సమత్వాచ్చ తదుత్పత్తేః సంస్కారైరధికారః స్యాత్॥ ౧౨॥ - - - - - - - -

త్వాదితి॥ ౭॥ తుల్యేతి। అపూర్వకర్మవిధానే ప్రాకృతే చ కర్మణి గుణవిశేషవిధానే ప్రభుతా। శక్తిః విధిప్రత్యయస్య తుల్యా॥ ౮॥ ఏవం సతి సర్వేऽపి ప్రధాన
విధయః స్యుః। ఆఖ్యాతవాచ్యత్వాదితి యుక్త్యా సిద్ధాంతమాక్షిపతి। సర్వేతి॥ ౯॥ ఆక్షేపం పరిహరతి। తథాభూతేనేతి। తథాభూతేన ద్వితీయరూపాద్యాయు
క్తగుణప్రధానలక్షణేన యుక్తేన। యథార్థవిధయః గుణకర్మవిధయః॥ ౧౦॥ ప్రయాజవాక్యస్య గుణవిధిత్వే యుక్త్యంతరమాహ। విధిత్వం చే
తి। శ్రూయమాణప్రయాజాదివిధిత్వం ప్రాకృతానాం వైకృతైస్సహ కర్మణామర్థవాదేన యోగాత్సంబంధాచ్చ విశిష్టః। న విశిష్యతే। ఏకరూప ఇతి యావ
త్। యథా ప్రకృతౌ యదాజ్యభాగౌ యజతి చక్షుషీ ఏవ తద్యజ్ఞస్య ప్రతిదధాతీతి। వికృతావపి ఆజ్యభాగౌ యజతి యజ్ఞస్యైవ చక్షుషీ నాం
తరేతి। తస్మాదేవం జాతీయం సర్వం ప్రధానం। కింతు ప్రధానార్థం॥ ౧౧॥ ప్రధానార్థత్వే సాధకాంతరమప్యాహ। సమత్వాదితి। సంస్కారైస్సహేతి శేషః।
తదుత్పత్తేః ప్రయాజాదిశ్రవణస్య సమత్వాత్ ప్రకృతివికృత్యోః తుల్యత్వాత్। ప్రకృతౌ ప్రథమం ప్రయాజాః విధేః ప్రధానం తత్తే అనుయాజాః తద్దృ
ష్టం। వికృతావపి ప్రజాపతిర్యజ్ఞమసృజత స ఆజ్యం పురస్తాదసృజత పశుం మధ్యతః పృషదాజ్యం పశ్చాత్తస్మాదాజ్యేన ప్రయాజా ఇజ్యంతే పశునా
మధ్యతః పృషదాజ్యేనానుయాజా ఇతి ప్రకృతౌ యథా ప్రధానార్థం పాఠః ఏవమేవాధికారః అత్రాపి ప్రయాజాదిపాఠః స్యాత్॥ ౧౨॥ - - - - - -

జ్యో శ్రుతి ష్వేవమేగాం శబ్దశ్చ శబ్దే శ్వేదరశ్చ గదః శ్చ శబ్ద జాశబ్దప్రపన్న ప్రవాహం రుశ్చయ వాక్యప్రతిలాంశ్చ మాం షాం శ్రుత సద ద్వాదశశతం దద్భ్యైణేతి। అత్ర ద్వాద
శశత సంఖ్యా సర్వేషు ప్రత్యేకం ఉత ఏకస్మిన్ కస్మింశ్చిత్। ఉత సన్నిపాత ఉత గవాదిరాశ్యవితి। సంశయే ప్రథమం పక్షముద్భావయతి। ద్రవ్యేతి। సం
ఖ్యాప దిరాంత్ర రంసర్వైస్సంబధ్యేత ఇతి శేషః। తేషాం షష్ఠ్యర్ధో నిరూపితత్వం। గవాదిమాంషాంత నిరూపితగుణత్వాత్। సంఖ్యాయాః। యథా తేషాం
సంఖ్యాస్యాదితదన్వయః। తావదుద్దేశలక్షణా సంఖ్యేతి షవితం। ప్రతిప్రధానమంగావృత్తిరితి తాభ్యత్వా సంఖ్యావాచకశబ్దస్య ప్రత్యేకమన్వయ ఇతి భావః। ౨౦॥
ఇమం పక్షం దూషయన్ పక్షాంతరమాహ। సమత్వాదితి। గుణానాం మాంషాంతానాం సంఖ్యాయాశ్చ సమత్వాత్। అయం భావః। న గవాదిభిః సంఖ్యాసం
బధ్యేత। కింతు దద్భిణయా। గవాదీనామపి తత్రైవ సంబంధః। అతః సమత్వమితి। నపూర్వాపూర్వక్త్రి గుణత్వేరూపైరపి తుః సంగచ్ఛతే। యస్మిన్ కస్మింశ్చి
త్సంబంధే పి తద్వారా దద్భిణాయాం తెలా గజ ఉపపన్నః। తస్మాదిభ రయా ఏకస్మిన్ సంఖ్యాన్వయః। నను దద్భిణాన్వితా సంఖ్యేతి కథం నిర్ణయః। తత్రాహ। శ్రు
తి సంయోగాత్। శ్రుతేః ద్వాదశశత శబ్దస్య సంయోగాత్। దద్భిణా శబ్ద సాన్నిధ్యాత్। ౨౧॥ ఇ భాతెలా పరం సాన్నిధ్యస్య నియామకత్వమిత్యభిప్రాయేణ స
పరం పక్షమాహ। యస్యేతి। యస్య వా సన్నిధానే సంఖ్యాశబ్దస్యాత్ర నవాక్యభిసంబంధః। ఏవం సతి వాక్యతోఽభిసంబంధః గృహ్యేతేలా భవతి। ౨౨॥ సాన్ని
ధ్యస్య నియామకత్వం దూషయతి। తథ్యరంపక్షమాహ। సంయుక్త ఇతి। కేవలైర్వర్ణ్యైర సంయుక్తా సంఖ్యా। ఇతరాభిర్ద్రవ్యశ్రుతిభిస్సులభా

ద్రవ్యవిధిసన్నిధౌ సంఖ్యా తేషాం గుణత్వాత్। ౨౦॥ సమత్వాత్తు గుణానామేకస్య శ్రుతిసంయోగాత్। ౨౧॥ యస్య వా సన్నిధానే స్యాద్వాక్యతో హ్య
భిసంబంధః। ౨౨॥ అసంయుక్తాస్తు తుల్యవదితరాభిర్విధీయంతే తస్మాత్సర్వాధికారః స్యాత్। ౨౩॥ అసంయోగాద్విధిశ్రుతావేకజాతాధికారః స్యాత్
శ్రుత్యా కోపాత్క్రతోః। ౨౪॥ శబ్దార్థ శ్శబ్దపిలోకవత్। ౨౫॥ సంపత్సు నామముఖ్యత్వేతేలా విభాగాత్। ౨౬॥ అనియమో వా శేషాత్। ౨౭॥ - - - - - -

వత్రయాభిధీయంతే వరాషాః। అయం భావః। గౌరిత్యాదిశబ్దమాంషాంత ద్రవ్యవాచకపదేషు చకారయోగాద్యశ్చతే తేన కస్యాపి స్వతంత్ర్యం। కింతు
ఇతరస్మాతస్త్రైవ। తస్యాత్సర్వాధికారః స్యాత్। సర్వాది మాంషాంతరాశ్యాం సంఖ్యాన్వయః స్యాదితి భావః। ౨౩॥ సిద్ధాంతమాహ। అసంయోగాదితి। రాశేః విధి
శ్రుతావభివాక్యేన సంయోగాత్। నరాశౌ అన్వయః। కింత్వేకజాతీయ కేద్రవ్యే యస్మిన్ కస్మింశ్చిత్ ఏకస్మిన్। ఏకజాతాధికారః స్యాదితి తస్యాయమేవార్థః।
యథ్యనేకద్రవ్యేషు సంఖ్యాన్వయార్థమద్యోగః స్యాత్ తథాతే సర్వత్ర ఏకత్వశ్రుతికోపాత్ క్రతుశ్చ శ్రుతి ద్రవ్యమబోధయన్ క్రతుమేవ బోధయేత్। తస్మా
దేకజాతీయ ఏకస్మిన్ సంఖ్యాన్వయః। ౨౪॥ నను తస్య ద్వాదశశతమితి సత్యాత్ తద్వృత్తి ద్వాదశశతమితి బోధః। తద్వదేన శ్రుత్యను గృహ్యతే ఏవ పదార్థగ్రా
హ్యభూతాం। గవాదిష్వేకస్మిన్ తదన్యస్మింశ్చ వర్తమాన ద్వాదశశత సంఖ్యాగ్రహాయ వాధకాభావ ఇత్యాశంకాయాం ఏకజాతీయ వృత్తి సంఖ్యాయా ఏవ గ్రహణే లోకదృ
ష్టాంతమాహ। శబ్దార్థ ఇతి। యథా వేదే శబ్దార్థ సలోకవత్। లోకే శంగావః ఇత్యత్ర శబ్దవృత్తిత్వస పాత గోవృత్తిసంఖ్యాయా ధానప్రతీయతే తథాప్ర
కృతే పేకజాతీయ వృత్తేః ఏవేతి భావః। ౨౫॥ ఏవమేకజాతీయ సంఖ్యా సిద్ధావపి యత్కించిదిచ్ఛయైతి పూర్వపక్షసిద్ధాంతమాహ। సంపదితి। సంఖ్యాపశూనాం
పశువృత్తిః నద్రవ్యవృత్తిః। ముఖ్యత్వేతేః। లోకతః విభాగాత్। సంఖ్యాయాః గవాదిష్వేవ సాతిశయత్వాభావాదగ్రహీతేః। అయం భావః। లోకేపం చభిరశ్వైః క్రతం ఇ
తివత్పుంచభిః మాషైః క్రీత ఇతి వ్యవహారాభావాదితి। ౨౬॥ పశుష్వపి నియమో నియమోవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అనియమ ఇతి పృష్ఠా
ధ్యాః। ౨౭॥ - -

పాఠ్యంతరమాహ। హావిర్వేతి। షట్ప్రయాజే బహువేతి షడుత్తరాణీతి శ్రుతం। ఇదమభ్యాసే నైమిత్తికోపపదర్శితే పూర్వాణ్యప్రకృతానీ ఉత్తరాణి నైమిత్తికాని ఆగంతు
కస్య నైమిత్తికత్వాత్। ప్రాకృతే పూర్వత్వముపపన్నమితి భావః॥౨౫॥ ఉభయం। యాజ్యాహోతృ త్యాగ్నకే రాధ్వరే శ్రుతి శ్రుతం। ఉభయోరిత్యస్య వివరణమాగ్నికే అ
గ్నిసంబంధినః అధ్వరేః ప్రాకృతాః॥౨౬॥ ఇతో పిన బాధ ఇత్యాహ। నవేతి। పూర్వవాక్యస మీపవవపూర్వమధ్వరస్య యథాగ్నిరితి శ్రుతోసి। తత్ర విశేషానైమి
త్తికాద్యుపదేశః పూర్వభావః విపాతః అయం సముచ్చయమంతరానకల్పతే అతో న బాధః॥౨౦॥ యోగ్నాశ్వధేయేన సర్జితి సపునరాధేయమాధ
త్త ఇత్యగ్న్యాధేయ వికృతిరామ్నాతా। తత్ర వైకృత దక్షిణా పునర్విష్ణుతో రథో దక్షిణేత్యాదిశ్రుతా। అథానాన్మిథునౌ గావౌ దదాతీత్యాది ప్రాప్తం। అత్ర
సముచ్చయో బాధో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అగ్న్యాధేయ ఇతి। నైమిత్తికే పునరాధేయగుణస్య దక్షిణాయాః పునర్విష్ణుతో రథో దక్షిణేత్యా
న వికారే ప్రాప్తేపి అగ్న్యాధేయస్య దక్షిణాదానమధికంసమచ్చితం స్యాత్। వాక్యసంయోగాత్। తత్రాపి ఉభయోదదాత్యాగ్న్యాధేయికః పునరాధేయికః
చేతి వాక్యేన సంయోగాత్॥౨౧॥ సాధ శాంతరమాహ। శిష్టత్వాదితి। యదాస్థానం యథాక్రమం। ఇతరాసాం ప్రాకృతదక్షిణానాం శిష్టత్వాత్ అనుశాస
౧౧౦ నాత్ అనుశాసనం చైవం శ్రూయతే। అగ్న్యాధేయికీర్దత్వా పునరాధేయికీర్దదాతీతి॥౨౨॥ సిద్ధాంతమాహ। వికార ఇతి। వాయుస్త్విత్యాగ్న్యాదికావర్ణ్యాసపు
నరాధేయరూపప్రయోగబహుత్వాభిప్రాయం బహువచనం। అతో వ్యపకరణే ప్రకృతా విహితదక్షిణా అరూణితి శేషః। వికారః। బాధః ప్రాకృతస్య॥౨౩॥
హావా ఏపర్యంవా భ్యాసే నోపపద్యతే నైమిత్తికత్వాత్॥౨౪॥ తత్ప్రథమం వదర్శయతి॥౨౫॥ నవా విశేషాద్యుపదేశః స్యాత్॥౨౦॥ అగ్న్యాధేయ
స్య నైమిత్తికే గుణవికారే దక్షిణాదానమధికం స్యాద్వాక్యసంయోగాత్॥౨౧॥ శిష్టత్వాచ్చేతరాసాం యథాస్థానం॥౨౨॥ వికారస్త్వప్రకరణే హి
కామ్యాని॥౨౩॥ శంకతే చ నివృత్తిరుభయత్వం హి శ్రూయతే॥౨౪॥ వాసో వత్సం చ సామాన్యాత్॥౨౫॥ అర్థాపత్తేర్ద్రవ్యేషు ధర్మస్య నైమిత్తికాభ్యాభిసం
యోగాత్॥౨౬॥ దానేపాకోర్ధలక్షణః॥౨౭॥ పాకస్య చాన్యకారితత్వాత్॥౨౮॥ తథాభిఘారస్య॥౨౯॥ - - - - - - - - - - - - -
పూర్వదక్షిణా దర్శితవాక్యగతిమాహ। శంకత ఇతి। పూర్వోక్తవాక్యే ఉభయత్వం శ్రూయతే। తత్స్వర్థపరం నేతి పూరణీయం। కుతః। వాయుస్త్వా
త్వం కంతే నివృత్తిః ప్రాకృతదక్షిణానాం విశ్వయే శంకితే పూర్వవాక్యస మీపవిషయద్వైకృతే దదాతి దక్షిణా ఉభయోపి దక్షిణాః తే నప్రత్యాభవం
తి శ్రూయతే। అప్రత్యాభవంతీతి శబ్దేన ప్రాకృత దక్షిణాలోపాద్యంగత్వం కాయాః సమాధానం కృతం। అతః పూర్వవాక్యం జర్తిలయవాగ్వా
జుహుయాదితి వత్పూర్వపక్షపరమితి భావః॥౨౪॥ అగ్రయణే ప్రథమజో వత్సో దక్షిణా వాసో దక్షిణేత్యత్ర బాధాయాన్యవహార్యస్యాపి సముచ్చ
యమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। వాస ఇతి। యథా పునరాధేయ దక్షిణా ప్రాకృత దక్షిణాం బాధత ఏవం వాసో వత్సం చ। సామాన్యాత్। ఏకకార్యకా
రిత్వాత్॥౨౫॥ తత్రైవాన్వహార్యధర్మా మంత్రాదయః సంతి ప్రకృతావన్వహార్యోద్దేశేన ప్రవృత్తత్వాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అర్థా
పత్తేః ప్రాకృతమంత్రాదయ దక్షిణాయా అపతేః స్థానేపతిత త్వాత్। తద్ధర్మా అన్వహార్యధర్మా వాసోవత్సం స్యాత్। వాసో దక్షిణేత్యస్య మంత్రాన
మిత్త దక్షిణా భ్యాం దక్షిణానామర్థాభిసంయోగాత్। సంయుక్తత్వాత్॥౨౬॥ తత్రైవ వత్సప్రాకృతే పాకప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ। దాన ఇతి। అర్థజ్ఞా
శ్రో తః తస్యవత్సశబ్దస్య లక్షణం లక్షణః పాకోభవే దతః దానే దానసాధనవత్సే నివర్తతే ఇతి శేషః। వత్సే పాకే సతి దక్షిణా సాధనం నవత్సః తస్యానష్టం
త్వాత్। కింతు మాంసం। వత్సపదస్య లక్షణా పత్తిరితి భావః॥౨౭॥ వాసో నాశాభావాత్తత్ర పాకోస్త్వితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। పాకస్యేతి। అన్యకా
రిత్వం పాకో పాకస్య వాసతి తదభావాన్నివృత్తిరితి భావః॥౨౮॥ యథా పాకస్య తథాభిఘారస్యాపి నివృత్తిః। రుచిసంపాదకత్వాత్తస్యేతి భావః॥౨౯॥

పదృదితి శబ్దైః కథ్యతే। తథా చ తత్ప్రకృతికత్వం సిద్ధమేవ మేవాత్ర ధేనుదక్షిణేతి తద్వైనగిరాం ప్రకృతికత్వమశ్వప్రకృతికత్వం వా శ్రూయతే। యమితి సందేహే గోప్రకృతికత్వాత్ప్ర
యుక్తే లింగం ధేనురితి। తత్ర యథా నిర్వపతి శబ్దేన తదర్థకఫలయుతప్రయోగో గోరుపస్థితః। తథా ధేనుశబ్దస్య గోత్వసమానాధికరణసత్వ్రప్రసూతత్వం శక్యతావచ్ఛేదకం। అతః
తత్ఫలయుతార్థబోధకతయా తేన శబ్దేన తత్ఫలయుతార్థకగౌరేవోపస్థాప్యత ఇతి తత్రాపి ద్వాదశశతసంఖ్యాబాధం శ్రుత్యైకత్వం నివిశతే సత్వ్రప్రసూతత్వం చేతి॥
ప్రకృతావపూర్వోక్తే దక్షిణాయా వాక్యేన యది గవాదిసముదాయో దక్షిణాత్వేన విధీయతే తదా గాం దక్షిణేతి వాక్యేనైవాత్ర సిద్ధం। అతః తత్ఫలయుతసాధ్యాప్రసిద్ధిరితి తదా
ర్థానాం యత్ తద్వాక్యప్రసిద్ధిసంపాదకో హేతుః ప్రకృతావిభక్తం చేదాదితత్వాదితి। యతః గవాదీనుద్దిశ్య దక్షిణా విధీయతే। అతః గవాదయః ప్రధానం। దక్షిణాంగం।
ప్రతిప్రధానమంగావృత్తిరితి న్యాయేన గాం దక్షిణాం అశ్వం దక్షిణేతి వాక్యాని। తథా చ న సాధ్యాప్రసిద్ధిరితి భావః॥౫౨॥ సిద్ధాంతమాహ। సర్వస్యేతి। సర్వస్య గవాదిమా
షాంతస్య వికారః। తథా హి। యతః ప్రకృతౌ దక్షిణాముద్దిశ్య గవాదయో విధీయంతే శతమా వా గతమితి చేత్కృణు। యది దక్షిణా విధీయతే తదా ద్వాదశశతసంఖ్యా
యా దక్షిణాయా అన్వయః ఉత గవి। ఆద్యేపి గవాదిభిః సహాన్వయః వైశాయా ఏవ సంఖ్యాన్వయః ఉతోపశ్వాత్। ఆద్యే దక్షిణాయా విరుద్ధత్రికద్వయోపత్తిః। ద్వి
తీయే వాక్యభేదః। యది చ సంఖ్యావిశిష్టదక్షిణాయా అన్వయః తదా గుణానాం చ పరార్థత్వాదసంబంధః సమత్వాత్స్యాదితి న్యాయవిరోధః। కించ సంఖ్యా
విశిష్టదక్షిణాయాః గవాదిమాషాంతేషు సంఖ్యయా అన్వయోపత్తిః ఇష్టాపత్తౌ భాగిత్వాద్గవాంతి న్యాయవిరోధః। యది చ ద్వాదశశతసంఖ్యయాః
గవ్యన్వయం కృత్వాపి శబ్దాత్ తత్ర దక్షిణాత్వేయే విశిష్టైకత్వప్రయుక్తో వాక్యభేదో దుర్వారః। అపి చ దక్షిణాపదోత్తరం బహువచనాపత్తిశ్చ। గుణవచనా
నాం శబ్దానామాశ్రయతో లింగవచనాని భవంతీతి నియమాత్। అతః దక్షిణాముద్దిశ్య గవాదయో విధీయంతే। ఇత్థం చ ద్వాదశశతవిశిష్టగాః తదితరే చ పరస్ప
రసహితా దక్షిణయా సంబధ్యంత ఇతి న వాక్యభేదః న వా విరుద్ధత్రికాదిః। ఏవం చ దక్షిణార్థస్య దక్షిణాకార్యస్య బంధాద్గానతేః ఏకత్వం క్లృప్తం ప్రకృతౌ।
సర్వస్య వా క్రతుసంయోగాదేకత్వం దక్షిణార్థస్య గుణానాం కార్యైకత్వాదర్థవిశ్రుతాశ్రుతిభూతం స్యాత్తయా సమవాయాధికమర్థః॥౫౩॥ చో
దనా మనాశ్రయ్య లింగేన నియమః స్యాత్॥౫౪॥ ఏకాపం చేతి ధేనువత్॥౫౫॥ త్రివత్సశ్చ॥౫౬॥ - - - -

తథా గవాదిగుణానాం చ దక్షిణారూపైకకార్యత్వమపి తత్సిద్ధ్యైక్యే తార్థే ధేనుదక్షిణేతి విహితే వైకృతే ధేనురూపార్థే ప్రకృతౌ దక్షిణా సాధనత్వేన క్లృప్తా
యా వంతః పదార్థాః తావతాం మిశ్రితానాం యత్కార్యం తత్కారిత్వం వాజ్ఞాప్యతే యతః। అతః తావత్కారిత్వం శ్రుతిభూతం శ్రుతితాత్పర్యవిషయః। తయా
దక్షిణయా సమవాయాత్। సంబంధాత్ ధేనుదక్షిణేత్యత్రాపి పూర్వవద్ధేనోరేవ దక్షిణానువాదేన విధానాత్ సా శక్తా తత్ర సంబంధః క్లృప్త ఇతి భావః। ద
క్షిణాయా బహుత్విక్సంబంధశ్చ స్వజఘోత్తాన్వాశ్రయత్వం। దక్షిణాప్రతియోగికనిరుక్తసంబంధానుయోగినా బహుత్విజః కర్మభిః క్రతుసంబంధికర్మభిః
సంబధ్యంతే। ఏతాదృశప్రణాశ్యార్థేనోః క్రతుసంయోగాత్ సంబంధాన్నిఖిలదక్షిణాబాధః ప్రకృతౌ గవాదిసముదాయరూపస్య భాగో దక్షిణాజ్ఞా
తాన్వాశ్రయత్వికే సాధ్యత్వసంబంధేన సముదాయవైశిష్ట్యం క్రతౌ క్లృప్తం। ప్రకృతేపి ధేనోరుక్తసంబంధేన క్రతుసంయోగాత్ సర్వస్య బాధ ఇతి విశిష్టసూత్ర
స్యానర్థక్యో భావః। ఏతాదృశసంబంధప్రతిపాదకమేవ వైకల్యమిత్యాపరభుక్తమర్థభిరితం తం॥౫౪॥ నను యద్యపి గుణశబ్దేన తృప్తేన తత్రాపి తమృత్తరమత ఆహ
చోదనానామితి। చోదనానాం వికృతిస్థచోదనానాం వైకృతవిధీనామితి యావత్। అనాశ్రయాత్। ఇతికర్తవ్యతాకాంక్షాపూరకశబ్దానాశ్రయణాత్। శబ్దాభా
వాదితి యావత్। లింగేన నివర్తతి చోదనా చోదితత్వాదిలింగేన నియమః। తత్ర ప్రకృతికత్వనియమః స్యాత్। ధేనుదక్షిణేత్యత్ర ప్రాకృతదక్షిణాముద్దిశ్య ధేనోః
ప్రత్యక్షవిధానాల్లింగేన ప్రకృతిభావనిర్ణయ ఇతి భావః॥౫౫॥ సోమాపహరణనిమిత్తే కర్మణి। ఏకాంగాం దక్షిణాం దద్యాత్ త్రిభిరేవేతి శ్రుతం। క్వచిత్తు చేతి చ। అ
త్ర సవనివర్తికో తగోవృత్తిప్రాకృతసంఖ్యానివర్తికేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఏకేతి। ధేనువత్। యథా ధేనుః సర్వనివర్తికా తథా॥౫౬॥ ఏవం పూర్వపక్షే
ఉత్తరమనుక్త్వా అధికరణాంతరమారభతే। త్రివత్సశ్చేతి। సాండ్యస్త్రివత్సః। సాండః సోమక్రయణ్యామితి। త్రివత్సః। త్రివత్సర ఇత్యర్థః। ప్రకృతితః అజాదిదశ
ప్రాప్తాని తత్ర దశమధ్యే శ్రూయమాణస్య బులఘ్నస్యైవ బాధకః ఉత దశద్రవ్యాణామితి సంశయే పూర్వపక్షే సిద్ధాంతావదితి శంకా। ఆహ। త్రివత్సశ్చేతి। ధేనువదితి పూర్వా

సిద్ధాంతమాహ। భాగిత్వాదితి। భాగిత్వాత్ మహదుపకారకత్వాత్ గవాం నియమస్స్యాత్॥ ౪॥ సాధకాంతరమాహ। ప్రతీతి। సంఖ్యాన్వయాదర్థవిశేషాచ్చాకాంక్షాయాం
ప్రకృతశతస్త్రేణ ప్రథమగోః ప్రత్యయాత్। అసతి బాధకే తద్భూరిత్వాగోనుచితమితి భావః॥ ౪౧॥ లింగేతి। త్రైత్తిరీయశాఖాయాం సప్తమాష్టకే ప్రథమప్రపాఠకే
సహస్రదక్షిణార్థవాదే తే సంవత్సరమేకాం గామవసృజంతేతి సాత్రేణ ఏకశతాన్యసృజంత త్రయస్త్రింశం శతం చేతి భూయో భూయో గామపాకృష్య శ్రూయతే ఇదం
లింగం గోనియమే॥ ౪౦॥ గోదశశతం దక్షిణేతి శ్రుతే తాదృశగోదశశతం సర్వేషాముద్దిశ్య సముదాయోద్దేశేన దాతవ్యం। తతః ఋత్విజః స్వయం
విభజ్య గృహ్ణీయురితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తత్రేతి। తత్ప్రకృతౌ విభాగేన తేషాం। ఏతావదస్మై అముష్మై ఏతావదితి విభజ్య యజమానేన దాతవ్యం। ప్ర

౧౧౧ దానానాం సంప్రదానానాం ప్రతిగృహీతౄణామృత్విజాం పృథక్త్వాత్ భిన్నత్వాత్॥ ౫౧॥ లోకే యథా శాకవాహాదివాహానాం సర్వవిలావిభజ్య దదాతి। తథా ఋత్విగ్దా
నస్య పరిక్రయరూపత్వాచ్చ॥ ౫౨॥ లింగవచ్చాహ। విభాగమితి। శ్రుతిరితి శేషః। తం ధూమ్రావిశ్వే దేవా విభజంత్విత మంత్రలింగం। అగ్నీధ్రే దదాతి బ్రహ్మణే దదాతి
తి సంప్రదానస్య పృథక్త్వాత్ తదనుపరం లింగం॥ ౫౩॥ ఏవం విభాగే సిద్ధే కిం సమో విభాగః ఉత విషమ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సమమితి స్పష్టం॥ ౫౪॥ వై
షమ్యసాధకపూర్వతంత్రం పక్షాంతరమాహాపి వేతి। కర్మానురూపా భృతిర్లోకే వదితి భావః॥ ౫౫॥ సిద్ధాంతమాహ। తులావితి। పరిక్రయే దక్షిణాదానే విప్రవరా
ఖ్యావిధిశ్రుతా పరిక్రయాత్ విప్రమాఖ్యయా బుత్విక్షు దక్షిణానాం చ భాగిత్వే వైషమ్యమనూద్యదష్టా విధిశ్రుతా పరిక్రయరూపాత్తన్నిర్ణయాత్। ఏవం విశేషద
ర్శనాత్ కర్మణి వైషమ్యం పూర్వోక్తం న। ఇతోదృశ శ్రుతిః కుత్రాస్తీత్యత్రాహ। అర్ధభాగినో యేసత్రే తథా ఋత్విగ్భిరుపలక్షితస్య దర్శనాత్। తాదృశం వాక్యం చైవం
శ్రూయతే అర్ధినో దీక్షయతి తృతీయినో దీక్షయంతి పాదినో దీక్షయతీతి। అస్య వివరణం కల్పసూత్రకారైః కృతం। యావదధ్వర్యవే దదాతి తస్యార్ధం ప్రతిప్ర
భాగిత్వాద్వా గవాం స్యాత్॥ ౪౧॥ ప్రత్యయాత్॥ ౪౨॥ లింగదర్శనాచ్చ॥ ౪౦॥ తత్ర దానం విభాగేన ప్రదానానాం పృథక్త్వాత్॥ ౫౧॥ పరిక్రయాచ్చ లోకవత్॥ ౫౨॥ విభా
గం చాపి దర్శయతి॥ ౫౩॥ సమం స్యాదశ్రుతిత్వాత్॥ ౫౪॥ అపి వా కర్మవైషమ్యాత్॥ ౫౫॥ అతుల్యాస్స్యుః పరిక్రయే విషమాఖ్యావిధిశ్రుతా పరిక్రయాన్న కర్మణ్యు
పపద్యతే దర్శనాద్విశేషస్య తథా భ్యుదయే॥ ౫౬॥ తస్య ధేనురితి గవాం ప్రకృతౌ విభక్తం చోదితత్వాత్తు సామాన్యాత్తద్వికారః స్యాద్యథేష్టిర్గుణశబ్దేన॥ ౫౭॥
తి ప్రస్థిత్రే తృతీయం నేష్ట్రే చతుర్థమున్నేత్రే ఏతేనేతరేషాం దానముక్తమితి॥ ౫౬॥ జ్యోతిష్టోమవికారః ఏకాహః క్రతువిశేషోస్తి తత్ర ధేనుర్దక్షిణేతి శ్రుతం।
అత్ర ధేనుశబ్దః కిం ప్రాకృతదక్షిణామధ్యే గవాం మాత్రం బాధకః ఉత పూర్వవాక్యే విహితయావద్దక్షిణాబాధకః। ఏతన్నిర్ణయాయ గోశబ్దస్య శబ్దాంతరశ్రుత్యాద్యాను
షాంతాం ప్రథమైకవచనాంతాశ్శ్రకారసహితాత్పూరిత్వాత్ తస్యాద్వాదశశతం దక్షిణేతి శ్రుతం। జ్యోతిష్టోమే మిళిత్వా దక్షిణా ఉత ప్రత్యేకమితి సంశయః। ఏతదథ ఉక్త్వా
కేవలగవాదినసుద్దిశ్య దక్షిణేతి విధీయతే। అతో దక్షిణాముద్దిశ్య గవాదికం విధీయత ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తస్య ధేనురితి। తస్య ధేనురిత్యనే
న ప్రాకృతగారేవ విక్రీయతే। కుతః ప్రకృతౌ జ్యోతిష్టోమే దక్షిణా వాక్యే విభక్తం విభజ్య ప్రత్యేకం దక్షిణాత్వేన చోదితత్వాత్। విహితత్వాత్। న నుధేనురితి వాక్యం ప
క్షి కృతవప్రాకృతగోబాధకత్వం సాధ్యతే। తత్ర ప్రకృతౌ విభక్తం చోదితత్వాదితి హేతుః ఇయం గౌరశ్వత్వాదితివత్ ప్రయుక్తః సూత్రకారేణ నసదనుమానమిత్యాశం
కాం రూపంత్వచనే సూత్రకారాభిప్రాయః। ధేనురితివాక్యవిహితం వస్తు ప్రకృతేన గౌర్దక్షిణేతి వాక్యేన జనిత జ్ఞానవిషయః ప్రకృతికిం ప్రాకృతవాక్యస జాతీయ
వాక్యజన్య జ్ఞానవిషయత్వాత్। యోయం రూపాదృశవాక్యసజాతీయం వాక్యజన్య జ్ఞానవిషయః। స తాదృశవాక్యజనిత జ్ఞానవిషయప్రకృతికః। యథా సౌర్యయాగః ఇ
తరేనుమానమభిప్రేతం। తస్య ధేనురిత్యనేన పక్షః సూచితః। గవామిత్యనేన త్రిం సాధ్యం సూచితం। తత్సామాన్యాదిత్యనేన హేతుస్సూచితః। తస్య ధేనురితి వాక్యం
తేన సామాన్యాత్ సాజాత్యాత్। యథేష్టిరిత్యనేన దృష్టాంతస్సూచితః। ఇష్టిః సౌర్యయాగః। గుణశబ్దేన నిర్వాప శబ్దేన నిర్వాప శబ్దఘటితమితి యావత్ వాక్యేన జనిత
జ్ఞానవిషయం రూపత్వేనేతి యావత్। అయం భావః। సౌర్యం చరుం నిర్వపేద్బ్రహ్మవర్చసకామ ఇత్యత్ర కథం బ్రాహ్మణాం ప్రాప్తపరిపూరకశబ్దకాంక్షాయాం రూపత్వాద్వార
మితవత్ ప్రకరణాదినా పరిచ్ఛావిషయీభూతపి ధాన శబ్దః కల్ప్యతే తథా వాక్యేపి సవనీయపతి శబ్దఘటితత్వేన స్మృతిమాత్రాగ్నేయ దర్శపూర్ణమాసప్రయోగ ఉపస్థితః॥

సిద్ధాంతమాహ ఋగ్గేతి । ఋత్విగ్గణస్య దానస్య శ్రుత్యర్థత్వాత్ బహుత్విగ్గణ ఇతి ద్వారా శ్రుత్యర్థత్వాత్ కౌశ్యాదిష్వేవ బహుత్విగ్గణ ఇతి ద్వారా శ్రుతసంబంధి
దక్షిణానాం యాంగవాదిసముదాయస్యాపి ప్రయోగాదేకైవ దక్షిణా ప్రకృతేపి దక్షిణాయాం ఏవ చమసాధ్వర్యూణాం అఖిలబాధ ఇతి భావః । ప్రతిషిద్ధస్య నిషిద్ధస్య పశులసం
ఘస్య ప్రకృతౌ దానకర్మత్వాత్ । బహుతు సంబంధి పశుత్వావచ్ఛిన్నం నిషిద్ధం । అతో పి రూపవతాం స్థానే చమసాః నను నిషేధో బ్రహ్మభాగవిషయః సన్నపి
చరితార్థ ఇత్యుక్తం ప్రాకృతోత్తరమాహ నచేతి । గానాః అముఖ్యవృత్త్యుపస్థాపితదక్షిణానామర్థః । చమసస్యేతి శేషః ప్రయోజనం స్యాత్ । చమ
పదక్షిణాయా బహుత్విగ్గణేతేంతర్యాదితి ముఖ్యవృత్తిజ్ఞానజన్యబోధః । చమసస్యైకదేశబాధకత్వే చమసాంత్యైకదక్షిణైకదేశేన బహుత్విగేకదేశా
నతిం భావ ఏవేదితి పాహా వాక్యభేదాల్లక్షణా వేలా వా యః । అయమయుక్త ఇతి భావః ॥ ౧ ॥ అస్యాధికరణస్య ఫలజ్ఞాపకం సూత్రద్వయం । పూర్వపక్షే
ఫలమాహ । యదీతి । యది తు చమసదానం బ్రహ్మణః తదా శ్రుతః తదూనం తేన బ్రహ్మభాగమాత్రం నాట్యనం ప్రాకృతం దానజాతం శేషదానమస్యైవాతః
తద్వికారః । బ్రహ్మభాగస్య వికారః స్యాత్ ॥ ౨ ॥ సిద్ధాంతాభిప్రాయమాహ । సవనే ఇతి । సవనే నివర్తేత । కుతః తాసాం దక్షిణానాం శ్రుతప్రధానత్వాత్ । శ్రుత్య
ర్థాః సర్వా అపి దక్షిణా నివర్తేత ఇతి భావః । నను శ్రుత్యర్థా దక్షిణాః సవేద్యాదియాగ కథం బ్రహ్మణ ఏవేతి తత్రాహ । పురుషాపనయాత్ । వచనేన పురుషాంత
రవిభాగాత్ । బ్రాహ్మణ ఏవ దానమితి భావః ॥ ౩ ॥ అపి వా జపేయే యజుర్యుక్తే గిరథమధ్వర్యవే దదాతీతి అత్ర అధ్వర్యోః శేషదక్షిణా నివర్త
తే । ఉత అధ్వర్యోః ప్రాప్తానియమ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । యజురితి । స్పష్టార్థః ॥ ౪ ॥ సిద్ధాంతమాహ । అపి వా శ్రుతిభూతత్వాదితి
తి । సప్తదశరథాః సప్తదశనిష్కాః సప్తదశదాసీ దక్షిణేతి శ్రుతిభూతత్వాత్ । శ్రూయమాణత్వాత్ । సప్తదశసు పశ్చైన రథో యజుర్యుక్తః కశ్చి
న బహుంగన్యుక్తః కశ్చిన్ నసాం మయుక్తః । ఏవం రథేషు అధ్వర్యోః యజుర్యుక్తరథస్య పతేః సర్వాసాం దక్షిణానాం ప్రాప్తౌ సత్యామధ్వర్యోః భా
గో రథవిశేషాంతరమతే ॥ ౫ ॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ దశమస్య తృతీయః పాదః ॥ - - - - -

ఋత్విగ్గణస్య శ్రుత్యర్థత్వాత్ ప్రతిషిద్ధస్య ధర్మస్య సచ గానాః ప్రయోజనమర్థః సదక్షిణానాం స్యాత్ ॥ ౧ ॥ యది తు బ్రహ్మణః తదూనం తద్వికా
రః స్యాత్ ॥ ౨ ॥ సర్వం వా పురుషాపనయాత్తాసాం శ్రుతప్రధానత్వాత్ ॥ ౩ ॥ యజుర్యుక్తే అధ్వర్యోర్దక్షిణా వికారః స్యాత్ ॥ ౪ ॥ అపి
వా శ్రుతిభూతత్వాత్ సర్వాసాం తస్య భాగో నియమ్యేత ॥ ౫ ॥ ఇతి జైమినిసూత్రే దశమస్య సప్తమః పాదః ॥

ప్రకృతిలింగాసంయోగాత్ కర్మసంస్కారం వికృతావధికం స్యాత్ ॥ ౧ ॥ చోదనాలింగసంయోగే తద్వికారః ప్రతీయేత ప్రకృతిసన్నిధానాత్ ॥ ౨ ॥ ఏవం వా ॥
అప్సునాదిప్రాకృతవైకృతానాం సముచ్చయ ఉక్తస్తత్ తత్ర తత్ర శరే నలేవహితో హ్యాపాలో పాతవసనాని వేతాం బహుత్విజః ప్రచరంతి అత్ర ఉపహోయత ఇత్య
నేనోపహతం ప్రాప్తం తత్రోపవత కార్యే నివర్తత విధానాత్ ఉపహతం బాధితే ఇతి భవాః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । ప్రకృతేతి । ప్రకృతేః లింగేన కార్యేణ
సంయోగాభావాత్ । కుతో యోగాభావః । తత్రాహ । కర్మసంస్కారమితి । సంస్కారం అదృష్టఫలకం । కర్మయతః । అయం భావః । ప్రాకృతోపహత
జన్యమదృష్టం భిన్నం నవ తాదృష్టం భిన్నమనయోః పరస్పరకార్యకారిత్వే ప్రమాణాభావాత్ । అతః వికృతావధికం సముచ్చయః స్యాత్ ॥ ౧ ॥ నన్వేవం శరైః
కుశబాధో నస్యాదిత్యాశంక్యం । తత్ర వైషమ్యం దర్శయతి చోదనేతి । చోదనాయాం ప్రకృతవిధౌ అన్యచరితం యల్లింగం బర్హిః ప్రావేదిగస్యాసాతత వా
కయోస్తృణే దిస్తరణసాధనబర్హిః శబ్దః తత్సంయోగేన తదన్యయోనప్రకృతిసన్నిధానాత్ । ప్రకృతవిధిష్ఠశబ్దసన్నిధానాత్ । అయం చోదనాలింగసంయోగే
న తత్ప్రహృతః తద్వికారః కుశవికారః । త్రివృద్దాశరా [illegible] యం కృతం తరణపూర్వపక్షే [illegible] శంకేన రాక రూపతి । ఏవ వేతి । పదిద్ధంశ్చ రమయ మిహ్యత్ర
మయ పః ప్రాచుర్యార్థకత్వేన ద్వయోః శరకుశయోరబాధేన [illegible] పత్తా బాధోన యుక్త ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । చోదనేతి । మయడూవి
కార్థప్రమాణాంతరబాధ ఏవ వికారార్థత్వం తథా చ వికారార్థతథాత్వాభావాత్ తాదృశార్థస్య చోదనాలింగేత్వాభిపూర్వవత్ । ఆదానరసాంతరేణ

౧౧౨

112

లింగమపి సాధకమలం వా। తద్ధేతి। అత్రాదనపసాదస్య ప్రస్తరగాః సోమలత్రయం యుశేవాప్యవృత్త్యాపోషాం స్పర్ధా ఇతి। అస్యార్థః। యతః సాందలస్య ప్రస్తరగాః నిఖిల
సోమలత్రయం సాధనం బాధితాపి సర్వసాధనే స్థితా। అతః స్పర్ధా కలపో నివృత్తిః। యది వృషభమాత్రస్య బాధికా భవేత్తదా కేషాం స్పర్ధా సంఘలస్థితవృషభం బా
ధితవత్యైతస్యైతస్త్రుద్ధేయంరయురె వేతి స్పర్ధా నివృత్త్యసంగతం। ఇదం లింగం సర్వం బాధి॥౧౫॥ పూర్వం స్థితపూర్వపక్షోత్తరమాహ। ఏకేతి। ఏకాంగాంప
వనాదక్షిణేత్యనేన ప్రాకృతసంఖ్యాం యుక్తగావః నివర్తంతే। నాశబ్దం యుః। ఏకేత్యస్య ద్వాదశశతసంఖ్యావిశిష్టాం యాం గావః తత్స్థానే ఏకా గౌరితి పాత్రం
తి భూతం శ్రుతితాత్పర్యం। నపుం ఏకామిత్యస్య దక్షిణయా స్పర్ధయః సంభవతి। ఏకదక్షిణాయాః ప్రకృతాక్లృప్త్యా నాతిదేశాదేవ ప్రాప్త్యా వాక్యవైయర్థ్యా
త్। అతః గవాం గోత్వవృత్తిసంఖ్యయా ఏకామితి స్త్రీలింగేన చ సంఖ్యయా గోత్వవృత్తిర్నివృత్తిరితి భావః॥౧౬॥ క్వచిచ్ఛ్రూయతే। ప్రాకాశావధ్వర్యవే దదాతీ
తి। అత్ర ప్రాకాశాని ఖిలదక్షిణానివృత్తికాధికనువదితి పూర్వపక్షమాహ। ప్రాకాశావితి। అయం భావః। అధ్వర్యుసంప్రదానకత్వవిశిష్టదానముద్దిశ్య ప్రా
కాశకర్మకత్వం విధీయతే। అత్రోద్దేశ్యవిశేషణసంప్రదానవివక్షితే వాక్యభేదభియా అవివక్షితం। తథా చ ప్రాకృతదానమాత్రముద్దిశ్య ప్రాకాశవిధానా
న్నిఖిలబాధ ఇతి॥౧౭॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి త్వితి। అవయవార్థత్వాత్। బహుత్విజాం మధ్యే యః అవయవ ఏకదేశః। అధ్వర్యుః తదర్థత్వాత్। తదర్థత్వే
న శ్రూయమాణత్వాత్ ప్రకృతయాగస్య విభక్తే ప్రకృతిత్వాత్। వికృత్యావిభాగవత్ ఇదమధ్వర్యోర్నాదేశవత్ ప్రకృతిజ్యోతిష్టోమేయస్యాతత్వాత్॥
ప్రకృతౌ గవాదిరూపగుణే ఇదమధ్వర్యవ ఇతి దంతావద్వికారః ఇవేతో ప్రాకాశావధ్వర్యవ ఇతి వికారః స్యాత్। అయం భావః। అధ్వర్యుపదవైయర్థ్యం

తథా లింగదర్శనం॥౧౮॥ ఏకేతి తు శ్రుతిభూతత్వాత్ సంఖ్యయా గవాం లింగవిశేషేణ॥౧౯॥ ప్రాకాశౌ చ తద్ధేతి చేత్॥౨౦॥ అపి త్వేవం యవార్థత్వాద్విభక్త
ప్రకృతిత్వాద్ధ్యసేదం తావికారస్స్యాత్॥౨౧॥ ధేనువచ్చాశ్వదక్షిణా స బ్రహ్మణ ఇతి పురుషాపనయో యథా పారణ్యస్య॥౨౨॥ ఏకే తు కర్తృసంయోగా
గాత్స్రుగ్వత్తస్య లింగవిశేషేణ॥౨౩॥ అపి వా తదధికారాద్ధిరణ్యవద్వికారస్స్యాత్॥౨౪॥ తథా సోమచమసః॥౨౫॥ సర్వవికారో వా క్రత్వర్థే పశూనాం ప్ర

భియా తత్సంప్రదానకప్రాకాశద్వయం కర్మకదానం విధీయతే। పూర్వతేన న వాక్యభేదః। తేనాధ్వర్యుదక్షిణామాత్రబాధ ఇతి॥౨౧॥ క్వచిదశ్వః శ్వా (?)
ఫేరలక్ష్మలలాటేలాదక్షిణా స బ్రహ్మణే పరిహరతీతి। అత్ర ప్రాకాశవద్బ్రహ్మభాగమాత్రబాధక ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ధేనువదితి। న న స బ్ర
హ్మణే ఇత్యస్య భాగతిరత ఆహ। పురుషేతి। పురుషాపనయః బహుత్విగంతరసంబంధాపనయో యథా శతకృష్ణలచరౌ పారణ్యస్య బ్రహ్మత్వే సంప్రదా
నత్వం॥౨౨॥ పూర్వపక్షముద్భావయతి। ఏకేతి। ఏకే దక్షిణైకదేశాని వర్తంతే। కర్తృసంయోగాత్। కతుర్ణః కర్మకర్తుః బ్రహ్మణస్సంయోగాత్ స్రుగ్వత్
ప్రజముద్ధాత్ర ఇతివత్। శేషం ప్రాగ్వత్॥౨౩॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। తదధికారాత్। దక్షిణాధికారాత్। దక్షిణయా ఖ్యాతత్వాదితి యావత్। వికారః
సర్వవికారః పారణ్యవత్। స్రుగ్వాక్యం వ్యాకరం (?)। తత్ర వాక్యభేదభియా అపూర్వదానవిధిః। అత్ర వాక్యద్వయం శ్రూయతే। ఏకేన కేవలం దక్షిణావిధిః। ఏకేన
పురుషాపనయ ఇతి వైషమ్యమితి భావః॥ ఊహ్యః॥౨౪॥ బహుతపే సోమే శ్రూయతే। ఔదుంబరః సోమచమసో దక్షిణా స బ్రహ్మణే దేయ ఇతి తత్రాపూ
వణవత్పూర్వపక్షమాహ। తథేతి। తథా ప్రాకాశవత్॥౨౫॥ సిద్ధాంతమాహ। సర్వేతి। సర్వవికారః సర్వబాధకః క్రత్వర్థే దానే పశూనాం ప్రతిషే
ధాత్। ప్రతిషేధశ్చైవం శ్రూయతే। బహుతం వై సోమో అన్యతం పశవో యః శూందద్యాత్ సాన్వతం కుర్యాదితి। అనేన ప్రకృతపశూననూద్య నిషేధం కృత్వాపి
చమసవిధానాత్సర్వబాధ ఇతి భావః॥౨౬॥ పూర్వపక్షముద్భావయతి। బ్రహ్మేతి। బ్రహ్మణః బ్రహ్మభాగ అవశిష్టం నిషేధోపపత్తిస్తుల్యా ఇతి॥౨౭॥

మహావ్రతే శ్రూయతే। తార్ప్యం యజమానం పరిధాపయతీతి। ఘృతాక్తకంబళం తార్ప్యం। ప్రకృతావాహతం వాసః పరిధత్త ఇతి। అత్ర శరీరాచ్ఛాదన
విషయయోర్ద్వయోరేకార్థత్వాత్ ప్రాకృతవాససో వికారః బాధకః స్యాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అధికం వేతి। అధికం సముచ్చీయేత అన్యార్థత్వాత్। గుహ్యస్యా
చ్ఛాదనస్య పృష్ఠాదరాద్వ్యాచ్ఛాదనరూపకార్యభేదాత్॥౧౩॥ మహావ్రతే శ్లోకేన పురస్తాత్ సదసః స్తువంతీతి శ్లోకసామ్నః ప్రాకృతాజ్యాదిసామ్నాం బాధే
ప్రాప్తే సమాధత్తే। సామస్వితి। సామసు శ్లోకాదిసామసు అవికారః ప్రాకృతసామభిః సముచ్చీయేత। కుతః అర్థాంతరేణాపదార్థాంతరేణాప్యయశ్రుతేః
అయం భావః। సకృదుచ్చరితశబ్దస్యాయమర్థః ప్రాకృతే స్తుతిరూపః ప్రాప్తః సదసః పురస్తాత్ సదస ఇత్యర్థాంతరేణాన్వితః శ్లోకేనాస్తుతం నావార్త
తి ప్రాప్తేర్థే అనేకగుణవిధానే వాక్యభేదాత్। అతో గుణద్వయం విశిష్టా। నవానాస్తుతి విధీయతే। తథా చ ప్రాకృతలింగసంయోగాభావాత్ పువం సముచ్చీయ
ఇతి॥౧౪॥ శ్వచిహ్నాయతే। క్రోత్రం భవతీతి। స్ఫగే యశసా భవతః ఇతి। అత్ర స్తూవత ఇతి ప్రాకృతలింగాభావాత్ సముచ్చీయ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాం
తమాహ। అర్థే త్వితి। అర్థే ప్రాకృతస్య వేల అశ్రూయమాణేపి ప్రాకృతస్య ప్రకృతిసామ్నో వికారః బాధకః స్యాత్। శేషత్వాత్। ప్రాకృతస్య వైకృతస్య శేషత్వా
విశేషాత్। అయం భావః। సామ్నః క్రతుసన్నిధిపాఠాత్ క్రతుం గత్యా తదుపకారం యా కాంక్షాయాం అంగత్వావిశేషేణ ప్రాకృతసామోపకార్యమేకాంక్షే ని
వర్తకమితి తత్కార్యకారిత్వాత్ తద్బాధ ఇతి॥౧౫॥ అన్యోదాహరణం ప్రాకృతసామ్నాం సవిశేషాం బాధకమితి పూర్వపక్షే మాహ। సర్వేషామితి। స్పష్టార్థం॥౧౬॥

ఆచ్ఛాదనే త్వేకార్థ్యాత్ ప్రకృతస్య వికారః స్యాత్॥౧౭॥ అధికం వా స్యాదర్థత్వాత్॥౧౮॥ సామసు అర్థాంతరశ్రుతేరవికారః ప్రతీయేత॥౧౯॥ అర్థే త్వశ్రూ
యమాణశేషత్వాత్ ప్రకృతస్య వికారః స్యాత్॥౨౦॥ సర్వేషాం వా విశేషాత్॥౨౧॥ ఏకస్య వా శ్రుతిసామర్థ్యాత్ ప్రకృతేశ్చ వికారాత్॥౨౨॥ స్తోమవృద్ధౌ త్వధి
కం స్యాదవివృద్ధౌ ద్రవ్యవికారః స్యాదితరస్య శ్రుతిత్వాత్॥౨౩॥ పవమానే స్యాతాం తస్మిన్నావాపోద్వాపదర్శనాత్॥౨౪॥ వచనాని త్వపూర్వత్వాత్॥౨౫॥

సిద్ధాంతమాహ। ఏకస్య వేతి। శ్రుతేః ఏకవచనశ్రుతేః సామర్థ్యాత్। సంధకాంతరమాహ। ప్రకృతేశ్చ వికారాదితి। ప్రకృతేః చోదకశాస్త్రస్య అవికారా
త్ అబాధాత్। శ్రుతసంఖ్యాకప్రాకృతసామబాధే నవిధిశ్రుతిరితార్థే। అధికం న బాధత ఇతి భావః॥౨౨॥ యత్ర సామ్నాం వృద్ధిః శ్రూయతే తత్రాపి ప్రాకృ
తబాధం కృత్వా వైకృతైరేవ సంఖ్యాపూరణమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। స్తోమవృద్ధావితి। స్తోమవృద్ధౌ అధికం ప్రాకృతవైకృతసముచ్చయః స్యాత్।
ఇతరస్య కేవలవైకృతసామ్నః శ్రుతత్వాత్। తత్ర సంఖ్యావృద్ధిః శ్రూయతే సా చ ప్రాకృతవైకృతైః సముచ్చితైరుపపన్నేతి భావః। అవివృద్ధావితి పూర్వాధిక
రణసిద్ధాంతానువాదః। ద్రవ్యస్య సామరూపద్రవ్యస్య వికారో బాధకః। మీమాంసకమతే శబ్దస్య ద్రవ్యరూపత్వే గమకమిదం॥౨౩॥ వివృద్ధౌ స్తోమకేష్వ
చిదావాపః క్వచిదుద్వాపః శ్రుతః సోవిశేషేణ యత్ర క్వచన కార్య ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। పవమాన ఇతి। పవమానే పవమానస్తోత్రే తా స్యా
తాం। తస్మిన్ పవమానే తయోర్దర్శనాత్। శ్రుతత్వాత్। అత్ర ప్రాయ్యావాపం త్వుత ఏవోద్వాపం తత్రైవాక్యేన॥౨౪॥ ననుస్యాద్యే సైవ నిర్ణయే వచనం అత్ర ప్రాప్యవిత్వా
దివప్యర్థమిత్యుక్తం అహా। వచనాన్యత్వితి। అపూర్వత్వాన్న్యాయాభావాద్వచనాని। తథా చాన్యతరస్త్వవనిర్ణాయకత్వం శేషస్యానువాదకత్వమితి భావః॥౨౫॥
దర్శపూర్ణమాసయోర్యదాగ్నేయోష్టాకపాల ఇతి శ్రూయతే। యోయం విధివాక్యే శ్రూయమాణోగ్నిశబ్దః స ఏవ ఉరూగనివార్ణపాఠిమంత్రే ప్రయోజ్య ఇతి సని
యమః। కిం తు బహుష్వపి తేనాప్యర్థస్మరణాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। విధితి। మంత్రేష్వేమంత్రసంబంధిదేవతావాచకశబ్దోచ్చారణా
వశ్యం భావే విధిగతాగ్నిశబ్దస్య

ఉదాహరణాంతరే ఇదం సర్వత్రార్థమితి దిశతి। ఏవం చేతి। వాజపేయే దుందుభిఘోషేణ వాజాహ్నేంద్రస్య సామ్నా త్రయముపాకరోతీతి ప్రకృతాభిప్రాయవత్
ధ్వనిమితి దర్భాభావ్యం సామత్రయముపాకరోతీతి తత్ర దుందుభినా దర్భబాధః। ద్రవ్యత్వేన సాదృశ్యాత్। ఘోషేణ మంత్రబాధః। శబ్దత్వేన సాదృశ్యాదితి పూర్వప
క్షే సిద్ధాంతమాహ। చోదనేతి। అస్మిన్ ప్రత్యక్షసూత్రే న స్యాదితి శేషః। చోదనాలింగేన ఉపాకరోతీతి శబ్దేన సత్యదన్యయోర్యథాంతర సంబంధి ఘోషః। ఏవ ఏవ ద్రవ్యయో
ర్బాధకః। అయం భావః। దుందుభిశ్చ ఘోషశ్చేతి ద్వంద్వే దుందుభినాభిపాకరోతి ఘోషేణ ఉపాకరోతీతి ద్విర్వారం చోదనాలింగసంయోగేన ప్రత్యేకం
ద్వయోర్బాధకం భవేత్। న ద్వంద్వః। ఏకవచనాంతత్వాత్। షష్ఠ్యంత తత్పురుషే దుందుభివిశిష్ట ఘోషస్య కరణత్వసంబంధేన స్యాదేవాన్వయః। సామ్నాత్రయముపాకరణా
త్ప్రాదివిశిష్టం ద్వయోర్బాధకమితి। బృహస్పతిసవే శిల్పాయితే చాబార్హస్పత్యం గ్రహం గృహ్ణాతీతి। అత్ర గ్రహం గృహ్ణాతీతి శబ్దేన చోదనాలింగేన బార్హస్పత్యమిత్య

౧౧౨ స్య యోగాత్ ప్రాకృతనిఖిలగ్రహబాధ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సర్వత్రేతి। యత్ర యత్రైవం శ్రూయతే తత్ర సర్వత్ర గ్రహామ్నానం అధికం ప్రాకృత
గ్రహాదధికం సముచ్చియ ఇతి భావః। ప్రకృతివత్। యథా ప్రకృతావైంద్రవాయవం గృహ్ణాతి మైత్రావరుణం గృహ్ణాతీత్యనయోః ప్రవృత్తిః। ౩॥ సాధకాంతరమా
హ। అధికశ్చేతి। చకారః ఏకవాక్యత్వాదిత్యనేనాన్వితం। వాజపేయే సప్తదశ ప్రాజాపత్యాన్ గ్రహాన్ గృహ్ణాతీతి వదనే సోమగ్రహాన్ గృహ్ణాతి సురాగ్రహాన్ గృహ్ణా
తీతి అనేకవాక్యతాపన్నప్రాజాపత్యగ్రహవాక్యం సప్రాకృతానువాదకం భవితుమర్హతి ప్రకృతౌ సురాభావాత్। అతోపి ప్రాకృతాత్ త్రయగ్రహాధికం

113

తథాత్రాపీతి భావః। ౪॥ కించ విరోధాపి వా ఏషయజ్ఞ ఇత్యత్ర తురీయైర్యదార్వాజపేయ ఇతి శ్రూయతే। అస్యార్థః। జ్యోతిష్టోమాద్యపేక్షయా యం విరోధోపి వా ప్రకృత
ఇత్యర్థః। అత్ర విస్తారః సముచ్చయే లింగమిత్యాహ। లింగేతి। ౫॥ అపి వా వాజపేయే సప్తదశ ప్రాజాపత్యాన్ పశూనాలభత ఇతి పూర్వవత్ ప్రాకృతపశుబా

సర్వత్ర తు గ్రహామ్నానమధికం స్యాత్ ప్రకృతివత్। ౩॥ అధికశ్చైకవాక్యత్వాత్। ౪॥ లింగదర్శనాచ్చ। ౫॥ ప్రాజాపత్యేషు చామ్నానాత్। ౬॥ అప్రమ
నే లింగదర్శనాత్। ౭॥ ఉపగేషు శరవత్ స్యాత్ ప్రకృతిలింగసంయోగాత్। ౮॥ ఆనర్థక్యాత్ త్వధికం స్యాత్। ౯॥ సంస్కారే చాన్యసంయోగాత్। ౧౦॥ ప్రయాజా

ధకా ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ। ప్రాజాపత్యేష్వితి। అధిక ఇతి పూర్వసూత్రాత్ మండూకప్లుత్యానువర్తతే। ఆమ్నానాత్। బృహస్పతివాదినో వదంతి నా
గ్నిష్టోమో నో క్షిపః ఇత్యాపరిభవతా పశుభిరేవావరుంధ ఇత్యంతేన స్పష్టం సముచ్చయకథనాత్। ౬॥ సాంగ్రహణ్యా। అమనవం సామనస్యదేవా
ఇతి విప్రఆహుతిర్జుహోతీతి పూర్వవత్ ప్రాకృతత్వ ప్రవిశిష్టానూయాజబాధకా ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అప్రమన ఇతి। అధిక ఇత్యనువర్త
తే। లింగదర్శనాత్। లింగమేవం। అత్రాశ్వే ప్రయాజానూయాజాః అత్మాదేవతాయత్త్వ ప్రయాజానూయాజానాం పురస్తాదుపరిష్టాద్వా జుహుయా
ద్వాదశారాత్మానం సజాతానుమాదధతే యజ్ఞమధ్యతో జుహోతి వధ్యత ఏవ సజాతానాత్మానం దధత ఇతి। ౭॥ మహావ్రతే శ్రూయతే। ఉపత్రయ ఉపగాయంతీతి ప్ర
కృతావుద్గాత్రాదయః ఉపగాయంతీతి అత్రోపగాయంతీతి ప్రకృతిలింగసంయోగాత్। ఉపగేషు ఉపగానకర్తృషు శరవత్ స్యాత్। కల్ప్తిర్యథా బాధం తేన ఇతి పూ
ర్వపక్షః। ౮॥ సిద్ధాంతమాహ। ఆనర్థక్యాదితి। అనర్థకత్వాత్। పత్నయ ఉపగాయంతీత్యేతత్ మహాపి కాండవసాభిరుపగాయంతీత్యస్యార్థక్యాత్ శేషంస్ప
ష్టం। ౯॥ సత్రే గాః పిల వేన ప్రాతఃసవనే సవనం జతే భివాంజత ఇతి ప్రకృతావదర్శనాత్ కావేనసవనేనాభ్యంజత ఇతి। అభ్యంక్తవ్యా ఇతి ప్రకృతాభ్యంజనము మూదాగాగు
ల విధానాన్నవనీత బాధ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సంస్కార ఇతి। సంస్కారే అంజనే ఘృతం జనే చ। అధికం స్యాదిత్యనువర్తతే। కుతః। అన్యసంయోగాత్
దర్శ్యా సుత్యారూపభిన్నకాలసంయోగాత్। ౧౦॥ నను తిష్ఠంతం పశుం ప్రయజంతీత్యత్రాపి ప్రాకృతప్రయాజానాం హవిరాసాదనోత్తరకాలికత్వేన భిన్నకాల
సంయోగ ప్రాప్తే వికృతౌ ప్రకృతయోః సముచ్చయః। కిం తు బాధః। తథాత్ర స్యాదిత్యాశంక్యాహ। పశుం ప్రయజంతీత్యస్యాంతరమాహ। ప్రయాజవదితి। అర్థాన్య
త్వం కాలభేదః। తత్ర తేన నవనీతేనాపి భేదేచిప్పదుతా। గార్గ్యవైశ్రుత్యం భవతీతి ॥౧౧॥ . . . .

పునరాధేయం। బుధన్వత్యాగ్నేయస్యాజ్యభాగస్య పురోనువాక్యా భవతీతి శ్రూయతే। అత్ర పూర్వపక్షమాహ। బుధన్వతీతి। ఉత్తరము సప్వహోత్రారాదిషు॰
పూర్వాధికరణసిద్ధాగ్నిగుణపవమానోచ్చారవద్బుధన్వత్యాః ఉచ్చారరూపవిశేషనిర్దేశాత్॥౧౯॥ సిద్ధాంతమాహ। మంత్రవిశేషేతి। స్పష్టార్థః। అయం భావః
బుధన్వత్త్వే తి యది దేవతావిశేషణం తర్హి భవేదుచ్చారణం పురోనువాక్యారూపమంత్రవిశేషణం। తర్హి భవేదుచ్చారణం పురోనువాక్యారూపమం
త్రవిశేషణం। అతః పవమానవదితి దృష్టాంతాసంగతిరితి॥౨౦॥ అస్తి జ్యోతిష్టోమే గారనూబంధ్యతే। తస్యాగ్నీషోమీయపశుప్రకృతికత్వాత్। ప్రకృతౌ
ఉత్పత్తివాక్యే పశుశబ్దశ్రవణేఽపి నిగదేషు పశుపదస్థానే ఛాగపదాత్ ఉత్పత్తివాక్యే పశుశబ్దశ్రవణాత్ ప్రవిలదనః పశ్వస్య పర్యాయశ్రవణాదత్రాపి నిగదేషు ఉప్రాది
పర్యాయశబ్దప్రయోగ ఇతి భావేన పూర్వపక్షమాహ। విధేతి। ప్రకృతౌ విధిః ఉత్పత్తివాక్యే। శ్రుతః పశుశబ్దః నిగమో మంత్రస్థ ఛాగశబ్దః తయోరర్థేదా
త్। తత్ప్రకృతిత్వాదిత్యత్ర బహ్వప్రాప్యం। శేషం స్పష్టం॥౨౦॥ సిద్ధాంతమాహ। యథోక్తమితి। యథోక్తం ఉత్పత్తివాక్యే యదుక్తం తదేవ పదం యోజ్యం। య
తః విప్రతిపత్తౌ విధివాక్యశ్రుతశబ్దస్యైవ శబ్దస్య న చోదనా। అస్యః శబ్దః పరితవ్య ఇతి న విధిరస్తి। కింతు నిగదే ఛాగశబ్దపాఠే నార్థాత్ సిద్ధిః। ఆర్థికే సతి నాంతి
దేశోఽస్తి। అతః॥౨౧॥ అవభృథే అగ్నివరుణౌ స్విష్టకృతౌ యజతీతి। అత్ర స్విష్టకృత్తాప్రాప్యా కృతస్విష్టకృత్త్వాయ్యర్థకారి సా అగ్నివరణా కార్యో విత్యర్థతాత్పర్యే
ణ పూర్వపక్షమాహ। స్విష్టకృదితి। ప్రకృతౌ స్విష్టకృతి దేవతాయాం యాతతేనాస్య ధ్వన ఏతద్వాక్యే విహితదేవతాయాం స్విష్టకృత్పదస్య విశేషః। తచ్ఛబ్దత్వాత్। ప్రా
కృతాగ్నిరూపార్థవిశిష్టశబ్దత్వాత్। అగ్నివాచకత్వాదితి ఫలితం। ద్వయోర్బాధాన్నివర్తేత ప్రకృతౌ స్విష్టకృద్గుణవిశిష్టాగ్నిర్దేవతా తస్యైవ ప్రకృతిదేశేన స్విష్టకృ
చ్ఛబ్దేనానువాదం కృత్వా తత్స్థానే అగ్నివరుణవిధానాత్ ప్రాకృతస్య సగుణస్యాగ్నేర్బాధ ఇతి భావః॥౨౨॥ సిద్ధాంతమాహ। సంయోగేతి। సంయోగః స్విష్ట

బుధన్వత్పవమానవద్విశేషనిర్దేశాత్॥౧౯॥ మంత్రవిశేషనిర్దేశాన్న దేవతావికారః స్యాత్॥౨౦॥ విధినిగమభేదాత్ప్రకృతౌ తత్ప్రకృతిత్వాద్వికృతావపి భేదః
స్యాత్॥౨౦॥ యథోక్తం వా విప్రతిపత్తేర్న చోదనా॥౨౧॥ స్విష్టకృద్దేవతాన్యత్వే తచ్ఛబ్దత్వాన్నివర్తేత॥౨౨॥ సంయోగో వార్థాపత్తేరభిధా
నస్యైకదేశత్వాత్॥౨౩॥ సగుణస్య గుణలోపే నిగమేషు గుణస్థానే యథావదుక్తం స్యాత్॥౨౪॥ సర్వస్య వైకకర్మ్యాత్॥౨౫॥ స్విష్టకృదావాపికోఽనూయాజే

కృత్పదయోగః అగ్నివరుణౌ స్విష్టకృతావావహేతి కర్తవ్యః। స్విష్టం కృతవానితి వ్యుత్పత్త్యా అర్థస్య యోగార్థస్య ఆపత్తేః ఉపపత్తేః। ఉక్తార్థమేవ వివృణో
తి। అభిధానస్య స్విష్టకృత్పదస్య ఏకదేశత్వాత్। క్రియానిమిత్తత్వాత్। అయం భావః। యథా పాచక ఇతి పాకక్రియానిమిత్తం ఏవం స్విష్టకరణనిమిత్తం యథా స
జ ఇతి॥౨౩॥ అగ్నీషోమీయపశుపురోడాశే స్విష్టకృద్యాగే స్విష్టకృద్గుణరహితోఽగ్నిః శ్రూయతే। అగ్నిం యజతీతి। అత్ర కేవలం యాగే స్వయంకేవలాగ్ని
శబ్దస్య ఉత తద్గుణ తత్ప్రయోగ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సగుణస్యేతి। ప్రకృతౌ సగుణస్య గుణస్థానే గుణలోపే ప్రాప్తే నిగమేషు మంత్రేషు మధ్యే
యథావదుక్తం యథావచ్ఛ్రుతం తత్రైవ నానాత్ర ప్రకృతౌ యాగే శ్రుతత్వాత్ తత్రైవ లోప ఇతి॥౨౪॥ సిద్ధాంతమాహ। సర్వస్యేతి। సర్వస్య సర్వగుణసహితస్య లో
పః। ఏకకర్మ్యాత్। ఏకప్రయోగరూపత్వాత్॥౨౫॥ దర్శపూర్ణమాసయోః ఋతయో ఽనూయాజః ఆరాదుపకారకః ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। స్విష్ట
కృదితి। అనూయాజే స్విష్టకృత్ ఆవాపికః। ఆజ్యభాగస్విష్టకృతోర్మధ్యదేశ ఆవాపః తత్సంబంధి ఆవాపికః స ప్రధానాగ్నేః స్మరణద్వారా సంస్కార
రూపప్రయోజనవత్త్వాత్। కుతః అంగానాం సమీపవర్తినాం అర్థేన వాక్యశ్రూయమాణేనార్థేన సంయోగాత్ సంబంధాత్। అయం భావః। ఆ
రాదుపకారకపక్షే అనూయాజస్య కృతేయస్య ప్రకరణేన ప్రధానాపూర్వావింగత్వం। దేవతాసంస్కారపక్షే యాగేనాగ్నిం స్విష్టకృతం యాగేన సం
స్మర్యాదితి వాక్యేన దేవతాంగత్వం ప్రకరణాదపవాదం బలీయమితి॥౨౬॥ . . .

౧౨౪

భావః। ఉచ్చారణం స్యాత్। యతః తేన విధిశబ్దేన హవిః సంబంధచోదనా ఆగ్నేయో హవిరితి। అతః అయం భావః। ఆగ్నేయో ష్టాకపాలో భవతీత్యత్ర అగ్నిరూ
పగుణవిశిష్టభావనావిధ్యనంతరం అర్థాపత్త్యా కల్పితే అగ్నిరూపదేవతాంతరాద్ద్రవ్యేణ సంబంధవిధివాక్యం ద్వైధా సంభవతి। అగ్నిపదవాచ్యముద్దిశ్య హవిః స్యా
దితి త్యాగాకారః। ఏకః శబ్దః అగ్నిపదముచ్చార్య హవిస్స్యాదితి ఏకస్య విధికల్పనే అపరం అర్థసిద్ధం। తదపద్ధం। అగ్నిపదార్థో ద్దేశేన హవిస్త్యాగవిధికల్పనే అగ్న
య ఇదం న మమేతి శబ్దోచ్చారణమంత్రోద్దేశకత్వం న సంభవతీతి ఉచ్చారణస్యార్థికత్వం ఆర్థికస్య నంగత్వాత్। పర్యాయేణ రాజానకేనాపి శబ్దేనోద్దేశ
నిర్దేశ ఇతి పూర్వపక్షాభిప్రాయః। సిద్ధాంతస్య తు అగ్నిపదముచ్చార్య త్యజేదితి వాక్యం కల్ప్యం। శ్రూయమాణాగ్నిశబ్దకర్మకోచ్చారణస్య విధిసంబం
ధే శబ్దస్యాపి తత్సంబంధాభావాత్ అగ్నిపదసంబంధ ఏవ మంత్రే తస్య శబ్దస్య విధానే సాంగత్వాత్। యాదృశార్థవాచకశబ్దస్య చతుర్థ్యంతస్యోచ్చారణం తా
దృశార్థోద్దేశ్యరూపం దేవతాత్వం అర్థసిద్ధమితి భావ ఇతి ౧౫ సాధకాంతరమాహ। శేషాణామితి। సర్వత్ర ఉత్తమప్రయాజస్విష్టకృదాదినిగదేషు
చోదనైకత్వాత్ పరస్మైకరూపత్వాత్ తస్మిన్ శేషాణాం శేషమంత్రాణాం విధిశబ్దస్య భావ ఇతి పూర్వసూత్రాదనువర్తతే ౧౬ ప్రకృతానాం మంత్రాణామేకరూప
పాఠే నియమేఽపి వికృతానాం నియమ ఇతి పూర్వపక్షః సిద్ధాంతమాహ। తథేతి। తథా ప్రకృతివత్ ఉత్తరస్యాం తత్తాసాం యథార్థ వికృతిషు శబ్దనియమః। దర్శపూ
ర్ణమాసప్రకృతిత్వాత్। నియమోఽపి వికృత ఇతి భావః ౧౭ అర్థేనైవ అగ్నయే పావకాయాష్టాకపాలమితి శ్రుతం తత్ర సిద్ధాంతే సోపక్రమతే। ప్రాకృతస్యేతి
ప్రాకృతస్యాగ్నేః గుణశ్రుతౌ పావకరూపగుణశ్రవణాత్ సగుణేనాభిధానం। అన్యథా గుణాభిధానం వ్యర్థమితి భావః ౧౮ పూర్వపక్షమాహ। అవికారో
శేషాణాం వా చోదనైకత్వాత్ స్యాత్ పూర్వత్ర శ్రూయతే ౧౯ తథోత్తరస్యాం తతౌ తత్ప్రకృతిత్వాత్ ౨౦ ప్రాకృతస్య గుణశ్రుతౌ సగుణేనాభిధానం
స్యాత్ ౨౧ అవికారో వార్థశబ్దానపాయాత్స్యాత్ ద్రవ్యవత్ ౨౨ ఆరంభాసమవాయాద్వా చోదితేనాభిధానం స్యాదర్థస్య శ్రుతిసమవాయిత
త్వాదవచనే చ గుణశాసనమనర్థకం స్యాత్ ౨౩ ద్రవ్యేష్వారంభగామిత్వాదర్థే వికారసామర్థ్యం స్యాత్ ౨౪ - - - - - - - - - - -
వితి। అవికారః కేవలాగ్నిప్రయోగః। అర్థస్య శబ్దేన కేవలాగ్నిశబ్దేనానపాయాద తాద్యోగాత్। పారశ్వైయుద్ధే ఇష్టాపత్తిం దృష్టాంతేన ద్రఢయతి ద్రవ్యవదితి।
యదజావశాపాయవ్యామూలభేత భూతికామ ఇత్యత్ర ప్రాకృత్తి వాక్యవశాదిరూపగుణవిధానేఽపి నిగదేషు ఛాగస్య వపాయా మేదస ఇత్యేవ పాఠోఽన తు
గుణస్య తథా దేవతాస్థలేపతి భావః ౨౨ సిద్ధాంతం వ్యవస్థాపయతి। ఆరంభేతి। అర్థస్య అగ్న్యాదిపదస్యోద్దేశ్యస్య ఆరంభే ఉత్పత్తివాక్యస్థ ఇతి ఛావ చచ్ఛా
వసాయాం ఆసమవాయాత్। చతుర్థేశాధికరణసిద్ధాంతభావప్రకటనావసరే ఉక్తరీత్యా న స్వయాత్। మీమాంసకైకదేశిమతే శబ్దస్య అగ్నయే పావకాయేతి
తిశబ్దస్యైవ దేవతాత్వాంగీకారాత్ తాదృశస్య కేవలాగ్నిపదేన ప్రత్యాయయితుం అసంభవాచ్చ। చోదితేన ఉత్పత్తివాక్యే శ్రూయమాణేనాభిసంధానం తత్ర తత్ర దేవతా
స్మరణం। శ్రుతా ఉత్పత్తివాక్యే సమవాయిత్వాద్ భూం బంధత్వాత్। యది చాగ్న్యాదిపదార్థస్యైవ చతుర్థశాధికరణపూర్వపక్షరీత్యా భావనాసంబంధమంగీకృ
త్య తత్రత్ర నిగదాదిమంత్రే కేవలాగ్న్యభియోగః క్రియతే తదా తదవచనే గుణవాచకశబ్దాపాఠే గుణశాసనం గుణవిధానం అనర్థకం వ్యర్థం స్యాత్ ౨౩ యద్వ
క్త్రా ద్రవ్యదృష్టాంతః తద్వైషమ్యం దర్శయతి। ద్రవ్యేష్వితి। ద్రవ్యేషు ద్రవ్యవిధిషు। అర్థే అజాదిశబ్దార్థే ఆరంభగామిత్వాత్ ఉత్పత్తివాక్యభావనాన్వితత్వాత్। వ
శాకారే గుణరహితకేవలఛాగపదసామర్థ్యాత్। తదర్థబోధకశక్తిసత్త్వాత్। అయమత్ర భావః। నన్వర్థస్య దేవతాత్వం శబ్దతః ప్రతీయమానముద్దేశ్యప్రతిప
స్తిసత్త్వాత్ అగ్నిశబ్దోచ్చారణచోదనార్థతానయుక్తేత్యాశంక్య అర్థస్య విధిపక్షే దూషణకలాపః తంత్రరత్నే టుప్టీకాదౌ ప్రపంచితం। తదుదాహరణానాం ద్రవ్యస్య
ఛాగాదిపదార్థస్య విధ్యన్వయాదేవ అభావాత్। అజాపదార్థేనయాగం కుర్యాదితి తదర్థస్యైవ విధిసంబంధః। తథా వశారూపగుణవిశిష్టాజాశబ్దస్య విధ్యసంబ
ద్ధత్వేనాసంగత్వాత్। ఛాగస్యవపాయా మేదస ఇత్యత్ర అజాస్థానే మంత్రే పరిష్వంగాత్మక ఛాగశబ్దప్రయోగే వా గుణరహితఛాగశబ్దప్రయోగే వా బాధకాభా

చాతుర్మాస్యేషు పృషదాజ్యేనానూయాజాన్యజతీతి శ్రుతం। ప్రకృతౌ దేవాం ఆజ్యపాం ఆవహేతి మంత్రస్య సృష్టే నాజ్యం పిబతీతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రయాజానూయాజ
దేవతానాం వ్యాపకరూపేణానుగమః। స మంత్రః శేషపక్షే అస్మిన్ ప్రాప్తః। అత్ర పూర్వపక్ష్యమూహః ఉభయపానాదితి పృషదాజ్యపాం విషిసతి। నిగమేషు ఉత్కృష్ట
త్రైష్టుభ దధ్నో వ్యుపలక్షణం దధిపదయోగోఽపి కార్యః దధ్యాజ్యపానితి। కుతః ఉభయపానాత్। అత్ర ద్రవ్యద్వయపానాత్ ప్రకృతాపాతవ్యస్యోపలక్షణత్వాత్ ఇవాహ
తద్ద్రవ్యపానకర్తృత్వేన దేవతాగ్రహణేన పాతవ్యద్రవ్యస్య దేవతాలక్షణఘటకత్వాత్।౪౯॥ అస్మిన్పక్షే దోషముద్భావయన్ స్పష్టాంతరమాహ। నవేతి। న హ్యుభయం
యోజ్యం। యజ్ఞపతివత్। యథా ఇడాస్తుతాయాం యజ్ఞపతిం వర్ధానితి అత్ర ఋత్విజామపి వర్ధకత్వేఽపి యజ్ఞపతిమితి యజమానమాత్రముచ్చారి
తం। పరార్థత్వాత్। పరప్రత్యయకత్వాత్। అయం భావః। ప్లుతకర్తృబహుత్వాదిమత్త్వం కపాలజన్యత్వం త్వయమస్తి తత్ర కేనచిద్రూపేణ ఘృమోజ్ఞానష్టః తత్ర కేన జ్ఞా
నసంభవే ఉభయోశ్చారణం వ్యర్థం తథా యజ్ఞపతివర్ధకత్వేనైదాజ్ఞానసంభవే బహుశ్శ్రుతే శబ్దవ్యర్థం। తథా సోతరద్రవ్యస్య మంత్రే ప్రవేశే = న దేవతాజ్ఞానసం
భవే ద్రవ్యద్వయం వ్యర్థం ఇతి।౫౦॥ ఉక్తం పక్షం దూషయన్ ప్రథమపక్షముద్ధరయతి। స్యాద్వేతి। స్యాద్వా దధిపదప్రక్షేపః ఆవాహనస్య తాదర్థ్యా
త్। ఆవాహనమంత్రస్య పాతృపయోగ్యస్మరణార్థత్వాత్।౫౧॥ సిద్ధాంతపక్షముద్భావయతి। నవేతి। న దధ్యుపలక్షణం। సంస్కారశబ్దత్వాత్ పృషదా
జ్యేనయజతే త్వత్ర పృగత చిత్రితమాజ్యం తేనైవ దధ్యాజ్యేనా ఆజ్యస్య దధ్నా చిత్రీకరణరూపః సంస్కారః శ్రూయతే దధి ద్రవ్యమితి భావః।౫౨॥ పునః పూ
ర్వపక్షముద్భావయతి। స్యాద్వేతి। దధిపదయోగః స్యాత్। ద్రవ్యాభిధానాత్। పృషదాజ్యం గృహ్ణాతీత్యత్ర మిశ్రపేసర్పిశ్చైవ దధి చద్వంద్వం వైమిథునం ప్ర
ఉభయపానాత్పృషదాజ్యేదధ్నో వ్యుపలక్షణం నిగమేషు పాతవ్యస్యోపలక్షణత్వాత్।౪౯॥ న వా పరార్థత్వాద్యజ్ఞపతివత్।౫౦॥
స్యాద్వా ఆవాహనస్య తాదర్థ్యాత్।౫౧॥ న వా సంస్కారశబ్దత్వాత్।౫౨॥ స్యాద్వా ద్రవ్యాభిధానాత్।౫౩॥ దధ్నస్తు గుణభూతత్వాదాజ్య
పానిగమాస్స్యుర్గుణత్వం శ్రుతేరాజ్యప్రధానత్వాత్।౫౪॥ దధివాన్స్యాత్ప్రధానవదాజ్యప్రథమాంత్యసంయోగాత్।౫౫॥ అపి వాజ్యప్ర
ధానత్వాద్గుణార్థే వ్యపదేశే భక్త్యా సంస్కారశబ్దస్స్యాత్।౫౬॥ అపి వాభ్యావికారత్వాత్తేన స్యాదుపలక్షణం।౫౭॥- - - - - - -
జనమితి ఆనేన ఆజ్యేన దధ్రవ్యాభిధానాత్।౫౩॥ ఇమం పక్షం నిరాకరోతి। దధ్నస్త్వితి। ఆజ్యపానిత్యేవ నిగమాస్స్యుః దధ్నస్తు గుణభూతత్వా
ద్గుణత్వం। ఆజ్యస్య తు శ్రుత్యా ప్రాధాన్యం అతః। అయం భావః। పృషదాజ్యేనయజతేత్యత్ర తృతీయా శ్రుత్యా యాగాంగత్వం సిద్ధం। దధ్నస్తు గ్ర
హణవిధిసన్నిధౌ తుల్యత్వేన పాఠః గ్రహణాంగత్వం ప్రాపయన్యాగం ప్రతి నాజ్యేన సహాభావి తుమర్హతి। అత ఆజ్యసంస్కార ఏవేతి।౫౪॥ దధ్న ఏవ
ప్రాధాన్యం పునర్వ్యవస్థాపయతి। దధీవేతి। దధిప్రధానం స్యాత్। కుతః ఆజ్యేన ప్రథమాంత్యసంయోగాత్। ప్రథమాంత్యయోః ఉపస్తరణాభిఘారణే తాభ్యాం
సంయోగాత్। ఉపస్తరణాభిఘారవచనమేవ శ్రూయతే। యదివసంతే యజేత ద్విరూపస్త్యృణయాత్పృష్టదభిఘారయేదితి పురోడాశాదావుపస్తరణా
భిఘారయోః ప్రధానసంస్కారరూపతాయాః క్లృప్తత్వాదితి భావః।౫౫॥ సిద్ధాంతం వ్యవస్థాపయతి। అపివేతి। దధి న ప్రధానం। ఆజ్యప్రధానత్వాత్॥
దధి ప్రాధాన్యం పూర్వం దర్శితం। పరిహరతి గుణేత్యాదినా। గుణార్థే ద్విత్వాదిరూపగుణార్థే భక్త్యా లక్షణయా ఉపస్తరణశబ్దస్య వ్యపదేశే అవదానా
ర్థత్వే సంస్కారశబ్దః ఆజ్యం అవదానేన సంస్కుర్యాదితి తదర్థకః స్యాత్। లక్షణాయాం బీజం శ్రుతిసిద్ధహోమసాధనత్వానుపపత్తి రాజ్యస్యేతి అయం।౫౬॥
పూర్వోక్తాద్ధ్యుపలక్షణపక్షముద్భావయతి। అపివేతి। దధిసంసృష్టాజ్యస్యాభ్యావికారత్వాత్ సంజ్ఞాభేదాత్ తేన సంజ్ఞావిశేషేణ ఉపలక్షితో హోమ
త్రః కార్యః। దేవాన్పృషదాజ్యపాం ఆవహేతి। అయం నానాద్రవ్యసంయోగాదేకం విలక్షణం ద్రవ్యముత్పద్యతే। తస్య సంజ్ఞాపి భిన్నా యథా సుర
తి ప్రకృతే తద్వత్।౫౭॥- - - -

తిష్ఠన్నాజ్యభాగమన్వాహేతి శ్రుతం గుణకర్మ ప్రధానకర్మ వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అన్వాహేతి। యథా శంసతీతి శబ్దవిధిః ప్రధానకర్మ
తద్వత్। అన్వాహేతి ప్రధానకర్మ స్యాత్। చోదనాంతరాత్ స్వతంత్రచోదనావిహితత్వాత్। యద్ది దేవతాస్మరణరూపం దృష్టం ఫలం పారస్య తద
ర్థత్వం లోకసిద్ధమితి విధ్యైకార్థః స్యాదితి భావః॥౩౮॥ సిద్ధాంతమాహ। సంస్కార ఇతి। దేవతాసంస్కారః చోదితస్య విహితస్యాహ వచనే శబ్దస్య వచ
నార్థత్వాత్। దృష్టార్థత్వసంభవాత్॥౩౯॥ పూర్వపక్షబీజం శంకతే। అవాచ్యత్వాదితి। అవాచ్యత్వాద్విధేరభావాద్దృష్టార్థత్వం నేతి చేత్॥౪౦॥ విధేర్యుం
దర్శయతి। స్యాదితి। గుణార్థత్వాత్। తిష్ఠన్నిత్యనేన లోకప్రాప్తపరసంధ్యదృష్టార్థమనూద్య స్థితిరూపగుణవిధానార్థత్వాద్దృష్టార్థమేవపర
సం. స్యాత్॥౪౦॥ త్వం హ్యస్య ప్రథమోపమనోతేతి ప్రకృత్య శ్రుతం। వాయవ్యపశౌ త్వం హ్యాహారేలోజ్ఞిత్వా వా ఇతి ఊహా ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ।
మనోతాయామితి వచనాత్। వచనమిదం యదప్యన్యదేవత్యః పశుః ఆగ్నేయ్యేవ మనోతేతి। అత్రోహవికారః అనూహః॥౪౧॥ వైకల్పికే కల్ప్య

౧౧౫ రథంతరం పృష్ఠం భవతీతి ప్రకృతితః రథంతరబృహతోః పృష్ఠే ప్రాప్తే తత్రానేన వచనేన రథంతరబృహతోః సామ్నోర్బాధితే తద్యోనిభూత ఋచాం అ
బాధాత్తద్వారా రథంతరయోనిభూత ఋచాం మధ్యే రథంతరయోనావేవ గేయమితి పూర్వపక్షమాహ। పృష్ఠార్థ ఇతి। పృష్ఠార్థే పృష్ఠస్తోత్రకార్యే
రథంతరాదన్యత్ర ఋగ్రథంతరం యద్విహితం తత్ రథంతరయోనౌ యోనికమితి శేషః। తద్యోనిః రథంతరయోనిః పూర్వవద్యస్యేతి వృత్త్యా తాళశ్యో
తిష్ఠామ ప్రకృతౌ తాత్వాదితి ఫలితం। ననుజ్ఞేయ్యాతిష్ఠామేవ బృహద్యోనేరపి సత్త్వేన తద్యోనికత్వం కింన స్యాదత ఆహ। ఋచాం బృహద్యోనిభూతచాం ప్రవిభక్తే

115

అన్వాహేతి చ శబ్దప్రవృత్తి కర్మస్య చోదనాంతరాత్॥౩౮॥ సంస్కారో వా చోదితస్య శబ్దస్య వచనార్థత్వాత్॥౩౯॥ అవాచ్యత్వాన్నేతి చేత్॥౪౦॥
స్యాద్గుణార్థత్వాత్॥౪౦॥ మనోతాయాం తు వచనాదవికారః స్యాత్॥౪౧॥ పృష్ఠార్థేన్యత్ర రథంతరాత్ తద్యోని పూర్వత్వాదృచాం ప్రవిభక్తే
త్వాత్॥౪౨॥ స్వం యోనౌ స్యాత్ సమాఖ్యత్వాత్॥౪౩॥ యథోపపత్తి చేత్॥౪౪॥ న కర్మసంయోగాత్॥౪౫॥ కాంయత్వాదుత్తరయోర్యథాప్ర
కృతి॥౪౫॥ సమానదేవతే వాఽనృచస్యావిభాగాత్॥౪౬॥ గ్రహాణాం దేవతాన్యత్వే స్తుతశస్త్రయోః కర్మత్వాదవికారః స్యాత్॥౪౭॥

త్వాత్। వ్యావృత్త్యత్వాత్। కణ్వరథంతరమిత్యత్ర నామ్నైకదేశేన రథంతరేణేతి శేషః। శ్రు॥ పూర్వపక్షం దూషయతి। స్వ ఇతి। స్వయోనౌ కణ్వరథంతర
యోనౌ గేయం। సమాఖ్యత్వాత్। కణ్వరథంతరమితి విశిష్టసమాఖ్యాయాః సామవిశేషే రూఢత్వాత్॥౪౩॥ పూర్వపక్షీ శంకతే। యథోపపత్తి॥
యథా ధాయ్యా పశబ్దః సంస్కారకలాపం నిమిత్తీకృత్య ప్రవర్తతే తథా తథా ప్రకృత రథంతరసంబంధియోనావత్ర కర్మవిశిష్టరథంతరశబ్దః ప్రవర్తతే। అత్ర
యోనిభేదే రథంతరశబ్దో బాధితేతి భావః। సిద్ధాంతమాహ। నేతి। కణ్వరథంతరశబ్దో యథా పత్నీ కర్మసంయోగాత్ప్రవృత్త ఇతి శేషః। తం
తు హాస్తినః శబ్దః పుర ద్వార ఇవ సామవిశేషే రూఢ ఇతి భావః॥౪౪॥ కణ్వరథంతరసాపేక్షవిశ ఏకం సామత్వచ్ఛేదయత ఇత్యనేన సామయోనిభూత
చమపహాంయూనవృద్ధిమేయవతేపక్షేతే తత్రోత్తరయోర్ద్వయోర్యోగాయ తత్త్వేనేప్యప్రయోనస్యత్తరబుద్ధ్యేవం యం ప్రాప్తం తత్ర పూర్వపక్షమాహ।
కాంయత్వాదితి। ఉత్తరయోః కార్యత్వాత్ సామపరిప్లావేణ రథంతరబృహదనవత ఉత్తరగ్రహాస్యే యథాప్రకృతి కృతం భవతి। చోదకశాస్త్రబాధో
న భవతీతి ఫలితం। తదుత్తరయోః కాంయత్వం తదబాధా ప్రకృతితి సూత్రార్థః॥౪౫॥ సిద్ధాంతమాహ। సమానేతి। తచ్చస్య బుద్ధ్యుచ్చారణస్య అవిభాగాత్। భిన్నదేవతా
కత్వాసంభవాత్। సమానదేవతాకః తృచో భవతీతి శాస్త్రాత్। స్వయోనస్య తృచ ఏవ సమానదేవతాక ఇతి చోదకబాధో యం క్షేయః॥౪౬॥ అగ్నిష్టుతి అగ్నేయా
గ్రహా భవంతీతి తత్ర ప్రకృతితః ప్రాప్తస్తుత శస్త్రయోః అగ్నిరూపత్వాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। గ్రహాణామితి। గ్రహాణాం స్తుత శస్త్రయో
త్రదేవతాతో దేవతాన్యత్వేపి అవికారః। అనూహః। స్తుత శస్త్రయోః కర్మత్వాత్ ప్రధానకర్మత్వాత్। ప్రధానకర్మత్వస్య ద్యోతకత్వాద్వావసిద్ధిపితత్వా

సాధకాంతరమాహ । యద్వేతి । ప్రకృతివదిత్యనేన యథాసన్నివేశం ప్రకృతివత్సన్నివేశం ప్రయుంజీతేతి । తత్ర ప్రకృత్యుపవచనస్య గ్రహమంత్రిశాద్యం తేనసహాత్రి
చేష్టాత్రిత్వం యత్ప్రకృతౌ స్థితం తావన్నాత్ర వికారత్వాత్ । బాధకత్వాత్ । క్రమబాధిప్రమాణాభావ ఇతి భావః ॥౯॥ తస్మిన్నేవాత్ర తాద్ధర్మ్యగానం క్వచిద్విపాతం ।
తత్ర త్రిచికారోర్యముత్రైవ స్యాద్వ్యుచేతి సందిహ్య పూర్వపక్షమాహ । త్రికేతి । ధర్మోద్ధగానం సంపాదయస్తోత్రమధ్యే యుక్తస్తోత్రకేఽత్రికే స్తోత్రమంత త్రిచేషు స్యా
త్ ॥౧౦॥ సిద్ధాంతమాహ ఏకస్యేతి । ఏకస్యావృత్తిచికారేణ స్తోత్రముసంపాదనం । స్తోత్రము స్యావృత్తిధర్మత్వాత్ । ఆవృత్తం ధూర్షు స్తువత ఇతి వచనాదావృత్తిః
స్తుతే విశేషణం । తత్ర బహుత్వే దేశేష్వస్తుతి తథా సతి శ్రూయమాణావృత్తిర్బాధితా తత్ర స్తోత్రే ఏకస్యావృత్తిరితి భావః ॥౧౧॥ సంతపవాంగో నాది ద్విరాత్ర
దయః తస్య ప్రకృతిర్ద్వాదశాహాత్ పూర్వం స్థితం । ద్వాదశాహస్య ప్రథమచరమే అహనీ ప్రాయణీయోదయనీయసంజ్ఞకే । శేషాందశానాం మధ్యేష
ణ్ణాం పృష్ఠ్యసంజ్ఞా చతుర్ణాం ఛందోమసంజ్ఞా । ఏవం స్థితే ద్విరాత్రైకపాలన్యాయేన ప్రథమస్య ప్రథమధర్మః ద్వితీయస్య ద్వితీయధర్మ ఇతి పూ
ర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । చోదనేతి । చోదనాసు ద్విరాత్రేణ యజేతేత్యాదివిధివాక్యేషు ద్వాదశాహసంబంధిప్రథమచరమాహ్నః అపూర్వత్వాత్ ।
ప్ర అకృతత్వాత్ లింగేన ద్విరాత్రసన్నిధావృష్టలింగేన ధర్మనియమః స్యాత్ ॥ తచ్చ లింగమిత్థం । యస్తు ప్రథమం తద్ద్వితీయం యద్ద్వితీయం తత్తృతీయమిత్యుజ్జగ
తమంతయణమితి । అస్యార్థః । ద్విరాత్రస్య రాత్రిద్వయం రాత్రిత్రయధర్మోపేతమాప్తః సధర్మ ద్వాదశాహరాత్రిషు ప్రథమారభ్య నవమాంతం యదద్వి
రాత్ర ప్రథమాహ్నః సద్వాదశరాత్రస్య ద్వితీయమహః యద్ద్వితీయం ద్విరాత్రస్య తత్ప్రకృతౌ తృతీయం । ద్వాదశాహే చతుర్థమహర్ద్వితీయసంజ్ఞం తమం
యథాసన్నివేశం ప్రకృతివత్సంఖ్యామాత్రవికారత్వాత్ ॥౯॥ త్రికాత్రిచర్ధర్మో స్యాత్ ॥౧౦॥ ఏకస్యం వా స్తోత్రము స్యావృత్తి ధర్మత్వాత్ ॥౧౧॥
చోదనాసు త్వపూర్వత్వాల్లింగేన ధర్మనియమః స్యాత్ ॥౧౨॥ ప్రాప్తిస్తు రాత్రిశబ్దసంబంధాత్ ॥౧౩॥ అపూర్వాసు తు సంఖ్యాసు వికల్పః స్యా
త్ సర్వాసామర్థవత్త్వాత్ ॥౧౪॥ స్తోమవివృద్ధౌ ప్రాకృతానామభ్యాసేన సంఖ్యాపూరణమవికారాత్ సంఖ్యాయా గుణశబ్దత్వాదన్యస్య చాశ్రుతి
త్వాత్ ॥౧౫॥ ఆగమేన వాభ్యాసస్యాశ్రుతిత్వాత్ ॥౧౬॥ - - -
తర్యంతి తవజంతి । రాత్రిత్వం రస్యైవాపేక్షితత్వాత్ । యది కపాలన్యాయేన ప్రవృత్తిస్స్యాత్ తృతీయస్యావాప్తః త్యాగః ప్రాప్తః జగతీమంతర్యంతీత్యసం
గతం । ఇదమేవ లింగం । ద్విరాత్రస్య యః దశరాత్రాదిషు జ్ఞైరుక్తః ॥౧౨॥ దశరాత్రధర్మప్రాప్తౌ బీజమాహ । ప్రాప్తిరితి । ప్రాప్తిః ధర్మాణాం ప్రాప్తిః । రాత్రిసం
బంధాత్ । ద్విరాత్రం దశరాత్రమితి ఉభయత్ర రాత్రిసంబంధాత్ । రాత్రిరేవాగపవసాధృశత్వం ॥౧౩॥ మహాగ్నిచయనే యాజ్ఞాతాం నిత్యద్వ్యాదీజాపాప
ముత్రాః చతుర్దశాదధికాః సంతి ॥ చతుర్దశభిర్వపతీతి విశేషత్యాగః శ్రుతః । తతః కపాలన్యాయేన చరమమంత్రాణాం త్యాగే ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ ।
అపూర్వాస్వితి । అపూర్వాసు చోదకాదనాగతాసు । తత్ప్రకరణపఠితాసు వికల్పః ఇత్థం యాసంఖ్యాపూరణం కార్యం సర్వాసాం బహూనామర్థవత్త్వా
త్ । తత్ప్రకరణపాఠస్య ఫలవత్త్వాత్ । అన్యథా చరమమంత్రాణాం తత్ప్రకరణపాఠవైయర్థ్యమితి భావః ॥౧౪॥ క్వచిత్ త్రివృతాం స్తోమవృద్ధిః శ్రూయతే ఏకవిం
శేనాతిరాత్రేణ ప్రజాకామం యాజయేదితి । ప్రకృతౌ త్రివృత్పంచదశసప్తదశస్తోమాః । ఏవం చ ప్రాకృత్యసామర్థ్యమతిదేశేన ప్రాప్తత్వాత్ త్రిరావృత్త్యా ఏకవిం
శతిసంఖ్యాపూరణం ఉతాగంతుకసామ్నాం కృతసామభిరితి సందిహ్య పూర్వపక్షమాహ । స్తోమేతి । స్తోమవివృద్ధౌ ప్రాకృతానాం సామ్నామభ్యాసేనావృత్త్యా
సంఖ్యాపూరణం స్యాత్ । అవికారాత్ సన్నిధానాత్ ఏకవింశతిరూపసంఖ్యాయా గుణశబ్దత్వాత్ ॥ ప్రాకృతసామగుణస్యైవోపపత్తేః । అన్యస్యాప్రా
కృతానామశ్రుతత్వాత్ । అశాస్త్రీయత్వాత్ ॥౧౫॥ సిద్ధాంతమాహ ఆగమేతి స్పష్టోర్థః ॥౧౬॥ - - - - -

చరమం సిద్ధాంతాభిప్రాయం పూర్వపక్షాన వేతి। సురావదిదం ద్రవ్యాంతరం న స్యాత్। గుణశాస్త్రం తావత్। అయం భావః। పృషదాజ్యేనానూయాజాన్యజతీ
తి శ్రూయతే। అత్ర యథా సురాశబ్దో ద్రవ్యవిశేషరూఢః। తథా నాయం శబ్దః। పృషచ్ఛబ్దః చిత్రస్య వాచకో లోకే। ఆజ్యశబ్దశ్చ ఘృతే। సముదాయస్య చిత్రా
జ్యమితి। చిత్రత్వం చ ద్రవ్యాంతరసంయోగేనేతి ద్రవ్యాంతరసంయోగేన సంస్కారః శబ్దాదవగత ఇతి॥౧౫॥ ఇతి జైమినీసూత్రవృత్తౌ దశమస్య చతుర్థః పాదః పూర్ణః॥

నవాస్యార్థగుణశాస్త్రత్వాత్॥౧౫॥ ఇతి జైమినిసూత్రే దశమస్య చతుర్థః పాదః॥ శ్రీః॥ - - -

౧౧౬

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః। పంచమపాదే ప్రాకృతధర్మాణామేకదేశబాధః శ్రూయతే। యథా ద్యావాపృథివ్యమేకకపాలం ఐష్టవం త్రికపాలమిత్యాదౌ ప్రకృతి
తః। ఉపధానమంత్రాణామష్టానాం ప్రాప్తౌ అధారభావాన్నివృత్తిః కేషాం చిద్భవతి సా యస్య కస్య కస్య చిద్భవతి ఉతాంత్యానామేవేతి సంశయే సిద్ధాంతేనోప
క్రమతే। అనుపూర్వ్యవతామితి। అనుపూర్వ్యవతాం నియతక్రమవతామర్థ ఏకదేశగ్రహణే విక్రుతౌ ఆద్యానాం గ్రహణం మంత్రశస్య లోపః స్యాత్। ఆగమవ
త్। రథాన్నేష్వనపూర్వేషు రెల ఆగంతవః తె ఆపవిష్టానసూపవర్త్యత్వేన నివిశంతే తద్వత్॥ నిర్ణీతి శబ్దయ అనూగమనాయయః ముఖ్యం వా పూర్వచోదనాల్లో
కవదితి సూత్రే పంచమే॥౧॥ సాధకాంతరమాహ। లింగేతి। ఆగ్నేయం పంచకపాలముదవసానీయమిత్యత్ర లుప్తే తపా ఏతత్ ఏష్టం కపాలం యత్పంచకపాలం
నిర్వపతీత్యత్ర ఏష్టకపాలలోపప్రదర్శనం లింగం చరమనివృత్తౌ॥౨॥ పూర్వపక్షమారభతే వికల్పో వేతి। ముఖ్యార్థస్య॥౩॥ అర్థాన్నమవదితి దృష్టాంతః ప్రదర్శి
తః। తస్మిన్న సాధ్యశబ్దం దర్శయతి। క్రమాదితి। క్రమాల్లిప్తే క్రమాత్ అపసర్జనేన్యాయ్యే ప్రధానేంతే స్యాత్॥ ప్రకృతే న తథేతి పూర్వశేషయం। అయం భావః। శ్లేష్మ
క్రమశ్చైకే తత్ర వాస్త్రం ప్రశ్నే ప్రథమోగ్రాహ్యశ్చరమో వేతి సంశయే నాన్వేష్ఠ్య క్రమే ఆగమవద్దృష్టాంతో విరుద్ధ ఇతి॥౪॥ లింగదర్శనాచ్చేతి। న భవతానికమిత్యే
వాలింగేతి। అవిశిష్టం అవిరుద్ధం కథం సంఖ్యాయాః పూరణేష్టం ఇతి వచనం। యథా షడ్భిర్ర్త్విగ్ఘాణాం ముఖ్యేకస్య చిదదర్శనే షష్ఠ్యం నిత్యశంతేన ఇతి తద్ధ్యుపపన్నమితి భావః॥౫॥

ఆనుపూర్వ్యవతామేకదేశగ్రహణే పూర్వాగమవదంత్యలోపః స్యాత్॥౧॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౨॥ వికల్పో వా సమత్వాత్॥౩॥ క్రమాదుపసర్జనేన్యాయ్యే ప్రధానేంతే స్యా
త్॥౪॥ లింగమవిశిష్టం సంఖ్యాయా హి తద్వచనం॥౫॥ ఆదితో వా ప్రవృత్తిః స్యాదారంభస్య తదాదిత్వాద్వచనాదంత్యవిధిః స్యాత్॥౬॥ ఏకత్రికే తృ
చాదిషు మాధ్యందినే ఛందసాం శ్రుతిభూతత్వాత్॥౭॥ ఆదితో వా తన్న్యాయత్వాదితరస్యానుమానికత్వాత్॥౮॥ - - -

సిద్ధాంతమవలంబయతి। ఆదిత ఇతి। ప్రథమతః ప్రవృత్తిః ఆరంభస్యైకకపాలోపధానస్య ప్రారంభ ఇత్యుక్తే తత్రోపధానక్రియాయాం ప్రవృత్తానాం క్లృప్త
ప్రథమమంత్రకరణకత్వరూపమాదాదిత్వస్య వారంభపదార్థత్వాత్। అయం భావః। కపాలోపధానప్రారంభః కార్య ఇతి విక్రృతావ్జ్ఞానవేలాయాం ప్ర
వృత్తానాం యన్మంత్రకరణకేనోపధానారంభః క్లృప్తః స ఏవాత్రాపి బుద్ధ్యారూఢః। తథా చ తత్పురిత్యాగే మానాభావః। ఏవమేవ ద్విత్రయాదిష్వపి। తత్త్వస్యానయా
దిశావ బోధ్యాదౌ చతురః ప్రయాజాన్యజతీతి శ్రవణాదంత్యస్యైవ లోపః స్యాదిత్యత్ర ఆహ। వచనాదితి। వచనాత్। అపబర్హిషః ప్రయాజాన్యజతీతి వచనా
దంత్యస్య విధిః। అలోపః॥౬॥ అస్త్యేకత్రికే నామ క్రతుః। తత్ర మాధ్యందినపవమానే ప్రకృతిప్రాప్తాః ప్రథమతృచః ఉచ్చతే జాతమితి గాయత్రఛందస్కః॥
ఋతం ఉరుం పునానః సోమమితి బృహతీఛందస్కః। ప్రతు ద్రవ ఇతి త్రిష్టుప్ఛందస్కః। ఏవం త్రిచత్రయం బాధిత్వా ఏకః త్రిచో వచనేన ప్రాప్తః। అత్ర తృ
చో సంపత్తిః గాయత్రఛందస్కస్యైకే త్రయేణ కార్యం। ఉత త్రిష్టుభా। ఆద్యం బయిచం గృహీత్వా కాంచయమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఏకత్రికేతి। ఏకత్రికే
క్రతౌ। మాధ్యందినః మాధ్యందినపవమానః। తృచాదిషు త్రిచత్రయయుక్తాదిషు స్యాత్। ఛందసాం గాయత్రీబృహతీత్రిష్టుభాం శ్రుతిభూతత్వాత్। ప్రకృతానాశ్ర
తత్వాత్। త్రిష్టుచ్ఛందా మాధ్యందినః పవమాన ఇతి। తదబాధే ప్రమాణాభావాదితి భావః॥౭॥ సిద్ధాంతమాహ। ఆదితో వేతి। ఆదితః ఆద్యతృచే గానం కర్తవ్యం। తన్న్యాయ
త్వాత్। కపాలన్యాయత్వాత్॥ ఇతరస్య ఛందసః త్రితయసంబంధస్యానుమానికత్వాత్। చోదకేశోర్గ్రహణప్రాప్తత్వాత్। అభయోః శ్రుతమంత్రఛందసోర్యోగ
యోః తుల్యబలత్వాదితి భావః। వినిగమనావిరహాత్ బాహుల్యప్రాప్త్యదర్శితత్వాః। తత ఆదితో గంతవ్యః॥౮॥ - - -

లింగాంతరమాహ। అయం యజ్ఞ ఇతి। క్వచిదర్థవాదే అయం వై జ్యేష్ఠో వా వై షడ్జ్యోతిష్టోమో యత్ షోడశ్యపి నేతి। యథా అయం జ్యేష్ఠో వా ఏష యో గాసామి త్రి
అసామిత్వం క్లృప్తం। ఏవమేవ షోడశ్యభావః ప్రకృతౌ క్లృప్తః॥౩౬॥ సిద్ధాంతమాహ। ప్రకృతావితి। షోడశ్యపి జ్యోతిష్టోమే సిద్ధే। వికృతౌ శిష్టత్వాత్। ఉపదిష్ట
త్వాత్। అయం భావః। ద్విత్రియోహాని ద్విరాత్రస్య గృహ్యత ఇతి అనయోర్నివర్తకం నాస్తి। తథా ఉపదేశశాస్త్రం। పరిసంఖ్యావిధిర్దుష్టత్వాత్। యేన ప్రకృతి షో
నివర్తకం భవేత్॥౩౭॥ న సుజ్యోతిష్టోమాంగత్వే కేవలం ప్రకరణం మానం। ద్విరాత్రాంగత్వే వాక్యం। తత్తు వాక్యం దుర్బలమితి ఆహ। ప్రకృతౌ ఇతి। ప్రకృ
తౌ అప్యగ్నిష్టోమే రాజసస్య గృహ్ణీయాదితి వాక్యస్య దర్శనాత్॥౩౮॥ నను చోదకశాస్త్రేణ ద్విరాత్రాదౌ ప్రాప్తత్వాత్ పునః పారత్ర్యం అర్థమత
ఆహ। అమ్నానమితి। పరిసంఖ్యార్థం ప్రకృతౌ రాజసస్య తైనమిత్రి షోడశిగ్రహః। అతిదేశశాస్త్రేణ చేత్ సనిమిత్త ఏవ ప్రాప్నుయాత్। తన్నిమిత్తపరి
సంఖ్యార్థమామ్నానమితి భావః॥౩౯॥ అక్రమభావదర్శనం నిషేధదర్శనం వికల్పార్థమితి పూరణీయం॥౪౦॥ గుణాదితి। ఉక్తప్రాప్తస్య షోడశిగ్రహణస్య
గుణాత్ స్తుతేః అయం యజ్ఞత్వముపపన్నమితి శేషః॥౪౧॥ స షోడశిగ్రహః కిం సర్వథా గ్రాహ్య ఇతి ప్రశ్నపూర్వపక్షమాహ। తస్యేతి। తస్య షోడశిగ్రహస్య సామ
రసః స్పష్టం శేషః॥౪౨॥ అక్రమాచ్చ ద్వయోరితి పూర్వః। అగ్నిష్టోమే నాగ్నిష్టోమే గృహ్ణాతీతి వచనాత్॥౪౩॥ తదధికరణమసమాప్యమేవ అన్యత్రాంతయ
తిషోడశిగ్రహణస్య సవనే సవనే గృహ్ణాతీతి వచనే సవనత్రయే ప్రాప్తౌ సిద్ధాంతమాహ। తృతీయే తృతీయసవనే గృహ్ణీయాత్ సర్వేషు సవనేషు
గృహీతస్యేతి వచనాత్ పూర్వవచనమేతత్ తత్సన్నతమర్థమితి భావః॥౪౪॥ గతోయాంతరవిచారః। ననుయదా గ్రహణం తదా అఖండం షోడశిగ్రహాణాం తపార్పరాం
అయంయజ్ఞవచనాచ్చ॥౩౬॥ ప్రకృతౌ వాశిష్టత్వాత్॥౩౭॥ ప్రకృత్యా తద్దర్శనాచ్చ॥౩౮॥ ఆమ్నానం పరిసంఖ్యార్థం॥౩౯॥ అక్రమభావదర్శనం॥౪౦॥ గుణాద
యంయజ్ఞత్వం॥౪౧॥ తస్యాగ్రయణాద్గ్రహణం॥౪౨॥ అక్రమాచ్చ వచనాత్॥౪౩॥ తృతీయే సవనే వచనాత్ స్యాత్॥౪౪॥ అనభ్యాసే పరాక్ శబ్దస్య తాదర్థ్యా
త్॥౪౫॥ అవిచ్ఛేదవచనాచ్చ॥౪౬॥ అగ్రయణాద్వా పరాక్ శబ్దస్య దేశవాచిత్వాత్ పునరాధేయవత్॥౪౭॥ విచ్ఛేదః స్తోమసామాన్యాత్॥౪౮॥
అక్రమాగ్నిష్టోమసంస్థాగాదసన్నతశస్త్రం స్యాత్ తత్సంస్థానస్య తుల్యత్వం॥౪౯॥ ...
చమిలక్రమం నిగృహ్ణాతీతి తత్ర దిగ్వాచకః పరాంచశబ్దో నార్థకః ఇత్యత ఆహ। అనభ్యాస ఇతి। అనభ్యాసే నైకగ్రహణే పరాక్ శబ్దః నదిగర్థకః। శబ్దస్య పరా
క్ శబ్దస్య తాదర్థ్యాత్॥ తాదృశార్థే వ్యవహారస్య దృష్టత్వాత్॥ అపాదానపంచమీ। న దిక్ శబ్దయోగపంచమీతి భావః॥౪౫॥ సాంధకాంతరమాహ। అవి
చ్ఛేదేతి। వచనమేవం విచ్ఛిందంతి వా ఏతదక్షైర్యం దుల్క్రమే షోడశినం చేత్ తతః ప్రణయంతీతి। అసౌ అర్థః। యదుక్రమే షోడశిగ్రహాణాం న గృహ్ణీయాత్
తత ఊర్ధ్వం అక్రమే గ్రహ సమానీ ఏతము షోడశినం చ విచ్ఛిందంతి అనేనాన్యాసంబద్ధం కలయంతి। తస్మాత్ తదుక్రమే గృహ్ణాతీతి పూర్వపక్షే
ధర్మః। అక్రమే షోడశయోః సంబంధబోధకం వచనం చ స్యాదగ్రహణేనోపపన్నమితి భావః॥౪౬॥ సిద్ధాంతమాహ। ఆగ్రయణాదితి। అగ్రయణాదేవ తదర్థః। పూర్వోక్త
పరాక్ శబ్దస్య దేశవాచిత్వాత్। యథా పరాంచమగ్నిమాధేయాత్ పునరాధ్తే తత్ర యథా అక్రమకాలరూపదేశవాచకత్వం। తద్వదత్ర వాపునరాధేయ
వదితి॥౪౭॥ నను విచ్ఛేదవచనస్య కా గతిరత ఆహ। విచ్ఛేద ఇతి। విచ్ఛేదవచనం స్తోమసామ్యాదుపపన్నం। స్తోమసామ్యం చ ద్వయోరేకవింశస్తోమత్వేన। అస్య విస్తర
స్తు సప్తమోపగంతవ్యః॥౪౮॥ అయం షోడశిగ్రహః అసన్నతశస్త్ర కరిత తాభ్యాం సహాంత ఇతి విశయే పూర్వపక్షమాహ। అక్రమేతి। అయం సన్నతశస్త్రః ఆ అక్రమాగ్ని
ష్టోమసంయోగాత్ సతి సన్నతశస్త్రే సంస్థానస్య తుల్యత్వం ధ్వంసం స్పష్టం స్యాత్॥ అయం భావః। అప్యగ్నిష్టోమే రాజసస్య గృహ్ణీయాదుపక్షేప ఇతి అత్రాగ్నిష్టోమాదిసం
జ్ఞాతత్రతాసమన్నాత్ తత్ తన్నిమిత్తకత్వప్రవృత్త్యా। యది షోడశి తదుక్తత్వే తత్ షోడశిసామ్యస్య సమాప్తత్వాత్ షోడశిత్వం స్థానం తరమేవ స్యాత్। శ్రూయ
తే చాగ్నిష్టోమాదిసంయోగాత్ తత్త్రాయౌ తాభ్యాం రహితమితి॥౪౯॥ ...

౧ సమాప్తిం

౧౧౭

117

యదాపి జగతాసమితిరథం తరమేవాత మిత్యాహ యస్మిన్నాభ్యుచితి శ్రీకారేణ సమస్తజగతః ఇతి జగత్పదస తాత్పర్యమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। జగదితి। సామాన్యాభావాత్ తత్స్వం జ్ఞాతకసామాన్యాభావాదస్వత్వాదేః జగదితి వ్యస్య జగత్త్వం దర్శయిత్యాహ జగతీ త్వేషామపి సామాన్యేన సమవస్థితేః జగత్పదే జగదితి తస్య జగత్పదత్వ ప్రథమలక్షణా। అనంతరం తత్పద ప్రయుక్తం త్యుగ్రాస్య నివేశనలక్షణేతిలక్షితలక్షణాపత్తిరూపామూలోకం పూరణీయః। ఏతదభిప్రాయేణైవం వదతి। ౫౪। ప్రకృత్యావృత్తి సైంద్రవాయవాద్రథంత రసామ్నోర్వికల్పః। తత్రాసామ్నిని నిమిత్తే నైమిత్తికం చ ప్రకృతా శ్రుతం। రథంతరసామ్నా ఉపవతీ ప్రథమా యాజ్యేతి శ్రుతం వాక్యం ఉపవతీ। విశ్వేతి విశేషేణ్యవాద్రథం తరాభ్యాం యజంతీతి సముచ్చయః శ్రూయతే। తథా సత్యత్ర నిమిత్తత్వం రథప్రాప్త్యా విరుద్ధత్వే నోపాధ్యాయనుష్ఠానాం సంభవాత్। ఇతి భయాయత్యం చ నిమిత్తావనుష్ఠేయమథవా రథం తరనిమిత్తం। అథవా ప్రకృతాసు వనిమిత్తమితి సంశయే ప్రథమపక్షే వ్యవస్థాపయతి। ఉభయోరితి సమత్వాత్। నిరూపకాభావాత్। ౫౫। భూతేయం పక్షమాహ వాక్యశేషేణేతి వాక్యశేషేణ ప్రథమేనోపవత్యగ్రత్వం నియమ్యతే। ౫౬। సిద్ధాంతమాహ। నిమిత్తేతి నిమిత్తవిధానాత్ నిమిత్తత్వం యాభావాత్ ప్రకృతౌ తాదృశ రూపేణ ప్రతిపదోః నిమిత్తం ప్రత్యేకం ప్రస్థాపకాయ గ్రహణం నియుక్తాన్వతరతి। ఇహాపి తత్త్వాద్వినియుక్తేరాభయం। అతో నిమిత్తత్వం యాభావ ఇతి భావః। క్రతుయుక్తం క్రతునిమిత్తం తత్సోమస్య దేవ స్యాత్। ౫౭। ఐంద్రవాయవాగ్రాన్ గృహ్ణీయాదితి విహితం అన్నేన సర్వాగ్రతా విధీయతే। ఉత తదాగ్రాగ్రహో గృహా ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఐంద్రేతి। అగ్రతావచనాత్। సర్వాదితః ప్రతికర్షణః విప్రకర్షః యేన సర్వాగ్రతా విధీయతే। ఉత తదాగ్రాగ్రహో గృహా ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఐంద్రవాయవ ప్రకృతి తత్త్వ విశేషాత్। అయం భావః। నాత్రాగ్రతా విధీయతే। కింతు ఐంద్రవాయవాగ్రా గః। ౫౮। సిద్ధాంతమాహ అపి వేతి। తద్ధర్మః దశేషాత్। ఐంద్రవాయవ ప్రకృతిత్వ విశేషాత్। అయం భావః। నాత్రాగ్రతా విధీయతే। కింతు ఐంద్రవాయవాగ్రా

ఏవం వా। ఉభయసామ్నో నైమిత్తికం వికల్పే నసమత్వాత్। ౫౯। వాక్యశేషేణాని యమ్యేత। ౬౦। నిమిత్తవిఘాతాద్వా క్రతుయుక్తస్య కర్మణః స్యాత్। ౬౧।
ఐంద్రవాయవస్యాగ్రవచనాదాదితః ప్రతికర్షః స్యాత్। ౬౨। అపి వార్థవాదవిశేషాద్ధర్మానాం స్వస్థానే ప్రకరణాదగ్రత్వముచ్యతే। ౬౩। ధారాసంయో గాత్తు। ౬౪। కామసంయోగే తు వచనాదాదితః ప్రతికర్షః స్యాత్। ౬౫। తద్దేశానాం వాగ్రసంయోగాత్ తద్యుక్తం కామశాస్త్రం స్యాన్నిత్యసంయోగాత్।
౬౬। పదేషు వాగ్రశబ్దః పూర్వవత్ అన్యత్ర దాదిషు। ౬౭।

నిత్యనైమిత్తాదయః శాఖినః ప్రకృతౌ నసర్వాగ్రహానూదత్యగ్రహాణాం మాత్రం విధీయంతే ఐంద్రవాయవప్రకృతేని త్యసర్వసాధారణత్వాత్। ఇత్థం చ ప్రకరణాత్ ప్రకరణపాఠాత్ స్వస్థానే స్వస్థానస్య ఐంద్రవాయవే స్థితం అగ్రత్వం। ఉచ్యతే అనూద్యతే। అనువాదఫలం ముక్త్వా వివాహరూపాపతః జ్ఞాయ భవతి। ౬౩। ధారేతి। అనావలధారయా గృహ్ణాతి తి శ్రవణాద్ధారాగ్రహాః ప్రకృతః అతో యేంద్రాగ్రహాన తదగ్రత్వేవ స్యాన్నతు సర్వాగ్రతేతి భావః। ౬౪।
ఐంద్రవాగ్రాన్ గృహ్ణీయాద్యః కామయేత యథాపూర్వం ప్రజాః కల్పేరన్నితి। అత్ర కామసంయోగే సతి వచనాదుత్కృష్య వచనాత్ సర్వాదితః ప్రతికర్షః స్యాత్। పూర్వపక్షే సూత్రం పూర్వవదర్థకరణే తస్య నిత్యత్వేన తత్తోవిలక్షణం స్యాత్। కిమిసం యోగవద్ధర్మ ఇతి భావః। ౬౫। సిద్ధాంతమాహ। తద్దేశానామితి। తద్దేశానామితి సంసర్గః పూర్వోక్తః। ఉపాంశ్వంతర్యామశం తరకాది కేంద్రియదేవ్యతి పూర్వాధికరణసిద్ధస్వస్వదేశసంబంధానాం వగ్రహాణాం గ్రతాసంబంధాత్। పూర్వాధికరణవదేవ తదుల్కృష్య దేశాయుక్తే కామశాస్త్రం ఫలసంబంధబోధకో విధిః స్యాత్। యచ్చోక్తం నిత్యత్వే న కామశాస్త్రం వ్యర్థమితి తత్రోత్తరమాహ। నిత్యేతి। నిత్యైకఫలసంబంధాదుపపన్నం సంయోగపృథక్త్వన్యాయేనేతి భావః। ౬౬। శుక్రాగ్రాన్ గృహ్ణీత గతశ్రీః ప్రతిష్ఠాకామ ఇతి శ్రుతం। అత్ర పూర్వపక్షమాహ। పదేష్వితి। పదేషు ఐంద్రవాయవాగ్రహేషు శ్రూయమాణః అగ్రశబ్దః పూర్వవత్ పూర్వాధికరణ సిద్ధాంతవత్ దాదిషు తత్ప్రభృతిషు స్యాత్। ౬౭।

సిద్ధాంతమాహ। ససుత్యేతి। తదంగత్వాత్। గ్రహాంగత్వాత్। సుతశస్త్రయోః॥ ౧౦॥ సాధ్యాంతరమాహ। లింగదర్శనాదితి। కథమూర్ధ్వం చానేన యజ్ఞక్రత
వః సంతిష్ఠంత ఇతి యం చోనేయ పోతార ఉపసంతిష్ఠంతే తత ఊర్ధ్వాః రాజభావాత్ కంతత ఇతి యదు చ ఇత్యనేన యజ్ఞక్రతూనాం ఊర్ధ్వ తిర్యగు చ భేదేనద్వి
విధం దర్శితం। యదుద ససుతశస్త్రం సాత్రవర్గధ్వర్యుః ఉపసంతిష్ఠత ఇతి శ్రుతేః। యః తథాసతి ద్వైవిధ్య దర్శనం విరుధ్యత ఇతి భావః॥ ౧౧॥ అథ సుతశ
స్త్రస తత్సంస్థాంతరం స్యాదిత్యుక్తే తత్రాతిరాత్రమాహ। వచనాదితి। ఇష్టాపత్తిరితి భావః। వచనం యథ ఉక్థ్యం కతుర్దశ స్తోత్రాతి॥ ౧౨॥ అంగిరసాం ద్విరాత్రేవై ఖానసప్త
వేః హాంతాను ఉపభవతి తేన యజ్ఞేత్యైతి షోడశ్యుత్తర ఇతి అత్ర షోడశి విధాన ఉపపూర్వపక్షు తానువాద ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అభావాదితి। అతిరా
త్రేష్వయః షోడశిగ్రహాః తస్యాంగిరసాం ద్విరాత్రాతిరిక్తే అభావాత్। అంగిరస ద్విరాత్రే ఏవ గృహ్యత ఇతి అయమభిప్రాయః। అతిరాత్రే షోడశిగ్రహో వైకల్పికః।
ప్రసిద్ధః। తతః చోదకశాస్త్ర ఇత అంగిరసాం ద్విరాత్రే ప్రాప్తే విశేషేన ఉపసంసతి అనారభ్య ఏకం వాక్యేన ముక్తే ఉత్తరేహాని ద్విరాత్రస్య గృహ్యత ఇతి ప్రాప్త చోదక
ప్రాప్తం వికల్పం బాధతే। అతః సర్వ ద్విరాత్రే నిత్యం ప్రాప్తః। ఏవం సతి వైఖానసపూర్వే ఉహాః తాను ఉపభవతి షోడశ్యుత్తర ఇతి వాక్యస్య అనారభ్యాధీతే నోప
సంహారే అతి ద్విరాత్రే షోడశిగ్రహాణాం తదంగిరసాం ద్విరాత్రే నాశస్త్రేతి। ఏవం చ పూర్వోక్త సూత్రార్థ ఉపపన్నః॥ ౧౩॥ సిద్ధాంతమాహ। అన్వయో
వేతి। సర్వత్ర ద్విరాత్రే అన్వయః। షోడశిగ్రహాసంబంధః। అనారభ్యవిధానాత్॥ ౧౪॥ షోడశినం ప్రవృత్తే చతుర్థే చతుర్థేహాన్యహోనస్య గృహ్యత ఇతి శ్రు
తం। అత్ర కస్మిన్నహని నవరాత్రాదౌ చతుర్థే దివసే అష్టమదివసే గ్రాహ్యముతాహోనాంతరసంబంధి చతుర్థ దివస ఇతి సంశయే ఆద్యపక్షమాహ॥

౧౧౮

118

ససుతశస్త్రవాంతదంగత్వాత్॥ ౧౦॥ లింగదర్శనాచ్చ॥ ౧౧॥ వచనాత్వం సాద్గుణ్యం॥ ౧౨॥ అభావాదతిరాత్రేషు గృహ్యతే॥ ౧౩॥ అన్వయో వానారభ్య
విధానాత్॥ ౧౪॥ చతుర్థే చతుర్థేహాన్యహోనస్య గృహ్యత ఇత్యభ్యాసేన ప్రతీయేత భోజనవత్॥ ౧౫॥ అపి వా సంఖ్యావత్వాన్నానాహీనేషు గృహ్యేత పక్షే
వదేకస్మిన్ సంఖ్యార్థభావాత్॥ ౧౬॥ భోజనే చ తత్సంఖ్యం స్యాత్॥ ౧౭॥ జగత్సామ్ని సామాభావాదృక్తః సామ తదాఖ్యం స్యాత్॥ ౧౮॥ - - - - - -

చతుర్థేతి। ఏకస్మిన్నహని వాభ్యాసేన ద్విరావృత్తం త్రిరావృత్తం ప్రతీయేత భోజనవత్। లోకే చతుర్థే చతుర్థేహాని తుల్యక్త్రపూర్వం భోజనదినావధికం చతుర్థేవు
హః ప్రతీయత ఇత్యర్థః॥ ౧౫॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। సంఖ్యావత్వాత్। చతుర్థ ఇతి సంఖ్యాయా వచనే శ్రుతత్వాత్। నానాహీనేషు తత్సంబంధః। ఏకస్మి
న్నేకాహీనే ఏకదివస ఏవ సంఖ్యార్థభావాత్। చతుర్థత్వసంఖ్యాయాః ఫలవత్వాత్॥ అనేన చతుర్థస్యాహీనసంబంధవాన్స్యాదితి భావః। ననులోపాస్యాయాః
కాంగతిరత ఆహ। పక్షవదితి। యథా పంచమ్యాం పంచమ్యాం భుఞ్జీతేత్యుపాస్య ఏకపక్షే పంచవిధ్యా యథా భావాత్ పక్షాంతరం జ్ఞాపయతి। తథా ఏకాహీ
నసంబంధిచతుర్థదినత్వ యథాభావాత్ అహీనాంతరం జ్ఞాపయతీతి భావః॥ ౧౬॥ భోజనస్యైవ అగత్యా ఉక్తే విత్యాహ। భోజనేతి। తత్సంఖ్యం భోజ
నదినమారభ్య చతుష్ట్వసంఖ్యావత్వం స్యాత్॥ కిం సంబంధి చతుష్ట్వమిత్యాకాంక్షాపూరకశబ్దాశ్రవణాత్। ఇతి భావః॥ ౧౭॥ యదిజగత్సామ గ్రంథు సామా గ్రా
నితి జ్యోతిష్టోమప్రకరణే శ్రుతం। అస్య ప్రకృత్యా వేవ యథాకథంచిన్నివేశ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। జగత్సామ్నీతి। జగత్సామ్ని జగత్సామపదఘటి
తపూర్వోక్త శ్రుతౌ। ఋక్తః జగతీ ఛందస్కాయా ఋచః సంబంధాత్॥ తదాఖ్యం జగత్సామేతి ఆఖ్యాయస్య తాదృశం స్యాత్। సామాభావాత్। నిఖిల
సామవేదే జగత్సంజ్ఞకసామాభావాత్। ఇద్ధం చ ప్రకృతి సామ యోనిభూత ఋక్కస్యాపి జగతీ ఛందస్కాయా అభావాన్న ప్రవృత్తౌ సమావేశ ఇతి పూర్వ
పక్షీ నిరాసః పూరణీయః॥ ౧౮॥ - - - -

సిద్ధాంతమాహ। వృద్ధ్యావేతి। సమూఢవికారః వృద్ధః స్యాత్॥ లింగదర్శనాత్॥ లింగముక్తమైంద్రవాయవస్య వా ఏతదాయతనం యచ్చతుర్థమహస్త-
స్మిన్నాగ్రయణో గృహ్యేత ఇతి వృద్ధేః శ్రుతం। సమూఢే త్వేకస్మిన్నేవ చతుర్థమహః ఐంద్రవాయవాగ్రత్వాదాయతనం తస్మిన్నాగ్రయణో గృహ్యతా ఇతి
ప్రకృత్యనువాదేన వైకృతకథనం లింగం॥ ౨౬॥ కామమితి। యః కామయేత బహుః స్యాం ప్రజాయేయేతి వృద్ధేః కామసంయోగాత్। కామ్యం నిత్యస్య వికార ఇతి ప్రసి-
ద్ధం॥ ౨౦॥ ఏతదధికరణఫలం దర్శయతి తస్యేతి। తస్య ద్వాదశాహస్యైకైకమహరితి। అవిశేషేణైవ రూపత్వాత్ ద్విరాత్రాదిషు ఉభయథా। ఉభయథా ధర్మప్ర-
వృత్తిః పూర్వపక్షే ఫలం। సిద్ధాంతే త్వత్ర లింగం తత్రైవ వృద్ధధర్మప్రవృత్తిః। శేషం సమూఢధర్మప్రవృత్తిః॥ ౨౧॥ గవామయనే సంవత్సరసాధ్యే
క్రతావద్వాదశాహావిక్రుత్యా త్రయోదశాహ చోదకప్రాప్త ప్రాప్త తదావృత్త్యా సంవత్సరః పూరణీయః। తత్రావృత్తివిచారే పూర్వపక్షమాహ। ఏకాదశినీవదితి। ఏకాద-
శినః ఆగ్నేయాదివారుణాంతాః పశవః తేషాం యథాదండకలితస్యావృత్తిః సమృద్ధ్యాత్ ఏకాంత్యునకాంసమాప్యపునస్త్ర్యనీకాంతరమారబ్ధవ్యం। ఏవం
వత్సరపర్యంతం ప్రవృత్తిః స్యాత్॥ ౨౨॥ సిద్ధాంతమాహ। స్వస్థానేతి। స్వస్థానవివృద్ధిః। అయమభిప్రాయః। త్ర్యనీకాయా నవాహాని। తేషు నవ ఆగ్రతాః
క్రమేణ విహితాః। వత్సరస్య నవధాహాని విభజ్య ఏకస్మిన్ భాగే ఏకైకాగ్రతాసంపాదనే స్వస్య ప్రథమాయామైంద్రవాయవాగ్రతాయామాయతి స్థానం ప్రథమమహః
తస్య వృద్ధిః। ఏవముత్తరత్రేతి। నను ఆగ్రతా అవశ్యమంగం శ్రూయతే ఐంద్రవాగ్రం ప్రథమమహరితి। ఇత్థం చాయుస్మిన్ వాణి ఐంద్రవాయవాగ్రతా తదు-
త్తరావాణి శుక్రాగ్రతాం యయోం వా కవల సమం జసం। తద పక్షే విరుధ్యతే తథా ఆహా। అవశ్యముపతత్పక్షే సంబద్ధత్వాత్ ఇతి। అవశ్యం అహావిరధనాం అదర్శ-

వృద్ధ్యో వా లింగదర్శనాత్ సమూఢవికారః స్యాత్। ౨౮॥ కామసంయోగాత్। ౨౯॥ తత్సంభయథా ప్రవృత్తిరైకైకమహ్నాత్॥ ౩౦॥ ఏకాదశినీవత్ త్ర్యనీకా ప్ర-
వృత్తిః స్యాత్॥ ౩౧॥ స్వస్థానవివృద్ధిర్వా అవశ్యముపతత్పక్షే సంబద్ధత్వాత్॥ ౩౨॥ పృష్ఠ్యావృత్తౌ చాగ్రయణస్య దర్శనాత్ త్రయస్త్రింశే పరివృత్తౌ పునరైంద్రవా-
యవః స్యాత్॥ ౩౩॥ - - -

నాత్। అయం భావః। ఉక్తవాక్యే ఆహార వివక్షితం। యది వివక్ష్యేత తదా ఏకైకం వాకవలం ఖిదేవత ఐంద్రవాగ్రతాకాం ఏవం సాంచాహాః సంబంధినీతి తస్మాదైం-
ద్రవాయవాదగ్రతామాత్రం క్రతుముద్దిశ్య అభిహితా నత్ర విరోధో ధ్యతే ఇత్థం చైంద్రవాయవాగ్రాత్తరత్వం శుక్రాగ్రేణ తథాత్తరత్వాదివశేన క్రమో
మస్మాతే అబాధిత ఇతి। ౩౩॥ పూర్వపక్షే లింగానుపపత్తిమపి దర్శయతి। పృష్ఠ్యేతి। సూత్రార్థపరిజ్ఞానాయ గవామయనసిద్ధం వర్ణం ప్రవృత్తం దర్శయా-
మి। గవామయనే ఏకషష్ట్యధిక త్రిశతం అహాని। తత్ర ద్వే అశీత్యుత్తరశతమహాని పూర్వపక్షః। తావంత్యేవోత్తరపక్షః। తయోర్మధ్యే విషువం స-
ద్గినాపక్షం విషువన్నామకమహః। ప్రథమపక్షే ప్రథమమహః ప్రాయణీయం। ద్వితీయం చతుర్వింశన్నామకం। ౧౨। ఇదం తు యం ప్రత్యక్షవచనేనైం-
ద్రవాగ్రం। ఏతదుత్తరం త్ర్యనీకా ప్రవృత్తిః। తత్ర చ త్వాభిప్లవాః ప్రత్యేకం షడహాః సాధ్యాః। ౨౪। తతః పృష్ఠ్య ఇతి। షడహాస్సాధ్యాః। ౬॥ ఏవం చత్రింశ-
ద్దివసాః। ఏవమేవ ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థ పంచమ మాసాః। ౧౫౦॥ షష్ఠమాసే త్రయోభిప్లవాః షడహాః। ౧౮॥ ఏకః పృష్ఠ్యః షడహః। ౬॥ ౨౪॥ అథో-
త్తరపక్షే ప్రథమం త్రయః స్వరసామానః తతో విశ్వజిదకాహః। పృష్ఠ్యః షడహాః। అంత్యం త్రయస్త్రింశపరివృత్తః। అస్యార్థః। అస్యార్థే పృష్ఠ్యత్వ
వత్ప్రం చదశః సప్తదశ ఏకవింశః త్రిణవః త్రయస్త్రింశ ఇతి క్రమః। అత్ర త్రయస్త్రింశమారభ్య పరివృత్తః విపరీతక్రమ ఇత్యర్థః। త్ర్యభిప్ల-
వాః ప్రత్యేకం షడహాః। ఏవం త్రింశద్దివసాః। ఏవం పునః ప్రారావృత్తౌ ఉత్తరపక్షే ఘోరార్భ ఆహా ౬। ౧౮౦॥ తత - - - - - - - -

సిద్ధాంతమాహ। ప్రతికర్షో వేతి। ఐంద్రవాయవస్య చతుర్థస్థానే స్థితస్య శుక్రగ్రహస్యైంద్రవాయవాత్ప్రాక్ప్రతికర్షః ప్రతిష్ఠాఫలాయ విధీయతే। కుతః
నిత్యార్థః పాఠక్రమేణాన్యత్వం ప్రాప్తప్రథమస్థానః ఐంద్రవాయవస్తేనసంబంధస్యేతి శేషః। అగ్రస్య అగ్రస్య అగ్రతాయాః తదసంయోగాత్ఫలాసంబంధా
త్। అయంభావః శుక్రాగ్రతా వాక్యే శ్రుతా సా ఫలేన సంబంధ్యా। న సా పూర్వవత్ (పాఠేన ప్రాప్తా ఐంద్రవాయవాగ్రతానను దర్శగ్రహణం విధీయత ఇతి వక్తుం
శక్యం పాఠక్రమేణాగ్రతాయా అప్రాప్తేః। అతః అగ్రతైవ ఫలాయ విధీయతే తథా చ స్వస్థానభ్రంశోऽవశ్యం సిధ్యతీతి। ౮౫॥ లింగమప్యాహ। ప్రతికర్షమితి। ఏవం
శ్రూయతే ధారయేయుస్సు ఇత్యేవమాయుర్వ్యస్తాయురైంద్రవాయవం గృహ్ణీయాత్ప్రాదంయేతమితి। అస్యార్థః। యది ప్రతిష్ఠాకామః స్యాత్ శుక్రాగ్రాన్
గృహ్ణీయాదితి అంగృహ్ణీయాత్ప్రథమం గృహ్ణీయాదితి తం భూమావస్థాపయేత్ ధారయేయుస్త్వేవం దవాయవం గృహ్ణీయాత్ పశ్చాత్సాదయేదితి। ఇదమైంద్రవాయవ
గృహీతప్రాక్ప్రతికర్షే లింగం। ౮౬॥ నన్వేవమపి శుక్రాగ్రానితి శ్రవణాత్పూర్వగ్రహత్వం ప్రాప్తమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। పురస్తాదితి। ఐంద్రవాయవా
త్పురస్తాత్ గ్రహాణాం న తత్పాఠం ప్రత్యంతరాయమతః। అగ్రస్య కృత దేశత్వాత్ తత్పురుదేశత్వాత్ తథాగ్రహోధికారాత్ తదగ్రతైవ సిధ్యతి। నత్వధారాగ్రతేతి భావః। ౮౭॥ తుల్యే
తద్దేశత్వాదితి। యదుక్తం తత్ర దేశస్య ఐక్ష్ప్రత్యేవ తు మాహ। తుల్యధర్మత్వాచ్చేతి। ధారాగ్రహత్వేన తుల్యః ధర్మో ఏవ షాంతత్వాత్। కిమపేక్షయాగ్రత్వమి
త్యాకాంక్షాయాం ప్రకృతమైంద్రవాయవాపేక్షయా ఇతి పూర్వకం। నత్వప్రకృతమితి భావః। ౮౦॥ తథా చేతి। ప్రతికర్షం చ దర్శయతి తత్ర లింగం తదేవాత్ర। ౮౧॥ పూర్వోక్త
స్థలే గ్రహణస్యాపకర్షే పి సాదనస్యానాపకర్షః। అశ్రుతత్వాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సాదనమితి। విప్రకృష్యత ఇతి శేషః। సాదనస్య గ్రహణాంగత్వాత్।
ప్రతికర్షో వా నిత్యార్థేనాగ్రస్య తదసంయోగాత్॥ ౮౫॥ ప్రతికర్షం చ దర్శయతి॥ ౮౬॥ పురస్తాదైంద్రవాయవాదగ్రస్య కృతదేశత్వాత్॥ ౮౭॥
తుల్యధర్మత్వాచ్చ॥ ౮౦॥ తథా చ లింగదర్శనం॥ ౮౧॥ సాదనం చాపి శేషత్వాత్॥ ౮౨॥ లింగదర్శనాచ్చ॥ ౮౩॥ ప్రదానం చాపి సాదనవత్॥ ౮౪॥ నవా ప్రధా
నత్వాచ్ఛేషత్వాత్సాదనం తథా। ౮౫॥ త్ర్యనీకాయాం న్యాయోక్తే ష్వావృత్తానంగు ణార్థత్వాత్స్యాత్। ౮౬॥ అపి వాగవర్గ్ఆశిష్టాగ్నివత్సమానం విధానం స్యా
త్॥ ౮౭॥ ద్వాదశాహస్య వ్యూఢసమూఢత్వం పృష్ఠవత్సమానే విధానం స్యాత్॥ ౮౮॥
అంగిసముఖివ్యాహృతమంగమితి న్యాయాత్॥ ౮౨॥ లింగేతి। లింగమైంద్రవాయవం గృహీత్వా సాదయేదితి ప్రాదర్శితమేవ॥ ౮౩॥ ననుపూర్వోక్తన్యాయేనాసా
దనవద్వ్యాయాపేవ కృష్యత ఇతి పూర్వపక్షమాహ। ప్రదానమితి। గతం। ౮౪॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। న సాదనస్యమం ప్రదానం। తస్య ప్రధానత్వాత్। ౮౫॥ ద్వా
దశాహే ప్రథమచరమదశమాహానిత్యుక్త్వా శేషేషు నవసు త్ర్యనీకేతి సంజ్ఞా। తత్ర క్రమేణాగ్రత్వైవ శ్రూయతే। ఐంద్రవాగ్రం ప్రథమముమహారథశుక్రాగ్రమ
ధాగ్రయణాగ్రమితి। ప్రథమత్రికవదేవ అగ్రిమత్రికద్వయాగ్రతా క్రమః। ద్వితీయే ఏవ హాని ప్రకృతితవిత్వైంద్రవాయవాగ్రతా ప్రాప్తా। అత్ర శ్రవణమర్థ
వాద ఇతి పూర్వపక్షమాహ। త్ర్యనీకేతి। న్యాయోక్తేషు చోదకేన శాస్త్రప్రాప్తేషు అవృత్తానం పునః కథనం। గుణార్థం సత్తత్ర ధర్మః స్యాత్। ౮౬॥ సిద్ధాంత
మాహాపి వేతి। అవాగగ్నిశేషు ద్వాదశాహాంత్ర్యనీకేషు। విధానం సమానం। యథా ప్రకృతా। తద్ధైవ అగ్నివత్। అధాతులాగ్నివమగ్నిష్టోమేనయజేత తం ద్విరా
త్రే నైతదగ్నిష్టోమేన విధానాచ్ఛబ్దకే సప్రాప్తావపి ద్విరాత్రే పునరగ్నివిధానం తద్వత్। పునర్విధానే ఫలం వక్ష్యతవిహారవాప్యం జైమిని॥ ౮౭॥ ద్వావి
ధోద్వాదశాహాః। వ్యూఢః సమూఢశ్చేతి। పూర్వాధికరణ ఆదావ్యూఢసామాన్యాదిః। వ్యూఢస్సు ఐంద్రవాగ్రప్రథమచరమోశేషాణాం దశానాం
మధ్యే ఐంద్రవాగ్రం ప్రథమముమహారథశుక్రాగ్రమధాగ్రయణాగ్రమిత్యేవ త్రయోదశకాని విద్యతే। క్రమేణ పునరహాని తేషు సంపాదనే చరమే ద్వ్యైంద్రవా
యవాగ్రమేవం ద్వివిధేజాతకం చైవాసత్యు తాలు తత్ప్రకృతివికృతిభావ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ద్వాదశాహస్యేతి। ద్వాదశాహస్యేత్తత్సంబంధి వ్యూ
ఢత్వసమూఢత్వే పృష్ఠవత్ప్రకృతౌ ప్రమాణాంతరరహితయోర్యథా సమానవిధిత్వం తథా సమానవిధిత్వం తథా సమానం స్యాన్నప్రకృతిభావః ప్రమాణాభా

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః॥ అస్మిన్నాదౌ సామవిషయె ప్రాధాన్యేన బాధ్యత్వం తత్ర తే। అధ్యయనవేలాయాం రథంతరాదిసామ్నః కేసాంచిత్ చ భూయసా తేత్ర తావపి తద్వై
వయోర్జ్యమిత్యాహ పూర్వపక్షం। ఏకేతి। ఏకకేసాధనం అత్ర రౌరాయాం జేషాం జ్ఞాత్వ శానింయజ్ఞస్యః సామాని అధ్యయనవత్॥ ౧॥ సిద్ధాంతమాహ। వ్యవచ
వేతి। వ్యవచ్ఛేద్య యుక్తిత్రయే। గేయం। లింగదర్శనాత్। అష్టాక్షరేణ ప్రథమాయామృచి ప్రస్తౌతి ద్వ్యక్షరేణ ఉత్తరయోరితి లింగం॥ ౧॥ రథంతరే ప్రస్తూయ
మానే సమిధ్యాలం వెంతే। స్వధ్యశం ప్రతివేశ్మతేతి। అసామర్థ్యం రథంతరస్య స్తోత్ర సమిధ్యాలకేం రథంతరయోర్నిభూతాయాం అధితాప శూరేత్వమీ స్వధ్యకే శబ్దాస్తి
తేన వేశ్మేతి। అభిప్రాయేణ స్వధ్యప్రదస్య వచ్చేషాం గత్వమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। స్వధ్యశవితి। స్వధ్యశం ప్రతీతి కాలమాత్రం కాలయేకం స్వధ్య
కే ఆచ్ఛాదనం కాలేన వ్రే తేత్యర్థః॥ కుతః పరార్థత్వాత్। స్వధ్యకే శబ్దస్య తదర్థత్వాత్। ఏవం తత్ర స్తోత్రావినియుక్తస్య వేశ్మని వినియోగాసంభవాదితి భా
వః॥ ౩॥ ఇదమామ్నాయతే। పృష్ఠ్యః షడహో బృహద్రథంతరసామేతి। అత్ర పూర్వపక్షమాహ। పృష్ఠశ్శ్వేతి। పృష్ఠ్యస్య పృష్ఠస్తోత్రస్య యుగపద్విధేః బృ
హద్రథంతరం చేతి ఏకస్మిన్ తాపరంపర్యం ద్వ్యసమాసలభ్యం తత్సర్వే కాలే విధేః ప్రత్యేకమహాని ద్విసామత్వం। యథా ఏకాహాన్ విశేషసంసవ ఆచ్ఛే కుండయోః
దితి తథా॥ ౪॥ సిద్ధాంతమాహ। విభక్తేతి। విభక్తత్వం ద్వ్యసమాసశూన్యే సమయుదాయే సమస్తవిధానాత్ బహుప్రాససమాసవిధానాత్॥ బృహత్ రథం త
రం సామయుష్మిన్ పృష్ఠ ఇతి ముఖ్యార్థత్వాన్ సమానే ఇతి లక్షణః కింతు ప్రత్యేకమేవ ద్వయోర్లాభ ఇతి తద్విభాగే బృహద్రథంతర విభాగే అవిప్రతిషిద్ధం చ। అబా

ఏకకే సాధనానియం జైజస్య॥ సర్వధాభ్యం యువత్॥ ౧॥ త్రిదేవాలింగదర్శనాత్॥ ౨॥ స్వధ్యశం ప్రతివేశ్మనం కాలమాత్రం పరార్థత్వాత్॥ ౩॥ పృష్ఠస్య యుగపద్వి
ధేరేకాహవద్విసామత్వం॥ ౪॥ విభక్తే వా సమస్తవిధానాత్ తద్విభాగే ప్రతిషిద్ధం॥ ౫॥ సమాసస్తస్మే కాదశినేషు తత్ప్రకృతిత్వాత్॥ ౬॥ విహారప్రతిషేధాచ్చ॥ ౭॥
శ్రుతితేరావాలూకవద్విభాగః స్యాత్॥ ౮॥ విహారప్రకృతిత్వాచ్చ॥ ౯॥

ధితం చోదక ఇతి శేషః। ప్రకృత్యా ఏకస్మిన్ అహని ఏకేకం పృష్ఠం అత్రాపి తథానుష్ఠానే చోదకానుగ్రహో భవతి। చోదకశాస్త్రేణ వికల్పేన ప్రాప్తౌ షడహేవాహ్ని
ఏకైకే న రథంతరే స్యైవకేతరే రిచ్ఛయా ప్రాప్తం తన్నాశ్విభూదితిదం వచనం॥ ౫॥ ద్వాదశాహే శ్రూయతే। ఏకాదశినీః ప్రాయణీయోదయనీయయోరాలభేత రాత్రయో
రాలభేరన్నితి। అత్ర పూర్వపక్షసూత్రమాహ। సమాస ఇతి। ప్రాయణీయోదయనీయయోరహ్నోః ప్రత్యేకం ఏకాదశినాం సమాసః కృత్స్నా
నుష్ఠానం స్యాత్। తత్ప్రకృతిత్వాత్। అత్ర తత్ప్రకృతిరితి తస్య తత్ప్రకృతిధర్మత్వలక్షణాం। తత్ప్రకృతి జ్యోతిష్టోమస్య ధర్మాణాం తద్ధర్మత్వాత్। జ్యోతిష్టో
మే నిఖిలపశూనామేకస్మిన్నహన్యాలంభస్య దృష్టత్వాదితి భావః॥ ౬॥ విహారేతి। విహారః ఏకస్మిన్ దినే ఏకాదశినసంబంధియాగానాం పరస్పరసామానా
ధికరణ్యం తత్ప్రతిషేధాత్। తన్నిషేధశాస్త్రాత్। ద్వాదశాహే ప్రకృతివత్ ఏకాదశినప్రాప్తౌ అహ్నాం భేదే కేవలభేత ఇతి పరస్పరసామానాధికరణ్యప్రాప్తే
ప్రాయణీయోదయనీయయోరాలభేతేతి అసామానాధికరణ్యం బాధతే అతో యుగపదనుష్ఠానమితి భావః॥ ౭॥ సిద్ధాంతమాహ। శ్రుతితేశ్శ్రు
తితః శ్రుతిత్వాచ్ఛ్రుతితః। లోకవత్। యథా లోకే చైత్రమైత్రయోః శతం దేహీత్యుక్తే విభజ్యైవ దదాతి తద్వత్॥ ౮॥ విహారేతి। అహ్నామేకైకమాలభేతేత్యా
నేన విహారస్య ప్రకృతిత్వాత్ అపక్రాంతత్వాత్। విభాగః స్యాత్॥ ౯॥ శ్రీవిశ్వనాథచరణం మమ॥ . . .

౧౨౦

120

స్త్రియోఽభిప్లవాః ప్రత్యేకం షడహాః । తతః ఆయుర్గౌరితి ద్వే ॥ తతః ద్వాదశాహాః ప్రాయణీయోదయనీయమధ్యవృత్తి దశాహాని । తత్తేషామహః ప్రతాతిరా
త్రావితి ద్వే ॥ ౧౮ ॥ ౩౮ ॥ ఏవం స్థితే సూత్రార్థో వర్ణ్యతే । త్రయస్త్రింశపరివృత్తౌ త్రయస్త్రింశమారభ్య త్రివృద్ధం తం విపరీతానుష్ఠానే పృష్ఠ్యావృత్తౌ ఉత్త
రపక్షే స్వరసామవిశ్వజిదనంతరం ప్రాప్తపృష్ఠ్యావృత్తౌ । ఆగ్రయణస్య ఆగ్రయణాగ్రతాయా దర్శనాత్ । శ్రవణాత్ । శ్రుతిశబ్దో జగతీమగ్రముపయంతి ।
జగతీం విచ్ఛిందాగేసి ప్రతీపరూపాం తాపగ్రయణంగ్రహాః బృహత్పృష్ఠాని త్రయస్త్రింశగస్తోమా ఇతి పూర్వపక్షే అగ్రతాయా తః క్రమః తద్విపరీతత్రి
వృత్స్తోత్ర రపక్షే అనుష్టుపర్యామానే సతి । ఉక్తషడహాభిధానాగేసి జగతీం ప్రథమం కృత్వా ప్రవర్తతే ఆగ్రయణం ప్రథమం కృత్వా గ్రహాః ప్రవర్తంత ఇతి వ
తేనాస్మిన్పక్షే ఆగ్రయణాగ్రతా శ్రుతా । దండకలితన్యాయేనావర్తనం పూర్వేణ ఐంద్రవాయవః ఐంద్రవాయవాగ్రతా స్యాత్ । తథాహి ప్రాయణీయం చతుర్విం
శాహే ద్వే అహనీ అపహాయ చోదకశాస్త్రాణి త్రయస్త్రింశత్పృష్ఠ్యావృత్తౌ ఏకైకావృత్తౌ నవ దివసా ఇతి ఏకోనవింశతివారం ఆవృత్తౌ ఏకోనసప్తత్యుత్తరం శతదివసా జాతాః ।
అదేవ దేవా । ఏవం సతి పూర్వపక్షే సప్తదివసాః శిష్టాః పూర్వపక్షే సదశేనత్రివృతః పరిసమాప్తేః తస్యైవోత్తరపక్షేసి ప్రాతిలోమ్యేనానుష్ఠానం అత్ర పూర్వ
పక్షేసి అనేకాపరిపూర్త్యేకావశేషే ప్రాతిలోమ్యప్రాప్తం వ్యాదానులోమ్యేనానుష్ఠానం ప్రాప్తం । తథా చ వింశత్యావృత్తౌ నవదివసపూర్తయే ఏష ఆన్నామ
కం మధ్యమమహః ఏకం ఉత్తరపక్షే ఆదౌ స్వరసామసంజ్ఞకవేలకమహారితి వింశతితమావృత్తిః పూర్ణా । తతః ఏకవింశత్యాం పరివృత్తౌ ద్వితీయే స్వరసామ్ని
ఐంద్రవాయవాగ్రం ఋత్విజే స్వరసామ్ని ఉక్తాగ్రం తతో విశ్వజితి చతుర్థేఽహని ఆగ్రయణాగ్రం । తతః పృష్ఠ్యః షడహః ప్రాప్తః తత్ర త్రయస్త్రింశస్తోమమా
రభ్య విపరీతానుష్ఠానం । ఏతదహః ప్రత్యేకం జగతీం అగ్రతః కృత్వా ఛందాంసి ప్రవృత్తాని ఆగ్రయణం వా గ్రతః కృత్వా గ్రహా ఇత్యనేనాగ్రయణాగ్రతా శ్రుతిసి
ద్ధా ఉక్తక్రమానుసరణే ఐంద్రవాయవాగ్రతా ప్రాప్తేతి ఆగ్రయణం గ్రహా ఇతి లింగవిరోధః । సిద్ధాంతే నవభాగాః । ఏకైకభాగస్య వింశతిదివసాః । తావత్పురస్తాత్ప్ర
వచనాత్పురివృత్తిరేకాదశనేషు ॥ ౯౯ ॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥ ౧౦ ॥ ఛందోవృత్తిక్రమాదూర్ధ్వే భక్తే పవమానపరిధికపాల మంత్రాణాం యథోపత్రివచనమూహ వత్సాస్యో
ధ్వమాహాః ఆరభ్య ఐంద్రవాయవాగ్రతా విధీయతే । ఏవం సతి ప్రాయణీయచతుర్వింశయోర్మైంద్రవాయవాగ్రతా ప్రత్యక్షవచనసిద్ధా పృష్ఠ్యే విరుద్ధా । అనయోర్విపరీత్యాన్నవభాగ
గ్రంతదంతః పాతిత్యాన్నిరుక్తషడహస్యాగ్రయణం గ్రహా ఇతి లింగముపపన్నమిత్యలమతివిస్తరేణ ॥ ౯ ॥ ఉక్తన్యాయాదేకాదశినానామపి సవనవృద్ధిరేవాస్యాదత
అహా । వచనాదితి । వచనం చేద్ధ్రువం శ్రూయతే వారుణమం తతః పునః పర్యావృత్తౌ పాపాగ్నేయముపప్రథమే హాన్యాలభేతేతి । అస్యార్థః ఏకాదశినానాం ప్రథమ ఆగ్నేయః
చరమో వారుణః । చరమం వారుణమాలభ్య పునరావృత్తౌ ఆగ్నేయః ప్రథమః కార్య ఇత్యనేన దండకలితన్యాయో వచనసిద్ధః । సూత్రార్థః స్పష్టః ॥ ౧౧ ॥ అత్రార్థే
లింగం చాహ । లింగేతి । ప్రాజాపత్యా ఏకాదశినాయ ఏకాదశశిశిరమురహః సవతి రిపుంతరితి । దండకలితన్యాయేన ద్వాత్రింశత్తమ ఆవృత్తౌ సవహాన్యవతిరిచ్యంత ఇ
తి లింగముపపన్నం । సదనవృద్ధేరాతిరేకాపనసత ఇతి భావః ॥ ౧౨ ॥ పూర్వాధ్వద్వాదశాహే ఛందోవృత్తిక్రమః శ్రూయతే । ఛందాంసి వా అన్యోన్యస్యలోకమభిధ్యాయం
తి గాయత్రీ త్రిష్టుభః త్రిష్టుప్ జగత్యాః జగతీ గాయత్ర్యా ఇతి । గాయత్ర్యాః స్థానే త్రిష్టుప్ పర్యోజ్యం । ఏవమగ్రేపి । అత్ర గాయత్ర్యాదీనాం ప్రవిశ్య ఋద్వృత్తిః యథా
చతుర్వింశతాక్షరాదిమత్రేష్వంగాణి స్పష్టం విధాభక్త్యానుపాతే గాయత్రీచ్ఛందస ఇంద్రపతే సప్త త్రిష్టుప్ ఛందసః జగతీఛందస ఇతి । పవమానమంత్రే శేషో
సి గాయత్రీచ్ఛందా అనుత్తారచ్ఛి । సవన ఆసి త్రిష్టుప్ ఛందాః సప్తరాసి జగతీ ఛందా ఇతి పరిధీయం పాదే గ్రాయస్త్యామధ్యమః పరిధిస్త్రైష్టుభోదక్షిణా జా
గత ఉత్తర ఇతి ఏవం కపాలే షట్ఛంద పక్షే కపాలేషు భవతి వ్యాచారాం గాయత్రీ గాయత్రం ప్రాతస్సవనమితి త్రిష్టుప్ ఛందో మాధ్యందిన గస వనం జాగతం తృతీ
యసవనమితి । అత్ర గాయత్ర్యాదిసాధారణ్యేన వృత్త్యా ప్రాప్తేసిద్ధాంతమాహ । ఛందోవృత్తిక్రమాదితి । పూర్వోక్తే త్ర్యంజ్ఞకే ఛందోవృత్తిక్రమాత్ । ముఖ్యఛంద
సాం వివక్షితత్వాచ్ఛ్రుతత్వాత్ । వచనం తత్తచ్ఛందస్కమంత్రరూపవచనం యోపావతే విపర్యస్యం స్యాత్ । భక్తౌ విమంత్రాణాం ఉత్తానాం యదుపాత్తయా యథాపా
రః తద్విపరీతప్రమితి ॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ దశమస్య పంచమః పాదః ॥ ౫ ॥ ....

త్రివృదగ్నిష్టోమ ఇతి। అత్ర పూర్వపక్షం వదామః। త్రివృతేతి। త్రివృత్ పదే సంఖ్యాత్వేన త్రైగుణ్య రూపసంఖ్యాబోధకత్వేన జ్యోతిష్టోమ సాధన త్రివృ
పరిచ్ఛేదక సంఖ్యయోః సవర్ణస్య విశారో బాధః స్యాత్। జ్యోతిష్టోమం యత్ర యాం సంఖ్యా తత్త్రిగుణ సంఖ్యా కమత్ర కార్యమితి భావః॥౧౧॥
సిద్ధాంతమాహ। స్తోమస్యేతి। స్తోమస్య బహుర్చ్ఛవ కసవాచకః। తల్లింగాత్। ప్రాకృత లింగాత్। ప్రకృతాత్ త్రివృత్ పాఠస్య వచనాత్ ఇతి ఇవాప్యష్ట వచన
స్తోత్ర సామ సాంధి కరణ్యం తథా తత్ర దర్శనాదితి భావః॥౧౨॥ సంస వైబృహద్రథంతరే ఉభే కుర్యాదితి శ్రుతం। అత్ర పూర్వపక్షమాహ। శ్రేయతి। ఉభే
యసామ్ని సంస వైవిశ్వజిత్ప్రతి। విశ్వజిత్ పవరే పృష్ఠ భవతేత్యత్రైవ తాంతానాం షష్ఠ్యాం విధానేపి ఏకం రథంతరం పృష్ఠ కార్యే వినియుక్తం శేషాణాం
స్తోత్రాంతరే వినియోగస్తు। రథంతరస్య బృహతే గావాం ఏకస్యైవ పృష్ఠ కార్యే అపరస్య స్తోత్రాంతర ఇతి విభాగః స్యాత్। భిన్న కార్యే వినియోగః స్యాత్॥౧౩॥
సిద్ధాంతమాహ। పృష్ఠార్థే ఇతి। పృష్ఠార్థే పృష్ఠ కార్యయోః ఉభే భవతః। అతదర్థత్వాత్। తస్య ఇతరస్తోత్రస్య అధికారవంతదర్థః। న విద్యతే తదర్థయో
యోః తత్త్వాత్। తదర్థత్వాదితి పాఠే సరళ ఏవార్థః। రథంతరస బృహతాం పృష్ఠ కార్యయుగ సాధ్యయోరితి వాక్యార్థః ఇతి భావః॥౧౪॥ లింగమపి సాధకమా
హ। లింగేతి। పూర్వార్ధేష్ఠే వైరథంతర మపరార్ధే బృహదితి ఏకేనాపృష్ఠ సంబంధాదేక స్థానే తాం దర్శనం। త్రి॥౧౫॥ ద్వాదశాహే పృష్ఠ్య త్ర్య మారభ్య త్రయస్త్రిం
శాంతః షడహః తత్రైవ సంస్థితే పృష్ఠ్యే షడహే మధ్యాష్టరాత్ర ఇతి। ఏవం సతి ద్వాదశాహ ప్రకృతి కే గవామయనే త్రయస్త్రింశే మాస భవత్యనాం తావిప్రతే।
త్రివృతి సంఖ్యాత్వేన సర్వసంఖ్యా వికారః స్యాత్॥౧౧॥ స్తోమస్య వా తల్లింగత్వాత్॥౧౨॥ ఉభయసామ్ని విశ్వజిద్వి భాగః స్యాత్॥౧౩॥ పృష్ఠార్థే వా తదర్థ
త్వాత్॥౧౪॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౧౫॥ పృష్ఠరసంభూయ జనపృతత్రసంస్థితే త్రయస్త్రింశేపాని సాపిత్రదానం తయోః తు ప్రకృతివత్॥౧౬॥ అంతేవా కృతకాల
త్వాత్॥౧౭॥ అభ్యాసేచ తదభ్యాసః కర్మణః పునః ప్రయోగాత్॥౧౮॥ అంతేవా కృతకాలత్వాత్॥౧౯॥ ఆవృత్తిస్తు వ్యవాయే కాలభేదాత్ స్యాత్॥౨౦॥
మధున దీక్షితా బ్రహ్మచారి త్వాత్॥౨౧॥ - - -
తత్ప్రవృత్తిః తత్ర మధ్యశ్శే పూర్వపక్షమాహ। పృష్ఠ్య ఇతి। రసభూయ జనం మధ్యశసం। ఆవృత్తి ప్రకృతి తః విపరీతః స్తోమకే సంస్థితే షడహే। త్రయస్త్రింశే
పాని యస్మిం దివసే త్రయస్త్రింశస్తోమః తస్మిన్ ప్రథమ దిన ఇతి ఫలితం। ప్రకృతౌ తదానంతర్యాత్। ఆనంతర్యశ్రవణాదపి ప్రకృతివత్॥౧౬॥ సిద్ధాం
తమాహ। అంతే ఇతి। అంతే। అంతిమ దినే మధ్యశసం సంస్థితే షడహే ఇతి వాక్యేన చరమ దినాంగత్వం స్పష్టం। అతః కృతకాలత్వాత్। క్లృప్తకాలత్వాత్ అత్ర
త్రయస్త్రింశాంగత్వం సాధ్యం సప్రమాణేన తత్స్థలేపి ప్రకృతావను మానేన వాక్యం। తచ్చ వాక్యాద్ దుర్బలమితి భావః॥౧౭॥ క్వచిదావృత్తం పృష్ఠ్యం షడహమభ్య
స్యంతే తిషడహావృత్తిః శ్రుతా। తత్ర మధ్యశసే పూర్వపక్షమాహ। అభ్యాస ఇతి। అభ్యాసే షడహాభ్యాసే తదభ్యాసః మధ్యశసావృత్తిః కర్మణః ష
డహరూపకర్మణః పునః ప్రయోగాత్। పునరనుష్ఠానాత్॥౧౮॥ సిద్ధాంతమాహ। అంతేవేతి। పూర్వవద్ వ్యాఖ్యాతం। అయం భావః। సంస్థితిశబ్ద
షడహసంబంధి త్రయోపరమః। అంత్యం చరమషడహావవేతి తత్రైవ మధ్యశసమితి భావః॥౧౯॥ గవామయనే ప్రథమమేకం షడహాః తతో అభ్య
వసంబంధ ఇకాన్యవాని పునః షడహాంత త్రాపి మధ్యశసం స్యాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఆవృత్తిరితి। వ్యవాయే షడహాతిరిక్తాహోభిః వ్యవాయే
అంతరితే షడహే మధ్యశసస్యావృత్తిః కాలభేదాత్। యథా ఏకం పాకేం కృత్వా మధ్యపూజా తతః పాకే పాకభేదః నవైరను భూయాయతే। తథాత్రాపీతి
నిమిత్తభేదే నైమిత్తిక మావర్తత ఇతి భావః॥౨౦॥ తత్ర రూపే ద్వాదశాహే సర్వేషాం మృత్విజాం దీక్షితత్వేన బ్రహ్మచర్యం ప్రాప్తం। బ్రహ్మచర్యే చ మ
ధుమాంస భక్షణనిషేధాన్న తత్ర బుత్విజాం మధుభక్షణమితి పూర్వపక్షమాహ। మధ్వితి। భక్షయేయురితి సూత్రశేషః। శేషం స్పష్టం॥౨౧॥

ననువిభాగే వా అశ్వహామితి చేన్నోపపత్తిః కథమితి చేత్ అహం రయావదితి విహారస్య యావచ్ఛకలం తావదనుగ్రహః కార్యః। విభాగే యావచ్ఛకలానాం సా
మానాధికరణ్యాభావాదేషదోషో నసంగ్రహోత ఇతి భావః। విశయే విభాగనిశ్చయే యానంతరం ప్రాంరుశీయే కతియాగాః ఉదయనీయే కతేతి సంశయే తదాస
త్రిః ప్రకాశ్యసత్రిః పలుఖేనా నగృహ్యేత ॥౧౦॥ త్ర్యంరుస్తుధా ప్రాయణీయే ఏకాహౌ ఉదయనీయ ఇతి చేత్ ॥౧౧॥ నేతి ప్రయాజవత్। తథా ఏకాదశపు
షే ద్వాదశాగం తవః ప్రయాజాః ప్రథమోత్తమయోర్ విచారభూతాః సామైవల్యనప్రతిభుజ్యంతే। ఏవమిహాపి యావత్ సామర్థ్యం భవతి తావతః సామ్య
నవిభజ్య అధికం ఉదయనీయే ॥౧౨॥ రథంతరబృహద్వైరూపవైరాజశాక్వరరైవతాని సామాని। విశ్వజిత విశ్వజిత్సర్వపృష్ఠో భవతీతి సర్వేషాం విని
యోగః శ్రుతః। తత్ర పూర్వపక్షమాహ। సర్వేతి। తేషాం పూర్వోక్తసామ్నాం ఏకదేశత్వం మాధ్యందినపవమానాదూర్ధ్వం మైత్రావరుణసామ్నః ప్రాకియో

౧౨౧

121

దేశః స ఏవ దేశో యేషాం తత్త్వం స్యాత్। పృష్ఠశబ్దాత్ తేన శబ్దేన నిర్దేశాత్ పృష్ఠస్య పృష్ఠసామ్నో పర్వః క్ళృతదేశత్వాత్ ధిరుక్తదేశస్య క్లృప్తత్వాన్నాన్యత్ర
మార్గ తి దేశాదితి భావః ॥౧౩॥ సిద్ధాంతమాహ। విధిరితి। విధేః న్యాయేనైకదేశప్రాప్తౌ అపి ప్రత్యేకవచనాద్విప్రకర్షః దేశభేదః స్యాత్ ప్రత్యేకమేవ చానం
భావ్యోపృష్ఠం ॥౧౪॥ అపి ఇజ్యేతి పృష్ఠావలసంస్థా విశేష ఉక్తే ఇతి। తత్రైవం శ్రూయతే। అతిష్ఠా వైరూపసామేతి వైరూపసామా క్రతురక్షర్యాహి ఏకసామా స్యా
త్ అధి నిబిల సామ శూన్యః నిరుక్తే కసామా స్యాత్ క్రతుసంయోగాత్ ప్రత్యేక తత్త్వాత్। రథా త్రివృదగ్నిష్టోమః ఇత్యత్ర త్రివృన్నాత్రసోమకత్వం

యావత్సకలం తావద్విహారస్యానుగృహీతవ్యం విశయే చ తదాస త్రేః త్ర్యంరుస్తుధితి చేత్ ॥౧౧॥ న సమత్వాత్ ప్రయాజవత్ ॥౧౨॥ సర్వపృష్ఠశబ్దాత్తేషాం స్యా
దేకదేశత్వం పృష్ఠస్య క్ళృతదేశత్వాత్ ॥౧౩॥ విధేస్తు విప్రకర్షః స్యాత్। వైరూపసామా క్రతుసంయోగాత్ త్రివృద్ధ్వా దేకసామా స్యాత్ ॥౧౫॥ పృష్ఠార్థేవా ప్రవృత్తి
లింగసంయోగాత్ ॥౧౪॥ త్రివృద్ధిదితి చేత్ ॥౧౭॥ న ప్రకృతౌ తావత్యనసంయోగాత్ ॥౧౮॥ విధిత్వాన్నేతి చేత్ ॥౧౯॥ న స్యాద్విశయే తన్న్యాయత్వాత్ కర్మవి
భాగాత్ ॥౨౦॥ ప్రకృతే శబ్దవికారాత్ ॥౨౧॥

క్రతౌ స్తుధా ॥౧౫॥ సిద్ధాంతమాహ। పృష్ఠేతి। పృష్ఠకార్య ఏవ వైరూపం నివిశతే నాన్యత్ర ప్రకృతిలింగసంయోగాత్ పృష్ఠసామవిధానవాక్యే రథం
తరసామా బృహత్సామా వేతి బహుప్రవాస మాసరోగః ప్రతయతే ఇహాపి తథా త్వేనతస్యావబుద్ధిస్థత్వాదితి భావః ॥౧౬॥ దర్శితదృష్టాంతసాధ
కత్వే నోపపన్న స్యత్రివృదితి ॥౧౭॥ దృష్టాంతవైషమ్యం దర్శయతి నేతి। అకృత్స్నసంయోగాత్ ప్రకృతౌ ప్రకృతౌ సామవిధాయకాని యాని తేషు
కృత్స్నేషు బహుప్రయోగేనాస్తి కింతు క్వచిదేవ పృష్ఠస్తోత్రే। అతః అకృత్స్నసంయోగరూపలింగాత్ యథా సామవిశేషబాధః ఏవం త్రివృతి
నేతి రహోజ్యం। రథావనమితి పూర్వపక్షయం ॥౧౮॥ ధేనుదక్షిణే తత్ర క్లృప్తన్యాయం గృహీత్వా శంకాపూర్వపక్షసమాధానాతున్న త్రత్యేయే నాహ
విధిత్వాదితి వాదినా। తత్త్రోత్తరసూత్రే న్యాయతత్త్వ ఖిశయే ఇతి। తన్న్యాయత్వాత్ ధేనుర్దక్షిణేతి న్యాయో యత్ర ప్రకృతే తత్త్వాత్ విశయే సంశయే పూర్వప
క్షమాహ। విధిత్వాదితి। విధిత్వాత్ ॥ ధేనురితి తుల్యవిధిత్వార దుక్త సిద్ధాంతో నేతి చేన్నేతి సిద్ధాంతమాహ। న స్యాత్ ధేనురితి విధిసమోనస్యాత్ ధేనుదక్షిణాక
ర్మణః కార్యస్య అవిభాగాత్ ఏకత్వాత్ ॥ తత్ర బహుత్వైకత్వరూపం కార్యమేకం। అత్ర సామభేదేన కారకం భిన్నమితి వైషమ్యమితి భావః ॥౧౯॥౨౦॥
సాధకాంతరమాహ। ప్రకృతేరితి। ప్రకృతేః షోడశశస్త్రస్య సామాంతరే ఇతి శేషః। అవికారాత్ అభావాత్ ॥౨౧॥ - - - - - - - - - - -

సాంధకాంతరమహాహసన్నివాపమితి। సావిత్రా ఇతి పాఠ్యం తతః సన్నివపేరన్నితి। బహవో యజమానా యే అగ్నయః తేషాం వికల్పో మేలనం దశయతి। అత ఏవ బహవ ఇత్యాది ... అగ్నీ ...
ర్థైకం। ౧౮॥ బహూనామితి। యో వై బహవో యజమానాస్తేషాం గృహపతిః స స త్రస్య ప్రత్యేతా స వా భూయం యష్టుం స పృథివ్యామధ్వర్యుః ఇతి ఏకస్మిన్ గృహపతిషా
బహుభిర్యజమానైః సహ ప్రవృత్తిః ఫలవిశేషం దశయతి। యదైకైక ఏవ కర్తా తదిదం వ్యర్థం। ౧౯॥ ఏవం సిద్ధేషు బహుషు కర్తృషు బహుత్వప్రచారే పూర్వపక్షే ప్రమాణ
హోనవదితి స్పష్టార్థః। ౨౦॥ సిద్ధాంతమాహ అపి వేతి। యజమానా ఏవ ఋత్విజః బహుత్విజాం యజమానా అభిధానాని నామాని తద్యుం యోగాత్ యజమానసం స్కా
రవన్తి తి శేషః। అయం భావః। అధ్వర్యుః గృహపతిం దీక్షయితి వాక్యం ప్రస్తుత్య ఇంద్రియ ఇతి వాక్యేన ప్రస్తుత ఇమితి బహుత్విజాం నామ గృహపతిత్వాత్ త్ర్యవధ్య
రూపం యజమానసంస్కారం విధత్తే। అతః తేషాం బహుత్విజాం యజమానత్వం స్యాత్। ౨౧॥ బహుత్విజామ గృహపతిత్వాద్దీక్షావిధానం బహుత్విక్షం స్కార
ఇతి శంకతే కర్తృతేతి। అథా వ్యవదితి। యథా ధానే శ్రుత్యాత్మా మాధానవంతో నైకత్వ ఏతా గరాత్రిం వ్రతం చరేదితి। సమాగ్ సమఖ్యయా సప్తప్రయోగం సమపేక్షయా వి
తి। యజమానసంస్కార బహుత్విక్ సంస్కారత్వేన విహితస్య ధార్మిత్ర్య। దూషయతి స్యాదితి। విశయే సంశయే అన్యే వేతి। తస్యాం యజమానత్వాత్ అపి వా యజమా
నాస్యురితి న్యాయవత్వాత్ ప్రకృతివత్ ప్రకృతా భూర్యాతి ష్టామె దీక్షా కాయ ఇతి యజమానసంస్కారస్య ధాత్రాపతి ప్రకృతివదితి నైనాథాత్వవదితి సర్వ
త్రైషు మధ్యందిశతం। తథా హాద్వాదశాహాదిష్ట ప్రకృతితః ప్రాప్తి తస్య ప్రకృతాయ త్వాయ యత్ తదేవ వికృతౌ భవతీతి ఉపహారాత్ అధానవచనే నాపూర్వ
విధానాత్ కర్తృసంస్కార ఇతి కల్ప ఇత్యుక్తమితి। ౨౩॥ పునః శంకతే స్యాద్వేతి। యథా గృహపతిశబ్దః సంయోగశబ్దో యజమానపరః। ఏవం ప్రస్తోదిశ
సన్నివాపం చరశయతి। ౨౪॥ బహూనామితి శ్రుతస్మిన్ శేషవచనం వ్యర్థం। ౨౫॥ అన్యేషాం బహుత్విజః ప్రకృతివతి। ౨౬॥ అపి వా యజమానాస్యు
ర్బహుత్విజాం అభిధానసంయోగాత్ తేషాం స్యాద్యజమానత్వం। ౨౭॥ కర్తృసంస్కారో వచనాదాధాతృవదితి చేత్। ౨౮॥ స్యాద్విశయే తన్న్యాయత్వాత్ ప్ర
కృతివత్। ౨౯॥ స్వామ్యుపభూయస్తు కర్తృపాంపతి వదితి చేత్। ౩౦॥ న ప్రసిద్ధగ్రహణత్వాదసంయుక్తస్య తద్ధర్మేణ। ౩౧॥ బహూనామితి తుల్యేషు వి
షవచనం నోపపద్యతే। ౩౨॥ దీక్షితాదీక్షితవ్యపదేశో నోపపద్యతే ధర్మయోర్నిత్యభావిత్వాత్। ౩౩॥ అదక్షిణత్వాచ్చ। ౩౪॥ ద్వాదశాహస్య సత్త్వ
బాదిలాపి కథం చిద్యోగేన స్వామ్యుపభూయస్త్వః। ౩౫॥ ఆశంకామపుత్తరతి నేతి। క్రియావిశేషవత్త్వమితి శేషః। తత్ర ప్రసిద్ధం రూఢ్యా ర్త్వకం గ్రహణం శక్తిః
హోంతాని అధ్వర్యుదీపదాని తత్త్వాత్। తద్ధర్మేణ క్రియావిశేషేణాసంయుక్తస్య అసంబద్ధస్య యజమానస్య తత్త్వదహా భృత్యం నేతి యోజనం। అయం
భావః। బ్రహ్మాదిపదశక్యతావచ్ఛేదకాః క్రియావిశేషాః తత్ప్రాప్తౌ నైతేన పదేన బోధయితుం శక్యతే కేవలయోగేన బోధస్తు న సంభవతి రూఢేర్యోగా
గాపహారిత్వాదితి। ౩౧॥ సాంధకాంతరమహాహ। బహూనామితి। బహూనాం యజమానానాం గృహపతిః సత్రస్య ప్రత్యేతా భూయంతే తత్ర తుల్యేషు
కేవలయజమానేషు బహుత్విక్ష్వయం రపాతేషు స ఏవ పృథగ్గ్రహపతిరితి వచనం నోపపద్యతే। సమస్తే షోడశ బహుత్విగ్యజమానో భాక్తర్తారః కే
వలయజమానక్రియాకర్తారః సగృహపతిరితి వచనమనుపపన్నం। ౩౨॥ గవకాంతరమాహ దీక్షితేతి। దీక్షితాః సత్త్రం ఇర్యుజాంతే దీక్షితా అవా
నైతి। అత్ర పూర్వపక్షిమతే దీక్షితాదీక్షితవ్యపదేశో నిర్దేశో అనుపపన్నః। అధ్వర్యో దీక్షితత్వం యజమానే అదీక్షితత్వం బహుత్విక్షు ఉభయ
నితలవంశే। అతస్సుగ నిర్దేశో వర్తతః। సిద్ధాంతే సత్రయాగకర్తృషు దీక్షితత్వమపి సిద్ధం అతస్తేన రూపేణ నిర్దేశ ఉపపన్నః। ౩౩॥ అదక్షిణత్వాత్ స్పష్టం
॥ ద్వాదశాహావృత్తిసత్రత్వం। అహీనత్వం చ। తయోః పరిజ్ఞానాయ లక్షణం ప్రథమం సత్రస్య హాద్వాదశత్వే ఆసనోపాయిచోదనేన। అహా
రనేకౌపేతం రాత్రి శబ్దేషు యత్ విధివాక్యవిహితత్వేన యజమానబహుత్వేన చ ద్వాదశాహాసంబంధి సత్త్రత్వం జ్ఞేయం। గామేవా ఏత ఉత్
మాన తే సప్తదశావరాః సత్రమాసీరన్నితి వాక్యే ఆనన్యం ఉతే షు బహవో యజమానబోధం షు చ సత్రశబ్దస్య దృష్టత్వాత్। ౩౭॥ ...

౨౨

సిద్ధాంతమాహ। ప్రాశ్నేతి। బ్రహ్మచారిణో రాగప్రాప్తమైథునస్య నిషేధః। అంతు ఋత్వర్థ ఇతి నిషేధావిషయ ఇతి భావః॥౨౨॥ ద్వాదశాహే ప్రాజాపత్యం మనోగ్ర
హం గృహ్ణీతేతి శ్రుతం। ఇదం మానసగ్రహో ద్వాదశాహసంబంధి ద్వాదశదివస భిన్నం త్రయోదశమహరితి పూర్వపక్షమాహ। మానసేతి। వ్యపదిశాత్ తద
ర్థవాదే వాగ్వై ద్వాదశాహేమానసం మానసమహరితి ద్వాదశదిన భిన్నత్వేన దర్శనాత్। శేషం స్పష్టం॥౨౪॥ సాధకాంతరమాహ। తైనేతి। తేన మానసేనావ్యా
ద్వాదశాహసంస్తవాత్। సంస్తుతి వాక్యం ద్వాదశాహస్య గతరసాని ఛందాంసి తాని మానసేనాప్యాయంతీతి॥౨౫॥ సాధకాంతరమాహ। ఆహారం
వాదితి। అవచ్ఛేదం తథ్వరమయః తస్మాత్పరేణ పరతః మానసగ్రహో చోదనాయా తతః భిన్నమహః చోదనావాక్యం పత్నీసంయాజాః ప్రాంచ
ఆదిత్యమానసాయ ప్రసర్పంతీతి ద్వాదశాహచరమావయవోపాపత్నీసంయాజాత్కరం శ్రవణాత్ ద్వాదశాహే తత్ తద్దశమావర్జ్య ఆగంత
దాప పత్నీసంయాజానంతరం మానసగ్రహోవాక్యం। ఏవం సతి పత్నీసంయాజాంతా ఇవ సంతిష్ఠత ఇతి వచనేన పత్నీసంయాజాంతత్వే విరోధ
ఇతి భావః॥౨౬॥ న న త్రయోదశావాపత్యే ద్వాదశాహసంఖ్యాబాధితే త్యత ఆహ। పత్నీష్ఠ ఇతి। అస్మిన్పక్షే ద్వాదశసంఖ్యాసమా ప్రవృత్తేః। అతిరాత్రేణ సహ స
సాధ్యైనయే ఛేరన్నితి అధికే పిసహస్రసంఖ్యాశబ్దాద్వృష్టస్యోదా॥౨౭॥ సిద్ధాంతమాహ। వారితి। అవయవః దశమావయవః అంగం। న పృథక్కర్మ। అంశువతీ య
థా అంశుః ప్రవర్తేతేతి సోమయాగస్యవాక్యాసరూపస్సుత్యాది వ సస్యవాంగం తద్వత్ పృథక్ప్రాదనాభావాత్॥౨౮॥ సాధకం స్పష్టమేవ దశరాత్రి దశమేతి।
ఏష వై దశమస్యాహ్నో విసర్గో యన్మానసమితి వచనాత్। విసర్గః చరమావయవః॥౨౯॥ దశమే ఇతి। దశమే హాని మానసాయ ప్రసర్పంతీతి సదశమా
వహ్నిగుణవాచకశాస్త్రాత్॥౩౦॥ సంఖ్యాసామంజస్యాత్। సంఖ్యేతి దశమాహాంగత్వే సిద్ధి ద్వాదశాహ ఇత్యత్ర ద్వాదశత్వరూపసంఖ్యాసమంజసా ఆనర్థగా ప్రా

ప్రాశ్నేతవాయం జ్ఞాత్యర్థాత్॥౩౧॥ మానసస్య మహారంతరం స్యాద్ ద్వాదశాహే వ్యపదేశాత్॥౩౨॥ తేన చ సంస్తవాత్॥౩౩॥ ఆహారం తాచ్చ పరేణ చోద
నా॥౩౪॥ పక్షే సంఖ్యాసమాప్రవృత్తేః॥౩౫॥ ఆహారంగం వాంశువచ్చోదనాభావాత్॥౩౬॥ దశమవిసర్గవచనాచ్చ॥౩౭॥ దశమే హానితి చ తద్గుణశాస్త్రా
త్॥౩౮॥ సంఖ్యాసామంజస్యాత్॥౩౯॥ పక్షేణేతి చేత్ ద్వైశస్య భావాత్॥౪౦॥ ఉత్తే వ్యపదేశమంగేన విప్రతిషిద్ధం వ్రతవత్॥౪౧॥ వచనాదతదంతత్వం
॥౪౨॥ సత్త్రే వా శేషః ప్రకృతివత్॥౪౩॥ బహువచనాత్తు బహూనాం స్యాత్॥౪౪॥ అపదేశః స్యాదితి చేత్॥౪౫॥ నైకవ్యపదేశాత్॥౪౬॥ . . .

చోదననియమాత్త్వాత్॥౪౭॥ పక్షేతి। ద్వాదశాహేపి కాదశనాధిభాగాయ తదర్థవాదే శంకా వా ఏకకథమేకాదశపక్షే ఫ్రేంద్వాదశాహోనేతి పక్షేతరే కే
ఏకాదశనామ్ని ఏకస్య భావాత్। ఏకస్యేతి రిక్తత్వేశంకాతః॥౪౮॥ ఉత్త ఇతి। వచనసంస్తవాదితస్సూత్ర తరమాహ। సుత్తేతి। అంగేనసహ పదాధ్యేకదేశస్సుత్యా।
అంగినిసమం దారాసు స్తుతిచ వ్యపదేశః తం। అప్రతిషిద్ధం వదతి। వ్రతవత్। మహావ్రతవత్। గవామయనే చరమహో వ్రతసంజ్ఞం తస్యేదయంతి వా
తే మిథునస్య సంవత్సరమపర్యయం వ్రతం తద్వర్త్తి ఇంద్రో స్నానసంభవతే ప్రసవైవ మిథునాన్నయిత్ ఇతి। అస్యార్థః సంవత్సరసాధ్య చిరకాలతపస్వినః
విధునాప్యయన్నక్త్ర అంతర్వర్తి విమిథునశ్చ భావేన గతం మిథునశ్చ భావం ప్రాప్తవం తీతి మహావ్రతస్యత్వాత్సంవత్సరసాధ్య సత్త్రస్సుతిప్రాధాదశమా
హః శేషమానస స్సుత్యా ద్వాదశాహాస్సుతిరితి భావః॥౪౯॥ ఆహారం తాచ్చ పరేణ చోదనేత్యస్యోత్తరమాహ। వచనాదితి। పత్నీసంయాజాంతమా
నాయం ప్రసర్పంతీతి వచనాదతదంతత్వం। పత్నీసంయాజాంతత్వాభావ ప్రదశమస్య వశ్నః। సంనిధ్యవచనం తత్సిద్ధ్యాదర్శితి భావః॥౫౦॥ సత్త్రే వా శేషః
బహూనాం శేషిసంశయే పూర్వపక్షమాహ। సత్త్రమితి। స్పష్టం॥౫౧॥ సిద్ధాంతమాహ। బహువచనేతి। బహుత్వసిద్ధికామాః సత్త్రమాసీరన్నితి బహువచనా
త్। శేషం స్పష్టం॥౫౨॥ నను యది దర్శనలాభః కదా బహూనాం ప్రవృత్తానాం యజమానానాం సత్త్రం పృథక్ కర్తృకాపి బహువచనం తద్వదుపపన్నమి
తిశంకితే। అపదేశ ఇతి। అపదేశః కేవలం త్రయాణాం సంబంధమపేక్ష్య బహువచనం ప్రయోగః స్యాత్॥౫౩॥ దూషయతి। నేతి। ఏకవ్యపదేశాద్ ద్వా
దశాహే ద్వివిధః। సత్త్రరూపః అహీనరూపః చ॥ ఇద్ధం చ ఏష వా కైకేన వర్ణ్యత్రయాణాం సత్త్రప్రతిగృహ్ణీతేత్యనేన సత్త్రప్రతిగ్రహాంగం దశ ఇతరద్వాద

క్వచిత్ప్రయోగే విశేషేణ మానో బుంబః సావిత్యేన్యో భవంతీతి మాసపర్యాయావృత్యః గ్రాహ్యా ఉత పరిమితా ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। లింగేనేతి। లింగేన త్రి
వృదస్య శబ్దస్య నిర్దేశే క్రియమాణే సర్వత్ర తల్లింగలక్షిత విశేషప్రత్యయః జ్ఞానం స్యాత్॥ లింగస్య సర్వగామిత్వాత్ సర్వవృత్తిత్వాత్॥ ఆగ్నేయ
వత్॥ ఆగ్నేయేన సంవత్సరమిష్ట్వా ఉపదధాతి ఉత్తరం యథా యావదాగ్నేయం సలాక్షాన్ని గృహ్యంతే తద్వత్ (౨)॥ సిద్ధాంతమాహ। యావదితి। యావదర్థం
యావతా కార్యసిద్ధిర్భవతి తావత్। అర్థే కార్యే శేషత్వాదంగత్వాత్తదవిరోధేన సామ్। అతః అర్థః కార్యం। తత్పరిమాణేన సమంతుం తత్ర పరిమాణం స్యాత్
యావతా కార్యనిష్పత్తిః తావంతః పంచదశ సప్తదశ వా గ్రాహ్యా ఇతి భావః। తస్మిన్ తావత్పరిమాణకే గృహ్యమాణేపి లింగసామర్థ్యం న బాధితమితి శేషః।
(౩)॥ పూర్వపక్షే దర్శిత దృష్టాంత వైషమ్యం దర్శయతి। ఆగ్నేయమితి। కృత్స్నవిధిః నిఖిలమంత్రాణాం మంగత్వబోధకవిధిః ప్రత్యక్షవచనం ప్రతి సూక్త
ముపదధాతీతి ఆస్సిన్ ఇవానేతి। (౪)॥ నను బుంజోషం అప్సు ప్రక్షిపేదిత్యత్రాహార్గణే ఏకదివససంబద్ధ్యే జోషప్రక్షేపణాదికార్యసిద్ధిః స్యాత్। ప్రకృతస్య
యేన కించిత్ప్రవాహే బాధకాభావాదత ఆహ। బుంబజోషస్యేతి। అహార్గణే ద్వాదశరాత్రాదౌ బుంజోషస్య అభిషవాదిసాంగత సార్థసామావపస్య ద్విత్వయః
యా విభక్తత్వాత్ప్రాధాన్యావగతేః తదంగం ప్రక్షేపః ప్రతిపత్తిసంస్కారః ప్రతిప్రధానమంగావృత్తిన్యాయేన సర్వస్య స్యాత్। (౫)॥ జ్యోతిష్టోమే సోమస్య వాస

లింగేన త్రివృదాదినిర్దేశే సర్వత్ర ప్రత్యయః స్యాల్లింగస్య సర్వగామిత్వాత్ (౨)॥ యావదర్థం వార్థశేషత్వాదల్పేన పరిమాణం స్యాత్తస్మిన్ లింగ
సామర్థ్యం॥ (౩)॥ ఆగ్నేయే కృత్స్నవిధిః (౪)॥ బుంజోషస్య ప్రధానత్వాదహార్గణే సర్వస్య ప్రతిపత్తిః స్యాత్॥ (౫)॥ కాలసిమానేనోపావహరణే ప్రక్రి
తా సోమశ్రవణాత్ (౬)॥ తత్రాహార్గణే ధర్మాద్వాసః ప్రక్షేప్యః స్యాత్॥ (౭)॥ మానం ప్రత్యుత్పత్త్యాదయే తత్ప్రకృతౌ తేన దర్శనాదుపావహరణస్య॥ (౮)॥
హరణే వా శ్రుతిసంయోగాదర్థాద్వికృతౌ తేన॥ (౯)॥ ఇతి జైమిని సూత్రే దశమస్య షష్ఠపాదః॥ - - - -

సిమానం వాసః సోమోపావహరణం ప్రత్యక్షవచనస్యోపపత్తిరాధికరణాదర్థనార్థం సిద్ధాంతరూపం స్వీకరయతి। వాససీతి। స్పష్టార్థః। (౬)॥ ద్వాదశా
హాదౌ అహార్గణే చేదకే ప్రాప్త వాససః అన్యేన సంపాదనం యుక్తమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తత్రేతి। అర్థాత్। అర్థాపత్త్యా అనుపపత్త్యా ధర్మః
వాసః ప్రక్షేప్యః అన్యవాససః సంపాదనం స్యాత్॥ అయం భావః। అహార్గణే తావత్ద్విన పర్యాప్త సోమక్రయః ప్రథమ ఉజ్జాతః ప్రకృతౌ క్షేప్యవాససః క్రీ
తః సోమోప్యత తతః తత్ర దశాపవిత్ర్యాప్తం సోమం పృథక్కృత వాససా ఉపావహరేయుః తదుపావహరణం న వీనవాసః క్షేప్యం వినానుపపన్నమి
తి॥ (౭)॥ తద్వాసః సంపాదనం సోమక్రయానంతరం మానకాల ఏవ కార్యమితి పూర్వపక్షమాహ। మానం ప్రతీతి। మానం ప్రతి మానోప ల
క్షిత కాల ఉత్పత్త్యుదయే యః ప్రకృతౌ యేన మానం తేన వాససా హరణస్య దర్శనాత్॥ (౮)॥ సిద్ధాంతమాహ। హరణే వేతి। హరణే। హరణసమయే ఉత్పా
దయితవ్యమనువర్తతే। మానకాలే సంపాద్యమితి శ్రుత్యా అసంయోగాదబోధనాత్। నను ప్రకృతౌ తైవ మానసాధనవాససా హరణం కిమూలమితి చేదా
హ। అర్థాదితి। ప్రకృతౌ అవ్యాకృతత్వాదల్పిన్నానంతైరేవ హరణే బాధకాభావాదార్థికం। ఇహ తు మానవాససః దివసాంతరసాముద్ధారణే వ్యాపృతత్వే నైన
యుగాసంభవాద్వికృతౌ తేన సంపాదితవాససా హరణమార్థికం తత్ప్రయోగ్యస్మిన్ కాలే ప్రయోజనముపేక్షితే తస్మిన్ కాల ఏవ సంపాద్యత ఇతి లోకే సూపసాధ్యయోః
ఆత్మా ఇతి భావః॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ దశమస్య షష్ఠః పాదః॥ [illegible]॥ - - -

౨౨౩

123

అహీనలక్షణమాహ । యజేతి । స్పష్టం ॥ ౯౦ ॥ అహీనః పౌండరీక ఏకాదశరాత్రః । తత్ర అయుతం పౌండరీకే దద్యాదితి । అయుతం దక్షిణా ప్రత్యహం ప్రక్ష్యేద్వితి సం
శయె పూర్వపక్షమాహ । అహీన ఇతి । అహీనే దక్షిణాశాస్త్రం ప్రత్యహం ప్రవర్తతే । తస్య గుణత్వాత్ । అహరంగత్వాత్ । ప్రత్యహం కర్మభేదాత్ ॥ ౯౧ ॥ సిద్ధాంతమా
హ । సర్వస్యేతి । సర్వస్యేతి । సర్వస్య అహ్నాం సముదాయస్యైకైవ దక్షిణా కల్ప్యా స్యాత్ । ఏకాదశానామహ్నాం సరూపత్వాదితి భావః ॥ ౯౨ ॥ పూర్వపక్షం దృఢయతి పృషదాజ్య
వదహ్నామితి । అహ్నాం గుణశాస్త్రమిదం । అతః ప్రత్యహం పృషదాజ్యవత్ । యథా పృషదాజ్యరూపో గుణః ప్రత్యనూయాజం ఆవర్తతే తద్వదితి ॥ ౯౩ ॥ దూషయ
తి । జ్యోతిష్టోమ ఇతి । సర్వత్ర తా దక్షిణాః జ్యోతిష్టోమసంబంధిన్యః । ఏవం ప్రకృతౌ జ్యోతిష్టోమే సర్వదక్షిణానాం విశిష్టశ్రుతలసంపత్త్యయె బహుత్విగానతిరూ
ప్యైకకర్మత్వం దృష్టం తథాత్రాపి సర్వదక్షిణానాం తాదృశైకఫలత్వాత్ । తాసాం స్పృశౌ యెర్గణసహ ప్రాప్తప్రాకృత దక్షిణానాం వికారమాత్రం స్యాత్ । నత్వహ
రంగత్వేన దక్షిణావిధిః యత ఆవృత్తిః స్యాదితి భావః ॥ ౯౪ ॥ పౌండరీకే స్వదాపదశాహ ప్రకృతికతయా ద్వాదశాహే అహ్నాం ద్వాదశశతం దదాతీతి విహితత్వైనా
త్రాపి అహ్నాం ప్రాప్త దక్షిణాయామయుతాది వికారమాత్రమితి పూర్వపక్షముదహరతి । ద్వాదశేతి । పరేషు పౌండరీకాదిషు తాసాం అహ్నాం సంబం
ధి దక్షిణానాం శేషసూత్రం వ్యాఖ్యాతప్రాయం ॥ ౯౫ ॥ సిద్ధాంతం సాధయతి । పరీతి । పరిక్రయవిభాగాత్ ॥ బహుత్విక్పరిక్రయస్యైకత్వాత్ । సమస్తస్యాఖిలశ్రుతం ద

యజతి చోదనాదహీనత్వం స్యాదినాం చాస్తితపరిమాణత్వాత్ ॥ ౯౦ ॥ అహీనే దక్షిణాశాస్త్రం గుణత్వాత్ప్రత్యహం కర్మభేదాత్స్యాత్ ॥ ౯౧ ॥ సర్వస్య వైకక
ర్మ్యాత్ ॥ ౯౨ ॥ పృషదాజ్యవదహ్నాం గుణశాస్త్రం స్యాత్ ॥ ౯౩ ॥ జ్యోతిష్టోమే తుల్యాస్తు దక్షిణాః సర్వాసామేకకర్మత్వాత్ప్రకృతివత్తస్మాత్తాసాం వికారః స్యా
త్ ॥ ౯౪ ॥ ద్వాదశాహే తు వచనాత్ప్రత్యహం దక్షిణాభేదస్తత్ప్రకృతిత్వాత్పరేషు తాసాం వికారః స్యాత్ ॥ ౯౫ ॥ భేదస్తు గుణసంయోగాత్ ॥ ౯౬ ॥ ప్రత్యహం సర్వ
సంస్కారః ప్రకృతివత్సర్వాసాం సర్వశేషత్వాత్ ॥ ౯౭ ॥ ఏకార్థత్వాన్నేతి చేత్ ॥ ౯౮ ॥ స్యాదుత్పత్తౌ కాలభేదాత్ ॥ ౯౯ ॥ విభజ్య తు సంస్కారో వచనాద్ద్వాదశాహవత్ ॥
౧౦౦ ॥

క్షిణా ప్రవవికారః స్యాత్ ॥ ౯౬ ॥ నను ద్వాదశాహాదివత్ అహర్భేదేన దక్షిణాభేదో దృష్టః । తద్విత్కృతిభూతే తత్ర కథమేకత్వమిత్యాశంక్యాహ । తత్రాపి దక్షిణాభేదో
గుణసంయోగాన్న వాస్తవో భేద ఇతి సమాధత్తే భేదేతి । ద్వాదశాహాదక్షిణాభేదః గుణసంబంధాత్ ॥ దివససంబంధాత్ ॥ తత్రాపి పరిక్రయస్యైకత్వా
దితి భావః ॥ ౯౭ ॥ జ్యోతిష్టోమే మాధ్యందినే సవనే దక్షిణా నీయంత ఇతి వచనేన దక్షిణానయనరూపః సంస్కారో విహితః । అహీనే పౌండరీ
కే అతిదేశేన ప్రాప్తః । స సంస్కారః ప్రత్యహం నిఖిలానయనాః కార్య ఉత విభజ్యేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । ప్రత్యహమితి । సర్వసంస్కారః సర్వద
క్షిణాసంస్కారః । సర్వాసాం దక్షిణానాం సర్వశేషత్వాత్ । సకలమాధ్యందినసవనశేషత్వాత్ ॥ ౯౮ ॥ తత్ర శంకతే । ఏకేతి । న ప్రత్యహం నిఖిలదక్షిణా
సంస్కారః దక్షిణాయా ఏకార్థత్వాత్ ॥ బహుత్విగానతిరూప్యైకకార్యత్వాత్ ॥ కింతర్హి ఖండశో ఏకమాధ్యందినే నిఖిలదక్షిణానయనమితి ఫలితం ।
౯౯ ॥ ఇమం పక్షం దూషయతి । ఉత్పత్తావితి । ఉత్పత్తౌ స్వప్రకృతౌ ద్వాదశాహే కాలభేదాత్సంస్కారస్య భేదస్య దృష్టత్వాదితి పరిహరతి ॥ ౧౦౦ ॥ సిద్ధాం
తమాహ । విభజ్యేతి । విహితదక్షిణా ఏకాదశధా విభజ్య ప్రత్యహం సంస్కారః । యథా ద్వాదశాహే బహుత్విగానతిఫలావిశిష్టదక్షిణా చతుష్షష్ట్యధికం
శతం పాత త్రయోదశత్వా కాపూర్వేదశీతవచనాద ప్రత్యహం విభజ్య దీయతే తద్వత్ ॥ - - - -

అనస్వీభిరిడాంపదధ్యంయతీర్థ్యనేన శేషనిఖిలమాసస్యపారణం ప్రాప్తం అనూద్యాఖ్యత్యపిణ్డాంపో త్యసంబంధః పత్నీప్రాప్తవ్యానియమవ్యత ఇత్యభిప్రాయవతః పూ
ర్వపక్షీసామతమూహా। శేషేవతి। శేషైఇడాయాంగృహ్యమాణె అనస్వీభిరిత్యనేనవిధియమానే వాటిత శేషమాంసేన సమన్వితి అంతభూర్ణాతం తస్మాత్ప్రవవ
తీ॥ వా జపే రెమసప్రదశరథపదైర్యజుర్వ్యేకైరుర భైరిక్ష్వగ్వాగ్రెరవేతి వతి నియమః స్యాత్॥౩॥ అనస్వీభిరిడాంపదధ్యంయతీత్తిన విధాయకం లతుక్షా
యమాణత్వాత్ అతిథ్యూపిణ్డప్రాపకం శాస్త్రంనాస్తి రెమనేపూర్వపక్షసిద్ధిః స్యాదిత్యభిప్రాయవాన్ సిద్ధాంతత్వాపాశాస్త్రత్వాదితి స్పష్టం॥౪॥ తత్సత్సంశు
శేతఅపివతి। ఉక్తేనాకేవ శ్రుక్షశర్వాసనభిసంబంధాదశ్రువహాతో దాతృసంప్రదానకం దానమాత్రం విధయతె। అతోనేడాభక్షవికారఇతిభావః॥౫॥ సి
ద్ధాంతం దృఢయతి। దాతురితి। శేషం ప్రతిపాదయతి శేషంప్రతి। అవశిష్టత్వాత్॥ యజమానస్యవహారస్య సమానత్వాత్ సమానత్వం యద్ధ్రాప్రపంచితంత్య
తం యాధ్యాయే। తదుపరి ఉభయోరపి స్వత్వాభావేన దాతరవిద్యమానత్వాదవాహాత్। దానవిధినాసంభవితుకాంతుభక్షవిధిరితి వత్యికారః స్యాత్।
౬॥ వనిష్యమగ్రధై ప్రంయుభతీతత్ర ఇమమేవసిద్ధాంతమతిదిశతి అగ్నౌభక్షేతి స్పష్టం। అత్రాతిదిశవిజంభాషాభావగంతవ్యం॥౭॥ పశావ్యైత్రావరుణ
స్యభక్షమ్యోస్తినవతి సంశయెపూర్వపక్షమాహా। అప్రాకృతత్వాదితి। అప్రాకృతత్వాత్॥ మైత్రావరుణస్యఅభక్షత్వం। నవిధృతశక్తో యస్యేతి ప్రత్యుత్వాత్। అ
ప్రకృత్యైమైత్రావరుణః తస్మింతత్వం। మైత్రావరుణస్యదశపూర్ణమాససంబంధాభావాత్ ప్రాకృతభక్షస్యాపలభావ ఇతిభావః॥౮॥ సిద్ధాంతమాహా। తస్మి
వతి। మైత్రావరుణస్యప్రైషకర్తృత్వాత్ ప్రాధ్వర్యుం వికారః। అనువచనేషు వాతృ వికారః। తత్సర్వత్రయోః ప్రాకృతకర్మాభిసంబంధాదస్తి
శేషవాసవప్రైతి తస్మైప్రవచనిరయః స్యాత్॥౯॥ శాస్త్రత్వాత్తు హైపం స్యాత్॥౧౦॥ అపివాదానమాత్రం స్యాద్భక్షశబ్దానభిసంబంధాత్॥౧౧॥ దాతు
ర్వావిద్యమానత్వాదిడాభక్షవికారః స్యాచ్ఛేషం ప్రత్యశిష్టత్వాత్॥౧౨॥ అగ్నౌభక్షవదేతస్యవతి। అప్రాకృతత్వాన్మైత్రావరుణస్యభక్షత్వం॥౧౩॥ స్యాద్వా
హోత్రధ్వర్యుర్వికార త్వాత్తయోః కర్మాభిసంబంధాత్॥౧౪॥ ద్విభాగశ్చకర్మత్వాత్॥౧౫॥ ఏకత్వాద్వ్యేకభాగః స్యాద్భాగ స్యశ్రుతిభూతత్వాత్॥౧౬॥ ప్రతిప్రస్థా
తుశ్చ వపాం శ్రపణాత్॥౧౭॥ అభ్యక్షైవాకర్మభేదాత్తు స్యాత్ సర్వప్రదానత్వాత్॥౧౮॥ ఉపవాచ్యో ప్రకృతత్వాత్ నోశ్రుతిరనభికారాస్స్యాత్॥౧౯॥ ఉపివాగ్నయః॥
మైత్రావరుణస్యభక్షఇతి॥౧౨॥ ప్రవహోతృకర్మత్వాదితాధ్వర్యుకర్మకారిత్వాన్మైత్రావరుణస్య ద్వికర్మా। అతః ద్విభాగః స్యాదితి పూర్వపక్షః॥౧౦॥ సిద్ధాంతమా
హా। ఏకత్వాదితి। భాగస్య శ్రుతిభూతత్వాత్। ఉపశాహోతుభాగం భక్షయెత్ అధ్వర్యుర్భాగం చ తిశాస్త్రం ప్రవిషంరంత్వాపభక్షస్య చోదకశాస్త్రం ప్రాప్తం
భక్షణం కర్మణా విప్రం భక్షణం తిత్రతరేకే త్వాత్॥ ఏకభాగః స్యాత్॥౧౧॥ పశౌ ప్రతిప్రస్థాతుర్వపాం శ్రపణరూపాధ్వర్యుకర్మకారిత్వాన్మైత్రావ
రుణవత్ ప్రతిప్రస్థాతురపిమతశేషభక్షఇతిపూర్వపక్షమాహా ప్రతిత్రివాభ్యాతప్రాయయుః॥౧౨॥ సిద్ధాంతమాహా। అభక్షైవాతి ప్రతిప్రస్థాతురభక్షః॥
భక్షాభావః। తస్యాః వపాయాః సర్వప్రదానత్వాత్। సర్వప్రదానం యస్యాః తత్వాత్। ఉరుప్రవ్రజవణంతశ్రీత్యేకంత స్యసవర్వపాయాత్ ష్యేనశేషాభా
వాదితిభావః। నసుపశ్వంగవహాహోవరాణాంనిభిలానాంపెంకిశేవర్మత్వైక్షైరంపూర్వజనకకర్మకేభక్షత్వంప్రతిప్రస్థాతురస్తీత్యతఅహా। కర్మభేదాదితి।
శివద్ధాంతరాభ్యాహాభ్యామితిశేషః॥౧౩॥ చాతుర్మాస్యగ్రహమేధీయేఆజ్యభాగాయజతియజ్జైవచతుర్మాసానాంతరేవతిశ్రుతం। అత్రనాసాపత్నీనాం
దద్యాత్పూర్ణనారాభిశేషః॥ ఆదాంపక్షమాహా। విశ్రుతావితి। విశ్రుతాగ్రహమేధీయేప్రకృతస్యదశపూర్ణమాసస్యవిధేః ఆజ్యభాగవిధేఃపునర్గ్రహణాత్ శ్రుతిః
ప్రవృత్తవాపవంరంఅనర్థకం। అనువాదరూపం స్యాత్॥ ౮ఉపప్రాంతరముద్ధ్వాపయతి। అపివేతి। సంభవతిసార్థకత్వే నిరర్థకత్వకల్పనమయుక్తమితిపూర్వం
కల్పిఅపివేతి। సేనాసురసః సూచితః ద్విశబ్దత్వం। ఏకశాఖిచోదితజననైకార్థకశబ్దత్వం యుక్తం స్యాత్। తద్విశేషం మిశ్రితైర్వైకశాఖాచోదితః తథాచసానర్థక్యమిత్యద్యథా
గ్నిమన్వాఅపహిత్రద్వాభ్యామన్నిశబ్దాభ్యాం ఏవేరాభిచోదితః తథాచోదికశాస్త్రం ప్రత్యక్షశాస్త్రం మిశ్రితప్వం కిమచోదితఃసచేదప్రవృత్తివత్తత్వం। తత్ర
సామ్యకల్పంకేనరూపేణత్వాకాం। తోయరాణాంఆజ్యభాగవత్సపవృత్తకంకార్యమితిదశపూర్ణమాసధర్మప్రాపకంవింగదింతిఖలితం॥౧౪॥ - - - - -

అస్మిన్నాబాదిప్రాధాన్యేనైవ పశ్వంగత్వాదస్తీంత్యతే। అగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతే త్యత్ర పూర్వపక్షమాహ। పశావితి పశౌ యాగసాధనత్వేన శ్రూయమాణే వి
కృతావిష్టం। సముస్త్రస్య దేవతాసంబంధబలాదనాత్॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। ప్రత్యంగమితి ప్రత్యంగం హవిః అంగానాం హృదయాదీనాం పృథక్ హవిష్ట్వేనక
ల్పనాయ స్మిన్ తత్వాత్॥ హృదయస్యాగ్రే ఽవద్యత్యథ జిహ్వాయా ఇత్యాదితః। ప్రహావతం యథాసౌ మే నయజేతే త్యనేన హోమలతాం యల్గిఘానత్వశ్రుతా
వపి ఐంద్రవాయవం గృహ్ణాతీ త్యాదౌ పూర్వం యాగ్యగృహ్ణాతీత్యాదివిధిభిః రసప్రసాదపి సాధనత్వం తథా॥౨॥ ఏవమంగేషు హవిష్ట్వసిద్ధే కిం నిఖిలాంగానా
మవదానం ఆహో స్విదేకాదశానామితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। హవిర్భేదాదితి। అంగభేదేన హవిర్భేదాత్। యావదవయవం కర్మభేదాభ్యాసః క్లృప్తః స్యా
త్తేభ్యస్సర్వేభ్యః అవదానం స్యాత్॥౩॥ సిద్ధాంతమాహ। ఆఖ్యేతి। ఏకాదశ శాఖా బిల్బాగవతే॥ గుహామేధ ఇత్యబిల్బాగాధికరణేన పంచమపక్షే ఇవ వ
కాదశావదానాని ఇతి నిర్దేశాత్॥ ఇతర పరిసంఖ్యా స్యాత్॥౪॥ పూర్వపక్షమాశంకతే తేషామితి పశోరేకాదశానాం పంచావత్తమితి వచనసిద్ధం ఏకాదశే తి
వాక్యం హృదయాదీనేవైకాదశ తాని తదనువాదేన ద్విరవదానం విధత్తే। విధాప్యే ఇతి అభినివేశతే। తాత్పర్యం జ్ఞేయం। యతః పశోః పంచావత్తం
నేష్టం। తథా వచనపరిసంఖ్యా కింతు సర్వమవదేయమితి భావః॥౫॥ అత్ర సిద్ధాంతమాహ। అంసేతి। గుదే ఏకాదశాతిరిక్తపరిసంఖ్యానం తథాహి అంసాదే
నాం తత ఏవ వ్యావృత్తత్వే న పృథక్ప్రతిషేధోఽనర్థకః స్యాత్॥ స్వవంత ఉపపత్తిమాహ। ప్రదానేతి। ప్రదానం స్యాదసిద్ధం విషాం స కృత్వాదీనాం తత్వాత్। త
షాం ప్రదేయత్వస్య క్లృప్తత్వాదితి భావః। నితరాం విశేషేణ అవదానం। ద్విరవదానమితి యావత్॥ తస్య ప్రతిషేధః। హృదయాదీని ద్విరవదేయానీ అం

పశోరేకహవిష్ట్వం సముస్త్రబలాదితత్వాత్॥౧॥ ప్రత్యంగం వా ప్రహావదంగానాం పృథక్ప్రకల్పనత్వాత్॥౨॥ హవిర్భేదాత్కర్మణోఽభ్యాసః తస్మాత్ సర్వేభ్యో
వదానం స్యాత్॥౩॥ ఆఖ్యాభాగవద్వా నిర్దేశాత్ పరిసంఖ్యా స్యాత్॥౪॥ తేషాం వా ద్వ్యవదానత్వం వివక్షన్ అభినిర్దిశేత్ పశోః పంచావదానత్వాత్॥౫॥ అంస
శిరోనూకసక్థిప్రతిషేధశ్చ తదన్యపరిసంఖ్యానే నర్థకః స్యాత్ ప్రదానస్యాయుక్తత్వాత్ తేషాం నిరవదానప్రతిషేధః స్యాత్॥౬॥ అపి వా పరిసంఖ్యా స్యా
దనవదానీయశబ్దత్వాత్॥౭॥ అత్రాన్నశ్చోదనాత్॥౮॥ శృతాశృతోపదేశాచ్చ తేషాముత్సర్గవదయజ్ఞశేషత్వం స వేషాం న శ్రవణం స్యాత్॥
౯॥ ఇజ్యాశేషాత్ స్విష్టకృదిజ్యేత ప్రకృతివత్॥౧౦॥ అంగ్రైః వా శరవద్వికారః స్యాత్॥౧౧॥ అధ్యూధ్ని హోతురంగవదితా వృక్షే వికారస్స్యాత్॥౧౨॥ ~

సందేశప్రకృదితి భావః॥౬॥ సిద్ధాంతసాధకం దర్శయతి। అనవదానీయశబ్దత్వాత్। వాజపేయే సురాగ్రహో గృహ్ణాతి అనవదానీయ చ వాజస్యేతి ఇతి శ్రుతం।
యదిపశోరంగాని నిఖిలాని తదా అనవదానీయా ప్రసిద్ధ్యా తదనువాదో న స్యాత్। పరిసంఖ్యాపక్షే ఉపపన్నమితి భావః॥౭॥ సాధకాంతరమాహ। అత్రాన్న
మితి। కేకుభౌరాజపుత్రః అత్ర శబ్దితే అత్రావశిష్టే పశ్వాద్యవశేషస్య విపాతః। యది సర్వావయవావదానం తదా భక్ష్యో విరుద్ధ్యేతేతి భావః॥౮॥ అంగానాం
తరపరాహా। శృతేతి। పూయమాణాంగానా భక్షయిత్వా శృతానశృతాని చేతి। తేషాం అశృతానాం పయస్యగ్నికశృతం హోత్రవతమభ్యూజత్ తత్ర యథా ఉత్సర్గః శ్రవ
ణేనాయజ్ఞశేషత్వాత్॥ శ్రవణం నాస్తి। తథా పరిసంఖ్యాపక్షే ఏకాదశానాం శ్రవణం అన్యేషాం నేతి ఉపపన్నం॥౯॥ పశౌ ఇజ్యాశేషాత్ స్విష్టకృదాది భక్షః స్వి
ష్టకృత్ప్రకృతివత్। అదర్శపూర్ణమాసవదితి పూర్వపక్షః। అంగ్రైః స్విష్టకృతం జుహోతీతి సర్వహవిర్నివృత్తిపరమితి భావః॥౧౦॥ అంగ్రైః దోః పూర్వార్ధస్య గు
దం మధ్యతః శ్రోణిం జఘనార్ధస్యేతి విహితై వికారః ప్రకృతే జ్యాశేషబాధః। శరవత్। శరైః కుశవత్॥౧౧॥ పశౌ శ్రూయతే అధ్యూఘ్నీం హోత్రే హరతీతి। అత్ర సి
ద్ధాంతే నారభతే అధ్యూఘ్నీతి। అధ్యూఘ్నీతద్విషయకం శాస్త్రం ప్రకృతితః ప్రాప్తహోతృకే ఇడాభక్షవికారః స్యాత్। బాధకే న స్యాత్। త్ర్యంగవత్। పూర్వాధిక
రణసిద్ధాంతవదితి యావత్॥౧౨॥ . . .

౧౨౪

124

- - - - - - - - - [illegible]
సిదథ్ఞం తం దృఢయతి ప్రతిషేధో వేతి। విధిః పూర్వం యస్య స విధిపూర్వః తస్య దర్శనాత్ [illegible]
సావమాన్య ప్రాప్తిః పక్షే [illegible] నాపరిసంఖ్యా స్యాదితి [illegible]
[illegible] సంతిష్ఠంతే సపత్నః సంయాజయంతి। ఇడాంతాతిథ్యా సా నూయాజ [illegible]
కవా [illegible] పరోష్ణ శంయ్వ్ [illegible] వర్ణేషు వికల్పః వికల్పతా [illegible]
[illegible] స్యాత్। [illegible] శంయ్వంత [illegible] ఇడాంత [illegible]
[illegible] విషయే నిషేధో నర్థకః స్యాత్॥ [illegible] సిద్ధం తమాహ [illegible]
[illegible]

౧౨౫

125

యచ్చోభ్యుపదర్శితాంగ్నిశబ్దదృష్టాంతః సవిషమః। సంబోధనాంతఆవ్హోధాగ్నిపరః। ద్వితీయాంతేన వోఢవ్యాగ్నిరుచ్యతే। భిన్నార్థకాని వైతాప్రకృతేనత
థేతి న పూర్వసిద్ధిరితి। పునః ప్రత్యవస్థః పాఠః। ఆజ్యభాగస్తు పృథగ్విత్యభిప్రాయేణ। ఋతేం రుపక్షమాహ। నవేతి। ఆజ్యపృథక్త్వాత్। అభిన్నార్థకాత్। న పూ
ర్వపక్షః॥౨౮॥ దర్శపూర్ణమాసప్రకరణస్థాజ్యభాగవిధేః గ్రహణవేధయప్రకరణే స్తుతిరసాంప్రతమిత్యభిప్రాయేణ తుర్యం రుపక్షమాహ। అధికవిం
తి। అధికం ప్రాకృతాదధికం విధీయతే ఆమనహోమవత్। కుతః అర్థవత్త్వాత్॥ కార్యసాధనత్వబోధకత్వాత్। నస్త్యతావతాస్తుతిగుణవిధిః ప్రాకృతధర్మ
బాధరూపార్థత్వం అస్తు శివమధికకల్పనే నేత్యత ఆహ। అర్థవాదగుణాభావే అవికారేచ సతివచనాత్॥ అర్థవాదత్వగుణశ్రుతిద్వంద్వః అర్థవాదాసం
భవశ్చదర్శితః। అస్తు వం తావదాజ్యభాగావిత్యత్రగుణవిధానార్థ్యవచనమర్థవదవధావధా ప్రకృతేగుణాభావః। శరాదివత్ప్రకృతధర్మబాధకతయాపవ
చనం అర్థవత్త్వాభ్యంతదభావే చ సతి ఆజ్యభాగాయజతీతి వచనాన్నైప్రాప్త్యర్థభావాద ప్రాకృతాపూర్వసాధనం అధికం కర్మభవితుమర్హతి। ననుఅప్రము
తావాజ్యభాగావిత్యత్రాప్యధికం స్యాదత ఆహ। తేష్విత్యాదితేషు స్తుతిగుణవిధి ప్రాకృతధర్మబాధేషు సత్సుపాతేషామపూర్వత్వాత్తదర్థతా। తదర్థతా
త్వయార్థకతాస్యాత్। ప్రకృతే తేష్వసత్సమాభావాదధికమితి భావః॥౨౯॥ తులీయపక్షోసమీచీనః। ఆజ్యభాగాయజతీత్యస్యమాసాగ్నిహోత్రవత్ ఆజ్య
భాగధర్మకర్మకత్వయోర్విధిలక్షణాపత్తేః ఆజ్యభాగాతిరిక్తం నకర్మయాగాదితినిషేధాభిప్రాయమితిపంచమం పక్షముపసంస్థాపయతి ప్రతి
షేధ ఇతి। స్పష్టం॥౩౦॥ పరిసంఖ్యాం ఆరాదుపషత్రం తృతీయం దశమయనేషష్ఠపక్షమాహ। నేతిదవిశేషం నప్రం చమః। అశ్రుతత్వాత్। అశ్రుతకల్పనాపత్తేరితి భావః।
ఇదం స్వార్థత్వాగప్రాప్తచోద్యోపలక్షణం॥౩౧॥ తహోమానాన్య్యస్యసాగతిరిత ఆహ। అగ్రహణాదితి। చోదకశాస్త్రాణాతిశేషః। అయంభావః। ఆజ్యభాగయోః।
కవాశబ్దపృథక్త్వాత్॥౩౨॥ అధికంవార్థవత్త్వాత్స్యాదర్థవాదగుణాభావేవచనాదవికారే తేషుపాతాదధర్మస్యాదపూర్వత్వాత్॥౩౩॥ ప్రతిషేధస్స్యాదితిచేత్।
౩౪॥ నాశ్రుతత్వాత్॥౩౫॥ అగ్రహణాదితిచేత్॥౩౦॥ నతుల్యత్వాత్॥౩౧॥ తథాతద్గ్రహణస్యాత్॥౩౨॥ అపూర్వతాంతుదర్శయేద్గ్రహణస్యార్థవత్త్వాత్।
౩౩॥ తత్తులాపిం రూపవదుక్తం స్యాత్॥౩౪॥ స్విష్టకృతి భక్షప్రతిషేధస్స్యాత్తుల్యకారణత్వాత్॥౩౫॥ అప్రతిషేధోవాదర్శనాదిడాయాం స్యాత్॥౩౬॥
ప్రత్యక్షశ్రుతత్వాచ్చోదకశాస్త్రం ఏతదతిరిక్తాంగకలాపమేవప్రాపయతి। ఏతద్గ్రహణం నకరోతీతి॥౩౭॥ ఇమంపక్షం దూషయతి నేతి। తుల్యత్వాత్సర్వధ
ర్మప్రాపకవాక్యస్య ప్రకృతివదితస్యతుల్యత్వాత్। యదిపృథగప్యుక్తప్రాపితాం ధర్మాభితదాభవేదేవం। ఏకవాక్యప్రాపితే గ్రహణాగ్రహణాసంభవాదితి భావః।
౩౮॥ నను యథాసప్తదశసామిధేనీరనుబ్రూయాదితి వాక్యస్య ధర్మస్య అభ్యరకల్పసన్నిధౌ పఠితసప్తదశసామిధేనీరవ్యాపేంతి విధావుపసంహారః। తథా ప్రకృతి
వదితిరస్య ఆజ్యభాగరూపవిశేషధర్మావచ్ఛిన్న ఉపసంహారఇతి సప్తమంపక్షముత్సూత్రమాశంకతే। తద్ధేతి। యథాసప్తదశసామిధేన్యేవాక్య
త్వయం ప్రతీక్షంతథాతద్గ్రహణే ఆజ్యభాగగ్రహణేసతి పూర్వోక్తం స్యాత్। ఇహాతు చోదకశాస్త్రమాసమానికమితి వైషమ్యమితి భావః॥౩౯॥ సిద్ధాంతమా
హపూర్వేతి। తద్గ్రహణస్య ఆజ్యభాగగ్రహణస్యార్థవత్త్వాత్ సఫలత్వాత్। అపూర్వతాం దర్శపూర్ణమాసప్రకృతికభేదం దర్శయేత్॥౪౦॥ తథాహియథాజ్యభాగ
శ్రవణం తద్భిన్నస్విష్టకృదిడాభక్షణం చశ్రూయతే। అత్రైకేనాంకశ్రుతానివృత్తిరైకేకల్పఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తత ఇతి। తతః కథం భావాకాంక్షానివారకత
యాయాగపదస్థితత్వాద్వాపదుక్తం సర్వం స్యాత్॥ అన్యథాప్రకృతౌప్రయాజానూయాజయోర్వికల్పాపత్తేరితి భావః॥౪౧॥ ఆజ్యభాగౌయజతీతిపరి
సంఖ్యేతి పక్షమంగీకృత్యచింత్యతే తత్ర సిద్ధాంతసూత్రం। స్విష్టకృతి శ్రూయమాణే ఇతిశేషః। భక్షప్రతిషేధః నివృత్తిః। తుల్యకారణత్వాత్। ఏకఫలజనకత్వా
త్। అయంభావః। ఏవం సవాక్యేనేతరనివృత్తిః ప్రతీయతే తత్రసమానజాతీయమేవనివర్తతే। ఆజ్యభాగవాక్యేన సజాతీయహోమమాత్రనివృత్తిః కృతా। స్విష్ట
కృద్వాక్యేన స్వజాతీయం భక్షం నివర్తయతి ఉభయోరపి శేషప్రతిపత్తిరూపసంస్కారఫలత్వాదితి॥౪౨॥ పూర్వపక్షముద్ఘాటయతి। అప్రతిషేధోవేతి। ఇడా
యాం భక్షస్యదర్శనాత్। యథాస్విష్టకృత్స్సజాతీయం వ్యావర్తయత్యేవం భక్షవిధిః స్వసజాతీయంవ్యవస్థాపయతీతి భావః॥౪౩॥

యువవయోరామథ్య ఇత్యస్య నియమవిధానం నియమరూపార్థవత్త్వాత్ ప్రాయవయోరుభయోః ప్రవృత్తిర్నేతి సమాధత్తే। గ్రహాణాన్యతి। గ్రహాణస్యేయ
వగ్రహాస్య।౧౩॥ ఐంద్రాగ్నమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ ప్రజాకామ ఇత్యత్ర ప్రాకృతద్రవ్యధీవతే నివృత్తైతే ఉత నేతి సంశయే సిద్ధాంతే సోపక్రమతే। సర్వాసామి
తి। సర్వాసాం గుణానాం దేవతాదీనాం అర్థవత్త్వాత్ తత్రత్యఫలభావనయా సంబద్ధత్వాత్। చోదకే దేవతాద్రవ్యయోరాకాంక్షాభావేనాప్రవృత్తేః। తద్గ్రహాణం
వైకృతద్రవ్యదేవతాగ్రహణం స్యాత్॥౧౪॥ సముచ్చయం ప్రాకృతవైకృతయోరాశంకతే। అధికమితి।౧౫। చోదనేతి। అర్థస్య ఆకాంక్షాయా అభావాత్ నసము
చ్చయః॥౧౬॥ ఖైచిత్॥ ఔదుంబరో యూపో భవతీతి తత్ర ఖాదిరౌదుంబరయోః సముచ్చయ ఉత ప్రాకృతబాధ ఇతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। ఏకార్థ్యేతి। యథాపూ
ర్వాధికరణే ప్రాకృతదేవతాబాధస్తథా ఏకార్థవికారే। ఏకఫలకే ప్రాకృతఖాదిరద్రవ్యవిరుద్ధౌదుంబరద్రవ్యవిధానాత్ ప్రాకృతస్య ఖాదిరస్య ప్రవృత్తిః ప్రవృ
త్త్యావనిష్టమాహ। ప్రవృత్త్యా వికల్పాపత్తేః।౧౭॥ వికల్పదూషణముద్ధరతి పూర్వపక్షీ। యావచ్ఛ్రుతేతి। చోదకశ్రుతం ప్రత్యక్షశ్రుతం ద్వయం గ్రాహ్యం తథా
చ న వికల్ప ఇతి భావః।౧౮॥ దూషయతి ప్రకృతావితి। ప్రకృతావితి వికృతావిత్యస్య ఉపలక్షణం। ఇత్థం చ ప్రకృతా వికృతా చ అశబ్దత్వాత్ అవిహితత్వాత్ ప్ర
కృతౌ ఖాదిరే పశుని యోజనం విహితం। వికృతావౌదుంబరే ఉభయత్ర నియోజనం శాస్త్రద్వయం విరుద్ధమితి భావః।౧౯॥ అగ్నయే గృహపతయే పురోడాశ
మష్టాకపాలం నిర్వపతి కృష్ణానాం వ్రీహీణామితి శ్రుతం। అత్ర వ్రీహిభిరేవ యాగః ఉత వ్రీహియవయోరన్యతరేణేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। వికృతావి
తి। వికృతౌ వికృతావిరోధినామన్యతరస్మిన్ గృహ్యమాణే। అనియమః వ్రీహియవయోః స్యాత్। ప్రకృతవాక్యే గ్రహాణస్య వ్రీహిగ్రహణస్య గుణార్థత్వాత్ కృ
ష్ణరూపగుణవిధ్యర్థత్వాత్। యథా పృషదాజ్యేనానూయాజాన్ యజతీత్యత్రాజ్యగ్రహణం గుణవిధ్యర్థం తథా। వ్రీహిగ్రహణస్య నియమార్థత్వాభావాత్॥
గ్రహణస్యార్థవత్త్వాదుభయోరప్రవృత్తిః స్యాత్॥౨౨॥ సర్వాసాం చ గుణానామర్థవత్త్వాద్ గ్రహణమప్రవృత్తిః స్యాత్॥౨౩॥ అధికం స్యాదితి చేత్॥౨౪॥ నా
ర్థాభావాత్॥౨౫॥ తద్ధి కార్థవికారే ప్రాకృతస్య ప్రవృత్తిః ప్రవృత్త్యా వికల్పః స్యాత్॥౨౬॥ యావచ్ఛ్రుతేతి చేత్॥౨౭॥ న ప్రకృతావశబ్దత్వాత్॥౨౮॥ వికృతౌ త్వ
నియమః స్యాత్ పృషదాజ్యవద్ గ్రహణస్య గుణార్థత్వాదుభయోశ్చ ప్రదిష్టత్వాద్ గుణశాస్త్రం యదేతి స్యాత్॥౨౯॥ ఐకార్థ్యే ద్వా నియమ్యేత శ్రుతి ... విశి
ష్టత్వాత్॥౩౦॥ విరోధిత్వాచ్చ లోకవత్॥౩౧॥ శ్రుత్యానర్థక్యమితి చేత్ తద్గుణత్వాత్॥౩౨॥ పృషదాజ్యే సముచ్చయాద్ గ్రహణస్య గుణార్థత్వం॥౩౩॥ శ్రుత్యంతరైవార్థత్వాత్
ఉభయోః వ్రీహియవయోః ప్రదిష్టత్వాత్। చోదకశాస్త్రేణ ప్రాప్తత్వాత్। గుణశాస్త్రం కృష్ణానాం వ్రీహీణామితి శాస్త్రం। యదా యస్మిన్నేవ వ్రీహిశాస్త్రం తదా స్యాత్
యవశాస్త్రప్రవృత్తౌ బాధాన్న ప్రవర్తత ఇతి భావః॥౩౪॥ సిద్ధాంతమాహ। ఐకార్థ్యాదితి। ఐకార్థ్యాత్ పురోడాశరూపైకకార్యార్థయోః ప్రవృత్తయోః వ్రీహియవయో
ర్మధ్యే శ్రుతితః శ్రుతత్వాచ్ఛ్రవణేన విశిష్టత్వాత్। అనుమానికయవశాస్త్రప్రాప్తయవాపేక్షయా బలవత్త్వాత్। నియమ్యేత। వ్రీహీణాం అయోగవ్యవచ్ఛేదం కుర్యాత్।
నను వ్రీహీణామనువాదో గుణార్థమిత్యుక్తం ప్రాక్। తథా చ తద్విధేరభావాత్। తద్విధిః ప్రత్యక్ష ఇతి కథనం సందర్భవిరుద్ధమితి చేన్న। ప్రమోద్దేశేన యాగవిధిః।
తత్ర వ్రీహ్యుద్దేశేన గుణవిధౌ వాక్యభేదః। తస్మాద్ గుణవ్రీహివిశిష్టయాగవిధిరిత్యేవ వాచ్యం। తథా చ నకారాస్యనుపపత్తిర్నియమవిధౌ। వ్రీహీణాం నియమే యవానివ
తనాత్ ... ॥౩౫॥ సాధకాంతరమాహ। విరోధిత్వాదితి। ఏకస్మిన్ కార్యే యే వికల్పే సాధకాః తే పరస్పరం విరోధినః తేషాం న సహప్రవృత్తిః। విరోధిత్వాత్। లోకవ్యవహా
రేలా దృష్టాంతః॥౩౬॥ నను వ్రీహీణాం వికారిణా సంబంధే కథం గుణేనాపి సంబంధః విరుద్ధ్యతే ... రత ఆహ। శ్రుత్యేతి। శ్రుత్యేతి ప్రాథవికే బోధవేళాయాం కృ
ష్ణత్వం న వ్రీహిగుణః ప్రతీయతే। నిఖిలగుణవిశిష్టక్రతువిధానాత్। శ్రుత్యోః తద్గుణత్వం సః కృష్ణత్వం గుణః విశేషణం యుక్తత్వాత్। వ్రీహిగుణతా బోధశ్చ పాఠకి
క ఇతి సూత్రార్థం కావకాశ ఇతి భావః॥౩౭॥ నను పృషదాజ్యవదపి ఆజ్యగ్రహణం గుణార్థమిన స్యాదత ఆహ। పృషదాజ్య ఇతి। పృషదాజ్యే దధిఘృతయోః సముచ్చయా
త్ ఉక్తప్రైషవేళ్యే గ్రహణస్య ఆజ్యగ్రహణస్య గుణార్థత్వం॥౩౮॥ నను యద్యపి చతురవత్తం యజమానస్య పంచావత్తైవ వపా కార్యేత్యత్ర ఉక్తం ... చతురవ
త్తి గ్రహణం గుణార్థమన స్యాదిత్యత ఆహ। శ్రుత్యంతరమితి। శ్రుత్యంతరే దర్శపూర్ణమాసయోః చతురవత్తం పంచావత్తం చ శ్రుత్యంతరేప శాఖినయోః కమభేదాత్॥
అతః న్యాయత్వాత్ విరోధిత్వాచ్చ లోకవదితి న్యాయస్య ప్రసరాత్॥౩౯॥ ....

సిద్ధాంతం దృఢయన్ నానాన్వయమాహ ఉతి కుత్యసత్తాత్పురుషమనభిధాదర్శయతి। అనిజ్యా వేతి। శేషస్య అశ్రూయమాణప్రాకృతహోమానాం అనిజ్యా అకరణం స్రు
వేణాఘారమాఘారయతీతి వాక్యవైయర్థ్యాపత్తేః। ననుదర్శితా వాక్యగతిరత ఆహ। ముఖ్యేతి। నానావిమాహుతి మిత్యస్య ముఖ్యయా అగ్నీషోమవిష్ణురూ
పా దేవతాః తత్ప్రదానకాహుతిమధ్యే అగ్నేరతిరిక్తదేవతాకాహుతేరేవ ప్రాధమ్యనిషేధతాత్పర్యకత్వాత్। స్రువేవముఖ్యదేవతైత్యత్రముఖ్యాగ్నిభిన్నదేవతార్థ
కం తస్యేయాజ్యప్రథమే జ్యామముఖ్యదేవతానభిజ్యాతాత్పర్యకం న విదధాతి। యస్మిన్నాపకేత తత్త్వాదితి సూత్రం రెకాజ్యం వా కేయస్యర్ధ్య శతాత్పర్యకనిశాయికే
బీజం తంత్రరత్నాదవగంతవ్యం। విస్తరభయాన్నేహాభిలిఖితె॥ ౧౮॥ అవభృథేఽపబర్హిషః ప్రయాజానేజతీతి శ్రుతం। అత్ర చోదకశాస్త్రం యది ప్రథమ
ం ప్రవృత్తం తదాబర్హిషః ప్రాప్త్యభావాదపబర్హిష ఇత్యనర్థకం। అతః చోదకశాస్త్రం ప్రవర్తత ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్షే విశేషమాహ। అవభృథ ఇతి। శేషక
ర్మబర్హిర్భిన్నం ప్రాకృతం కర్మ॥ ౧౮॥ పరిసంఖ్యాపత్తేరిమాహ। ఆజ్యేతి। ఆజ్యభాగయోః గుణత్వాత్। గుణశ్రుత్యవశా। అవభృథ ఏవాజ్యభాగాయజతీతి
శ్రవణాత్ ప్రతిషేధః॥ ౧౮॥ పరిసంఖ్యాపత్తేర్దోషం వదన్ పూర్వపక్షం సంపాదయతి। ప్రయాజానామితి। ప్రయాజానామేకాదశానాం బర్హిషః తస్య యః ప్రతి
షేధః తద్బోధకవాక్యస్యశేషత్వం విధిత్వం నావకల్ప్యతే ఇతి శేషః। పరిసంఖ్యాపత్తేః। అతః నిత్యానువాదరూపతాస్యాత్। అయం భావః। ఆజ్యభాగాం యజతీత్యే
నైతరనిషేధప్రయాజస్యాపినిషేధః। తథా నతి అపబర్హిష ఇతివాక్యం బర్హిః ప్రతిషేధం ప్రయాజవిధిం చ కరోతీతి వాక్యం తథా చ వాక్యం భిదేత॥
అనిజ్యావా శేషస్య ముఖ్యదేవతానభిజ్యత్వాత్॥ ౧౮॥ అవభృథే బర్హిషః ప్రతిషేధాక్షేపకత్వం స్యాత్॥ ౧౯॥ ఆజ్యభాగయోర్వా గుణత్వాత్ క్షేపప్రతిషే
ధస్యాత్॥ ౨౦॥ ప్రయాజానాం త్వేకదేశప్రతిషేధవాక్యశేషత్వం తస్మాన్నిత్యానువాదః స్యాత్॥ ౨౧॥ ఆజ్యభాగయోర్గ్రహణం నిత్యానువాదో వా
గ్రహణేఽర్థయవత్వాత్॥ ౨౨॥ విరోధినాముక శ్రుతానియమవత్త్వం స్యాద్గ్రహణస్యార్థవత్త్వాచ్ఛరవచ్ఛ్రుతిహోమావిశిష్టత్వాత్॥ ౨౩॥ ఉభయప్రదేశాది
తి చేత్॥ ౨౪॥ శరేష్వపి తి చేత్॥ ౨౫॥ విరోధ్యగ్రహణాత్తథా శరేష్వపి తి చేత్॥ ౨౬॥ తద్వైతరస్మిన్॥ ౨౭॥ శ్రుత్యానర్థమితి చేత్॥ ౨౮॥ ....
ముఖ్యపక్షే చోదకశాస్త్రేణ ప్రాప్తప్రయాజానువాదేన బర్హిః ప్రతిషేధమాత్రమితి లాఘవం। తస్మాదాజ్యభాగాయజతీతి చోదకప్రాప్తస్య నిత్యానువాదరూ
ప ఇతి॥ ౨౧॥ సిద్ధాంతమాహ। శ్రైవేతి। అత్ర వాక్యభేదేన ఇష్టార్థే ఆజ్యభాగగ్రహణం న నిత్యానువాదః। కింతు గ్రహణమర్థవత్స్యాత్। అత్రాపి యావదుక్తం న చోద
కప్రవృత్తిః। అపబర్హిష ఇత్యనేన బర్హిర్భిన్నప్రయాజా అపూర్వా విధీయంత ఇతి నేమోపి దోషః॥ ౨౨॥ శ్రైధాతవ యాం యాం శ్రూయతి। యవమయో
మధ్య ఇతి। అస్యార్థః బహూనాం పురోడాశానాం మధ్యే మధ్యమః పురోడాశో యవమయః కార్య ఇతి। అత్ర పక్షే ప్రవృత్తితః ప్రాప్తయవానువాద
ఇతి ప్రాకృతం వికల్పం బాధిత్వా నియమవిధిరితి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। విరోధినామితి। విరోధినాం ప్రకృతౌ వికల్పితానాం ఏకస్య శ్రుతానియమః
స్యాత్। గ్రహణస్యైకగ్రహణశాస్త్రస్య అర్థవత్త్వాత్ సఫలత్వాత్। శ్రుతితః శ్రుత్యాప్రత్యక్షశ్రుత్యావిశిష్టాః ప్రబలా యవాః అతః శరాః కుశానివ
చోదకతః పక్షప్రాప్తాన్ వ్రీహీన్ బాధేరన్॥ ౨౩॥ పూర్వపక్షే ఆశంకతే। ఉభయేతి। ఆగతయోః ద్వయోః కథమేకబాధకత్వమితి పూరణీయం సూత్రే
ఉభయం ప్రదేశాత్। ప్రకృతౌ వ్రీహియవరూపోభయప్రదేశాత్॥ ౨౪॥ సిద్ధాంతే శరేణ కుశబాధః కథమితి పృచ్ఛతి శరేష్వపీతి॥ ౨౫॥ పూర్వపక్షీ శరద్వ
యమపపత్త్యమాహ। విరోధ్యగ్రహణాదితి। ప్రకృతౌ కుశవిరోధిశరాణామగ్రహణాత్తత్ర యోగ్యవికల్పాభావాదితి భావః। శరేషు తథా కుశబాధకత్వం॥ ౨౬॥
ననుప్రకృతౌ విరోధ్యగ్రహణం కథం బీజం। కింతు వికృతౌ విరోధిగ్రహణం। తచ్చ కుశవిరోధి శరఇవ వ్రీహివిరోధియవే తుల్యమిత్యభిప్రా
యేణ సిద్ధాంతీ చోదయతి తద్వదితి॥ ౨౭॥ ననుప్రకృతౌ శ్రూయమాణవ్రీహివిరోధియవగ్రహణే నైవ వ్రీహిబాధే యవమయో మధ్య ఇతి శ్రుత్యా
నర్థకమితి పూర్వపక్షీ శంకతే శ్రుత్యేతి॥ ౨౮॥ ....

౧౨౬

126

ఉపవీతా వా ఏతస్యాగ్నయో భవంతి యస్యాగ్నావధృతే బ్రహ్మసామాని గాయంతీతి అత్ర బ్రహ్మపదమంబ్వర్థస్య గానప్రాప్త్యభావాన్నిషేధాసంభవాత్ప్ర
వర్గ్యజ్ఞాన్తేతి యోగ్యే నైవ దర్శపూర్ణమాసయోర్నిషేధాద్గానవిధానాచ్చ విశిష్టానుప్రతిషేధః స్యాదితి న్యాయేనోపయుక్తమితి దిశతి అపేతి అపవాదః ఉపవీతా ఇతి వాక్యప్ర
తిపాదితో ఽపవాదః తద్ద్రవ్యగ్రహణాగ్రహణవత్ ౧౬ ప్రతిషేధాదితి స్పష్టం ౧౦ న తిశబ్దపూర్వత్వాద్విధివిహితత్వాత్ రథంతరమభిగాయతే గావానపత్య ఆధీయ
మాన ఇతి ౧౧ దీక్షితో న దదాతి న జుహోతి న పచతీత్యత్ర విశేషాశ్రయణాత్పూర్వదానాదినివృత్తిరితి తదభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ దీక్షిత ఇతి స్పష్టం ౧౨ ఉప
ష్టాంతరమాహ క్రత్విత్యేతత్ క్రతుసంయుక్తాయ ఉదానాదయః అత్రాయం యః పారణ్యం దదాతి దాక్షిణాని జుహోతీత్యాదయః తద్భిన్నాన్యపురుషార్థాః
అగ్నిహోత్రాదయః తేషాం నిషేధో ఽర్థవాదః స్యాత్ అనర్థాత్క్రతూనాం క్రత్వర్థస్య ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్ విహితత్వాత్ తస్య వైయర్థ్యం స్యాదితి భావః ౧౩ ఉపష్టాం
తరమాహ తస్యేతి తస్య నిషేధశాస్త్రస్య విషయః ఆనుమానికం దీక్షణీయాదిషు చోదకప్రాప్తం ప్రయాజాదికమపి అపి శబ్దాదగ్నిహోత్రాద్యుభయోరవిశేషా
త్ ౧౪ సిద్ధాంతమాహ అపి త్వితి న పూర్వపక్షః అపి తు అహరహరగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్ర దీక్షితో న జుహోతీత్యేవమితి పర్యుదాసః వాక్యశేషత్వాద్విధి
వాక్యశేషత్వాత్ ప్రతిషేధవికల్పాపత్తేః ౧౫ యదాహవనీయే జుహోతీతి సామాన్యశాస్త్రం సప్తపదే జుహోతీతి విశేషశాస్త్రం అనయోర్విరుద్ధత్వేనైక
మార్థత్వేన యుగపత్ప్రాప్త్యభావార్థత్వాద్వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ అవిశేష ఇతి విశేషేణ శిష్టం యత్తదేవ స్యాత్ అవిశేషేణ సామాన్యతో యచ్ఛా
స్త్రం అపాదనీయశాస్త్రం తదానారాద్వారం అతః తన్న ప్రవర్తత ఇతి ఫలితం అతః సందిగ్ధం సామాన్యశాస్త్రం యావద్విషయం యత్రాంచిద్విషయం వేతి ౧౬

అపవాదశ్చ తద్వత్ ౧౭ ప్రతిషేధాదకర్మేతి చేత్ ౧౮ న శబ్దపూర్వత్వాత్ ౧౯ దీక్షితస్య దాన హోమ పాక ప్రతిషేధవిశేషాత్పూర్వదానహోమ
పాకనిషేధః స్యాత్ ౨౦ అక్రతుయుక్తానాం వా ధర్మః స్యాత్ క్రతోః ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్ ౨౧ తస్య వా ప్యానుమానికమవిశేషాత్ ౨౨ అపి
తు వాక్యశేషత్వాదితరపర్యుదాసః స్యాత్ ప్రతిషేధే వికల్పః స్యాత్ ౨౩ అవిశేషేణ యచ్ఛాస్త్రమన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య తత్సందిగ్ధమారాద్విశే
షశిష్టం స్యాత్ ౨౪ అప్రకరణే తు యచ్ఛాస్త్రం విశేషే శ్రూయమాణమవికృతమాజ్యభాగవత్ప్రాకృతప్రతిషేధార్థం ౨౫ వాక్యశేషో వా క్రతు
సంగ్రహణాత్స్యాదనారభ్యవిధానస్య ౨౬ మంత్రేష్వవాక్యశేషత్వం గుణోపదేశాత్స్యాత్ ౨౭ అనామ్నాతేష్వశర్థత్వాత్ ౨౮ . . . .

నను విశేషేణ సామాన్యస్యాత్యంతబాధాత్ పక్షే బాధ ఏవ యుక్త ఇత ఆహ వికల్పస్యాన్యాయ్యత్వాత్ బహుదోషాత్ ౨౯ అనారభ్యశ్రూయమాణం సప్తదశ
నివర్తకమితి పూర్వపక్షమాహ అప్రకరణ ఇతి అప్రకరణే యచ్ఛాస్త్రం సప్తదశశాస్త్రం తదేవ విశేషే ప్రకరణవిశేషే అధ్వరకల్పాదౌ శ్రూయమాణ
మవికృతం అవిలక్షణం చేత్ ప్రాకృతానాం ప్రతిషేధార్థం ఆజ్యభాగవిధివత్ ౨౮ సిద్ధాంతమాహ వాక్యేతి ప్రకరణపఠితవాక్యశేషః అర్థం యదుపశిష్టైవ
కమేవార్థం బ్రూత ఇతి ఫలితం నను ఉభయోరప్యవిలక్షణార్థబోధకత్వేనాన్యతరవైయర్థ్యమిత ఆహ అనారభ్యవిధానస్యేతి క్రతునా సహ సంబంధాగ్ర
హణాత్ అయం భావః విధీయమానస్య సప్తదశస్య క్రతునా సంబంధః సామిధేనీసంబంధో ఽపి గ్రాహ్యః తత్ర ప్రాకరణికవాక్యం క్రతుసంబంధబోధకం ప్ర
రవాక్యం సామిధేనీసంబంధబోధకమితి నైయర్థ్యమితి ఇతో విస్తరః తంత్రరత్నే సామగాంధే చ ద్రష్టవ్యః ౨౬ అనారభ్యశ్రుతం స్వాహాకారేణ దేవేభ్యో
దదాతీతి క్వచిత్ప్రకరణే పఠితే స్వాహాకారాంతం త్వపూర్వానాయేన యత్ర స్వాహాకారాంతో మంత్రః శ్రుతః తత్రానారభ్యవిధితవాక్యస్యోపసంహార ఇతి పూర్వ
పక్షే సిద్ధాంతమాహ మంత్రేష్వితి అవాక్యశేషత్వం నోపసంహారః గుణోపదేశాత్ వసారాసు పూర్వరూపగుణోపదేశాత్ అయం భావః పూర్వాధికరణే వాక్య
శ్రైంయద్వర్ణభియా తథా కల్పితం అత్ర మంత్రే స్వాహాకారపాఠస్య స్వాహాకారవ్యర్థివ్యాప్య ఇతి విపరీతక్రమనివర్తకత్వేన సఫలత్వాదితి ౨౭ అర్థే సాధకమాహ అనామ్నా
తేతి అనామ్నాతే అపఠితస్వాహాకారేతి దర్శనాత్ విధాగాత్ ఋష్యతే నదాశ్వావాపృథివీ ఆపృణేథామితి ఔదుంబర్యాం జుహోతీతి తుష్ణీం భూమిప్రాప్తే ఉపశ్రుతే స్వాహాకారో

చతురవత్తం యజమానః పంచావత్తా వపా ప్రాశాయ్యేతి। అత్ర వపాయామేవ పంచావత్తం ఉత తదంగ హోమేష్వపీతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। యద్యేతి వపా
యామేవ పంచావత్తత్వ స్మాత్ యథాశ్రుతి కార్యమితి॥౧౦॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। చోదనైకత్వాత్। యదగ్నీషోమీయం పశుమాలభేతేతి విశేషో
దనా విహితయాగరూప తత్వాదపి హోమాంగ యాగయోః। అయం భావః। పంచావత్తత్వ వపా ప్రాశాయ్యేతి తత్ర సంఖ్యా విశిష్ట వపా సంబంధ్యవదానం విధీయతే ఇతి
శక్యతే వక్తుం। అవదానస్య ప్రకృతిత ఏవ ప్రాప్తత్వాత్। నాపి వపా సంబంధ్యవదానముద్దిశ్య పంచసంఖ్యా విధాతుం శక్యతే విశిష్టోద్దేశ్య వాక్య భేద ప్రసంగా
త్। అతః కేవలావదానముద్దిశ్య పంచసంఖ్యా విధిః। ప్రకరణాత్ ప్రకృతయాగ సంబంధితి లభ్యం। ప్రకృతౌ యాయం యదగ్నీషోమీయ మిత్యనేన విహితో యా
గః తత్పుం బంధ్యవదానం పంచావత్తం సంపాదయేదితి పర్యవసితం। యదగ్నీషోమీయో ప్రవాక్యవిహితయాగస్య త్యాగ రూపో వపా హోమ యాగయోః
తస్య శిష్టపాయో నేంగం యాగ చ పంచావత్తా విభితి ఏవ కాదస్య వపా పదస్య చాభరణ ఫలం అక్రోశేజ్ఞాయం। విస్తర భయాన్నేహ లిఖితం॥౧౧॥ ఇతి జైమిని
సూత్రవృత్తౌ దశమస్యాధ్యాయస్య సప్తమః పాదః॥ శ్రీః
౧౦౨ యథాశ్రుతి తి చేత్॥౧౦॥ న చోదనైకత్వాత్॥౧౧॥ ఇతి జైమిని సూత్రే దశమస్య సప్తమః పాదః॥ శ్రీమదాంయ గ్రహాయ నమః॥ ప్రతిషేధ ప్రదేశే నా
రభ్య విధానే ప్రాప్తు ప్రతిషిద్ధత్వాద్వికల్పః స్యాత్॥౧॥ అర్థ ప్రాప్త వదితి చేత్॥౨॥ న తుల్యహేతుత్వాదుభయం శబ్దలక్షణం॥౩॥ అపి తు వాక్యశే
షః స్యాదన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య విధీనామేకదేశః స్యాత్॥౪॥ పూర్వే చార్థవాదః స్యాత్॥౫॥ శిష్టా తు ప్రతిషేధః స్యాత్॥౬॥ న చేదన్యం ప్రకల్పయే
త్ క్లప్తా వర్థవాదః స్యాదానర్థక్యాత్ పరసామర్థ్యాత్॥ పూర్వైస్తుల్యకాలత్వాత్॥౭॥
అష్టమే ప్రదేశేషు ధర్మవిచారః ప్రాధాన్యేన క్రియతే। తత్రాపి ప్రథమం శబ్దనాహేతుమాహ। ప్రథమాధికరణే నారభ్యాధీతే ప్రతిషేధే
జేష్ఠితి। అత్ర వికల్ప ఏక ఏవోపవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రతిషేధః ప్రదేశే పి త్వంయ జన్మసమీపే ఆజ్యే యవరణ విధానే అనారభ్య పరితేంయజతి ష్వితి
వాక్యేయం యజామహేవిధానాదవ భాష్యం ప్రత్యక్షశ్రుతిదేశకా ప్రాప్తభాష్యం ప్రాప్తస్య ప్రతిషిద్ధరూపత్వాద్వికల్పః స్యాత్॥౧॥ తత్పృష్ఠో పరి అత్యంత బాధం శంకతే
తిరూపం శబ్దత్వం శబ్ద ప్రమాణకం తుల్యం। ఇదం తుల్యహేతుత్వాదిత్యస్య వివరణ రూపం తత్ర ప్రవృత్తౌ రాగః దుర్బలః నివృత్తౌ శబ్ద ఇతి యుక్తోత్యం
శః। ఆజ్యే యవరణ భిన్నం ప్రవృత్తి వత్వాయుం అనూయాజభిన్నయజతిషు ఏయ జామహా ఇతి వాచమితి॥౩॥ అపి తు వాక్యశేషస్స ఏక వాక్యతాపన్నః సన్ విధేరేకదే
శ భవ ఇత్యుక్తే వాక్యేన సామర్థ్యరిత వాక్యం న తాపకం శంకరోతీతి విధిశేషోర్థవాదః పంయుక్తదాసేన వాప్రతిషేధ ఇత్యభిప్రాయేణ సిద్ధాంతమాహ పూర్వేతి।
అపూర్వే కేనాపి ప్రమాణేన ప్రాప్త్యభావే యోనిషేధః సోర్థవాదః స్యాత్ సోమే అభిభాగ ప్రాప్త ప్రవరాసాభావాత్ అర్థవాదత్వం॥౫॥ ప్రథమాధికరణేనార్థ
పర్యుదాసస్వరూపం విధానమేకదేశ ఇతి లేనేన దర్శితం। ద్వితీయే అర్థవాద ఇత్యుక్తం। తృతీయే ప్రతిషేధ స్వరూపమాహ। శిష్టేతి। ప్రమాణాంతరేణ ప్రాప్త్యనంతరం
యః నర్థః స ప్రతిషేధః। యథాతిరాత్రే షోడశినం గృహ్ణాతి నాతిరాత్రే ఇతి॥౬॥ అన్యే చ యే నన్యేయ తేజ ఆర్త్విజ్యవాగర్వాంగుల యథాస్వదధ్య కయవాగాన్న
వాసత్రా ప్రాప్తస్య శూన్యా నస్మిన్నారభ్యనిధి బలాత్పవరసావంత యోగార్తి జలిలాభృగ వది దుహాస్తుతే జక్షు రేణ జుహోతీతి। జతిల యగాదీనాం విధినిందా
శ్రవణేన పూర్వాధికరణవద్వికల్పే ప్రాప్తే సిద్ధాంతమాహ। న చేతి। అన్యం విధేయ మంనకల్పయేం శ్రుత నివదే శ్రుత వికల్పో భవేత్ ప్రకృతౌ అజక్షీర విధి ప్రక్లప్తా తప్తే
షోర్థవాదః స్యాత్ పరప్రపవిధాన సామర్థ్యాద్వికల్పే ప్రహాయ వవత్తిర్ధేత్ అనర్థక్యాత్ నిషేధో వవ ధర్మః స్యాత్॥౭॥ అథానే హోత తృమగ్ని హోత్రా హోత వ్యామిత్యత్ర
పూర్వన్యాయమతిదిశతి। పూర్వైరితి। పూర్వైః పూర్వన్యాయైః తుల్యకాలత్వాత్ తుల్యయోగక్షేమత్వాత్॥ ....

పురోడాశాభ్యామేవాసోమయాజినం యజయేదాహృతే తావాగ్నేయస్యైంద్రాగ్నస్య చ సాన్నాయ్యేన తు సోమయాజిన ఇతి। అత్ర నానాపక్షాస్సంభవంత్యః? ప్రథమ
పక్షేవలాహ। పురోడాశేతి। పురోడాశాభ్యామిత్యనేన అధికృతానామసోమయాజినాం పురోడాశయోః ఉక్తయోః ఉపదేశః విధిః। తచ్ఛ్రుతిత్వాత్। అసో
మయాజినం స్వర్గకామమిత్యధికారివిశేషణతయా శ్రుతత్వాత్। యథా వైశ్యం వైశ్యస్తోమేన యాజయేదితి తద్వత్। తథా చాసోమయాజిభిన్నస్వర్గకా
మం పురోడాశాభ్యాం యజయేదితి సిద్ధం। నిత్యదర్శపూర్ణమాసేనాయం నియమ ఇతి భావః।౩౦। ప్రథమపక్షం దూషయతి? ద్వితీయముద్దీపయతి
నత్వితి। యతః నానిత్యాధికారేష్వస్తి స్వర్గకామాధికారే త్వస్తి। అతః విధేర్న తత్ర పురోడాశాగ్నేయసంబంధః। తస్మాత్ఫలవాక్యేన సంబంధాభావాత్తద్వాక్యే
శేషత్వం న సంభవతి।౩౧। ఏవం ఫలాధికారాభావాదధికారివిశేషణం దూషయిత్వా ప్రకారాంతరేణ దూషయతి నేతి। సతి తథా సతి అధికారివిశేష
ణత్వ ఇతి ఫలితం। అధికారిణః ప్రధానత్వేన తద్విశేషణస్య అసోమయాజినః కేవలం పరప్రాధాన్యాత్ పురోడాశావృద్ధిశ్చ సోమయాజికర్తృకసంబంధో
నోపపద్యతే। న సమాసః। పురోడాశావృద్ధిశ్చ కర్తృసంబంధవిధిః కింతు అసోమయాజివ్యతిభిన్నకర్తృకఫలముద్దిశ్య పురోడాశవిధిరస్త్వితి అపా
ప్నోతి। ఏకదేశేన దర్శపూర్ణమాసపరవాక్యైకదేశేనయోగవశ్యేన సహ ఫలసంబంధః సంభవతీతి పూరణీయం। పశ్వాదిమిశ్రైర్వ్యేవఫలజనకనాదితి భావః।
౩౨। వైశ్యస్తోమవద్వైషమ్యమాహ। వైశ్యత్వాదితి। స్తోమే వైశ్యస్యైవ కర్తృత్వాత్తేన సంపూర్ణత్వాద్వైశ్యభిన్నకర్తృకఫలేష్వేవ సంబంధో యుక్తః। తస్మాదత్ర
సోమయాజికర్తృకే పురోడాశద్వయం కరణకయాగయోః పూర్వాపూర్వవిధేయత ఇతి ద్వితీయపక్షాభిప్రాయః।౩౩। అపూర్వకేవలవిధావకారణాంత్యధ్యవచిం

పురోడాశాభ్యామిత్యధికృతానాం పురోడాశయోరుపదేశస్తు తచ్ఛ్రుతిత్వాద్వైశ్యస్తోమవత్।౩౪। నత్వనిత్యాధికారేష్వస్తి విధేర్నిత్యేన సంబంధః
ప్రస్తాదవాక్యశేషత్వం।౩౫। న తస్యైకదేశేన కేవలః ప్రధానభూతత్వాత్।౩౬। కృత్స్నత్వాత్తు తథాస్త్వేవ।౩౭। కేవలస్యేతి చేత్।౩౮। న గుణా
ర్థత్వాత్తు ప్రాప్తినిబోపదేశార్థః।౩౯। కర్మణోఽసంప్రకరణే తస్యాయం యత్వాద్దర్శనానాం లింగేన కాలశాస్త్రం స్యాత్।౪౦। యదితు సాన్నాయ్యం సోమ
యాజినో నతాభ్యాం సమవాయో స్యాదవిభక్తకాలత్వాత్।౪౧। అపి వా విపాతత్వాద్దర్శనార్థయోః పునః శ్రుతాః సందేహాః శ్రుతిద్వి దేవతార్థాస్యాదభిధాన
భిప్రేతః తథాగ్నేయొడాదశనాదేకదేవతే।౪౨। విధింతు బాదరాయణః।౪౩। ప్రతిషిద్ధవిజ్ఞానాద్వా।౪౪।...

తంయన పక్షాంతరం వదతి। కేవల ఇతి। కేవలః కిగోణకేవలః బహుత్వాయా విధిస్స్యాత్।౩౭। దూషయతి నేతి। గుణార్థత్వాత్। కర్మణోపస్థానాధణ అధ్వర్యువాది
సమాఖ్యయా ప్రాప్తత్వాత్। ఉపదేశపునరుపదేశేల అర్థః ప్రయోజనం నచ తస్మిన్నపూర్వాంతరే వే ఇతి।౩౮। పక్షాంతరమాహ। కర్మణ ఇతి। కర్మణః పురోడా
శయాగయోః ప్రకరణే లింగేన అసోమయాజిపరప్రయోగరూపలింగేన లక్షితకాలశాస్త్రం స్యాత్। తస్యాయత్వాత్। అపి వా కాలశాస్త్రం స్యాత్ ప్రదర్శనాద్వి
శేషస్యేతి న్యాయత్వాత్।౪౦। కాలవిధిపక్షే దూషణమాహ। యదీతి। యదితు సాన్నాయ్యం స్యాత్ సోమయాజినః తదా సోమయాజినః తాభ్యాం పురోడాశా
భ్యాం సమవాయః సంబంధో న కుతః సాన్నాయ్యపురోడాశయోః విభక్తకాలత్వాత్। అతః అర్థాత్ పురోడాశయోః పూర్వకాలః సిద్ధః న విధాతుం శక్యః
తస్మాదతిరిక్తం కేవలమితి భావః।౪౧। పక్షాంతరమాహ। అపి వేతి। విపాతత్వాత్ ఆగ్నేయస్య దర్శపూర్ణమాసయోరుభయత్ర విపాతత్వాత్। గుణార్థాయాం
దేవతారూపగుణార్థాయాం పునః శ్రుతౌ పునః శ్రుతిః కిము ఋతమితి సందేహాద్ద్వి దేవతార్థా పౌర్ణమాస్యామైంద్రాగ్నదేవతార్థా స్యాత్। ఏకదేవతే అగ్నా
అనభిప్రేతః। యథాగ్నేయో నభిప్రేతః కేవలమనువాదరూపస్తథాప్యేభిర్దర్శనాత్। యథాంయ దాగ్నేయోష్టాకపాలోమావాస్యాయాం భవత్యైంద్రం దధి। తద్వ
త్ప్రకృతా ఆగ్నేయమమావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యామైంద్రాగ్నవిధిరితి భావః।౪౨। అత్రాపి పక్షే అపకారత్వేయ తద్వద్భిరూపపక్షాంతరమాహ। విధిమితి। విధిం కాలవిధిం
బాదరాయణో మనుతే।౪౩। సోమయాజినం సాన్నాయ్యేన యాజయేదితి విధిర్నైవ పూర్వం పురోడాశమాత్రం న సాన్నాయ్యమితి సాన్నాయ్యప్రతిషేధజ్ఞానాన్న
కాలవిధిః। న పూర్వో పి సనువాదరూపః। సన్న సాన్నాయ్యవిధిశేషో ర్థవాదః।౪౪।...

ప్రతిషేధాదితి। న్వైచిన్న స్యావహోక్షరోతీతి ప్రతిషేధోవవర్తతే న ఉపసంహారోపక్ష్యేవర్థః। అతోనోపసంహారః ౧౧॥ అథాంతోరాగ్నిష్టోమేన యజేత తంద్విరాత్రేణేతి।
ఏవం ప్రవృత్తి గ్రావాహ్యే గృహ్యాంత ఇతి। అత్ర పూర్వపక్షమాహ। అగ్న్యతీతి। అగ్న్యతి గ్రావ్యారయోః వికృతౌ ద్విరాత్రాదిషు ఉపదేశాత్ప్రాప్తే। అగ్న్యతి గ్రావ్యావిషయః
చోదకశాస్త్రస్యాప్రవృత్తిః ౧౨॥ న్వైచిన్నసి మాసి అతి గ్రావాహ్యే గృహ్యాంత ఇతి శ్రుతం తదపి తద్వ్యాప్తికృత నివర్తకం ౧౩॥ సిద్ధాంతమాహ। గ్రహణమితి। ఇతరాం వద
నరమోరపి చోదకశాస్త్రేణ గ్రహణం। తుల్యత్వాత్ ౧౪॥ లింగేతి। ఇదం చ లింగం కథం కవితం చిన్వీత యః కామయేత శేష ఊహానముష్మింల్లోకే స్యామితి। యథా పంచ్రం
త్రేణ అతి గ్రావ్యోన్నవష్టోతి కిం తాకారతాం పంచ్రవాం చ బ్రువః। అగ్న్యతిగ్రావ్యయోః వికృతౌ ప్రాప్తిం దర్శయతి ౧౫॥ న సువికృతావుపదేశోవాపి ధ్రువేత ఆహ। గ్ర
హాణ విలతి। గ్రహాణం వికృతౌ సాప్తతం త్రైణవిధానం సవనానవిధానం జ్యోతిష్టోమే। యథా తత్రైవ ద్విరాత్ర ఇతి। అయం భావః। యది జ్యోతిష్టోమే విధాయద్వి
రాత్రస్యా తంత్రేణ విధానం స్యాత్ తదా ఛందస్త్రి తంచిన్వీత పశుకామ ఇత్యాదిగుణఫలసంబంధవిధనావప్రవృత్తిః స్యాత్। గుణఫలసంబంధవిధనామతిదేశోకాస్త్రి
తిపూర్వమభిహితత్వాత్। యది జ్యోతిష్టోమ సవనానవిధిః ద్విరాత్రే తదా పశుకామ విధినాం ప్రవృత్తిరితి తదర్థముపదేశ ఇతి ౧౬॥ మాసిగ్రహాణమితి। అభ్యాస
ప్రతిషేధార్థ ప్రత్యహాం నాభ్యాసః। కింతు మాసి మాసిత్యేతదర్థం ౧౭॥ దర్శపూర్ణమాసయోః శ్రూయతే। చతురవత్తం జుహోతీతి। అత్ర పూర్వపక్షమాహ।
హోత్రుత్రుతి। ఉత్పత్తేః పురోడాశోత్పత్తేః తాదర్థ్యాత్ హోమార్థత్వాత్। ప్రధానస్య పురోడాశస్య చతురవత్తం కర్తవ్యం ప్రధానస్య చతురవదానసంస్కా
తస్య హోమసంయోగాత్। హోతవ్యస్యైవ చతురవదానం సిద్ధమితి భావః। ఆజ్యం త్వతుల్యత్వాత్ పురోడాశేన అధికం చతురవత్తాదధికం తదుత్పత్తేః ఆపస్త
రనాభిఘారోత్పత్తేః గుణభూతత్వాత్ పురోడాశసంస్కారరూపత్వాత్। అయమతుల్యత్వే హేతుః। ఏవ వత్। అరుంధాలోకే ప్రసిద్ధః సంభవే ఇతి మాన
అగ్న్యతిగ్రావ్యస్య వికృతావుపదేశాదప్రవృత్తిః స్యాత్ ౧౮॥ మాసిగ్రహాణం చ తద్వత్ ౧౯॥ గ్రహాణం వా తుల్యత్వాత్ ౨౦॥ లింగదర్శనాచ్చ ౨౧॥ గ్రహాణం స
మాసవిధానం స్యాత్ ౨౨॥ మాసి గ్రహాణమభ్యాసప్రతిషేధార్థం ౨౩॥ ఉత్పత్తితాదర్థ్యాచ్చతురవత్తం ప్రధానస్య హోమసంయోగాదధికమాజ్యమతుల్య
త్వాల్లోకేవదుత్పత్తేర్గుణభూతత్వాత్ ౨౪॥ తత్సంస్కారశ్రుతేశ్చ ౨౫॥ తాభ్యాం వా సహ స్విష్టకృతః స్వహాద్విరభిఘారణేన తదాప్తివచనాత్ ౨౬॥ తుల్య
వచ్చాభిధాయ సర్వేషు భక్ష్యానుజ్ఞానాత్ ౨౭॥ సాంప్రదశబ్దవన్నియమో వేత్యుత ౨౮॥ హవిషో వా గుణభూతత్వాత్ తథాభూతవివక్షా స్యాత్ ౨౯॥ - - - - - - -
ముంనస్య శాకాదికమధికం తద్వత్ ౩౦॥ గుణభూతత్వాదిత్యుక్తం తత్ర ప్రమాణమాహ। తత్సంస్కారేతి। తస్య పురోడాశస్య సంస్కారశ్రుతేః। యదుపస్తృణాత్య
భిఘారయతి అమృతావాహుతిమేవైనాం కరోతీతి శ్రుతేః ౩౧॥ సిద్ధాంతమాహ। తాభ్యామితి। తాభ్యాం ఉపస్తరణాభిఘారాభ్యాం సహ చతురవత్తం స్విష్టకృత్ప్రవ
రస్యేన స్విష్టకృదవదాతీతి పురోడాశాత్ స్విష్టకృదవదానం విధాయ ద్విరభిఘారయతీతి విధిఫలం చతురవత్తం స్యాదిత్యాహ ఇతి। తదాప్తిః చతురవత్తాప్తి ప్రాప్తస్యవచనాత్॥
శ్రవణాత్ ౩౨॥ గమకాంతరమాహ। తుల్యవదితి। చత్వారి వా ఏతాని దేవతదానాన్యవదానాని యదుపస్తృణాతి తదనువాక్యాయే యత్పూర్వమవదానం తద్యా
జ్యాయై యదుత్తరం తద్దేవతాయై యదభిఘారయతి తద్వషట్కారాయేతి। అత్ర తుల్యవదవదానాన్యభిధాయ సర్వేషు భక్షానుజ్ఞానాత్ తత్తదాభాగాను
క్రమాత్ ౩౩॥ చతురవత్తం జుహోతీతి శ్రుతం తత్ర కథం కర్తవ్యమితి జిజ్ఞాసాయాం సకృదుపస్తృణాతి ద్విరాదధాతి సకృదభిఘారయతీతి కథం భావాకాంక్షా
పరిపూరకం సత్తదితి వాక్యతాపన్నం। ఉపాంశుయాగే ఆజ్యప్రసక్త్యా యత్ర పురోడాశః సాన్నాయ్యం వా తత్ర వా సాంప్రదశబ్దనియమపక్షే చతురవత్తనియమః ఇతి
పూర్వపక్షమాహ సాంప్రేతి స్పష్టం ౩౪॥ సిద్ధాంతమాహ। హవిష ఇతి। హవిషో గుణభూతత్వాత్ విధేయత్వాత్। తథాభూతా హోమసామానాధికరణ్యే చతురవత్తం హవిషో
గుణత్వవివక్షా స్యాత్। అయం భావః। యద్యవదానమనుద్దిశ్య చతుస్సంఖ్యా విధీయేత తదా కథం చతుష్టసంపాదనమిత్యాకాంక్షా భవేత్। సకృదవదానం సకృదుపస్తృణా
తీత్యపూర్వోక్తవాక్యేన ప్రాప్తం తదాచతురవదానం తత్సంస్కారవిశిష్టద్రవ్యస్యైవ హోమోద్దేశేన విధానాన్న పూర్వపక్షసిద్ధిరితి ౩౫॥ శ్రీహయగ్రీవాయ నమః॥

౧౨౮

128

త్రయోదశమావాస్యాయామితి పూర్వదర్శితం లింగం యదమావాస్యాయాముపాంశుయాగః తదా చతుర్దశభిర్వేరనేత్రయోదశేతి విరుద్ధం ।౨౮।
సాధకాంతరమాహ । నవేతి । అనంగం ప్రధానం సన్నిహితం । ఉభయం యత్ర న విధీయతే । ప్రధానానాం పరస్పరసంబంధాభావాత్ । అనయోర్ధ్రువా ఆగ్నేయో యావాక్యే అమా
వాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాం చేతి శ్రవణం వ్యర్థం స్యాదితి భావః । ౨౯ । వికారే దర్శవికారే ధ్రౌవాయం యదుభయత్ర ।౩౦। పౌర్ణమాస్యాం సోమాదూర్ధ్వం పురో
డాశద్వయం యం ప్రాగేకః ఉభయం యత్రాయం కిం సోమాదూర్ధ్వమేవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । ద్వేతి । ద్వే పురోడాశౌ యయోః పౌర్ణమాస్యాం స్యాదుపాంశు
యాగః । అంతరాళగుణార్థత్వాత్ । ఏకే పురోడాశే తదసంభవాదితి భావః । ౩౧ । అజామితాదితి । అజామితాయై ఇతి । తాదర్థ్యే చతుర్థ్యాం తాదర్థ్యప్రతీ
తేరితి । ౩౨ । తదితి । తత్వం తం పూర్వపక్షోపసంహారః । తదర్థం అంతరాళతాసంపత్యర్థం అజామిత్వసంపత్యర్థం వా యాగ ఇతి న । తస్య అంతరాళత్వస్య
అంతరాళత్వస్య నిరూపితప్రధానత్వాత్ । ౩౩ । యుక్త్యంతరమాహ । శిష్టేనేతి । అశిష్టేనాశ్రుతేన అంతరాళార్థేన ఉపాంశుయాగస్య సంబంధః కర్తవ్యః స్యాత్ । తథా
సతి యాగేన ఫలస్య సంబంధః అంతరాళగుణేన చ సంబంధ ఇతి విరుద్ధత్రికద్వయం స్యాదితి భావః ౩౪ । అంతరాళగుణస్య విధానాదితి పక్షం దూషయతి
ఉత్పత్తేరితి । ఉత్పత్తౌ ఉత్పత్తివాక్యే ఏవ అంతరాళగుణవిధానాత్ విశిష్టవిధానాచ్చ విరుద్ధత్రికమితి భావః । న విశేషః అంతరాళగుణనివేశః స్యాత్ । గుణస్య అంత
రాళస్య అనుపరోధేన అవాదేన అర్థస్య ఆవృత్తియోగః విధీయమానత్వాత్ । ఉభయత్ర పురోడాశస్య సంభవాదితి భావః । అంతరార్థస్య విధానాత్ నైమిత్తికత్వా
దపూర్వసాధనత్వాత్ తదభావే అంతరగుణాభావే యాగస్య శ్రుతహానౌ సన్నిధానస్య హానిరేవ స్యాత్ ।౩౬। సిద్ధాంతమాహ । ఉభయోరితి । ఉభయోః ఏకపు
రోడాశే ద్విపురోడాశే చ ఉపాంశుయాగః పౌర్ణమాస్యామావాస్యాయాం విధానాత్ । ౩౭ । గుణానామితి । గుణానాం అంగానాం పరార్థత్వాత్ ప్రధానార్థత్వాత్ । యథా
ద్విపురోడాశాయాం స్యాదంతరాళగుణార్థత్వాత్ ।౩౮। అజామికరణార్థత్వాచ్చ ।౩౯। తదర్థమితి చేన్న తత్ప్రధానత్వాత్ ।౪౦। అశిష్టేన చ సంబం
ధాత్ ।౪౧। ఉత్పత్తౌ సన్నివేశస్య ద్వైగుణ్యస్యానుపరోధేనార్థస్య విధీయమానత్వాత్ ।౪౨। విధానాదంతరార్థస్య నైమిత్తికత్వాత్ తదభావే శ్రుతహానిః స్యాత్ ।
౪౩। ఉభయోరపి విధానాత్ ।౪౪। గుణానాం చ పరార్థత్వాదపవేషవదితి స్యాత్ ।౪౫। అనపాయశ్చ కాలస్య లక్షణం హి పురోడాశౌ ।౪౬।
ప్రశంసార్థమజామిత్వం ।౪౭। ఇతి జైమినిసూత్రే దశమస్య అష్టమః పాదః ॥ - - . . .
రాజజ్ఞః పాకార్థం దేవదత్తః కల్పితః తత్ర దేవదత్తాభావే న రాజజ్ఞః పాకో లుప్యతే । గుణస్య తదర్థత్వాత్ । గుణానామితి వానేనాక్షేపః ప్రయోజకత్వాత్ । ఉపవేష
వదితి । శాఖామూలమపి ఉపవేషః । పౌర్ణమాస్యాం శాఖాభావాదుపవేషాభావః । తథాపి ఉపవేషేణ కపాలాన్యుపదధాతీతి విధిః । అనేన యదా ఉపవేషః తదా
తేనోపధానం తదభావే నైవ న యేన తేనాపి । ఉపవేషాభావే కపాలోపధాననివృత్తిః సప్రధానం యదాంతరాళం తదా తత్ర స్యాత్ । అన్యత్రాపి । ౪౫ । న చ విపాతస్యాంత
రాళస్య లోపః ఏకపురోడాశప్రయోగే ద్వైగుణ్యం పరిహార్యం । అనపాయం యదా అలస్యాద్భావః తదా ప్రయోజానుష్ఠానం తత్ ఫువేన గుణానాం చ పరా
ర్థత్వాదితి న్యాయాదత ఆహ । అనపాయశ్చేతి । కాలస్య ఉపాంశుయాగకాలస్య లక్షణం పురోడాశద్వయం అయం భావః జామివా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియ
తే యదన్వంచౌ పురోడాశావుపాంశుయాజమంతరా యజతీతి వాక్యే న పురోడాశయాగద్వయమనుదితహోమాంతరేణ జామితాదోషం
ప్రతిపాద్య ప్రథమం యాగద్వయం సోత్తరం యాగప్రాగభావవిశిష్టః కాలో లక్ష్యతే । తస్య ఏకపురోడాశేప్యనపాయః
సత్వం । ౪౬ । నన్వేవం సతి తాదర్థ్యే చతుర్థీ ప్రతిపాదితజామిత్వాభావో నుపపన్నః । ఏకపురోడాశే జామిత్వాప్రసక్తేరత ఆహ । ప్రశంసేతి । అజామిత్వం
అజామిత్వకథనం ప్రశంసార్థం అర్థవాద ఇతి భావః । ౪౭ । ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ దశమస్యాధ్యాయస్య అష్టమః పాదః । సమాప్తోధ్యాయః ॥
శ్రాంతేః పురుషధర్మత్వాద్ దృష్టిదోషస్య దైవతః సర్వథా తావదుద్ధరంతు కృపయా విద్వాంసో గతమత్సరాః ॥ శ్రీహయగ్రీవాయ నమః ॥ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ

ఉత్తరార్థే సాధకమాహ। తథా చేతి। అస్యార్థేన అనుప్రమాణేన తద్దర్శనం తన్నిర్ణయః। చతుర్దశ పౌర్ణమాస్యామావాస్యే తయోర్హవీంష్యంతే త్రయోదశామా
వాస్యాయామితి। ఆహవనీయే చతుర్ధావత్తాని హవీంషి పౌర్ణమాస్యాం చతుర్దశ పంచప్రయాజాః ద్వావాజ్యభాగౌ త్రిప్రధానత్రయం స్విష్టకృత్ప్రయో
నూయాజాశ్చేతి దశ। ఉపాంశుయాగాభావాదధికస్య తయోః ప్రయాజత్రాణ ఏవ మాత్ర త్రయోదశ। అత్ర వాక్యే నాపూర్వమితి విధానే ఉక్తసంఖ్యావిరుద్ధత్వే తత్తిత్యావః॥ ౧౮॥
పౌర్ణమాస్యామపాంశుయాజమంతరా యజతీతి శ్రుతం తత్ర పూర్వపక్షమాహ। ఉపాంశ్వితి। హవిర్లింగేన సహ విశేషనియామకలింగస్య శ్రుతిత్వాద్ధ్రా
ధ్రువాదితి। ౧౯॥ సిద్ధాంతమాహ। ధ్రువాదితి। సవర్ణసంయోగాత్। సవర్ణస్య వా తదలభ్యాయం గృహ్యతే। ఋతుధ్రువాయామాజ్యమితి వాక్యే సవర్ణశబ్దః
యోగాద్ధ్రువాయామాజ్యం। ౨౦॥ హవిర్విశేషయోః పూర్వపక్షపక్షః సదేవతావిషయ ఇతి పూర్వపక్షమాహ। తద్వదితి। ౨౧॥ సిద్ధాంతమాహ। తాంత్రిసా
మితి ప్రకరణాద్దర్శపూర్ణమాసతంత్రపరితానామనువతమా। ౨౨॥ వందర్శపూర్ణమాసతంత్రపరితానవతమితి సిద్ధేతాంత్రిసాంవద్ధేతమితి విచా

రే ప్రథమపక్షమాహ। ధర్మాదితి। ధర్మాత్ ఉపాంశుయాజమంతరాయజతీతి। అత్ర ఉపాంశుత్వం శ్రుతం ప్రజాపతేరపి ధర్మః ఉపాంశుత్వమితి
ప్రజాపతిః స్యాత్। ౨౩॥ అస్మిన్ పక్షే దోషమాహ। వయం పక్షాంతరమాహ। దేవతాం యా ఇతి। తత్ర ఉత్పత్తివాక్యే దేవతాయా అనిర్వచనం అకథనం ఇ
వ ప్రాజాపత్యశబ్దస్య ఉపాంశుధర్మవాచకశబ్దస్య వృద్ధిత్వం స్పష్టమశ్రవణం। యతూష్ణీంత్వం ప్రజాపతత్వమితి తూష్ణీంశబ్దస్య శ్రవణాత్। తస్మా
త్ ధర్మః సాధ్యః శబ్దభావాత్। ఇహ ఉపాంశుయాగే అధికారేణ దేవతానాం మధ్యే ముఖ్యత్వేన శ్రేష్ఠత్వాన్ని అగ్నిరగ్రే ప్రథమో దేవతానామితి శ్రుతేః। ౨౪॥ ప
త్వాంతరమాహ। విష్ణుర్వేతి। దర్శయాగసన్నిధానాత్ సన్నిధానం విష్ణుః ప్రత్యక్షవిష్ణురితి యాజ్యాపురోనువాక్యయోః స్యాద్వర్ణనాత్। అతఏవామావాస్యావాన్॥
తథా చాస్యార్థదర్శనం। ౨౫॥ ఉపాంశుయాజమంతరాయజతి హవిర్లింగా శ్రుతిత్వాత్ యథా కామప్రతిరేవ తు। ౨౬॥ ధ్రువాద్వా సవర్ణసంయోగా
త్। ౨౭॥ తద్యుక్తదేవతాం యాం స్యాత్। ౨౮॥ తాంత్రిసాం ప్రకరణాత్। ౨౯॥ ధర్మాద్వా ప్రజాపతిః। ౩౦॥ దేవతాస్వనిర్వచనం తత్ర శబ్దస్య వావృద్ధిత్వం త
స్మి వి హోధికారేణ। ౩౧॥ విష్ణుర్వాస్యాద్ధౌత్రా వర్ణనాదమావాస్యావా విష్ణుస్యాదిష్ట్రసత్త్ర దర్శనాత్। ౩౨॥ అపివా పౌర్ణమాస్యాం స్యాత్ప్రధానశబ్దసం
యోగాద్ గుణత్వాత్ మంత్రాయధా ప్రధానం స్యాత్। ౩౩॥ ఆనంతర్యం చ సాన్నాయ్యస్య పురోడాశేన దర్శయత్యమావాస్యావికారే। ౩౪॥ అగ్నీషోమీయవి
ధానాత్తు పౌర్ణమాస్యాముభయత్ర విధీయతే। ౩౫॥ ప్రతిషిద్ధవిధానాద్వా విష్ణుస్సమానదేశః స్యాత్। ౩౬॥ తథా చాన్యదర్శనం। ౩౭॥ నవానంగంసస్యేచ్ఛ్రుతావ్య
తత్ర అమావాస్యాసన్నిధానాత్। ౩౮॥ సిద్ధాంతమాహ। అపివేతి। పౌర్ణమాస్యామేవోపాంశుయాగః ప్రధానశబ్దసంయోగాత్। విధాయకవాక్యే పౌర్ణమాస్యామితి
పౌర్ణమాస్యామితి శబ్దసంయోగాత్। గుణత్వాన్మంత్రస్య మంత్రైర్యథా యయాతి ప్రధానం భవేన్న భవే దేవత్వధర్మః। అంతుంభావః యత్ర విధివిహితం కర్మ
తత్ర మంత్రైర్నయత్ర మంత్రః తత్రకే మేతి పౌర్ణమాస్యామేవ। ౩౯॥ పౌర్ణమాస్యాయామేవ తత్ర లింగమపి దర్శయతి। ఆనంతర్యమితి। అమావాస్యావికారే
సాకం ప్రస్థాయీయే ఆగ్నేయేన పురోడాశేన ప్రచరణసహితం భక్షరభిత్రామస్నాహాతి వాక్యేన పురోడాశేనానంతర్యం సాన్నాయ్యస్య దర్శయతి నోపాంశుయా
జస్య అతః నామావాస్యాయాం। ౪౦॥ యచ్ఛ్రుతావబ్రూతామగ్నీషోమౌ పౌర్ణమాస్యాం నావయజేరన్నితి తత్ర పౌర్ణమాసీశబ్దసంయోగః సాధకః నైత్యాహ। అగ్నీషో
మేతి తేన వాక్యేన పౌర్ణమాస్యామగ్నీషోమీయదేవతావిధిః న ఉత్పత్తివిధిః। ఇద్ధం చోభయత్ర పౌర్ణమాస్యామావాస్యాయాం చ ఉపాంశుయాగః। పౌర్ణ
మాస్యామగ్నీషోమీయః అమావాస్యాయాం విష్ణుః। ౪౧॥ ఉక్తపక్షం దూషయతి ప్రతిషిద్ధేతి। ప్రతిషిద్ధవిజామివా ఏతద్యజ్ఞస్య క్రియతే యదన్వంచౌ పు
రోడాశావుపాంశుయాజమంతరా యజతి। విష్ణురుపాంశుయష్టవ్యో జామిత్వాయ ప్రజాపతిరుపాంశుయష్టవ్యో జామిత్వాయ అగ్నీషోమావుపాం
శుయష్టవ్యావజామిత్వాయేతి వాక్యే జామివా ఇత్యనేన పురోడాశం ప్రతిషిద్ధమధ్యే ముఖ్యవాక్యేన నిధానాత్। అజామిత్వాయేతి త్రయాణాం స్తుత్యా విష్ణ్వగ్నీషోమ
యోః సమానదేశః ఏకః కాలః। న భిన్నకాలః। ౪౨॥ తథేతి। అస్యార్థేన చ అన్యలింగేన చ దర్శనం జ్ఞానం। తథా పౌర్ణమాస్యామేవేతి నియామకం। చతుర్దశ పౌర్ణమాస్యాం

129

భవతి। తత్ర సముదాయవాచకశబ్దేన ఋత్విక్త్వేన చావగతసాహిత్యస్య వివక్షితత్వాత్ ఫలం సముదాయస్యైవ। అంగానాం నైవం। కిం తు తత్ర తు వత్ ఐంద్రాగ్నమేకాదశ
కపాలం నిర్వపేత్ ప్రజాకామః ఐంద్రం చరుం నిర్వపేత్ పశుకామ ఇతివత్ ఫలాన్వయ్యత్వం తత్ర ఫలత్వం స్యాత్। శబ్దభేదాత్। సమిధో యజతి తనూనపాతం యజతి
ఇత్యాదిశబ్దభేదాత్। అయం భావః। అంగవిధయః పరస్పరానపేక్షా అంగవిధిం సంపాదయంతి। ప్రత్యేకం తేషాం పృథగేవ సంబంధో ఫలేన। ఇతి
స్థితే ద్వాదశాధికరణపూర్వపక్షాభిప్రాయః॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। అర్థైకత్వాత్। తత్రార్థభేదేన తుచ్ఛిన్నఫలప్రతిపాదకః శబ్దః ఇహ అంగేషు ఏకార్థ్యాత్ ప్రధానోప
కారరూపైకార్థ్యాత్ ఏకవాక్యత్వే ఏకఫలం॥౧॥ ననుఫలవాచకశబ్దభేదాభావేపి విధిప్రత్యయభేదాత్ ఫలభేద ఇత్యాహ। శబ్దేతి। సూత్రం॥౩॥ అస్యార్థః పరమావాకమార్థ
త్వాదితి ప్రయోగస్యైకత్వం। విధేః ప్రధానానామితి తదుత్తరం। ఉచ్యమానే ఇతి పూరణీయం। ఇత్థం చ కేవలమర్థత్వాత్ ప్రధానప్రయోగే ఉచ్యమానేంగానామపి తాభిశ్చ ప్రయోగ
ఉక్తః స్యాత్। అయం భావః। సమిధో యజతీత్యాదివాక్యాని యది విధాయకాని స్యుః తదా భవేత్ ప్రత్యేకం ఫలాకాంక్షా।
తదేవ న। తథాహి। దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేత ఇతి జ్ఞాతే కథమిత్యాకాంక్షా పరిపూరకతయా ఉపాదంగకలాపానాం ప్రధానభావనయైక
సంబద్ధత్వాత్। సర్వేషామంగానాం న పునర్విధిః। సమిదాదివాక్యైః అంగస్వరూపమాత్రమాఖ్యాయతే। ఉద్భిదా యజేత ఇతి నను ప్రధానవిధినైవాంగా
నాం విధానే ప్రధానస్య ఫలార్థత్వాత్ శ్రుత్యా ప్రధానత్వం। అంగానాం ప్రధానార్థత్వాత్ తస్మిన్నపి తం ప్రాధాన్యమితి విరుద్ధత్రికద్వయం ఉపపత్తిరితి
చేన్న సర్వవిశిష్టభావనావిధానాదవైరూప్యాత్। నన్వంగవాక్యేషు ప్రత్యేకం విధిశ్రవణాత్ తత్ర విధిః కిమితి న విద్యత ఇతి చేన్న। విధిసార్థక్యం అంశత్రయరూపా
కాంక్షాయాం కరణాంశాకాంక్షానివర్తకేనోపకారితయా కిం కథమిత్యాకాంక్షానివర్తకాభావేన అపరిపూర్తేః। న చైవం సతి విధిప్రత్యయానర్థకత్వం। ఉద్భిదంగవాక్యే
అంగానాం తు శబ్దభేదాత్ క్రతువత్ స్యాత్ ఫలాన్వయిత్వం॥౧॥ అర్థైకత్వాత్ తత్రాధి ప్రాకార్థ్యాదేకకర్మత్వం॥౨॥ శబ్దభేదాన్నేతి చేత్॥౩॥ కర్మార్థ
త్వాత్ ప్రయోగతాచ్ఛబ్దం స్యాత్ తదర్థత్వాత్॥౪॥ క్రత్వర్థవిధినా నార్థత్వాదగుణప్రధానేషు॥౫॥ ఆరంభస్య శబ్దపూర్వత్వాత్॥౬॥ - - - -
షు విధిప్రత్యయేనోపాస్యత తదాసర్వాంగాన్ప్రతి సాధారణతయా ప్రతీయమానాం యా అర్థభావనా యా భావ్యాపేక్షా యాం సమానపదోపాత్తతయా
ధాత్వర్థ ఏవ తథా స్యాత్। విధిప్రత్యయే చ సతి ప్రధానవాక్యే ఇత్థం భావేన విపర్యయో భూతాం యేతే విరాఇతి జ్ఞాతుం శక్యతే। అతః ప్రధానవిహితాను
వాదకత్వ ఏవ సార్థకత్వం బోధకత్వం। ఉక్తం చ పార్థసారథిమిశ్రైః। యద్యపి ప్రత్యేకవిధిశ్రూయతే। తథాప్యంశత్రయరూపాభావదశావ్యుదాసః। భావ్యాం
శక్తిర్విధిర్వావగమబలాదేవ పురుషార్థోపలబ్ధేః। భావనావచ తత్ర విధేరుపయోగః। తదభావే ధాత్వర్థ ఏవ భావ్యాంశో నివిశత ఇత్యాహ చ ఫలా
పేక్షాయాం ప్రకృత భావనయా యుగపత్సంబంధాత్। తస్యాశ్చ సర్వాంగవిశిష్టాయా యుగపత్ ప్రధానవిధినాదంగానామపి తత ఏవానుష్ఠాన
సిద్ధేః। తస్మిన్ శంగవిధినావనువాదకత్వమిత్యాదినా। తస్మాదర్థాశ్రితత్వాత్ ఫలాకాంక్షాయా అభావాన్న ప్రత్యేకం పృథక్సంబంధః। కిం తు సర్వే
షాం కేవల ప్రధానార్థతేతి॥౪॥ పూర్వసూత్రవ్యాఖ్యానే ఆశంకితవిరుద్ధత్రికం సాంగప్రధానవిధిపక్షే పూర్వపక్షిదశయతి। క్రత్వర్థవిధేరితి। గుణప్ర
ధానేషు తద్విషయః కర్తుః కర్మవిధిః ప్రయోగవిధిః గుణానుష్ఠానస్య ప్రధానానుష్ఠానస్య చేతి ఫలితం। క్రానాదర్థత్వాత్ ప్రాసాదోద్దేశకత్వాత్। త
థా చ పూర్వోక్తవిరుద్ధత్రికమితి పూరణీయం॥౫॥ విరుద్ధత్రికం పరిహరతి। ఆరంభస్యేతి। అత్రారంభశబ్దః వ్యాపారవాచీ। ఆరంభో వ్యాపార ఇతి
భాష్యవివరణాత్। ఇత్థం చారంభస్య ఆరంభాన్వయబోధజనికాయా ఆకాంక్షాయాః శబ్దపూర్వత్వాత్। భావనావాచకశబ్దజన్యత్వాత్। అయం
భావః। భావనావాచకశబ్దస్య మధ్యాదితస్య శ్రవణేకస్మిన్ కిం కథం ఇతి త్రిప్రకారాకాంక్షా ఉత్పద్యతే। న తు యాగశబ్దోచ్చారిత ఇతి కథం భావాకాంక్షాప
రిపూరకతయా భావనాయామేవాన్వయోన తు మాంగానువాదేనేతి నైరూప్యం। ప్రవంసతి ఫలాంగత్వపరిహారాది కథనం। ఆకరే దృష్టం విస్తర భ
యాన్నేహాభిలిఖితం। భాష్యకారమతేష్వన్యత్ర మేకమధికరణం। అపరం నవసూత్రం॥౬॥ - - - - -

౧౩౦

130

దశమేధ్యాయేంతి దేశప్రాప్తానాం అంగానాం బాధాభ్యుచ్చయౌ విచారితౌ ఇహ త్వవికృతావంగపరిమాణం చింతితం। ఏకాదశే ప్రకృతివికృతిసాధారణ్యేన ప్రయో
గపరిమితిజ్ఞానాధీనం తంత్రావాపౌ చింత్యేతే। తత్ర తంత్రం యత్ సకృత్కృతం బహూనాముపకరోతి తత్తంత్రం। యథా బహూనాం మధ్యే స్థాపితో దీపః। యస్త్వా
వృత్త్యోపకరోతి స ఆవాపః। యథా బహూనాం భోజనం। తదుక్తం మాకరే। సాధారణం భవేత్తంత్రం పరార్థే త్వప్రయోజకే ఇతి। అస్యార్థః। య
చ్చాంగమనుష్ఠితం బహూనాం సాధారణం ఉపకారకం తత్తంత్రం। యచ్చాంగమనుష్ఠితం ఏకస్యైవోపకారకం। పరార్థే। అపరప్రధానార్థే। అప్రయో
జకే। అనుపకారకే। అతః పృథగావృత్తిః స ఆవాప ఇతి। తత్ర దర్శపూర్ణమాసేషడ్భాగానాం ఫలస్య తంత్రం ఉత భేద ఇతి జ్ఞానమంతరా ప్రయో
గపరిమాణజ్ఞానం న భవతి। తథా హి। యది తంత్రం దర్శప్రధానషట్కాంగానాం సకృదనుష్ఠానం ద్వితీయే తు త్రివారం అనుష్ఠానమితి। అతః ప్రయోగ
పరిమితిజ్ఞానోపోద్ఘాతత్వేన ప్రథమం ఫలతంత్రవిచారం కుర్వన్ సిద్ధాంతసూత్రమాహ। ప్రయోజనేతి। పృథక్సతాం పృథగ్గుణితానాము
పి ఆగ్నేయాదీనాం ఏకైకస్యానుక్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్మశబ్దః ఫలం। ఏకం కర్మ ఏషాం తాన్యేవ కేవలాని తేషాం భావ ఐకకర్మ్యం స్యాత్। ఏ
కఫలకత్వమితి ఫలితం। అత్రాహ తు మూహా। ప్రయోజనేతి। సమేతానామితి శేషః। యతః సమేతానాం మిళితానాం ప్రయోజనేన ఫలేన సంబం
ధః। అతః అత్రైవ కిం ప్రమాణమత ఆహ। ఏకశబ్దాభిసంయోగాత్। యేషాం సముదాయానాం వాచకేన దర్శపూర్ణమాస ఇతి శబ్దేన నిర్దిశ్యతే
న సాకం అభిసంబంధాత్। అస్య యాగాభిధానాత్। దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకామో యజేతేత్యనేన సముదాయవాచకశబ్దేన ఫలాన్వయబోధస్య

జంప్రయోజనాభిసంబంధాత్పృథక్సతాం తతః స్యాదైకకర్మ్యం ఏకశబ్దాభిసంయోగాత్॥౧॥ శేషవద్వా ప్రయోజనం ప్రతికర్మ విభజ్యేత॥౨॥
అభిధానాత్తుల్యత్వం స్యాత్॥౩॥ శేషస్య పరార్థత్వాద్విధానాత్ప్రతిప్రధానభావః స్యాత్॥౪॥ - - - -

దర్శనాదవధారణవేణ బహువ్రతే కరూప ఇత్యత్ర పురుషశ్చ దృష్టో యథా వా ఏకః ప్రయోగః తథాత్రాపీతి భావః॥౧॥ సముదాయస్త్రైకశబ్దాభిసంయో
గః తత్ర పృథగ్గుణితానామపి సముదాయత్వేనైవాన్వయపదార్థః సంబద్ధ ఇతి వాపి సిద్ధో భవేదేవం నైవ నః। బ్రాహ్మణగణం పూజయేత్ యద్వా పూ
జాయాః ప్రత్యేకాన్వయదర్శనాత్। న చ విషమో దృష్టాంతః। స్వర్గకామవాక్యే సముదాయత్వేన శేష గ్రహణం। ఇహ తు శేషి గ్రహణం। ద్విత
యయోః శేషిత్వబోధాదితి వాచ్యం। శేషశేషిత్వాభ్యాం వైలక్షణ్యేపి పరస్పరాన్వయవైశేష్యాంతరయోః శేషస్య శేషిణా సాకం అన్వయే విభజ్యేవ శేషిణా
పి శేషేణ సంబంధవైశారద్యాం విభజ్య సంబంధే బాధకాభావాదిత్యభిప్రాయవానాహ శేషవద్వేతి। ప్రయోజనం ప్రతికర్మ విభజ్యేతేతి సూత్రార్థ
స్తుయర్థం న స్పష్టత్వేన దర్శితం॥౨॥ పూర్వపక్షోక్తదోషం పరిహరతి। అవిధానాదితి। ఏవం పూర్వోక్తరీత్యా శేషశేషిణోః సామ్యం న। అవిధానాత్। అ
యం భావః। అవిధేయత్వేన హేతునోద్దేశ్యత్వసిద్ధిః ఉద్దేశ్యవిశేషణానామవివక్షితత్వం వివక్షితత్వాత్ బ్రాహ్మణగణత్వం చ బ్రాహ్మణవ్యక్తీనాం
పరస్పరసాహిత్యం। ఇదం యదుద్దేశ్యవిశేషణం తదవివక్షితం తదా ప్రత్యేకాన్వయో విధేయం యత్ పూజాయామ్ ఉక్తః। దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం స్వర్గకా
మ ఇత్యత్ర ఫలముద్దిశ్య విశిష్టయాగవిధానాదయం ద్రవ్యదేవతాసాహిత్యం వివక్షితం। అతః సముదితానామేవ ఫలవత్త్వం ఇతి॥౩॥ సంప్రతి ప్రదర్శి
తమేవ భావం దర్శయతి। శేషస్యేతి। శేషస్యాంగస్య పరార్థత్వాత్ ప్రధానార్థత్వాత్ తు తత్ప్రతిప్రధానభావః ప్రతిప్రధానమంగావృత్తిరితి లక్షణసి
ద్ధాంతః స్యాత్। ద్వివచనబలాత్ప్రతిషట్కం చత్వారి భ్రమణాంతద్ధీతి భావః। యాగస్య శేషత్వే ప్రమాణమాహ। విధానాత్। యత్ర విధేయత్వం
తత్ర శేషత్వమితి వ్యాప్తేరితి భావః॥౪॥ ఏకమధికరణం చతుస్సూత్రం॥ - - - -

ఉత్తరార్థే ఉపష్టంభకం దర్శయతి తద్ధేతి। తథా తథా సతి యథావదంగానాం యావత్పురరళాగేప్వను ష్ఠానే సతి కర్మోపదేశః చతుర్దశ పౌర్ణమాస్యామావ
తయోమావాయాం తత్ర త్రయోదశామావాస్యాయామితి త్యవయతి సంఖ్యోపదేశః సంగతః స్యాత్। పౌర్ణమాస్యాం చతుర్దశత్వం చ ద్వే చ త్రైష్ఠాపంచప్రయాజాః
త్రయః ప్రధానాని స్విష్టకృత్ త్రయోనూయాజా ఇతి। అమావాస్యాయాం ఐంద్రయాగయోరేకాపాయ ఇతి త్వాత్ త్రయోదశత్వం। ఇయం సంఖ్యా నాత్యవసర్వాంగేష్వను
ష్ఠితే తత్ప్రైపోపపద్యత ఇతి భావః॥ ౭॥ ఏతదధికరణప్రారంభసూత్రే శ్రుతం దృష్టాంతమోదర్శితః తత్ప్రైషపర్యం దర్శయతి। శ్రుత్యంతరిష్టేతి। పునర్వచనం స్యా
త్ మ్నామ దర్శపూర్ణమాసాదిష్వ స్వర్గకామ ఇతి పునఃపునః శ్రుతం అతః ప్రత్యేకం ఫలేన సంబంధో యుక్త ఇతి భావః॥ ౮॥ ఉత్తరాద్ దృష్టాంత వైషమ్యం ద
ర్శయతి ఉత్తరాస్వితి। ఉత్తరాసు తిస్ర ఘృస్రాగూఘ ఉత్తరాసు అశ్రుతి త్వాత్। విస్పష్టవాగనస్వారఘవతలాష్టాం వల ఉత్తరాదూపాం యతో తత్సేన దిలాపాంస్యా
విహిత త్వాత్॥ న నల తపోఽవాక్యం వర్ధతే వంత అహావిశేషాణాం వాక్యసగార్దనాం విధానేనైకవ తార్థత్వాత్। స్వదూపాసిద్వయిస్వత్వం యావత్తు తావద్దూపా
యథా కామీయథేష్టిం ప్రతీయేత। నస్యైతాం రాత్రిం కుమారాః పయోల భంత ఇత్య నేనస్వతావిశ్రయసకల గూదిలావా ప్రాప్తిరితి భావః॥ ౯॥ కామ్యం కర్మ
సకృదేవ కర్తవ్యం ఫలాధికవమి చేతాప్ అథవాసకృదనుష్ఠేయమితి సంశయే ప్రథమం సిద్ధాంతసూత్రమాహ। కేమ ఇతి। కర్మ ఫలే ఆరంభేన కర్మానుష్ఠా
నేన భావత్వాత్ అతద్యత్వాత్ ప్రత్యారంభం ప్రత్యనుష్ఠానం ఫలానిస్యుః ఫలాధిక్యే భావతా ఆవృత్తిః కార్యేతి భావః। యథా కృషిః ప్రతిసంవత్సరం కర్షణా

తథా కర్మోపదేశస్యాత్॥ ౭॥ శ్రుత్యంతరేషు పునర్వచనం। ౮॥ ఉత్తరాస్వశ్రుతిత్వాద్విశేషాణాం కృతార్థత్వాత్స్యాదూపాం యథా కామీప్రతీయేత॥ ౯॥ కర్మ
ఫలే కర్మారంభభావత్వాత్సర్వత్ర ప్రత్యారంభం ఫలానిస్యుః॥ ౧౦॥ అధికారశ్చ సర్వేషాం కార్యత్వాదుపపద్యేత విశేషః॥ ౧౧॥ సకృత్తుస్యాత్కృతార్థత్వాదం
గవత్॥ ౧౨॥ శబ్దార్థశ్చ తథా లోకే॥ ౧౩॥ అపివాసంప్రయోగే యథా కామీప్రతీయేతాశ్రుతిత్వాద్విధిషు వచనాని స్యుః॥ ౧౪॥ ఏకశబ్దాత్తథాంగేషు॥
లోకే కర్మార్థలక్షణం॥ ౧౫॥ ౨॥ - - -
ద్యనుష్ఠానే భావస్యాపూర్వత్వాత్ ప్రవృత్తిః॥ ౧౧॥ ఉత్తరార్థేసాధకం వింగవమప్యాహ। అధికారశ్చేతి। సర్వేషాం బహూనాం కార్యత్వాదనుష్ఠేయత్వాత్ అవిశేషః అ
ధికారః ప్రథమం యజేత నద్వితీయం యజేత నిత్యచ శ్రుతం ఉపపద్యేత॥ ౧౧॥ పూర్వపక్షం సాభిప్రాయమాహ। సకృదితి। సకృదేవానుష్ఠానం స్యాత్
యథా ప్రయోగే సకృదంగానుష్ఠానేన కృతార్థత్వాత్॥ ౧౨॥ నను తత్ర ఉపష్టంభకమాహ। శబ్దార్థ ఇతి। లోకే లౌకికవ్యవహారే సకృత్ అనుష్ఠానయో
తి గురకృత్ శబ్దార్థః శబ్దార్థానుష్ఠానం కార్యవ్యవహారః సకృదేవ కరోతీతి భావః॥ ౧౩॥ ఉక్తపక్షం దూషయిత్వా సిద్ధాంతం దృఢీకరోతి। అపివేతిప
క్షాంతరద్యోతకం సంప్రయోగే ప్రయోగానుష్ఠానే యథా కామీప్రతీయేత జ్ఞాతవ్యం కుతః అశ్రుతిత్వాత్ సకృదేవకర్తవ్యమితి శాస్త్రాభావాత్
విధిషు అనుష్ఠాన ప్రయత్ర విషయా విధివచనాని స్యుః నసకృదసకృద్వా తత్రాపి తాత్పర్యమితి భావః॥ ౧౪॥ నను అంగేష్వపి సకృదసకృదితి శాస్త్రాభావా
దభ్యాస స్యాదతఆహ। ఏకశబ్దాదితి। అయం భావః। అంగానాం ప్రధానానాం చ విధాయకైకవిధి ప్రత్యయః తత్ర కథం భావాకాంక్షా సకృదేవాదే
తి ఫలే తు ఫలే భాంయాః యదా యదా సత్త్వం తదా తదా ఉపాయాకాంక్షా కిం సాధనమిత్యాకారికేతి। తదావృత్తిరితి॥ ౧౫॥ యచ్చ లోకే దృష్టాంతః పూర్వప
క్షిణోక్తః తన్నివారయతి। లోకే కర్మతి లౌకికం కర్మ అర్థలక్షణం లౌకికప్రత్యక్షవిషయకార్యకం అయం భావః లోకే కార్యానుష్ఠానయో తు సకృత్ సకృదాన
యనేన పాకనిష్పత్త్యా సకృదేవాహారతి। తదనిష్పత్త్యా ద్విర్వారం త్రిర్వారమానయతి తేనవినాపి కార్యసిద్ధ్యా నయతి చ। అత్ర బీజం ఫలదర్శనమప్రాప్తి స్వర్గాది
ఫలే తదదర్శనాత్ నైకదృష్టాంతో నుచిత ఇతి॥ ౨॥ - - - - -

అగ్నిహోత్రాదీనాం నిత్యప్రయోగాణాం సర్వాంగోపసంహారో నేతి షష్ఠే సాధితం। తథా కామ్యేష్వపి సర్వాంగోపసంహార ఇతి తమాక్షిపన్ పూర్వపక్షమా
హ। ఏకేనాపీతి। ఏకేనాప్యంగేన సమాప్తేః ప్రయోగ ఇతి శేషః। కృతార్థత్వాత్। కథంభావాకాంక్షాయాః పూర్ణత్వాత్। యథా క్రత్వంతరేషు। యథా స్వర్గసా
ధనేషు జ్యోతిష్టోమాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసాదిషు సత్సు ఏకాస్వర్గభావనా వైతైర్నైవ క్రతువాచకేన శబ్దేన నిరాకాంక్షం తథా। నను తత్తత్సన్నిధానావిశే
షేణైవ వినిగమనావిరహాత్ సర్వాంగానాం ఫలైకాంక్షాపరిపూరకతా ఇతి చేత్ ఆహ। ఉత్తరావదితి। సర్వాంగానాం సంబంధేపి న నియమేన సంబంధః। కింతు యథా
వదంగానుష్ఠానం తావత్ఫలే ఉపకారాధిక్యం। యథా హ్యాసాన్నాదిర్యత్యుత్తరావాగ్యతో దోహయిత్వా విప్రకృష్టవాగనప్యారభ్య తూష్ణీం వలుత్తరాఘోపాయ
తే త్వత్ర సామనియమః ఉత్తరాసాంగ్యహాయో తప్తః తావత్తః తథా యథాశక్తి అంగానుష్ఠానమితి భావః॥౧॥ యజేత స్వర్గకామ ఇతి ఫలం ప్రతి న విశేషా
మవిశేషేణ విధానాదేకదేశానుష్ఠానే ఫలాభావప్రసంగ ఇతి శంకతే। ఫలాభావాదితి। ఫలాభావాత్ ఫలానుత్పత్తేః॥౨॥ పూర్వశంకాం దూషయతి నేతి। కర్మ
ణాం ప్రధానకర్మణాం ఫలస్య సంయోగాన్న పూర్వదోషః। ఇత్థం సతి ప్రయోజనసంఫలం అశబ్దదోషం శబ్దదోషరహితం అబాధితార్థమితి యావత్॥
అయం భావః। యజేత స్వర్గకామ ఇతి వాక్యేన ప్రధానకర్మణాం ఫలం సంబద్ధం నాంగైః। యది చాంగానామపి ఫలేన సంబధ్యేరన్। తదా దర్శపూర్ణమాసా
భ్యామితి తృతీయానుపపత్తిః। కరణత్వస్య ప్రకృత్యర్థేతరసాపేక్షత్వాత్। తృతీయానుపపత్తిర్విప్రరూప్రహాయవరయోః సముచ్చయబంధనావసరే
జైఇయః। తృతీయాసహితవాక్యాదితరస్వరూపేక్ష్య ప్రధానకర్మణః ఫలసంబంధే ప్రతీయమానం బధ్యేతేతి॥౩॥ పునరుక్తిపూర్వం తాం ఆశంకతే ఏకేతి। ఏక
శబ్దాత్॥ ఏకవిధివిషయత్వాత్॥ నిఖిలాంగానామితి శేషః। ఇత్థం చోభయోః ఫలసంబంధ ఆవశ్యక ఇతి భావః॥౪॥ ఇమం పక్షం దూషయతి త్వాపూర్వపక్షే
ఏకేనాపి సమాప్యేత కృతార్థత్వాద్యథా క్రత్వంతరేషు ప్రాప్తేషు చోత్తరావత్త్వాత్॥౧॥ ఫలాభావాదితి చేత్॥౨॥ న కర్మసంయోగాత్ప్రయోజనమ
శబ్దదోషం స్యాత్॥౩॥ ఏకశబ్దాదితి చేత్॥౪॥ నార్థపృథక్త్వాత్సమత్వాదగుణత్వం॥౫॥ విధేస్త్వేకశ్రుతిత్వాదపర్యాయవిధానాన్నిత్యవచ్ఛ్రుతభూ
తాభిసంయోగాదర్థేన యుగపత్ప్రాప్తిర్యథాక్రమం గుణవత్తత్ర శేషేషు వత్ప్రయోగే ప్రవృత్తిః స్యాత్॥౬॥ - - - - - - - - - - - -
దృఢయతి నేతి। న సర్వేషాం ఫలసంబంధః। కుతః అర్థపృథక్త్వాత్। అర్థభేదాత్॥ ప్రధానస్య ఫలార్థత్వాదంగానాం ప్రధానార్థత్వాత్। యద్యంగానాం
ప్రధానస్య చ ఫలసంబంధః తదా సమత్వాత్ ప్రధానాంగయోః తుల్యత్వాదగుణత్వం। ఏకోంగం గుణః అపరం ప్రధానమితి వివేకో న స్యాదితి భావః। తస్మాన్న సర్వాం
గోపసంహార ఇతి పూర్వపక్షః॥౫॥ సిద్ధాంతమాహ విధేరితి। సర్వాంగానుష్ఠానం సర్వప్రయోగేష్వితి ప్రతిజ్ఞావాక్యం పూరణీయం। కుతః విధేః। యావదం
గానుష్ఠానబోధకవిధేః। ఏకశ్రుతిత్వాత్। సకృచ్ఛ్రుతత్వాత్ ప్రధానవిధిగమ్యత్వాద్యావదంగప్రయోగవిధేరితి భావః। నన్వేకవిధిగమ్యత్వేపి పర్యాయేణ ప్ర
యోగభేదేన సర్వేషాం నిష్ఠా స్యాత్ ఆహ। అపర్యాయవిధానాదితి। ఏతస్యైవార్థం వివృణోతి నిత్యవదితి। నిత్యవత్ శ్రుతాత్ భావనావాచకశబ్దాత్ భూతాభి
తా ఆకాంక్షా కథంభావాకాంక్షా తయా అభిసంబంధాత్॥ యథా ప్రధానకరణాకాంక్షయా నిత్యం యావత్ప్రయోగేషు సంబంధః తథా నిత్యం యావదంగా
నాం కథంభావాకాంక్షయా సంబంధాన్న పర్యాయేణానుష్ఠానమితి భావః। నను నిత్యవచ్ఛ్రుతస్యాపి పర్యాయేణానుష్ఠానే కిం బాధకమిత్యత ఆహ। అర్థేనేతి।
అర్థేన ప్రాధాన్యోపకారేణ యుగపదేకకాలం ప్రాప్తిః సంబంధాత్। యథాక్రమం ప్రథమం యథాకాంక్షాపూరకత్వయాన్వితం తద్వదనుష్ఠానం। అయం భావః।
భావనావాచకశబ్దశ్రవణే ఉత్థితాయాః కథంభావాకాంక్షాయాః పూరకత్వం యావదేకప్రయోగేన యుగపత్ సర్వేషామంగానామన్వితత్వాత్ ప్రయోగా
ణాం ప్రయోగేంగానాం సంబంధే ప్రాథమికయుగపదన్వయో బాధితః స్యాదితి। అత్ర దృష్టాంతమాహ। నివీతవదితి। నివీతాం బుభుక్షుజః ప్రచరంతి తత్రావిశేషాత్
వేషాం సన్నిధాపూర్వత్వాత్ సాధారణం యథా సర్వప్రధానప్రయోగసాధారణం సర్వాంగం ప్రతిజ్ఞాతమర్థం నిగమయతి తస్మాదితి॥౬॥ - - - -

పూర్వపక్షం। అనభ్యాసాధనే న ద్విత్వమిత్యత ఆహ అభ్యాసేవేతి। పిత్ర్యయజ్ఞే సకృదాచ్ఛినత్తీతి తథా పరిధౌ సకృత్ త్రిం వా ప్నోతీతి। స్విష్టకృతి సకృదవద్యతీతి చ ఏషు
సకృచ్ఛబ్దవచనాదనత్రాభ్యాసః। అనభ్యాసస్య త్రైవచనం వ్యర్థమితి భావః॥ ౪॥ సిద్ధాంతమాహ। అనభ్యాస ఇతి। అనభ్యాస ఏవ పూర్వోక్తేన్ద్రియుక్తైః ఛేదనా
దిషు ఫలాంతరతా త్ర్యుపయోగాభావాచ్చత్వాత్। తథా పాదశేషే పూర్ణమాసయోరాసకృదాచ్ఛినత్తీతి శ్రుతం తత్సర్వత్ర దేశః ప్రాప్త్యా ఏవం ప్రయాజానామిడాపరిధి
సంమార్గః త్రివా దండవిహితః తత్ర ద్యశేవనామాయాజసన్నిధానేపి తథా ప్రాప్త్యా ఏవం అనత్ర ద్వైరవత్తం విహితం। తథా స్విష్టకృత అపి ప్రాప్త్యా తన్నివృత్త్యర్థమ
సకృత్త్వస్యవాచ్యత్వాత్। ఇతి భావః॥ ౬॥ కపింజలానాలభేత ఇత్యత్ర త్రయశ్చత్వారః పంచేత్యనియతా। అత్ర త్రయ ఏవేతి సంశయే పూర్వపక్ష
మాహ। బహువచనేనేతి స్పష్టార్థః॥ ౭॥ నను చతుష్ట్వాదికం న బహువచనార్థః కిం తు త్రిత్వమేవ। అత ఏవ బహూనాం వచనే శ్రుతే న త్రిత్వసంశయః కిం తు
చతుష్ట్వాదినామేతి యథా కపింజలాది శ్రవణే కపింజలశబ్దార్థేన వివదంతే లౌకికాః కపోతే లావయయారోవేతి। కిం కారణమితి చేదితరత్ర ప్ర
యోగాభావాదేవేత్యాశంక్యాహ। దృష్టః ప్రయోగ ఇతి। చతురాదిష్వపి చ త్వారో బ్రాహ్మణా ఇతి ప్రయోగాద్దృష్టః కథం త్రిత్వమాత్రమ
ర్థ ఇతి భావః॥ ౮॥ దృష్టాంతేపి విమోషమతి దిశతి। తథేతి। యథా వారణవాకే సివ్యప్రయోగః తథా కదాచిత్త్రయాణామపి కపింజలప్రయోగో దృ
శ్యతే అతః వికల్పేన యయారాలంభోపి స్యాదితి భావః॥ ౩॥ లాఘవేపి కత్వావయయారారంభప్రాప్తేనైతి పరిహరతి। భక్త్యేతి। భక్త్యా లక్షణయా
బహుత్వస్యాపి అనత్ర ప్రయోగాలక్షణయా భవిష్యతి। తస్మాద్బహువచనస్యానత్రిత్వాదికమర్థః। కిం తు బహుత్వం తేనత్రిత్వమారభ్యైవ రా
అభ్యాసేవాచ్ఛేదనసంమార్గావదానేషు వచనాత్సకృత్త్వస్య॥ ౪॥ అనభ్యాసస్తు వాచ్యత్వాత్॥ ౬॥ బహువచనేన సర్వప్రాప్తేర్వికల్పస్స్యాత్॥ ౭॥ దృష్టః
ప్రయోగ ఇతి చేత్॥ ౮॥ తథేహ॥ ౩॥ భక్త్యేతి చేత్॥ ౧౦॥ తథేతరస్మిన్॥ ౧౧॥ ప్రథమం వానియమేస్యాత్కారణాదతిక్రమః స్యాత్॥ ౧౨॥ తథా చాన్యార్థదర్
శనం॥ ౧౩॥ ప్రకృతత్వాచ్చ పూర్వవత్తదాసత్తేః॥ ౧౪॥ ఉత్తరాసు యావత్స్వమపూర్వత్వాత్॥ ౧౫॥ యావత్స్వం వానవిధానేనానువాదః స్యాత్॥ ౧౬॥ సాంకల్ప్యార్
థే పంచయంతేషు సత్త్వాత్ప్రవృత్తాం ప్రాప్తస్సముచ్చయేనానుష్ఠానాసంభవాద్వికల్ప ఇతి భావః॥ ౧౨॥ అస్తు బహుత్వమర్థః। తథాపి న ప్రథమం త్రీననుపా
దాయ చత్వార ఇదాతుం శక్యంతే। అతః బహూనాం మధ్యే త్రిత్వం ప్రథమముపస్థితం తద్భూరిత్వాగమనాభావ ఇత్యభిప్రాయేణ సిద్ధాంతమాహ।
ప్రథమమితి। అత్రవాక్యే ప్రథమం త్రిత్వం నియమేన్యత। కారణాత్ప్రమాణాంతరాత్ అతిక్రమః। యథా సప్తదశప్రాజాపత్యానాలభత ఇతి॥ ౧౨॥ ఉక్తార్థే
లింగసాధకమాహ। తథా చేతి। తథా చ కేవలబహువచనస్య త్రిత్వపర్యవసానే నియమాత్। అన్యార్థేపి అన్యత్ర దర్శనం। యథా శ్వస్తోమీయామ్యా అవ ద్విప్రాప్తాద్వా
దశభిరాపాంపార్జన్యాసేంద్రాగ్న్యా దశమ ఇతి అత్ర త్రయో నియమే ఐంద్రాగ్న్యో దశమత్వం నియమేనోపపద్యతే। అన్యథా పాక్షికం స్యాదితి భావః॥ ౧౩॥ సిద్ధాంతే
సాధకాంతరాణ్యపి దర్శయతి ప్రకృతత్వాదితి। ప్రకృతత్వాత్ తథా అభ్యాసపశవయాల ఇతి త్వత్ర త్రైకల్ప్యేన తదాసత్తేః। తస్య త్రిత్వస్యాసత్తేస్సన్నికృష్టత్వాత్॥ ౧౪॥ కిం
చ పూర్వవత్పూర్వసూత్రవత్ లింగాంతరం చాస్తి। గృహమేధీయే ఛేదనానుద్ధరతీతి। తత్ర ప్రథమం త్రీన్ సంఖ్యా బోధకవాక్యేన నిరూపపదం మధ్యమస్థితి
శ్రుతం। అనత్ర పంచానాం మధ్యమః ఆప్తానాం మధ్యమ ఇతి సోపపదశ్రూయతే। ఇదమపి లింగం జైమినేః॥ ౧౫॥ సాంగ్రహణ్యాశ్రూయతే। వాగవత సిద్ధ్యె
యౌవాయింత్వాదిసప్తవాసనస్యార భ్యుత్తరాదూహాయతీతి విమయూవిధిరనువాద ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఉత్తరాస్వితి। ఉత్తరాసు గోషు
యావత్స్వం యావత్స్వం పృత్త్వం తావత్స్వప్యపి విధేయత ఇతి శేషః। అపూర్వత్వాత్। అప్రాప్తత్వాత్॥ ౧౬॥ సిద్ధాంతమాహ। యావత్స్వమితి। యా
వత్స్వం పూర్వోక్తేన మనువాదః। అనేన వాక్యేన విధానే సత్సు॥ ౧౬॥ కేన విధానమితి చేత్ ఆహ। సాంకల్ప్య విధానాత్। సాస్పృతాం గరాత్రిం పయసాగ్నిహోత్రం జుహోతీ
తి కుమారాశ్చ నపయసాలభేరన్నితరేనేసకలగోదోహవిధానాత్॥ ౩॥ . . . .

౧౩౨

132

శ్రీపాసవహాంతేతత్త్వావహాననంసకృదనుష్ఠేయముతావత్తండులనిష్పత్తిరితిసంశయేఅంగానాంసకృదనుష్ఠానమితిపూర్వాధికరణసిద్ధత్వాత్స
కృదేవేతిపూర్వపక్షేసిద్ధాంతమాహ।క్రియాణామితిక్రియాణామవహననాదికర్మణామర్థశేషత్వాత్తండులనిష్పత్తిరూపార్థజనకత్వాత్
క్రియాఫలంప్రత్యక్షేమతేఃతన్నివృత్త్యాతండులాద్యుత్పత్త్యాఅపవర్గఃక్రియోపరమస్స్యాత్॥౧॥ఏవందృష్టఫలావహననేఆవృత్తిముక్త్వైవ
అదృష్టార్థక్రియాస్వపిసకృదనుష్ఠానందర్శయతి।ధర్మేతి।ధర్మమాత్రేకేవలాదృష్టసాధనేఅవహననేఫలస్యాదర్శనాత్ప్రత్యక్షేణాభావా
చ్ఛబ్దార్థేనసకృత్కృతేతఃశాస్త్రార్థఇతిస్యాదేవంసకృదనుష్ఠానేనాపవర్గవిరామఃస్యాత్॥౨॥యథాగ్నిచయనేఔదుంబరముసలూఖలేసర్వౌ
షధీపూరణంఅవహత్యతదుపదధాతీతిశ్రుతేః॥౩॥ప్రయాజాదీనామపిఆసకృదనుష్ఠానముతసకృదితిసంశయేపూర్వపక్షమాహ।క్రతువ
దితి।క్రియాణామభ్యాసేఫలభూమాఫలాధిక్యంస్యాత్కుతఃఅనుమానాత్॥అనుమానంచేద్ధంప్రయాజాద్యభ్యాసః।అతఏవోపకారసాధ
నంక్రియావృత్తిత్వాత్॥కామ్యక్రతువదితి।౧।సిద్ధాంతమాహ।సకృదితి।కరణైకత్వాత్ప్రధానరూపైకకారణత్వాత్సకృదేవానుష్ఠానం।అయంభావః।
యథాదండాదినాఘటజననేయావతాచక్రభ్రమణోపకారఃకృతఃతద్విగుణభ్రమణేనానుష్ఠానేఅపకారేణానతిశయితేభ్రమణస్యానర్థక్యం
నాసితావత్తైవకేవలతాదర్థ్యాత్తద్వత్॥౨॥ఉక్తార్థేసాధకాంతరమాహ।పరిమాణమితి।పరిమాణంపౌర్ణమాస్యామమావాస్యాయాంచచతుర్దశత్ర
యోదశేతినిత్యవత్ప్రయాజాద్యభ్యాసేఅనియమేనకదాచిత్పంచదశకదాచిత్షోడశసప్తదశేత్యనియమఃస్యాత్॥౩॥క్రతువదితల్పక్షం।తత్రైవ

క్రియాణామర్థశేషత్వాత్ప్రత్యక్షేమతఃతన్నివృత్త్యాపవర్గఃస్యాత్॥౧॥ధర్మమాత్రేత్వదర్శనాచ్ఛబ్దార్థేనాపవర్గఃస్యాత్॥౨॥క్రతువద్వా
నుమానేనాభ్యాసేఫలభూమాస్యాత్॥౩॥సకృద్వాకరణైకత్వాత్॥౪॥పరిమాణంచానియమేనస్యాత్॥౫॥ఫలారంభనివృత్తేఃక్రతుషుస్యాత్ఫలాన్య
త్వం॥౪॥అర్థవాంస్తునైకత్వాదభ్యాసస్యాదనర్థకోయథాభోజనమేకస్మిన్॥౫॥అర్థస్యాపరిమాణత్వాత్ప్రధానేవాక్రియార్థత్వాదనియమఃస్యాత్॥౬॥
పృథక్త్వేవిధితఃపరిమాణంస్యాత్॥౬॥అనభ్యాసోవాప్రయోగవచనైకత్వాత్సర్వస్యయుగపచ్ఛాస్త్రాదఫలత్వాచ్చకర్మణస్స్యాత్క్రియార్థత్వాత్॥౭॥

షమ్యందర్శయతి।ఫలస్యేతి।ఫలస్యస్వర్గాదేఃఆరంభనివృత్తేఃఆరంభనిష్పత్తేఃపృథక్పృథక్ఉత్పత్తేరితిభావః।క్రతుషుకామ్యక్రతుషుఫలా
నాత్వంఫలభేదఃస్యాత్॥౪॥యదుక్తంసిద్ధాంతినాసకృత్కృతేసాంగస్యకృతార్థత్వాదభ్యాసానర్థక్యమితితత్పరిహారేణపూర్వపక్షంద్యోతయతి।అర్థవా
నితి।అభ్యాసఃఅంగాభ్యాసఃఅర్థవాన్సఫలంనైకత్వాదనేకత్వాత్కార్యస్యేతిశేషః।ఏకస్మిన్నేకకాంద్యవిషయఃఅభ్యాసఃఅనర్థకోవిఫలోభవేత్।య
థాభోజనంఏకత్రతృప్తిఫలంతృప్తిసమయేతదభ్యాసోవ్యర్థఃస్తథాప్రకృతేనఫలానేకత్వందర్శయతి।అర్థస్యప్రధానఫలస్యఅపరిమాణత్వాత్
అనియతత్వాత్।అంగానాంప్రధానైకక్రియాఫలజననసాధనత్వరూపాత్క్రియాతదర్థత్వాత్।అయంభావః।ప్రధానస్యఫలమియదిత్యనియతం
సచనియమఃఅంగానుష్ఠానైకతః।అంగోపకారభూయస్త్వేఫలభూయస్త్వంతదల్పత్వేతదల్పత్వమితి।అనియమఃసకృదసకృదితి।౫॥ఆవృత్తిసంఖ్యా
విరోధంపూర్వదర్శితంపరిహరతి।పృథక్త్వేవిధితః।ఉక్తరీత్యాఅర్థస్యపృథక్త్వేతదసంరోధేనవిధితఃవిధిపరంపరిమాణంసంఖ్యాస్యాత్।ఆవృత్తమత్తు
త్తివాకలగతసంఖ్యాయాంతాత్పర్యమితిభావః॥౬॥పునస్సిద్ధాంతంద్రఢయత్యనభ్యాసోవేతి।అంగానామనభ్యాసఃప్రయోగవచనైకత్వాత్।ననుప్రయో
గవచనైకేపియథాకామ్యప్రయోగావృత్తిస్తథాంగావృత్తిఃకింనస్యాదితఆహ।కర్మణఃఅంగస్యఅఫలత్వాత్।అఫలత్వేనాభ్యాసాత్ఫలాధిక్యంనేతిభావః।
అఫలత్వేహేతుమాహ।యుగపదితి।యుగపదేకభావనాయామవయవేశాయాందశప్రత్యాఫలకరణత్వేనప్రధానక్రియోపకారత్వేతితిభావః।నన్వంగా
నుష్ఠానంతదంగమర్థవదితిఆహ।క్రియార్థత్వాత్॥ప్రధానక్రియోపకారార్థత్వాత్॥౮॥శ్రీహయగ్రీవాయనమః॥శ్రీశారదాంబాయైనమః॥

పునః పూర్వపక్షముద్భావయతి। అసంసృష్టాపీతి। నను యేన ప్రధానేనాయం సంసృష్టః తత్సమీపేఽయమనుష్ఠేయ ఇతి తత్తదంగమితి। ఆఘారాదయ
ఆగ్నేయాంగం స్విష్టకృదాదయః అగ్నీషోమీయాంగం ఉపాంశుయాగస్య కేనాప్యసంసర్గాదనంగం స్యాదత ఆహ। అసంసృష్టాపీతి। తాదర్థ్యాదితి।
బలవతా ప్రకరణేన సర్వార్థత్వావగత్యా ప్రత్యేకముపకారార్థమంగానామావృత్తిః కార్యేతి భావః।౬। సకృదనుష్ఠానేనాపి సర్వోపకారసంభవం దృష్టాం
తేన దర్శయతి విభవాదితి। సామర్థ్యాదితి సకృదనుష్ఠితేఽప్యుపకారం జనయతీతి పూరణీయం। ప్రదీపదృష్టాంతమావిష్కరోతి ప్రదీపవదితి।౭। పూర్వపక్షము
ప్రదీపదృష్టాంతేన సిద్ధముపకారం నివారయతి। అర్థాదితి। లోకే ప్రవృత్తిరర్థాత్ ఫలస్య ప్రత్యక్షత్వాత్। విధిః విధిప్రాప్తం కర్మ ప్రతిప్రధానం స్యాత్। ప్రకోప
యముపకారః సిద్ధాంతోన్నైవ లౌకికమర్థలక్షణమితి సూత్రేణేతి భావః।౯। సకృదితి సూత్రం పూర్వవత్ న హి తత్కామాయ కామాయనాచార్యమతానువాదోఽయం దో
షపరిహారార్థమయం యశ్చ తస్మాత్తస్మాత్ త్రిరంగప్రయోగం తత్ర పూర్వాధికరణే పృథక్త్వనివేశాదిత ఇతి సూత్రేణ దత్తమితి పూరణీయం।౧౦। పూర్వపక్షముప
పసంహరతి। విధేరితి। విధేః అంగకలాపస్యేతరార్థత్వాత్ప్రధానార్థత్వాత్సకృదిజ్యాతం ప్రధానానుష్ఠానం శ్రుతివశాత్ క్రమః శ్రుతేర్వర్తతే క్రమోఽయం ప్రతిప్ర
వృత్త్యా శాస్త్రవిరుద్ధం స్యాత్।౧౧। సిద్ధాంతమాహ। విధివదితి। తంత్రేణ ప్రయోగం బాదరాయణో మనుతే కుతః ప్రకరణావిశేషాత్। సంభూయోపకారిత్వే
న సర్వేషామేకప్రకరణత్వాద్వ్యవధిత్వాత్। యథా షడ్భాగవిధయోపి ప్రయాజాదీనీతి కర్తవ్యతాకాంక్షయా సకృత్కృతా నత్వవిశేషేణ ద్ర్యప్యంతి ప్రకరణేన

అసంసృష్టాపి తాదర్థ్యాత్।౬। విభవాద్వా ప్రదీపవత్।౭। అర్థాత్తు లోకే విధిః ప్రతిప్రధానం స్యాత్।౮। సకృదిజ్యాం కామముకాయనః పరి
మాణవిరోధాత్।౧౦। విధేస్త్వితరార్థత్వాత్ సకృదిజ్యా శ్రుతివ్యతిక్రమః స్యాత్।౧౧। విధిస్తు ప్రకరణావిభాగే ప్రయోగం బాదరాయణః।౧౨।
స్యాచ్చ ద్విధానాన్నేతి చేత్।౧౩। న విధేశ్చోదితత్వాత్।౧౪। వ్యాఖ్యాతం తుల్యానాం యౌగపద్యమగృహ్యమాణవిశేషాణాం।౧౫। భేదస్తు కాలభేదా
చ్చోదనావ్యవాయాత్స్యాద్విశిష్టానాం విధిః ప్రదానకాలత్వాత్।౧౬। తథా చాన్యార్థదర్శనం।౧౭। విధిరితి చేన్న వర్తమానాపదేశాత్।౧౮।

ఇతి జైమినిసూత్రే ఏకాదశస్య ప్రథమః పాదః॥ శ్రీః॥

పుష్పస్సన్నిధేర్బాధితత్వాత్ తథా తంత్రేణానుష్ఠానమపి సన్నిధిం బాధిత్వైవ భవతి ప్రధానేష్వుపకారం సంపాదయతీతి సిద్ధాంతాభిప్రాయః।౧౨।
ఏవం సతి క్వచిత్సకృదనుష్ఠానవిధానం వ్యర్థం। యథా సహ బర్హింషి తిష్ఠంతీతి పూర్వపక్షీ వ్యాశంకతే స్యాచ్చేతి।౧౩। సిద్ధాంతే తామాశంకాం పరిహ
రతి నేతి। విధేః నిర్వాపవిధేః పృథక్చోదితత్వాత్ తత్ర ప్రమాభవత్వే తదర్థం సహత్వవిధానాత్। తస్మిన్నేకకాలకర్తృకత్వాత్ ప్రధానానామంగానుష్ఠా
నం తంత్రేణేతి సిద్ధం।౧౪। కామకాపశుకాండే శ్రూయతే। ఆగ్నేయం కృష్ణగ్రీవమాలభేత సౌమ్యం బభ్రుమాగ్నేయం కృష్ణగ్రీవం పురోధాయాం యోగస్య
ర్ధమాన ఇతి। తత్ర ఆగ్నేయయోః సహప్రధానం యుత పృథగితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। వ్యాఖ్యాతమితి। యతః అగృహ్యమాణవిశేషాణాం
తుల్యానాం యౌగపద్యముక్తం వ్యాఖ్యాతం యుక్తం పూర్వాధికరణే ఇతి। అతోత్రాపి యౌగపద్యమితి పూరణీయం।౧౫। సిద్ధాంతమాహ। భేద ఇతి।
భేదః ప్రదానభేదః। కుతః కాలభేదాత్। కాలభేదే హేతుమాహ। చోదనావ్యవాయాత్। సౌమ్యచోదనావ్యవహితత్వాత్। పాఠక్రమేణ త్రయా
ణాం యాగానాం త్రిత్వేన వృత్తిత్వం క్లృప్తం। తథా చ కాలభేదః సిద్ధ ఇతి భావః। ఇమమేవాభిప్రాయం వివృణోతి విశిష్టానాం ప్రథమాదిత్వేన విధియు
తః। అతః తస్య తత్తత్త్వేన ప్రదానకాలత్వాత్।౧౬। పాఠక్రమమేవ ద్రఢయితుం లింగమప్యాహ। తథా చేతి। అసన్నిపాతే తదర్థవాదే అర్థదర్శనం
ఉభౌ అర్థదర్శనం అభితః సౌమ్యమాగ్నేయౌ భవత ఇతి। అభితః పార్శ్వద్వయే।౧౭। ఏకైకపార్శ్వే ఆగ్నేయయోర్ద్వయం విధిపరత్వం ఆశంక్య నిరాకరోతి। వి
ధిరితి। వర్తమానాపదేశాల్లిట్ శ్రవణాత్। ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ ఏకాదశస్య ప్రథమః పాదః॥ శ్రీ శ్రీ శ్రీ శ్రీ ...

నను న్నిదం వాక్యం న సకలగణదోహానాం విదధాతి లక్షణాపత్తేః కుమారాణాం ప్రతిషేధమంత్రం కరోతి హుత ఆహ । బహ్వర్థత్వాదిత్యస్మి
త్ ప్రాప్తే లింగే సతి శేషః । లింగం చ బహుల దుగ్ధీం ఇంద్రాయ దేవేభ్యః ఇతి మంత్రస్థం శత్రుప్రత్యయేన బహుత్వం వదన్ అశేషగణదోహానముపవిధేయం దర్శయతి
భావః ॥ ౭ ॥ లింగాంతరముపాహ । అగ్నిహోత్రం చేతి । సాన్నాయ్యం గారాత్రం పయసాగ్నిహోత్రం జుహోతి యద్ధాన్యస్యై దేవతాయై ప్రత్తమన్యస్యై దేవతాయై ద
ద్యాత్ త్రాద్యక్తే తత్ అనివృత్త వాగ్యజుః వయయాదితి అగ్నిహోత్రం తవాగూనాం యమః అశేషవన్నిఖిలగణదోహరూపమర్థం దృఢయతి । అన్యథా అన్యస్యై
దేవతాయై దత్తమితి తదర్థవాదాసంగతేరితి భావః ॥ ౮ ॥ ఇతి చ సన్ సూత్రైః కుమారపయః ప్రతిషేధవాక్యమపి వ్యాఖ్యాతం ॥ ౯ ॥ సర్వదోహానవిధౌ లింగాంత
రమాహ । సర్వేతి । సంయుజవవప్సు భక్ష్యా తాః పురామనుష్యేభ్యః శబ్దపూర్వం యుంతే తిహా కైవన ఏతాః గావః ప్రథమం వత్సమనుష్యార్థే ల్పే సనిది శపశాఖ
౧౩౩ ద్రవతాః సంయోగాత్ ॥ దేవేభ్యః ఏవైనా ఇంద్రాయ పాప్యయం యశోర్యనః । యావత్సు మనుష్యేభ్యః ఆప్యం యుంజంతి తాసు వారదేవేభ్యః ఆప్యాయంతి తీతి
లింగేన సర్వదోహావిధౌ స్పష్టమితి భావః ॥ ౧౦ ॥ దర్శపూర్ణమాసయోః ఆగ్నేయాది ప్రధానభేదేనాపూర్వాదవంగానాం ఆవృత్తిరుత తంత్రమితి సంశయే ఆహ
ద్యాసు తం సమాప్య ద్వితీయాధరం తంత్రవిచారం కరోతి । పూర్వపక్షమాహ ప్రధానేతి । అంగానాం ప్రయోగే అనుష్ఠానే కర్మభేదః అనుష్ఠానే సతి ఆవృత్తిః స్యాత్ ।
తద్భేదాత్ ప్రధానభేదాత్ । ప్రధానభేదే అనుష్ఠానభేదః । ఉత ఇత్యత్ర తు మాహ । ప్రధానకర్మార్థత్వాత్ ॥ ౧౧ ॥ స్వమతేన తదపి సాధకమాహ । క్రమ ఇతి ॥ ౧౨ ॥

133

బహ్వర్థత్వాచ్చ ॥ ౭ ॥ అగ్నిహోత్రం చాశేషవదవివాగూనియమః ॥ ౮ ॥ ఇతి వ్యాఖ్యాతం ॥ ౯ ॥ సర్వప్రాప్తిణాపి లింగేన సంయుజ దేవతాభిసంయోగాత్ ॥ ౧౦ ॥
ప్రధానకర్మార్థత్వాదంగానాం తద్భేదాత్ కర్మభేదః ప్రయోగే స్యాత్ ॥ ౧౧ ॥ క్రమకోపశ్చ యౌగపద్యే స్యాత్ ॥ ౧౨ ॥ తుల్యానాంతు యౌగపద్యమేక
శబ్దోపదేశాత్ అవిశేషాగ్రహణాత్ ॥ ౧౩ ॥ ఏకార్థ్యాదవ్యవాయః స్యాత్ ॥ ౧౪ ॥ తథా చాన్యార్థదర్శనం కామ్యకాయనేషు ॥ ౧౫ ॥ తన్న్యాయత్వాదశక్తేరా
నుపూర్వ్యం స్యాత్ సంస్కారస్య తదర్థత్వాత్ ॥ ౧౬ ॥ - - - -

యౌగపద్యే అంగానాం తంత్రానుష్ఠానే క్రమకోపవిహిత క్రమబాధః । చశబ్దో యోగాపవివాహాతే ఉత్తరత్వం సర్వప్రధానానాం యౌగపద్యే వధైర్గ్ని
యాగవచేవధానాదుపాంశుయాగస్య క్రమకోప ఇతి భావః ॥ ౧౨ ॥ సిద్ధాంతమాహ । తుల్యానామితి । తుల్యానాం దేశతః కాలతః కర్తృతః తుల్యైః
నాం తంత్రం యానాం తంత్రం యాణాం యౌగపద్యం సహప్రయోగః స్యాత్ ॥ కుతః ఏకశబ్దేన దర్శశబ్దేన పౌర్ణమాసశబ్దేన చ ఉపదేశాత్ ఫలసంబంధో
పదేశాత్ । అంగానామపి విశేషాగ్రహణాత్ ॥ అయమంగకలాపః కి వా ఆగ్నేయస్యాగ్నీషోమీయస్యేతి । సర్వార్థత్వమతః తంత్రేణైవానుష్ఠానం ।
౧౩ ॥ క్రమకోపస్త్వాదితుల్యత్వం పరిహరతి । ఐకార్థ్యాదితి ॥ ఏకః అర్థః ఏషాం తే ఏకార్థాః తేషాం భావః ఐకార్థ్యం తత్వాత్ దండచక్రాదివత్ సంభూయ
ఫలజనకత్వాత్తేషాం ప్రయోగే క్రమః కుతః । క్రమకోపః । అతః సర్వేషాం మంగ్రైః అవ్యవాయః స్యాత్ ॥ ౧౪ ॥ తథా చేతి । తథా చ అంగానాం తంత్రే సతి అన్వ
దర్శనం అన్యలింగదర్శనం పూర్వోత్తరైః తిసంఖ్యా దర్శనలింగకామ్యకాయనాచార్యేణ దర్శయతి ॥ ౧౫ ॥ నన్వేవం వేదిసపురోడాశేషాంగారంభ
స్యాద్భూయాత్ త్వత్రాపి సకృదనుష్ఠానం స్యాదత ఆహ । తన్న్యాయత్వాదితి । తన్న్యాయత్వాత్ సంభూయ కారిణాం సహప్రయోగ ఇతి న్యాయ యుక్తత్వా
త్ । తేన హితు నానాత్వతంత్రం । అశక్తేః । అంగారసహపనకాయ పురోడాశపాకః స చ ఏకత్రాంగారస్థాపనే అన్యత్ర పాకాశక్తేః అసమర్థత్వా
త్ ॥ కింత్వానుపూర్వ్యం భేదేనైవానుష్ఠానం । నను అదృష్టార్థమంగారాధివాసో స్ప్వత ఆహ । సంస్కారస్యేతి స్పష్ట తదర్థత్వాత్ పాకార్థత్వాత్ ॥
దృష్టసంభవే అదృష్టకల్పనాయా అన్యాయ్యత్వాదితి భావః ॥ ౧౬ ॥ శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః ॥ - - - - - -

ఉత్తరార్ధే సాధకత్వం దర్శయతి। తథా చేతి। ఉత్తరే త్వైంద్రప్రయోగే దేశాదీనామప్యయోగే చ తదర్థః। అన్యత్ర ప్రయోగో అర్థః తేనైవ దర్శనముపపన్నం। తథా
హి। ఉగ్రాణి హ వా ఏతాని ఘోరాణి హవీంషి యదమావాస్యాయాం సంభ్రియంతే ఆగ్నేయం ప్రథమ మైంద్రే ఉత్తరే ఇతి। అత్ర సంభరణ పౌ
ర్వాపర్యం నైకకాలత్వే త్రయాణాముపపద్యత ఇతి భావః।౮। సాధకాంతరమాహ। శ్రుతిరితి। ఏషాం దేశాదీనాం శ్రుతిః ప్రధానవత్ అనువాదకవత్ప్ర
తీయతే। నను దేశాదివాచకేన సమాధ్యం శక్యవిధేయత్వం కథం తేనైవత ఆహ। కర్మశ్రుతేః కర్మవాచకదర్శపూర్ణమాసశ్రుతేః పరార్థత్వాత్ (దర్శ
పూర్ణమాసాభ్యామితి తృతీయాశ్రుత్యా ఆభ్యాం కించిత్కుర్యాదితి ప్రతీయతే। అతః పరార్థత్వం స్పష్టం। యదధికరణం యత్కర్మణః కారకస్య అ
శ్రుతిత్వాత్ దేశాదికం ప్రధానవత్ప్రతీయతే। తస్యాపి ప్రాధాన్యం అనుపపన్నం ప్రాధాన్యే అనువాద్యత్వం నియతం। ప్రాధాన్యేఽస్యానువాద్యత్వ వ్యా
పకత్వాత్। అతః దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేత్యత్రైవ అనువాదకత్వం వాచ్యం। తేన చాగ్నేయాదివాక్యైరుత్పన్నానాం కర్మణామనువాదే
తృతీయాంత గుణభావానువాదాసంభవః। న హ్యత్ర కర్మణాం గుణభావః। ఉత్పత్తిమాత్రాఖ్యానాత్। గుణభావావగమశ్చ ఫలవాక్యావగత
ప్రయోగవిధావేవ। అతః అత్రాపి తృతీయాంతానువాదః దేశాదీనాం ప్రయోగాంగత్వమేవ జ్ఞాపయతీతి నిఖిలసూత్రతాత్పర్యం యుజ్యతే।
౯॥ యశ్చాంగేష్వనియమ ఇతి మధ్యే పూర్వపక్షే స్థితః। తదుత్తరమాహ। అంగానీతి। విధానత్వాత్ ఫలవాక్యేనైవేతి శేషః। ప్రధానేన సహ అంగాని
ఉపదిశ్యేరన్। యతః సాహిత్యం ప్రధానేన తస్మాత్ ఏకదేశత్వం స్యాత్।౧౦॥ పూర్వపక్షీ ప్రతిబంధమాహ। ద్రవ్యదేవతేతి। తథా తంత్రం స్యాదితి।౧౧॥

తథా చాన్యార్థదర్శనం।౮॥ శ్రుతిశ్చైషాం ప్రధానవత్కర్మశ్రుతేః పరార్థత్వాత్ కర్మణోఽశ్రుతిత్వాచ్చ।౯॥ అంగాని తు విధానత్వాత్ప్ర
ధానేనోపదిశ్యేరన్ తస్మాత్స్యాదేకదేశత్వం॥ ద్రవ్యదేవతం తంత్రమితి చేత్।౧౧॥ న చోదనానాం విధిశేషత్వాన్నియమార్థో విశేషః।౧౨॥
తేషు సమవేతానాం సమవాయాత్తంత్రమంగాని భేదస్తు తద్భేదాత్ కర్మభేదః ప్రయోగే స్యాత్తేషాం ప్రధానశబ్దత్వాత్ తథా
చాన్యదర్శనం॥౧౩॥ ఇష్టిరాజసూయచాతుర్మాస్యేష్వైకకర్మ్యాదంగానాం తంత్రభావః స్యాత్॥౧౪॥

సిద్ధాంతే దేశాదీనాం ద్రవ్యదేవతావైషమ్యం దర్శయతి। న చోదనేతి। విధిశేషత్వాత్ ఉత్పత్తివిధిశేషత్వాత్ నియమార్థోఽస్తు। ఉ
త్పత్తివిధియాగస్వరూపం దర్శయతి యాగస్వరూపే హి దేవతాద్రవ్యం చ। అతః తచ్ఛేష దేశాదిషు ప్రయోగవిధిస్థిత ఇతి విశేష ఇతి భా
వః॥౧౨॥ ఉక్తరీత్యా దేశాదితః ద్రవ్యదేవతయోర్వైషమ్యం ప్రదర్శ్య ద్రవ్యదేవతయోరంగసాధారణ్యే దూషణమపాకరోతి। తేష్వితి। తేషు ప్రధా
నయాగేషు సమవేతానాం విహితానాం అంగేషు సమవాయాత్। అంగాని తంత్రం ప్రధానాంగయోగయోః ఇంద్రసంబంధి దధిపయోయాగవత్తం
త్రేణానుష్ఠానం స్యాత్। సాంగప్రధానే ద్రవ్యదేవతయోరైక్యాదితి భావః। ఏవం పరమతే ఉదాహృతదూషణం స్వమతే నాస్తీతి దర్శయతి। తద్భేదా
త్ ద్రవ్యదేవతాభేదాత్ కర్మభేదః స్వమతే। గుణాత్ కర్మభేదః స్వమతే। గుణాత్ కర్మభేదః ప్రయోగే అనుష్ఠానేఽపి భేదః। న త్వనుష్ఠానం అంగాంగానాం
రస్తు తంత్రం కిం బాధకమత ఆహ। తేషాం షడ్యాగానాం ప్రధానత్వాత్ త్రిసహాతంత్రేణాంగానుష్ఠానే ద్వయోరేవ ప్రధానం స్యాదితి భావః। తథా చాం
గాంగినోః తంత్రేణానుష్ఠానే అన్యార్థదర్శనం చతుర్దశ పౌర్ణమాస్యామాహుతయ ఇతి దర్శనముపపన్నం॥౧౩॥ ఇష్ట్యాదిః పౌర్ణమాస్యాం ష్టావిష్టి
రాజసూయే। బార్హస్పత్యం చరుం నిర్వపతి బ్రహ్మణో గృహే శితిపృష్ఠో దక్షిణా ఐంద్రమేకాదశకపాలం రాజన్యస్య గృహే ఋషభో దక్షిణేతి విహితానాం
చాతుర్మాస్యే వసంతే వైశ్వదేవేన యజేత వర్షాసు వరుణప్రఘాసైర్యజేతేత్యాదౌ అంగానాం తంత్రం న వేతి చింతాయాం పూర్వపక్షమాహ। ఇష్టీ
తి। ఏకం కర్మ ఫలం ఏషామితి విగ్రహే ఐకఫలజనకత్వాదిత్యర్థః। శేషం స్పష్టం॥౧౪॥ - - - - - - - -

పూర్వపాదే కేవలప్రధానార్థానాం తంత్రం సోపపాదికం తన్నిరూపితం। అస్మిన్పాదే సాంగప్రధానార్థానాం తంత్రం విచార్యతే। దర్శపూర్ణమాస
యోః సమేత దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేత। దర్శపూర్ణమాసయోః చత్వార ఋత్విజ ఇత్యాదినా దేశకర్త్రాది ప్రతిపాదితం। ఇమే విధయః కిం
ప్రత్యేకం ఉత స్మృతి విధిశేషాః ఉత ప్రయోగవిధిశేషా ఇతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ అథేతి। ఏతేషాం అంగానాం షణ్ణాం ప్రధానానాం ఏకేన అభిన్నః దేశకా
లాదిః యేషాం తత్త్వం। ఏకశబ్దోపదేశాత్॥ షణ్ణాం సముదాయవాచకదర్శపూర్ణమాసాభ్యామితి శబ్దేనైకేన దేశాదివిధివాక్యేషు నిర్దేశాత్। ఇత్థం
చ యథా ఫలవాక్యే సముదాయవాచకశబ్దేన సముదితానామేవ ఫలజనకత్వం। తథాత్రాపి సముదాయముద్దేశ్య దేశాదివిధానాదేకైవ దేశాది
రితి భావః॥ పూర్వపక్షమాహ। అవిధేశ్రుతి। తథా చ ప్రత్యేకం కర్మణాం ప్రధానకర్మణాం ముద్దేశేన దేశాద్యవిధిశ్రుతేః దేశాదీనాం అభిసంబంధః
అభేదేనాభిసంబంధః ప్రతీయతే। దేశాదిర్నైకం భవేదితి తదేవ స్పష్టయతి। ప్రత్యేకవిధిశేషా దేశాదయ ఇతి శేషః। కుతః లక్షణార్థాభిసంయోగా
త్। దర్శపూర్ణమాసశబ్దేన లక్షణయా లభ్యో యోऽర్థః సముదాయైకదేశః ప్రత్యేకమాగ్నేయాదయః తైః అన్వితత్వాత్। సముదాయవాచకస్యా
పి ప్రత్యేకకర్మసు లక్షణాం సిద్ధాంత్యపి ప్రత్యేకమన్వయ ఇతి భావః। లక్షణా సిద్ధా కారేష్టివిషయే। విధేయత్వాచ్చేతరేషాం। ఇతరేషాం దేశాదీనాం
అప్రాప్తత్వేన విధేయత్వాత్॥ అయం భావః। యతో దేశాదయో విధేయాః తత ఏవ పరిశేషాత్ దర్శపూర్ణమాసశబ్దేన ఆగ్నేయాదయః దర్శ
పూర్ణమాసశబ్దేనానూద్యంత ఇతి తేషు ఉద్దేశ్యత్వం। తథా సత్యుద్దేశ్యవృత్తి పరస్పరసాహిత్యవివక్షాయా వాక్యభేదాపత్తేః। ఆగ్నేయా
ఏకదేశకాలకర్తృత్వం వ్యాఖ్యానాయ ఏకశబ్దోపదేశాత్॥౧॥ అవిధిశ్చేత్ కర్మణామభిసంబంధః ప్రతీయతే లక్షణార్థాభిసంయోగాద్వ
ధిత్వాచ్చేతరేషాం ప్రతిప్రధానం భావః స్యాత్॥౨॥ అంగేషు చ తదభావః ప్రధానం ప్రతి నిర్దేశాత్॥౩॥ యది తు కర్మణో విధిసంబంధః స్యా
దేకశబ్దత్వాత్ ప్రధానార్థాభిసంయోగాత్॥౩॥ ...
దయః సమేతాః ఇత్యాది। తే చ పునః పరస్పరసహితా ఇతి వాక్యభేదభియా సాహిత్యవివక్షా న ఉపపద్యతే। అతః తేషు తేషు ప్రత్యేకమేవాన్వయః।
ఫలవాక్యే తు షణ్ణాం విధేయతాం ప్రత్యేకత్వాద్వివక్షాయామపి సాహిత్యస్య న వాక్యభేద ఇతి। అతః దేశాదీనాం ప్రతిప్రధానం భావః దేశాదిసంబంధః
స్యాత్॥౨॥ ఏవం పూర్వపక్షే ఏతస్యోత్తరం యదిత్వాదినా వక్ష్యమాణమిదానీమపూర్వ తత్తదాగ్నేయాదిక రణపూర్వపక్ష ఏవ న సంభవత్యతః
దేశాదీనామంగైస్సాకం సంబంధోऽప్యస్తి న వేతి చింతాపయిత్రీయతే। పూర్వపక్షమాహ। అంగేష్వితి। అంగేషు ప్రయాజాదిషు తదభావః దేశా
దినియమః। ప్రధానం ప్రతి ప్రధానోద్దేశేన విధానాత్॥ ఏవం పదీయ అంగవిషయే పూర్వపక్షే అనంతరం అవిధిశ్చేదిత్యనేన కృతో యః పూర్వపక్షః
తదుత్తరపక్షమాహ। యదిత్వితి। కర్మణః ప్రత్యేకం ఆగ్నేయాదికర్మణాం విధిసంబంధః దేశాదివిధిసంబంధః యది స్యాత్తదా భవేదేవం। తదేవ న
తి పూర్వార్ధయుక్తః కుతః ఏకశబ్దత్వాత్ సముదాయవాచకైకశబ్దేన నిర్దేశాత్। నను ఏకశబ్దగతిరవిధిశ్చేదితి సూత్రే దర్శిత ఇత్యత ఆహ। ప్రధానా
ర్థాభిసంయోగాత్॥ ప్రధానం స్వర్గః ఫలం యస్య వ్యాపారస్య స ప్రధానార్థః ప్రయోగః తేన దేశాదీనామభిసంబంధాత్। అయం భావః। దేశాదీనా
ముద్దేశ్యతావచ్ఛేదకం న పరస్పరసాహిత్యం పదార్థగత్యం। సాహిత్యవివక్షాయాం వాక్యభేదస్య భూయో విదర్శితత్వాత్ న తావదాగ్నేయత్వాదికం ఉద్దేశ్య
భేదేవాక్యభేదాత్। అతో యేన వ్యాపారగతేన అనుష్ఠితేన స్వర్గో భవతి తం లక్షయిత్వా తత్రైవ దేశసంబంధః। స చ వ్యాపారః సంకల్పమారభ్య ప్రాయశ్చిత్తా
ంతభోజనాంతః ప్రయోగః। ఇత్థం చ సాంగే ప్రధానప్రయోగే దేశనియమస్సిద్ధః॥౩॥ - - - - - - -

౧౩౪

134

నివాపత్రయస్య ఆపకర్షే త్రైకకాలిత్వం పూర్వపక్షే సాధనం । రుద్రం తదుక్తాపయతి । మధుమస్పైతి । పురావాచః ప్రవదితోర్నిర్వపేదితి కాలవచనం తత్ర
ధమస్యైవ నిర్వాపస్య । అయం భావః । ప్రాతః కాలకర్తవ్యప్రధాననిర్వాపస్య ప్రధానకాలకర్తవ్యత్వేన ప్రాతఃకాలప్రాప్త ఏవేతి తద్విశేషానియమవ్యర్థే । అపరాహ్ణే
స్య నిర్వాపస్య ప్రాతఃకాలస్యైత్వం తదప్రాప్తః తస్య విధానే అపూర్వవిధిత్వమితి గౌరవమితి భావః । ౬ ॥ ఏకవచనాంత తదంతరూనిర్దేశగతిం దర్శయతి । ఫలైక
త్వేతి । నవానాం యాగానామేకఫలజనకత్వాదేకవచనం । యథా సర్వపృష్ఠేష్ట్యాం గార్హస్ప్రి రితివత్ ॥ ౭ ॥ సప్తదశ ప్రాజాపత్యాన్ పశూనాలభత ఇత్యత్రవసా
హోమః పృథక్ కింతంత్రేణవేతి సందేహాకారస్త్వాభావాదేకకారిత్వాత్ తంత్రమితి శేషః సశస్స్పష్టతయా జ్ఞానార్థం సిద్ధాంతమేవాహ । పూర్వపక్షే యుక్తిభావా
త్ । సూత్రార్థః స్పష్టః ॥ ౮ ॥ దేవతాభేదే హి కాదశిన్యాం అర్ధర్చేవ సాంహోమం జుహోతీతి హోమకాలః తత్ర ద్వాజ్యాయా అర్ధర్చస్య భిన్నత్వేన తత్రత్వాపదా
లస్య భిన్నత్వాదావృత్తిర్దేవతాభేదే వసాంహోమవత్ ఆవృత్తిః ॥ ౯ ॥ స్యేతి సిద్ధాంతసూత్రం । జ్యోతిష్టోమే యూపైకాదశిన్యాం పశ్వస్తి తత్ర యూపస్వాం
తికే అగ్నిం మథిత్వా యూపాహుతిం జుహోతీతి అత్ర తంత్రమావృత్తిర్వాహుతేరితి సంశయే పూర్వపక్షమాహాంత ఇతి । అంతే అంతికే తద్వృద్ధివతా
భేదేన సాహోమవత్ ఆవృత్తిః ॥ సిద్ధాంతమాహ । ఇతరస్యాహావనీయస్య ప్రతిషేధఫలం అత్రాయం భావః । అనేనవాక్యేన యూపసమీపదేశః విధీయతే ॥
తే । కింతు ప్రాగ్వంశమథితమగ్నిం గృహీత్వా యూపదేశగమనం శ్రమసాధ్యమితి సమీపదేశగత్వావమథనం న్యాయప్రాప్తమనూద్య మథనమాత్రమా
హావనీయహోమత్వావభేదేన ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధార్థం విధీయతే । అతో దేశః అశాస్త్రీయః । తతః పశ్వమితానామౌ త్వావృత్తిరితి । ఏతే సూత్రే సూత్ర
మపి వ్యాఖ్యాతం ॥ ౧౦ ॥ ౧౧ ॥ అభ్యవభృథే ధనప్రచరంతీతి జ్యోతిష్టోమే శ్రుతం । అత్రాప్సు ప్రచారః ప్రధానస్యాంగానామపీతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । అవ
ప్రథమస్యేహా కాలవచనం ॥ ౧౨ ॥ ఏకత్వాదిష్టిశబ్దాం రుద్ధాస్యత్ర ॥ ౧౩ ॥ వహావహో మస్త్రంత్రమేకదేవతేషు స్యాత్ప్రధానస్యైకాలత్వాత్ ॥ ౧౪ ॥ కాలభేదాత్త్వావృత్తి
ర్దేవతాభేదే ॥ ౧౫ ॥ అంతే యూపాహుతి స్తద్వత్ ॥ ౧౬ ॥ ఇతరప్రతిషేధో వా ॥ ౧౭ ॥ అశాస్త్రత్వాచ్చ దేశానాం ॥ ౧౮ ॥ అవభృథే ప్రధానే అగ్నివికారస్స్యాన్నైహాతద్దితర
గ్నిసంయోగః ॥ ౧౯ ॥ ద్రవ్యదేవతవత్ ॥ ౨౦ ॥ సాంగోవా ప్రయోగవచనైకత్వాత్ ॥ ౨౧ ॥ లింగదర్శనాచ్చ ॥ ౨౨ ॥ శబ్దవిభాగాచ్చ దేవతాపనయః ॥ ౨౩ ॥ దక్షిణేగ్నౌ వరుణప్ర
ఘాస ఇతి ప్రధానే ప్రధానం యాగ ఏవాగ్నివికారః అగ్నికార్యంకారిత్వమపాం స్యాత్ । అత్ర హేతురనన్వాహేతి । తద్భిస్తురంగానామగ్నిసంయోగహేతుః । అగ్ని
సంయోగః ప్రధానాగ్నిసంయోగః అంగానాం అగ్నిసంయోగే ప్రధానస్యాగ్నిసంయోగే హేతురితి ఫలితం । యథా ప్రకృతౌ అంగానాం దర్శాదికాలయోగే ప్రధా
నసంయోగో న హేతుః కింతు అమావాస్యాయామమావాస్యయా యజేతేత్యాదౌ స్వర్గార్థపూర్వసాధనత్రింయాకలాపలక్షకత్వం । అమావాస్యా శబ్దస్య అత్ర సాం
గప్రధానస్యత్రైవ కాలయోగో యథా తథా యదాహవనీయే జుహోతీతి వాక్యేన హోమమాత్రస్యాహవనీయసంబంధవిధానాత్ । యావద్ధోమానామాహవ
నీయసంయోగో తదపవాదోయం ॥ వదంశ్చతావదేవాప్స్వితి భావః ॥ ౧౯ ॥ అత్ర దృష్టాంతేన దర్శయతి । ద్రవ్యేతి । గతం ॥ ౨౦ ॥ సిద్ధాంతమాహ । సాంగ ఏవేతి । ప్రయోగవచనస్య
ప్రయోగవిధేరంగప్రధానసాధారణత్వాత్ ॥ దేశకాలకర్త్రాదీనాం ప్రయోగాంగత్వమితి దర్శితం ప్రాక్ । అప్స్వితి దేశవిధిః ప్రయోగే నాన్వయః । అతః సాంగప్రధా
నస్యాప్సు భవతీతి భావః ॥ ౨౧ ॥ అప్స్వేష్టేర్లింగమపి సాధకమిత్యాహ లింగేతి । అప్సు తృణం ప్రాస్యాఘారమాఘారయతీతి లింగం । యద్యప్సు ఆఘారో న స్యాత్ తృణప్రాస్యనం
ప్రాస్యేతి విధివర్థం ॥ స్యాదితి భావః ॥ ౨౨ ॥ ద్రవ్యదేవతాదృష్టాంతే వైషమ్యం దర్శయతి । శబ్దేతి । శబ్దేనావభృథశబ్దేనాంగేభ్యః దేవతావిభాగాత్ । ద్రవ్యదేవతయోః
యోగరూపత్వేపి సోమత్వాదేవాప్స్వయం దేవభృథపదవాచ్యేనైవాప్సుతం । నాంగేష్విత్యర్థః విశేషమపి భావః । దేవతాపనయః అంగేషు దేవతాయోగః । అ
త్రదేవతాపదం ద్రవ్యస్యాప్యుపలక్షకం । దైవ్యయమం ॥ ౨౩ ॥ ఉత్తరస్యాం వేద్యామన్యాని హవీంషి ప్రసాదయతి దక్షిణాయామారణ్యం ఇతి చాతుర్మాస్యవరు
ణప్రఘాసే శ్రుతం । అత్ర భేదేన దక్షిణవిహారేంగాని కార్యాణి ఉత తంత్రమితి విచారే సిద్ధాంతమాహ । దక్షిణేగ్నావితి । దేశభేదాత్ పూర్వమంగజాలం విక్రి
యతే । ఆవర్తతే ॥ ౨౪ ॥ పూర్వపక్షస్సంశయకే । అచోదనేతి ఫలం ప్రతికర్మణాం అచోదనా అవిధానమితి అయం భావః । పూర్వాత్ ఉత్పత్తివాక్యే ఇతికర్తవ్యతాకాంక్షా

పూర్వపక్షమాక్షిపతి కాంతేతి। అత్ర కాలపదం దేశస్యాప్యుపలక్షకం। శేషం స్పష్టం॥౨॥ ఆక్షేపం పరిహరతి నేతి। ఏకదేశత్వాత్ యస్మిన్నప్యేకే ప్రధానానాం ఫలసం
బంధవిధానం తత్రైవాంగానాం ప్రధానోపకారకత్వేన విధానాత్॥ తథా చ సముదాయోపకారస్య తంత్రేణానుష్ఠానేనాప్యుపపత్తేరితి భావః। పశువత్। సవనీ
యపశావపి యథా ప్రాతఃసవనే పురోడాశేన మాధ్యందినే సవనే అంగ్రైస్తృతీయం రుపసవికర ఇతి వచనేన ప్రయోగవిప్రకర్షేపి మాత్రేణాంగానావృత్తిరితి భావః॥
౩॥ సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। కర్మణోః దర్శప్రయోగస్య పౌర్ణమాసప్రయోగస్య పృథక్త్వాత్। న తంత్రేణాంగానుష్ఠానం। ప్రయోగపృథక్త్వే హేతుమా
హ। తేషాం చ తంత్రవిధానాత్॥ దర్శయాగత్రయస్య తథా పౌర్ణమాసయాగత్రయస్య చ తంత్రేణ ఏకశబ్దేన అనువాదం కృత్వా పునః అమావాస్యాయా
మమావాస్యయా యజేత పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యేతి విధానాత్॥ తస్మింతస్మిన్ప్రయోగే సాంగానాం తత్తత్ప్రధానానాముపదేశస్స్యాత్॥ అన్యథా
౧౩౨ పునర్వాక్యభేదేన పునర్విధానం వ్యర్థం స్యాదితి భావః॥౪॥ ఆకాద్భేదగమకం లింగమాహ। తథా చేతి। తథా చ అంగావృత్తిసిద్ధౌ చ అనలస్య చతుర్దశ
పౌర్ణమాస్యామాహుతయ ఇత్యాది లింగదర్శనముపపన్నం॥౫॥ ఏవం దర్శపూర్ణమాసయోః సాప్యయం పృథక్కృత్య యదా సిద్ధిః తదా అవయవేషు
చాతుర్మాస్యపర్వవేషు రాజసూయావయవేషు ఇష్టిషు చ స్యాత్। దేశకాలభేదాదితి శేషః॥౬॥ పశావప్యేవం దర్శయతి। పశావితి। పశౌ తంత్రమంగా
నాం యుక్తం। కుతః చోదనైకత్వాత్। అగ్నేయం సవనీయం పశుమపాకరోతీతి చోదనైకత్వాత్॥ అయం భావః। ఉక్తవాక్యం కేవలం గుణోత్పాదకం
135 ఆవృత్తివిధావంగానాం న గ్రహణమితి దర్శితం ప్రాక్। ప్రచారవిధౌ తు తత్తదవయవప్రధానే తత్తత్కాలసంబంధమాత్రం విధీయతే। పౌర్ణమాస్యాం
పౌర్ణమాస్యేతి వాక్యస్య న కాలవిధాయకత్వం। తేషాముత్పత్తివాక్యేష్వేవ కాలయోగాదతః ప్రయోగభేద ఏవ తేన విధేయః। ఇహ తు కాలవిషయే చో
దనైకత్వాదితి। కించ ఉత్పత్తివాక్యం అగ్నేయం పశుమిత్యేకం వపాంగహోమేషాం అభ్యాసరూపావితి ప్రధానైక్యాదంగావృత్తిశంకైవ న। అతః పశౌ తంత్రస్య అ

కాలభేదాన్నేతి చేత్॥౨॥ నైకదేశత్వాత్తు పశువత్॥౩॥ అపి వా కర్మపృథక్త్వాత్తేషాం తంత్రావిధానాత్ సాంగానాముపదేశః స్యాత్॥౪॥ తథా చాన్యా
దర్శనం॥౫॥ తదావయవేషు స్యాత్॥౬॥ పశౌ తు చోదనైకత్వాత్తంత్రస్య విప్రకర్షః॥౭॥ తథా స్యాదధ్వరకల్పాయాం విశేషస్యైకకాలత్వాత్॥౮॥
ఇష్టిరితి చేదేవ చ్ఛ్రుతిః॥౯॥ న వా కర్మపృథక్త్వాత్తేషాం చ తంత్రవిధానాత్సాంగానాం నానావయుపదేశః స్యాత్॥౧౦॥ - - - - - - -

ను ష్ఠానస్య విప్రకర్షః। అధ్వరకల్పాం ప్రతి నిర్వపేదిత్యుక్త్వా తతః। పురా వాచః ప్రవదితోర్నిర్వపేదిత్యుక్త్వాగ్నావైష్ణవమష్టాకపాలం నిర్వపేత్ప్రాతః
సవనస్య కాలే। ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేన్మాధ్యందినస్య సవనస్య కాలే। ఆగ్నావైష్ణవం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్తృతీయస్య సవనస్య కాలే ఇతి॥
అత్ర కాలభేదాత్ప్రయోగైకత్వముత ప్రయోగత్రయమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ తద్వదితి। తథా పశువదేకః ప్రయోగః। విశేషస్య నిర్వాపాంతాంగకలా
పస్యైకకాలత్వాత్॥ అయం భావః। పురా వాచః ప్రవదితోర్నిర్వపేదిత్యత్ర విశేషాం త్రయాణాం కాలత్రయనిర్వాపకాలవిధిరయం। త్రయాణాం నిర్వాపా
సాం వాగుదయాత్ప్రాక్కర్తవ్యత్వప్రాప్తేర్నిర్వాపత్రయస్యోపకర్షే తదంతాపకర్షః పంచమసిద్ధః। అద్యస్య విధానాదినిర్వాపాంతస్య తంత్రేణానుష్ఠానే
సిద్ధే ఉత్తరాంగానామపి తద్వదేవ తంత్రేణానుష్ఠానమితి॥౧॥ స్పష్టమితి సాధకం లింగం దర్శయతి। ఇష్టిరితి। అధ్వరకల్పేష్టిరిత్యేకవచనశ్రుతిః ప్ర
యోగైక్యే లింగముపపన్నం॥౨॥ సిద్ధాంతమాహ। న వేతి। కర్మపృథక్త్వాత్। అభ్యాసేన కాలరూపగుణవిశిష్టకర్మణాం పృథక్త్వాత్। తేషాం ప్రాతర్మధ్యాహ్నాపరా
హ్ణయోః తత్ర తంత్రవిధానాత్ సాంగానామేవ విధానం। అతః ప్రయోగభేదః। అయం భావః। యద్యధ్వరకల్పాం నిర్వపేదిత్యుత్పత్తివాక్యం తదా భ
వేత్ప్రయోగవిప్రకర్షః। తదేవ న। ఆగ్నావైష్ణవాదివాక్యే గుణవిధాప్రాప్తేః కపాలాభ్యాసేన గుణవిధానే వాక్యభేదాత్। అతః తేషాముత్పత్తివాక్యం తత్తత్కాల
విశిష్టకర్మవిధాయకత్వాత్కాలభేదాత్ప్రయోగభేద ఇతి భావః॥౩॥ - - -

అశ్రాద్ధేలింగమప్యేవా । వపాయాజాదితి । ప్రయాజశేషేణహవీంష్యభిఘారయతీతి ప్రత్యక్షతః ప్రాజాపత్యవపాభిఘారణం ప్రాప్తం । అత్రాలంభేస్యాత్
ష్టత్వాద్వపాయాగూప్యవత్యేష్టః । ప్రయాజానంతరం నివనీయప్రచారే జుహ్వాపేక్షితే ప్రయాజశేషాభావాదభిఘారలోపే ఏవమర్థవాదోస్తి బ్రవర్ణేద్రే బ్రష్టా
సోమ బ్రహ్మసా మర్ణ్వి లభతే తేనా భిష్పృతా ఇతి । అనభిష్పృతహవిషః ప్రకారాంతరేణాభిఘారకాంర్యలాభ ప్రతిపాదకోర్థవాదః సంగచ్ఛతే । భిన్నయా
గపక్షే ప్రయాజానాం పునరనుష్ఠేయత్వేన ప్రయాజశేషేణ వపాభిఘారసంభవాత్ప్రకారాంతరేణాభిఘారలోపపాదనప్రయాసో వ్యర్థ ఏవ స్యాదితిభా
వః ॥ ३ ॥ అస్తి పంచపశ్వం వత్సరసాధ్యః పంచశారదీయో నామ కోపి సత్రక్రతుః । తత్ర పంచ్దశరుక్తే యుపాకరోతి పంచ్దశోక్ష్ణ ఇతి । తత్ర ద్వితీయం వాక్యం ।
తాన్పర్యగ్నికృతాన్ ప్రోక్షితాన్ ప్రోక్షితాన్స్తా ఇతరాలాలంభంతే ఇతరానుత్సృజంతీతి ప్రోక్షితానాం మాలంభః పంచకానామఖగఇత్యర్థః । తదనంత
రం పంచమే సంవత్సరే తృతీయేప్రోక్తే నైకస్మిన్నహన్యాలభేరన్ పంచోత్తరవే ఏవ మాణ్ తీఅత్రయం పృథమే సంవత్సరే పర్యగ్నికృతా ఆత్రాణః ఉత్సృష్టానాం స్వేషామేవ
ద్వితీయాదివత్సరేషు పర్యగ్నికరణం చ మే వత్సరే పంచసుసుత్యాః సుతేషామేవాలంభః ఉత తే భిన్నా ఇతి । సంశయే పూర్వపక్షమాహ । పంచదశేతి । తథా
పూర్వాధికరణసిద్ధాంతవత్ కాలప్రతిషేధమాత్రం న తు శేషస్యానైవృత్తిరితి భావః ॥ ౧ ॥ సిద్ధాంతమాహ నేతి । పంచమేసంవత్సరే త్రీన్ నితి కమాణాం
తరం అపూర్వా ఏకవాక్యతా ఇతి ॥ అనేకగుణవిశిష్టపూర్వకర్మవిధానేకవాక్యత్వాత్ ॥ గుణవిధిత్వే త్రీనితి అస్వహామితి ప్రాప్తకర్మానువాదేన విధానే
వాక్యభేదాదితి భావః ॥ ౨ ॥ సాధకాంతరమాహ । సంస్కారేతి । సంస్కారాణాం పర్యగ్నికరణప్రోక్షణాదీనాం పునర్దర్శనాత్ ప్రథమసంవత్సరే కృతస్యాపునః పునః

వపాయాం చానభిఘారణస్యదర్శనాత్ ॥ ३ ॥ పంచశారదీయాస్వధితిచేత్ ॥ ౧ ॥ నచోదనైకత్వాత్ ॥ ౨ ॥ సంస్కారాణాం చ దర్శనాత్ ॥ ३ ॥ దశపేయో క్రయ
ప్రతిషేధాత్ ప్రతిషేధః ప్రత్యః ప్రాచాం తత్సమాన తంత్రం స్యాత్ ॥ ౧ ॥ సమానవచనం తద్వత్ ॥ ౨ ॥ అప్రతిషేధార్థపాతు తాప తస్మాత్ పృథక్ విధీయతే ॥ ३ ॥ పూర్వ
స్మిం శస్యవ భల ధస్య దర్శనాత్ ॥ ४ ॥ - - -
పర్యగ్నికరణశ్రవణం వ్యర్థమితి భావః । రాజసూయే అభిషేచనీయ ఇత్యేకాహః । తతః సంసృపసంజ్ఞకాని హవీంషి తతో దశపేయ ఇత్యేకాహః । అ
త్రాభిషేచనీయదశపేయాంగానాం తంత్రం ఉత పృథగనుష్ఠానమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । దశపేయో తి । తంత్రం । కుతః క్రయప్రతిషేధాత్ ॥
సహాసోమక్రయణా తీత్రర తత్రతా విద్యమానే సోమే క్రయస్య పూర్వత్రతావప్రతిషేధాత్ । ననుభవతు సోమక్రయాపకర్షః తావతా తంత్రం కథం తత్రా
హ । తతః ప్రాచాం ప్రతిషేధః । తతః సోమక్రయాత్ప్రాచాం అపకర్షః సిద్ధః । తదంతాపకర్షస్య పంచమే సిద్ధత్వాత్ । అతః సోమక్రయప్రాచీనానాం తంత్రం స్యా
త్ । పూర్వాంగానాం తంత్రసిద్ధౌ అపత్రమానుసారేణోత్తరాంగానామపి తంత్రమితి భావః । ౧ । సాధకాంతరమాహ । సమానేతి । సమానవచనం సమానో వా
ఏషయజ్ఞోవేతి శ్రుతి యుత్పాభిచనీయశ్రుతియజ్ఞయోః సమానవచనం తద్వత్ । యుత్కాలికాంగపేలోపకేయోభిషేచనీయః తత్కాలికాంగకలాపకత్వ దశపే
యే ప్రతిపాదయతి । అతః పరస్పరసాదృశ్యమితి భావః ॥ ౨ ॥ సిద్ధాంతమాహ । అప్రతీతి । ముఖ్యక్రయో ఇతి శేషః । ముఖ్యక్రయో ప్రయోగాద్భిన్నః సోమవిక్రేత్రా
సహాయః సంవాదః ఏతావత్ క్రయం దాస్యత్యం సోమమానేతి వాదస్య స్మిన్ తంత్రం విధీయతే । సవివముఖ్యక్రయః । అర్థపాతుతాత్ । తాస్యవాదస్యక్రయలాభ
పాతుతాత్ । ప్రయోగాంతః పాతిక్రయస్యార్థకర్మమాత్రసాధనత్వాద ముఖ్యత్వం । అతః తదంతప్రతిషేధేన అశ్రాద్ధేలింగమప్యేవా । పూర్వాస్మిన్నభిషేచనీయే
అవభృథదర్శనాత్ । సమానం వా ఏతదయజ్ఞం ఛిందంతి యదభిషేచనీయస్యావభృత ఇతి । ఉభయాంగానాం తంత్రం ద్వయోరవభృథః దశపేయోత్తరం భవితవ్యః
పూర్వమేవ శ్రవణం తంత్రాభావే లింగమితి భావః ॥ ४ ॥ - - - -

౧౩౬

136

అపేక్షితత్తరమాహ। స్యాత్తపౌర్ణమాసీతి। యథా పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యాం యజేతేత్యత్ర ఫలసంబంధవిధ్యభావేపి సాంగానుష్ఠానం తథా॥౩॥ పూర్వపక్షం శంక్యతే ప్రయోగేతి। ఉక్తవాక్యే ప్రయోగవిధిః సాంగం ప్రధానం గృహ్ణాతీతి భావః॥౪॥ ఉత్తరమాహ। తథేహాపి స్పష్టం॥౫॥ పౌర్ణమాసీవాక్యే ద్విష్యమాశంక్య తే పూర్వపక్షే। ఆసాదనమితి। అయం భావః। పౌర్ణమాసీవాక్యే యజతీతి శ్రూయతే అతః ప్రయోగవిధిం రయుర్దశేః। అత్రా సాదయతీతి శ్రూయతే। అనేన న ప్రయోగవిధిః సంభవతి కింతు అదృష్టార్థం ఆసాదనమాత్రవిధిరితి॥౬॥ ఉత్తరమాహాన్నేతి। ఉత్తరేణ ఉత్తరస్యాం వేద్యాం వా న్యాని హావ్యగషి సాదయతీతి తేన సహైకవాక్యత్వాత్॥ తుల్యయోగక్షేమత్వాత్। ఉత్తరస్యాం అష్టౌ హవీంషి ఆసాదనస్య యాగార్థత్వాద్ధవిషామపి తదర్థమేవ వాచ్యం సాదృష్టార్థమితి భావః॥౭॥ నను హోమవిహారాత్ శ్రుతః కథం తదర్థత్వమత ఆహ హోమాభావాదితి। హోమస్యాసాదనం యతిథాతునా అవాచ్యత్వాత్॥ లక్షణేతి శేషః॥౮॥ నను లక్షణాయాం తాత్పర్యగ్రాహకం కిమత ఆహ। ఆమ్నాయేతి। ఆమ్నాయస్య వేదస్య వచనం యదేవార్థవాదయుక్తః కరోతీతి తత్ప్రతిప్రసిద్ధకరోతీతి। యథా దేవతాం యజానీతి దక్షిణేవిహారేపి తద్వదుత్తరవిహారవద్యాగం దర్శయతి॥౯॥ తత్ప్రవదక్షిణవిహారే బహుత్వజ్ఞానే తత ఏవ తచ్చింతాయాం పూర్వపక్షమాహ। కర్మభేదః బుద్ధిభేదః తథాంగవత్॥౧౦॥ సిద్ధాంతమాహాన్నేతి। వచనేనేతి శేషః। తత్ర బహుత్వమార్థస్యానాం యజత్యర్థే పంచత్వే జ కర్మసు పంచత్వసమవాయాత్॥౧౧॥ బుద్ధిగాధికవంనేతి భావః॥౧౨॥ అంగేతి। ప్రవయసవత్సు ఖండదక్షిణాం దదాతీతి శ్రూయతే అనుత్రదక్షిణా న శ్రూయతే అతోల్పత్వేకకర్మకత్వం॥౧౩॥ పూర్వపక్షమాశంకతే వేదితి। అంతర్వేద్యన్యః పాదౌ బహిర్వేద్యన్య ఇతి హేతుః శ్రుతం। ఇదం హేతుర్లైక్యేపి పరిస్తరణే కథం ఘటత ఇత్యాశంక్యాహ యాభిప్రాయః॥౧౪॥

స్యాత్తపౌర్ణమాసీవత్॥౩॥ ప్రయోగచోదనేతి చేత్॥౪॥ తథేహ॥౫॥ ఆసాదనమితి చేత్॥౬॥ నోత్తరేణైకవాక్యత్వాత్॥౭॥ అవాచ్యత్వాత్॥౮॥ ఆమ్నాయవచనం తద్వత్॥౯॥ కర్మభేదప్రదర్శితి చేత్॥౧౦॥ న సమవాయాత్॥౧౧॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౧౨॥ వేదిసంయోగాదితి చేత్॥౧౩॥ న దేశమాత్రత్వాత్॥౧౪॥ ఏకాగ్నిత్వాదపరేషు తంత్రం స్యాత్॥౧౫॥ నానా వా కర్మభేదాత్॥౧౬॥ పర్యగ్నికృతానాముత్సర్గే ప్రాజాపత్యానాం కర్మోత్సర్గః శ్రుతిసామాన్యాదారణ్యవత్తస్మిన్ప్రవశ్యసాగ్నిచోదనాపృథక్త్వం స్యాత్॥౧౭॥ సంస్కారప్రతిషేధో వా వాక్యైకత్వే క్రతుసామాన్యాత్॥౧౮॥

ఉత్తరమాహాదేశేతి। దేశమాత్రత్వాత్ దేశవిశేషవిరూపత్వాత్। యది పాదప్రక్షేపో వేదిసంస్కారో భవేత్ తదా వేదేః ప్రధానత్వాత్ ప్రతిప్రధానమంగావృత్తిర్భవేత్। న చైవం కింతు పాదప్రహారేణ నిగదపాఠే దేశవిశేషాంగత్వేన విధీయతే తస్య దేశస్యైకత్వాత్ తరే। నాపి కార్యసిద్ధేః తదర్థం అన్యాపేక్షా సంపాదనీయ ఇతి భావః॥౧౪॥ తత్ప్రసంగాత్ పత్నీసంయాజానాం తంత్రమావృత్తిరితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఏకాగ్నీతి। గార్హపత్యరూపైకాగ్నిత్వాత్। అపరేషు పత్నీసంయాజాదిషు తంత్రం॥౧౫॥ సిద్ధాంతమాహ। నానా। ఆవృత్తిః కర్మభేదాత్। అధ్వర్యుః ప్రతిప్రస్థాతా కర్మభేదాత్॥౧౬॥ వాజపేయే ప్రాజాపత్యపశూన్ప్రకృత్య శ్రుతం తాన్పర్యగ్నికృతానుత్సృజంతి బ్రహ్మసామ్న్యాలభంత ఇతి। కిమయం కర్మశేషపరిసంఖ్యార్థః। బ్రహ్మసామ్నీతి। కిమంతరముతాలంభనాదనంతత్వం బంధనావేలవాకాలాంతరే ప్రతిప్రసవార్థమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పర్యగ్నీతి। ఉత్సర్గ ఇత్యేవ తల్లక్షణాత్ ప్రదర్శనపరం। ప్రాజాపత్యానాం పశూనాం సంబంధి యదుపాకరణాలంభనాది తస్య ఉత్సర్గః విధీయతే। అథవేంద్రపర్యగ్నికృతానారణ్యానుత్సృజత్యాజ్యేనేతివత్। కుతః। శ్రుతిసామాన్యాత్। ఉత్సృజతి ధాతుసామాన్యాత్। తస్మిన్ప్రవశ్య సామ్నిచోదనాపృథక్త్వం స్యాత్। కర్మాంతరం స్యాత్॥౧౭॥ సిద్ధాంతమాహ। సంస్కారేతి। సంస్కారప్రతిషేధః సంస్కారకాలమాత్రప్రతిషేధః। పర్యగ్నికరణాత్ ఉత్తరకాలః శేషసంస్కారాణాం అతిదేశప్రాప్తః తస్యాత్ర ప్రతిషేధ ఇత్యర్థః॥ తస్మాత్కాలాదుత్కృష్య బ్రహ్మసామకాలసంబంధో విధీయతే। కుతః। క్రతుసామాన్యాత్। వాక్యైకత్వే సిద్ధే సతి బ్రహ్మసామ్న్యాలభంత ఇత్యత్ర ప్రకృతదేవతాశ్రవణాత్। క్రతుసామాన్యం పూర్వోత్తరయోరేకక్రతుత్వం సిద్ధం। సిద్ధే చ తస్మిన్నర్థయోరేకవాక్యత్వం సిద్ధం। తస్మిం శ్చ సిద్ధే ఉత్కృష్యార్థసిద్ధ ఇతి భావః। నను పూర్వకాలనిషేధః బ్రహ్మసామకాలస్య చ విధానే కథమేకవాక్యతేతి చేన్న। బ్రహ్మసామకాలవిధానార్థం॥

జ్యోతిష్టోమే ఽగ్నీషోమీయపశౌ యూపో విహితః దీక్షాసు యూపం ఛినత్తీతి। అయం యూపః కేవలాగ్నీషోమీయార్థః ఉతానూబంధ్యస
వనీయయోరపి పశ్వర్థ ఇతి సంశయే కేవలాగ్నీషోమీయార్థ ఇతి పూర్వపక్షః। సిద్ధాంతమాహ। యూప ఇతి। యూపః త్రయాణాం తంత్రం అకర్మకా
లత్వాదితి। పశుకర్మణాం సవనీయకాలే యూపస్యానుష్ఠానాత్। అగ్నీషోమీయతంత్రాభ్యుదయస్య అగ్నీషోమీయార్థత్వేఽపి నిర్దేశతుల్యశకత్వా
దితి భావః॥౧॥ యూపసంస్కారాణాం ప్రోక్షణాంజనాదీనాం ఆవృత్తిర్నేవేతి చింతాం యూపం పూర్వపక్షమాహ। సంస్కారా ఇతి। సంస్కారాః ప్రోక్షణాద
యః ఆవర్తేరన్ పశ్వర్థకాలత్వాత్। అర్థః పశునియోజనం తత్కాలా ఏతే సంస్కారా అతః। యస్య పశోర్నియోజనం తత్కాలత్వాత్ తదర్థా ఇతి నియోజనభేద
ఇతి భావః॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। తత్కాలా ఇతి। తత్కాలా దీక్షాకాలాః। సంస్కారాః కుతః యూపకర్మత్వాత్। యూపపరికర్మకారణం యూపాంతత్వాత్।
తత్రైవ కిం మానమత ఆహ। తస్య యూపస్య ధర్మశ్చ సంస్కారవిధానాత్॥ అయం భావః। దీక్షాసు యూపం ఛినత్తి। అత్ర ద్వితీయయా యూపప్రాధాన్యం
యూపమనుతోపదధ్యాదితి। అత్ర ఛేదనమాత్రేణ యూపోత్పత్తిః కింతు యూపత్వం సంస్కారవిశిష్టస్యైవ యూపపదవాచ్యత్వాదతః ఛేదనం యూపత్వం
సంస్కారోపలక్షకం తథా చ యూపతాం దీక్షాకాలః సిద్ధ ఇతి భావః। ఏవం సవార్థానాం సతాం వచనాదనుకాలత్వం అనుకావేన ష్ఠానమాత్రం యథా స్వమా
రుతాదూర్ధ్వమనూయాజైశ్చరంతీతి వత్॥౨॥ పశ్వేకాదశినం యూపమానం సత్త్వాత్తం దర్శయతి। శ్రుతిం త్రివృతా యూపం పరివీయాగ్నేయం పశుం
ముపాకరోతీతి శ్రుతిః। పరివ్యాణమారభ్యోపక్రాంతత్వాత్ తు పూర్వేషాం తంత్రం దర్శయతీతి భావః॥౩॥ స్వరుః సర్వపశూనాం తంత్రముత భేదేనే

యూపశకలకర్మకాలత్వాత్॥౧॥ సంస్కారాస్త్వావర్తేరన్నర్థకాలత్వాత్॥౧॥ తత్కాలాస్తు యూపకర్మత్వాత్ తస్య ధర్మవిధాత్వ సవార్థానాం వచనా
దనుకాలత్వాత్॥౨॥ పశ్వేకాదశినం చ దర్శయతి॥౩॥ స్వరుస్త్వేకం తత్రాపవర్గః స్యాద్ దృష్టకాలత్వాత్॥౧॥ సాధారణో వా నిష్పత్తిస్తస్య సాధారణత్వాత్॥౨॥
సోమాంతే చ ప్రతిపత్తిదర్శనాత్॥౩॥ తత్కాలో వా ప్రస్తరవత్॥౪॥ న చోత్పత్తివాక్యత్వాత్ ప్రదేశాత్ ప్రస్తరే తథా॥౫॥ అపవర్గే తు విశేషానాం ప్రాప్తానాం

ఇతి చింతాం యూపం పూర్వపక్షమాహ। స్వరురితి। తంత్రాపవర్గతంత్రః సాగ్నీషోమీయతంత్రః సాపవర్గః సమాప్తిర్యస్య స ఇతి విగ్రహేణ అగ్నీషోమీ
యతంత్రే సమాప్తే స్వరుర్విసర్గ ఇత్యర్థః। కుతః। అదృష్టకాలత్వాత్॥ న విద్యతే దృష్టస్య స్వరోః కాలో యస్య తత్త్వాత్ ఛేదనాదివత్ప్రధానాదనుకాలాభావా
త్। అయం భావః స్వరుణా పశుమనక్తి ఇత్యంజనార్థః స్వరుః। న యూపార్థః। తథా చాంజనకాల ఏవ తస్య విధానం న ఛేదనకాల ఇతి॥౧॥ సిద్ధాంతమా
హ। సాధారణో వేతి। స్వరుస్త్రిష్వపి సాధారణ ఏవ। కుతః। యూపాదననిష్పత్తిస్తస్య సాధారణత్వాదేకత్వాత్॥౨॥ అత్రార్థే లింగమాహ। సోమాంత ఇతి। సో
మాంతే సవనత్రయాంతే స్వరోః ప్రతిపత్తిదర్శనాత్॥ సంస్థితే సోమే ప్రస్తరం స్వరుం చ ప్రహరతీతి దర్శనాత్। యది భేదేన స్వరుః అగ్నీషోమీయాప
వర్గే స్యాత్ తర్హి సోమాంతే ప్రహారణం న స్యాదితి భావః॥౩॥ పూర్వపక్షీ శంకతే। తత్కాల ఇతి। యథా ప్రస్తరస్య ప్రహరణం సోమాంతః కాల ఏవం స్వరోరపి తత్కాలవిధిరితి భావః॥౪॥ ఇ
మం పక్షం దూషయతి। న చేతి। ప్రస్తరవత్ స్వరుప్రహరణముత్పన్నం తమప్రాప్తం అతః అత్ర నోత్పత్తిః। అతః స్వరుప్రహరణోత్పత్తివాక్యత్వాత్॥ న చ ప్రస్తరే
కాలవిధానం సిద్ధాంతే కథమితి చేదాహ। ప్రదేశాదితి। పూర్వం సప్రదేశాత్ ప్రస్తరే ప్రాప్తప్రస్తరప్రహరణే తథాకాలవిధానం ప్రహరణస్య ప్రకృతా సత్యేకా
త్రాతిదేశప్రాప్తేః కాలమాత్రవిధానం యుక్తమితి భావః॥౫॥ జ్యోతిష్టోమే నీతాసు దక్షిణాసు చాత్వాలే కృష్ణవిషాణాం ప్రాస్యతీతి। అయం ద్వాదశాహే దావతిదే
శేన ప్రాప్తః। తస్య ప్రథమేఽహని చరమేఽహని వా వికల్ప ఉత చరమేఽహన్యేవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అపవర్గే ఇతి। అపవర్గే ద్వాదశరాత్రాదౌ కృష్ణవిషాణాప్రాస
నం ప్రథమేఽహ్న్యేవాహానిధర్మవిప్రతిషేధాత్ పక్షే వ్యుదాసే చ ధర్మస్యోపాంత॥ ప్రథమేఽహని తస్య చాత్వాలే ప్రక్షేపే ద్వితీయేఽహని మాధ్యందినే సవనే దక్షిణా
నయనాత్ ప్రాక్ కృష్ణవిషాణాం యూపాకం ధూయతేతి శాస్త్రబాధః। చరమేఽహని ప్రక్షేపే చరమాత్ప్రాగహఃసు దక్షిణానయనోత్తరం ప్రకృత్వా హ్యస్యైకండూ
యనం న శాస్త్రం అతిదేశప్రాప్తం బాధ్యతే। అతోఽత్ర క్షేపణీయమితి భావః॥౧॥ - - -

స్త

తథా సదేశ్యాదేశ్యం రయం తి ఇత్యుత్తరసూత్రే దశపేయస్య తంత్రేణ దశపేయదినే దేశ్యావిధానం లింగమాహ। దేశ్యేతి స్పష్టం॥౭॥ సమానం చ తద్వదితి పూర్వపక్షస్యోత్తరమాహ। సమాన ఇతి। కాలసామాన్యాత్॥ క్రతురూపం రయత్వాత్ కాలసామాన్యం స్థూలకాలః తం గృహీత్వా సమానశబ్ద ఉపపన్నః। అభిషేచనీయదశపేయయోః ఏకస్మిన్నృతావనుష్ఠేయత్వే సామాన్యమితి భావః॥౬॥ వరుణప్రఘాసేషు శ్రూయతే వారుణ్యా నిష్కాసేన తుషైశ్చావభృథం యంతీతి। తత్ర పశువత్ ప్రదానవిప్రకర్షః ఉత కర్మాంతరమితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। నిష్కాసస్యేతి। నిష్కాసస్య అవభృథమాగత్య శేషస్య వారుణ్యావిత్యేకదేశత్వాదేకదేవతాత్వాచ్చ పశువత్ ప్రదానవిప్రకర్షః॥౮॥ సిద్ధాంతమాహ। అపనయ ఇతి। అపనయః పూర్వకర్మణః కర్మాంతరోపదేశః। ప్రసిద్ధేన కర్మణా వా ప్రసిద్ధేనావభృథశబ్దేన అభిసంయోగాత్ నిర్దేశాత్॥౯॥ ప్రతిపత్తిః కర్మత్వాత్ సంశయపక్షాంతరమాహ। ప్రతిపత్తిరితి। కర్మసంయోగాత్ నిష్కాసేనేతి తృతీయయా అవభృథే ప్రధానకర్మసంయోగాత్॥౧౦॥ చైవ్యాతిశయాదిత్యాదు ప్రాయణీయస్య నిష్కాస ఉదయనీయమభినిర్వపతీతి। అత్ర పూర్వపక్షమాహ। ప్రాయణీయేతి। తద్వదవభృథవత్॥౧౧॥ యథావభృథ ధర్మకం అపూర్వం కర్మైవం ఉదయనీయం ధర్మకమపూర్వం కర్మేతి భావః॥౧౨॥ అపరం పక్షమాహ। ప్రతిపత్తిరితి। ప్రాయణీయశేషప్రతిపత్తిః ఉదయనీయానిర్వాపః। కుతః అకర్మసంయోగాత్। నిష్కాసపదా

దేశ్యానాం చోత్తరస్య॥౭॥ సమానః కాలసామాన్యాత్॥౬॥ నిష్కాసస్యావభృథే తదేకదేశత్వాత్ పశువత్ ప్రదానవిప్రకర్షః స్యాత్॥౮॥ అపనయో వా ప్రసిద్ధేనాభిసంయోగాత్॥౯॥ ప్రతిపత్తిరితి చేన్న కర్మసంయోగాత్॥౧౦॥ ప్రాయణీయే చ తద్వత్॥౧౧॥ ప్రతిపత్తిర్వా అకర్మసంయోగాత్॥౧౨॥ అర్థకర్మ వా శేషత్వాచ్ఛ్రపణవత్ తదర్థేన విధానాత్॥౧౩॥ ఇతి జైమినిసూత్రే ఏకాదశే తృతీయః పాదః॥ శ్రీహయగ్రీవాయ నమః॥ - - -

ర్థస్య ఉదయనీయరూపం యత్ కర్మ తస్మిన్ నిర్వాపే శ్రపణవత్। నిర్వాపే శ్రపణాన్నిష్కాసం సంస్కృత్య వది తుల్యం యత్ తత్ సంస్కార ఇతి భావః॥౧౨॥ సిద్ధాంతమాహ। అర్థేతి। అర్థకర్మ ప్రధానకర్మ నిర్వాపః। కుతః శేషత్వాత్॥ నిర్వాపం ప్రతి నిష్కాసస్య గుణత్వాత్ తత్ర తత్రోహితమాహ। తదర్థేన విధానాత్॥ సః గుణః అర్థో యస్య శబ్దస్య స తదర్థః తేన సప్తమ్యా విధానాత్ సప్తమ్యా అధికరణకారకత్వేన గుణత్వం స్పష్టమిత్యర్థః॥౧౩॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ ఏకాదశస్య తృతీయః పాదః॥ శ్రీః॥ - - -

అంగానాం ముఖ్యకాలత్వాద్యథోక్తమన్యకాలత్వం॥౧॥ ధ్రువస్య కర్మకాలనిష్పత్తేః ప్రయోగః సర్వార్థః స్యాదుత్పన్నకాలత్వాత్॥ -

పూర్వస్మిన్ పాదే ఏకకాలానామంగానాం తంత్రం విచారితం। అస్మిన్ పాదే భిన్నకాలానాం తంత్రం విచార్యతే। అంగానామితి॥ అంగానాం ముఖ్యకాలత్వాత్ ముఖ్యస్య ప్రధానస్య యః కాలః తత్కాలికత్వాత్ వచనాదన్యకాలికత్వమపి। యథా। పూర్వేద్యురిధ్మాబర్హిః కరోతీతి ఇదం సూత్రం కేవలోపదేశార్థం సిద్ధత్వేన విచార్యాభావాత్॥౧॥ వసంతాయ బ్రాహ్మణోఽగ్నిమాదధీతేతి ఇదమాధానం సర్వక్రత్వంగమితి కృత్వా చింత్యతే। ఇష్టిపశుసోమాదిషు ఆధానమావర్తత ఉత తంత్రమితి సంశయే ప్రతిక్రత్వావర్తతే అంగత్వాదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ధ్రువస్యేతి। ఆధానప్రయోగః సర్వార్థః స్యాత్ కాలత్వాత్ వసంతాదిరూపస్య కాలవిహితత్వాత్। ధ్రువస్యాధానసంస్కృతవహ్నేః అకర్మకాలే ప్రధానకాలభిన్నకాలే నిష్పత్తేః। ఉత్పన్నత్వాత్। ప్రధానకాలోనస్య ఆధానకాలోనస్య ఇతి భావః॥౧॥ . . .

లింగాంతరమాహ। అపాంగేణ ఇతి। అపాంగేణేత్యాదిశరాత్రాదౌ యోగవిభాగకయోః తదర్థత్వాత్ ప్రధానార్థత్వాత్ ప్రత్యవాయం దర్శయతి శ్రుతియోర్
గవిభాగాకాదర్శయతి। స హ అపారహాయుర్న త్వపహరత్విమం చ తేతి। సర్వార్థత్వే ప్రథమం యోగానాం తే విభాగకః స్యాదితి భావః। ఏవం భాష్యావమతఃస్మా
త్రాధిక్యే వార్తికాభిమతస్తు విస్తరభయాన్నహాభిహితే। తంత్రరత్నాదవగంతవ్యః॥౪॥ శ్రుత్యాభిషేప్సుప్రవర్గ్యే సన్నిధాసు బ్రహ్మణ్యాహ్వానం విహితం॥
తదపాంగేణేష్టుతిదేశేన ప్రాప్తం తద్భిదేనోత తంత్రమితి సంశయే సుత్యాభేదాన్నైద ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। సుబ్రహ్మణ్యేతి ప్రవర్గ్యే కాలేనా
ను బ్రహ్మణ్యాతంత్రం। దీక్షావదనుకాలత్వాత్॥ యథా దీక్షణీయాదిః సుత్యాకాలాదనుకాలత్వాత్ తంత్రం తథాత్రాపీతి భావః॥౧॥ సుత్యాకాలీనసు
బ్రహ్మణ్యాహ్వానం తంత్రేణ భేదేన వేతి సంశయే సిద్ధాంతమాహ। తత్కాలేతి। తత్కాలా సుత్యాకాలం ప్రయోగతః అదృష్టసుత్యామాగభేతి ప్రయోగవి
శేషేణ అదేవతి పదేన సంయోగాత్॥౧॥ పూర్వపక్షాశంకతే। అప్రతి। అదేవేతి ప్రయోగాంగం నేతి। ప్రత్యతా ఏకాసుత్యా తత్ర సుత్యావయాంగ ఛేతి ప్రయోగ
పి తస్మిన్నహాన్యాహ్వానం సిద్ధమతః అదేవత్వ నంగం సుత్యామాగభేతి వివక్షితార్థస్య బాధితః। తంత్రే పతి భావః॥౨॥ ఉత్తరమాహ। స్యాదితి। ప్రయోగనిర్దేశా
త్। అదేవత్వస్య కర్తృభేదవత్॥ అంతరం భావః। యథా వరుణప్రఘాసే ఆహావనే అపి మారుత్యా అపి యాగసంభవే అదృష్టార్థదక్షిణా వేదిరూపదేశభే

అపాంగేణేశ్చ ప్రత్యవాయం స్యాత్తదర్థత్వాత్॥౪॥ సుబ్రహ్మణ్యాతు తంత్రం దీక్షావదనుకాలత్వాత్॥౧॥ తత్కాలా తు ప్రవర్తేత ప్రయోగతో విశేషసంయో
గాత్॥౨॥ అప్రయోగాంగమితి చేత్॥౨॥ స్యాత్ప్రయోగనిర్దేశాత్కర్తృభేదవత్॥౩॥ తథ్యాత్సన్నిధానాదగ్నివదితి చేదపవర్గేస్తదర్థత్వాత్॥౪॥ అగ్నివదితి
తి చేత్॥౫॥ న ప్రయోగసాధారణ్యాత్॥౬॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౭॥ తథ్యేతథేతి చేత్॥౮॥ నాశిష్టత్వాదితరస్యాయుక్తాత్॥౯॥ విధేశ్చ కత్వాదితి చేత్॥౧౦॥ - - -

దాత్ర్యతృభేదః। తథా దృష్టార్థం అ చాపరితేదేవేతి తస్య తదపాం సంబంధిత్వాదినాం తరేనైవ ఇతి॥౩॥ పునః ప్రకారాంతరేణాశంక్య దూషయతి। తః
దుఃఖ్యాతేతి। తేనస కృదాహానేన భూతం సంస్కృతం సాధనం అధిష్ఠానరూపాదేవతాత స్యాత్॥ ఏకస్మిన్నహాని ఆహ్వానేన సంస్కృతాం దేవతాం సర్వార్థాః సకృదా
ధానసంస్కృతాగ్నిః సర్వార్థత్వవదితి భావః। దూషయతి। తదపవర్గేః తస్యాహ్వానస్యాపవర్గేః తద్భిన్నఏవాస్యాపరోః తదర్థత్వాత్। యస్మిందినః
ఆహ్వానం తస్య తద్దినకర్మార్థత్వాత్। యథాగ్నిసంమార్గాదీనాం॥౪॥ తహాగ్నిసంమార్గో మహావనీయాగ్నిదృష్టాంత ఇతి తుల్యమితి శంకే
తేగ్నతి॥౫॥ ఆధాన తుల్యంనేత్యాహ। నేతి। ప్రయోగసాధారణ్యాత్॥ ప్రయోగాంతఃపాతిత్వాదస్య ఆధానస్య నతథేతి భావః॥౬॥ లింగం చ దర్శ
యతి। లింగేతి। సంస్థితే సంస్థితే హని ఆగ్నీధ్రాగారం ప్రవిశ్య సుబ్రహ్మణ్యా సుబ్రహ్మణ్యామాహ్వయతీతి సంప్రేషితీతి ప్రతిదినం ప్రైషవిధానం అనుష్ఠా
నే లింగం॥౭॥ పూర్వపక్షే తంత్రసాధకం దృష్టాంతాంతరం దర్శయతి। తదితి। తథేంద్రియాపాయితిరూపం కర్మయథాశికాదశిన్యాం తంత్రం త
థా ఇదమపి తంత్రం॥౮॥ ఉత్తరమాహ। నేతి। అశిష్టత్వాత్॥ అవిహితత్వాత్॥ యూపాహుతేస్సమీపదేశవిధిర్నక్లింత్వాహవనీయప్రతిషేధమాత్ర
మితుక్తం। ఇహ సుత్యాకాల ఆహ్వానే విహితత్వేషమ్యమితి భావః॥ ఇతరస్యాయుక్తాత్॥ ఏతద్విషయ ఇతరాగ్నిసంస్కారస్యాయుక్తః ఏవ యుక్త ఇతి
భావః॥౯॥ పూర్వపక్షేసదృష్టాంతమాహ। విధితి। విధీనాం విధివిహితపాత్ర వంయదిసంభరణాదీనాం ఏకత్వాత్తథా॥౧౦॥ - - - - - - -

సిద్ధాంతమాహ। ప్రాగితి। చరమమాధ్యందినసవనపర్యంతం కండూయనే విషాణానియమః స్యాత్॥ కుతః ప్రాతఃసవనమధ్యత్వాత్॥ అహర్గణసాధ్యక్రతోః
ప్రాతఃసవనాని మధ్యే యస్య తత్త్వాత్॥ ప్రాతఃసవనే విషాణాకండూయననియమేన ప్రథమేఽహని విషాణాత్యాగే విషాణాకండూయనలోపాపత్తేరితి భావః॥ సి
ద్ధాంతమాహ। ప్రాగితి। చరమమాధ్యందినసవనపర్యంతం కండూయనే విషాణానియమః స్యాత్। కుతః ప్రాతఃసవనమధ్యత్వాత్। అహర్గణసాధ్యక్రతోః ప్రా
తఃసవనాని మధ్యే యస్య తత్త్వాత్। ప్రాతఃసవనే విషాణాకండూయననియమేన ప్రథమేఽహని విషాణాత్యాగే విషాణాకండూయనలోపాపత్తేరితి భావః। నను
దక్షిణాదానోత్తరం హస్తకండూయనం లుప్యేత అత్ర ఇష్టాపత్తిం శంకతే ఆహ। పాణేః పాణికండూయనస్య శ్రుతిఫలత్వాత్ ప్రశస్తత్వాత్ రాగప్రా
ప్తత్వాదితి యావత్॥ తల్లోపే నాంగలోప ఇతి భావః। నను దక్షిణాదానోత్తరం హస్తకండూయనేన విధివాన్నిత్యత ఆహ। కశ్చిదక్షిణాదానోత్తరకాలికశేషే
చ విషాణానియమః స్యాత్॥ శాస్త్రస్య చరమమాధ్యందినపర్యంతం అభిప్రవృత్తత్వాత్॥ కృష్ణవిషాణాప్రాసనపర్యంతం తత్కండూయనస్య శాస్త్రప్రాప్త
త్వాదితి భావః॥౨౫॥ రాజసూయేన నానా జేష్టిరగ్న్యుపస్థాపనరూపం పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపతి కృష్ణానాం ప్రహాణాగ్నేనాం మయవనస్పతయే
శ్యామాకం చరుమిత్యాదినా విహితః॥ అత్ర ప్రయోగకాలే నియమితవాచః సౌమ్యవిష్ణ్వదేవేతి కాలే విసర్గో విహితః। నహాస్త్రకండూయనవదాత్రాపలబ్ధః॥ అ
తః ప్రథమేన చరమేణ వా హవిష్మతా గ్నిసంగః ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। హరిగితి। బీజభేదేనానాబీజేష్టౌ తథా కృష్ణవిషాణాప్రాసనవచ్చరమహావిష్య
త్రైవ స్యాత్॥ అత్రాపి వాగ్విసర్గోఽనవధిర్యతో తస్య రాగప్రాప్తత్వాత్॥ కింతు గృహీతవాఙ్నియమస్య మర్యాదామాత్రవిధిరితి భావః॥౨౬॥ అగ్నీషోమీయస్య
పాణేస్త్వ శ్రుతిభూతత్వాద్విషాణానియమః స్యాత్ప్రాతఃసవనమధ్యత్వాచ్ఛిష్టే చాభిప్రవృత్తత్వాత్॥౨౭॥ వాగ్విసర్గో హవిష్కృతా వీజభేదే తథా
స్యాత్॥౨౮॥ పశౌ చ పురోడాశే సమానతంత్రం భవేత్॥౨౯॥ అగ్నిసంయోగః సోమకాలే తదర్థత్వాత్తుంస్తృతకర్మణః పరేషు సాంగస్యత స్యా
త్సర్వాపవర్గే విమోకః స్యాత్॥౩౦॥ ప్రధానాపవర్గే వా తదర్థత్వాత్॥౩౧॥ అవభృథే చ తద్వత్ప్రధానార్థస్య ప్రతిషేధో అపవృక్తార్థత్వాత్॥౩౨॥
శౌ పాశుకం పురోడాశకం చేతి తంత్రద్వయమస్తి। తత్రోభయత్ర వాఙ్నియమః హవిష్కృదావహ్వానం చాస్తి కృత్వా చింతయా సిద్ధాంతమాహ। పశా
వితి। న పురోడాశే పశౌ వాఙ్నియమస్య తంత్రభేదః। పురోడాశికతంత్రపర్యంతం వాఙ్నియమః కార్య ఇతి భావః॥౨౯॥ అగ్నిరగ్నిం యునజ్మీతి
హోమోఽగ్నియోగః। ఇమం గన్తమితి హోమో విమోకః। అయం విమోకః కిం ప్రధానాంతే స్యాదుత సాంగప్రధానాంత ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అగ్ని
యోగ ఇతి। సోమకాలే యోగ్నిసంయోగః స సాంగస్య అంగసహితప్రధానస్య। కుతః। సంస్తృతకర్మణః అనయోయాహుత్యాసంస్తృతాగ్నేః పరేషు అగ్నిమ
కర్మసు విశేషశ్రవణాదితి శేషః। అముక కర్మార్థమిదమితి విశేషానుపలబ్ధేః। కించ సంస్కృతకర్మణ ఇతి దేహళీదీపన్యాయేన తదర్థత్వాదిత్యనేనాప్యన్వ
తి। సంస్కృతకర్మణః పరేషాం తదర్థత్వాత్। సాంగప్రధానార్థత్వాత్। తస్మాద్యోగస్య సాంగప్రధానార్థత్వాత్ విమోకస్సర్వాపవర్గే సాంగప్రధానసమాప్తౌ
స్యాత్। యదుదర్థో యోగః తత్సమాప్తిం వినా విమోకాసంభవాదితి భావః॥౩౦॥ సిద్ధాంతమాహ। ప్రధానాపేతి। తదర్థత్వాద్యోగస్య కేవలం ప్రధానార్థత్వాత్।
పంచభిర్యునక్తి పాంక్తో యజ్ఞో యావానేవ యజ్ఞస్తమాలభత ఇతి యజ్ఞప్రాప్త్యర్థత్వాత్। యోగస్యేతి భావః॥౩౧॥ అత్రార్థేఽయముక్తేరేవంతరమాహ। అవభృథ
ఇతి। యదుదీయజ్ఞశబ్దో యుక్తోపి సాంగప్రధానార్థః స్యాత్తదా అవభృథేపి తద్వత్పూర్వాధికరణపూర్వపక్షవత్ హోతుర్వరణం సాంగప్రధానార్థం స్యా
త్ యజ్ఞశబ్దో యోగశ్చైవం యజ్ఞతాపేక్షయా ప్రవర్తిర్యజమానే యజ్ఞస్య శేషః ప్రతితిష్ఠతీతి। నచేష్టాపత్తిః। హోతుర్వరణస్య సాంగప్రధానార్థత్వే అవభృ
థే హోతారం వృణీత ఇతి నిషేధోఽసంగతః స్యాత్ తస్మాత్ ఉపపత్తిమాహ। ప్రధానార్థస్య వరణస్యాప్రవృత్తార్థత్వాత్। నివృత్తకార్యత్వాదవభృథే తదే
శేనవరణప్రాప్తౌ నిషేధస్స ఫలః॥౩౨॥ . . . . .

ఇమం పక్షం దూషయతి। శబ్దేతి। యజ్ఞపాత్రాణాం అంగత్వం శ్రుతం। నవ్వనతత్వాలసంపాదితయజ్ఞయోగాభావాదసామంజస్యం జైజ్ఞయం।౭॥
ఇమమేవ దూషామాశరేతి దిశతి తేధితి। తథా తుల్యః ప్రతదుపాః॥ అభావేన బాధో జైజ్ఞయః॥౮॥ సమాధత్తే శాస్త్రాదితి। శాస్త్రాత్ ఇష్యతప్రత్తాభవత ఇతి
శాస్త్రాత్ విప్రయోగః శబ్దసామస్యం। తదేవ దర్శయతి। తత్ర ప్రకృతా జ్యోతిష్టోమే ఏకస్యాగ్నేర్యత్రప్రవంపయుః ప్రతే ఆశరే చేతి చికీర్షయా ప్రతః
దుఘామాశిరే దుహంతీతి శ్రుతం। తత్రాగ్నిదేశేన ప్రాప్తిఫల్లితప్రత్తేన పరయోః ప్రత బాధ్యా దాశరేన వేనగూసంపాదన కృతావవృద్ధేహంధాహేన యజ్ఞాత్రాణా
మతిదేశేన ప్రాప్తిః। కిం త్వపూర్వార్థవతీ అపూర్వపాత్రవిధిమతీ। అతో భూతస్య యజ్ఞసంబంధిత్వేన శ్రౌతస్యోపదేశః విధిః॥౯॥ ఏవమేకదేశమతం
దూషయిత్వా సిద్ధాంతరాచింతయతే కిం పాత్రాణి హారియోజనమార్గభృద్ధారణ్యాల్లతాధానప్రభృతీతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రకృతీతి। ప్రకృత్యర్థ
త్వాత్ యజ్ఞమానపాత్రాణ్యపి నారభ్యాధితత్వాత్ ప్రకృత్యర్థానవతః హారియోజనమార్గభృద్ధారణం॥౧౦॥ సిద్ధాంతమాహ। అగ్నిధేయమితి। అగ్న్యాధేయధా
రణేతి। అవిప్రతిషేధాత్॥ బాధకాభావాత్॥ హారియోజనమార్గభృద్ధారణే బాధకమాహ। మరణస్యానిమిత్తత్వాత్॥ అనియతత్వాత్। యద్యపి హా
రియోజనసాధ్యాని పాత్రాణి। తథాపి ఆధానానంతరం హారియోజనస్యాః ప్రాగుయజమానమరణే యజమానశరీరసంస్కారో న భవేత్ తతః పవమానేష్వపి
మపి దేశః ప్రాప్తానామేవ తదారభ్యధారణమితి భావః॥౧౧॥ ఏవమంతరాప్రక్రాంతచింతాం సమాప్య యజమానసంస్కారార్థాని పాత్రాణీత్యేకదేశమతం
దూషయతి। ప్రతిపత్తిరితి। యథా అన్యేషాం సోమలిప్తపాత్రాణాం అవభృథే గమనం యథా అప్సు ప్రక్షేపః ప్రతిపత్తిః। ఏవం యజమానశరీరే ఆ
క్షేపః పాత్రాణాం ప్రతిపత్తిసంస్కారః। యజమానస్య దహనే పాత్రాణాం యజమానాగ్నిసికారోహః ప్రవాహి తత్వాదాపాత్రవానకేప దూత్రరంధ్రేతియూపశ్రవణాత్॥
శబ్దసామంజస్యమితి చేత్॥౨॥ తథా శిరే॥౩॥ శాస్త్రత్తు విప్రయోగః తత్ర కత్రువ్యచికీర్షయా కృతావధేః పూర్వార్థవద్దుఃఖతోపదేశః॥౨౪॥
ప్రకృత్యర్థత్వాత్ హారియోజనమార్గ్యాస్యాః క్రియేరన్॥౯॥ అగ్న్యాధేయ వా విప్రతిషేధాత్ నిధారయేత్ మరణస్యానిమిత్తత్వాత్॥౧౦॥ ప్రతిపత్తిర్వా యథాన్యేషాం।
౧౧॥ ఉపరిష్టాత్ సోమానాం ప్రాజాపత్యైశ్చరంతీతి సవనీయావిశేషాదవాచ్యాహి ప్రకృతికాలః॥౧౨॥ అంగవిపర్యాసో హి నావచనాదితి చేత్॥౧౩॥
తథా అగ్నిరోహినానాం కర్మసూపంయమే ప్రతిపాదనార్థ ఇతి తేషామపి ప్రతిపత్తిరేవ। అహితాగ్నిమగ్నిభిః యజ్ఞపాత్రైశ్చ దహంతీత్యత్ర
త్వత్ యథా శ్రుత్యాదాహాంగకరణత్వమాస్తాం। యజమానశరీరే నిక్షేపస్తు ప్రతిపత్తిరేవ॥౧౪॥ వాజపేయే ప్రాజాపత్యపశూనాం ప్రకృత్య శ్రూయతే। ఉ
పరిష్టాత్ సోమానాం ప్రాజాపత్యైశ్చరంతీతి। తత్రైవం క్రమః। తృతీయసవనే ప్రథమమార్భవః పవమానః తతోఽగ్నిష్టుదేవగ్రహాపరపంతాః శస్త్రవత్తః
సోమాః। తతోఽగ్నిశస్త్రసోమగ్రహావహోమః। తతోఽగ్నిష్టోమసామ। తత ఉక్థ్యాదయః సోమవికారాః। ఏవం క్రమే ఆర్భవపవమానకాలే ప్రాజాపత్యా
ప్రచారః। ఉత శస్త్రవత్సోమాంతే ఉత వికారసాధనంత్వాత్ సవాంతే ఇతి సంశయే సిద్ధాంతరూపం చరమపక్షమాహ। ఉపరిష్టాదితి। సర్వసోమానాము
పరిష్టాత్ ప్రవృత్తే। అవిశేషాత్॥ సోమానామిత్యవిశేషశ్రవణాత్॥ నను ప్రకృతా ఆర్భవపవమానకాలః పశుప్రచారే ప్రాప్తః కథం తస్య బాధ ఇత్యత ఆ
హ। ఆకృతికాలః ఆర్భవపవమానకాలః అవాచ్యః అశ్రుతః అనుమానికః తతోఽపి బలవతా ఉపరిష్టాత్ సోమానామితి ప్రత్యక్షశ్రుత్యా బాధ ఇతి భా
వః॥౧౨॥ నను సర్వసోమాంతేఽనుష్ఠానే ఆగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనూయాజైశ్చరంతి ప్రవృత్తే పరిధేః హారియోజనే నప్రచరతీతి క్రమబాధః వినావచనమితి
శంకతేంగానామితి। స్పష్టం॥౧౩॥ సమాధత్తే ఉత్కర్ష ఇతి। అనూయాజపరిధిప్రహరణయోః పశుప్రచారోత్కర్షే ఉత్కర్షోఽన్యాయః। కుతః సంయోగా
త్ పశుప్రచారేణ సంయోగాత్। ప్రకృత్యర్థత్వాదిత్యాదధ్యాయం। తస్యాగ్నిమారుతాదూర్ధ్వమనూయాజైశ్చరంతి ప్రవృత్త్యపరిధేః జుహోతి తేనాగ్నిమా
రుతానూయాజయోర్హారియోజనపరిధిప్రహరణయోరంగత్వం ప్రతీయతే। తస్య కాగతిరత ఆహ కాలమాత్రమితరత్ర ఉత్కర్షేఽపి వ్యర్థ్యయోర్దర్శపూ
ర్ణమాసాభ్యామిష్ట్వా సోమేన యజేతేతివత్ కాలమాత్రవిధిరితి భావః॥౩॥ - - -

అత్ర రసమావాం। న కృష్ణస్యేతి। న వసతీవరీ వన్నా సోమాభిషవాదికృష్ణసీ సముగ్రసపునః ప్రయోగాత్॥ పునరసం పాత్రానాం॥ యథా ప్రధానం పు
నరనుష్ఠేయతే తంత్రం తదిదమపి। వసతీవరీ సంభరణస్య సకృత్ప్రాగ్నినానమనుష్ఠేయత్వాద్దోషః। యథావత్తంత్రంభిన్న కాలత్వాత్॥ అస్య ప్రధానకాలి
కత్వాభావాత్తంత్రమితి భావః॥౧౧॥ విహితసంస్కారేణ జనితాదృష్టరూపం। అశక్తేః। యథా పాపావసేయాదితత్ఖిన్నేషు శాకతేషు బహుష్వగ్న్యాదిషు ప్ర
తిప్రయోగం తవవగ్రావణ్యేతే ఛందయాన్యే పతి సంశయే ప్రస్తరాదివదుర్బ్యపాదివదన ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। శాకతే ఇతి। యథా కామిషు
ఇష్టయ ఇతి అనేకవాసం సంస్కారానర్థలోపాత్। సంస్కారశబ్దార్థస్య సంస్కారార్థాంతరయోర్లోపః సంస్కారార్థలోపః తస్యాభావః సంస్కారానర్థలోపః త
స్మాత్। అంగం భావః। శాకతేషు దేశకర్తాదిషు పూర్వప్రయోగకృతస్య ప్రయోగాంతరే అపఛేదస్య సంస్కారస్యాభావేనానుత్పాదానేమి సంస్కార
౧౩౨ లోపాభావాత్॥ ఏవం దృష్టస్య ప్రయోగస్య వాపాభావాపార్థస్య పునర్గ్రహణే లోపాభావాదిశ్చేవ నియమికేతి॥౧౨॥ యజ్ఞపాత్రాణాం యథావ
జ్జవం ధారణం ఉత ప్రతిప్రయోగమన్యానితి విచారే సిద్ధాంతమాహ। యజ్ఞేతి। యజ్ఞాంగం యథానియజ్ఞపాత్రాణి ప్రతిపత్తివిధానాత్ ఆహితా
గ్నిమగ్నిభిర్దహంతి యజ్ఞపాత్రైశ్చేతి। బహుదోషం గతసారాః సోమావంయవాః అవగతే యథావత్ద్వినసంబంధి ధారయేత్ అవభృథసమయే బహు
139 జోషమపునః ప్రహరంతీతి ప్రతిపత్తిసంస్కారార్థం॥౧౩॥ పూర్వపక్షమాహ। యజమానేతి। యజమానస్యాంగం పాత్రాణి న ప్రతిపత్తిః। తదధీనం యజమా

నకృత్యన్యస్యపునః ప్రయోగాత్ ప్రధానవత్॥౧౪॥ శాకతేష్వయ యథా కామిషు సంస్కారానర్థలోపాత్॥౧౫॥ యజ్ఞాంగం యథా నిధారయేరన్ ప్రతిపత్తివిధా
నాద్యజోషవత్॥౧౬॥ యజమానసంస్కారే వా తదర్థః శ్రూయతే తత్ర యథా కామీ తదర్థత్వాత్॥ వయం ఖల్యస్య ధారణం వామరణస్యానియ
తత్వాత్॥౧౭॥ యోవాయజనే మోహాని ప్రయోగే తేషాం ధిక్కృతస్యాధిపేషవత్॥౧౮॥ న శాస్త్రలక్షణత్వాత్॥౧౯॥ ఉత్పత్తి వా ప్రయోజకత్వా

దాశిషవత్॥౨౦॥

నార్థః। యజమానోత్తరద్విత్వేయయా ప్రాధాన్యస్య పాత్రపడోత్తరత్వేయయా చాంగత్వమితి భావః। నస్వస్య యజమానార్థత్వం
కిమెతావతే త్వాశం కాయాం యథా వజ్జవధారణాభావరూపం పూర్వసూత్రాద్విపరీతం ఫలమాహ। తత్ర పాత్రధారణే యథా కామీ తద
ర్థత్వాత్। యజమానార్థత్వాత్। పూర్వప్రయోగపాత్రత్వాగపి చరమప్రయోగపాత్రైర్యజమానసంస్కారసంభవాదితి భావః॥౧॥ సిద్ధాంతైకదేశినో
మతం। పాత్రాణాం యజమానార్థత్వమంగీకృత్య ఆహ। మఖస్యేతి। మఖస్య ప్రాథమికం యజ్ఞపాత్రస్య ధారణం హేతుః స్పష్టః। పూర్వప్రయోగ
పాత్రే తత్ర అగ్నిమత్ప్రయోగాత్ప్రాక్ యజమానమరణే పాత్రసంస్కారాసంభవాదితి భావః॥౩॥ పక్షాంతరముద్భావయతి యోవేతి। న మఖస్య ధారణం
అంతరావృత్తేనాయం సంస్కారః కింతు యజ్ఞే యహానిరేవావృతః స ఏవాధికృతః॥ యథా ఉపవేషేణ కపాలోపధానే సాన్నాయ్యవానే దశాభామలా
లస్యోపవేషత్వేనాసన్నయతః శాఖాభావాదుపవేషాభావస్తథా॥౪॥ ఉపవేషాద్యేషు మంచ దర్శయతి నేతి। నాయం దృష్టాంతః। తస్యోపవేషస్య శాస్త్రలక్ష
ణత్వాత్। శాస్త్రవిహితత్వాత్॥ తథాహి। సాన్నాయ్యార్థాశాఖాతన్మూలముపవేషః ఆసన్నయతః శాఖానివృత్తావుపవేషానివృత్తిః। అత్రాంతరావృత
న పాత్రధారణేన సంస్కారసంభవేన నతన్నివర్తకం కించిదస్తీతి భావః॥౫॥ సిద్ధాంతేఏకదేశి అంతరావృత్తే పాత్రసంస్కారం సిద్ధ్యత్యధారణం విన్యైవ తు
దుపపత్తిం ప్రకారాంతరేణాహ। ఉత్పత్తిరితి। అంతరావృత్తౌ తత్కాలపాత్రాణాముత్పత్తిః కార్యా। సంస్కారే ప్రయోజకత్వాత్। యథా బహుషు
పెరెషుకృతప్రతాభవత ఇత్యనేన ప్రతార్థం ఘృతవిధానేన పరోడాశనివృత్త్యాత్ప్రతార్థమాహానివృత్త్యాభావే ప్రతదుపోత్పాద్యం యజమానస్య ప్రతదు
హోమాశిరేదుహాం శత్రు దధిరూపాశిరార్థం గోర్నవన్నైవోపాదీయతే। తద్వత్॥౬॥ - - - - - -

తథాచ ప్రయోగభేదసిద్ధౌ చ అనువస్తప్రమాణాంతరస్య దర్శనం ఉపలబ్ధిః। అగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ ఐంద్రావైష్ణవమేకాదశకపాలం వైష్ణవం త్రికపా
లం వామనో దక్షిణా ఏకం త్రికం। అగ్నీషోమీయమేకాదశకపాలం ఇంద్రాసోమీయమేకాదశకపాలం సౌమ్యం చరుం బభ్రుర్దక్షిణేత్యుపరం త్రికం తత్ర సన్నిధౌ
యత్పూర్వం త్రిసంయుక్తం పరజననం యదుత్తరం పశుజననమితి ప్రయోగభేదాత్పృథక్ త్వర భావం ఉపపన్నః॥౩॥ రాజసూయే ఉపత్రయం బుం
త్రిజన్త్వ ఏవ సవమాప్తిపర్యంతమిత్య నియమ ఉపనియమ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ నియమ ఇతి ॥౧॥ పూర్వపక్షం దూషయతి నేతి। ఉపదిష్టత్వాత్॥ వ
రణవేళాయాం రాజసూయే బుత్విజం వృణీతే ఇతి బుత్విక్ ప్రతిశ్రావితత్వాత్॥ ఆరంభప్రభృతి ఆసమాప్తిపర్యంతం ఆశ్రిత త్వాత్॥౨॥ లాఘవాపత్తిః। లా
ఘవ సంపత్తిః శ్రుతి కవర్గ బుత్విగ్వరణావత్ కృత్వర్థం లక్ష్యతీ భావః॥౩॥ ననుసవముదారేదక్షిణా శ్రవణాభావాత్ సముదాయానతిః కథం సిద్ధేదత ఆ
హ। ప్రయోజనేతి। అనతిరూప ప్రయోజనస్యైకత్వాత్॥ అవయవానాం త్యాగసవముదాయానతిః సిద్ధ్యతి నవ్యావయవాదతిరిక్త సవముదాయ ఇతి భావః॥౪॥ నైవ
వంసతి ఋత్విగ్వృత్తిష్వపూర్వత్వము దారేభ్య ఏవ శ్రుతేఽనశ్రుతత్వాత్ ఆహ। విశేషేతి। విశేషార్థా। అభ్యస్తార్థా। తత్ర తత్ర పునః శ్రుతిః। అవం రవే దక్షిణా దానమపూర్వా
ర్థమితి భావః॥౫॥ రాజసూయే ఆవేష్టినామ్ని పంచహవిష్కా ఇష్టిః పృథక్ పృథక్ పంచదక్షిణాశ్రుతా। అగ్నీంద్ర విశ్వేదేవ మిత్రావరుణ బృహస్పతి దేవతాకా ప్రత్యేక
మిత్యేషాం పంచయాగానాం తంత్రమంగానాం తద్భేద ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ వి ష్వాదితి। లింగదర్శనాత్॥౧॥ లింగం దర్శయతి ప్రావస్థాయాంచేత వాహా స్ప

తథాచాన్యార్థదర్శనం॥౨॥ అనియమశ్చాదితి చేత్॥౩॥ నోపదిష్టత్వాత్॥ లాఘవాపత్తిః॥౪॥ ప్రయోజనైకత్వాత్॥౫॥ విశేషార్థాః పునః శ్రుతిః॥౬॥ ఆవేష్టౌ
చైకతంత్ర్యం స్యాల్లింగదర్శనాత్॥౧॥ వచనాత్సర్వసంయోగే స్యు॥౨॥ క్రత్వర్థాయామితి చేన్న వర్ణసంయోగాత్॥౩॥ పవమానహవిష్ష్వైకతంత్ర్యం ప్రయోగ
వచనైకత్వాత్॥౧॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౨॥ వచనాత్తు తంత్రభేదస్స్యాత్॥౩॥ సహత్వే నిత్యానువాదస్స్యాత్॥౪॥ - - - -

తథేం వమధ్యే నిధాయేతి। యదిపంచాపి ష్టయోఽగ్నిప్రయోగాస్సహస్సహ వర్ణేషాం ప్రత్యేకం పృథక్ హావిష్టత్వాత్ బార్హస్పత్యస్య మధ్యే నిధానమనుపపన్న
మితి భావః॥౨॥ సిద్ధాంతమాహ। వచనాదితి। కామసంయోగేన సహితవచనాత్॥ ఏతయాన్నాద్యకామం యాజయేదితి వచనాత్ సిద్ధిః రాజసూయే బార్హ
త ప్రయోగేతంత్రం అంగానాం లింగం తత్ర చరితార్థమితి పూర్వపక్షీ యత్॥౩॥ కించిదాశంక్య దూషయతి క్రత్విత్ క్రత్వర్థాయామపి ష్టావేవ లింగం కుతో
నని పశతఇతి శంకా। సమాధానం వర్ణసంయోగాత్॥ యది బ్రాహ్మణో యజేతేతి వర్ణసంయోగాత్ న క్రత్వర్థా ఇయమిష్టిః। తత్ర రాజన్య ఏవాధికారాత్॥ ఇ
తి భావః॥ అథాగ్రయణే ఋత్విక్ కామ ఏతవసోమయాగస్సితి శునాగ్నయే పవమానాయ నిరుప్య పావకశుచిభ్యాం సమానబర్హిషి నిర్వపేదితి క్రమాణాంతం
త్రమంతభేద ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పవమాన ఇతి। ప్రయోగవచనైకత్వాత్॥ అగ్నయే నిరుప్య ఇతి వాక్యమేకం ప్రయోగం బోధయత్యతః॥౧॥ సమాన
బర్హిః ప్రతిలింగమపి తంత్రైగమకమిత్యాహ॥ లింగేతి॥౨॥ సిద్ధాంతమాహ। వచనాదితి। తంత్రభేదః ప్రథమస్య తంత్రభేదః వచనాత్॥ అగ్నయే పవమానాయ నిరు
ప్యేత్యుక్త్వోత్తరయోః సమానబర్హిష్వేనతంత్రవచనాత్। అగ్నయే నిరుప్యేతి ఏకదిన రూపకాలవిధాయకం నత్వేకప్రయోగవిధాయకమితి భావః॥౩॥ యద్యప్యు
క్తం సమానబర్హిలింగం తస్యాన్యత్ర చరితార్థమాహ సహత్వ ఇతి। ఏకబ్రహ్మవర్చస కామస్య తుస్యసహాగ్నిహాపీంషి సహనిరుప్యేతి బ్రహ్మవర్చస కా
మప్రయోగస్యాస్తు వచనేన తంత్రసిద్ధౌ తత్రోక్తలింగస్య నిత్యానువాదరూపత్వాదితి భావః॥౪॥ - - - - - -

ద్వితీయం పక్షమవతారయతి ప్రకృతేతి । శస్త్రవతామంతే ప్రచారః ప్రకృతికాలోలాభేపి ప్రకృతికాలాసత్త్వాత్ ॥ ౯ ॥ దూషయతి నేతి । శ్రుతేః సోమాంతేఽ
తి శ్రుతేః విప్రతిషేధాత్ । బాధ్యాత్ । అవిశేషశ్రుతస్య శస్త్రవతామంతే ఇతి । అర్థేశకాల్యోర్థే బాధ ఇతి భావః ॥ ౧౦ ॥ తృతీయం పక్షముద్భావయతి వికార ఇతి ద్విత్వా
ర ఇతి వ్యాఖ్యాతం ॥ ౧౧ ॥ దూషయతి నేతి । చోదనాపృథక్త్వాత్ । కర్మణః పృథక్త్వాత్ । అయం భావః । తృతీయపూర్వపక్షే యుక్తిర్నాస్తి సోమః ప్రకృతిః పశుప్ర
చారో వైకృతం కర్మ ప్రకృత్యంతర్వైకృతమితి నైతద్యుక్తం । సోమయాగపశుప్రచారయోః స్వాతంత్ర్యేణ పృథక్త్వాత్ ప్రకృతివికృతిభావాభావాత్ నై
కృతానామంత ఇతి పరిభాషైవ న ప్రవర్తత ఇతి ॥ ౧౨ ॥ అగ్నీషోమీయ తాదృగ్ధ్వర్ధమనూయాజైశ్చరంతీతి పాశుకానూయాజోత్కర్షే తదాదుత్కర్షణీయమేన
సూక్తవాకస్యాప్యుత్కర్షో జాతః । తస్మిన్ సూక్తవాకే సవనీయపురోడాశానామపి కీర్తనమస్తి భజ్యేన్ద్రాయ హరివతే ధానాః పూషణ్వతే కరంభం ఇత్యా
దితత్కీర్తనమంత్రస్యాప్యుత్కర్షో నేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । ఉత్కర్ష ఇతి । సోమదేవతానాం సవనీయదేవతానాం చ ఉత్కర్షః । కుతః తాసాం పశుసంగత్వాత్ । య

౧౪౦ 140

థా నిష్కర్షే న స్వం । పౌర్ణమాసప్రయోగాంగభూతాభ్యో దర్శదేవతాభ్యో నిష్కర్షే బ పాఠభావేఽపి సూక్తవాకే పౌర్ణమాస్యాం దర్శదేవతానస్వరాయ
ధాతద్ధా ॥ ౧౩ ॥ సిద్ధాంతమాహ । వాక్యసంయోగాదితి । సూక్తవాచవాక్యతాసామపి దేవతానాం సంయోగాత్ । సవనీయపురోడాశపశుప్రయోగయోః స్త్వ
కం సూక్తవాకే వాక్యం పఠితం । భజ్యేన్ద్రాయ హరివతే ధానాః పూషణ్వతే కరభం సరస్వతీవతే పరివాపం ఇత్యుజమాన ఇతి । తథా ఇన్ద్రాయ
హరివతే ధానాభిః పూషణ్వతే కరంభేణ సరస్వతీవతే పరివాపేణ సూపసస్థాతవదేవ ఇతి చ తత్స్మథపతితానామప్యుత్కర్ష ఇతి భావః । ననుదర్శపూర్ణమా
ఉత్కర్షః సంయోగాత్ । లింగమాత్రమితరత్ర ॥ ౩ ॥ ప్రకృతికాలాసత్త్వాత్ శస్త్రవతామితి చేత్ ॥ ౪ ॥ న శ్రుతివిప్రతిషేధాత్ ॥ ౫ ॥ వికారస్థాన ఇతి చేత్ ॥ ౬ ॥
న చోదనాపృథక్త్వాత్ ॥ ౭ ॥ ఉత్కర్షే సూక్తవాకస్య న సోమదేవతానాముత్కర్షః పశుసంగత్వాదుధానిష్కర్షే న స్వయం ॥ ౮ ॥ వాక్యసంయోగాద్వా
ఉత్కర్షః సమానతంత్రత్వాదర్థలోపాదనస్వయం ॥ ౯ ॥ ఇతి జైమినిసూత్రే ఏకాదశస్య తృతీయః పాదః ॥ - - - - - - -
సప్రయోగపఠితానాం సూక్తవాకదేవతానాం కథం విభజ్య పాఠోఽత ఆహ । సమానతంత్రత్వాత్ । వేదే దర్శపూర్ణమాసప్రయోగపాఠః సమానతంత్ర
ం కృతః । అతఏవ వాక్యే సర్వదేవతాపాఠః కృతథాప్యమావాస్యాయాం పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యేతి ప్రయోగద్వయస్య కాలభేదేనానుష్ఠా
నే అర్థలోపాత్ । అస్య ఇష్టదేవతాస్మరణరూపకార్యస్య లోపాత్ ప్రయోగే ఇతరానస్వయం లక్ష్యః । ఇహాతు సవనీయే సూక్తవాక ఏవ నాస్తి । యత్ర
పాఠస్తత్రాపి అనస్వయే పారత్ర్యం యథోక్తమితి భావః ॥ ౯ ॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ ఏకాదశాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః । శ్రీహయగ్రీవాయ నమః ॥
చోదనైకత్వాద్రాజసూయే అనుక్తదేశకాలానాం సమవాయాత్ తంత్రమంగాని ॥ ౧ ॥ ప్రతిదక్షిణం వా కర్తృసంబంధాదిష్టివదంగ=
భూతత్వాత్ ఫలముదాయో వా తన్నిర్వృత్త్యాత్తదేకత్వాదేకశబ్దోపదేశః స్యాత్ ॥ ౨ ॥ - - - - - -
అథ చతుర్థపాదే అస్పష్టకర్తృభేదస్థలే తంత్రావాపౌ విచార్యేతే । పాష్ఠం చరుగేశ్యవేదదక్షిణావారుణం యవమయం చరుం మస్యాదక్షిణేతి అత్రాంగా
నాం తంత్రముత భేద ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । చోదనేతి । అనుక్తదేశకాలానాం సమవాయాత్ పరస్పరసహితానాం ఫలజనకత్వాత్ ॥ అత్ర హేతుః
చోదనైకత్వాత్ ॥ రాజసూయేన స్వారాజ్యకామ ఇతి సముదాయానామ్నా దర్శపూర్ణమాసవత్ ఫలసంబంధబోధాదితి భావః । అంగాని తంత్రం ॥ ౧ ॥ సిద్ధాంతమా
హ । ప్రతీతి । ప్రతిదక్షిణం కర్తృభేదః ఋత్విగన్యః సంబధ్యతే తస్మాత్ తత్తద్దక్షిణాకే యాగే తత్తద్దక్షిణాపరిక్రీతానామంగభూతత్వాదిష్టివత్ ॥ యథా దర్శ
పూర్ణమాసేష్టౌ చ కాలభేదాదంగావృత్తిస్తథా కర్తృభేదాదావృత్తిరితి భావః । యత్తు చోదనైకత్వాదితి పూర్వపక్షయుక్తిః తత్సూత్రేణాహ । సము
దాయః ఇష్టిపశుసోమాత్మకో రాజసూయపదవాచ్యః సముదాయః । తదేకత్వాత్ ॥ ఫలస్యైకత్వాత్ । తస్య ఫలస్య నిర్వృత్త్యా ఉత్పత్త్యభిప్రాయేణావ్యక్తతః ।
అతః ఏకశబ్దస్య సూయశబ్దస్యోపదేశః పఠనం । న ప్రయోగైక్యాభిప్రాయేణేతి భావః ॥ ౨ ॥ - - - -

యచ్చోద్భక్తమాగ్నేయం యదాగ్నీషోమీయం యత్తంత్రమితి తన్నైతద్వైహం చోదనేతి। తత్రాగ్నేయాగ్నీషోమీయయోః చోదనాపృథక్త్వేపి ఉత్పత్తివాక్య
భేదేపి సమవేతానాం మిళితానాం అంగసహితప్రధానానాం కాలసంయోగాత్॥ ఏకకాలసంబంధవిధానాత్। పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యాసాంగయా
యజేతేతి వాక్యేన విధానాత్ ప్రాగుదేశకత్వేఽకార్యత్వం తంత్రం। ఇహ తు ప్రధానభిన్నకాలవిహితానాం దీక్షాదీనాం వసతీవరీగ్రహణాంతానాం ఆధానవత్సు
కాలస్య సాధితంత్రే ఏకస్య విధానాదేవ తంత్రమితి భావః॥౫॥ అథ సవనీయపశ్వాదీనామపి దీక్షావత్ తంత్రతేతి ఉత్సూత్రపూర్వపక్షసిద్ధాంతమాహ।
భేద ఇతి। యతః తద్భేదాత్ ప్రధానకాలభేదాత్ భేదః ప్రధానభేదః అతః ప్రయోగే తత్ర ప్రధానప్రయోగం గానామపి భేదః స్యాదిత్॥ తేషాం ప్రధానశబ్దత్వాత్
ప్రధానవిధివిధేయత్వాత్॥ దీక్షాదీనాం ప్రధానకాలాన్యకాలత్వాత్ తంత్రం సవనీయపశ్వాదేస్తు ప్రధానకాలికత్వాద్ద్వేస్య ప్రధానస్య కాలే అనుష్ఠేయః
సతదర్థ ఏవేతి భావః॥౬॥ ఉక్తార్థేసాధకాంతరమాహ। తథా చేతి। అనువదర్శనం। పత్నీసంయాజాంతాన్యహాని సంతిష్ఠంత ఇతి దర్శనం। యదివికృష్టః
స్నేహాహాని సవనీయపశుః తదంగపత్నీసంయాజానాం ప్రత్యేక దినసంబంధిత్వేన పత్నీసంయాజాంతత్వం సర్వేష్వహస్సు శ్రూయమాణం బాధ్యేతే
తి భావః॥౭॥ అన్యలింగమాహ। ఖ్యేతి। ఖ్యః సుత్యావచనం। సంస్థితే సంస్థితేహని అగ్నిదాహ్నిత్యాగారం ప్రవిశ్యేసు బ్రహ్మణ్యేసు బ్రహ్మణ్యాహ్వమాహ్వ
యేతి ప్రైషే శ్వైకసుత్యాసమాప్త్యనంతరం తస్మిన్నేవాహాని సుబ్రహ్మణ్యః ఖ్యః సుత్యా భవతి। ఇంద్రాగచ్ఛేతి సుబ్రహ్మణ్యాహ్వే వృత్తిరపి తద్వత్॥ ఉక్తౌ

చోదనాపృథక్త్వే త్వైకతంత్ర్యం సమవేతానాం కాలసంయోగాత్॥౫॥ భేదస్తు తద్భేదాత్ కర్మభేదః ప్రయోగః స్యాత్తేషాం ప్రధానశబ్దత్వాత్॥౬॥
తథా చాన్యదర్శనం॥౭॥ ఖ్యః సుత్యావచనం చ తద్వత్॥౮॥ పశ్వతిరేకశ్చ॥౯॥ సుత్యావివృద్ధౌ సుబ్రహ్మణ్యాయాం సర్వేషాముపలక్షయేత్ ప్రకృత్యన్వ
యాదాహానవత్॥౧౦॥ - - -

ర్థసాధకం॥౮॥ అపరం లింగమాహ। పశ్వతిరేక ఇతి। ఆగ్నేయః కృష్ణగ్రీవ ఇత్యాదినా ఏకాదశపశూనాం ప్రత్యేకస్మిన్నహని అనుష్ఠానే ద్వాదశాహ
ని అనుష్ఠేయమానపశూనాం అద్వంద్వం శ్రూయతే। యదా పశురతిరిచ్యతే స ఐంద్రాగ్న ఇతి। ప్రత్యహం ఏకైకపశ్వనుష్ఠానే ఏవ ద్వాదశదినపశావతిరేకః
సంభవతి। ఏకస్మిన్ దినే సవనీయపశూనామనుష్ఠానే ద్వాదశసుపశూనామతిరేక ఏవ నాస్తీతి తదర్థనం విరుద్ధమితి భావః॥౯॥ ప్రకృతావితి। అహస్సుత్యా
మాగచ్ఛ మఘవన్నితి బ్రూయాదితి శ్రుతం। అత్రేతి శబ్దే ఆవృత్తిసంఖ్యాపరః ఇత్యాహ। ఇత్యస్య ఆవృత్తి ఏకదివసే ద్వితీయే దివసే తృతీయ దివసేసు
త్యామాగచ్ఛేతి వక్తవ్యమితి తదర్థః। అయం ద్వాదశాహే తిదేశప్రాప్తః। తత్ర ప్రధానకాలాదన్యకాలత్వాత్ తంత్రేణానుష్ఠానమిత్యుక్తం। పూర్వపక్ష
దే। తత్ర తంత్రేణ క్రియమాణే సర్వేషామహ్నాం పృథక్పృథగుపలక్షణం ఉతావికారేణ ప్రయోగ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సుత్యావివృద్ధా
వితి। సుత్యావివృద్ధౌ ద్వాదశాహాదౌ సుబ్రహ్మణ్యాయాం తదాహ్వానమంత్రే సర్వేషామహ్నాం ప్రత్యేకముపలక్షణం కార్యం। త్రయోదశాహే చతు
ర్దశాహే ఇతి। యతః ప్రకృతౌ జ్యోతిష్టోమే చతురాదిసంఖ్యానామహ్నామదర్శనాత్। తత్ర స్వమంత్రే స్వయం ఉచ్యమాన దేవతాయాః స్మరణేన
సంస్కారః। స చ సమఘవన్నూపదేవతైకత్వాత్। సకృత్త్సురణేన సంస్కృత తస్య సర్వార్థత్వాత్ అహః శబ్దస్యాభ్యాసమానాభావ ఇత్యాశంకాయామాహ। ప్రాహ్వా
నవత్। ఆగ్నేయం కృష్ణగ్రీవమాలభేత సౌమ్యం బభ్రుమాగ్నేయం కృష్ణగ్రీవమిత్యత్ర ప్రథమతృతీయదేవతయోరైక్యేపి యథా హానమంత్ర
స్యావృత్తిః కాలభేదాత్ తథాత్రాపి దినరూపకాలభేదాత్ సంస్కారావృత్తిరితి భావః॥౧౦॥ - - - - - - - - - -

౧౪౧

141

ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేదితి తత్రైవ ద్వాదశ దీక్షా ద్వాదశోపసద ఇతి చ శ్రుతం। తత్రైవ ద్వాదశసుత్యానామపి ప్రత్యేకం ద్వాదశ దీక్షాః
ద్వాదశోపసద ఇతి త్రింశద్దినసాధ్యోయం యాగః ఉత ఏకైకస్మిన్నహని ప్రథమం దీక్షా తత ఏకోపసత్। తత ఏకా సుత్యేతి ద్వాదశరాత్రసాధ్యో వా తత్ర
ప్రథమదినే దీక్షా త్రయమితి క్రమేణ చతుర్దినమధ్యే ద్వాదశ దీక్షాః తద్వదుపసదః త్రిషు దినేషు తద్వదేవ ద్వాదశ సుత్యాః త్రిషు దినేష్వితి ద్వాదశ
రాత్రసాధ్యో వా యాగః ఉత ద్వాదశ దినే దీక్షా ద్వాదశ దినే ఉపసదః ద్వాదశ దినే సుత్యేతి షట్త్రింశద్దినసాధ్య ఇతి సంశయే ప్రథమపక్షమాహ। ద్వాదశా
హ ఇతి। తత్రైకైకమితి ప్రాగుక్త ద్వాదశ దీక్షోపసత్త్వమితి పూర్వః। యం। ఇత్థం చేద్ద్వాదశ విశిష్ట ప్రత్యేకమహరపవృజ్యేత సమాప్యేత। సం జ్యోతిష్టోమః ప్రవృ
త్తిరపి స్మృతత్వాత్॥ న సు ద్వాదశసుత్యాసముదాయే జ్యోతిష్టోమవత్ సదీక్షోపసత్త్వం చాస్య। సకృదనుష్ఠానే ప్రత్యహం కర్మణాం ద్వాదశం వృ
త్తిః సమాప్యమానానాం కృతార్థ్యైకమహర్గణాం పృథక్త్వాత్। న ద్వాదశరాత్రసముదాయస్య జ్యోతిష్టోమః ప్రకృతిః కిం తు ప్రత్యేకస్య తత్ప్రకృతిత్వాదితి
భావః॥ ౧॥ ద్వితీయం పక్షమవతారయతి। అపవర్గమితి। అపవర్గే ద్వాదశసంఖ్యా విశిష్టదివసానాం శ్రుతిభూతత్వాత్॥ ఉత్పత్తివాక్యే శ్రుతత్వాత్ప్రథమప
క్షే తదబాధాప త్యాత ప్రత్యేకదినే సాంగం దీక్షోపసత్సుత్యాంతం క్రియేత। యథా పౌర్ణమాస్యాం దినే మధ్యే ఖలు స్నానం తపనే భోజ్యమధ్యం దినే చరుమిత్యత్రాంగా
నామపి పౌర్ణమాస్యం దిన ఏవ కాలస్య యథాత్రాపి సుత్యారూపప్రధానకాల ఏవాంగానామితి భావః॥ ౧॥ తృతీయం పక్షముపదయతి। అపి వేతి। సహ ప్రయో
గః అంగానాం తంత్రేణానుష్ఠానం సంకలితః ఫలేపు జార రూపఫలైకత్వేషు చ దర్శితే కేవలసముదాయేనైవ సంబంధాత్॥ ప్రత్యేకమపవర్గం ఫలకత్వే భాగ్యం సంబం

ద్వాదశాహే తత్ప్రకృతిత్వాద్ద్వైకైకమహరపవృజ్యేత కర్మపృథక్త్వాత్॥ ౧॥ అపవర్గం వా శ్రుతిభూతత్వాత్తత్ర సాంగం క్రియేత యథా మాధ్యం దినే॥ ౨॥
అపి వా ఫలకర్తృసంబంధాత్సహ ప్రయోగస్స్యాదాగ్నేయాగ్నీషోమీయవత్॥ సాంగకాల శ్రుతిత్వాద్ద్విస్సస్థానాం వికారః స్యాత్॥ ౪॥ తదపేక్షం చ
ద్వాదశత్వం॥ ౫॥ దీక్షోపసదాం చ సంఖ్యా పృథక్ప్రత్యక్షసంయోగాత్॥ ౬॥ తథా చాన్యదర్శనం॥ ౭॥ - - - - - - - - - - - - - -

ధాతావాత్। యథాగ్నేయాగ్నీషోమీయయస్స్యాద్గ్నీయస్య చాంగానాం తంత్రం ఉక్త హేతుబలేన తథాత్రాపీతి। తంత్రేణానుష్ఠానమపేక్షం శ్రూయమాణద్వా
దశాహః సంప్రయోగసంశయప్రదర్శనవైశారద్యం యథా దర్శితం తథా॥ ౩॥ యచ్చోక్తమంగానాం తంత్రమితి తదంగే కృత్యాపి సిద్ధాంతమాహ।
సాంగేతి। స్వసంస్థానానాం వికారః వృద్ధిః స్యాత్ సాంగస్య ప్రధానస్య యః కాలః తస్య శ్రుతత్వాత్। ప్రకృతితః అతిదేశేన ఏకాహః సాధ్యా దీక్షా తథాత్ర
హాః సాధ్యా ఉపసదః తథా ఏకాహసాధ్యాసు సుత్యాసు చ ప్రాప్తా ఏవం సతి ద్వాదశాహశబ్దోఽపి సంజ్ఞారూపస్స యోగం అవయవార్థం బ్రువన్నేతాస్సర్వాపి
తిథిరూపసత్సుత్యాసు తుల్యం బ్రూతే సర్వేషామపి ద్వాదశ ద్వాదశాహాః సంబంధం అతః త్రయాణామపి విశేషస్వస్వసంస్థానస్య దినస్య వృద్ధిం
సంపాద్య వేద్యా ద్వాదశాహశబ్దప్రయోగార్థః సంపాదనీయ ఇతి భావః॥ ౪॥ ద్వాదశ దీక్షా ఇత్యాద్యా అపి ద్వాదశత్వం దీక్షాయాం యోగార్థాపేక్షమేవేత్యాహ। త
దపేక్షమితి॥ ౫॥ న సు యోగార్థః ప్రధానైకస్వార్థేరూఢ్యా దృష్టః సాంగే క్లిష్టత్వాచ్ఛంకేయ యోగార్థః ప్రధాన ఏవాంగకృత్యే దీక్షోపసదాం ప్రత్యేకం ద్వాదశద్వా
దశాహః సాధ్యత్వమాహ। దీక్షేతి। ద్వాదశ దీక్షా ద్వాదశోపసద ఇత్యనేన పృథక్పృథక్ సంఖ్యాయాః ప్రత్యక్షసంయోగాత్। ద్వాదశరాత్రపదయోగార్థః ప్ర
ధాన ఏవాస్తు ఇతి భావః॥ ౬॥ న సు ద్వాదశ దీక్షా ఇతి దీక్షాణామేవ వృద్ధిం బ్రూతే। న ద్వాదశస్వహస్సు కర్తవ్యమితి బ్రూతే। కథం దీక్షాణాం ద్వాదశత్వమిత్యత ఆ
హ। తథా చేతి। తథా చ దీక్షా అహాని ఉపసదహాని చ ద్వాదశత్వవిశిష్టాని అన్యదర్శనం షట్త్రింశదహో వా ఏష యద్ద్వాదశరాత్ర ఇతి దర్శనముపపన్నమితి శే

సౌత్రామణ్యాం శూలాత్రైరవభృథం యత ఇతి బహువచనేన శూలవృద్ధిదర్శనం లింగం కుంభీవృద్ధావిత్యాహ వృద్ధితి ॥౧॥ యూపకూలాశాదిప్రతిగ్రహేష్వయాత్రాప
తెలావారు షాశ్చ తతుష్కపాలాన్నిర్వపేదిత్యత్ర పూర్వపక్షమాహ । కపాలానీతి । తుల్యసంఖ్యానాం సముసంఖ్యాకకపాలకకర్మణాం కపాలానిత్యం భవ
త్రం త్రం పురోడాశసంఖ్యానుసారేణ కపాలే ద్విష్ఠ్యేం సంపాద్య చతుష్కపాలే ష్వేవ బహూనామపి పాక ఇతి భావః ॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ । ప్రతీతి ప్రతిప్రధా
నం ప్రతిపురోడాశం భిన్నాని చతుష్కపాలాని । యథా ప్రకృతావగ్నిరెవాష్టాకపాలః అగ్నీషోమీయ ఏకాదశకపాలః తత్ర భిన్నేషు శ్రపణం తథా ॥ అన్యథా
తత్రాప్యష్టావేకపాలాని పురోడాశద్వయస్యేతి యోగ్యాని కించిద్విశేషేణ త్రిశికం చిత్రపంచ కపురోడాశస్యేతి యోగ్యాని స్యురితి భావః ॥౨॥ యూపార్థే లింగమ
పి దర్శయతి సర్వేషామితి । యావత్కపాలం పురోడాశం ప్రథయతీతి సర్వకపాలమభివ్యాప్య పురోడాశం విస్తారయతీత్యర్థః ॥ ఇదం చ తంత్రపక్షే న సంభవ
తీతి భావః ॥౩॥ ప్రాసనవహం తత్త్వేన విహితేవహనే । అవరత్వాదివః సపత్నం వధ్యాసమితి మంత్రస్య ప్రత్యవహనమావృత్తిరుత సకృదితి చింతాయామ
వహననరూపక్రియావృత్తిభేదాన్మంత్రావృత్తిరితి పూర్వపక్షః సిద్ధాంతమాహ । ఏకేతి సంస్కారాణామితి షు ఘాభావపయోగం తావహననవ్యక్తిసంఘస్యైవ విధి
వి హితత్వాన్నైకకర్మత్వమితి వ్యాఖ్యాతం పంచవేల । అతః కర్మైక్యాన్న మంత్రావృత్తిరితి భావః ॥౧॥ యత్ర ప్రహాయః శ్యామాకాః నవారాశ్చేతి నానా బీ
జేష్టిః తత్రావహననమంత్రః సకృదితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । ద్రవ్యాంతర ఇతి ద్రవ్యాంతరే మంత్రస్య పునః ప్రయోగస్యాత్ ॥ ప్రథమబీజేషు మం
వృద్ధిదర్శనాచ్చ ॥౧॥ కపాలాని చ కుంభీవత్తుల్యసంఖ్యానాం ॥౧॥ ప్రతిప్రధానం వా ప్రకృతివత్ ॥౨॥ సర్వేషాం చాభిప్రథనం స్యాత్ ॥౩॥ ఏకత్ర
త్రస్యకృతార్థత్వాత్ । బీజాంతరే తస్య అవఘాతస్య పునః ప్రయోగాన్మంత్రస్యచ తద్గుణత్వాత్ పునః ప్రయో
వైసంస్కారాణాం వ్యాఖ్యాతమేకకర్మత్వం ॥౧॥ ద్రవ్యాంతరే కృతార్థత్వాత్ తస్య పునః ప్రయోగాన్మంత్రస్య చ తద్గుణత్వాత్ పునః ప్రయో
గస్యాత్ తదర్థేన విధానాత్ ॥౧॥ నిర్వపణలవనాస్తరణాజ్యగ్రహణేషు చైకద్రవ్యవత్ప్రయోజ్యనైకత్వాత్ ॥౧॥ ద్రవ్యాంతరవదాప్యస్యాత్తత్సం

స్కారాత్ ॥౨॥ వేదిప్రోక్షణవచ్చ ॥

త్రస్య కృతార్థత్వాత్ । బీజాంతరే తస్య అవఘాతస్య పునః ప్రయోగాన్మంత్రస్య తత్ప్రయోగగుణత్వాత్ । చోదకశాస్త్రేణ తదర్థేన తదర్థత్వేనాపి
విధానాత్ ॥ ద్రవ్యభేదేన సంస్కారావృత్తౌ మంత్రావృత్తిరితి భావః ॥౧॥ చతురో ముష్టీన్నిర్వపతి । అమయా త్వా జుష్టం నిర్వపామీతి । త్రిధా తు పంచధా
తువా వేదింస్త్రణాతి । చతుర్భిర్వా । గృహ్ణాతి । ఏషు త్రమేణ దేవస్య త్వేతి బర్హిర్దేవసదనం దామీతి । ప్రోక్షణం ప్రథసంత్వేతి । శుక్రం త్వేతి మంత్రాః
సకృత్పురస్తాదావృత్తైతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । నిర్వపణేతి । ఏకద్రవ్యవత్ ॥ ప్రయోవావహననవత్ ॥ సకృత్పురః ముష్టిచతుష్టయని
వాపస్యాపి విభుషిభావరూపార్థైకఫలత్వాత్ ॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ । ద్రవ్యేతి । ద్రవ్యాంతరవత్ ॥ నానాబీజావహననవత్సంస్కారద్రవ్యభేదః
దేవమంత్రేణ స్మరణపూర్వకనిర్వాపక్రియా యథా పృథగ్ద్రవ్యాణాం సంస్కారస్యావశ్యకత్వాదితి భావః ॥౨॥ వేదిరసీతి మంత్రేణ త్రివేదింప్రోక్షతీత్యత్ర
మంత్రావృత్తిః సకృద్వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । వేదీతి । కర్మణః పునః ప్రయోగాత్ ప్రోక్షణత్రయం ప్రత్యంగం మంత్రః త్రయః ప్రధానం ॥
ఇత్థం చ ప్రతిప్రధానమంగావృత్తిరితి భావః ॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ । కేత్యేతి । ఏకస్యైవ కర్మణః త్రిరితి నేనాభ్యాసరూపగుణవిధిః । న త్రయాణాం భేదః । ద్రవ్యే
కత్వాత్ । తస్మాత్ సకృత్ప్రయోగః ప్రధానక్రియాభేదకప్రమాణాభావాదితి భావః । దీక్షితస్య కృష్ణవిషాణయా కండూయనమంత్రః కృష్ణ్యేతి యదా
యుగపదేవ నానాదేశకండూయనప్రసక్తౌ మంత్రావృత్తిర్వా సకృదితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ । కండూయనే ఇతి ॥ స్పష్టం ॥౨॥ - - - - - - - -

॥సూ॥ త్రాభ్యాసః కర్మణః పునః ప్రయోగాత్ ॥౧॥ ఏకస్య వా గుణవిధిః ద్రవ్యైకత్వాత్ తస్మాత్ సకృత్ప్రయోగస్యాత్ ॥౨॥ సూ॥
కండూయనే ప్రత్యంగం కర్మభేదస్యాత్ ॥౧॥ - - -

సిద్ధాంతమాహ నాపి వేతి। ఇన్ద్రాభిధానత్వాదిన్ద్రవాచకత్వాదస్మిన్ మన్త్రస్య॥ న పూర్వోక్తరీత్యోపలక్షితత్వమ్। కిం తు సకృతే అవికారేణైవ ప్రయోగస్స్యాదితి॥ ఇన్ద్రశ్చా
పదేవతైక్యేన గృహీతస్సన్నిన్ద్రః సర్వార్థో భవిష్యతీతి భావః। నను ప్రకృతౌ చతురవాహ ఇత్యనేన సుత్యావిశేషో యథా జ్ఞాయతే తథాత్రాపి జ్ఞానార్థం వా
త్రవికార ఆవశ్యక ఇత్యత ఆహ। కాలస్యేతి। కాలస్య కాలవాచకచతురవాహాదిశబ్దస్య లక్షణార్థత్వాత్। లక్షణం చ యో ప్రతిపాద్యం యః సుత్యాత్మకః కవర్గ
త్రవికార ఆవశ్యక ఇత్యత ఆహ। ... విశేషః తత్ర తత్ర స్యాత్॥ ఉపలక్షణం చ చతురవాహాదిపదానాం కాలరూపే స్వార్థే సత్యేవ యుజ్యతే। కిం తు సుత్యాయాః। తథా చ తదర్థస్య బాధితత్వాదనూహ్యత్వేన ప్ర
యోగ ఇతి సిద్ధాన్తాభిప్రాయః॥౨॥ నను దేవతైకేన సకృత్ ఘృతం స్వారసిక్యకారే పూర్వోక్తౌ వాహానమన్త్రస్యాప్యావృత్తిర్న స్యాత్॥ తత్రాపి దేవతైక్యాద తః తతోత్ర
కైలక్షణ్యం దర్శయతి। అవిభాగాచ్చ॥ ఆగ్నేయం కృష్ణగ్రీవమితి పూర్వోక్తావ్యాత రౌప రాగ్నేయం యాగయోః విభాగః సావ్యయాగేన వ్యవస్థానమస్తి ఇహ తు
సుత్యాః సర్వా అపి కేనచిదనన్తరితా అత్యో విభాగాభావలక్షణ్యమితి భావః।౩॥ ప్రాచ్యాపి తృప శాకలం భ్యాదనాం భేద అతః తన్త్రమితి సంశయే ఏక భేద ఇతి పూ
ర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ। పశుగణ ఇతి। పశుగణే। పశుసముదాయే। కుంభీ పక్వంగశ్రపణపాత్రం। శూలం వృదయశూలం। వృదయం క్షమల పాకసాధనే
భూతః సిన్తాష్టాగ్రాదారువిశేషః। పాత్రం పశవ పాయః॥ అగ్నౌ శ్రపణపాత్రం పాతం తన్త్రభావస్స్యాత్॥ తన్త్రేపి కార్యసాధనే ప్రభుత్వాత్॥ క్రమవత్వాత్॥౪॥
ఏకాదశినేషు దేవతాభేదేనయుస్తైదేవతార్యా ఉపాకృతః పశుః తస్య ఉద్దేశేన తత్పశుప్రదానం న సంభవత్యేకకుంభ్యాం శ్రపణేన సర్వావయవానామేకజా

అపి చేన్ద్రాభిధానత్వాభ్యుక్తత్వాదుపలక్షణం కాలస్య లక్షణార్థత్వాద్విభాగాచ్చ॥౩॥ పశుగణే కుంభీశూలవపాశ్రపణీనాం ప్రభుత్వాత్తన్త్రభావస్స్యాత్॥
౧॥ భేదస్తు సన్దేహాద్దేవతాన్తరే స్యాత్॥౧॥ అర్థాద్వా లింగకర్మ స్యాత్॥౨॥ అయాజిత్వాద్వసానాం భేదస్స్యాత్ప్యాయాజ్యాప్రదానత్వాత్॥౧॥ అపి వా ప్రతి
పత్తిత్వాత్తన్త్రం స్యాత్ స్వత్వస్య శ్రుతిభూతత్వాత్॥౨॥ సకృదితి చేత్॥౩॥ న కాలభేదాత్॥౪॥ జాత్యన్తరే భేదః స్యాత్తజ్జైషమ్యాత్॥౧॥ . . . . . .

తన్త్రత్వాత్॥ అతః కుంభ్యాదిభేద ఇతి పూర్వపక్షమాహ। భేద ఇతి॥ వ్యాఖ్యాతప్రాయం॥౧॥ కుంభ్యాం ప్రక్షేప ఏకాయాం చిహ్నకరణేన సన్దేహనివారణ
సంభవాత్ తత్రాపి తేషాం తన్త్రమితి సిద్ధాన్తమాహ। అర్థాదితి॥ అర్థాత్ సంశయనివృత్తిరూపకార్యసిద్ధేః। లింగకర్మ చిహ్నకర్మ॥౨॥ వసాయాః
చిహ్నకరణాసంభవాత్ కుంభీభేద ఇతి పూర్వపక్షమాహ। అయాజిత్వాదితి। వసానాం స్వయాజ్యాప్రదానత్వాత్॥ స్వయాజ్యాయాం అర్థచేష్టపశువ
సాం యూపహోమస్యవిహితత్వాత్తత్కుంభీభేదమన్తరా అయాజిత్వాత్॥ వసానాం ఉక్తరీత్యా హోమకర్మత్వసంభవాత్॥ భేదః కుంభీభేదః॥౧॥ సిద్ధాన్త
మాహ నాపి వేతి। వసాహోమస్య ప్రతిపత్తిరూపత్వాత్॥ యద్దేవతాకః పశుః తస్యైవ తద్వసేత్యత్ర ప్రమాణాభావ ఇతి భావః। నను స్వయాజ్యార్థకాలే స్వపశువసా
ప్రతిపత్తిరపేక్షితా। తద్వ్యక్తకథమత ఆహ। స్వత్వస్య స్వయాజ్యార్థచేత్ ఇతి స్వత్వస్య। అశ్రుతిభూతత్వాత్॥ అర్థచేష్ట వసాహోమం జుహోతీత్యత్ర శ్రుతత్వాత్॥౨॥
యస్యాః కస్యాశ్చిద్యాజ్యాయా అర్థచేష్టయా స్యకస్య చిత్పశోర్వసాహోమః సిద్ధ్యేత్ పృథగర్థచేష్ట ఏవ సర్వవసాహోమః సకృత్ స్యాదిత్యాశంకతే। సకృదితి॥౩॥
అర్థచేష్ట ఇతి సాధికరణసప్తమీబాధాత్॥ కిం తు నిమిత్తసప్తమీ। తథా చ నిమిత్తానాం అర్థచేష్టానాం భిన్నకాలకత్వాత్। నిమిత్తానాం కాలభేదేనావృత్తౌ నై
మిత్తికానామావృత్తిరితి సమాధత్తే నేతి॥౪॥ సాత్రావపశ్వం భిన్నజాతిపశవః ఆశ్వినసంధ్యాప్రమాలభేత సారస్వతం మేషమైన్ద్రమృషభమిత్యత్రాపి తం
త్రం కుంభ్యా ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాన్తమాహ। జాత్యన్తర ఇతి। భేదః కుంభీభేదః పజ్జైషమ్యాత్॥ యావతా కాలేనాజః పచ్యతే తావతా
కాలేనాజావయవా అతిశిథిలం అవదానాక్షమా భవేయురితి భావః॥౧॥ . . . .

142

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః॥ ఏకాదశే తంత్రావాపౌ విచార్య తదుపజీవ్యప్రసంగః ద్వాదశే విచార్యతే। తంత్రోపజీవ్యత్వం ప్రసంగ ఇష్టం। అనేకోద్దేశేన సకృద
నుష్ఠానం అనేకోపకారకమితి పూర్వాధ్యాయే న సిద్ధిః ఏకోద్దేశేనానుష్ఠితమప్యంగం దేశకాలకర్త్రైక్యే అనుద్దిశ్యమప్యుపకరోతీతి న వేతి సంశయే నివర్తకే
తాపేక్ష్యప్రకృతచింతాయా అస్తిత్వం యుక్తం। తథా చ తాదర్థ్యసంశయే పూర్వపక్షమాహ తంత్రీతి। తంత్రం సాధారణో ధర్మః సాధారణాంగకలాప ఇతి యా
వత్॥ స ఏషాం తే తంత్రిణః తేషాం సమవాయే దేశకాలకర్త్రైక్యే। చోదనాతః విధివాక్యాత్। సమానానాం ఏకేషాం। ఏకవిధిచోదితానామితి యావత్। యద్య
పి సమానశబ్దః తుల్యవాచకో న వత్ర। తథాప్యత్ర భిన్నవాచకాః వక్తవ్యాధర్మా వా సామానాధికరణ్యమితి వత్॥ ఏకతంత్రం ఏకప్రయోగః। అంగానాం సకృద
నుష్ఠానమిత్యర్థః। అతుల్యేషు భిన్నవిధిచోదితేషు భేదః అనుష్ఠానభేదః అంగావృత్తిరిత్యర్థః। కుతః। విధిప్రక్రమతాదర్థ్యాత్॥ విధిః అంగానాం అనుష్ఠా
నం తస్య యః ప్రక్రమః ఆరంభః తస్య తాదర్థ్యాత్। అయం భావః। యథా పశుప్రయోగవిశేషః తద్వత్ పురోడాశప్రయోగవిశేషః। తత్ర పశుప్రయోగస్య పశుయా
గాపూర్వోపకారార్థత్వేన తదంగాన్యనుష్ఠేతి పురోడాశయాగస్య తదంగానీ తదపూర్వోపకారకత్వేన ఆరంభవిశాయాయాం తదుపకారకత్వేన గృహ్ణాతీతి త
దర్థః తదంగానుష్ఠానప్రయోగానామర్థః। అతో న తంత్రసంభవః॥ పశుప్రయాజానాం పురోడాశప్రయాజానాం చేతి। నను ద్వయోః ప్రయోగయోర్యు
దికాలభేదః స్యాత్ తదోపక్రమయోర్భేదాత్ తయోర్భిన్నార్థతాసిద్ధేః॥ తత్రైవ ప్రమాణాభావ ఇత్యత ఆహ। శ్రుతికాలనిర్దేశాత్। శ్రుతాత్ ప్రయోగారంభకాల

శ్రీ గురవే నమః॥ తంత్రిసమవాయే చోదనాతః సమానానామేకతంత్రమతుల్యేషు తు భేదో విధిప్రక్రమతాదర్థ్యాత్రోదధ్వణం శ్రుతికాలనిర్దేశాత్॥
॥౧॥ గుణకాలవికారాచ్చ తంత్రభేదః స్యాత్॥౨॥ తంత్రమధ్యే విధానాద్వా ముఖ్యతంత్రేణ సిద్ధిః స్యాత్ తంత్రార్థస్యావిశిష్టత్వాత్॥ - - - - - - - - -

చోదనానిర్దేశాత్। అగ్నీషోమీయం ప్రకృత్య అగ్నీషోమీయం తంత్రం ప్రక్రమయతి। వపయా ప్రచర్య పురోడాశతంత్రం ప్రక్రమయతీతి వాక్యా
భ్యాం॥౧॥ ఉత్తరార్థేన హేత్వంతరమప్యాహ। గుణేతి। పాశుకప్రయోగగృహీతాంగపురోడాశప్రయోగగృహీతాంగయోః గుణకాలభేదాత్। తథా హి।
పాశుకప్రయాజే ఏకాదశసంఖ్యా గుణః। తిష్ఠంతం పశుం ప్రయజతీతి పశుజీవనకాలః। తథానూయాజేష్వేకాదశసంఖ్యా పృషదాజ్యం ద్రవ్యం। పౌరోడా
శికేషు తు ఉభయమపి తత్ర క్రమేణ పంచత్వసంఖ్యా కేవలాజ్యం ద్రవ్యం। వపాయాగోత్తరః కాల ఇతి భేదాత్ తంత్రభేదః స్యాత్॥౨॥ సిద్ధాంతమాహ॥
తంత్రేతి। ముఖ్యతంత్రేణ పశుప్రయోగేణ పురోడాశాపూర్వోపకారసిద్ధిః స్యాత్। కుతః। తంత్రమధ్యే పాశుకతంత్రమధ్యే పురోడాశస్య విధానాత్। తం
త్రమధ్యే విధానం కథం ప్రసంగసాధకమత ఆహ। తంత్రార్థస్యేతి। తంత్రస్యాంగకృతస్యార్థస్యోపకారస్యావిశిష్టత్వాత్ ప్రకృత్యత్వాత్। అయం భావః। పురోడా
శయాగేన పశూపకారం భావయేదితి తుల్యత్వప్రతీతి వాక్యాదవగతే కథమితి వ్యాపారాకాంక్షాయాం అష్టమికే న్యాయేన తద్వదేవతాసాంధ్యాదగ్నీషోమీ
యం యాగవదితి చోదకశాస్త్రపరికల్పనే పశ్చాత్ పురోడాశప్రయోగవిధినాగ్నీషోమీయాంగానాం సకలానాం పశుపురోడాశయాగసాన్నిధ్యం
సంపాదనీయం స్యాదుపకారార్థం। తతః ప్రాగేవ పశుప్రయోగవిధినా ప్రయాజానూయాజాదీనాం పశూపకారసిద్ధయే పశుయాగసాన్నిధ్యం సంపాది
తం। తత్సాన్నిధ్యే తత్ప్రయోగాంతఃపాతి పురోడాశయాగసాన్నిధ్యమపి సిద్ధమేవ తేషామితి పాశుకప్రయోగవిధిప్రాపితసాన్నిధ్యకాన్యంగాని పు
నః పురోడాశప్రయోగవిధిర్న గృహ్ణాతి। యాని చాజ్యభాగాదీని పాశుకవిధినాऽసన్నిపాతితాని తాన్యేవ తత్ప్రయోగవిధిర్గృహ్ణాతీతి న ప్రయాజా
దీనామావృత్తిరితి॥౩॥ - - - - -

సిద్ధాంతమాహ। అపి వేతి। న వక్త్రైకం దూయంతు సంఅంగసంస్కారార్థం చోదృష్టః। రాగప్రాప్తం కండూయనే సాధనమాత్రం వివక్షితం। ఫలం చ తాత్కాలికదుఃఖ
నివృత్తిః। ఇద్ధం చ తత్కాలికదుఃఖనివృత్తిజనకే కండూయనే వృత్తిభేదే పి అవహననవదేక ఫలత్వాన్నావృత్తిర్మంత్రస్యేతి భావః॥౧॥ దీక్షితస్య స్వప్నే త్వమగ్నే
వ్రతపా ఇతి న దేవతరణే దేవరాప ఇతి। తథా బివృష్టౌ। ఉందతీరితి। అమేధ్యదర్శనే బద్ధం మన ఇతి। ఏష్వపి పూర్వాధికరణసిద్ధాంతమతిదిశతి స్వప్నేతి ప్రతి
మంత్రాణేషు తత్రాన్నిమిత్తమంత్రపాఠేషు॥౧॥ తథా ప్రవర్గ్యే। ఛత్రాదభిశ్రేయః ఇతి మంత్రః ప్రయాణేన నిష్టాదూర్ధ్వమధః కాయోర్ఘటనాన్నావృత్తిః। ఇత
సిద్ధిః తావత్సకృదితి రాద్ధాంతః॥౧॥ రక్షోహా ణో వలగహనో వైష్ణవాన్ ఖనామీతి ఉపఖననమంత్రః। అపరవాసామసౌ మమాభిషవాధః సుషిరరూపాశ్చేత్
శః। ప్రతిప్ర తస్మ్యపరవం మంత్రమావర్తేతేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అపరవేతి। తంత్రం సకృత్। వైష్ణవానితి బహువచనాల్లోకవత్। యో వై ఏకే తాస్త్రయః
బహుషు వచనం దృష్టం తథా॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। నైతి న తంత్రం। అపరవమంత్రస్య సన్నిపాతిత్వాత్। అనుష్ఠేయత్రయరూపస్మరణజనకత్వాత్। యే మం
త్రాః అర్థస్మరణద్వారానాదృష్టజనకాః। కింతు సాక్షాదదృష్టార్థమేవ చాపరం అంతత్రకాల్యైవైవ తదర్థమేవేతి విశేషాగ్రహణాత్తంత్రం భవతు। ప్రకృ
తే తథాత్వాభావాన్న తంత్రమితి తాత్పర్యం। అసన్నిపాతినాం సాక్షాదదృష్టజనకానాం శేషం వ్యాఖ్యాతం। అంయం భావః। అపరవాహంద్ధ్వనే శాంరయం తదితస్య
ప్త త్రివాహేభ బహువచనాదుపరవభేదసిద్ధేనసర్వేషాం సకృత్పఠనేన సిద్ధిః అతః ప్రత్యుపరవం ఖననమపి భిన్నం తస్య ఖననే రక్షోహణ ఇతి మంత్రేణ స్మర్తవ్యత్వా
త్కర్తవ్యం। యావదేవ మంత్రజనిత్యం జ్ఞానం తావదేవ తత్ర్యయాకరణం। ఏకవారమంత్రోచ్చారణజనితం జ్ఞానం తావత్ స్థాతు మశక్యమితి ఆవృత్తిరితి॥౧॥

స్వప్న నదీతరణాభివర్షణామేధ్యప్రతిమంత్రణేషు చైవం॥౧॥ ప్రయాణేతావదర్థనివృత్తేః। అపరవమంత్రస్తు తంత్రస్యాల్లోకవద్బహువచనాత్।౧॥ న సన్ని
పాతిత్వాదసన్నిపాతికర్మాణాం విశేషాగ్రహణే తాత్త్విక తత్వే తు కృత్స్న వచనం॥౧॥ హవిష్కృదద్రిగుపురోనువాక్యా మనోతాస్వావృత్తిః కాలభేదాత్॥౧॥ అద్రి
గోశ్చ విపర్యాసాత్॥౧॥ కరిష్యద్వచనాత్॥ ఇతి జైమినిసూత్రే తంత్రావాపప్రతిపాదకే ఏకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః॥ ౪॥ ౧౧॥ . . . - - . . .
అపి వా చోదనైకకాలమేకకర్మత్వాత్॥౨౨॥

జ్యోతిష్టోమే ప్రతి సవనం సవనీయాః పురోడాశాః తేషు ప్రకృతితః హవిష్కృదాహ్వానం ప్రాప్తం। ఏవం వాజపేయే సవనీయపశుః ప్రాజాపత్యపశవశ్చ తేష్వ
ద్రిగుప్రైషః ప్రాప్తః ఏవమాగ్నేయం కృష్ణగ్రీవమాలభేత సౌమ్యం బభ్రుమాగ్నేయం కృష్ణగ్రీవమిత్యత్రాగ్నేయధ్యయే పురోనువాక్యా చ ప్రాప్తా మనోతా చ
తత్ర। అమీషాం సకృత్ప్రయోగ ఉత భేదేనేతి సంశయే సహామంత్రాంతే అనుష్ఠేయం కర్మ స్మృత్వా కరణం అత్రాపి కింతు హవిష్కృదద్రిగుప్రైషపరప్రత్యా
యనార్థాః పురోనువాక్యా మనోతా మంత్రాః కేవలస్మరణజనకత్వాదార్థవత్త్వాత్ పూర్వవైషమ్యాత్తంత్రమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। హవిష్కృదితి। కా
లభేదాదితి సర్వసాధారణో హేతుః హవిష్కృన్మంత్రే తత్ప్రవచనకాలభేదః। అద్రిగుమనోతామంత్రే సవనీయసంబంధి ప్రాతఃసవనం ప్రాజాపత్యసంబంధి
నిత్యం తృతీయసవనం పురోనువాక్యయోర్మధ్యమయాగసంబంధిన్యాం సౌమ్యయాగవ్యవహితః కాల ఇతి భేదో ద్రష్టవ్యః॥౧॥ అద్రిగుప్రైషే తంత్రేణ కృతే దో
షాంతరమపి తత్రాహ। అద్రిగోశ్చేతి। విపర్యాసాత్। విహితక్రమలోపాత్। తథాహి ప్రాజాపత్యసంబంధినః అద్రిగోః ప్రాచీనాం ప్లవశ్చ భగాలం శ్రుత్యప్ర
త్యక్షత్రామాహ్ని దగ్నిరిదంయః తేషాం ప్రాతఃసవనే అనుష్ఠానే పర్యగ్నికరణాంతే ఉత్సర్గో విహితః స బాధితః। యది తృతీయసవనే క్రియతే తదాపి ప్రాజాప
త్యద్రిగోః పురస్తాత్ తేషాం పరస్తాదితి క్రమలోపః। అతః ఆవృత్తిః॥౧॥ కరిష్యద్వచనాత్॥ కరిష్యదుచ్చారణస్య వ్యవహితోత్తరత్రైవసే అనుష్ఠాపకత్వవచనం
శ్రుతౌ ఉత్తరత్ర తత్త్వాత్। అద్రిగుమంత్రే ఆరభధ్వమిత్యాదిశబ్దైరుచ్చారణస్య వ్యవహితోత్తరస్య సేకర్తవ్యతాప్రతీయతే ప్రాతఃసవనే అనుష్ఠితే బహుకర్మ
ణావ్యవహితమేవానుష్ఠానం మంత్రప్రతిపాదితార్థస్యేతి తద్బోధకశ్రుతిష్ఠ పదః॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ ఏకాదశాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః॥ తంత్రాధ్యాయః

సిద్ధాంతమాహ। నాప్రయాజ్యే నేతి। దార్శపూర్ణమాసపాత్రాణి హోమే నాప్రయాజ్యే నిరూఢాగ్న్యాదౌ। కుతః ప్రయుక్తత్వాత్। తేషాం పరిగ్రహో హి ప్రయాజాదివిషయః।
మాహ। అప్రయుక్తే అపరిగ్రహాత్ ప్రసంగః స్యాత్। సౌమికే తంత్రాత్ ప్రాకృతే సవనతంత్రం ప్రక్రాంతం। అథ చ యాగ్నిహోత్రే జ్ఞానే సోమమాసాదయతి నరజ్జ
మానం హాంతేతి వాక్యేన ఆజ్యాసాదనాంతస్య ప్రాకృతస్య పూర్వమవిహితత్వాత్। తథా చ ప్రాకృతజువాద్యభావే సాంసన్నిహితత్వేన ప్రసంగాసంభవః। ప్రయాజాదిషు నే
ష్టం। ఉపపి గమనప్రసంగే తదుపకారకోదయస్వం ఇయాన్ సవనవిహితే న పరకీయమపేక్షత ఇతి భావః॥౪॥ పశుపురోడాశే శ్రపణం శాబిత్రే ఉత గార్హపత్యే ఇతి
సంశయే శాబిత్రస్య హవిః శ్రపణహేతుత్వం క్లిప్తమితి పురోడాశశ్రపణే వృత్తిః ప్రసంగసంభవాత్ శ్రీవశ్రవణమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। శాబిత్ర
ఇతి। సలాత్రైప పశుపురోడాశశ్రపణః తత్ర శ్రపణపరః। తస్మాత్ సాశాఖామిత్రే। ఇతరస్య గార్హపత్యస్య శాబిత్రాత్ ప్రాకృతే ప్రవృత్తత్వాత్ సిద్ధత్వాత్॥౧॥౫॥ కుండపాయి
నామయనే మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి త్వత్ర హవిః శ్రపణం శాలాముఖీయే ఉత ముఖ్యగార్హపత్య ఇతి సంశయే ఉత్తరప్రణయతి సగార్హపత్య ఇతి శ్రుత్యా
హోమప్రణయనోత్తరం ఆహవనీయస్య గార్హపత్యత్వేన చోదితత్వాత్ శాలాముఖీయే శ్రపణమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। శ్రపణమితి। ప్రాజహితస్య
ముఖ్యగార్హపత్యస్య। శేషం స్పష్టం। అయం భావః। శాలాముఖీయే గార్హపత్యశబ్దో గౌణః ముఖ్యే సంభవతి గౌణకల్పనమన్యాయ్యమితి॥౬॥ హవిర్ధానే శకట ప్ర
వృత్యనంతరం సవనీయాదిపురోడాశనిర్వాపః తత్ర కాయశకటాంతరే ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। హవిర్ధానేతి। హవిర్ధానే సోమాధారభూతే శకటే।
నిర్వాపార్థమితి సవనీయాదినిర్వాపార్థం నిర్వాపరూపకార్యసాధయితాం ఉత్తా దేవతాం శేషం స్పష్టం॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। అసిద్ధిరితి హవిర్ధానశకటయోర్నిర్వాపసా

ధనయోర్నిర్వాపప్రయుక్తత్వాదప్రయుక్తే ప్రసంగస్యాత్॥౨॥ శాబిత్రే చ పశుపురోడాశోన స్యాదితరస్య ప్రయుక్తత్వాత్॥౧॥ శ్రపణం చాగ్ని
హోత్రస్య శాలాముఖీయేన స్యాత్ ప్రాజహితస్య విద్యమానత్వాత్॥ హవిర్ధానే నిర్వపణార్థం సాధయితాం ప్రయుక్తత్వాత్॥౧॥ అసిద్ధిర్వాన్య
దేశత్వాత్ ప్రధానవైగుణ్యాదవైగుణ్యే ప్రసంగస్యాత్॥౨॥ ...

ధనత్వస్యాసిద్ధిః। ప్రధానవైగుణ్యాత్। ప్రధానవైగుణ్యం దర్శయతి। అన్యదేశత్వాత్। సోమశకటయోః హవిర్ధానమండపే స్థితయోః నిర్వాపదేశే గార్హపత్యప
శ్చాద్భాగే నయనే ప్రధానస్య సోమయాగస్య వైగుణ్యం స్యాదితి భావః। అతః అవైగుణ్యే ప్రసంగో యుక్తః॥౨॥ నను యద్యపి పశుపురోడాశే చోదకే
ప్రాప్తః హవిరాసాదనోత్తరకాలః ప్రయాజానుష్ఠానస్య తం కాలం బాధిత్వా ప్రసంగ ఆదృతః। తథా గార్హపత్యపశ్చాద్దేశం బాధిత్వా ప్రసంగసిద్ధికారణా
థ శాఖాప్రాంతమాహ। అనిత్యమితి। అనాంసివత్తిరంతీతి వాక్యేన శకటౌ హావయుక్తం శ్రూయతే। సోమాధారశకటయోర్ద్విత్వేన బహూనాం వచనానుపపత్తే
న ప్రసంగ ఇతి భావః॥౩॥౪॥ దీక్షాదినే రాత్రౌ జాగరణం శ్రుతం। తథా దర్శపూర్ణమాసయోః ఉపవసథే హవిరాత్రౌ జాగరణం విహితం। ప్రాయణీయా
దిష్ఠ్యాదిష్టిం తస్య దీక్షా జాగరణేన ప్రసంగసిద్ధిరితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। తదితి। తత్ పృథక్ జాగరణం యుక్తం కాలభేదాత్॥ స్పష్టం॥౧॥౫॥ వరు
ణప్రఘాసే వారుణేష్టా చారాధనప్రతిప్రస్థాతా జ్యాయిన్ఝ్వస్తీతి। ఇతరార్థం మథ్నీయతే। తత్రాగ్నిగ్రహాణాం మంత్రాణాం తంత్రేణ ఉతావాప ఇతి సంశ
యే తంత్రమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। మంత్రా ఇతి। తత్ర విశేషః। పూర్వాధికరణసిద్ధాంతవదావృత్తిః। సన్నిహితత్వాత్। మంత్రాణామర్థస్మరణద్వా
రాసన్నిపత్యోపకారకత్వాత్॥ మంత్రేష్వప్యవమర్త్యం నిత్యమంత్రామపురుషప్రత్యార్థస్య ప్రత్యుపకారకత్వసంభవాదితి భావః॥౧॥౭॥ సోమే దీక్షణీయాదిష్వగ్న్య
న్వాధానం నాస్తి చేన్నాస్తి వేతి సంశయే సౌమికాద్దీక్షణీయాదిసంబంధినః కాలభేదాజ్జాగరవత్॥౧॥౮॥ సోమే దర్శపూర్ణయాదిష్వన్వాధానం నాస్తి చైవ వేతి సంశ
యే సౌమికాద్దీక్షణీయాదిసంబంధినః కాలభేదాజ్జాగరవదస్తి। దీక్షణీయాదిష్వన్వాధానమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ధారణేతి। సోమికాన్వాధాన
స్య సమాప్తిపర్యంతం ధారణసాధకత్వాత్। సోమసోమసంబంధదీక్షణీయాదిషు శేషం స్పష్టం॥౧॥ అన్వాధానం చ దర్శనాంతే॥౩॥ తద్యుక్తం చ కాలభేదాత్॥౧॥ ఏవం
ప్రాప్తే సన్నిహితత్వాత్॥౧॥ ధారణార్థత్వాత్ సోమే అన్వాధానం న విద్యతే॥౧॥

అథయదుక్తంగుణకాలభేదాదావృత్తిరితి తత్రోత్తరమాహ। వికారాదితి। వికారాత్। ఏకాదశత్వపృషదాజ్యరూపగుణవికారభేదః। న ప్రయో-
గభేదః ప్రయాజాదీనాం నావృత్తిరితి ఫలితోऽర్థః। కుతః। అర్థస్యాంగజనితోపకారస్య అవికృతత్వాత్। ప్రకృతౌ పంచత్వాదివిశిష్టైరయముపకారః
తస్యైవ పశౌ అతిదిష్టత్వేన ఫలాంశే వికారాభావాత్॥ అయంభావః। ఏకాదశ ప్రయాజాన్యజతి ఇత్యత్ర ప్రకృతితః చోదకశాస్త్రేణ యే ప్రయాజాః
ప్రాప్తాః తాననూద్య ఏకాదశాదిరూపో గుణో విధీయతే నాపూర్వో గుణవిశిష్టః। తథా సతి సకృత్ప్రవృత్త్యుపహోమన్యాయేన ప్రాకృతవైకృతహోమసముచ్చయాప-
త్తిః। న చ షష్ఠాపత్తిః। వ్రైహ్యాదివేపవర్గణిత్రిగేశత్వం పద్యంత ఇత్యాహ ఏతి సంఖ్యావిశేషనవిరోధాత్॥ ప్రాకృతానాం తు ప్రయాజానాం స్వోపకారసహితానామ-
తిదేశాత్॥ ద్వయోరుపకారయోర్నభిన్నః। అతో గుణప్రయుక్తా ఆవృత్తిర్నేతి। న చ గుణానుగ్రహాయ ప్రధానావృత్తిర్న్యాయ్యేతి ఫలితం తాత్పర్యం॥౪॥
పురోడాశచోదకశాస్త్రప్రాప్తానాం ప్రయాజాదీనాం అంగానాం మధ్యే కేషాంచిద్భేదేనానుష్ఠానం కతురఙ్గవశే కేవలం యథా వేదేః అగ్నివిహరణాని వేదవంత
శక్రియమాణే సాంగప్రధానస్యానుష్ఠానే దశకే త్రైకవినియమోऽభవేత ప్రధానపశుయాగవేదేః తదంగభూతపురోడాశయాగ వేదేశ్చభిన్నత్వాత్। అతః

౧౪౪ ఉభయోర్వేదిరేకైవ వశుమధ్యే పశుయాగవేదిభేదేపి స్యాత్। తథా చ తత్ర ప్రసంగసిద్ధిః పరాద్ధం ప్రయాజానూయాజాదీనామితి శంకాయామాహ। ఏకేషామితి। ఏకేషాం వేద్యాదీ-
నాం। ఉక్తం యుక్త్యావృత్తిరశక్యత్వాత్॥౫॥ న చ సాంగప్రధానానాం దర్శకేవలన్యాయసిద్ధం తతోపి ప్రబలేన చోదకశాస్త్రేణ బాధ్యతామత ఆహ। ఏకేతి। ఏకా-
గ్నివత్పశుయాగపురోడాశయాగయోరగ్నిభేదస్య దర్శనం ప్రత్యక్షశ్రుతిదర్శనం। మధ్యేऽగ్నిరాజ్యాదాయతే జుహోతి పురోడాశమాయతేః పశుమాయతే శ్రు-

వికారాచ్చ న భేదస్య దర్శనాద్యవికృతత్వాత్॥౪॥ ఏకేషాం చాశక్యత్వాత్॥౫॥ ఏకాగ్నివచ్చ దర్శనం॥౬॥ జైమినేః పరతంత్రాపత్తేః స్వతంత్రప్రతిషేధస్స్యాత్॥౭॥ నా-
నార్థత్వాత్తు సోమేందర్శపూర్ణమాసప్రకృతీనాం వేదికర్మ స్యాత్॥౮॥ అకర్మ వా కృతదూషాస్యాత్॥౯॥ పాత్రేషు చ ప్రసంగస్స్యాద్ధోమార్థత్వాత్॥౧౦॥ --

తిదర్శనం। తథా చ ప్రణయనస్య ప్రసంగసిద్ధిర్గమ్యతే తాత్తథా చ తత్ర ప్రసంగసిద్ధావన్యత్రాపి సిద్ధమితి భావః॥౬॥ పశుపురోడాశే ఆజ్యభాగా కర్తవ్యా నే-
తి సంశయే పాశకే ప్రయోగవిధినా పురోడాశికే చోదకబాధాత్ ఆజ్యభాగప్రాపకాభావాన్న కర్తవ్యావితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। జైమినేరితి। జైమినేరా-
చార్యస్య మతే ఆజ్యభాగాః కర్తవ్యాః। పరతంత్రాపత్తేః పరతంత్రం పాశుకతంత్రం తత్ప్రాప్తేః ప్రాప్తౌ ప్రయాజాదీనాం తద్విషయే స్వతంత్రస్య పురోడా-
శతంత్రస్య ప్రయోగవిధేః ప్రతిషేధః స్యాత్। యద్విషయే ఆజ్యభాగాదివిషయే పరస్య ప్రాప్తిః తత్ర న బాధ ఇతి భావః॥౭॥ సౌమికవేదినిర్మాణానంతరం జ్యోతి-
ష్టోమాంగభూతదర్శపూర్ణమాసప్రకృతికేష్టౌ తదంగం వేద్యంతరం కర్తవ్యం నవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। నానేతి। దర్శపూర్ణమాసప్రకృతీనాం
వేదికర్మ స్యాత్॥ పృథగ్వేదిః స్యాదిత్యర్థః। కుతః। నానార్థత్వాత్ సౌమికదర్శపూర్ణమాసవేద్యోః భిన్నఫలత్వాత్॥ సౌమికవేదేః ప్రచారః ఫలం। అవదానగ్రహణాది-
జాతం ప్రచార ఇతి ధర్మాంతరస్య విభాష్య। ఇతరా వేదిర్హవిరాసాదనార్థేతి నానార్థత్వాత్॥౮॥ సిద్ధాంతమాహ। అకర్మేతి। అకర్మ వేద్యంతరస్యాకరణం॥
కుతః। కృతదూషాసాం క్రియమాణా సౌమికవ్యావేదేః దూషణరూపాస్యాత్॥ దూషణరూపవాచేత్థం యత్త్వార్థం హవిరాసాదనరూపదార్శికవేదేః తత్కార్యా-
త్సౌమికీ వేదిరితి। న చేదం వాస్తవం। సౌమిక్యాం హవిర్ధారణముఖ్యత్వాత్। ప్రచారార్థాయా అపి ధారణస్య ప్రసంగేన సిద్ధిర్న వేద్యంతరమితి భావః॥౯॥
జ్యోతిష్టోమే ఏకసుత్యాదినే గ్రహాశ్చమసేషు గృహ్యంతే తేషు దర్శపూర్ణమాసప్రకృతికం కర్మ సాధనపురోడాశాదిరూపం తత్ర జుహ్వాదిపాత్రాణి పాత్రాణిసం-
తి। ఉత గ్రహాశ్చమసైరేవ హోమ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పాత్రేష్వితి పాత్రేషు హోమసాధనపాత్రేషు ప్రసంగః గ్రహాశ్చమసైరేవ హోమసిద్ధిః। ఉభయోరపి హో-

పరయోర్బ్రాహ్మణస్య వ్రతమితి సౌమికం దర్శపూర్ణమాసయోః ఆరణ్యస్యాశ్నాతీతి విహితం ప్రాయణీయాదిష్వతిదేశప్రాప్తం తస్య సావిత్రేణ ప్రసం
గసిద్ధిరితి సిద్ధాంతమాహ నైతి । అన్యస్య పయసః వృత్త్యర్థం ప్రాణధారణార్థం వ్రతేన బాధితార్థత్వాదితి భావః ॥౧॥౧౪॥ ఇడాభక్షణాదినివర్తనేన నేతి
సంశయే తస్యాపి వృత్త్యర్థతాభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాశంక్య దూషయతి శేషేతి । తద్ధానివర్తతే । అన్యార్థత్వాత్ । సంస్కారార్థత్వాత్ వ్రతేన పూ
ర్వాధికరణవైషమ్యం దర్శితం । హవిః శేషాణి భక్షయతీతి ద్వితీయయా సంస్కారార్థత్వావగమాదితి భావః ॥౧॥౧౫॥ అన్వాహార్యదక్షిణానివర్తతే నేతి
సంశయే సిద్ధాంతమాహ । భృతత్వాత్ పరిక్రయః దర్శపూర్ణమాసపరిక్రయరూపో హ్యన్వాహార్యః నివర్తత ఇతి శేషః భృతత్వాత్ । జ్యోతిష్టోమదక్షిణయా
పరిక్రీతత్వాత్ ॥౧॥౧౬॥ శేషభక్షాస్తు పి బలిత్వే పరిక్రయార్థత్వమాశంక్య శేషేతి । ఉపధాపరిక్రయార్థాః ॥౧॥ దూషయతి నేతి । కర్మసంయోగాత్ ।
కర్మవాచకశబ్దేనైవ శ్రవణాత్ ॥౧॥౧౭॥ సోమే ప్రథమః । అగ్నిర్దేవో హోతేతి హోతృవరణం క్రియతే । పశుబంధేష్ట్యాదిషు ప్రకృతితః అగ్నిర్దేవ ఇతి
మంత్రేణ ప్రాప్తం వరణం అస్తి న వేతి సంశయే వరణస్య బలిత్వాగనవంతి ప్రకాశనార్థత్వాత్ తస్య తేన సిద్ధత్వాదపరం న కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాం
తమాహ । ప్రవృత్త్యా తత్ప్రతితంత్రం ప్రతిషేధస్తు వరణం క్రియతే । కుతః ప్రవృత్త్యావరణాత్ । కర్మణి ప్రవృత్తే సంతరం వరణాత్ । అంగం భావః ।

అనువిధానాధారణ్యోత్కర్షణం నస్యాదుద్ధరణం హోతృత్వార్థం ॥౧॥౧౦॥ శేషభక్షాస్తథేతి చేన్నార్థత్వాత్ ॥౧॥౧౧॥ భృతత్వాత్ పరిక్రయః ।
॥౧॥౧౨॥ శేషభక్షాస్తథేతి చేత్ ॥౧॥ న కర్మసంయోగాత్ ॥౨॥౧౩॥ ప్రవృత్త్యావరణాత్ప్రతితంత్రం వరణం హోతుః క్రియేత ॥౧॥ బ్రహ్మణి పి తి చేత్ ।
౨॥ న ప్రాశ్నితవత్ త్వర్థత్వాత్ ॥౩॥ నిర్దిష్టస్యేతి చేత్ ॥౪॥ నాశ్రుతత్వాత్ ॥౫॥ హోతుస్తథేతి చేత్ ॥౬॥ న కర్మసంయోగాత్ ॥౭॥ - - - -

యదగ్నిర్దేవ ఇత్యాదిశేషవరణం బలిత్వాగనవంతి ప్రకాశార్థం । తద్వత్ కర్మణః ప్రవృత్తిః పూర్వం స్యాత్ । ఇహ తు కర్మప్రవృత్త్యనంతరం
మధ్యే వరణమప్యుక్తః అదృష్టార్థం తదదృష్టం సావిత్రేణ న సిద్ధ్యేత్ తత ఆవృత్తిరితి ॥౧॥ తద్వద్ భూపతే భువనపత ఇతి బ్రహ్మణోపి వరణం కర్మ
మధ్యే విహితమితి తస్యాపి ప్రవృత్తిః స్యాదితి శంకతే । బ్రహ్మణీతి ॥౨॥ హోతృవరణాద్ బ్రహ్మవరణే వైషమ్యం దర్శయతి నేతి । ప్రాశితసంబంధి బ్రహ్మ
కర్తృకక్రియాతః ప్రాక్ నియమాత్ ॥ వరణాత్ । తదర్థం హి । బ్రహ్మ నలవంతి జ్ఞానార్థం తద్వరణం । అనేక కర్తృకక్రియాయాః పూర్వం ప్రవృత్తా
వపి బ్రహ్మకర్తృకక్రియా వరణాత్ ప్రాక్ న కాపి స్యాదితి వైషమ్యమితి భావః ॥౩॥ హోత్రమాస్యం ప్రాక్ న కాపి క్రియా । తథాపి అమావాస్యాయాం
పూర్వదినే వేదిపరిగ్రహార్థమనుజ్ఞాజంపరిగృహాణేతి రూపా స్యాదిత్యాశంకతే నిర్దిష్టస్యేతి । నిర్దిష్టస్య అమావాస్యాం పూర్వేద్యుర్వేదిం కరో
తీతి విహితస్య పరిగ్రహానుజ్ఞారూపం యదంగం తస్య పూర్వం సత్వాత్ తుర్విధః సూత్రార్థోః సిద్ధ ఇతి భావః ॥౪॥ ఆశంకాం పరిహరతి నేతి । స్పష్టో
ర్థః । పూర్వేద్యుర్వేదికరణం శ్రుతం న పరిగ్రహ ఇతి భావః । హోతురపి వరణాత్ ప్రాక్ న కర్మేత్యాశంకతే హోతురితి । స్పష్టోర్థః । బ్రహ్మహోతువరణా
త్ప్రాక్ అస్తి కర్మేత్యాహ నేతి । కర్మసంయోగాత్ । ఆవృతః సావిత్రేణ రస్యాహేతి కర్మవిధానాత్ ॥౭॥౧౭॥ - - - - - - - - - -

సామికవ్రుత్తై స్విష్టకృత్ప్రసంగే న సిద్ధిరితి పూర్వేణాన్వయం వక్తి దిశతీతి । తద్దేతి । ఉపేయత్వాత్ । అప్రాప్తప్రాపణం ఉపగమనం । వ్రతస్య పరిగ్రహాత్ తస్మిన్
అప్రాప్తత్వాభావాదితి భావః ॥౧॥ బాధకాంతరమాహ । విప్రతీతి । సామికవ్రతే పరిగృహీతే వ్రతోపవర్తమానే తస్మిన్ వ్రతం చరిష్యామీతి భవిష్యదర్థో విప్రతి
షిద్ధో బాధితః స్యాదతః ॥౨॥ ప్రథమసూత్రే ఉపేయత్వాదితి హేతుమాత్రే పతితస్మృతిసత్యం వదతీతి స్మృతిప్రాప్తవ్రతపరిగ్రహేపి పునర్దర్శపూర్ణమాసప్ర
కరణే పునరుపేయతే సత్యం వదతీతి । తద్వృత్తిం స్యాదితి భావః ॥౩॥ వైషమ్యదృష్టాంతం దర్శయతి నేతి । సంయోగపృథక్త్వాత్ । సంయోగః సమ్యక్ యో
గః సంబంధో యత్రేతి వ్యుత్పత్త్యా విధేయార్థసంబంధాశ్రయః ఉద్దేశ్యం ధనం । తస్య పృథక్త్వాత్ స్మృతిః పురుషముద్దిశ్య । అన్యశ్రుతిః క్రతుపూర్వకము
ద్దిశ్యేతి పృథక్త్వం । ప్రకృతే ఉభయమపి క్రతుపూర్వకముద్దిశ్యేతి ॥౪॥౧॥ సామికాన్వాధానస్యాధారసాధకత్వాత్ ప్రసంగ ఇత్యుక్తం । దర్శమాధికరణే తత్రానకే
వలంధారసాధకమగ్న్యన్వాధానం । కింతు దేవతాపరిగ్రహార్థమపి । యో వై దేవతాః పూర్వః పరిగృహ్ణాతి స ఏనాః శ్వో భూతే యజతీతి । తాః పూర్వః
పరిగృహ్ణాతి చ లింగాత్ । తథా చ దేవతాపరిగ్రహే న సిద్ధ్యతి ప్రసంగేన ఉభయోర్దేవతాభేదాదిత్యాశంక్య సమాధానమాహ । గ్రహార్థమితి ॥
అన్వాధానం పూర్వం ప్రాథమికం గ్రహార్థం దేవతాపరిగ్రహార్థమపి । అస్తు తథాపి ప్రసంగేన తస్యాపి సిద్ధిరితి పూరయతి । కథం సిద్ధిరితి దర్శయతి ।
ఇష్టేః దేశః ఐయేష్టేః । తదర్థత్వాత్ ॥ దేవతాపరిగ్రహార్థత్వాత్ ॥ అయం భావః । ఆగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపతి దీక్షిష్యమాణ ఇతి । దీక్షణీ
యేష్టిస్తు త్రివాక్యం । తదర్థవాదశ్చైవం । అగ్నిర్వై దేవానామవమో విష్ణుః పరమో యదాగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపతి దేవతా ఏవో భ
తథా వ్రతమపపతత్వాత్ । విప్రతిషిద్ధా చ ॥౨॥ సత్యవదితి చేత్ ॥౩॥ న సంయోగపృథక్త్వాత్ ॥౪॥ గ్రహార్థం చ పూర్వమిష్టేస్త
దర్థత్వాత్ ॥౧॥ శేషవదితి చేత్ ॥౨॥ న వైశ్వదేవో హి ॥౩॥ స్యాద్వా వ్యపదేశాత్ ॥౪॥ న గుణార్థత్వాత్ ॥౫॥ - - - - - - - -

యతః పరిగృహ్ణాంయజమానోఽవరుంధ ఇతి అర్థవాదేన ఇష్టేః పరిగ్రహార్థత్వాదితి ॥౧॥ పూర్వపక్షీ శంకతే । శేషేతి । శేషవత్ అంగదేవ
తావత్ । ఐష్టికమన్వాధానం । అయం భావః । దీక్షణీయేష్టావన్వాధానమంగభూతైష్టికదేవతాపరిగ్రహార్థం । దీక్షణీయేష్టౌ చ ప్రధాన
దేవతాపరిగ్రహ ఇతి భిన్నార్థత్వాన్న ప్రసంగసిద్ధిరితి ॥౨॥ దూషయతి నేతి । హి యస్మాత్ ప్రధానే వైశ్వదేవగ్రహే స్తి తత్ర విశ్వేదేవా దేవతా । విశ్వేదేవ
పదవాచ్యం దేవతాత్వావచ్ఛిన్నసామాన్యం । దేవతాత్వావచ్ఛిన్నాంతః పతినామంగదేవతానామపి తద్గ్రహసంబంధాత్ ప్రధానత్వమస్తీతి భావః ।
౩॥ పూర్వపక్షీ శంకతే స్యాదితి । వ్యపదేశాత్ ॥ దేవతైకదేశాత్ భేదేన నిర్దేశాత్ । ఐష్టికాన్వాధానం స్యాత్ । అయం భావః । అగ్నిర్వసుభిః సోమో రు
ద్రైరింద్రో మరుద్భిః వరుణ ఆదిత్యైర్బృహస్పతిర్విశ్వైర్దేవైరితి తత్ర వస్వాదిపత్యేయా విశ్వేదేవానాం భేదేన నిర్దేశేన వస్వాదివద్విశ్వేదేవః
శబ్దోపి గణవిశేషవాచీ । తథా చాంగదేవతానాం తద్వ్యావృత్తత్వాభావాత్ తదర్థమైష్టికమన్వాధానం స్యాదితి । ౪॥ దూషయతి నేతి । గుణార్థత్వాత్
స్తుత్యర్థత్వాత్ । అయం భావః । ఉత్కృష్టే విశ్వేదేవశబ్దే నభేదనిర్దేశపరః । కింతు బృహస్పతిస్తుత్యర్థః । స్తుతిశ్చేత్థం అగ్న్యాదయో వరుణాంతా
మరుదాదీకదేశం యుక్తాః బృహస్పతిస్తు సకలదేవతాయుక్త ఇతి శ్రేష్ఠ ఇతి ॥౫॥ మేఖలం యదా యజమానం బధ్నీయాత్ తర్హి మితి
సామికసన్నిపాతే ప్రాయణీయాదిషు సన్నిపాతం ప్రసంగేన సిద్ధ్యతీతి సిద్ధాంతరూపం సూత్రమాహ । సన్నిపాతమితి । వృత్తత్వాత్ । ప్రాకృతసన్నిపాతా
త్పూర్వం ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రాయణీయాదిసాధ్యం వైషమ్యం అన్వాధానస్య యం వైషమ్యం మత్తో తద్విహారే హాప్యం జ్ఞేయం । విస్తరభయాన్నేహ
విఖితే ॥౧॥౧౩॥

సూ॥ సన్నిపాతం వృత్తత్వాత్ ॥ సూ॥

ర్యాచ పూర్వపక్షే మాంసపాకప్రతిషేధయుక్తిః తాం పరిహరతి। అభావేతి। శ్రౌతాగ్నిపాకాభావదర్శనాచ్చ ఉక్తం కల్పితే విహితమాంససంయోగాదన్యమాం
ససంయోగోఽత్ర న కర్తవ్య ఇతి భావః॥ ౩॥ ప్రకారాంతరేణ సమాధానమాహ। మాంసేతి। మాంసపాకే మాంసపాకప్రతిషేధః విహితప్రతిషేధరూపః॥
వపాశ్రపణమాహ। వపేయం విహితం తత్ప్రతిషేధరూపః। తథా చ వికల్ప ఏవ పర్యవసానమితి భావః। కుతః। ఆహ। ఉభయసంశయయోగాత్। తస్మిన్నగ్నౌ న మాంసం సంప
చతి। యస్మిన్నాహవనీయే ఘర్మపాకేతి నిషేధవాక్యే ఆహవనీయధారణరూపే అగ్నౌ ప్రతిషేధః। యదాహవనీయే జుహ్వతీతి తస్యాహవనీయస్య తథాత్వాత్। ఉభయసమా
ధానాంతరమాహ। వాక్యేతి। దక్షిణస్మిన్ దక్షిణాగ్నౌ పక్వప్రతం శ్రపయతీతి అనారభ్యవిధానస్య వాక్యస్య శేషః। అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం యదాహవనీయే
రోగాదిని విధిత్సితం మాంసం ప్రతమేవ ప్రసక్తం తత్ర మాంసస్యాపి శ్రపణం దక్షిణాగ్నౌ ప్రాప్తం॥ తథా సతి మాంసచ్ఛిద్రం యుత్పత్తిప్రతం తద్దక్షిణాగ్ని
శ్రపయతీతి ప్రతశ్రపణవాక్యైకవాక్యతా మాయేన్నం సన్న నిషేధార్థకం న జ్ఞాపకం తదుపసంహారదార్థకమితి। విధానస్య తు సమాసఫలకత్వాన్న భేదా
న్వయసంభవేఽపి తత్ఫలమిత్యాహ సమాస ఆర్షణ॥ ౭॥ ౧॥ సవనీయపశౌ అంగభూతః పురోడాశః సాంగః కార్యో న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సవ
నీయ ఇతి। ఛిద్రాభిధానార్థత్వాత్। వపానిష్కాసేన యచ్ఛిద్రం తద్విధానార్థత్వాత్॥ తదర్థత్వం చ పశౌ రవ ఛిద్రమపి దధాతీతి అర్థవాదసిద్ధం। అతో పాం
సుసవనం పురోడాశాన్నిర్వపంతీతి విహితానాం। ఏవ పశుధర్మత్వాత్॥ తదర్థవాదేష్వపి పాంతాం ఇతి తన్నారభ్యస్య ప్రాకృతత్వాత్ శేషం స్పష్టం। ౧॥ సిద్ధాంతమా
హ। శ్రియేతి। శ్రియా కర్తవ్యః పశుపురోడాశః దేవతార్థత్వాత్॥ దేవతాసంస్కారార్థత్వాత్। తదర్థత్వం యథా తథా దశమే ప్రతిపాదితం। ౨॥ = ==

అభావదర్శనాచ్చ॥ ౩॥ మాంసే పాకో విహితప్రతిషేధస్స్యాదాహవనీయసంయోగాత్॥ ౬॥ వాక్యశేషో వా దక్షిణస్మిన్ననారభ్యవిధానస్య॥ ౭॥
సవనీయే ఛిద్రాభిధానార్థత్వాత్ పశుపురోడాశో న స్యాదన్యేషామవయవభూతత్వాత్॥ లింగదర్శనాచ్చ॥ ౩॥ హవిష్కృత్సవనీయేషు న స్యాత్ప్ర
కృతౌ యది సర్వార్థా పశుం ప్రత్యాహృతా సా స్యాదన్యూద్ధ్వవదానత్వాత్॥ ౧॥ ఉపశాంతం సంస్కృతే విధానాత్తాదర్థ్యేన సవనకేషు స్యాత్తస
వర్జ్యాత్ ఖిన్నయోః శబ్దపృథక్త్వాదర్థత్వాత్॥ ౧॥ యోగాద్వా యజ్ఞాయతద్విశేషాత్ విసర్గః స్యాత్॥ ౨॥ - - - -

అవశ్యకర్తవ్యత్వే లింగమాహ। లింగేతి। పశయో ప్రాతః సవనే చరంతి పురోడాశేన మాధ్యందినే సవన ఇతి యది పురోడాశోఽనస్యాత్తు వాక్ప్రయో
గవిప్రకర్షవిధానం నిర్విషయం స్యాదితి భావః॥ ౩॥ సవనీయేషు పురోడాశేష్వావిష్కృదాహ్వానమస్తి నేతి చింతాయాం సిద్ధాంతమాహ। హవిష్కృదితి।
ప్రకృతావాహ హవిష్కృదాహ్వానం జేష్ఠిప్రవేవ సాన్నాయ్యేఽపి పశౌ సాన్నాయ్యప్రకృతికత్వే న తత్ర హవిష్కృదాహ్వానమప్రాప్తమతః ప్రకృతౌ సాన్నా
య్యే పశౌ చ సాధారణం ఆహ్వానమితి కృత్వా చింతయేదమధికరణమితి జ్ఞాపయితుం ప్రకృతావిత్యుక్తం। కృత్వా చింతాయాం పశౌ ఆహ్వాన
మస్తీత్యేవ సవనీయపురోడాశే సిద్ధిరితి భావః॥ ౧॥ ౩॥ కృతేఽప్యసవనే పశ్వంగశ్రపణాత్ప్రకే సవనీయనిర్వాపే పశ్చాత్సవనీయ సోమ్య ఋష్టిరు రాత్రిశ్చాద్ధ్వ
కపాలః శ్రువిహితః। చరుద్వికపాలా హావిష్కృదాహ్వానమస్తి నేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। పశ్వితి। తార్తీయసవనకేషు కృతేయు సవన
సంబంధిషు పురోడాశేషు సామ్యాఖ్యే నయోః శబ్దావప్నేన భేదేన స్యాత్॥ పశ్వపశ్వంగేషు సంస్కృతేష్వప్యేషు తత్తులావిధానాత్। ఆపవృత్తార్థత్వా
త్। సవనీయవపురోడాశేషు గతార్థత్వాత్। సవనీయపురోడాశార్థమాహ్వానస్య హావిష్కృతేః సిద్ధ్యనంతరం సామర్థ్యాత్ సతి గ్రహణాయాం
ధంగమిష్యతి। పునరాహ్వానేన వినా ఆగమనవనం పపన్నమితి భావః॥ ౧॥ యదుక్తం గృహంకమణస్సు గమిష్యతి తత ఆహ్వానం భేదేనేతి తత్ర గృహకర్మ
సంగమనమయుక్తమిత్యభిప్రాయేణ సిద్ధాంతమాహ। యోగాదితి। యజ్ఞాయ యోగాత్। యజ్ఞేఽనియుక్తత్వాత్ విమోకః। కస్మాద్యజ్ఞ నక్తౌ
స తాపి విముంచత్వితి ప్రతివిమోక ఏవ విసర్గః గృహకార్యాదిషు తథా చాన్యత్ర గమనాభావాత్తత్రైవాహ్వానేన సామర్థ్యాదిషు సిద్ధిరితి భావః॥ ౨॥ ౮॥

హాం మే శ్రుతం యదాతిథ్యాయాం బర్హిస్తదుపసదాం తదగ్నీషోమీయస్యేతి। అత్ర బర్హిషః ప్రోక్షణం బర్హిరసి స్రుగ్భ్యస్త్వా సర్వే పాతి విపాతం ఇదం ఉపసత్సు
గ్నీషోమపశౌ చ కార్యం న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। యజ్ఞాయుధత్వాదితి। యజ్ఞస్యేతి ధ్యేయరూపస్య ఉపసదామపదేశే అనుష్ఠితం గృహీతం కర్మ ప్రోక్ష
ణాదిత దర్థమితి శేషః। అతః ఉపసదాదేః ప్రయోగస్య భిన్నత్వాత్ ప్రతి తంత్రం ప్రతి ప్రయోగం। యదుత్పత్తి విధికథనం భావ గృహీతాని యజ్ఞాంగాని తా
ని తత్ప్రయోగ విధిగృహీతానీతి। అతస్తత్ప్రోక్షణాదిరావృత్త్యర్థమేవ వేతి భావః॥ ౧॥ సిద్ధాంతమాహ। న వేతి। ప్రతిప్రయోగం నావృత్తిః కృతత్వాత్। యదిఆతిథ్యా
దుపక్రమే సకృత్ప్రోక్షణం తదా ప్రధానావృత్త్యా తదావృత్త్యర్థమేవేతి। బర్హిషః సంస్కారః సవనభిన్నః। అతో నావృత్తిరితి భావః। ఇదమేవ సంక్షిప్తే హేనుపపదతి తదు
పదిశ్యోపా। తస్య బర్హిష ఉద్దిశ్య ప్రోక్షణోపదేశః బర్హిషః ప్రోక్షితే తద్ద్వితీయం నిర్దేశోపాదాన సన్నితి॥ ౨॥ ౭॥ తత్ర ప్రోక్షణాది ప్రదర్శనం త్వితిస్మరణమంత్రస్య
౧౪౬
146
పి ప్రసంగేన సిద్ధిరితి పూర్వపక్షః। సిద్ధాంతమాహ। దేశతి। శాలాముఖీయే ఉత్తరవేదిప శబ్దదక్షిణగర్హో భిన్నత్వాత్। శేషం స్పష్టం॥ ౧౫॥ ౦॥ తత్రైవ పూర్వపక్షే గ్రంథిమ
తి సన్నిహానం బర్హిష్పతేరాధ్వర్యవారామితి వారణం తౌ మంత్రౌ ఆవర్తేతే నేతి చింతాయాం పూర్వపక్షమాహ। సమితి। తథాస్మరణమంత్రవత్। దేశాంతరేన
యన సన్నహన స్యావృత్తత్వాదితి భావః॥ ౧౫॥ సిద్ధాంతమాహ। నేతి। అనర్థకత్వాత్। అయం భావః। న వేదాం స్మరణాంయోగే సంనహన హారణే తదర్థం వివేచ
మంత్రో ఽయం తదర్థదేశాత్। భేదసంస్కృతత్వాత్ సన్నహన హారణార్థయోరేకత్వాన్నావృత్తిరితి॥ ౧౬॥ ౧౯॥ ఇతి జైమినిసూత్రవృత్తౌ ద్వాదశాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥ శ్రీః॥

యజ్ఞోక్తభూతోపదేశేనుష్ఠితకర్మప్రయోగభేదాత్ప్రతితంత్రం ప్రియతే॥ ౧॥ న వాకృతత్వాత్ తదుపదేశే హా॥ ౨॥ ౦॥ దేశపృథక్త్వాన్మంత్రో ప్రావర్తతే॥ ౩॥ ౪॥ సన్న
హనస్మరణే తద్ధితి చేత్॥ ౧॥ నార్థ్యార్థత్వాత్॥ ౨॥ ఇతి జైమినిసూత్రే ద్వాదశే ప్రథమః పాదః॥ శ్రీ॥ ౦॥
విహారో లౌకికానాముపధ్యానసాధయేత్ప్రభుత్వాత్॥ ౧॥ మాంసపాకప్రతిషేధశ్రుతత్వాత్॥ ౨॥ నిర్దేశాద్వా వైదికానాం స్యాత్॥ ౩॥ సతి చోపాసనస్య దర్శనాత్॥ ౪॥ - - - - -

పూర్వపాదే తంత్రమధ్యవర్తినః ప్రసంగశ్చింతితః। అస్మిన్పాదే తంత్రబహిర్భూతస్య ప్రసంగశ్చింత్యతే। యశబ్దధ్యానే నైవాత్ర సన్నద్ధస్తాగ్నీః సర్వైదికవ
హనీయం జ్వలతే ఉత పార్వణ స్థలీపాకాదావపీతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। విహార ఇతి। విహారః గార్హపత్యాద్యగ్నిత్రయం ప్రభుత్వాత్ సమర్థత్వాత్।
అనేనాగ్నిత్రయేన వినియోగస్తుచితః। శేషం స్పష్టం॥ ౧॥ స్వపతే సాధకాంతరమాహ। మాంస ఇతి। మాంసం న పచేయుః। తస్మిన్ పచేయుః క్రవ్యాదంశు
యుర్లౌకికమాంసపాకనిషేధః తత్ర స్యాదుపపన్న ఇతి శేషః। అయం భావః। నిషేధో హి ప్రాప్తిపూర్వకః। వైదికమాంసస్య శామిత్రే పాకవిధానాన్నత్ప్రా
ప్తిః। అతస్త్రేతాగ్నౌ లౌకికకర్మణ్యపి వినియోగకల్పనే భోజనార్థతండులాదిపాకవత్తత్ర మాంసపాకస్యాపి ప్రసక్తౌ నిషేధః సంగతః ఇతి॥ ౨॥ సి
ద్ధాంతమాహ। నిర్దేశాదితి। నిర్దేశాత్ త్రేతాగ్నిః గార్హపత్యేః సంయాజయంతి దక్షిణాగ్నౌ ఫలీకరణహోమం కరోతి। యదాహవనీయే జుహో
తీత్యాది ప్రత్యక్షవాక్యైః కార్యనిర్దేశాత్। శేషం స్పష్టం। తత్రైవ నిరాకాంక్షమితి భావః॥ ౩॥ సాధకాంతరమాహ। సతీతి। సతి విహారే సతి చ ఔపాసనః
విధానం శ్రూయతే। యం కామయేత రాష్ట్రమస్యై ప్రజా స్యాదితి। తస్యోపాసనే పశుమాలభేత్ జుహుయాదితి। రాజసూయమధ్యే కర్తవ్య
త్వేన శ్రుతం। యది త్రేతాగ్నిః లౌకికేపి కర్మణి తర్హి అస్య కర్మణః లౌకికస్య విహార ఏవ సంభవాదౌపాసనే విధానమనర్థకం స్యాదితి భావః॥ ౪॥

పంచదశరాత్రే సంతాప్యే కాలే సంసుబ్రహ్మణ్యాయా హవిస్సంచోదకశాస్త్రేణ ప్రాప్తం తత్పూర్వదనుష్ఠితం సర్వత్రాపకరోతీత్యుక్తం ప్రాకే । ద్వాదశరా-
త్రాదిష్వేకరూపత్వాత్ ప్రసంగః కిం తవనేతి శంకానవకాశః । ఇహాంతు ప్రథమాహః అగ్నిష్టున్నామకః తత్రాగ్నిష్టుత్సామ్నామకైకాహాత్ నామ్నా ప్రబలే
సాగ్నేయీ సుబ్రహ్మణ్యా ప్రాప్తేతి షష్ఠ ఇతరచతుర్దశానాం హ్నాం సౌనుష్ఠానికే ఐంద్రీ సుబ్రహ్మణ్యా ప్రాప్తేష్టా । తథా సతి ప్రసంగేన స పూర్వాపకార సాధికా కావా
సుబ్రహ్మణ్యాగ్రాహ్యేతి సంశయే పదే చోపక్రమాధికరణన్యాయేనాసంజాతవిరోధత్వాత్ ప్రాథమికే ఆగ్నేయీ సుబ్రహ్మణ్యా కాంచిదూర్ధ్వతన్యానామ సర్వే-
షాం సంతత్యానామ ఉపకార ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । విప్రతీతి । విప్రతిషిద్ధధర్మాణాం ఉత్కర్షత్వావిరుద్ధధర్మాణాం మధ్యే సమవా-
యే ఆసన్నతరానుష్ఠాన ప్రసక్తా భూయసాం సధర్మత్వం । భూయసు యో ధర్మః సధర్మ ఇత్యుక్తః ఏకజాతీయో ధర్మః స స్యాత్ । అగ్రిమ సర్వత్రా
లోకవదితి అత్రాపి అపకృష్యతే । యథా లోకే దశ దిపా ఏకత్ర సంతి ఏకో ద్విపో నవత్ర గృహా స్యాద్వినా పృష్ట కాలో కనాం యో నవతర మధ్యేః
యత్ర రోచతే తత్రాపవిశత్యుక్తే ప్రకాశ బాహు శ్యాత్ భూయసో నుగ్రహామేవ కరోతి తద్వత్ ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ విప్రతిషిద్ధధర్మః యత్ర తు వైశ్వదేవయ
ధాగ్నావైష్ణవమేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ సరస్వత్యా జప భాగేతి । అత్రాగ్నావైష్ణవైంద్రాగ్నతంత్రం పృథక్ స్వత్వమంత్రః సరస్వత్యా ఉపాంశుయాగతంత్రం వా
త్రంచ్ఛున్నమంత్రః । అత్ర తుల్యత్వాన్ నైవానుష్ఠాపికేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । ముఖ్యమితి । ముఖ్యం ప్రాథమికం తంత్రం । పూర్వచోదనాత్ అగ్నా

విప్రతిషిద్ధధర్మాణాం సమవాయే భూయసాం స్యాత్ సధర్మత్వం ॥ ౧ ॥ ముఖ్యం వా పూర్వచోదనాల్లోకవత్ ॥ ౧ ॥ అంగగుణవిరోధే చ తాదర్థ్యాత్ ॥ ౧ ॥

వైష్ణవస్య ప్రథమం విధానాత్ ప్రథమవిధినా ప్రథమోపస్థితప్రయోగానుష్ఠానే తస్మై హోత్రరస్య ప్రసంగసిద్ధిరితి భావః । అత్ర ముఖ్యం వేతివా-
కారస్వారస్యాత్ । విప్రతిషిద్ధేతి సూత్రం అన్యైవాధికరణస్య పూర్వపక్షసూత్రం తథా చ సూత్రద్వయం విలక్షిత్యేకమధికరణమితి కేచిత్ తదక్షా-
షణం భాష్యవార్తికాదిషు స్పష్టం । అధికరణద్వయమేవం ఉక్తం ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ౧ ॥ యజ్ఞేష్వేపశునా సోమేన వాంయజేత సోమావాస్యాం తాం పౌర్ణమాస్యాం
వేత్యనేనేష్టిపశుయోః పర్వసంబంధః తథా సోమస్యాపి పర్వసంబంధః । తత్రైకదేశే తిస్ర ఉపసద ఇతి పక్షే ద్వయోః పర్వసంబంధో
నసంభవతి తదా కస్య బాధ ఇతి సంశయే పూర్వాధికరణన్యాయేన ప్రథమోపస్థితత్వాదిష్టిపశుయోర్గుణ ఏవానుగ్రాహ్య ఇతి పూర్వపక్షే
సిద్ధాంతమాహ । అంగేతి । దీక్షణీయాదిరూపాంగస్య ప్రధానసోమయాగగుణేన సాకం విరోధే ముఖ్యత్వమపి త్యక్త్వా ప్రధానగుణ ఏవ ర-
క్షణీయః । తాదర్థ్యాత్ । అంగగుణస్యాపి ప్రధానసాద్గుణ్యార్థత్వాత్ । అయం భావః । ప్రధానసాద్గుణ్యాయ హ్యంగాని తాని స్వయం సగు-
ణానిసంతి ప్రధానాంగలోపం కుర్వంతి సమధిగారంభాభవతః స్యాదిమో ఉభావపరస్యాగతో చోర్ధ్వైస్సర్వముపవ్యాతం ఏకం వస్త్రం
శిష్టం తత్పురీధానం స్యాదిమి నం స్యాదిమి సంస్కారయితవ్యస్స్వయం కాపనాదిధారణం కరోతి తథా । లోకవదితి లౌకికప్రయోగవత్ తన్నేతి ॥ ౧ ॥ ౭ ॥

౧౪౨

147

కామ్యేష్టికాండే శ్రూయతే। అగ్నయే రక్షోఘ్నే పురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేద్యగేరత్యాగే నప్రచరన్నితి। తథా నిశితాయాం యామావాస్యాయా
నిర్వపేదితి। అస్యా ఇష్టేర్దర్శవద్ధర్మవత్త్వాత్ అమావాస్యాతంత్రం ప్రసజ్యతే నేతి చింతాయాం పూర్వపక్షమాహ। నిశేతి। నిశాయాం జైఇ ఉ
క్తేష్ట్యాం ప్రాకృతస్య దర్శేష్టితంత్రస్య ప్రవృత్తిః ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్। కస్య చిదసంగత్వేన స్వతంత్రేణ ప్రత్యక్షం। శ్రుతత్వాత్।౧। సాధకాంతరమా
హ। కాలేతి। కాలవాక్యభేదాచ్చేతి। కాలభేదః కామ్యేష్టేరర్ధరాత్రిః కాలః దర్శేష్టేర్ద్వితీయదినే దివేతి వాక్యభేదాత్ ఉక్తత్వా వాక్యయోర్భిన్నదేశత్వాత్।
యత్ర దర్శయాగానాం ప్రవృత్తిః తత్ర నైయమిష్టిరుక్తాన్నా కింతు కామ్యేష్టికాండ ఇతి భావః। అతః తంత్రభేదః ప్రయోగభేదః।౨। ప్రయోగభేదే పి నయగా
వదంగానామావృత్తిః। కింతు కేషాంచిదనావృత్తిరిత్యాహ। వేదేతి। వేదిఖననం ప్రతగ్రహాణాం దార్శికమేవ స్యాత్। విప్రతిషేధాత్। దర్శార్ధనిర్మి
తవేదేరత్ర ఖననే తన్నాశేన దర్శయాగవిగుణ స్యాత్। ప్రతస్య గ్రహాతస్య పునర్గ్రహణాసంభవాత్।౩। సిద్ధాంతమాహ। తంత్రేతి। సవనీయవత్। సవ
నీయానాం పురోడాశానాం తావత్ పశుకర్మోత్కర్షేన విభంయుంశే। కేవలం పశుతంత్రమధ్యే విధానమాత్రేణ తంత్రం తథా। శేషం స్పష్టం।౪। నవేకేషాం నతం
త్రం కేషాంచిదావృత్తిరిత్యాహ। వైగుణ్యాదితి। ఇధ్మాబర్హిషోరాక్షోఘ్నేయాగోపకారం నసాధయేత్। తథాగ్న్యన్వాధానమపి దేవతాపరిగ్రహార్ధ
త్వకల్పే। వైగుణ్యాత్। దర్శార్ధసంపాదితేధ్మసాగ్నిస మింధనం ప్రతిపది స్యాత్। తదిధనం నిశిపూర్వకాలే రాక్షోఘ్నస్యోపకారం నసాధయేత్। రాక్షోఘ్న
యాగో విగుణః స్యాదితి భావః। ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం।౫। సార్వ్యాదియాగేష్వారంభణీయాకాలయోరేవ సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ఆరం

నిశాయాం జైఇ ప్రాకృతస్య ప్రవృత్తిః స్యాత్ప్రత్యక్షశిష్టత్వాత్।౧। కాలవాక్యభేదాచ్చ తంత్రభేదః స్యాత్।౨। విదుల ఖననం ప్రతం విప్రతిషేధాత్తద్దేవ
స్యాత్।౩। తంత్రమధ్యే విధానాద్వా తత్తంత్రా సవనీయవత్।౪। వైగుణ్యాదిధ్మాబర్హిర్నసాధయేదగ్న్యాధానం చ యది దేవతార్థం।౫। ఆరంభ
ణీయా వికృతానస్యాత్ప్రకృతికాలమధ్యత్వాత్కృతాపునస్తదర్థేన।౧। సకృద్వారంభసంయోగాత్। స్యాద్వా కాలస్యశేషభూతత్వాత్।౩। ఆరంభవి
భాగాచ్చ।౪।
భణీయేతి। ప్రకృతికాలమధ్యత్వాత్। యావజ్జీవం దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం యజేతేతి వాక్యేన జీవనపరిమితః కాలోంగత్వేన విధీయతే। ఏకస్మి
న్కాలే అనుష్ఠీయమానః ప్రయోగ ఏక ఏవేతి తన్మధ్యపాతిత్వాత్సార్వ్యాదీనాం ప్రయోగేపి ప్రకృతికాలఏవేతి కాలైక్యేనాన్వారంభణీయాయాః
ప్రసంగేన సిద్ధిరితి భావః। కృతాం యావజ్జీవప్రయోగార్థం యాం కృతాన్నైవ పునః। తదర్థే సార్వ్యాద్యర్థే పి కృతా న పునరనుష్ఠానం।౧। పూర్వపక్షే
ప్రకారాంతరేణాపి సకృదనుష్ఠానం సాధయతి। సకృదితి। సకృదనుష్ఠానమేవ యుక్తం ప్రమాణేన। ఆరంభసంయోగాత్। ఆరభ్యమాన ఇతి సంయోగా
త్। దర్శపూర్ణమాసావారప్స్యమానవి తావిష్టిం కుర్యాదితి తయోరారప్స్యమాన ఇతి తయోర్నైవ పురుషసంస్కారః ప్రతీయతే। తయోః సంస్కృతోసావనుష్ఠా
నమధ్యపాతిష్యయావత్తయోస్సంస్కృత ఇతి భావః।౨। ద్వితీయం పక్షస్య నివిరస్తత్వాత్ప్రథమపక్షం దూషయతి। కాలస్యేతి। అశేషభూతా
త్వాత్। యావజ్జీవకాలస్యాసంగత్వాత్। కాలవిధిపక్షే కావేలక్షణాపత్తేర్నిమిత్తపరత్వాదితి భావః। తథా చ ప్రతిపర్వభిన్నప్రయోగత్వాత్ తంత్ర
మధ్యపాతాభావాన్న ప్రసంగ ఇతి స్థితం।౩। ప్రకారాంతరేణాపి సమాధానమాహ। ఆరంభేతి। ఆరంభవిభాగాత్। దర్శపూర్ణమాసారంభాం
గమితి పూర్వమనవమేవోక్తం। దర్శపూర్ణమాసారంభాత్। సార్వ్యాద్యారంభస్య భిన్నత్వేన ప్రధానభేదాత్ప్రతిప్రధానమంగావృత్తిరితి భావః।౪।౬।

పశోరేవ తంత్రిత్వే యుక్త్యంతరమాహ। పశౌ రాత్రి విప్రకర్షః ప్రయోగవిప్రకర్షః వపయా ప్రాతఃసవనే పురోడాశైర్మాధ్యందినే సవనే అం
గైస్తృతీయసవన ఇతి శ్రూయతే। అతస్తత్రమధ్యే పురోడాశయాగస్య సత్త్వాదపి పాశుకమేవ తంత్రం నియతం। చిరకాలసాధ్యే ప్రయో
గమధ్యే పతితమల్పకాలసాధ్యమితి ఫలితం॥౩॥౧౨॥ నైమిత్తికానాం కామ్యానాం వేష్టీనాం ప్రకృతత్వే సన్నిపాతే కస్య తంత్రమనుష్ఠేయమితి సంశయే
నిత్యత్వాత్ప్రాకృతమేవ తంత్రం ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అపూర్వమితి। అపూర్వం కామ్యం నైమిత్తికం చ సమానతంత్రం నియతే నిత్యేన తంత్రేణ
గతార్థం తత్కామ్యతంత్రస్య ఆజ్యప్రాథమ్యేన మా జైవనమా జయంతే ఇత్యాదీనాం అనర్థక్యమేవ స్యాత్ తస్మాత్ తత్ప్రసక్తే తత్తంత్రమేవానుష్ఠానం।
తదప్రసక్తౌ నిత్యతంత్రం। ఆగ్రయణే ఐంద్రాగ్నం వైశ్వదేవం ద్యావాపృథివ్యమితి క్రమేణ హవింషి తత్రాద్యయోః పుష్పితాఽపుష్పితా వా కుశాబహిః। ద్యా
వాపృథివ్యబర్హిః పుష్పితమేవేతి నియమః। ఆగ్రయణే అనియమో నియమో వేతి సంశయే భూయసామనుగ్రహాయ ప్రథమోపస్థితత్వేన ముఖ్యత్వాచ్చా
నియమ ఏవేతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। అధికమితి। అముఖ్యేపి చరమోపస్థితే ద్యావాపృథివ్యే గుణః ప్రసూనమేవేతి నియమరూపః సాధారణే ప్రసూనా
ప్రసూనసాధారణే ఐంద్రాగ్నాదౌ కర్తవ్యః। అవిరోధాత్॥ ఐంద్రాగ్నాదౌ ఉభయథాప్యంగలోపాభావేన విరోధాభావాత్। కాంస్యభోజివత్। శిష్యస్య కాం
స్యపాత్రభోజనే నియమః గురోశ్చ ఐ పాత్రభోజననియమస్తు। గురోర్భోజనపాత్రే అనియమః తథాపి అవిముఖ్య శిష్యానియమానురోధే
న స్వస్య పాత్రం యథా భావాత్। కాంస్యపాత్రభుక్త్యేగురుస్తథాపీతి భావః।౧॥౧౪॥ తత్రైవాగ్రయణే ఐంద్రాగ్నతంత్రముత ద్యావాపృథివ్యతంత్రమి
పశౌ చ విప్రకర్షతంత్రమధ్యే విధానాత్।౩॥౧౩॥ అపూర్వం చ ప్రకృత్యా సమానతంత్రం చేదనిత్యత్వాదనర్థకం హి స్యాత్।౧॥౧౪॥ అధికే చ
గుణః సాధారణే విరోధాత్ కాంస్యభోజివదముఖ్యేపి।౧॥౧౫॥ తత్ప్రవృత్త్యా తు తంత్రస్య నియమస్యాద్యథా పాశుకం సూక్తవాకే న।౧॥
నవా విరోధాత్।౧౭॥ అశాస్త్రలక్షణత్వాచ్చ॥ ఇతి జైమిని సూత్రే ద్వాదశాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః॥౧౨-౨॥ . . . .
తి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తత్ప్రవృత్త్యేతి। తస్య ప్రసూనబర్హిర్నియమస్య ప్రవృత్త్యా ద్యావాపృథివ్యతంత్రస్య నియమస్స్యాత్। యథా అగ్ని
ష్వావాపాది ద్వాదశధిక రణే పాశుకే సూక్తవాకే పురుత్త్రప్రవృత్త్యా పాశుకతంత్రనియమస్తథా॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। నవేతి। దృష్టాంత వైషమ్య
మాహ। అవిరోధాత్। అయం భావః। సూక్తవాకప్రేషమంత్రః సమనంతరస్య పశోః ఇషితా దైవతా సవనీయస్య పురోడాశస్యాగ్నిమ
ద్వతి తేఉభే విరుద్ధే అంగే ఏకానుష్ఠానే అపరాంగస్య బాధ ఏవ ద్వైరప్యాపాతేః। ఇహాతు ఐంద్రాగ్నస్య ప్రసూనబర్హిరంగం తద్ద్యావాపృథివ్యస్యా
పీతి అంగబాధఫలాభావ ఇతి॥౧॥ అన్యదపి వైషమ్యం దర్శయతి అశాస్త్రేతి। నవిద్యతే ప్రత్యక్షశాస్త్రం యస్య ప్రసూనబర్హిషః స్వరూపస్య తద
శాస్త్రం తాదృశం లక్షణం స్వరూపం యస్య బర్హిషః తత్త్వాచ్చ। సూక్తవాకమంత్రస్తు సవనీయపశుసమీపే ప్రత్యక్షపరితో పైకేఽతః ప్రసూన
బర్హిస్సు వైశ్వదేవపర్వణి ద్యావాపృథివ్యే కకపాలాదతిదేశప్రాప్తః సతద్వన్నియంతుం నార్హతీతి। ముఖ్యత్వాదైంద్రాగ్నతంత్రమేవ తత్రేతి।౩॥౧౪॥
ప్రాపద్యైకకపాలాదతిదేశప్రాప్తః సత ద్వన్నియం శ్రీరాము॥ అత్రైవాపవాదప్రసంగాదపవాదశ్చింత్యతే। అస్తి రాత్రసామకః క్రతుః తస్య ప్రధ్వమమహా
వ్రతే శవజిత్సామకం షడహానాం కాని షట్। తత్తేభ్యో బిజిదిత్యేకం। తత్ర ప్రథమేహాని ఏకాహరూపవిశ్వజిద్వ్యగాతే నామ్నాపరిధానసాధనం వత్సత్వక్ గతి
దిష్టం శేషేషు సప్తస్వహస్సు జ్యోతిష్టోమాదహాతంవాసోతిష్టంచోదకేన। ఏవం సత్యేకేనాపరత్ర ప్రసంగసిద్ధిర్భవతి। తత్ర కేనపరిధానమితి సంశ
యే పూర్వపక్షమాహ। విశ్వజితి। అష్టస్వపి అహస్సు వత్సత్వక్ నామధేయాత్ సావర్ణ్యాతిదేశాత్ చోదకాత్ సబలవత్త్వాదితి భావః। ఇతరథా నామా
తిదేశాభావే అహతం స్యాత్। భూయసామేవం భూయోనుగ్రహో నామాతిదేశస్య బలవత్త్వం సూచితం॥
సూత్రం॥ విశ్వజితి వత్సత్వక్ నామధేయాద్యథా తంత్ర భూయస్త్వాదహతం స్యాత్॥౧॥ . . .

౧౪౮

148

చాతుర్మాస్యేషు పశౌ పరిధౌ పశుం నియుంజ్యాదితి శ్రూయతే అత్ర యూపధర్మాః పరిధిధర్మాశ్చ సముచ్చితా నవ్యః। పరిధియూపప్రాశయ
కార్యయోరేకత్ర విధానాదిత్యభిప్రాయేణోత్తరాధికరణోక్తిత్యర్థః సిద్ధాన్తానువాదరూపం సిద్ధాన్తమాహ। పరిధిరితి।౧॥౧౦॥ యత్ర యూప
పరిధిధర్మయోర్విరోధః తత్ర కస్య ధర్మోనుష్ఠేయ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। యౌప్య ఇతి। యౌప్యః యూపధర్మః కర్తవ్యః। ముఖ్యా
నంతర్యాత్॥౧౦॥ యూపో నివర్తకత్వాత్ పశుబంధముఖ్యః తస్యానంతరం సావిత్రాపద్యం యూపస్థిత అతః అపూర్వం ప్రతి సాధనం యాగః తత్సాధనం పశుః
తస్యాంగం యూపః అన్యత్ర తు అపూర్వం ప్రతి సాధనం యాగః తత్సాధనం పశుః తత్ఫలం స్వారసాధనమగ్నిః తత్ఫలం స్వారసాధనం పరిధిరితి బహిరం
గం అపూర్వస్యం యూపాపేక్షయా పరిధిః విప్రకృష్ట ఇతి భావః। అంతరంగబహిరంగయోరంతరంగం బలీయ ఇతి। తేచ ధర్మాః స్యుస్తేషాం యూపాశ్రీకర
ణనిఖననాదయః। తేషాం పాషాణాశ్రీకరణే పరిధిధర్మేణ సహ నైవ విరుధ్యంతే। ఏవమేవ పూర్వపక్షః॥౧౧॥ సిద్ధాన్తమాహ। ఇతరో వా ఇతి। ఇతరః పరిధిధ
ర్మః కర్తవ్యః। తస్య పశునియోజనస్య తత్ర పరిధౌ విధానాత్। పరిధౌ పరిధిత్వం సంరక్ష్య తస్మిన్ పశునియోజనం విధిరభిప్రాయం తచ్చ పరిధిత్వం సత్వ
కార్యాదిరూపమేవ తస్య తత్సాదినాశే విధిభంగ ఏవ స్యాదితి భావః॥౧౨॥ అంతరంగేణ దర్శితం ప్రాబల్యం పరిహరతి ఉభయోరితి। ఉభయోః పక్షయోరం
గైకైవ సంయోగనప్రధానేన కర్మణాపి ప్రధానసన్నికృష్టత్వం అంతరంగత్వం న శ్రూయమాణవిధివిరోధి ప్రబలమితి భావః॥౧౩॥౧౧॥ ప్రాతస్సవనే ఆగ్నేయ

పరిధిర్వ్యర్థత్వాదుభయధర్మా స్యాత్॥౧॥ యౌప్యస్తు విరోధే స్యాన్ముఖ్యానంతర్యాత్॥౧॥ ఇతరో వా తస్య తత్ర విధానాత్॥౨॥ ఉభయోః శబ్దాంగ
సంయోగః। పశుసవనీయేషు వికల్పః స్యాద్వైకృతత్వేదుభయోరశ్రుతిభూతత్వాత్॥ పాశుకం వా తస్య వైశేషికామ్నానాత్ పదనర్థకం వికల్పే స్యాత్॥౨॥==

పశ్వేముపాకరోతీతి సవనీయపశుః శ్రుతః। తస్యాంగకలాపప్రాప్తిశ్చోదకాదేవ। తథా సవనం పురోడాశాన్నిర్వపంతీతి విహితపురోడాశః
యాగస్యాపి అంగకలాపప్రాప్తిశ్చోదకాత్। తథా చ ద్వయోర్ధర్మయోర్తంత్రేణ కర్తవ్య ఇతి సంశయే యస్యాంగకలాపః ప్రత్యక్షత యా శ్రూయతే స తం
త్ర తన్మధ్యే శ్రూయమాణస్య యాగస్యాంగానుష్ఠానస్య పూర్వతంత్రాంగైః ప్రసంగసిద్ధిర్యథా పశుపురోడాశే ప్రయాజానాం। ఇహాత్వం
గానాముభయత్ర సాధారణ్యేన నియామకాభావాదిచ్ఛయా ఏకతంత్రస్య యస్య కస్యచిదనుష్ఠానే అపరస్య ప్రసంగసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణాహ పూ
ర్వపక్షమాహ। పశ్విత్యాది। పశుసవనీయేషు పశుప్రయోగపురోడాశప్రయోగయోర్వికల్పః। పంచప్రయాజా ఏకాదశ వా శాంయోర్ ఇతి భావః। వైకృత
త్వే చోదకశాస్త్రప్రాప్తాంగకత్వే। అత్ర చేదితి సంశయదర్శితయోః। తయోర్వైకృతత్వేన నిర్ణయాత్। కింతు శాస్త్రే చిత్రప్రమాణానియమ్యేషు
త్వేవ పరాంగత్వమితి శాస్త్రేషు ప్రామాణ్యనిశ్చయేపి ప్రయోగవతి। ఉభయోరశ్రుతిభూతత్వాత్। ఉభయోరంగానామశ్రవణాత్।౧॥ సిద్ధాన్తమా
హ। పాశుకం వేతి। పాశుకమేవ తంత్రం కర్తవ్యం న తు వికల్పః। తస్య పాశుకతంత్రస్య వైశేషికామ్నానాత్ విశేషేణ పాఠాత్। సూక్తవాకే అగ్నిషోమావిమ
ముం పశుం అగ్నిర్వదేవ్య ఇతి ప్రైషమంత్ర ఆమ్నాతస్తస్య చోదకశాస్త్రేణ ప్రాప్తావపి ప్రకృత్యపేక్షయా మంత్రః అయం గేసంతాసంతేయజమానా
తి విశేషవిశేషరూపేణ పరిహారా నిత్యవచ్ఛ్రుతత్వాత్ వికల్పితత్వే నిత్యవచ్ఛ్రవణమనర్థకం స్యాత్॥ తస్మాత్పశోరేవ తంత్రం॥౨॥ - - - - - - - -

వికల్పేపి ఏకేన చారితార్థ్యే అపరత్వైయర్థ్యభయే మత ఆహ। కాలే ఇతి। కాలాంతరే ప్రయోగాంతరే। అర్థవత్త్వం చారితార్థ్యం॥౬॥౮॥ యత్ర పురుషాపరాధేన క్రతు
వైగుణ్యం తత్పరిహారాయ ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే। ఏతాపరాధనిమిత్త ఏవ ప్రాయశ్చిత్తత్వం యుక్తం యథా దర్శపూర్ణమాసయోరాగ్నేయపథి
కృతే ఉపష్టాకపాలః వైశ్వానరో ద్వాదశకపాలః కృతయోః సముచ్చయ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ప్రాయశ్చిత్తేష్విది। నిష్పన్నే ఉత్పన్నే నిమిత్తే
నదశార్థిలోపరూపే నాభిసంబంధః। ఉక్తే ప్రాయశ్చిత్తే షష్ఠ్యతః శాస్త్రేణ యతః। ఏకదోషపరిహారజనకత్వరూపసంబంధః శాస్త్రేణ బోధి
తః ఇతి భావః। తస్య సర్వస్య వైగుణ్యస్య నిష్పూర్తౌ నాశ ఏకేనైవ దేవ భవతీతి తస్మాదేకార్థ్యే న సముచ్చయః। బులం తథా వైగుణ్యస్యాపి శాస్త్రైకగమ్య
త్వేన తన్నిష్పూర్తేస్తస్యాపి శాస్త్రైకగమ్యత్వాదితి భావః॥౧॥౯॥ యత్ర యథాదృశనిమిత్తే క్రతువైగుణ్యం పురుషప్రత్యవాయో వా న శ్రూయతే। కిం
తు కేవలం కర్తవ్యతామాత్రం శ్రూయతే। తాదృశకర్మణాం ప్రయోజ్యాదివదంగత్వమాత్రాపగమాత్ సముచ్చయ ఇతి పూర్వాధికరణాపవా
దమాత్రం। అస్యోదాహరణం శాస్త్రాదపి కాయ్యం భిన్నే జుహోతీతి స్కన్నే జుహోతీతి। భాష్యే తు యస్యోభావగ్నీ హోత్రమభ్యుదగస్తమియాత్
భివ్యదేతి అనుద్ధృతే అభ్యుదయాదేవేతి। ఉభయత్రాపి భేదనస్కందనాదిరూపనిమిత్తభేదాద్ప్రయోగే సముచ్చయస్య సిద్ధత్వేనానేన సూత్రేణాను
వాదమాత్రం కృతమితి బోధ్యం॥౧॥౬॥ కర్మాంగత్వేన విధీయమానానాం మంత్రాణామనధ్యాయేపి అనధ్యాయేన పఠనీయా న వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। మం
త్రాణామితి। కర్మసంయోగాత్ కర్మార్థా ఏవ మంత్రా కర్మాంగత్వేన విధీయమానానాం మంత్రాణామపి స్వాధ్యాయేన అనధ్యాయే భిన్నకాలపఠితత్వరూపేణ ధర్మేణైవ
ప్రయోగస్యాత్॥ ధర్మస్య స్వాధ్యాయోపదిష్టత్వరూపధర్మస్య తన్నిమిత్తత్వాత్॥ పఠననిమిత్తత్వాత్। యదా పఠనం తదా స్వాధ్యాయ ఇతి

కాలాంతరేర్థవత్త్వం స్యాత్॥౬॥ ప్రాయశ్చిత్తేషు చైకార్థ్యాన్నిష్పన్నేనాభిసంయోగస్తస్మాత్సర్వస్య నిష్పూర్తౌ॥౧॥ సముచ్చయ
ష్వదోషాంధేషు॥౧॥ మంత్రాణాం కర్మసంయోగాత్స్వధర్మేణ ప్రయోగస్యాద్ధర్మస్య తన్నిమిత్తత్వాత్॥౧॥ విద్యాం ప్రతి విధా
నాద్వా సర్వకాలం ప్రయోగస్యాత్కర్మార్థత్వాత్ప్రయోగస్య॥౧౦॥ భాషాస్వరోపదేశో వత్ ప్రవచనప్రతిషేధస్యాత్॥౧॥
మంత్రోపదేశో వా న భాషికస్య ప్రాయోపత్తేర్భాషికశ్రుతిః॥౨౧॥ . . . . .

నియమ ఆవశ్యక ఇతి భావః॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। విద్యామితి। సర్వకాలం అధ్యాయే అనధ్యాయే చ। అనధ్యాయే పాఠనిషేధకవాక్యం విద్యాం ప్రతి వి
ద్యార్థం అపూర్వగ్రహణార్థం తత్పరం యతః అపూర్వగ్రహణాంగం స కాల ఇతి భావః। ప్రయోగస్య ప్రయోగసమయే పాఠస్య కర్మార్థత్వాన్న
త్ర నియమః॥౧౦॥ బ్రాహ్మణే మంత్రోత్పత్తికాలికేనైవ స్వరేణ యుక్తాః తస్య మంత్రస్య వినియోగకాలే బ్రాహ్మణవాక్యస్యః స్వరః శ్రూయత తత్ర ప్రయోగకాలే తస్య
రేణ పాఠ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। భాషేతి। పరవత్ యథోత్పత్తిసమయే స్థితస్య గిరాపదస్య బ్రాహ్మణవాక్యే దీర్ఘరాపదేన బాధస్తథాత్రాపి భా
షాస్వరోపదేశః। ఉత్పత్తిసమయే మంత్రాణాం యః స్వరోపదేశః తద్విషయ ఇదం హి వృత్తయఇ। అత్ర సూత్రపాఠః పుస్తకే భాష్యపుస్తకే చ స్వరోపదేశా
దితి పంచమ్యంతం దృశ్యతే తదాపి పంచమ్యపి సప్తమ్యర్థికా మంత్రోపదేశేష్వితి భాష్యవివరణాత్। దృశ్యతే చ శాస్త్రదీపికాసోమనాథీయపుస్తకేషు సప్తమ్యంతం
త ఏవ పాఠః। ప్రవచనే న బ్రాహ్మణస్వరేణ ప్రతిషేధః నివృత్తిః స్యాత్। బ్రాహ్మణస్వరేణ మంత్రోత్పత్తికాలికస్వరబాధ ఇతి భావః॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। మంత్రే
తి। భాషికే ఉత్పత్తికాలే శ్రుతియుక్స్వతివృత్తత్వాత్ ఉత్పత్తికాలికస్వర ఏవ కర్మకాలే। న బ్రాహ్మణస్వరః। ప్రాయోపత్తేః। ఉత్పత్తికాలికస్వరబాధాపత్తేః।
నను అయమర్థః కథం లబ్ధః తత్పదాదితి చేత్ శృణు। ప్ర పూర్వకాద్ యధాతోః ప్రకృష్టం అయనం ఉత్పత్తిః యయోర్నోత్పత్తిరుత్పత్త్యోః సముదాయగుణే భాషి
కస్వరః తస్య పునః స్వబాధే లక్షణాత థా చ లక్ష్యలక్షణయోరుత్పత్తిర్యర్థం బోధ్యం। నను బ్రాహ్మణవచనేన గిరాపదస్య భాషికస్వరబాధేన కించిదపి
కమత ఆహ। మంత్రోపదేశః బ్రాహ్మణవాక్యేన మంత్రైకవాంగత్వోపదేశః క్రియతే న భాషికస్య। స్వరోపదేశేపి వాకేవ భేదాపత్తేరితి భావః॥౨౧॥ - - -

సిద్ధాంతమాహ అవిరోధ ఇతి। గుణవాక్యే ఛాదనమహాతం నాఙ్గేరూఢత్వం ప్రావణ్యార్థం వస్తుతత్త్వగితి విరోధేలాభావాత్ప్రముఖ్యం యుంరు ఇతి భావః॥౨॥౧॥
అగ్నిశ్రూయతే। అగ్నిషోమీయం పశుపురోడాశమను అష్టౌ దేవసువాం హవీంషి నిర్వపతీతి। తత్రానుశబ్దస్వారస్యాదగ్నిషోమీయపశుపురో-
డాశతంత్రమధ్యపాతిత్వం స్పష్టం। తత్తంత్రమధ్యవృత్తిత్వేపి భూయోనుగ్రహాయ అష్టహవిషాం తంత్రస్య అనుష్ఠానేనైవ పశుపురోడాశాంగా-
నాం ప్రసంగ ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్షమాహ। అన్వితి స్పష్టం।౧॥ సిద్ధాంతమాహ ఆగంతుకేతి। అష్టానాం హవిషాం ఆగంతుకత్వాదముఖత్వా-
త్। పశుపురోడాశః స్వధర్మా స్యాత్। పశుపురోడాశే ముఖ్యత్వముపపాదయతి। శ్రుతివిశేషాత్ అనుశబ్దస్వారస్యాత్। చైత్రమనుగతో మైత్ర
ఇత్యత్ర చైత్రే ముఖ్యత్వవత్। ఇతరస్య పశుపురోడాశస్య॥౨॥ స్వేతి। పశుపురోడాశసాధనం వపాహోమానంతరకాలరూపోదేశః। తత్త్వాచ్చ ప్రా-
బల్యం॥౩॥ పూర్వపక్షబీజం శంకతే। స్విష్టకృదితి। అగ్నిషోమీయస్య చైకాదశకపాలస్య దేవసువాం చ హవిషాం అగ్నిరెం స్విష్టకృతే సమవద్యతీతి వచ-
నేన స్విష్టకృత్ శ్రూయతే ఇదం అనునిర్వాప్యతంత్రపక్షే ఘటతే న పశుతంత్రపక్షే॥౪॥ స్విష్టకృచ్ఛ్రవణస్య గతిమాహ వికార ఇతి। యథాగ్నే-
పవమానే ఇత్యాగుణః ఏవం అగ్నిషోమాదిదేవసుదేవతానాం స్విష్టకృదితి గుణవిధిరితి భావః॥౫॥ వికారపక్షే వాక్యభేదభియా ప్రకారాంతరమ-
నుసరతి। అవికార ఇతి। అవికారే అస్విష్టకృచ్ఛబ్దకం కర్తవ్యం ప్రకృతివత్। యథా ప్రకృతావగ్న్యాదిశబ్దాః తథా స్విష్టకృచ్ఛబ్దో న చ కాగతిరత ఆహ॥

అవిరోధో వోపరివాసం వపక్వత్వే॥౧॥౧॥ అనునిర్వాప్యేషు భూయస్త్వేన తంత్రనియమః స్యాత్॥౧॥ ఆగంతుకత్వాద్వా స్వ-
ధర్మా స్యాచ్ఛ్రుతివిశేషాదితరస్య చ ముఖ్యత్వాత్॥౨॥ స్వసాధనత్వాచ్చ॥౩॥ స్విష్టకృచ్ఛ్రవణాన్నేతి చేత్॥ వికారః పవమానవత్॥౫॥
అవికారో వా ప్రకృతివచ్చోదనాం ప్రతి భావాచ్చ॥౬॥ ఏకకర్మణి శిష్టత్వాద్గుణానాం సర్వకర్మ స్యాత్॥౧॥ ఏకార్థాస్తు వికల్పే-
రన్ సముచ్చయే హ్యావృత్తిః స్యాత్॥౧॥ అభ్యస్యేతార్థవత్త్వాదితి చేత్॥౨॥ నాశ్రుతత్వాత్॥౩॥ సతి చాభ్యాసశాస్త్రత్వాత్॥౪॥ వికల్ప-
వచ్చ దర్శయతి॥౫॥

చోదనాం ప్రతి భావాచ్చ। చోదనాం ప్రతి విధిం ప్రతి భావాత్ సిద్ధశబ్దేనానువాదాత్। విధ్యుద్దేశస్య సమర్పణాదితి ఫలితం। యథా శరమయం బ-
ర్హిరిత్యత్ర బర్హిః కార్యం। అనూద్య తదుద్దేశేన శరవిధిః తథా స్విష్టకృత్కార్యం ఉక్తహవిష్యదేవతాభిః సాధయేదితి వాక్యగతిరితి భావః॥
౬॥ యత్రైకకర్మోద్దేశేనానేకగుణా విధీయంతే। యథా బుభుక్షుర్మాంసాహారం యతి సంతతమాహారం యతి తత్ర సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాంతమా-
హ। ఏకేతి। ఏకకర్మణి ఆహారరూపే కర్మణి। శిష్టత్వాద్విధానాద్గుణానాం సర్వకర్మ సకలానుష్ఠానం।౧॥౩॥ ఏకకారణోద్దేశేనైవ యత్ర సాధ-
నద్వయం విధీయతే తత్ర వికల్ప ఇతి సిద్ధాంతమాహ। ఏకార్థా ఇతి। ఏకార్థాః ఏకకార్యజనకాః యే తేషాం వికల్పః సముచ్చయే దోషమాహ।
సముచ్చయే అనేకత్ర ప్రయుక్తానాం ప్రధానావృత్తిః స్యాత్॥౧॥ పూర్వపక్షే ఆవృత్త్యాపి ష్టాపత్తిమాహ। భవస్యేతి। అర్థవత్త్వాత్ అపూర్వార్థకత్వాదర్థ-
వత్త్వాత్॥౨॥ దోషాంతరమాహ శ్రుతేతి। అశ్రుతత్వాత్। న విద్యతే శ్రుతిర్యద్బోధకం యస్య తత్త్వాత్। అపూర్వసాధనత్వం వినా శాస్త్రం న సిద్ధ్యతీతి భావః॥౩॥ అభ్యా-
సశాస్త్రం యత్రాస్తి తత్ర యుక్తాభ్యాస ఇత్యాహ। సతీతి। అభ్యాసశాస్త్రే సతి యథా త్రిః ప్రథమామన్వాహ త్రిరుత్తమామితి తస్యాభ్యాసశాస్త్రత్వాదభ్య-
స్యతే॥౪॥ క్వచిద్వికల్పోపి స్పష్ట ఇత్యాహ। వికల్పేతి। వికల్పం యుక్తం ప్రయోగం దర్శయతి శ్రుతిః జైమెప్పవాఖాది రూపా పాలాశరూపేతి॥౫॥ . . . .

ఉరు ప్రథస్వేతి పురోడాశం ప్రథయతి। ఉరు ప్రథా ఉరు తే యజ్ఞపతిః ప్రథతామితి పురోడాశం ప్రథయతీతి బ్రాహ్మణవాక్యేన పురోడాశం ప్ర
థనే మంత్రద్వయం విహితం। అనయోః సముచ్చయో వికల్పో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। బ్రాహ్మణేతి। సంభావ్యత ఇతి పూర్వాధికరణ విషయ సం
భావ్యవతీ సర్వేషాం మంత్రద్వయస్యాపి బ్రాహ్మణవాక్యేనోపదిష్టత్వాద్విహితత్వాత్సముచ్చయ ఏవ యుక్తః॥౧॥ దృష్టాంతాంతరమాహ। యాజ్యేతి।
యాజ్యానుయాజ్యే హోతేతి। వషట్కారేణ జుహోతీతి। వాక్యద్వయ విహితయోరపి సముచ్చయదర్శనం తద్వత్॥౨॥ సిద్ధాంతమాహ। వికల్ప ఇతి। అశ్రుతిత్వా
దశ్రవణాత్॥౩॥ నను తద్వాక్యలింగే నైవ వినియోగసిద్ధౌ పునర్విధానం వ్యర్థమిత్యత సముచ్చయవిధిత్వ ఇతి కల్ప్యత ఇత్యత ఆహ। గుణేతి। గుణార్థత్వా
త్పునఃశ్రుతిరూప గుణార్థత్వాత్। అర్థవాదే రూపం వాక్యభ్యయమితి భావః। తదుక్తం గుణార్థేన పునః శ్రుతిః పరిసంఖ్యార్థవాదయోర్వేతి॥౪॥ యా
జ్యావషట్కారదృష్టాంతే వైషమ్యం దర్శయతి। వషడితి। నానార్థత్వాత్। యాజ్యాయాః భిన్నకార్యత్వాత్। యాజ్యయా దేవతాస్మరణం వషట్కారేణ
ప్రదానమితి॥౫॥ యత్ర హౌత్ర యాజ్యాహోమో క్రియమాణానాం యానుబ్రూహీతి ప్రేషానంతరం హోత్రా ఉచ్యమానలింగకో మంత్రః పఠనీయః। అచ్ఛ
యనలింగకః అచ్ఛ్యయ స్ప వనస్పత ఇత్యేకః। సమిద్ధస్యేతి ద్వితీయః। ఊర్ధ్వ ఊషణ ఇతి తృతీయః। ఊర్ధ్వేన ఇతి చతుర్థః। అమీషాం వికల్పః స
ముచ్చయో వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। హోత్రా ఇతి స్పష్టం॥౬॥ సిద్ధాంతమాహ। క్రియమాణేతి। నిర్వాపాది మంత్రవత్ ఏకైకస్మార్థకానేకేషాం మం
త్రాః కింతు అధ్వర్యుర్హోత్రే క్రియమాణమనువదతీతి ఉక్తా। అతో హౌత్రసముచ్చయ ఏవ॥౭॥ ఉక్తార్థే లింగమపి దర్శయతి। సముచ్చయమితి। హో
తః త్రివత్రః ప్రథమాం వనస్పతే హోతరుత్తమామితి అత్ర ప్రథమోత్తమ ముష్ట్యం మంత్రగణమంతరాన సంభవతీతి భావః॥౮॥ ఇతి జైమిని సూత్రవృత్తౌ ద్వాద

బ్రాహ్మణవిహితేషు చ సంభావ్యత్వ వేషాముపదిష్టత్వాత్॥౧॥ యాజ్యావషట్కారయోశ్చ సముచ్చయదర్శనం తద్వత్॥౨॥ వికల్పో వా సము
చ్చయస్యాశ్రుతిత్వాత్॥౩॥ గుణార్థత్వాదుపదేశస్య॥౪॥ వషట్కారేణ నానార్థత్వాత్ సముచ్చయః॥౫॥ హౌత్రాస్తు వికల్పేరన్నేకార్థ
త్వాత్। క్రియమాణానువాదిత్వాత్ సముచ్చయో వా హౌత్రాణాం॥౭॥ సముచ్చయంచ దర్శయతి॥౮॥ ఇతి జైమిని సూత్రే ద్వాదశాధ్యాయే
తృతీయః పాదః॥ శ్రీః॥ జపాశ్చాకర్మసంయుక్తాః స్తుత్యాశీరభిధానాశ్చ యాజమానేషు సముచ్చయస్స్యాదాశిషః పృథక్త్వా
త్। సముచ్చయంచ దర్శయతి॥౨॥ యాజ్యానువాక్యాసు తు వికల్పః స్యాద్దేవతోపలక్షణార్థత్వాత్॥౩॥ లింగదర్శనాచ్చ॥౪॥ - - - -

పూర్వపాదే అస్పష్టసముచ్చయో దర్శితః। అస్మిన్నపాదే స్పష్టవిషయః సముచ్చయ ఉచ్యతే। ప్రైష్ఠ్యవేమనూచ్యవాచం యచ్ఛతి సారస్వతీమనూచ్యవాచం
యచ్ఛతీత్యాదయః జపరూపా మంత్రా న తత్ర లింగేనస్ఫుటత్వానుష్ఠేయాః। తథా స్తుత్యభిధానా అగ్నిమూర్ధేత్యాదయః ఆశీరభిధానా
ఆయుష్మతే దేవా వచోర్మే దేవా ఇత్యాదయః కిమేషాం వికల్ప ఉత సముచ్చయ ఇతి విచారే సిద్ధాంతమేవాహ। జపేత్యాహ। అకర్మసంయుక్తాకర్మ
ప్రకాశకలింగశూన్యాః క్రియమాణానపరవమానేషు పూర్వోక్తా యే తేషాం సముచ్చయః। ఆయుర్వర్చోరూపాశిషః పృథక్త్వాత్। ఏవం జగదుస్తు
త్యాదిరపలభ్యస్తాభ్యర్థత్వే నద్రిష్టవ్యశేషసాధ్యమపూర్వంనసారం తద్వాదఅతః సముచ్చయః॥౧॥ సముచ్చయే లింగమప్యాహ। సముచ్చయమితి। శస్త్రాప
లేత్రః ప్రథమామనాహోత్రరుత్తమామితి వ్యాఖ్యాతం పూర్వం॥౨॥ ఇదం వామాస్యే హవిరిత్యనువాకే ఐంద్రాబార్హస్పత్యలింగకానేక యాజ్యాపు
రోనువాక్యాయుగళేషు వామ్నాతం। తేషాం పూర్వన్యాయేన సముచ్చయ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। యాజ్యేతి। దేవతోపలక్షణార్థ
త్వాత్ స్మరణార్థత్వాత్। ఇష్టం ఫలమేకమితి భావః॥౩॥ ఉక్తార్థం దృఢయతు లింగమపి దర్శయతి। లింగేతి। ద్వ్యే సంభరతి యాజ్యానువా
క్యే ఏవ రూపం కరోతీతి లింగం ఏకాం యాజ్యామేకాం పురోనువాక్యామితి దర్శయతి॥౪॥౪॥ - - - - - - - - - - - -

ఇరాపదేన గిరాపదబాధ వైషమ్యమిత్యాహ। వికార ఇతి। గిరాపదస్థానే ఇరాపదవికారః। అవికారే కారణాగ్రహాత్। ఉక్తశేషత్వే వాక్యభేదాదిరూపం యద
వికారకారణం తదభయాత్। ప్రకృతే వికారకల్పనే యథా వాక్యభేదః తథాత్రాపీతి భావః॥ ౩॥ యత్ర మంత్రకాండే న పఠితో మంత్రః కేవలబ్రాహ్మణ
ఏవ పఠితః తత్ర కథం పాఠ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తన్న్యాయత్వాత్ పూర్వన్యాయేనాదృష్టోపి మంత్రకాండే అదృష్టోపి ఏవం యజ్ఞకర్మణ్యోజ
యన్న్యాయం॥ సామస్వితి వ్యాకరణశాస్త్రప్రాప్తస్వరేణ పాఠో నాన్యేన। బ్రాహ్మణస్వరేణ పూర్వవన్మంత్రమాత్రవిధాయకత్వేన స్వరవిధాయకత్వాభా
వాదితి భావః॥ ౧॥ సిద్ధాంతమాహ। తదుత్పత్తేర్వేతి। తస్మిన్ బ్రాహ్మణే ఉత్పత్తిస్తస్మాత్ తత్ప్రవృత్తిస్థానత్వేన యథా పాఠః స ఏవ స్వర ఇతి భావః। నను బ్రాహ్మ
ణపఠితస్య బ్రాహ్మణత్వమేవ న మంత్రత్వమిత్యాశంకాం నిరాకరోతి। ప్రవచనలక్షణత్వాత్। ప్రవచనస్య మంత్రస్వలక్షణం ద్వితీయే ఉక్తం యస్మాత్తత్త్వా
న్మంత్రత్వమవ్యాహతమితి॥ ౨॥ మంత్రాణాం కర్మసాకల్యస్య ప్రథమస్యప్రతిపత్తేః। యత్ర మావగృహ్ణన్నితి క్రియాసన్నికర్షం గంతత్ర తావత్ తత్ర వప్త్వా
తథైవ నశేషపాఠో వ్యర్థ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। మంత్రాణామితి। కరణార్థత్వాత్। స్వాధ్యాయాధ్యయనప్రయోగార్థత్వాత్ స్మృతిద్వారా మంత్రాం
తే కర్మాదిసన్నిపాతః సంబంధః కాంయస్య సర్వస్య వచనార్థత్వాత్॥ లింగకల్పితవిధ్యభిప్రేతత్వాత్। అయం భావః। మంత్రాణాం లింగకల్పితవిధివా
క్యైరేవ న పావినియోగః। అనేన మంత్రేణేదం కర్మ కుర్యాదితి తస్య యథా ప్రయోగస్య విధ్యభావే మంత్రైః స్మర్తవ్యమితి విధితాత్పర్యం కల్ప్యతే। తథా నిఖి
లమంత్రాణామపి స్మర్తవ్యమితి కల్ప్యతే। అనుషంగశేషమంత్రపాఠవైయర్థ్యాదితి॥ ౧॥ ౧౦॥ అగ్నిశ్రూయంతే। సంతతాం వసోర్ధారాం జుహోతీతి। అత్రాది

వికారః కారణాగ్రహే॥ ౩॥ తన్న్యాయత్వాదదృష్టేప్యేవం॥ ౧॥ తదుత్పత్తేర్వా ప్రవచనలక్షణత్వాత్॥ ౨॥ ౧౦॥ మంత్రాణాం కరణార్థత్వాన్మంత్రాం
తేన కర్మాదిసన్నిపాతః స్యాత్ సర్వస్య వచనార్థత్వాత్॥ ౧॥ ౧౧॥ సంతతవచనాద్ధారాయామాదిసంయోగః॥ ౧॥ కర్మసంతానో వా నానాకర్మ
త్వాదితరస్య శక్యత్వాత్॥ ౨॥ ౧౨॥ ఆఘారే చ దీర్ఘధారత్వాత్॥ ౧॥ ౧౩॥ మంత్రాణాం సన్నిపాతిత్వాదేకార్థానాం వికల్పః స్యాత్। సంఖ్యావిహితేషు సముచ్చయః

సంయోగో గుణత్వసంయోగో వా కర్మణ ఇతి శంకాయాం పూర్వపక్షమాహ। సంతతేతి సంపూర్వకతనుధాతోః ఏకో భూయాయ్ విస్తారః ప్రయో
రత్వం తత్సంయుక్తప్రయోగేన సహ విస్తారః సంయోగాద్ధారాయా భేదవిషయేతి। ప్రకృతే ఆజ్యమంత్రప్రయోగే అత్ర ధారాయాం వసోర్ధారాయాం మంత్రా
ణామాదినాం క్రియాసంయోగః॥ ౧॥ సిద్ధాంతమాహ। కర్మేతి। సంతానః। అత్యంతసంయోగః న క్రియాయా మంత్రాణాం కింతు క్రియాణామేవ సంతా
నః। నను క్రియాత్వే వా కస్య సంతానః కథమిత్యాహ। నానాకర్మత్వాత్॥ ద్వాదశద్వాదశ ఆని జుహోతీతి సంఖ్యాయా అనేకకర్మత్వాత్। కించ ఇతరస్య క్రియా
మంత్రయోః సంతానకరణస్య శక్యత్వాచ్చ। క్రియాయా ఆశుతరవినాశిని। మంత్రస్య చిరస్థాయిత్వాత్ తు లవకాలయోరేవ సంతానసంభవాదితి భావః॥ ౨॥ ౧౧॥
దర్శపూర్ణమాసయోః సంతతమాఘారయతీతి శ్రుతం। తత్ర కర్మణి ఏకత్వేన సంయోగాద్ధర్మవన్యస్య మంత్రస్యైవ గ్రహణమితి మంత్రాదిసంయో
గః క్రియాయాం ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ఆఘార ఇతి। సంతతపదస్య దీర్ఘధారాపరత్వాత్ తత్రాపి మంత్రాంతమితి సిద్ధం॥ ౧॥ ౧౨॥ యత్రై
కజాతీయక్రియాస్మారకమంత్రాణామనేకేషాం శ్రవణం తత్ర తస్యాం క్రియాయాం మంత్రాణాం వికల్ప ఇతి సిద్ధాంతమాహ। మంత్రాణామితి। స
న్నిపాతిత్వాత్ స్మరణద్వారా సన్నిపత్యోపకారకత్వాత్ తస్య స్మరణస్యైకేనైవ సంభవాత్। ఏకార్థానాం వికల్పః స్యాత్॥ ౧॥ ౧౩॥ యత్రైకమేవ మంత్రచతు
ష్టయం మంత్రకాండే బ్రాహ్మణవాక్యే తచ్చతుర్భిరభ్రిమాదత్త ఇతి సంఖ్యాయుక్తే తత్ర సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాంతమాహ। సంఖ్యేతి। అసన్నిపాతిత్వా
త్కర్మణి స్మరణద్వారా అపేక్షత్వాత్। ఆద్యానాం త్రయాణాం చరమమంత్రస్యైవ స్మరణసిద్ధేః। విధిబలేనాద్యానామదృష్టార్థత్వాదితి భావః॥ ౧॥ ౧౪॥

ప్రధానత్వాదిత్యంతేన జాఘునస్యాధర్మకర్మత్వం వ్యవస్థాపయతి। వికల్ప ఇతి నియమప్రధానత్వాత్। నియమమాత్రతాత్పర్యకత్వాత్। అయం భావః। ద
శపూర్ణమాసతః అగ్న్యాహోవిరాయపశాచోదకేన వికల్పే న ప్రాప్తే పునరగ్న్యాహో విరాయపశాజాఘునస్య పత్నీః సంయాజయంతీతి వాక్యం వ్యర్థం సత్
పశాచోదకేనాజ్యేన సహ ప్రాప్తే వికల్పే జాఘున్యైకర్తవ్యమితి నియమమాత్రవిధాయకం సత్ వారయతి। ఆజ్యం నవ్యధర్మకర్మత్వం ప్రకృతిప్రాప్తం ప్రకృతా
వధర్మకర్మత్వముభయవాదిసిద్ధమితి నియమమాత్రవిధితాత్పర్యమితి। పశుగణే జాఘున్యా వికల్పే నియమప్రధానత్వమబాధితమతో ధర్మకర్మ। ఏవం జాఘు
న్యాం అధర్మకర్మత్వం వ్యవస్థాప్య శబ్దాపి సాధయతి। శేష ఇతి। కర్మణః సంస్కారరూపకర్మణా కార్యస్య పూర్వస్య సమవాయః ఉత్పత్తిః శేషే ఉపయుక్తే
శేషే భవతి। అయం భావః। యత్ర ప్రతిపత్తిసంస్కారః తత్ర సంస్కార్యస్యాపి ఉపయోగానంతరం అపంయుక్తే శేషస్య ప్రతిపత్త్యర్థమాప్తా। ఇహాదధిశ్రుతయోః
క్షుత్రాపువపయోగాభావాన్న తస్య ప్రతిపత్తిసంభవ ఇతి। తస్మాదుక్తం హోతవ్యాః తేన శ్రుతేన అధర్మకర్మత్వస్యేతి॥౫॥ అగ్నిహోత్రే ప్రకృత్య శ్రూయతే సంతా
పేనాగ్నిం జనయతీతి ఆహవనీయే ఇత్యంతం సంతాపే తస్మిన్ జుహు నిహూనిత్యప్రేనతత్రైవ వృక్షాగ్రే జ్వలతోర్బ్రహ్మస్యవచనస్య హోమస్య ఆహవనీయత్వాదర్థా
దితి వదనదాహావృత్తేః ప్రదీప్తే యో అగ్నిః సః కామ్యః। అనయోః సముచ్చయో ధర్మకామ్యేన నిత్యబాధ ఇతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। అన్యేతి। నియోగవిధివా
కేవలఆహవనీయే నిధానస్య కామదర్శనాత్ ఫలశ్రవణాత్। వృక్షాగ్రాగ్నిః కేవలనిధానాధర్మః సంతాపాగ్నిః హోమార్థః ఇతి ధిన్నార్థత్వాన్నైకేనాపరబాధాసంభవాదితి
భావః।౧॥ అగతిసముచ్చయో వృక్షాగ్రాజ్వలదగ్నినా నిత్యస్య బాధః అసంస్కృతేషు ఆధానాదినా అసంస్కృతేషు అగ్నిషు కర్మహోమః స్యాత్। అతో హి సముచ్చయః॥౨॥

వికల్పే త్వర్థకర్మనియమప్రధానత్వాచ్చైష చ కర్మకార్యసమవాయాన్నిత్యస్యార్థకర్మస్యాత్॥౨॥ అభాయాం కామ్యనిత్య
సముచ్చయో నియోగకామదర్శనాత్।౧॥ అసతి చాసంస్కృతేషు కర్మస్యాత్॥౨॥ తస్య చ దేవతార్థత్వాత్॥౩॥ వికారో వా తదుక్తహే
తుః॥౪॥ వచనాదసంస్కృతేషు కర్మస్యాత్॥౫॥ సంసర్గే చాపి దోషః స్యాత్॥౬॥ వచనాదితి చేత్॥౭॥ తద్ధితరస్మిన్॥౮॥ ఉత్సర్గేపి పరిగ్రహాః।
కర్మణః కేవలత్వాత్॥౯॥ స ఆహవనీయః స్యాదాహుతిసంయోగాత్॥౧౦॥ అన్యో వోద్ధృతత్వాద్ధారణాత్॥౧౧॥ - - - - - - -

ఆపి చ తస్యాధానస్య దేవతార్థత్వాత్। దేవతోద్దేశక హోమార్థత్వాత్। అగ్నిహోత్రిద్వారా సర్వహోమార్థత్వాదాధానస్య। అతః నిత్యేన సముచ్చయో యుక్త ఇ
తి భావః॥౩॥ సిద్ధాంతమాహ। వికార ఇతి। నిత్యస్య హోమాధారో విహితస్య వికారః తత్కార్యకారిత్వాన్నాపన్న ఇతి యావత్। స చాస్మాభిరుక్తహేతుభిః తదుక్త
హేతుః ఉక్తార్థసాధకశ్రుతం తదర్థే ఉక్తహేతురిత్యర్థః। యస్మిన్నియోగకామదర్శనాదితి పూర్వపక్షహేతుః తత్పరిహారో భాష్యాదవగంతవ్యః।౪॥ యచ్చ
స్యాసంస్కృతేషు కర్మణః స్యాదితి హేతుః తం పరిహరతి। వచనాదితి। సహాపవచనస్యాదితి భార ఇతి భావః॥౫॥ పరోక్తహేతూన్ దూషయిత్వా పరపక్షే దోషమా
హ। సంసర్గ ఇతి। నిత్యకామ్యయోః సంసర్గే దోషశ్రవణాత్। అశ్వురంచయే వ్యాక్షపాలం నిర్వపేత్। యస్యాగ్నిః ప్రధానేనసంసృజ్యేతేతి శ్రవణేనాశుచిరగ్ని
స్యాత్।౬॥ పూర్వపక్షీ శంకతే వచనాత్। కామ్యముక్తవచనాత్। నాశుచిత్వం వచనస్యేతి భార ఇతి భావః॥౭॥ ముఖ్యేపి వచనబలాదసంస్కృతేపి హోమ ఇత్యాహ।
తద్ధితి।౮॥ తస్య దేవతార్థత్వాదిత్యత్ర పరిహారమాహ। ఉత్సర్గ ఇతి। సంస్కృతాగ్నిరుత్సర్గేపి త్యాగేపి పరిగ్రహాః దేవతాపరిగ్రహో విరుద్ధః కర్మణః దేవతో
ద్దేశకహోమస్య కేవలత్వాత్। అగ్న్యాధానం దేవతాపరిగ్రహార్థం సాగ్నిః తదర్థః ఆస్యాధానమంత్రాపి ప్రియత ఏవేతి భావః॥౯॥ వృక్షాగ్రదానేప్యగ్నిః ఆహ
వనీయపదవాచ్యోన వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। స ఇతి సః పూర్వోక్తో వృక్షాగ్రాగ్నిః ఆహవనీయః స్యాత్। ఆహుతిసంయోగాత్। హోమాయతస్మిన్నిత్యాహ
వనీయ ఇతి యోగసంభవాత్।౧౦॥ సిద్ధాంతమాహ। అన్య ఇతి। వృక్షాదుద్ధృతత్వాద్ధారణాత్ అన్య ఆహవనీయః। ఆధానాదిసంస్కృతే గృహ్య యోగరూఢ ఆహ
వనీయశబ్దో న యోగేనాన్యత్ర నేతుం శక్యః। పంకజాదివదితి భావః॥౧౧॥ ౫॥ - - -

సోమత్రయె ఆజంరూత్రియాతి పారత్స్యేన త్రిణాతీతి దశద్రవ్యాణాం వికల్ప ఇతి పూర్వపక్షమాహ । త్రియనె ష్విత్యి । స్పష్టార్థః ॥ ౧ ॥ సిద్ధాంతమాహ । సముచ్చ
య ఇతి । ప్రయోగె త్రయరూపవ్యాపారె ద్రవ్యస్య సమవాయాత్ । అధికద్రవ్యసంబంధసంభవాత్ । అగ్నీషోమీయం పశౌ గుడె నోపయుజ్యత ఇతి ఇదం చైకాదశినేష్ట
తి విష్టం తత్ర వికల్పే నయుక్తం చిద్దదేన హోమ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ । సంస్కారె చేతి । గుడస్య ప్రతిపత్తి సంస్కారె తత్ప్రధానత్వాత్ । గుడస్య ప్రధానత్వాపి
ప్రతిప్రధానమంగావృత్తిరితి సకలగుడానాం హోమసముచ్చయః ॥ ౧ ॥ ౪ ॥ ఆధానె ఏకాదెయ షడ్ద్వయ ద్వాదశ దేయ తి దక్షిణాదానం శ్రుతం ఏషాం త్రయవత్సము
చ్చయ ఇతి పూర్వపక్షె సిద్ధాంతమాహ । సంఖ్యాస్విత్రి । శ్రుతివిప్రతిషేధాత్ । సంఖ్యాశ్రుతివిరోధాత్ । యెకస్య షణ్ణాం సముచ్చయె సప్తదత్తా భవెయుః నైకస్య షణ్ణాం
పాదానమితి విరోధ ఇతి భావః ॥ ౧ ॥ ౫ ॥ దర్శపూర్ణమాసయోరాజ్యేన భాగ్భెన్యాపత్తిః సంయాజయంతీతి శ్రుతం । తత్ర ప్రతిపత్త్యసంభవాదర్థకర్మత్వే [illegible]
ప్రధానం భాగ్భెన సాచ భాగ్భెన అగ్నీషోమీయపశౌ ప్రాప్తా చోదకేన తథాపి తత్సన్నిధౌ పునః భాగ్భెన్యాపత్తిః సంయాజయంతీతి శ్రుతం తత్రేనాగ్నీషోమీ
యపశౌ భాగ్భెనైవేతి నియమః కృతః । తస్మిన్ పశుగణ ఇతి దేశః తత్ర యావజ్జుహూనాం సముచ్చయ ఉత వికల్ప ఇతి సంశయె సిద్ధాంతేనారభతె ద్రవ్యవృత్తి ద్రవ్యస్యోపస్థః
వికారం ఆవయవః పూర్వవత్ । ఆదానెదానం ప్రధానం ఏకత్వాదివిశిష్టం గుణ ఇతి అర్థకర్మ తత్రాపి పత్న్యాసంయాజాన స్యాద్యభాగ్భెన గుణవిధానాదర్థకర్మ । ఏవం
దర్శపూర్ణమాసయోరాజ్యేన వికల్పా చోదకే శాస్త్ర ఇవ శాసవపి వికల్ప ప్రాప్తా పశుప్రకరణపఠితవాక్యేన నియమః । భాగ్భెనైవేతి నప్త్యైతావతా పశుగణె భాగ్భెన సము
చ్చయః కిం న స్యాదత ఆహ । ప్రధానత్వాత్ । ప్రధానకర్మత్వాన్న సముచ్చయః ॥ అయం భావః । అత్ర గుణః కర్మ ద్రవ్యం ప్రధానం తత్రాని [illegible] ద్రవ్యేషు క్రియాసంబంధ ఏక

క్రియావిశేషు తు వికల్పః స్యాదేకార్థత్వాత్ ॥ ౧ ॥ సముచ్చయో వా ప్రయోగె ద్రవ్యసమవాయాత్ ॥ ౨ ॥ సంస్కారె చ తత్ప్రధానత్వాత్ ॥ ౩ ॥ సంఖ్యాసు తు వికల్పః స్యా
చ్ఛ్రుతివిప్రతిషేధాత్ ॥ ౪ ॥ ద్రవ్యవికారం చ పూర్వవదర్థకర్మ స్యాత్ తథా వికల్పే నియమః ప్రధానత్వాత్ । ద్రవ్యైష్వపి సముచ్చయో ద్రవ్యస్య కర్మనిష్పత్తేః ప్ర
తి పశుకర్మభేదాదేవం సతి యథాప్రకృతిః ॥ ౭ ॥ కపాలెపి తథేతి చేత్ ॥ ౮ ॥ న కర్మణః పరార్థత్వాత్ । ప్రతిపత్తిస్తు శేషత్వాత్ ॥ ౯ ॥ శ్రుతెపి పూర్వవత్త్వాత్ ॥ ౬ ॥ ..

స్మిన్ ప్రయోగె । ప్రకృతికర్మప్రధానం అతోఽనేన సముచ్చయ ఇతి ॥ ౧ ॥ సిద్ధాంతమాక్షిపతి । ద్రవ్యశ్చాపీతి । ద్రవ్యైష్వపి క్రియాం ప్రతి గుణభూతద్రవ్యత్వెపి సముచ్చయో యుక్తః
కర్మభేదః సవికర్మనిష్పత్తేర్ద్రవ్యస్య । కర్మనిష్పత్తేరితి । [illegible] యతః పశువిశసనరూపకర్మ సాజ్ఞాపనరూపద్రవ్యస్య నిష్పత్తిరతః యస్య పురుషవ్యాపారె
ఽనిష్పన్నత్వాయత్ [illegible] ఇతి భావః । నన్వేవమపి ఏకేన పత్న్యాసంయాజరూపకార్యైకత్వె కార్యాణాం [illegible] సముచ్చయః సర్వేషాం భాగ్భ
నానాం కథం సిద్ధ్యతత్యత ఆహ । ప్రతి పశుకర్మభేదాత్ । యావంతః పశవః తావంతి విశసనాని । తథా చ విశసనరూపకర్మభేదాత్ । ప్రతి విశసనజన్య భాగ్భెన ప్రత్యేకం కార్యః
మపేక్షితె । ఇద్ధం చ సముచ్చయ ఇతి భావః । ఇద్ధం చ యథాప్రకృతి ప్రకృతౌ అశేష భాగ్భెన్యాపత్త్యసంయాజసంపాదనం తథాత్రాపి కృతం భవతి ॥ ౭ ॥ యథా పశుగణె భా
గ్భెన సముచ్చయః తథా పురోడాశగణెతు హోమపాత్రం ముఖ్యము కపాలానామపి సముచ్చయ ఇత్యాహ । కపాలెపీతి ॥ ౮ ॥ ఉభయత్రాపి సముచ్చయం దూషయ
తి । నేతి । కర్మణః విశసనరూపకర్మణః పరార్థత్వాత్ తద్దయా ద్వికాదశావదానార్థత్వాత్ । ఏకాదశావదానైర్విధ్యత ఇతి శ్రుతెః । తథా పురోడాశశ్రపణార్థత్వాత్ క
పాలసంపాదనస్య । న భాగ్భెన తద్దోహపాత్రం తౌ విశసనకపాలసంపాదనవ్యాపారౌ । ఇద్ధం చ యదుద్దిశ్య కర్మయోవ్యాపారః తదుత్పన్నః అవశ్యం కార్యమాకాంక్ష్య
తె భాగ్భెన కపాలెచ న తథేతి న సముచ్చయ ఇతి భావః ॥ ౮ ॥ తథా పృథక్కర్మణ్యపి భవెద్వికల్పః తదేవ న । కింతు ప్రతిపత్తిః కేవలేతి । పునస్సముచ్చయ ఆపతితః ఇత్యాశంకతె ప్ర
తితి । ప్రవర్తితే పశుకరణె యాగశేషత్వాత్ । యత శేషవత్త్వం ప్రతిపత్తిమపేక్షితె గుడవదితి భావః ॥ ౯ ॥ భాగ్భెన్యాం ప్రతిపత్తి సంస్కారం వ్యవస్థాపయ్య భయదయొష్టాపిందధి
శ్రుతయోరపి ప్రతిపత్తిం వ్యవస్థాపయతి శ్రుతె । యెన శ్వాస్త్రిష్టవేశపి విష్ణుయ శ్రుతె చరుమితి విహితె శృతె దధ్నేరెపి । అత్ర శృతపదం దధ్యోష్టవిష్టాస్త్రైంద్రాయప్ర
దాత్రదధ్నే శురువిం శృతదధ్నా పుశపలక్షణత్వం పూర్వవత్ । భాగ్భెన వత్ప్రతిపత్తిః ॥ ౬ ॥ - . . . . .

పూర్వోక్తే గ్నావాధానాదిసంస్కారః కార్యోऽనవేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। తస్మిన్నితి। సంస్కారకర్మ ఆధానాది కర్తవ్యం। శిష్టత్వాత్పూర్వకర్మశేషత్వేన విహితత్వాచ్చేతి య
దభిధానం న తత్రి రోహితః తస్మిన్ శేషే హోమాదిగుణస్యేతి భావః॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। స్థానాదితి। అసంస్కృతస్యాగ్నేః సంస్కృతస్య సాధనాత్। తత్స్థానే విహితత్వాత్। యథా చైత్రో మైత్రస్థానే
యోऽనియుక్తః మైత్రకార్యం కురుతే మైత్రమాతురుదరాన్నిస్సరణాదినాపేక్షతే తద్వదిత్యర్థః॥౨॥ నిత్యాగ్నౌ తత్ర ధారణే వికల్ప ఉత నిత్యం ధార్య ఇతి సంశయే పూర్వప
క్షమాహ। నిత్యేతి। వికల్పః। అకరస్య తత్ప్రాప్తిం వినా ప్రతిషేధానుపపత్తేః। న ప్రతిసవిరోధే తేతి ధారణప్రతిషేధః శ్రూయతే। అయం ప్రాప్తిపూర్వక ఇతి ధారణావిధిః కల్ప్యతే।
తథా చ విధిప్రతిషేధాభ్యాం వికల్ప ఇతి భావః॥౩॥ సిద్ధాంతమాహ। నిత్యేతి। గతశ్రియః నిత్యధారణాత్॥ గతశ్రియో నిత్యధారణస్య విహితత్వాత్తస్యైవ ప్రతిషేధః అబాధ్య
గ్నావుపపత్తే ఉక్తవాక్యేన అతో న వికల్పః॥౪॥౧౦॥ సత్రే సర్వేషాం యజమానత్వాత్ శుక్రం యజమానేనాన్యతర ఇతి యాని పరార్థాని కర్మాణి తాని కర్తవ్యాని యజ
మానస్సముచ్చయ ఇతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। పరార్థానీతి। స్పష్టం॥౧॥౧౧॥ ఏకేన యుక్త్యా యజ్ఞతత్ గృహపతిసంజ్ఞకేనైవ కార్యాణీతి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమా
హ। అనియమః। యేన కేనాపి కార్యం॥౧॥౧౨॥ సత్రే యజమానేషు యేన కేనాపి పరార్థం యమితి పూర్వపక్షే సిద్ధాంతమాహ। ముఖ్య ఇతి। ముఖ్యః గృహపతిరేవ అ
విప్రతిషేధాత్। అవిరోధాత్॥౧॥౧౩॥ సత్రే అంజనాభ్యంజనాదయః గృహపతేరేవోత సర్వేషామితి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। సత్ర ఇతి। గృహపతిరేవోక్తసంస్కార
సంస్కృతః। అసంయోగాత్। అసంయోగాభావాత్। గృహపతిం దీక్షయతీతి వాక్యే యత్ గృహపతిపదం తస్యాయః అసంయోగాభావః సంబంధాభావాభావః సంబంధః శ
క్తిరూపః సమ్యక్ తత్త్వాత్। గృహపతిశబ్దశక్తిరబాధితా భవతీతి భావః। యథా హోతేతి శబ్దశక్తేరబాధాయ హోత్రా క్రియమాణకర్మణ్యేవ హోత్రా ఇతి ప్రయోగః॥౧॥
తస్మిన్ సంస్కారకర్మశిష్టత్వాత్॥౧॥ స్థానాద్వా పరిలుప్యేరన్॥౨॥౧౦॥ నిత్యధారణే వికల్పో న వాచ్యః తస్మాత్ప్రతిషేధః స్యాత్॥౧॥ నిత్యధారణాద్వా ప్రతిషేధో గత
శ్రియః॥౨॥ పరార్థాన్యేకేన యజమానగణే॥౧॥౧౧॥ అనియమోऽవిశేషాత్॥౧॥౧౨॥ ముఖ్యో వా విప్రతిషేధాత్॥౧॥౧౩॥ సత్రే గృహపతిరసంయోగాద్ధోత్రవత్।
౧॥ అమ్నాయవచనాచ్చ॥౨॥ సర్వే వా తదర్థత్వాత్॥౩॥ గృహపతిరితి చేత్ సమాఖ్యా సామాన్యాత్॥౪॥౧౪॥ విప్రతిషేధే పరం॥౧॥ హౌత్రే పరార్థత్వాత్॥౨॥ వచనం పరం॥
౬॥ ప్రభుత్వాదార్త్విజ్యం సర్వవర్ణానాం స్యాత్॥౧॥ స్మృతేర్వా స్యాద్బ్రాహ్మణానాం॥౨॥ ఫలచమసవిధానాచ్చేతరేషాం॥౩॥ సాన్నాయ్యేప్యేవం ప్రతిషేధః స్యాద్విధేహాతు
సాధకాంతరమాహ। ఆమ్నాయేతి। గృహపతేః ఫలభూయస్త్వవర్ణనాయ అధికఫలభూయస్త్వమ్నాయః అధికఫలశ్రవణరూపవచనాత్। తద్వచనం చ సత్రే భూయసాం
యజమానానాం యో గృహపతిః స భూయిష్ఠాం వృద్ధిమృధ్నోతీతి॥౨॥ సిద్ధాంతమాహ। సర్వ ఇతి। సర్వే సంస్కార్యాః। ఏషాం సప్తదశానామర్థః ఫలం బుద్ధికామాః సత్రమా
సీరన్నిత్యనేన సర్వార్థత్వాత్। గృహస్యశాలాయా ముఖ్యస్వామ్యం ప్రభుత్వం సర్వసాధారణం। శక్త్యర్థబాధా భావః సర్వేషాం సంస్కారే ఇతి భావః॥౩॥౧౪॥ యత్ర యజమానార్త్విజ్య
యోర్విరోధః తత్ర పరం ఆర్త్విజ్యం బుద్ధిశర్మకార్యం। యే యజమానాః ప్రభుత్విజ ఇత్యనేన బుద్ధిత్త్వే కర్మణాం అతిదేశికం యజమానాపేక్షయా ప్రబలత్వాదితి భావః॥౧॥
ఏవమంతరా ప్రాప్తం విషయం వ్యవస్థాప్య పూర్వాధికరణపూర్వపక్షే హౌత్రవదితి ఆమ్నాయవచనాచ్చేతి హేతుద్వయం సాధకత్వేనోక్తం తదుభయం సూత్రద్వయేన
దూషయతి। హౌత్ర ఇతి। ద్వాభ్యాం। హౌత్రకర్మణి హేతుః పరార్థత్వం కర్మార్థత్వం। అతః హేతోర్గుణభూతః। అత ఏకేనాపి కృతం చరితార్థం। అభ్యంజనాదిసంస్కారః తత్ర య
జమానః ప్రధానం అతః ప్రతిప్రధానం సంస్కారావృత్తిరితి భావః॥౨॥ యచ్చ ఫలభూయస్త్వవచనం తత్పరం అర్థవాదః॥౬॥ ఆర్త్విజ్యం సర్వవర్ణైః కార్యముత బ్రాహ్మణైరే
వేతి సంశయే పూర్వపక్షమాహ। ప్రభుత్వాత్। సామర్థ్యాత్॥౧॥ సిద్ధాంతమాహ। స్మృతేరితి। క్లృప్తసూత్రే బ్రాహ్మణానామార్త్విజ్యమితి స్మృతేః॥౨॥ లింగమప్యాహ। ఫలేతి। యది రా
జన్యం వైశ్యం వా యాజయేత్ యది సోమం బిభక్షయిషేన్న్యగ్రోధస్తిభీరాహృత్య తాః సంపిష్య దధన్యున్మృజ్య తమస్మై భక్షం ప్రయచ్ఛేన్న సోమమితి సోమపాననిషేధాత్ క్షత్రియాణాం
సోమపానాభావే సతి ఆర్త్విజ్యమితరేషాం॥౩॥ సాన్నాయ్యేపి న రాజన్యస్య వైశ్యస్య వా సాన్నాయ్యం పిబేత్ సోమపీథో హ్యేష ఇతి సాన్నాయ్యపాననిషేధాత్ తయోః సోమపా
నాభావాత్ ఋత్విజం దర్శయతి తాభ్యాం। సాన్నాయ్యమితి। స్పష్టం॥౪॥ దర్శపూర్ణమాసే చతుర్ధాకరణమంత్రలింగమపి బ్రాహ్మణస్యైవార్త్విజ్యం ద్రఢయతీత్యాహ। చతురితి। నిర్దే
శాత్। లింగనిర్దేశాత్। బ్రాహ్మణానాం దగేవాధిః సోమపీథినాం నేహ బ్రాహ్మణస్యాస్తీతి ఇదం చతుర్ధాకృతం అబ్రాహ్మణస్య నాస్తీతి॥౫॥ అన్వాహార్య...

जैमिनीयसूत्रवृत्तिः संपूर्णा

१५२